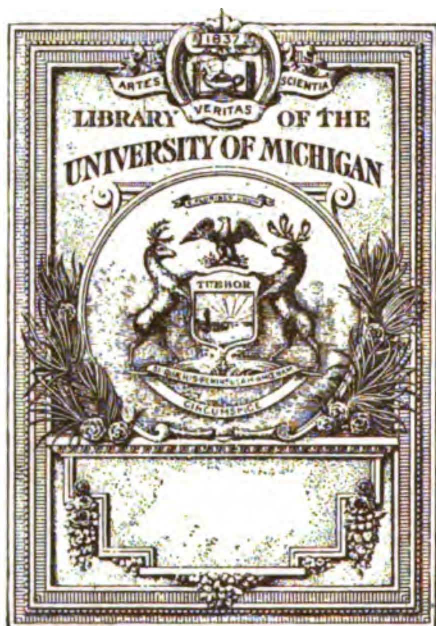

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

BIJDRAGEN

TOT DE

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE.

BIJDRAGEN

TOT DE

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE,

INZONDERHEID VAN DE 

PROVINCIE GRONINGEN,

ONDER REDACTIE VAN

Dr. G. ACKER STRATINGH, Mr. H. O. FEITH en

Mr. W. B. S. BOELES.

EERSTE DEEL.



GRONINGEN,

J. B. WOLTERS.

1864.

Bergersdijk
8-6-1923

Gedrukt te Groningen bij Gebroeders Hoitsema.

H. d. L.!

Bij de voltooijing van het eerste deel dezer Bijdragen *kunnen wij niet nalaten een enkel woord er bij te voegen aan de inteekenaren en allen, welke belang stellen in ons werk. Wij zullen niet herhalen, wat wij in het* Berigt van Inteekening *reeds gemeld hebben over de aanleiding, het plan enz. van dit werk. Wij kunnen ook zwijgen van den inhoud en de vraag, in hoeverre wij aan ons voornemen tot dusver voldaan hebben; dit toch moeten wij aan anderen ter beoordeeling overlaten; maar wij meenden niet geheel te kunnen verzwijgen, al ware het slechts om onze erkentelijkheid daarvoor te betoonen, dat het ons niet aan de noodige ondersteuning heeft ontbroken, om dit werk te beginnen. Eenige meerdere deelneming ware echter zeer wenschelijk, om de kosten der uitgave te kunnen goedmaken. Wij hopen, daarop verder vertrouwende, voort te gaan en zooveel in ons is te voldoen aan de billijke wenschen onzer lezers. Tot nog toe hebben wij geene gelegenheid gehad om van bijdragen van anderen gebruik te maken, en, schoon het ons niet aan stof moge ontbreken, wenschen wij toch gaarne ook zoodanige*

op te nemen en dit in 't vervolg te kunnen doen. Op nieuw zij ieder, welke daartoe in staat is, uitgenoodigd, op deze of gene wijze tot ons doel mede te werken. Zoo zal deze onderneming, ook aanvankelijk hier en daar toegejuicht, haar doel niet missen en vruchten dragen. Het zij zoo!

DE REDACTIE.

INHOUD VAN HET EERSTE DEEL.

OVER DE FRIESCHE,

VOORAL

OMMELANDER EDELEN EN HOOFDELINGEN.

§ 1.

INLEIDING.

Onder de onderwerpen van onze Vaderlandsche en Gewestelijke geschiedenis, waaraan tot dusver niet dat grondig onderzoek is te beurt gevallen, als ze verdienden, is te noemen de geschiedenis van de *Friesche Edelen* en *Hoofdelingen.* Zij maakt toch zulk een voornaam deel uit van de geheele geschiedenis en in 't bijzonder van de voormalige staatkundige en overige maatschappelijke gesteldheid van ons gewest en naburige streken, dat de juiste voorstelling hiervan zeer veel afhangt van de naauwkeurige kennis in dezen.

De voornaamste vraagbaak ten dien aanzien is nog altijd de doorwrochte *Verhandeling over den Staat en Regeringsvorm der Ommelanden*, van Mr. D. F. J. VAN HALSEMA, in de werken van het Groninger genootschap: *P. E. J. P.* ten jare 1788, dus reeds vóór ¾ eener eeuw te boek gesteld; voorts Mr. H. L. WICHERS, *Verklaring van het Tractaat van Reductie van de stad Groningen*, St. I, 1794, en de Schrijver (A. J. DE SITTER) van den *Tegenwoordigen Staat van Stad en Lande*, vooral Dl. II van hetzelfde jaar. Onze nieuwere geschied- en oudheidkenners hebben er zich niet of weinig over uitgelaten; onze vroegere Archivarissen, van wien men dit anders zou verwacht hebben, de eene, Mr. H. O. FEITH, slechts als ter loops in eene aanteekening

achter zijne in 1817 gehoudene en 1819 gedrukte *Redevoering* bij het departement Groningen der maatschappij tot Nut van 't Algemeen; de andere, Mr. R. K. DRIESSEN, zoo ver wij weten, geheel niet; om niet te spreken van hetgeen N. WESTENDORP hier en daar in zijn *Jaarboek van en voor de Provincie Groningen*, 1ste en 2de St., 1829 en 1832, of anderen daaromtrent hebben opgeteekend. — Bij andere schrijvers buiten ons gewest vindt men dienaangaande ook weinig. Bij Dr. M. J. NOORDEWIER in zijne *Nederduitsche Regtsoudheden*, 1853, komt slechts even de naam van Hoofdelingen voor, en Mr. A. KLUIT heeft wel in zijne *Historie der Hollandsche Staatsregering*, Dl. IV en V, 1804 en 1805, over den ouden, ook Frieschen, adel gehandeld, maar meer alleen met het oog op de provincie Holland. Onder de Oostfriesche schrijvers is het vooral T. D. WIARDA, die in verschillende zijner geschriften dit onderwerp heeft aangeroerd; en een afzonderlijk werk over de Oostfriesche Hoofdelingen heeft H. SUUR in zijne *Geschichte der Haüptlinge Ostfriesland's*, 1846, geleverd.

Wanneer men den inhoud van deze en andere geschriften meer nagaat, dan meenen wij er aan te moeten twijfelen, dat zij ons een voldoend en genoegzaam helder denkbeeld van den Frieschen adel geven. En geen wonder, daar het onderwerp even moeijelijk en ingewikkeld als gewigtig is te noemen, en waarin hier en daar nog vrij wat verschil van gevoelen heerscht en duisters ook. Er doet zich hier nog zelfs de vraag voor, of in de Friesche landen en wel in onze Ommelanden vroeger werkelijk een bijzondere stand van Edelen heeft bestaan; want er zijn die hieraan twijfelen en zij, die meer of min zulk een adelstand aannemen, verschillen zeer in de opvatting, hoe die heeft bestaan, welke daarvan de grondslag en bijzondere regten waren, in welke verhouding of betrekking de Edelen en de Hoofdelingen tot elkander stonden? De reden, waarom men deze en andere vragen zoo verschillend en onvoldoende ook heeft beantwoord, ligt, naar ons is voorgekomen, voor een groot deel daarin, dat men niet genoegzaam zaken, tijden, plaatsen en andere omstandigheden heeft onderscheiden of in aanmerking genomen; maar mede hierin, dat men nog niet voldoende de bronnen heeft gebruikt en ook nog niet heeft kunnen gebruiken, welke ons thans te dienste staan. Wanneer wij zoodoende wenschen tot betere kennis van het een en ander het onze bij te dragen, zoo wanen wij ook nog geenszins volkomen licht in

alles te zullen aanbrengen, de waarheid in allen deele uitvondig te maken; — neen, maar wij vertrouwen dan toch haar in vele punten wat nader bij te zullen komen.

Daar de adel alzoo, gelijk wij zullen zien, in verschillende tijden verschillend zich voordoet en men mede niet eenig is over hetgene men onder adel hebbe te verstaan, zoo zullen wij hier in het algemeen die bepaling daarvan aannemen, dat wij onder adel begrijpen die klasse van personen of familiën, welke zich op de eene of andere wijze, door eenige voorregten vooral, erfelijk van de overige bewoners onderscheiden en onderscheiden worden.

§ 2.

De Edelen tot in de 14de *eeuw.*

Dat van oudsher het Friesche volk, zooals dat omtrent de achtste eeuw van het Zwin in Vlaanderen tot aan de Wezer, de kustlanden van Nederland en zoo verder van Noord-Duitschland bewoonde, in zekere standen, klassen of hoe men dit noemen mag en wil, verdeeld was, blijkt uit de oudste Friesche wetten, wier zamenstelling tot kort na die eeuw gebragt wordt (*Lex Frisionum*). Daarin worden onderscheiden met de latijnsche namen, in welke taal die wetten voorkomen, *servi* of *mancipia*, *liti*, *liberi* en *nobiles* 1). De *servi* of *mancipia* zijn de slaven of lijfeigenen, welke hier, gelijk elders, alleen zaakwaarde hebben; de *liti* verschijnen als halfvrijen, daar zij eenerzijds nog een heer hebben, als in zijn dienst (*servitium*), daarvan nog afhankelijk voorkomen; anderzijds reeds deel hebben aan sommige regten der vrijen (*Tit.* II, § 5, 8 en v.). Het zullen vrijgelatenen zijn of vrijgewordenen onder zekere voorwaarden en wel voornamelijk, om voor eene zekere schatting of opbrengst het land te blijven bebouwen, en die vervolgens onder den naam van *liten*, *laten*, *lassen* voorkomen. *Liberi* zijn de gewone vrijen, *nobiles* de edelen. Dit is duidelijk genoeg; maar de vraag doet zich hier al aanstonds voor, of die *nobiles*, die

1) Van deze en latere Friesche wetten zijn verschillende uitgaven en verzamelingen; de volledigste is die van K. VON RICHTHOFEN, *Friesische Rechtsquelle*, Berl. 1840, met een *Altfries. Wörterbuch*, Gött. 1840, waarin de bijzondere woorden en plaatsen, in die wetten voorkomende, worden verklaard. Wij zullen daarom deze verzameling volgen. Men vindt aldaar de *Lex Frisionum* vooraan, p. XXIX.

edelen een bijzonderen stand uitmaakten, genoegzaam onderscheiden van dien der gewone vrijen, dan één met dezen, zoodat zij alleen in rang daarvan verschilden? Over het wezen van die *nobiles* of Friesche edelen, geeft ons het wetboek geene nadere 'uitkomst, zoo min als van de overige standen; alleen leert het ons hunne geregtelijke waardij tot elkander kennen, en dan komen de adellijken scherp genoeg van de vrijen gescheiden voor, evenzeer als de vrijen van de vrijgelatenen of laten.

Dit onderscheid toont zich namelijk in het verschil van het weergeld of de boete en de breuk, bij manslag en andere misdaden te betalen, en van de eedzweeringen, tot bewijs van onschuld of schuld daarbij te doen. De vrije wordt bij de bepaling hiervan tegenover den adellijke uitdrukkelijk als een *vilior persona*, als een persoon van minderen stand of rang beschouwd (II, 4). De verhouding ten aanzien van het weergeld tusschen edelen, vrijen en laten was als volgt: 80 : $53\frac{1}{3}$: $26\frac{2}{3}$ schellingen, of 3 : 2 : 1, in het hoofd- en middelland van Friesland, tusschen het Flie en de Lauwers; 100 : 50 : 25 sch., of 4 : 2 : 1 in het westland tusschen 't Flie en het Zwin; zoo ook met een gering verschil, met eenig opgeld, in het oostland tusschen de Lauwers en de Wezer, namelijk, $106\frac{2}{3}$: $53\frac{1}{3}$: $26\frac{2}{3}$ sch. (I en v.). De verhouding der drie standen met opzigt tot andere boeten en tot den eed stemt hiermede volkomen overeen. De adellijke was dus, om zoo te spreken, eens zoo veel waard als een vrije, even veel als deze tegenover een laat of viermaal zoo veel als deze, behalve in het tegenwoordige Friesland, waar het verschil tusschen den eersten en de laatsten niet zoo groot was, de edele maar de helft meer waard was dan de vrije en driemaal zooveel als een laat.

Waarin overigens het verschil tusschen de edelen en gewone vrijen bestaan hebbe, dit is niet met zekerheid aan te wijzen, daar gezegde wet noch andere bescheiden van dien tijd daaromtrent nader inlichting geven. Wij mogen echter uit het regtelijk onderscheid, dat er tusschen beiden bestond, besluiten, dat dit op een of anderen grond of titel steunde. Hoe was anders het weergeld en andere regtspunten uit te maken, zoo het niet van de betrokkene personen bekend stond en zeker was, dat zij tot dezen of genen stand behoorden? Men denkt hier in de eerste plaats aan grondbezit, als de maatstaf daarvan reeds toen, gelijk in lateren tijd. Oorspronkelijk kan dit

evenwel niet den grondslag uitgemaakt hebben. Men treft reeds bij de Germanen, en zoo ook waarschijnlijk bij de toenmalige Friezen, dezelfde of dergelijke onderscheiding in stand aan, zonder dat wij ook nader vernemen, waarin dit onderscheid, bepaaldelijk tusschen de adellijken en vrijen bestond 1). In grondbezit kon dit echter wel niet bestaan, daar eigendommelijk bijzonder grondbezit waarschijnlijk bij hen, zelfs ten tijde van TACITUS, of in de eerste eeuw onzer jaartelling, nog niet in zwang was 2). Het bekleeden van hooge ambten of waardigheden, krijgsroem of andere bijzondere daden én verdiensten kunnen voorzeker dezen en genen onderscheiden en, in zoo verre de adeldom daaraan verbonden was, tot edelman gemaakt hebben, gelijk later met de vorsten, hertogen, graven enz. het geval was. Dapperheid op zich zelve deed dit nog niet. Bij TACITUS (*Germ.* c. 7) staat dapperheid (virtus) tegenover adeldom (nobilitas), waar hij zegt, hoe de Germanen hunne koningen uit dezen plagten te nemen, hunne aanvoerders in den krijg of hertogen (duces) om gene. Men mag evenwel veronderstellen, dat zoodanige aanvoerders dan mede tot den adel of de edelen gerekend zijn geworden; desgelijks de vorsten of overheden (principes), die gekozen werden, om in de gouwen en dorpen het regt uit te oefenen en de regering in het algemeen (*Germ.* c. 11, 12 enz.). TACITUS zegt van dezen, dat uitstekende adel (insignis nobilitas) of groote verdiensten der vaderen ook aan jongelingen de waardigheid van vorst (princeps) verzekerden. Elders spreekt hij zelfs van edele maagden (puellae nobiles, *Germ.* c. 8). In deze en gene uitdrukkingen duïden oogenschijnlijk de woorden *nobiles* en *nobilitas* niet bloot *aanzienlijken* of *aanzien* in 't algemeen, maar in 't bijzonder van geboorte, van geslacht aan, of, wat men onder *edelen* en *adel* pleegt

---

1) De beide voornaamste hiertoe betrekkelijke plaatsen zijn bij TACIT. *German.* c. 25 en 44. (Een der laatste uitgaven met aanteekeningen en vertaling is van Prof. J. M. SCHRANT, Leid. 1855). Hij noemt hier ook *nobiles*, *ingenui*, *libertini* en *servi*, of *edelen*, *vrijen*, *vrijgelatenen* en *slaven* of *lijfeigenen*. Zie STRATINGH, *aloude Staat en Gesch. d. Vaderl.*, II, 1ste st., bl. 316. Over het al of niet bestaan van adel bij de Germanen, vergelijke men onder de nieuwste schrijvers, die dat punt hebben behandeld: K. MAURER, *über das Wesen des ältesten Adels der Deutschen Stämme* u. s. w. Munch. 1846, welke zulk een afzonderlijken stand bij hen aanneemt; en FR. THUDICHUM, *der Altdeutsche Staat*, Giess. 1862, welke het tegendeel tracht te betoogen, S. 76—91.

2) Zie J. CAES. *de bello Gall.* IV, 1; VI, 22; TACIT. *Germ.* c. 26, en hierbij THUDICHUM, a. w., S. 91—135.

te verstaan. — Of die koningen en vorsten slechts voor een tijd of voor hun leven of erfelijk gekozen werden, blijkt niet duidelijk; het eerste mag de oorspronkelijke inrigting zijn geweest, maar het laatste al spoedig gewoonte en vervolgens regt zijn geworden. Zoo treffen wij alreeds onder de Romeinen in Friesland koningen of regenten aan, even als bij andere naburige stammen, de Bataven, vóór hunne overheersching, Chamaven enz. Zoo regeerden VERRITUS en MALORIX het Friesche volk, in zooverre, voegt TACITUS er bij, als de Germanen zich laten regeren (*Annal.* XIII, 54). CLAUDIUS CIVILIS, de aanvoerder van de Bataven en andere Germanen, wordt door hem gezegd van oud-koninklijk geslacht te zijn (*Hist.* IV, 13); BRINNO, de aanvoerder der Kanninefaten, naburen en stamgenooten der Bataven, van aanzienlijke afkomst (claritate natalium insigni, a. w., IV, 15). Zoo treft men in lateren Frankischen tijd ook dergelijke koningen aan en wel, naar 't schijnt, bij erfopvolging, namelijk bij de inlandsche kronijkschrijvers, daar de uitlandsche ze meer hertogen (duces) noemen. In de plaats van dezen kwamen nu de graven van wege de Frankische vorsten over de onderscheidene gouwen; maar mogen dezen hier en daar in het eerst inlanders geweest en duurzaam gebleven zijn, zooals in Holland of Friesland bewesten het Flie, in het overige Friesland en ook in dat van ons gewest ontmoet men, behalve de Hollandsche, in zoo verre zij daar ook aanspraak op maakten, niet dan vreemde, Saksische of Frankische — en welhaast geene meer aan. Van zoodanigen hoogen adel dus, als men onder de vorsten, graven en andere hooge staatsambtenaren toen en later verstond, kan in Friesland beoosten het Flie wel geene sprake zijn, en wij hebben het hier alleen, althans voor 's hands, met den eigenlijken oorspronkelijken Frieschen volksadel te doen. En tot dezen volksadel zullen zekerlijk behoord hebben de *nobiles* in de *Lex frisionum* genoemd, niet de graven en andere hooge ambtenaren en enkele groote grondbezitters, zooals WIARDA wil 1). Als zoodanig Friesch edelman komt omstreeks dien tijd in het laatste der 8ste eeuw ook o. a. voor LUDGER, de apostel vooral der Ommelander Friezen, zijnde geboortig te Wierum in naburig Friesland uit een adellijk geslacht 2).

---

1) *Von den Landtagen der Friesen bei Upstalsboom*, Leer 1818, S. 49.
2) In zijne levensbeschrijving o. a. bij PERTZ, *Mon. Germ.* II, S. 405.

Raadplegen wij verder de algemeene Friesche wetten, de zoogenaamde 17 Kesten of Keuren en 24 Landregten, met de bijgevoegde Boetregisters, welke omstreeks dien tijd, de 12de of 13de eeuw, in dien vorm, waarin zij voorkomen, zijn op- en zamengesteld geworden, met meer of minder wijziging, voor en in de onderscheidene Friesche landschappen tusschen Flie en Wezer, maar wier inhoud reeds zeker van vroegeren tijd dagteekent, dan ontmoet men daarin gelijk verschil van standen, als in de voornoemde wet (*Lex Frisionum*). Wij zullen ons vooral bepalen tot den inhoud van die wetten, welke in onze Ommelanden in gebruik waren. Zoo vindt men in de 8ste Keur van het Hunsingoër Landregt of wetboek genoemd, in den latijnschen tekst: *nobiles, liberi* en *minus nobiles;* in den frieschen tekst: *ethele men, frimen* en *lecslaga* 1). Deze keur handelt over het verzet van een huisman (*huskerl*, elders *husmon* of *privatus*) tegen zijn heer of koning en het geval, waarin van hem de eed met vier van bovengenoemde personen gevorderd werd. In het 10de Landregt, dat handelt over het beregten van een dienstbare naar het Seendregt, wordt hiervan gezegd: »Thet is sinethriucht, ther mithe scelma helpa tha erma alsa tha rika, tha vnethela alsa tha ethela, wande alle liude ewen ethele send andere boc" (v. R. *Fr. R.* S. 60). Dit laatste wil zeggen, dat in het Seend- of kerkelijke regt alle personen, edel of onedel, gelijk zijn; anders, of in het wereldlijke regt dus, verschillend. Het 21ste of 22ste Landregt houdt eene bepaling omtrent *etheles wives* of *nobilis feminae wetma*, d. i. weduwengeld (v. R. *Fr. R.* S. 74). In de Hunsingoër keuren van 1252 leest men, 13de of 14de keur: »Umbe alle daddele and vmbe alle tachnenga twisk thene etheleng and thene mon, alsa hit er was." Dat is: »Om alle dooddeel, en om verzoening, tusschen den edelen en den huisman, alzoo het eertijds was" (v. R. *Fr. R.* S. 329). — Men heeft nu drie standen, geen vier meer. De *minus nobiles*, de *lecslaga* of *leetschlachta* zullen het naast overeen komen met de *liti* in de *Lex Frisionum* en aanduiden de dienstbare klasse, terwijl zulke onvrijen, als de *servi* of *lijfeigenen*, er toen wel niet veel meer zullen geweest

1) V. RICHTHOFEN, *Fr. R.*, S. 12. In het Westerlauwersche wetboek leest men: *edele man, friheren* en *leetslachta;* in dat van Rustringerland: *ethelingon, frilingon* en *lethslachton;* in dat van Emsigerland: *eddelinghe, vriemannen* en *lethslachte*. S. 13.

zijn. Hoe dit zij, de onvrijen komen hier ook in geene aanmerking; alleen de vrijen maakten eigenlijk het volk uit. Buiten de bijgebragte plaatsen wordt van een verschil daarin niet gewaagd in die wetten, noch elders; zoo ook niet in de bij de eerste gevoegde Boetregisters of bepalingen van straf bij doodslag, verwonding enz., waar men zulks, evenals in de *Lex Frisionum*, zou verwachten. Alleen in die van het Hunsingoër Landregt vindt men eene bepaling (§ 49) van het weergeld van een vrijman op honderd schellingen (v. R. *Fr. R.* S. 337). Het kan zijn, dat dit tot maatstaf gediend heeft ook voor de bepaling van het weergeld voor een edelen en onvrijen.

Doch voor wij verder gaan, moeten wij een oogenblik stilstaan bij den naam van *ethel* en *etheling* en diens beteekenis. Men heeft die van deze en gene zijde aangevoerd tot bewijs voor zijne opvatting van den aard van den Frieschen adel, al naar de verschillende verklaring daarvan. Men leidt namelijk dien naam af van *ethel*, dat in tweeërlei zin voorkomt, in dien van erf- of stamgoed en ook van familiestam of het geslacht zelve, en alzoo dat woord in den eersten zin van *od*, goed, en in den tweeden zin van *ade*, oud, — om van geene andere afleidingen meer te gewagen 1). Naar dat men dus de eene of andere afleiding aanneemt, zou de adel kunnen berusten op grondbezit of op geboorte en geeft dit alzoo geene uitkomst. In de eerste beteekenis vat o. a. HETTEMA het woord *unedelmon* op in het Emsiger Landregt van het jaar 1312 2). In art. 79 van de Algemeene Emsiger Doemen wordt daar gezegd, dat geen unedelmon voormonder mag wezen van zijn vaders vrienden, noch over zijn eigen vaders goed. HETTEMA vertolkt dit woord door iemand, die geene vaste goederen bezit. Maar wij mogen betwijfelen of die vertolking juist zij en zouden liever daarvoor onvrij man stellen. Hoe toch kan een zoon heeten geene vaste goederen te bezitten, als zijne vader die heeft of had? Een onvrije daarentegen kon zoodanige betrekking, als eene

---

1) Zie v. RICHTHOFEN, *Fr. R.*, S. 270. GRIMM, *D. Rechtsalterth.*, S. 265. GAUPP, *Gesetz. d. Thüringer*, S. 96 en 312. De Friesche historieschrijver SULFR. PETRI, *de origine Fris.*, vermeldt in goeden ernst, dat van den tweeden Frieschen vorst of koning, ADEL, FRISO's zoon, in geheel Duitschland de edellieden *adelingen* en *van adel* genoemd zijn.

2) Door hem afzonderlijk uitgegeven, Leeuw. 1830. Men vindt dit bij v. RICHTHOFEN, *Fr. R.*, S. 210.

voogdij was, niet uitoefenen, zelfs niet over zijns vaders goed; dat behoorde hem regtens niet toe, maar den heer.

Doch zien wij verder of en in hoeverre de *nobiles*, de edelen, ook in meer staatkundigen zin, bevoorregt waren? Maar daarvoor zal het noodig zijn vooraf eene schets te geven van het Staats- en Regtswezen in het toenmalig vrije Friesland, bijzonder van de Ommelanden.

Zooals wij reeds opmerkten, werd Friesland na zijne inlijving in het Frankische rijk door graven of koninklijke ambtenaren bestuurd, maar het behield overigens zijne eigene regten en regters. Als zoodanig, als de gewone volksregter der Friezen komt in hunne oude algemeene wetten voor de *Aesga* of *Asega*, welke met of zonder bijzitters in zijn distrikt of regtstoel, waarin elke gouw en ambt verdeeld was, *regt sprak*, zooals de naam ook letterlijk aanduidt, of het vonnis velde, dat de *Schelta* of Schout, ook *Frana* op zijn friesch genoemd, als ambtenaar van den graaf of koning uitvoerde, die ook verder de politie enz. uitoefende. De Asega moest, volgens de 3de Kest, door het volk gekozen worden, maar den eed doen aan den Koning. Of hij voor zijn leven, dan tijdelijk, slechts voor een jaar het regterambt waarnam, blijkt niet; maar het laatste is het waarschijnlijkst, als ook later hier en elders gebruikelijk was. Toen echter de Friezen beoosten het Flie met de 11de of 12de eeuw zich meer of min aan het gezag dier graven hebben onttrokken en een bondgenootschappelijken staat, bekend onder den naam van de *zeven Friesche Zeelanden* hebben gevormd, altijd echter onder de opperheerschappij der Frankische en later Duitsche vorsten, onderging, naar 't schijnt, de regtspleging ook die hervorming, dat voor den Asega en ook Schelta in plaats kwam de *Redger* of *Redgeva* in het friesch, d. i. *raad-* of *regtgever*, en later *Redjer* en *Reijer* geheeten, *Consul* in het latijn, als gewone dagelijksche regter, die het vonnis uitsprak en uitvoerde tevens. Mag althans in het eerst nog de schout een tijd lang bestaan zijn gebleven, zijn ambt zal grootendeels zich bepaald hebben tot het invorderen en opbeuren van de breuken enz. voor den Koning. Er had ook toen waarschijnlijk die verandering plaats, dat de regter niet meer telkens door het volk vrij gekozen werd, maar diegenen, welke hiertoe geregtigd waren, jaarlijks op hunne beurt na zekere orde die betrekking bekleedden. De grondslag nu, voorwaarde of het radicaal daartoe — hoe men het noemen moge —

was het eigendommelijk bezit van een eigen heerd lands; — van welke grootte, blijkt niet, en de maatstaf in dezen zal ook naar tijd en plaats verschillend zijn geweest. Een zeker landbezit zal mogelijk, ja waarschijnlijk ook reeds bij de keus van de vroegere regters, de Asega's, gegolden hebben; — want toen eenmaal eigen, bijzonder landbezit bestond, zal dit wel in aanmerking genomen zijn; — hoe dit zij, dit werd nu de grondslag, waaraan de keus voor vast werd verknocht; en het is vrij zeker, dat het Redgerregt oorspronkelijk alleen op de grootste heerden lag, die, even als de bezitters, *edele heerden* genoemd werden in dit gewest, in naburig Westerlauwersch Friesland *riucht ferende staten*, en meest allen een eigen naam voerden, naar den een of anderen ouden bezitter of diens geslacht. Dat regt ging dan binnen elke *Redschap* of regtstoel naar de zon bij die heerden om, van het eene dorp of buurtschap in het ander, vanwaar die beurten ook *ommegangen* genoemd zijn; maar bij allen niet gelijkelijk, bij den een meermalen of spoediger dan bij den ander, naar gelang zeker van de grootte. De aanvaarding had echter niet plaats voordat men zijn regt had aangesproken, bewezen en bezworen ten overstaan en goedvinden van alle ingezetenen in den regtstoel, waarom de aanstelling of benoeming van den redger in oude stukken ook nog wel met den naam van *keur* of verkiezing voorkomt en hier en daar of in sommige gevallen op die wijze plaats greep. Men legde daartoe al vroeg registers aan, de zoogenaamde *klaauwboeken*, waarin de redschappen met de geregtigde heerden of ommegangen naar de bepaalde volgorde werden opgeteekend. Om een denkbeeld te geven van deze inrigting, zullen wij tot voorbeeld die van een paar regtstoelen wat nader opgeven. Wij kiezen daartoe in de eerste plaats de verdeeling van het Redgerregt in de regtstoel van Warffum en de Breede van 1300, als de oudst bekende en eene der eenvoudigste. Hierin worden opgegeven 36 ommegangen, maar slechts 13 heerden of bezitters daarvan, waarvan een alleen 7 beurten heeft, een ander 6, een derde 4; drie elk 3, drie elk 2 en vier 1 beurt 1). Tot een ander voorbeeld van meer zamengestelden aard kan dienen het Leermenster Redgerregt. Deze regtstoel begreep in zich 4 dorpen: Leermens, Enum, Rijp en 't Zand, voor een gedeelte; elk dorp was weder in twee kluften of buurten

---

1) Bij DRIESSEN, *Mon. Gron.*, I, 60 en in de klaauwboeken.

verdeeld, behalve Enum, en te zamen bevatteden zij 58 heerden, op ieder van welke het regt viel het kortst om de 32 jaren, te weten te Enum, en het langst om de 112 jaren, te weten in de eene kluft van Leermens, *buiten de buuren* geheeten 1). Nog zamengestelder was de regtstoel van Westerdeel Langewold in het Westerkwartier. Zij bestond uit vijf dorpen en ieder dorp weder uit verscheidene kluften, zoodat in eene daarvan, Sebaldeburen beneden of Grijpskerk, na ommekomst van 330 jaren, het regt eerst wederom op dezelfde heerd of plaats viel 2). — De geheele lijfstraffelijke zoowel als burgerlijke regtspleging werd door deze redgers elk in zijn regtsgebied uitgeoefend of ook namens hen waargenomen door daartoe bevoegde personen, die *geconstituëerde* of *gesubstituëerde regters* genoemd zijn, even als de redgers ook in het algemeen *regters*. Alleen van civiele zaken was appèl op de gezamenlijke redgers of regters van het ambt of landschap, wier bijeenkomsten *warven* werden geheeten en later, na de verbonden van de Ommelanden met Groningen in deze stad plaats hadden, totdat de Hoofdmannenkamer hier ook toezigt op de criminele jurisdictie te lande heeft verkregen. En zij waren niet alleen regters, maar ook plaatselijke overheden, magistraten, belast met het geheel overig bestuur, de politie enz. Er is nog bij te voegen, dat de redgers in het Westerkwartier, in navolging van het naburig Friesland, *Grietmannen* genoemd zijn en er hier buitendien *Buurrigters* of onder-rigters in de dorpen waren, alsmede in de beide overige Ommelanden omgekeerd nog in zekeren zin hoogere regters, die in Hunsingo den naam van *Overregters* en in Fivelingo dien van *Lanckregters* droegen. Dezen waren vooral regters in de geschillen over het Redgerregt, bedienden dit voor een zekeren tijd en bij openvalling, en mede met de Redgers in sommige criminele gevallen enz. Het regt daartoe lag, deels op dezelfde heerden, als het redgerregt, deels op anderen, volgde hier en daar ook een ander orde en is misschien van lateren oorsprong dan het redgerregt. Wij zwijgen van de Gezworenen der verbonden zeven Friesche Zee-

1) Van Halsema, *Verh. over den Staat en Regeringsvorm der Ommel.* in de *Verh. van het Gen. P. E. J. P.*, Dl. II, bl. 351; *Teg. Staat v. Stad en Lande*, II, 284, alwaar dit verder omstandig met de namen der heerden en hunne opvolging wordt opgegeven, gelijk in 't algemeen de geheele regeringsvorm in de Ommelanden.

2) *Verh. van het Gen. P. E. J. P.*, I, 332.

landen of de Upstalsboomsche regters, die gedurende dit bondgenootschap tot handhaving van binnenlandsche rust en vrijheid vooral tegen de buitenlandsche vijanden, en alzoo maar tijdelijk bestaan hebben 1).

Bovendien lagen op deze edele heerden ook de *Dijk-* en *Zijlregten*, alsmede het *Collatieregt*, maar dezen niet uitsluitend, zooals het redger- en overregt, daar de bezitters van andere kleinere heerden daartoe ook geregtigd waren, in het Westerkwartier ook tot het *Buurregt*, als betreffende zaken van meer bijzonder en huishoudelijk belang, zooals de waterstaat vooral beschouwd werd en daarom ook meer of min op zich zelf stond.

Maar niet alleen in het regtswezen, ook in het bestuur doen zich de bezitters der edele heerden tegenover de overige bevolking, de gemeente (*elmetha*, *universitas* of *communitas*), als de heerschende personen, als de overheid of regenten voor. Hunne magt in de wetgeving en verhouding hierin tot de overige gemeente wordt in het Westerlauwersche wetboek in dezer voegen uitgesproken: »Dat riucht is wraudesc riucht, deer da eedlingen set habbit mitta elmeente to halden truch landes reed" (v. RICHTHOFEN, *Fr. R.*, S. 435); d. i.: »Dit is wereldlijk regt, hetwelk de edelen gezet hebben met de gemeente te houden door des lands raad." Met hen en wel bovenaan staan aan het hoofd van verordeningen, rakende wetgeving en regtspleging, en andere bescheiden, verbonden of verdragen, de geestelijken, maar meer eershalve, en ook alleen de prelaten, de abten of opzieners der kloosters en de proosten of dekens, die de kerkelijke overheden waren, maar tevens voorname wereldlijke personen. En men mag aannemen, dat, waar deze en andere prelaten als regenten optreden, zij dit doen op denzelfden grond als de wereldlijken, dat is, op grond van hun landbezit. Eenvoudige priesters of de gewone dorpspastoors en zulke geestelijken, welke geen eigendom bezaten, waren van de regering uitgesloten, zoowel als van de regtspleging. Menigvuldig komen echter deze en gene geestelijken om hunne kennis en waardigheid bij dadingen als scheidsregters voor en ook als opstellers daarvan en raadgevers daarin, als getuigen,

---

1) Wij kunnen hier evenwel niet nalaten op te merken, dat tegen het bestaan van dit bondgenootschap twijfel geopperd is, nog onlangs door MÖHLMANN in zijn *Kritik der Fries. Geschichtsschreib.*, Emd. 1863, en wij komen er daarom wel eens opzettelijk op terug.

zegelaars of onderteekenaars, tot bevestiging of bekrachtiging der handeling. Na de hervorming vielen de prelaten weg en bleven ook de hervormde geestelijken, de predikanten, van de regering, zoo hier als elders, uitgesloten. Doch wij bepalen ons ook hier alleen bij de wereldlijke regenten van Friesland en inzonderheid van de Ommelanden.

Om te staven en op te helderen, wat wij van de Friesche edelen aangevoerd hebben, door de geschiedenis zelve, kan het van belang geacht worden te vernemen, wat onze kronijken van Wierum, of nu Wittewierum, deze voor de kennis van den maatschappelijken toestand van dit gewest in de geheele 13de eeuw zoo onschatbare bron, ons omtrent de Ommelander edelen, zoo op zich zelven als in verband met regering en regtspleging in die eeuw melden. De schrijvers daarvan waren kundige en geloofwaardige tijdgenooten, de beide eersten en voornaamsten, EMO en MENCO, Abten van het klooster *Bloemhof* aldaar, misschien ook de derde namelooze Schrijver; doch hunne geschriften zijn in het latijn en in den stijl van dien tijd vervat.

Wat eerst den naam van edelen (*nobiles*) betreft, zoo komt die zoo voor in die bijzondere beteekenis, dat wij hier wel aan *edelen* en *adel* als zoodanig hebben te denken. Aldus wordt EMO, de stichter van genoemd klooster, genoemd »een man, die naar het vleesch te oordeelen door eene adellijke afkomst, alsook door andere ligchaamsgaven zeer gezegend was" 1). — Deze en andere plaatsen geven alzoo zelfs niet onduidelijk een geboorte-adel te kennen. De vrouw, die EMO huwde, was de dochter ook van een edelman (cujusdam nobilis filia). Er wordt gelijkelijk gesproken van den graaf van Holland en van Weda en vele edele mannen (viri nobiles), die in 1217 ter kruisvaart gingen (p. 26); van één edelman STITHO (vir nobilis, p. 76), en andere edelen (nobiles) uit Fivelingo, die in een gevecht met de Groningers door dezen schandelijk waren uitgeschud, gevangen genomen en gehouden, de rijksten te Groningen (1231, p. 91); in een strijd te paard tusschen Reiderlanders en die van Aschendorp over de Eems, wordt van de eersten gezegd, dat bijna alle edelen of rijken gevangen werden genomen (nobiles vel

---

1) MATTH. *Anal.* 4°, II, 1: »Vir iste secundum carnis considerationem nobilitate, et alia quoque dote corporis admodum beatus extitit." Wij volgen hier de uitgave van MATTHAEUS, doch met het oog op de oorspronkelijke HS. van deze kronijken, welke op de Akademie-bibliotheek alhier aanwezig zijn.

divites, 1234, p. 99); er is sprake van edelen (homines nobiles), die in het klooster werden opgenomen (p. 116); van Dekens en andere edelen des lands (Decani et alii nobiles terrae, p. 117); van een edelen met het kruis geteekenden leek te Wittewierum (laicus nobilis in parochia Werum, qui fuit cruce signatus (p. 130); van den Abt SIBRANDUS, die EMO in 1238 opvolgde, o. a. dat hij een edelman was (fuit enim vir nobilis, p. 131); van den heer SICCO, Deken van Farmsum en de edelen des lands, welke de vrijheid der Friezen manmoedig voorstonden (Dominus Sicco Decanus de Fermesum, et nobiles terrae, pro libertate Frisonum viriliter stantes, 1247, p. 143); van eene vergadering van prelaten, gezworenen en edele leken (nobiles laici), en wel die met het kruis geteekenden in 1247 te Groningen (p. 144); van den edelen, dapperen en welsprekenden THITARD (TJAARD) DODINGA in het Friesche leger voor Aken in 1248 (nobilis vir ac fortis et facundus). Deze was waarschijnlijk een aanvoerder van de Friezen, die zooveel toegebragt hebben tot de verovering van die stad voor koning WILLEM van Holland, en een Ommelander edelman uit Hunsingo, aangezien niet lang daarna, namelijk in eene verklaring over het regterlijk behoor van de Heeren van Selwerd in het jaar 1283 te Groningen opgemaakt, onder de handelaars en getuigen van Hunsingo voorkomt DUIDO DODINGA en wel als keder of de voorzitter der regters 1). — Er wordt op het jaar 1268 van Koning FREDERIK vermeld, hoe hij in zijn jeugd, uit vrees voor Keizer OTTO, naar de Saracenen was gezonden en opdat hij niet aangezien werd voor een edelman (ne praesumeretur nobilis esse), allerlei handwerken had aangeleerd, zooals van schoenmaker enz. (p. 171); dat er zeer vele edelen, rijken en armen het kruis hadden aangenomen (plurimi nobiles, et divites, ac pauperes, p. 173). Zeker pastoor te Uithuizen, EVARD, wordt op 1276 genoemd een edelman (homo nobilis, p. 190); onder de patronen van de kerk aldaar in 1283 MEYNCO, GODESCHALK en AYBOLD, gebroeders, edelmannen (viri nobiles et discreti, p. 192); de kampvechter (pugil) ROBERTUS, van

1) EMM. *Rer. Fris. Hist.* p. 178, en WESTENDORP. *Jaarb.*, II, 44. Het oorspronkelijke stuk, dat verloren schijnt te zijn, wat zeer jammer is, was verzegeld met het zegel van Hunsingo en nog onderteekend door de volgende ook, naar 't schijnt, edelen van Hunsingo: SIFRIED GELEKINGA, REURO VAN DE BREEDE (BREDERDUS), INO FRANK (FRANCIUS), ELTET GAIKINGA, SJABBO FOLKERDA en FOCCO WYDRIA.

Farmsum, redger en tevens keder (edictor), AYLWALD en SNELGER van Scharmer en anderen op het jaar 1284, desgelijks edelen (p. 198). Aan het slot der kronijken staat het verhaal van de stichting van de kapel te Krewerd door eene edele en tevens rijke en geachte weduwe aldaar, TYADEKA geheeten, en als *vrouwe* (domina) betiteld. Zij had een eenigen zoon, MENCO, gehuwd aan het edelste en rijkste meisje in Fivelingo, te weten de ook eenige dochter van de desgelijks edele rijke weduwe van den heer Deken van Loppersum, GAYCO, een man uitstekende van verstand en adel 1). — Men ziet, de adeldom wordt hier en daar duidelijk onderscheiden van rijkdom of bezittingen, van aanzien en andere voorregten en ook aan vrouwen en geestelijken toegekend; daarentegen worden de gewone dorp- en stadbewoners *cives* geheeten, zooals die van Woltersum, Leeuwarden, Groningen enz. (cives de Woltersum, p. 133 en 167, cives de Lyweth, p. 143, cives (van Groningen), p. 157, cives (van Drentherwolde), p. 159). — Wat de edelen in verband met regtspleging en regering aangaat, zoo komen de volgende plaatsen in aanmerking.

Op het jaar 1219 worden gezegd de Redgers van dat jaar in Fivelingo (Consules illius anni) te zamen te zijn gekomen, om uitspraak te doen over het herstellen der dijken aan de Eems, die door den Marcellusvloed van dat jaar hier en daar waren weggeslagen (p. 49). Op het jaar 1223 woonden de Redgers van dat land en de Gezworenen bij Upstalsboom (Consules terrae et Jurati de Upstallesbome, p. 76) de synodale of kerkelijke vergadering te Loppersum bij; zij kwamen bijeen om den bloedigen twist tusschen HERDRIK, Proost van het klooster te Schildwolde, en de ingezetenen van deze plaats bij te leggen (convenerunt Consules terrae et Jurati orientales pro reformanda pace inter eos, p. 80). In 1225 bevestigden de Redgers de broeders van Bloemhof in het bezit van de kerk

1) Wij laten de wat uitvoerige, maar kenmerkende plaats in het oorspronkelijke hier verkort volgen, p. 210: »Fuit quaedam vidua Tyadeka in Crewerth nobilis, et dives simul et discreta, unicum habens filium nomine Menconem... Quod considerans dicta Domina.... coepit tractare, quomodo nobilissimam et ditissimam juvenculam terrae Fivelgoniae filio suo assumeret in uxorem. Fuit enim tunc temporis etiam in Loppersum nobilis vidua, dives, et discreta, relicta Domini Gayconis, quondam Decani ibidem, viri prudentissimi et insignis nobilitatis, unicam ex eo habens filiam nomine Tetam, providentem, et in literali scientia, super omnes mulieres pollentem."

te Westeremden (p. 83). Op het jaar 1247 wordt vermeld, hoe toen al twaalf jaren goed regt werd gedaan door de regters van Fivelingo en andere magthebbenden, gelijkelijk aan rijken, magtigen en armen, en dat hiertoe het meest hadden zamengewerkt de geachte leeken SNELGER van de Scharmer, RIPPART van Nothensum (eene onbekende plaats) en TAMMO, kampvechter van Aldesum (bij ten Post), op raad van den abt van Bloemhof, waarin de genoemde leeken en anderen van des lands edelen (alii nobiles terrae) hadden berust (p. 168). — Dit ziet waarschijnlijk op de eerste Fivelingoër keur (bij v. RICHTHOFEN, *Fr. R.*, S. 283), dat wij hier echter niet nader kunnen aanwijzen, maar wij doen alleen opmerken, hoe hier de edelen (nobiles) des lands als wetgevers voorkomen. — Voornoemde SNELGER van de Scharmer en andere edelen met de redgers komen in 1271 als overheid tusschen beiden in den twist van de bewoners met hunne Dekens, met name dien van Farmsum, RODBERN (Snelgerus de Skirame et alii nobiles cum consulibus, p. 183). Belangrijk vooral is nog wat op het jaar 1280 geboekt is omtrent den twist over het voeren van het redgerambt (consulatus) in Fivelingo. Die twist ontstond doordien ieder die waardigheid wilde bekleeden, schoon hij er dat jaar geen het minste reg op had, o. a. zekere ELBO. Deze poogde zijn eigen broeder RODMAR, aan wien die waardigheid toekwam, dit te betwisten. Maar dit gelukte hem niet; evenmin de tegenspraak, die hij wist uit te lokken bij de warflieden (cives forenses) tegen ADOLF van Tuukwerd door TADECO REMBRECHTA op zijn aanstoken; doch dit was de bron van den strijd onder de edelen, die voorviel op zondag, waarop naar ouder gewoonte het burgerlijk regt in Fivelingo op nieuw plagt aangezworen te worden in de warf (forum), maar uitviel ten nadeele van ELBO en de zijnen, zoodat velen van dezen, en daaronder edelen, hierbij omkwamen 1). — Wij zwijgen van andere verhalen, die nog

1) P. 194—. »Anno Domini 1280 jam incepto, scrupulosa quaestio in terra Fivelgoniae oritur de Consulatu, quam dignitatem quilibet habere voluit etiam si nihil juris in ea in illo anno habere dignoscebatur, inter quos omnes principalis fuit Elbo et sui. Nam carnali fratri suo Rodmaro, cui competebat hujusmodi potestas, auferre conatus est eam, sed non praevaluit; inter cives forenses contradictionem sibi procuravit contra Adulphum de Tukawerth per quendam Tadeconem Rembrechta, qui minime haec attentasset sine instinctu praedicti laici Elbonis, nec et habuit effectum, sed fomitem controversiae inter nobiles generavit, quod ad infelicem exitum deductum est die Dominico, qui

worden gegeven van de twisten, op de jaren 1284 (p. 198) en 1295 (p. 204) tusschen voorname familiën in Fivelingo uit andere oorzaken ontstaan, waarin wij ook de Redgers zien optreden, met ROBERTUS van Farmsum als keder (edictor) aan hun hoofd, ter bevrediging der partijen, in die onrustige tijden, toen het vuistregt en de bloedwraak nog zoo zeer heerschten en de overheden dikmaals te onmagtig waren om wet en regt te handhaven. Het aangevoerde is ook voldoende, om er stellig uit te besluiten tot het bestaan van een bijzonderen stand van edelen in de Ommelanden in de 13de eeuw, bij wien de regering en regtspleging stond, doch bepaaldelijk aan grondbezit verknocht op die wijze, als wij dit later ontmoeten en hebben geschetst.

Of deze inrigting al reeds vroeger en wanneer is tot stand gekomen, is niet nader bekend. Men zou ook kunnen vragen maar even moeijelijk beantwoorden, of zij eene aristocratische of democratische was? Want aan de eene zijde verloor het volk wel zijne vrije keus, maar aan de andere zijde was daardoor de gelegenheid tot overheersching van enkelen ontnomen, althans verminderd. Misschien is dit zoo met gemeenschappelijk overleg van volk en edelen beide ingesteld om deze of gene reden, of als een maatregel om de verderfelijke mededinging te voorkomen en aanleiding, welke zij gaf tot twist en tweedragt. Hoe dit een en ander echter niet geheel gelukt is, is ons gebleken uit het aangevoerde uit de Wierummer kronijken en zal in het vervolg nader blijken. Wij hebben hier te letten op de hoofdbijzonderheid die zich voordoet, dat eener-

---

vocatur vulgo Skeijnesmandeig, quia civile jus per novos jurantes consuetum est ab antiquo novari in terra Fivelgoniae, sed tunc omnino dissipatum est. Nam die praenotato non in foro sed in Hechissel convenerunt etc." In eene bijzondere verklaring van de hier voorkomende namen van plaatsen enz. kunnen wij niet treden en achten wij dit ook onnoodig, daar de hoofdzaak overigens duidelijk genoeg is. Toch zij opgemerkt, dat wij *cives forenses* door *warflieden* hebben weder gegeven, daar die woorden dit in 't algemeen kunnen beteekenen, maar in 't bijzonder ook de ingezetenen van Appingedam, daar waarschijnlijk de algemeene warf van Fivelingo hier gehouden werd en deze plaats daarnaar ook *Forum* of *Warf* zelf bijzonderlijk genoemd is, hier zoowel als op eene vroegere plaats op het j. 1223, waar zij tusschen Loppersum en Farmsum voorkomt, t. w. in het oorspronkelijke, niet bij MATTHAEUS, welke dit woord heeft weggelaten, misschien als onleesbaar of onverstaanbaar voor hem. Zoo was Onderdendam de algemeene Warfplaats voor Hunsingo, volgens de Keuren van dat landschap van 1252 bij V. RICHTHOFEN, *Fr. R.*, S. 328.

zijds de adeldom nu aan grondbezit was verbonden en dus in den grond als een zakelijk voorregt is te beschouwen, en toch de adel anderzijds ook als een geslachts- of familieadel verschijnt. Dit is niet wel anders dan, maar ook voldoende, daaruit te verklaren, dat alhoewel alleen de bezitters van edele heerden als zoodanig persoonlijk edelen waren, dit voorregt met de goederen, als beide erfelijk in de familie, op de opvolgende leden daarvan overging en om zoo te spreken de geheele familie adelde, ook die leden, mannelijke en vrouwelijke, welke dit voorregt niet konden uitoefenen. En wanneer men zich hierbij voorstelt, hoe met de bestaande zucht en middelen, om de bezittingen en regten in de familiën te bewaren, deze lang zoo met gene in stand bleven en die bezittingen en regten niet alleen als bijzonder eigendom van de tijdelijke bezitters, de hoofden der familie, maar ook als gemeen goed van de geheele familie beschouwd werden, dan behoeft het ons niet te verwonderen, dat wij hier niet alleen persoonlijke edelen, maar ook adellijke familiën aantreffen. De eersten waren en bleven dus evenwel alleen in een staatsregtelijken of politieken zin edelen, de overige leden zullen slechts eershalve onderling en bij het volk voor adellijk gehouden zijn, en alzoo, bij gevolg, de geheele familie, voornamelijk dezulken, waarin van ouds de meeste edelen waren; — eene onderstelling, die wij in het vervolg zullen bevestigd zien.

§ 3.

De Edelen als Hoofdelingen verder of sedert de 14de *eeuw beschouwd.*

Vervolgen wij de geschiedenis en gaan wij na de Ommelander oorkonden, dan doen de oudsten, die uit de 13de eeuw nog overig zijn, ons ook de *edelen* kennen als de beschrevene overheden des lands, maar men treft in de volgende dit opmerkelijk verschil aan, dat in plaats van *edelen* of *nobiles* nu *hoofdelingen* optreden.

Zoo zijn het nog de edelen van Fivelingo (nobiles homines Fivelgonie), die in 1258; de edelen van het klei-Oldambt (nobiles homines de Mentene), die in 1283; en de edelen van het Wold-Oldambt (nobiles homines de Menterewalde), die in 1287 met de burgers van Groningen (cives de Groninge) een meer of min gelijkluidend verbond van vrede en wederzijdsche

veiligheid in handel en verkeer sluiten. In de beide laatste verbonden, wordt er bij gezegd, dat die gesloten zijn: »de consilio consulum nec non discretorum ex utraque parte"; d.i.: met overleg der redgers in gezegde landschappen en de regering van Groningen en andere geachte personen 1). — Den naam van *Hoofdeling* of *Capitalis* in het latijn ontmoeten wij hierop — en wel het eerst met zekerheid naar wij zullen zien — in een stuk van 1358, waarin eenige ingezetenen van Oldenzijl, met name HERCKO EMUMMA en de gebroeders EPPEMANORII, aan ALRICUS SCELTECKUMMA »Capitalis yn Sondwere" of Zandeweer, eeuwiglijk en erfelijk overdragen hun wereldlijk regt, gewoonlijk *retschip* geheeten 2). Merkwaardig is dit stuk, ook om deze afzonderlijke overdragt van het redgerregt, die wij hier reeds en ook voor het eerst ontmoeten en waarvan later sprake zal zijn. — In eene verordening opgesteld door de prelaten in overleg met de edelen en regters (nobiles et judices) van Hunsingo des jaars 1371, over de waardering van munten enz., worden met name genoemd »HAYKO Capitalis in Kantijns", en verder LUBBODO TYABBODA vanwege de edelen en regters in Middag; ALBERTUS MENTATA, EPPO ASAGAMA en ENO EWESMA te Middelstum; AYTARDUS van Harsens en ONNO ONSADA of ONSTA van wege de edelen en regters in Upga; voorts de huizen (domus) FROUWAMA en METTAMA, waarschijnlijk te Huizinge of van Oosterambt 3). — Een enkel wordt hier slechts met name genoemd *capitalis* of *hoofdeling*, maar de overigen waren het gewis ook, gelijk immers de leden van de geslachten MENTADA, ASAGAMA of ASINGA en EWSUM te Middelstum, en ONSTA te Sauwerd, als zoodanig en tevens als edelen van den vroegsten tijd af voorkomen. Men plagt oudtijds niet meer dan noodig was ter onderscheiding zich te noemen en te betitelen. Zoo komen zij, die tevens een familienaam voerden, hoedanig al vroeg aan de Friezen eigen was, met voor- en toenaam voor, zonder nadere aanduiding van rang en plaats; had men geen familienaam, dan werd ter onderscheiding de rang en woonplaats er bijgevoegd. Vandaar dat in vele der oudste stukken, zonder aanwijzing, de bedoelde *nobiles* of *hoofdelingen* evenwel zullen voorkomen 4). — In een

1) DRIESSEN, *Mon*, *Gron.*, I, 34, 43 en 50.
2) A. w. II, 210, in een Vidimus der Stadsroger. van 1564.
3) A. w. II, 317.
4) Zooals in eene Transactie over het *consulatus* of regtschap van Huizinge

verdrag van 1385 bij het Zijlvest der drie Delfzijlen tegen de Goregters en Drenthenaren wegens de overlast van het water opgemaakt en in 't Friesch gesteld, worden aan het slot vermeld: SJABBA to tha Posta en NYCOLAUS to Woltersum, Haudinghan 1). Te Zandeweer was in 1387 ook nog AYLWARDUS ONNEMA Capitalis of Hoofdeling 2). En zoo doen dezen al meer en meer en al duidelijker en uitdrukkelijker zich voor, gelijk in eene overeenkomst tusschen de Hoofdelingen van Reiderland en het Wold-Oldambt van 1391 over de wateren en grenzen, hernieuwd in 1420, verscheidene, uit bijna alle dorpen van beide landstreken en sommige in dit laatste stuk weder anderen dan in het eerste. Zij worden door den notaris nog betiteld in dit stuk: »nobiles et discreti viri nec non illustres Capitanei territoriorum Rederlancium et Oldampte"; in dat van 1420: »nobiles nec nonillustres viri Capitanei tutores Reiderlandae ac etiam Oldenamptes." Aan 't slot van dit laatste stuk is er nog eene bepaling bijgevoegd, gemaakt, zooals er staat, »van den hovelingen en van den besten an beiden ziden unnd van den gantzen meinte van den Oldenampte und Reiderlande" 3). — In eene oorkonde van 1392 komen voor hoofdelingen te Faan en te Zuidhorn 4); in eene verordening van twee abten en van de gemeene regters van Fivelingo met der gemeene meente raad gemaakt, over de herstelling van de zeedijken in dat landschap van 1395, alleen achttien hoofdelingen, allen uit het oostelijk deel daarvan 5).

Wij zien alzoo in de aangehaalde bescheiden eerst nog de *edelen* of *nobiles* alleen genoemd, dan de *hoofdelingen*, ook beide namen nog te zamen voorkomen en dan zijn ze kennelijk van

van 1326, bij DRIESSEN, a. w. III, 626, in een verbond tusschen eenige voorname ingezetenen van Humsterland met Groningen van het jaar 1366, ald., II, 255 enz.

1) DRIESSEN, a. w. II, 378.

2) Volgens twee brieven bij DE SITTER, *Reg. v. Chart.*, p. 298, en thans op het Gron. Archief.

3) Zie het eerste stuk bij DRIESSEN, a. w. III, 423; het laatste bij H. SUUR, *Gesch. der ehemahl. Klöster in der Prov. Ostfriesl.*, Emd. 1838, S. 131; beide bij STRATINGH en VENEMA, *de Dollard*, bijl. I en II.

4) DRIESSEN, a. w. III, 449.

5) A. w. III, 479. Met de hoofdelingen komen in deze en gene stukken ook de *regters* voor, ook wel dezen alleen zonder gene aan het hoofd daarvan; — een verschil, dat misschien zal afgehangen hebben van de zaken, daarin verhandeld, schoon het moeijelijk is overal den grond of de reden daarvan aan te wijzen, maar dat hier ook niets afdoet, daar de regters uit de hoofdelingen genomen werden en deze dus altijd de hoofdpersonen bleven.

gelijke beteekenis, of de een als 't ware eene vertaling van den ander, totdat eindelijk, gelijk vervolgens, alleen hoofdelingen zich voordoen. Het schijnt dus, dat wij hier alleen eene verandering in naam en niet in de daad, of van personen, voor ons hebben; — en dat dit werkelijk ook het geval is, zullen wij trachten aan te toonen.

Maar alvorens wij den oorsprong der hoofdelingen nader toelichten, willen wij eerst een blik slaan op hunne benaming. Deze luidt — zooals wij reeds zagen — verschillend: in het friesch *hauding*, *haudling*, *haudning*, in het nederduitsch vroeger *hoeftling*, *hovetling*, *hoveding*, *hoeveling*, later meer *hoofling* en *hoveling*; in het latijn *capitalis* en *capitaneus*, eene letterlijke vertaling van *hoofdeling*. Westendorp meende, doordien deze naam, vooral de spelling van *hoeveling*, ook nu en dan voorkomt in de beteekenis eenvoudig van een landbezitter of landheer tegenover zijnen meijer of huursman, dat het niet dezelfde naam zou zijn, maar deze en gene meer af te leiden van *hoef*, *hoeve*, en alzoo een eigenaar van eene hoeve zou beteekenen 1). Maar zoo veel ons is gebleken, is de naam van *hoofdeling* en *hoeveling*, of hoe verschillend ook geschreven, overal waar hij voorkomt, in onze vroegere en latere bescheiden, één en dezelfde en af te leiden van *hoofd*, in het friesch *haud*, zoodat hij waarlijk een *hoofdeling* beduidde, d. i. iemand, die aan het hoofd ergens van staat, tot de voornaamsten of eersten behoort. Die naam kan niet wel afkomstig zijn van *hoef*, *hoeve*, omdat dit woord voor eene boerenplaats (praedium) in oude bescheiden en de Friesche taal niet aanwezig is; wel *hof*, maar dit heeft dan meer de bepaalde beteekenis van *huis* of *erf*, of de woonstede der plaats 2); zoodat *hoeveling*, ware het ook hiervan afkomstig, nog geen eigenaar of bewoner van eene boerenplaats konde beteekenen. En aan een *hoveling*, zooals men thans onder dat woord een aan het hof verbonden persoon pleegt te verstaan, is van zelf geheel niet te denken.

Overeenkomstig voormelde ware beteekenis komt in de oude Friesche wetten de hoofdaanlegger, de aanvoerder van eenig misdrijf of de hoofdpersoon in eenige zaak (principaal) wel met

---

1) *Jaarb.*, II, 192. A. Matthaeus leidde geheel en al daarvan den naam af: »Hovelinck ab hoba. Hoba idem quod praedium" In *Dedic.* T. VII, *Anal. Vet. aevi*, 8°.

2) V. Richthofen, *Altfr. Wörterb.*, S. 821, v. *Hof.*

den naam van *haudning* voor — maar deze nog nergens in den zin van *hoofdeling* 1). En zoo is later wederom de naam van *hoofdling* en *hoveling* voor meer andere personen gebezigd, die aan het hoofd van iets stonden, gelijk van de *hoofdelingen* of *hovelingen* der gilden alhier en elders bekend is en de aanvoerders in den krijg ook zoo genoemd werden, — maar onze hoofdelingen daarom niet, zooals sommigen verkeerdelijk meenen; want dat waren ze op zich zelve niet, zoo min als regters, maar eerst als redgers 2).

Men wil, dat de hoofdelingen vroeger ook wel *op-* of *upstallingen* zijn genoemd. J. RENGERS van ten Post houdt het voor een oud Friesch woord en den naam van een magistraatspersoon, waarvoor later in 't duitsch *hoofdeling* zou zijn gekomen, en wel daaraan gegeven, omdat zij als opperregters te beschouwen zijn 3). Het is ook werkelijk een naam, die, zamengesteld uit *up* of *op*, d. i. *boven* of *opper*, en *stal*, in de beteekenis van *regtstoel*, aanduidt zoodanig regter, evenals het woord *Upstal* in *Upstalsboom* dergelijke regtplaats der zeven Friesche Zeelanden te Aurich in Oostfriesland aanwijst 4). Dat de naam van *Stelling* en *Staller* ook meer voor regters in Fries-

---

1) Zie de plaatsen bij V. RICHTHOFEN, a. w., S. 799, v. *Hauding* onder 1° aangegeven; voor de beteekenis van *hoofdeling* onder 2° uit andere bronnen, maar waarvan slechts een paar geldig zijn, die uit de Wierummer Jaarboeken geheel mis, zooals wij zullen zien; hij brengt ook nog 3° de beteekenis bij van hoofdbetrokkene, beleedigde, klager, en daarvoor plaatsen uit de keuren van Broekmerland, even als WIARDA, *Willkür. der Broekmänner*, S. 37, § 48, en VAN HALSEMA, *Verh.*, bl. 216. Doch het woord kan hier ook het hoofd of den heer des huizes, welke de beleedigde is, beteekenen. V. H. haalt daarbij ook aan de plaats uit een oud *Dijkregt van Humsterland*, waarin *hoeflinck* als eigenaar tegenover den meijer voorkomt. — Men ontmoet den naam van hoofdeling wel reeds in het Emsiger Landregt, de Doemen van 1312, maar op deze eenige plaats en slechts in ééne friesche tekst komen de opstellers daarvan voor als *regters* en *haudlingar*, in de andere friesche en platduitsche teksten, alsmede de latijnsche als *redieiwan*, *regters* en *consules*. Zij zullen dus later in plaats van dezen in dien frieschen tekst ingeslopen zijn. Zie V. RICHTHOFEN, *Fr. R.*, S. 182 (in zijn *Wörterb.* wordt deze plaats niet aangehaald en schijnt zij dus door hem voorbij te zijn gezien); M. VAN HETTEMA, *Eemsig. Landr.* Leeuw. 1830, bl. 46.

2) Zooals VAN HALSEMA dit teregt tegen VON WICHT, *Ostfr. Landr.*, S. 26 en a. heeft aangemerkt. *Verh.*, bl. 217.

3) Zie zijne door Mr. H. O. FEITH uitgegeven *Werken*, 1852, III, 201.

4) Zie over de naamsafleiding van *Opstalling* V. HALSEMA, *Verh.*, bl. 203, en WIARDA, *Landt. der Fries. bei Upstalsboom*, 1818, S. 3.

land gebezigd is, daarvoor bestaat menig bewijs 1). Wij zouden dan ook het woord *Opstalling* voor geen ouden naam van de hoofdelingen, die als zoodanig nog geen regters waren, maar liever voor dien van de Upstalsboomsche regters willen houden, op grond dat in de Upstalsboomsche keuren van 1323, waar in het latijn staat de *Zeelandsche regter (judex Selandinus)*, dezelfde als de Upstalsboomsche regter, in de latere Friesche en Duitsche teksten genoemd wordt de *Opstallingh* of *Upstallinck*, om in zekere gevallen tot getuigen te dienen. Er staat in de laatste wel: »een Upstallinck dat is een Hovelinck"; maar dit is blijkbaar een later toevoegsel, toen men geen Zeelandsche regters meer had en nu daarvoor een hoofdeling zal hebben genomen en gehouden 2). Wij vinden, om dit er nog bij te voegen, in sommige bescheiden betreffende het buurregt van Humsterland nog uit de 16de eeuw, in de klaauwboeken aanwezig, de buurregters van dat district *Opstallingen* genoemd 3). Men heeft hier, naar 't schijnt, aan onderregters den naam van opperregters gegeven, als om de geheugenis daarvan te bewaren, gelijk er meer voorbeelden van dien aard zijn. Zoo is opmerkelijk, dat de geheele overoude wijze van regtspleging met asega, graaf en zijn schout, nadat zij al lang vervallen was, nog wordt gevonden in eene ten jare 1559 te Achlum in naburig Friesland opgeteekende keur over het dorschen van het raapzaad. Tot zulk een onaanzienlijk werk en enkele plaats is die aloude volksinstelling afgedaald en geweken, om daar als ter gedachtenis nog voort te leven 4). — De slotsom van

---

1) Die van Stellingwerf in naburig Friesland droegen in 't bijzonder dien naam. In Noord-Friesland heette de regter *Staller*. Zie verder DU FRESNE, *Gloss. med. lat.* v. *Stellinga*, en deze en gene plaatsen bij WIARDA en V. HALSEMA t. a. pl.

2) Zie de plaatsen bij V. RICHTHOFEN, *Altfr. Wörterb.*, S. 969, v. *Opstalling*, en *Fr. R.*, S. 106, 532 en 535. Behalve deze wordt ook nog van *Opstallingen*, als zoodanig, gewaagd in de keuren van Hunsingo en Fivelingo bij V. RICHTHOFEN, *Fr. R.*, S. 301. Men vindt deze en gene plaats ook bij VAN HALSEMA, *Verh.*, bl. 201 en 202, maar de latijnsche der Upstalsboomsche keuren niet, — en ziedaar de reden, waarom hij, op gene steunende, verleid is, om *Opstalling* voor den ouden naam van *Hoofdeling* te houden, even als vóór hem V. WICHT, V. op 't *Ostfr. Landr.*, S. 108; HARKENROTH, Aant. op BENINGA, *Kron.*, bl. 58, en denkelijk ook RENGERS.

3) Verg. WESTENDORP, *Jaarb.*, II, 127.

4) Zie dit Achlummer Dorschregt bij V. RICHTHOFEN, *Fr. R.*, S. 506, en daarover zijn *Altfr. Wörterb.* v. *Asega*, S. 612. Wijders heeft deze naam nog in dien van vele plaatsen en personen stand gehouden.

ons onderzoek omtrent den naam der *hoofdelingen* is dus, dat zij vroeger geen *opstallingen* zijn geheeten, en hun naam in 't algemeen *hoofden*, *overheden* te kennen geeft, hoedanig wij ook zullen zien, dat zij waren, evenals de vroegere edelen of *nobiles*. Maar wanneer en hoe zijn zij ontstaan? Dit hebben wij nog eerst nader te onderzoeken.

Men heeft het aanwezen van hoofdelingen in Ommelanden aangenomen reeds in de eerste helft der 13de eeuw, op grond van eene zekere plaats in de Jaarboeken van Wittewierum. Maar deze plaats is, zooals MATTHAEUS haar heeft opgegeven, niet juist, luidt in het oorspronkelijke anders, en wij hebben er daarom bij ons overzigt van die Jaarboeken geen gewag van gemaakt, om ze hier te behandelen. Die plaats betreft het verhaal van EMO, op het jaar 1223, van den verraderlijken doodslag, gepleegd door zekeren THITARD (TJAARD), een edelman uit naburig Friesland, op den Ommelander edelman ELTET van Middelstum. Deze werd namelijk onverhoeds door genen aangevallen, terwijl hij met anderen den kruisprediker OLIVERUS begeleidde op zijn terugreis van daar naar Groningen, na er een zoen te hebben tot stand gebragt tusschen genoemden THITARD en zijn landgenoot VIGERUS (WIGGER). Misschien had onze ELTET hierin ten gunste meer van VIGERUS dan van THITARD de hand gehad, gelijk ook de eerste door zijne eigene landgenooten begunstigd werd tegen den laatsten, om zijne weerbarstigheid en oproerigheid. Maar wij moeten de woorden, waarop het hier aankomt, zooals die in den echten tekst en bij MATTHAEUS luiden, mededeelen, om het schijnbaar wel gering, maar niettemin gewigtig onderscheid tusschen beiden te doen opmerken. Er zijn nog, te weten, twee handschriften van EMO's en MENCO's kronijken, een zoogenaamde Groninger codex op perkament en een Friesche op papier; de eerste is het oorspronkelijke geschrift en de laatste een later afschrift, hier en daar ook verkort en veranderd, maar duidelijker te lezen. Dit afschrift heeft MATTHAEUS, blijkbaar om die reden, gevolgd, zooveel hij kon, met aanvulling uit het eerste handschrift. In dit nu wordt van THITARD gezegd: »en zijn paard grijpende, viel hij aan op den geëerden man ELTET van Middelstum, en doorsloeg zijn hoofd met het zwaard . . . terwijl zijne allersnoodste gezellen tot dit misdrijf hem bijsprongen en op de armen en beenen sloegen van dien strijder van CHRISTUS, met

het kruis geteekend" enz. Bij MATTHAEUS en in den Frieschen codex leest men aldus: »en zijn paard grijpende viel hij aan op den edelen en geëerden man ELTET in den Oert, Hoofdeling in Middelstein, en doorsloeg zijn hoofd met het zwaard . . . terwijl zijne allersnoodste gezellen tot dit misdrijf hem bijsprongen en op de armen en beenen sloegen van dien strijder (of ridder) en met het kruis geteekende" enz. 1). EMO noemt den verslagene eenvoudig »den geëerden man ELTET van Middelstum (vir honestus Eltetus de Middelstum)" en verder »strijder van CHRISTUS met het kruis geteekend" (miles Christi cruce signatus); en niet »den *edelen* en geëerden man ELTET *in den Oert*, *Hoofdeling* in Middelstein" (*nobilis* et honestus vir Eltetus *in den Oert*, *Capitaneus* in Middelstein), noch »*strijder* (of *ridder*) *en* met het kruis geteekende", zooals MATTHAEUS, volgens den Frieschen codex — met bijvoeging alzoo van de ondergestreepte woorden en *Middelstein* voor *Middelstum*. Het is dus zeer te betwijfelen, of hij den titel van *capitaneus* of *hoofdeling* werkelijk reeds voerde en, zoo al dien van *miles*, of deze wel *ridder* van de wereldlijke rijksorde en niet dien van eene geestelijke orde zal beteekend hebben 2). Hoe dit zij — hierop komen wij later terug — er is alle reden te vermoeden, dat de Schrijver van den Frieschen codex zich een anachronisme heeft veroorloofd, met aan ELTET van Middelstum reeds den titel te geven van *hoofdeling*, welken zijne nazaten later eerst hebben gedragen, even als hij elders doet, waar hij den graaf van Gelder op het jaar 1247 reeds *hertog* noemt, toen hij dit nog niet was. MATTHAEUS merkt deze fout ook wel op (p. 145), en toont het verschil hier en daar tusschen beide handschriften aan; hij teekent zelfs de lezing van de besprokene plaats in het Groningsche voor een deel aan

---

1) Wij geven hier den tekst in zijn geheel van beide plaatsen. Deze luidt in het oorspronkelijke Groningsche handschrift, p. 55: »et corripiens equum irruit in virum honestum Eltetum de Middelstum et caput ejus gladio percussit VI kal. augusti, concurrentibus in idem scelus et ferientibus impiissimis sociis suis brachia et crura illius militis Christi cruce signati" etc. Bij MATTHAEUS, p. 66 en in den Frieschen codex aldus: »et corripiens equum irruit in nobilem et honestum virum Eltetum in den Oert, Capitaneum in Middelstein, et caput ejus gladio percussit anno CIↃ.CC. vicecimo tertio sexto Kalendas Augusti, concurrentibus in idem scelus et ferientibus impiissimis sociis suis brachia et crura illius militis et cruce signati" etc.

2) MENCO noemt later op het jaar 1269 (MATTH. p. 176), in zijn verhaal van den toen ondernomen kruistogt, op gelijke wijs, *milites dei*, *God's strijders*, de ridders van de Johanniter en Duitsche orde en de Tempeliers.

den kant er bij, gelijk elders meer; maar in plaats van die oorspronkelijke en echte lezing alleen te volgen, houdt hij zich aan de bedorvene van het Friesche handschrift. Men heeft hem hierin nagevolgd en de laatste voor de ware gehouden, en zoo de vermelde plaats in goed vertrouwen als bewijs aangehaald, dat er in 1223 reeds hoofdelingen in de Ommelanden bestonden, gelijk VAN HALSEMA en anderen 1). — Er worden in de Wierummer Jaarboeken ook hier en daar *capitales* vermeld, maar hieronder zijn blijkbaar geene *hoofdelingen*, maar de hoofden of aanvoerders in dezen en genen strijd te verstaan, in dien meer algemeenen zin dus, als wij boven (bl. 21) zagen, dat dit woord ook in de Friesche wetten voorkomt. Want er worden onder die *capitales* niet alleen met name Friezen genoemd, maar ook de Prefekt EGBERT, van Groningen (MATTH. p. 92 en 154). — Daar nu dit bewijs wegvalt, en alzoo integendeel nergens in die Jaarboeken noch in de oude Friesche wetten, behalve in eene enkele plaats, doch ook bij wijze van anachronisme (bl. 22), geene hoofdelingen genoemd worden, zoo mag men het er voor houden, dat in de geheele 13de eeuw die naam althans nog niet in gebruik was.

Het naast ontmoeten wij dien naam en wel aan de VAN EWSUM's gegeven in een brief van 1353, doch volgens den vidimus van 1474, beide van de Commandeuren en conventualen van het St. Jans klooster of de Commanderij te Wijtwerd, bij Uskwerd in Hunsingo. Daarin worden namelijk voor de principale collatoren, fundatoren en beschermers van dat gesticht verklaard: »ELTEKE en MEYNOLT in den Oert Ritter, heren und Hoefflinghen to Middelstum." ELTEKE is waarschijnlijk dezelfde naam als ELTETUS bij EMO en dus een nazaat en naamgenoot van dezen; en misschien, om dit er nog bij aan te stippen, heeft de afschrijver van den Frieschen codex dezen brief voor oogen gehad en de daarin voorkomende titels nagevolgd. Doch het is ook nog zoo zeker niet uit dien brief op te maken, dat toen in 1353 de VAN EWSUM's reeds den titel van Hoofdelingen voerden. De vidimusbrief geeft zelf aanleiding tot die onzekerheid, door de opmerking in den aanhef, dat de oorspronkelijke (latijnsche?) brief van oudheid zeer moeijelijk te lezen was, even als de in het oog vallende strekking van

---

1) *Verh.*, bl. 199. Zoo ook nog v. RICHTHOFEN, *Altfr. Wörterb.*, S. 799, v. *Hauding*.

beide, om de VAN EWSUM'S te verheerlijken. Ligtelijk kan hij er tot dit einde dezen en genen titel bijgevoegd hebben, dien zij in 1474 droegen, maar nog niet in 1353 1). Het eerste volkomen zeker bewijs van hun bestaan vinden wij alzoo in den brief van 1358 (bl. 9), dus veel meer dan eene eeuw na de vermeende melding bij EMO, of eerst in de tweede helft der 13de eeuw; en niet vóór deze eeuw mag men derhalve hunnen oorsprong stellen, in dit gewest zoowel als de naburige. Nader zal de tijd daarvan wel niet te bepalen zijn 2).

De Oostfriesche Schrijvers WIARDA, SUUR en anderen laten de hoofdelingen ook eerst in deze eeuw in Oostfriesland ontstaan, maar meer plotseling, door geweld, ten gevolge van

1) Die brief van 1353 bevindt zich in het Groninger Archief (*Regist.*, I, 22) en is afgedrukt in den *Tegenw. Staat v. Stad en Lande*, II, 333. Wij deelen uit den vidimusbrief van dezen vidimus van 1474, van 20 April 1556, insgelijks in het Archief, in 't oorspronkelijke aanwezig, hier het volgende van mede, omdat wij er nog meer dan eens op terug zullen komen.

»In nomine Domini amen. Wij Johannes Munter, Commelduer in Wijtwert mijt vnsen ghemenen preesteren, capittelaren end conuentualen, bijnnen ende buijten, geleerden off ongeleerden, bekennen ende betughen mijt dessen jeghenwordighen brev, dat wij hebben gheuonden enen olden beseghelden breeff in unse Conuenteskiste, die men scharpelich mochten lesen van olderdum, men dorch verstant vnd scharpheit der synnen was die sin vnd schrifft als hijr nae stet gheschreven:

»»Wij heer tiacke van noertdijck jnder tijt Commelduer des huses to Wijtwert ordens sunte Johannes baptiste jherosolamitani bekennen mijt vnsen ghemenen conuentualen vnd Capittelaren vnd al die ghene die stemmen moghen voeren jn vnsen conuente voers. vns ende al vnsen naecomelinghen, dath wij holden jn cracht vnde macht dessen jeghenwoerdighen breues voer principael colatores, fundatores vnd beschermers demen Erberen vromen vnde ghestrenghen walgheboren heren, heren Elteken jn den oert ritter, vnd demen erberen vromen vnd gestrenghen heren meijnolt jn den oert ritter, heren vnde Hoefflinghen to middelstum, voert bekennen wij heer tiacke mijt vnsen ghemenen conuentualen, dat vurmidts orlich vnd vede die keijserlike borch jn den oert is vm gheworpen dorch die van groningen mijt erer partien, Soe is daer ghewest een Juncker, wt den oert gheboren, gheheten Juncker ewe, die den borch jn den oert nijcht weder tijmmeren en wolde up die selste borchstede, men van homoet vnd spijt sijner vijanden heuet die vorgenomde Juncker ewe ghetijmmert eenen schonen kostelen borch, gheheten Ewsum vp ene nije stede wt den gronde"" enz. Voorts worden de regten der VAN EWSUM's op het convent nader omschreven en hunne voornoemde familieleden in het slot van den Vidimus nog betiteld: »Edelinghe Ritters vnd heren vnd Junckeren", en de toenmalige leden alleen: »die heren vnd Junckeren van Ewsum."

2) Nog grooter anachronisme of toepassing van lateren tijd op vroegeren begaat BENINGA, als hij in zijne Oostfriesche kronijk alreeds van hoofdelingen spreekt op de jaren 775 (MATTH. *Anal.*, IV, 56), 1222 (p. 106), 1264 (p. 118), 1270 (p. 120—121), 1312 (p. 141) enz.

de toenmalige tijdsomstandigheden, vooral van den strijd tusschen de partijen der Vetkoopers en Schieringers, die toen in onze en naburige Friesche streken zoo fel en zoo lang gewoed hebben. Zij schijnen ook meer voor hoofdelingen te houden die, welke in bezit waren gekomen van geheele regtstoelen of deelen, gelijk dorpen, daarin 1). SUUR in 't bijzonder leidt hun ontstaan wel af uit de geregtigden tot het redgersambt of uit de redgers zelve, maar eerst nadat een van hun in het uitsluitend bezit van alle regten in zeker district zoude zijn gekomen. Maar dat de hoofdelingen in Oostfriesland ook overal niet aldus en zoo eensklaps te voorschijn treden, als hij dat voorstelt, blijkt uit hetgeen hijzelf hier en daar bijbrengt omtrent het voorkomen van dezen en genen reeds vóór dat zij als heeren zich voordoen, en niet alleen eerst als redgers en daarop als hoofdelingen, maar ook weder omgekeerd 2). Wij kunnen daarom zoo geen onmiddellijk verband zien tusschen het ontstaan der hoofdelingen en de overheerschende magt der aristocratie. Er mogen zich voorbeelden voordoen van sommigen, die met die magt ook eerst den titel van hoofdeling hebben verkregen of aangenomen, dit is uitzondering, geen regel. Wij vinden, blijkens de aangevoerde bescheiden, de hoofdelingen al dadelijk in groot aantal aanwezig in de Ommelanden in den loop van de 14de eeuw, en zonder blijk dat een van hen, laat staan allen, geheel meester op hunne plaatsen van het regtsgebied waren; integendeel, zij komen op zich zelve afgescheiden van de redgers in hun district voor; dus, even als de vorige edelen, wel als bevoegden daartoe op hun tijd, maar niet de eenige of alleen meester daarvan. En zoo ja, dit kon ook reeds met dezen en genen edele het geval zijn geweest. Zij komen kortom even algemeen en zoo als deze voor, en men mag als regel, in ons gewest althans, aannemen, dat van den beginne af, dat die naam is opgekomen, zoowel als later, elken bezitter van een edelen heerd of geregtigde tot het redgersambt, voor welk een gering deel ook, wettig de naam van hoofdeling toekwam, gelijk allen, zonder onderscheid, dien naam ook doorgaans hebben gedragen. Het is evenwel zeer mogelijk, dat deze en gene hunner, die boven de anderen in regt

---

1) WIARDA, *Ostfr. Gesch.*, I, 310, *Asega-buch*, S. 50. SUUR, a. w., S. 52—.

2) SUUR, a. w., S. 72, 77, 82.

en magt uitstaken of zich verhieven, dien naam het eerst hebben aangenomen, en zoo, door navolging tot anderen en allen overgegaan, die naam eene bijzonderlijke wettelijke titel is geworden. Maar al zij het tijdstip evenals de wijze hoe, bij gebrek aan narigten, onzeker en niet nader op te geven; — dit is zeker — meer regt of magt dan de vroegere van *edel* bragt hij eigenlijk niet mede, zoo min als hij te kennen geeft. Er is dus meer of slechts aan een blooten onmerkbaren overgang te denken van den naam van *edel* in *hoofdeling*, dan daarbij tevens aan eene vermeerdering van regt of magt. Er was wel verschil, ja groot verschil tusschen de hoofdelingen — dat kan en zal ook reeds bij de edelen bestaan hebben; — doch allen waren, evenals dezen, min of meer bevoegd tot het regterambt op hunne beurt en tot het landsbestuur ten allen tijde 1). Beider overeenkomst blijkt ook daaruit: dat misdrijf aan hoofdelingen gepleegd, evenals vóór hen aan de edelen, dubbeld en hooger gestrafd werd 2); dat zij ook met een half regt konden getuigen, namelijk met twéé buren 3); dat zij eveneens het regt van zegelen bezaten en de gewone zegelaars waren van openbare stukken 4); dat zij, evenmin als de geestelijken, schatting betaalden, gelijk de adel en geestelijkheid elders en vóór hen de edelen hier ook wel niet zullen gedaan hebben 5);

---

1) RENGERS, *Werken*, I. 81, zegt van hen: »Offt ener stedige edder onstedige rechtingen regeert de ene wal vaker, dan niet anders hoger noch geringer alse de ander, van qualiteit jider derseluen oeck sij, quia omnes Imperium habent ex jam ante dictis."

2) RENGERS, *Werken*, III, 65. Verdrag van 1422 tusschen de Vetkoopers en Schieringers van de Wezer tot het Flie, aldaar I, 129; bij VAN IDSINGA, *Staatsr.*, I, 442, en WESTENDORP, *Jaarb.*, II, 387. Hier wordt de boete op den doodslag eens hoofdelings bepaald op 200 schilden, op dien van een huisman op 80 schilden. In het nieuwe verbond of eerste Landregt tusschen Stad en Lande van 1448, wordt het mangeld op doodslag in 't algemeen op 90 schild. gezet, op dien van een hoofdeling en regter in zijn ambt, die geen hoofdeling was, dubbel; was de regter tevens hoofdeling, vierdubbel. WESTENDORP, *Jaarb.* II, 526. Zoo ook in het *Ommel. Landr.*, VI, 33—36, drie- en vierdubbel, en zelfs met den dood; maar zoo moesten zij, volgens beide Landregten, wederkeerig ook boeten, wat zij misdreven, even als anderen aan hen.

3) RENGERS, *Werken*, I, 80.

4) RENGERS, *Werken*, III, 64, 67.

5) WICHERS, *Verkl. v. h. Tract. v. Reduct.*, I, 202, brengt dit voorregt van de *edellieden*, volgens aanteekeningen, zegt hij, van den ouden dag, ook bij, zonder nadere aanwijzing, welke men hier onder *edellieden* te verstaan hebbe; voort teekent hij ook onnaauwkeurig aan, dat die vrijdom is opgehouden met het tractaat van KAREL van Gelder in 1521. Immers RENGERS getuigt, dat

ja, dat zij juist de edelen waren, als zoodanig bij de wet eigenlijk alleen erkend, gelijk wij dit nader zullen aantoonen, als wij nog afzonderlijk over hen in dit opzigt zullen spreken. In het kort, de hoofdelingen waren dezelfde openbare personen als vóór hen de edelen, en wij mogen uit het aangevoerde dit besluiten, dat de overgang van edelen in hoofdelingen meer, zoo niet geheel, in naam dan in de daad bestaan heeft, althans in 't algemeen en behoudens de wijziging en verandering, welke er toen en mettertijd hier en daar hebben plaats gevonden.

§ 4.

Verheffing van de Hoofdelingen eensdeels tot Heeren en hunne verlaging anderdeels tot onedelen.

De gewigtigste verandering was wel de overgang van de *ommegaande* of *ambulatoore* regtstoelen in *staande*, of van afwisselende regters in vaste, doordien de bezittingen of regten van de oorspronkelijk verschillende deelhebbers in de hand van enkelen of weinigen kwamen. Men kan zich zelfs het geval voorstellen, dat, reeds bij de oorspronkelijke verdeeling, een persoon of familie zulk een aanzienlijk grondgebied bezeten kan hebben, dat hij daardoor meerendeels of eenig en alleen geregtigd was tot regter en overheid van dat gebied. Doch dit daargelaten; om daartoe te geraken, stonden verschillende wegen open en werden gebezigd, niet die van geweld of overheersching alleen, zooals men meestal op den voorgrond stelt. Van den beginne, althans van ouds, zooals wij zagen, bestond er reeds verschil, soms groot verschil onder de geregtigde heerden en alzoo de bezitters daarvan. Naarmate deze slechts een enkele keer of herhaalde keeren in zekeren tijd redger kon worden, zal hij daarin ook min of meer belang gesteld hebben. Het hoofdelingschap was voorzeker een voornaam regt, eene hoogst vereerende en ook voordeelige betrekking, maar het bragt ook last en verpligting met zich, en, hoe eenvoudig

---

nog in den Gelderschen tijd geestelijken en *Hoevelingen* vrij van den jaartaxt waren; maar bij het tractaat met keizer KAREL in 1536, toen die jaartaxt verdubbeld werd (van *f* 6000 op *f* 12,000), beide, geestelijken en hoofdelingen, zich daaraan mede onderworpen hebben. *Werken*, III, 42. Vroeger, I, 224, zegt R., met andere woorden, dat tot dien jaartaxt van *f* 6000 »geen Edlen noch geestlichen contribueerden"; dus zijn bij hem *Edelen* = *Hoofdelingen*.

ook de wetten en zeden waren, het vereischte toch eene zekere kennis, alsmede tijd en moeite. De hoofdelingen waren wel alle meer of min aanzienlijke landeigenaren, maar velen van hen ook niet meer dan gewone landbouwers. Dit bedrijf was wel het hoofdbedrijf, zoo niet het eenige, der Friezen en bij hen hoog geacht, zoodat dit met de waardigheid van edelen of hoofdelingen zeer goed kon zamen gaan 1); maar geen wonder toch, dat het om gezegde redenen, die mettertijd toenamen, dezen en genen en hoe langer hoe meer onverschilliger werd het redgerambt te bekleeden en men dit zelfs liever overliet aan anderen, aan hem die het reeds waarnam 2). Zoo bleef dezelfde persoon jaren achtereen redger of regter. Doch hiermede verloor men niet zijn radicaal; men bleef hoofdeling en overigens landsregent. Maar door vererf, koop, schenking en ander overdragt van de heerden bestond er gelegenheid om met deze de daaraan verbonden regten af te staan en te verkrijgen, ja, zonder de heerden, die regten alleen. Men schijnt wel steeds zoowel als later als beginsel erkend te hebben, dat grond en regt bij elkander behoorden, zoo natuurlijk misschien, dat men naliet bepalingen te maken tegen de scheiding daarvan. Maar deze scheiding had niettemin plaats en reeds zoo vroeg, dat de oorkonde, waarin wij voor het eerst zeker den naam van hoofdeling aantroffen, die van 1358, reeds eene overdragt behelst van het afzonderlijk regtsgebied, dat eenige ingezetenen te Oldenzijl bezaten, aan den Hoofdeling SCHELTECKUMMA, te Zandeweer, welke ook later nog als eene voorname familie aldaar voorkomt. En zoo ontmoet men vervolgens daar meer en meer voorbeelden van 3). De aanzienlijkste hoofdelingen, die eenige of vele beurten hadden, maakten daarvan het meest gebruik, om nog meer aan te handelen van hen, die slechts enkele en zeldzaam omkomende beurten bezaten en daarom ook zelve niet waarnamen. Dat deden gene hoofde-

---

1) EMO, de meergenoemde Wierummer kronijkschrijver, prijst den akkerbouw bovenal, als het beste, vruchtbaarste en den vrijen man waardigste bedrijf. MATTH. *An.* II, 64.

2) Zoo vindt men uitdrukkelijk betuigd in de opgaaf van de ommegangen van Franekeradeel bij SCHOTANUS, in *Tafl.*, p. 30, dat het voorheen eene groote eer werd geacht, Grietman te zijn, maar thans eene groote last, die niemand meer hebben wilde.

3) Zie boven, bl. 19, en andere voorbeelden van de jaren 1379 en 1397 bij DRIESSEN, *Mon. Gron.*, IV, 906; III, 492, en in het *Register van het Gron. Archief* op de jaren 1412 (I, 58), 1418 (I, 65) enz.

lingen ook niet altijd, maar lieten dat meestal doen door een regtsgeleerde of een zoowat in de regten ervaren persoon, en zoo konden zij zonder moeite en zonder veel kosten de vruchten van het regterambt plukken en volkomen heer en meester van het regts- en overig plaatselijk gebied worden.

Deze was zeker de meest gewone oorsprong van de staande regtstoelen of *heerlijkheden*, zooals zij later genoemd zijn, even als de regten zelve, in 't bijzonder de hoogste, die van het regterambt, anders mede *geregtigheden* geheeten 1). Hierdoor veranderde dit ambt en het geheele hoofdelingschap van een reëel in een volkomen personeel regt en kon zelfs iemand, zonder een voet gronds te bezitten in eene plaats, er het regtsgebied deels of geheel bezitten. Ofschoon men er al het verkeerde van inzag en ondervond, liet men die scheiding als eene verouderde gewoonte toe en bestaan, totdat ze eerst in 1749 bij het Reglement reformatoir, zooals bekend is, werd verboden. Vroeger was reeds bepaald, dat de regters, zoowel waarnemende als de hoofdelingen zelve, 30 grazen lands in één dorp moesten hebben of zoo veel goed, dat 1000 Emder gulden waard was, en dat zij moesten wonen in de Ommelanden, gelijk men dit een en ander in het Ommelander Landregt van 1601 vindt opgenomen (B. I, 2 en 3). Dergelijke bepaling werd ook genomen omtrent de bevoegden tot het Landsbestuur, toen, behalve de hoofdelingen, ook eigenerfden deel daarin hadden verkregen, gelijk straks zal blijken. En zoo bleef het regterambt en bestuur nog eenigermate aan grondbezit en inwoning verbonden.

Wanneer hier het eerst op deze of gene wijs staande regtstoelen zijn ontstaan, is minder bepaaldelijk of in 't bijzonder aan te wijzen. Den oudst bekenden hoofdeling van zoodanig regtsgebied treffen wij eerst met zekerheid aan in dien van Westerwolde, dus eigenlijk buiten Friesland of de Ommelanden, want daartoe behoorde dat landschap niet, maar het stond op zich zelf, vrij en onafhankelijk. Althans zoo komt het voor tot in 1316, toen het zich onder de bescherming van den bisschop van Munster begaf 2). Het had zijne eigene regters, *consules* of *gezworenen* later ook genoemd, met een opperregter, *judex*, aan het hoofd, en van een hoofdeling wordt nog geen gewag gemaakt, niet voor het laatst der 14de eeuw in een

---

1) RENGERS, *Werken*, III, 79.
2) Zie de brieven daarvan bij VAN IDSINGA, *Staatsr.*, I, 406, 407.

paar bescheiden. In een van dezen, namelijk des jaars 1391, vernieuwen de ingezetenen van Westerwolde en de kinderen van EGGE ADDINGA de overeenkomst met dezen hunnen vader gesloten. Zij beloven daarbij hun en hunne nazaten, als hunne Hoofdelingen houw en getrouw te zullen zijn, en die Hoofdelingen verbinden zich daarentegen het land van Westerwolde met hun lijf en goed te zullen ondersteunen. In eene volgende overeenkomst van 1392 tusschen voornoemde kinderen worden aan de twee gebroeders HAYO en EGGE het slot te Wedde met al de Heerlijkheid over Westerwolde overgedragen en zij *Hovetschappen* genoemd 1). — Het schijnt dus, dat toen Westerwolde bij wijze van verdrag dien EGGE ADDINGA, die zich door aanzien, magt en rijkdom boven zijne landgenooten zal hebben onderscheiden, voor het eerst tot Hoofdeling en Heer heeft aangenomen, waarschijnlijk tot onderlingen steun in dien onrustigen tijd, door den gezegden strijd tusschen de Vetkoopers en Schieringers, welke intusschen was begonnen Friesland te teisteren. Hoe dit zij, dit Hoofdelingschap van Westerwolde, van dit geheele landschap in één persoon of familie erfelijk ingesteld, zoo in eens bij wijze van verdrag, is een voorbeeld eenig in ons gewest, waarvan wij in de Ommelanden dan ook geen tweede aantreffen, wel meerdere in Oostfriesland in de 15de eeuw en hier blijkbaar met even gezegd doel. Daarbij werd gewoonlijk bedongen, dat de vest of burg, zooals de hoofdelingen allerwege begonnen te bouwen, en men *steenhuizen* of *stinzen* noemde, door de ingezetenen moest worden onderhouden; deze betaalden mede eene kleine pacht, verrigtten voor den hoofdeling eenig landwerk en voerden de noodige bouwstoffen tot den burg aan; daarvoor moest hij eenige gewapende manschappen, ruiters of knapen, onderhouden, den burg en de ingezetenen verdedigen en dien tot toevlugt vóor hen en hunne have open stellen; hij was voorts hun vaste regter en overheid in alle andere zaken 2). Het was dan ook voorzeker naar het voorbeeld hier of daar in Friesland, dat het hoofdelingschap in Westerwolde is ingesteld geworden; het grensde niet alleen daaraan, maar de ADDINGA's waren ook met aanzienlijke Frie-

1) Zie beide brieven bij DRIESSEN, *Mon. Gron.*, IV, 727 en 734.

2) Zie het verdrag tusschen IMEL Hoofdeling en de buren van Grimersum, Wirdum en Jennelt van 1426 bij O. KLOPP, *Gesch. Ostfriesl.*, I, S. 154, en tusschen FOCKO UKENA en de Overledinglanders, de Mormers en de Lengners van 1435 bij WIARDA, *Ostfr. Gesch.*, I, 404, en WESTENDORP, *Jaarb.*, II, 473.

sche familiën vermaagschapt, met die van Farmsum en andere in Oostfriesland. Want het hoofdelingschap doet zich voor, als eene aan Friesland alleen eigene instelling, die overigens daar buiten, zoover wij weten, vreemd was, evenals zijne geheele staatsregtelijke inrigting. — Het is wijders bekend, hoe de ADDINGA's omstreeks twee eeuwen het hoofdelingschap van Westerwolde hebben bezeten, en zich als heeren en meesters, soms erg genoeg, hebben gedragen, totdat anderen in hunne plaats zijn gekomen en eindelijk de stad Groningen 1).

Of er in de 14de eeuw ook in de Ommelanden, zoo niet zulke, dan toch reeds hoofdelingen met een eigen afgezonderd vast regtsgebied zijn geweest, is onzeker, maar niet onwaarschijnlijk. Er komen toch reeds toen en al in de 13de eeuw voorname edelen of *nobiles* voor, wier nazaten als zoodanige hoofdelingen bekend staan, zooals o. a. de VAN EWSUM's te Middelstum (bl. 24), de ONSTA's te Sauwerd (bl. 19), de RIPPERDA's te Farmsum (bl. 14), de SNELGER's te Scharmer (bl. 15, 16). Hoe oud en vermogend de familie RIPPERDA zich voordoet, kan blijken uit de giftbrieven omtrent het Collatieregt in een aantal dorpen door den bisschop van Munster in de eerste helft der 13de eeuw aan haar verleend, aangenomen de echtheid van die brieven en hunnen inhoud. Bij den eenen brief van 1237 wordt aan BOLARDUS RIPPERDA, den *edelen erfgenaam van het slot te Farmsum* (*nobilis hereditarius arcis in Farmsum*), het Collatieregt geschonken, in de dorpen Farmsum, Weijwerd, Heveskes, Oterdum en Meethuizen, die later de Heerlijkheid Farmsum vormden, op grond dat zijne voorzaten, tot voorbetovergrootvader toe (atavus, abavus, proavus en avus), dus tot in zijn zesde voorgeslacht toe, uit hunne goederen meest al de kerken aldaar gesticht hadden. In den anderen brief van 1246 wordt desgelijks aan HAYO RIPPERDA, den *edelen bezitter van de sloten te* (*Ooster*) *Wijtwerd en Dijkhuizen* (*arcium in Wijtwert et Dijckhuijsen nobilis possessor*), geschonken het Collatieregt in Holwierde, Uitwierde, Jukwerd, Creweerd, Marsum en Tjamsweer om dezelfde reden 2). Daaren-

1) Zie verder STRATINGH, *Aloude St. en Gesch. d. Vaderl.*, II, 2de St., bl. 247—.

2) Deze beide brieven bevinden zich in afschrift op het Gron. Arch., *Reg.* I, bl. 4, no. 1, en bl. 5, no. 2; gedrukt achter de *Leerrede ter inwijding van de nieuwe kerk te Solwert* van O. H. SWAM, Predik. te Tjamsweer, Gron. 1783; de eerste ook in het *Rapport over de Heerlijke regten van het Departementaal*

boven werd ook nog in 1415 deze familie met het erfelijk Dekenschap of de Proostdij te Farmsum door dien bisschop begiftigd 1). Deze brieven betreffen wel alleen kerkelijke regten, de beide eersten het Collatieregt, doch dit was naauw met de overige Heerlijke regten vereenigd en rustte op denzelfden grondslag als dezen: grondbezit. Stellig bewijs kunnen zij echter nog niet opleveren voor het bestaan alreeds in de eerste helft der 13de eeuw van de Heerlijkheid te Farmsum en andere meergenoemde dorpen, zoo min als het voorkomen van UMKEN (UNICO) RIPPERDES als Proost en *Hovedinck* te Farmsum in het voornoemde verdrag van Westerwolde met de ADDINGA's, wier voormonder hij was, over het Hoofdelingschap aldaar, bewijst, dat die Hoofdeling ook reeds Heer van Farmsum was, hoe vermoedelijk het een en ander ook zij.

Omtrent de familie SNELGER of SNELGERSMA te Scharmer en de uitoefening van het regterambt in deze en naburige plaatsen in ouden tijd zijn er nog een paar merkwaardige bescheiden over, vroeger in het oorspronkelijke hier voorhanden, maar thans toch nog in afschrift, die wij hier moeten bespreken. Het zijn twee genoegzaam gelijkluidende brieven van de Graven van Benthem, van de jaren 1323 en 1392, bij den eersten waarvan EYZO, zoon van EYLWARD van Scharmer, met de jurisdictie (*judicium*) in de dorpen Slochteren, Scharmer, Colham, Woltersum en Wittewierum erfelijk wordt beleend (*inpheodavimus*), en bij den tweeden op dezelfde voorwaarden NICOLAUS SCHULTEN en zijn erven, misschien een Groninger, daar er eene familie van dien naam om dien tijd hier ter stede voorkomt, en wel een EGBERT SCHULTEN kort te voren onder de burgemeesters, kunnende dit alzoo mede ten bewijze strekken, hoe vroeg reeds voorname Groningers zich regtsgebied te lande hebben weten te verwerven 2). In meer dan één opzigt zijn

---

Bestuur van Stad en Landen van Groningen aan het Staatsbewind der Bataafsche Republiek van den 12 *Sept.* 1803, *Bijl. F*, bl. 67; voorts de tweede in YPEY, bl. 114 der aant. van zijne *Gesch. v. h. Patronaatregt*, Bred. 1829.

1) BENINGA, *Kron. v. Oostfriesl.*, bl. 186.

2) Deze brieven hebben in het oorspronkelijke berust bij wijlen den Hoogleeraar J. B. VAN EERDE, van wien ze WESTENDORP ten gebruike heeft gehad, *Jaarb.*, II, 120, 250; en zoo zijn ze te zoek geraakt en zullen misschien nog met meer andere nagelatene H.S. van dezen bij een zijner erven schuilen. Gelukkig, dat DE SITTER in der tijd naauwkeurige afschriften daarvan heeft genomen, die onlangs bij de verkooping van zijne verzameling zijn te voorschijn en in het Groninger Archief gekomen. Wij hebben het van belang ge-

deze brieven merkwaardig. Vooreerst om de wijze, waarop over het regtsgebied of geregt in genoemde dorpen wordt beschikt, namelijk als bij *beleening*. WESTENDORP (t. a. p.) schijnt er ook werkelijk eene beleening onder te verstaan; YPEY en FEITH (*Oudh. van Gron.*, bl. 288), die deze brieven ook kenden en daarbij nog een van 1266 noemen, maar die waarschijnlijk een ander volgende zal zijn, hielden het voor een *verpachting*; en wij moeten ook erkennen, dat de naam, ja, wel ontleend zal zijn aan het leenregt, maar de zaak zelve geheel overeenkomt met eene gewone erfelijke verpachting, daar er zonder andere leenverpligting alleen eene zekere som als *pensio* jaarlijks voor opgebragt moest worden. Van eigenlijk leen noch leenregt kan hier dus sprake zijn. Vreemd klinkt het ook, dat de Graven van Benthem hier zoodanig geregt bezaten. Wel blijkt het uit andere oude bescheiden, dat zij goederen te Colham hadden bezeten, en ook in en buiten deze stad nog bezaten en van deze jaarlijks zekere inkomsten trokken 1); en zoo zal dat regtsgebied in gezegde dorpen zeker ook op grondbezit aldaar berust hebben, zonder dat bekend is hoedanig dat was, zoomin als hoe zij er aan gekomen zijn. De vraag, die ons hier vooral aangaat, of dat regtsgebied al die dorpen omvattede, dan slechts voor een zeker deel, is dan ook niet met zekerheid te

---

acht om de merkwaardigheid dezer brieven, ze bij wijze van Bijlagen (1 en 2) hierachter afzonderlijk te laten afdrukken, met nog een van 1266(3), waarvan in de volgende aanteekening sprake is.

1) Zoo bestaat er nog een afschrift van een brief van OTTO, Graaf van Benthem van het jaar 1266, in de verzameling van DE SITTER en nu op het Groninger Archief, waarvan het oorspronkelijke ook waarschijnlijk bij den Hoogleeraar VAN EERDE zal berust hebben en door YPEY en FEITH zal bedoeld zijn, als zij nog een pachtbrief van dat jaar, behalve de voormelde van 1323 en 1392, noemen. Maar bij dien brief verkoopt gezegde Graaf al zijn land met alle regt daarvan, dat hij bezat in *Hamme*, d. i *Colham* (even als in de voorgaande brieven), aan den Prefekt EGBERT van Groningen, ridder. Van andere goederen, welke de Graven van Benthem in en buiten de stad op haar gebied bezaten, levert bewijs op de brief van Graaf EGBERT, van 1293, waarbij de geschillen met de stad en hare ingezetenen over de inkomsten van die goederen worden bijgelegd (DRIESSEN, *Mon. Gron.*, III, 572), die van 1528 en a., waarin die inkomsten worden vermeld (*Reg. v. h. Gron. Arch.*, V, 88, no. 33) en die van 1585, waarin zij door Graaf AREND aan de stad zijn verkocht, onder den naam van *grunsing* of *grunspenning* (*Reg.* III, 89, no. 3). En zoo komt vervolgens de opbrengst daarvan onder dien naam voor onder de stadsinkomsten. YPEY en FEITH, *Oudh. v. Gron.*, bl. 250, die echter onbekend blijken te zijn met vermelde afkomst van de *grunspenning* en deze pacht onder de Goregter inkomsten van de stad rangschikken.

beantwoorden. Zij komen later in meer regtstoelen verdeeld voor, namelijk Slochteren en Colham vereenigd, Scharmer en Woltersum ieder op zich zelf, terwijl Wittewierum tot den regtstoel van ten Post behoorde, welke den halven regtstoel van het dus genoemde *Eesterregt* uitmaakte, allen als staande regtstoelen; maar dat zij vroeger dit niet geweest zijn, blijkt uit de zamenstelling daarvan in de Klaauwboeken te vinden. Hiernaar zou dus het geregt van de Graven van Benthem, in voormelde dorpen bezeten en aan de familie SNELGER en anderen verpacht, nog geen staand geregt van die dorpen gezamenlijk uitgemaakt hebben, maar een deel, misschien wel het meerendeel daarvan. En zoo kunnen die onderscheidene regtstoelen, waarin die dorpen verdeeld zijn, of de Héerlijkheid van Slochteren en andere, toch grootendeels zijn ontstaan uit die oude regten van de Graven van Benthem; — meer kunnen wij er niet van zeggen 1).

Dat het in ons gewest ook niet aan pogingen der hoofdelingen heeft ontbroken, om zich met geweld de een boven den ander te verheffen, leert ons helaas! de geschiedenis maar al te zeer. De strijd der Vetkoopers en Schieringers was hoofdzakelijk geen ander dan een zoodanige strijd tusschen de hoofdelingen, waarvan de voornameren, of de aristocratische partij, meer tot de Vetkoopers en de lageren, of de democratische partij, meer tot de Schieringers behoorden. De eersten namen daartoe allerlei middelen te baat, zelfs de hulp en magt van vreemde heeren, eerstelijk de graven van Holland. Zoo trachtten zij niet alleen zich met hunne eigene goederen, maar ook de landen zelve aan die vorsten op te dragen, om die van hen weder in leen te houden. Dat was iets ongehoords in deze oorden, waar men geen leen kende noch gedoogde; het was eene even stoutmoedige als vreemde en onregtmatige daad, welke zij uitvoerden. Want werkelijk droegen, volgens de daarvan in het rijksarchief nog aanwezige oorspronkelijke

---

1) WESTENDORP, om dit hier nog aan te teekenen, maakt bij deze en gene gelegenheid opmerkzaam op het verschillend voorkomen van *geregt* (*judicium*) en *redgerregt* (*consulatus*), *regter* (*judex*) en *redger* (*consul*), alsof dit verschillende betrekkingen waren. Ja er is verschil tusschen beiden, maar meer niet dan dat de eerste woorden *geregt* en *regter* in 't algemeen aanduiden het regterambt, de laatsten *redgerregt* en *redger* deze betrekking in 't bijzonder, en zoo dat de hiertoe bevoegden, de hoofdelingen, meer dezen naam van *redger* voerden, de door hen gesubstituëerden dien van *regter*.

en door DRIESSEN uitgegevene brieven, in 1398 de volgende hoofdelingen der Vetkoopers tusschen de Lauwers en de Eems, zooals ze zich hierin betitelen, de daartusschen gelegene Friesche landen met alle heerlijkheden, goederen en sloten in eigendom op aan hertog ALBRECHT van Beijeren, om die weder van hem in erfleen te ontvangen, namelijk: AIJLCKO VERHILDEMA of ONSTA van Sauwerd en REIJNER EIJSINGA van Zandeweer het landschap Hunsingo; OMKO SNELGERSMA van Appingadam en HAIJE WIBBEN te Westeremden het landschap Fivelingo; TAMMO GOCKINGA van Zuidbroek en MENNO HOUWERDA van Termunten het Oldambt. De opdragt luidt, als van wege deze zes hoofdelingen alleen gedaan, doch schijnt in overleg met andere hoofdelingen der Vetkoopers geschied te zijn. Zij zijn althans met meer anderen, waaronder ook ONKE RIPPERDA te Farmsum, vooraf te zamen geweest in het sterke slot van de heeren ONSTA te Sauwerd, waar ook de opdragtbrieven zijn opgemaakt en bezegeld (*Mon. Gron.* IV, 785). Een groot deel wijders van het Westerkwartier, misschien voor zoo ver het niet tot Hunsingo en onder de abdij van Aduard behoorde, werd met het schoutambt te Groningen, welke stad hertog ALBRECHT ook onder zijn gebied wilde trekken, tenzelfden jare in leen gegeven aan zekeren PIETER REINERSZOON, een Hollander, alsmede aan dezen door de zes voornoemde hoofdelingen met consent van dien hertog het goed met de heerlijkheid te Ten Post in Fivelingo (*Mon. Gron.* III, 493 en 499). DRIESSEN houdt dien PIETER REINERSZOON voor een voorzaat van de familie RENGERS, welke naderhand dat goed heeft bezeten; maar wij zouden ze liever met WESTENDORP (*Jaarb.*, II, 269) voor verschillende familien willen houden, daar de RENGERSEN reeds om en vóór dien tijd te Groningen in de regering voorkomen. Hoe dit zij, die onderneming van de Vetkoopers ging niet door. Zij verwekte onder de Schieringers en andere ingezetenen zulk eene verontwaardiging, dat dezen alsmede de stad Groningen er zich algemeen tegen verzetteden, met dat gevolg, dat de ondernemers en hunne aanhangers uit het land werden verjaagd en hunne sloten en huizen vernield, zooals van de ONSTA's te Sauwerd, van de SNELGER's te Appingadam, van de RIPPERDA's te Farmsum, van de HOUWERDA's te Termunten en de GOCKINGA's te Zuidbroek. Deze beide laatste hoofdelingen zijn er het slechtst afgekomen. Want de stad Groningen eigende zich hierop hunne goederen

en regten toe en werd alzoo, daar zij het regtsgebied en bestuur genoegzaam geheel aan zich schijnen te hebben getrokken, in hunne plaats Heer van het Oldambt. Hiermede eindigde dus het Hoofdelingschap in het Oldambt en ging over in ééne hand, in eene ware Heerlijkheid van de stad, en werd daardoor ook dit landschap van de overige Ommelanden afgescheiden. Over dezen ging die gebeurtenis als een storm voorbij, die veel vernietigde en ter nedersloeg, maar waarna overigens de zaken weder in den ouden vorm kwamen en bleven.

Want zoo was even vruchteloos eene poging, die omgekeerd van een anderen kant beproefd werd, om daarin verandering te brengen en de magt der overmoedige hoofdelingen te fnuiken of tegen te gaan, door belangrijke hervormingen in het regtswezen in te voeren. Te weten in 1427 verbonden de landen tusschen de Eems en de Lauwers zich onderling met raad en daad van FOCKO UKENA en andere Oostfriesche hoofdelingen voor een tijd van twintig jaren, o. a. ook daartoe — na echter vooraf te hebben laten gaan, dat elk zijne oude heerlijkheid en regt onbekommerd zou blijven gebruiken — dat tot bestuur der landen, »de nv," zooals het heet, »in crancken regiment staen", de wijsheid van elk land 4, 6 of 8 der wijsten en redelijksten zoude kiezen tot overste regters, en deze weder zouden stellen met raad der priesters en wijsheid der gemeenten in elk kerspel een of twee onderregters met vrijheid van beroep van dezen op die opperste regters, dezen slechts voor twee jaren en de anderen naar verkiezing. Hiernaar zou dan het regterambt niet meer bij toerbeurten omgaan onder de geregtigden, noch meer staande kunnen worden, maar werd het aan een kiesregt onderworpen en meer verdeeld in een aantal plaatselijke regtbanken en ééne hoogere regtbank. En voorzeker zou dit in vele opzigten eene nuttige verbetering geweest zijn en niet minder ook de bepaling hierbij gemaakt en aldus luidende: »Item, vm des willen dat al dese vmlande eens zullen wesen, zo sal dat screuen lantricht, daer men by richten sal, alleens wesen, dat de lantrechters lude nv lezen to horen wille, ende vndertiden duyster is, dattet de mene man neet kan vorstaen, zo sal men dre de leerste van scrift ende oec dre de wysden lantrichters lude deser voorcr. lande daer to zetten, dat ze van al de lantrechte een klaer vorstandich lantricht make, dat al man vorstaen moghe, ende hijr na boet en beteringhe, ende al dinc daer na in dissen landen

to richten, vp datter neman myt valsche richt moghe bedroghen worden" 1). Doch dit verbond door toedoen der Oostfriesche hoofdelingen, maar zonder en tegen de stad ingegaan, die, hoe vrijheids- en schieringsgezind ze zich ook anders tegenover de Vetkooper Hoofdlingen betoonde, hare uitsluiting en het verlies daarbij van de Warven en Hoofdmannenkamer binnen hare muren niet kon dulden, viel ook al spoedig in duigen door een tegenverbond, het volgende jaar door de stad met het Westerkwartier voor 10 jaren gesloten, en dat wel het *eerste* verbond genoemd wordt van dergelijke, vervolgens ook met de overige Ommelanden aangegaan, en waarbij zij in het stapelregt, het regt van beroep en andere voorregten is bevestigd geworden.

Nadat dit een en ander intusschen was voorgevallen, herhaalde zich dergelijke handel als eene eeuw vroeger was beproefd, maar ook met denzelfden uitslag. De hertog ALBRECHT van Saksen namelijk hernieuwde met dezelfde titels en brieven van ALBRECHT van Beijeren hem afgestaan, eene aanspraak op deze landen. Ook toen droegen vele voorname Ommelander hoofdelingen hunne goederen aan dien hertog op en ontvingen ze weder in leen; o. a. ontving JOHAN RENGERS van ten Post in 1499 te leen: ten Post, Garlesweer, Siddeburen, Helm, Schildwolde en half Slochteren, alsof hij daar werkelijk geheel meester was 2). Alles werd weder in ons gewest te vuur en te zwaard vernield en omgekeerd. Doch het was ook vooral weder de stad Groningen, welke zich tegen deze pogingen van overheersching en invoering van een leenroerig regeringsstelsel in de Ommelanden verzettede; niet zonder groote opoffering echter, daar zij genoodzaakt werd, zich met graaf EDZARD van Oostfriesland, den hulpgenoot van den Saks, in 1507 te verdragen en dezen tot Beschermheer aan te nemen en het opperbestuur in de Ommelanden aan hem over te laten.

Behalve dit opperbestuur, bleef de regering en regtspleging genoegzaam dezelfde onder EDZARD en de andere Landsheeren, welke op hem gevolgd zijn. De inlandsche twisten tusschen de Vetkoopers en Schieringers hielden op en elk bleef nu voortaan meer in het rustig bezit van zijn goed en regten. De gelegenheid hield alzoo ook op, om zich door of met geweld

1) *Reg. v. h. Gron. Arch.*, I, 76, no. 7, gedrukt bij VAN IDSINGA, *Staatsr.*, II, 345.

2) DRIESSEN, *Mon. Gron.* III, 449.

boven anderen te verheffen, van gewone Hoofdelingen te worden Heeren in hunne plaatsen en regtstoelen. Dit kon verder niet geschieden, dan op de meer gewone, wettige of geoorloofde wijze.

En dan treffen wij, als eenig ook in hare soort, aan de overdragt of schenking van het Grietmanschap van Vredewold door KAREL van Gelder, Heer van Groningen en Ommelanden, in 1531 (20 Mei), met goedvinden van de ingezetenen, aan de juffer BEETKE VAN EWSUM, wed. van WIGBOLD VAN EWSUM, Heer van Nienoord, welke gift vervolgens bekrachtigd is door Keizer KAREL V in 1545 (21 Mei), en waardoor die Grietenij erfelijk in de familie van de Heeren van Nienoord, een tak van de familie VAN EWSUM te Middelstum, is gekomen 1). — Hoe deze familie buitendien en de MEPSCHE in dien tijd of het midden der 16de eeuw er op uit waren, even als anderen, RIPPERDA, ONSTA al vroeger, om, niet altijd op regtmatige wijze, hier en daar de jurisdictien meester te worden, getuigt hun tijdgenoot ABEL EPPENS, als hij zegt, dat die regten niet alleen van de bezitters verzocht, gekocht en geschonken, maar ook verduisterd en onttogen zijn 2).

Maar wij kunnen de geschiedenis van andere staande regtstoelen of Heerlijkheden in de Ommelanden verder niet bijzonderlijk nagaan en teekenen daaromtrent nog alleen het volgende aan. In de Klaauwboeken, door den Stads-secretaris TJASSENS bijeenverzameld en gaande tot over het midden der 17de eeuw, staan 59 regtstoelen vermeld, het Regterambt te Appingadam, dat geen Redgerambt was, medegerekend, dus eigenlijk 58. Onder dezen zijn er 4 alleen met name genoemd, te weten in Fivelingo: Holwierda; Uitwierde, Marsum en Delfzijl; Hellum en Woltersum; en van de overigen worden nog maar als staande aangemerkt drie in Hunsingo, te weten: Leens, Wehe en Zuurdijk; Hornhuizen en Wierhuizen;

1) Zie de brieven daarvan in het Gron. Arch., *Reg.*, I, 388, no. 13, en II, bl. 38, no. 20, en de Klaauwboeken. — Het was hierom, dat in het voornoemd *Rapport over de Heerlijke regten* in de Ommelanden (bl. 34) eene uitzondering is gemaakt met deze Heerlijkheid, evenals met het erfelijke Collatieregt van het huis van Farmsum.

2) *Der Vreesen Cronicon*, 1580, in H.S., bl. 29, naar het verkorte afschrift in de boekerij van het Gen. *P, E. J. P.*, zijnde de volledige oorspronkelijke kronijk thans uit de verzameling van den Hr. DE SITTER op het Gron. Archief aanwezig en wachtende op de uitgaaf.

in Fivelingo zelfs geen en in het Westerkwartier ook maar drie, t. w.: de Grietenij Vredewold, de redgerregten van Leegkerk en Dorkwerd en van Platvoetshuis, terwijl er in den *Tegenw. Staat van Stad en Lande* van 1794, dus kort voor den ondergang dier regtstoelen, 65 worden beschreven en hiervan als staande 33, alzoo de helft en dus aanzienlijk vermeerderd. Maar men zal tot de opgaaf in gezegde Klaauwboeken ook moeten rekenen de vier aldaar slechts met name genoemde regtstoelen in Fivelingo, en meer anderen, welke daar nog als ambulatoore voorkomen, maar blijkbaar alleen tusschen eenige familiën, die er alleen regt op hadden. Aldus die van Adorp en Harsens, verdeeld toen in 8 ommegangen tusschen ONSTA, ENTENS en den Heer van Westerwolde; die van Sauwerd, Wetsing en Dijkshorn verdeeld in 4 ommegangen tusschen ONSTA, EWSUM en TAMMINGA, later gesplitst in drie afzonderlijke staande regtstoelen; die van Winsum en Bellingeweer in 12 ommegangen tusschen dezelfde familiën, alsmede RIPPERDA; die van Vierhuizen tusschen ONSTA en TAMMINGA; die van Middelstum tusschen EWSUM en ENTENS; die van Farmsum tusschen leden van de familie RIPPERDA alleen, of later, ook tusschen deze en de familie RENGERS; van Appingadam tusschen RIPPERDA, HOUWERDA en RENGERS; van Slochteren en Colham tusschen dezen en nog twee anderen enz. Zoo ondergingen de regtstoelen vele veranderingen, werden gesplitst en ook wel weder vereenigd; werden de ambulatoore staande, maar deze door scheiding of deeling ook weder ambulatoor. Zoo is dit het geval geweest met de redgerregten van Aduard en Visvliet. Beide waren vroeger staande regtstoelen, de eerste, waaronder behoorden de dorpen Aduard, Garnwerd, Oostum, Fransum, de Ham, Wierum en Hoogemeeden, van de Abdij te Aduard, de laatste van Gerkesklooster in Friesland, maar zijn als kloostergoederen aan de provincie gekomen, en naderhand in 1659 weder door haar elk in 24 ommegangen verkocht, waardoor Aduard weder een staande regtstoel is geworden van de familie LEWE van Aduard. — Veel aanleiding en gelegenheid tot verdeeling der goederen en regten in de familiën zelve gaf de in de Ommelanden, althans later, geldende wijze van vererving. Hier ging de heerd met de heerlijkheden en geregtigheden over aan alle zoons (ook aan dochters, wanneer er geen zoon of zoons waren) en niet, zooals in de naburige Frieslanden bewesten de Lauwers en beoosten de Eems wet of gewoonte was,

alleen aan den jongsten zoon. Daar bleef het een en ander dus meer vereenigd en als een stam- of familiegoed bestaan, dan in onze Ommelanden 1).

Doch wij kunnen hier in geene verdere bijzonderheden treden; het aangevoerde zal ook voldoende zijn om te doen zien, hoe het aantal hoofdelingen of bezitters van regtingen mettertijd is verminderd, daar zij, welke die verloren, in dat opzigt, tot gewone eigenerfden afdaalden; hoe het aanzien en de magt van vele hoofdelingen naar die mate is toegenomen en van anderen is afgenomen, zoodat er eene scheiding tusschen beiden ontstond, die nog meer bevorderd werd, doordien niet alleen hoofdelingen of de bezitters zelve van edele heerden de regtingen aankochten of verwierven, maar ook onedelen, Groninger burgers en vreemdelingen zelfs, alsmede de Ommelanden en de stad Groningen. De laatste schijnt den aankoop van redgerregten in de Ommelanden vooral ook als een middel gebezigd te hebben, om zich er meer en meer magt te verschaffen, misschien wel het geheele gebied daarover, nadat hare pogingen, daartoe langs den diplomatieken weg in het werk gesteld, mislukt waren. Zoo wist zij o. a. aan zich te brengen den staanden regtstoel van Appingadam, hare oude mededingster in handel en magt. Vandaar nu, dat in het Ommelander Landregt niet meer alleen sprake is van *Hoofdelingen*, maar ook van anderen, »welcke selfst haer eijghen recht hebben" (I, 4), en van »qualificeerde Eygenerfden, die selvest rechtinge hebben" (II, 77).

Er greep tevens die verandering in den vorm van regering plaats, dat de hoofdelingen niet meer alleen als de geregtigden daartoe gehouden werden, maar dit regt ook werd uitgebreid tot andere eigenerfden, die 30 grazen lands in bezit hadden (bl. 32). Dit was vooral een aanmerkelijk tegenwigt tegen de aanwassende magt van sommige hoofdelingen en moest dienen om het volk, de *meene meente*, te vertegenwoordigen. Deze plagt oudtijds, zooals wij opmerkten (bl. 12), bij het maken van wetten en verordeningen, daartoe mede geroepen te worden, om hare goedkeuring of toestemming althans daartoe te verleenen. Maar toen zulke algemeene bijeenkomsten of volksvergaderingen allengs meer in onbruik geraakten, werden in plaats van

---

1) *Ommel. Landr.*, III, 49. V. WICHT, *Ostfr. Landr.*, II, 88, l. 396. HEITEMA, *Ems. Landr.; Aant.*, bl. 108.

de geheele gemeente, bepaaldelijk die eigenerfden, en waar geene zulke eigenerfden waren, twee volmagten uit elk kerspel mede opgeroepen tot al wat 's Lands bestuur aanging, op de nu zoogenaamde Landdagen. Zoo zien wij dit onder de Landsheeren in de 16de eeuw in zwang gekomen en vervolgens uitdrukkelijk bij de wet bepaald, met dit gevolg, dat ieder geregtigde, als eigenerfde of volmagt, ter Landsvergadering verscheen, en er dus in dit opzigt geen verschil tusschen de hoofdelingen en de anderen meer bestond en Eigenerfden en Volmagten eigenlijk de eenige Staten des Lands vormden 1).

§ 5.

Invloed van vreemden adel op den inlandschen adel; zijne afscheiding van de Hoofdelingen, onder benaming vervolgens van Ridders en Jonkers.

Ondergingen alzoo de hoofdelingen eenerzijds eene verheffing en anderzijds eene vernedering in regten, ook als adellijken beschouwd, had er eene scheiding bij plaats, waartoe de invloed van vreemden adel het zijne bijbragt. De hoofdelingen — hebben wij gezien — waren staatsregtelijk de eigenlijke Edelen des volks en des lands, en ofschoon de adeldom dus in den grond alleen toekwam aan de personen, welke dien titel voerden, zoo breidde hij zich, als de stralen des lichts, ook over hunne familiën uit, althans van de voornaamste hoofdelingen, en alzoo vooral van die, welke meer of min staande regtstoelen bezaten, of later zoogenaamde Heerlijkheden. Terwijl zij in de 14de en volgende eeuwen in staatsstukken steeds algemeen met den naam van Hoofdelingen voorkomen, zoo ziet men ze ook nu en dan, eerst enkele, maar vervolgens meerderen, met adellijke titels prijken, gelijk elders de Edelen voerden. Was het in navolging hiervan of ook werkelijk vreemde adel, die hier zijnen invloed uitoefende en in aanmerking komt, zooals sommigen inderdaad daarvan zelfs den adel in Friesland willen afleiden? Dit hebben wij thans nog te onderzoeken en dus onzen Ommelander adel te beschouwen in verband met den vreemden adel, des Rijks Leen-, Dienst- of anderen adel.

---

1) Zie WICHERS, *Verkl. v. h. Tract. van Reductie*, I, 198—. *Teg. St. v. Stad en Lande*, II, 238.

Wij moeten daartoe nog weder eens rugwaarts gaan, tot zelfs in den Frankischen tijd, om de sporen te volgen, welke zich zoo vroeg, zoowel als later, daarvan schijnen voor te doen en tot bewijzen worden bijgebragt.

In het *Capitulare* of de Rijksverordening van KAREL *den Groote* in het jaar 807 te Aken uitgevaardigd en inhoudende de oproeping ten krijg van allen, die boven de rivier de Seine woonden en krijgsdienst deden, om 's lands nood, wordt onder anderen nopens de Friezen bevolen, *Tit.* 6: dat zijne Graven en Vasallen die goederen in leen of gebruik bezaten en te paard dienst deden, allen gezamenlijk wel toegerust moesten opkomen, op zijn opontbod ter monster- of bestemde plaats, maar de overigen, die minder gegoed waren, zes een zevenden man moesten uitrusten en deze evenzoo tot de aangewezen plaats, ten oorloge wel toegerust, opkomen 1). Het is hierbij de vraag, of dit bevel alleen ziet op 's keizers Graven, Vasallen of Leenmannen, dan ook op de andere vrije Friezen, aangezien dezen, volgens hunne wetten, oudtijds vrij waren van buitenlandsche krijgsdienst. Hoe dit zij en zoo ook daarlatende, of de Friezen dit gedwongen of vrijwillig hebben gedaan, — het is zeker, dat zij voorzeiden vorst en anderen vóór en na hem in hunne krijgstogten meermalen zijn gevolgd 2). Maar laat ons eerst afhandelen het punt van Leendienst, waarvan in de boven aangehaalde plaats ook eerst sprake is. Van de Graven is reeds aangewezen (bl. 6), dat zoolang er in Friesland beoosten de Lauwers waren, deze wel geen Friesche zullen geweest zijn, en Friesche Vasallen of Leenmannen zullen er evenmin als Rijksdomeinen bestaan hebben, niet zooals in Friesland bewesten het Flie of in Holland en in andere oorden van ons land de Leen- en Dienstadel hiervan is opgekomen. De reden is ook daar: dat Friesland en overige deel van ons land is meer met de wapenen door de Frankische vorsten in bezit genomen dan het ten oosten van het Flie gelegen gedeelte. Van domeinen in ons gewest is niets met zekerheid bekend, of het moest zijn, dat het landgoed, waarvan in den giftbrief van 1040 van

---

1) PERTZ, *Mon. Germ.* III, 149. De plaats luidt oorspronkelijk aldus: »De Fresonibus volumus, ut Comites et Vasalli nostri, qui beneficia habere videntur, et caballarii, omnes generaliter ad placitum nostrum veniant bene praeparati. Reliqui vero pauperiores sex septimum praeparare faciant, et sic ad condictum placitum bene praeparati hostiliter veniant."

2) STRATINGH, *Aloude St. en Gesch. d. Vaderl.*, II, 2de St., bl. 293.

koning HENRIK III gemeld wordt, als gelegen tusschen de *Emese* en *Laveke* en met andere, waarschijnlijk in Drenthe, in leen bezeten door zekeren ULFFO en zijne broeders, maar toen om hun wangedrag verbeurd verklaard en geschonken aan de kerk van Utrecht, tot Friesland tusschen de *Eems* en *Lauwers* te brengen is 1). Het blijkt uit een vroegeren giftbrief van den Nederrijnschen of Saksischen Graaf WICHMAN van 970, dat deze werkelijk landgoederen in eigendom of leen van keizer OTTO I in de Ommelanden heeft bezeten, maar toen weggeschonken aan de Abdij te Elten 2). Deze en gene landgoederen, waren het ook rijksdomeinen geweest, zijn het dus niet gebleven. Zoo is ook het geval met de domeinen, welke nog vroeger LODEWIJK *de Vrome* in 839 in Westerlauwersch Friesland, namelijk te Camminga en Hennaard in Westergo, aan zekeren zijnen getrouwen GERULF schonk 3). Deze GERULF wordt door sommigen voor een voorzaat van de Graven van Holland gehouden, door anderen van het oud-adellijke Friesche geslacht der CAMMINGA's, waaronder ook leden met dien naam of dien van GEROLD voorkomen; hoe dit zij, deze GERULF was gewis een Vasal van den Keîzer of het Rijk; maar daar men hem en dit zijn goed later in het bezit van de Abdij Corvey aantreft, is dat geen leengoed gebleven, maar ook kloostergoed geworden 4). In Oostfriesland treft men een blijk van Rijksleen aan in de munt en tol op de Eems in de stad Emden, dat in de eêrste helft der 13de eeuw de Graven VAN RAVENSBERGH met het Graafschap van of in Eemsgo enz. bezaten en hiervan de Bisschoppen van Munster, die daarom hunnen Drost te Emden hadden 5). Doch dit schijnt een bijzonder regaal te betreffen. Van vroegeren Rijksleenadel kan dus in ons noch naburig Friesland sprake zijn, evenmin als het landsheerlijke leenstelsel aldaar later wortel heeft kunnen schieten en tot zoodanigen adel aanleiding geven. Daaromtrent is men het ook vrij wel eens.

Maar hoe is het met den Dienstadel gelegen? Is het waar,

---

1) Zie den giftbrief bij HEDA, *Hist.*, p. 121, en STRATINGH, a. w., II, 2de St., bl. 238.

2) Zie dien giftbrief bij BONDAM, *Chaterb. v. Gelderl.*, f. 64 en beter bij LACOMBLET, *Urkundb.*, I, 68.

3) Zie den giftbrief bij KLUIT, *Hist. Crit. Com. Holl.*, II, 1, 3.

4) STRATINGH, a. w., II, 2de St., bl. 90.

5) Ibidem, a. w., II, 2de St., bl. 146.

wat de heer WICHERS zoo stellig beweert: »Het is bekend, dat de grondslag van Adeldom alleenlijk hier te lande is geweest de krijgsdienst. Zij dan, die de Keizerlijke en Duitsche oorlogen op hunne kosten als Ridderen hadden waargenomen, en te paard met schild en wapenen het land beschermd, zij hielden elkanderen, en wierden gehouden, die roem op hunne nazaten over te kunnen brengen" 1)? Hij brengt hiermede in verband de bepalingen in de Friesche wetten en wel die van Westerlauwersch Friesland omtrent de landweer. Volgens deze moest elke vrije Fries, die de waarde van 30 pond aan land bezat, een rijpaard en wapenrusting houden; die 20 pond bezat, moest een slagzwaard voeren; die 15 pond had, speer en schild; die minder had pijlkoker en boog 2). Zoo zou, meent WICHERS, ten laatste de adeldom weder op grondbezit berusten, even als het regt op het Landsbestuur, op 30 grazen lands. Maar deze bepalingen betreffen, zooal Friesland meer in 't algemeen, blijkbaar alleen de inlandsche krijgsdienst, de eigene verdediging van het land, die op de Friezen rustte, en hadden in zoo verre niets te maken met de oorlogen van de Rijksvorsten buiten 's lands. Zijne vergelijking van 30 ponden, als maatstaf van de dienst te paard, als van een ridder, met de 30 grazen landbezit, als grondslag tot het landsbestuur gaat niet door, al ware deze laatste ook op zoo vroegen tijd toepasselijk. Zonder bezit van 30 grazen land kon niemand deel hebben aan het landsbestuur; maar dat van 30 ponden was geen zoo bepaald vereischte voor de dienst te paard; hij die maar 20 pond bezat zal evenwel, zulks verkiezende, krijgsdienst te paard hebben kunnen doen. Al moeten wij dus de stelling van WICHERS, zoo als die door hem is voorgedragen, afkeuren, toch willen wij met hem en anderen niet voor onaannemelijk houden, dat dapperheid b. v. in den langdurigen strijd door dezen en genen tegen de Noormannen betoond mede aanleiding hebbe gegeven, om hen en hunne familiën en nazaten in het oog der natie als *edelen* bij uitnemendheid te doen beschouwen, en dat ook bij deze en gene gelegenheid, gelijk in gezegde krijgstogten, welke de Friezen onder de Rijksvorsten hebben mede gemaakt, alsook later in de kruistogten, sommigen de eer zullen hebben verworven, om tot *ridder* te zijn geslagen. Wat het voorregt aan-

1) *Verklar. van het Tract. v. Reductie*, I, 202.
2) V. RICHTHOFEN, *Fr. R.*, S. 390.

gaat, zelfs volgens den Voorregtsbrief van KAREL *den Groote* aan den Potestaat der Friezen verleend, om dit te doen — dat komt te verdacht voor, even als de geheele brief, om voor echt gehouden te kunnen worden, zoo min als door de geschiedenis bevestigd 1). Deze vermeldt wel o. a., dat in den eersten kruistogt na de verovering van Jeruzalem de Friesche bevelhebbers EELKO LIAUCKEMA en FOCKO BOTNIA uit Westerlauwersch Friesland tot belooning van hunnen betoonden moed door den eersten koning van Jeruzalem, GODFRIED, tot ridders zijn geslagen, alsmede in een lateren kruistogt een ROORDA van Genum aldaar 2). Zoo vindt men van lateren tijd gemeld, dat de Graaf van Holland, ALBRECHT van Beijeren, bij zijne tijdelijke en gedeeltelijke verovering van dat Friesland in 1397 vele Hoofdelingen aldaar, o. a. GERLOFF CAMMINGA, tot ridders heeft gemaakt 3); desgelijks Heer FLORIS, Graaf van Buren, namens den Prins KAREL van Spanje, bij de opdragt van dat gewest door de edelen aan dien Prins vier van dezen 4); voorts wat Oostfriesland aangaat, dat de bekende Oostfriesche hoofdeling OCKO TEN BROEK, in het jaar 1391, den ridderslag heeft ontvangen, denkelijk van wege den Duitschen Keizer 5); dit had althans plaats bij de openbare verheffing van ULRICH CIRKSENA tot Graaf van Oostfriesland in 1464 met zijn neef en vriend SIBO van Esens 6).

Er is ons echter geen voorbeeld uit die tijden bekend van zoodanige eer aan eenig persoon uit de Ommelanden te beurt gevallen, hoewel de oude kronijken gewagen van dezen en genen voornamen en dapperen aanvoerder in den krijg, welke aldaar te huis behoorde. Van den aanvoerder der Friezen in het beleg van Aken in 1248, THITARD DODINGA, is reeds gesproken (bl. 14). MEINOLD ONSTA zou ook als aanvoerder of banierdrager in dat beleg gediend hebben, en bij een uitval

1) Hoe men evenwel daarnaar een bijzondere Friesche Ridderorde, door KAREL *den Groote* gesticht, heeft uitgevonden en zelfs de afbeelding daarvan gegeven, kan men lezen bij WIARDA, *Ostfr. Gesch*, I, 104, en *Aseyab.*, S. 56.

2) EEKHOFF, *Geschied. v. Friesl.*, bl. 66, 69. *Croniicke van Vriesl.* van OCKA V. SCHARL enz., f. 25*b* en 31*a*, die dit hier niet van ROORDA, maar van MARTENA vermeldt.

3) RENGERS *Werken*, I, 95.

4) *Croniicke van Vriesl.* van OCKA V. SCHARL enz., f. 108.

5) RENGERS *Werken*, II, 275.

6) WIARDA, *Gesch. v. Ostfriesl.*, II, 70. O. KLOPP, *Gesch. v. Ostfriesl.*, II, 237.

der stedelingen gesneuveld zijn, en ter gedachtenis hiervan dit adellijke geslacht vervolgens in zijn wapen hebben gevoerd een zwarten leeuw met vergulde klaauwen in een bloedrood veld 1). — Er zijn nogtans leden van sommige Ommelander adellijke familiën, die later met den titel van ridder prijken, zooals de VAN EWSUM's. Ware de lezing bij MATTHAEUS van de reeds besprokene plaats in de kronijk van EMO de ware, dan zou die titel reeds in den aanvang der 13de eeuw daaraan gegeven zijn; maar, zooals wij zagen, wordt ELTET van Middelstum daar niet genoemd *miles*, zoo, dat dit *ridder* zal beteekenen, maar *miles Christi cruce signatus: strijder van Christus met het kruis geteekend* (bl. 25). Er worden ook wel *milites*, als *ridders*, in deze kronijk en volgende vermeld, maar deze zijn allen uitdrukkelijk zulke van Groningen, Goregt, Drenthe of elders, zooals de Prefekten hiervan, en uit de leenbetrekking, waarin zij stonden tot den bisschop van Utrecht, te verklaren; of waar dat woord bij uitzondering die bijzondere beteekenis niet heeft, en van de Ommelanden sprake is, duidt het in 't algemeen aan strijders, gewapenden 2). VAN HALSEMA wil echter, dat

1) WESTENDORP, *Jaarb.*, I, 309, heeft »met vergulde kleuren" in plaats van »klaauwen", zooals bedoeld zal zijn en staat in HAMCONII *Fris.*, p. 81. De oorspronkelijke bron van deze gebeurtenis, het sneuvelen van MEINOLD ONSTA voor Aken, schijnt te zijn de *Gesta Fresonum*, p. 138, geschreven 1248—1256 en uitgeg. in de *Werken v. h. Fries. Genootsch.*, II, 138. Hier wordt echter alleen gesproken van een MENALDUS, zonder nadere aanduiding van naam of plaats. Dien naam vindt men nu wel in de familie ONSTA (b. v. in een brief van 1419 bij DRIESSEN, *Mon. Gron.*, IV, 764), maar ook in die van VAN EWSUM, als boven is gebleken (bl. 26), en later op 1544 (*Reg. v. h. Gron. Arch.*, II, 33, no. 4). Men heeft dan onzen held ook wel tot Westergo, of naburig Friesland, als daar geboortig, betrokken, zooals in *Het klein Friesch Kronijkje*, p. 4, uitgeg. door Jhr. Mr. M. DE HAAN HETTEMA; even als men ook met DODINGA heeft gedaan, met verandering van den naam in DONIA; F. SJOERDS, *Fries. Jaarb.*, II, 32. Zie verder hierbij het stukje van Mr. J. DIRKS, *de Friezen voor Aken* in 1248, in de *Vrije Fries*, V, 53.

2) Er zijn een paar plaatsen, waardoor WESTENDORP in de waan is gebragt, dat in deze Jaarboeken ook van Ommelander Ridders sprake zou zijn. De eerste staat bij MENCO op het jaar 1255 (MATTH. p. 157). Na vermeld te hebben den stouten inval van de Ridders van Groningen in deze Stad, waarbij hunne tegenpartij, de Gelkingers, werd overvallen, voegt hij er bij, dat eindelijk de »milites de Binechum", met name STEPHANUS en zijn broeder en een paar anderen, daarop waren tusschen beide gekomen en den vrede hadden bewerkt. WESTENDORP (*Jaarb.*, I, 327) neemt *Binechum* voor *Winsum* en derhalve zouden het »Ridders van Winsum" zijn geweest. Maar Winsum wordt bij EMO op het jaar 1224 *Winchium* geschreven (MATTH. p. 64); *Bi-*

onder den naam van *pugiles*, die in dezelfde jaarboeken meermalen voorkomen, werkelijk *ridders* zijn te verstaan en deze derhalve in de Ommelanden van ouds wel aanwezig waren (*Verh.*, bl. 198). Hij zal tot deze dwaling vervallen zijn, omdat inderdaad voorname en wel edele personen dien naam aldaar dragen. Zoo worden uitdrukkelijk op het jaar 1228 »GODESCALCUS pugil" (MATTH. p. 88), op het jaar 1247 »TAMMO pugil de Aldesum" bij ten Post (p. 169), op het jaar 1280 en 1284 »ROBERTUS pugil de Farmsum" (p. 195 en 198) onder de voorname edelen van Fivelingo opgenoemd; de laatste was zelfs redger en keder of voorzitter der redgers tevens. De naam van *pugil* wil echter hier niets anders dan *kampvechter* zeggen, hoedanige, volgens de regtsinstelling der Godsoordeelen, die bij de Friezen toen nog in sommige gevallen tot uitwijzing van schuld of onschuld in gang waren, bij het regterlijke tweegevecht gebruikt werden en in de Friesche wetten dan ook onder dien naam en den Frieschen van *Kampa* en *Kempa*, even als die Godsoordeelen, als zoodanig voorkomen 1). Dit mag zulk een voornaam beroep hebben uitgemaakt, omdat dit tweegevecht vooral bij de voornaamsten, bij de edelen, zal aangewend zijn, als zijnde eervoller, wil men, ridderlijker, om het pleit met de wapenen te beslissen, dan b. v. met de vuur- of waterproef. Dat die kampvechters buitendien geduchte voorvechters bij gelegenheid waren, blijkt uit hetgeen o. a. van laatstgenoemden ROBERTUS er bij vermeld wordt; en wil men onder *pugil* zoodanigen voorvechter of strijdhaftig

---

nechum zal dus wel eene andere plaats zijn. EMMIUS (*Rer. Fris. Hist.* f. 155) verstaat er eene vreemde onder, zonder te zeggen welke. Wij houden ons ook aan dit gevoelen en de Ridders van Binechum voor geen inlandsche, nog minder Friesche ridders, zonder ook te kunnen bepalen, welke plaats onder Binechum bedoeld zij. Misschien waren het ridders, die van wege den bisschop van Utrecht tusschen beide traden. — De tweede plaats is in het vervolg op MENCO onder het jaar 1295 (MATTH. p. 205). — Bij de vermelding van een strijd tusschen twee partijen in de woudstreek van Fivelingo ontstaan, wordt er van de eene gezegd: »et multi de Trentawalda divites et nobiles eis astabant, et quamplures milites de villis diversis et etiam silvis in secreto quantum potuerunt praedictas flintas ad confusionem Menaldingorum provocabant." WESTENDORP (*Jaarb.*, II, 65), dit mededeelende, voegt er bij: »er waren derhalve in dien omtrek ook ridders." Maar blijkbaar zullen hier onder *milites* wel geene ridders, maar krijgslieden in 't algemeen te verstaan zijn, want zoo talrijk als die *milites* hier voorkomen, zullen er wel nergens ridders geweest zijn.

1) V. RICHTHOFEN, *Altfries. Wörterb.*, v. *Kampa* etc.

persoon meer in 't algemeen verstaan, gelijk HAMCONIUS dat woord in dezen zoowel als genen zin gebruikt 1), wij hebben daar niets tegen, maar voor zulke strijders, als de ridders waren, in dienst van den Keizer, Koning of een anderen Heer, en den gewonen naam van *milites* in gezegde jaarboeken even als elders dragen, zullen zij gewis niet te houden zijn; en wij kunnen dus van hen veilig afstappen, om terug te keeren tot de VAN EWSUM's en hunnen titel van *ridder*. Immers twee leden dier familie dragen dien titel in den brief van 1353, volgens een vidimus van 1474, beide van het St. Jans-klooster te Wijtwerd, en waarbij zij voor de principale collatoren, fundatoren en beschermers van dat gesticht worden verklaard (bl. 26). Maar indien nu al die titel toen geldig was en niet mede van lateren tijd op hen toegepast is, zoo mag men juist uit die betrekking, waarin de VAN EWSUM's tot het genoemde klooster, zoo hier als elders, voorkomen, vrij stellig vermoeden, dat die titel niet die van eene wereldlijke, maar geestelijke ridderorde, van de Johanniter orde was. Later verschijnen nog meer Ridders VAN EWSUM: aldus op het jaar 1445 Ridder ONNE EWSEMA, stichter van de kerk te Middelstum, na zijne terugkomst uit het Heilige land. WESTENDORP gist, dat hij bij zijn bezoek daarvan Ridder van het Heilige graf is geworden; vermoedelijker echter volgens andere berigten Ridder van de Koninklijke orde van Cyprus 2). Het eerste is werkelijk het geval geweest met zijn kleinzoon WIGBOLD VAN EWSUM, Heer van Nienoord, welke in het jaar 1549 ook eene bedevaart naar het Heilige land heeft gedaan, tot boete voor den dood-

---

1) HAMCONII *Fris.* p. 81*b*, waar hij van »*pugiles*" als kampvechters spreekt, p. 81*a* van »pugil Teutonici ordinis celebris Lambertus", p. 99 van »pugiles et athletae" en p. 101*a* van »Onsta pugil", terwijl hij voor *ridder* het nieuwere woord *eques* bezigt.

2) *Jaarb.*, II, 513. HAMCONIUS, *Fris.* p. 106, zegt, dat hij om zijn heldendaden door den Koning van Cyprus tot Ridder (eques) is geslagen, en zoo noemt Mr. T. P. TRESLING hem ook in zijn stukje over *Ewsum* in de *Gron. Volks-Alm.*, 1844, bl. 112. ONNO komt als ridder buitendien voor op het jaar 1463, 1480 (WESTENDORP, *Jaarb.*, II, 574) en 1486 (*Reg. v. h. Gron. Arch.*, I, 224, no. 11); zijn zoon ABBEKE ook, vanwaar blijkt niet, op het jaar 1503 (*Reg.*, I, 294, no. 33) en verder in de *Kron.* van S BENINGHA, aangeh. bij TRESLING, boven, bl. 115. ONNO was ook diegene, welke in 1472 tegen de Groningers den sterken toren aan zijn slot liet maken, waarvan het onderste rondeel bij den ingang nog een overblijfsel was. Hij liet ook een slot te Rhoden in Drenthe bouwen. Na zijn dood werden beide, het huis te Ewsum en te Rhoden, door de Groningers weder vernield.

slag, door zijn bediende bedreven op BARTHOLD ENTENS. Het oorspronkelijke bewijsstuk van zijne verheffing tot Ridder van het Heilige graf is nog aanwezig, en thans op het Groninger Archief uit de verzameling van Mr. J. W. KEISER 1). Van den vader, ook WIGBOLD geheeten, en zijn broeder, ROELOF VAN EWSUM, wordt vermeld, dat beide met een aantal andere edellieden tot ridder zijn geslagen door GEORG Hertog van Saksen na zijne verovering van Appingadam in 1514 — eene eer, welke andere inlandsche edelen van de hand wezen 2). Hier zal waarschijnlijk de gewone wereldlijke Duitsche ridderorde te verstaan zijn. Nog hooger, ja de hoogste eer wedervoer in 1546 zijn zoon HIDDO VAN EWSUM, als zijnde toen (den 5 Jan.) door Keizer KAREL te Utrecht met meer Friesche edelen tot Ridder van het Gulden Vlies benoemd, volgens den daarvan nog voorhanden brief 3). — Gelijk dit laatste ongetwijfeld aanduidt een ridderschap van de wereldlijke orde, zoo zal de titel van Ridder, in vroeger tijden door sommige VAN EWSUM's gedragen, eerder op eene geestelijke dan wereldlijke orde zien en buitendien wel in geen verband staan met dien van *Keijserlike borch*, mede in voornoemden brief van 1353 aan den ouden burg op *den Oert* te Middelstum gegeven. Maar dit heeft evenwel doen denken aan een burg door hen van een of ander Keizer van het Frankische of Duitsche rijk in leen of eigendom bezeten. WESTENDORP meent werkelijk dien daarvoor te moeten houden en aannemen, dat er derhalve ook keizerlijke burgen en leenmannen in de Ommelanden zijn geweest 4). Doch

1) Zie over dien doodslag enz. ons opstel in de *Gron. Volks-Alm.*, 1846, bl. 230. Om der zeldzaamheid wille, laten wij dat bewijsstuk ook hier achter als Bijlage (4) in druk volgen.

2) *Teg. Staat v. Stad en Lande*, I, 305, naar S. BENINGHA, *Chron.*, 244. TRESLING, t. a. p., bl. 116.

3) Deze brief berust thans ook uit de verzameling van Mr. J. W. KEISER, op het Groninger Archief en is afgedrukt in het voormelde stukje over *Ewsum* van Mr. TRESLING, t. a. p., bl. 117. HIDDO wordt in den brief betiteld: »tot Middelstum ende Raswart (Rasquerd) hoevelynck, aerffgretman ende heer ten Nyenoert ende des lands van Vredewolt." *Nijenoert* bij de Leek is dus genoemd en aangelegd al door zijn vader WIGBOLD, ter onderscheiding van den ouden burg op of in *den Oert* bij Middelstum, waar nog eene boerenplaats den naam *Oldenoord* draagt. — De andere Friesche edelen, bij die gelegenheid tot Vliesridders verheven, vier in getal, vermeldt WINSEMIUS, *Chron. v. Friesl.*, f. 519. Zij waren afgevaardigden tot het kapittel van wege de Staten van Friesland; misschien was dit ook het geval met HIDDO VAN EWSUM van wege ons gewest.

4) *Jaarb.*, II, 22, waar hij op het jaar 1278 de omverwerping van dien

deze wijdsche uitdrukking komt, even als andere in dien brief, te verdacht voor, dat wij er niet veel aan kunnen hechten en daaruit volstrekt niet het bestaan van zulke burgen afleiden, noch dien van Ewsum daarvoor houden.

Wij vinden verder JOHAN RENGERS van Ten Post ook genoemd *ridder*, zooals in zekeren scheidbrief van het jaar 1469 tusschen hem en zijne beide broeders, die zoo niet betiteld worden 1), alsmede op volgende jaren 2), o. a. in de onderhandelingen ten jare 1473 met den keizer FREDERIK hem en UNIKO RIPPERDA van Farmsum van wege de Stad opgedragen, over het potestaatschap van Friesland, den gouden muntslag en de verheffing van al de raadsleden der Stad tot ridders of in den adelstand aan die stad door dien vorst aangeboden. Van het een noch het ander kwam iets, maar beide afgevaardigden wisten wel voor zich zelven te verwerven van den keizer de bevestiging in de heerlijkheid en het regtsgebied over hierbij genoemde plaatsen, alsmede den tol en muntslag en andere voorregten. Uit zijne verantwoording deswege bij de Stad en Ommelanden gedaan blijkt, dat aan RENGERS ook aangeboden was het ridderschap, doch dat hij hiervoor had bedankt en dat de keizer in plaats daarvan hem met voormelde gunsten had beschonken 3). Hieruit zou men dan ook moeten besluiten, dat de titel van ridder, welken deze RENGERS voerde, een ander was dan van de gewone Duitsche ridderorde, en het is dan ook hier zeer de vraag, of die titel niet eveneens ziet op de Johanniter ridderorde, daar de voorzaten van RENGERS eveneens fundatoren en collatoren zijn geweest van het Johanniter klooster te Oosterwierum, dat eerst

---

burg en den herbouw te Ewsum vermeldt, op welken grond, echter niet. — In Oostfriesland zijn nog van ouds adellijke hofsteden bekend, waarop vroeger de verpligting van ridder- of ruiterdienst lag, volgens SUUR, a. w., S. 74. Maar dit zal wel niet verder dan op de landweer zien.

1) RENGERS, *Werken*, I, 141.

2) RENGERS, *Werken*, I, 171 op 1487. WESTENDORP, *Jaarb.*, II, 609 op 1473, 644 op 1484, 657 op 1489.

3) Zie de Brieven van 12 Jan. 1474 aan RENGERS en RIPPERDA afgegeven en de verantwoording van den eersten daarover medegedeeld uit het Gron. Archief (*Reg.*, I, 182, no. 10 en 12, 196, no. 15) in het werk van P. O. VAN DER CHIJS, *Munten van Friesl.*, *Gron. en Drenthe*, bl. 413 en v. Het gebied, waarin UNIKO RIPPERDA bevestigd werd, strekte zich uit over Farmsum, Uitwierde en Holwierde; dat van RENGERS over Scharmer, Duirswold en het Vierendeel.

in Appingedam heeft gestaan 1). Maar bovendien was RENGERS oorspronkelijk geen Ommelander edelman, maar behoorde tot eene Groninger familie, gelijk hij zelf, zoowel als meer van zijne voorzaten, te Groningen burgemeester is geweest 2). Zoo was het ook gelegen met ALBERT JARICHS of JARGES, als *ridder* voorkomende op het jaar 1466 en volgende 3); want deze familie, schoon later ook een van de aanzienlijkste der Ommelanden, was uit het naburig Friesland te Groningen gekomen en afkomstig verder uit Engeland, waar reeds de stamvader JARICH JARGES in 1155 door den koning van dat rijk, RICHARD I of *Leeuwenhart*, tot *ridder* zou zijn geslagen, luidens de stamlijst van dit geslacht, op het Groninger archief voorhanden (*Reg.* V, 82); — voor de waarheid waarvan wij echter niet willen instaan, zoomin als voor die der meening van DRIESSEN, dat voormelde JARGES ridder zou zijn geheeten, als leenman van het Utrechtsche bisdom. Maar wij moeten en kunnen dit ook in het midden en onzekere laten. — Voorts wordt nog JOACHIM UBBENA *ridder* geheeten. Hij is de eenigste die met dien titel prijkt op de *Fasti consulares* van UBBO EMMIUS, voor het eerst op het jaar 1584, gelijk hij meermalen burgemeester dezer stad was onder het Spaansche bewind en ook zeer spaanschgezind. RENGERS noemt hem dan ook *Spaansch ridder* (*Werken*, II, 259), hetzij daarom, of wel omdat hij door den koning van Spanje daartoe mag verheven zijn. — Het eenige voorbeeld van dien aard, verheffing tot den adelstand met een adelbrief in ons gewest, is ons alleen bekend van zijn tijd- en stadgenoot WARMOLD HILLEBRANDES,

1) RENGERS, *Werken*, I, 141.

2) Zie boven bl. 38. — Men vindt nog later eene aanstelling van Jr. OESEBRAND JOHAN RENGERS in 1641 tot *ridder van de Fransche orde St. Michiel*, met eenige brieven daartoe betrekkelijk op het *Gron. Archief*, *Reg.*, IV, 62, no. 8. — Ridder dierzelfde orde wordt ook genoemd Jr. BERNHARD COENDERS van Helpen, in M.S. *Nobiliarium Groninganum* van WILHELM COENDERS van 1660. In dit Stamboek, waarvan verscheidene afschriften bestaan, sommige aangevuld tot in lateren tijd, is de Ommelander adel, met dien uit de stad en naburige Friesche gewesten, opgeteekend, maar zeer onvolledig. Er worden daarin van den eersten of onzen gewestelijken adel de volgende geslachten vermeld: ONSTA, COENDERS, TAMMINGA, HUINGA, HUNINGA, MANNINGA, HOUWERDA, KIPPERDA, SICKINGE, ALBERDA, UBBENA, GOCKINGA, RENGERS, LEWE, CLANT, STARKENBORG, HORENKEN, SCHAFFER, WICHERINGE, ENTENS, EWSUM, DE MEPSCHE, VAN DEN HAM, SIGERS, JARGES, AUSUM of AUSEMA. Een ander afzonderlijk werk daarover bestaat er niet.

3) DRIESSEN, *Mon. Gron.* II, 311.

te weten in 1600 door keizer RUDOLPH II, blijkens den adelbrief nog uit de meergemelde verzameling van den heer KEISER op het Groninger archief voorhanden 1).

Wanneer men nu dezen en genen niet mederekent onder de oorspronkelijke Ommelander edellieden, dan blijft streng genomen de familie VAN EWSUM alleen van dezen over met den titel van *ridder* en deze was nog vermoedelijk in 't eerst van eene geestelijke, later van de wereldlijke ridderorde. Er valt hierbij nog op te merken, dat hare leden zich niet weinig lieten vòorstaan op hunnen hoogen en ouden adel en zich hierbij ook beriepen op den voormelden brief van 1353. Zij verlangden zelfs daarom meer stemmen en magt in de regering, boven andere edellieden, die hun, gelijk mede de RIPPERDA's, de ONSTA's enz., zooals zij beweerden, niet gelijk waren in *bloed en goed*, en dit gaf aanleiding tot vrij wat geschil onder hen in het jaar 1580, zooals RENGERS heeft aangeteekend (*Werken*, II, 305).

Behalve nu dezen, hetzij wereldlijken, hetzij geestelijken en altoos maar persoonlijken titel van *ridder*, waarmede enkele leden van deze en gene adellijke familiën praalden, werden mettertijd deze ook meer algemeen in de Ommelanden onderscheiden door de gewone titels van den adel elders. Het was alzoo wel in navolging hiervan, en blijkbaar om zich te onderscheiden van andere onadellijke hoofdelingen, dat de edelen, vooral die in afkomst en rijkdom uitmuntten, nog dien van *heer* of *heerschap* of meer dien van *jonker* of *jonkheer* aannamen. RENGERS zegt dit uitdrukkelijk, maar niet, zooals VAN HALSEMA dit opgeeft en hij en WICHERS er uit afleiden, dat het woord *jonker* eerst ingevoerd zou zijn in zijn tijd, na het midden der 16de eeuw, ja meer bepaaldelijk, in 1561 of daarom-

1) Wij zullen daarom dien brief ook als Bijlage (5) hier achter in druk te lezen geven. W. HILLEBRANDES was misschien een nazaat, welligt zoon van JACOB HILLEBRANDS, die als oud-Burgemeester van Groningen bij den afval van den Stadhouder RENNENBERG in 1580 sneuvelde, en zeker dezelfde persoon en familie, welke als HILLEBRANDES *van Harsens* bekend staat, wegens huis en Heerlijkheid, die zij daar bezat, en hetzelfde wapen als in den adelbrief staat voerde; zie Mr. W. B. S. BOELES, *de Geest. goed. in de Prov. Gron.*, bl. 206 en 99. — De befaamde JOHAN DE MEPSCHE, die Luitenant was van de Hoofdmannenkamer onder het Spaansche bewind, en dit bewind zeer toegedaan, wordt op zijn portret, op het Gron. Archief aanwezig, ook *Ridder* getiteld; maar een ander authentiek blijk is ons daarvan niet voorgekomen; en misschien beteekent die titel daar ook niet meer dan dat hij van adel was.

streeks, als komende het eerst in eene Ommelander oorkonde van dat jaar voor 1). Want die titel is, gelijk wij reeds zagen (bl. 27), al veel vroeger bekend en zeker ook in zwang gekomen. De titel van *heer*, *dominus*, was, zoo gemeen thans, zoo zeldzaam vroeger. Hij werd oudtijds alleen gegeven aan de geestelijken, vervolgens ook aan den adel en ridderstand, de *milites*, wier zonen, zoolang zij nog geen *ridder* waren, *domicelli* of *jonkheeren*, *jonkeren* werden geheeten; en zoo werd dit de algemeene titel van de adellijken, gelijk hunne vrouwen bij uitnemendheid *vrouw* óf *vrouwe*, *domina*, de ongehuwden *jonkvrouw*, *domicella*, werden genoemd. Overeenkomstig nu hiermede werd *jonker* en *hoofdeling* te zamen de bijzondere titel van de adellijke hoofdelingen, die van *hoofdeling* alleen van de burgerlijke hoofdelingen; in het latijn heetten de eersten *dominus* en *toparcha*, de laatsten alleen *toparcha* 2). Zoo begroet EMMIUS, die anders in zijne werken de hoofdelingen nog met den algemeenen naam van *nobiles* of *edelen* pleegt te onderscheiden 3), in zijne brieven aan den meergemelden edelman JOHAN RENGERS van ten Post in het begin der 17de eeuw geschreven, dezen als *dominus* en nu eens met den titel van »*capitaneus*," dan eens met dien van »*toparcha*" te ten Post, Garrelsweer enz., die geen volkomen staande regtsstoelen uitmaakten 4). Zoo wordt *jonkheer* of *dominus* TJARDA À STARCKENBORG

1) WICHERS, *Tract. van Reductie*, I, 201. VAN HALSEMA, *Verh.*, bl. 225. Deze haalt het volgende aan uit RENGERS H.S., *Politie der Ommelanden* (*Werken*, III): »Quae magnatum ac magistratuum nomina (*Hoofdeling*) nunc etiam plebeji usurpant. Ideoque fit, ut nobiles sibi ala nobilitatis nomina, uti Junckerorum etiam sumant." Maar wij vinden die plaats daar niet, wel deze overeenkomstige en zekerlijk bedoelde in zijne *Kronijk*, *Werken*, I, 46: »Cum vero hoc magnatum magistratuum que nomen (*Hoofdeling*) nunc apud quosvis homines lautos usurpetur, fit ut homines nobiles dignitate ac magistratu eminentes paulatim alia sibi nomina usurpent;" namelijk die van *Jonkers* en *Heerschappen*, zooals uit het vervolg blijkt, waar hij verder spreekt over de verwarring, ontstaande uit het misbruik van deze verschillende namen, dat afkomstig was uit nabûrig Friesland, waar de edelen of hoofdelingen met de Saksische regering hun regts- en overig gebied hadden verloren, maar de titels niettemin behouden. Hij wil daarom, dat de titels van *Jonker* en *Heerschap* alleen den adellijken en rijken, en die van *Hoofdeling* alleen der overheden verbleven.

2) *Teg. St. v. Stad en Lande*, II, 239.

3) Verg. o. a. in zijne *Rer. Fris. Hist.* de f. 282 en 360 aangehaalde oorkonden van 1420 en 1444.

4) Zie die brieven achter de *Werken* van RENGERS, Dl. III.

op zijne kaart van Groningen en Ommelanden uit het begin der 18de eeuw genoemd: »*Toparcha* de Wehe, Zuurdijk en Nijenclooster" welke daarentegen een staanden regtstoel uitmaakten. Doch toen en alreeds vroeger werden deze ook in het bijzonder *heerlijkheden*, *dominia*, geheeten, gelijk de bezitters daarvan *heeren*, *domini*, in den zin als het Fransche *seigneur*. Zoo staan zij op genoemde en andere kaarten van ons gewest aangewezen, afzonderlijk van de andere regtstoelen en vindt men de *Heerlijkheid van Farmsum* en andere voor en na dus genoemd 1). Dus werd de titel *Toparcha* verwisseld met *Dominus* en ook onderscheidenlijk gebezigd. Tot voorbeeld van het eerste kan dienen, dat in het genoemd M.S. *Nobiliarium Groninganum* van Coenders van 1660, FREDERIK COENDERS van Helpen, overleden 1621, in een grafschrift heet: »*Toparcha* in Fraam et Huizinga," en zijn nazaat WILLEM COENDERS van Helpen, overleden 1639: »Dominus in Fraem, Huizinga" etc.; tot voorbeeld van het tweede het grafschrift op de fraaije graftombe van ADRIAAN CLANT van 1672 in de kerk te Stedum. Hierop betitelt JOHAN CLANT dezen zijn vader en voorvaders BILCO en EGBERT CLANT nog eenvoudig: »*à Stedum*, *Dominus in Nittersum*," maar zich zelven: »*à Stedum*, *Dominus in Nittersum*, *Stedum*, *Ringenum*, *Uitwierda*, *Toparcha in Loppersum*, *Eestrum*, *ten Boer* etc." 2). Hij noemt zich hier vooreerst CLANT *à* of *van Stedum*, vermoedelijk ter onderscheiding van andere leden derzelfde familie; voorts *Dominus in Nittersum* enz. als *Heer* van de staande regtstoelen of *Heerlijkheden*, die hij op den Huize Nittersum over Stedum, alsmede van die van Uitwierde op den Huize Ringenum aldaar bezat; *Topårcha* eindelijk van zijn *Hoofdelingschap* in Loppersum en meer genoemde ambulatoore regtstoelen. Het was ook zeker om de titulatuur nog te vergrooten, waartoe de zucht zich vooral in deze en volgende eeuw openbaarde, dat hier de bijzondere Huizen Nittersum en Ringenum mede nevens de dorpen worden opgenoemd. Al kon men zich dan ook geen *Heer* noemen in den zin van *Seigneur* van een of ander dorp, dan deed men het van zijn huis, maar dan in den zin van *Sieur*, en verschillend *Heer tot* of *op*, zoowel

---

1) Die van Farmsum b. v. in een stuk van 1589 *staande heerlijkheid* en regtinge (*Reg. v. h. Gron. Arch.*, III, 125, no. 28) in 1599 en zoo vervolgens eenvoudig *heerlijkheid* (ald., III, 206, no. 65 enz.).

2) *Teg. St. v. Stad en Lande*, II, 347.

als *van* dit of dat huis. Zoo komen b. v. voor in een stuk van 1678 »*Jr.* HENRIC VAN STEENHUISE, *Heer* op Fokerda", »*Jr.* BERNHARD VAN BESUM, *Heer* op Thedema" en »*Jr.* GERLACUS VERRUCI, *Heer* op Schultinga" 1), alle nu nog namen van boerenplaatsen in de gemeente Bedum en die vroeger zeker edele heerden waren, maar toen in *heerenhuizen* veranderd en niet meer bewoond door de oude hoofdelingen, maar door vreemde edellieden, gelijk bovengenoemde jonkers immers waren. — Zoo mengde zich niet alleen vreemde adeldom, maar ook vreemde adel onder den Friesche, behalve den Groninger of stedelijke. Na en door de naauwere vereeniging van de Ommelanden met de Stad tot ééne provincie, smolten vooral de Ommelander en Stedelijke adel zoozeer in één, dat het moeijelijk valt den een van den ander te onderscheiden. De Ommelander Heeren hadden meestal hunne huizen en woonplaatsen zoowel in de stad als te lande, en die uit de stad de hunne op het land, en zoo zaten zij wederkeerig ook in het bestuur hier en daar of gezamenlijk van de provincie. Zij vermaagschapten zich bovendien ook veel met elkander. — Om wel te onderscheiden merken wij nog op, dat ieder burgerlijk zoowel als adellijk persoon, door aankoop of anderwijs bezitter van eene *Heerlijkheid* kon worden en zich daarvan *Heer* noemen, b. v. *Heer van Sauwerd, van Wetsing* enz., maar hiermede nog geen adellijke, nog geen *Jonker* werd. De titel van *Ommelander Heeren* aan de regenten gegeven, was dan ook meer zoodanige eeretitel, zonder aanduiding van adel. Dat er ook zullen geweest zijn, die zich den titel van *Jonker* en *Heer*, in dezen of genen zin, zullen hebben aangematigd, langzamerhand de voorzetseltjes *te* of *in* hebben veranderd in *van*, zonder juist daartoe alle regt te hebben, is, naar het voormelde, niet onvermoedelijk te achten; doch wij willen dit maar niet nader onderzoeken.

Aldus had ten slotte die verandering plaats, ten gevolge van de verheffing eenerzijds en de vernedering anderzijds van het Hoofdelingschap, dat dit geen titel van adel meer bleef, zooals het oorspronkelijk de eenige was, en deze zich geheel daarvan afzonderde en meer overeenkomstig werd met den gewonen adel elders, ook meer adellijk of ridderlijk in leefwijs dan vroeger. Men had alzoo edelen, *jonkers*, alleen, zonder hoofdeling te zijn, en *jonkers en hoofdelingen* beide te zamen, en

1) *Reg. v. h. Gron. Arch.*, IV, 237, no. 18.

ook *hoofdelingen* alleen, zonder adellijk te zijn. Zoo vinden wij dan ook beide afzonderlijk in de openbare stukken onder de Staten der Ommelanden vermeld, nu eens de adellijken ook met den naam van *Ridderen* of *Ridderschap* alleen, waarmede dan wel de adel in 't algemeen zal bedoeld zijn 1); dan eens met dien van *Ridderschap* en *Jonkeren* onderscheidenlijk 2); zoodat er dan ook werkelijk onderscheid tusschen beiden schijnt gemaakt te zijn. Dit onderscheidenlijk gebruik van titels merkt men o. a. ook op in het Contract van de Ommelanden met den Hertog van Anjou van den 12 Julij 1582, waarin WIGBOLD VAN EWSUM als *Ridder* voorkomt, terwijl de overige volmagten JARGES, CLANT, MEPSCHE, *Hovelingen* heeten, en dezen weder in de Notulen der Algemeene Staten van dat jaar *Jonkeren* 3). Vervolgens onder de Republiek worden de adellijke Staten alleen weder *Jonkeren* geheeten en komen zoo verder in de eerste plaats boven de Hoofdelingen voor. Als zoodanig lieten zij zich onderscheidenlijk ter Ommelander vergadering inmonsteren 4). Het Ommelander Landregt erkent ook reeds afzonderlijke edellieden, zonder eenig regt of voorregt nogtans, dan dat van meerdere geloofwaardigheid voor het geregt. Als bij uitzondering wordt daarin (B. II, 49) toegestaan: »dat Adelijcke personen, van oldes daer voor geholden zijnde, onder haer pitsier op Adelijcke trouwe ende gelove in plaetse van lijflijcken ende solemnelen eed, met haer Attestatien ende Certificatien zullen mogen volstaen." Zij behoefden alzoo geen eed te doen, maar konden volstaan met een schriftelijk getuigenis. Tot dit enkele voorregt of liever deze eervolle onderscheiding bepaalt zich nu geheel het regtelijk verschil tusschen den edelman en de overige vrije ingezetenen. Bovendien genoten de edelen, als Staten optredende, nog den voorrang van zitting en stemming in de Landsvergaderingen, en andere openbare bijeenkomsten; overigens stonden zij met de Hoofdelingen en andere Staten, Eigenerfden en Volmagten, gelijk. Zij moesten even-

---

1) Zie de brieven in het *Reg. v. h. Gron. Arch.* van 1501, I, 285, no. 26; van 1504, I, 299, no. 30 enz.; van 1505, I, 305, no. 29; van 1568, II, 290, no. 34; van 1570, II, 315, no. 42; van 1572, II, 339, no. 14; van 1573, II, 353, no. 19; van 1576, II, 383, no. 16.

2) Zie de brieven van 1504, *Reg.*, I, 299, no. 30, en 301, no. 42; van 1561 bij RENGERS, *Werken*, I, 259; van 1577 ald., II, 73.

3) Zie WICHERS, *Tract. v. Red.*, I, 200.

4) *Teg. St. v. Stad en Lande*, II, 239.

eens als deze 30 grazen lands bezitten, en anderzins daartoe bevoegd zijn. Op zich zelve, bloot als edelen, werden zij dan ook niet meer als openbare personen, gelijk de hoofdelingen, beschouwd, zoodat de hoogere strafbepaling op hetgeen dezen misdaan werd of zij zelve misdeden niet op hen van toepassing was en zij zelfs het regt van zegelen, gelijk gene, niet bezaten 1). Daarentegen waren zij ook vrij en zonder zoodanige verpligting, als wel elders op den adeldom rustte, waar deze een ridderstand vormde, zooals geen handel of bedrijf te mogen uitoefenen enz.

Ofschoon alzoo de adel hoofdzakelijk geheel titulair werd, zonder bijzondere regten meer daaraan verknocht, en de regeringsvorm over het geheel nog democratisch bleef, zoo waren het toch de adellijke Heeren, welke door dezen hunnen rang niet alleen in eer en aanzien boven anderen uitstaken, maar ook door hunne eenmaal verkregene erfelijke regten en bezittingen in hunne Heerlijkheden schier als plaatselijke autocraten, als kleine despoten heerschten, daar zij bijna geheel alleen over het goed, ja het leven hunner onderdanen konden beschikken, in zoo verre in het lijfstraffelijke geen hooger beroep van hunnen vonnissen bestond; en dat dit niet altijd vrij van willekeur en misbruik van magt geschiedde, leert de gewestelijke geschiedenis ons helaas! maar al te zeer. Zoo matigden zij zich ook uitsluitend het regt van jagt in hunne Heerlijkheden aan, tot groot last en nadeel niet zelden van den landman. Dit regt toch was, even als dat van visschen, oorspronkelijk in de Ommelanden en overig Friesland vrij; ieder ingezeten, althans eigenerfde, mogt algemeen, op elken grond jagen. Dat regt hing dus niet zoo bepaald als andere regten te zamen met grondbezit; nogtans is het, even als anderen, tot de houders van staande of ambulatoore Jurisdictien binnen deze langzamerhand beperkt geworden, volledig eerst bij het bekende Jagt-reglement van Prinses ANNA van 1752 2). Zoo was het bestaan van die Heerlijkheden zelve eene ontaarding van de oorspronkelijke regtsinstelling, vooral ontstaan door de scheiding der regten van de gronden, al vroeg geusurpeerd (bl. 31) en eerst laat tegengegaan (bl. 32); eene ontaarding, die bleef

---

1) HALSEMA, *Verh.*, bl. 230.

2) Zie hierover nader de *Opmerkingen op den invloed der wetgev. van voor 1795, op het Jagtregt in de Prov. Gron.*, door Mr. J. J. CREMERS, Gron. 1856.

voortwoekeren, totdat bij de algemeene revolutie in 1795, aan deze geheele, ook in andere opzigten verouderde en gebrekkige, inrigting een einde werd gemaakt. Toen is ook hier zoowel als elders in ons land de adel met alle heerlijke regten afgeschaft geworden. Alleen de adel is na het Fransche bewind met de restauratie in 1815 weder hersteld — in ons gewest in hooger eer en magt zelfs, schoon onder aanvulling van den ouden adel met nieuwe leden, dan hij voor de afschaffing bezat, zoodat hij daarop niet alleen een deel uitmaakte van en gelijk stond met den overigen Rijksadel, maar ook eene afzonderlijke *Ridderschap*, even als in andere provinciën, vormde en als zoodanig een lid en wel het derde in het bestuur uitmaakte met de Stad en den Landelijken stand, welke de beide andere leden waren. Er was wel meermalen door den adel beproefd om zoodanige afzonderlijke Ridderschap, als in andere provinciën van ouds bestonden, te vormen, maar deze pogingen zijn steeds vruchteloos gebleven. Tijdelijk maar en kortstondig was ook deze bloei van onzen en overigen Nederlandschen adel, doordien hij sinds de grondwetsherziening van 1848 van zijne staatkundige regten nu weder geheel is beroofd geworden en in ons geheele Rijk tot niet veel meer dan eenen persoonlijken, schoon nog altijd erfelijken, rang en eeretitel is afgedaald, of, wat ons gewest betreft, tot dien rang is teruggegaan. Hij onderging hier die wisseling van lotgevallen ook niet zonder groot verlies. De afschaffing toch der heerlijke regten trof wel inzonderheid den Ommelander adel, als daarbij het meest betrokken, en was een geduchte slag voor dezen, ten gevolge waarvan zijne vroegere heerlijkheid en luister grootendeels te niete zijn gegaan. Burg bij burg, zelfs geslacht bij geslacht verdwenen; slechts enkele ouden van dagen bleven over, als getuigen der voormalige grootheid. Een der oudste en aanzienlijkste addellijke stamhuizen, het Huis EWSUM, is thans ook aan de slooping prijs gegeven! — In plaats van dezen Heerenadel en van deze oude burgen is er in onzen tijd als het ware een nieuwe krachtige en magtige landadel, eene aristocratie van landbouwers opgestaan, met woningen als paleizen. Het zijn wel niet weder de oude Hoofdelingen met hunne eigene heerden en regten, maar, zoo àllen geene eigenaren, toch door het hier ontwikkelde beklemregt genoegzaam vrije en onafhankelijke meijers van hunne plaatsen. Zoo gaat het oude te gronde maar keert onder een anderen, nieuwen vorm weder terug!

Doch dit een en ander behoort tot den nieuwen tijd en het is hier de plaats niet om in eene vergelijking te treden tusschen den vroegeren en tegenwoordigen maatschappelijken toestand in ons gewest, nog minder, om ons nog aan bespiegelingen over te geven, maar meer dan tijd, dat wij aan ons betoog een einde maken.

§ 6.

Zijblik en besluit.

Vóór dat wij besluiten, willen wij echter nog een zijblik werpen op de beide naburige Frieslanden. Wij hebben ons in de geschiedenis der Hoofdelingen hoofdzakelijk bij die der Ommelanden bepaald, als ons hoofdonderwerp, en omdat hunne geschiedenis hier en daar niet gelijk is. Ter aanvulling van onze schets zullen wij in eenige hoofdtrekken opgeven, hoe het met de hoofdelingen en hunnen strijd buiten ons gewest is gegaan. Tot dien strijd toe kan men zeggen, dat de geschiedenis der edelen in Friesland vrij gelijkvormig is te achten. Maar die strijd liep anders af in Oostfriesland dan in ons gewest, anders ook weder in Westerlauwersch Friesland dan hier of daar.

Nadat in Oostfriesland vele hoofdelingen eerst zoo vele bijzondere Heeren waren geworden, eindigde hunne onderlinge strijd met aanneming van één tot hunnen Opperhoofdeling in het jaar 1453, namelijk ULRICH CIRKSENA van Grietzijl (den vader van EDZARD), en deze werd het volgende jaar door het Rijk tot Graaf van Oostfriesland verheven en door de andere Hoofdelingen als zoodanig gehuldigd. Van dezen bleven er alleen nog overig en bestaan, die volledige Heeren waren geworden in hunne Heerlijkheden, maar nu onder den Graaf als hunnen opperheer kwamen te staan; zijne leenmannen werden zij echter niet; hij, de Graaf, was het alleen van het Rijk. Daar, waar geene Hoofdelingen zich tot Heeren hadden verheven, of waar zij in den strijd waren ten onder gebragt, trok de Graaf de regten tot zich, bepaaldelijk het regtsgebied, dat vroeger aan hun of de onderscheidene geregtigden, even als in de Ommelanden, had behoord. De eigenerfden behielden of verkregen, behalve in hunne gemeente-zaken, hun regt tot het landsbestuur en vormden met de adellijke bezitters der Heerlijkheden en anderen, die alleen voor de hunnen opkwamen,

voortaan de beide Landstenden of Staten. Er ontwikkelde zich alzoo uit de oude Hoofdelingen ook in Oostfriesland een vrij magtige Adel, die, schoon geen eigenlijken Ridderstand vormende, toch in een en ander staatsregtelijk opzigt op zich zelve stond en wiens leden ook vervolgens met den naam van *Jonker* of *Ridderschap* te zamen werden begroet 1).

In Friesland hebben daarentegen de Hoofdelingen het nooit zoo ver gebragt, dat zij vaste Heeren werden en Heerlijkheden zich vormden (die van de eilanden Ameland en Schiermonnikenoog meer of min uitgezonderd); wel hadden zij bij tijd en wijle groot gezag op vele plaatsen ten platte lande en zelfs in de steden, zooals zij aan het hoofd daarvan voorkomen; maar dit hield geen stand. Integendeel verloren zij zelfs hunne oude regten weder als zoodanig, sedert de aanneming van den Hertog van Saksen in 1498 tot Landsheer van Friesland. Bij de instelling der Republiek kreeg dit gewest veel van zijne oude vrijheid weder, maar de adellijke hoofdelingen kwamen op één voet met de andere onadellijke grondeigenaren; er werd te lande een algemeen kies- of stemregt ingevoerd, waarnaar allen, die van ouds daartoe geregtigd waren en zeker landbezit hadden, de regters en regeringsleden of Staten des lands kozen. Grondbezit bleef in zoo verre hier dan ook de grondslag der staatsregeling. De Grietenijen bleven nedergeregten, die in het lijfstraffelijke alleen over kleine misdrijven regt pleegden, en van welke ook in het civiele beroep was op het provinciale Hof, dat sedert de Saksische regering alleen de hooge criminele justitie uitoefende. De steden hadden of verkregen meerendeels hare eigene regts- en bestuursinstellingen. Zij maakten een vierde lid en stem uit bij de drie, welke de drie kwartieren vormden, waaruit de provincie bestond. Overigens bleef de adel in dit Friesland door zijne magt en bezittingen aan het hoofd van den staat en een afzonderlijken aanzienlijken eerestand uitmaken en zonder twijfel een erfelijken geslachtsadel 2).

---

1) Zie verder SUUR, *Gesch. d. Haüptl. Ostfriesl.* aan het slot, en V. WICHT, *Ostfr. Landr.*, I, 14, S. 26; I, 144, S. 300; II, 296, S. 615; III, 34, S. 693 enz.

2) Men vindt er al vroeg lijsten van, zooals die bij SCHOTANUS, *Friesche Hist.*, bl. 99 en 525, ten jare 1505 onder de Saksische regering opgemaakt; bij WINSEMIUS. *Kron*, bl. 402, en *Oudh. en Gesch. v. Vriesl.*, II, 502; en het latere *Stamboek van den Frieschen adel*, van Jhr. Mr. M. DE HAAN HETTEMA en Mr. A. VAN HALMAEL.

De vergelijking nog verder uit te strekken over het Flie of de Zuiderzee, tot Holland en Zeeland, welke ook eenmaal tot Friesland behoorden en waar men van ouds aantreft eenen hoogeren adel in de *Edelen* bij uitnemendheid zoo genoemd, met het leenstelsel blijkbaar in verband staande, en een lageren, maar vrijen landadel, in de *Welgeborenen*, beide duidelijk als geslachtsadel; — dit zou ons te ver leiden en een nieuw onderzoek over dien adel vorderen, dat wij liever aan anderen, daar meer te huis, overlaten, althans tot eene andere gelegenheid uitstellen. Wij eindigen met nog kort zamen te trekken het hoofdresultaat van ons onderzoek omtrent den Frieschen, vooral Ommelander adel, en daaraan nog eenige uitspraken van gezag te toetsen.

Van oudsher zijn bij de Friezen *Edelen* bekend en in regten althans onderscheiden van gewone vrijen, zonder dat men overigens het verschil tusschen beiden en alzoo den grondslag waarop de adel rustte, noch zijn wezen nader aangewezen vindt. Eerst later blijkt die grondslag te bestaan in grondbezit en de regten, daaraan verknocht. De regtspleging ging namelijk jaarlijks beurtelings bij de bezitters van zekere *edele* heerden om en dezen waren ook geregtigd tot de regering. Hoezeer dus de adeldom eigenlijk alleen zakelijk en persoonlijk was, als toekomende in 't bijzonder aan die bezitters der edele heerden en hunne erven hiervan, zoo komt zij toch al vroeg als gemeen aan de geheele familien van dezen, althans de voornaamsten, voor, als een ware geslachts- of geboorteadel, die op zich zelf echter bloot een eeretitel was en bleef zonder bijzondere voorregten. De *Hoofdelingen*, die in de 14de eeuw verschijnen, zijn geen andere, dan die vroegere *Edelen*, even als dezen de bezitters der edele heerden of de regten daarvan en op dienzelfden grond bevoegd tot de uitoefening van het regt en bestuur. Door meester te worden van die heerden of regten, hetzij alleen of meerendeels in deze en gene regtstoelen, waartoe beider scheiding vooral gelegenheid heeft gegeven, hoezeer aandruischende tegen den aard der oorspronkelijke instelling, zijn vele *Hoofdelingen* tot *Heeren* verheven en de *ambulatoore* regtstoelen *staande* geworden of zoogenaamde *Heerlijkheden*. Van den anderen kant zijn andere ingezetenen dan de adellijken door verwerving van die heerden of regten *Hoofdelingen* geworden. Dit bragt eene scheiding te weeg tusschen de adellijke en onadellijke Hoofdelingen, en vervolgens van den adel van dezen.

Daartoe deed ook de invloed van vreemden adel het zijne. In navolging hiervan werden de edelen *Ridders* en *Jonkers* geheeten; enkelen droegen den eersten titel in 't bijzonder, als lid van een of ander geestelijke of wereldlijke orde. De titel van *Hoofdelingen* en hun regt tot de regtspleging verbleef aan de bezitters der enkele edele heerden, en die van *Heer* werd in 't bijzonder gegeven aan de bezitters van Heerlijkheden, hetzij zij adellijke waren of niet. Daar ook intusschen de bevoegdheid tot de regering algemeen verbonden werd aan het bezit van 30 grazen lands, kwamen verder de bezitters daarvan, de zoogenaamde *Eigenerfden*, of in hunne plaats de *Volmagten* der dorpen, daarin gelijk te staan met de Edelen en Hoofdelingen. Zoo was het in onze Ommelanden gesteld tot de omwenteling in het laatst der vorige eeuw — om van hunne latere, nieuwere lotgevallen hier niet te gewagen. — In Friesland over de Eems bleven van de *Hoofdelingen* alleen enkelen als *Heeren van Heerlijkheden* over; in Friesland over de Lauwers verloren zij genoegzaam al hunne oude regten. Er ontwikkelde zich nogtans hier en daar en hield zich staande eene afzonderlijke, erfelijke geboorte- of geslachtsadel, in Friesland bloot titulair, in Oostfriesland nog met eenige voorregten, maar beide toch min of meer aanzienlijk en vermogend door zijnen rijkdom zoowel als rang.

Wij hebben aldus leeren en doen kennen in den Frieschen adel eene instelling van geheel bijzonderen aard, even eigenaardig, als de geheele inrigting was van het regts- en staatswezen van dit volk, waarmede ze in zulk een naauw verband stond. De Friesche adel is daarom ook niet gelijk te stellen met eenigen adel elders, maar oorspronkelijk eigen aan dat land en volk alleen te beschouwen, schoon hij mettertijd wijziging onderging, en daardoor meer gelijkvormig is geworden aan vreemden en gewonen adel.

Toetsen wij aan dit gewonnen resultaat nog eene en andere hiervan en onderling meer of min verschillende uitspraak, door mannen van gezag in dezen geuit. Zoo was, volgens MATTHAEUS, hoofdeling bij de Friezen, elke edele, schoon eigenlijk diegene welke bezitter was van de heerd, waarop dat regt lag 1). Dit laatste is waar, en het eerste van vroegeren tijd,

---

1) In *Dedic.* T. VII, *Anal.* 8vo: »Hovelinck Frisiis quivis nobilis, proprie autem is, qui talis praedii possessor."

in zoo verre er toen geen andere edelen dan de hoofdelingen bestonden en de adel dan ook alleen als een persoonlijken adel te beschouwen was. Doch als men ook andere leden der familie, dan alleen hen, die hoofdelingen waren, voor edel mag aannemen — een geslachtsadel — zooals wij meenen aangewezen te hebben, dan gaat die uitspraak niet door; en op latere tijden past zij zeker niet, toen er behalve en onderscheiden van de hoofdelingen zich een adelstand heeft gevormd. En zoo is dan alleen in dit opzigt en voor dezen tijd juist de bepaling, welke FELTMAN van de hoofdelingen geeft, als hij zegt: dat hoofdeling eene plaatselijke overheid was en zoodanig persoon dien titel voerde, welke, schoon geen edelman zijnde, noch ridder, eenig regterlijk gebied in eene of andere plaats uitoefende 1). En als nu verder FEITH beweert 2): dat de adel in deze provincie (en wel de Ommelanden, die hij blijkbaar in de eerste plaats voor oogen heeft) nooit een bevoorregte stand is geweest (behalve o. a. in het punt van het afleggen van getuigenis, bl. 59), noch in het uitsluitend bezit van de heerlijke regten', als van de oudste tijden aan de gronden verbonden en van den grond onafscheidbaar (?); dat hij als zoodanig, nooit een ligchaam van Staat was; — dan kan dit gezegde alleen van toepassing wezen op den lateren adel; en wij kunnen niet instemmen met hetgeen hem verder aannemelijk dunkt: dat er zelfs van de oudste tijden hier in deze streken geene edellieden aanwezig zijn geweest, en dat de adel, in den ouden Frieschen Vrijstaat geheel onbekend, langzamerhand, en eerst laat, b. v. in de 15de of 16de eeuw, uit het bezit van groote landgoederen is ontstaan. FEITH schaarde zich hier meer aan de zijde van WIARDA (bl. 6) tegen VAN HALSEMA, die het er voor hield, dat wel degelijk aanzienlijke geboorte al van ouds den adel heeft uitgemaakt (*Verh.*, bl. 64). Doch de adel, welken FEITH bedoelt, is eerst, in navolging van den gewonen adel elders, ontstaan uit de Hoofdelingen; dezen waren de eigenlijke oorspronkelijke Edelen. Grondbezit, ja, was juist hiervan het radicaal en aanzienlijke geboorte omgekeerd alleen van den lateren adel. En wanneer wij met VAN HALSEMA aannemen, dat die oorzaak mede gewerkt heeft, om den personelen adel der

1) *De Tit. Honor.* C. 35, § 5, p. 35: »Ergo Hovelinck est toparcha atque is eo titulo donatur qui, licet nobilis non sit, nec ex equestri ordine, tamen jurisdictionem atque imperium, etiam anniversarium in aliquo pago exercet."

2) *Redevoer.*, (boven, bl. 1 aangeh.), bl. 6, en *Aant.*, bl. 11.

Hoofdelingen en vroegere Edelen zelfs tot hunne familiën uit te breiden, zoo kunnen wij ook in zijne zienswijze niet geheel deelen. Hij veronderstelt namelijk al van den beginne een adel, zooals die later zich eerst vertoont; dat die adel den naam van Hoofdeling zich zou hebben toegeëigend of allengs verkregen, omdat de edelen, als de rijksten, de aanzienlijksten, tot die waardigheid het meest waren bevoegd en geroepen; dat daarom de Hoofdelingen als adellijken zijn beschouwd en erkend (*Verh.*, bl. 223). — Neen, nog eens herhaald, het Hoofdelingschap maakte juist den adeldom uit; beiden waren één en VAN HALSEMA verwart hier ook blijkbaar den nieuwen, meer gewonen, met den ouden, oorspronkelijken Frieschen adel, en past op dezen toe, wat eerst van genen geldt. Hij heeft ook niet ingezien, dat de Hoofdelingen geen andere waren, dan de *Nobiles* of Edelen vóór de 14de eeuw; dan zou hij niet gesteld hebben: dat 't gezag der Hoofdelingen omtrent 't Landsbestuur oulings luttel verheven en uitgestrekt is geweest; dat dat gedurende het tijdperk der binnenlandsche twisten en tweedragt aanzienlijk is geklommen, als wanneer ze als de voornaamsten nopens de inrigting van 't Staatswezen voorkomen en 't ook inderdaad eenigzins waren enz. (bl. 227). Zij zijn dit altijd geweest, zoo ver de geschiedenis reikt, vroeger als Edelen, later als Hoofdelingen, en niet maar in naam, maar werkelijk en regtens de voornaamsten, de ware overheden des Lands. Maar genoeg ter aanwijzing van hetgene wij bij dezen en genen Schrijver, ons bedunkens, onjuist of onnaauwkeurig over ons onderwerp uitgedrukt vonden, om thans te kunnen besluiten.

BIJLAGEN.

I.

BRIEF, *waarbij* JOHAN, *Graaf van Benthem, aan* EYZO *van Scharmer en zijne erven in leen geeft (verpacht), voor eene zekere jaarlijksche som, het geregt in Scharmer, Slochteren, Colham, Woltersum en Wittewierum, door zijn vader* EYLWARD *reeds aldus bezeten.* — 1323.

Noverint tam posteri quam presentes, quod nos Johannes Comes in Benthem inpheodavimus Eijsonem filium Eijlwardi de Sckwemere et ejus heredes legitimos, sibi legitime succedentes, titulo debite pensionis, que inferius lucidius exprimetur, videlicet in omnibus bonis, que pater ejusdem Eijzonis quondam a patre nostro tenuit titulo pensionis, Judicium videlicet in Skeremere, Slochte, in Hamme, in Woltersum et in Werum, de quo quidem judicio prefatus Eijzo ac heredes sui post eum in festo beati Johannis Baptiste persolvent annuatim annuam pensionem nobis et nostris successoribus post nos quatuor solidorum legalium sterlingorum hoc adjecto quod si aliquos ex prefatis villis ceperimus tempore precedente, illos ad requisitionem ejusdem Eijzonis quitos dabimus et solutos. In cujus rei testimonium sigillum nostrum presentibus est appensum. Datum anno Domini M.C.C.C.XXIII feria secunda ante Michaëlen Archangelum.

Naar een afschrift in het Archief van Groningen.

II.

BRIEF, *waarbij* BERNARD, *Graaf van Benthem, voormeld geregt, op gelijke voorwaarden, in leen geeft (verpacht) aan* NICOLAAS SCHULTEN *en zijne erven.* — 1392.

Noverint universi tam posteri quam presentes, quod nos Bernardus Comes in Benthem inpheodavimus Nicolaum Schulten et ejus heredes sibi legitime succedentes, tytulo debite pensionis que inferius lucidius exprimetur, Videlicet in omnibus bonis que Eijlwardus de Schermere et Eijso ejus filius quondam a patre nostro tenuerunt tytulo pensionis, Judicium videlicet in Sckiremere, Schlochtere, in Hamme, in Woltersum et in Werum, de quo quidem Judicio prefatus Nicolaus ac heredes sui post eum in festo beati Johannis Baptiste persolvent annuatim annuam pensionem nobis et nostris successoribus post nos quatuor solidorum regalium sterlingorum, hoc adjecto, quod si aliquos ex prefatis villis ceperimus tempore precedente illos ad requisitionem ejusdem Nicolaij quitos dabimus et solutos. In cujus rei testimonium sigillum nostrum presentibus est appensum. Datum anno Domini millesinio trecentesimo nonagesimo secundo, feria sexta proxima post festum pentecostes.

Naar een afschrift in het Archief van Groningen.

III.

BRIEF, *waarbij* OTTO, *Graaf van Benthem, verkoopt aan* EGBERT *van Groningen, ridder, en zijne erven al zijn land te Colham met al het regt daarvan.* — 1266.

Nos Otto Comes de Benthem universis presentes litteras inspecturis notum facimus, quod nos Egberto de Groninge militi omnem proprietatem terre, quam in Hamme habuimus, cum omni integritate juris vendidimus perfectam et veram eidem E. et suis heredibus in ipsa terra prestantes Warandiam, presentium testimonio litterarum, Datum apud Benthem, in die beati Medardi F. Anno Domini M.CC. sexagesimo sexto.

Naar een afschrift in het Archief van Groningeu.

IV.

BRIEF, *waarbij* WIGBOLD VAN EWSUM *wordt verheven tot Ridder van het Heilige graf.* — 1549.

In nomine Clementissimi Redemptoris Jesu Christi domini nostri Amen. Cum nuper ad Sacratissima terre Sancte misteria visitanda ex sincero deuocionis affectu peregre se contulerit Magnificus Generosusque vir dominus Wigboldus de Euzsum nacione frisius prope Gruningham ex genere prozapiaque nobili natus, dominus terrarum videlicet de euzsum aliis dominiisque diocesios traiectensis Sacratissimaque terre sancte loca videlicet Sanctissimum domini Sepulchrum, sacros caluarie olinctique montes, Intemerate ac semper virginis Marie Mausoleum Bethaniam Bethleem et cetera pluraque alia loca nostre Redemptionis tam jn Judea quam jn Jerusalem ciuitate sancta jntra et extra praesertim que a Mondinis visitari solent peregrinis, non modico labore ac expensis plurimis ardenti animo visitauit peritque deuote adorauit, ostendens veram Christiani nominis professionem, et vt decet magnanimum militem, viriliter quaslibet difficilimas angustias forti animo pertulit. Jdcirco Nos frater bonauentura Corsetus ordinis Minorum Regularum obseruande prouincie dalmacie, Sacri montis Syon Guardianus, Necnon aliorum locorum totius terre sancte apostolica auctoritate generalis Commissarius et Rector (licet jndignus) motu proprio jmpulsus ob dicti nobilis domini Wigboldi deuocionem jn hec sacra loca et singularem affectum ac zelum jn tocius Christiane religionis augmentum, Necnon erga Seraphici pro nostri francisci ordinem reuerenciam non modicam prefatum nobilem dominum Wigboldum militari dignitate duximus jnsigniri, Ideoque auctoritate qua fungimur Apostolica jnsignimus ac decoramus et huiusmodi ornamento decoratum ac jnsignitum supra gloriosissimo domini Sepulchro. Quibuscumque in orbe terrarum constitutis praesentes literas jnspecturis, cuiuslibet condicionis gradus aut status existant, notum facimus ac denunciamus, denunciatumque omnibus et singulis declaratum esse volumus, Decernentes insuper eundem nobilem dominum de cetero posse deferre Sancte Crucis Sanctissimique Sepulchri

ac sancti Georgii jnsignia vt verum et legitimum militem omni dignitate jure optimo non immeritum frui valere ac debere omnibus singulisque jmmunitatibus praerogatiuis praeeminentiis ac priuilegiis, quibus ceteri milites Sacri jpsius Sepulchri vti ac frui consueuere. Jn quorum omnium fidem, robur et testimonium praesentes fieri jussimus ac Sigillo Sanctissimi Montis Syon Chirographoque nostro manuali muniri. Datum Hierosolimis apud Sanctissimum Domini Cenaculum jn Monte Syon die 17 Augusti Anno domini 1549.

Frater Bonauentura qui supra manu propria.

Naar het oorspronkelijke, geschreven op perkament en met een uithangend zegel in rood was voorzien, berustende in het Archief te Groningen.

V.

BRIEF, *waarbij* WARMOLD HILLEBRANDES *door Keizer* RUDOLF II *tot den Adelstand wordt verheven.* — 1600.

Wir Rudolff der ander von Gottes gnaden Erwolter Romischer Kaiser su allen seitten mehrer des Reichs, in Germaniën, zu Hungern, Behaim, Dalmatiën, Croatiën vnnd Slauonien, ec. König Errzherzog zu Osterreich, Herzog zu Burgundien, zu Brabant, zu Steijer, zu Karndten, zu Crain, zu Luizemburg, zu Wirtenberg, Ober vnnd Nider Schlesien, Furst in Schwaben, Marggraf des hailigen Römischen Reichs, zu Burgaw, zu Marhern, Ober vnnd Nider Lautznitz, Gefurster Graf zu Habsburg, zu Tyrol, zu Pfirdt, zu Kiburg vnnd zu Gortz etc. Lanndtgraf in Elsasz, Herr auf der Windischen Marckh, zu Portenaw vnnd zu Salins etc. — Bekennen offentlich mit disem Brieff vnd thuen kundt allermenigclich, wie wol wir aus Romischer Kaiserlicher hohe vnnd wirdigkait darein Vnns der Allmechtig nach seinem Gottlichen willen gesetzt hat, auch angeborner guete vnnd miltigkait alle zeit genaigt seindt aller vnnd yeder vnserer vnnd des hailigen Reichs, auch andrer vnserer Königreich, Erblichen Furstenthumb vnnd Lannde vnterthanen vnd getrewen Ehr, Nutz aufnemen vnd bestes zu befordern vnd zu betrachten, So wurdet doch vnnser Kaiserlich gemuet vilmehr bewegt, denen vnnser gnad vnnd sanfftmuetigkait mit zu thailen, auch Iren Namen vnd Stammen in noch hohere Ehr vnd Wirde zu setzen, deren voreltern vnnd Sy in altem Erbarn Redlichen Stanndt herkommen, vnnd sich Adelicher gueter, Sitten, Tugent, wandels vnnd wesens verleisten, auch vnns, dem hailigen Reich vnd vnsern loblichen Hausz Osterreich vor andern mit stater getrewer bestendiger dienstbarkait gehorsamlich anhenngig vnnd verwandt seyen. — Wann wir nun guetlich angesehen, wargenommen vnnd betrachtet die Erbarkait, Redlichait, Erfarnhait, Adeliche guete, Sitten, Tugent vnnd vernunfft, damit vnnser vnd des Reichs lieber getrewer WARMOLDT HILLEBRANDES vor vnns vernembt worden, Auch die getrewen gehorsamen vnd willigen dienst so nit allain fern Hillebrandes voreltern vnseren vorfahrn am Reich, Romischen Kaisern vnnd Konigen

Sondern Er auch selbsten in mehr weeg vnns vnnd vnsern Loblichen Hausz Osterreich gehorsamst erzaigt vnnd bewisen hat, noch thwet vnd henfuro zu laisten vnterthenigist vrpuetig ist, auch wol thuen mag vnnd solle, So haben wir demnach mit wol bedachtem mueth guetem Rath vnd rechter wissen dem bemelten WARMOLDT HILLEBRANDES dise besondere gnad gethan vnd Freihait gegeben vnd Ine mit allen vnd yeden seinen Ehelichen leibes Erben vnd derselben Erbens Erben, Manns vnd weibspersonen in Ewigheit in den Stand vnd grad des Adels, vnserer vnd des hailigen Reichs auch vnserer Konigreich Erblichen Furstenthumb vnnd Lannde recht Edelgebornen Rittermessigen Lehen vnd Thurniers genoszleitheit erhebt, darzue gewirdigt Geschoifft, Geadelt vnnd Sy der Schaar, gemainschafft vnd Gesellschafft des Adels zugefuegt, zugesellet und vergleichet allermassen vnd gestalt als ob Sy von Ihren vur Ahnen, Vatter, Muetter vnd Geslechten, baiderseits recht Edelgeborne Rittermessige Lehen vnd Thurniers genoszleuth waren. Vnd zu mehrer gezeugnus vnd gedechtnus solcher vnserer gnaden vnd erhebungin den Standt vnd Grad des Adels, So haben wir Ime, seinen Ehelichen leibes Erben vnd derselben Erbens Erben henfuro in Ewigheit desz hernach geschriben Adelich Wappen vnd Clainot von newen also zu fueren vnd zuegeprauchen gnedigclich gegonnt vnd erlaubt, Mit Namen ain quarttiertem schildt dessen hinter vnter vnnd vorder Oberthail in der mitte vber zwerchs in zween gleiche Thail abgethailt, das der vnter schwartz vnnd Ober weisz oder Silberfarb ist, darinnen erscheinet auf rechts ain gruener Buxpaumb sampt seiner wurtzel die andere zwo veldungen des Schildts weisz oder silberfarb sein, darinnen erscheint furwerts auf rechts ain blawer oder lasurfarber Tracth zum grimmen geschickht mit aus geschlagner zungen, aufgethanen Flugen vnd Zuruckh vber sich geworffenem Schwantz. Avf dem Schildt ain freyer offner Adelicher Thurnierhelm zur linckhen mit plaw vnd weisser, rechten seitten aber schwartz vnnd weisser helmdecken auch darob ainer goldfarben Konigclichen Cron geziert, darauf abermals aufrechts ain gruener Buxpaumb mit seiner Wurtzel, wie vnten im Schilde erscheinet, Alsdann solch Adelich wappen vnd Clainot in mitte dess gegenwertigen vnsers Kaiserlichen Brieffs gemahlet vund mit farben aigentliches auszgestrichen ist, Thuen das auch vnd geben Inen Solchs gnad vnnd Freihait, Erheben, Wirdigen vnnd setzen Sy

also in den Stanndt vnnd grad des Adels, adlen Edellen gleichen vnnd fuegen Sy auch zu der Schaar, Geselschafft vnnd gemainschafft anderer vnnserer vnnd des Hailigen Reichs auch vnserer Königreich Erblichen Furbstenthum vnd lande recht Edlgebornen Lehens Thurniers genosz vnd Rittermessigen Edelleuthen, verlehen vnd geben Inen auch obgemelt Adelich Wappen vnd Clainot hinfuran in Ewigheit zu fueren, zu halten vnd zu gebrauchen alles von Romischer Kaiserlicher macht, volkommenhait, hirmit wissentlich in Krafft desz Brieffs, vnd mahnen setzen vnnd wollen dass nun farbas hin der obgenannt Warmoldt Hillebrandes, alle seine Eliche leibes Erben vnd derselben Erbens Erben, Mann vnd Weibspersonen fur vnd fur in Ewigheit rechtgeborne Lehens Thurniersgenosz vnnd Rittermessige Edelleuth sein gehaisen, vnd von mengclichen an allen orten vnnd enden in allen vnd yedlichen Ehrlichen handlungen,. geschafften vnd Sachen gaistlichen vnd weltlichen also gehalten, geehrt, genennet vnd geschriben werden, Auch darzu all vnd yedliche gnad, Ehr, Freihait, Wirde, Vortail, geregtigkait altherkommen vnd guet gewonhait haben mit Benificien auf Thumbstifften hohen vnd nidern ambtern vnd Lehen, gaistlichen vnd weltlichen anzunemen, zu empfassen, zu haben vnd zu tragen, mit andern vnsern vnd des hailigen Reichs, auch vnserer Königreich erblicher Furstenthumb vnd landrecht geborneu Lehens Thurniersgenosz vnd Rittermessigen Edelleuthe mit alle vnd yegliche Thurnier zu reitten, zu Thurnieren, mit Inen Lehen vnd all andere Gericht vnnd rechtzubesirm orth zu schaffen vnd Recht zu sprechen, auch der vnd aller anderer Adelichen sachen, hanndlungen vnd geschäfften Inner vnd Ausserhalb Gerichts thailhafftig wirdig empfengclich vnd darzue tauglich schicklich vnd guet sein vnd sich des alles, auch Obgeschribnen Adelichen Wappens vnd Clainots in allen vnd yeden Ehrlichen vnd Redlichen Adelichen Ritterlichen sachen vnd geschäfften zu schimps vnd zu ernst, in Sturmen, Streitten, Kempfen, Thurniern, Gestechen, Gefechten, Ritterspilen, Veldtzugen, Hamern, Gezelten, Aufslagen, Insigln, Petschafften, Clainoten, Begrebnussen, Gemalden vnd sonst an allen ortten vnd enden nach Irer Ehrn, Notturfften, willen vnd wolgefallen geprauchen vnd geniessen sollen, vnd mugen als andere vnsere vnd des hailigen Reichs, auch vnserer Königreich, Erblichen Furstenthumb vnd lande recht Edlgeborn Lehens Thurniersgenosz vnd Rittermessige Edlleuth solche alles haben, sich dessen ge-

prauchen vnd geniessen von Recht oder gewonhait; Uber das geben wir auch obbemeltem Warmoldt Hillebrandes, seinen Ehelichen leibserben vnd derselben Erbens Erben, Man vnd Weibspersonen gleichsfals in Ewigheit die sondere Freyhait also das Sy nun hinfort in allen vnd yedlichen Iren Besiglungen oder Petschafften grossen vnd klainen, offen vnd beschlosznen Brieuen vnd Schrifften so von Inen mit Iren anhangenden oder aufgedruckten Innsigln vnd Petschafften becrefftigt, umb was sachen, oder wie das were, gegen vns vnd sonst yedermenigclich ain Rott Wachs geprauchen vnd damit Irer Notturfft vnd gelegenhait nach, Besigeln vnd verpetschafften sollen vnd mugen, von allermenigclich vnuerhindert, vnd gepieten darauf allen und yeder Churfursten, Fursten Geistlichen vnd Weltlichen, Praelaten, Grauen, Freyenherrn, Rittern, Knechten, Landtmarschalchen, Landshauptleuthen, Landtvogten, Hauptleuthen, Wizdomben, Vogten, Pflegern, Verwesern, Amptleuthen, Schulthaissen, Burgermaisteren, Richtern, Rathen, Kundigern der Wappen, Ehrenholden, Perseuanten, Burgern, Gemainden vnd sonst allen andern vnsern vnd des Reichs, auch vnserer Königreich Erblichen Furstenthumb vnd Lande vnterthanen vnd getreuen, in was Wirden, Standt oder wesen die sein, ernstlich vnd vestigclich mit diessen Brieff vnd wollen das Sy mehrgedachten Warmoldt Hillebrandes, seine Eheliche Leibes Erben vnd derselben Erbens Erben, mann vnd weibspersonen, für vnd für in Ewigheit als andere vnserer vnd des Hailigen Reichs, auch vnserer Königreich Erblichen Furstenthumb vnd Lande rechtgeborn Lehens Thurniersgenosz vnd Rittermessige Edelleuthen zu allen vnd jeden gaistlichen vnd weltlichen Stenden, Stifften vnd Sachen, wie vorstehet annemen, halten zue lassen, wirdigen vnd ehren vnd an den oberhelten vnsern Kaiserlichen gnaden Begabungen, Freyhaiten, Priuilegien, Ehrn, Wirden, Vorthailn, Rechten, Gerechtighaiten, Gewonhaiten, Gesellschafften, Gemainschafften vnd Erhebungen den Standt vnd grad des Adels, wie auch obernenten adelichen wappen vnd Clainot, sampt der Freyhait mit Rottem wachs zu sigeln nicht hindern noch wiren, sondern Sy deren vnd aller anderer Oberschriebner gnaden, Freyhaiten vnd Geregtigkaiten in allen vnd jedlichen Adelichen sachen vnd handlungen, Inner vnd ausserhalb Gerichts, beruchig vnd ohn alle Irrung freuen, geprauchen, geniessen vnd genizlich dabey bleiben lassen, darwider nich thuen noch des yemandts andern Zu thuen gestat-

ten, in kain weisz, als lieb ainem yeden sey, vnser vnd des Reichs Schwere vngnad vnd straff, Vnnd darzu ain Poen, nemblick Funfzig Marckh Lottigs Goldts zu vermeiden, die ain yeder so offt er freuentlich hier wider thette, rechts halben vnser vnd des Reichscamer, vnd den andern halben thail offtgenanten Warmoldt Hillebrandes, seinen Ehelichen Leibs Erben vnd derselben Erbens Erben vnnachleszlich zu bezalen verfallen sein solle, Doch andern, die villeicht dem obgeschribnen Adelichen Wappen vnd Clainot gleichfuerten an denselben Iren Wappen vnd rechten vnuergriffen vnd vnschedlich, Mit Vrkundt desz Brieffs besigelt mit vnserm Kaiserlichen anhangenden Insigl, Der geben ist auf vnserm Königclichen Schlosz zu Pragh den Sechzehender Tag des Monats Nouembris nach Christi vnnsers Lieben Herrn vnd Seeligmachers Geburt Sechzehen hundert, vnd im vierten Vnserer Reiche des Römischen im Dreissigsten, des Hungerischen im Drey vnd dreissigsten vnd des Behemischen auch im Dreissigsten. Tawven

Onder staat: Rudolff, lager: Z. Coradus.

Onder op de vouw, binnenzijde: Nobilitation vnnd Pesserung Wappens, sampt der Freyhait mit Rottem Wachs zu sigels fur Warmoldt Hillebrandes.

Op de vouw, buitenzijde regts: H.

ad mandatum Sac. Caes: Maiestatis proprium

An Hannewaldt.

Onder aan het boven omschreven en in het midden van dezen adelbrief geteekend wapen, staat op twee wapenschilden regts dat van de Stad Groningen, en links dat van Graaf Edzard.

Naar het origineel in een blikken doos, met het groot zegel des Keizers in rood was in een houten dito, berustende in het Archief van Groningen.



AANTEEKENINGEN

van een predikant te Godlinze, *voornamelijk over den watervloed in* 1686.

De volgende aanteekeningen zijn geschreven op een blad papier, vroeger geplaatst in een Statenbijbel. Belangrijk genoeg om aan de vergetelheid ontrukt te worden, stond de geërde bezitter, de heer J. D. HESSELINK, te Groningen, ons ze gaarne af, ten einde hier eene plaats te vinden.

MEMORIA.

Naest Johannes Buijter, Priester in Godlinse, die in het witte predickte en in sijn religie hier tot Godlinse is gestorven, is tot Paepschen Leeraer verkooren eenen Apollonius, welcke van weegen sijn hooge ouder in de wandelinge wiert genaemt beste Vader, maer met de veroveringe van Groningen niet willende overgaen tot de Gereformeerde religie, heeft sijn station verlaten en naest hem is de *eerste* Gereformerde Leeraar in Godlinse geweest Ds. ARNOLDUS SIBRANDI ende naest hem CASPARUS GOLTINGH, naest desen is gevolght NICOLAUS CLANT, sijnde van Adelijcken huijse, die in seeker glas sig intituleerde: eerste Gereformeerde Praedikant in Fivelingo, welcke naderhant in Godlinse is geplaetzt, en als hij de gemeynte loflijck hadde bedient aldaer in den Heere ontslapen.

Hem is gesuccedeert Ds. THEODORUS JOHANNES LENGEL en desen wederom Ds. CHRISTIANUS VETTER. Eijndelijck ben ik, JACOBUS SCHICKHART in sijn plaetze wettelijck beroepen. Dit alles volgens relaes van moeij Bieuwke, eene vrouwe in dese gemeijnte, van over de 'tnegentigh jaren, die alle die praedicanten gesien en gekent heeft — verhalende mede dat het recht van versegelen ende vonderschouwen, ten tijde Sibrandi, noch bij die Geestelijckheijt zij geweest. Item dat Buijter gesticht heeft het huijs van de glasemaker in Godlinse, waerin een goede somme Gouts gevonden is, als men daer in quam te graven, en ick selven noch met mijne oogen een goede rosen-

obel daer van gesien hebbe. Casparus Goltingh heeft gehat tot een huijsvrou een priorinne, welcke beijde siende de onreijnicheit, die in de kloosters omginck, eens sijn geworden om te scheijden uijt het klooster; sulcks dat hij als Prioor eerst uijtgegaen zijnde, als een nootsakelijckheit hebbende, buijten het klooster, de priorinne, met een touw om haer lendenen, door de graft heeft getrocken, en sijn soo beijde uijt het klooster geraeckt en naderhant echtelijck getrouwt, gelijck hij selfs aen moeij Bieuwke heeft verhaelt; een ledemaet van twee en 'tnegentich jaer in Godlinse, uijt wiens mont dit van mij ondergeschr. is genoteert.

J. Schickhart, V.D.M., in loco Godl.
Ao. 1685, 21 Novbr.

Meergemelde Bieuwke heeft verhaelt dat ongeveer in 50 jaren geen oude doode uijt het huijs van Reijnder Gerrits, nu Kerckvooght, waer uijtgedragen, nadat solange geleeden uijt dat huijs seeven oude dooden gelijckelijck nae elckander waren uijtgeschouderdt; sulcks mede bevestigende een out man, van Godlinserdijck, Swier Peters genaemt, en sulcks ter occasie van de sterfte veeler vrouwlieden in Godlinse, waervan de eerste was de huijsvrou van Reijnder Gerrits, sijnde als in meditullio begraven *den* XI *Novembris*, Ao 1686 — Trock men de lijnie voorwaers, eeven buijten ons Carspel, daer vont men verstorven ten selfden tijde een bevruchte vrouw, met haer vrucht — trock men se achterwaers, nae het maer, men vondt een schippersvrouw in de kraem gestorven, met haer kintje doot in haren arm, met noch een kraemvrouw, haer nabuirinne, wiens kindeken doot gebooren wiert — trock men de lijnie aen de slinckerhand af, daer speurde men een verstorven vrouw, aen de rechterhand insgelijcks een doode vrouwe wiert er op deselfde tijdt vernoomen. Ter occasie van sulcke sterfte praedickte ick des sondaegs *den* 7*den Novb.* naest voorgaende uijt Amos 4, vs. 12: Soo sich de overige vrouwen en mannen niet bekeerden, dat de Heere haer oock alsoo doen soude, joe soo wonderlijck en wonderbaerlijck soude handelen als de propheet niet uijtdrucken konde, dat beijde ooren klincken souden, soo men 't hoorde, en het geruchte te verstaen enckel beroeringe weesen soude. En wat geschiedde? Tusschen Vreydagh en Zaterdaghs nachts, *den* 13 *November* 1686, als de tweede dach uijtinghst van Trijntje Gerrits was gehou-

den, omtrent 4 uijr 't morgens, is de wint, die sterck uijt den westen hadde gewaeijt, en het water uijt de Zuiderzee in den Noorder had opgestout, gekeert in 't noord-westen, en alsoo deselve een druckende wint was, heeft se een ongehoorde vloet uijt de Noorder zee veroorsaeckt, welcke sommige noemden S. Meertens vloet, sijnde een springhvloet, jae wel een rechte wintervloet en als een kleine suntvloet, rijsende wel een halfman hooger als de bekende kolde Paulsvloet. Eer de wateren over de oude Dijck quamen sagh Harmen Clasen op de vennen eerst een ontsteeken brandt voortgaende, niet weetende of het een teijken was van 't vloeijende water, dan of het in 't strojen dack door het vier, dat de lieden booven int huijs voer 't water sochten te bewaren, met de wint was aengegaen, waerop, nae geen quartier uijers, het water volghde en soo hooge in sijn huijs vloeijde, dat eenige beesten drenckten en andere door 't opbinden der hoofden 't leeven noch behielden. De meeste huijsen sach men des morgens van de oude dijck afgespoelt en verdreeven, hebbende de vloet, neffens 2 pastorie meijershuijsen buijten dijx, des kercks meijers, (waer van naderhandt vernomen hebbe datter noch wat is staen gebleeven) en veele andere huijsen over den ouden dijck verre wech gedreeven, met menschen, vee en al. Een doot vroumensch van de dijck was in 't naeckte hemt van den dijck uijt het bedde aengespoelt op 't midden van Arent Willems heem, staende het water op sijn dorschedeele. Op een hoeijblock sijn 2 menschen van de Meede komen aendrijven, die geberght sijn, waer onder een vrouw, wiens kintjen haer van de borst door de vloet is afgespoelt, hebbende gesien haer 5 andere kinderen voor haere oogen verdrincken; 't water stont om elf uijren des daeghs noch wel 6 treeden op 't heem van vrouw Clants, staende de huijsen hier aen 't maer tot den dack in 't water, drijvende de doode kraemvrouw met de kiste in 't huijs omme, en de leevendige kraemvrouw dreef met het bedde tot de tijlingen op, waer aen se sich vaste hielt, als het water over haer lichaem een gantschen dach stroomde; haer man, naeckt in 't hemt, op een hoeijblock te vergeefs om hulpe roepende, alsoo de schippers scheepen door de felle stroom verdreeven waren. De huijsen aan de noorder kante waren sodanich met water besett, datter geen voet van de solder vrij was, de kinders klommen van 't bedde door 't dack op de solder, treckende den een den andere door enge gaten op, om behouden te worden. Doode

verckens en schapen quamen op de wegh drijven tot Jacob Eltjes huijs toe. Men voer op mijn bat en op huijsdeuren nae de verleegen lieden om te redden, ick sagh van de tooren alles blanck als de bare see rondom haer en 2 peerden middebeens in 't water op een hoochte schuylende achter een block, daer sij noch van aten. Veele lagen doot verdroncken, 4 waren leevendich aen Arent Willems heem geswommen en soo stijf, dat se naeuwlijk gaen of staen konden; op 't heem van Mello Alberda sach men kisten, kasten en alderhande tilbare goederen stranden. Bartolt voermans huijs hadde vrij hoogh water in: Summa, Godlinse was als een barghjen of steenklip rond in 't water, de kercke en huijsen waren door de wint seer ontrampeneert: hier van schijnt de sterfte des voorss. vrouwpersonen een merkelijcke voorboode geweest te sijn. *Solis*, *den* 14 *dito*, quamen de lieden met batten en vlotten van de oude dijck, gans haveloos, meldende, datter wel 13 huijsen van de dijck en buijten tot Godlinse waren wegh-gespoelt, en dat nieuwe steen dicke muiren waren met één slach door de vloet omme-geworpen van een werf hooger als de oude dijck, jae dat den inwoonder daer 't water aen de borst hadde gestaen, en dat Harmen Bauts hem op de solder hadde gesalveert, de leeder daernae verdrijvende, verhalende selves, dat sijn vrouwen suster, die hem was komen vrient-spreeken, doot in sijn huijs onder 't spoch en dreevel om dreef. Dito quaem een man van Spijck op een gebint van 't huijs hier tot Godlinse aen, die sijn vrouw en soon beijde onderweeghs verlooren hadde, seggende dat hem een kaste, waerin hij 600 gulden met ander voorraet hadde, was ontdreeven. En wiert doe oock verhaelt datter 17 huijsen van Spijkster loegh, behalven de buijten dijxsters vermist wierden, met wel 80 menschen. Men wist niet waer de 2 pastoors meiers van Godlinse met hare huijsen en vrouwen gebleeven waren. Ick tradt selves over de hoochte van Godlinse, om te sien hoe veel spatie van dien sonder water gebleeven was, en bevondt 408 treeden van 't noorden tot het suijden, als ick noch des voor de middaeghs in de beschadighde Kercke gepraedickt hadde uijt Jerem. 30, vs. 23, zijnde dit een seegen, dat noch alomme hadden luijden gehoort, soodat de Godtsdienst van onse nabuier Carspelen, niet door de vloet is verhindert geworden, hoewel men hier en daer deerlick hoorde noot-kleppen en hooren-blasen op dien sondagh. *Lunae*, *den* 15 *dito*, wierde verhaelt dat 21 uiting-

gasten, op de Meedster Greede, tot Jan Douwes waren verdroncken. *Martis*, *den* 16 *dito*, sijn tot Godlinse weder aengekomen twee mannen van Godlinser dijck, als Teijs, verhalende hoe hij op de houten schoorsteen van sijn huijs hadde geseeten en sijn vrouwe, die hij lange bij de handt hadde gehouden, eijndelijck door de felle stroom heeft moeten verlaten, op een gedeelte van sijn huijs sij verdreeven tot op 't Zandt, alwaer hij, nae veel arbeijts en waddens, aen de cingel van Jonker W. Alberda is aengekoemen, kloppende aen 't venster van de Jonckers camer, welcke hem inlatende alle goedt heeft gedaen. De ander man was Derck Clasen, verhalende, dat hij van Buijtendijx op een stuck van sijn huijs tot Leermens aen Scherfsborgh was gestrandt, en dat hij in grooter elende, in koude en ongemack, sich noch lange sonder eeten en drincken op dat stuck hadde verhouden, en dat hij veel sout water hadde ingekreegen, waer om hij sieck, geleijdt sijnde bij een stockjen, sich te bedde heeft geleght, dito was het water weijnich gesackt, houdende eb en vloet. *Mercurij*, *den* 17 *November*, wierde verhaelt, datter op de Meeden wel 300 dooden waren, en dat hier op Godlinse in de graft van Reinje Mennist sijn vader en moeder, van de griede waren afgedreeven; item dat het water in den Dam op de opkameren gestaen hadde. *Jovis*, *den* 18, is Gerrits vrouw oock op haer bedde gestorven; wiert oock verhaelt, dat tot Bierum 54 doden gevonden wierden; de doden van Godlinse sijn 47, in 't water verdroncken, en hebben binnen 14 dagen 20 leedematen verloren. *Veneris*, *den* 9, wiert verhaelt dat het gehuchte op Meedster-Greeden, hebbende bestaen in bij de 20 huijsen, tot 3 à 4 door de vloet waren geworden, gelijck mijn dorscher Henrick, van de dijck af gesien heeft.

Solis, *den* 21, verhaelde Jonker Rengers, dat, twee huijsen van Rengerda af tot Gerrit Eggès, Frerick, een minderjarigh soontjen van Jan Frericks en Aeghte, op Godlinser dijck, waer levendich gevonden, 'twelck sonder eeten en drincken, 7 etmael onder een stroojen dack sich hadde verhouden, twelck seyde dat het dan kout waer geweest, dan gesweet hadde, buyten twijfel uijt benaeutheijt; als men hem nae sijn vader vroegh, seijde dee hiet babbe, nae sijn moeder, seijde dee hiet mem, en ick hiet kindt. Als men 't eeten preesenteerde weygerde het, maer was seer begerich om te drincken; 't wist te seggen waer sijn vader een dorsche hadde, daer bij het

bekent wierde, wiens soontjen het was. Dit exempel mach onder de mirakels van Godts bewaringe gestelt worden. En soo heeft Godt sijner wonderen een gedachtenisse gemaeckt. Ps. 111, vs. 4 *).

Hondert min een dooden sijn verdroncken en, over gereekent van 't carspel Spijck, 60 dooden van Bierum, 35 kolcken sijn getelt bij de oude dijck van de Soutkamp tot de Meede. De verdroncken garst wil wassen tot molt, soo se bij tijdts op de ruyse gebracht weerde, t'welck veel niet denckende hebben deselve laten verderven, doch om de souticheijt moet het met versch water weder ververscht worden. Tot Oldenhoove is in de Pastoors dijck een kolck geloopen, tusschen 18 en twintich roeden breet en 46 voeten diep; tusschen Oterdum en Termunte is een gat geloopen in de dijck daer men met een oorlooghs-schip door varen konde. Tot Aduwert is de tooren ommegewaeijt.

Tot Peterbuijren is de weert, die wel swemmen konde, uijt sijn huijs geswommen nae een boom, maer door een wach daer af geslagen, en is daer nochtans weder nae toe geswom-

---

*) Het verdrinken van de begravenisgasten te Uithuizermeeden, zoowel als de wijze, waarop een kind werd gered, wordt bevestigd door het volgend vers:

Men hoort van Buitendijcks dat daer een Uitting was,
Dien oock gantsch onverwacht beviel dees water-plas,
Sy een-en-twintigh sterck arbeyden 't Lijf te bergen,
Een grooten Erften-bult, dien quamen sy 't aenvergen,
En klommen op sijn top, welck hem aen 't drijven gaff,
Maer ach! het duyrd' niet langh, of sestien vielen aff,
Dees vijve waren nu, een weynigh noch te samen,
De een viel haestlijck aff, soodat maer viere quamen
Geborgen aen het landt. Noch men gewagen hoort,
Van een groot Wonderwerck, door Godt gekomen voort,
Van een onnosel kindt, out niet meer als vier Jaeren,
't Welck met sijn ouders Hut seer verre was gevaeren,
Van *Spijckster* Uitterdijck, tot dichte bij den *Dam*,
Van waer de schipper voer, die desen Hut vernam,
Hij wilde met sijn kloet, dit bultien wat verstooten,
't Welck wierd' dit kindt gewaer, dat nu niet had genooten,
In seven etmael spijs, en riep wilt mij niet slaen,
Het welcke gans verbaest, de schippers dede staen,
Die doen dit Hutteken haest deden open-maecken,
En bergden 't kleyne kindt, O wonderlijcke saecken!

Zie de volgende aant.

men, en doen, door 't aenhoudent onweeder en stroom sodanich weder bejegent, dat hij aen sijne beenen in den boom is hangen gebleeven en soo doodt gevonden, buijten twijffel isser soo veel proest en stroo in de vloet geweest, dat hij sich niet heeft konnen oprichten of ontredden; men seght die tot hangen geboren is, sal in 't water niet verdrincken, maer beijde is hier waerachtigh, hij is tot hangen en verdrincken geboren geweest. Tot Bedum sijn de koejen op des praedicants studeerckamer bij een wentel-trap van selfs opgeklommen om sich te bergen als se los gesneeden waren — Oock heeft een ander praedicant een gedicht gemaeckt op sijn solder, waer hij hem met sijn vrouw en kinderen salveerde, die meldt, dat als sijn kinders uijt dorst schreijden, sij met een kop van 't brandendsoute water bij de leeder neder klimmend, geschept hebben, om haer mont noch wat nat te maken, en dat hem van een nabuier eenige brooden en wat botter is toegesonden, waer mede sij haer 5 dagen aldaer onderhouden hebben *). 't Water

*) De titel van dit gedicht, waaraan ook de vorige aanteekening is ontleend, luidt:

Een korte beschrijvinge van de seer droevige en onverwachte Water-vloedt, voorgevallen den 13 *Novemb.* 1686, *'s morgens om* 3 *à* 4 *uyren, in Rijm gestelt door* HENRICUS SCHENCKEL, *Praedicant tot Mitthusen* (een uyre van de Eems gelegen) *als Hy op de Beune ofte Solder noch was sittende met sijn gansche Familie, wegens de hooghte van het water, dat niet alleen door sijn Huis, maer self een Hout-voet hoogh op sijn Studeer-Kamer was vloeyende. Gron.* 1686. 4°.

In 1687 verscheen hiervan reeds een 5e druk, zeer vermeerderd met bijzonderheden, terwijl het later weder is opgenomen in het *Hist. Verhaal*, achter *de Gedenkw. voorvallen, omtrent de belegeringe der Stadt Groningen, in* 1672. *Gron.* 1757.

De schrijver deelt zijn ongeval mede in de volgende regelen:

Eerst sal ick met een woort, mijn eygen smert af malen,
Daer ick in sat, en dan van and'ren oock verhalen,
De slaepbanck met de Maeght, eylaes nu driftigh quam;
Eer jemandt in ons Huis dees water-vloed' vernam,
Mijn Vrouw sprongh alsoo ras, van 't bed, om te beschermen
Haer suygh-lingh in de Wiech, 'twelck sij haest ginch omermen,
In 't water aen de knie greep sy de Ledder aen,
En is met 't kleyne kindt soo op de Beun gegaen,
Daer Sij soo lange sat tot dat wij boven brachten,
Mijn and're kind'ren vier, om t'saem daer te vernachten,
Met nog een arbeyts-man, soo dat wij negen sterck
De Beun hebben bewoont, wat was 't een droevigh werck?
(Wij hebben daer eylaes vijf dagen lang geseten,
Soo dat 't ons haest ontbrack aen dranck en oock aen eten,)

heeft soo hooge op de dijck van de Meeden gestaen, dat een man op de vorst van sijn huijs sittende, dat daer op gedreeven was, 't water konde met sijn handt bereijcken. Geen wonder dat die weert en swemmer verdroncken is, want men sach veel eenden aen de dijck doot leggen, oock heeft men grijse kreijen en ravenen doot gesien, door de vloet; een kat had sich begèeven op een boom, maer daer afgeworpen, stack de beenen allen uijt in 't water, de geest geevende, buijten twijvel verhongert en verkleumt. Uit het huijs in Godlinser carspel, de Pannekoecke genaemt, is een kiste verdreeven tot aen de pastorije van Wittewierum, alwaer se wederom bekent is, door aenwijs van heijmelijcke laedetjes, waerin verscheyden gelt was, dat de oopenaers van de kist niet en wisten. Men seght, dat door dien starcken wint de Martini tooren te Groningen wel acht voet geroeijt heeft, soo dat de tooren-wachter niet langer blasen konde, en uijt vreese sich beneden gegeven heeft, dat oock de soldaten in de Corps de guarde niet langer hebben durven blijven.

Summa blijck de Chronijck van Ao 1688 sijn in dese gantsche provincie van Groningerlandt door dien vloet vergaen 1585 menschen, 650 huijsen wech gespoelt, 729 huijsen beschadight, 1643 peerden vergaen, en 8852 koebeesten verdroncken.

Men klom de Ledder neer, men schepte met een kop
Dat brandend' water solt, het welck wij droncken op:
De kind'ren riepen seer, wilt ons doch bruggen *) maken,
Ons broodt dat wierde kleyn, O over droeve saecken!
Doch Godt die nimmermeer sijn kinderen verlaet,
Maer in de swaerste noodt haer vriendelijck bij staet,
Die wist een goede vrouw, tot Farmsum te bewegen
Dat sij aen ons gedacht, en wierde ons genegen,
't Was in den vierden dagh als 't brood waer bij het endt,
Dat sij drie brooden ons met booter oock toe sendt,
(Het welck dat Godt haer wil tot allen tijdt beloonen)
Soud' ick nu mijn verlies en schade mede toonen,
Die is nae mijne staet eylaes te groot geweest,
Mijn Turf, mijn Weyt, mijn Rogh, mijn Vool dat schoone beest,
Met ander Vee noch meer, sijn door dees felle stroomen
En oock noch mobel goedt te samen wegh genoomen,
Geen duysenden ick had, daer in ick lijden kon
Maer nae mijn staet ik mij genoegh berovet von.

*) = boterhammen.

Den 16 Januarij Ao 1689 is ter aerde bestelt Bijwke moeij, **sijnde een** vrouw van over de 95 jaer, jarich geweest op sint **marten,** Ao 1688, welcke een dienstmaeght Eltien 50 jaren **bij haer** woonende heeft gehadt, dat nu ter tijdt selden ge**beurt.**

(met eene andere hand)

de Eerw. pastor A. Stegnerus overleden 8 April, 1749, **sijnde alhijr** de 7[de] predicant der Gereformeerde Religie.

1580—1594.

BRIEVEN EN ANDERE STUKKEN

BETREFFENDE

DEN TOESTAND VAN GRONINGEN,

IN HET BIJZONDER MET BETREKKING TOT

SPANJE.

1.

Memorie vant gene Hartman Pellens komende tot Gronningen den goeden getrouwen borgeren ende jnwoenderen derseluer stadt zall mondelick andragen ende voergeuen van wegen zijnne Excell.

Erstlich hoe dat Co. Mat. verscheydentlick gesien hebbende, die goede wyll vnde affectie derseluer jnwoenderen totten dienst van Godt ende den zijnen, gantzelick geneget is, allen vnde yder manlicken tho bescharmen vnde to hanthauen oere rechten, statuten, vryheyden vnde priuilegien, ock deselue to vermeren daer vnd alszoe de gelegen zal zijn, sunder deselue met enich garniszon offt krichszfolck to beswaren, ende dat ouer zulx zijne vorss. Mat. bereyt is hen t'ontfangen in zijne grace ende genade, 'tzij op die Articulen van Peyse gemaeckt to Coelen offt op den voedt van de Reconciliatie [illegible] van zij zullen moegen keesen 'tgunt hu[illegible]

Dat hoichgedachter Co. Mat. vn[illegible]

ouerleggende de beswaernissen vnde verdarffnisse, de durch jnwendighe krygen vnde anuallende heercrachten den onderdanen thokomen, hebbende tot noch toe lieuer all moegelike middelen willen voerwenden, waermede die landen vnde luyden mit Tractaet vnd vruntlike handelinghe aen hoeren natuurliken wettelicken heren vnde Princen versoent, verenicht ende verdragen sullen mogen worden, alvor men die sake met wtherlicke macht van wapenen zolde willen beginnen. Dat ock, vermits die affdanckinghe der vrembde vnde wtheymsche natien van Spaniaerden, de nu volgende den Tractaet van Pacificatie mit de gereconcilicerde Prouincien geholden, daetlick vertrecken, het ontset ende verlossinghe derseluer Stadt, tot noch toe nitt hefft bequaemlick konnen geschien.

In ontsien oik datmen tot noch to gene schrifftlike vnde wercklike verclaringhe vnd openinghe vande noet vnd swaricheit derseluer Stadt hefft eyntlick vernomen, hoewel hoer goede will vnd trouwicheit allenthaluen mondtlick angedragen is.

Vnd daerenbouen dat oick zijne Mat. zekerlick vnd sunder vertreck (siende nu dat die zaecke niet sunder wapenen wthgefuert kan offt mach worden) het krijgeszfolck einssdeels totter meninghe alrede angenomen vnd by den anderen zijnde, neffens andere kryssluyden daer toe zal laten dienen, ende gebruycken, dat derselue Stadt hoer landen vnd luyden vnd alle andere getrouwe onderdanen vnd jngesetenen eénmael vande viantlicke daden, hostiliteiten vnd oueruallen des gemeinen viants des Princen van Oranien vnd zijne adherenten gefryet vnd ontlast mach wesen vnd blyuen, tot sonderlinghe troest, hulpe vnd bystant derseluer, dar toe sie sich als tot hoeren genedichsten heren vnd Princen ten hoechsten wel mogen betrouwen vnde verlaten. Gedaen tot Maestricht den jiersten dach van februario 1580.

Alexander.
Doer beuel van zijne Excell.
Verreycken.

Ick ondergescr. bekenne ontfangen te hebben wth handen van Hertman Pellens twe besloten brieuen, beyde mit Co. Mat. zegel gesloten, holdende d'ene an Borgermr. ende Radt der stadt Gronningen ende d'andere ande Boumeesteren der Gilden vnd gemene Borgerie, mit noch enen patente Instructie

aenden seluen borgerie by den Excell. vanden Hertoghe van Parma onderteyckent, welcke brieuen en Patente jck geleuert hebbe in handen vanden Secretario Popco Euerardi, Orkonde Jck mit mines names onderteyckeninghe den XXIII february Ao 1580.

C. Kempis 1).

---

1) **Buiten op dit stuk staat:**
»bij Enens vrouwe geuonden den 14 Martii 1580."

2.

Ehrnueste, Erbare, Hoch vnnd wollgelerthe, weijse vnnd seer fursichtige heeren, jnsonders zuuerlessige gutten freunde, Euw. Erbaren weijssheit schreibent, angaende derselben mitburgeren Couerdt Barls, hab jck empfangen, dessen jnhalt, welcher ohne noth zuwiderholen, genuegsamb verstanden, kan daruff Euw. Er. W. dienstlichen nicht pergen, wie das jch (wo das schreiben ein par tage ehr kommen were) wegen Restitution der elff abgenommenen hengsten, gern das beste wolde furgewendet haben. Nun jch aber mit den sämptlichen Kurtzpathisehen Reuttern, vff eine sichere summa von penningen vertragen bin, whormit sie allso baldt dise herrschafft Lingen (whorjnnen sie nun vber die dreij monath lang gelegen, die armen leuthe dermassen auszgezerth, gebrandschatzet, vnnd mit Jhnnen gehandelt, das es einen Turcken erbarmen mocht, Ja Turcken so Erbarmlich mit den armen vnderthanen nit hanndlen solten) geraumet, vnnd darausz gezogen, allso das jch fernner nichts dainnen thun kan, dardurch gedachtenn Couerdt mochte geholffen werden, Euw. Erbar. W. sonsten in anderm vnnd mehrem, so mir muglich, freundtschafft vnnd gutten willen, zu erweysen, bin jch Jederzeit geflissen, vnnd thue dieselben hirmit der Godtlichen allmacht jn gnaden Empfehlende. Datum Lingen am 13ᵉⁿ februarij anno 1580.

Euw. Erbaren Weissheit,

Dienstwilligen vnnd freundt

Ernnst Mulerdt

Drost vnnd Haubtman zu Lingen.

Den Ehrnuesten, Erbaren, Hoch vnnd Wollgelerthen weysen vnnd seer fursichtigen herren, Burgemeistern, Schopffen vnnd Radt der Stadt Groeningen, meinen jnsonders vilgunstigen vnnd zuuerlessigen freunden.

3.

Edele, Erentueste, Hoichgl., Achtbare, wijse ende zeer discrete Heeren, wesz sich alhyer in corte daegen (soe int opnemen van v. Edl.en breuen als daerup geuolchde verstrickinge ende apprehensie van v. Edl. Agent des heeren Doctoren Abelen Franckena in syne Gn. hoff) acht ick onnoedich alhyer te vermaenen, neet twyuelende v. Edl. daeraff voer desen genoich verstendicht tsyn, dan verzuecke zeer demoedelick datt sulx den vroemen ende onschuldygen neet te laste mach gelecht noch daerby verdacht geholden worden, als ick neet twyuele v. Edl. daerjnne guidt Regardt ende discretie gebruicken worden.

Wairomme so ist dat ick v. Edl. midtz desen gunstlich geaduerteert ende tkennen will geuen, hoe ick tegenwoerdich affgescheept by desen schipper van groningen zeecker schip mit ettlick speck an mynen vrundt ende factuir binnen Antwerpen, dan denstlich ende vrundtlich verzueckende v. Edl. gunstich geleuen will die guide handt daerantholden, datt gedachte schipper mit myne guideren vrij velich ende onbeschaidicht durch v. Edl. landen ende steden passeren mueghen, sulcx sall ick tallen tyden voer eine grote vrundtschup ende woldaet erkennen, dwelck ick myt allen mynen geringen vermuegen an v. Edl. mit groeten danckbarheydt gemeent tverschulden.

Edle, Erentueste, Hoichg., Achtbare, wyse ende zeer discrete Heeren, die Almoegende Godt will v. Ed. in lanckduirende gesontheydt ende voirspoidyghe Regerunge fristen ende bewaren ende v geuen die volheydt van vuwe Edl. begeerten ten pryse syns hillygen naemes ende wolstandt onses allgemeinen geleeffden vaderlandts. Datum Groeningen desen dach des maents february Ao etc. 80.

by my v. Edl. Erentuesten altyt bereyde ende
oitmoedyge denaer tott uwen denste

J. V. Cleue.

4.

Stadtholder vnd Hoefftmannen der Stadt ende Omlanden van Gronninghen van wegen des Conninx van Spangen, Harttoch van Brabant, Graue van Hollandt vnd Erffheren der Stadt vnd Ommelanden vors., doen v Ehrwerdigen, Religiosen, Gestrengen, Erentfesten, Erbaren vnd vromen Heren Ridderen, vnd goeden vrunden onderges. to weten, wo wij v wal bedacht vnd in frischer memorie holden, welcker gestalt itlick Seditiose, oproerige vnd Moijtachtige Geesten vnd Persoenen so wal in deser Stadt alsz oeck in den Ommelanden een jaer vnd meer herwarsz vorgenoemen, gepractiseert vnd darnae getrachtet hebben, Omme alle twist, oneenicheit, Rotterie vnd viandtscap tuschen deseluen goede nabuiren, bundtgenoeten, vnd vrunden to maeken, Continueren vnd anholden, vnd also dit van dach tot 'dach mehr vnd mehr thonimpt vnd to verwachten steit, dat daruth niet andersz dan v vterste ruine, onderganck vnd verdarffenisse volgen sal, indem gij solx in tijdtz mit gemeener handt vnd macht van wapenen niet vor en koemen, gelyck hett Gottloff mit goede vorspoet vnd gelucke desen morgen vanden Ed. Walgebornen onseren Gnedigen heeren Stadtholderen dem Grauen van Rennenborch mit sine Gn. Raeden, Capiteinen, vnd hoffgesijn vnd aduysz vnd mede raet der getrowe vnd goethartzige heeren Borgemesteren, Raeden, Hopluiden, vnd andere gemene borgeren der acht vendel deses borgerlicken Regimentz vnd gemenen Gilden alhir vorgenoemen vnd die principalen daruann geincarcerirt vnd gefencklich jngetoegen syn, allent tot denst Co. Mat. ende der generaliteit vnd deese Stadt vnd Ommelanden olde priuilegien, heerkompsten, vry vnd gerechticheiden, vnd goede gewoenten vnd tot redemptie vnd befrynge allen Exactien, Ouerlasten, vthteeringen der gemene ondersaeten vnd jngesetenen derseluer, vnd dit principalick mede rijsende vnd spruitende vth het Reuolt vnd Omkerent van syn Gn. Lieutenant Bartolt Entens vnd syn Gn. krigeszuolck, de sich ane twiuel mit mede Raet vnd Correspondentien van eenige boese hoeffden nu reede alhir gefangen, vnd by V in den Omlanden wesende boven Eedt, Ehre vnd plicht, so onehrlicken van syn Gn. als hoeren Gn. heren Stadtholderen vnd Ouersten sunder eenige redenen afgegaen hebben, darmit dan dese suiueringe vnd ontlastinge so wal by v alsz hir geschiet, begonst vnd ten ende gebracht, Bartolt En-

tens metten krigeszuolck angetast, veruolget, geschlagen, ten lande vtjaecht oeck deselue principale oproerige hoeffden v wel bekant, geapprehendeert vnd geuencklick ingetogen mogen worden.

Demnach ordiniren vnd befelen wy V. W. G. vnd Erb. van wegen Co. Mat. by so lief v sine Mat. die generaliteet, syn Gn. vnd Stadt vnd Landen walfart sinnen, dat gy van stonden an, man by man, in vwe wapenen, harnaschken, musquetten, roeren vnd geweer gereet holden, by daege vnd by nachte vnd ter stundt vnd datelick, wanneer v dese patente vertoent vnd daruan die wete gedaen, mit syn Gn. vnd deser Stadts afgeschicktte krigeszuolck vnd borgerlick Regimentz, veerdich vnd gereet holden, vnd metten seluen die Executien, deses onroerigen handelsz in der gestalt alsz bouen doen vnd volleinden tot vwen vnd vnser aller walfart, vnd besten, vnd van alles by daege vnd by nachte syn Gn. vnd vnsz vorstendigen vnd goede Correspondentie holden, des vnd alles goedes wy onsz also gantzelick tot V versienn, so tho geschien, Den Boden geuet den Brief weder by pene vors. ges. vp den 3 dach Marty anno 1580.

Allen Abtten, Prelaten, Ridderen, Junckeren, Hoeflingen, Redgeren, Griettmannen vnd Richteren metten Gemeenen Ondersaeten vnd Jngesetenen der Kaspelen deser Omlanden samptlicken vnd elck besonder.

.5.

Wy B. ende R. der Stadt Groningen, doen V ondergeschreve to weten ende gebieden by lijff straffe, dat sich een ijder onder sijn Veendel in geweer ende wapen eergeven ende stellen sal, tot resistentie ende wederstant alle der gener, dewelcke sunder besegelde ende ondertekende patente van vnsen Genedigen heeren Stadtholder, ofte van ons V. aldaer solden willen eenich gewelt ende overlast aendoen, hierinne doende soo ende als wij ons des tot V. vertrouwen, ende de noot t'selve eijschende

is, Schreven onder onsen Signete den derden Martij vijftien hondert ende tachtich.

(Onder stont)

Allen Jngesetenen ende Ondersaeten der beijden Oldenampten des Gerichts van Selwert, sampt ende elck besunder.

6.

Edell, Erntfeste, Erbare, wyse ende voersichtighe heeren, jnsonderheit groetgunstige naeberen ende goeden vrunden, wy moegen v. Edel. ende Erb. w. onuermeldet niet laeten, woe wy, soe doer vpgenoemene brieue als anders, mitt waerheydt vorstendicht ende vernoemen, dat die vande naerder Vnie ende bysunders etlicke dusser Stadts affgesachte viandenn, mit derseluer complicen ende anhanck, voer langks, ende vann dage to daege, meer ende meer, mit alle bedeckte wege ende middelen, gepractizeert ende beneerstiget, een garnisoen ende besettinghe, binnen deeser Stadt jnthobrengen, Twelcke, soe het durch tincomen onsers Gen. heern Stadtholders des grauen vann Rennenberch etc. sunder gardie vann soldaeten (contrarie tvoernhementt vander Stadt quaedtgunstigen) hem neet jnden besten gelinget, hebben de vander Vnie voerger., sich daetlich onderstaenn Bartoldt Enthens jn plaets van Syn. Gen. vp tho warpen, denseluen Commissie ende beuell geuende, neet allene Coeuerden ende die Bourtange, dan oick den Dam ende Delffzyll, tot affbreuck ende dwanck dusser Stadt, tho starcken ende tbeuestighen, die soldaeten ende knechten hem te doenn answeeren, Tho dem de generaele middelen (waervan die Collectatie binnen der Stadt Groeningen gelecht) daetlick te beletten ende allene binnen Coeuorden, then proffite der Particuliere vnie, tdoen entfangen, Midlerwyle oeck der Stadts onderhoerige ondersaten (als mede vnse ghoede nhaberen vander Drenthe) neet als vrunde ende der generaliteit thostendige bontgenoten, tracterende, Dan gelyck affgesachte vianden schattende, vexerende ende spolierende, Oeck dusser Stadts stromen, stegenn ende wegen, van allent tsyden, mit ruiter ende knechten besettende ende benouwende, ten einde, vmb de Stadt, durch Jnwendige correspondentie ende hemelyck verstantt, onuersehens

jntenhemen ende volghents de Catholycke ende vreedlieuenden te veryaegen, plunderen ende te verderuenn, gelycken des onlancks jn westerlant bescheet, waer vann de loese ende anslach vp ghisterenn middach ghewest ende daetlich sol hebben jnt warck gestelt wordenn, wen Godt sulx neet schynbaerlich openbaert, ende durch vigilantie ende voersienicheit onsers genedigen heern Stadtholders ende vns anderen tytlick hedde belet ende voergekoemen west, Midtz de complicen, anhangeren ende authoren van soedaenigen boesen ende gefaerlycken anslach, stracx voercomende, ouerjlende ende jn verseeckeringe stellende, Twelck ons demnoch vann harten leet, datt sulcxs an onsen eegen mitborgeren alsoe, doer die vterste noott, hefft moeten gescheen ende voergenoemen worden, Bidden derweeghen ende begeren gants freuntlick ende naberlich ditselue (woe voirschreuen) te willen jnden besten verstaenn ende vpnheemen, als tot schutt ende scharm deser loffiycker Stadt ende erreddinge onser persoenen, guet, lyff ende bloet, noetdruftichlick anghewentt, Ende dat voerts v Edell. Erntfest. Erb. W. vns hyrjnne, voer gewalth ende ongelyck, willen mede bystendich, gunstich ende behulplich erschinen, Ende mit nichten gehengen, alsulcken moetwillich ende pernitieux voernhementt, eniger maten, gestyuet edder gestarcket moege wordenn, woe wy vns des sampt alles guets wth nhaberlycker ende natuerlycker plichte woellenn tho dieselue eegentlick versehen ende vertrouwen, Mit beuhelinge des allmechtigen. Schreuen onder onsen Signete den veerden Marty 1580.

Borghermesteren ende Raedt der Stadt
Groeninghen.

Denn Edelen, Erntfesten, Erbarenn, Wysen ende voersichtigen heern, die Ridderschaft, stede ende Stande van Oueryssell, onsen jnsunderheit groethgunstigen ende gueden vrunden.

Den Erbaren wysen ende voersichtigen heern Borghermesteren Schepenen ende Raedt der Stadt Campen, Deuenter, Swoll onsen jnsunderheit groetgunstigen en etc. (*)

(*) An jder stadt bysunder.

Afschrift. 7.

Georg van Lalaing Graue van Renneberch vry ende baenre heeren van Vile etc. Hooft van syne Mats. finantien, stadtholder ende capiteyn generael ouer Vrieslant, Oueryssel. Groeningen etc.

Erentfeste Hoochgeleerde Erbare discrete lieue besundere. Wy hebben V tot meermalen gescreuen tgundtt eenige Westvriesen, postponerende ende ter sijde stellende allen obligatien ende gehoersaemheit, die sij ons als hun Stadtholder ende capiteijn generael schuldich syn, sedert een maent ende meer tot contumelie ende cleijnachtinge van onse autoriteijt ende reputatie, voirts tot verdruckinge ende verjaginge vande goeden luijden, soe geestelick ende weerlick als edel ende onedel, die van hun factie niet en sijn ende diergelijcke verwoestinge ende, verderff van hun eijgen vaderlant, tegen allen voirgeleden tractaten, segelen ende eeden, aengerecht hebben, die welcken, volgende etlijcken oproerige ende seditieuse Jngesetenen deser Stadt oick mede vergetende hun eere ende plicht, waer deur sij ons als hun Stadtholder mede verbonden syn, hebben sich vervordert, nyet alleen diergelijcke ongeregeltheden als bij de Westvriesen geperpetreert sijn, alhier oick mede ..... te plegen, maer op onsen eygene persoon, hofgesin ende oick een groet getal vanden goeden ende getrouwen borgeren deser stadt geattenteert hun handen te slaen ende voirts te handelen naer hunnen moetwilligen ende boosen appetijt, tot dien eijnde misbruyckende onsen ontrouwe afgevallen crijchesvolck, jn desen quartieren sich tegens onse wille tot onlidel. schade vanden platte lande alnoch ontholdende, maer alsoe sij meijnden hun grouwel. aenslagen meest versekert te sijne, soe heeft het nochtans Godt almachtich verdroten, die nyet en heeft willen gedoogen den seluen ten effecte te comen, dan heeft ons ende den goeden borgeren deser stadt deur sijn bermherticheijt sulcken voersichticheit verleent, dat op gisteren seer weijnich vren te voren, eer sij luijden hun boosen aenvanck gesint waren aen te grijpen, wij, met assistentie van onsen huysgesin ende den goeden getrouwen Jnwoenderen deser stadt hun verrassende, tot hondert ende twintich jn gevanckenisse doen stellen hebben, ende alsoe den vendelen van onsen affgevallen crijchsvolck, die

op hope van binnen de Stadt (vermits die correspondentie) te geraken, in etlyck getal aen die Stadt twee vren naer die āpprehensie quamen trecken, wederomme terugge doen keeren, sonder datter inder Stadt eenich bloet vergoten is, (Godt sij loff) dan alleen van een persoon, die op de strate met een groot gevolch van sijne factie den onsen meenden om te brengen, aldaer deurschoten is, Ende hebben voirts met aduijs ende toedoen des magistraets alsulcke ordre alhier op als begonst te stellen, waer deur wij verhopen dese Stadt van soo behendel. aenslaghen ende oock viantel. aenvangen, metter hulpe Gôdes gevrijt te sijne, waer van wij nijet en hebben willen naelaten V luijden in alder jle te veraduerteren, ten eijnde ghij sommierlick berichtet mochte sijn vanden gerechte waerheit der saken, wel wetende wat luegens ende calumnien vanden seditieusen ende quaetwilligen verspreijt sullen worden, V versoeckende ende nijet te min ampts haluen ordinerende sulcke goede versienicheit ende toesicht mede te gebruijcken, dat ghij van diergelijcke aenslagen (den welcken wij versekert sijn datmen in vwe provincie verscheijdel. practiseert met jnvueringe van soldaten ende anders) bewaert mochte werden ende in uwen vrijheden ende priuilegi..n gehanthauet, gelijck wij V wel betrouwen ende oick allen hulpe ende assistentie daertoe doen sullen, vastelick vertrouwende, dat den almoegende Godt sal tot bescherminge vanden goeden onderheurigen onser Gouvernementen ons daertoe cortelinge die middelen geuen ende verleenen.

Erentfeste, hoochgeleerde, Eerbare, discrete, lieue besunderen onsen heeren Godt sij met V, datum Groningen den IIII martij 1580.

V goede vrundt
Georg van Lalaing.

Den Erentfesten Hoochgeleerden erbaren
onsen lieuen besunderen der Burchemesteren
Schepenen ende Raedt der Stadt Hasselt.

8.

Wy ondergeschreuen, Diewelcke niemants jn deser stadt bekennen (doch sunder enich beroemen te spreken) ons te bouen gaende jn Eere, getrouwicheyt, leeffte deser stadt, derseluer gerechticheyt, voerspoet, neringe ende waluarent der samptlyke goede borgeren ende Jnwoneren beuorderende, nemende des Alderhoichsten tot een getuijge, Seggen ende verclaren by desen voer jedermennichlyken, dat alle de ghene, de seggen, voerslaen ende emande persuaderen, off ghesegt, voergeslagen ende geduidet, als dat de ondergeslagene brieuen ende by ons ondertekent, eets ende jnt alderminste mit brengen edder jnholden, tenderende tegens dese lofflyke Stadts gerechticheyt, der borgeren waluaert, off daer by verstaen kan worden, te versuecken edder begheren besettinge edder garnisoen jn deser Stadt te hebbene offte enyge zaeck tegen onsen algemenen vaderlande edder besworen *Vnion der Nederlanden* sunder vele meer tot conseruatie der gemeene wolstandt deser stadt ende der gantze generaliteyt, Ende oere versekeringe tegens den vyant soeckende, dat wy de selue voer alsodane achten ende hyr mit verclaren willen, als se ons rede wthgeroepen, gescholden ende verclaert hebben gehadt. Ende wy weert weren geachtet te worden so sie idt ons hadden koenen ouerbrengen. Nieth tegenstaende een schoene couleur van getruwicheyt, daer mit de eenuoldige gemeente dorch hoer veruoeret ende verblindet wort. Ons erbiedende mit lijff ende leuent goet ende bloet voer een competent gerichte hetzij bij Zijne hoicheijt der Ertzhartoch Mathias Gouuerneur der Nederlanden, den Raeth van Staete ende Secreten, die generale Staten offten by onsen G. heren Stadtholder edder enyge vnyerde Prouincien ende Steden, daer de generaliteyt onderholden ende obserueert wort, to verdedingen, daer to onse voet bedende. (*)

(*) Dit stuk is niet onderteekend en schijnt een concept of afschrift te zijn.

EEN DAGVERHAAL

VAN HET

BELEG VAN GRONINGEN,

IN 1594.

Het mogt prins MAURITS eerst in 1594 gelukken om de stad, die sedert het verraad van RENNENBERG, in 1580, nog steeds afvallig was, na eene belegering van twee maanden, tot der Staten zijde terug te brengen. De geschiedenis van dit beleg, de onderhandelingen, welke de overgave voorafgingen, en het zoogenaamde Tractaat van Reductie vindt men bij BOR, VAN REIJD, WICHERS en andere schrijvers vrij uitvoerig medegedeeld.

Houden zulke gewigtige gebeurtenissen de drukpers dikwijls een geruimen tijd onledig met de vermenigvuldiging van boekjes en vliegende bladen, die geen voorval, hoe onbeduidend somtijds ook, onvermeld laten — de geschiedenis van het beleg in 1594 is arm aan dergelijke bronnen 1). Bedenkende, dat KOSTER's onwaardeerbare uitvinding destijds te Groningen nog niet in toepassing

---

1) Ik vestig hier de aandacht op de: *Oratio Panegyrica de urbe Gertrudisberga, nunc ductu Mauritii Comitis à Nassau recuperata et de victoria, tum in Covordianae arcis liberatione, tum in Gruninganae urbis deditione.* 2 partes. *L. B.* 1594. Tot mijn leedwezen heb ik deze redevoering niet kunnen bekomen; zij ontbreekt zelfs — volgens de vriendelijke mededeeling, mij door den Heer CAMPBELL gedaan — op de Koninkl. Bibliotheek. Den titel ontleende ik aan de *Antiq. Anzeige-Heffte* van KÖHLER, te Leipzig, die in dit jaar 2 exx. aanbood, welke tijdens mijne aanvrage reeds verkocht waren. Het eene was ingebonden bij een werk van J. SCALIGER, hetwelk mij aan dezen hoogleeraar, als de vermoedelijke redenaar, doet denken.

De Commissie tot regeling van de Maskerado der Groningsche studenten, in 1850, voorstellende den intogt van Prins MAURITS en Graaf WILLEM LODEWIJK, te Groningen, den 24 Junij 1594, gaf eenige »*Geschiedkundige Aanteekeningen omtrent het beleg*", bij de erven C. M. VAN BOLHUIS HOITSEMA, in het licht. Eene kaart is aan het verdienstelijke werkje toegevoegd.

was gebragt, zal dit ons niet kunnen bevreemden. Hieraan zal het dus mede zijn toe te schrijven, dat er niet zoo vele bijzonderheden aangaande dit beleg bekend zijn gebleven, als met dat in 1672 het geval is.

Een getrouw verhaal van hetgeen er in die dagen *binnen* de stad plaats vond — rijk vooral aan berigten over de uitwerking van het vijandelijk geschut — zal derhalven velen, naar ik vertrouw, niet onwelkom zijn. Ik vond het, door een tijdgenoot geschreven, op 27 blz. in folio, onder DE SITTER's nagelaten handschriften, die in februarij dezes jaars te Groningen zijn verkocht 1). Eigenaar geworden, bestemde ik het weldra tot eene bijdrage in dit tijdschrift.

De burger, die, zonder eenige hartstogtelijkheid of partijgeest te verraden, verhaalt hetgeen hij hoorde en zag, was lid van de gilde der Kremers of kooplieden (zie blz. 110). Geen lid der stedelijke regering, was hij evenmin deelgenoot van staatkundige onderhandelingen. Enkele malen slechts werd hij op het Raadhuis geroepen, om met andere gegoede burgers zijn gevoelen over de voorstellen van prins MAURITS te uiten. Zijne berigten zouden dus gevoegelijk kunnen aangevuld worden met de correspondentie, destijds tusschen Burgemeesteren en Raad van Groningen en de Spaansche overheid gevoerd.

Daar echter brieven en andere stukken uit het tijdperk, waarin Groningen aan de Spaansche zijde was, dus eenmaal ook de door mij bedoelde, achtervolgens in dit tijdschrift worden opgenomen, heb ik van mijn voornemen, om ze nu reeds mede te deelen, afgezien. Tevens heb ik geen gebruik gemaakt van hetgeen welligt tot toelichting ontleend zou kunnen worden aan een uitvoerig Journaal, op het Archief te Groningen voorhanden, betreffende het voorgevallene, zoo in de stad als in hare nabijheid, gedurende de jaren 1590 tot aan de Reductie. In het Latijn, Platduitsch en Spaansch, bij afwisseling met Hebreeuwsche en Grieksche letters, geschreven, kwam het mij tot aanhaling evenmin geschikt voor als tot eene uitgave, zoo als het daar ligt. Ik vlei mij aan eene Nederlandsche vertaling later eene waardige plaats onder deze Bijdragen te kunnen geven.

---

1) DE SITTER heeft er eenig gebruik van gemaakt in den *Tegenw. Staat van Stad en Lande*, I, blz. 521 en volg.

Deze regelen zullen gewis tot eene voldoende inleiding strekken van het dagverhaal van de:

Belegeringe van Groningen in den jaare 1594, *door de Ho. Mo. Heeren Staten Generael, onder het beleijdt van Sijn Exc^tie den Heere Prince Maurits van Nassau ende Graeff Wilhelm Ludwigh zu Nassau.*

In Maio.

Anno 1594, den 7 Maij, des Saterdages voor die Sondach *Cantate*, is die Stadtholder VERDUGO van Coeuerden opgetogen, dath hie belegert hadde, met alle sijne Ruijteren ende knechten, ende hartoch MAURITIUS hefft Coeuerden gespijsigeth, ende alle schansen ingenomen bij Coeuerden, dat welcke een oorsaeke is van hett belegh van *Gronningen*, daer is Hartogh MAURITIUS gebleuen omtrent 14 dagen en hefft alle schansen vaster gemaecktt.

Den 22 Maij, op den Sondach Exaudi, 8 daegen voor Pinxsteren lieten voormiddach sick sien ettlijcke ruijteren, om 9 viren, van hartoch MAURITIUS, tho Helpen. Ende krege koijen, peerden, &c. dan niet seer voele, en tegens den auondt quam het voetuolck.

Den 23 dess morgens vroe schoten sie aff 3 kleijne veltstucken, elck eens, voorts daer nae alle auonden ende morgens dergelijcken. Wij auerst antwoorden met 3, 4 ofte 6 groote stucken, oock auondt ende morgen.

Den 24 ende 25 Maij maeckeden sij tenten ende hutten van omtrent Dillichte voort tot nae hilliger stee 1), ende liepen daechlijckes op schutgefer tegen onse volck.

Den 26 saegen wij des morgens 15 veendels staen op die wallen, van die waetercule buiten Heerpoorte an beide sijden aff tot an beide diepen bijkans, ende hebben met roeren allen dach seer geschooten, dan hebben hijr in die Stadt niet getreffet, ende onse volck schoten wederomme met roeren en groff geschutt.

Item den 26 Maij 1594 is een trompetter van Hartoch MAURUS bij dic waetercule omtrent van heerpoorte gekomen,

---

1) Over de *heilige stede* te Helpen zie men den *Tegenw. Staat van Stad en Lande*, II, blz. 188, en P. BOELES, JR., *Het 250jarig bestaan der Herv. gemeente te Noorddijk.* Gron. 1846, aant., blz. 65.

(hebbende een trompette van siluer, hijr ende daer verguldet) met brieuen an onse heeren, diewelcke Baltzar Henricus als Luitenandt hefft ontvangen. Ende die Borgemester inder tijt, Jarges genoempt, met die Overste Luijtenant LOUCKEMA spreckende, hebben die brieuen, sonder open te breecken, wederomme gesonden, Ende die wachtmester en Baltzar Henricus hebben hem gesecht, dat hett antwoordt solde eer int Leger koomen als hee, en voort sijnt 3 groote stucken geschuts affgeschooten vant bolwerck; oock woldie hie wal wijn offte bier voor gelt hebben, dan die wachtmeester seede, hie solde hem wech packen offte sie wolden hem voeten maecken, ende is wech gereden.

Den 27 Maij is seer vele hijr in geschooten, dan niet getreffett, dan een stelmaekers kindt, mett een loot in die heer straete doot geschoten.

Oock seer veele vitgeschooten mett groff geschut ende oock met klene roeren.

Den achtentwintigsten seer vele ingeschooten met roeren ende vitgeschooten met groff geschutt ende met roeren, dan hijr binnen is niet getreffet, buiten en wieten wij niets.

Den 28 hebben die van buijten op haer loopengraeuen gestelt een Marienbeelt offte deergelijcken, ende met voele quaede woorden geroepen. Doe hebben die Soldaeten, die op die Oosterpoorten Rondeel weeren, een katte weder an een ledder gebonden, ende opgeheven ende met garden geslagen: oeck onnutte woorden gieropen: *Mau*, *Mau*, *Mau*; daer is onse Borgerije tom deel quaelijck tho vreden om gewest.

Den 29 Maij vp Pinxterdach seer vole in ende vitgeschooten ende Alberdt die slachter (mijn arbeytsman) sijn kindt is met een loot dootgeschooten.

Den 30 hebben onse volck die toorens van Heerpoorte beginnen aff to breecken, ende oock die geuel ende muijre an dese sijdt van Heerpoorte.

Ende die soldaeten synt vith Slochteren gegaen van Verdugo veendel, die Veendrich gevangen, die anderen moesten tho lande wech.

Op pijnxster Maendach bindt onse volck met der iel omtrent 100 soldaten vitgeuallen opt Rondeel tegen ouer, ende hebben idtlijcke doot geslagen ende 5 gevangen,

all Engelschen, ende idtlijck geweer hebben onse volck gekregen, ende SICKINGHA Luijtenandt is gevangen gebrocht, ende een goedt vrundt van Embdens is tho Helpen gestoruen.

Die van buijten bindt met idtlijcke veendels gekoomen van 't noorden ende suijden, nae die schanse van Hoogerbrugge, ende vnse volck, mett alle gewelt vithvallende van soldaten. In scharmusslinge tusschen beijden hebben vnse volck die schanse verlaten ende die viandt is daer in getoogen, en liet 2 veendels daer in vliegen.

Den 31 is een weuer doot geschoten, niet wijt van Hilligen Geestt, hie wolde nae die wacht gaen. Een schaemel vrouwe is geschoten tusschen *Bussertieshuijs* in die waege, niet doot.

Die viandt heft met stormderhandt ingekregen Awerdersijl, daer ouer 100 mannen in weeren, alle doot geslagen, die hopman PRENGER, mede die Raetsheer DRAEPERS broeder, benevendts Hilltbrandt Engelberdtssoon mosten sick vithtrecken ende daer nae naeckent doorsteecken, 5 sindt leuendich gebleven, 3 gewondett, 2 gesondt, die sijntt in die stadt gebracht met die waegen, ende 3 daegen daernae quaemen noch 3 offte 4, die sich verbarget hadden.

In Junio 1594.

Den 1 bijndt omtrent 300 offte 400 soldaeten mett der haest vithgevallen, althomaele met Vorjaegers nae die Oosterwechsijt an, vnde hebben 2 van die Westvriesche veendels gekregen ende voele van die viandt doot geslagen. Idtlijcke gevangen ende een Veendrick mett geuangen ende seer veele geweer tho buijte gekregen.

Den 2 bindt edtlijcke veendels van die viandt nae Selwaert gegaen ende hebben met onse volck 2 scharmuslingen geholden, also lange datt die viandt quam in Jacopinerhoff, buijten Ebbingepoorte, daernae trocken sie weder aff, hett scheen dat die groote Mester (er) bij was, om watt tho voorsichtigen.

Den 3 is Egbert Sijmons, vnse Luitenant (willende doer die gaeten van die borstweringe sien), door 't hooftt doot geschoten; in Pelsterstraete oock ene geschoten; opt Schutendiep oock een vrouwe.

Den 4 is dat Eijbersnust gevallen mett alle die jongen vant Raethuijs, van sick seluen, dewijle dat die gezwooren bouen waeren, waeraff dat voele spraecke onder die borgerije was.

Den 4 hefft die viandt begunnen bedden veerdich tho maecken, ene nae die Oosterwech ende ene nae die Heerewech, om met groff geschutt tie schieten kort vnder die stadt.

Den 5 op den Sondach *Trinitatis* des morgens toe 3 viren beginde die viandt tho schieten mett 12 groote stucken vith die bedden, geduirende omtrendt 2 offte 3 viren lanck, men secht tusschen die 300 offte 400 schooten, die kuigels op die waege een deel geweegen 36 pont, meest oock 9 pont, oock 45 offte 46 pont mede.

Den 5 is met groff geschutt een schoemaeker bij die Botteringepoorte doer thoofft doot geschooten, ende die weert, in die swarte waegen; noch 3 soldaeten van een musquet geschooten, die in stucken brack, noch is hijr eene, daer ene offte 2 met roeren doot geschooten.

Den 5 is in Ebbinge straeten uoer die smidts doere een groot stuck geschut gebracht, met die Lelien, om wat an tho maecken, soo hebben kinderen daerbij gewest, willende een loopent vuijr maeken in die mondt van het geschutt, ende is angegaen, die kuigel is gegaen doer die schroers huijs bi die *quincke* 1), dat die balcken achter uith vloogen ende alle naebers daeromtrent als Gisebert Arents, die hopman Jan Willems ende alle die, die an beiden sijden woonden, die hebben in glasen soo grooten schaede geleden, dat men mett geen 500 daelder wederomme maeken kan.

Den 5 hebben voort alle den dach met groff geschut seer geschooten ende in die huisen groote schaede gedaen, des nachtes omtrent 12 viren hebben sie met gloijende kuigels geschooten in die kelder van Essenshuijs 2), die brant in Kerelswech, dan alles is voort gelesschet, dat daer geen meer schade gescheen is.

Den 6 is in die morgentijt weinich met groff geschutt geschooten, dan altomet 2 offte 3 schooten, dan sie

1) Dit herinnert ons de benaming van de tegenwoordige *Kwinkenplaats*.

2) Het conventshuis van Essen was gelegen in de Heerestraat, westzijde, aan de oude binnenpoort, zijnde thans bewoond door den heer VAN IMHOFF.

hebben nije bedden gemaeckt tot groff geschut omtrendt *Pellenroxs*hoff, dichte nae bij Oosterpoorte.

Den 6 bindt omtrendt 100 Ruijter van Selwaert gekomen om beesten toe haelen, ende hebben HAIO STAPEERT geuangen, ende weinich beesten gekreegen, daer is een Trommeslaeger nae HAIO gesonden, dan is voort met een peert nae dat groote leeger tho Helpen gebracht.

Den 7 des morgens omtrent 3 viren hefft die viandt gewaldich mett groff geschutt geschooten, men secht an die drie hondert schooten, ende duirende gans alle den dach, ende groote schaede gedaen in huisen.

Den 7 is mijn soontien (olt sijnde die nacht nae die darde vrijdach een jaer) met een loot an sijn lende op het roxsken geschooten, ende hefft geen hinder gekregen, dewijle dat onse Anneke met hen solde gaen tot naeber Wessels.

Des avondts om 11 off 12 viren hefft die viandt met gloijende kuigels geschooten, weegen op die waege omtrendt 36 pondt, ende hebben hijr ende daer brant in die huisen geschooten, daer sijn geeordineert doer die stadt *Mennoniten* ende *Monniken*, de welke alle brandt gelesset hebben.

Den 8 hefft die viandt allen dach seer met groff geschut geschooten ende groote schaede gedaen in die huijsen hijr ende daer.

Is die Hopman PRENGER heerlijck begraeven thoe *Jacopinen*, met 10 offte 12 torsen, ende waepenen &c. ende seer verluijdet, ende EGBERT SIMONS ende die schoemaecker, als toe voeren, sijn oock nae borgerwijse heerlijck begraeuen en verluidett.

Den 8 des nachts omtrent 11, 12, viren hefft die viant met gloijende kuigels 13 offte 14 mael geschooten, is schaede gescheen in huijsen, dan is geen brant aff gekoomen, daer worde alle nacht euenwal opgewacht.

Den 9 Hillige *Sacramentsdach* hefft die viandt zeer geschooten an die 100 schoot met groff geschutt, doer huisen, kercken, en groote schaede gedaen.

Den 9 bindt 80 mannen omtrent met der haest vitgeuallen, van onse volck, ende hebben 5 gevangen ende etlijcke doot geslaegen, ende voele geweer, oock spaen kleederen toe buijte gekreegen.

Den 9 teegens den auondt weeder vitgevallen met der ijl buiten heerpoorte, met 300 offte 400 mannen ende seer veele borgers daer meede bij, an 2 plaetzen, niet veer van die anderen, ende hebben seer veele (als sie seggen) van die viandt doot geslaegen, 3 offte 4 hebben sie geuangen, ende veel Excellendt geweer hebben sie gekreegen, ende een van die gevangenen secht, dat daer een groot Colonel doot gebleven is, oock secht men dat hie solde wall 1000 kroenen booden hebben voer sijn lijff.

Ende die viant veruolchde onse volck met 2 vleegende veendels, tot dat sie mosten thoe rugge loopen tot in die graffte in haer midden int waeter, om dat weinich borger stonden opt Bolwarck om haer toe verdegenen, van onse volk sindt 2 of 3 doot gebleuen.

Een groot kuigel is door die huisen van Geltinge straete gegaen opt marckt, hefft sick gesettet, naest bij Berent uan Reen, Euert Vinckenborch, M. Hinderick wijnverlaeter, naulijcks 2 tree van haer lijff, ende ginck voort door M. *Jurgens*huijs, ende noch een huijs in Ebbingestraete.

In die nacht met seer veele gloijende kuigels geschooten JOHAN PAPINGE achterhuijs, bij Poelstraete, is dat hoijs in die brandt gekoomen, dan is van die *Monniken* ende *Mennoniten* voort gelesschet; dese brandt was soo hooch, dat die viandt buiten die poorte hett sien konde, doen schooten sij noch vele meer.

Den 10 hefft die viandt buijten die poorte, cort voor die poorte hen, gehaelt wel 14 offte 15 koijen.

In die morgentijt door Heino Heinens huijs beneden geschoten door het trijsoer, cantoer, doer en bij het bedde hen, dan geen menschen gequest, voorts doer den dach seer veele geschooten ende groote schaede gedaen in huijsen hijr ende daer.

Een seer groote kugel is gevonden in die weege, bij een kindt, ende doen dat kindt schreijde, vondt die moeder een groote kuegel, ouer hett kindt hadde geen letsell.

In die nacht omtrendt dartijn gloijende kugels geschooten in die huijsen, is veele schaede gescheen, dan van die, die daer tho verordineert waeren, is het wederomme gelesschet.

Den 11 is eijn backers wijff voer Stentelpoorte den arm affgeschooten ende dat kindt dat se op den arm hadde het hoofft met die scholderen aff doot geschooten.

Den 11 is alle den dach door seer veele geschooten met groff geschutt van die viandt, voort in die dach is getelt ouer 150 schooten, voorts meer, oock is groote schaede met gloijende kuegels in die huijsen gedaen.

Den 11 in die nacht oock met gloijende kugels geschooten, niet soe veele, in alles omtrent 12 stucken.

Dan 12 is ein weuer het hoofft meest affgeschooten.

Is voormiddach seer vele met groff geschut geschooten ende met die groote kugels groote schaede gedaen in die huijsen.

Naemiddach is soo voele niet geschooten, dan nu ende dan 2 offte 3 schooten, ende soo daechlijks door.

Den 12 is Johan ten Bueren in botteringe poorte gekomen met een waegen, bij sick hebbende een Trompetter van die viandt, mett brieuen. Die Trommetter worde geloijseert buiten draepoorte bij die veendrich ALBERDA, die hefft hem in wijn ende bier seer grootlijck getracteret, hem to gesecht he solde in een dach offtte twe wederomme koomen.

Den 12 in die nacht sint 21 gloijende kugels geschooten, ende gelesschet van die monniken; is hijr ende daer in die huijsen schaede gescheen.

Den 13 in die morgentijt, die getellt sijn, nae malckanderen 250 schooten geschooten, ende voort, alle den dach door, nu één dan 2 offte 3 schooten.

Den 13 is Sijmon bij die kaecke dochter, in huijs sittende, door die kinnebacke geschooten.

Den 13 in die nacht wel 18 gloijende kugels geschoten, dan voort weder gelesschett.

Den 14 hefft die sworen meente, Boumester &c., om die brieuen van JOHAN TEN BUER gelesen, opt herenhuijs gewest, met alle olde borgers die gedaget weren, soe hebbe ick sie mede hoéren lezen. In den eersten 2 brieuen van VERDUGO, inholdende van ons tho ontsetten weinich, dan hie wolde ons 100 offte meer vitgelesen soldaeten senden, so het ons belieffde, ende hie hoopede dat hartoch ERNESTUS solde seluen affkomen om ons te ontsetten, dan anders geen seekerheijt, ende oeck niet

seekers van vnse heeren, JOCHUM VBBENA; noch 2 brieuen van hertoch MAURUS, een brieff van graeff WILHELM, inholdende dat aldaer te *Helpen* waeren die Staeten van *Hollant*, *Zeelant*, *Vrieslant*, *Ouerijssel.*

So veere wij ons wolden veraccorderen, met die veruniërde provincien, so wolden sie in alles doen, watt recht ende billick was, ende onse heeren een vrijpas gunnen a stende an to trecken, om eens van die lanckduirige oorloch toe komen, met voele andere schone heerlicke woorden ende belooffden sie tot een stedige vrede, nae haer seggen vitkomende, waerop dat soluige lesent van die brieuen hebben die Borgers geresolueert, dat sie stellent alles an die Erbare raet, hoe wal dat wal 20 offte 25 mannen waren, die wat contrarij repen, hebben int ende oock also geresolueert bij die Erbare Raet te blijven.

Den 14 is naemiddach die Trompetter weder gekomen tot Alberda huijs, unde buten Drapoorte gebracht, ende worde met wijn en bier wel getracteert.

Den 14 is door den dach weinich geschooten met groff geschutt.

Den 14 is die Trompetter weder gereisett met antwoort, dat wij begeerden onse heeren hijr wederomme, daer nae begeerden goet antwoordt te geuen, als wi die Heeren weder hadden. Ende in die nacht zijn 18 gloijende kugels geschooten.

Den 15 is ons angesecht in die morgentijt met der ijl ons int geweer vinden to laeten, om schelmerije, die JASPER VAN BRUMEL hefft vitgebracht van ADRIAEN HUISMAN, dat doer soldaeten Westvrieschen *Jehuiterij* solde angegaen hebben om ons alle te dooden, idtlijcke geuangen, dan is geoesseret daerdoor, dat die Heeren etlijcke opt huijs boode gesonden hebben ende hertlijk vermaent.

Den 15 is die Trompetter weder gekomen met brieuen, ende buijten Drapoorte gebracht ende heerlijck getracteret, antwoort gekregen om te reesen, hij solde ouer 2 offte 3 daege koomen om antwoort.

Den 16 is wal starck, als men gesecht hefft, in den morgentijt 400 schooten met groff geschut geschooten, nae middach weinich.

Den 16 bindt die 4 Borgemesters in die Rinck gekomen des auondts, bij alle veer veendels elck besonder vermaenet, die Borger

solden doch eendrachtlich en vredich blijuen, ende vermaent, wel bij Borgemester ende raet blijven wolde solde die hant opholden als geschiet is, des anderen daechs des auondts die ander 4 veendels oock.

Den 16 in die nacht 12 gloijende kugels geschooten.

Den 17 in die morgen ende allen dach weijnich geschooten.

Sijn alle olde borgers bij die swooren gemeente opt heerenhuijs gewest om te lesen die brieff, die die Trompetter to voren hefft gebracht, inholdende dat die viandt begeerde, wij solden in accoert met haer treden ende beginnen. Sie wolden ons dan wel gunnen 14 daegen offte meer om van onse ontsett te hooren onse heeren, ende soo veer beuonden worde, dat enich ontsett verhanden weer, soe solde alle accoert toe niete sijn, ende dan soe wolden sie met krijchhandel soo lange opholden, graeuen, schieten, belouen ons bij alle onse privilegie toe laeten vermeeren en niet to verminderen. Verklaerende bij haer Graefflijcke eer, dat geen ontsett is an dese sijt die *maser*, noch an geen sijt, waerop die borger sprecken mett malcanderen, ende stelden het antwoort an den Eerbaeren Raet daer op te geuen.

Den 17 is Harmen huinekremer ende Vrijlinck met een loot door t' hoofft geschooten, niet doot, ook hijr ende daer edtlijcke soldaeten doot; In den auondt oock etlijcke gloijende kugels geschooten.

Den 18 in den morgentijt over 100 schoten met groff geschut gedaen, vele an dra kercke ende S. Mertens, ende soo allen dach door.

Den 18 hebben onse volck met omtrent 25 mannen vithgeuallen met der ijl bij drenckelderstooren en een Hopman, met naemen Wijngaert, geuangen gekregen, ende 5 offte 6 doot geslagen, die hadde golden braeseletten en een signet, belooffde groot geld te geuen.

In die morgentijt gesien bij Aue Roebershuijs een loopschanse, noch een schans daer achter, noch een groote schans bij het tichelwarck, dese 3 dingen worden op dese nacht begindt, ende die schans op die heere wech schijnt nu al veerdich to sijn.

Den 18 is een Backer in Heerstraete het hoofft affgeschoten, die wolde na die wacht gaen.

Den 18 reeden op die kampen buiten botteringepoorte wall 30

offte 32 ruijter, wall 2 offte 3 venne lanck; het scheen dat daer wat besichtiget worde, onse volck schooten met groff geschutt.

Den 18 hefft die swooren gemeente met die olde borgers weder opt huijs gewest om dat antwoort van die Trompetters brieff te lesen, soe verschoten 1) onse heeren 14 daegen van haere stillestand, ende dat die opene brieff nae *Bruisel* mochte gesonden weerden, met der ijl, inholdende dat onse heeren solden daetlijck hijr komen, so niet soo worden alle *commissiën* onse heeren hyr mede opgestellet, ende nae 14 dagen wolden wij beginnen in *accoert* te treeden met haer, ende soo veer dat haer sulxs niet belieffde toe te laeten, dat men ons sulcks wederomme solde ontbieden.

Den 18 is bij vlen (?) kaemers een kindt met groff geschut van t' bedde geschooten, dat het bedde ende laeken wech vlooch, dat kindt vondt men in die stempinge, hefft geen schaede gekregen, die weerdich is om te seggen.

Den 18 is onse Johan met een loot door t' hoofft geschooten. In die nacht veele gloijende kuegels geschooten.

Den 19 is in die morgentijt voele geschooten, ende daer nae, nae die middach weinich.

Den 19 is een seer groote kugel geschoten doer die messemaeckerspoorte 2), ende voorts een soldaet, gaende op die straete door die benen, ende een ander an die vinger van die handt, en hebben geen schaede gekregen dat weerdich is.

Den 19 des auondts is onse volck weder uithgevallen met 25 offte 30 mannen, dan hebben geen gevangen noch buijte gekregen, dat weerdich is te seggen, dan sie 2 offte 3 doot geslagen hebben.

Den 19 des nachtes hebben sie seer veel met gloijende kugels geschoten ende mede in onse huijs, dan in alles ouer 20 mael niet.

Den 20 hebben sij des morgens ende des middaechs meher als 30. schoten geschoten, ende grote schaede gedaen in huijsen ende ant virwarck, noch hebbe ick die eerste

---

1) Versochten?

2) *Messemakersstraat* was misschien de vroegere benaming van het *Hoogof*, zoo als het thans schijnt te heeten, *Hoofdstraatje*, westwaarts in de Oude Boteringestraat. Vgl. *Regist. op het Gron. archief*, 1595, no. 1.

schanskorff sien, staende an die grafftes kante bij het olde rondeel, ende graeuen die gansche dach noch meer.

Den 20 is die klockenspoelders kindt, bartelt, bij die Botterinpoorte, het been bijkans affgeschooten, een teemsemaeckers soen doot geschooten bij S. Martenstooren, dat daer aff vol, en. die seluige dach worde seer op S. Martenstooren geschooten, in die nacht vele gloijende kugels geschooten.

Den 21 in die nacht in alles sijn die 400 schoten geteldt, die sie met groff geschutt schooten, oock door tumelers menst vlinten beginnen te schieten, is hijr ende daer wal een offte 2 doot gebleuen, oock met dat schieten seer groote schaede gedaen in die huijsen.

Den 21 is Geert Wecke, die Trommeslaeger, vitgereiset, met die brieuen als op den 18 is beslooten, wij meenden die trommeslaeger solde weder gekomen hebben, dan quam niet.

Den 21 des auondts is die weert in die 4 winden en een schoelapper, bij Muntinck op die wacht sijnde, met een groff stuck van die viandt geschooten, oock een bussenschut, niet doot.

Den 21 is Bartoldt van *Peise* vitgeloopen in die nacht. In die nacht met veele gloijende kugels geschooten, oock met grouwelijcke vuirpijlen, daer 8 pijpen in sijnt, elck met een loot gevultt 1), ende soo oock allen dach voele met vlinten.

Is onse Lieue Vrouwe klocke in die nacht, op een nae die grootste, in stucken geschooten.

Den 22 in die morgentijt voele met groff geschut geschooten, grootlijcks op onsen toorn oock met vlinten alle den dach door, eene die 37 pont wegede, ende grote schaede gedaen.

Den 22 bindt wal 100 vrouwen versammelt, wolden voor die heeren sijn gewest, om te seggen woorden van weinich beduden, te weten: sie wolden haer mans niet op die

---

1) Vgl. hierbij hetgeen de schrijver beneden, op den 27 Junij, heeft aangeteekend. Die zoogenaamde vuurpijlen schijnen, zooal niet geheel gelijk aan, dan toch zeer veel overeenkomst gehad te hebben met de branders, waarmede Groningen in 1672 door den bisschop van Munster werd beschoten en waarvan de beschrijving is te vinden in het werkje: *Groningen door de Bisschoppen van Ceulen en Munster belegert*, enz. Gron. 1722, blz. 12, 13.

vleijsbanck hebben, dan die heeren wolden sie niet hoeren, ende konden niet weer vhoerkomen.

Den 22 is Griete van Vtrecht, een hoer, bi 't bolwerck wonende, bij die wage gekomen ende seijde waer sijnen die vrouwen die die Stadt willen opgeuen, ick wil sie alle in potvlees houwen, daernae ginck sie weder nae huijs offte sij hadde slaegen gekregen.

Den 22 bijndt die poorten thoe gedaen nae 10 viren, ende to gebleuen tot tegen den auondt, doe worden sie om die beesten haluen en vir offte 2 opgedaen, ende alle die gilden sijn to hope gewest, ende haer sijn voergeholden die brieuen die Geert Weecke ons hadde mede gebracht, inholdende dat die viandt hadde niet te doen met die van *Bruisel*, ende te Brusel to spreken, dan om *Gronningen* in tho nemen, dat sie met goede hulpe wel wusten te doen, dan soo ons nu opt leste belieffde in Accoert te treden, dat men datt doen mochte offte laeten, oock secht Geert Weecke, dat hij gesien heft pompen ende andere instrumenten om het water vt die grafft te krigen, doch is van alle gilden geresolveert bij den Erbaren Raet te blijuen. In onse gilde, dat is die kremergilde, weeren 2 offte 3 wat en tegen, dan worden seer verhouen ende swegen.

Den 22 is REINER FRIX ant marckt gegaen, ende LOUCKEMA compt bij hem, willende vele spreecken van ontsett in 8 offte 10 daegen te komen; doe seijde REINER FRIX, die ouerste solde stellen 100 rosenobels, hie wolde 200 nobels daartegen stellen, dat in 14 daegen geen ontsett komen solde. Doe wolde LOUCKEMA hebben hie solde met hem nae huijs gaen om schriften te maecken. Maer Reiner seide hije was vnder Borgemester en Raet geseten, die ouerste solde 100 nobels in die heeren handen brengen, hie wolde daer 200 brengen, doen worde LOUCKEMA beschaemt.

Den 23 sijn alle drie pastoren opt huijs gedaecht, met alle prelaten, abbaten, ende haer sijn alle die brieuen voorgeholden, die die viandt gesonden hadde, oock dat onse heeren in 8 weecken geen brieuen van onse heeren hadden ontfangen; is daerop gerosolueert dorch die *Commanduer* von Warphum eerst bij die E. raedt te blijuen. Maer een deel spreecken noch wat tegen,

dan int ende vast, dat sie alle blijuen bij Borgemester ende raedt wolden; sijn des nachtes wel 16 gloijende kugels geschooten ende edtlijcke van die vuirpijlen.

Den 23 S. Johannisdach in die morgentijt niet vele geschoten met groff geschut, dan somtijts 3 offte 4 mael met stucken, een 4 offte 5 mael met vlinten.

Den 23 sijn die gemeente te hope wederomme op 't huijs gewestt ende ons vorgeholden, dat die gemeente moste gans op offte anseggen offte sie wolden tegen die viandt tot op die leste man op 't bolwerk vechten, offte in accoert beginnen te treden met die *Generale Staten* te Helpen, ende die brieuen sijn gelesen van die viandt, daer stont dat sie met BRUISEL offte JOCHUM VBBENA aldaer to haelen niet te doen hebben, dan waeren om ons te krijgen gekomen, ende soo veer wij wolden handelen, sie wolden in goet accoert met ons treden ende doen alles nae redelijcke behoringe. Soo hefft die gansche gemeente geroepen men solde het voort in 't warck stellen, die erste vihr waer die beste, ende dat daer stillestandt met scheten ende ander krychshandel moste gescheen, maer begeerden sie solden hijr komen, om met ons te handelen, ende wij daer gijselaers weer senden, om die vitgeweecken van Westvrieslant daer, ende hijr principalijck van de landen, Ende hijr ende daer was een die sick daertegen wolde reppen op 't raethuijs, dan worde voort gestillet. Item op 't bolwarck op 4 offte 5 vir ock gestellet sijn, verordinert van die borgerije, itlijcken die solden daetlijcks, als nodich is met die heren communiceren, als REINER FRIX, BUCKHORST, WARMOLDT HILLEBRANDTS, JOHAN WESTERWOLDT, ende meer anderen, men secht een ider klufft solde 12 syn; op 12 vijren is SLUITER gevangen gebracht op HARCO stadtdieners poorte, tusschen 2 dienaers, ende 3 Rackers gingen daer nae, omtrendt 3 viren is Johan ten Buer met Geert Weecke gereist nae die Generale Staeten toe Helpen, om te versoecken dat wij begeerden, dat sie hijr wolden komen om int handel met ons te treden, mits Gijselaers an beijden sijden te stellen, ende stillestandt an beide sijden met krijchshandel.

Den 23 is die Borgemester JOHAN VAN BALLEN omtrendt bij

het raethuijs twistich worden met die hopman HERMEN VAN ENS, ende so veer die borger daer niet tusschen hadden gewest, hie wolde die Borgemester met die ponijaert doorsteken hebben.

Den 23 is in den dach niet als met kleine roeren geschoten, ende in die nacht is ook niet geschoten.

Den 24 Des morgens vroe is een bode ingekomen van JOCHUM VBBENA, *Sijndicus*, (en) Hartoch ERNESTUS, met brieuen, inholdende gelyck tho voren, dat vnse heeren anholden om hulpe voor ons te krijgen, Ende Hartoch Ernestus schrijft, wij solden ons holden bij sijner Maiesteit, als wij suslange gedaen hebben, hie wolde ons ontsetten, dan geen tijd.

Den 24 is een korffmaecker, oock een jonge, met een loot doot geschoten, die korffmaecker door 't hoeft, die ander door 't lijff.

Den 24 is Johan ten Buer met Geert Weecke ende een Trommeslaeger van Hartoch MAURUS wederkomen. Die vier veendels die geen wacht hadden bindt des auondts in 't wijnhues (en) in Broerkercke getogen, ende des nachtes hefft die borgemester BALLEN ende JOHAN LEWE die ronde gedaan. In die nacht niet geschooten, noch met grote noch met kleijne kugels.

Den 25 binnen die 8 boden in die morgentijd inkomende ende brieuen hebbende van onse heeren Hartoch ERNESTUS, VERDUGO, inholdende die alle, als men secht, sie wolden ons met den eersten ontsetten, dan is geen tijd genoempt.

Den 25 omtrendt 7 viren, diewijle onse Heeren op 't raethuijs waeren om die brieuen voor die olde borgers te lesen, vergaederen sick seer vele soldaeten met idtlyke schutenschuvers, slemenders, alsoo dat die olde borgers bleuen voor het wijnhuijs staen, ende dorsten daer niet bouen gaen, also quam tusschen die soldaeten ende borgers enige woorden, alsoo dat etlijcke van ons, als Geert van Enschen veendel noch in ende bij haer geweer wesende, daar bij quaemen. So beginden die soldaeten te roepen tegens die sleemenders, fluxs stae een ider in sijn geweer. Itlijcke lopen om die schutenschuvers ende andere soldaeten van schutendeep te halen, van slemenders, die vijandt opt schutendeep

klommen met schepen ende ledders tegen het Bolwarck op, oock worden hoer bijlen tho geworpen om die stranckettinge te houwen, ende also quamen alle Ooster straete in, na die marckt; alle hebben groene meykens an die hoedt; daer solde een grote morderije gescheen hebben, hadde het die ouerste Luitenant LOUCKEMA niet gedaen, die stuijrde met het blancke rappijr die soldaeten, ende onse heeren ende LOUCKEMA hefft gesworen hie wolde bij die borgers leuen ende steruen, ende niet doen anders als die wille van Borgem. ende Raedt, also dat hem wat gehoer worde gegeuen, hoewel die meijdraegers alle beginden in die waege te komen, waerop onse wel een mael offte 2 met een inval op schoten ende sie weecken te rugge ter stondt, doch een offte 2 worden geschoten, niet doot.

Den 25 in dese raeserije is FOCKO EUERHARDUS met sijn vliegende veendel, starck wesende als men secht ouer 500 offte 600 man, gekomen van die vijsmarckt, hebbende alle groene meijkens op die hoet, ende borgemester JOHAN LEWE wolde haer stuiren ende ten laesten die ouerste Luijtenant Louckema, oock bindt daer voele reden gestortet ende daer solde een grote morderie hebben gescheen, want Willem Melchers veendel stondt op de hoeck van Geltinge straete, ende Luijtien Jochums vendel bij Ebbinge straete, dan Godt hefft daer uoer gewest ende het is die heeren in handen geuen, ende een ider borger; ende die roermaecker bij steendelpoorte doot gebleuen ende een schutenschuver gewondet, daernae gestoruen; Item Meijndt Knokenhouwer doot geslaegen in kerelswech ende Onno Cruidener gewondet, dan genesen.

Den 25 hefft men Sluijter, van Deuenter, gesien, vrij ende los, den haelden sie van Harcko, Stadtdieners, poorte.

Den 25 hebben die schutenschuvers Johan ten Buer en huis geplundert ende hem seer gesocht, dan sie konden hem niet vinden, ook Swaene Ockens soons huijs gepluistert, oock wolden sie Hermen Wijfferinge huijs ende Buckhorst huijs wel gepluistert hebben, dat hefft LOUCKEMA met gewelt geweert.

Den 25 Oock wolden sie etlijcke borgers geuangen nemen, dan onse heeren wolden het geensins lijden, het was hoer

van Anno 1580 wel indachtich, is oock niet gescheet.

Den 25 hebben onse heeren met LOUCKEMA des auondts bij die 4 veendels gewest, die op die wacht gingen, elck besonder ende ons vorgeholden, dat LOUCKEMA ende onse Heeren hadden sick onder een ander gelooft ende gesworen, van wegen Con. Maiesteijt, dese stat in to holden te verdegenen van die viandt, so lange het moegelijck is, ende bij malcanderen te leuen ende te steruen, tot dienst Zijner Maiesteijt. Datwelcke onse heeren hoofft voor hoofft ondertekent hebben met malcanderen, LOUCKEMA mede, ende LOUCKEMA belooffde oock alle sijn krychsvolck te regeren, ende alsoo endrachtich te wesen, ende die die stad holden begeerden van alle hopluiden, luetenanten, veendrichen ende alle beuhelhebbers, oock rotmesteren, sampt die gansche borgerie, dat sie hoofft voer hoefft solden onderteken, tho weten alles wat onse hooge ouericheijt dede, dat wij daer mede te vreden weeren. Dat is van alle borgers ondertekent ende alles oock die ouericheijt van die soldaeten, oock die gemene soldaeten, des anderen daechs die ander 4 veendels alsoo.

Den 25 is gesworen borgem. ALBERT JARGES voor een Coronel ouer die borgerije ende LOUCKEMA ouerste ouer 't krichsvolck.

Item die schutenschuvers wolden die wacht hebben in Steendelpoorte, dat is haer gans affgeslaegen.

In die nacht noch in die morgen niet geschoten.

Den 26 is een Trommeslaeger gekomen om die Trompetter te halen, soo is die trommeslaeger wel getracteert, ende tot een antwoort gegeuen, dat daer hadde een misverstant onder die borgerije gewest, daer hadden onse heeren mede te doen gehadt, als morgen solde die trompetter weer komen ende brengen antwoort.

Den 26 is Sluter met etlijcke gekomen, ende hebben Krul, in heerstracte dat veendel afgehaeltt, ende gebrocht in hopman BERENT TEN BERGE huis.

Den 27 hefft die viandt seer vele met groff geschut geschoten in die morgentijt ende oock met grote vlinten, ende dat alle den dach door, oock principaelijck op die flanckeringe van het rondeel, oock op oosterpoorten-strijtweringe, ende hebben oock grote schade in die huisen gedaen,

oock vole menschen gequetst, ende itlijcke doot geschoten, een kindt gans doot, noch een soldaet het hoofft aff, ende een arm aff, ene in 2 stucken, noch hijr ende daer, dat ick alle niet hebbe konen weten.

Den 27 is die trompetter gereist ende die heren hebben hem an laeten hangen een dubbelde Lijcester, in Engelant geslaegen, men secht met idtlijcke koninckedaelders, met die trommeslaeger van Grodtvelt, hebbende brieuen, inholdende dat onse heeren willen in accoert met haer treden ende Gijselaers in ende vitsetten, mitsdeen so veere in een maend onset, nae dato dat het begindt wort, van het koninksvolck moege sijn, dat als dan alle accort niet ende van geener weerden solde sijn.

Den 27 des auondts hebben die heeren op het Schutendeep gewest ende die schutenschuvers onderricht ende gestraffet, ende dat sie haer schans solden waeren, met vole andere woorden.

Den 27 des nachts hebben sie wel 28 gloiende kugels ende meerder geschoten, ende 10 offte 12 vuijrpilen, die elck, als sie bekans vitgebraennt sijn, komen 8 off 10 loden van sick utscheeten, ende met die gloiende kugels is grote schaede in die huisen gedaen, oock die kelder sijn hoffmester met een meijer (?) mede geschoten.

Den 28 in de morgentijt seer vele met vlinten geschoten, oock met kugels mede oock op die strijtweringe, oock is Grootvelts Luitenant, beide beenen aff, doot geschoten met een adelborse, oock die Luitenandt van graue Frederick met vlinten, dan hefft geen noot toe lijue, noch een hoepenbinders vrouwe in Kerelswech met een vlinte doot, noch wel 3 offte 4 soldaeten, dat ick niet en weet.

Den 28 in den dach door weinich geschoten. In den naemiddach bint onse volck met der ijl vitgeuallen van drenckelerstooren met omtrendt 50 mannen, sie seggen dat sie hebben 5 offte 6 doot geslaegen, van onse volck bleuen 2, hebben weinich buit gekregen.

Den 28 nae die vitvall heefft die viandt ouer 100 schoten in die stat gedaen, principael met die slangen, ende groote schaede in die huisen gedaen.

Den 28 hebben onse volck alden dach doer met vlinten gescho-

ten van het olde rondeel, daernae van heerpoorte met tummelers.

Den 28 is Grotfels Trommeslaeger met die trompetter van die viandt gekomen met briuen, sie konen tot die maendt niet verstaen, ende sie hadden ons to geschreuen van 14 daegen, die waeren nu rede omme, sij begeerden bescheet off offran.

Den 28 is des nachtes met 13 offte 14 gloiende kugels geschoten, ende dan 8 offte 9 van die vuirpilen.

Den 28 is een Borger met groff geschut dat achterste van sijn roer geschoten ende 3 vingers aff, dewijle hie door een gadt schieten wolde.

Den 29 sijn 2 boden ingekomen met brieuen van Graeff HERMEN, oock BARTOLT *van Peise* ende anderen, die sie ons eerlijck willen ontsetten, dan is geen seecker tijt benoemptt.

Den 29 in den morgentijt sijn omtrendt 20 schoten met groff geschut geschoten, doer den dach nu ende dan 2 offte 3 schoten, in de auondt is Tomas van herderwijck sijn been affgeschoten, ende 3 van sijn naebers bij hem gequetst, alle met een kugel, dan die 3 hebben geen noot te liue.

Den 29 hefft die viandt begindt te schansen ende gewaldich te smijten in die graffte van oosterpoorten rondeel, sonder op te holden.

Den 29 is die Trompetter weder gereist; die heren hebben hem laten anseggen, sie wolden bij een trommeslaeger antwoordt ontbieden.

Den 29 sijn buten Ebbingepoorte wal 5 offte 8 beesten van die viandt gehaelt.

Den 29 is weinich in die nacht met gloijende kugels ende bouen 3 offte 4 vuirpijlen niet geschoten.

Den 30 in die stat in die morgentijt niet voele geschoten, dan dapper op het Schutendeep, ende daer is een vrouwe, die tusschen 2 anderen stondt te wasschen bij die poelestraete wech, dat hoofft gans affgeschoten, die anderen en kregen niet noodt.

Is een arbeitsman geschoten bij het olde rondeel, ende voor oosterpoorte 2 offte 3 soldaeten.

Den 30 beginden se bij oosterpoorte omtrendt hopman Houincks huis en hoge katte tie maecken, daer sij seer an arbeiden.

Den 30 hefft die viandt buiten draepoorte wall 8 offte 10 peerden gekregen, ende hadden oock wal 12 offte 13 koijen kregen, onse volck wederomme, ende met die peerden gingen sie daer nae Helpen.

Den 30 hefft die viandt wel omtrendt 20 gloijende kugels met 10 offte 12 sodanige vuirpijlen, als te voren verhaeltt, geschoten.

In Julijo.

Den eersten *Julij* des morgens seer vele met vlinten geschoten, die ene stracks op den ander, oock altemet kugels, ende dan nu ende dan, also den dach door.

Den 1 is op het Schutendeep ener beide benen affgeschoten, ende een schutenschuuer al doot.

Den 1 is die Trommeslaeger van Grotfells van die heren met brieuen vitgesonden nae H. MAURUS, naedemael dat sijn Excellentie vns die maendt vthstal hadde affgeslaegen, so begeerden onse heeren 14 dagen van sijn *Excellentie*, dan H. MAURUS hefft die brieuen gelesen maer hie wolde sie niet beandtworden, seggende he hadde genoech geschreuen.

Den 1 is die steenmetseler die daechlijcks bij het geschut waer, met een loot, door sijn lijff geschoten ende voort doot gebleuen.

Den 1 in die nacht tusschen 20 ende 30 gloiende kugels, oock etlijcke vuijrpilen, geschoten.

Den 2 is in die stadt in die morgentijt weinich geschoten, dan voele op oosterpoorten Rondeel, dan nae die middach, bij daege hebben sie wel 8 offte 10 gloiende kugels in die stadt geschoten, dan niet vole gloeijenden in het rondeel.

Den 2 hefft men bij die kampen eijner sien hangen van die boden, die LOUCKEMA met brieuen hadde vitgesonden, ende hadde als men seijt brieuen aen sijn borst, den ander bode den hebben sie doot geslaegen, men secht hie hadde den doot doch wel dubbeltt verdient.

Den 2 hefft die viandt onse aldergrotste geschut weder en stucken geschoten ende lam gemaecket, ook is KOPEKEIN JAQUES 1) dat been affgeschoten, ende die bussenschut

1) Coppen Jarges?

al doot. Item 1 offte 2 soldaeten doot, 1, 2 offte 3 soldaeten daernae gequetst.

Den 2 hefft die viandt edtlijcke koijen wech gedreuen.

Den 2 bindt onse volck uitgevallen met 25 in die loopschansen dan weijnich daer geuonden, etlijck geweer gekregen, sie seggen 1 offte 2 doot geslaegen.

Den 2 in die nacht niet een gloiende kugel noch vuirpijle geschoten, het welcke ons nie dede, Godt beterdt, door die gewoonte.

Den 3 in die morgentijt weinich in die stadt geschoten, dan voele op hett Schutendiep ende oock principaelijck op het rondeel bij oosterpoorte, ende in die borstweringe.

Den 3 is op het rondeel een soldaet het hoofft affgeschoten, ende noch 2 soldaeten doot.

In die nacht 16 gloijende kugels in die stadt geschoten, dan meest op oosterporten rondeel ende borstweringe.

Den 4 in die stadt edtlijcke mael geschoten met gloiende kugels, ende grote schaede in die huisen gedaen.

Sindt 2 Moelens neer geschoten, dewelcke tho voren al beschoten waeren, nae drenckelers toorn.

Den 4 is die smidt, in torfftoren straete, van die viandt geuangen buten Botteringe poorte.

Den 4 is Munsiuer *Schatter*, Meuwes Laurens, ende van die drosten volck met idtlijcke peerden buiten botteringe poorte gereden nae die kampen, ende hebben scharmutsel geholden met des viandts ruiterije; Daer den ander keer 2 peerden van die viandt sijn doot gebleuen, ende een ruiter hebben se gevangen gebrocht.

Den 4 in die nacht sijn die soldaeten van het Schutendeep ijlich uitgevallen ende hebben idtlijcke doot geslaegen, 3 geuangen ende idtlijck geweer gekregen. Sijn in die nacht 18 gloiende kugels geschoten.

Den 5 in die morgentijt vole kugels geschoten, dan weinich in die stadt, dan op t rondeel van oosterpoorte, die borstweringe oock met vlinten.

Den 5 is die graffte van oosterpoorten rondeel so voele gevullet gewest, dat sick 3 van die viandt op 't rondeel al praesenteert hebben, dan sijn voort weder te rugge geweecken.

Den 5 is *Pyrsma altijt*, in asser huiss, swanger, doot geble-

uen, oock 5 offte 6 soldaeten doot ende hallff doot.
Den 5 hefft die viandt die ganse nacht door geschoten met gloiende kogels, oock vole met vuirpijlen, oock met kalck en dergelijcken, onse volck vole met vlinten geschoten.
Den 6 in die morgentijt seer vele met vlinten geschoten ende dat alle den dach sonder opholden.
Den 6 sijn wal 7 offte 8 soldaeten schoten, een in 2 stucken, een deel door 't hofft doot, ende een deel gewondet, oock een weuers vrouwe bij het stel sittende doot geschoten.
Den 6 sijn in *Jasper*, in die scheren, 2 soldaeten van die viandtt met een roer, in één schoet, doot geschoten, die quamen om waeter to haelen, die eene met een rodt mandijlie, ende die ander met een blaeuwe mandijlie, twe die gans geharnast weeren haelden haer daer aff, die graffts kante hen.
Den 6 hefft men gesien, dat die viandt omtrendt een spiese lanck eerde gesmeten hadde bij het olde rondeel. In die nacht omtrent 30 gloïjende kugels geschoten, oock etlijcke van die vuirpilen.
Den 7 in die morgentijt hebben die schutenschuvers 5 peerden te buite gekregen, die welcke van haer seluest an haer schanse bikans quaemen.
Den 7 in die morgentijt seer vele met flinten geschoten, oock met grote kugels, ende doer den dach weinich, nu ende dan 3 offte 4 schoten.
Den 7 hadden sick etlijcke soldaeten van die viandt gelecht omtrent die kampen heemelyck buiten Botteringe poorte, in den dag hoer tijt ansiende, bint omtrent 5 offte 6 ruiterén ilich gekomen van Selwaert, ende van die ander naeste schansen, ende berundet tot bijkans an die poorte thoe om beesten te halen, kregen van ons wal omtrent 40 offt 50 biesten, een peert van die viandt worde doot geschoten, Itlijcke van onse volck geuangen ende noch van mans ende vrouwen geschoten, gewondet, oock 3 offte 4 soldaeten gebleuen, meestendeel sint die gewondenden oock doot.
Den 7 tegens den auont bint die van Selwaert ende Korrewech weder uitgevallen toe voete ende tho peerde, sie hebben gekregen van BARTELT VAN PEISE ende JEMME JARGES ende van anderen 't samen 14 offte 15 beesten, is van onse volck ene dootgeslagen, itlycke gewondet;

dan alle vrouwen ende jongen lieten sie wederomme loss. Doe beginde Jarges te seggen van Accoert met die viandt, BARTOLT worde vole dolder om gans niet in accoert te treden.

Den 7 in den auont tusschen 20 ende 30 gloiende kugels geschoten ende weinich vuirpijlen, in *Der A* klockspeel grote schade, oock grootlijck in *Der A* virwerck.

Den 8 weinich geschoten, dan in die morgentijt altemet 3 offte 4 schoot kugels, ende altemet 3, 4, 5 maal met vlinten.

Den 8 is een drente bij drae geschoten, dat het bloet, leuer ende longe die honden opgeeten hebben, oock Prengers steefsoon met 3 offte 4 soldaeten geschoten met looden op het rondeel.

Den 8 des nachts is onse volck uitgeuallen ende 2 offte 3 in die loopgraeuen geuangen gekregen, itlijcke doot geslaegen, ende van onse volc sint wal 15 offte meer geschoten, een peert doot geschoten, KNOPER die veendrich doot, wachtmester van LOUCKEMA, graeve Hermens veendel, die syn al gewondet.

Den 8 niet voele met gloiende kugels geschoten.

Den 9 in die morgentyt seer veel met flinten geschoten, de ene schoot op den ander sonder opholden, oock met kugels.

Den 9 een vrouwe op haer bedde geschoten, gequetst, ende 3 kinderen daer bi doot geschoten, Item een kannegieter op die wacht doot geschoten bi het olde rondeel, noch een schutemaecker het hoefft aff, noch veele hijr ende daer geschoten, niet doot.

Item noch M. Johan Luitiens bi Drae geschoten doot, tegen den auont.

Den 9 onse busschenschutten bebben dat miment ingeschoten tegen het olde rondeel met die plancken, dat het neder geuallen is.

In den dach niet zeer vele geschoten.

Den 9 in den auondt hefft die priester JOHANN CONINCKS sone van die tooren affgeroepen, die viant trecket op ende onse ontset was alto Haeren, men konde die veendels op den tooren sien, waer aff met itlyck so grote blytschap was, dat het niet is to schrijuen.

Den 9 in die selve nacht seer vele met gloiende kugels ende vuirpilen geschoten.

Den 10 in die morgentijt ende voorts alle den dach weinich geschoten dan nae die middach.

Den 10 is Jemme Jarges amcke wederomme van Selwaert gekomen, secht vole dingen, ook dat sie haer uan allerhande wijnen geschoncken hebben.

Den 10 is een schutenschuffer doot geschoten, oock wal 3 off 4 soldaeten geschoten. Bi den auondt weinich geschoten met gloiende kugels ende vuirpilen.

Den 10 in die nacht is een Engelsman van drosten veendel affgelopen.

Den 11 in den morgentijt ende in den dach weinich met groff geschut schoten.

Den 11 hefft Teso Luitiens vt die loopgraeuen uan die viandt geropen van velerhande, hie wolde oock etlijcke heren spreecken, dan is niet gekomen.

Den 11 die wijle die vendrich Knopper solde heerlijck begraeven worden tot *Jacopinen*, quam die tidinge dat sick die viant hadde laeten sien op oosterpoorten rondeel ende onse volck hadde gehoert dat hoer duchte die viant wolde stormen. Doe liet LOUCKEMA ende alle hopluiden dat lijck in die kercke staen, ende liepen nae huis ende ilich met haer geweer nae het rondeel, daar quam niet aff; men wolde seggen dat hoer mijnent van plancken is ingeuallen.

Den 11 hefft ene uan onse bussenschutten in stucken geschoten die viants masten uan die schepen bi Aue Roebers huis, dat men sach.

Den 11 is die geestlicheit weder bouen gewest bi die heeren, ende gesecht om hoerenthaluen solde men laten accorderen, al solden sie daer uith gaen met niet, ende men solde niet meer bloet vergieten laeten.

Den 11 in den auont 13 off 14 gloiende kugels geschoten ende weinich vuirpilen, ook 2 soldaeten doot.

Den 12 hefft die viant etlicke mael met vlinten ende somtijts met kugels in die stat geschoten, ende doer den dach weinich, altemet 3 off 4 schoten.

Den 12 op Botteringe poorte staende gesien op een tijt vitlopen die een partie, omtrent 30 man, nae die beesten nae Selwaert ende nae der hogebrugge, dan die beesten kregen onse volck nae die stat, ende kregen man een voel.

Den 12 die 2 partie van 12 off 13 man starck lopende buiten Drae poorte nae die beesten, die welcke sij al in die macht hadden, dan sie konden sie niet mede krigen, om dat die beesten quaelick uort wolden ende die borgers schoten geweldich uan 't bolwerck.

Den 12 die 3 partie, oock 12 off 13 mannen, gans naeckent sijnde, liepen buten steendelpoorte om enige geuangen te krigen, die gras sneden, dan sie ontliepent ende kregen een schip met sacken met gras ende doe men van schutendeep vituil, smeten sie dat gras daer uit ende nemen die sacken mede.

Den 12 hebbe ick gehoret dat die borgem. ALBERT JARGES solde uan sijn suster te lantwaert een brieff gekregen hebben, die stat nie genoempt worde als Coronel ouer die bloethonden; dat sie sick doch holden solden als ander heeren.

Den 12 gehoert dat LOUCKEMA solde gesecht hebben tegens etlicke heren, so het die heren beleeffde, so wolde hie SLUTER leueren in die geuancknisse, daer hem die soldaeten uitgehaelet hebben, dat welcke die heeren aff sloegen.

Den 12 bindt naemiddach die heren borgemesteren ende raet, borgem. JOHAN LEWE mede, die welcke in 10 off 12 daegen op 't huis niet hadde gewest, sworen meente, bouwmiester, 8 hopluiden, die 8 veendricken bi malcander gewest om tie sprecken, om te accorderen met die viant; is vitgestellet op morgen.

Den 12 in de nacht niet meer als 4 offte 5 gloiende kugels geschoten ende 5 van die vuirpijlen met 8 offte 9 loden affschietende.

Den 13 des morgens met groff geschut weinich geschoten, dan met loden een soldaet doot, voort in den dach noch wel 5 soldaeten geschoten.

Den 13 voermiddach alle heren *praelaten*, *Pastoren*, boumesters, gesworen meente op 't huis gewest, die Luitenant LOUCKEMA mede, om met die *Generale Staten* in accoert te treden, hefft, als men secht, die Praelaet van Selwaert wat tegen gestaen, LOUCKEMA oock wat, dan is weder op naemiddach wat gestillet.

Den 13 naemiddach alle heren praelaten, weder bi malcanderen gewest, om als bouen geschreven wat tho resolueren,

so bint sie alle geestlick ende wareltlyck ouer een gekomen, dan LOUCKEMA hefft het noch wederstaen om sulckes te beginnen al eer die dach van S. Jacobi voerbi was, alsdan alles doen nae behoeren.

Den 13 in den auont ende nacht niet seer veel geschoten met groff geschut, dan altemet wat.

Den 14 in die morgentijt niet voele geschoten, dan somtijts 3 offte 4 mael met dubbelde slangen, oock somtijts met vlinten ende bint op die dach wel 4 soldaeten doot geschoten ende 2 off 3 gequetst.

Den 14 in die nacht weinich geschoten, dan nu ende dan een gloiende kugel.

Den 15 voer die middach alle heren prelaten, borgemester ende raet, boum., gesworen meente ende LOUCKEMA mede op 't huis gewest om te sprecken in accoert te treden, also hefft die nie *Pastoor* van *Deventer*, so binnen sie alle geaccordeert om een goet accoert eerst dages te beginnen ende LOUCKEMA mede ondertekent met die geestlickheit ende alle endrachtelick.

Den 15 bint voer die middach die boum. bouen gewest ende gebracht an onse heeren die ondertekinge van alle hoeuelingen, olderluiden van alle gilden, die schutenschuvers mede.

Den 15 niet seer voele geschoten dan 3 offte 4 mael ende somtijts die dubbelde slangen ende voele met loden, Grootsfelscheer en een ander soldaet geschoten, niet doot. In den dach weinich geschoten met groff geschut, dan voele met loden alle den dach doer.

Den 15 hefft den viandt spraeck geholden met onse volck op het nie rondeel van oosterpoorte ende onse volck smeten en flabbe daerouer, begerende heerinck daarouer, so hefft die viandt 7 offt 8 heringen met een spiese gelanckt, oock dubbelt delfs bier ende die flabbe wederomme gesmeten. So hebben onse volck olien wederomme gelanget, kort daer nae hebben se geweldich mett loden geschoten ende met grote flinten an beide syden gesmeten, dat noch wal 6 offte 7 van onse soldaeten quest sijn, dan meest doot.

Den 15 soe is elcke rot van die 8 veendels besonder hoefft uoer hoefft voergelesen, so vere emandt uan allen, waer die sick beswaert vinden, int gene dat alle heren,

prelaten, hopluiden en LOUCKEMA hadden geaccordeert, ende dat onse heeren uan geen ontset wusten, die solde met sijn hopman gaen bi die CORONEL JARGES, die solde goet bescheet geuen, dan niemant is met gegaen.

Den 15 des nachtes omtrent 12 off 1 vuiren hebben sie seer vele met gloiende kugels geschoten ende kort daer op haer bussen kruit angesteken ende vornste van het rondeel van oosterpoorte gesprongen, daer bleuen 100 soldaeten ende meer doot, oock 2 offte 3 vrouwen, voele gequetst. Item 3 off 4 geuangen, oock van holtwarck seer gequetst, die oock een deel steruen mosten, ende die borgers schoten seer uole van die wall met loden oock sijdewarck an met groff geschut, also dat die viant dorste opt achterste deel, dat an deser sijt van onse mijne was, niet eens komen, welkeer mijne onse volck oock in bussenkruit aanstaeken, dat schieten duirde wel een vuir ander half offte meher.

Den 15 in die morgentijt weinich met groff geschut geschoten, omtrent nae middaeh is JOHAN TEN BUER van die heeren uitgesonden, gaende tusschen 2 off 3 raetsheeren, als VLGER, PAPINCK ende Henderick Helmes, met noch 10 offt 12 schutten uth die borgers, ende een exellent peert was vitgeleit om Johan daerop te riden, ende hadde een Trommeslaeger bi hem met brieuen, dat we begeerden thokomenden maendach, den 18 Julij, in accoert met haer te treden.

Den 16 op die selue tijt quam die viandt, met 40 offte 50 peerden uan Hogerbrugge, dan 3 offte 4 borgers geuangen als Johan ten borck met die soene ende 3 offte 4 uan die arme luiden, die van die beesten uit waren, doot geslagen, etlijcke gewondet ende uan die viants peerden is een dootgeslagen uan en borger.

Den 16 hebben wi begint met 6 veendels te warcken, die 4 ordinantie ende eens an 't Vismarck, het ander in 't wijnhuis.

Den 16 in den auent niet seer uele geschoten, dan somtijts 3 offt 4 maal, een vrouwe bi papenpoortien is het hoofft affgeschoten ende in die nacht 4 offte 5 gloiende kugels.

Den 16 is Sluiter uan Deuenter in pelsterstrate gegaen bi 2 offte 3 borgers ende gesecht mijn l(ieve) borgers, wi soelen

wel in 3 offte 4 dagen ontsettet worden, ick wiet sekerheit daer aff; doen sloech die ene borger hem mit die vust uoer die kop, hadde hie niet wech gekomen, hie solde noch mehr slaege gekregen hebben.

Den 16 is vole met vlinten geschoten, een vlinte is gewegen, die wegede ouer 50 pont. In die nacht 4 offte 5 gloiende kugels geschoten.

Den 17 in die morgentijt omtrent 2 viren gehoert nae die heerpoerte en Trompetter heerlik blaesende uan aller handen dingen ende constich.

Den 17 is weinich uoer die middach met groff geschut geschoten daerna vole met die slangen ende met vlinten. Sijn op het rondeel ende bolwarck 2 offte 3 borgers ende 3 offte 4 soldaten gewondet ende doot geschoten.

Den 17 is die Trommeslager allene weder gekomen met een pot met herinck en gebracht in Jan ten bueren huis, nae die middach is die trommeslager weder gereist met brieuen uan onse heeren. Is oock nae die middach ende in die nacht weinich geschoten.

Den 17 hefft een goet bekent borger 2 rijxdaelder geboden uoer een pijpe hoij, maer sie woldent noch niet daer uoer geuen.

Den 18 heel stillestant bikans, tusschen beiden nochtans nu ende dan met vlinten ende met die slange een offte 2 mael geschoten, oock bint noch wal 5 offte 6 hijr binnen doot geschoten.

Den 18 nae die middach is Johan ten buer te peerde weder in die stat gekomen met een trompetter van sijn *Excel-tie*; die trompetter is geblindoekt tot Swaene ockens gebracht, edtlijcke vrouwen hadden op Johan ten Buer woorden, dan die 2 raetsheeren, die hem inhaelden, seden, soe nie swijgen wolden, men solde sie an die kaecke setten, soe is Johan ten buer nae huis gereden, ende daer nae opt huis gehaeltt met 2 raetsheren, Daernae sijn 2 raetsheren nae die Trompetter gegaen, om daermede tho spreecken, men secht Johan ten Buer solde brieuen hebben gebracht van VERDUGO, daer men genoech konde uit sien, dat geen ontsett voer handen weer.

Den 18 haelden onse volck etlijcke doden van Oosterpoorten Rondeel, soe lange was stillestandt, ende men liet sick an beiden syden openbaer sien, ende int affgaen hefft

die viandt eerst beginnen tho schieten, bindt hijr wel 5 offte 6 doot gebleuen ende gewondet.

Den 18 des auondts worde onse volck angesecht dat onse heeren morgen wolden, so iemandts daertegen dede, bij lijffs straffe.

Den 19 in die morgentijt niet geschoten, ende omtrent 9 viren onse heren uitgereiset nae het leger, naemlijck borgem. JOHAN VAN BALLEN, VLGER, die raetsheer, FRERICK MEISTEN borgem., borgemester ALBERT ELTZS, POPKO EVERHARDI, Secretarius, hopman HINDERIK HOUINCK, die boumester JOHAN MALER, die Commandeur van Warffum, Grootfelt als hopman, die Luitenant van Grave Frederick; nae die middach sijn hijr ingekomen enige heeren van die generaele staeten op 2 wagen, ende sijn geloiseert in die Luitenant *Gouda* huis. Des auondts sijn onse heeren alhijr bi haer te gaste gewest, ende is een groot bancket geholden. Ende worde alle den dach doer nu ende dan met groff geschut geschoten ende oock met vlinten.

Den 20 in die auondt bin die soldaeten van Schutendiep uitgeuallen nae die loepgraeuen met edtlijcke schutenschuvers; Edtlijke daer doot geslagen ende etlijck geweer gekregen.

Den 21 quaemen edtlijcke uan onse heeren wederomme ende brachten an dese heren die tijdinge, hoe dat sij in accoert stonden, en van Selwaert, so ruiteren als knechten, quaemen tot an Ebbingepoorte, ende brachten herinck mede, ende onse borger gauen haer kluijn offte dukbier ten besten, edtlijcke betaeldent.

Den 22 bindt hoeuelingen van alle gilden bi onse heren gewest ende die heren hebben haer uoer geholden hoe alle die saecken van accoert stonden, Daerop sie egentlijck besloten hebben alles te stellen an die heren, wat sie doen, daer sijn sie mede to vreden.

Den 22 naemiddach sijn die heren weder nae het grote leger gereist, om een ende te maecken uan dat accoert.

Den 23 sijn hijr voele van die Generaele Staeten hopluiden binnen die stat gekomen, oock vele beuelhebbers van sijn Excellentie.

Den 24 sijn alle die soldaeten van het Coninckevolck uit die stat getogen, met omtrent 100 waegens. Die soldaeten omtrent starck sijnde 300 man, ende hadden met den

eersten omtrent 700 mannen gewest, ende die soldaeten die daer uit togen kregen elck leninge offte 2, den die ouericheit kreech geen gelt, behaluen LOUCKEMA.

Den 24 omtrent den middach, omtrent 3 viren hebben wi wederomme het klockenspil gehoret, ende dat eerste dat hie spoelde was *Wilhelmus van Nassau.*

Den 24 voort daer nae quam sijn Excelentie met sijn *Genaden Graeff Wilhelm* hijr binnen der stat, ende reet eerst ronts om het bolwerck, daer nae hebben sie gereden op het brede marckt, daer hebben onse heeren haer entfangen, ende die beide heeren als bouen geschreuen sijn van haer peerden gestegen ende met onse heeren gegaen nae die kercke, dan op het kerckhoff komende hebben onse heeren alle haer die handt gedaen. Het solde in die kercke geschien hebben, Dan omdat die kercke noch vol beelden was, so is het op het kerckhoff geschien; daernae sijn sie gereden op het Vismarck ende onse heeren alle hebben haer beide weder met groote reuerentie die hand gedaen, ende daerna sijn sie weder nae het leger gereist.

Den 25 sijn sie weder beiden binnen die stat gekomen, sijn Excelentie in het heren hoff, ende sijn genaeden in pastoers weme geloiseertt.

FINIS.

Anno 1594, vp dach ende tijt als boeuen.

Aan het slot van dit Journaal zij hier nog medegedeeld de:

Publicatie, bij welke de burgerij van Groningen wordt ontslagen van den eed aan den Koning van Spanje, met opgave van den eed aan de generale Staten en den Stadhouder graaf Willem Lodewijk van Nassau.

COPIA 1).

Alzoo deur schickinge van Godt Almechtich dic Stadt Groeninghen wederomme gereunyert is met die geunyerde Nederlansche Prouincien ende dat daer deur die solue Stadt ende Ommelanden ende naest gheleeghen Quarteren verloest syn van die Langedurige bloedigė oerloeghe ende bedroeffenisse der onderdaenen daer vuyt geuolget, ende dat uerhanden is, dat die borgers en Ingeseten der stadt Groeninghen ende Ommelanden daer doer wederomme sullen koemen In die voergaende Ruste, weluaeren en voerspoet, soo ontslaet men hier mede die Borgerye van den Eedt, daer mede sy den Coeninck van Spannien verplicht syn gewest, ende sal een Ider den Eedt doen, als hier nae volget.

Wij beloeuen ende sweeren, die generale staeten dieser vereijnichde Neederlansche Prouincien, die bij die waere Reformeerde Religie sullen blyuen Genaeden Graeff Willem Ludewich von Nassou etc. als Stadthouder der Stadt Groeningen ende Ommelanden gehou ende getrou te syen, ende tot veerdiel der soluer die stadt Groeningen tegens den Coeninck van Spannien, Spaengiarden, Malcontenten ende aenderen heuren partij houdende, te helpen bescharmen, die Magistraeten dieser Stadt te respecteren ende te gehoersaemen ende alles te doen dat guede ende getrouwe borgeren ende Ingeseten toe staet ende betaempt. Soe helpe ons Godt Almechtich.

Dyt vss. alsus met der klocken afgepubliceert in mede bij wesent van zijne Genaede, die heren Staten ende eenen Erb: Raedt, den 3e Augusti 1594.

1) Afkomstig uit de verzameling van den heer KEISER, thans op het archief te Groningen.

EWE EWSUM

ONTVLUGT EN GEHUWD MET

HENDRIK VAN CAMPHUIJSEN.

Eirbaere bisunder guede vrunde vns is onder anderen vurkomen vnd tkennen gegeuen als woe dat een guyt Jonck. hoiffman, Henrick van Camphuysen gnant, v suster in ener eliger huysfrouwen getruwet vnd myt sych alhyr in den lande van Cleue by synen vrunden gefuyrt vnd genomen sold hebn, tselue v lieffden sus wat van oir vnd om, als wy verstaen, t'onwyllen nemen, syn wy der wegen van synen frunden vnd oick mede van om gebeden, voir om aen v to schrieuen, gy vwer suster vnd om dat vertien vnd vergeuen willen, vnd by oir vnd om na gelegenheit doen vnd wederfaren laiten soe sych van goitz Eren vnd Rechtz wegen geboeren will etc. Sus guede vrunde is inder wairheit die misdaet soe groit niet to achten, vnd is my dergelick handell aen den mynen waell eir geuallen vnnd geboirt, dat wy allet om goitzwill vorgeuen vnd vergeten hebn, vnd na dem dan dese guede Jonffrouwe v suster myt den guten Camphuysen als my verstaen to vreden sy, vnd eirlicken vnd doigentlick van synen vrunden gehailden wurdt vnd die een des anderen, angesien Henrick vurss. van vaider vnd moider een vroem guyt hoiffman is, vnd die syn altit gewest hebn, went is om dan die meste swairheit vnd onwill soe die diengen sus wiet verloepen syn vnd blieuen moiten, dair voirder vyt verriesen mochten, to allen zyden soe om syn vrunde vnd maege ongern verlaiten solden to verhuyden, weir waell vnse fruntlick bede vnd begeren, die vleiselicke vnd bloidelicke bewanten, vwer suster, so dit doch geschiet moet, blieuen te willen aensien vnd oiren om desen eirgangen handell ons ther Eren vnd waelgeuallen to willen vergeuen vnd nu by

oeren vaiderlicken versterffte, van oir vnd om guytwillich eirschynen vnd vienden laiten, so sych doich niet anders van goitz Eren, Reden vnd Rechtz wegen geboeren will. Twyuelen niet die frunde sulx altit gern aen v, myt lieff vnd guede wederomb verschulden vnd verdienen willen vnd sullen wes v suster Henrick vnd syn vrunde vurss. deser vnser beden hyr in genieten sullen moigen. Begern wy by brenger van desen een wederbeschreuen Antwoirt van v lieffden, die got vnse heer bewaeren moit. Ges. onder vnsen Secreet op manendach nest dem Sonnendach Judica Anno domini etc. XVc vnd een.

Ffrederick van Egmont Greue to Bueren vnd to Leirdum heren to Ysselstein vnd to Cranendonck.
Ffrederick.

Dem Eirbaeren vnd fromen Heren Abeken Ritter, Releff vnnd Wybbolt van Eusum gebroederen vnsen bisonderen gueden vrunden 1).

Ook Johan hertog van Cleve, graaf van den Marcke en van Katzenellenbogen, schreef St. Laurensavond van hetzelfde jaar eenen dergelijken brief aan de drie broeders van Ewsum. Uit dezen evenals uit den vorigen, in het archief aanwezigen, brief blijkt, dat de ouders van Ewe Ewsum, de echtgenoot van Hendrik van Camphuysen, overleden waren, en dat de broeders haar wilden onthouden, hetgeen haar »van oeren vaderlichen erue end versterff geboert to koemen." De hertog van oordeel dat zulks »niet en steet vp reden," vermaant de broeders uit te keeren, hetgeen de zuster toekomt, en dat zij, indien zij daartegen billijke redenen mogten hebben, tijd en plaats mogten opgeven om daarover bijeen te komen. Bij deze bijeenkomst zoude de hertog een of twee zijner vrienden voegen, om alsdan »to beijden syden reden end wederreden guetlicken to verhoeren end to versien." Het schijnt, dat later het geschil bij compromis is beslist. Blijkens de warfssententie van 1511, die luce euangelista, (Verh. Pro exc. jure patrio, 7de dl. bl. 126) was Roelef van Ewsum, ten gevolge van het compromis,

---

1) Archief, 1501 no. 27.

geld verschuldigd, hetwelk hem bij dit vonnis wordt opgelegd binnen tien dagen tegen quitantie te voldoen.

BRIEF *van prior Petrus aan Johan van Ewsum, over de zwanen, de visscherij enz.*

Erentfeste gestrenghe Heer Johan van Euuszum met mijn genaedighe vrouue 1) Anna van Euuszum geluck woluaert tot der sielen saelicheijt, alletijt tot des almoegende godes belieuen. Vwe froeme liefden sullent gelieuen toe weten hoe dat Mr. frans gelaesmaeker bij ons gecoemen is op den XXV Augusti ende heeft geleueert het werck der gelaesen 2) ons, god moetet v gestr. loenen, seer wel gedaen tot eeuighe memorie mijns lieue seer gunstighen heeren ende daer mede, tot belieuen v E: met mijn genaedighe vrouue ende lieue seer duchdelicke kinderen, den caemer met dat geene dat god gegheuen heeft, alle tijt tot mijnen heeren besten, bij dach als bij nacht, wort hier seer fruntlijck opgedraeghen. Voerdaen gestr. Heere vue vertoeuinghe des toecoemste tot ons luijden seer nochtans van ons veruuacht, can mijn niet genoch veruuonderen ouermits dat die lieeste brief ons Heerens beloefde toe haesten, aengesiens noetsaeken sijnder presentie, nu aenget mijn dat v gestrengheijt ofte imants mochte in cranckheijt geuallen sijn. Hoe ofte wije dattet met vuer genaede mach sijn ofte met mijn genaedige vrouue, heb ick v gestr. seer oetmoedelicke toe bidden, dat wij des moeghen wetenscaph van hebben ende mijn Heeren dat belieuen sal. Mijns genedighen heeren suuaenen vermenichfuldigen ende worden seer neerstelick beuuaert ende daertoe aengaende die fischenije, en wort och niet vergeten, want een dinck is dat mijnen heeren seer wael dienen souden, want alle fischenijen moegen wat vergaende, dese is onuerganckelick sonder merckelicke plage van god, ende sulcken ael wortet geuangen, al worde se een wat duere inne gecoeft, die profijten moegent allegaeder betaelen, want daer sijnder die al dapper daer nae dencken geelt toe bieden, isset datse minen Heeren gelieuet toe coepen. Dese incommende wecke

---

1) Hier en verder de *uu* voor *w*.

2) Aan den kant staat: »precium vitrorum XII guld., den gulden gerekent XXVIIIst."

rijse ick nae Vtrecht, onboeden van vnsern M. Prouinciael, dan binnen acht daegen soe sal ick, wilt god, wederomme tuijs wesen, gelieuet dan, ende muegelijck is, mijnen genedichsten Heeren tot ons toe coemen, daer ock verlangh aenleijt, dat bidde ick v gestr. andermael, dat ghij alsulcks wijlt mijn ouerscriuen ofte onbieden, coemen wij bij den anderen te saemen toe spreken, breder sal alle dinghen verhaelt worden, welck ick nu innet corte gedaen hebbe, niemant en betaelt, behaluen v gestr. leestmael toe gescreuen, veruuachtende des Heeren toecoemste. Hier mede sijt den almechtigen befoelen met v lieue Huisvrouue Anna van Euuszum ende lieue kinderen. Gescreuen tot Wolzende XXVI Augusti per me Petrum tuum priorem.

Aen den Eerentfesten gestrenghen Edelen ende
wael geboeren Heeren H. Johan van Euuszum Ritter
Conelicke maiesteijts onsen genaedighen Heeren sijn
met groete eerbiedinghe gegheuen, tot Roeden.

Cum R.

ontfangen den XII Septembris anno 59. 1).

BRIEF *aan Joh. van Ewsum, onder anderen over de oorzaak van den twist van Granvelle en de edelen.*

Mijnen plichtwijllichen denst vnde wes ick lijues ende guedes vermach stedes tho voerên. Eedele Gestrenghe heer ick can v Ed. st. ter denstlijcke menunghe nicht barghen, woe ick bijnnen bruissel komende vorts an Mr. Laurents brickenie gegaen ende na den dispensatie van Geert Horst ende het placet geuraget, verhoepende tselffde in soe langhen tijt all gedaen ende expediert solde gewest hebben. Ouerst soe voors. brickenie daer aff nicht en wuste ende Mr. Jeronimus Hannie tselffde an enen anderen Aduocaet ouergesonden hadde mijt vijer dalers voer het placet en den arbeijt vanden Aduocaet ofte solicitatoer, soe hebbe ick mij in persona bijden selffden Aduocaet geuoeget ende hem geuraget, woe vere inden saeke geprocedert

---

1) Archief 1559, no. 89.

were, ende begeerden den Principaelen bulle van Romen tho seen, de he mij verthoent ende gesecht heft dat inden saeke noch nicht medt allen gedaen oeck noch genen Requeste ouergeschreuen was, des ick mij nijeet weijnich verwonderde vnde hem sijnen slappheijt vermaent, begeert, dat he doch nu, dwijlen ick tho bruijssell moste verthouen, wat neersticheijt inde saeke doen ende beschicken. dat ick tselffde placet mochte met mij nae huijs nemen, soe he meer geldts behoefde, wolde ick vutlegghen, des he mij beloeft ende ick suluest mede arbeijde omme sulcx tho bekomen, verhopende mijtten eersten tselffde met mij nae huijs tho nemmen ende v Ed. St. tho leueren.

Voer nije tijdinghe kan ick v Ed. St. nicht barghen woe alhijer tusken den Cardinael Granuelle ende etlijcke heren vander orden groeten twijst ende commotie is gewest, ende anuenckelijcken sijnen orspronck ersten heft genomen durch sekere mommerijen, soe de heren vander orden jnden vastelauent gehadt, waer ouer de Cardinael se voer narren gescholden solde hebben, (alsmen secht), twelke de heren vander orden ter herten genomen den Cardinael met gelaedene sijntroeren voer sijn hoff versocht ende vutgeesschet hebben. Derhaluen de Cardinael all heijmelijcken van hijer vertrocken ende nijemants weet waer henne, sommighe segghen naeden Coninck ende sommighe segghen nae burgondien. Ende men secht alhijeer, dat deselffde heren vander orden sick tsamen verbonden ende confederert hebben tegenst den Cardinaell ende in een teken van verbondt hare denaeren gekledet hebben mijt narre koppen ende opten mouwe een bondt pijlen in manire gelijck opten sulueren realen gemuntet is, dan ick hebbe sulx niet geseen, ouerst men secht dat de kledinge gemaket worden. Wat daer vut rijsen wijll mach godt weten, jck besorghe niet voele guedts. De heren de gescholden sijn ende mitten anderen geconfederert hebben, sijn de Prince van Aranien, de graeue van Egmondt, Barghen, Horen, Meghen, Cuijlenborch, Hoechstraeten ende Bredenroede ende men secht, dat se alle daghen mijtten anderen omme dessen saecke communiceren ende tho rade gaen sonder dat se emants vreemts daer bij wijllen admitteren vnde wes se mijtten anderen accorderen sonder hare secretarien suluest persoenlike schriuen ende samptlijcken ondertekenen. Men wijll oeck segghen dat se samptlijcken op Hoechstraeten geuest en dat de vorste van Cleeff aldaer bij hoer geuest, met se vanden saecke communicert solde

hebben. Des ick u Ed. St. ter denstlike meninghe nicht hebbe kunnen barghen. Mijt erbedinge wes ick v Ed. St. stedes bedenen vnde denstlijcken sijn kan, sullen v Ed. St. mij stedes wijlligher dan wijllich beuinden, kenne godt Almechtich de v Ed. St. mijt v Ed. l. huijsvrouwe vnde kinderkens langhe gesondt moet fristen. Ilende ges. tho bruissel den XVIII Aprilis anno etc. LXIIII.

V Ed. strengheden denstwijllighen
C. Kempis.

Dem Edelen vnde Gestrenghen Heren Johan van Ewsum Ridder etc. tho Middelstum, Cantes, Dornwert ende Enghewert, Joncker, mijnen jnsonderen gunstighen ende gebiedenden heren 1).

1) Archief, 1564, no. 125.

BLADVULLING 1).

5 April 1597.

Belangende de ceremoniën bij de Begraffenissen der dooden, alse den processum den kerckhoven, dat setten der dooden ijnden kercken, sal ein ijder diener datsulve thoe behinderen, sijn beste dohn.

Aengaende den lijkpredigten sal sich eijn jder diener hebben te regulieren na jnholdt des articuls der kerckenordeningh daervan meldende.

27 April 1598.

Is noch beschloten, dat die heijdenschen Leedtbieren, offte Loofbeeren mogen vanden hoogen Overicheijt, nhadem 26 art. der kerckenordeninghe affgeschaffet werden, vndt solches dorch die committierden mede tho versoecken.

1) Tot bladvulling zullen wij, nu en in het vervolg, mededeelen extracten uit de provinciale synodale handelingen, betreffende *begrafenis*, *uitigsten*, *kindelbieren enz.*

IEMAND VAN TOOVERIJ VERDACHT TE MIDDELSTUM GEVANGEN GENOMEN.

Woll Eedele Eerentveste wijse ende seer versienige Joncker ende heer.

Also nae deem ick mit v E. E. wegen Rembt Backer tot Middelstum gesproken hebbe van sijn ongevall so hij voor langen tijt geleden mit sijn huisfrouwe gehat hefft, so ist dat ick gisteren ende van desen dach van verscheijden luiden vernomen ende clachten sijnent halven an mij gekomen sinnen, hoe dat hij niet tegenstaende het rechtlijck verbot om niet in het gerichte van middelstum hem te laeten vinden, effen well daegelijks aldaer bij alle ende met een jegelijck converseert, also dat veele menschen als insonderheijt Vrouws persoenen een schricken ende grote vrese voor hem hebben, jae dat verscheijden vrouwen een cranckheijt, so haeste sij hem gesien ende gehoort, daer over bekomen hebben, mede ock dat peerden ende koeijen (gelyck die sprake alhijr gaet) daer hij bij geweest is sieck geworden bent, ende het voerneemste twelck ick nu sekerlijck weet ende Claes v E. E. daer van breeder berichten weert, dat hij in die oosterbuiren in een huismans huis gekomen om weijte te copen ende also balde daer in komende die vrouwe geroepen hefft, laet Rembt Backer niet inkomen wante ick seer grooten angst voor hem hebbe, is gelijcke woll in huis gegaen ende alldaer gebleven ende gedorschet, waervan die selvige vrouwe terstont is kranck geworden, claegende over die groote weedoom in die sijt van haer hoofft ende groote benoutheijt op haer harte, begerende mit rembt backer tho drincken om wederomme genesen te worden, twelcke hij refuseerende is wech gegaen, ende dese vrouwe also jammerlijck laeten liggen. Hebben die nabuiren hem gevolget op Eusum ten huise Pieter Jansen, versoekende dat hij solde eens drincken uht een beker om het resterende dan an dese vrouwe tho geven, ock niet hefft willen doen, maer eijntlijck door lange anholdent van Pieter Jansen, moeij nese ende andere goede luiden, is hij derwaerts gegaen ende aldaer komende die vrouwe, welcke ock bevruchtet was, bijnae doodt gevonden. So hefft

hij die vrouwe noch gecusset ende voorts daer nae is het selvige vrouw mensche gestorven. Waer over die luiden ende nabuiren jammeren ende claegen, seggen dat die vrouw is van rembt manslachtich (gelijck het genoemt wort) geworden ende daer an gestorven. So hebbe ick van desen morgen ex officio den wedman belastet om hem te vangen ende in het rechthuis te brengen. So hefft rembt die wedman geantwoordet, niemant te kennen, noch die Joncker selffs noch den redger, niet een voet te willen voor haer uht te plaetse gaen, ben daeromme selffs derwaerts gegaen mit den wedman ende enige van sijn naberen ende also in het rechthuijs gebracht, waer hij jegenwoordich geslooten sit, ontkennende alheell geen schult aen sijn vrouwen doot tho hebben. So is nu mijn vriendtlijck versoeck v E. E. will gelieven mij in desen die hant te bieden ende ten besten raeden, hoe ende op wat manier ick best mit desen sal procedieren, wante het een saecke is van groote importantie. Verwachtende hijr op mit den eersten v. E. E. goet advijs. Hijr mit in die protectie des almogenden bevelende uht middelstum den 19 Martij 1629.

v. E. E.
Dienstwilligen
Abel ten Clooster
Redger.

Eedelen Eerentvesten ende seher versienigen Evert Leewe op Asinga, tot Vlrum, Vleedorp, Nijkercke, Houw en die Marna etc. Joncker ende Hoevelinck, in der tijt mede Gedeputeerde der stadt Gronningen ende Omblanden mijnen gunstigen to Gronningen. 1)

1) Archief, 1629 nr. 47.

REISPAS VOOR EEN STUDENT, LID DER AKADEMIE-COMPAGNIE, 1665.

Het is bekend, dat niet alleen in 1672, maar ook in 1665, de studenten der hoogeschool van Groningen zich vereenigd hebben tot eene compagnie om de stad te verdedigen tegen den inval in deze provincie en den dreigende aanval op Groningen door den bisschop van Munster. Den 10 October werd deze compagnie opgerigt. Zij had tot kapitein, Johan Berg van Berlijn, tot luitenant Edo van Wadwerden van Maastricht, tot vaandeldrager, Boudewijn Tamminga van Groningen. Overigens bleven de studenten, ook gedurende de dienst, onder opzigt der hoogleeraren, van wien, volgens senaatsbesluit, ieder nacht een met de studenten de wacht betrok. Het vaandel in 1672 gebruikt en nog als eene eerbiedwaardige gedachtenis van die dagen aanwezig, is tevens eene herinnering aan de wapening der studenten in 1665. Het werd vervaardigd op last der staten van de provincie tot eene gedachtenis van deze wapening. Den 14 December van hetzelfde jaar werd de compagnie, onder dankbetuiging, door den secretaris der gedeputeerde staten van den eed ontslagen.

Het afschrift van den volgenden reispas, in die dagen aan eenen student voor korten tijd verleend, wordt, tot aanvulling van hetgeen reeds door Mr. T. P. TRESLING over deze compagnie is bijeengebragt 1), hier uit het archief 2) medegedeeld.

»De Rector ende Professoren der Academie van stadt Groningen en Ommelanden, neffens de hoofft officieren van der selviger Academie Compagnie tot dienst der geunieerde Nederlanden opgerecht, Allen, die desen sullen sien en leesen, Saluijt. Alsoo Monsieur Conradus lepel, geboortich van Sweele in Drenthe, onser Academie student ende derselviger compagnie soldaet, genootsaeckt is geworden om voor den tijd van veerthien daegen eene reijse nae sijnent te doen, en, om sonder gevaer daer te konnen geraecken, van ons versochte een pas-cedul inhoudende attestatie, dat hij en student ende soldaet onser

1) *Wapening der Gron. Studenten in* 1665, bl. 129 Gron. Volksalm., jaarg. 1844.

2) Register, 1665, no. 49.

Academie waer, soo en hebben wij sulcks niet konnen weijgeren. Attesteren diesswegens, dat hij Monsieur Conradus Lepel die beijde voors. qualiteijten van student en soldaet is hebbende. Versoecken daeromme alle hooge ende laege standts officieren ende soldaeten den welcken hij desen sal vertoonen, sijn E. tooner deses voor sulcken te willen erkennen ende niet alleen vrijelijck te laeten passeren ende repasseeren, nemaer oock te hèlpen, soo wanneer de noodt sulcks mochte koomen te vereijsschen. Presenteeren onse diensten tot allen diensten en gelegentheden. Gegeven in Groningen den $\frac{8}{18}$ Novembris 1665.

(Onderstont)

Franciscus Junius, p. t.
Academiae Rector.

Johannes Bergius
Academiae Capitaneus.

BLADVULLING.

April 1599.

Item dat de heijdensche vnnutte Leedbieren moigen mit den aller eersten afgedaen werden.

19 Mei 1614.

Aengaende die enthilligung des sabbathdages, die groote Liedbieren (dolieret die classis daervan gelycker gestalt alse andere) classis Loppersumonaes gravamine et classis Middelstummanae 6 gravamine. R. Synodus, dit is affgehandelt per deputatos Synodi, vnde wert daerop verwachtet die Resolutie van de E. E. M. heren Staten.

10 Mei 1615.

Als aengaende die enthilligunge des Sabbathdages vnde die groote Liedtbieren, hebben die E. E. heeren Gedeputierden, op aenholdent D. Deputatorum Synodi, beloovet sulckes mede in haer E. E. propositien vp den lantsdach in toegeven waerop noch niet ervolget.

OVERBLIJFSELS

VAN

OUDE GRACHTEN OM DE STAD

BUITEN DE (VOORMALIGE)

A- EN POELEPOORT.

Bij gelegenheid van de doorgraving van het Hoendiep in de stadsgracht buiten de, nu afgebrokene, Apoort ter verbinding van dat diep door die gracht met het Hoornsche diep of het Noord-Willemskanaal, en van den aanleg van riolen binnen de stad, en wel die in de Poelestraat, in dit jaar, zijn er overblijfselen van oude grachten of diepen ontdekt, welke nog al de aandacht hebben getrokken en, zooals het met zulke ontdekkingen gaat, eene verschillende uitlegging hebben gevonden, maar wel niet de juiste of waarschijnlijke, omdat men niet genoeg bekend was met of niet lette op den ouden toestand der stad op die plaatsen. Wij willen, met het oog hierop, die overblijfselen hier beschouwen; misschien kan dit tot nadere opheldering daarvan dienen. Wij wenden ons in de eerste plaats tot die buiten de Apoort.

Men heeft dan bij de doorgraving van den dam, welke de stadsgracht scheidt van het Hoendiep, eene stevige waterbeschoeijing gevonden, loopende, in eene zuidoostelijke rigting, van af het Commissarishuisje, zooals dit stond nabij het Hoendiep, waar dit begint of eindigt en de weg tusschen beide doorliep. De ankers van die beschoeijing strekten zich noordoostelijk uit, zoodat zij deze zijde van een kanaal of diep uitgemaakt zal hebben. Later is oostelijker nabij of in de gracht nog eene andere, dubbele beschoeijing, in gelijke rigting, aangetroffen, met eene bestrating van gewone keisteenen tusschen beide. Zoo niet mede deze, bleek alzoo de eerste althans duidelijk genoeg de beschoeijing te zijn geweest van eene voormalige gracht of diep. De vraag was van welke gracht of diep?

Dat het eene verlenging van het Hoendiep zou zijn geweest, waaraan men wel het eerst dacht, daartegen pleitte de rigting, die niet overeenkomstig is met de meer westelijke van het Hoendiep en eerder voorbij dit diep zich uitstrekte. Het is ook uit de geschiedenis niet bekend, dat het Hoendiep ooit te voren tot in de gracht of de stad heeft doorgeloopen. Zoo is het ook gelegen met het oud kanaal dat, volgens de overlevering, van de oude A, die oorspronkelijk ten westen om de stad liep, tot en in de stad langs de Vischmarkt geleid zou zijn, om met die rivier en zoo met de zee enz. in gemeenschap te zijn. Vroegere en latere gravingen in de stad op gezegde markt in het werk gesteld, bij den aanleg van de thans afgebroken en nu weder nieuwe Korenbeurs, van de riolen enz., hebben tot nog toe ook geene voldoende sporen, veel minder bewijzen voor het bestaan weleer van zoodanig kanaal opgeleverd. Maar buitendien is het niet waarschijnlijk, dat, al heeft er dergelijke waterleiding van de oude A in de stad plaats gevonden, daartoe het Hoendiep heeft gediend of een ander kanaal in die rigting, aangezien dit diep vroeger niet meer dan een sloot was, en het naaste punt, waarop de A de stad naderde, niet in die rigting — naar het westen — maar eerder in het zuiden en langs den bestaanden loop van het Hoornsche diep naar en in de stad zal te zoeken zijn, zooals wij dit reeds vroeger elders hebben aangewezen 1). Doch wat hiervan zij daargelaten, door vergelijking van de ontdekte beschoeijingen met de plaatselijke gesteldheid, zooals die aldaar heeft bestaan, vóór dat de tegenwoordige bolwerken en grachten om de stad zijn aangelegd, meenen wij vermoedelijk die te kunnen terugbrengen tot beschoeijingen van eene tweede buitengracht, die nog voor de Apoort, tusschen het Hoendiep en de eigenlijke stadsgracht aanwezig en met deze verbonden is geweest. Men sla EMMIUS op en den platten grond, welke hij van onze stad geeft tijdens de uitlegging en nieuwe bevestiging in het jaar 1616 2), en dan vindt men buiten de Apoort, behalve de algemeene hoofdgracht, die de oude en nieuwe wallen omgeeft, nog eene tweede gracht, minder breed, dan die hoofdgracht, doch

---

1) Zie ons stukje: *Over den ouden loop der A bij Groningen*, in de *Groninger Volks-Almanak*, 1842, bl. 50.

2) In de folio uitgave dezes jaars van zijne werken, vóór dat: *De agro Frisiae inter Lavicam et Amasin etc.*

vrij aanzienlijk, aan weerszijden van de beide naastliggende bastions uit die gracht gegraven om een gedeelte van den grond tusschen het Hoendiep en de gracht, dat alstoen met verscheiden huizen was bezet en, met een eigen poort en brug voorzien, eene soort van voorstad vormde. De beide armen van die tweede gracht hebben, van den hoek af gerekend, welken zij tegen over de Apoort vormen, de een, ten noorden; eene noordoostelijke rigting en de ander, ten zuiden, eene zuidoostelijke rigting.

Deze laatste nu komt overeen met de plaatsing en rigting van de gevondene beschoeijingen, zoodat zij, en wel de eerstgenoemde, deel van de eene naar de stad gekeerde zijde van dien arm kan uitgemaakt hebben. Over de bestemming van die tweede dubbele beschoeijing met de straat tusschen beide, valt moeijelijker iets zekers te zeggen: of zij met de eerste in verband heeft gestaan, dan op zich zelve, en dan b. v. tot een paardenwed heeft gediend, even als vóór de tegenwoordige vergraving ook in de stadsgracht bestond — dit blijft twijfelachtig en alleen bij gissing. In dit geval zou de aanzienlijke laagte te verklaren zijn, waarop die bestrating is gevonden, namelijk, volgens opgaaf van een deskundige, tot beneden den tegenwoordigen ebbestand aan de spilsluizen. Bij of na den gezegden aanleg van de nieuwe bolwerken om de stad is die buitengracht vervallen, zoodat zij op latere platte gronden, waarop die bevestiging volledig is afgebeeld, niet meer wordt aangetroffen.

Opmerking verdient het, dat, behalve bovengenoemde dubbele beschoeijing met bestrating daartusschen, ook de eerstgenoemde vrij laag was gelegen, ongeveer 1½ el onder het Winschoter peil, of dus 16½ palm beneden het merk van volzee aan de spilsluizen. Men leidt hieruit af, dat de waterstand vroeger veel lager moet geweest zijn dan thans. Dit is inderdaad waarschijnlijk het geval, wat den stand betreft van het water in de diepen dezer stad en zoo ook van de grachten om dezelve, in zoo verre deze met genen in verband stonden. Vóór de aanzienlijke regtgravingen toch van het Reitdiep en de vergraving der veenen in het Goregt en Oldambt, in de 17de eeuw, was eenerzijds zoowel de aanvoer van buitenwater als anderzijds die van binnenwater zeker veel minder. Maar men zal hierbij ook in aanmerking moeten nemen, dat buitendien daar even als elders algemeen de lagere plaatsen en vooral straten en wegen van tijd tot tijd aanzienlijk zijn opgehoogd

geworden, sommige meer zelfs wel dan noodig en raadzaam was.

Wij vermelden hier ook nog met een enkel woord, hoezeer bij het graven van het verbindingskanaal met het Hoornsche diep uit de gevonden grondgesteldheid is bevestigd geworden, wat wij over den ouden loop van de A aldaar langs de stad ter voormelde plaats vroeger hebben vermoed. De sluis is toevallig aangelegd juist even ten zuiden van de plaats, waar de A oorspronkelijk haren loop, in plaats van, gelijk nu, noordwaarts naar de stad, westelijk vervolgde. Men kan aan den uitgedolven grond nog blijkbaar het opgebragte gedeelte, waaruit de oude nog overgeblevene bedijking der rivier aan deze zijde is gevormd, onderscheiden van den natuurlijken ondergrond, en deze ondergrond bestaat, zoowel als de bovengrond, tot eene aanzienlijke diepte uit zware klei, hoedanig wel niet anders dan onmiddellijk uit en aan eene rivier aldaar in die mate door aanspoeling kan nedergelegd zijn.

Van dit uitstapje terugkeerende, begeven wij ons nu naar de andere zijde van de stad, om daar in oogenschouw te nemen de overblijfselen van oude steenen gewelven onder in den grond gevonden bij den aanleg van een riool in de Poelestraat en wel ten westen tusschen de oude Poelepoort en het Schuitendiep, bij en onder de woning van den heer MAATHUIS. De voorgevel van die woning bleek zelfs op die verwulven, als een fundament, te rusten; maar door de verzakking daarvan, ook vreezende voor die van den gevel, heeft men door betere fundering daartegen gezorgd. Bij de opruiming ten dien einde, kwamen die verwelven voor een gedeelte duidelijk voor den dag. Zij bleken uit meer dan eene boog te bestaan, en schenen noord- en zuidwaarts zich onder de straat en het genoemde huis uit te strekken — met hoe vele bogen en hoe verre was echter, als daardoor verder bedekt, niet uitvondig te maken.

Ook deze steenen bogen of verwulven vonden vele toekijkers en uitleggers. Men sprak van oude mijnen of kelders, van geheime onderaardsche gangen, die uit de stad naar buiten zouden geleid hebben, enz. Men sla echter met ons nogmaals het oog op den voormelden platten grond van Groningen of liever een anderen van nog vroegeren tijd, zooals men vindt in de *Geschiedkundige beschrijving der stad Groningen*, van prof. DIEST LORGION, achter het 1ste deel. Men ziet hierop nog de oude stadsgrachten, die toen voor een gedeelte reeds binnen-

grachten waren, en voor de poorten, zooals de Poelepoort, afgebroken door bruggen of overgangen over dezelve. Deze bruggen of overgangen schijnen, althans die bij de Poelepoort, uit lage waterbogen te hebben bestaan, waarover de weg heenliep en waaronder het water doorstroomde. Want tot dit einde, tot doorstrooming van de diepen, schijnen die bogen toen nog alleen gediend te hebben, nog niet voor de scheepvaart. Bij meergemelden uitleg van de stad in het begin der 17de eeuw zijn deze oude diepen ook in de tegenwoordige herschapen, en toen zullen dus ook die oude waterbogen verlaten en in den grond bedolven zijn, door de demping van de gracht waarin zij gelegen waren.

BLADVULLING.

14 Mei 1606.

Van de excessive dood-bieren, enthilligungh des Sabbaths ende andere abusen meer, is den Deputatis Synodi in hare Remonstrantie op eenen Provincialen landach oovergeven, wert alsnoch antwoordt ende resolutie verwachtet, ende een Jeder Prediger wert vanden Synodo vermanet, dat hie na syn beste vermoogen, ter plaetse daer hij woonet, bij sijnen Redger ofte Overheijt bearbeijde ende anhoude, dat daerinne versehungen geschee.

7 Mei 1617.

Van de excessive doodtbieren, enthilligung des sabbathsdages, vnd meer anderen abusen, wordt den Deputatis voorderen last gegeven omme resolutie op den provincialen land-dagh, daermit sulcke abusen vnd excessen mogen werden affgeschaffet, te versoecken.

8 Mei 1618.

Solde Classis geerne sien, dat nochmals over eijn sekere eheordning vnd affschaffingh des misbruijckes des Sabbathdages vnd der groote Leedtbieren mochte aengeholden werden. R. Synodus. Aengesien die kercken-ordnungh dat inden Mundt hefft, vnd het Landrecht selven lib. 3 art. 66, sick referiert thoe sekere wetten der h. kercke, datmen op die Landts-dage solle anholden, dat solcke wetten gestelt, vnd opentlich bekant gemaeket werden. Desgelicken oock wegen den misbruijck des Sabbathdages, vnd die excessive kosten vanden leedtbieren.

IETS OVER DE

ST. MAARTENS EN DER A SCHOLEN

TE

GRONINGEN.

1562—1595.

Wegens het weinige, dat er van deze inrigtingen, vóór de Reductie in 1594, in bijzonderheden bekend is, mag het van belang geacht worden om zorgvuldig alles dienaangaande op te sporen en te verzamelen, tot bouwstoffen voor hare meer volledige geschiedenis.

Ligt beider oorsprong tamelijk in het duister, ook uit de vijftiende eeuw blijkt van haar nog weinig meer, dan het bestaan. In de eerste helft der zestiende ontmoeten wij daarentegen gelijktijdig twee edele mannen aan het hoofd dezer instellingen, Regnerus Praedinius, als Rector van die van St. Maarten en Gerlacus Verrutius als Rector van Der A school. Het wetenschappelijk standpunt van den eerste en den weldadigen invloed van zijn onderwijs op de algemeen ontluikende verlichting en beschaving, waaruit, kort na zijn dood, de Hervorming in deze streken geboren werd, heeft de heer J. J. DIEST LORGION, ten vorigen jare, in een academisch proefschrift voortreffelijk in 't licht gesteld. De verdiensten van Verrutius zijn tevens daardoor meer bekend geworden.

Een belangrijk overzigt van de geschiedenis der Latijnsche scholen na de Reductie was reeds vroeger door nu wijlen Mr. H. O. FEITH gegeven 1).

---

1) *Redevoering ter gelegenheid van het 25jarig feest van het Depart. Groningen der maatsch. Tot nut van 't Algem.* Gron. 1819, Aant. blz. 19 en vlg.

Een voortgezet onderzoek is derhalve niet als overbodig te beschouwen, wanneer men, op het reeds bekende voortbouwende, eenmaal tot de kennis van het geheel wil komen.

Wie waren, vóór de veranderde inrigting der St. Maartenschool in 1595, de opvolgers van Praedinius? Welken geest ademde hun onderwijs?

Hebben zij ook mannen gevormd, die der wetenschap en maatschappij tot sieraad strekten?

Was het mede aan hen te wijten, dat deze school, tijdens de Reductie, in verval was geraakt?

Ziedaar eenige vragen, waarop tot heden slechts een zeer onvolledig antwoord is gegeven.

Dit bewoog mij tot de mededeeling van eenige berigten, betrekkelijk de opvolgers van Praedinius en Verrutius.

Zij zijn ontleend aan een handschrift in kwarto (afkomstig uit de verzameling van den heer DE SITTER, thans op het Archief te Groningen), onder anderen uittreksels bevattende uit Stadsnotulen- en Resolutieboeken, die in het oorspronkelijke nog steeds te zoek zijn.

Nadat Suffridus Petrus voor de eer der benoeming bedankt had, en Gerhardus Loppersum, als opvolger van zijn leermeester Praedinius, slechts één jaar werkzaam verkoos te zijn, werd den 25 April 1560 Nicolaas Sasschers tot Rector benoemd 1).

Met hem vangen de volgende berigten aan:

1562. An de Rector D. Nicolaes Sasschers toegestaen, dat hij van den Rijcken ende vermogenden uitheemschen scholieren voortaen sal hebben te genieten in 't halve jaer tijn stuiver, in plaetse van vier st., sonder consequentie, den 4 Junij 1562, bij B. ende R., Taelm., Geswoorne Meente ende Boumrn van der ghilden toegestaen.

1569. D. Ennius Elckio tot Rector van St. Marten gekoren, ende geintroduceert den 16 Sept. 2).

---

1) De akte van zijne aanstelling op het Archief te Groningen berustende, is in haar geheel medegedeeld door LORGION, *Verhandeling over Regn. Praedinius*, blz. 60 en volg. In 1567, om de woede der Spanjaarden te ontgaan, naar Oostfriesland gevlugt, is hij nog te Norden Rector geweest. Zie FEITH, t. a. p., blz. 24, 25.

2) Omstreeks dezen tijd was aan de A school geplaatst Bernardus Beijama, die aan »Henricus Helt pastoor sampt den andere Eerb. voorstanders der kercken St. Maria toe der Aa" verzoekt eenen anderen onderwijzer tijdig in

1571. Doctor Ennius Elckio resigneert 't rectoraetschap van St. Marten, 't welk wort aengenomen, den 21 Juni.

1571. D. Franciscus Mucerus in plaetse van Ennio Elckio tot Rector van St. Marten gestelt ende geintroduceert den 5 Novemb., in wiens plaetse als Rector gesuccedeert is D. Schultetus Scholtes, ende ingevoert den 10 Augusti 1587, ambobus pastoribus praesentibus, mit iij conss. ende Sijnd. B. Rolteman, egroterende, gelijck sulx in margine op den 5 Nov. 1571 is geannoteert.

1573. Schultetus is tot een conrector gepresenteert, den 28 Novemb.

1574. Schultetus, conrector tot St. Marten, den 22 Novemb.

1574. De soene des gewesene Rector Gerlacij ter Ae, wiens grootvader daer selfs organist ende koster gewest, by den Ommelanden bij provisie tot Lantsyndicus gesurrogert, ende Wijdenbrugge, een kremers soone, ende onlangs tot St. Marten Schoelmr, tot Lant-Rentemr gestelt, den 16 Novemb., welke sich gesamentlijck seer onverdachtich tegens oer vaderlijcke Stadt geltshalven gebruicken laten, den 16 Nov. 1).

1582. Franciscus Mucerus, apud Martinianos Rector, obijt, 20 Febr. 2).

1583. Ludovicus Gratema, Rector ter Ae, is den 18 Novemb. overleden 3).

1585. De Heeren Borgemrn ende Raedt hebben den praeceptoren ad S. Martinum toegestaen van elken inlander voor haer ordinaris arbeijt alle halve jaren 20 b.b. stuiver schoelgelt, ende den uitlandschen discipulen alle halve jaren 40 st.

---

zijne plaats te benoemen, opdat »bij tijts een goedt verstandich man in mijne plaetse mochte treden, daer die ionge ioecht (die een saedt des gemeene beste zijt) door goede leeringe ende omganck een welbehagen toe mochten krijgen." In den brief, zonder jaar en dagteekening, toont Beijema zijnen ijver voor den bloei dezer school, welke hij zal verlaten om naar Leeuwarden te gaan, zoodra zijn zwager met zijne zuster van Duwaij terug is gekomen. Archief, *Register*, dl. 5, bl. 114, no. 159.

1) Gerlacus Verrutius was in 1558 overleden. Zie de onuitgegeven *Kronijk* van Abel Eppens, aangeh. bij LORGION, t. a. pl., bl. 100, en over zijn hier genoemden zoon, blz. 103.

2) Deze was een leerling van Praedinius en Verrutius. Abel Eppens, zijn karakter en dood vermeldende, noemt hem Franciscus Tonsor. Zie LORGION, a. w., blz. 102.

3) Op het Archief te Groningen berust nog een, door zekeren G. Wernink, aan hem gerigten brief, van den 28 Aug. 1582. *Register*, 1582, no. 40.

ijder, den 20 Maij. Daerenboven den praeceptoren haer salaris verbetert, also dat quintanorum et sextanorum praeceptor in 't seker jaerlijx sal hebben 50 Embd. gl., de septanorum en Choermr 70 Embd. gl. ijder; En de nullanorum 25 gelijcke gl. tot 30 gr. st. elken gl. gewaert, den 15 Junij 1585.

Nota, dat de verbetering voor den Quintanorum en sextanorum praeceptoren is 25 Embd. gl., voor de septanorum en Choermr 16 Embd. gl. en voor de nullanorum magistro 15 Embd. gl.; somma van verbeteringe 56 Embd. gl.

1586. Petrus Loppertius, Iesuita, Rector tot Fulda, van B. en R. gekosen tot Rector alhijr, ad S. Martinum, den 2 Sept.; ende is bij hem afgeslagen, den 27 Febr. 1586.

Frid. Joan. Quants, quartanorum ad Martini lector, den 2 Aug. en 6. 9. Novemb.

1587. An den Rector Schulteto ook sijn commissie geaccordeert ende angenomen voor 3 jaren, op iij C. Car. gl. boven alle des rectoors andere extraord. vervallen, den 20 Julij, en sulx in plaetse Muceri; is geintroduceert 8 Aug.

1587. Rector Amnicus 1) Gerardus Veus, alsmede hijpodidascolus 2) sal ad paschatis f. verbeteringe harer salaris genieten, te vinden uit op de meijeren van der Oldampster kerkenlanden; den 6 Octob.

1588. (*Rectors en Mesters tractementen ter Ae*). Den 13 April des Rector ter Ae sijn gagie van 60 tot 100, den septanorum praeceptori van 20 tot 60, den nullanorum van 15 tot 40 Embd. gl. verbetert, half op Michiel ende half op paeschen te betalen.

Of er sedert 1588 tot aan de Reductie ook verandering in het personeel der docenten plaats heeft gevonden, blijkt uit het door mij gebezigde handschrift niet.

Daar inmiddels de roem der St. Maartensschool na den dood van Praedinius, *per bellorum tumultus*, zooals Emmius zegt, aan het tanen was geraakt, werden er terstond na de Reductie maatregelen beraamd om haar weder tot den vorigen luister te verheffen. De regering van Groningen getuigt immers, in hare belangrijke Publicatie van den 15 Maart 1595 3), dat zij

1) D. i. ter A.
2) Praeceptor of docent van lageren rang.
3) Naar een afzonderlijk gedrukt exempl., overgenomen door FEITH, t. a. p., blz. 20.

»oock vmme die wedder vprigting vnser woll ehrmaels wijtt beromeder, vnd nv ganszlick vervallene Scholen, vns bekvmmert vnd sorge gedragen, daer mit die leue joget nicht versumet, sunder thom besten des leuen Vaderlandes, in guder Tucht, Ehrbarheit, Lehre vnd Godtsalicheit moge vpgethagen, ia ock vnse Vaderlandt rundtumme her, (als ehrmaels geschehen) hir dorch moge gedienet werden.

»Vnde hebben tho dem ende den Erb. vnd Wollgelerden Vbbo Emmen uth Ostfrieslandt, daer he Lofflіken sulken Wercke etlicke jaren hehr vorgestaen, tho einen *Rectoren* gevordert, bestellet, vnde mit genochsame macht tho sodanige bedeninge nutte vnd nodich, wol versehen," enz.

Met Ubbo Emmius trad de school dus een nieuw levenstijdperk in. Het is voor dit onderwerp derhalve niet van belang ontbloot, om de juiste voorwaarden te kennen, waarop hij aangesteld en de magt, welke hem, ten aanzien der overige docenten, gegeven werd.

Een en ander zal niet beter kunnen blijken, dan uit het Raadsbesluit, waarin zijne benoeming is vervat, en uit de akte van aanstelling, hem dienovereenkomstig uitgereikt.

De minuten van beide worden gevonden in een oorspronkelijk Akte- en Ordelboek, over de jaren 1576—1604, hetwelk eveneens uit de letterkundige nalatenschap van DE SITTER aan het Archief te Groningen is overgegaan. Zij luiden daarin als volgt:

»Wy Borgermesteren ende Raedt der Stadt Groeningen doen kundt ende betugen mit dessen openen breue, dat wy den Erb. Walgeleerden Ubbo Emmen hebben erwelet tot een Rectoer jnder-Latinsche schoele oeuer de junge joeget, hem commissie, last en beuell geuende omme vlytich ende neerstich vpsicht tho dragen, dat de kinderen, yder na syner jaeren, vernufft, begryp ende verstandt, zoe wall jn de salichmaekende pure reformeerde leere ende godess woert als jnde boecken ende vrye kunsten wall ende ordentlichen geformeert ende justitueert moege worden, tot welcken effecte sullen syne collegae ende mede schoelbedeneren hem geboerlichen gehoer leisten ende bewisen ende synen rhades mede plegen jn 't kesen van de authoren, de se ider hoer locaet werden voerlesen, ende woe veern hem emant onbehoerliken anstelde jnt converseren ende ommeganc mit de junge joeget ofte syn debvoir neet dede ende geboerlichen vlijt anwende jnt institueren, sall he denselven

syner vocation getrouwlichen vermaenen ende zoe he alssdan perseuereert, ende hem nae syn beropinge (der geboer nah) neet schicket ende sich syner plats onweerdich dracht, sall vnsse vors. Rector een ander jn desselfs stede moegen surrogeren, doch neet dan mit vnssen voerweten ende consent, ende sall voerts voerss. vnsze Rector alles doen beneerstigen, verbugen ende bevorderen 't gene een guedt, vprecht, vroem ende yverich formator ende jnstitutor jnventutis eget ende geboeret.

Waervoer syn Ed. jaerlix voer salarys hebben ende ontfangen sall, wuth handen des Eerb. Rentmesters van de geestlike guederen, vyffhundert Embder gulden, tot 30 stadts stuver 't stuck gereeckent; daertho noch een eerlike woninge, vry van alle Borgerlasten ende eene schuete gemeen veentorves, tho betaelen de voers. jaerlike gaige jn veer terminen, naemptlichen vp paesschen, johannis tho midtzummer, vp Michaelis ende vp midtwinter, telckens Eenhundert ende vyffendetwintich embder gl. etc. Desse commissie steedts geduerende tot vnsse Reuocatie, anderinge, minderinge offte vermeringe nae des tydes ende personen gelegentheit, etc. sunder argelist. Dat oercunden wy mit vnss. Stadtz hijr vp gedrucket signete, den IX Aprilis anno XVc vyffendetnegentich.

Commissie vp Ubbo Emmen.

Wy Borgermesteren ende Raedt der Stadt Groeningen doen kundt ende bekennen jn ende vermidts deszen openen brieue, dat wy den Erb. vnd walgeleerden Ubbo Emmen tot ein Rectorem vnsser latynscher scholen eendrachtelycken erwelet, geuordert ende angenoemen hebben vnd ehme vulle commissie, last ende beuell ghegeuen vlytige vpsicht vnde sorge tdraegen, dat die leue studerende jueget zyner disciplin beuoelen getrouwlick ende neerstelick, soe wall jnde reijne reformeerde Religion vnd lhere Godtlicken Woerdes als jnden frijen khunsten vnd spraecken jnstitueret oeck jn gueden seden vnd Godesfruchte ertoegen worde.

Tot welcken effecte wy em dan oeck vorder macht accordeert ende gegeuen hebben die classes tho constitueren, authoren vnde boecken, daerjn die juęget sal exerceert worden, jn allen classibus tho erwehlen ende constitueren, Lectiones vnde exercitia tho ordonneren, Leges scholasticas anthostellen vnd tho exequeren, die gantse disciplin nha syn guedt beduncken tutt profyt der scholen vnde beuorderinge der tucht ende Godes-

frucht tho richten. Synen collegia jn alles wat der scholen bedieninge angaet tho gebeden vnde verbieden, arbeit ende stunden tho assigneren, oeck mit raedt ende thodoent der Scholarchen (van vns daerby gevoeget) deseluige off ende anthosetten 1) vnd sall voergenante unsse Rector synen thoganck tho den gemelten Scholarchen hebben jn allen voeruallende swaricheyden oeren Raedt mede gebruecken, durch hoere authoriteit steeds syne authoriteit vnd regeringe styven ende starcken. Sall oeck vorder die jnspection der Deutschen ende francoischen scholen an sich hebben, deselue meisteren (gelyckfals als jnden Lateinschen), sunderlinge jn erwhelinge der boecken, jn dat stuk van der disciplin, ferien, vnnde anders te gebeden ende verbeden ende also verschaffen, dat de ordinantie, soe van den Erb. Raedt daer van vpgerichtet durch wuth nageleuet worde.

Voer welcke syne dienste hij pro stipendio jaerlichs genieten ende wuth handen des Erbaren Rentmesters der Geestlichen guederen entfangen sall een summa van vyffhundert embder gulden, een yder gulden tot dartich vnser stadt stuw. gerekent, vnde dat jn veer termynen, alst vp Paesschen, Midtsommer, Michaelis vnnd Midtwinter jn ijder termin hundert vyffendetwintich der voerbenanten gulden tydtlich vnde wall (alse oeck synen Collegen) erlecht ende betaelt tho worden, mit noch een woninge van allen borgerlasten fry, vnde een schuete gemeenes torues alle jahr. Daer tho vnde tott allen anderen anliggenden dingen in saecken der scholen gedyen ende verbeteringe wy hem de hulplicke handt beloeuen te holden etc. Tho oercunde vnss. Stadt hyr under vpgedruckten Signete den 14 July anno XVc vyffendetnegentich.

(ter zijde staat)

Nota: »dat desse Commissie den 25 July versegelt geworden."

---

1) Door aan den Rector de bevoegdheid toe te kennen, om het ontslag van lagere docenten aan de regering voor te dragen, voorkwam men hun hatelijk streven om den Rector telkens te bemoeijelijken, zooals Gerardus Loppersum dit ondervond en mededeelde aan Suffr. Petrus, die ons deze bijzonderheid bewaarde in de volgende bewoordingen: .... conqueretur sibi non id incommodi solum ibi obstitisse, sed illud quoque quod essent illic in schola Hypodidascali, qui ipsum omnibus modis amoliri cupiebant, ea spe, ut ipsi Rectoratum consequerentur, et horum instigatione ipsum fuisse exsibilatum ab adolescentibus imperitis et improvidis, quod mihi facile pervasit esse verum, et postea ab aliis intellexi esse vero verius. S. PETRUS, *de Script. Frisiae*, XIII, 3.

Mogten anderen in de gelegenheid zijn de daarbij zich opgewekt gevoelen om deze — zij het dan ook geringe — bijdragen tot de geschiedenis eener belangrijke inrigting te vermeerderen of aan te vullen!

KLEINE BERIGTEN.

ROELINA PRAEDINIUS. Was er aangaande de huiselijke levensomstandigheden van Regnerus Praedinius weinig of niets bekend, thans heeft de heer J. J. DIEST LORGION uit oude koopbrieven bewezen, dat hij gehuwd is geweest met ABELE BELLINGEWEER, en dat zijn zoon ALBERT in 1588 is overleden, terwijl eene kleindochter ELLETJEN PRAEDINIUS de echtgenoot was van den Syndicus Dr. WILHELM HAMMONIUS.

Te laat om zulks aan den heer LORGION destijds mede te deelen, bevond ik dat Praedinius ook nog eene dochter heeft nagelaten, Roelina genaamd, die getrouwd is geweest met BEREND of BERNHARD DE SIGHERS, als Burgemeester van Groningen overleden den 24 Junij 1635.

Dit bleek mij uit het *Programma funebre* van Albert de Sighers, den zoon van Berend, die insgelijks als burgemeester van Groningen in 1650 is overleden.

Prognatus erat — zoo leest men daar — in hanc lucem, anno seculi hujus quarto, a. d. x Kal: Sextil. inter horam 8 & 9 matutinas, patre quidem viro Ampl. Spectatissimoque Dn. BERNHARDO DE SIGHERS, Consule urbis hujus dignissimo, matre vere ROLINA PRAEDINIA, Viri longè celeberrimi Dn. Regneri Praedinii, dexterrimi ingeniorum formatoris, patriaeque scholae Rectoris meritissimi filia.

In het *Programma funebre* van Berend de Sighers is ongetwijfeld meer over haar en hare verwanten te vinden. Tot mijn leedwezen heb ik echter geen exemplaar van hetzelve gevonden.

GRAFSCHRIFT OP Mr. D. F. J. VAN HALSEMA. De geleerde schrijver van de *Verhandeling over den Staat en Regeringsvorm der*

Ommelanden tusschen den Eems en de Lauwers, met het door hem uitgegeven *Hunsingoër Landregt van* 1252 het 2e deel der werken van het genootschap P. E. J. P. uitmakende, ligt begraven in de kerk te Wirdum. Zijn lijkgesteente, thans nog leesbaar, bevat het volgende opschrift:

Viro Nob: et consultissimo
Diderik Frederik Johan van Halsema
I. V. D. Hovelingo in Wirdum et Loppersum,
Judici in Loppersum, Oosterwijtwert &
Societati Groninganae pro Jure Patrio Excolendo
et Literatae Leidensi adscripto
Qui natus die XI Nov. MDCCXXXVI,
Obiit XXIV April. MDCCLXXXIV
Marito optimo monumentum hoc fieri curavit
vidua moestissima
T. Tichelaar.

Qui veterum leges ritusque docebat avorum
Frisiadum et patriae publica jura suae,
Fama viri superest, latumque perambulat orbem,
Exiguus quamvis hic tegat ossa lapis.
I. de Rhoer.

Het wapen op dezen steen gebeiteld, is een man, een zwaard over het hoofd zwaaijende.

Een andere steen in hetzelfde kerkgebouw, even als de vorige, voor den kansel weggenomen en in den gang gelegd, wees het graf zijns vaders aan, blijkens het opschrift:

Hic sitae sunt exuviae Fred: Wilh:
ab Halsema nati in Loppersum pa-
tre Theodorico ab Halsema, matre
Biuche Wiibes, Denati Rusthoviae
die 29 *Men. Maji* 1767, *A°* *Aet.* 85.
Optimo patri pietatis ergo
hocce monumentum posuit
T. F. J. ab Halsema Jurium Doctor.

Tot de mededeeling van belangrijke opschriften op grafsteenen, klokken enz., zij dit tijdschrift aan alle gewestgenooten, inzonderheid aan de heeren predikanten en onderwijzers, aanbevolen!

VRAGEN.

1.

Portret van regnerus praedinius. Mij is stellig verzekerd, dat het oorspronkelijk portret van Praedinius, in olieverw, waarnaar de gravure in de *Effigies et vitae Profess. Acad. Groningae et Omlandiae* genomen is, omstreeks 1838 of 1839, te Groningen op eene boekverkooping zou zijn verkocht. Zoo ja, wie is dan thans eigenaar van deze schilderij? Hij, die daaromtrent eenige inlichting kan geven, gelieve zulks te doen, in dit tijdschrift.

2.

Portret van rudolph agricola. In het weinig voorkomend werk: *Opus Chronographicum orbis universi*, van p. opmeer en l. beijerlinck, *Antv.*, 1611, I, p. 436, lees ik, bij het daar voorkomend portret van Agricola, eene zeer merkwaardige zinsnede, welke ons de gelijkenis der afbeeldingen van dezen beroemden Ommelander volkomen waarborgt. De schrijver zegt namelijk: Adscriptus inter ciues Amstelrodamum etiam fuit arnoldus huysman (agricolam vox ea sonat) Rodolphi ex fratre nepos, vir valdé modestus ac probus, mihique familiaris. Miserat verò Rodolphi Agricolae effigiem Sibrando Occoni Viglius Zuichemus, quae ex ipsiusmet autographo fuit delineata. Nam inter ceteras artes liberales, in quibus ad miraculum excelluit, pictura etiam refertur cum primarijs ejus magistris certare potuisse. Quam tamen sine ullo doctore, solâ ingenij fretus praestantiâ, exactè conceperat.

Nog heden hangt in het Klaarkampster Weeshuis, te Franeker, een fraai portret van Agricola in olieverw, afkomstig (volgens Mr. tresling, in den *Gron. Volksalm.*, 1843, blz. 19) van Gerardus Agricola, den laatsten abt van Klaarkamp. Naar dit laatste is 's mans afbeelding voor den Gron. Volksalmanak

vervaardigd, welke geheel overeenstemt met die bij OPMEER, uitgezonderd dat de eene regts, de andere links is.

Is welligt het Franeker portret hetzelfde, waarvan OPMEER spreekt?

Behalve een zeer oud en bijna geheel aan het voorgaande gelijk portret, eveneens in olieverw, op het Archief te Groningen voorhanden, en waarnaar de gravure in de *Effigies et vitae* schijnt gemaakt te zijn, bestond in de vorige eeuw in de consistoriekamer te Baflo, »het Schilderie van dien beroemden Rudolphus Agricola, aldaar gebooren in den jaare 1442, met dit Latijns om- en onderschrift, door mij ook voort afgeschreven:

Rudolphus Agricola Baffelo-Omlandus, in Acad. Heidelbergensi Professor.

Si tibi maturis tantum licuisset ab annis
Quod medium statuis perficere Agricola.
Auctores alii poterant tacuisse diserti.
Quicquid enim ratio postulat, ipse dabas."

Dit verhaalt HARKENROHT, in zijne *Oostfriesche Oorspronkelykheden*, Gron. 1731, II, blz. 791. Waar is dit portret, dat, indien ik wel onderrigt ben, ter voorschreven plaats niet meer aanwezig is, gebleven?

3.

PORTRET VAN JOHAN KNYFF. Harkenroht vervolgt: »Daerby vonde ik ook aldaar nog in de Pastorie van Ds. Johannes Dalhof, te Baflo, het Schilderie in 't groot van JOHANNES KNYF, Eerste Bisschop te Groningen, met dit Bijschrift:

Effigies Rmi. Dni. D. Johannis Knyf Primi Episcopi Groeningen: Qui vbi Annis octo foeliciter. Huic praefuit Ecclīæ. Obyt Anno 1576, die vero Octob. prima. Cuius aīa requiescat in sancta Pace. Aetatis svæ 63.

onder zijn Wapen:
Confortare.

Weet iemand omtrent het bestaan van dit portret ook nog eenige aanwijzing te geven? Van Knyff is geen portret in plaat gebragt, zoo ver mij bekend.

1580—1594.

BRIEVEN EN ANDERE STUKKEN

BETREFFENDE

DEN TOESTAND VAN GROENINGEN,

IN HET BIJZONDER MET BETREKKING TOT

SPANJE.

(*Vervolg van bl.* 86.)

Afschrift. 9.

Durchluchtige, Hoochgeboern Genedige Furst vnd Heer, alsoe V Princel. Ex. am bestenn erjnnert, mit wat list ende fortse, men de vander naerder vnie getrachtet ende onderstaen, de stadt Groeningen, mit garnisoenn ende gewaldt vann Krijchsvolck te besettenn (dewelcke wij ende de goede borgeren, mit groote moyte ende onkosten tot denst vann Con. Mat. onsen allen genedichsten heerrn ende erholdinge der Stadts vryheyden, Priuilegien ende gherechticheydenn, bessheer selffs, getruwelyck besett ende bewaert) Ende wy oeck als nu eenige hyr binnen beuonden, die geneight, der naerder vnie thostandighe Ruyter ende knechtenn (hyr jnder naheyt ligghende) jnder stadt te brengenn, hebbenn deselue, den III huius, mit goede thouersichtt, versnellet ende jn bewaeringe gesteldt. Derwylenn dan V Ex. weegen Hoochgedachter Con. Mat., durch thogesante brieuenn ende anders genedichlycken onthieten ende vertroestinghe gedaenn, der Stadts olde walheergebrachte Liberteiten, Vsancien, Tractaten, Priuilegien, Statuten, vry vnnd gerechticheydenn (die een tydtlanck, leyder ende bysunders denn Stapell, seer verdruckt ende tondergebrocht) neet allene te willenn handthauen ende doen onderholdenn, dan oeck dieseluighe, nha gelegentheyt te vermeerderenn,

Neffens dem dese stadt ende de goede Ondersaten, mitt ghene besettinge vann Soldaten offte fortresse, bouen Tractaten, te belastenn noch te beswaerenn, Hebben demnach onsen troost ende vertruwentt (neghst Godt) an hoochstged. Con. Mat. onsen nhatuerlycken Princen vnd Heernn ende V. Ex. (nha bescheenen Pacificatien, sampt vpgherichter Vnie ende wes anders noch tot meestenn rust ende wallfaerth deser synner Mat. arffnederlandenn ende jder bysonder sall accordeert ende beuonden moegenn wordenn) gehoersamlyck als syne Mat. getruwe ondersaten willen stellenn, Ende want wy dan, ydtzeriger tyt, dier oersaeckenn ende der voerss. apprehensie haluenn, vast allendt tsydenn, vyandtlycker wyse angesprenget ende apparentlycken noch wyder verdarff ende ouerlast ons tho besorgende, Wollen derweegen ons, jn gehoersamer onderdaenicheyt, tot genedigen ontsett ende tydtlyckenn bijstandt, an synen Con. Mat. nha vp gerichtenn Tractate, demoedichlixst ende thouerlaetich, getroestet holdenn, neet twyuelende, V Ex. (als desselffs verordenter Stadtholder) werden mit gheboerendenn ernst ende andacht behartigen, de groote anliggende jmportancie ende gelegent dusser Stadt, Ende derowegenn mit nichten tholaetenn noch veroersaken, datt soedaene Stadt sall geweltlyck vann emantz bekrachtichtt ende volgendts tot kendtlycken nahdeell vann syner Mat. ende der gantser Lantschafft (des Godt verhoede) eroeuert ende jngenoemen moegen wordenn, Durchluchtighe Hoochgeboeren Genedige Furst vnnd Heer, der Allmechtich Godt will v Pr. Ex. jn gewonschten wallstant ende gelucksaliger Regierungh, langdurich vrysten ende bewaeren.

Schreuen onder vnsen signete den V Marty 1580.

Euwer Furstl. durchluchticheit

gehoersame ende getruwe onderdaenen.

Borghermesteren ende Raedt sampt taelmans, Swoerne meente ende bouwmesteren vanden Gylden der Stadt Groeninghen.

Den durchluchtigen hoechgeboeren fursten ende heernn, heern Alexander Prince van Parma ende Plaesance, Con. Mat. Stadtholder ende Capitein generaell etc. onsen gen. heern.

Duplicata ende triplicata hyr van affgeveerdicht, denn vi ende vii Martij vors. Noch quadruplicata ende quintuplicata data 13 marty ende data xxi aprilis afgefeerdightt.

Dit js jnde vyffte missiue voer een kalfftyenn jngelecht worden.

Jn betrachtung des viants list ende nauwer belegeringe ommeheer (waer durch weegen ende stegen to waeter ende tho lande seer vnuehelich ende beenget) onse voergaende besorchlick jntercipieert ende neet ouergekoemen moegen zynn, hebben derhaluen deesen tegenwoerdichlyck then vyfftenn affghefeerdightt daermet wydere jnconuenienten ende verdarff, tytlick voerghekoemen ende dese Stadt tott denst vann syner Mat. ende waluaerth der ghoede ghetrouwe ondersaten om spoedichstenn salueert ende erholden moege worden. Schreuen den xvii Marty 1580.

Nota datt die Triplicata durch denn boedenn selfs (van verspieders omsingeltt) jnt fuir geworpenn ende he volgendts weder thorugge gekeerth.

Afschrift. 10.

Erentfeste wyse voirsichtige goede vrunde. Wy hebben V Er. Wish. scriften in date den vierden deses ontfangen vnd mit becommerden bedroeffden gemoede daervuyt vernoemen, het ongemack jn V Er. Wish. stadt onder den borgeren aldaer erresen, Ende weewal wy verhopen ende des betrouwens zyn, het worden V Er. W. die saecke mit goede behoirlycke ende borgerlycke middelen dermaten onderfangen ende henleggen, dat verner ongemack vermydet, borgerlycke eendracht gestifftet ende algemeene ruste jn V Erb. W. stadt geholden sall worden, Wy oick niet en twyuelen off het werden V Er. W. niet tegenstaende desen onlust, oere associatie mitten generale staten tot vuytkeringe der Spaingarden ende oere adherenten als gemeene vyanden des Vaderlandtz vpgerichtet ende daerbeneffens de jngewillichde Religions vrede, onuerbroecklicken

naecoemen ende sich vander generaliteit niet laeten affsonderen, dan daer by bestandich verblyuen, gelyck wy, volghende onse gedaene associatie, eedt ende belofte, mit hulpe van Godt almechtich, bedacht ende geresolueert zyn 't doene, Soe hebben wy nochtans vuijt goeder Trouwehartiger menonge niet onderlaeten konnen V Erb. W. desfals jnden besten te begroten, vruntlycken begerende V Erb. W. niet beswaerlix tegens opgemelten borgeren willen vornemen, dan jn gefolch voergeroerter associatie ende religioens vrede, alle borgerlycke wegen gebruycken, dat die geuangen borgeren wederomme erlediget ende alle onuerstandt ende diffidentie gehelicken wech genoemen moegen worden, Tot welckers meenonge wij oick an onsen Erb. heeren Stadtholder den wolgeborenn Graue tot Rennenberch gescreuen hebben, Ende oft wel wij sulcx tot V Erb. W. vns versehen, Begeren niet min derseluer weder bescreuen antwoort bij brenger deses opt spoedichste ende vmmers tegens den anstaenden Landtdach, die opten xiiii Martij binnen der stadt Deuenter gėholdenn sall worden, Mit beuhelinge des Almechtigenn, Datum opten landtdach binnen Campen onder segel derseluer stadt den vii Martij 1580.

Ridderschap ende steden des
Landes van Oueryssell.

Den Erentfesten wysen voirsichtigen Borgemesteren vnd Raidt der Stadt Groningen onssen goedenn vrunden.

Recepta den x Martii 1580.

11.

Vor ju Eedelenn gestrengenn Eerentfestenn hochgelerden Wysenn vorsychtijgen heerenn luyttenant vnde hoffetmannenn van wegenn con. maijtt. der statt ende omlanden van Gronnijngenn etc.

Der wijll dan, mijn hochwijssenn, herenn wij jtzundes alnu van con. maijtt. vnde vnsser aller vyantt wederom dorch dije

hant goddes, vnde met conlijcke maijtt. crijsffolik wth vnssenn cleijnne ortt landes wedderom verdreffenn vnde wth gejagett, sall nu sijn ser van noden dattmeer eennen betterenn vpsijchtt vnde ordijnantzij maeke met den gemennenn ingesettenn des landes datt deen vyantt alsoe niet weer jn worttelle, want heett selffe vnsser alder vordarff vnde schadenn js gewest, vm dan nu sulckes jnder tijtt vorthocomenn, can niet geschenn, heet sy dan datt mijn heeren dyer vmlandenn verordenn jn secker sees gortterenn vnde stellenn jn ydderenn gortter een godden offijeseer thot eenn reddijeer, bijdenn reddijer jn ijder gortter een comsarijs, dije alsdan dije gementte dem eedtt van getrouwijcheijtt vor sijn maijt. vnde des ydderenn eegen walffartt tho vordedygenn affneme, warmedde datt dije vnderdannen wedder mochtenn gebracht worden in vorrijge ruste vnde van den vnijeerden profijntzijenn contraye, mijtz datt meen sije jn ordynge van tochtten, wachtenn stelle vp alle dijcken, dammenn passaijgeenn, war dees nodijch mochtte sijn, met brant offte clockenn slach, dar men see verrorderde, sonder des sal men qualkenn dye gementte wedder connen vnderscheyddenn den godden vanden quadenn etc.

Vnde der wijlle dan mijn hochwijssenn herenn datt jck vndergeschreffenen een sunderlijcke effektie thott mijnnen konijnck vnde mijn vaderlantt hebbe, vm datt selffe mett lijff vnde goett vortho staeenn, vnde deen vijant tho belettenn alle passaijgijeenn helpenn vorsenn vnde vorsorgenn, soe mijn heernn geleffenn van wegenn con. maijtt. my verseenn met den reddijer rechttenn van vsquertt, vthussenn, vthusermeden, sandwer, oldenzij, nijlant, welck jtzundes van vnbequeme reddyerenn bedeent vnde jntijden vanden vijant angesworen sijnn, als assweres vnde Leffert Clantt, mijn heerenn anne twijffell niet vnbewost, hijr bij solde wall flyenn, eppenhussen, huyssijnge, mijddelstum, westerwijttwertt, menckewer, elswertt, stijtswertt, kanttes, welcke doch alsoe jn een drachtt by dije dijckenn verordent gewest vnde vleijeenn, dar medde salmenn den ortt woll connen besettenn vor alle jn vallenn, dem nach woldenn mijn heerenn mij beneffenn vergunnenn an dije dijckenn tho wonnen een van dije wthgeweckenn huijssenn, dar jck mijn rustijnge vnder ander wappenenn verseckertt con sijnn vnde sonder des mijn heerenn jst vnmogelyck deen vijant vant lant tho holdenn, want eer redde verledenn satterdach bij schonnenn lijchtenn dage tho wthussen een schijp selff soffenn vant lant gehalt,

twijffellen afferst niet mijn hochwijssen herenn werden des jn dan annemen vnde dije versemijnge donn, war mede des connijnck vnde dat lant grotlyckenn gedent sijnde, dijtt doende.

Abell Jttens, ju gestrengheijden hochwijssen onderdann wes jch vermach.

Afschrift. 12.

Johan Graff vnd herr zu Oistfrieslandt.

Ersame hoichgelarte lieben besondere, wir werden berichtet, das Ihr denn Hochgelarten Johan Marij vonn Reydt, doctor, gefencklich anhalten sollett, Weill nu er jn sachen Jurgen Wybrandts hirbeuoern von den durchleuchtig Hochgebornen fursten, herrn Wilhelmen Printzen zu Vranien etc., credentz vnnd werbungh an vns gehabt vnnd daher seine person kommen, auch vnser Secretarius vnnd diener Hilger vonn Reydtt, der dessenn vetter ist, vns berichtet, das er mitt der Trubell so jungsten euch furgelauffen, nichts zu schaffen gehabtt, sondern anderer parteijen sachenn da abgewartet, Derwegen gemelter vnser Secretarius vnns gepetten vmb seine vettern erledigungh an euch zu schreiben, als gelanget an euch vnser gnedigs gesinnen, jr wollett gerurten Doctor freij vnnd vnbeschediget aus der Statt, bey zeigern vnserm botten geben vnnd folgenn lassen, jmfall aber Jr euch dessen verweigeren muchtet, dessen wir vns doch mitt nichten versehen, alssdan vns die vrsachen seynes vffenthaltens zuschreibet, vns darnach haben zurichten. Datum Stickhausen am 4 aprilis anno 1580.

Johan Graff zu Oistfrieslandt.
ma: pp. ss.

Den Ersamen Hoichgelarten vnseren lieben besunderenn Burgermeisteren vnnd Raedt der Statt Groningen.

Recepta 9 apr. 1580.

Afschrift. 13.

—

Alexander Prince van parme ende van plaisance Lieutenant gouuerneur ende capitein generael.

Erentfeste, achtbare, wyse vnd voirsichtige lieue besondere, Ghij hebt alrede by onse voirige brieffven volkhommentlyck verstanden, het welbehaegen ende sunderling gefallen, dat wij draegen jn den goeden wille ende trouwicheit, die ghij tot dienst vann godt ende zyne Co. Mat. tot bewaernisse ende bescharmenisse vande Stadt groeningen ende goede jnwoenderen aldaer mitten daet bewesen hebt, ende daegelycx lancx zoe meer bewijset, jetzundt en kunnen wij uwer goeder meijninge nyet verholden, dat wij mit alle mogelijcke wegen ende middelen beneerstigen het secours ende ontset van etlich goet getal voet ende peertvolck, om V te bevryen ende ontslaen vande verdruckynge ende tyrannie vanden prince vann Oraignyen ende zynen aenhangeren, V versueckende daeromme vann wegen zyne Co. Ma. wel ernstlycken, dat ghy uwe goede ende chrijstelycke diensten veruolgen ende continueren willet, ende V ten vlytichsten voirwachten, dat ghy mitt bedriegelycke beloffien vnd toesagen oick de valsche aenslaegen vanden gemelten van Oraignien, nyet verfueret ende verleydt en wordet tot uwes selues onuerwyntlycke schaede vnd onderganck, maer ter contrarien nacht ende dach op uwe hoede zyn, opdat ghy nyet ouerrumpelt en wordet, gelyck de van Mechelen, diewelcke by gebreecke van guet thosicht, geuallen zijn inde ellende ende desolatie, de een yedern kenlyck js, zunderlinge duerdien zij gedissimuleert hebben met etliche ketters, heretycken ende quaetwillige, de binnen der stadt waeren, dus wilt desse zaecke behartigen ende een weynich tyts stantafftich blyuen, verwachtende die aencompste van V ontset ende secours, Nemende altyts voer ogen soe affgrijselycke zaecke dattet js, te vergetenn zynen Godt ende natuerlycken prince, voir dewelcke by alle geestlycke ende weerlijcke rechten een yeder gehouden wordt, zyn goedt, lyff ende leuen te streckenn, Ende gants vastlyck ons toe betrouwende, dat ghy alsoe doenn sult,

befelen V hiermit den Almechtigen. Datum Namen den xiii dach van aprili 1580.

Alexandre.

Pour l'indisposition de landienaer et premier Secretaire du Roij.

S. de Grimaldi.

Dem Erentfesten achtbaren wysen vnd voirsichtigen lieuen besunderen Schepen vnd Raedt der Stadt Groeningen.

Recepta den xxxi Maij 1580.

14.

An allen Ritmesteren, Houptlueden, Beuelhebberen, Rueteren ennde knechten wesende onder den Eedt ende Regementt van ons Georgh van Lalaingh, Graue van Rennenbergh, Stadtholder ende Capitein generall van Vrieslant, Ouerissell, Gronningen ende Lingen, etc.

Hoe wall wy noitt gemeint hadden, datt ghy luiden soe vnbedacht ende roekeloes sultt hebben jn vergetelheitt gestaltt die goede affectie ende tho genegende gonst, die wy stedes tho vwers gedragen ende jnsonderheit, datt ghy jn onsen dienst wesende, eerlick onderholden ende betaeltt muchten worden, gelyck allen anderen krychsluiden, ons hier the voeren gedient hebbende, moeten bekennen, twelcke wy ock gheerne hadden gecontinuertt soe verre die gedeputierden vander naerder Vnie hoer woertt ende beloffften (dienaengaende an ons schrifftelicken gedaen) niet jn gebroeken ende tegengekoemen waeren, soe hebt ghy luiden desen vnangesien, sonder enige wettelicke redenen ende voergaende kennisse van saeken, vp die vnwaerachtige ende valsche persuasien van enige quaetwillige moitachtige geesten v tegens vwen gedaenen Eedt van ons gescheiden, Twelcke wesende een saecke van grote vndangberheit ende tegens tgemoet eens vromen ende vprechten Souldats (die welcke syn Eedt betrachtende syn eer ende naem behoert meer-

der tho achten dan alle geltt offte guedt jae lyff offt leuentt) hebben wy vermits die getrouwicheit onses adelickes gemoets ende sonderlinge affectie, soe wy tutt v luiden draegen om die gueden diensten, die ghy voer dese alienatie ons jn aller getruwicheit hebt gedaen, ende vermoedende, datt ghy, dorch vnuerstantt syt veruoertt ende misleitt, niet willen noch konnen na laeten v mits desen tho verstendigen, hoe dat die vander naerder Vnie sich onderstaen hebbende verscheidene saeken, contrarie hoer woert ende belofften ons gedaen, an tho richten, wie hem luiden daer van by onse brieuen well ernstlicken hebben vermaent, verhoepende dat sich sulcks (alst behoerde) solden jnt beste verstaen ende by hoer woertt ende beloffte verblyuen, dan jn plats van guedt mit guedt, hebben sy tguedt mit quaet geloent, ende van dier tytt aff dat sy vernomen hebben, dat wy niet konden lyden, datt sy hoer woertt ende gelofften tutt hoeren proffyt solden enichsins moegen breken ende dat wy sulcks voele min tutt hoern versoeck solden willen doen, hebben sy alle middelen gesocht, om ons (soe voele moegelick) wt ons Gouuernamente tstellen mit secrete verwilginge vande affbrekinge der castelen jn Vrieslantt vnde mitt eene vnbequame repertitie ons ·alle middelen van gelde tbenemen om v luiden tbetaelen (als Popko Vffkens am besten iss bewust) vnde soe volgents Bartoltt Entens jn onszen plaetse vp tho warpen, ende v luiden dorch verscheidene calumnien ende valsche angeuent van ons tho verfrombden. Datt dese dingen waerachtich syn, worden wy soe klaer als den helleren dach tutt syner tytt doen blycken, weshaluen wy veroersaekett syn wegen onser conscientie ende guede reputatie niet wyders ons mit syn luiden tuermengen ende angemerckt sy gheen woertt noch eedt en holden ende niet en soeken an alle adell ende luiden van eeren tho verdrucken ende tuernielen, by die generaliteit jn achteruolch der Pacificatie van Gentt ende generale Vnie tuerblyuen, die by ons allen soe hoechlick iss besworen, gedenken dattet ons voer Godt ende ganse werlt roemelicker sall syn mitter generaliteit ende gansen Adell deser Nederlanden ons woertt, Eedt ende gelofften tholden, dan an Godt, an Co. Mat., sampt soe lofflicke tractaten menedich ende trouloes bevonden tworden, Soe verre ghy luiden nu mitt gelyke vroemicheit v wapenen mit eeren gedencken tuoeren tut dienste Goedes, twes Coenincks ende Vaderlants, soe en twiuelen wy niet ghy solt v tutt ons daetlick ende jn ansien dieses als vwen waer-

achtigen Ouersten weder begeuen. Twelck doende sollen wy v als getruwe krygesluiden eerlick van aller vwen achter wesent doen betaelen, ende daeruan by dese lofflicke Stadt Gronningen guede versekerheit doen hebben, daer ghy anders tut onszen groeten leetwesent als slauen van eenen trouloesen bloetdorstigen zeroeuer ende menediger (wie wtt synen Ohruede ende Eedt hier onder gestaltt breder tho sien) allenthaluen jn miserie ende elende sultt vp die fleissbanck geuoertt worden ende jn aller vneere ende smaetheit moeten steruen, die sonst anders weerdich sytt jn dienst van eenen vromen Prince (als vprechten Souldaten tho steitt) eenen vnstarffelicken naem ende eer mitt feitt van waepenen tho gewinnen, Daer tho wy v luiden voer dese laeste reise onse gnaede ende gonst anbieden, niet twyuelende ghy werdt vwen ehr ende eedt bedencken ende ons van v guede meninge mitten eersten verstandigen, daer tho ghy v Commissarien om mitt ons ende der voorss. Stadt tracteren, onder seker geleide van vry ende vnbeschadigett off ende an tmoegen trecken, sullen moegen affeerdigen, die welcke wy hun voerlenen mits desen.

Copie vande Ohrvehede van Bartholtt Entens hier boeuen vermaentt.

Ick Bartholt Entens van Mentheda, Doe kondt ende bekenne mits desen, datt alsoe die hoicheitt vanden Ertzhartouch van Oestenryck, Gouuerneur generall der Nederlanden, vp den vier ende twintichsten October lastleden, hefft belieft tho decretieren sekere prouisionale ordinantie tuschen die stadt ende ommelanden van Groeningen, waer nha partien sich ten beiden syden moeten regulieren ende datt daerjnne onder anderen wordt verhaeltt van myne ontslaging, onder beloffte van tho rechte tho staen ende cautie tho prestierde van tgewysde tuoll doen, weshaluen jck anden Erbaren Raedt der stadt Gronningen by Requeste versocht hebbe mede mynen geuanckenisse onder borchtochte vanden Erntuhesten Erbaren ende fromen Jacob Hilbrandes, Wiltko Rolteman, Rembertt Entens ende Popcko Vffkens der Jonger erloest tworden, mits ock doende een Christelicke ohruede etc. Waerup die van Gronningen my, onder belofftenisse van tegens hem luiden achteruolgede duoerss. ordinantie te rechte te staen ende vp cautie vande vier persoenen myner geuenckenisse, hebben ontledigett mits ock doende een Christelicke ohruede etc. Loeue ende swere daeromb tutt Godt almachtich,

dat jck van nu voertaen tutt ghenen kompstigen tyden sall noch will dienen offt my eniger wyse gebrueken off gebrueken laeten tegens Co. Mat. van Hispanien off tegens die generale staten, noch tegens off tutt schade ende nadeell deser stadt Gronningen offt hoeren jurisdictien ende gebieden offte der soluer jnwoeneren, Ock loeue ende swere jck Borgermeisteren ende Raedt, Stadt diener offte Stadtboeden, Borger offte Jnwoener, Frouwen offte Junckfrouwen, noch niemant vanden onderzaiten offte anderen die deser Stadt Gronningen dencken tuerdedingen, niett tbeschaedigen mit woerden, warcken off mitter daett, noch ock durch emants anders van mynent wegen doen off geschien laeten, an parsoenen noch an guederen, tho waeter noch tho landen, jn dorpen noch jn steden, vp wegen noch jn stegen, tho voete noch tho perde, by daege noch by nachte, om deser geuanckenisse wille ende anders alles by lyffstraffe ende verlies mynes halses, datt my God soe helpe ende alle syne hilligen, des hebbe jck ditt mit egender hantt tutt waeren oerkonde ondertekentt, Actum den 27 Januarij 1579, onderstondt, Bartholt Entens van Mentheda.

Andere Copie mede hier boeuen vermaent, Jnholdende puncten ende Articulen, die Bartholt Entens van Mentheda ons Georgh van Lalaingh, Graue van Rennenbergh, Stadtholder ende Ouerste etc. als onse Ouerste Lieutenantt ons loeuen ende sal tonderholden Jnt bedienen van syn amptt.

Erstlick sall hy ouer onse krygesvolck goede dissipline holden ten einde die ondersaiten niet wtt geteert off verdoruen worden, sall guede vpsicht nemen datt all sulke plaetsen, als wy ordinieren sullen, mit gueden garnisonen wall bewaert worden, daer die viant (dat Godt verhoeden will) Jnden platten landen Jnuallen wurde, sall hy sich tot ghene slachtinge geuen sonder ons wtdruckelicke beuelen, maer bewaeren alsulcke starkten offte platsen als hem beuoelen syn sullen off worden, Ende als wy niet binnen slants syn, sall hy niet voernemen offt doen, sonder raedt aduyss ende consent dergenen, die wy van onsen wegen daer tho ordineren sullen, Soe sall hy ock voer all wachten datt hy ghene partye en betoene noch wt enige haett noch wraeckgyricheitt, sonder alleene die defensie

ende weluaeren vande geunieerde generale prouincien soeken, gelyckfals sall hy jn saeken van de Religie niet anders doen als by syne Alteze ende generale staten volgende, die Religionsz vrede geordiniert isz ende jn sulcker gestaltt, soe wel vande eene als die andere Religie jn hoere haeue ende guedt helpen mainteneren, sonder hier jnne partie tdraegen. Lestelicken sall hy jnn alles tutt dienste van syne Mat. de generale staten ende defensie des gemeinen vaderlants doen alle tgene eene vprecht ende froem Ouerste Lieutenantt eigett ende geboeret tdoen, ende ons jn deze ende andere hierwtt dependerende puncten als synen Ouersten alle gehoersamheitt leisten ende den Eedt van getruwichheit doen. Jck Bartholt Entens van Menteda, bekenne mits desen, dat Jck die voerss. puncten by mynen Eede angenoemen hebbe tho achteruolgen ende tegenwoerdelick noch anneme tonderholden. Oerkonde die ondertekeninge van myn hantt, Actum Lieuwarden den 10 Martÿ 1579.

Ondertekentt, Bartholtt Entens van Menteda.

Thoe oerkonde onsen naeme ende cassett hieronder gesteltt ende tutt merder versekerheit mit des Stadts Signet beuestiget binnen Gronningen den 19 Aprilis Anno 1580.

Georg van Lalaing.

Afschrift.

15.

Anden Grauen van Rennenborch.

Edel walgeboren Graue, Gen. heer Stadtholder, vwer Gen. missiue ende bygeuoechde patente van date den xv aprilis hebbe jck den xix derseluer maent ontfangen, welcke duergesienn ende die gewichticheijt der saeckenn gemerct hebbende, hebbe ick noodich geacht mij daerop met eenige getrouwe ende vroeme vns vaederlants te beraedtslaegen, Twelck geschiet synde ende op alles wel rypelick gelet, js by ons tsaementlyck raedtsaem beuonden, die voirgemelte patenten te supprimeren ende tachterholdenn, ter tyt wij seker waren tonset voirhanden te syne, hebbe jck wederomme van stonden aen eenen getrouwen boode, met het missifken van uwer Gen. aen my gesonden,

aen myn heere de president, om voirts naer den Leger te gaen affgefeerdight, diewelcke binnen Emmerick comende heeft by myn heer den president geuonden eenen boode stracx vann bouen comende, die. welcke die ballingen aldaer zynde, vann haer verlossinge solde verseeckerenn, Hebben derhaluen myn heer de president ende myn heer rommarts mynen bode voors: affgeraedenn omme verder te reysen, hem weder tot my sendende met een brieffken jnhoudende, dat myn heere van Goignoy ouerste vanden tocht solde syn, dat die duytsche gemonstert worden tot Carpen, datter geldt oueruloedich waere, dat die Hertoginne van parma met xx^{m} wel geruste crychsluiden gecomen waere, dat het ontset waerachtelyck voirhanden ende dat al omtrent den xx aprilis drie boden afgeueerdicht waerenn om vwe g. daervan te verwittigen, Beloofden mede dat so haest den ontset jnden aentocht solde weesen, syluiden mij daervan solden doen aduerteren, ten eynde de patenten daer ouer met sulcken vrucht aan den dach gebracht solden mogen worden als uwe Gen. verhoopt tot dienste van syne Mat. ende weluaeren des vaderlantz te geschienn, midler tyt ben Ick naer geelmuyden ende Sallant gereyst omme het versoeck ende de belastinge van uwe Gen. volcomenlyck te effectueren, hoewell den drossaert vann geelmuyden des tyts mit waepenen gedrongen was het blockhuis te stellenn jn handen vande lantschap van ouerjssel ende allrede gedemolieert wordt, hebbe jck nochtans myn vuyterste neersticheyt aengewendt omme de capiteynen der huijsluyden jn hoer goede propoost te verstercken, Waertoe my die goede wille der drossaerden van geelmuyden en warckeren seer gedient heeftt, Verhoepe dat syluden occasię siende den dienst van syne Mat. onder behoirl. onderdanicheit vann uwe Gen. wel sullen vorderenn. Ridderschap ende steden van Oueryssell versuecken vann huerlieden drye puncten, Ten eersten eenen eet jn deser manieren, dat sy sullen sweeren syne Mat., syne alteze, syn Excellentie ende den landen by de generaliteijt gevrundt, die Spaengnaerden ende Hispaniseerder Malcontenten vyanden, Ten II dat sy vann stonden aen haer geweer sullenn ouerleueren jn handen van de drossaerts, Ende ten derden datt sy sullen contribueren totte generaliteit naer eysch der saecken, waervann sy noch jn weijgeringhe syn, vuythgesondertt dat sy presenteren eene redelicke contributie tot affkoopinge van den Graue van Hollach met syn Ruijteren, die hoer daegelix jnfesteren ende die buyten affgeseten

synn gans bloot, naect., Aengaende het missiue vann uwe Gen. aen Reyn Jdts gheschreuen, hebbe jck nyet doruenn ouerleueren, ouermits die getrouwe ende catholycke jn syn Grietenye my sulcxs nyet hebben willenn raedenn, aenschouw nemende op syn ongeregeltheit ende quaede daden, die hy int breecken der beelden, verstoringe der kercken, voirderinge der kelcken, verachtinge ende affsettinghe der catholicke jn syn Grietenye van huer officie daeglixs jn eygener persoone js perpetrerende, Belangende den staett des lants wordenn die saecken van daege toe daege enger, die accysen syn verpachtet vierdehalff yaer, die drie jaerenn reet, Oldeclooster wordt affgebrokenn, Men seyt dat d'andere volghen sullen, Jannes peeters js affgedanckt ende die commissarissen syn by Reyn Idts etc. om gelycke saecken, vuyth Campen syn acht Catholycke Borgemeesters geleydt, dexercitie van de catholicke religie js jn geen steden vann Ouerissell, vytgesondert Swol ende Hasselt, daer die Catholycken noch d'ouerhandt sceynenn te hebbenn, Oldenzcell heeft besettinge jngenoemen, Om Lingen hebbenn sy geweest ende syn affweecken, men seyt doer gebreck vann Prouiande ende geldt, wetende uwe Gen. voer deese reyse sonderlincx neet te schryuen etc. Gescreuen den v May 1580.

16.

Afschrift.

Mynen deenst vnd alles wes Ick eherens vnd goedes vermach.

Erentvhesten, achtbaren, Erbaren, Wolwijsen heren, Ick mach v Er. wysheiden nijedt verholden, dat alhijr van der stadt Sunte fydt, nu vp den 3 Maij sekere 13 feenlyn knechten, jder wal 300 persoenen sterck, gemunstert syn, wall gerustede gesellen oeck versochte krygesluede, nu worden oeck etlycke meer feenlyn, myt oeck ruyteren myt lantsen, oick schutten hyr bykoemen, alsoe dat een staedige hoepen folckes by den anderen wordt koemen, ende alsoe myt den eersten nae fryeslandt to trecken, ende der Stadt Groeningen toe ontsetten.

De Prince van Parma heft desen jngelachten breef an V

myn heeren gesonden, dewelcke jck omme oersaeckenhaluen vpgebroecken ende gelesen hebbe.

Erentvhesten achtbaren, Erbaren Wolwysen heeren, der almoegende godt wyll U. E. wyssheyden in goeder geluckzaliger regierunghe erholden, vnde doe my jn V. E. wyssheiden gratie beuelen, my erbiedende alles to der Stadt Groeningen ende V myn heeren, des jck vermach.

Geschreuen jnder Stadt Sunte Vydt, den 5 May anno 1580. Ilens.

Joachim Vbbena
der Stadt Groeningen dienaer.

Dem Erentvhesten achtbaren Erbaren vnde wolwysen heren Borgemesteren vnd Raedt der stadt Groningen, mynen gebeedenden heren vnd goeden frunden, deenstlyck ges.

Recepta den xxxi Maij 1580.

Afschrift. 17.

Wolgebornner Herr, auch Edle Ehrnueste vorsieninghe vnnd vromme zuuerlessighe gutte gonder vnnd frundte, Durch zeigern diesses E. l. vnnd ewern zur mir abgefertigten trommenschlager, hab jch verstanden, dass E. l. vnd jr sich meines gemutts vnd meynung, die weill sie dasselbige auss meynen voerigen schreiben nicht verstehen konnen, zuuorstendigen begern, Da nhun E. l. vnnd jr, sich mit mir jn einigė guttliche handlunge vnnd gespreche jnzulassen vorhabens vnnd resoluirt seindt, vnd die vhrsache wharumb jch mitt meynen vnderhabenden kriegsvolck, hierher geschickt bin worden, zur wissen begertt, So mogen E. l. vnnd jr alssbaldtt vnnd noch diessenn tag, zwen odder drey vom adell, oder Capiteinen, auch etliche von der Borgerschafft vnnd gemeindte zur mir heer ausser schicken, Will ich denselbigen als dan mein gemut vnnd meinunge, mundtlich odder schrifftlich dermassen zuerkennen gebenn, dasz verhoffentlich E. l. vnnd jr mitt sambt der gantzen burgerschafftt daeran ein gutt genugen haben

sollest, vnd bin E. l. vnnd ewerer andtwortt alssbaltt hinwider gewertig. Datum den 10 May anno etc. 80.

E. l. vnnd der Ewern gutter freundt soe fern jhr wollett.

Wilhelm Ludwig Graff zu Nassau etc.

Dem wolgebornen Georgen von Lalain Grauen von Rennenborgk, freyherr vnd Bannerhernn von Ville, auch den Edlen vnd Ernuesten vorsieningenn vnnd vrommen Borgermesteren, Raeth, Gildemeisters vnnd gantzer gemeindten der Stadtt Groningen.

Afschrift. 18.

Erbare, Ernuesten, wysen ende voirsichtigen gebiedenden heeren, vuyt myne twe voorgaende scryuen hebben V Erb. W. die gelegentheit vanden staetlicken ontseth, soe die Ex. van wegen Co. Mat. den getrouwen van Groeningen geordonneert, verhoepe die man ende vrouwe, V. Erb. W. well bekendt, zullen myt goeden geluck jngekoemen, Ende dien volgende alle vroeme burgeren vromelyck hem holden ende die groten gheluck verwachten zullen, Bidde V E. W. willen hem nyet verdrieten laetenn dess langen vuyt blyuens, want die vyant tselue verlet, doerdien dat zij een staetlicken veltleger jn Vlaenderen by een versaemblet, daer Mons. la Nue ouerster auer wass van Schotten, franchoisen ende ander nationen, well versien myt geschut, dan Godt almechtich heeft den VII ende IX Maij zeer miraculoes gearbeydet, doer den Merckgreeff von Richenburg ende syn Mat. krieghsvolck, die alle den hoep verslagen, die artillerye ghekregen ende den veltheren la Nue geuangen, Ende voorts nae de slacht zyn onse ruyteren naede mase getoegen, omme tho Erckelens tho versamblen ende voorts nae Groeningen tho reysen, zy zullen soe sterck koemen, dat zy gheen ommewegen behoeuenn tho soecken, Daeromme bidde jck V. E. W. willen neet onderlaeten V Olde manlicke gemoedt ende getrouwicheit tegen den woetenden tyrannen tho thoenen

ende spieghelen V. E. W. an de grouwsaeme Tyrannie, soe die Princen knechten, Schotten ende Engelschen, binnen de Stadt van Mechelen, Niuelt ende Amsterdam, bouen geloue ende Tractaten gedaen, V. E. W. voerstellende dat zy niemants gheloue holdenn, daeromme strydet een klene tyt, jck verseeckere V. Er. W. datt. Co. Mat. then ewigen daegen V. Erb. W. sampt allen borgeren soedaene Priuilegien vergonnen zall, datt Groeningen bouen allen Nederlandische steden floreren ende een ewighe name der getrouwicheit beholden, V. Erb. W. zullen my als hoeren stedes geweesene getrouwe Dienaer tot allenn hoeren begeerten willich vinden, wess jck myt goet ende bloet voer V. Erb. ende die sambtlycke gemeente, eenichsins doen kan, die ick inde beschermenisse des almachtigen tho langen zal. tyden wyll beuelen, verhoepende V. Erb. W. jn kortenn daegen myt vrouwde tho besoecken. Datum Colen den XVIII Maij 1580.

V. Erb. W. getrouwe dienaer
G. Westendorp.

Den Erntf. Erb. wysen heren B. en R. der Stadt Groeningen.
Recepta den XXXI Maij 1580.

19.

Edle, Ersame jnsonder liebe herren vnd freundt, nadem gelegenheit der sachen, wie woll die herren staeten anfangs dieser alteration, wie auch noch eine gutte zeit darnach anders nit gemeint noch verhofft, dan das diese gegenwertige belegerung eine particuliere sache zwischen euch vnd der landtschafft gewesen, derhalben sie auch nichts mit gewalt gegen der stadt angreiffen wollen, So haben sie doch zu letzt jm werck gespurt vnd befunden, das es gein priuater handell, sonder vilmehr ein heimlicher tuck, anschlach vnd verstandt mit den Spaengarten vnd jrem anhangh gewesen vnd noch ist, dardurch euch, ewre weib vnd kindt, mit sambt der vmbliggenden landtschafft widderumb vnder das Hispanisch joch vnnd Tyrannie zu brengen, Darwidder doch jr vergangner zeitt geschworen, vnd vnsere widdertheill sambt jrem anhangh gleich vns vor

gemeines vatterlandts erbfeyandt ercleert vnd auszgeruffen, also das euch mit nichtem geburt, ohn einiche rechtmessighabende vrsach auch mit hindersetsung ewr eidt vnd pflichten, euch dermassen van der generalitet vnd den gemeinen stendenn feindtlicher weiss abzusondern vnd vnsern allgemeinen feyandt ein zufall zu thun vnd geben euch hiebei zu bedencken, was vor trauwe vnd glauben jr von denen, so allenthalben glaubbruchig vnd rachgirigh erfunden, verhoffen vnd gewertig sein mugen, In dem jr zweiuels ohn noch jngedencken, was massen jr euch an den Spangarten mit demolition der castels vnd jn vilen anderen puncten vergriffen. Jedoch vnd damit jr als glidmassen eines leibs widderumb zu der generalitet gebracht, ewr weib vnd kindt von dem anstehenden ellendt befreyhett, die burgerschafft vnd kauffman von beschliessung der stadt erledigt, vnd das arme betrubte vmbliggendt landtvolck widderumb jn jren vorigen standt, nahrung vnd wolfahrt gestelt werden mochte, als haben die herrn Staeten jrstlich den wolgebornen herren hern Wilhelmen Ludwichs graeuen zu Nassau etc. hiehin abgeschickt vnd verhofft, jr solten (wie doch nit) vff die middel vnd wech gedacht haben, damit jr mit der generalitet versoenet, vnd zu voriger rouwe vnd einigkeitt gebracht werden mochten, dan die herren Staeten villieber ewr vnd der gantzen burgerschafft heill vnd wolfahrt gesehen, dan genottrengt jro vermugens vnd gewalt gegen jro mitglidder zugebrauchen vnd zuuersichen, Deweill sie aber ausz dem vnd allen andern vmbstendlichen anschlegen vermercken, das jr dar zu weniger als nit gesinnet vnd euch sambt der armen gemeinden verfuren vnd jn last brengen lassent, als haben sie vns kurtzer dieser tage abgefertiget, vmb die sachen gegen euch vnd die stadt mit allem gewalt an zugreiffen, vnd darbei, ehe das sie Spangarten sambt jrem anhangh widderumb jnlassen solten, jro eusserste vermogen zuuersuchen, dan jr selbsten gutt wissens tragen, was das gemeine vatterlandt zu erstreittung jrer Priuilegien vnd freyheitten von wegen des bloedigen haufsenns auszgestanden vnd erlitten, Nachdem aber wir hiebei den vndergangh der armen gemeinde vnd vnderthanen (desen sie nit allein bei jetzt vmbherliggende kriechsvolck, sonder auch ehe mehr vnd mehr von dem ankommenden gewalt, so vns zuerzwingung der stadt weitters zugeordnet vnd albereit jm anzuch ist, zugeworten) vns hertzlich anliggen lassen, So ist das wir euch nochmals vnd zum vberflusz erjnnert haben wollen, die sachen

besser als voro zubehertzigen, euch vnd ewr befolenen gemeinden wohlfahrt zubedencken, vff die middell vnd wege zu trachten, damit jr zu der generalitet gebracht vnd widderumb versuenet werden mochten, Darzu wir vnses bestes, bei leidlichen vertregen van wege der heren Staten, gern vorwenden sollen vnd wollen, wie dan auch die benachbarte stedte Campen, Deuenter vnd Schwoll sich allerding mit der generalitet verglichen vnd dabei leib blutt vnd gutte vff zusetzen, mehr als willigh. Do aber jr villicht von etlichen abgunstigen der gemeiner wolfahrt verfuret, euch vff einichen entzsatz verlassen sollen, mogen vns bei vnserer warheitt glauben, das keiner vorhanden, der euch befurderlich oder vns nachtheilig sein can oder magh, dan wir des feyandts gelegenheitt vnd macht dermassen abgekundtschafft, das wir desen an vnserem jetzigen vorhaben jm wenigsten nit zubefurchten, Derwegen verhoffen jr werden ewr vorigen eidt vnd pflichten gegen der generalitet eingedencken vnd zu einen leidlichenn vergleichung, gutte vnd billige middel vorschlagen, des wollen wir hingegen, was wir alsdan bei den herren Stäten vnd generalitet konnen verantworten, vns gern wilfarig vnd bereidt wie obgesacht erfinden lassen. Hier vber ein schrifftlich antwordt bei zeigeren begerendt. Euch mit geneigstem willen nach gelegenheitt der sachen gewogen, Datum alhier jm leger an 18 Maij anno 80.

E. gutter freundt
nach gelegenheitt der sachen,
Philips Graff von Hohenloe.

Den Edlenn, Ersamen vnnd Furnehmen Burgermeistern vnnd Räth der stadt Gronningen, vnsern lieben besondern nach gelegenheitt der sachen sambt vnd sonder.

Recepta den xix Maij nach middach 1580.

Afschrift. 20.

Die duyue ontfangen van Wiggert, jn absentie van Bartolt Entens, wollen wy v niet verholden, dat die ontsettinge, als ghy ons geloeuen moecht, niet en is te verhopen, dan zy noch jn drie offte vier maenden nyet geschien kan, Diewyle dat

volck, soe om Kollen gewest, js verschueyert ende verslaegen bynnen vier daegen, wie dan die gefangene daervan an den Graue van Hohenlohe gebracht worden, alle geweer ende rustynge, soe in thobehoert, zyn genoemen, ende nae Nymwegen gebracht, Die 14 gemonsterde veendels zyn van der staten volck te ruckwerts nae Mastricht gedrieuen ende daer van twee ouerijldt ende gheslaegen, Die Huesluiden ende Rydderschap wth dat lant van Cleue, van Berghe ende vann Marck, hebben sick mit den Graue Hohenlohe verbonden, niemants oeuer te laeten, daertho des grauen assistentie begeren, Die verwanten van Graeff Jan van Nassou ende des van Hohenlohe, onder den Westphalschen Creytss geseten, hebben sick vergelycket oeck niemants ouer te laeten, Die van Hollandt hebben etlycke schepen van oerloch ende Galeyen, bis tot Colln tho, ende nemen alle schip ende boeten, Die onsere hebben een ongelucke jn Vlaenderen gehadt, maer het sint niet 300 mans t'allen zyden gebleuenn, dan die onsere waeren nyet meer alss sess veendels, daervan twee schaeden hebbenn geleden, omdat sy gene goede wacht geholden, Die andere vier vendels, met ouerblyuene knechten vanden twee vendels, syn in haere vordeyll, sonder schaede, gekoemen ende heefft de schade niet veell te beduydenn, den Hertoch van Alenzon kompt den van Vlaenderen ter assistentien met een menichte van volcks, alsoe dat des Conincx macht, vuyth allen garnisoenen, nae Berghen marschiert, den oeuerste Luppert van Remmen ys van den Staeten op 1200 peerde bestaldt, der reydt schoen an. Graeff Jan van Nassou heefft hem, voer 900 peerden, een quartier gegeuen, Den Graeff van Hohenlohe heeft 800 peerden jnder Twent ende Sallandt lyggen, die drie friessche vaenen lyggen om Lyngen met goede ordinantien vanden drost, demwelcken js veraccordeert, Doede van Laers fhan js jnder Drenthe, des Rytmeisters Riecken 200 ende des Rytmeisters Ghoeren 300 peerden lyggen te Wynterschwyck ende Alten, Idt syn anden grauen vann Hohenlohe brieue gecomen, dat hem thosamen noch 400 peerde vuyth Duytslandt angekoemen syn, Der ouerste Yselstein kompt bynnen drie daegen met 10 vendels ende lycht then Hardenberg, der Ouerste Schonnoy heefft, met zynen regiment, Coeuerden ende de Boertange besett ende vast ghemaekt, Coronell Stouwardt met zynen regiment ende Coronell Michyll met eenen regimendt, so langen tydt in Viluorden gelegen met zyn vaenen ruyters, zyn tho Graue angekomen

ende marschieren herwerts an, Lazarus Muller hat ein regiment duetsche knechtenn, die zyn volck, alberent jnt Werderbroeck, lest te samen loepen voer de staten, Die staeten arbeydenn hefftich om een gewaldych leger te hebben, dan zij hebben Graef Albert van Barben ende Jdel Hyndrick op 2500 peerdenn bestaldt, den ouersten Steenbach een Regiment duetsche knechten, dat welcke wy alle met waerheyt betuygen moeten, dat de saecken alsoe gheschaepen, Ende staet te besorgen, eer dat het ontset koemen kan, soelen die Staeten, voer alle jegenmacht, meer als te starck worden, dat daerdoer dese landen te gronde gaen, Den Graeff van Hohenlohe hefft allenn Huesluedenende bueren hoere gewehre affnemen ende sweren laeten, oeck andere officiers ghesteldt ende etlycke Schulten gefangen. Swoll, Steenwyck ende Hasselt ys verseeckert, gelycx Deuenter ende Campen, jngelyckenn met Leewerden ende Harlyngen, anlangende het geschut, daervann ys etlycks gecoemen ende zyn daegelycxs noch meer verwachtende, Godt den almachtigen gheue zyn genaede datt die saecke tot geene bloetstortinghe en kome, Alle diewyle den graeff dese dyngen niet en dryefft van weghe enyghe particulariteet vanden Omlanden, dan alleene de Stadt, van wegen die Generale Staeten, tot der Generaliteet wederom te brengen, Ende alsoe wy verstaen, solde hie die Stadt by heuren olden Priuilegien begeren te erholden ende hoere Religioen gants fry zyn laeten. Wanneer zy dan, vermoegen hoeres eydes, wederom tot der generaliteett scheyden wolden, solde all ydt genighe, watt middeler wyle by deese alteratie vorgheloepen, gants ende te maele doet ende jnt vergetentt gesteldt wordenn, den Ouersten Bartolt Entens is van hyr getoegen, diewyle hie alsoe verhaetet is, ende sall jn desenn landenn geen beueell mehr hebben, dieses moecht ghy ons alsoe jn wahren goeden geloeuen tho stellen, Den Graeff van Hohenlohe ende graeff Wilhelm van Nassouw holden, onder den knechten, goet regimentt ende kryghs disciplin. Datum in Helpen desen negen ende twintichsten May, anno Tachtentich.

Der beyden Regimenten.

G. Enens 1).

---

1) Buiten op dezen brief is geschreven, "dorch een duijue jnde stadt gebracht."

21.

Erntfeste, Erbare ende vroeme bysonders gunstige goede vrunden, alsoe wy, vuyth V. Erb. missiuen vanden v ende xxi Maij, genoegh hebbenn verstaen vwen vlyt ende neersticheyt jnde befurderinge onses secours by syne Ex. angewendt ende dattet selue wall gericht, allreede jndenn antocht solde weesen, soe en kunnen wy nyet naelaeten Vwe Erb. taduerteren woe wy samptt onse goede borgeren (dagelicks verwachtende de ankumpste des vors. secours) alsnoch wellgemoet ende te vreeden syn, ende dat de vyanden, vpten xxvii May des auents, doende eenen gewaldigen anuall vpt schuitendeep, merckelycke schaede jnn hoer volck hebben geledenn, alwaer Bartoldt Entens oeck doot gebleuenn, Item datt wy, durch heymelicke kundtschaft, in erfarunge zijn gekoenenn, dat zij, ter ankumpste van ons secours, syn gesinnet hoer schantzen (de sy jn groten antall rontsomme deeser stadt hebbenn vpgheworpen) met huesluidenn te doen besetten ende bewaeren, Omme zuclxs hoeren macht by den anderenn te brengen ende tvoers. secours te beletten, tsy vpte frontieren vann dese landen edder omtrentt Buertange endc Coeuorden, welcke plaetsen sy hebben gestarckt ende met soldaeten beset, als oeck mede denn Delffzijll, Waervan, hoewall wy neet twyffuelen, V Erb. genoech verstendicht ende tvoerscr. secours daertegens zulckes verstarcken te syn, dattet met godts hulppe, sonder eenige wedderstaatt, sall passeren, soe begeeren wij nochtans dat V Erb. gelieuenn will tselue, vann onsentt weegen, den oeuersten veltheer ende anders, daert vann noede weesen zall, 't ontdeckenn vp dat hier vp gelet zynde met goede voersienicheitt, alle jnconvenienten voerkoemen ende wij eens vann deese seer schaedlyke belegerung gefryett moegenn werdenn, waer vp wy ons gantzlicken verlaetende ende neet twijffuelende vwe Erb. sullenn deese saecken, woe bessheer, mede jn aller manieren behartigenn, Willen vwe Erb. hiermit den allmechtigen beuelenn, Schreuen onder onsen Signete den 4 Junij 1580.

Borghermesteren ende Raedt samptt Taelmans, swoorne meente ende bouwmeestern vanden Gilden der stadt Groeningen.

Den Erntf. Erb. ende vroemen B. Joachim

Ybbena ende Feycko vann Feytema Co. Ma. Rentmeester etc. onsen bysondern gunstigen ende goeden vrunden sampt ende elcken bysonder.

Not: Datt des voors. rentmeester Clerck, synde Euert Tysens halfbroder, mit dese missiue, den v wesende vp Sondach, des morgens vroe wthgeloepen, de des daeges beuoerens, to weten den IIII jnder nacht, mitt een missiue (de de voors. rentmeester an Gheert d' Mepsche tho Embden gedirigeert) tho Oesterpoorte jngekoemen.

22.

Georg van Lalaing, Graue van Renneberch, vry ende Baenreheere van Ville etc. Co. Mat. Stadtholder ende Capiteyn generael ouer Vrieslant, Oueryssel, Groeningen, Drente ende Lingen etc.

Wy hebben v luyden tot meermael weten laeten ende gescreuen sedert dat binnen deser stadt, tot onse versekertheyt ende vande goeden Inwoenderen derseluer, etlicken oproerigen ende der gemeender ruste hatende persoonen jn bewaerder handt gestelt syn, hoe dat gy vergetende uwe eere ende eedt waer deur ghy ons als uwen Ouersten verplichtet ende verbonden zijt, onsen affgevallen lieutenant wylen Bartolt Entens geuolcht ende syn beuelen naegecomen hebt tot uwer groeter oneer ende schade, ter wyle daer naer nyet en conde volgen als verwoestinge der landen ende verdruckinge der goeder ondersaten ende ghy ynt eynde op die vleesbanck geleuert, In plaetse van wel vernuecht ende van uwen diensten betaelt te werden, so v ende allen gueden vromen crychsluyden hyer beuorens jn onsen dienst gewesen synde, gedaen is, Ende hoewel wy nyet gemeent en hadden, dat ghy naer alsulcken claren verthoeninge ende redenen vwen voergaenden eedt langer soudt jn vergetenheyt gestelt hebben, maer datelick v

weder by ons als uwen oprechten Ouersten ervuecht, Ende den voerss. Entens nyet langer gevolcht noch die vande particuliere Vnie gelooff toegestaen, die anders nyet en hebben gezocht noch en soecken dan nyemant woirt noch gelooff te holden, maer ons ende den gueden getrouwen om eer lyff ende goet te brengen, oick mede v luyden vande betaelinge uwer diensten te vercorten, als wel gebleken is, onder anderen vermits sy haer voerige ordinantie aen ons gegeuen, om v luyden vuyt vnsen gouuernementen maentlicken te doen betalen gereuoceert, herroepen ende gecasseert hebben, ende al t gelt datter te becomen is geweest naer hun getrocken, sonder uwe betaelinge te doen, so wij gesint waren ende behoirde te geschieden, So en hebt gy des nyet tegenstaende v alsnoch daer naer nyet gereguleert, ende v van alsulcken onsen trouwelosen affgevallen Lieutenant tot ons alsnoch nyet wederom begeuen, dan wy connen wel vermercken dat by den voeren Entens ende etlicken anderen van syne factie ende complicen onsen scriften aan v luden gesonden, ondergeslagen ende v nyet ter handt gecomen en syn, ende oft die v vertoent mochten syn tegen onse meyninge bij hun vervalst te wesen, Hierom en hebben wy vuyt onsen adelicken gemoet sonderlinge affectie ende genegentheyt, die wy tot allen goeden vromen crychsluyden ende sonderlinge tot V (vanden welcken wy hyr beuorens soe goeden diensten jn alle getrouwicheyt hebben becomen) stedes gedragen hebben, nyet connen naelaten v luyden voer dese leste reyse te vermanen ende die volcomen macht ende last, die wy desen voirleden dagen van die Co. Ma. ontfangen hebben, om v luyden weder jn gratie te nemen, genedichlicken voer te holden ende aen te bieden, v versekerende by graeffel. eer dat alles wes gepasseert mach syn jn vergetenheit gestelt, ende ghy van ons als onsen wel bemynden crychsluyden ontfangen ende getracteert sulde werden, sullen wy oeck alsulcken sorge ende toesicht op die betaelinge van uwen vorigen soldie ende diensten dragen, dat ghy ende een yder redelick mensche daer aen sult hebben een goet benuegen, daerom so keert datelicken weder by ons, ende en laet v nyet langer by uwen opgeworpe ouericheyt vervueren, ofte anders wilt v bynnen corten dagen ouercomen die geweldige macht ende hercracht des Conincx, die herwaerts jn alder neersticheyt marcheert ende treckt, vande welcken ghy anderssins als trouweloose ende eer vergetende crychsluyden getracteert ende gehandelt sult

worden, te meer gemerckt den VII^{en} der voirledene maent Maij t gans gewelt van voet ende peerdt volck vande prince van Oraingnien onder den veltheer Lanonne bij haulte Ryne jn Vlaenderen van sconincx volck ganssel. ouerwonnen, als te weten den Ouersten Veltheer geuangen, acht ende dertich vendelen voet volcx verslagen ende tien vanen Ruyteren ende oick allen t geschut ende amonition van oirloge genomen, waer van wy v deur sunderlinge affectie voir dese ende die leste mael nyet en hebben willen laeten onvermeldet, ten eynde ghy goeden raedt jn tyt wilt volgen. Ende so verre ghy v eenichssins beswaert mochte vinden, suldt ghy uwen gedeputeerden hyer by ons moegen affveerdigen om vorder te handelen, denwelcken wy vry geley ende versekerheyt by graeffelicke eer van hyer te mogen komen ende wederkeren vergunnen ende verleenen by desen. Datum Groeningen den v^{en} Junij 1580.

Georg van Lalaing.

Aenden Ritmeesteren, hopmans ende anderen beuelhebberen sampt den gemeenen ruyteren ende soldaten van onsen regimente tsamentlick ende een Jder van eren bysondere.

23.

Alsoe daegelix verscheidenn tydingenn alhyr werdenn verspreidt ende wthgestort omme twist, vproer ende moiterie onder den guedenn borgerenn te stichtenn, Nae diewelcke ondersueck gedaenn synde, men beuint deselue valsch ende onwaerachtich te weesen, ende by jttelycke, lichtueerdich wthghesteecken, soe ist dat Borghemesteren ende Raedt gebieden ende beuelen, dat voertaen niemants, tsy man offte frouwespersoenen, jonck offt olt, eenige nyemeren offte tydingen, by munde offte by geschrifte, dese stadt nadeelich sall moeghen verspreydenn, dann soe well jetwes vernemt, waeraen dese stadt solde synn gelegenn, soll geholden weesen Tselue een Erb. Raedt offte denn borghermeeter jnder tyt tho kennen te

geuenn, by Pene van xxv golden gl. ende daerenboeuen arbitralycken ghestraffet tho wordenn.

Item datt niemants, bueten consent des Erb. Raedts, wther stadt sall moegenn vertrecken, by verboerte van lyff ende guett.

Publiceert ende mitter clocken affghekundicht vp den xi Juny anno xv^{c} ende Tachtentich.

24.

Erbare, manhafte, gunstige, goede vrundt, alsoe wij vuth V. L. missiue oeck van enige loffweerdige vnss mitborgeren verstanden, dat onse angenoemene knechten groete fortsen ende moetwille mit roeuen ende plunderen vp den huessluijden ende jnwoeneren vande ommelanden bedrijuen, des ons dan genes weges tho lyden staet, woellen V Erb. L. derhaluen wall ernstlick ermaent hebben, deselue gelieue geboerliche verseunge tdoen, waermit de voers. soldaten jn gueder discipline erholden alle plunderinge, roeuerie, beschriuinge ende anueerdinge der huessluijden guederen gehelijcken vermijdet ende hinder wege gelaten moege worden, woe wy ons des oeck alsoe egentlyck tot V. L. woellen versehen, ende jngeuallen ons desfals enige clachten ferners worden voernoemen, gedencken wij vuth vnss dragende ampt (des geboer nah) daer jnne te versehen, want wij gesinnet de straffe ende executie der oeuertrederen van wege vnss stadt selfs tdoen en gescheen tlaeten, mit beuelinge des almachtigen, schreuen onder vns signete den 24 Junij 1580.

Borgermesteren ende Raedt der stadt Groeningen.

Den Erb. vnd manhaften Jacob Vinckenberch vns bysonder gunstigen goeden vrundt.

25.

Erbare, manhafte, goede vrundt, wij moegen noch koenen V. Erb. L. onuermeldet neet laeten, woe ons vp dese geholdenn landtdach vieluoldige ende swaere clachten, soe van geestlicken als oeck wartlicke personen, voergecoemen vande onbehoerlicke plunderinge, roeuerien, fortsen en gewalden bij V. soldaten tegens den huesslueden ende jngesetenen der vande omlanden, daer jnder naheit woenende, gepleget, neet anders ofte hem dat landt then besten end tot een roeff te voeren ghegeuen wehere, waer jn v persoen als der soldaten capitein ende hoeft, vermidts de slappe ende vergetene krijgsordinantie onder den uwen, bij alle eherlieuende lieden neet weynich bedacht wort, des wij dan tot erreddinge van V guede roem, faem ende naem geern voergecoemen ende vermijdet sehegen, Soe jst dat wij V. L. nochmaels woll ernstlijck hijr mit willen vermaent ende gewarnet hebben, dat V. L. den soldaten daer heer holden oeck mit exemplaerlicke straffe anden lijue ofte anders engen ende dwingen, dat se den vande ommelanden vors. jn hoere leuendige hauen, voert alle andere guederen khumpstichlick neet meer beschadigen ofte fortslijck oeuerloepen, oeck volgendts alle beesten, leuendige hauen ende andere guederen, nu rhede genoemen, daetlick restitueren ende den egeners (als oeck mede den conuente van den Oldencloester ende de capellaen daerselfst bij den Damme) sunder enige vergeldinge ofte ransoen guedtlicken weder thocoemen laethen, hem voer de beesten ende guederen, soe nu rhede verbrocht ofte vercomen mit guede woerden ofte anders contenterende, then ende wij (de sunst mit andere voeruallende saecken dagelycks genoechsam occupeert) van sulcke ende diergelijcke clachten geuryet ende ontslagen moegen blijuen, Wij sint oeck gemeent van alle plunderinge ende moetwille bij den soldaeten aldaer geperpetreert, behoerlicke jnformatie tho nhemen ende een jder sijn geleden schaden jn leuendige hauen ende guederen estimeren tho laeten, vmme daer jnne soe ende alst behoeren will tot gelegener tijdt tho versehen, 't sij dorch verhal vp v persoenen oft anders, mit beuelinge tot der almachtigen. Schreuen onder vnss signete den 25 Junij 1580.

Borgemesteren ende Raedt der stadt Groeningen.

Den Erb. ende manhaften Jacob
Vinckenberch hopman onss. gueden
vrundt.

26.

Unsen frundtlicken grueth vnd wes wij sunst eheren vnd guedst vermoegen beuoer, Edle ende Erntf. gunstiger heer ende bijsunders guede vrundt, Alsoe wij jn onse verleden belegeringe, daer wij (Godt loff) dorch de ancompste van Con. Mats. krijgsvolck van erloeset, vast een guede quantiteit van bussenpuluer verbesiget, ende nu wal geneight, derwijlen de passagien, wegen ende stegen desweges eroepent, guede prouisie wederomme daer van t doen, woellen derwegen an V. Edl. ende Erntf. L. ersocht hebben deselue sich onbeswaert wolde vinden laeten, vmme van vnss wegen ende vp dessen stadt credit ende geloeue een guede quantiteit van bussenpuluer ende salpeter vp seeckere termijnen van betalinge anthocoepen ende ons erster gelegentheit ouersenden ende thocoemen tlaeten, mit belofte ende seeckeren ontheet dat wij alles vp angestemmete termijnen ende tijdt then vullen werden verrichten ende V Ed. Ernf. L. daer van garanderen vrij ende schadeloes holden, woellen ons des sampt alles guedes alsoe egentlyck tot V Ed. Erntf. L. versehen ende sint sulckes jn gelijcken ende meerdere tegens deselue V. Ed. Erntf. L. tho verschulden steeds geneicht ende bereijdtwillich, mit beuelinge tot den almachtigen. Schreuen vnder vnss signete den 25 Junij 1580.

Euwer Ed. Erntf. L.

freundtwilliger
Borgermesteren ende Raedt der
Stadt Groeningen.

Den Edlen ende Erntfesten Ernst
Mulert weg. Con. Mat. Drost tho
Lingen, Vnss gunstigen heer ende
bijsundere guede vrundt.

27.

Edell, wolgeboeren, Genedige Heer, Wy moegen v Gen. onderdanichlick, onuermeldet neet laeten, woe Geert Tasschemaecker, alias Geerdt vann Groeningen, onser stadt mithborger, ons vp hueden vuergedragen, dat he steets een getrouwer gewest vann Con. Mat. oeck groete moeijte, arbeit, vlyt ende kostenn, nha syn ghelegentheit ende geringe ghestaldt, angewendt, vmme de ankumpste vann syne Mat. krygesuolck, tot onser aller verlossinghe, mede tho beneerstigen, versueckende derweegen mitt dat Preuoestes amptt, ouer datt nye regiment, soe v. Gen. vpthorichtenn gesinnet, vergunstiget ende versehen tho moegen wordenn, Ons oeck daer vp vmb een gunstich voerschrifft, an v. Gen. denstlich anlangende, Des wy hem mit nichten tho weygeren geweetenn, Begeren derhaluen gantz onderdanichlick an v Gen. dieselue gelieue denn vors. suppliantt, den wy oeck nutt ende bequaem daertho erachtenn, tot datt voerscreuen vacerende ampt to promoueren ende denseluenn dese onse voerbede fruchtbarlich ghenietenn toe laetenn.

Mit beuhelunge des allmachtigenn, de v. Gen. jn gheluckzalighe Regierunge langkduerich will vristen ende bewaerenn, Schreuen onder onsen signete den XXVII Junij 1580.

Euwer Gen.
steets vlyth ende denstwilligenn
Borghermesteren ende Raedt der stadtt
Groeninghen.

Aen vnsen Gen. H. Stadtholder
der Graeff vann Rennenberch etc.

28.

Vnsen frundtlycken grueth mit erbiedinge alles guedts beuoer, Erb. vnde vroeme, alsoe wij inde verleden belegeringe, daer wij durch aencompst Con. Mat. krijgsvolck (Godt loff) van beuriet ende erloeset, een marcklieke quantiteit van bussenpuluer verbesiget ende dan nu wal geneight oeck hoechnoe-

dich erachtet (dewilen de passagien, wegen ende stegen allenthaluen eroepent) goede proeuisie ende thouorsicht van bussenpuluer voer dess stadt weder tdoen, Begeren ende versuecken demnach an V. Erb. L. deger frundtlick deselue gelieue een marcklicke quantiteit van bussenpuluer ende salpeter tot behoeff ende profijt desser stadt vp derseluer credit ende geloeue om spoedichsten anthocoepen ende herwerts jn aller verseeckerheijt ouer thoschicken mit seeckeren ontheet ende thosage, dat wij den beloeffden koepschat vp angestemmer termijn ende tijdt ouerthoschicken werde verrichten ende betaelen ende V. L. Er. L. van alles garanderen vrij ende schadeloes holden, woellen ons des oeck alsoe egentlijck tot V. Erb. L. versehen ende sint sulckes tho verschuldigen steeds geneight mit beuelinge tot den almachtigen ende wunschung enes gelucksaligen ende spoedigen wederheymkhumpst. Schreuen onder vnss signete den 29 Junij 1580.

Borgermesteren ende Raedt der stadt Groeningen.

Den Erb. vnd vroemen Frerick moeisteen vnss mederaedtsuerwanter.

29.

Erbare ende manhafte, goede vrundt, alsoe wij verstaen dat v. Erb. L. bedacht jn achtervolch desselfs commissie, soe wij v. Erb. L. ende de anwesende schutten mit gegeuen, alle clocken van farmpssum tot behoeff ende profijt dess stadt herwaerts anthobrengen, ende de gemene jngeseten daer selfs ons anlangen laeten vmme twe klocken aldaer mit oeck de vhr clocke tho beholden, then ende se jn watersnoot oeck tegens alle jnuasien vanden vianden jnder jle hoere gemeenten bij malckanderen soelen moegen conuoceren, vmme vp alle voors. voeruallenden noeden tho remedieren ende tho versehen. Ende alsoe wij tgene vors. redlich oeck hoechnoedich erachten, Beuelen v. Erb. L. daeromme wall ernstlick deselue gelieue twe clocken mit oeck de vhr clocke, then fine voors., aldaer verblij-

uen tlaeten, ende mit de oeuerige clocken ende holtinge, angesicht deses ende dat sunder enige foute, hinder ende schaden der vanden ommelanden (waer aff ons rhede enich geschreij voergcoemen, de wij verhopen dennoch onwaerachtich tho sijn) herwerts anthokeren, mit beuelinge tot den almachtigen. Schreuen onder vnss signete den 1 Julij 1580.

Borgermesteren ende Raedt der stadt Groeningen.

Den Erb. ende manhaften hopman
Vlger Vlger vnss gueden vrundt.

30.

Edle, Gestrenge, Hoochwijse, voersieninger Heer, alsoe wij jegenwoerdich schryuenn aen syne Ex. onser Stadtsgelegentheydt ende denn Hoogenn nooth, daerinne wy synn durch mangell vann gelde, sonder welcke Con. Mat. krychsvolck, tot erreddinge deeser stadt ende landenn gesondenn, neet jn goede discipline geholdenn kan wordenn, Ende dat vermits de groote Excessiue kostenn ende schaedenn, by dese Stadt, geduirende onse belegerunghe, geledenn ende tgene wy allriede aenn lieninge ende betaelunge der aengenoomen soldaetenn, tot voel duysenden, hebben opgebracht, jn ons vormoegenn nyet en is, vorder eenige pennongen tot leninge der soldaeten op tho brengen, als wij syne Ex. breeder hebbenn geschreuenn.

Soe en koennen wij neet laetenne, vwe Ed. Gestr. als onsenn groodtgunstigen Heere ende vrundt, tho bidden, die goede handt daer aen tholddenn, dat syne Ex. will gelieuenn, jn achteruolch onses schrijuens, een goede somme vann pennongen, jn alder ijle tot onderholdt vann Syne Mat. voerscr. Crijgesuolck ende Munitie vann oerloge, alhier ouertoezeynden, om tho voerkoemenn, alle Jnconuenienten, de durch faute vann dien, zoldenn moegen ontstaenn, waertho wij ons vastlyck vertrouwende ende hier vp een troostlick thouerlaetich andtwoortt verwachtende, willen Vwer Ed. Gestreng. hyr-

mede den allmechtigen beuhelenn. Schreuen onder onsen Signete den IIII Julij 1580.

Euwer Ed. Gestr.

Freundtwilligen
Borghermesteren ende Raedt
der Stadt Groeninghen.

Den Edelen, Gestrengen, Hoochwijsen, voersichtigenn Heere, Heere Christoffell van Assonleville Ridder, Con. Mat. Raedt vann State etc. onsen Grotgunstigen Heren.

31.

Edle, Ernnfeste, bijsunders gunstige guede vrundt, alsoe vnse Genedige heer stadtholder de Graeff van Rennenbergh etc. tegenwoerdigen commijssarius an v. Ed. Erntf. L. affgefeerdight, vmme een guede quantiteit van bussenpuluer ende salpeter anthocoepen, hebben neet willen naelaten v. Edl. vnd Erntf. L. midts dessen frundtlyck ende nabuerlyck tho versuecken deselue gelieue bemelten gecommitteerde alle moegelicke address, assistentie ende beforderunge tho ertzeigen, waer mit er sijn gerijff van tgene voers. mitten ersten ouercoemen moege, wij verbinden ons abermaels mit hoege woerden jn alles den contract, (soe mit tegenwoerdigen commissaris jngegaen sall moegen worden, belangende den ancoep des voors. bussenpuluers vnd salpeter, tsij mit gereedt geldt ofte vp credit) wegen vnss stadt guedtlicken ende danckbarlicken then simpelen anmaninge te willen verrichten ende vullentrecken vnd v. E. E. L. van alle wijdere moeijte, hinder vnd schaden entheffen vnd beurien, vnd sint sulckes jn gelijcken vnd meerderen tegens v. E. E. L. tho verschulden steeds geneicht vnd freundtwillich, kenne Godt de v E. E. L. jn gelucksaligen wolstandt langdurich will fris-

ten ende bewaeren, schreuen onder vnss signete den 6 Julij 1580.

Borgermesteren ende Raedt der stadt Groeningen.

Den Edlen vnd Erntfesten Ernst Mulertt Con. Mat. drost vnd hauptman tho Lingen vnss bijsunders gunstigen gueden vrundt.

32.

Wy Borghermesteren ende Raedt der stadt Groeningen, doen jw Erntfesten, Erb. L. vnd Gunsten tho wetenn, also den vyandt syn leger vander stadt vpgebrooken ende alle passaigien, wegen ende stegen (Godt loff) diermaeten eroepent, dat jdermennichlyck jn aller velicheit an ende van tho reysen gestadet, ende dan wall behoerdt, dat een jder, den dese syn vaderlycke stadts vryheit ende waluaert, ten harten gaet, voorts nae de voers. belegerunge, sich by ons sonder enige voergaende anmaeninge, weder gefoeget hadde etc. Dessen neët jegenstaende, willen v. Erntf. L. vnnd Gunsten als leeffhebberen des vaderlandts, mits desen, eenmaell voer all, ersocht ende vormanet hebben, deselue gelieue, angesicht deses, weder heym tho kerenn, ende sick by ons tho verfoegen, vmb mit ende beneffens ons anderen, vp alle voeruallende saecken, nae der tyden gelegentheit, mede tho Rhadenn ende tassisteren, waer mit alles, jnn goeder rust ende rouw, wederom gebrocht ende Redresseert moege werden. Jngeualle oeck v. Erntf. L. vnd G. sick absenteerden ende jn dese gefeerliche krygesgeschefftenn (de dennoch vorhoopentlick merendeels ouergecomen ende verwonnen) ons, nicht by tho woonen, entsloeten, Sinnen wy geneyght, de handt tho slaenn op juwer goederen, jn onsen bewinde gelegen, ende deselue, tot behoeff ende proffijth dusser stadt, antotastenn ende te emploijeren, Offt anderssins hyr jnne tdoene ende gescheen to laten als wij beuindenn sullenn nha Recht und Rhedenen tho behoerende. Daer v. Erntf. L. vnd G. sich jndenn bestenn werden na Richten en

holden. Den boden desen breeff weddervmb. Schreuen onder onsen Signete denn achten dach Julij xv^c ende Tachtentich.

Denn Erntf. Erb. ende vromenn Borgermester Gheert d' Mepsche, Fredrick Moysteen Raedtsuerwanten, sampt Frans Frese ende olde Anna Veelckers, voert alle ons andere mitborgeren ende jngesetenen leeffhebbers van Rusth ende vrede, ende deser stadts waluaren ende gedien, soe voer dese geuallene alteratie, van hyr verreyset gewest, ende hyr mit ersocht soelen moegen worden.

Afschrift. 33.

Alexander Prince van Parme vnd van Plaisance Stadtholder, Gouuerneur vnd Capitein generael.

Erntfeste, achtbare vnd Wijse lieue besondere, Wy willen niet onderlaeten v. hiermit tho verstendigen, met wat grooter blijschap vnd begirte, wij vernoemen hebben de gluckighe ouercompste vant ontset, so wij van wegen oer Con. Mat. onser genaedigster heere, nae der stadt Groeningen ouergeschickt thot uwer verlossungh vnd ontslagungh vande langduerende oppressien vnd Tyrannien van den printz van Vranien vnd zynen aenhangers, Dewelcke hun der ouericheyt onrechtelyck onderstaen tho verwinden vnd toe te meten, vnd sunderlyck des standthafftighen gemoets vnd alles bystants, daermede ghij v. tegens oer Con. Mat. Rebellenn verholden hebt, Daeraff wij dan een sunderlichs angenembs wolgefallen dragen doen, Godt almachtich danckende van zoe groete gratie vnd victorije, vnd dewyl ghy nun jn den wercken vnd effect vermerckt vnd gespuert, welcher maeten oer Con. Mat. oeren getrouwen ondersaten toegedaen vnd deseluighe als oeren van gott vorgesetten natuerlycken landtsforst vnd oeuericheyt jn ghender noott oder verdruckungh tho verlaeten (gelyck jetzigher tyt teghen v. verthoent) Langht derhaluen onsen ernsten versuecken vnd gesinnen aen v., ghy hinvoirder v. sulcker

langeduerender getrouwicheyt vnnd gehoirsaemheyt tegen oer Con. Mat. alss vwen natuerlycken Erff vnd landtsheeren stanthafftiglyck continueren vnd verharren willet, vnd uwer jngesetene metboergers dermaeten daertoe ermaenen, dat zy ·v. daerin nachcomen, zoe wy aen oerer schuldiger gehoirsaemheyt nyet twijffelen, daerentusschen hebbenn wij dem Wolgeboren Grauen van Reijnenborch uwen Stadtholder last vnd beuell gegeuen, v. dessgelyckenn all andere oere Co. Mat. omligende gehoersamen ondersaeten, samptlyck deghene die sich onder oerer onderdaenicheydt ergeuen sullen willenn, jn alles, want die noturfft erfoirderen sall, behulpsaemich te syn thoe verschoenen vnd by toestaen, verhoepende dat hy daerinne tho doen werdt, zoe hy bisheer toe ghedaen heft, tot allen uwen vnd oeren welbehaegenn vnd contentemente. Dervuegen een yeder bemerckenn sall kunnen, het onderscheijt datter jst van geregiert tho worden onder de handen van zijner natuerlyken wettigen heer vnd prince, offt onder den moetwil van een tyran, verdrucker vnd schender van alle goede Christelycke luyden vnd onderdaenen.

Voirts alsoe wy zyn jn erfarungh khomen, wye ghy samptlick gemelten vwen Stadtholder, geuenckelyck ettliche zoe burgeren als andere den Prince van Vranien toegedaen vnd die stadt Groeningen tho verraeden gemeijnt waeren, Vnd want wij gantz noodich beuinden dat men deseluigen geuangen zoe haester hoe beter, hun process maecke, vnd die straffe, banne oft anderssins corrigeren, zoet jnt goede vnd vprechte justicie behoiren sall, naede gelegentheit van hun quaet vnd missbruyck, versuecken v. daerop, met wolgedachten uwen Stadtholder, tho verstaen vnd tsaemender hant ordineren vnd befelen v hiermit den almechtigen. Datum Bergen jn Hennegaw den Thienden dach van Julio 1580. st. v.

Alexandre.
Verreeyken.

Den Erntfesten, achtbaren vnd wijsen lieue besundere, Borghermesteren ende Raedt, Old ende nye, sampt Taelmans, Swoerne meente ende Bouwmesteren vanden gilden der Stadt Groeningen.

Recepta den 8 Augusti 1580.

34.

Vnsen frundlyken grueth vnd wes wij sunst eheren vnd ghuedts vermoegen beuoer.

Edelfeste vnd voeldoeghensame frouwe, vp v. E. L. schrijuent van datum den 18 Junij verleden, voer weijnich dagen bij ons ontfangen (belangende de verwijlinge vande betalinge der pensiones vp verleden oisteren verschenen ende sunst) koenen wij frundtlycker meninge deselue neet voerentholden, woe de betalinge ane allen mangell ther angestemter plaets ende tydt sulde hebben geschien, wen de passagien, wegen ende stegen vanden viant durch de seer nauwe belegeringe, de voer oisteren voors. angeuangen, neet occupeert ende besettet gewest, Ende derwijlen wij ferners jn merder benautheijt gerhaden durch tegenwoerdighe beswaerliche anliggendt ende hoege krijges noeden, de thom dele mit groete excessiue der stadt kosten moeten alnoch onderholden ende vulfuert worden, als woellen derwegen v. Ed. L. wall frundtlijck midts dessen ersocht ende angelanget hebben, deselue by beteren gestalt (waer aff wij jn guede hoepeninge sijn sulckes eer langck te sullen geschien) gelieue gedult tho dragen, vnd dat een geringe vorwijlinge mit de verschenen pensiones nicht moege alsoe am oeuelsten geduedet edder vpgenoemen worden, oeck volgendts dat de hoeuetsumma vp verbreuede pension noch een tijdtlanck van jaeren bij de stadt moege berouwen, soe jdt ons na dess tyden gelegendt neet will moegelijcken sijn deselue vp kumpstigen oisteren aff tho doen, jn ongetwijuelter thouorsicht jdt werden v. E. L. ende desselfs geliefde soen ander stadt Groeningen vnd derseluer verschrijuinge mit nicht gemangelt oder vernadelet worden, Erbieden ons oeck fruntwillich allen geleden schaden, durch dat de verschenen pensiones van anderen gefuneert neuens deselue pensiones guedtlijcken ende danckbaerlich erster gelegentheijt tho erleggen, diergestalt dat v. E. L. sich dessfals mit nichten sall hebben tbeclagen, des sampt alles guedes woellen wij ons tot v. E. L. egentlicke versehen, de wij hijr mit dem almachtige ther heijlsamer wolfaerth woellen langdurich laeten beuoelen sijn. Schreuen onder vnss signete den xv Julij 1580.

Borgermesteren ende Raedt der stadt Groeningen.

Den Edelfeste vnd voeldoegentsame Geertrudt Beer, saligen Joachim Gladebechen nagelaten wedevrouwe, onseren jnsunderheit groetgunstige freundinne

tho egener handen.

35.

Ernfeste, manhafte, gunstige, guede vrundt, jdt heft Steuen Steuens tegenwoerdige briefs brenger ons jn clachte demoedelicken tkennen ghegeuen, dat jtlicke soldaten van hopman Tite Camminga hem mit sijn schip tho Houwersijll jnde Marna (nu idtlicke dagen geleden) angetastet ende daer mede naden Vpslach tho vaeren gedwongen, mit seeckeren ontheet ende thosage, dat se em sijn schip aldaer wolden restitueren ende weder volgen lathen, twelck dennoch bess heer neet gescheen, midts versuekende hem van ons een gunstich voerschrift an V. E. L. mit gedeelt tho worden etc. Dussem nach js onse deger frundtlijcken versueck vnd begerent an V. E. L. deselue gelieue bemelte suppl. (dat een guedt vprecht, vrom, trouw schipper steedes gewesen, woe de Erntfeste vnss medeborgermester Joachim Vbbena ons daer van oeck loffweerdige beschedinge gedaen) sijn entfremdede schip mit sijn thobehoer anden vpslach alnoch liggende, daer sijn meeste armoet ende waluarent an gelegen, weder volgen tlaeten, vmme daer mede voer wijff ende kinderen sijn kost ende onderholdt tho verdienen, willen oeck jn genen twijuell stellen ofte V. E. L. werden den voors. suppliant dese onse voerbede fruchtbarlich genieten laeten ende sint sulckes jn gelijcken tegens V. E. L. tho verschulden steeds bereijdt ende frundtwillich, mit beuelinge tot den almachtigen, de V. E. L. jn gelucksaligen walstande voerspoedich will fristen ende bewaeren. Schreuen onder vnss signete den XV Julij 1580.

Borgermesteren ende Raedt der
Stadt Groeningen.

Den Ernfesten hopman Lolle Ockinga
vnss bijsunders gunstigen gueden vrundt.

36.

Edle, wolgeboern, Genediger heer, alsoe de Erntfeste vnd Erbare Johan van Ballen sampt Popco Euerardi secretaris ons vp huyden voergedraegen, dat aldaer hoechnoedich enige touwen ende ketten vmme deselue ouer ofte neffens de boemen, soe aldaer ouer twaeter gelecht, tho scheren, ten ende den viandt alle entree ende ankhumpst mit sijn schepen ald[illegible] gehelicken ende am seeckersten affgesneden ende benoemen [illegible] worden, Soe jst dat wij jn achteruolch vandien [illegible] gedaen ende schicken tegenwoerdich Wolter [illegible] temelicke quantiteit van touwen ende ke[illegible] voors. warck als de vp sulcke ende dierge[illegible]erh dat he de schipuaert lange gehanteert) [illegible] tho bearbeijden ende beneerstigen, is demnach an V. [illegible]se deger, vlytich ende onderdanich versueck, deselue gelieu[illegible] de guede handt daer an tholden, waer mit voors. Wolter Dercks van timmerluyden, smeden ende ander warckluyden tot synen appetite genoechsam nae des warckes exigentie gerijuet moege worden, sulckes woellen wij ons egentlicken tot V. Gen., als der plaets gelegentheijt am meesten mede betrachtende, versehen.

Edle Wolgeboern genedige heer, der almachtich Godt will V Gen. jn gelucksälige regieringe langkdurich vristen ende bewaeren. Schreuen onder vnss signete den XVI Julij 1580.

Borgemesteren ende Raedt der
Stadt Groeningen.

Aan vnsen genedigen hern Stadtholder den Graue van Rennenborch etc.

OVER TIENDEN

IN DE FRIESCHE LANDEN, TUSSCHEN FLIE EN WEZER, INZONDERHEID IN DE OMMELANDEN.

Een in den laatsten tijd veel besproken en nog niet uitgemaakt punt is het Tiendregt in ons land. Men heeft zeer gestreden en strijdt nog over den kerkelijken of wereldlijken aard en oorsprong der tienden hier en elders; ja het is zelfs nog de vraag, of de oude vrije Friezen tusschen Flie en Wezer tienden hebben gegeven. De meesten ontkennen dit geheel en die nog tienden hier en daar aannemen, willen daaronder geene gewone kerkelijke tienden verstaan hebben. Ofschoon wij ons ook niet in staat gevoelen, deze vraag zoo beslissend en volledig te beantwoorden, als men dit zou wenschen, zoo zijn wij toch in de gelegenheid gesteld door nieuwe oorkonden daaromtrent ontdekt, vooral met opzigt tot ons gewest, tot de Ommelanden, over deze duistere zaak wat meer licht te verspreiden, meer dan wij bij eene vroegere gelegenheid, daarover sprekende, nog bij magte waren 1).

Men heeft aangenomen, dat de Friezen, en wel die in ons gewest, geene tienden hebben opgebragt, op getuigenis van onze Wierummer Kronijkschrijvers, die wij, in ons vorig opstel over de Friesche Edelen, als geloofwaardige en kundige schrijvers hebben leeren kennen (Afl. I, 13). Emo telt, bij gelegenheid dat hij den geduchten Marcellusvloed van 1219 vermeldt, onder de oorzaken van deze en andere rampen, waardoor, als blijken van Gods toorn, Friesland in zijn tijd getroffen werd, ook deze op: dat het volk geen tienden betaalde. Na opgesomd te hebben de gebreken waaraan de wereldlijke geestelijken zich schuldig maakten, vervolgt hij: »De leeken brengen ook, tot overmaat van wederzijdsche verdoemenis,

1) Namelijk in ons werk: *Aloude Staat en Geschied. des Vaderl.*, D. II, St. 2, blz. 289.

geen offeranden, geen eerstelingen, noch tienden op, die gegeven moesten worden aan de dienaren van God, niet aan de slaven van afgoden." Hij grondt zich hierbij op het goddelijk tiendregt bij de Joden, zelfs op het natuurlijk regt daarvan en op uitspraken van den kerkvader AUGUSTINUS en zegt er o. a. nog van: »dat de priesters eene doodzonde begaan, als ze niet verkondigen, dat ook de kleine tienden moeten opgebragt worden, terwijl alle leeken in 't algemeen zijn gehouden te weten, dat de tienden moeten voldaan worden" 1) enz. — MENCO laat er zich niet minder sterk over uit bij de vermelding van den ook zoo hevigen vloed van 1267: »Men mag gelooven," zegt hij, »daar Friesland het eenige land onder de Christelijke natiën is, dat geen tienden en eerstelingen opbrengt, dat datgene van de plaag der zee lijdt, wat aan God onthouden wordt." Hij beroept zich ook op plaatsen van het Oude Verbond en AUGUSTINUS; hij komt echter in eene noot (in het HS. op een aangenaaid strookje perkament geschreven) hierop terug en merkt aan, dat, volgens het kanonieke regt, daar, waar van ouds geen tienden plegen gegeven te worden, dit ook niet behoeft en geene zonde is; dat hier niet de goddelijke wet, maar de gewoonte des lands is op te volgen, omdat er Christen natiën zijn, die geen tienden opbrengen (hij heeft hier de Grieken op het oog). »Het zoude evenwel," zoo eindigt hij zijne aanteekening, »een heilzaam besluit zijn, dat ze opgebragt werden, ja dat ze opgevorderd werden door de dagelijksche kerken ten dienste van de armen met volmagt van den Bisschop of van de kerken waaraan zij moesten opgebragt worden 2)." — Volgens zeggen van EMO en MENCO derhalve — zoo besluit men hieruit — zouden

1) Wij geven hier de eigene woorden van EMO (gelijk vervolgens ook van MENCO), zooals ze met eenige verkorting luiden in het oorspronkelijke en, op enkele woorden na, ook bij MATTHAEUS, *Anal.* II, 51: „Laici etiam oblationes, primitias, decimas ad cumulum mutuae damnationis non persolvunt, quae danda sunt ministris Dei, non servis daemoniorum. Olim in populo Judaeorum fiebant decimae frugum Levitis .... Decimas solvere est de jure naturali, unde et ante legem et in lege solvebantur .... Sacerdotes mortaliter peccant, qui non praedicant minutas etiam decimas esse persolvendas. Sed omnes laici tenentur in generali scire decimas esse persolvendas etc."

2) MATTH. *Anal.* II, 169: „Credibile autem est, quod quia sola inter omnes nationes Christianorum Frisia decimas et primitias non solvit, plagam Oceani tolerare, quod Deo denegatur .... Nota quod dicitur in summa Remundi, quod si aliqua terra ex antiquo optinuit, quod ibi decimae non dantur.

de Friezen algemeen in geheel Friesland tusschen Flie en Wezer, zooals zij daaronder ook zouden begrepen hebben, of voorzeker die in ons gewest, in de Ommelanden, geenerlei tienden opgebragt hebben. Zoo algemeen en volstrekt vatten het immers deze en gene van onze vroegere en latere geschiedschrijvers op. EMMIUS wil, dat de Friezen, in tegenstelling van de Saksers, hetzij zij door een privilegiebrief van KAREL *den Groote* van de betaling der tienden zijn bevrijd geworden, hetzij zij dit door de wapenen hebben verworven, dien vrijdom ongetwijfeld sedert KARELS' tijd altijd hebben bezeten, en verdiend door hunne standvastigheid, trouw en dappere daden, betoond in al de oorlogen, waarin zij dien koning zijn gevolgd 1). ONNO KLOPP zegt, dat, in vroegere tijden, de Friezen in de bestrijding van het regt der tienden zich grondden op den zoogenaamden vrijheidsbrief van KAREL *den Groote*; doch aangezien die vorst de opbrengst der tienden van alle vruchten des lands niet bloot voor een goddelijk gebod, maar ook voor een noodwendig middel ter verzorging der priesters hield, zoo kan hij niet aannemen, dat hij de Friezen daarvan zal bevrijd hebben. Dat ze ook niet zoo geheel vrij daarvan waren, als abt EMO getuigt, wil hij daaruit opmaken, dat tot op dezen tijd nog in eenige oorden van Oostfriesland aan de geestelijken of aan de kerken opgebragt wordt boter, rogge, vlas, melk en hoenders, welke opbrengsten in natura hij nog voor waarschijnlijke overblijfselen houdt van de oude tienden. Hij

---

ibi non debet publice praedicari, quod dentur, et sic non peccant decimas non dando. Non enim traditio legis divinae, sed consuetudo terrarum in decimis dandis est observanda. ext. de decim. in aliquibus. Nam sicut ibi dicitur, quaedam sunt gentes Christianae professionis, quae nullam solvunt decimam, et infra: Illae quippe decimae sunt solvendae, quae debentur ex lege divina, vel loci consuetudine approbata. Item Magister Willelmus dicit super sententias, quod praeceptum de decimis est morale, quia secundum consuetudinem terrae sunt solvendae, si talis consuetudo optenta est auctoritate Episcopi et ecclesiae, cuius interest, vel etiam à tempore, cujus non extat memoria. Consilium tamen sanum esset, ut solverentur, vel erogarentur simul vel per cotidianas ecclesias in usus pauperum auctoritate Episcopi vel ecclesiarum, quibus essent persolvendae."

1) *Rer. Fris. Hist.* IV, 66: „De Frisiis vero satis constat, aut privilegio Caroli exemptos oneri huic (decimis) fuisse, aut suis se armis in libertatem asseruisse, utpote, qui immunitatem à Caroli usque temporibus nunquam interruptam usurparint. Quanquam de privilegio mihi quidem dubium non est, quod et fide constanti, et forti opera sua, dum omnibus in bellis regem sequuntur, promeruere."

houdt het echter voor mogelijk, dat in latere eeuwen, als de kerken de tienden niet meer zoo noodig hadden, en hunne ontbinding van het Duitsche rijk, de afwezigheid van der Bisschoppen zetels van hun land en het ophouden van hun bezoek daarvan het weerstreven der Friezen tegen de betaling der tienden hebben begunstigd 1). — Er is hierop door hunnen gestrengen censor J. H. D. MÖHLMANN te regt aangemerkt, dat die vrijheidsbrief van KAREL geheel van geen vrijdom van tienden gewaagt, als waarom EMMIUS nog een bijzonder privilegie meende te moeten aannemen; dat die opbrengsten wel voor geene oude tienden te houden zijn en de aangevoerde redenen, waarom de Friezen zouden opgehouden hebben tienden te betalen, evenmin geldig kunnen zijn. Hij houdt er dan ook voor, schoon de bijgebragte gronden voor hunnen vrijdom van onwaarde achtende, dat de Friezen geen tienden betaald hebben 2). — Maar behelst deze uitspraak waarheid, is zij overeenkomstig met den inhoud der oude Friesche wetten en andere bescheiden en met hetgene de geschiedenis inderdaad ons leert? Om deze vragen te beantwoorden, zullen wij in de eerste plaats nagaan, wat die wetten ons leeren omtrent deze zaak.

Wat de oude algemeene wetten der Friezen betreft, zoo waren zij volgens deze gehouden, even als aan hunnen wereldlijken vorst, eerst van het Frankische, naderhand Duitsche rijk, eene zekere huisschatting, aan hunne geestelijke overheid tienden te voldoen. Wij vermelden beide schattingen, omdat zij nevens en in verband met elkander plegen voor te komen, doch de eerste alleen in zoo verre dat verband medebrengt, overigens verwijzende, naar hetgene wij in voornoemd werk terzelfder plaats daarover hebben in het midden gebragt. De betaling dan van beide, de huisschatting en tienden, vindt men al van ouds uitdrukkelijk bepaald in de zoogenaamde *Magnuskeuren*. Hiervan bevat de 3de keur de bepaling over de huisschatting en de 4de over de tienden en deze luidt aldus:

---

1) *Geschichte Ostfriesl.*, Osnabr. 1854, S. 43, 44.

2) *Kritik der Fries. Geschichtschreibung überhaupt und der des Dr.* ONNO KLOPP *insbezondere* u. s. w., Emd. 1863, S. 188. Hij gispt echter KLOPP ten onregte, omdat deze EMO noemt in plaats van MENCO; beide getuigen immers, dat de Friezen geen tienden betalen.

»Dae kaes Magnus dine fyaerde ker, ende alle Fresen oen sine ker iechten, ende kaes een bettere dan alla da iefta deer di koningh baed, datse neen himelschielda haghera gulden, dan riuchten deeckma dae prester deere da haudstoed bisunch, het ne se dattet dumme lioed oen da bannem hiara wrberde, ende hyase dan ontgulde" 1); d. i. overgezet: »Toen koos MAGNUS de vierde keur, en alle Friezen keurden zijne keus goed, als beter dan al de giften, welke de Koning (KAREL *de Groote*) bood, namelijk, dat zij geen hemelschatting hooger zouden opbrengen, dan de wettige tiende aan den priester, die de hoofdkerk bediende, tenzij onverstandige lieden het hunne aan de bannen verbeurden en zij dit dan moesten ontgelden." *Deeckma*, *degma* of *dekma* wordt in het Friesch blijkbaar de *tiende* genoemd naar het latijnsche *decima*, gelijk men elders, zooals wij zullen zien, hiervoor ook gebruikt vindt de eigenlijk Friesche woorden *tegotha* of *tegetha* en *tianda, tienda*, *teynde* 2). De tiende wordt vaak hier en elders *hiemelschielda* (hemelschuld) geheeten, in tegenstelling van de huisschatting, *koninghsschielda* (koningsschuld) daar genoemd.

Wij hebben deze Magnuskeuren wel vergeleken met de grondwet der Friezen, als vermoedelijk oorspronkelijk behelzende het verdrag, waarbij zij tot het Frankische rijk zijn gebragt 3); wat hiervan zij en hoezeer de bestaande vorm dier keuren verdicht en van lateren tijd zij, hare inhoud magniettemin voor echt gehouden worden en zoo ook deze en gene bepaling als op waarheid gegrond. Zij komen ook geheel overeen met dergelijke latere bepalingen in de overige Friesche wetten te vinden en wel de kerkelijke of dusgenaamde *Seendregten*, tot welk regt dus deze tienden beschouwd werden te behooren, gelijk daarentegen de wereldlijke huisschatting in de algemeene wereldlijke 17 *Kesten* of *Keuren* verder opgenomen is, ook wel mede de tiende, maar niet in alle teksten. De 7de keur behelst namelijk de bepaling: dat de Friezen eenen

1) VON RICHTHOFEN, *Fries. Rechtsquellen*, S. 441. *Oude Friesche Wetten* (van Mr. P. WIERDSMA en Mr. P. BRANTSMA), bl. 115.

2) VON RICHTHOFEN, *Altfries. Wörterbuch*, op die woorden, S. 681, 1065 en 1083. VAN HALSEMA (*Verh. over den Staat en Regeringsvorm der Ommel.*, bl. 446) vertaalt het woord *deeckma* dan ook zeker ten onregte door *dekengeld*. Er wordt echter voor priester, zooals in den bijgebragten tekst uit het Westerlauwersche wetboek staat, in andere teksten dezer keuren, en wel die der Ommelanden, *de provest* genoemd. VON RICHTHOFEN, *Fr. R.*, t. a. p.

3) *Aloude Staat* enz., D. II, St. 2, bl. 267.

eenen vrijen stoel (regtstoel) bezitten, hun door koning KAREL geschonken, omdat zij Christenen werden en hem onderdanig, en daarvoor schatting en tienden zouden betalen 1). Zoo komen beide ook voor in de 9de keur, welke o. a. de bepaling bevat: dat de Friezen den vredepenning en de huisschatting hebben te betalen en daarvoor genieten de zeven vrije straten of wegen te water en te lande; mogt een hunner op een daarvan beroofd worden en kwam dit van de zijde des Konings of des Bisschops (was het de schuld der wereldlijke of kerkelijke overheid, door geene genoegzame zorg voor de veiligheid der wegen te dragen), dan moest de schade vergoed worden, in het eerste geval, deels uit de volkskas en deels uit de huisschatting, in het ander geval uit de cijns en de tienden, welke de Bisschop ontving. In eene aanteekening, blijkbaar van lateren tijd, in den Westerlauwerschen tekst van deze keur ingeschoven, wordt de huisschatting of die aan den *Ierdkoningh* bepaald op 3 penningen en die aan den *Hemelkoningh* of de tiende op 4 penningen. Deze 4 penningen moest de vrije Fries opbrengen op het altaar van de kapel waar hij behoorde, met voorkennis van zijn priester, of aan de hoofdkerk waarvan de kapel afkomstig was. De 3 penningen moest hij den schout opbrengen, deze den graaf en deze eindelijk in de koninklijke schatkist bezorgen. Werd iemand aangesproken om deze of gene penningen, zoo kon hij met eede tegen den priester of schout volstaan te bewijzen, dat hij die betaald had 2). — Of men onder deze tiendpenningen reeds eene opbrengst in geld, niet meer in natura, dan liever eene waardering van de aan tiend onderworpene voorwerpen, zooals wij later in ons gewest ontmoeten, hebbe te verstaan, is niet duidelijk.

Slaan wij nu de Seendregten gade en in de eerste plaats de oudsten en algemeensten, zooals van deze en gene streken van

---

1) In de Rustringer Keuren leest men: „tegotha and huslotha"; in die van Eemsgo, I: „clepscelda urtege and huslotha"; II: cleptyns end tegheden"; in de Westerlauwersche worden de tienden niet genoemd, ook niet in die van Hunsingo, doch in de Ommelander wel: „thins end thegede"; zoo ook in een H.S. van het *Ostfries. Landr.* van 1527. Zie V. RICHTHOFEN, *Fr. R.*, S. 10 en 11.

2) VON RICHTHOFEN, *Fr. R.*, S. 14—17. T. D. WIARDA, *Asega-Buch*, S. 58—60. In dit laatste, het Rustringer landregt, wordt bij uitzondering in den aanvang van de keur bij de huisschatting ook de tiende (degma) genoemd, zeker eene onjuiste herhaling uit de 7de keur.

van Friesland overig zijn en hoofdzakelijk wel met elkander overeenstemmen, doch ook hier en daar onderling verschillen. Friesland was, zooals men weet, onder verschillende Bisschoppen verdeeld. Friesland bewesten de Lauwers stond onder den Bisschop van Utrecht, beoosten de Lauwers met een deel over de Eems onder dien van Munster (behalve een klein deel van Reiderland, onder dien van Osnabrug); het overige deel van Oostfriesland onder dien van Bremen 1). Elk deel was weder in onderscheidene Dekenschappen of Proostdijen verdeeld, zoo genoemd, naar de geestelijke overheden, Dekens of Proosten, die onder den Bisschop aan het hoofd der kerkelijke regtspleging vooral stonden in elk zoodanig district. De Ommelanden waren alzoo, van het westen naar het oosten, verdeeld in de proostdijen van Humsterland, Leens, Baflo, Uskwerd, Loppersum en Farmsum, waarvan die van Baflo, aan het hoofd der andere staande, den titel van *Personaatschap* (*Personatus*) voerde en de Proost dien van *Persoon* (*Persona*). — Het Westerlauwersche Seendregt begint met eene voorrede, die men in andere Seendregten niet vindt, behelzende de manier van procederen in het Seendregt, en o. a. de aanmaning van den deken om, die geld schuldig mogt zijn aan de hoofdkerk of kapel, en zoo ook van tienden, dit te voldoen, vóór dat er klagt daarvan geschiedde in de Seend 2). In dit, alsmede in het Fivelingoer en Ommelander Seendregt, vindt men voorts gelijkelijk bepaald, § 1: dat waar een gewijde stede is en altaar, waar begraven wordt en gedoopt, elk zijn tiende moet geven aan het godshuis, waartoe hij behoort 3); § 3: dat de kapellaan den Bisschop moet dienen met den hoofdpriester, al naar hunne gegoedheid dit

1) Zie verder over deze kerkelijke verdeeling van Friesland in verhouding tot de burgerlijke onzen *Aloude Staat* enz., D. II, St. 2, bl. 94, wat 't naburig Friesland, en bl. 112 wat de Ommelanden aangaat.

2) VON RICHTHOFEN, *Fr. R.*, S. 401: „Alle dae jenna deer to der haudstoe jefta toe dae capellum, deer al deer wt tacht ende timmerad se, eniges jeldis schieldich se, ina waxschot ina buterschot ina deeckma, ina minra schot iefta ina mara schieldum, deer monie ick alle lioden to, datse diese goedeshusem hiara schielda eer der clage bitellie, also fyr sose onbanplichtich willet bliwa."

3) VON RICHTHOFEN, *Fr. R.*, S. 406: § 1. Dat is riucht, hweerso een wyede stoe is, ende die prester een wyeden alter haet, ende deer lykfellinga ende kyndkerstinga sint, soe aegh aller manna lyc syn deeckma toe iowane ti da godeshuse deer hi binna setten is." Deze § heeft in één HS. tot opschrift: „Fan des biscopis tianda."

toelaat, en wel van de tiende, die zij ontvangen 1). In het Rustringer Seendregt leest men, dat, als de tiendheffer met regt komt klagen, dat eenig huisman hem de tiende onthoudt, hij 60 schellingen verbeurt tegen den proost 2).

Wat de meer bijzondere en latere Seendregten en andere hier in aanmerking komende bescheiden aangaat, zoo leeren ons die van de provincie Friesland het navolgende. Wij vinden geen tienden vermeld in het Leeuwarder Seendregt van 1412 (v. RICHTHOFEN, *F. R.*, S 459); maar wij lezen in het Franeker Seendregt van 1378: »§ 6. Item, fan da deekma van da hues to rekenen aen halligher" (v. RICHTHOFEN, *F. R.*, S. 477); in het Bolswarder Seendregt van 1404, § 12 aan 't slot: »Elc huus, dat reckende is (daar rook uit gaat), scel iaen een halling to dekema; dy ien deern det naet dat, een hael pond wrbered" (v. RICHTHOFEN, *F. R.*, S. 484). De Uitgevers van de *Oude Friesche wetten* (bl. 116) willen echter in deze beide laatste plaatsen lezen *decknya* voor *deckma*, even als in het grootendeels gelijkluidend vernieuwd Bolswarder Seendregt van 1455 staat *deknye*. Doch, zoo niet hier, dan wordt er toch in § 8 van dit Seendregt van 1404 gesproken van *tyande*, in deze zinsnede: »Dat ma dae praesteren scel nen tyande iae fan der pondsmeta" (v. RICHTHOFEN, *F. R.*, S. 483). Hier is dus nog sprake van tiende, wel is waar in een ontkennenden zin, namelijk, dat geen tiende van land in het Bolswarder Dekenschap zou gegeven worden; maar dit doet veronderstellen, dat er vroeger of anders wel tiende gegeven werd, zooals elders werkelijk voor en na het geval schijnt geweest te zijn, blijkens nog deze volgende charters. In een brief van 1132 van den Bisschop van Utrecht ANDREAS, behelzende de herstelling van het convent en de kerk van St. ODULFUS te Stavoren in zijne bezittingen en regten, die zijne voorgangers aan leeken in leen

---

1) VON RICHTHOFEN, t. a. p., § 3. Dit is riucht, dat da capellapapen da biscop tienia schillet mitta haudprester, al bi dio deer hiara gued to ledet. So schillet hia den tienst duaen of da deeckma deer hya nimet, ende di deer nen deeck onfucht die ne thoer neen syenst dwaen."

2) VON RICHTHOFEN, *Fr. R.*, S. 129: „Sa hwer sa thi tegothere clagande kumth, and thi werere thet wreith thete husing ene him raflike halde, thet hi sextich skillinga breke with thene progost." WIARDA, a. w., S. 347, heeft dat woord *tegothere* misverstaan. — Ter loops wordt ook nog gewaagd van tiende in het Westerlauwersche Schoutenregt, waar sprake is van de „haudstoed deer die deeckma to geed", of de hoofdkerk waaraan de tiende opgebragt wordt. VON RICHTHOFEN, *Fr. R.*, S. 393.

hadden gegeven en die zich over een groot aantal daarbij met name vermelde kerken of kapellen, daar in den omtrek van Friesland en er buiten gelegen, zich uitstrekten, worden hieronder ook opgenoemd de *groote* en *kleine tienden*, welke zij van wege die kerk bezaten. In de bul van Paus INNOCENTIUS III, waarbij de brief van Bisschop ANDREAS bevestigd wordt, vindt men onder andere privilegien, aan dat klooster geschonken, ook vermeld dit: dat niemand zich hebbe te verstouten, den kloosterlingen de tienden af te vorderen of af te persen van de nieuwbebouwde landen, die zij met eigen handen en op hunne eigene kosten bearbeiden en daar niemand ooit iets van getrokken had; gelijk ook niet van het voeder hunner beesten 1). In een ander later charter van 1478, behelzende de voorwaarden, waarop de jongere priester in het dorp Oosthem in Wijmbritseradeel op nieuw wordt aangesteld, houdt eene dier voorwaarden ook in, dat die jongere priester niets zou trekken van bijzondere inkomsten, die de hoofdpriester of persona tot dus ver, gelijk zijne voorgangers, had ontvangen, en zoo ook niet de *tienden van het land*, maar dat daarentegen het land van den jongeren priester ook vrij zou zijn van tiende, en zoo iemand hem iets schenken wilde van koren, boven hetgeen de persona beurde, deze dat niet zou verbieden 2). — Uit de vergelijking van deze en gene plaatsen in de oude algemeene Friesche

---

1) Zie den brief van Bisschop ANDREAS in het *Charterb. v. Friesl.*, I, 72, en in *Oudhed. en Gest. van Friesl.*, I, 470, de bul van Paus INNOCENTIUS III ook hier bl. 474, alsmede beide in den *Teg. St. v. Friesl.*, I, 322. Wij voegen hier nog bij, dat in de instellingen van GUIDO, Bisschop van Utrecht van 1310, die voor zijn geheel bisdom, dus ook voor de provincie Friesland golden, o. a. overeenkomstig met het laatst vermelde, aan de leeken wordt verboden zich te bemoeijen met de tienden van nieuws ontgonnen landen, maar gelast ze over te laten aan hen, aan wien ze naar regt of gewoonte bevonden worden te behooren. *Charterb. v. Friesl.*, I, 142.

2) *Charterb. v. Friesl.*, I, 680. Dit artikel luidt in zijn geheel en het oorspronkelijke aldus: „Item, thy Jonger Prester schel hem van nen fruchten, noch van afterdaden, noch van mara offeren, noch van mynra offeren, noch van deyckes offer, noch van *dy Landis tyaenda*, noch van bollen, noch van nyn thing, naemd ende onbynaemd, naet van onderwynda, deer dy Persona aldus lang thoe heerd haeth, ende plyget tho habben, mer dat schelma altomaels dyn Persona in de tyd jaen ende bytaelye, alsoe als syn voervaederen hauwen habbith, ende syd ende pliga is in Oesthem, mer des Jongera Presters landschel vry wessa van da tyaenda, want hy den Goedes tyenst mey foerd sterckya schil, mer wol emmen dy Jonger Prester hetta jaen van grane, buppa dat deer de Persona bert, ende aldus langh hauuen heth, dat schil dy Persona naet verbyede."

wetten met het bijzondere Bolswarder Seendregt van 1404, § 8, ook boven aangehaald, maken de Uitgevers dier wetten dan ook op, dat de last der tienden in Friesland wel heeft bestaan, maar nooit over het algemeen aangenomen, op sommige plaatsen al, op andere niet betaald is, naar dat men daarover met de ingezetenen kon overeenkomen (bl. 116 en 233). De Schrijver van de *Oudhed. en Gesticht. van Vriesland* (I, 250), die zoo wél bekend was met de kerkelijke zaken nog vóór de Hervorming, over het ambt der Dekens in die provincie sprekende, meldt er o. a. dit van, overeenkomstig met het aangehaalde voorschrift van procederen of geregtelijke inwinning bij het Seendregt (bl. 199), te weten, dat zij de *tienden*, jaargelden en boeten inmaanden, en die dan, nadat zij er hun wettig gedeelte afgetrokken hadden, naar Utrecht zonden. Wij hebben nogtans in de thans volledig uitgegeven *Beneficiaal-Boeken van Vriesland*, welke de inkomsten der kerken en pastoren aldaar omstreeks het midden der 16[de] eeuw opgeven, vruchteloos hieronder naar tienden gezocht. Alleen leest men er in, dat tot de pastorij van Spange, in Stellingwerf-westeind, behoorden eene heele en twee halve *tienden* op zekere landen te IJsselham — dus buiten Friesland gelegen (bl. 56). Evenmin komen er onder de klooster- of geestelijke goederen voor, in 1580 aan de provincie en steden overgegeven, noch onder de bezittingen der Edelen aldaar 1). Zij schijnen dus hier vóór dien tijd geheel verdwenen of te zoek geraakt te zijn. En dit is al hetgeen wij nader van die provincie hebben kunnen opsporen 2); zien wij thans verder,

1) Zoo heeft de heer W. EEKHOFF, Archivaris van Friesland, de vriendelijkheid gehad ons te verzekeren.

2) Er wordt nog in een Charter van 1398 van tienden in dat gewest gesproken. VAN MIERIS, *Charterb.*, III, 671. Het is een voorloopig verdrag tusschen den Hertog ALBERT, Graaf van Holland, en de Friezen van Oosteren Westergo, over de wijze, hoe dezen hem als Heer zullen aannemen. De afgevaardigden der Friezen erkennen daarin, dat zij den Hertog, wegens de tienden, die hem van zijne Heerlijkheid aldaar toebehooren, schuldig zijn de *tiende schoof*, en dat hunne voorouders plagten te geven aan zijne voorouders *thenssen en huislaege*, maar dat zij hem nu alleen zullen geven de *twaalfde schoof* en vrij zijn van alle smalle tienden, die van schapen, kalveren, varkens, ganzen en ander gevogelte en van tuingewassen, zoowel als van voornoemde cijns en huisschatting. Verder wordt overeengekomen, hoe de tienden ten behoeve van hem te innen, doch hier weder van de *tiende schoof* gesproken. — Het is duister of hier dezelfde tienden bedoeld worden als boven, dan wel andere, kerkelijke, tienden en deze zoo te onderscheiden zijn van gene

welk licht onze gewestelijke kerkelijke en andere oorkonden omtrent dit vraagstuk opleveren.

Wij vinden geen tienden vermeld in den Seendbrief of zoen tusschen OTTO, Bisschop van Munster, met de Broekmerlanders van 1253, ook niet, wat opmerking verdient, in den brief van Bisschop EVERHARD van Munster of zijn zoen met Eemsgo, Broekmerland, Reiderland en Oldambt in 1276 (v. R. *F. R.*, S. 138—151); noch in het Seendregt van Fivelingo en van dit landschap met Hunsingo te zamen van 1407 (v. R. *F. R.*, S. 309); evenmin in de Seendbrieven van de Proostdijen Farmsum van 1325 en 1463 1), Uskwerd van 1393 2), Humsterland van 1392—1466 3); maar wel in den Loppersummer Seendbrief van 1424. Hier leest men in § 19, met het opschrift: »van Teyndë": »Die teynde to nemen als een zeede ende gewoente is, dat is dat teynde lam; ende waer dat tal niet vuel en is, voer elck lam een munster pennynck of eyn ocken groet; ende voer elken kalf 11 munster pennigen, of 11 ocken groet" (v. R., *F. R.*, S. 314). — In de Ordonnantie over de geestelijke jurisdictie in de Ommelanden van 1530 van KAREL VAN GELDER of zijn verdrag daarover met den Officiaal van den Bisschop van Munster is ook nog van tienden sprake, in deze bepaling: »omme decimen zal men spreken voor den werlichen rechter" 4). Er greep dus toen hierin, zoowel als in de geheele kerkelijke jurisdictie

---

wereldlijke tienden of nu twaalfden; dit verdrag heeft bovendien geen gevolg gehad, daar het den Hertog niet gelukt is Friesland te bedwingen; zoo ook niet de beleening in 1399 door hem van GERRIT CAMMINGA met de stad Leeuwarden en eenige dorpen daaromstreeks met toebehooren, waaronder ook de *tienden* voorkomen (ald. bl. 698). Wij teekenen dit daarom hier alleen aan, om er niet geheel van te zwijgen, zonder daaruit iets zekers voor het toenmalig of vroeger bestaan van tienden in dat gewest af te leiden.

1) Die van 1325 bij v. RICHTHOFEN, *Fr. R.*, S. 292, die van 1463 op het Gron. Archief, *Reg.*, V, bl. 182, no. 24.

2) Bij DRIESSEN, *Mon. Gron.*, III, 47. Dit zal hetzelfde zijn, als VON RICHTHOFEN aanhaalt maar wegens den gebrekkigen staat, waarin het zich bevindt, niet durfde in druk geven. *Fr. R.*, Voorr., S. XXIII.

3) Deze Seendbrieven van Humsterland zijn eerst onlangs aan het licht gekomen uit de verzameling van den heer DE SITTER en thans ook in het Gron. Archief in afschrift, door onzen Mederedacteur mr. W. B. S. BOELES bezorgd, voorhanden. Van de proostdijen Leens en Baflo hebben wij geene aangetroffen.

4) Deze Ordonnantie is gedrukt in het Tijdschrift van WESTENDORP, *Antiquiteiten*. D. I, St. 4, bl. 377, met de nog opgevolgde provinciale voorzieningen omtrent kerkelijke zaken van 1531 en 1532, naar een afschrift van mr. R. K. DRIESSEN.

eene groote verandering plaats. Voorts vindt men in de Pauselijke bullen bij gelegenheid van de oprigting der nieuwe Bisdommen in Nederland uitgevaardigd, en wel die te Leeuwarden en Groningen, onder de inkomsten, die voor de Bisschoppelijke tafels van die Bisdommen worden aangegeven, ook genoemd *tienden* 1). Hoe de nieuwe Bisschop van het Groninger Bisdom gebruik heeft gemaakt van deze bepaling omtrent de tienden in de Ommelanden, zal straks blijken. En zoo worden aldaar in deze en gene openbare wettelijke stukken tot in het Ommelander Landregt van 1602 toe (B. III, Art. 16) tienden vermeld, hier onder de onroerende goederen.

Dit een en ander wat wij tot dusver bijbragten wijst dus wel in 't algemeen aan het wettelijk bestaan of voorkomen van tienden hier en daar in Friesland en zoo ook in de Ommelanden; maar het komt hier nader aan op daadzaken, op bewijzen, dat zij er werkelijk opgebragt zijn. Ook deze ontbreken niet, maar zij zijn tot dusver onbekend gebleven of miskend. Men heeft namelijk de opbrengst der tienden gehouden voor bijzondere inkomsten der voormalige Dekens of Proosten, en hier toe gebragt, zonder onderscheid, de Koe- en Schapenschotten, de Dekenlammeren, Bonghaver enz., zooals deze inkomsten nog voorkomen in oude registers daarvan voorhanden en door DRIESSEN en TRESLING medegedeeld 2).

---

1) Zie de bul van het bisdom Groningen, in het oorspronkelijke, bij J. RENGERS VAN TEN POST, *Werken*, I, 263, en vertaald in de *Oudhed. en Gesticht. v. Groningen*, bl. 9, die van het bisdom Leeuwarden, in de *Oudh. en Gest. v. Vriesl.*, I, 221.

2) Mr. R. K. DRIESSEN heeft van die registers medegedeeld in zijn over ons onderwerp belangrijkst opstel: *Over eenige belastingen, bekend onder den naam van Dekenlammeren, Koeschot en Bonghaver*, in WESTENDORP, *Antiquiteiten*, D. 1, St. 3, bl. 299, en mr. T. P. TRESLING in de *Gron. Volksalm.*, 1845, bl. 113. Die dwaling dagteekent althans reeds van E. BENINGA's tijd (1490—1582), gelijk blijkt uit de plaats in zijne *Chronyk van Oostfriesl.*, bl. 121, waar hij de oprigting der Proostdijen in Friesland onder den sprengel van Munster door den Bisschop daarvan vermeldt met de woorden: »Und hebben idtlicke Provestijen up soeven plaetzen geordineert, daer de Geistlicke vor erste Lande tho gekofft und gegeven, und de gemeente idtliche Tegeden aver lammer und kalveren, an idtliken ohrden haever, tho geven an sick genaemen, daermede sick de Prowesten .... underholden." Zoo was tot dusver het algemeen gevoelen, en in zoo verre overeenstemmende met dat, dat eigenlijke tienden hier gelijk elders in Friesland niet bestaan hebben. Zie VAN HALSEMA, a. V., bl. 457; H. L. WICHERS, *Verklar. v. h. Tract. v. Reductie*, I, 224; H. O. FEITH, *Beklemregt*, I, 211, II, 475; Mr. W. B. S. BOELES, *de Geest. Goederen in de Prov. Groningen*, bl. 29.

Want dit waren geene inkomsten der Proosten, en, zoo al, niet aan hun ambt als zoodanig verknocht, ook zelfsniet die, welke den naam van *Dekenlammeren* dragen. Dit is ons, zoowel als hare ware aard van gewone kerkelijke tienden, gebleken uit een aantal oude brieven, die wij daarvan mogten ontdekken, en die meer licht over deze zaak verspreiden, dan een enkele latere brief van 1562, die tot nu toe alleen is bekend gemaakt met voornoemde registers eerst door DRIESSEN en vervolgens ook door TRESLING, maar als zoodanig niet herkend. Wij vonden namelijk toevallig eene reeks van die brieven — die wij Tiendbrieven zullen noemen — in een *Chartularium* in de Boekverzameling van het Genootschap: *Pro excolendo Jure Patrio* aanwezig, maar dat verkeerdelijk op de lijst te boek staat als een *Chartularium*, *Staatsboek*, *Blaffard* of *Goederenregister*, van het klooster *Thesinge*, terwijl het dat van het klooster *Selwerd* is 1). Die meest in het latijn gestelde brieven zijn uit de vijftiende eeuw, van 1420 tot 1460, en betreffen de tienden, welke in het oostelijk deel van Hunsingo, in het Halveambt, Ubbega en Innersdijk, of het grootste deel van de Proostdij of het Personaatschap van Baflo, alsmede in het Oosterambt of de Proostdij van Uskwerd en wel hier in de plaatsen Middelstum, Menkeweer, Onderwierum, Stitswerd, Edingeweer of Engeweer en Doornwerd werden geheven en behoorden van onheugelijke tijden aan het Benedictijner Nonnenklooster of de Abdij Overwater te Munster. Wij zullen den inhoud van deze brieven niet stuksgewijs opgeven, maar de hoofdpunten, waarop het hier aankomt, daaruit zamenvatten, om ze, met andere nog volgende, zooveel noodig of dienstig, in hun geheel hierachter als *Bijlagen* te zamen mede te deelen, wegens de belangrijkheid, die zij in dit en meer opzigten bezitten 2).

---

1) Wij zijn op deze vergissing aandachtig gemaakt door onzen Mederedacteur Mr. BOELES. Het *Chartularium* is no. 18 van de H. S. in Fol. op bl. 7 van de *Tweede Lijst* en geauthentiseerd o. a. door den Abt van Thesinge, den 30 Julij 1507, welke authentisatie, die voorafgaat, aanleiding tot deze vergissing zal gegeven hebben. Wij hebben van dit zeer fraai op perkament geschreven *Chartularium* en die Tiendbrieven reeds gewaagd in ons opstel over het klooster *Selwerd* in het *Gron. Jaarboekje* van 1863. Buitendiendien bevat dit *Chartularium* vele andere voor de plaatselijke kennis van deze stad en provincie vooral belangrijke stukken.

2) Deze en gene Tiendbrieven zijn ook daarom opmerkelijk, omdat zij de fundatie of constitutie van een zoogenaamd *geestelijke leen* behelzen. Eene der-

Die tienden dan bestonden in de tienden van kalveren en lammeren van elken heerd in genoemde plaatsen aanwezig. Waar het getal geen tien bedroeg, werd van elk enkel kalf of lam een Munstersche denarie of penning betaald. Vóór 1420 had van wege genoemd klooster de eene helft dier tienden in leen of pacht gehad voor zijn leven ALBERT SOLLEDERS, Proost in Humsterland en bekend als medestichter van het St. Geertruidsgasthuis te Groningen in 1405 met zijn vader BORNEER SOLLEDER, achtbaar borger aldaar, hoe weinig achtbaar ook zijn naam (ZOOLLEDER) klinke 1); hij was dus een Proost van eene andere Proostdij; en toen is die helft gegeven aan WILLEM WIGERING en zijne erwen, geheel en al een vreemden leek; hij is toch die voorname Groninger, welke als Olderman van het Stads stapelregt in de handhaving daarvan te Farmsum in 1434 zijn leven verloor 2). Zij moesten daarvoor opbrengen één mark munstersche penningen telken jare te Baflo, bij de uitdeeling van het H. Sacrament na Paschen aan de Priesters (welke plegtigheid door den Bisschop van Munster zelven of zijn Officiaal werd verrigt), en onder beding van dubbele betaling bij verzuim, en bij nieuwe aanvaarding door een volgende telkens van een oud gouden schild, zullende anders het regt weder aan het klooster vervallen; het mogt ook niet vervreemd noch gescheiden worden enz. De andere helft bezat toen evenzoo de voorname familie HERATHEMA, mede zeer bekend in de geschiedenis van dien tijd, ook wegens hare aanzienlijke goederen te Eenrum bezeten en vervolgens aan deze stad gekomen, de zoogenaamde *Herathema's goederen* (niet *Heer Athema's goederen*, zooals ook wel geschreven wordt). Maar na den dood van de toenmalige bezitters droeg in 1449 de Abdis, het welvoegelijker, regtmatiger en geschikter oordeelende, dat die tienden bezeten werden door geestelijke personen, vooral van dezelfde orde, als hare Abdij, dan door leeken, die tienden in haar geheel op aan den Abt van het Benedictijner Nonnenklooster te Selwerd nabij

---

gelijke wereldlijke *beleening* of verpachting, bij wijze van *inpheodatie*, troffen wij aan in die van het geregt in eenige dorpen van Fivelingo door de Graven van Benthem aan de leden van de familie SNELGER te Scharmer en anderen in de 14de eeuw. Zie ons opstel *Over de Friesche, vooral Ommelander Edelen*, enz. in deze *Bijdragen*, 1ste Afl., bl. 35. Deze voorbeelden van dergelijken aan het leenstelsel ontleenden vorm van verpachting zijn hier zeldzaam en blijkbaar van vreemde herkomst.

1) DRIESSEN, *Mon. Gron.*, II, 403.

2) *Teg. Staat v. Stad en Lande*, I, 153.

deze stad en zijne opvolgers voor eene jaarlijksche uitkeering van een half vat goede boter en twee groote koeijenkazen aan den Officiaal van Munster in Friesland te Groningen ter hand te stellen, en, bij nieuwe aanvaarding door zijne opvolgers, van een vat boter, en wijders onder gelijke voorwaarden als vroeger. Deze begeving is ten zelfden jare en dage bevestigd door den Bisschop van Munster HENRIK zelven. Het kostte echter nog al wat tijd, moeite en geld voordat de Abt in het volle en geruste bezit kwam dier tienden, daar POPPEKO HERATHEMA, als erfgenaam van de vorige bezitters in die familie, wel van zijn regt op die eene helft der tienden afstand deed, maar zijn zwager ROELF VAN UMMEN hiertegen zwarigheid maakte. Deze had namelijk de bescheiden dier tiende onder zich, en beurde ze in naam van P. HERATHEMA op, ja eigende ze zich geheel toe, zoo dat deze er zelf niets van ontving, zelfs niet één boutje van al de opgebragte lammeren, gelijk hij vrij naief in den brief van 1450 betuigde, en waarom deze handelwijze ook voor onregtmatig, voor eene vervreemding van de tiende gehouden werd. Door toedoen eindelijk van de vrienden van den Abt en wel juist van de Proosten van Humsterland, Uskwerd, Baflo en Loppersum, en eene gift van 50 Rijnsche gulden, gaf ROELF VAN UMMEN in 1451 toe en die bescheiden over en beloofde den Abt niet hinderlijk te zullen zijn in het genot der tiende. Wat de eerstgemelde helft der tienden betreft, deze had de waarschijnlijk op WILLEM WIGERING opgevolgde pachter EDZO TUWINGA, Hoofdeling te Ten Post, in 1449 ook aan den Prelaat van Selwerd afgestaan. Voorts bevestigde de Paus NICOLAAS zelf in 1453 ook nog de opdragt der geheele tiende aan hem, welke later in 1460 haar voor de helft weder heeft afgegeven aan JOHAN WIGHERING, Proost van Humsterland, en zijne erven en met dezen is overgekomen, om de tiende te zamen te heffen. Deze JOHAN WIGHERING komt voor in 1476) als medeerfgenaam van ALBERT SOLLEDER en was misschien een zoon van WILLEM WIGERING; en uit deze betrekking tot die vorige bezitters zal deze afstand der halve tiende door den Abt aan hem te verklaren zijn. Dezelfde JOHAN WIGHERING was ook pachter van de tienden en andere Tafelgoederen van den Bisschop van Utrecht bij Groningen in 1459 en dus niet alleen een voornaam, maar ook een rijk man 1). — Wat den aard dier tienden nog aangaat, zij bestonden,

1) DRIESSEN, *Mon. Gron.*, II, 306, voorts 405.

zooals gezegd is en uit de opdragt vooral van 1449 blijkt, uit tienden van kalveren en lammeren, dus hiernaar alleen van vee, maar in den bevestigingsbrief van die opdragt van den Paus wordt echter ook van tienden van gewassen terzelfde plaatsen groeijende gemeld — en diensvolgens zouden of kunnen zij voor een deel ook uit koorntienden bestaan hebben.

Overeenkomstig nu met die opdragt vinden wij dan ook in een Handschrift, bevattende de ontvangst en uitgaaf door den laatsten Abt van Selwerd, HENRIK LONTZEN, van dit klooster over de drie jaren 1561—3, dat mede toevallig voor kort uit een schuilhoek op het Provinciehuis alhier is voor den dag gekomen, onder de ontvangst gebragt de opbrengst van *Tienden*, welke zeker voornoemde tienden zullen zijn. Die opbrengst bedroeg in het jaar 1561, 5 emder guldens en 12 groninger stuivers en 4 schapen of lammeren (oves), of *f* 4.95 aan geld; in 1562, 10 arendsguldens en 12 stuivers, of *f* 4.20, en in 1563, 5 emd. guldens en 10 stuivers, of *f* 4.82½ 1). — Men ziet hieruit, dat die tienden toen reeds grootendeels niet meer in natura, maar in geld werden opgebragt en niet veel opleverden aan het klooster. Dat anders het bezit daarvan een voordeelige zaak was, kan men opmaken uit den strijd daarom van de aanzienlijkste wereldlijke en geestelijke personen en zal ook nog later van elders blijken. Na de secularisatie van dit klooster bij de Hervorming vindt men onder de goederen daarvan deze tienden niet meer vermeld en zij zullen misschien met het verval van dit klooster reeds vóór dien tijd vervallen of in andere handen gekomen zijn. Het eerste mag het geval zijn met de tienden onder de Proostdij Baflo of in het Halveambt, Ubbega en Innersdijk, daar men hiervan nergens meer verneemt — ja, wat zeker vreemd is, ook zelfs niets meer, reeds in de 16de eeuw, van die Proostdij zelve en hare inkomsten. Wat aangaat de Proostdij van Uskwerd in het Oosterambt, zoo is het bekend, dat aan DOEDE VAN AMSWEER, die na de Hervorming nog

---

1) Zie verder over dit Handschrift ons voormeld stukje over *het klooster Selwerd* in het *Gron. Jaarboekje* van 1863, bl. 145. Het staat thans aangeteekend op het *Eerste supplement tot den katalogus der stukken en boekwerken uitmakende de Archieven en boekerijen van het Bureau voor Statistiek aan de Provinc. Griffie van Groningen*, enz. Gron. 1863, bl. 44.

eenigen tijd, van 1602 tot 1609, gereformeerd Proost te Uskwerd is geweest (men had eerst plan de Proosten te behouden), tot tractement ook toegewezen zijn de *Dekenlammeren* en *Bonghaver* met andere inkomsten tot die Proostdij behoorende, maar ook dat men ze hem niet wilde of konde opleveren. Die Proostdij bestond ook eigenlijk niet meer op zich zelf, daar zij, al in 1480, was ingelijfd geworden in de Abdij van Rottum, volgens Verzegeling, daarvan voorhanden op het Groninger Archief, doch welke geene vermelding bevat van *Tienden*; en nu ontmoet men wel bij den verkoop van dit klooster door de Staten in 1626 onder de goederen daarvan ook opgenoemd: »Die Bonghaver en Dekenlammeren, so 't Convent van Rottum voormaels wt verscheiden Heerden landes pleegh jaerlycx 't ontfangen" 1); maar hieronder zijn blijkbaar geenszins al die inkomsten in die Proostdij of het Oosterambt te begrijpen. Het kan wezen, dat de Abdij Rottum in het overige oosterdeel daarvan die inkomsten genoten heeft, even als de Abdij Selwerd die in het westerdeel; want verder ging het regt van deze Abdij daarop niet volgens hare Tiendbrieven. Wie ze in dat overig deel eertijds bezeten en genoten heeft, is ons wijders onbekend gebleven, daar ons daarvan geene Tiendbrieven zijn voorgekomen, wel latere bewijzen van haar bestaan, zoowel als van gene. Zoo vonden wij ze in handen van de voorname adellijke familie SICKINGHE op Warffumborg bij Warffum, in de 17de eeuw, zonder te vernemen, hoe zij er aan gekomen is. Zij bezat namelijk het regt van Dekenlammeren in Kantens, Eppingehuizen, Startinghuizen, Middelstum, Doornwerd, Huizinge en Westerwijtwerd, dus in Oosterambt of onder de Proostdij Uskwerd en voor een deel het aan klooster Selwerd behoord hebbende, blijkens eene Verzegeling van het jaar 1631, waarin JOHAN SICKINGE aan EVERT LEWE verwisselt landen, met dat regt, ook nog dat van Westeremden in Fivelingo onder de Proostdij Loppersum. Buitendien had zij ook nog het regt van Dekenlammeren alsmede Bonghaver te Warffum, Stitswerd, Menkeweer, Uithuizen en Uithuizermeeden, dus in het overige deel van Oosterambt of de Proostdij Uskwerd, volgens eene Verzegeling van 1701, waarbij dit regt door aankoop van het Huis Warffumborg met aanhoorigheden van de familie TRIP, de toenmalige eigenares

1) DRIESSEN, a. Verh., bl. 308. BOELES, a. w., bl. 116.

en opvolgster van de familie SICKINGHE, aan de Staten der Ommelanden is gekomen 1); en zoo zijn er nog registers namens dezen overig van de opkomsten, toen in geld, van Dekenlammeren alsmede Bonghaver van 1713—1728 in laatstgenoemde dorpen, van Bonghaver ook nog te Saaksumhuizen in het Halveambt of onder de Proostdij Baflo 2). De laatstgenoemde post van Bonghaver te Saaxumhuizen schijnt afkomstig te zijn van het klooster Selwerd. Althans er komt bij den verkoop van goederen van dit klooster in 1626 onder dezelve voor en ook alleen die Bonghaver in genoemde plaats (DRIESSEN, a. Verh., bl. 306). Het blijkt uit de aanteekeningen bij die registers, dat het met de opbrengst van die inkomsten van jaar tot jaar slechter ging, zoodat zij na het jaar 1728 zelfs ophield. Afzonderlijk komen ook nog voor de Dekenlammeren en Bonghaver over het kerspel Uskwerd in 1707, in handen van bijzondere personen, toen door dezen verkocht aan E. J. LEWE, Heer van Aduard, en jaarlijks min of meer bedragende 50 Caroliguldens 3). Deze, naar 't schijnt, en eenige andere bleven er nog in stand, tot aan deze eeuw, te weten die te Zandeweer, Uskwerd, Warffum en de Breede, blijkens het pleitgeding daarover nog laat in 1798 gevoerd, tusschen den Jhr. G. ALBERDA VAN MENKEMA, die toen daarvan bezitter was (hoe er aan gekomen, wordt niet vermeld en is onbekend), en zekeren DAVID HARMS, benevens onderscheidene landgebruikers in voornoemde plaatsen, die het regt daartoe betwistten, misschien ten gevolge van de omwenteling van 1795. Het slot was, dat deze Tienden, de laatste denkelijk, die in dien omtrek nog waren overgebleven, misschien bij overeenkomst, niet verder zijn betaald 4).

Voordat wij verder gaan, willen wij eerst een oogenblik stilstaan bij den naam van *Dekenlammer* en van *Bonghaver*, welke daarbij voorkomt in eenige dorpen, om te zien, wat men hieronder hebbe te verstaan. De naam van Dekenlam-

---

1) Beide Verzegelingen bevinden zich op het Gron. Arch., die van 1631, *Reg.*, IV, bl. 1, no. 5, en die van 1701, *Reg.*, IV, bl. 295, no. 5.

2) *Reg. van het Gron. Arch.*, V, bl. 140, no. 55 (6) onder den titel: „*Verzameling van stukken betreffende het bonghaver, deken-lammeren en koeschot van Warfumborgh.*" *Koeschot* hebben wij er echter niet onder aangetroffen. Eene oude lijst van Bonghaver, voor zoover Uithuizen en Uithuizermeeden betreft, bezat FEITH nog onder zich (*Beklemr.*, II, 476).

3) Volgens Verzegeling op het Gron. Arch., *Reg.*, IV, bl. 307, no. 6.

4) Zie over dit pleitgeding nader FEITH, *Beklemr.*, II, 476.

meren is ons voorgekomen wel geene andere beteekenis dan die van tienden te hebben. Vóór dat wij dezen naam ontmoeten, vindt men dien van *decimen* gebezigd, o. a. in de Staatsbesluiten van den 29 Dec. 1627, den 21 Maart 1628 enz. (FEITH, *Beklemr.*, I, 104), naar *decima*, zooals zij in de latijnsche Tiendbrieven heeten en hiervan ook in de oude Friesche wetten *deckma*, *deekma* enz., dat wil dus zeggen *tiende*. En wij zijn dan ook zeer genegen, om dien naam van *Dekenlammer* of *Deecken lammer* enz., zooals hij ook wel geschreven wordt, af te leiden van dit woord en niet van *Deken*, gelijk men, blijkbaar overeenkomstig met het heerschende gevoelen omtrent het wezen dier tienden, heeft gedaan, zoodat die naam wil zeggen *Tiendlammeren* even als *Tiendkoorn*. Te meer hellen wij tot die uitlegging over, omdat in dien tijd, dat de naam van Dekenlammeren schijnt in zwang te zijn gekomen, de Dekens niet meer, zooals vroeger dezen naam, maar dien van *Procsten* plagten te dragen. Men heeft aldus niet alleen hun naam, maar ook zelfs hun karäkter van Tienden geheel verloochend, door de *Dekenlammeren* en *Koeschot* in de Rentemeestersrekeningen der provinciale geestelijke goederen onder eene afzonderlijke rubriek op te geven en niet onder die van *Thienden* op te nemen, welke men er echter mede in aantreft. Dit waren namelijk geen Ommelander Tienden, maar afkomstig van het klooster Essen en zeer gering; zij lagen slechts op drie kampen lands te Haren (FEITH, *Beklemr.*, I, 206).

Wat den naam van *Bonghaver* aangaat, ze schijnt dien te hebben bekomen van eene gemakkelijk te dragen hoeveelheid waarin dat graan opgebragt werd, namelijk bij *bongen* of *pongen*, d. i. kleine zakken, zooals die naam met die beteekenis in de volkstaal hier nog gebruikelijk is en op voornoemde registers tusschen *mud* en *spint* voorkomt en, volgens bijgevoegde aanteekening, in die verhouding, dat elf pongen haver gelijk zijn aan vier mudden of eene ponge bijna eene halve mudde. De vraag is of die Bonghaver ook tot de Tienden is te rekenen? Wij aarzelen schier niet daarop bevestigend te antwoorden, om deze redenen. Uit den Pauselijken bevestigingsbrief van de opdragt der geheele Tienden in de Proostdijen van Baflo en Uskwerd aan het klooster Selwerd van 1453 vernamen wij, dat daaronder ook Tienden van vruchten waren begrepen; de Bonghaver komt steeds bij of met de Dekenlammeren voor, en het blijkt niet, dat zij eene bijzondere

inkomst van de Uskwerder Proostdij geweest is. Er is hierbij nog op te merken, dat zij juist van die plaatsen geheven werd, die wel tevens Dekenlammeren, maar geen Koeschot opbragten. Het is of hier de Bonghaver de plaats van dit laatste vervangt; en zoo dunkt het ons ook waarschijnlijk, dat men in plaats van de Kalvertienden eene zekere hoeveelheid haver zal opgebragt hebben. Voornoemde dorpen zijn juist ook meerendeels op eenen hoogeren en meer zandigen bodem (zavelgrond) gelegen, waar al vroeg de akkerbouw en op den duur zelfs meer dan veeteelt zal gedreven zijn. Men mag aldaar dus, zoo niet oorspronkelijk, naderhand bij overeenkomst voor de Tienden van kalveren of koeschot eene zekere hoeveelheid haver en wel bij uitzondering gegeven hebben; want wij treffen de Bonghaver anders nergens meer in de Ommelanden aan. Het laat zich overigens genoegzaam verklaren uit den ouden toestand dezer streken, als welke, grootendeels een lagen kleigrond bezittende, ongeschikt waren bij den toenmaligen nog gebrekkigen staat der afwatering en zeeweringen voor korenbouw, dat de Tienden er hoofdzakelijk uit Tienden van vee bestonden en die van koorn alleen van haver, als zijnde eene koornvrucht, welke er het eerst en het meest verbouwd is geworden.

Slaan wij nu verder het oog op de andere districten of proostdijen, dan vinden wij ook hier dergelijke Tienden van vee terug. Zoo is dit mede het geval met de Marne of de Proostdij Leens, ten westen van voornoemde ambten en proostdijen in Hunsingo gelegen. Bij onze verdere nasporing toch hadden wij het geluk op het Groninger Archief ook andere en oudere Tiendbrieven op te diepen, dan de voormelde eenige tot dusver bekende brief van 1562, welke hiertoe behoort. Zoo bestaat er in de eerste plaats een van den Officiaal van Friesland onder den Munsterschen sprengel van het jaar 1415, waarin deze betuigt, dat GIJZELA THAMMINGA en ABELO en HYDDO, hare zonen, hem hadden aangeboden van de *Tienden in de Marne*, die verschuldigd waren aan den Kamerling van de kerk te Munster, te betalen twee marken Munstersche penningen bij gelegenheid van de uitdeeling der Sacramenten te Baflo over de beide jaren 1414 en 1415, maar dat hij geweigerd had deze gelden te ontvangen, om zekere redenen, en wel omdat de Proost te Loppersum, TYTARD, zich in het bezit van die Tienden gesteld had en van één jaar, namelijk 1414, had voldaan (*Reg.*, I, bl. 61, no. 7).

De TAMMINGA's zijn als eene oude aanzienlijke familie te Hornhuizen bekend; zij moest echter in dezen onderdoen voor den Proost van Loppersum, weder een vreemden Proost, en die dus ook niet als zoodanig die Tienden bekwam. Zij worden hier nog in het algemeen genoemd, als Tienden in de Marne, niet juist in noch van de Proostdij Leens. In de volgende brieven zullen wij die Tienden nader aangewezen vinden en in handen, voor een groot deel althans, van de in dat oord, te Ulrum, niet minder vermogende familie LEWE, dus van geheel wereldlijke en andere personen dan Proosten van Leens. Volgens een Vidimus des jaars 1607 van Burgemeester en Raad van Groningen, verklaren in een brief van 1523 GISBERT KETTELER, Proost van de kerk te Paderborn, Kanonik en Kamerling van datzelfde Munstersche Friesland, en het geheele Kapittel te Munster te hebben opgedragen hunne *Tiende in de Marne*, met name, hier genoemd, te Hornhuizen, Vierhuizen, Niekerk, Vliedorp, Ulrum, in de Klei en in het Westerdeel van de Marne, aan GERHARD of GEERT LEWE, zoon van BAWE, zuster van ABEKO, als waren erfgenaam van zijn broeder EGBERT LEWE, en zijne echte erven ten eeuwigen dage, voor eene jaarlijksche pacht van vier gouden Rijnsche guldens, alle jaar na Paschen te Baflo bij de uitdeeling der Sacramenten aan hem Kamerling of zijne opvolgers te betalen, onder voorwaarde van dubbele betaling bij wanbetaling en van een gouden schild door zijn opvolger voor de nieuwe begeving, onder voldoenden waarborg voor die betaling en bij nietbetaling met verlies van zijn regt, — dus overeenkomstig met den inhoud der Tiendbrieven van Selwerd. — Hierop volgt de reeds genoemde brief van 1562. Hierbij verpacht RAVEN VAN HOIRDE, Stedehouder van Munster en Kamerling over Friesland en Kanonik van de Domkerk te Munster en Paderborn met toestemming van den Deken en het Kapittel van de Kerk te Munster aan EVERT LEWE, als oudsten zoon en naasten erfgenaam van voorzeiden GEERT LEWE, de *Tiende in de Marne* op dezelfde plaatsen en onder dezelfde voorwaarden, als vorige brief aan dezen verleend inhoudt. Schoon hiermede overeenkomende en reeds gedrukt, deelen wij dezen brief echter ook in zijn geheel mede, omdat het eene vertaling is en alzoo meer algemeen verstaanbaar. — Op dezen brief volgt weder een van 1569, waarbij de eerste Bisschop van Groningen, JOHAN KNIJFF, diezelfde *Tiende*, welke gezegd wordt vóór de oprigting van het Groninger

Bisdom ter begeving te hebben gestaan van den Kamerling van het Munstersche Friesland, thans, ten gevolge daarvan, te staan ter zijner en des Groninger Kapittels beschikking (ziende dit blijkbaar op hetgene daarbij van *Tienden* vermeld wordt. zooals opgemerkt is, bl. 204), wegens den dood van GEERT LEWE, zoon van EVERT LEWE, verleent aan de Juffer ANNA LEWE, als eenige erfgename van haren broeder, voornoemden GEERT LEWE, op dezelfde voorwaarden, als aan dezen en zijne voorgangers. Hierbij behoort nog eene nadere opdragt, door JOANNES KRITHE, Pastoor te Westerwijtwerd en Officiaal van voornoemden Bisschop, als gevolmagtigde van dezen, van dezelfde jaar- en dagteekening en gelijken inhoud. — Deze Tiendbrieven komen ons echter voor niet de geheele Marne te betreffen, maar alleen het westerdeel daarvan, volgens de met name voorkomende plaatsen, waaraan een aantal dorpen ontbreekt. zooals Kloosterburen, Wierhuizen, Leens, Wehe, Warfhuizen, Zuurdijk, die nog tot de Marne en de proostdij Leens en wel tot het oosterdeel daarvan behoorden 1). Hiervan hebben wij geen Tiendbrieven ontmoet. Men vindt in de bijgebragte ook de Tienden niet nader omschreven, maar men mag wegens de gelijkluidendheid overigens van deze brieven met die van Selwerd, ze voor gelijksoortig houden en aannemen, dat zij door geheel de Marne of de Proostdij van Leens geheven werden. Dit een en ander is ook op te maken uit de latere omschrijving, die men, na de secularisatie daarvan, aantreft in de eerste Rentmeestersrekeningen van der provincie vaste goederen en hieruit in het Staatboek van den provincialen Rentmeester ANDREAS SPANHEIM van 1632—1713 (*f*. 430), luidende: »Het regt van Dekenlammeren en Koeschot bestond hierin, dat de meijers van de onderstaande Karspels onder de probstie van Leens horende alle jaren verpligt waren op Pinxter dag tot Cloosterbuiren ten huize van Wybe Gales, en des woensdags tot Leens in de probstie behuizinge, eenige lammeren te geven en van ieder koe een penning, 'twelk Koeschot wierde genaamt;" »op poena dat defaillanten daerna dubbelt betalen moeten," zooals er op eene andere plaats (*f*. 400) bijgevoegd wordt en bij de opgaaf van den verkoop van dat regt door de provincie in 1656 (*f*. 432) de kerspelen genoemd:

1) *Wierhuizen* staat er wel in eerstgenoemde brieven van 1525 (*Werhusum*) en 1562 (*Weerhuijsen*), maar dit moet *Vierhuizen* zijn, gelijk juist is opgegeven in de laatstgenoemde van 1569 (*Veerhusen*).

Kloosterburen, Wierhuizen, Leens, Warfhuizen, Wehe, Zuurdijk en Vliedorp. — DRIESSEN (a. V., bl. 319) en TRESLING a. V., bl. 127) geven verkeerdelijk *Vierhuizen* op in plaats van *Wierhuizen*; maar *Vliedorp* moet in het Staatboek ook onjuist en dit *Wierdorp* zijn, zooals er staat in de oorspronkelijke gedrukte conditiën van verkoop van dat regt in 1656 (FEITH, *Beklemr.*, I, 213). Wierdorp is echter eene onzekere plaats, mogelijk het gehucht de *Ewer* onder Zuurdijk, door eene oude togt of rijt daarvan afgescheiden en misschien daarom zoo afzonderlijk opgegeven. Het kan althans niet Vliedorp en slechts eene onaanzienlijke plaats zijn, omdat de opbrengst bij verkoop van de lammeren en het koeschot aldaar in verhouding tot deze en andere genoemde plaatsen zeer gering was. — Hoe dit zij, er is alleen dit verschil tusschen de omschrijving daarvan en die in de Tiendbrieven van Selwerd, dat terwijl de lammeren nog in natura opgebragt werden of afgekocht, de Tiende van kalveren in een vast Koeschot veranderd is, van ieder koe een penning, misschien bij latere schikking en gemakshalve. Het aantal kalveren, zoo als men zich kan voorstellen, zal bij de meeste meijers geen tien meer bedragen hebben, en hierom de opbrengst in natura geheel in geld veranderd en dat in 't algemeen van de koeijen genomen zijn.

Door wien nu dat regt in genoemde oostelijke kerspelen van de Marne of de Proostdij van Leens bezeten en genoten werd, is ons niet zeker gebleken; het kan zijn door den Proost, want het doet zich voor als met die Proostdij te zijn overgenomen en aan de provincie gekomen. Het mag dus door den Bisschop van Munster of eene andere kerkelijke overheid aldaar, wie zulks toekwam, aan den Proost verleend en zelf aan den Proostdij verknocht zijn, even als andere Tienden aan andere geestelijke of wereldlijke personen en gestichten vergeven werden; — dit ontkennen wij niet — maar wel, dat het als een bijzonder eigen en oorspronkelijk regt van die Proostdij zou te beschouwen zijn, gelijk men wil. Zoo min als van andere Tienden bestaat daarvoor van dezen ook geen bewijs. Er is sedert het begin der 17d· eeuw eerst lang proces gevoerd over de Proostdij van Leens tusschen RODOLPH DE MEPSCHE en RODOLPH VAN MUNSTER en wel voor JOHAN LEWE, den plaatselijken burgerlijken regter aldaar; dat proces is eindelijk ten voordeele van R. VAN MUNSTER uitgesproken en deze dus als regtmatige bezitter van de Proostdij beschouwd. Van dezen is dan ook ge-

melde Proostdij, ingevolge Staatsbesluit van den 8 Maart 1628, door de provincie overgenomen, voor eene som van ƒ 1200, waartegen hij zou overleveren »alle de originele inuestituir brieuen, bij hem berustende, neffens de registeren van de Decimen, ende wat wijders, tot aenwijsinge van landen, goederen ende gerechticheijden van die geroerte Probstie, bij hem mach sijn" (FEITH, *Beklemr.*, I, 205). Zoo zal dan hiermede de provincie in het bezit gekomen zijn van de Tienden, zooals de Dekenlammeren en Koeschot hier nog geheeten worden, in voornoemde oostelijke dorpen. Met die in de overige westelijke dorpen is dit niet geschied: zij komen niet op de provinciale registers of rekeningen voor; zij zijn gebleven in bezit van de familie LEWE tot in het laatst der vorige eeuw, vermeerderd o. a. met een deel diergene, welke door de provincie in 1656 zijn verkocht geworden, die van Kloosterburen namelijk aan JOHAN LEWE en JOHAN RENGERS, terwijl deze laatste alsmede de familiën MANNINGA, STARKENBORGH en GAYCKINGA de anderen te Wierhuizen, Leens, Warfhuizen, Wehe, Zuurdijk en Wierdorp verkregen. Zoo vinden wij het Huis Asinga van Ulrum in het midden der 18de eeuw in het bezit van het regt van Dekenlammeren, van Koe- en Schapenschot, te Ulrum, Kloosterburen, Elens, Menneweer, de Hoogt, Niekerk, Vliedorp, Hornhuizen, Vierhuizen, de Houw, de Klei en Wierhuizen, blijkens de geregtelijke aanspraken bij de hooge Justitiekamer dezer provincie uitgevaardigd door den Redger F. C. CLEVERINGA, als administrerende de goederen van gezegd huis, tegen onderscheidene ingezetenen van die plaatsen, ter voldoening van het door hen deswege verschuldigde naar *olde zeden* en *gewoonte*. Volgens eene tauxatie, bij die gelegenheid door genoemden Redger den 14 Januarij 1738 opgemaakt en overgegeven, werden de inkomsten van (zooals het hier heet) »het Plakschot, Koeschot, Dekenlammeren, Welplege, tot Ulrum, Niekerk, Vliedorp, Vierhuizen en Houw, Hornhuizen, Kloosterbuiren, en Wierhuizen" gewaardeerd op ƒ 5000. De voldoening hield alzoo hier op vele plaatsen stand tot de omwenteling van 1795 en de afschaffing der Heerlijke regten, welke daarbij plaats had. Want zoo treffen wij deze inkomsten, misschien met andere vermeerderd, voor het laatst aan in de Memorie door Vrouwe A. M. GRAAFLAND, weduwe VAN IN- EN KNIPHUIZEN, die in de bezittingen van het Huis Asinga was opgevolgd, aan de Eerste Kamer van het

Vertegenwoordigend Ligchaam des Bataafschen volks ingeleverd en in druk uitgegeven, ter handhaving van deze hare regten. In deze Memorie wordt art. 7 gezegd: »Het regt onder den naam van *Plakschot*, *Koeschot*, *Dekenlammeren*, *Welplege* en *Bonghaver*, alleen in een klein gedeelte der Ommelanden bekend, bestond in het regt, om uit den eigendom van zekere landen, jaarlijks te kunnen trekken, eene soort van grondpacht of zekere kleine somme gelds, bekend onder deze onderscheidene benamingen, onder welke dezelve oorspronkelijk zijnde ingevoerd, ook sedert door de Eigenaren gerecipieerd." 1). Er wordt hier ook *Bonghaver* vermeld, maar deze is waarschijnlijk afkomstig van de *Bonghaver* door J SICKINGHE aan E. LEWE in 1631 overgedaan (bl. 209) en niet in de Marne te zoeken 2). Wij hebben dus hier te doen met het regt van *Plakschot*, *Koeschot*, *Dekenlammeren* en *Welplege*.

Zonder hier te treden in een onderzoek of die afschaffing te regt of te onregt is geschied, moeten wij opmerken, dat men daarbij de voornoemde oude Tienden met de Heerlijke regten vermengd en verward heeft. En even als toen deze en gene niet genoeg van elkander gescheiden zijn, zoo heeft men ook later al die bovengenoemde inkomsten gelijk gesteld, als inkomsten der Proosten beschouwd, met name ook de *Wel-* of *Weltplege* of het hieronder begrepen *Koe-* en *Schapenschot*, zooals dit ook in sommige dorpen van de Marne werd opgebragt. DRIESSEN en

---

1) Deze bijzonderheden zijn ook ontleend aan DRIESSEN, a. V., bl. 329, 327, 300.

2) In de aangehaalde begrooting der bezittingen van het Huis Asinga van den 14 Jan. 1738, wordt ook het regt van *Dykhaver* opgegeven, als tot de onderscheidene regtstoelen, het groote en kleine Reedschap, Kloosterburen en Warfhuizen behoorende. Volgens DRIESSEN kwam het op meer plaatsen van Hunsingo voor, door bijzondere personen bezeten; het was hem echter onbekend van waar dit regt herkomstig is, en hoe hetzelve heeft kunnen beschouwd worden tot het Regterambt en de voordeelen daaraan verknocht te behooren (a. V., bl. 334). Wij kunnen er ook niets naders van zeggen, maar zouden afleiden uit den naam, dat het niet tot het gewone Regterambt zal behoord hebben, maar tot het Dijkregterschap in genoemde plaatsen, waarvan het Huis Asinga ook bezitter was, gelijk JOHAN LEWE in een stuk van 1599 op het Groninger Archief voorkomt als Regter en Dijkregter in het groote Reedschap, Leens, Wehe en Zuurdijk (*Reg.*, III, bl. 200, no. 22. Zie verder *Tegenw. St. van Stad en Lande*, II, 313 en v.). Als Dijkregter en Schepper van Houwerzijl mag dien heer of bezitter ook tot tractement of gemoetkoming voor onkosten oorspronkelijk eene zekere hoeveelheid haver door de ingelanden betaald zijn.

TRESLING hebben als zoodanig mede een paar registers daarvan met die van de Dekenlammeren en het daarbij behoorend Koeschot medegedeeld, te weten van 1584 en 1604; op het Groninger Archief zijn buitendien genoegzaam gelijkluidende registers van de jaren 1579, 1585 en 1586, maar nog niet op het gedrukte Register gebragt. Het is dit wezenlijk onderscheid, hetwelk tusschen beiden bestaat, dat wij hier alzoo nog hebben aan te toonen, zooals het zich openbaart in den tijd, de plaats, de wijze, waarde en het karakter van derzelver opbrengst. — Die van de Tienden of de Dekenlammeren en het daarbij behoorend Koeschot had over de geheele Marne plaats en, wat die althans in het Oosterdeel van de Marne aangaat, om Pinksteren op twee plaatsen en dagen zonder andere lasten; de Weltplege alleen in de Kerspelen of dorpen Ulrum, Vierhuizen, Niekerk, Vliedorp en Hornhuizen, op Paschen en op meer verschillende plaatsen en dagen, van huis tot huis, met een groot gevolg van 7, 8 en meer personen en zoo vele paarden, windhonden en andere, en onder het houden van ruime maaltijden, alles ten koste van de meijers; er werd dan schot gegeven van alle melkgevende en dragtige koeijen en schapen (van kalveren noch lammeren is hier sprake); het bedroeg een plak of een halve duit van een beest en werd daarvan mede *Plakschot*, zoowel als *Koe-* en *Schapenschot* geheeten; het had dan ook in 1604 met het afkoopsgeld der maaltijden maar 7 daalders en 2 brab. stuivers, of *f* 10.60 opgebragt, terwijl voormelde Dekenlammeren en Koeschot o. a. in 1656, toen ze voor de laatste maal door de Provincie gebeurd zijn, hebben opgebragt *f* 144 en 13 st., en daarop bij verkoop de som van *f* 1752 (zonder de rantsoengelden), zijnde bij die gelegenheid ieder lam begroot op een daalder en elke koe op een halven duit. Er is ook nog dit verschil tusschen beide, dat bij de Weltplege het schot op den bepaalden dag niet betaald zijnde, alle uur dubbel opliep, even als ook de breuk bij verzwijging of te min betaling; terwijl alleen bij wanbetaling van de Dekenlammeren en het hiermede verbonden Koeschot dubbel moest opgebragt worden, even als de voorwaarde ook was bij de verpachting van de Tienden. Van die gestrengheid, waarmede eerstgenoemde belasting ingevorderd werd, mag zij dan ook den naam van *Weltplege* dragen, of deze zien op de uitoefening van de heerschappij of het hoog gezag, als beteekenende *welt geweld*, *magt* of *gezag*, en *plege* uitoefenen. Hoe dit zij, zij kenmerkt

zich allezins als eene *wereldlijke* en wel *heerlijke* belasting, niet als eene *kerkelijke*, gelijk die van de Dekenlammeren en het daarmede vereenigde Koeschot was. Dat blijkt uit den titel van *geregtigheid* en *heerlijkheid* in de Registers daaraan gegeven en uit de invordering, zooals het opschrift van het Register van 1604 vermeldt, door den koster van Ulrum »van wegen de E. E. Joncker JOHAN LEWE, Hovelinck in de Marna, unde de E. E. erentrijcke ANNE LEWE, syn Husfrouw". Deze familie bezat dus het regt op beide belastingen, maar de Weltplege oefende haar hoofd uit als Hoofdeling, als Heer, gelijk hij dit was van voornoemde dorpen, Ulrum, Vierhuizen, Niekerk en Vliedorp, te zamen één regtstoel, het *groote Reedschap*, uitmakende, alsmede Hornhuizen. Zoo troffen wij J. LEWE aan als regter in het pleitgeding tusschen R. DE MEPSCHE en R. VAN MUNSTER over de Proostdij van Leens en in voornoemd stuk van 1599 (bl. 215 en 217). Dat hier een koster de Weltplege invordert, dit zal hij niet als kerkelijk persoon gedaan hebben, maar omdat hij een van de weinige personen was, die lezen en schrijven konden en alzoo daarvoor geschikt waren. DRIESSEN en TRESLING dwalen dan ook zeer, als zij meenen, dat de familie LEWE in het bezit van de Weltplege zou gekomen zijn door den voornoemden Tiendbrief van 1562. Want stond de Tiende hier vermeld, in het westerdeel van de Marne, gelijk met de Dekenlammeren en Koeschot, in het oosterdeel, welke aan de Provincie zijn gekomen, dan kan zij, blijkens het aangevoerde, niet dezelfde zijn als de Weltplege. Dat gene Tiende en deze belasting juist in dezelfde dorpen geheven werden en in handen waren van dezelfde familie, laat zich gereedelijk verklaren uit hare zucht om daar zoo veel mogelijk geheel heer en meester te kunnen zijn.

Staat het aldus vast dat de Weltplege geene kerkelijke, maar eene wereldlijke en wel Heerlijke belasting was, zoo is het echter niet wel nader te bepalen, van welken aard en oorsprong, daar men er niet meer van verneemt en elders in de Ommelanden zoodanige niet aantreft, of het moest zijn die, welke de Overregters ook op meer plaatsen in Hunsingo trokken, zooals te Oldenzijl na Pinksteren een plak van elke koe en in Nijeland (Oosternieland) een stuiver van elk huis; te Stitswerd en Eelswerd alsmede te ter Lane (onder Bedum) op Mei desgelijks een plak van elke koe. Ter laatstgemelde plaats stond op 't verzuim en verzwijging van dit schot dezelfde harde straf

als in die gevallen op dat der Weltplege. Die één koe of meer verzweeg, verbeurde al zijne koeijen aan den Overregter. en die niet betaalde, nadat hij aangemaand was, moest zoo menig uur er verliep, zoo menig dubbele breuk geven 1). Het is niet onwaarschijnlijk, dat de Weltplege in de Marne en deze inkomsten of belastingen met elkander kunnen vergeleken en beschouwd worden als eene aan de Overheid toegekende opbrengst tot bewijs meer van hulde of onderdanigheid, dan ter gemoetkoming in de kosten van regtspleging enz. die zij had, gelijk elders de Rook- en Hoendergelden of andere cijnsen waren en op welke ook dergelijke strenge straffen stonden 2).

Van Hunsingo gaan wij over tot Fivelingo. Dit kwartier zal ons niet zoolang bezig houden, bij gemis van berigten. Er bestaat echter nog een Tiendbrief van het jaar 1516, rakende de Tienden in de Proostdij Loppersum, beslaande het westelijk deel van dit kwartier met 22 kerspelen. Bij dien brief draagt de Bisschop van Munster, ERIK, zelf zijne Tiende in die Proostdij op aan WIGBOLD VAN EWSUM, Hoofdeling (zooals bekend is, te Middelstum) voor zijn leven, uit bijzondere gratie, zooals hij er bijvoegt, en uit aanmerking van zijn zeer eervol leven en andere eerlijke en deugdelijke verdiensten, even als vóór hem in pacht hàd gehad MEYNCKO HEYMSTER, voor eene uitkeering van 10 gouden Rijnsche guldens en anders bij verzuim te vervallen. — Wie die voorganger M. HEYMSTER was, is onbekend; maar het zal een wereldlijk persoon, even als W. VAN EWSUM was, geweest zijn, misschien een vreemdeling. De begeving had alleen voor hun leven plaats en zonder die voorwaarden, welke in andere Tiendbrieven worden gevonden. Er wordt ook wel niet gezegd, waarin de Tienden bestonden; wij weten echter uit den Loppersummer Seendbrief van 1424, dat het dezelfde waren als in Hunsingo, te weten, de Tienden van lammeren, en waar dit getal niet vol was, van elke lam een Munstersche penning; zoo ook van elk kalf twee M. p. (bl. 203), waaruit blijkt dat toen reeds de kalveren aldaar geheel op geld gesteld en naar 't stuk gerekend zijn. Dit een en ander is dus ook bewijs genoeg, dat er in genoemd district mede werkelijk zulke Tienden aanwezig waren en niet als eigene inkomsten van de Proosten, schoon zij hier in betrekking tot de Proostdij

1) VAN HALSEMA, a. Verh., bl. 374.

2) Verg. Dr. M. J. NOORDEWIER, *Nederduitsche regtsoudheden*, bl. 156 en 161.

en in haren Seendbrief voorkomen en als zoodanig vervolgens beschouwd en in de Provinciale rekeningen opgenomen zijn; ja, schoon zij ook voor en na door die Proosten mogen genoten zijn, even als zij, gelijk wij zagen (bl. 212), ook wel andere Tienden, die in de Marne, voor een tijd hebben getrokken.

Na den dood van den laatsten Proost jr. BEREND HOORENKENS viel de Proostdij Loppersum onder het bestuur van den Rentmeester der Kloostergoederen en hebben de Gedeputeerden, op last der Staten, van de goederen dier Proostdij opgemaakt eenen staat, op welken zich ook bevonden »decimen offte thijenden ouer vele Caspelen, dewelcke nu eenige jaren herwarts bij geroerten Hoorenkens niet sint genoten, versouckende derhaluen, V. E. Mo. wolde gelieuen to resolueren, in wat vougen de Rentemr sick dien aengaende henverners sal comporteren" 1). Edoch er was ook twist over die Proostdij tusschen genoemden Proost B. HOORENKENS en R. DE MEPSCHE, die op den Ham bij Loppersum woonde en zich dezelve, even als die van Leens en meer, andere regten, wilde toeeigenen 2). Na den dood mede van R. DE MEPSCHE gelukte het ook nog niet de zaak van de Tienden uitvondig te maken. Men leest in de Rentmeesters Rekening van 1632: »Het Recht vande Dekenlammeren, soo de Probstie van Loppersum heeft te voirderen over 22 Caspelen in Fijmelquartier, heeft men dit loopende jaer 1632 noch niet connen in effect brengen, alsoe de arffgenamen van wijlen Roeloff de Mepsche op den *Ham* refuseren, de Registeren vande Collectie over te geven, ontkennende daervan ieets te hebben, oock de Caspell-luijden overall oppositie maken, om deselvige te betalen; word derhalven 't selve hijr, voor ditmaell, angetogen voor .... *Memoria.*" Die ontkenning kan zeer wel naar waarheid zijn geweest, daar de laatste Proost de Tienden eenige jaren niet meer had ontvangen. Hoe dat zij, na alle aangewende moeite, zoo door den Rentmeester, als door den Advokaat der Provincie, heeft men het eindelijk opgegeven, en van

---

1) Zie den Landdagsbrief voor den 19 Dec. 1627; het Bes. van den 29 Dec 1627; dat van den 16 April 1629; Art. 2 *de post* van den Landdagsbrief voor den 15 Junij 1629; en het B. van den 17 Junij 1629; a. bij FEITH, *Bklemr.*, I, 205.

2) Wij hebben in ons vorig opstel over de *Friesche Edelen* enz., Afl. I, 41, reeds deze zucht van die familie, met opzigt tot de regten van jurisdictien, leeren kennen. Er is nog een bewijsstuk des jaars 1627 van dat proces in het Gron. Arch. *Reg.*, III, bl. 379, no. 20.

de *Dekenlammeren* in de Loppersummer Proostdij, zooals de Tienden hier alleen genoemd worden, is nimmer iets aan de Provincie gekomen. Nadat de post, met eenige verandering, vele jaren in des Rentmeesters rekeningen *pro Memoria* was uitgetrokken geweest, heeft men dezelve eindelijk weggelaten. Zij staat, voor het laatst, in de rekening van 1658 1).

De Proostdij van Farmsum, waaronder het overig oostelijk deel van Fivelingo met het Oldambt behoorde, heeft men ongemoeid gelaten, op grond, naar 't schijnt, dat deze Proostdij wettiglijk sedert 1415 erfelijk in de familie RIPPERDA werd bezeten, die uit dien hoofde zich ook ongehouden zal hebben geacht tot de op- en overgave der goederen en regten tot de Proostdij behoorende 2). Men wordt daaromtrent dus hierdoor niets gewaar, zoo min als van Tiendbrieven. Maar dat er ook in die streken of Proostdij dergelijke Tienden, als in de vorige, zijn geheven, blijkt nogtans vrij zeker uit eenige stukken van 1555 en 1556 op het Groninger Archief mede aanwezig. In die stukken komen onder de inkomsten der Farmsummer Proostdij of Proosten ook voor *Lammergelt* en *Tynden offte Decimen*, zullende toen deze aldaar ook reeds in geld en niet meer in natura opgebragt zijn 3). Het kan zeer wel wezen — ja het is hoogst waarschijnlijk — dat de magtige Heeren en

---

1) FEITH *Beklemr.*, I, 214. In de Rekening over den jare 1656 (*f.* 400) staat nog dit aangeteekend: »Het recht van Dekenlammeren, soo de probstie van Loppersum heeft te vorderen over 22 Carspelen in 't Fyvelingo quartier kan niet worden ten Effecte gebracht ter oorzake noch de Rendant noch de Advocaat provisioneel uit eenige dingen kunnen vernemen, tegens wel de sake ordentlyck by der hand genomen zal kunnen worden; veel min can men wieten, hoeveele van iemandt zal ofte kan worden gevordert; alliene dat wel een register van de Carspelen is ten voorschijn gecomen, zonder te wieten of het selve is bestandt tot bevorderinge, alsoo daer bij gien mentie wordt gemaakt, wat, hoeveele, en op wat tijdt de vorderinge is... *dus hyr pro memoria.*" DRIESSEN, a. Verh., bl. 306.

2) DRIESSEN, a. Verh., bl. 305. *Bijdragen*, 1ste Afl., bl. 35.

3) Deze stukken bevinden zich in eene verzameling van stukken betreffende praebenden van 1473—1597, *Reg.*, V, bl. 140, 55, 6, ook a. bij FEITH, *Beklemr.*, II, 475. Het zijn vooreerst twee acten van den 30 en 31 Jan. 1555, waarbij JOHAN VAN GROUS zijn volmagt tot het ontvangen van renten, pachten, enz., welke EVERT VAN GRAVE, als Proost van Farmsum, toekwamen, overdraagt op HARO WINEKENS te Rindeshem; hier wordt onder die renten enz. ook *Lammergelt* opgenoemd; verder twee oproepingen van den 15 Maart 1555 en den 14 Maart 1556 van Burgemeesters en Raad van Groningen aan de Oldambtster dorpen, om in handen van HARO WYNKENS te stellen, »szodane tynden offte decimen als gy bes heer van oldes den prouest van Farmsum sal. gedachtenis vornoeget hebbet."

tevens Proosten van Farmsum deze Tienden verkregen of zich toegeeigend zullen hebben, zoowel als de andere regten dier Heerlijkheid en Proostdij.

Er is nog overig het Westerkwartier. Maar hierover kunnen wij zeer kort zijn, bij volslagen gemis van bescheiden. Dit vernemen wij alleen van de Proostdij Oldehove of Humsterland, die het grootste deel van dit kwartier met Achtkarspelen in naburig Friesland omvatte, dat zij, volgens EMMIUS, reeds vóór de Hervorming is opgehouden 1) en wel, luidens zeker register van 1604, behelzende de Synodale punten aan Graaf WILLEM LODEWIJK en Gedeputeerden toen overgegeven, *incorporeert* of ingelijfd is geworden 2); doch waarin is ons niet gebleken; zoo ook niet waar de inkomsten of goederen van die Proostdij gebleven zijn, en of er ook Tienden bestaan hebben. Men mag dit evenwel uit de analogie besluiten, alsmede van Middag of dat ambt in dit kwartier, dat oorspronkelijk nog tot Hunsingo behoord heeft, maar schier geheel onder de Abdij van Aduard is gekomen; — reden misschien, waarom men ook van Tienden of andere kerkelijke inkomsten daar niets ontwaart. Doch het zou ons niet verwonderen, dat bij verdere opzettelijke nasporing, of toevallig, ook Tiendbrieven van deze streken zullen te voorschijn komen, even als ons eerst in den laatsten tijd van andere zijn voorgekomen, en ook nog ontbreken. Van Oostfriesland verder zijn er geheel geene, noch zelfs sporen meer van Tienden, zoo ver wij weten, bekend en wij kunnen daarvan dus zwijgen.

Wij hebben alzoo de geschiedenis van de Tienden in Friesland, voor zoo verre ze in ons bereik was, nagegaan, en hiermede, naar wij vermeenen, betoogd dat er werkelijk Tienden in dat land, en met name in de Ommelanden, hebben bestaan en deze Tienden gewone Kerkelijke Tienden zijn geweest, geene bijzondere inkomsten van de Proosten, of zoo ze ook hier of daar daartoe mogen hebben gediend, dat zij die niet anders, zelfs die uit hunne eigene Proostdijen, zullen hebben genoten, dan andere daarmede begiftigde geestelijke of wereldlijke bijzondere personen.

---

1) EMMIUS, *de Agro Fris.*, p. 168, noemt haar op het jaar 1605: »jamdudum extrita."

2) Zie dat Register gedrukt bij Mr. W. B. S. BOELES, *de Geestelijke Goederen*, bl. 199, uit 't Archief van het Kerkbestuur dezer provincie.

De inhoud van den tot dus ver eenig bekenden Tiendbrief van 1562, behelzende de begeving door den Domkerk te Munster van hare Tienden in de Marne aan Jhr. JOHAN LEWE — dit kon niet missen — moest wel reeds zeer de aandacht wekken, als in strijd met laatstgenoemd aangenomen gevoelen, doch men zocht dien ook overeenkomstig hiermede te verklaren. DRIESSEN, blijkbaar er mede verlegen, opperde de gissing of die Tienden van vroegere reeds vervallene of vernietigde Proostdijen afstamden en langs dien weg waren beschouwd als aan het Bisdom van Munster teruggekeerd (a. Verh., bl. 313)? Wij mogen echter vertrouwen, dat als DRIESSEN ook de andere Tiendbrieven had gekend, hij die gissing niet zou hebben geuit; maar ook, zooals zij daar luidt, houdt zij ingewikkeld de onderstelling in, dat het Tienden waren, oorspronkelijk van de gewone kerkelijke Tienden in het Bisdom Munster afkomstig. Onze geachte Medeschrijver van deze bladen, Mr. BOELES, mede nog onkundig van de andere Tiendbrieven, heeft die beleening zoo uitgelegd, dat gelijk aan de Bisschoppen de benoeming der Proosten toekwam, zoo ook de beschikking over deze hunne inkomsten 1). Daargelaten, dat het hier niet de Bisschop was, maar de Domkerk van Munster, die over hare Tienden in de Marne beschikte, en toegegeven de magt van beschikking van den Bisschop of de Domkerk namens hem, zoo kan die beschikking echter nimmer zoo willekeurig geweest zijn, dat zij aan de Proosten de' hun eenmaal toegekende inkomsten zouden hebben ontnomen, zoo min als zij dit met die der kerken en priesters konden of mogten doen. Dit zouden de Friesche Proosten, waaronder niet alleen geestelijke, maar ook wereldlijke personen van aanzien waren, niet geduld hebben; en hoezeer wij hen niet zelden in strijd ontmoeten met de Bisschoppen, verschil tusschen hen over de Tienden ontmoet men nergens. Alleen als ware Tienden beschouwd, laat zich die beschikking daarover als eene regtmatige denken.

Geheel in overeenstemming met de slotsom van ons onderzoek heeft men onlangs op nieuw het wettig en werkelijk bestaan van het Tiendregt, en wel uitsluitend als kerkelijk Tiendregt, in ons land in 't algemeen betoogd uit de daaromtrent bestaande algemeene kerkelijke en wereldlijke verordenin-

---

1) Mr. W. B. S. BOELES, *de Geestelijke Goederen*, bl. 30.

gen 1). In zoo verre dit ook op Friesland aan deze zijde van het Flie van toepassing mag zijn, verwijzen wij deswege ook tot dat werk; maar de wettigheid der kerkelijke Tienden in dat land bleek ons uitdrukkelijk genoeg uit zijne eigene oude algemeene en bijzondere wetten, en het werkelijk bestaan van die Tienden uit de bijgebragte bewijzen en feiten, in 't bijzonder in ons gewest, uit de Tiendbrieven en Tiendregisters, en wel zoo, dat er ook geene andere dan die kerkelijke Tienden zullen geweest zijn. Ons onderzoek mag dus ook in dat opzigt als eene gewigtige en leerzame bijdrage beschouwd worden tot bevestiging van dat gevoelen, leerzaam vooral daarom, dat het in duidelijke voorbeelden doet kennen, hoe Tienden van kerkelijke wereldlijke inkomsten zijn geworden. Was men in staat om in Holland en andere gewesten van ons land ook zoo geregeld en zoo verre de geschiedenis van deze en gene Tienden aldaar te kunnen nagaan, dan zou men nog met meer zekerheid te weten komen, of zij niet allen voor kerkelijke Tienden, althans oorspronkelijk of aanvankelijk te houden zijn 2).

Doch al mogen wij vertrouwen, dat onze Lezers ook in de hoofdzaak, in de slotsom van ons onderzoek en betoog zullen instemmen, er blijven voor hen misschien nog deze en gene bedenking over of althans een of ander duister punt, zooals zich o. a. voordoen, omtrent het bezit en gebruik der Tienden, alsmede de tegenstrijdigheid die er bestaat, tusschen de stellige uitspraak van de in den aanvang aangevoerde Schrijvers en ons besluit. Men zal waarschijnlijk van ons mede de oplossing of toelichting daarvan verlangen; en wij willen gaarne aan dit verlangen voldoen, door dit althans te beproeven.

Wij vonden de Tienden in de Ommelanden in het bezit van

---

1) Mr. F. J. B. VAN ZINNICQ BERGMANN, *de Oorsprong van het Tiendregt en het regt van Collatie in Nederland*, 's Hergenb. (1861).

2) Zonder ons dan tot Friesland over het Flie te begeven en hier het Tiendwezen te onderzoeken, willen wij nog alleen maar ter vergelijking aanvoeren hoe ook op Texel, behalve Koorntienden, in 't bijzonder *Lammertienden* hebben bestaan, zeker uithoofde er aldaar veel werks van de schapenteelt werd gemaakt. Zie het Hervormings-edict van Graaf PHILIPS *den Schoone* van den 6 Mei 1495 bij KLUIT, *Hist. der Holl. Staatsr.*, V, 418, en FEITH, *Beklemr.*, II, 475, die deze toen tot de Grafelijke Domeinen behoorende Lammertienden ook misschien van gelijken oorsprong acht als de Lammertienden in onze Ommelanden; wat wij allezins kunnen bijstemmen, in zoo verre zij mede oorspronkelijk gewone kerkelijke Tienden zullen zijn geweest.

den Bisschop van Munster en andere geestelijke personen of gestichten aldaar, met name, zoo ver bekend is, de Domkerk en het Nonnenklooster Overwater. Staan wij eerst bij dit verdeeld bezit stil, wat geene zwarigheid ter verklaring oplevert. Bij de uitbreiding van den Bisschoppelijken werkkring en zetel, door het stichten van meer kerken en kerkelijke collegiën, zullen hier te Munster, even als in andere Bisschoppelijke zetels, de lasten en lusten daaraan verknocht tusschen de onderscheidene kerken of collegiën verdeeld en alzoo, behalve den Bisschop zelven, ook de Domkerk en het klooster Overwater een deel der Tienden ontvangen hebben. Eigentlijk bestond dat in het regt van begeving der Tienden, zooals de brieven daarvan behelzen. Men mag dus de Tienden van die gestichten, zoowel als die van den Bisschop zelven, oorspronkelijk voor Bisschoppelijke houden. — Er bestaat nog een Giftbrief van Koning HENRIK III, des jaars 1041, waarin deze vorst, bij gelegenheid van de inwijding van de toen nieuws gebouwde kerk van het klooster Overwater, aan die kerk schenkt zekere Tiende in Friesland. Men zou kunnen denken, dat hierin de herkomst van de Tienden van dat klooster in de Ommelanden te zoeken zij. Maar volgens de omschrijving die er van die Tiende gegeven wordt, als zijnde die welke in Friesland betaald moest worden uit de Koninklijke schuld (decima quae in Frisia dari debet ex debito quod Regium dicitur), zal het niet eene gewone kerkelijke Tiend geweest zijn, maar die van de schatting, welke de Koning trok uit Friesland en wel Munstersch Friesland, zooals bedoeld zal zijn, en welke, gelijk wij zagen (bl. 197), in de oude Friesche wetten ook den naam van *Koningsschuld* draagt 1). Deze gift is ook geheel overeenkomstig met de verordening van KAREL *den Groote*, dat van al wat in Saksen de Fiscus ontving, een tiende moest uitgekeerd worden aan de kerken en priesters, en met dergelijke giften welke de Frankische vorsten vóór hem reeds aan de kerk van Utrecht gedaan hebben 2). Men zal dus in voornoemde gift niet den oorsprong van de Tiende, die het klooster Overwater bezat, kunnen zoeken, maar deze Tiende, even als die van het Domkapittel, uit den Bisschoppelijken boezem moeten afleiden. Die gift kan echter dienen tot bevestiging van het Tiendregt in de Ommelan-

1) Zie dien Giftbrief in NIESERT, *Münst. Urkundenb.*, 4°, S. 320. *Urkund. Samml.*, 8°, S. 51.

2) Zie *Car. M. Cap. de part. Saxoniae* a. 785, C. 16. HEDA, p. 34, 65.

den; waar immers de Koning voorgaat met van zijne inkomsten de Tienden af te geven, mag men dit ook van de ingezetenen verwachten.

Zijn nu de Ommelander Tienden oorspronkelijk alle als Bisschoppelijke Tienden te beschouwen, zoo blijft er reden te geven van het bezit dier Tienden uitsluitend in handen van den Bisschop van Munster, en niet in die der plaatselijke priesters zelve, zooals algemeen regel was, overeenkomstig met de kerkelijke en wereldlijke verordeningen omtrent de Tienden en het hoofddoel van hare opbrengst: het onderhoud der Parochiekerken, der daaraan verbonden geestelijken en armen. Wij hebben alleen in naburig Friesland één voorbeeld hiervan aangetroffen in de Tienden van het dorp Oosthem, welke de Hoofdpriester aldaar trok. Daarentegen zagen wij ook de Bisschoppen van Utrecht, blijkens den brief van 1132, beschikken over de Tienden van een aantal kerken tot de kerk en Abdij van Stavoren behoorende (bl. 201). Doch wij bezitten te weinig gegevens uit die provincie, om te kunnen bepalen, hoe het er feitelijk met de Tienden in dit opzigt gesteld was; waarom wij ons bij ons gewest, bij de Ommelanden, blijven bepalen. De hier heerschende afwijking van den regel is des te meer bevreemdend, naarmate men de kerken mag beschouwen, als meerendeels uit de eigen goederen der ingezetenen gesticht en onderhouden, en hare vrijheid en regten hiermede in strijd. Van de eerste oprigting van het Bisdom of Aartsbisdom Utrecht in 695, waartoe eerst alle Friezen schijnen gerekend te zijn, is geen bescheid aanwezig noch bekend; men mag ook betwijfelen of er toen reeds bepalingen omtrent Tienden gemaakt zullen zijn, zooals men ontmoet in de latere stichtingsoorkonden, die er overig zijn, van de Saksische Bisdommen, waartoe toen ook de Ommelanden en andere oostelijke Friesche landschappen gebragt zijn, schoon die bepalingen wel uitdrukkelijk op de Saksers toegepast, niet zoo op de Friezen. Ook ontbreekt de stichtingsoorkonde van het Bisdom Munster, waartoe de Ommelanden zijn gerekend, waarover de eerste Bisschop LUDGER reeds vroeger als leeraar was aangesteld. Men mag evenwel, zoo niet wat in deze dan toch wat in de algemeene kerkelijke en wereldlijke verordeningen omtrent de Tienden bepaald is, ook op de Friezen van toepassing rekenen. Die bepalingen, welke hier in aanmerking komen, zijn o. a. de volgende. Men leest in de *Capitularïen* van KAREL *den Groote*,

van 788, waarbij Saksen in acht Bisdommen werd verdeeld, van 789 over de stichting van het Bisdom Bremen, van 795—800 over die van het Bisdom Bremen en Verden, gelijkelijk, dat de bewoners, »zoowel rijken als armen, aan onzen Heer en Zaligmaker Jezus Christus en aan zijne Priesters wettiglijk de Tienden van hun vee en vruchten, en van al wat geteeld wordt en tot voedsel dient, zullen betalen" 1). Hiermede komen overeen de algemeene Rijksbepalingen omtrent de Tienden van denzelfden Vorst. In het *Capitulare* van 779, schrijft hij voor C. 7: »dat ieder, wie het zij, Tiend behoort te vergelden en de verdeeling daarvan door den Bisschop moet worden geregeld." Deze laatste bepaling wordt door hem nog uitgebreid in het *Capitulare*, waarin hij voorschreef: »dat de Bisschoppen het oppertoezigt over de Tienden hadden en moesten bepalen, hoe de Priesters ze moesten verdeelen, ... dat iedere kerk hare grensscheiding behoorde te hebben, waaruit kon blijken, welke dorpen Tienden aan haar verschuldigd waren" (BERGMANN, a. w. bl. 93 en 94). In het *Capitulare* van 805,

1) Zie het eerste *Capitulare* a. bij BERGMANN, de andere bij W. VAN HODENBERG, *die Diöcese Bremen*, 1858, III, S. 1 u. 10. F. W. WIEDEMANN, *Gesch. des Herzogthums Bremen*, Stade, 1863, S. 20 en 50, zegt dat het voorschrift van KAREL *den Groote* bij de fundatie van het Bisdom van Bremen en andere Saksische Bisdommen, om Tienden te betalen, nooit en nergens opgevolgd is; hij erkent wel, dat de Kerk van Bremen vele en rijke Tienden bezeten heeft, doch dat deze niet uit die bron zijn voortgekomen, maar uit de haar daarbij en vervolgens geschonkene en anders aangekomen uitgebreide landgoederen, die zij in erfpacht uitgaf en waarvan zij de Tienden nam; ook dat velen buitendien van hunne inkomsten Tienden plagten te geven, maar dit zou steeds meer zeldzaam en vrijwillig geschied zijn.— Als het waar is, wat die S. beweert, dan zou men daaruit kunnen verklaren, waarom er geen blijk van werkelijke opbrengst van Tienden in het oostelijk Friesland, dat onder het stift Bremen stond, opgemerkt wordt. Want van die eigene landgoederen bezat zij weinig of geene in dat Friesland. Zoo kan men ook de Tienden, welke de Bisschoppen of Kerken van Munster en Utrecht bezaten, voor een groot deel afleiden van de talrijke landgoederen, hun of haar door de Rijksvorsten en andere personen vermaakt; maar dit is evenmin toepasselijk op het verdere Friesland tot aan het Flie, dat onder die Sprengels stond, en verklaart geenszins het vrij algemeen bestaan van Tienden in de Ommelanden, wel bijv. het bezit der Abdij te Stavoren der Tienden van de daaraan onderhoorige kerken en dergelijke gevallen meer.

De Bisschop van Munster bezat, blijkens brieven, ook in het voorzeide Chartularium te vinden en waarop wij nog wel eens nader terugkomen, een *curtis* of *hof te Baflo*, om niet te spreken van andere landgoederen, die hij van de Abdij Werden in 1282 heeft verkregen (DRIESSEN, *Mon. Gron.* III, 442), maar er is geenerlei blijk van, dat de Ommelander Tienden daartoe behoord hebben

C. 23, wordt nader door hem bepaald: »dat de Volkstienden in vier deelen moesten worden verdeeld; het eerste voor den Bisschop, het tweede voor de Priesters, het derde voor de armen en het vierde voor het onderhoud der kerk, zooals bij besluit van Paus GELASIUS was vastgesteld." Soortgelijke bepalingen vindt men in andere *Capitularia*, schoon er zijn, die deze bepaling omtrent de verdeeling der Tienden van louter huishoudelijken aard houden. Bij het *Capitulare* van Salz, des jaars 804, vinden wij daaromtrent nog uitdrukkelijk bepaald C. 2: »dat de Tienden uitsluitend aan de Kerspelkerken, welke als zoodanig door den Bisschop van ouds zijn gewijd, moeten betaald worden" (BERGMANN, a. w. bl. 102 en 155). Hiermede stemmen overeen de bepalingen in de Friesche wetten, als waarin ook voorgeschreven is, gelijk wij zagen, dat de Tiende moest opgebragt worden aan de Hoofdpriesters; dat deze met hunne Kapellanen daarvan den Bisschop moesten dienen, d. i. waarschijnlijk een deel afgeven, zooals met het woord *dienen* (*servire, servitium*) oudtijds werd te kennen gegeven. Dat de Bisschop van die Tiende ontving, blijkt ook daaruit, dat in geval van vergoeding van schade van zijn kant, dit moest geschieden mede uit de Tiende (bl. 197 en vv.); doch hoeveel dat bedroeg ontwaren wij niet. Genoeg, ingevolge de bepalingen in de oude Friesche wetten, was het dus ook zoo gesteld, dat de Hoofdpriesters in de eerste plaats de Tienden ontvingen en genoten voor hen en hunne kerken en armen, voorts ook de Bisschop, maar deze niet uitsluitend, zooals wij dit in de Ommelanden aantreffen.

Wij moeten bekennen bij gemis van alle historisch bescheid, wat deze zaak zou kunnen ophelderen, moeijelijk reden te kunnen geven van deze uitzondering. Of zij reeds van den beginne, dat deze landen onder Munster zijn gekomen, bestaan heeft en dit mag zamenhangen met de bijzondere betrekking van leeraar, welke LUDGER, voordat hij er Bisschop werd, bekleedde, dan of dit eerst later zoo ingesteld is geworden, hiervan vernemen en weten wij dus niets. De bewijzen — de Tiendbrieven — zijn niet ouder dan de 15de eeuw; uit dien van het klooster Overwater des jaars 1420 blijkt echter, dat het reeds sinds onheugelijken tijd in het bezit van zijne Tienden was en dus al reeds in de 14de eeuw; en vóór hetzelve zal nog eerst de Bisschop ze gehad hebben, wat ons brengt tot de 13de eeuw. En dat het aldus in die eeuw gesteld was,

dat toen althans geen Tienden aan de Priesters opgebragt zijn, dat is genoegzaam zeker uit de getuigenissen van onze Wierummer Kronijkschrijvers 1). Men zou kunnen gissen, aangezien men er slechts of voornamelijk Tienden van vee, zoogenaamde *krijtende* of *bloedige* Tienden, die tot de *smalle* of *kleine* Tienden gerekend werden, opbragt, geene *grove* of *groote* Tienden van veldvruchten, dat de Bisschop de eerste geheel voor zich als zijn deel kan gehouden en de laatste daar- of overgelaten hebben aan de plaatselijke priesters en kerken zelve, om die, zoo doenlijk, van het volk te erlangen, wat dan niet gelukt is. EMO en MENCO hebben blijkbaar het oog op de onthouding der Tienden aan de Priesters en daarbij op de Tienden van veldvruchten, en mogt men kunnen aannemen, dat zij dezen alleen bedoeld hebben, hetzij al of niet onkundig van de opbrengst van Tienden van vee aan Munster, dan was hunne uitspraak daarmede niet in strijd. Men zou zelfs kunnen vermoeden, dat EMO zijdelings een blik slaat op deze en derzelver verpachting aan leeken, als hij afkeurt het geven van Tienden aan de slaven der afgoden in plaats van aan de dienaren Gods. Bedoelen zij echter, dat de Friezen volstrekt geheel geene Tienden in hunnen tijd betaalden, en hebben zij waarheid gesproken, dan blijft er niet anders over, dan aan te nemen, dat een tijdlang de betaling daarvan heeft opgehouden. Het is bezwaarlijk te onderstellen, dat de Tienden eerst na hun tijd, in de 14de eeuw, zouden zijn opgekomen. Behalve de Friesche wetgeving, leveren de vermelde oorkonden

1) Men kan tot staving hiervan, althans als ontkennend bewijs, ook aanhalen de uitspraak van den Bisschop van Munster des jaars 1211, waarbij het dorp Maarhuizen, als eene afzonderlijke parochie, onder de nieuws door eenigen daar gestichte kerk wordt gebragt en afgescheiden van de moederkerk te Baflo. Zie DRIESSEN, *Mon. Gron.*, III, 510. Het is een der oudste en weinige stukken van dien aard, welke er bestaan en in meer dan een opzigt merkwaardig. Wat ons onderwerp aangaat, wordt hier wel bepaald, dat tot vergoeding de nieuwe parochie aan de oude zal betalen jaarlijks drie Groninger ponden; maar van Tienden wordt niet gerept. Dit zou men verwachten, indien de ingezetenen die aan de kerk te Baflo hadden opgebragt, krachtens de verordeningen van KAREL *den Groote*, daaromtrent bestaande en aldus luidende: *Capit.* van Salz van 804, C. 3: »dat het aan ieder grondbezitter geoorloofd is, met toestemming van en in overeenstemming met den Bisschop, in wiens kerkelijk gebied de grondeigendom gelegen is, eene kerk daarop te stichten, mits gezorgd worde, dat de oudere kerken daardoor hun gebied of Tienden niet verliezen." *Capit.* L, I, C. 87: »dat, wanneer nieuwe dorpen worden aangelegd en daarin nieuwe kerken gesticht, de Tienden van die dorpen aan die kerken behooren te worden vergolden." BERGMANN, a. w., bl. 155.

omtrent de herstelling van het St. Odolphusklooster te Stavoren in 1132 en de gift van HENRIK III in 1041 aan dat van Overwater te Munster bewijzen op van het bestaan van Tienden in de 12de en 11de eeuw hier en daar in Friesland. De aard der Tienden in de Ommelanden, als voornamelijk in die van vee bestaande, wijst ook op hare reeds hooge oudheid. Bij latere invoering, toen de akkerbouw was toegenomen, zooals reeds in EMO's tijd het geval was, zouden er zoowel Tienden op veldvruchten als op vee gelegd zijn. Het is echter zeer mogelijk, dat de Friezen weigerachtig zijn geweest, vooral in de eeuw hunner grootste vrijheid, zooals de 13de was, Tienden op te brengen. De betaling van de Koninklijke schatting is ook niet altijd geregeld geschied. Het moet dan echter verwonderen, dat er van eene weigering juist niets gemeld wordt, noch van eenigen strijd daarover tusschen de ingezetenen en den Bisschop of de Priesters, evenmin als in de kerkelijke geschillen tusschen hen in dezelfde eeuw gevoerd. Doch er is meer dat bevreemding baart. EMO en MENCO beroepen zich, ten bewijze van de wettigheid der Tienden, wel op het kanonieke regt enz., maar geheel niet op de eigene wetten der Friezen, die toen toch in vol gebruik waren. Zij zullen, kan men zeggen, als geestelijken, beter met gene dan met deze bekend zijn geweest. Vreemder is het zeker nog, dat EMMIUS en andere Historieschrijvers, die zoo wél met die oude Friesche wetten moesten bekend zijn, tegen haren uitdrukkelijken inhoud in, der Friezen vrijdom hiervan stellen, even als van alle wereldlijke schatting. Maar wij kunnen dit voldoende verklaren uit hunne verregaande zucht, om de ongehoorde volstrekte vrijheid der Friezen te handhaven, alsof zij geene onderhoorigen van de kerk en het rijk waren. Doch in plaats van meer gissingen te berde te brengen en pogingen aan te wenden, om de getuigenissen van deze en gene Schrijvers met de feiten der geschiedenis in overeenstemming te brengen, willen wij het liever verder overlaten aan het oordeel onzer Lezers en den tijd, om in dezen te beslissen of de bestaande bezwaren en onzekerheid weg te nemen. Wij meenen zoo veel mogelijk ons onderwerp afgehandeld en bewezen te hebben de wettigheid en werkelijkheid van het kerkelijk Tiendregt in Friesland, bijzonder in de Ommelanden, en laten de bewijsstukken hiervan nu nog volgen.

BIJLAGEN.

OMMELANDER TIENDBRIEVEN.

I.

BRIEF, *waarin* WILLEM WIGERING, *Burger van Groningen, verklaart voor hem en zijne erven verschuldigd te zijn één mark Munstersche penningen, te betalen jaarlijks te Baflo, bij de uitdeeling der Sacramenten na Paschen, aan Vrouwe* METHILDIS VAN SCHOUWENBORCH, *Abdis van de Mariakerk Overwater te Munster, en hare opvolgsters, voor de begeving met de halve Tiende te Baflo, in Halveambt, Ubbega, Innersdijk, Middelstum, Menkeweer, Onderwierum, Stitswerd, Edingweer en Doornwerd, zooals* ALBERT SOLLEDERS, *Proost van Humsterland, die had bezeten en waarmede nu voornoemde* WILLEM *was beleend, op voorwaarde van dubbele betaling bij verzuim, van een gouden schild bij vererf, niet te vervreemden, enz. Den* 25 *Junij* 1420.

Vniuersis praesentia visuris et audituris ego Wilhelmus Wigering, ciuis in Groningen Traiectensis dyocesis, cupio fore notum, publice protestando per easdem, quod ego et mei veri heredes soluere tenemur ex certo et iusto debito omni anno perpetuis temporibus vnam marcam Monasteriensium denariorum vel valorem eiusdem in distributione Sacramentorum in Baffio post festum Paschae persoluendam sine fraude et dolo venerabili dominae, dominae Methildi de Schouwenborch, Abbatissae Sanctae Mariae trans Aquas Monasteriensis dyocesis, ac suae successori Abbatissae pro tempore existenti de et ex parte collationis Decimae sitae in Baffio, in Halfhoniche, Ubbega, Redijck, Middelstum, Menekingaweer, Vndernawerum, Stiswert, Edingawere nec non in Tornwert, cum omnibus iuribus, pertinentiis et attinentiis dictae Decimae vniuersis, pro ut partem illius Decimae quondam Albertus Solleders, Praepositus in Hummerke dum vixit, ab eadem domina Abbatissa tenebat in collatione, qua ego Wilhelmus antedictus nunc

temporis a dicta domina Abbatissa sum impheodatus, conditionibus tamen talibus adiectis, quod, si in aliquo solutionis termino dicto pensionis negligens repertus fuero, ex tunc dicta domina Abbatissa vel ipsius successores et procuratores ipsarum duplicem censum a me et meis veris heredibus in quolibet termino neglectae solutionis exigere possunt et extorquere via iuris, nullis nostris conditionibus obstantibus vel alterius cuiuscunque gratia; neque ego neque mei veri heredes pro tempore existentes praedictam partem Decimae non alienabimus neque distrahere siue dimembrare debebimus, sed eandem integram et illaesam conseruabimus, pro ut eandem a dicta domina Abbatissa recepimus in impheodationem, et ego Wilhelmus praedictus et mei veri heredes soluemus et soluere promittimus praedictam marcam dictorum denariorum dictae dominae Abbatissae vel suis successoribus tempore supra scripto. Insuper cum ego Wilhelmus praedictus obiero, ex tunc meus verus heres infra tres menses obitum meum immediate sequentes cum ipsa parte Decimae meae collationis dictae dominae Abbatissae tunc vacante per certas et nouas literas se a dicta domina Abbatissa vel suis sequacibus faciet et procuret impheodari, cui dominae Abbatissae vel suae sequaci pro tempore existenti ipse heres pro noua illa impheodatione perficienda unum scudatum antiquum aureum et iusti ponderis dabit et propinabit. Nec non ipse heres meus quitusque fuerit de donatione et solutione dictae pensionis ipsi dominae Abbatissae pro tempore existenti iustam et veram et debitam parabit warandiam. Alioquin si aliquis talium meorum heredum in hoc negligens repertus fuerit, tunc ipsa domina Abbatissa vel suae sequaces alium virum cum ipsa parte Decimae suae collationis tunc vacante impheodabunt et impheodare possunt secundum earum voluntatem, nullo tamen de meis heredibus contradicente. Ad maiorem firmitatem praemissorum ego Wilhelmus saepedictus promitto pro me et veris heredibus in hiis scriptis, haec omnia antescripta firmiter et inuiolabiter obseruare, fide data praestita corporali. In quorum omnium et euidens testimonium, meum sigillum pro me et meis veris heredibus praesentibus est appensum. Acta fuerunt haec in ecclesia Sanctae Mariae trans Aquas Monasteriensi praedicta, praesentibus ibidem, discretis viris et honestis domino Laurentio Reysinck, Presbitero, Euerhardo Spaen, Officiato dictae dominae Abbatissae, et Henrico tor Mollen de Coffeldia, testibus ad praemissa.

Datum Anno domini millesimo quadringentesimo vicesimo crastino die Natiuitatis Beati Johannis Baptistae.

II.

BRIEF, *waarin voornoemde Abdis verklaart de in den vorigen brief vermelde Tiende te hebben opgedragen aan voorzeiden* WILLEM WIGERING *op de aangewezen voorwaarden; wordende hier van die Tiende gezegd, dat er één penning gerekend werd voor elk kalf en lam afzonderlijk. Den* 25 *Junij* 1420.

Vniuersis praesentia visuris et audituris pateat euidenter, quod nos Methildis de Schouwenborch miseratione diuina Abbatissa totusque conuentus monasterii Sanctae Mariae trans Aquas Monasteriensis Decimam nostram in Bafflo situatam, in Halfhoniche, Vbbega, Inredijck, Middelstum, Menekingawere, Vndernawerum, Stiswert et Edingawere nec non in Tornwert, spectantem ad collationem nostram pleno iure et post mortem quondam honorabilis domini viri, domini Alberti Solleders, Praepositi in Hummerke dum vixit, vacantem, cuius Decimae quantitas est et ab antiquo consueuit esse, ut scilicet pro quolibet vitulo et agno singulariter soluatur vnus denarius Monasteriensis, cum aliis iuribus, prouentibus et pertinentiis vniuersis, discreto viro Wilhellmo Wigerinck, ciui in Groningen, et ipsius veris heredibus contulimus et locauimus per praesentesque conferimus et locamus perpetuis temporibus sub annua pensione vnius marcae Monasteriensium denariorum per praedictum Wilhelmum et ipsius heredes omni anno post festum Paschae in Bafflo, quando ibidem fit distributio Sacramentorum, nobis aut nostris in Abbatia successoribus soluenda, tali adiecta conditione. Quod si praedictus Wilhelmus vel ipsius heredes in solutione praedictae marcae annuae pensionis in aliquo termino negligentes inuenti fuerint, tunc nos vel nostrae sequaces pro tempore et termino neglectae solutionis proximae exigere possumus duplicem censum ab eodem Wilhelmo uel ipsius heredibus et extorquere via iuris, et eundem duplicem censum nobis pro tunc soluere et integre ministrare tenentur conditionibus illius vel alterius cuiuscunque non obstantibus. Nec nos nec nostrae sequaces ab eodem Wilhelmo vel eius heredibus plus

quam extitit supra scriptum petere possumus uel postulare. Insuper, praedicto Wilhelmo mortuo, heres illius infra tres menses obitum suum immediate sequentes nobis aut nostris sequacibus dabit unum scudatum aureum antiquum et iusti ponderis pro noua impheodatione partis Decimae, collationi nostrae tunc vacantis, ac super tali impheodatione nouam recipiet literam, nec non de solutione et donatione praedictae pensionis iustam ac debitam parabit warandiam. Alioquin si talis heres negligens in hoc repertus fuerit, cadat a iure suo et nos et nostrae sequaces alium cum dicta parte Decimae illius negligentis impheodabimus secundum nostram voluntatem. In quorum omnium praemissorum testimonium nos Methildis Abbatissa praedicta sigillum nostrum praesentibus duximus appendendum. Acta fuerunt haec in ecclesia Sanctae Mariae trans Aquas Monasteriensi praedicta, praesentibus ibidem discretis viris et honestis domino Laurentio Rensynck, Presbitero, Euerhardo Spaen, Officiato nostro, et Henrico tor Mollen de Coffeldia, testibus ad praemissa. Datum Anno millesimo quadringentesimo vicesimo crastino die Natiuitatis Sancti Johannis Baptistae.

III.

BRIEF, *waarin dezelfde Abdis de andere helft van hare Tiende in de Proostdij Uskwerd en het Personaatschap van Baflo, door den dood van* ONDOLPHUS HERATHEMA *opengevallen, geeft aan* BEWO HERATHEMA *en zijne erven voor één mark Munstersche penningen, jaarlijks te Baflo bij de uitdeeling der Sacramenten te betalen. Den* 20 *Junij* 1420.

Nouerint vniuersi et singuli praesentes literas visuri seu audituri, quod nos Methildis de Schouwenborch, Abbatissa monasterii Sanctae Mariae trans Aquas Monasteriensis, medietatem Decimae nostrae, sitae sub Praepositura Vsquardensi et Personatu de Baflo, quam quondam bonae memoriae Ondolphus Herathama nostro nomine, dum vixit, obtinebat, leuabat et percipiebat, per ipsius Ondolphi obitum ad nos deuolutae, dilecto nobis in Christo Bewoni Herathama eiusque heredibus et successoribus pro una marca denariorum Monasteriensium legalium, nobis et Abbatissae dicti Monasterii quae pro tempore

fuerit aut nostro seu eius nuntio legitimo seu procuratori singulis annis in distributione Sacramentorum in Baflo persoluenda, damus et concedimus per praesentes. Datum Anno domini millesimo quadringentesimo vicesimo, feria quinta post Sanctorum Viti et Modesti martijrum, nostro sub sigillo praesentibus appenso in testimonium pramissorum.

IV.

BRIEF, *waarbij* MENA RUGRAFFYNNE, *Abdis van het klooster Overwater te Munster, hare geheele Tiend te Baflo, in Halveambt, Ubbega, Innersdijk, Middelstum, Menkeweer, Onderwierum, Stitswerd, Edingweer en Doornwerd, sedert onheugelijken tijd aan twee leeken en hunne erven voor twee marken Munstersche penningen verhuurd en zoo geschat, dat waar het getal van* 10 *kalveren of* 10 *lammeren niet vol is voor elk afzonderlijk kalf of lam een M. penning wordt betaald, opdraagt voor altijd aan* HENRIK BAFLO *den Abt en het Convent van de H. Katharina te Syloe (Selwerd) en zijne opvolgers, voor een half vat goede boter, twee groote koeijenkazen, jaarlijks op den* 24 *Julij aan den Officiaal van het Munstersche Friesland te Groningen op te brengen, alsmede onder gelijke uitkeering telkens bij versterf van den Abt en voorts op dezelfde voorwaarden als boven in no.* 1. *Den* 1 *December* 1449.

Vniuersis et singulis praesentia visuris seu audituris pateat euidenter, quod nos Mena Rugraffynne, miseratione diuina Abbatissa monasterii Sanctae Mariae trans Aquas Monasteriensis ordinis Sancti Benedicti, matura deliberatione praehabita, volentes bonorum Abbatiae nostrae conditionem facere meliorem, Decimam nostram totalem Bafflo situatam in Halfampte, Vbbegae, Jnredijck, Middelstum, Menekindawere, Vndernawerum, Stiswert, Edingawere nec non in Tornwert, ad mensam nostram et collationem nostram pleno iure spectantem, hucusque per praedecessores nostros, a longe citra cuius contrarium in memoria hominum non existit, duobus locatoriis laicis iam dudum defunctis et eorum heredibus pro duabis marcis duntaxat ac Monasteriensium denariorum locatam nunc vacantem, cuius Decimae quantitas est et ab antiquo esse consueuit, ut scilicet

pro quolibet vitulo aut agno singulari, ubi decem vituli aut decem agni complete non reperiuntur, soluatur vnus denarius Monasteriensis, cum aliis iuribus, pertinentiis et prouentibus vniuersis, venerabili in Christo patri Domino Henrico Baflo Abbati et conuentui ad Sanctam Katherinam in Syloe Monasteriensis dyocesis eiusdem nostri ordinis et eorum successoribus contulimus et locauimus per praesentesque conferimus et locamus perpetuis temporibus, sub annua pensione dimidii vasis butiri debiti coloris et iusti ponderis, duorum caseorum vaccinorum magnorum, per praedictum Abbatem et conuentum ipsorum successores singulis annis in vigilia Sancti Jacobi Apostoli in hospitio domini Officialis terrae Frisiae Monasteriensis diocesis pro tempore in Groningen nobis ant nostris successoribus soluenda, attendentes magis consonum esse rationi aut iuri conformius Decimam huiusmodi conferre et locare personis religiosis Mariae eiusdem ordinis quam laicis atque commodosius pensionem annuam a talibus personis quam laicis praesertim in alia dyocesi consistentibus exigere aut si opus fuerit via iuris facilitate conueniendi poterimus extorquere; tali adiecta conditione, quod si praefatus Abbas ac conuentus vel ipsorum successores in solutione supradictae pensionis, videlicet dimidii vasis buturi et caseorum, in aliquo termino negligentes inuenti fuerint, tunc nos uel nostrae sequaces pro tempore in termino neglecto solutionis proximae possumus duplicem censum exigere, vel pensionemque nobis pro tunc soluere et integra re ministrare tenentur, conditionibus ipsorum Abbatis et conuentus vel alterius cuiuscunque non obstantibus. Nec nos neque nostrae sequaces ab praefato Abbate et conuentu vel eorundem successoribus plusquam extitit supra dictum ullo umquam tempore petere possumus aut postulare. Insuper praedicto Abbate aut suis successoribus successiue mortuis, nouus Abbas instituendus aut conuentus praedictus nomine Abbatis infra annum obitum Abbatis defuncti inmediate sequentem nobis aut nostris sequacibus in hospitio superius designato praesentabit et dabit ad mensam nostram vnum vas butiri pro nouo et iocundo introitu praeter solitam pensionem superius expressam. Nec non de solutione et donatione pensionis supra scriptae nouus Abbas aut aliquis de conuentu si Abbatia vacauerit ad manus Officialis praefati pro tempore iustam et debitam parabit warandiam. Alioquin si talis nouus Abbas aut conuentus negligens in hoc repertus fuerit, cadat a iure suo et nos aut

nostrae sequaces praedictam Decimam aliis conferre et locare poterimus secundum nostram voluntatem. In robur et fidem praemissorum sigillum Abbatiae nostrae praesentibus est appensum. Acta fuerunt haec in ecclesia Sanctae Mariae virginis trans Aquas Monasteriensi, praesentibus ibidem honorabilibus et discretis viris, Domino Theoderico Drosten, Praeposito ecclesiae Monasteriensis, Bernardo Kerkering, Proconsule, Johanne Hesse, Officiato nostro, et Johanne Vreden, alias Losse, ciuibus civitatis Monasteriensis, testibus ad praemissa vocatis et rogatis. Datum Anno Domini millesimo quàdringentesimo quadragesimo nono feria sexta post festum Katherinae virginis et martiris proximum.

V.

BRIEF, *waarbij de Bisschop van Munster*, HENRIK, *de voorgaande opdragt bevestigt. Den* 1 *December* 1449.

Henricus Dei et Apostolicae sedis gratia Episcopus Monasteriensis Vniuersis et singulis praesentia visuris et audituris salutem in Domino et praesentibus fidem indubiam adhibere. Sicut ea quae iniuste et minus prouide facta sunt superiorum auctoritate in statum debitum reuocantur, ita ea quae iuste rite ac prouide fiunt consueuerunt superiorum auctoritate munimine roborari. Et non solum bene actis robur confirmationis adiicitur, sed rebus et iuribus quae iuste ab aliquibus obtinentur confirmantur. Ea propter literas locationis venerabilis Dominae Abbatissae Sanctae Mariae trans Aquas nostrae Monasteriensis dyocesis, quibus praesentes literae nostrae sunt transfixae, pie, rite ac prouide confectis, ad petitionem praefatae Abbatissae auctoritate nostra ordinaria confirmamus et approbamus per praesentes. mandantes vniuersis et singulis pensionariis seu reddituariis fructuum quorumcumque debitoribus Decimae in literis locationis specificatae, ut Domino Abbati et conuentui in Syloe nostrae Monasteriensis dyocesis antedictae et eorum successoribus de fructibus et redditibus, prouentibus et obuentionibus vniuersis Decimae antedictae satisfaciant et eis satisfacere procurent temporibus debitis et consuetis. Contrarium facientes, quos nos sex dierum canonica monitione praemissa in hiis scriptis

excommunicamus, excommunicatos publice nuncietis et teneatis. Datum sub sigillo nostro maiori Officialatus curiae nostrae Monasteriensis, minori eidem tergotenus impresso quo vtimur ad praemissa. Anno Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo nono crastino Andreae Apostoli.

VI.

NOTARIELE VERKLARING *van den afstand van voormelde halve Tiende te Baflo enz. door* POPPEKO HERATHAMA *aan* HENRIK, *Abt te Selwerd en zijn klooster. Den* 10 *Junij* 1449.

In nomine Domini Amen. Anno a natiuitate eiusdem millesimo quadringentesimo quadragesimo nono, Indictione duodecima, mensis Junij die decima, hora nonae vel quasi, Pontificatus scissi in Christo Patris ac nostri Domini Nicolai diuina prouidentia Papae quinti anno tertio, in mei Notarii publici ac testium infra scriptorum ad hoc rogatorum et vocatorum praesentia propter hoc personaliter constitutus prouidus vir Poppeke Herathama, Capitalis in Eenrum, terrae Frisiae Monasteriensis dyocesis, omnibus melioribus modis, via, iure, causa et forma, quibus melius et efficacius potuit et debuit, sponte, libere et ex certa scientia, matura deliberatione praehabita, tam pro se, quam pro suis heredibus, transtulit et resignauit irreuocabiliter venerabili in Christo patri Domino Henrico Abbati praesenti et conuentui in Syloe ordinis Sancti Benedicti Monasteriensis Diocesis, intuitu religionis et propter animae suae salutem et suorum amicorum, omne ius et dominium si quod habet aut sui praedecessores habuerunt ad medietatem Decimae consistentis Baflo, Halfampte, Vbbegae, Inredijck, Middelstum, Tornwert, Stiswert, Edingewere, Vndernawerum et Menkingawere cum suis pertinentiis, spectantis ad collationem Abbatissae Beatae Mariae trans Aquas Monasteriensis, suis praedecessoribus locatam seu collatam temporibus retroactis, nunc vero a suo dominio et iure alienatam et per Rodolphum van Vmmen in Groningen, quo spurium, ut idem Poppeko asseruit, ignorato aliquamdiu occupatam et vsurpatam, desiderans praefatus Poppeko toto cordis affectu a domino Abbate supra nominato, ut praescriptam Decimae medietatem a domina Abbatissa trans Aquas Monasteriensi quantotius impetraret cum potius faueret monasterio in Syloe, ean-

dem, attento quod sint bona spiritualia, quum in eius contumeliam ad aliorum manus distraheretur. Praemissa omnia et singula praefatus Poppeko promisit mihi Notario stipulanti rata et firma habere et tenere nec contra facere vel venire de iure vel de facto aliqua ex causa vel ratione. Super quibus omnibus et singulis memoratus dominus Abbas sic per me Notarium publicum vnum vel instrumentum vel instrumenta fieri requisiuit. Acta fuerunt haec in Bafflo in aula domini Personae, ibidem sub anno, mense, die, hora et Pontificatu quibus supra, praesentibus ibidem honorabilibus et discretis viris, domino Magistro Antonio, Persona Personatus in Bafflo Monasteriensis dyocesis, Johanne Wolteri et Bernardo de Aldenzael, Clericis Traiectensis dyocesis, testibus ad praemissa vocatis specialiter et rogatis.

(Hierop volgt de onderteekening van den Notaris met zijn teeken:)

Et ego Popptatus Ripperti, Clericus Monasteriensis dyocesis, publicus Imperiali auctoritate Notarius et ordinaria admissione approbatus, quia resignationi omnibusque aliis et singulis supradictis vna cum praenominatis testibus praesens interfui, eaque sic ut praemittitur fieri vidi et audiui, ideo hoc praesens publicum instrumentum, per alium fidelem scriptum, me alias occupato, exinde confeci, subscripsi et in hanc publicam formam redegi, signo et nomine meis solitis et consuetis signaui, rogatus et requisitus, in fidem et testimonium omnium praemissorum.

VII.

BRIEF, *waarin de Proost van Uskwerd en de Kerkheren van St. Maarten en ter A getuigen, hoe zij, met eenige andere Groninger burgers te gast zijnde in het klooster Selwerd bij den Abt,* POPPEKO HERATHEMA, *Hoofdeling te Eenrum, na den maaltijd daartoe gekomen, o. a. hebben hooren verklaren, afstand gedaan te hebben van voorzeide Tiend aan voormelden Abt en zijn klooster, spijt* RUDOLF VAN UMMEN, *die zich die Tiende had willen toeeigenen en namens hem jaren lang geïnd, zonder hem ooit iets daarvan te hebben gegeven. Den 26 November* 1450.

Nos Julianus, Praepositus Usquardensis, Johannes Jacobi,

Curatus ad Sanctum Martinum, et Petrus Deghens, Presbyter et Vicarius ecclesiae Beatae Mariae apud Ampnem in Groningen, notum facimus vniuersis et singulis per praesentes, quod anno Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo, feria quinta proxima ante festum natiuitatis Virginis Gloriosae, nobis existentibus in Syloe in domo Abbatis ibidem cum nonnullis aliis ciuibus Groningensibus, prandio facto, superuenit Poppeko Herathama, Capitalis in Eenrum; quo recumbente inter alia fercula ministratis sibi carnibus ouinis, idem Poppeko interrogauit dominum Abbatem Henricum ibidem, an carnes istae ministratae essent de agnis Decimae? Cui idem dominus Abbas respondit corpus sic adiungens in effectum verborum: merito vobis in designando Poppkonem praefatum debetur vna portio de agno pro beneuolentia vestra quam Monasterio nostro exibuistis 1). Tandem inter cetera verba et relationes idem Poppeko irrequisitus et proprio motu dixit, asseruit et recognouit: illa Decima de qua sermo est quondam spectabat ad aream et domusstadium meum, videlicet Herathamaheerd, et omne ius et dominium dictae Decimae si quod ad me spectabat resignaui libere et perpetue pro salute animae meae et omnium amicorum meorum Abbati et conuentui in Selwert; et hoc displicet Rodolpho van Vmmen, quia ipse voluit eandem Decimam sibi et heredibus suis impetrasse et usurpasse, quare ad aliquos annos idem Rodolphus eandem Decimam collegit nomine meo nec vmquam de omnibus agnis collectis dedit mihi vnum pedem; et in casu si non resignassem ius meum Abbati et conuentui praefatis adhuc resignarem eisdem. Super quibus omnibus et singulis praemissis praefatus dominus Henricus Abbas nos et alios tunc praesentes praemissa omnia et singula audientes in testimonium requisiuit. In robur et fidem praemissorum sigilla nostra praesentibus sunt appensa. Datum anno Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo crastino Beatae Katherinae virginis.

1) De woorden »in designando Poppkonem praefatum" zijn hier in deze zinsnede zeker misplaatst en zullen behooren te staan in de voorgaande vóór »merito enz."

VIII.

BRIEF, *waarin de Proosten van Humsterland, Uskwerd en Loppersum en de Persona van Baflo getuigen, dat in tegenwoordigheid van* ROLEF VAN UMMEN *en* SYERD GEMMENS *te Zuidwolde*, POPPEKO HERATHAMA, *Hoofdeling te Eenrum, voor hem en zijne erven voor altijd overgegeven heeft in de St. Walburgskerk te Groningen aan Mr.* HINRICK, *Abt in het klooster te Selwerd, zijn regt op de halve Tiend in Halveambt, Ubbega en Innersdijk, die de voorzaten van* POPPEKO *hadden in leen gehad van de Abdisse van Overwater te Munster, met toestemming van zijn zwager* ROLEF *voornoemd en belofte den Abt en zijne opvolgers in die Tiend niet te zullen hinderen enz. Den* 23 *Julij* 1451.

Wij Johannes Wighering Decretorum doctor, Prouest toe Hummerke, Julianus, Prouest to Vsquard Cureet to Bedum, Antonius, Persoen to Bafflo, vnd Euert Sicking, Prouest to Loppersum, doen condich allen luden vnd bekennen vnd betugen in desen openen breue, dat in tegenwoerdicheit Roeleues van Vmmen vnd Syerd Gemmens to Zuudwolde vor ons quam Poppeke Herathama, Hoeffling to Eenrum, vnd becande, dat he mit vrien willen had ouergegeuen vnd toegestaen vnd noch teghenwoerdich to stont vor em vnd synen erffgenamen Meister Hinrick Abd, die oeck tegenwoerdich was, vnd sijn cloester to Selwert alle sijn recht vnd egendoem dat Poppeko vorscreuen hadde off gehad mochte hebben to der helfter der Decime offte der Tynde gelegen in den Halfuenampte, in den Oppgae vnd Binnendijck, die wandage Poppeke's vorvaders op Herathamaheerd hadden beleent vnd ontfangen van der Abdissen Ouerwater binnen Munster, den vorscreuen Abd die vorgemelde helfte der Decime to belenen van der Abdissen vorscreuen to ontfangen vnd to bruken to des Abdtes vnde syne cloesters behoeff vorscreuen vnd orer nacomelingen sonder behinderinge of wederseggen Poppkens vorscreuen off sijnre erffgenamen tot ewigen dagen. Des soe antworde Roleff van Vmmen vorscreuen opp Poppeken woerde vnd seechde: ick heb aldus lange teghen gewest den Abd vnd conuent van Zelwert van der vorscreuen Tynde off Decime vnd hadden gheerne behindert to boeren om Poppekens willen mijns zwagers, vnd want Poppeko den

Abd vnd sijn cloester to Zelwert sijn recht heuet ouergegeuen vnd heuet to gestaen als hie seluen bekent, soe heb ick my daer die bet ontheffen vnd to lijden vnd stae ick to vnd gheue ouer den Abd vnd sijn Cloester alle myn ansprake vnd recht dat ick hebbe offte gehad mochte hebben to der Tynde vnd Decime vorgenoemt van myns selues wegen off van Poppeken wegen. Dese vorscreuen belijnge is gheschien in allen artikulen als vorscreuen is in Sunte Walburgiskerke binnen Groninghen, int jaer ons Heren dusent vierhondert een vnd vijftich des naesten daghes na Sunte Marien Magdalenen daghe. In orconde hebben wij Johannes Wigerinck, Proeuest, Julianus, Prouest, Antonius, Persona, vnd Euerd Sickinge, Prouest, vorscreuen, want ons die Abd vorgemelt daer to geeyschet heuet, vnd oeck om Roeleues bede wille vorscreuen onze zegelen an dessen breef gehangen. End ick Roelef van Vmmen, want dese belijnge vnd alle artikulen alsoe gheschiet synt als vorscreuen is, soe geloue ick vor my vnd mijne erffgenamen van Poppeken wegen vnd sijnen erffgenamen den Abd vnd sijn cloester to Selwert. vnd oren nacomelingen desse vorscreuen Tynde off Decime niet to behinderen offte to bestraffen off yemant van mijnre wegen to ghenen tijden, sonder alle argelist, end doe soe heb ick Roleff in een tuechnisse vnd orconde mijn zegel mede beneden an dessen breeff gehangen.

IX.

BRIEF, *waarbij* ROLEFF VAN UMMEN *bekent van Mr.* HENRICK, *Abt te Selwerd, ontvangen te hebben vijftig Rijnsche guldens, hem toegezegd door Mr.* JOHAN, *Proost te Emden, en* EVERT SICKING, *Proost te Loppersum, voor de overgift van zijn regt en brieven, die hij had op de Tiende van zijnentwege of van zijn zwager* POPPEKO HERATHAMA, *met belofte den Abt en zijn klooster in die Tiende niet te hinderen. Den* 30 *September* 1451.

Jck Roleff van Vmmen bekennen vnd betugen mit dessen openen breue, dat Mester Henrick Abd to Zelwert mij heuet betaelt vul vnd all vijftich Rijnsch guldens, die mij Mester Johan, Prouest to Emden, vnd Euert Sicking, Proeuest to Loppersum, my in vrentschappen hebben to gesecht, om ouer

toe geuen recht vnd breue, die ick hadde op die Decime offte Tynde van mijns selues wegen off van Poppekens Herathama mijn zwager, welcke Decime ick geloue den Abd vorscreuen vnd sijn cloester niet to behinderen off niemant van mijnre wegen tot ewigen dage, sonder argelist. Jn orconde heb ick Roeleff vorscreuen mijn zegel an dessen breeff gehangen. Gegeuen in den iaer ons Heren dusent vierhondert een vnd vijftich, vpp Sunte Jheronimusdach.

X.

NOTARIELE VERKLARING *van den afstand van de andere helft der Tiende in dezelfde plaatsen, waarmede de Abdis van Overwater, Mechtilda van Schouwenborch, had beleend* EDZO TUWINGA, *Hoofdeling te Ten Post, door dezen aan denzelfden* HENRIK *Abt van Selwerd, beleden te Groningen in den omgang van der Predikheerenklooster. Den* 20 *Mei* 1449.

Jn nomine Domini Amen. Anno a natiuitate eiusdem millesimo quadringentesimo quadragesimo nono, Indictione duodecima, mensis Maij die vicesima, hora vesperorum vel quasi. Pontificatus Sanctissimi in Christo patris Domini nostri, Domini Nicolai, diuina prouidentia Papae quinti, anno tertio, in mei Notarii publici ac testium infra scriptorum ad hoc rogatorum et vocatorum praesentia propter hoc personaliter constitutus prouidus vir Edzo Tuwinga, Capitalis ten Poste terrae Frisiae Monasteriensis dyocesis, omnibus melioribus modis, via, iure, causa et forma, quibus melius et efficacius potuit et debuit, sponte, libere et ex certa scientia, matura deliberatione praehabita, tam pro se quam pro suis heredibus, quantum in ipso fuit, transtulit et resignauit venerabili in Christo patri domino Henrico, Abbati in Syloe ordinis Sancti Benedicti Monasteriensis dyocesis, intuitu religionis, omne ius et dominium quod habet aut temporibus praeteritis habuit ad medietatem Decimae, consistentis in Halffampte, Vbbega, In Redijck, Middelstum, Tornwert, Stistwert, Edingawere, Vndernawerum et Menkingaweer, cum suis pertinentiis, spectantis ad collationem Abbatissae Beatae Mariae trans Aquas Monasteriensis, vigore litterarum cuiusdam collationis dicto Edzoni

factae per bonae memoriae dominam Mechtildam de Schouwenborch, Abbatissam Beatae Mariae supra dictae, renuntians nichilominus dictus Edzo omni iure suo si quid habeat aut habuerit ad praedictae Decimae dimidietatem, intuitu praefati domini Abbatis, ad manus et ad collationem venerabilis Abbatissae moderne dictae, totalis Decimae collatricis. Et si dictus dominus Abbas praedictam Decimae dimidietatem poterit a praefata domina Abbatissa impetrare aut alias quidquid de eadem Decimae dimidietate disponere voluit, praedictus Edzo promisit se ratum et firmum habiturum et non contra facere vel venire de iure vel de facto aliqua de causa vel ratione. Et in recompensationem vicissitudinis saepedictus dominus Abbas promisit dicto Edzoni refundere expensas per eundem factas pro dictae Decimae medietatis impetratione, statim postquam idem Abbas pro se et suo conuentu dictam medietatem impetrauit a domina Abbatissa praefata moderne. Collationem, praemissa omnia tam Edzo quam dominus Abbas saepenominati sibi inuicem firmiter obseruare et mihi Notario stipulanti promiserunt. Super quibus omnibus praefatus dominus Abbas sibi per me Notarium publicum vnum vel plura instrumentum vel instrumenta fieri requisiuit. Acta fuerunt haec in Groningen in ambitu Fratrum praedicatorum, sub anno, indictione, mense, die, hora et pontificatu quibus supra, praesentibus ibidem honorabili viro, domino et magistro Antonio, Persona Personatus in Bafflo, terrae et dyocesis supra dictarum, et Ludolpho Meyerinck, layco, testibus fide dignis ad praemissa vocatis specialiter et rogatis.

(Hierop volgt de onderteekening van den Notaris met zijn teeken :)

Et ego Gherardus Wilden de Scutdorpe, Clericus Monasteriensis dyocesis, publicus Imperiali auctoritate Notarius publicus quia resignationi omnibus aliis et singulis supra dictis una cum praenominatis testibus praesens interfui eaque sic vt praemittitur fieri vidi et audiui, ideo hoc ipsum instrumentum publicum manu mea scriptum exinde confeci, subscripsi et in hanc publicam formam redegi, signo et nomine meis solitis et consuetis signaui, rogatus et requisitus in fidem et testimonium omnium praemissorum.

XI.

BULLE *van Paus* NICOLAAS, *waarbij deze bevestigt de overdragt door het klooster Overwater te Munster van zijne Tienden te Baflo enz. aan het klooster te Selwerd; wordende die Tienden hier genoemd van gewassen, zoowel als van vee. Den* 10 *December* 1453.

Nicolaus Episcopus seruus seruorum Dei dilectis filiis, Abbati et conuentui Beatae Katherinae monasterii in Syloe ordinis Sancti Benedicti Monasteriensis diocesis salutem et apostolicam benedictionem. Cum a nobis petitur quod iustum est et honestum, tam vigor aequitatis quam ordo exigit rationis, ut id per solicitudinem officii nostri ad debitum perducatur effectum. Exibita siquidem nobis pro parte vestra petitio continebat, quod dudum dilecta in Christo filio Meua 1), Abbatissa monasterii Beatae Mariae trans Aquas Monasteriensis Ordinis Sancti Benedicti Decimas excrescentes ex fructibus prouenientibus de terris villarum de Bafflo in Halfampte, Vbbegas, in Rediick, Middelstum, Menkingawere, Vndenawerum, Stiswert, Edingawere nec non in Tornwert dictae diocesis, nec non de animalibus ibidem nascentibus ad mensam Abbatissalem eiusdem monasterii Beatae Mariae spectantes, cum omnibus iuribus et pertinentiis suis vobis et dicto vestro monasterio Syloe, sub censu annuo seu canone dimidiae tunnae butiri mensurae et ponderis ac coloris tunc expressorum et duorum caseorum vaccinorum Abbatissae praefati monasterii Beatae Mariae pro tempore existenti annis singulis in certis tunc expressis terminis per uos soluendo, im emphiteosin vsque concessit, certis circa hoc cautelis et pactis rationabilibus adiectis, sub quibus huiusmodi concessio postmodum ordinaria extitit auctoritate confirmata, pro ut in instrumentis publicis et confirmationis huiusmodi literis inde confectis plenius dicitur contineri, quae omnia cum in vtriusque monasterii huiusmodi euidentem vtilitatem cedat a nobis petistis apostolico munimine roborari. Nos itaque vestris supplicationibus inclinati concessionem praedictam, pro ut rite et prouide facta est et in dictorum monasteriorum euidentem vtilitatem cedit ac in alicuius praeiudicium non redundat, auctoritate apostolica confirmamus et praesentis scripti

1) In den brief nr. 4, *Mena.*

patroticinio communimus. Nulli omnino homini liceat hanc paginam nostrae confirmationis et communicationis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hac attemptatione praesumpserit, indignationem omnipotentis Dei et Beatorum Petri et Pauli Apostolorum eius se nouerit incursurum. Datum Romae apud Sanctum Petrum, anno incarnationis Dominicae millesimo quadringentesimo quinquagesimo tertio, quarto idus Decembris, Pontificatus nostri anno septimo.

XII.

BRIEF, *waarin* JOHAN WIGERING, *Proost van Humsterland, verklaart van* HENRIK, *Abt van het klooster Selwerd, voor zich en zijne erven te hebben verkregen de halve ontvangst van de geheele Tienden te Baflo enz., volgens ingelaschten brief van dien Abt van den* 6 *Junij* 1460, *op gelijke voorwaarden, als dezen die Tienden waren afgestaan door het klooster Overwater te Munster. Den* 11 *Junij* 1460 1).

XIII.

BRIEF *van den Officiaal der Friesche landen wegens het Bisdom van Munster omtrent de betaling van twee marken Munstersche penningen jaarlijks van de Tienden in de Marne aan den Cameraar. van de kerk van Munster verschuldigd en aangeboden over de jaren* 1414 *en* 1415, *te Baflo, door* GIJZELA THAMMYNGA *en hare kinderen, bij de uitdeeling der Sacramenten, maar niet aangenomen, omdat* TYTARD, *Proost te Loppersum, die reeds van* 1414 *betaald had. Den* 29 *Julij* 1415.

Officialis terrae Frisyae Monasteriensis dyocesis universis et singulis ad quos praesentes literae peruenerint cupimus fore notum,

---

1) Daar deze brief anders geen nieuws bevat, laten wij het kortheidshalve bij deze omschrijving van zijn inhoud. — Al de hier tot dusver medegedeelde twaalf brieven bevinden zich, zooals gezegd is (bl. 205), in afschrift in het *Chartularium* van het klooster Selwerd f. 123—129, ter aangeduide plaats.

publice prostestando per easdem, quod alias sub anno Domini MCCCCXIIII in distributione Sacramentorum in Bafftlo celebrata Gijzela Thammynga ac Abelo et Hyddo ejus liberi exhibuerunt nobis de Decimis in Merna, domino Camerario ecclesiae Monasteriensis soluendis, duas marchas Monasteriensium denariorum et similiter sub anno Domini MCCCCXV duas marchas dictorum denariorum in distributione Sacramentorum in Bafftlo, quas recipere recusauimus ex certis causis nos ad hoc mouentibus infrascriptis quia dominus Tytardus, Praepositus in Loppersum, se de dictis Decimis intromisit et de vno anno, videlicet MCCCCXIIII, nobis satisfecit. In cuius rei testimonium sigillum Officialitatis terrae Frisyae dictae dyocesis praesentibus est appensum. Datum anno Domini MCCCCXV feria secunda post Jacobi Apostoli.

XIV.

BRIEF, *waarin* GISBERT KETTELER, *Cameraar van Munstersch Friesland en het kapittel der kerk te Munster hunne Tiende in de Marne, te Hornhuizen, Werhusum (Vierhuizen), Niekerk, Vliedorp, Ulrum, in de Klei en in het westerdeel van de Marne, opdragen aan* GEERT LEWE, *als erfgenaam van zijn broeder* EGBERT LEWE *en zijne erven voor eene jaarlijksche uitkeering aan hem Cameraar van* 4 *Rijnsche guldens, na Paschen te Baflo bij de uitdeeling der Sacramenten, en van een gouden schild bij nieuwe begeving door zijn opvolgers en verder op gelijke voorwaarden, als in de voorgaande Tiendbrieven. Den* 13 *Mei* 1523. (*In een Vidimus van Burgemeesteren en Raad van Groningen van den* 8 *Sept.* 1607).

Wy Borgemesteren ende Raedt in Groeningen betuegen mit desen openen brieue dat wij hebben geseen ende gelesenn eenn Latijnsche fransijnenn brieff mitt twee wthangende segelen van groenen wasse versegelt, gantz heel ongecancelleert, ongeradeert ende sonder allenn gebreecke, luedende vann woorde tot woorde soe ende als hyr nae volget.

Vniuersis et singulis praesentiam uisuris et audituris pateat euidenter, quod ego Gisbertus Ketteler, Praepositus ecclesiae Paderbornensis, Canonicus et Camerarius terrae Phrisiae Monas-

teriensis Diocesis, totumque Capitulum ecclesiae Monasteriensis, Decimam nostram in Merna, Horahusum, Werhusum, Noua ecclesia, Fledorp, Ulrum, in da Cley et in da Westerdeill in Merna, spectantem ad collationem nostram, pleno iure discreto viro Gerhardo Lew, filio honestae Bawe, sororis Abeko piae memoriae, tanquam uero heredi sui fratris Egberti Lewen ac ipsius ueris haeredibus contulimus et locauimus per praesentesque conferimus et locamus perpetuis temporibus sub annua pensione quatur florenorum Renensium boni auri et iusti ponderis per praedictum Gerhardum et ipsius haeredes omni anno post festum Paschae in Bafflo in distributione Sacramentorum nobis aut nostris in Cameratu successoribus soluendorum, tali adiecta conditione, quod si praedictus Gerhardus uel ipsius heredes in solutione praedictorum florenorum annuae pensionis in aliquo termino negligentes inuenti fuerint, tunc nos, uel nostri successores pro tempore et termino neglectae solutionis proximae exigere possumus duplicem censum siue pensionem ab eodem Gerhardo uel ipsius heredibus et via iuris extorquere; et eundum censum nobis pro tunc soluere et integre ministrare tenentur, contradictionibus illius aut alterius cuiuscumque non obstantibus. Nec nos, nec nostri successores ab eodem Gerhardo uel eius heredibus plusquam supradictum extitit petere possumus vel postulare. Jnsuper praedicto Gerhardo mortuo, heres illius proximior infra tres menses obitum suum immediate sequens nobis ac nostris successoribus vnum schudatum aureum iusti ponderis pro noua inpheodatione et collatione Decimae nostrae tunc vacantis dabit antiquum ac super tali inpheodatione et collatione nouam recipiet literam. Nec non de solutione et donatione praedictae pensionis iustam nobis et nostris successoribus debitam praestabit warandiam. Alioquin si talis heres negligens fuerit repertus, cadat a suo iure et nos et nostri successores alium cum dicta Decima inpheodabimus secundum nostram uoluntatem. In quorum omnium praemissorum ego Gisbertus Praepositus et Canonicus et Camerarius ecclesiae Monasteriensis sigillum meum una cum sigillo ecclesiae et capituli Monasteriensis praedictis praesentibus duximus appendendum. Datum anno Domini millesimo quingentesimo vicesimo tercio, feria secunda post Dominicam Exaudi. — In Oercunde der waerheit hebben wy vnnss Stadts segell wietentlich benedenn an desen Transsumpt ofte Vidimus brieff doenn hangen. Gegeuen in den ijaere vnnses Heeren dusent

seshundert soeuenn, den achtsten dach Septembris, doe Johan Wifringh, Johan Clant, Frederick Conders ende Abell Conders der jonger Borgermesters waren vnser stadt.

XV.

BRIEF, *waarbij* RAVEN VAN HOIRDE, *Stedehouder van Munster en Kamerling over Munstersch Friesland enz., met goedvinden van den Deken en het Kapittel der Domkerk te Munster, zijne, voormelde, Tiende in de Marne verleent aan* EVERT LEWE, *oudsten zoon en naasten erfgenaam van* GEERT LEWE, *en zijne erven, op dezelfde voorwaarden, als in den voorgaanden Tiendbrief van* 1523 *staan vermeld. Den* 26 *Julij* 1562.

Alle den ghenen dye desen onsen brieff sullen seen ofte hoeren lesen, syn kundich ende openbaer, dat wij Heer Rauen van Hoirde, Stedehouder van Munster unde Camerlinck ouer Vrieslant, vnde der Doemkercken van Munster en Paderborn Canonnick, myt wille ende consent mynder werdygen ende edelen Heeren des Dekens ende Capittels der voerschr. Kercken van Munster, onse Decimen in de Marne, Hoerhuysen, Weerhuysen (Vierhuizen), Nijekercke, Fledorp, Vlrum, in den Cley ende in de westerdeel in de Marne, daer ons dye collacie valt, wth volcomen macht hebben wij verpachtet ende daermede begiftyget ten ewijgen dagen, den eerbaren Euert Leuwe, Salige Geert Leuwe oltste soen ende sibste arffgenaem, ende sijnen rechten arffgenaemen, voer veer golden Rijnsche gulden jaerlijker pacht, goet van golt ende swaer van gewichte, to betalen alle jaeren durch Euert voerschr. ende sijnen arffgenaemen to Paeschen to Baffelt, als men dat Sacrament des Creesdoms uithdeelt, ons ende onsen nacomelyngen in Camerrecht; myt soedane voerwerden, oft saeck weer dat dye voerschr. Euert oft syn arffgenaemen in de betalynge des voerschr. veer golden gulden jaerlyken pacht, in enygen termyn versumelyck mochten beuonden woerden, soe sullen wy oft onse naecomelyngen in der tyt wesende, sulcke versuymde betalynge, op ten naesten termyn dubbelde rente oft pacht mogen nemen van den voerschr. Euert offte syn arffgenaemen, ende hem myt rechte daer toe bedwyngen sonder enych wederseggen van Euert oft emant van synen wegen, dat sy ons den vollen pacht sullen vpleggen

ende betalen, vnde wy, noch onse naecomelyngen ende sullen meer nyet mogen nemen noch eysschen van voerschr. Euert oft van synen arffgenaemen als bouen geschreuen. Daer en bouen als voerschr. Euert verstoruen is, soe sall syn sibste arffgenaem bynnen drie maenden nae syn doot naestvolgende ons oft onsen naecomelyngen een olde Ducaet goet van gewichte geuen voer dye belenynge ende collacie onser Decimen, alsoe ledich ende verstoruen synde, ende vp sulcke belenynge ende collacie sall hij ontfangen enen nyen brieff, ende voer sulcke verpachtynghe ende betalynge sall hy ons ende onse naecomelyngen behoerlyke verbunt ende verplichtinge doen; anders oft alsoe mochte coemen, dat syn erffgenaemen versumelyck mochten wesen, dye sall van syn rechte versteken wesen, vnde wy oft onse naecomelyngen sullen enen anderen myt dye voerschr. Decimen mogen begauen nae onsen wille. Dessen allen tot een waerheyt ende getuychnisse soe hebbe ick Rauen van Hoirde, Stedehouder ende Camerlinck voerschr. myn segel aen desen brieff gehangen, vnde wij Deken ende Capittel der voerschreven kercken van Munster, soe dese verpachtinge ende collacie myt onsen wille ende consent geschiet is, soe hebben wij desen brieff met onsen Kercken zegel mede doen beuestigen. Gegeuen in den jare ons Heeren dusent vyff hundert LXII den XXVI dach der maent Julij.

(onderstond:)

Collationeert tegens syn originalen versegelden brieff ende daermede beuonden van woerde tot woerden accorderende, durch my openbaer Notaris en der Stadt Groningen Secretaris.

Alting a° LXII. XVII Dec.

Ouergeset wth den latyn in Duytschen den XXIII Decembris a° LXII.

XVI.

BRIEF, *waarbij* JOHANNES KNIJFF, *eerste Bisschop van Groningen, dezelfde Tiende in de Marne, vroeger ter begeving van den Kamerling van Munster, nu ter zijner beschikking en open staande door den dood van* GEERT LEWE, *zoon en erfgenaam van* EVERT LEWE, *opdraagt aan* ANNA LEWE, *als erfgename van* GEERT LEWE, *op gelijke wijze en voorwaarden, als voorgaande brief inhoudt. Den* 16 *Maart* 1669.

Vniuersis et singulis praesentia visuris et audituris pateat

euidenter, quod nos Johannes Knijff, Dei et Apostolicae sedis gratia primus Episcopus Groningensis, certam Decimam in Marna, Horahusen, Veerhusen, Noua ecclesia, Fledorp, Vlrum, in da Cleij, et in da Westerdeel in Marna, olim ante erectionem Bullae Apostolicae et ecclesiae Cathedralis Groningensis ad domini Camerarii Frisiae Monasteriensis diocesis collationem, nunc uero per dictam Bullam ad dispositionem nostram et Capituli Groningensis spectantem, ad praesens per obitum nobilis et eximii Gerhardi Lewe, filii ac haeredis Euerhardi Lewe, ultimi eiusdem possessoris, uacantem, eximiae ac honestae virgini Annae Lewe, tanquam uerae indubitatae ac vnicae haeredi dicti Gerhardi fratris sui, ac eiusdem ueris haeredibus contulimus et locauimus, per praesentesque conferimus et locamus perpetuis temporibus, sub annua pensione quatuor florenorum Renensium, boni auri et iusti ponderis, per praedictam Annam et ipsius haeredes omni anno post festum Paschae in Bafflo, in distributione Sacramentorum, nobis et nostris successoribus soluendorum; tali adiecta conditione, quod si praedicta Anna uel ipsius haeredes in solutione praedictorum quatuor florenorum annuae pensionis in aliquo termino negligentes inuenti fuerint, tunc nos et nostri successores pro tempore et termino neglectae solutionis proximae exigere possumus duplum censum siue pensionem ab eadem Anna uel ipsius haeredibus et via iuris extorquere; et eundem censum nobis pro tunc soluere et integre ministrare tenentur, contradictionibus illius aut alterius cuiuscunque non obstantibus. Nec nos, nec nostri successores, ab eadem Anna uel eius haeredibus plus quam praedictum extitit petere possumus, uel postulare. Insuper praedicta Anna mortua, haeres eius proximior intra tres menses obitum suum immediate sequentes nobis aut nostris successoribus vnum schudatum aureum iusti ponderis pro noua impheodatione et collatione Decimae nostrae tunc uacantis dabit antiquum, ac super tali impheodatione et collatione nouam accipiet literam. Nec non de solutione et donatione praedictae pensionis iustam nobis et nostris successoribus prestabit warandiam. Alioquin si talis haeres negligens repertus fuerit, cadat a iure suo, et nos et nostri successores alium cum dicta Decima impheodabimus secundum nostram uoluntatem. In quorum omnium et singulorum fidem eiusque ueritatem praesentes literas sigillo nostro maiori communiri fecimus. Datum sub

anno Domini sexquimillesimo sexagesimo nono, feria secunda post Dominicam Reminiscere.

(Onderstond:). De man^to^. Brogbern. Notarius etc.

XVII.

OPDRAGT *van dezelfde Tiende aan denzelfden persoon door* JOANNES KRITHE, *Pastoor te Westerwijtwerd en Officiaal van den Groninger Bisschop* JOANNES KNIJFF, *als door dezen daartoe gevolmagtigd, ten zelfden jare en dage, en overigens van gelijken inhoud als de voorgaande brief* 1).

XVIII.

BRIEF, *waarbij de Bisschop van Munster* ERIK *aan* WIGBOLD VAN EWSUM, *Hoofdeling, uit bijzondere achting en gunst, zijne Tiende in de Proostdij van Loppersum, tot dusverre door* MEYNCKO HEYMSTER *in pacht bezeten, desgelijks verleent voor zijn leven voor eene pacht van tien gouden Rijnsche guldens, jaarlijks den* 25 *Julij te betalen, bij verlies anders van deze verleening. Den* 20 *Augustus* 1516.

Ericus Dei gratia Episcopus Monasteriensis, Dux Saxoniae, Angariae et Westualiae, dilecto nobis Wygboldo de Eweszem Capitanio salutem in Domino sempiternam. Vitae ac morum honestas aliaque probitatis et virtutum tuarum merita quibus te nouimus insignitum nos inducunt vt tibi ad gratiam reddamur liberales, volentes igitur te fauore prosequi gratioso, Decimam nostram Praepositurae nostrae in Loppersum, terrae Frisiae nostrae monasteriensis diocesis, quam hactenus Meyncko Heymster dum vixit a nobis in arrendam habuit et tenuit, tibi quoad vixeris assignandum duximus prout assignamus per praesentes, reseruata tamen nobis successoribusque nostris de et ex eadem Decima pensione decem Florenorum aureorum singulis annis in festo Jacobi Apostoli persoluendorum, quae

---

1) Wij bepalen ons daarom alleen bij deze aanwijzing.

tamen solutio si pertinaciter neglecta vel omissa fuerit, extunc per hoc hanc nostram assignationem volumus esse ruptam et violatam, nulliusque fore roboris vel momenti. In cuius rei testimonium sigillum nostrum praesentibus est appensum sub anno Domini millesimo quingentesimo decimo sexto feria quinta post festum Gloriosissimae Mariae virg. Assumptionis 1).

BLADVULLING.

---

24 Sept. 1618.

Ist onnoodich vnd verachtsaem befonden folgende gravamina op synodum Nationalem te brengen als gravamina 5m et 6m van vnbehoerlycken Liedtbieren vnd legibus sumptuariis, sonderen dat dieselve in dese Provincie op behoorlijcke plaetsen remonstreert vnde decideert werden: Vthbesondert wat gestellet is van den vnbehoorlijcken danssen inden Lidtmaten des Reformerden gemeenten.

9 Mei 1623.

Off niet bij den Magistraet te versoucken, dat de Leedtbieren int Landt gehiellick affgeschafft worden. R. Synodus, dat gelijcke alriede op den landts-dagh aengeholden is, dat sulcke abusen in den Ommelanden mochten affgeschaft worden, Alsoo deputati sijnodi bij de E. E. heeren Borgemeesteren ende raedt omme afschaffinge derseluer in den Olden ampte aenholden sullen.

---

1) Deze laatste brieven van No. 13—18 bevinden zich, in het oorspronkelijke, op het Groninger Archief, No. 13, van 1415, *Reg.* I, bl. 61, en No. 18, van 1516, *Reg* I, bl. 334; de overigen zijn op het vervolg van het Register gebragt 't welk nog niet is gedrukt.

HET LEVEN EN DE VERDIENSTEN

VAN

EGGERIK EGGES PHEBENS.

Te Midwolde, in den Oldambte, woonde, in het midden der zestiende eeuw, op eene niet onaanzienlijke landhoeve, een gelukkig echtpaar, dat, gelijk zoo velen in die streek, in de verbetering en bebouwing van den eigen en onbezwaarden grond, een voorouderlijk erfgoed, zijn hoofdbedrijf vond.

De man, EGGE PHEBENS, al zag hij zich niet geteld onder de aanzienlijken in den lande, kon toch op eene niet onaanzienlijke afkomst wijzen. Zijne grootmoeder van moeders zijde, FOSSE CAMMINGA, was eene dochter van ELTECO, den Hoofdeling te Scheemda, ons door EMMIUS genoemd onder de aanzienlijke vertegenwoordigers van het Oldambt, bij het sluiten van de overeenkomst met Reiderland, over de grensscheiding en afwatering van beide districten, in 1391 en 1420. 1).

---

1) EMMIUS, *Rerum Fris. hist.*, L. B. 1616, p. 223; vgl. met DRIESSEN, *Monum. Gron.*, III, p. 243 en volg. Aant *a* en *c*. Emmius noemt hem ELTERO SCEMEDANUS, zonder toevoeging van een geslachtsnaam. In het stuk van 1391, bij DRIESSEN, komt deze Hoofdeling niet voor, terwijl in dat van 1420, bij SUUR, *Gesch. der ehemaligen Klöster in der Provinz Ostfriesland*, Bijl. III, ECKA TAMMINGA, in Scheemda, genoemd wordt.

Op welken grond nu prof. HUNINGA hem, in de *Oratio funebris*, *in honorem* E. E. PHEBENS, *Gron.* 1616, den geslachtsnaam CAMMINGA geeft, is mij niet gebleken. Zijne uitvoerige opgaven over PHEBENS' voorzaten, doen vermoeden, dat hij familiepapieren ter zijner beschikking heeft gehad. De lezing van SUUR wantrouw ik, sedert MÖHLMANN, *Kritik der Friesischen Geschicht-Schreibung*, *Emden* 1863, heeft gezegd, dat SUUR, bij het mededeelen van Charters, dikwerf beter had gedaan, met te zeggen: »Die Schrift ist *für mich* an vielen Stellen zu *unleserlich*", in stede van: »Die Schrift ist an verschiedenen Stellen *unleserlich geworden.*" S. 154, Nota 337. In Oldambster stukken heb ik

De stamboom zijner vrouw was rijker beladen met namen van deftige, ja aanzienlijke, voorzaten. Haar vader EGGERIK, even als vroeger haar grootvader LUPCO DOELENS, bekleed met het Drost- en Rigterambt van Bellingwolde, stond van ouder tot voorouder bij den tijdgenoot in hoog aanzien, zoowel wegens het waarnemen van hooge betrekkingen, als door het bezit van belangrijke tijdelijke goederen. Op zijn uitgestrekt landgoed strekten de overblijfselen van eene oude burgt of stins, de Stapelberg genaamd, nog ten bewijze van voorvaderlijke grootheid.

Hare moeder was eene dochter van den Hoofdeling TIDDO EWSMA, te Siddeburen, wiens grootvader FOCKE EWSMA, Hoofdeling te Woltersum, niet onbekend bleef als een der hoofden van de Schieringers, die in 1415 zijn huis aan de vlammen zag prijs gegeven; terwijl hij zelf met FEICO SCULTEDA, van Stedum, de gebroeders FRATEMA (HERATHEMA?), van Eenrum, en LUDOLF MEIMA, van Baflo, het land voor zijne zegevierende partij moest ruimen 1).

Onder de aanvoerders der Saxische partij word in 1515 haar oom FOCKE EWSMA of EWENS van Leermens, TIDDO's broeder, in een' adem genoemd met WIGBOLD VAN EWSUM, ridder, AILCO ONSTA, JOHAN RENGERS, ASINGA van den Ham, MENCO HEEMSTRA, ridder, en ELTET van Lellens 2).

Hoewel hij geene wetenschappelijke opleiding had genoten, vond EGGE PHEBENS, bij het genot van huiselijk geluk, steeds eene geliefkoosde uitspanning in de beoefening der muziek, meer nog in het streven naar geschied- en letterkundige kennis. De godsdienstige vrijheidsstrijd zijner dagen trok bovenal zijne belangstelling.

Zoo iemand, dan was hij in de meest uitmuntende gelegenheid om zich van nabij bekend te maken met het licht, dat

---

echter noch CAMMINGA's, noch TAMMINGA's aangetroffen. HUNINGA gewaagt tevens van een HERO CAMMINGA, uit het Oldambt. De heeren SIRATINGH en VENEMA (*De Dollard*, Bijl. 2 en 3) erkennen ook, dat in de bedoelde stukken van 1391 en 1420 veel verwarring heerscht, ten aanzien van de namen der betrokken Hoofdelingen

1) EMMIUS, p. 263, en zijn bron WORP VAN THABOR, B. IV, blz. 32. *Focco* iste *Woltershemius* — ut Ennius Elchius (de Groningsche Rector) ex eius epitaphio Coenobii Schiltwoldani libello cuidam suo addito meminit, eques fuit auratus. JOH. HUNINGA, *Oratio funebris in honorem E. E. Phebens*. Gron. 1616, p. 6.

2) EMMIUS, p. 732. Focko Eweus, tho Leermens, komt ook voor in een stuk op het Gron. Archief, in 1520. *Register* 1520, no. 20.

het eerst te Wittenberg was ontstoken. In een ingezeten van hetzelfde Midwolde, LUWERT TIDDINGE, gehuwd met eene zuster zijner vrouw, trof hij een man aan, die gedurende een langen tijd, in Duitschland en Frankrijk, verschillende krijgstogten had medegemaakt en de zaden van eene meer eenvoudige, gezuiverde, Godsdienstleer op vaderlandschen bodem had overgeplant.

Wat nog meer is — hij bezat in UBECO BENNENS, zijn neef, later zijn schoonzoon, een vriend, die, even als ook MENNO TIDDINGE, LUWERT's broeder, aan de hoogeschool te Wittenberg, de lessen van MELANCHTON had bijgewoond. Ja, als kandidaat in de Regten huiswaarts gekeerd, kon UBECO zich er op beroemen met dezen grooten man in briefwisseling gestaan en van hem de uitnoodiging te hebben ontvangen om een leerstoel te bekleeden. Deze brieven, nu welligt verloren geraakt, werden door BENNENS' nazaten, in de 17e eeuw, nog zorgvuldig bewaard.

Wat aan de mondelinge mededeelingen van zulke ervarene verwanten en vrienden mogt ontbreken, vulden de geschriften van BULLINGER en andere Hervormers aan, zoodra PHEBENS die in zijne moedertaal kon lezen.

De invloed van dit alles op zijne denkwijze en zijn gemoed liet zich dan ook weldra hierin bespeuren, dat hij, in 1552, met BENNENS en LUWERT TIDDINGE, welke laatste misschien toen al kerkvoogd te Midwolde was 1), hier de beroeping van een Hervormingsgezinden leeraar bewerkte en aldus de hand bood, om het licht der waarheid te doen schijnen uit den grooten en prachtigen tempel, die, weleer een sieraad van de hoofdplaats van 't Oldambt, thans nog in het wapenschild van dit district prijkt.

Het was hem echter niet vergund om zich lang te verheugen over de meer algemeene verbreiding der leerbegrippen, welke hij ook tot de zijne had gemaakt. In 1560 ontrukte de dood hem aan zijne vrouw en kinderen — eene dochter en een zoon.

Bij de droefheid over dit verlies konden zij troost vinden in de overtuiging, dat zijn leven niet vruchteloos was voorbijge-

---

1) Het procesverbaal der rekening en verantwoording van zijn beheer als medekerkvoogd, door de erfgenamen in 1570 afgelegd, treft men nog aan op het Archief te Gron., *Register*, 1570, no. 51. — BENNENS komt o. a. voor in eene Oldambster Warfssententie, tusschen hem en de kerkvoogden van Scheemda gewezen, t. a. p., 1576, no. 57.

gaan. Had hij toch voor zich zelven het gemis eener geletterde opvoeding dikwijls betreurd — dat zijn vierjarig zoontje in het vervolg hiervan niet verstoken mogt blijven, was de laatste wensch, die van zijne lippen vloeide en het hart van den stervenden vader eere aandeed. Te zeer waren zijne brave weduwe en hare schoonbroeders, LUWERT TIDDINGE en JAKOB ENGELKENS 1), met des overledenen geest bezield, dan dat zij den zoon, die voortaan onder hunne voogdij was gesteld, zouden ontrukken aan de bestemming, welke zijn vader hem had toegedacht. Ook schaarde UBECO BENNENS zich aan hunne zijde, toen er beraadslaagd werd over de geschikste plaats, waar men, onder de toenmalige tijdsomstandigheden, den knaap het voorbereidend onderwijs veilig kon verschaffen. Ongetwijfeld waren het eerst hunne oogen op de St. Maartensschool te Groningen gevestigd, maar dit plan werd verijdeld, toen de Rector NICOLAAS SASSCHERS in 1567 zich genoodzaakt zag om ALBA's vervolging, door eene overhaaste vlugt naar Oostfriesland, te ontgaan. Voor eene opleiding in hunnen geest bood Groningen derhalve geene gelegenheid op dit oogenblik aan, weshalve ik hierin den grond meen te vinden voor hun weifelen in het nemen van een bepaald besluit. Eindelijk kwam men overeen, dat de veertienjarige EGGERIK, naar de grootvader van moeders zijde aldus genoemd, in 1569, naar de Latijnsche school te Emden gezonden zou worden. Omringd van talrijke gewestgenooten, die daar ook eene veilige verblijfplaats vonden, genoot hij er het onderwijs in 't Latijn van JOHANNES ERASMUS; evenwel voor een korten tijd. Immers vind ik aangeteekend, dat men uit het plakkaat van den 4 Maart 1569, waarbij het bezoeken van buitenlandsche scholen en Academiën, die te Rome uitgezonderd, verboden werd 2), aanleiding nam om hem naar de Latijnsche school te Groningen over te plaatsen. In den Rector ENNIUS ELCKIO of ELKIUS trof hij een aanverwant tot leermeester, echter niet lang, daar deze in 1571 zijn ontslag nam. De opvolgende Rector Dr. FRANCISCUS MUCERUS wist, met den Conrector SCHULTETUS, hem niet alleen voor eene ijverige beoefening der klassieke letterkunde in te nemen, maar tevens den leergierigen knaap met de beginselen der regts-

1) Deze JAKOB ENGELKENS, die een persoon van invloed schijnt te zijn geweest, komt meermalen in stukken van dien tijd voor. Zie *Register op het Gron. Archief*, 1556, no. 49, 59; 1561, no. 78; 1562, no. 64; 1566, no. 80.

2) THOE SCHWARTZENBERG, *Placcaatboek*, III, blz. 764.

wetenschap bekend te maken. Alzoo met de noodige kennis toegerust, nam hij, 22 jaren oud, in 1578, op raad der reeds genoemde voogden, afscheid van de Groningsche leermeesters; vast besloten om aan eene beroemde Academie in het buitenland zich aan eene degelijke regtsstudie te wijden. Die te Marburg was ten dien einde in gemeenschappelijk overleg gekozen; en geen wonder! Immers waren VALENTINUS FORSTER, NICOLAAS VIGELIUS en de niet minder beroemde Fries REGNERUS SIXTINUS daar op den regtsgeleerden leerstoel gezeten, terwijl, omstreeks denzelfden tijd, de jeugdige en geleerde HERMANNUS VULTEJUS naast hen eene eervolle plaats innam.

Spoedig bezorgde zijn ijver in de beoefening der wetenschappen, gepaard met eene gepaste bescheidenheid, hem de bijzondere vriendschap en genegenheid van zijn evengenoemden landgenoot SIXTINUS; weldra werd hij diens huis- en dischgenoot. De grondwaarheden eener meer verlichte Godsdienst had hij van zijne moeder vroegtijdig ingezogen. Ook SIXTINUS was een aanhanger derzelfde leerbegrippen; reden waarom hij niet was teruggekeerd in het onder ALBA's gruwelen gebukte vaderland. In den verlichten GEORGE SOHNIUS, hoogleeraar in de Godgeleerdheid en in den wijsgeer RUDOLPH GOCLENIUS vond EGGERIK geestverwanten en warme vrienden. En hoevele landgenooten trof hij er niet aan, die, òf als vlugtelingen, òf als studenten zich derwaarts hadden begeven en zijn verblijf, ver van de moederlijke woning, niet weinig veraangenaamden? Als de zoodanigen worden ons genoemd BUCHO WIARDA, met zijne zonen DOTHIAS en ENNIUS, EGBERT ALBERDA, JOHAN RENGERS, ABEL COENDERS, JULIUS MECKAMA, JOHANNES HOLDINGA, EILARD ALMA en GERHARD BUNING, om niet te gewagen van JOHANNES ALTHUSIUS, GOEDDEUS, EVERHARD BRONKHORST en anderen, die zich in de geleerde wereld een naam hebben verworven 1).

Drie en een half jaar had EGGERIK te Marburg gestudeerd,

1) Op den Catalogus van boeken en handschriften, nagelaten door den voormaligen archivaris Mr. R. K. DRIESSEN, ontmoet men (Hss. in 8o, no. 4) "het Album van Jhr. GERHARD RUFELAERT, van de jaren 1588 en 1589, met de teekening van vele gekleurde geslachtwapens van voorname en geleerde mannen, en onder dezen, die van EGBERT ALBERDA, ABEL COENDERS van Helpen, en andere Groningers, die zich destijds te Marburg bevonden, werwaards zij, wegens den terugkeer van Groningen naar de Spaansche zijde door het verraad van RENNENBERG, gevlugt waren, en alwaar zij hunne studie vervolgden." Zou de tegenwoordige, mij onbekende, eigenaar der Redactie niet het genoegen willen doen, om eene beschrijving van dit ongetwijfeld be-

toen hij in den herfst van 1581 met een rijken voorraad van kennis naar Neustadt vertrok. Van deze plaats dagteekent zijne onafgebrokene vriendschap met SIBRANDUS LUBBERTI, destijds student aldaar, later een sieraad van Franeker's hoogeschool. Na een kortstondig verblijf ging hij van hier naar Heidelberg, in welke beroemde Academiestad hij slechts den winter doorbragt. Het verlangen naar den dagelijkschen omgang met een leermeester en vriend als SIXTINUS deed hem Heidelberg spoedig weer met Marburg verwisselen. In het voorjaar van 1582 teruggekeerd, zette hij hier zijne studiën met ijver voort. Voor dat de doctorale graad de kroon daarop zou zetten, wenschte hij, overeenkomstig het toen heerschend gebruik, meerdere hoogescholen te bezoeken. Daarentegen haakten zijne moeder, die zich inmiddels met der woon te Groningen had gevestigd, zoowel als de voogden, naar zijne terugkomst. Schoorvoetende schijnt hij aan dit verlangen gehoor te hebben gegeven; en zulks behoeft ons waarlijk niet te verwonderen!

Welke vooruitzichten toch bood hem Groningen aan? — eene stad, die tijdens zijne afwezigheid den Spanjaard in handen was gespeeld, en waar het verblijf voor mannen van eene verlichte denkwijze niet slechts onvruchtbaar maar tevens ongeraden was. Niettemin scheidde hij, in het begin van April, van Marburg, bezocht nog Jena en Erfurt; deze laatste plaats hoofdzakelijk met het doel om den hoogleeraar WILLEM FACHAEUS ook een Fries van geboorte, te bezoeken. Ten bewijze, hoe deze met hem ingenomen was, strekke het uitzicht op eene vereerende, met PHEBENS' studien overeenkomende, betrekking, zijnerzijds hem geopend.

Zou de zoon de hoop zijner moeder verijdelen, door op het voorbeeld van SIXTINUS en FACHAEUS, van de terugkeer in het vaderland voor altijd af te zien? Hoe groot de verleiding hiertoe ook ware, dit kon hij van zich niet verkrijgen, weshalve hij, in de hoop om na verkregen toestemming FACHAEUS

---

langrijk Album in dit tijdschrift te plaatsen? Of om het haar ten dien einde voor eenigen tijd af te staan?

Het was gebonden achter het zeldzaam werkje: *Le jardin d' Armoiries de la Germanie inferieure*, BOOMGAERT *der wapenen van de Nederlanden*. Gent. 1567.

De hoogleeraar VAN SWINDEREN bezat het Album van S. RUFFELAERT, terwijl wijlen Jhr. BEELDSNIJDER VAN VOSHOL als eigenaar van dat van den Ommelander afgevaardigde naar de Dordsche Synode, JOH. RUFFELAERT, van Stedum, wordt vermeld door VAN RAPPARD, in zijn *Overzigt eener verzameling Alba Amicorum*, Leid. 1856, bl. 21.

nog eens weer in Erfurt te begroeten, over Leipzig, Wittenberg, Zerbst, Maagdenburg, Helmstadt en Bremen huiswaarts keerde en, na eene vijfjarige afwezigheid, de zijnen behouden terugvond.

Inmiddels had hij niet verzuimd om te Wittenberg met MATTHEUS WESEMBECIUS en met den grijzen regtsgeleerde JOACHIM MYNSINGER, oud-hoogleeraar van Freyburg, destijds op het slot Alsleben, bij Helmstadt, wonende, en anderen kennis aan te knoopen.

Hoe gaarne wilde hij niet naar Erfurt terugkeeren? hoe dikwerf trachtte hij niet hiertoe de toestemming der zijnen te erlangen? Alles te vergeefs! Moeder, zuster en verwanten misten hem zoo noode, dat hij ten laatste aan dezen aandrang gehoor gaf en zijn opgevat plan liet varen.

Zonder opzien of ergernis te verwekken bleven zij gezamenlijk bij hunne geloofsovertuiging volharden; zelfs scheen dit zijne benoeming tot vaandrig bij het burgerlijk regiment niet te verhinderen.

Aan hervormingsgezinden werd het verblijf binnen Groningens muren, in weerwil van de Spaansche overheersching, niet onbepaald ontzegd; eene daalzaak, die ook uit het oponthoud van Mennonieten aldaar en het betoon van eerbied voor hunne begrippen, wordt bewezen 1).

De weg om op het kussen te geraken bleef, het spreekt wel van zelve, voor PHEBENS gesloten. Voorzeker deed hij dus in de gegeven omstandigheden de meest verstandige keuze om zijn ambteloos leven in de eerste plaats te wijden aan de beoefening van het hem nog weinig bekende provinciaal regt. Immers golden toen ter tijd in het Friesland tusschen de Eems en de Lauwers talrijke verschillende statuten van ongelijken ouderdom, alleen in handschrift verkrijgbaar en dan veeltijds nog zeer gebrekkig vervaardigd, door personen, die èn in het onderwerp èn in de oude taal des lands niet te huis waren.

Stemden de menigvuldige afschriften, wat den zin betrof, onderling ook overeen, in de spelling en de orde der artikelen weken zij — wie, die VON RICHTHOFEN's voortreffelijke uitgave kent, weet dit niet? — al te zeer af.

Deze omstandigheid spoordę hem aan, om, hierin ondersteund door UBECO BENNENS en DOEDE TJARCKENS, zijn geletterden

---

1) Zie het Dagverhaal van het beleg in 1594, blz. 103, 104 hierboven.

schoonbroeder, die, ook aan Wittenberg's hoogeschool gevormd, later als Drost en rigter der Oldambten meer bekend geworden is, zich eenige beste codices te verschaffen. Uit de verschillende landregten daarin voorhanden stelde hij eene nieuwe, volledige, codex te zamen, na ze eerst naauwkeurig vergeleken en de afwijkende lezing telkens in margine te hebben aangewezen. Vervolgens was het hem eene aangename bezigheid om zijn aldus verbeterd handschrift door verschillende afschriften, ten dienste zijner vrienden, te vermenigvuldigen. Welligt zal men, onder den schat van codices onzer voormalige landregten, op de Academie-bibliotheek en het Groninger archief, vooral echter in de boekerij van Pro Excolendo Jure Patrio voorhanden, bij een opzettelijk onderzoek, waartoe ik thans niet in de gelegenheid ben, de bewijzen van 's mans onvermoeide vlijt aantreffen.

Wie zou hem het hebben kunnen voorspellen, dat twee eeuwen later zijne taak weer opgevat en die, voor de kennis van het regt en den vroegeren toestand der maatschappij, onschatbare bronnen allengs gedrukt zouden worden — tot dat in deze eeuw een Duitscher hierdoor een onsterfelijken arbeid verrigtte?

Eveneens vonden de fraaije letteren en de dichtkunst in hem een ijverig beminnaar. Talrijke Latijnsche bruiloft- en lijkzangen waren hiervan de vruchten. Niet zelden ontboezemde hij in hen de smart, welke het gemis van de openbare prediking des Evangelies en de onverschilligheid en losbandigheid zijner stadgenooten hem baarden. Had hij hierin ongelijk? Voorzeker niet!

Zijne grieven waren maar al te gegrond. Niet zoozeer, omdat het meerendeel der bevolking Roomschgezind was, bleef Groningen het met Spanje houden, maar meer uit een kwalijk begrepen handelsbelang tegenover de Ommelanden. Spanje beschermde hare ware of vermeende privilegien en daarvoor had zij het groote offer. de onafhankelijkheid, veil. Toen de stad dit noodlottig tijdperk intrad, was het zaad der Hervorming door PRAEDINIUS en anderen gezaaid, pas opgeschoten. De achting en eerbied voor den ouden kerkvorm was verdwenen, zonder dat men algemeen nog op de hoogte, veel min doordrongen, was van den geest der nieuwe leer. Na het verraad van RENNENBERG wordt deze niet meer gepredikt. Ligtzinnigheid en onverschilligheid, het gevolg van godsdienstloosheid, de rampzaligste van alle maat-

schappelijke toestanden, staan voor de deur. Velen, die beter wisten, gevoelden hunne partij te zwak, om met vrucht iets te durven ondernemen, want de meeste mannen van invloed en beleid hadden in aller ijl hun behoud in eene overhaaste vlucht gezocht.

Onder deze omstandigheden achtte de meerderheid der Groningers het geraden in het geheel geene partij te kiezen, dewijl het — zoo als een tijdgenoot zegt — »in den stadt groningen und landen voer een grote vorsichticheit geachtet worde, dat en yder sich konde neutraal holden in dusse partie, niet judicierende noch concluerende. Und want die Stadt groningen verwachtede het ende offte uthganck van den Hove van Brabant und den Staten, soe worden sie sonderling boemkykers genoempt, als haer egene naem, boven des dat sie ock niet Blawvingeren 1), dan nu gans blaw geachtet worden, die so mennich eedt malcanderen gedaen hadden und in alles an hoer egene borgeren und ouericheit contrarierende und euenwel vermeende sich to verdecken mit den koning van Spaniens naam," enz. 2).

Dat een regtschapen jongman, wiens hart voor vaderland, vrijheid en wetenschap, klopte, zich ongelukkig gevoelde in zulk eene maatschappij, zal niemand bevreemden.

Bescheidenheid verbood hem om zijne zangen door den druk gemeen te maken, daarenboven zou hij zijn lot er niet mede hebben verbeterd. Ook is, voor zoover ik weet, de hoop niet verwezenlijkt, dat ze na zijn dood het licht zouden zien.

Na alzoo een drietal jaren in de moederlijke woning doorgebragt te hebben, nam hij in 1586 eene bemiddelde jonge weduwe, FROUKE LUWERS, die ook uit een deftig Oldambster geslacht was gesproten, ten huwelijk. Was zij misschien eene dochter van bovengenoemden LUWERT TIDDINGE?

Nog tenzelfden jare verhoogde de geboorte van een zoon, wien de naam des grootvaders, EGGE, gegeven werd, der ouderen vreugd.

Middelerwijl ging zijn ambteloos leven ook in andere opzigten

---

1) *Blaauwvinger* is een scheldnaam voor hen, die alleen het eigenbelang zoeken. — Zie mijn opstelletje over het »mondkloppinge doen," in het *Groninger Jaarboekje voor* 1863, blz. 75 volg.

2) ABEL EPPENS, aangeh. door LORGION, *Verhand. over Regn. Praedinius*, blz. 100—103, geeft ons eene belangrijke schets van Groningen's toenmaligen toestand.

niet voor het nageslacht verloren. Het was in die dagen, dat hij een aanvang maakte met het te boek stellen van de geschiedenis van het gewest en de stad zijner inwoning. Zonder op het voetspoor van sommige tijdgenooten onzeker rond te tasten in het duister van vorige eeuwen, verhaalt hij slechts hetgeen in zijn leeftijd voorviel, gedurende den worstelstrijd tegen Spanje. Niet zonder grond vreesde men reeds, dat ook deze vrucht van zijn arbeid verloren was geraakt, nadat, zonder eenig gevolg, voor eenige jaren den onbekenden eigenaar openlijk eene belangrijke som voor het handschrift was geboden.

Aangenaam werd ik dus verrast, toen mij, onder de belangrijke bescheiden door den heer A. J. DE SITTER nagelaten, het bedoelde handschrift in handen kwam, met eene nette en duidelijke hand geschreven, tot titel voerende: E. E. PH., *Chronicon rerum in Phrisia et Praecipue circa Groningam gestarum, tempore diuturni belli, quod inter regem Hispaniarum et status Belgicos, religionis atque libertatis causa, susceptum est, ab anno* 1565 *ad hunc usque annum*, 1594.

Ik ben niet in de gelegenheid geweest om, door vergelijking met andere stukken van PHEBENS' hand, te kunnen beslissen of het eigenhandig door hem is geschreven, dan wel of het een afschrift is, misschien van de hand zijns zoons. Blijkbaar is het geheele boek, 400 bladzijden in 8° groot, zoo als het daar ligt, niet op verschillende tijdperken geschreven. Niets verbiedt ons echter om aan te nemen, dat de opsteller zijne aanteekeningen zelf heeft overgeschreven en tot een geheel gevormd.

Mijns inziens pleit hiervoor eenigzins ook de wijze, waarop RAVENSPERGER de zaak bespreekt, in het, straks nader te vermelden, *Programma funebre*, namelijk: Cuius laudibus hoc quoque annumerandum merito, — quod ea, quae heic in Vrbe atque agro ac regione proxima accidêre memorabilia à primis belli Belgici motibus, in commentarios non inconcinnos stylo latino redegerit, studiumque habuerit juvandae etiam posteritatis.

UBBO EMMIUS heeft het gebezigd en voor het gebruik gemakkelijker gemaakt, door er *lemmata* bij te voegen. Gelukkig bleef het voor Groningen bewaard, daar de heer FEITH het voor 't Archief heeft aangekocht. Het is te hopen, dat, met het toen mede verkregen Hs. der kronijk van ABEL EPPENS, ook dit eerlang uitgegeven en zoo eene waardige plaats bekleeden moge naast die van JOHAN RENGERS van ten Post. Alle drie zijn,

merkwaardig genoeg, gelijktijdig geschreven en met meerdere of mindere uitvoerigheid gewijd aan hetzelfde onderwerp, de beklagenswaardige toestand van het hun dierbaar gewest.

Zoo dikwijls het aan hervormingsgezinde vlugtelingen vergund was, om voor een korten tijd binnen de stad te vertoeven, vonden zij onder PHEBENS' dak steeds eene vriendschappelijke huisvesting — een genoegen, dat onder anderen ook zijn reeds genoemde academievriend EGBERT ALBERDA mogt smaken.

Zijne vredelievendheid, hulpvaardigheid en bescheidenheid bezorgden hem de algemeene achting, zoo van roomsch als onroomsch. Toen hij gedurende het beleg in 1594 zich meer openlijk schaarde aan de zijde van hen, die, naar vrijheid hakende, de stad aan de zijde der Staten wenschten te zien, verkeerde zijn leven een oogenblik wel in het grootste gevaar. LOYOLA's volgelingen immers, sedert 1591 ook binnen Groningen gevestigd, smeedden met LOUCKEMA's krijgsvolk eene, op den 20 Junij, nog tijdig ontdekte en verijdelde zamenzwering tegen het leven van Staatsgezinden, waarbij men het bepaaldelijk ook op PHEBENS gemunt had. Roomschgezinden hebben hem echter uit het gevaar gered 1).

Met de Reductie der stad ving een nieuw levenstijdperk voor hem aan. Op den 3en Augustus 1594, den gedenkwaardigen dag, waarop Gruno's burgers bij eede de gehoorzaamheid aan Spanje hebben opgezegd, zag hij zich terstond opgenomen onder de raadsleden, die met de burgemeesters MELLO COENDERS, HERMAN CONING, JOACHIM ALTING en den meergenoemden EGBERT ALBERDA het nieuwe stedelijk bestuur vormden. De benoeming tot curator der Latijnsche school, hem ten zelfden jare met RUDODPH GRUYS ten deel gevallen, sloot de erkenning in zich van zijne verdiensten als voorstander der vrije ontwikkeling van het opkomend geletterd geslacht, terwijl de eerwaardige betrekking van ouderling, waartoe hij door den kerkeraad weldra geroepen werd, het blijk opleverde van de achting, die men hem als lid der Hervormde gemeente toedroeg.

---

1) Atque ita se morum probitate, modestia, humanitate semper gessit, ut ab omnibus merito. bonis etiam ipsis Pontificiae religionis sectatorib. ameretur. Quorum etiam studio, cum in nuperâ obsidione urbis hujus à quibusdam Iesuiticae factionis vitae ipsi struerentur insidiae, mirifice servatus est. HUNINGA, t. a. p., blz. 9, 10. Van het mislukken dezer zamenzwering gewaagt ook het Dagverhaal, hierboven, blz. 106.

Geen wonder, dat zijne woning, in de Oosterstraat, de gewone plaats was, waar over de meest gewigtige belangen van Staat en Kerk werd beraadslaagd en waar men dikwerf de gelegenheid had om verlichte en geleerde mannen te ontmoeten, zooals zijn academievriend van Neustadt, SIBRANDUS LUBBERTI, toen hoogleeraar te Franeker en de uit Oostfriesland beroepen Rector UBBO EMMIUS.

Zeven maal nam hij, telkens voor twee jaren, den gewonen diensttijd, zitting in den Raad, zijnde hem alzoo 13 jaren (1594, 95, 97, 98, 1600, 1601, 03, 04, 06, 08, 11, 12, 15) gegund, om een werkzaam deel te kunnen nemen aan de bevordering van den bloei der stad. Ook in de tusschenjaren, gedurende welke hij geene zitting in den Raad konde hebben, een enkel slechts uitgezonderd, bleef hij niet buiten betrekking. Immers vinden we hem in 1599 genoemd onder de leden der rekenkamer, terwijl hij in 1602, 05 en 06 lid werd van het kollegie van Gedeputeerden, om in 1609, 10, 13 en 14 den hoogen zetel der Hoofdmannen in te nemen.

In 1600 viel hem de eer te beurt om, met ROLTEMAN en CLANT, van wege den stedelijken Raad naar den Haag te worden afgevaardigd, ter bevordering van de beslechting der hevige geschillen met de Staten-Generaal over het bedrag der provinciale quota's en de afdoening van de schulden, waarmede de Ommelanden zich, ter hunner verdediging na het verraad van RENNENBERG, hadden beladen 1). De grondige kennis van het provinciaal regt, welke hij — gelijk boven reeds vermeld is — tijdens zijn ambteloos leven zich verworven had, bleek door den tijdgenoot hoog gewaardeerd te worden, dewijl ook hij onder diegenen geteld wordt, aan welke de zamenstelling van een nieuw Ommelander Landregt, in 1601, werd opgedragen. Wie, die eenigzins met de regtsgeschiedenis van ons gewest bekend is, wijst niet met eerbied op de vrucht van dezen arbeid, — een wetboek, welks bouwstoffen aan vroegere Landregten en Warfsconstitutiën zijn ontleend, en daardoor zoo uitnemend met den aard en de gewoonten des volks strookende, dat het op een wettig bestaan gedurende twee eeuwen kan bogen?

Niet slechts waren het de bijzondere belangen van de stad of de provincie, waaraan hij zich wijdde, ook werd hij in de

---

1) Hierover leze men WICHERS, *Verklaring van het Tractaat van Reductie*, II, blz. 286 en volg.

gelegenheid gesteld, om het heil des vaderlands meer in 't algemeen te bevorderen. Toen in 1608 de vertegenwoordigers der verschillende gewesten met die der Spaansche Overheid over een tijdelijken vrede beraadslaagden, waarvan het twaalfjarig bestand de vrucht was, treffen wij hem, met den Burgemeester CLANT en den Syndicus PANCRATIUS CASTRICOMIUS, tijdens de onderhandelingen, ook te 's Hage aan, totdat zijne benoeming tot lid der Hoofdmannenkamer in 1609 hem weder huiswaarts riep. Over zijne verrigtingen destijds in de hofstad zijn geene bescheiden tot mij gekomen. Dit is echter zeker, dat hij niet onmiddellijk tot het sluiten van het bestand kan hebben medegewerkt, daar ABEL COENDERS *ad hoc* de vertegenwoordiger van Stad en Ommelanden was, en als zoodanig het tractaat mede onderteekende. Dezen hebben zij welligt ter zijde gestaan.

Was PHEBENS, als curator der Latijnsche school met ijver voor den bloei dezer inrigting bezield, het denkbeeld om eene nog hoogere stichting van dien aard te scheppen zweefde hem steeds voor den geest. Hij was het, die het plan ter oprigting der hoogeschool bij de regenten van Stad en Ommelanden steeds heeft voorgestaan en dringend aanbevolen. Wie zou dus onder het eerste achttal, met de uitvoering hiervan belast, eene meer waardige plaats hebben kunnen bekleeden, dan hij? Bij den hoogen rang, dien hij in de maatschappij bekleedde, kenschetsten voorkomendheid, hulpvaardigheid, een openhartig en standvastig karakter, bovenal echter de nederigheid, waardoor hij ook voor den geringste toegankelijk was, gepaard met milddadigheid en eenen vromen, christelijken, zin, 's mans ware grootheid. Van daar, dat HILLEBRAND ROLTEMAN, LAMBERT HORENKENS, FREDERIK, TAMMO en ABEL COENDERS, JOACHIM ALTING, RUDOLPH BATTING, de Syndicus en geschiedschrijver PANCRATIUS CASTRICOMIUS, en zoovele anderen, met wie hij, in verschillende betrekkingen, den nieuwen staat van zaken had gegrondvest, hem eene onverdeelde hoogachting toedroegen.

De eerbied voor het verlangen zijner moeder, om haar bij het klimmen der jaren niet te verlaten, waaraan hij eene welligt schoone toekomst in Duitschland ten offer bragt, een onbesproken zedelijk gedrag en de onvermoeide zorg, welke hij aan de opvoeding van zoon en dochter besteedde, ziedaar, zoo vele edele hoedanigheden, als zoon, echtgenoot en vader!

Zijn EGGO werd immers reeds vroeg op de Latijnsche school, aan wier hoofd EMMIUS als Rector geplaatst was 1), den tempel der wetenschappen binnengeleid, om na volbragten cursus, aan Franeker's hoogeschool zijne studien voort te zetten. Gaarne getroostten de ouders zich nog de aanzienlijke geldelijke opoffering om hun zoon in 1611 in staat te stellen tot een onbekrompen zesjarig verblijf aan meerdere buitenlandsche Academien. Tevens ondervonden een paar neven van PHEBENS diens belangstellende raadgevingen en wenken bij hunne studien.

Ik bedoel de gebroeders HUNINGA, de zonen van een landman te Oostwold, welke zich steeds dankbaar herinnerden, hoe door zijne voorspraak en bemiddeling de bezwaren waren weggenomen, die hunne wetenschappelijke vorming dreigden te verhinderen. De rampen, welke het onvermijdelijk gevolg zijn van oorlog en overstrooming, hadden hun vader namelijk in geldelijke ongelegenheid gebragt.

Met ware deelneming was dan ook ieder Groninger, wiens hart voor het heil van 't vaderland klopte, vervuld, toen zich in den vroegen morgen van den 12 November 1615 de treurmare verspreidde, dat hij, kort voor het aanbreken van den dag, zacht en kalm, in de hope des beteren levens was ontslapen, 59 jaren en 9 maanden oud. Eenigen tijd was hij lijdende geweest aan de derdendaagsche koorts, die in eene aanhoudende overgegaan, zijne krachten sloopte.

De droefheid van weduwe en dochter werd nog verhoogd door EGGO's afwezigheid. Na een tweetal jaren te Genève gestudeerd en onderscheidene academien in Duitschland bezocht te hebben, hield deze zich destijds te Marburg op.

Op den 22 November, des voormiddags te negen uur, werd het stoffelijk overschot aan de aarde toevertrouwd, derwaarts begeleid door een grooten stoet van leden der regering en van de regterlijke magt, hoogleeraren, studenten en belangstellende vrienden. De hoogleeraar RAVENSPERGER had hen, door een gedrukt Programma, waarin des overledenen levensloop kortelijk was vermeld, tot het bijwonen dezer treurige plegtigheid uitgenoodigd. Onbekend bleef mij in welke kerk men

---

1) Een in het Grieksch geschreven briefje van EGGAEUS PHEBENS (ongetwijfeld deze zoon), aan EMMIUS, trof ik aan, liggende in EMMIUS' *Historia Frisiae Occiduae*, *ab anno* 1499 *ad an.* 1560, een Hs, dat op de Acad. Bibliotheek bewaard wordt.

zijn graf hebbe te zoeken, dat weldra gedekt werd door een lijksteen, met het volgende opschrift:

GRATISS. ET CLARISS. MEMOR.

EGRICO EGGÆO PHEBENS

IN HAC REBVP: CIVI, SENATORI, SCHOLARCHÆ,
ORDINVM PROVINC. DEPVTATO,
CAMERÆ RATIONVM ADSESSORI,
IVDICI HOVETMANNO INTEGERRIMO,
VIRO VBIQ. OPTIMO, PIENTISSIMO, MODESTISS:
ERVDITIONE EGREGIO, BONIS OMNIB. PERCARO,
AN. ÆTAT. SVÆ LX. ÆRÆ CHRISTIANÆ M.DC.XV.
DIE XII NOVEMB. EX HOC SECVLO EVOCATO
(CVIVS EXVVIÆ EXPECTANTES GLORIOSAM
RESVRRECT: HÉIC CONDITÆ SVNT)
CONIVNX ET LIBERI MOESTI
MARITO AC PARENTI IVCVNDISSIMO

H. M. P.

Diep bewogen, bij de gedachte hoeveel hij aan PHEBENS was verpligt, beklom een der straks genoemde Oldambster schoolknapen, nu hoogleeraar, JOHANNES HUNINGA, na de begrafenis, het spreekgestoelte in het Auditorium Theologicum der hoogeschool, ten einde, in eene uitvoerige en zaakrijke lijkrede in de Latijnsche taal, de dankbare en welverdiende hulde te brengen aan zijn weldoener.

De beoefenaars der dichtkunst vereerden zijne nagedachtenis in talrijke zangen, welke HUNINGA in het volgende jaar, met het vermelde grafschrift, bij de lijkrede liet drukken. Zonder ze alle hier te kunnen plaatsen, kan ik den lof niet verzwijgen, welken een der grootste sieraden van de Groningsche Academie, UBBO EMMIUS, hem toezwaait, in de volgende regelen:

Cum lucem hanc fato cedens Egericus Egaeus
Linqueret, emigrans carcere corporeo,
Ingemuit pietas; & virtus sparsa capillos
Singultansque istos edidit ore sonos.
Eheu cultor abit nostri quam magnus, & urbem
Deserit hanc, operâ destituitque suâ,
Eheu civis obit, quo nemo tenacior aequi
Iuris, & in patriam maior amore fuit,

Inter honoratos multo cumulatus honore
Saepe domi gessit res benè, saepe foris.
Et tamen hoc quisquam fueritue modestior omni
Temporis articulo, dixeris haud facile.
Fortunam reverenter habens, succurrere pressis
Semper, & optatam ferre paratus opem.
Gnavus in officijs, & sedulus omnibus, expers
Luxuriae simul & turpis avaritiae,
Integer, incorruptus; aperti cordis & oris:
Prudens, at furui nescius ipse doli.
Quid memorem Sophiae studium haud vulgare, profanis
Ex libris homini quae venit; atque sacris.
Hoc sine spe reditus decedit & occidit astrum
Tam fulgens coelo clara Groninga tuo.
Quem casum nisi maeste doleo durumque gravemque,
Hoc solum possum dicere, mente stupes.
Sic dixit, palmis & pectus tunsa decorum
Cum gemitu quaestus rupit, & obticuit.

Met aandoening vernam weldra de Marburgsche hoogleeraar GOCLENIUS uit EGGO's mond het verscheiden van een man, met wien hij, gedurende 40 jaren in vriendschappelijke briefwisseling had gestaan. Hij voldeed dan ook aan de inspraak van het hart, toen hij met weemoed aan den zoon de volgende ontboezeming overhandigde:

BEATI MANES
Amplissimi, Consultissimique viri
D. EGGERICI EGGAEI PHEBENS,
Reipub. Groninganae Senatoris gravissimi,
qui placidissime in vera invocatione Christi obdormivit, loquuntur.

MIDWOLD me genuit; docuit praelustre Themista
MARPVRGVM; tumulo clara GRONINGA tegit.
Haec in honoratâ posuit me sede supremos
Inter, queis curae Curia sancta, viros.
Haec Delegati patriae totius honorem
Illustrem haud vnà mi vice prompta dedit.
Iudicis in Camera tribuit quoque nobile munus
Hoeftmanni, quem sic patria lingua vocat.
Hic spectata mea integritas, industria, candor,
Hic mea dexteritas cognita saepe fuit.
Privato patrium studio ius legibus auxi,
Digestumque vià commodiore dedi.
Nam SIXTINE, decus Themidos memorabile pectus
Imbueras iuris cognitione meum.
Digna legi in tota Frisia & regione propinqua
Eventa Ausonio sunt mihi scripta stylo.

Vnde licet longi primos cognoscere motus
Belli, cum BELGIS Rex quod IBERE geris.
Quin & legati fungentem munere bis me,
Illa arx consilij nobilis, HAGA habuit.
Imprimis istuc, vt adessem conficiundis
BELGARUM inducijs, missus ab vrbe fui.
Ast hoc maior honos, quod Loiolitica secta
Exosa est nomen perniciosa meum.
Fecit id haud simulata fides, confessio veri
Constans, & purae relligionis amor.
Praemia mi CHRISTVS nunquam peritura rependet,
Hoc redivivus vbi prosiliam tumulo.
Tunc caput ornabit mihi amictu luminis aurei,
Vt certet radijs, fulgide Phoebe, tuis.
Tunc me donabit sine fine virente coronâ
Iustitiae, junget coelituumque choris.
Fac Deus interea, quo gnati in nomine vivam
EGGONIS longos post mea fata dies.
Hunc cum gnata vna patria bonitate tuere,
Hi date casta relligione colant.
Rellictâ vt tandem vitae statione fruantur
Intuituque tuo, colloquioque meo.
In coelo, quo nostra caro exaltata recepta est,
Hic in perpetuâ luce beatus ago.
Scilicet hic vera est vita una, hic summa voluptas,
Hic cibus Ambrosius, Nectareusque latex.

RODOLPHUS GOCLENIUS

Senior, Professor Philosophiae primarius in antiquâ Hassiae Academiâ, genere, virtutib. humaniorib. ac doctrinâ spectatissimo piè defuncti filio D. EGGONI PHEBENS, convictori suo dilecto, hunc patris casum dum summopere luget, συμπαθεὶς 1) faciebat & mittebat Marpurgi postrid. Calend. Decemb. an. CIϽ IϽCXV.

Een ander vriend riep den overledene als 't ware na:

Scilicet hoc superest, in sese ut Filius haeres
Te patriae reddat moribus & studiis.

Deze wensch is ook vervuld geworden. In 1617 tot de zijnen teruggekeerd, bewandelde EGGO PHEBENS de voetstappen zijns vaders, zag zich dienvolgens in 1620 tot lid van den Raad der stad verkozen; was later lid van de provinciale rekenkamer, van de admiraliteit te Dokkum, lid van het collegie van Gedeputeerden, curator van de Latijnsche school en van de Academie, tot dat hij den 8 Maart 1649, in bijna

1) Sic!

63jarigen ouderdom, als lid der Hoofdmannenkamer, overleed. Met hem stierf de mannelijke tak van dit geslacht uit. Aan zijne eerste vrouw, TATEKE HUISMAN, dochter van Dr. REMBERTUS HUISMAN, kostte de geboorte van het eerste kind, met hetzelve, in 1631 het leven, terwijl ook de drie kinderen uit het tweede huwelijk met JOANNA CNOLL, in 1628 voltrokken, door het oudrenpaar werden overleefd. Betrekkelijk zijne zuster heb ik verder niets gevonden. Evenmin gelukte het mij een portret van EGGERIK PHEBENS op te sporen, ten einde zijne levensbeschrijving er mede te versieren. Mogt een lezer het kunnen aanwijzen, dan houd ik mij voor de mededeeling aanbevolen.

De lijkrede, door den hoogleeraar HUNINGA uitgesproken, stond, met de Programmatá funebria van vader en zoon, ter mijner beschikking. Aan deze thans zeer zeldzaam gewordene bronnen ben ik hoofdzakelijk het bovenstaande verschuldigd. Het was mij eene aangename en, naar ik vertrouw, niet overbodige taak om den verdienstelijken schrijver van een thans teruggevonden belangrijk geschiedboek op nieuw in herinnering te brengen.

BLADVULLING.

1624.

Dat de heijdensche misbruicken ende excessive costen, soo in de Ommelanden op de uitingen gepleegt worden, mit de scandalen, die daeruit ontstaen, mogen geweert ende entlich affgeschafft werden. R. Synodus, dat hoewel de Deputati synodi reede aen hooge Overheijt van stadt ende lande hebben laten gelangen, en de guede resolutie verwachten, den noch een ieder prediger wijselick ende neerstelick in sijn Caspel daerhen sal arbeijden mit stichtinge ende gevoechelicke middelen dat soodane misbruicken niet gemeerdert mogen worden.

1580—1594.

BRIEVEN EN ANDERE STUKKEN

BETREFFENDE

DEN TOESTAND VAN GRONINGEN,

IN HET BIJZONDER MET BETREKKING TOT

SPANJE.

(*Vervolg van bl.* 155.)

37.

Erbare, manhafte, gunstige, guede vrundt, alsoe wij hoechnoedich erachten tho Reijde ofte daeromtrent enige schantsen antholeggen ende de plaetsen voer alle vyantlicke jnuasien jn verseeckertheit tho stellen, then ende wij mit koern tot onderholdt van Con. Mat. leger te beter gerijuet moegen worden, waer tho wij nae genoemene communicatie mit sijn Gen. vpt versueck vanden guede huessluyden, de sich jn alles getrouwelicken mede werden gebruicken laeten, geordineert hebben 25 guede schutten, de die voors. plaetse aldaer mede sullen helpen verwaeren, Soe jst dat wij v midts dessen versuecken ende nietemin ordineren, dat ghij den thoeneren desses 25 guede schutten (vp de schipvaert am besten bedreuen) vuth v. L. ofte hopman Swart ende Wijbrandt van Gouthum vendelen oder vuth een jder vendell jtlicke schutten tot dat voors. getall thoe mededoen, ende daer een hoeft ende oeuersten ouerstellen, vmme ther plaetsen voors. mit thodoent ende mederaedt van den Erb. aeysso phebkens, vnss amptman jn olden ampten, ofte jn desselfs affwesent, der huesslueden aldaer woenachtich enige schantsen antholeggen ende deselue volgendts, then fine vors., schutten ende bescharmen, hem expresselick

beuelende ende vpleggende dat se den huesslueden aldaer soelen laeten jn vrede sunder hem enich hinder, schaden ofte verdriet tho te fuegen, sulckes woellen wij ons oeck alsoe egentlijck tot v. E. L. versehen, mit beuelinge tot den almachtigen. Schreuen onder vnss signete den xviii Julij 1580.

Borgermesteren ende Raedt der Stadt
Groeningen.

Den Erb. vnd manhaften Jacob Vinckenborch hopman vnss gunstigen ghueden vrundt.

38.

Erbare, manhafte, bysonder gunstige, guede vrunden, v. Erb. L. schrijuent hebben wy vorstaen, koenen deselue daer vp frundtlicker meninge onuermeldet neet laeten, dat wy wall voer guedt sulden ansehen, dat de goede vroeme trouwhertige borgeren, hoeres vaderlicke stadts priuilegien ende vryheyden besundere liefhebberen, wolden noch een geringe antall van dagen vp thogesacht salarijs aldaer verharren, Wij sinnen jn seeckeren eruaringe gecoemen, dat de viandt sich binnen korten dagen sall moeten durch faulte van victualie ergheuen ende jnde handt gaen, willen v. Er. L. mit de samptlicke borgeren tho bedencken gheüen, wes wy (sulckes geschiet synde jn anwesent vnss Borgeren) als dan wall soelen koenen genieten tot verstarckinge van vnss welhergebrochte priuilegien vrij ende gerechticheyden, boeuen noch de enige loff, eher ende roem, de dess stadt ende voernemblich vnss guede borgeren, soe de eroeueringen des Delffsijls mede bij gewoent, then ewigen dagen oeck van vnss aller nacoemelingen tho geneten worden sall, verhoepen oeck vastlyck de guede borgeren mit erheefflicke Rheden van v. Erb. L. als hoere gestalte beuelhebberen vermaent sijnde, sich tot vulvoeringe van soe lofflicken warck onbeswaert soelen laeten vinden, vmme weyniche dagen aldaer tho verblijuen, soe jdt doch tot nye moeyte ende meerder der stadts kosten sulde willen gedien, wen anderen (daer tho demnoch

wall geneicht) jn v. Erb. L. plaets gestalt sulden worden, wij senden oeck by brengeren desses enige penningen vmme deselue onder den borgeren tot hoeren onderholdt ende meerder contentement tho verdelen, den wy hijr mit jn schuts ende scharm des almachtigen willen laeten beuoelen sijn. Schreuen vnder vnss signete den 19 Julij 1580.

Borgermesteren ende Raedt der stadt Groeningen.

Den Erbaren, manhaften ende vroemen hopman Albert Schults, Sijerdt Coeninck vendrich, Frans Febes lieutenant ende den samplichen andere beuelhebberen des borgerlicken vendels
tho Farmpssum.

39.

Erbaren, manhafte, gunstige, goede vrunden, wij moegen v. Erb. L. onuermeldet neet laeten, woe wij allenthaluen van verscheyden oerden ende plaetssen gewarnet worden, dat de vianden sich seer verstarcken ende voernehemens sulden syn, den vanden Delffsyll mit gewaldt ofte anders tontsetten, dat V. E. L. der wegen een jder jn sijn quartier ende beuoelen plaets oeck anders, daert noedich will wessen, wall neerstich vp sijn hoede sich will holden ende de wacht allenthaluen wall besetten ende guede thoūorsicht dragen, waer mit den vianden alle entree vnd ankhvmpste mit schepen tho water, woe oeck jnsgelycken tho lande an den voors. Delffsyll (hoer enige troest jnden ommelanden) affgesneden ende benoemen moege worden, versehen ons egentlik dat an v. Erb. L. (vander vianden anslach jnsgelycken verstediget sijnde) jnt gene voors. gheen mangell wert vallen, mit beuelinge tot den almechtigen. Schreuen onder vnss signete den XX July 1580.

Borgemesteren ende Raedt der stadt Groeningen.

Den Erbaren vnd manhaften hopmannen Jacob Vinckenborch, Peter Swart ende Wybrandt van Gouthum vnss gunstige gueden vrunde.

40.

Erbare ende manhafte gunstige, guede vrundt, vp v. L. cedelken an den Erb. van Ballen gedirigeert, worden bij brenger desses (v. L. versueck nah) twe vaeten mit bussenpuluer derwerts gesonden, dan alsoe wij befruchten dat het puluer, sijnde seer noedige waer, bijsunders jn tegenwoerdige kryges anliggendt, neet soe bewaert en wordt alst wall beteempt, woellen V. E. derwegen frundtlich midts dessen ersocht hebben, deselue de bewaersum des vors. bussenpuluers sich gelieue anthonemen ende daer neerstich vpsicht vp tdraegen, ten ende tselue neet onnutte verspildert en wuthgedeelt moege worden, des wy ons oeck alsoe egentlick tot v. E. L. woellen versehen, mit beuelinge tot den almachtigen. Schreuen onder vnss signete den XX July 1580.

Borgermesteren ende Raedt der stadt Groeningen.

Den Erbaren ende manhaften Hopman Jacob Vinckenborch vnss gunstigen gueden vrundt.

41.

Edel, wolgeboeren, Genedige heer, jdt heft Gheert hauer van Waerendorp jm stifte Munster tegenwoerdich briefsbrenger ons jn clachte tkennen ghegeuen, woe de soldaten vpden huese Wedde liggende, hem hebben angeholden anderhalff hundert ende derdehalff vaten botter mit noch tusschen vijftich ende tsestich pundt kesen, waer van er de tollen, axcijsen ende andere ongelden daer vp loepende alhijr then vullen verrichtet

ende betaelt, ende dat deselue soldaten neet gesinnet hem de voors. angeholden botter ende kese weder volgen tlaeten, sunder expresse ordinantie ende beuell van v. Gen., js demnah an v. Gen. deger vlijtich ende denstlich versuech ende begerendt, deselue gelieue genedichliken durch ordinantie ende beuelschriften an den voors. soldaeten tho verschaffen, waer mit neet allene den vors. koepman Gheerdt hauer sijn vpgeholden botter ende kese vors. am spoedichsten weder gerestitueert, dan soelen bij alle andere koeplueden, toenende onse passport mit hoer alhyr angecofte waeren den vors. pass ende straete jn aller velicheijt ende vrijheit van v. Gen. soldaten gebruiecket ende bereyset moege worden, sulckes woellen wij ons tot v. Gen., wegen der koepluijden, egentlicken versehen ende getroesten, Edle, walgeboern, Genedige heer, der almachtich Godt will v. Gen. jn gelucksalige regeringe voerspoedich fristen ende bewaeren. Schreuen onder vnss signete den XXIII, July 1580.

Borgermesteren ende Raedt der stadt Groeningen.

An vnss Gen. heern Stadtholder den Graue van Rennenbergh, etc.

42.

Erentfeste, Erb. vnd manhafte, guede vrundt, alsoe wij verstaen, dat v angenoemen knechten tho noertlaeren jn onse jurisdictie sunder ordinantie van sijn Gen. gelogeert ende aldaer neet sunder marcklicke outrage, hinder ende schaeden van den vnssen verharret, waer van ons dagelicks mannichfoldige clachten voerkoemen, ende dan de tijdt, de wij v. Erb. L. vp desselfs requisitie guedtwillich voer den soldaten (na hoeren geleden nederlage) thogestaen ende vergunstiget, nu rhe voer een dach edder twe alle geexpireert ende verstreken, als woellen V. Erb. L. midts dessen ersocht oeck ernstlick angesacht hebben, deselue sijn angenoemen soldaten van noertlaeren

(haren ende onna) ende voerts tgehele gerichte van Selwerth bij dessen sonnen schijn gelieue tdoen vertrecken, soe den gueden luyden aldaer van den viandt, durch dat se vnss ondersaten ende onderhoerigen sijn, groet verdriet oeck onuerwintlick hinder ende schaden thogeuoeget geworden, sulckes woellen wij ons oeck alsoe egentlick tot v. Erb. L. versehen, ofte sulden, vp wijdere clachten van den vnssen, veroersaecket worden andere middelen tot hoere beurionge ende ontlastinge voer de handt tho nehmen, de wij leuer vermijdet sehegen, mit beuelinge tot den almechtigen. Schreuen vnder vnss signete den 25 Julij 1580.

Borgermesteren ende Raedt der stadt Groeningen.

Den Erntfesten, Erb. vnd manhaften hopman Pauwell Blanckevoertt, vnssen gueden freunde, ofte jn affwesent desselfs, syn Lieutenant edder venrich. (In gelicker voege oeck anden hopman Reint vanden Cloester ges., wiens knechten tho haren ende onna gelegen ende tho meppel verslagen gewest.)

43.

Erentfeste, Erbare ende manhafte, guede vrundt, wij hebben v. E. L. missiue vp huijden ontfangen ende daer vuth ongeerne verstaen, alse dat v. Erb. L. den jnholdt van onse an v gedirigeerde missiue thom dele gesinnet nhathocoemen, mit enige daerbij gefuegte excuse, waer vp wij v. Erb. midts dessen andermalich wall ernstlich willen gewarnet oeck angesacht ende beuoelen hebben, dat v. Erb. sijn soldaten anstundt van noertlaeren ende voert vuth het gehele gerichte van Selwert doen vertrecken, ende jngeualle ghij jn tgene vors. sumich beuonden ende onse onderdanen sich ouer v verblijff aldaer ferner werden beclagen, sulden wij ane wijdern vuthstall tot bescharminge van den vnssen durch onliefflicke middelen behoerlicken daer jnne ampts haluen moeten versehen,

Twelck wij leuer vermijdet sehegen, mit beuelinge des almechtigen. Screuen onder vnss signete den 26 Julij 1580.

Borgermesteren ende Raedt der Stadt Groeningen.

Den Erntfesten Erb. ende manhaften hopman Pauwell Blanckefoerth vnss guede freunde.

44.

Edele Wolgeboren genediger heere.

Wy en connen nijet laten uwe G. taduerteren, woe vp huijden alhijer zijn aengecomen zes vendelen knechten met alle de ruytteren, die jnt quartier van Collum hebben gelegen, zoedat jnde schantse van Monnicke zijl alleen is gebleuen het vendel van Sampsoij Pastel, ende jnden Vpslach het halff vendel van Lollo Ockema, vmme dewelcke jnder jle te prouianderen wij zeer hart worden aengesprenget ofte anders dat zij de zelue schantsen zullen verlaten. Ende hoe wel wij tzelue met allen vlyt bearbeijden, zoe beduchten wij nochtans, dat ons nyet wel moegelyck zal weesen vmme zulckes tytelicks te doen, vermits de passaigie ter watere alreede begint onveylich te worden, ende dat wij de wagenen, daer mede men de prouiande zolden moegen voeren, vermits den jegenwoerdigen ougst, zeer qualick zullen connen becoemen, behaluen dat de zelue nijet sonder pericule van jn vianden handen te vallen zullen connen passeren, gemerct (zoe te vermoeden) zij daegelijx verscheijden excurssen zullen doen. Nijettemin en zullen nijet laten daer jnne te doen, wes vns moegelick weesen zal, ten dienste van Co. Mat. ende totter voerss. schantssen verseeckerheijt, verhoepende dat den almechtigen Gode gratie verleenen zal, dat men de starcte van Delfzijl wel bald zal connen eroueren. Wij hebben, volgende vwe E. scriuen ende begeeren, eenige settinge ouer den aengeholdenen beraempt, dan, vermits vwe G. affweesen, dezelue alsnoch nijet gecommuniceert met vnse gezwoerenen ende anderen diet behoert, vmme volgents bij aduis ende met beuel van uwe G. int werck gestelt te werden.

Vp ghisteren hebben die gedeputeerden van stadt ende landen bewillicht ende vuijt doen scriuen een jaertax vmme de nije aengenoemen vendelen daer mede vnder den eedt te brengen, dan beduchten dat daer van als oeck mede van de resterende vier jaertaxen weijnich zal worden vpgebraeht, vermits het vptrecken der voers. soldaten, de welcke aengemerct nv thom deele mede coemen voer de starcte van den Delfzijl, zoe zolden vns begeren wel weesen, dat vmme deese Stadts vncosten te verlichten, vns vendel burgeren aldaer weesende weder thuijs mochte coemen, zoe verre vwe G. sulcker geraetsaem dochte tot wyens discretie ende guet beduncken wij tselue stellen, met beuelinge des almechtigen. Screuen vnder vnsen signete den 27 Julij 1580.

Uwe G.

stedes vlyt ende dienstwilligen
B. ende R. der Stadt Groningen.

45.

Erentfeste, erbare ende vroeme, gunstige heere ende vrundt.

Alsoe jegenwoerdich alhijer zijn aengecoemen zes vendelen knechten, met alle de Ruijtteren die jnt quartier van Collum hebben gelegen, waer van men verstaet dat twee vendelen knechten met twee vaens ruijtteren zullen werden gelecht tho Suijdtlarum ende Noortlarum, ende die reste zal werden geuoert omtrent den delfzijl, zoe dat ons erachtens nijet van noode weesen zal vnse burgeren aldaer langer tot deess Stadts groote costen te holden, Soe en hebben wij nijet willen naelaten vwe Erb. l. daervan taduerteren vmme tzelue met zijn G. te communiceren, ende daer jnne te doen, zoe zijn G. ende Uwe Erb. l. tot deeser Stadts ende landen meeste nut ende weluaert zullen beuinden te behoeren. Wy hebben eenige settingen beraempt ouer de aengeholdenen dan en hebben, vermits zijn G. absentie, de zelue alsnoch nijet gecommuniceert mitte gezworen ende anderen diet behoeren zal, zoe dat wij als noch daer jnne nijet hebben connen doen woe wij zijn G. alsnv

naeder scriuen. Vwe E. hijer mede den almechtigen beuelende. Screuen onder vnss signeet den 27 Julij 1580.

B. ende R. der Stadt Groningen.

Den Erentfesten, erbaren ende vroemen
vnss mede Burgerm. Joachim Vbbena
vnsen gunstigen guede vrundt.

46.

Edele, walgeboern, Genedige heer, Wij hebben vuth munde van den manhaften hopman Walrauen verstaen, dat v. Gen. entsloeten vijff vendell knechten na adewert tho doen marcheren, ende alsoe de viandt de beyde schantsen vp monnicke zijll ende vp den vpslach (woe oeck jnsgelijcken adewert vors.) durch faulte van den vnssen (de gaer geen ofte weijnich jegenweer gedaen) weder jngenoemen, hebben de Edle vnd gestrenge heer Ouerste Schenck sampt de Ouerste Lieutenant ende Walrauen vors. mit malcanderen daer vp gecommuniceert ende raedtsamb beuonden mit de vors. vijff vendell ende ruijteren dat diep van desser tsijden tho besetten, waer mit den viandt (ofte he velichte sich sulde willen ouer twaeter begeuen vmme een anslach vpden Delffzijll tho maecken) den pass benoemen moege worden, des wij dan v. Gen. jnder jle neet hebben willen onuermeldet lathen, den der almachtich Godt jn geluckssalige regieringe voerspoedich will vristen ende bewaeren. Screuen onder vnss signete den 28 Julij 1580.

Borgermesteren ende Raedt der Stadt Groeningen.

An vnss Genedigen heren
Stadtholder den Greue van
Rennenbergh.

(Dese missiue js neet vutgesonden, vermidts tydinge dat de viandt ouert diep all sijn sulde, twelck demnoch des anderen dages vnwaerachtich beuonden.

47.

Edle, walgeboern, Genedige heer, Alsoe de Erntfeste Johan van Ballen Raedtsvorwanter ons tkennen ghegeuen, dat v. Gen. begerich vmme seecker khundtschaft ende aduertissement thebben van der vianden anslagen ende anders, Soe jst dat wij tegenwoerdigen Karst Berendts brenger deses an v. Gen. onderdenichlicken affgefertight, den wij gisteriges dages tegens den auondt na den vpslach gesonden, de sich jnt koeren neffens slotersijll den verleden nacht erholden ende aldaer gehoert, dat twe tho peerden koemende ryden gesacht tot dren soe aldaer den schildtwacht geholden, het js al gedaen, se willen neet vp de vendelen, willen neet van den ander, wij koenen den Delffsijll neet ontsetten, se moegen sehen wie se es maecken, daer ener van den schiltwacht vp geandtwordet, nu wolde jck dat wij jn drente weren vmme bueten mede tgenieten mit wijderen, woe v. Gen. van bemelten Karst sich vp alles breder sall moegen jnformeren, den wij hijr mit jn schuts ende scharm des almachtigen langdurich vnd voerspoedich willen laeten beuoelen sijn. Screuen onder vnss signete den 29 Julij 1580.

Borgermesteren ende Raedt der stadt Groeningen.

An vnss Gen. hern Stadtholder, den Graue van Rennenbergh. (Js oeck van gelijcker jnholdt een missiue gesc. an Borgerm. Joachim Vbbena, mutatis solum mutandis).

48.

Erentfeste, Erbare ende hoechgeleerde bijsunders gunstige guede vrunden, jdt heft Hemmo Tyabbens, wegen der beijden olden ampten, ons in clachte tkennen ghegeuen, woe de hoeffmester des Edlen vnd Gestrengen Oursten Marten Schenck den jngesetenen van suijdtbroecke ende noortbroecke gistriges dages tegens den auondt een mandaet geinsinueert, waer van

copia hijr jnne verwaert, ende daetlicken twe geuangen een van winschoete ende dander van noertbroecke daer tho twe peerden gewaldiger wijse mit sich genoemen, ende noch desen morgen durch een dener den van noertbroecke mit ernste anderwarff laeten anseggen, dat se de geforderte penningen anstundt sulden verschaffen ofte men weer gesinnet hem mit de Rueteren tho beleggen, de sich diermaeten werden anstellen, dat jdt den ondersaten voors. ouer twintich jaeren noch wall sulde jn gedencken sijn etc. Js demnah vnse gants frundtlicke versueck ende begerendt an E. E. L. deselue gelieue den vnssen, jn hoeren vutersten noot ende verdarfflicken anliggendt, bij vnss Gen. heer Stadtholder, edder den oeuerste Schenck ende sunst daer des am besten will gelegen sijn, voerbitlick voerthotreden, waer mit se als dess stadt onderhoerigen, de oeck de veer jaer vuthges. schattingen guedtwillich vpgebracht ende betaelt, vant belet ende ouervall der Ruetteren ende het vpbrengent der gefurderte penningen boeuen hoer vermoegen geuriet, ende alsoe vande vuterste verdarff ende ruine genedichlick beschuttet ende bescharmet moegen worden, des sampt alles guedes, woellen wij ons tot v. E. E. L., wegen vnss onderdanen, oeck alsoe egentlick versehen ende getroesten, den wij jn schuts ende scharm des almachtigen voerspoedich willen laeten benoelen sijn. Screuen onder vnss signete den 30 Julij 1580.

Borgermesteren ende Raedt der stadt Groeningen.

Den Erntfesten, Erbaren vnd hoechgeleerden Borgermester Albert Rolteman sampt. B. Joachim Vbbena ende doctor Johan de Gouda Sijndico vnd affgefeertigte vrunden sampt vnd jder bysonder.

49.

Erntfeste, Erb. ende hoechgeleerde bijsunders gunstige, guede vrunden, alsoe de stalmester van den weerdigen Prelaet van adewert nu jlich van daer ancoemende ons durch den officiael Krijthe tkennen laeten gheuen, dat der Graeff van Hollach

ende graeff Willem van Nassau mit enich voet ende peerdtvolck (doch weijnich jn antall) binnen adewert gearriueert, den geuolcht sint jtlicke vendelen knechten ende dat Derck huegen aldaer tegens een huessman gesacht, dat se van meninge weren desen anstaenden nacht den Delffsyll tontsetten, oeck dat he (de stalmester) mitter daet sich vuther suyderpoerte begeuen ende jn boenen ende vp omwegen verborgen geloepen, ende alsoe den vianden, de hem nageilet ende geiacht, mit nauwer noot entcoemen, hebben neet willen nalaeten v. E. E. L. mits dessen daer van tho vermelden, mit begeerte dat sijn Gen. hijr van jnsgelijcken verstendiget moege worden, vmme alle anslagen et consilia belli daer nae tho dirigeren, mit beuelinge tot den almachtigen. Screuen onder vnss signete den 30 Julij 1580.

Borgermesteren ende Raedt der stadt Groeningen.

Aan dezelfden.

50.

Erntfeste, Erbaren vnd hoechgeleerte, bysunders gunstige, guede vrunden, Dese sall denen v. E. L. tho verstendigen, dat de viandt jnden paddepoell vast enighe outragen ende fortsen is doende, oeck des pastoers hues tho adorp geheell pilleert ende beroeuet, ende sich veruordert, doch gartsche wyse, ouert deep tho begeuen, neet anders (soet schynt) dan vmme een roeff ende buete tgenieten, woellen derweegen wall frundtlich ersocht hebben, v. E. gelieue by syn Gen. tho bearbeyden, dat sulckes durch middell van krijgsvolck (van daer jnder jle herwaerts tho sendene) belettet moege worden. mitt beuelinge tot den almachtigen ende wunschunge enes gelucksaligen ende spoedigen wederheijmkhumpst. Screuen onder vnssen signete den 30 Julij 1580.

Borgermesteren ende Raedt der stadt Groeningen.

Aan dezelfden.

51.

Erntfeste, Erb. vnd hoechgeleerte gunstige heren ende bijsunders guede vrunden, alsoe de viandt dess vergangen nacht kort onder der stadt bueten kraene ende der ae poerten enige vrouwen mit sich genoemen, de mans vpt bedde liggende doetlick gewondet ende een marcklicke antall van leuendige hauen wech gedreuen oeck jtlicke schepen mit hoey jnde brandt gesteken ende voele meer andere insolentie, moetwille, outrage ende fortsen tegens den genen, soe jnder naheijt alhijr woenachtich, gepleget, als woellen derwegen v. Erntf. Erb. midts dessen deger frundtlyck ersocht ende angelanget hebben deselue gelieue allen moegelijcken vlijth ende aerbeijdt bij sijn Gen. ende elders anthowenden, vmme Con. Mat. krijgsvolck herwerts an na den viandt am spoedelicksten tho doen marcheren, waermit diergelijcke gewalden ende moetwillen, de der viandt (soe fruichtentlicken) meer sulde willen voer handts nehemen, jmfal hem geen jegenweer wederuoere, vermijdet ende voergecoemen moege worden, woellen oeck jn ghenen twijuell stellen ofte sulckes bij V. E. E. L. beneerstiget ende bearbeijdet worden sall, den wij hijr mit jn schuts ende scharm des almachtigen willen laeten beuoelen sijn. Screuen vnder vnss signete den lesten Julij 1580.

Borgermesteren ende Raedt der stadt Groeningen.

Aan dezelfden.

Afschrift. 52.

Erentfesten, Erbaren, Wysen ende voersichtigen groitgebiedenden heeren, V. Erb. W. hebben vuijt myn voorgaende breuen by een eygen boden Henrick genaempt, ouergesonden vernoemen, wess jck doemaels voer een beraedtlyck bedencken gehat, angaende tgelt van zynder Exc. tot onderholdt der Chrychsluden tho bekoemen, Verhope v. Er. w. deselue ontfangenn, myt den ouergesonden cyffer ende volgens daerinne

gedaen hebben, als zij, voer der stadt ende saecken gelegentheit, geraedtsaembt beuonden. Bij brenger van desen hebbe jck tot mynen sonderlingen leethweesen, vuijt v. E. w. missiue van den xxii vernoemen die moijterie dess Billischen Regimentes, belangende de gheeyschede slachmaendes betaelinge, Daertho zij weynich reden gehadt, dewyle zy bouen Crijchsrecht tselue gedaen ende men denseluen ghenen maent jnt ankhomen schuldich geweest, Oick dat zij op den Herdenberger heyde neet veele bloets gestortet ende by den Prince tho parma solliciterende alle hoplueden veele anders voergegeuen hebben, Doch woe der saecken wesen mach, hebbe jck vor hoeren ouertocht dess ryns ende vast alle daege, myt hefftigen remonstrantien, soe well by hoer Hoecheid als den heeren Printzen tho parma ende allen ahnweesenden heeren dess Raedes, by mynen schrijuen v. Er. w. gelegentheydt (die my zeer well bekent) ghenoechsaem verklaert, ende zyn Ex. op diuersen beuelschryfften ende Commissien my gesonden, omme nae Groeningen tho Reysen, expresselyck geandtwoordet, geenssins gemeent tho wesen mij nae v. E. w. tho begeuen, sonder Expresse verordnung vann geldt, tot betaelunge der Chrychsluijden, daerop jck van vhre tot vhre, soe well by v. Er. w. boede dubbelt als anderen, antwoort verwachtende, voer goet angesien desen boden weder tho rugge tho senden ende v. Er. w. Missiue aen zynen Ex. neuens des heeren proestes van St. Bauen getrouwe Eendrachtige Jntercessie, by ons beyde gedaenn, doer eenen zekeren boedenn een onbekanden wech (doer vrese van Jnterceptie) gysteren auent gesonden, Neet twijuelende syn Ex. beweget daer v. Erb. w. juerich schrijuen ende onse bede, zullenn daer jnne zulcx versien, dat v. Erb. w. reden zullenn hebben dess goeden bystandts jhn alles hoochlick tho bedancken, Ende dat v. Erb. w. my der bewesener diligentie jnt solliciteren des ontsets bedancken, zullen v. E. w. versekert weesen, dat jck zedert mijne ahnkompst jnder stadt vann Groeninghen tot desen huydigen daege tho, alle myne menschelyke vlyt voergewendett, derseluer weluaert ende proffyt tho meerderen, hoe veele meer dann jn dese heerlycke sake, daer allen Con. Dienaren ende Catholycken weluaert an gelegen, Daerinne jck (sonder roem) sulcken jnstrument geweest, dat het mij jnt herte well behoort tho verdreten, so daer eenige jnconneuienten doer geldts mangelinge aldaer geboeren, Twelck thom deele geoersaecket, doer de

groote Excessiue costenn, de zyne Mat. jnt Recouureren vann Portugal, moet ahnwendenn, dat (godt loff) nu cesseert, terwylen zyn Mat. myt den Portugesen verdraegenn, Then deele dat summigen nu bij v. E. w. wesende, mijt onderteyckeninge van hun handen doer eygen gesanthe hochg. Mat. jn Spangnien hebben voergheuen laeten, dat zij den Chrychsluijden aldaer tho senden onderholden wolden buyten zyn Mat. costen, gelyck tzelue tho gelegener tydt zall geblyken. Hebben daeromme v. Erb. w. tho ghedenckenn, dat allen saken ouergemerckt, zoedaenen belofften ende ydele voorgheuen, my ende ander der saecken kennisse draeghende, grotelick jn sollicitatie verhindert, ende neet sonder reden mij hyer tho blyuen veroorsaecket, Well wetende, dat jck v. erb. w. ende die arme gemeente (de mij vann herten beuolen ende angenaem jss) meer prouffiten doen solde, v. Erb. w. by goedenn trouwen belouende, dat zoe veer v. E. w. van my begerenn, myt ernst, ende ick v. Er. w. daerinne dienst doen kan, zall tho vreden weesen, neet allene by zyn Ex. tho Houe, dan by zyne Mat. jn Spangen tho reysen, omme v. E. w. behulpelyck tho wesen, ende die getrouwicheydt by v. Er. w. ende gemeente beweesen, myt daetlycke Recompense ende bystandt tho laetenn vertroesten, Deses sich v. Er. w. tot my als hoerenn getrouwen tho geneychten vrunt ende denar well versien mogen, kenne Godt der allmechtiger die v. Erb. w. jn geluckzaligen welstandt ende erredding vuyt allen wederstandt langkduijrich wyll bewaerenn. Datum Colln den lesten Julij 1580.

Onderstont als volget:

V. Erb. Wysh. dienstwilliger
G. Westendorp.

V. Erb. w. willenn mij alle gelegentheit mitten eersten weder schryuen, ende die ciffer ghebruecken.

Denn Ernuesten Erbaren wysen ende voorsichtigen Heeren Borgermeysteren ende Raedt der stadt Groeningen, mynen gebiedendenn heeren.

Recepta den VIII augusti 1580.

53.

Wy Stadtholder ende hoefftmannen der Stadt ende Ommelanden van Gronnyngen, van wegen des Coenincks van Spangien etc., als hartouch van Brabandt, Graue van Hollandt ende erffheere der Stadt ende Ommelanden voers. etc., laeten wieten ende gebieden van wegen Co. Mat. juw gemeine onderzaiten ende jngesetenen der hier ondergenoempten karspelen by pene vyfftich golden gulden ende die thofartt, ghy van stonden an mitt angesicht desses Mandaets wttmaeken ende veerdich hebben soe daene getall van guede starke mannen ende graueren, als daer ghy hier onder geschreuen vp getaxiertt ende gesatt sinnen, vnde die soluigen vp naesten . . . . . . des morgens vro mitt vpganck der Sonnen mitt schoeffelen, spaeden, houwelen ende allen anderen noetdrufftigen gereetschap, mitt drie daegen kost daer by, alhier tho Gronningen voer die Botteringe poerte schicken ende voegen tho koemen, om aldaer voer eerst gerymett ende daer nha voerts om tho grauen geuoertt tho worden gelyck v des wyders van de verordentt commissarien angesecht, geordiniertt ende beuolen sall worden, allentt by de daetlicke execution ende penen boeuen gestaltt. Den Boeden geuet den brieff weder by pene voers., geschr. vp den Julij 1580.

BIJDRAGEN

TOT DE

GESCHIEDENIS DER OMWENTELING VAN 1813

IN DE

PROVINCIE GRONINGEN.

Het vijftigjarig herdenken onzer gezegende omwenteling van **1813** in het verloopen jaar 1863 gaf aanleiding, dat er vele geschiedkundige bijzonderheden en bescheiden omtrent die omwenteling aan het licht zijn gebragt, die vergeten of zelfs geheel tot dusverre onbekend gebleven waren. Dit was ook het geval met opzigt tot de stad en provincie Groningen. Het ware zeker reeds bij dat herdenken de gelegenheid geweest van zulke ontdekkingen partij te trekken, en wij hadden er ook wel aan gedacht, om, even als van verschillende plaatsen geschied is, van hetgene in deze stad en provincie toen is voorgevallen, eene schets te zamen te stellen en aan de lezers van onze *Bijdragen* aan te bieden, maar destijds nog niet in staat gesteld zijnde, zooals wij wenschten, dit te doen, hebben wij daarvan afgezien. Eerst zelfs na de feestviering der omwenteling zijn wij met eenige hiervoor belangrijke bescheiden bekend geworden. Wij hebben namelijk het oog op het berigt, dat er in de openbare bladen gegeven werd van de schenking bij die gelegenheid door den oud-hoogleeraar Mr. P. BOSSCHA,

te Deventer, aan Zijne Majesteit onzen Koning, van de stukken, aan wijlen den hoogleeraar HERMAN BOSSCHA, vóór en gedurende de bearbeiding van zijne *Geschiedenis der Nederlandsche Staatsomwenteling in* 1813, door onderscheidene personen medegedeeld, en van de plaatsing dier bescheiden in het Rijksarchief. Onder deze werden genoemd onderscheidene stukken, onze stad en provincie betreffende, die op onze aanvraag door den heer Rijksarchivaris beleefdelijk aan ons zijn toegezonden en zelfs ten gebruike toegestaan. Bij vergelijking van deze met den inhoud van het voormelde werk van den heer BOSSCHA, bleek ons, dat deze schrijver wel van deze bescheiden gebruik had gemaakt, doch niet van alle, noch zoo volledig als hunne inhoud verdiende, vooral bij ons, gekend te zijn, en zonder aanwijzing der schrijvers. Men zal het dus niet ongepast vinden, dat die bescheiden meer in hun geheel bekend gemaakt worden en voor de nakomelingschap bewaard blijven. Eene geschikte plaats kwam ons daartoe voor te zijn onze *Bijdragen*, en wel deze vierde of laatste aflevering van den eersten jaargang.

Na dit ter inleiding gezegd te hebben, moeten wij ook nog nader een woord tot toelichting van deze hier volgende bescheiden bijvoegen. Wij hebben alleen de drie voornaamste van de ons ten dienste staande bescheiden in hun geheel gemeend te moeten afdrukken. Bij het eerste, dat wij mededeelen, een *Journaal* van de heeren ALBERDA en MODDERMAN, hebben wij dit op te merken, dat er zich behalve de hierbij afgedrukte *Bijlagen*, nog bij bevinden een paar brieven van die heeren. een uit het midden van Januarij en de tweede van den 12 Februarij 1816, waarmede voorzeide stukken toen aan zijne Majesteit den Koning der Nederlanden zijn verzonden, nadat het hun gebleken was, dat een vroeger door hen reeds in December 1813 ingezonden memorie aan dien Vorst, niet was ter zijner kennis gekomen. Daar zij echter niet meer bijzonders inhouden, dan in die memorie en de daarbij ingezondene stukken is opgenomen, hebben wij het onnoodig geoordeeld, deze brieven te laten drukken. Misschien zal men ook onder de bijlagen tot dit *Journaal* sommige en wel de twee eersten als van weinig belang achten, doch bij de weinige ruimte die zij beslaan, hebben wij ze niet willen uitsluiten, maar ze liever als tot het *Journaal* behoorende willen behouden. De bemoeijingen van beide voornoemde vurige vaderlandslievende mannen hebben wel is waar geen of weinig gevolg gehad en daar-

door zijn zij misschien ook weinig in der tijd en later bekend en op prijs gesteld geworden; de heer BOSSCHA maakt er in zijn werk met geen woord zelfs melding van; zij verdienen toch daarom niet minder medegedeeld, maar veeleer aan de vergetelheid ontrukt te worden.

De schrijver van het tweede stuk, een *Dagverhaal van het gebeurde te Groningen* enz., is ongenoemd, zoo niet onbekend, maar daarvoor wordt zonder twijfel door ons gehouden de hoogleeraar TH. VAN SWINDEREN. De met zijne eigene hand in het stuk hier en daar gemaakte verbeteringen en de aan het slot daarvan voorkomende aanteekening met zijne onderteekening (v. S.) leveren daarvoor genoegzaam zekere bewijzen op. Tot dit *Dagverhaal* zal behoord hebben een aantal exemplaren, 14 stuks, van het *Staatkundig Dagblad van het Departement van de Wester-Eems*, van den 16 November tot den 21 December 1813, met eene *Próclamatie* van den Baron ROSIN, van den 16 November 1813, die zich mede bij de bedoelde verzameling van bescheiden bevinden. Deze, als reeds gedrukte stukken, konden, naar het ons voorkwam, gevoegelijk achterwege blijven. Het laatstgenoemde stuk is bovendien opgenomen in het werk van BOSSCHA, die voorts vooral daartoe, zooveel namelijk ons gewest betreft, dit en het volgende dagverhaal heeft gebruikt.

Van het derde bescheid, inhoudende een uitvoerig *Dagverhaal van de blokkade van Delfzijl*, maar zonder opschrift en onderteekening, is de schrijver ook niet bekend, althans niet vermeld, maar wij hebben ons kunnen verzekeren, dat het door den kolonel BUSCH eigenhandig geschreven en hoogstwaarschijnlijk alzoo ook door, maar misschien ook alleen voor hem-zelven opgesteld is. De inhoud pleit daar ook voor. Niemand kon zoo naauwkeurig met al die bijzonderheden, welke daarin vermeld staan, bekend zijn, dan de heer BUSCH, de kommandant zelve, de hoofdpersoon in die blokkade. Zijn voorkomen ook als zoodanig, schoon steeds als derde persoon, in dat stuk, getuigt mede daarvoor.

Niet gedrukt is door ons het in dezelfde verzameling aanwezig *Relaas* van den kolonel C. VAN VALKENBURG van zijne verrigtingen als bevelhebber mede in de blokkade van Delfzijl, maar van dit stuk is toch gebruik gemaakt tot aanvulling van het voormelde derde stuk. — Behalve deze van de beide voornaamste bevelhebbers bestaan er nog andere ongedrukte en gedrukte

verhalen van de blokkade van Delfzijl. Aldus is er een zoodanig verhaal uitgegeven in 1863 door den heer Mr. PH. W. VAN HEIJNINGEN BOSCH, getrokken uit de dagbladen van den tijd der blokkade en uit een dagverhaal, door een inwoner van Delfzijl gehouden; in de *Kronijk van Delfzijl*, door T. R. VAN STREUN mede alhier in 1862 bij H. GEERTSEMA, JR. in 't licht verschenen, bevinden zich eenige aanteekeningen van de jaren 1813 en 1814 hiertoe betrekkelijk; en buitendien is ons ook ten gebruike afgestaan een door den heer R. P. CLEVERINGA, welke destijds de gewigtige en moeijelijke betrekking van burgemeester van Appingadam vervulde, zeer naauwkeurig opgesteld, bij die familie berustend *Journaal* dier blokkade. Dit stuk bevat wel eenige van elders minder bekende merkwaardige bijzonderheden, maar daaronder zulke, die hem en zijne familie meer bijzonder aangaan, waardoor het niet zoo geschikt is voor eene openlijke mededeeling. Wij hebben deswege er ons bij bepaald, om ook alleen uit dit dagverhaal over te nemen en bij dat van den heer BUSCH aan te teekenen, wat dienen kan tot aanvulling daarvan.

Nog zij opgemerkt, dat wij mede hebben nagegaan de Resolutien van den Maire der stad Groningen en de Besluiten der Raden van Prefecture en Commissarissen-Generaal en daaruit aanteekeningen hebben genomen van hetgeen ter aanvulling of opheldering van den inhoud der bescheiden kan dienen. Eindelijk voegen wij hier er ten slotte nog bij, dat wij de stukken uitgeven zoo als ze oorspronkelijk zijn opgesteld, elk met zijne eigene spelling, blijkbare schrijffouten uitgezonderd.

DE REDACTIE.

I.

JOURNAAL *van de door jonkheer* G. HORENKEN VAN ALBERDA *en Mr.* J. R. MODDERMAN, *ter bevordering van de gezegende omwenteling in December* 1813 *gedane verrigtingen.*

7—11 Nov. Gedurende deze dagen was J. R. MODDERMAN (toen onderprefect van het arrondissement Winschoten) aan de oevers van de Eems dagelijks bezig, om ongeregeldheden van de Fransche retirerende armee te beletten, hunne retraite moeijelijk te maken, de inundatiën af te tappen (terwijl zijne orders waren dezelve te formeren); den geest van het volk tot eene revolutie op zijne wenken voor te bereiden, hiertoe de welgezinde maires de nodige signalen van algemeene opstand gelastende, in één woord, om de retirerende armee van de vestingen op de eerste apparitie des vijands af te snijden. — Jonkheer G. H. VAN ALBERDA (toen ontvanger-particulier te Winschoten) had dit met hem geconcerteerd, en nam daarom de onderprefectuur waar, opdat het plan te minder zoude doorstralen *).

12 Nov. J. R. MODDERMAN was dezen dag in Groningen, om aan eenige voorname aanhangers van het Huis van Oranje het plan eener opstand te openbaren, en met hun voor den volgenden dag alles tot die algemeene opstand te praepareren, doch moest ijlings wegens de hierin gevondene zwarigheid en hunne vreesachtigheid naar de Eems terugkeeren.

13 Nov. Des ochtends van dezen dag dwars door de retirerende Fransche trouppes met veele moeite en onder veele bedreigingen zich eenen doortogt gebaand hebbende, kwam hij te Bonda bij de voorhoede der Cosakken en, na tweemalen door

*) De bewijzen van deze daadzaken, lopende van den 7 tot den 16 November 1813, zijn van te delicaten en omslagtigen aard om hier overgelegd te worden; doch des gevorderd en wanneer zulks van belang mogt zijn te verzamelen en te produceren.

misverstand gearresteerd te zijn, bij den oversten Baron ROSIN, commanderende de in de provintie Groningen gerukte voorhoede der groote Noordarmee van de geallieerden, welke hem nog dien eigen nagt aan het hoofd zijner Cosakken bij zich nam om de Franschen in de vesting Nieuweschans gevlugt te verdrijven.

14 Nov. In den vroegen ochtend possessie genomen zijnde van de Nieuweschans, werd tegen den middag Winschoten geoccupeerd, terwijl op bevel der beide Heeren MODDERMAN en ALBERDA, welke van nu af aan, ter voldoening aan de begeerte van den Baron ROSIN, te zamen het politiek Bestuur van zaken voor het arrondissement Winschoten op zich namen (doch het hun over het geheel Departement aangeboden gezag afsloegen), overal de Orangevlaggen nevens de oude Nederlandsche wierden uitgestoken, het dragen der Orange-Leus niet alleen toegestaan, maar zelvs door reeds bevorens te Groningen op hunne order vervaardigde cocardes aangemoedigd werd.

15 Nov. Op dezen dag trok de Heer MODDERMAN met den Baron ROSIN aan het hoofd der Cosakken te Groningen binnen.

16 Nov. Daar die stad echter geene vreugdetekenen, veelmin de Orange-leus, zoo als in het district Winschoten, aan het volk toegelaten wierden, en de Heeren Raden van prefectuur, de eersten in rang na de onderprefecten, huiverig schenen om zich bij onverhoopt terugkeeren van Fransche trouppes bloot te stellen voor derzelver wraak, werd de Hr. MODDERMAN andermaal door den commanderenden Baron ROSIN aangezogt om het Bestuur zelve op zich te nemen, doch verkoos liever de Hrn. Raden van Prefectuur tot de waarneming van hetzelve over te halen, 'twelk gelukte, schoon de Orange-leus, in Winschoten aangemoedigd, hier verboden bleef.

Te vergeefs bij dit intermediair bestuur geproponeerd hebbende, conform de gegronde idées van den commanderenden Chef der Geallieerde Trouppes, dat men toch ten eersten iemand behoorde te zenden naar het naaste Hoofdkwartier der Geallieerden, waartoe hij zich met den Heere VAN ALBERDA op eigene kosten verpligtte:

1°. Om met meerder zekerheid en vrugt voor het Huis van Orange werkzaam te kunnen zijn, waarvan men niets vernam en waarop het volk toch werkelijk algemeen gesteld was.

2°. Om wapenen en ammunitie te bekomen, waaraan het

volslagendst gebrek en wegens de nabijheid der vestingen Delfzijl en Coevorden de dringendste behoefte was.

3°. Om eene regeling vastgesteld te hebben op het stuk der militaire Requisitien, welke zich reeds van de zijde der Geallieerde trouppes hadden doen gevoelen;

Werd hij te rade, na overleg van den commanderenden Russischen Baron ROSIN, evenwel naar het Hoofdkwartier te gaan, en gaf dien eigen avond de nodige orders om zijne in de haven van Groningen liggende kofschepen (Maria Josina, Captn. P. J. MUNTENDAM, en de Vr. Elisabeth, Captn. F. B. NIPPERUS) ten eersten te doen zeilvaardig maken, — om uit Engeland wapenen en ammunitie te halen, waaraan volslagen gebrek was.

17 Nov. Des ochtends vroeg vertrok hij uit Groningen, onder geleide van eenen expresselijk mede gegevenen Officier der Cosakken met depêches aan den generaal VAN WINTZIGERODE, en concerteerde zijne reis verder te Winschoten met Jonkheer G. H. VAN ALBERDA, terwijl Mr. W. R. DE SITTER met de waarneming der onderprefectuur ad interim gechargeerd werd. (Zie Bijl. 1).

18 Nov. De Heeren VAN ALBERDA en MODDERMAN vertrokken te zamen hierop met bovengemelden officier en kwamen dien dag tot Leer.

19 Nov. Van Leer naar Aurich (eene vrugteloze omweg), om den praetenselijk aldaar van wegen de Geallieerden zich bevindenden Commissaris FRICCIUS te spreken over de administratie Reiderland, een oud-Pruissisch gedeelte van het arrondissement Winschoten.

20 Nov. Van Aurich tot Oldenburg.

21 Nov. Van Oldenburg tot Bremen.

22 Nov. Te Bremen in conferentie met de Generaals VAN WINTZIGERODE en TETTENBORN, met dat gevolg, dat de eerste, onze reis en onze gevoelens ten hoogsten goedkeurende, ons ten sterksten aandrong om naar het groote Hoofdquartier bij Z. K. Hoogheid den Kroonprins van Zweden, Generalissimus der noordarmee, onmiddelijk met zijne zeer gewigtige depêches derwaarts te verreizen, en dat de Generaal TETTENBORN ons een escorte medegaf; dien dag ook verschillende oud-Nederlandsche officieren bij ons verzameld en aan den Hollandschen oud-Consul aanbevolen. (Zie Bijl. 2).

23 Nov. Van Bremen naar Celle, om het groot Hoofdkwartier te bezoeken.

Dáár komende, en dit dienzelvden dag opgebroken vindende, zoodat niet een enkel span paarden overig bleef om hetzelve te kunnen volgen, besloten eene nota met conductoire missive aan den Kroonprins per estafette te gelijk met de depêches van den Generaal VAN WINTZIGERODE te zenden; waartoe de plaatselijke commandant van Celle na veele moeite eindelijk gelegenheid verschafte. (Zie Bijl. 3 en 4).

24. Van Celle naar Bremen.

25 Nov. Te Bremen met den Generaal VAN WINTZIGERODE andermaal geconfereerd, en op deszelfs instantelijk verzoek besloten tot eene tweede reis naar het groote Hoofdkwartier. toen tot Lunenburg voortgerukt.

Inmiddels dien dag met de Hrn. KERN, CAILLIOU en LAMBRECHTS de nodige arrangementen gemaakt tot de verzameling van oud-Hollandsche militairen, en de formatie der Cadres voor 3 Compagniën.

26 Nov. Van Bremen naar Lunenburg, den nagt door, zoodat aldaar den 27e des ochtends aankwamen, toen reeds het gros der armee over de Elve opbrak.

27 Nov. Particuliere conferentien met den Generaal Baron VAN SUCHTELEN, van wege Z. Russ. Keizerlijke Majesteit bij den Kroonprins van Zweden geaccrediteerd, en met den Koninklijk Groot-Brittanischen Gezant THORNTON.

28 Nov. Particuliere audientie bij Z. K. Hoogheid den Kroonprins van Zweden, alwaar wij, voorgesteld door onzen achtingwaardigen Landgenoot VAN SUCHTELEN op de vleijendste manier ontvangen wierden, met dat gevolg dat onze demarche ten vollen wierd goedgekeurd, en Z. K. Hoogheid namens de geallieerde Mogendheden verzogt, wel eene commissie op ons te willen nemen als de eerste Hollanders welke zich daar geprononceerd hadden, welke, juist overeenkomstig onze denkbeelden, éénheid van plan en kragt aan de omwenteling in Holland zoude geven, waarvan men tot op dat ogenblik geene de minste narigten had bekomen, wordende ons beloofd, dat die commissie ons per estafette zoude worden nagezonden; dien eigen dag conferentie met den Generaal VAN SUCHTELEN, welke ons toen brieven van de Vorstin Douarière deed zien, waaruit gebleek, dat ook zij onkundig was van, en ongerust over de loop der zaken in Holland.

Eindelijk in den avond eene conferentie met Sir THORNTON, ten gevolge van welke wij toezegging van de gevraagde licen-

ces voor de twee te Groningen gereed gemaakte schepen bekwamen om wapenen en ammunitie uit Engeland te halen, alsmede de vriendschaplijkste belofte van gewapende Groot-Brittannische schepen om de Eems en Hunse te beveiligen, en van de Eemszijde den vijand te Delfzijl intesluiten.

29 Nov. Na afscheidsaudientie bij den Generaal VAN SUCHTELEN, vertrokken wij naar Bremen en des avonds gearriveerd te Soltau. Hier, de toenmalige verzamelplaats van eene ongehoorde menigte remonte paarden, door den landman van alle kanten van het toneel des oorlogs uit vrees voor vijandelijkheden en gebrek aan voeder bijeengebragt, met den Heere KÖHLER van Soltau arrangementen gemaakt over de aankoop van geschikte remonte paarden voor Hollandsche cavallerie tot eenen ongehoorden lagen prijs; doch waarvan men, wegens nimmer daarop van dezen kant bekomen antwoord, heeft moeten afzien.

30 Nov. Van Soltau naar Bremen.

1 Dec. Te Bremen met den Generaal VAN WINTZIGERODE geconfereerd.

2 Dec. Een aantal oud-Nederlandsche officieren verzameld en aangemoedigd.

3 Dec. De dadelijke opmarsch van eene der drie geformeerde Compagnien gearrangeerd en ook over de aankoop van remonte paarden met eenen der grootste leveranciers voorlopig gehandeld. (Zie Bijl. 5 en 6).

4 Dec. Vruchteloos gewagt hebbende naar de beloofde depêches van den Kroonprins van Zweden, naar Oldenburg vertrokken. (Zie Bijl. 7).

5 Dec. Bij gelegenheid van de plegtige Feestviering over de terugkomst van Z. D. Hoogheid den Hertog VAN OLDENBURG, bij denzelven particuliere audientie ontvangen, waarin de vleijenste toezegging bekomen van accueil en bevordering van den doormarsch en de recrutering der voor ons Vaderland bestemde oud-Nederlandsche Militairen, terwijl in het bijzonder onze demarche goedgekeurd en alle mogelijke hulp toegezegd werd.

Op dienzelfden dag per estafette met eenen geleidenden brief van zekeren aan ons door den Generaal VAN SUCHTELEN afgezondenen Heer E. VAN DER HOEVEN (van Voorschoten nabij Leiden) de rescriptie van den Kroonprins van Zweden d.d. 1 December uit Boitsenburg geschreven ontvangen, met eene

zeer vriendschaplijke brief van den Heere VAN SUCHTELEN zelve. (Zie Bijl. 8, 9 en 10).

6 Dec. Van Oldenburg naar Westerstede, om aldaar den achtingswaardigen majoor DETHMERS (naderhand door Z. M. met eene Commissie naar Rusland belast) over onze reis, en meer bijzonder over den doormarsch en de recrutering van onze oude militairen te onderhouden.

7 Dec. Van Westerstede naar Leer.

8 Dec. Van Leer tot Winschoten.

9 Dec. Van Winschoten naar Groningen.

10 Dec. Conferentie met Commissarissen Generaal, onder vrugteloos aanbod van de twee gereed liggende schepen van de licences, om uit Engeland wapenen en ammunitie te halen, waaraan toen dringend gebrek was, en nog tot in Maart 1814 is geweest. (Zie Bijl. 11).

11 Dec. Rapport gedaan aan Zijne Koninklijke Hoogheid den Souvereine Vorst, waarop nimmer antwoord is gekomen. (Zie Bijl. 12).

Zedert dien tijd heeft J. R. MODDERMAN, tot zijne functien van districts commissaris terugtredende, zich onafgebroken onledig gehouden met de administratie van zijn kwartier — de verzorging der niet verzekerde subsistentien voor de gewapende magt uitmakende de regtervleugel van de Blokkade der vesting Delfzijl — de aanschaffing van wapenen (zijnde voor hem alleen 400 geweren van het eiland Helgoland door den Russischen Baron ROSIN ontboden) — en de aanwerving van vrijwilligers; — welke laatsten tot op 400 man gebragt hebbende, is hij daarmede naar de Blokkade van Delfzijl op den 12 Januarij 1814 vertrokken, heeft het commando van den rechtervleugel dier Blokkade kort daarna wegens het vertrek der Pruissische trouppes moeten op zich nemen, en is voor die vesting gebleven, gestadig tevens zijn district administrerende tot in Maart 1814, toen eene hevige ziekte hem daarin voor eenigen tijd verhinderde, zoodat kort na zijn herstel de vesting Delfzijl zich overgaf en hij tot zijne gewone werkzaamheden als districts commissaris terug konde keren.

BIJLAGEN.

1.

MISSIVE *van den Baron* ROSIN *aan den Heer* MODDERMAN.

Lieber MODDERMAN. Der Officier mit Briefen von mir nach dem kommandirenden Generalen, wird in ihrer Geselschaft zu ihm reisen; Ich wünsche und hoffe von allen den besten Erfolge selbst von *den hiesigen.* Sprechen sie mit dem Generalen WINTZIGERODE ausführlich, und kommen sie bald zurück zu ihrem ergebenen

Freund

17 Novb. 1813. *(gezeichnet)* B. ROSIN.

2.

PAS *van den Generaal* VAN WINTZIGERODE, 22 *Nov.* 1813.

Auf Befehl Seiner Kaiserlichen Majestat
ALEXANDER PAWLOWICZ
Selbstherrschers aller Reussen,
&c. &c. &c.

Vorzeiger dieses der Herr Unterprefekt J. R. MODDERMAN und Herren V. ALBERDA sind von Bremen nach Celle in 's Hauptquartier Sr. Kgn. Hoheit des Kronprinsen zu gehen; zu mehrerer Bekraftigung ist dieses von mir unterschrieben und mit meinem Wappen Petschaft besiegelt. — Hauptquartier Bremen den 22 Novembre 1813.

Seiner Kayserlichen Majestat, meines Allergnadigsten Herrn,

Sämmtliche Behörden sind invitirt diese mit wichtigen Depechen chargirte Reisende schleunig

wohlbezahlter General von der Cavallerie und Ritter,

WINTZIGERODE.

Pass: Celle 24 Novb. 1813.
Oberst v. DIOZANOISKI
Commandant.

und ohne den geringsten Aufenthalt beforderen zu lassen.
Gültig zuruck
Lunebourg i. C. 17/29 Novb. 1813. General
SUCHTELEN.

3.

MISSIVE *van de Heeren* ALBERDA *en* MODDERMAN *aan den Kroonprins van Zweden,* 23 *Nov.* 1813.

A Son Altesse Royale le Prince Royale de Suéde Géneralissime de la Grande armée du Nord des trois hautes Puissances Coalisées.

Monseigneur!

Nous avons manqué le but de notre voyage de Bréme à Celle, où nous esperions trouver Votre Altesse Royale, savoir celui de Vous remettre dans une audience particuliére les dépêches de S. E. le Général Comte DE WINTZIGERODE dont nous étions porteurs. — dépêches développantes et l'objet et le but de nos sollicitudes dont il à partagé les motifs.

Notre retour pour la Patrie est pressant, et nous oblige de renoncer au plaisir que nous aurions éprouvé, en Vous developpant personnellement l'opinion sur la révolution Hollandaise, que nous avons conçue sommairement dans la note ci-jointe.

Ayant été des premiers habitans des Provinces (Hollandaises) ci devant Unies, qui ont eu le bonheur de voir les trouppes liberatrices de notre souffrante Patrie, nous nous sommes trouvé aussi les premiers disposés pour *activer* l'esprit assoupi de la nation, qui au moins dans notre département parait animé d'un désir pur et patriotique pour faire tous les efforts qui peuvent tendre à la revendication de l'ancienne gloire et de l'ancien estime du nom Hollandais.

Nous n'ignorons pas Monseigneur! que lors d'une entreprise comme celle qui tend a exciter et mettre en mouvement un peuple tel que le nôtre, on doit concilier avec le zêle pour la bonne cause, et l'esprit d'entreprise, la prudence et la

fermeté, et nous jugeons necessaire de Vous dévélopper notre position et l'esprit public sous ces rapports.

Le zèle pour la bonne cause, déjà manifesté lors des premiers jours de l'approche des armées alliées, s'augmente de jour en jour, par le ressentiment des injustices, des vexations et des outrages, qu'un Gouvernement tyrannique n'a que trop multipliés, et auquel le retour de fils, de parens, et epoux arrachés à leur familles par des conscriptions, levées et arrestations arbitraires, donne de jour a jour de nouveaux alimens.

L'esprit d'entreprise surpasse ce qu'on pourroit attendre d'un carractère national tel que le nôtre et nous a guidé nous mêmes dans ce que nous venons d'entreprendre à ce moment. — Pères de famille, établis d'une maniére à ne pouvoir légèrement quitter la Patrie, certes notre sort seroit funeste et terrible, si jamais l'ennemi parvint a lutter avec quelque espérance contre les forces alliées, ou même dans le cas qu'un parti de ses armées que Vous observez maintenant fit sa retraite par notre province; — et néanmoins nous avons quitté tout ce que devoit nous être cher pour contribuer à l'armement de nos concitoyens, à l'organisation de la révolution, et à la régularité des approvisionnemens nécessaires pour les armées alliées, par tous les moyens qui seroint à nôtre pouvoir.

La prudence quoique d'ailleurs nécessaire pour ne pas perdre les fruits des succès obtenus et afin de guider les pas chancelans d'un peuple soulevé, l'est moins pour un peuple tel que le nôtre, qui par son esprit de commerce et de phlegme, seroit plutôt disposé à l'attiédissement de son entousiasme, qu'a des excès de zêle, et qui dans le fait vient de prouver que même l'oppression tyrannique sous laquelle la Hollande à gemie n'a pas pu porter la nation à des excès de vengeance, et que les Magistrats conservés dans leur fonctions ont deployé sous le nom de prudence, des mesures qui ne tendent qu'à se préserver contre la vindicte d'un tyran, qui ne doit plus jamais regner sur notre pays.

La fermeté enfin manque à cette administration provisoire, soit qu'elle se trouve dépourvue d'armes et d'armement, menacée comme elle l'est par les garnisons des deux places fortes et voisines Delfzyl et Coevorden, soit qu'elle voie de la difficulté à se rendre aux voeux du peuple pour l'ancienne maison d'Orange, dont nous avons donné malgré eux le pre-

mier exemple, soit enfin pour d'autres raisons que nous ne désirons approfonder.

Cette fermeté pourtant est nécessaire, — et l'unique but de nos désirs et de notre démarche.

Il nous faut des armes, des munitions de guerre, des Magistrats zêlés et fermes, des instructions pour pourvoir régulièrement aux besoins des troupes alliées, et surtout nous avons besoin d'une autorisation pour appuyer l'esprit vraiment national, en faveur de la maison d'Orange.

Nous espérons que Votre Altesse sera persuadé que nos démarches ne sont souillées par aucun intérêt personel, et prenons la liberté de nous référer ultérieurement à la note ci-jointe qui contient le développement ultérieur de nos idées.

Nous comptons de retourner demain a Brème au Quartier Général de S. E. le Général Comte DE WINTZIGERODE, par l'intermédiaire du quel nous espérons apprendre la décision de Votre Altesse Royale, ayant l'honneur etc.

Celle ce 23 Novembre 1813.

Signé { G. H. VAN ALBERDA. / J. R. MODDERMAN. }

4.

NOTA *van dezelfde Heeren aan denzelfden Prins*, 23 Nov. 1813.

Le 23 Novembre 1813.

A Son Altesse Royale le prince Royal de Suéde, généralissime de l'armée du Nord.

Monseigneur!

Enflammés, depuis longtems du désir le plus vif de concourir de tous nos moyens, pour secouer le joug, sous lequel la Nation Hollandaise gémissait depuis trop longtems; — animés par la conviction, que nous avons de pouvoir faire plus que des efforts individuels, pour parvenir à ce but sacré, nous avons cru, dès le moment d'une apparence de réussite si grande.

que celle, que nous ont donnée les dernières batailles, ne plus devoir différer d'un seul jour l'exécution du projet dépuis longtemps tramé.

Le soussigné J. R. MODDERMAN, sous-préfet de l'arrondissement Winschoten, Département de L'Ems occidental, le plus rapproché du théâtre de la guerre, s'est cru acquitter du devoir, qu'impose au vrai patriote l'oppression de son pays, en se réunissant aux Cosaques et en se concertant avec Mr. le Baron ROSIN, commandant l'avant-garde, afin de chasser, pour jamais, les ennemis de la liberté et du bonheur d'un peuple, qui peut-être n'a pas merité pareil sort.

L'autre, ancien gentilhomme du Département, d'une famille, connue, depuis un tems immémorial, pour son patriotisme et dévouement au Bien public, (le soussigné) G. HORENKEN VAN ALBERDA, pénétré du même sentiment et du même zêle, a secondé les dites mesures, en voulant bien, en attendant, se charger des affaires courantes de la sous-préfecture, pendant le moment de l'invasion des Cosaques, pour le maintien de l'ordre et de la tranquillité publique.

Comme les soussignés désirent de continuer à seconder les efforts généreux des Puissances coalisées pour la revindication de la liberté de la Hollande, mais ne le veulent, que d'une maniére regulière et bien raisonnée, permettez, Monseigneur! qu'avant tout, nous Vous sommettons nos idées sur l'insurrection générale de la Hollande, dont nous voulons donner l'exemple, comme Votre Altesse doit le savoir par les Rapports de Mr. le Baron ROSIN, et à laquelle nous désirons donner une direction, qui convienne le plus avec le plan des Puissances coalisées et soit le mieux adaptée non seulement pour enflammer, mais aussi pour conserver l'enthousiasme de tous les Hollandais.

En premier lieu: nous avons observé partout une joie vive, pure et exemplaire chez tous les habitans du Département, d'être délivrés du joug, que la réunion forcée à un Empire voisin et allié n'aurait pu manquer de faire détester, quand même le commerce et l'industrie d'un peuple laborieux n'eussent été abimés par cette réunion si fatale à de paisibles citoyens, qui préféreraient de condescendre à toutes les dispositions sur leur sort, plutôt que de risquer, par une guerre, qu'on aurait nommée civile, le reste des sources, pas encore taries de l'ancienne prospérité.

En second lieu nous avons vu, que là où l'enthousiasme était le plus fort, le mieux dirigé et vraiment patriotique, savoir dans l'arrondissement de Winschoten, tous les voeux se réunissaient en faveur de l'ancienne maison d'Orange, par le souvenir du bonheur, dont la Nation Hollandaise a joui pendant le Stadhouderat, et que, sans les moindres intrigues, de lui même tout le peuple se décorait de la cocarde couleur d'Orange, tant anciens Orangistes, que ceux du parti opposé, tous réunis, comme le deviennent les compagnons d'infortune, n'ayant tous qu'un même voeu, savoir: celui de délivrer la patrie, et qu'un même sentiment de réconnaissance pour les bienfaits, dont les Puissances coalisées comblent la Hollande, en ne la considérant comme conquête, et pour ceux, que la maison d'Orange a répandu antérieurement dans les provinces, en se sacrifiant pour fonder sa liberté primitive, et plus tard pour éloigner les malheurs d'une guerre en quittant le pays, et tout ce qui y était d'engageant pour une maison si distinguée et si ancienne dans la Hollande.

Une autre observation, que nous avons eu l'occasion de faire, est que quoique l'enthousiasme général fait crier *aux armes*, cependant l'insurrection reglée, comme elle doit l'être, pour ne pas dégénerer en brigandage et pour ne pas armer des malveillans, n'aura lieu que quand on donne une commission à ceux, qui veulent se mettre à la tête, et aura remplacé pour le moment des Magistrats, qui n'ont point l'énergie nécessaire pour les événemens du jour.

Enfin nous avons jugé devoir Vous soumettre la difficulté, qui naît de ce qu'on n'a aucune arme à feu, hormis un petit nombre de fusils de chasse, et qu'on n'obtiendrait point des armes de l'Angleterre, si elles ne fussent demandées de la part des puissances coalisées, ou du moins par des personnes avouées par elles.

La premiére des observations, que nous avons eu l'honneur de communiquer à Votre Altesse Royale, doit la persuader de la bonne volonté, qui anime nos compatriotes et de ce qu'on doit en espérer.

La seconde Vous est proposée pour faire voir, quel est le pli, qu'a pris l'enthousiasme des habitans en général, et surtout pour fixer Votre attention sur une difficulté, qui nous a fait entreprendre un voyage très pénible, nommément: celle de savoir, autant, que la discrétion le permet, s'il pourrait être

désagréable aux Puissances coalisées, qu'on met la cocarde couleur d'Orange, auquel tout le monde tient, à l'exception de quelques malveillans, et qu'on ne doit plus considérer, comme cocarde de parti, mais comme *Signal de Réunion*, ou si votre Altesse jugerait plus convenable de faire porter l'ancienne cocarde noire avec un petit liserè d'Orange, ce qui aurait en même tems pour le peuple la couleur chérie et pour les militaires celle de la Russie.

Notre troisiéme observation est faite, pour nous justifier de ce que nous sommes pas encore mis à la tête de ceux, qui n'attendent que notre signal, pour s'armer à la défense de leurs foyers, contre tout attentat, que les Français se permettraient dorénavant; vu, que nous n'avons aucune commission, qui autorise à pareil armement général, par laquelle seule on peut distinguer un effort de brigandage; commission, qui devrait, en même tems, donner pouvoir, d'appeller dans l'administration provisoire du pays des Magistrats zélés, enthousiasmés pour la bonne cause, et d'en éloigner pour le moment des Magistrats trop pusillanimes, pour bien soutenir ceux qui se déclarent contre la France.

Monseigneur! Permettez de Vous dire, que, comme nous avons déjà risqué tout ce, à quoi des pères de famille peuvent s'exposer, en pareil cas, nous continuerons de faire les plus grands sacrifices pour la bonne cause — que même nous nous flattons de réussir et que nous n'envisageons ancune récompense, que la confiance de Votre Altesse Royale; parce que le bonheur de nos concitoyens nous est à coeur comme le nôtre, et que nous sommes déjà assez heureux de pouvoir leur être utiles dans cette époque éclatante; mais que, si nous nous mettrons à la tête avec ceux, qui voudront nous seconder, qu'alors il faut que nos efforts soient autorisés, afin que nous soyions distingués des brigands, qui intriguent pour des intérêts personels et clandestins, qui s'armeraient contre la patrie, quand on leur permit de soulever la populace sans la moindre précaution.

L'objet de la derniére observation, que nous avons eu l'honneur de faire à Votre Altesse est le besoin urgent d'armes.

Il est nécessaire, qu'on en envoye d'Angleterre, ce qui pourrait sans danger être debarqué, ou bien à l'embouchure de la rivière le *Hunse*, qui traverse Groningue, ou bien dans les

environs de Norden, si l'on crut la garnison de Delfzyl capable de pousser ses excursions jusqu' à cette rivière.

Il est difficile de fixer les besoins — pourtant nous nous flattons, qu'on pourrait faire d'abord la distribution de 3 à 4000 fusils et le reste de l'armement pour l'infanterie, de 5 à 700 arquebuses pour des tirailleurs....... et de 2 à 300...... sabres pour de la cavallerie à former de jeunes gens volontaires, avec autant de couples de pistolets, et enfin 60 à 70 caisses de tambour, pour l'infanterie et les tirailleurs.

Si l'on pourrait obtenir ces armes, à condition, que la valeur en serait payée d'abord, après que l'on eut quelque organisation, qui rend le prélèvement possible, les difficultés seraient levées, qui naissent de ce qu'on est destitué de fonds nécessaires pour le moment; alors nous aurons le moyen d'user de l'influence trés grande, qu'on, entre nous, a sur les équipages de l'esquadre de Texel; . . . . connait particuliérement la marine de la lévée, qui sont en grande partie du departement de Groningue; — alors secondés d'infanterie régulière, qui nous manque, nous pourrions en imposer à la garnison de Delfzyl, qui rèpand partout la terreur, par ses excursions de brigandage et par l' idée qu'elle formera l'inondation avec l'eau de mer, ce qui gâterait une grande étendue de terrain très précieuse, du moins pour plus de vingt ans; tandis que, d'un autre côté, nous mêmes nous ne sommes pas sûrs de n'être enlevés un jour ou autre à Winschoten ou à la campagne par une patrouille de cette même garnison, qu'on ne peut empêcher, si longtems, que nous n'avons point d'infanterie, pour lui opposer et de lévée en masse pour lui montrer une attitude ferme.

Voilà, Monseigneur! ce que nous avons voulu Vous dire, animés par nul autre motif, que par l'amour de la Patrie.

Daignez agréer notre hommage aux vertus rares et aux talens que Vous avez bien voulù consacrer au bonheur de l'Europe, déja trop longtems affligée, et excusez le long entretien de ceux, qui . . .

5.

NAAMLIJST *van Officièren welke zich den 22sten November* 1813 *en volgende dagen te Bremen hebben aangegeven bij de Heeren* V. ALBERDA & MODDERMAN *om mede tot de bevrijding van het Vaderland dadelijken dienst te praesteren.*

Overste P. L. W. Baron van Wiedenbruck.
Capitain Schaffner.
— Tecko.
— Emmen.
— Eischholtz.
Lieutenant Reydt.
— Lipp.
— Boerdorp.
— Framer.
— van Zon.
Lieutenant van Zon.
— Voygt.
— Slingelandt.
— Slangenburg.
— Koole.
— Waardenbroek.
— Aalemans.
— de Roos.
— Schutters.
— Eichholtz.

6.

NAAMLIJST *der Officieren, Onder-Officieren en Manschappen, behoorende tot het Hollandsche Legioen Jagers, 't welk te Bremen verzameld wordt.*

1ste COMPAGNIE.
Capitain.
Capitain Cailliou.
Onder-Officieren.
Sergeant Turner.
Jagers.
Caporal Eekhout.
Jager van den Berg.
— Sisel.
— Gastelaars.
— Picard.
— de Graaff.
— van Neuzen.
— Lakervelt.
— Hern.
Jager Suurdeeg.
— de Planchon.
— Spierings.
— Reeue.
— Malsbourg.
— Engelsman.
— Smet.
— Capelle.
— Mitte.
— van den Dollen.
— Marievoet.
— Noye.
— van Keulen.

2de COMPAGNIE.
Capitain.

Capitain	Lambrechts.
	Jagers.
Caporal	van Loo.
—	de Buys.
Jager	Vreedenburg.
—	Aheren.
—	Schrader.
—	Jansen.
—	Bondebal.
—	Leudering.
—	Giereus.
—	Kosterman.
—	Simkes.
—	de Bug.
—	Marteus.
—	Soetens.
—	Cock.
—	van den Busschers.
—	van Eyssen.
—	Wispoel.
—	Ossen.
—	Brouwer.
—	Amerongen.
—	van Ollebroek.
	3de COMPAGNIE.
	Capitain.
Capitain	Kern.
	Onder-Officieren.
Sergeant	Roskamp.
	Jagers.
Jager	Vink.
—	Beemster.
—	Hoenstijn.
—	Regener.
—	Stynmeyer.
—	van Breemen.
—	van den Berkmortel.
—	Plaizier.
—	Gishard.
—	Brouwer.
—	Capjo.
—	Boujon.
—	van Kamp.
—	van Kerkhoven.
—	Mertens.
—	Bonmer.
—	Copiaus.
—	Goedhals.
—	Verschoten.
—	Melens.
—	Haan.
—	Euleus.
—	Leemans.
—	Levense.

7.

MISSIVE *van de H.H.* A. *en* M. *aan den Generaal* VAN SUCHTELEN, 3 *Dec.* 1813.

Bremen le 3

à Mr. le Général VAN SUCHTELEN,
au Quartier G[l] du Prince royale de Suéde.

Monsieur le Baron!

Tres peinés de n'avoir point reçu la piéce que nous attendions içi du Quartier Général, et ne voulant point pour cela

différer d'un seul instant notre voyage pour retourner dans nos foyers, où nous pourrions être de plus grande utilité qu'ici, nous avons jugé nécessaire de vous envoyer un officier Hollandais, Mr. KERN, porteur de la présente, afin qu'il se charge de ce qu'on voudra bien nous addresser, de même que du permis que sir THORNTON nous a promis pour les deux bâtimens destinés pour l'Angleterre. Il est trop essentiel que nous représentions une commission quelconque, pour que nous n'insistérions là dessus, mais cela n'empêche point que nous ne préparerions les mesures à prendre.

Veuillez avoir la bonté d'accélérer par votre très puissante intercession l'envoi de ce que nous intéresse, et croire que nous ne négligerons rien de ce qui peut contribuer à délivrer notre chère patrie du joug sous lequel elle à gémie déjà trop long temps.

Ici nous n'avons pas été inactifs — nous avons engagé trois capitaines Hollandais (dont l'un est Mr. KERN) de se rendre le plus promptement possible chez nous avec les cadres de trois compagnies qu'ils viennent de former ici de bons soldats Hollandais; — nous engagerons en même tems tous les anciens officiers qui se trouvent ici, afin de nous suivre de même, dès aussitôt que nous aurons reçue la commission. Soyez persuadé cher Général! que nous sommes animé d'un zèle patriotique, qui nous voue sans aucune restriction à la bonne cause, et que nous sommes hautement pénétrés de votre bienveillance et de votre très puissante intercession, tandis que nous savons que pour un ancien compatriote rein ne peut être plus cher et empressé, que de contribuer au bonheur d'une nation qui mérite un meilleur sort.

Quant aux nouvelles de la Hollande, rien ne nous parait organisé, et il est très essentiel que des mesures efficaces soient prises, qui réunissent l'amour pour l'indépendance qui caractérisoit les anciens Bataves, avec la solidité qu'on peut exiger des Hollandais de notre siècle.

Excusez la peine que nous donnons à votre Excellence, et daignez agréer l'assurance très sincère de la haute et respectueuse considération, avec laquelle nous avons l'honneur d'être,

de Votre Excellence!
les très humbles et obéissans Serviteurs:

Signé { G. H. VAN ALBERDA.
J. R. MODDERMAN.

8.

BRIEF *van den Heer* VAN SUCHTELEN *aan de H.H.* A. *en* M., 3 *Dec.* 1813.

Messieurs!

Monsieur VAN DER HOEVEN qui vous remettra celle ci pourra vous dire, dans quel moment de confusion et de presse je reçois votre expédition, que j'ai l'honneur de vous transmettre ci-jointe; nous sommes absolument sur le point de partir, et je me compte encore assez heureux que cela ait été terminé avant de nous éloigner d'avantage. — J'y joins les passeports que vous avez désirés de Mr. DE THORNTON, pour les deux vaisseaux à envoyer à Angleterre. Le bon Dieu bénisse alterieusement vos desseins salutaires! Je suis trop heureux d'être un des faibles instrumens dont la providence daigne se servir, pour contribuer tant soit peu à la délivrance de ma patrie.

Je me félicite d'avoir fait à cette occasion votre connaissance, et je vous prie de me croire avec une considération distinguée,

Messieurs!

Votre très humble et très obéissant Serviteur,

Boitzenburg le 3[me] Décembre 1813.

(Signé) SUCHTELEN.

9.

RESCRIPTIE *van den Kroonprins van Zweden aan de H.H.* A. *en* M., 1 *Dec.* 1813.

Messieurs HORENKEN VAN ALBERDA et MODDERMAN!

Le dessein des Puissances alliées étant de ne pas laisser attiéder dans les provinces de la Hollande reconquises par leurs armes le mouvement national, qui tend à recouvrer leur ancienne indépendance, je vous autorise à faire connaitre ces intentions au peuple Hollandais, et je pense que, pour prévenir les funestes effets de l'anarchie, vous devez désigner les citoyens le plus notables des provinces, pour former une administration

provisoire, semblable à celle d'Amsterdam, et à laquelle s'adresseront les autorités militaires qui auront quelque demande à faire.

Je rends justice et je loue les sentimens de patriotisme qui vous guident, et je vous donne l'assurance que j'appuyerai de tout mon pouvoir les voeux et les effets de la nation Hollandaise.

J'ai désigné Monsieur le Général en chef Baron DE SUCHTELEN, Hollandais de naissance, pour recevoir les communications que les administrations de votre pays pourraient avoir à me faire; c'est aussi par son intermédiaire, qu'elles recevront les décisions que les circonstances exigeront. Sur ce je prie Dieu qu'il vous ait, Messieurs! en sa sainte et digne garde.

à Boitzenbourg, (Signé) CHARLES JEAN.
le 1r Décembre 1813.

10.

MISSIVE *van den Heer* E. VAN DER HOEVEN *aan de H.H.* A. *en* M., 5 *Dec.* 1813.

Messieurs!

J'ai été bien faché de ne vous avoir point trouvé hier à Bremen à mon retour du Quartier général que j'ai laissé a Ratzebourg.

Le Général SUCHTELEN m'avait prié, en vous remettant les passeports que vous attendiez, de vous assurer de nouveau et de sa considération et de l'intèrêt qu'il prend a la réussite de vos desseins. L'heureux événement qui vient d'avoir lieu dans notre Patrie, Messieurs! en rendant vos efforts moins pressans ne les rend point inutiles, il en assure au contraire le succès.

Mortifié, Messieurs! d'avoir manqué cette occasion de faire votre connaissance personnelle, je profite du départ de Messieurs LANDSBERG, KERN etc. pour vous faire parvenir votre expédition, dont vous voudrez bien leur donner un reçu.

J'ai l'honneur d'être avec une considération distinguée,

Messieurs!

Votre très humble et trés obéissant Serviteur:

Bremen le 5 Décembre 1813.

(Signé) E. VAN DER HOEVEN,
à Voorschoten proche Leyden.

11.

MISSIVE *van Commissarissen-Generaal aan den Souvereinen Vorst*, 11 *Dec.* 1813.

Doorluchtigste Vorst en Heer!

De Heeren J. R. MODDERMAN, tot hiertoe gefungeert hebbende als onder-prefect van het arrondissement Winschoten, en G. VAN HORENKEN ALBERDA hebben, bij hun retour van de Noord-Armee der Geallieerde Mogendheden, op gisteren aan ons openinge gegeven van derzelver reis, met voorkennis en aveu van den Rus-Keizerlijken Overste, Baron ROSIN, ondernomen, mitsgaders van hetgeen hun in de gehoren der onderscheidene chefs is voorgekomen.

Hoe zeer wij den ijver van gemelde Heeren, ten algemeene nutte van de goede zaak des Vaderlands aan den dag gelegd, wel willen prijzen, agten wij het niettemin onzen pligt te zijn, uithoofde van de zoo gelukkige order van zaken onder het hoog wijs bestuur van Zijne Doorluchtige Hoogheid den Heere Prins van Orange vastgesteld, niet te kunnen nog te mogen treden in de ingredienten der onderscheidene objecten welke de gedane openinge oplevert, maar die Heeren te moeten renvoijeren aan uwe Doorluchtigste Hoogheid of het algemeen Bestuur der Vereenigde Nederlanden, ten einde de voorschrevene zaken ter kennis van Hoogstdenzelven te brengen.

Wij hebben de eer met den diepsten eerbied te zijn,

Doorluchtigste Vorst en Heer!
Uwer Doorluchtigste Hoogheid zeer

gehoorzame en getrouwe Dienaren.
De Commissarissen Generaal in het
Departement van de Wester-Eems:
(was get.) E. J. ALBERDA. E. LEWE,
Groningen den 11 coll. conc.
December 1813. (get.) M. SALVERDA.

12.

RAPPORT *van de H.H.* A. *en* M. *aan den Souvereinen Vorst*, 11 *Dec.* 1863.

Vergun aan twee Uwer welwillendste onderdanen in de eerste plaats Uwe Hoogheid geluk te wenschen met Hoogstdeszelfs terugkomst in een Land, 't geen zonder dezelve voor altijd verloren en reeds aan den oever van deszelfs ondergang was; en tevens Uwe Hoogheid verslag te doen van de zwakke pogingen, welke wij hebben in 't werk gesteld, om met alle onze krachten en geheel onze invloed het groote werk der afschudding van het juk der Fransche overheersching en van de weder inroeping van het doorluchtige Huis van Oranje te bevorderen.

Nadat wij bij het inrukken der Russische Keizerlijke troupes, in het arrondissement Winschoten, alles gedaan hadden, gezamentlijk met den Heere W. R. DE SITTER, als voor de goede zaak zeer gezeleerd, om den vijand tot den aftogt te noodzaken en onze verlossers met opene armen te doen ontvangen; — nadat wij in dit ons arrondissement de ondubbelzinnigste bewijzen gezien hadden van den algemeenen wensch naar de herstelling van het Huis van Oranje, en naar wapentuig, om dit gevoelen met daden aan den vijand te betoonen; — terwijl wij zagen, dat de Geallieerden zich hoegenaamd in geene de minste politieke zaken mengden, en alleen de regering provisioneel in handen van dezelfde persoonen lieten, welke daar mede door het Fransch Bewind belast waren geweest; toen besloten wij tot eene reis naar het Hoofdkwartier, ten einde het te vergeefsch, zonder wapentuig, te wapen geroepen volk daarvan te voorzien niet alleen, maar ook om, wanneer dit met de intentie der Geallieerden overeen kwam, meer kragtdadige

pogingen aan te wenden tot het ondersteunen van den bij ons algemeen geuitten wensch ten voordeele van Uw Doorluchtig Stamhuis; — terwijl wij te gelijk ons voorstelden, over militaire requisitien en over het emploi van Hollanders in nieuwen activen dienst met de Commissarissen generaal te aboucheren.

Zonder andere commissie dus, als die welke ieder vaderlander van zelve heeft, als hij het belang des vaderlands kan bevorderen, en ziet dat anderen zich daaraan nog niet gelegen hebben laten leggen, doch met voorkennis en op raad zelve van den Baron ROSIN, commanderende de Rus-Keizerlijke troupes, begaven wij ons op den 18den november, twee dagen na de aankomst dier troupes te Groningen, op reis naar het Hoofdkwartier van den Generaal WENZINGERODE, wien wij aantroffen te Bremen.

Door dezen wierden wij uiterst vriendelijk ontvangen en geinformeerd, dat voor zoo verre hij met de zaak bekend was, ten aanzien van Hollands lot nog niets gedecideerd moest zijn, en alles slechts zich moest bepalen tot het verdrijven der Fransche troupes; doch dat in allen gevalle het hem van veel belang voorkwam te zijn, dat wij naar het Hoofdkwartier van den Kroonprins ons begaven. Dezen te vergeefsch te Celle gezocht hebbende, zonden wij inliggende schriftelijke Nota en keerden naar Bremen terug.

De Generaal WENZINGERODE echter was niet te vrede met deze terugkomst en engageerde ons andermaal om het Hoofdkwartier naar Lunenburg te volgen, waartoe wij te meer besloten, om dat wij alle uwe brave oude Officieren zagen branden van verlangen, om eenige meerdere zekerheid te hebben nopens de oogmerken ten aanzien van Holland gevoed.

Wij kwamen dan eindelijk te Lunenburg bij het groote Hoofdkwartier aan en vonden daar den achtingswaardigen Generaal VAN SUGTELEN, welke geheel geporteerd voor de zaak van Holland en nog vurig gehegt aan het Huis van Oranje, onze Nota ten hoogsten goedkeurde en ons den volgenden dag aan zijne Koninklijke Hoogheid voorstelde.

De Kroonprins keurde geheel onze denkbeelden goed, en bad ons ten eersten naar Holland terug te keeren, ten einde te zorgen, dat zooveel mogelijk op alles goede order gesteld en de geestdrift aangevuurd wierdt.

Wij bekwamen naderhand van Hoogstdenzelven inliggenden

Brief, tot dat oogmerk strekkende, en op datzelfde moment van den Engelschen Minister THOMSON twee paspoorten voor twee Hollandsche schepen, welke te Groningen zeilreeê lagen, en uit de Hunse onmiddelijk konden vertrekken, om het noodig wapentuig voor dit gewest uit Engeland te halen.

Hierop teruggekomen te Bremen, engageerden wij drie Hollandsche officieren, om de cadres van even zoo vele compagniën uit gemeene Hollandsche militairen bestaande provisioneel te formeren en ten spoedigsten naar herwaards over te komen, zoo als dan ook werkelijk door hun is gedaan, zoodat wij elk oogenblik de Heeren KERN, CAILLOU en LAMBRECHTS met min of meer tachtig man hier verwagtten.

Vervolgens hebben wij op ons genomen Uwe Doorluchtige Hoogheid voordeelig voor te dragen de Hollandsche officieren op nevensgaande lijst staande, welke hunnen dienst volgaarne hebben aangeboden, ook om onze vrijwillige wapening aanvankelijk te organiseren.

Eindelijk hebben wij, na een vijftigtal paarden voor onze vrijwillige cavallerie te hebben aangekocht en de noodige arrangementen te hebben gemaakt, om ten allen tijde de noodige remontepaarden Uwe Doorluchtige Hoogheid te kunnen bezorgen, bij Zijne Doorluchtige Hoogheid den Hertog van Oldenburg, zoo veel doenlyk, den gemakkelijken doormarsch en verdere aanwerving dier troupes aanbevolen, welke hier op de genegenste gevoelens aan den dag heeft gelegd.

Na dit alles gedaan, en na van den Generaal WINZINGERODE omtrent verdere militaire requisitiën de noodigen last ontvangen te hebben, keerden wij naar Groningen terug en vernamen daar, tot onze groote blijdschap, dat Uwe Doorluchtige Hoogheid hier te lande reeds gearriveerd was en reeds twee Commissarissen voor het Departement aangesteld had, namentlijk den Heer B. VAN ALBERDA en E. LEWE VAN MIDDELSTUM, zoodat ten minsten twee hoofdoogmerken van onze reis, het voorkomen van anarchie of het aanvuren van een te weinig energiek bestuur en het herstel van Uw Doorluchtig Huis, ten minsten dit laatste bereikt waren, en er slechts overig bleef te werken tot het aanschaffen der noodige wapenen en opening te geven van hetgene wij vernomen hadden ten aanzien van de militaire requisitiën door de bevelhebbers der Geallieerde armee gedaan of nog te doen.

De Heeren Commissarissen, aan welke wij nu verslag deden

van het door ons verrichtte, vonden goed ook ten aanzien der wapenrusting, niettegenstaande den drang der omstandigheden, ons aan Uwe Doorluchtige Hoogheid te renvoijeren, zoodat aan deze zaak niets gedaan kon worden, dan alleen dat de schepen, welke de ondergeteekende daartoe aan het vaderland aanbieden, zeilklaar gemaakt en naar Engeland gezonden worden, om niet door de nakenden winter geheel vast te geraken. hoezeer aan allerlei wapenrusting en krijgsbehoefte gebrek en de vijand door Delfzijl nog in het hart der provintie is.

Wij geven dan aan Uwe Doorluchtige Hoogheid verslag van ons verrichte en insteren, hoezeer overigens het oogmerk bereikt is, op Uwer Doorluchtige Hoogheids prompte order tot aanschaffing van wapenen en munitie, waartoe de kofschepen *Maria Josina*, capitein P. J. MUNTENDAM, en de *Vrouw Elizabeth*, capitein FRANS BEREND NIPPERUS, zoodra mogelijk te Londen disponibel zullen liggen.

Overigens is het ons bijzonder aangenaam, aanvankelijk dit kleine offer op het outer des vaderlands te mogen hebben brengen en bieden wij geheel onzen dienst, met verzaking van allen eigenbelang, aan Uwe Doorluchtige Hoogheid aan, om tot de vrijwillige wapening in dit gewest en al wat verder der goede zaak dienstbaar kan zijn, zoo veel mede te werken, als mogelijk en met Uwer Doorluchtige Hoogheid gerespecteerde orders overeenkomende zal zijn; — terwijl wij het oordeel van Uwe Doorluchtige Hoogheid alleen nopens het regtmatige van onzen gedanen stap van genoegzaam gewigt rekenen, om daarmede dat van anderen geheel te vergeten.

Wij zouden niet in gebreke gebleven zijn Uwe Doorluchtige Hoogheid onze persoonlijke opwachting te maken, indien de waarneming onzer functiën en het denkbeeld, dat wij hier van meer nut zijn, om de algemeene poogingen tegen den vijand te onderschragen, ons niet wederhield; doch wij bidden Uwe Doorluchtige Hoogheid desniettemin aan de oprechtheid der gevoelens niet te twijfelen, welke U mits dezen aangeboden worden.

II.

DAGVERHAAL *van het gebeurde te Groningen en in het Departement van de Wester-Eems, vóór, bij, en na het bezetten dier stad door de Russische Troupes.*

Terstond nadat de slag van Leipzig te Groningen was bekend geworden, bespeurde men onder de Fransche ambtenaren veel neerslagtigheid en hier en daar aanstalte om te vertrekken.

Reeds in de eerste dagen van November 1813 zag men dagelijks eene menigte Fransche Ambtenaren en Douaniers van den kant van Oostvriesland en Munsterland in deze stad aankomen. Deze werden hier echter alle opgehouden, om aan gene zijde der Zuiderzee geene kwade geruchten uit te strooien gelijk ook eenige Fransche dames, die den 6 van hier vertrokken waren naar de Lemmer, op order van den Generaal, commanderende de 31e Militaire divisie, werden terug gehaald.

Middelerwijl begon men echter den 2 November de verschrikkelijkste requisitien ter proviandering van Coevorden en Delfzijl uit te schrijven, met welke men die gansche week en ook nog in het begin der volgende voortging.

Op Donderdag den 4 November kwam de *Moniteur* van den 29 October alhier, waarin van den Franschen kant zelven de ongunstige resultaten van den slag bij Leipzig werden medegedeeld.

Langzamerhand hoorde men nu ook, dat de Russen van alle kanten naderden, en op Donderdag den 11 November, dat Aurich des Maandags te voren door dezelve bezet was.

Den volgenden dag schijnen reeds de Franschen alhier berigt gekregen te hebben, dat Zwolle door de Russen bezet was, ten minste dat dezelve in den omtrek dier stad waren, omdat op dien dag de Bureaux der Douanes, gelijk den volgenden al de Fransche Bureaux gesloten werden en er aan de Prefecture orde gegeven werd, om aan de Fransche ambtenaren reispassen af te geven, mits alleen over de Lemmer en over Harlingen.

Zondag den 14 kwam er tijding van de Onder-prefekt van Assen, dat de Cosakken te Meppel en op het Hoogeveen waren, en daarop zag men de nog overige Franschen met alle overijling de stad verlaten.

Duizenden van menschen waren er op de been en schoon er op het gelaat van alle Nederlanders vreugde en blijdschap te lezen was en slechts één gevoel alle harten bestuurde, dat namelijk van dankbaarheid, dat wij van vreemde ambtenaren verlost werden, zoo gebeurde er echter geene de minste ongeregeldheid.

Hiertoe droeg zeer veel bij, dat de geheele Nationale Garde en de gansche gewapende Burgermagt onder de wapenen waren, en dat men een aantal van de aanzienelijkste lieden verzocht had, zich ter bewaring der rust te wapenen, waarvan een veertigtal te paard door de stad patrouilleerden, gelijk in deze geheele omwenteling aan den fungerenden Maire, den Heer W. W. JULLENS, en den Colonel der gewapende Burgermagt, den Heer M. BUSCH, niet genoeg lof kan gegeven worden, daar men het voornamelijk aan hunnen rustelozen ijver, onvermoeide werkzaamheid en onkreukbare vaderlandsliefde te danken heeft, dat de rust hier geen oogenblik is gestoord geworden.

Des nademiddags te 2 uren werden reeds de meeste Fransche wapenen uit eigene beweging door de ingezetenen afgenomen, en des nachts werd er bevel gegeven, dat de gewapende Burgermagt en de Nationale Garde de Fransche cocarde zouden afleggen.

Middelerwijl waren reeds den vorigen dag al de poorten gesloten en de bruggen opgehaald, behalve de Apoort om de Franschen te laten vertrekken, en dit duurde den 14den den ganschen dag voort.

Des avonds om half 11 uren vertrok de Prefekt met den Divisie Generaal en de nog overig zijnde Zwitsersche troepen en Gens d'armes te paard en te voet.

Door de zorg der gewapende Burgers bleef hier dezen nacht gelijk ook al de volgende dagen alles rustig en stil. Des daags te voren was er altijd eene sterke wacht buiten de Apoort geweest, om den Franschen en hunne goederen een veiligen aftocht te bezorgen, gelijk er dan ook niemand derzelve noch voor zijn persoon, noch voor zijne goederen is gemolesteerd geworden, maar men integendeel alles gedaan heeft, om hen te bescher-

men, en hun lot, zoo dragelijk mogelijk, hunne reis zoo gemakkelijk mogelijk, te maken.

Reeds op den avond van den 14 kreeg men hier berigt, dat de Cozakken te Assen waren, en dien eigen nacht vertoonde er zich reeds eene patrouille van dezelve voor de Heerepoort, welke met eenige zich daar toen ophoudende en vervolgens naar Delfzijl gevlugte Gens d'armes eene kleine schermutseling hielden, waarbij een Gens d'armes gekwetst werd.

Den volgenden dag, den 15 November, vertoonden er zich weder des morgens te 9 uren eenige Kozakken voor de Heerepoort. Terstond kwam de gewapende Burgermagt op de Groote markt in de wapenen en de Colonel der Burgerij, de Heer M. BUSCH, en de Lt. Colonel SENN VAN BASEL, van de Nationale Garde, reden daarop naar de Heerepoort, om dezelve te openen en de brug neer te doen laten, waarop 9 Cozakken binnen reden, die welhaast van meerderen gevolgd werden.

Den volgenden dag, den 16, kwamen er nog meer Cozakken van den kant van Assen binnen, en dien zelfden dag arriveerde er ook nog een aanzienlijk detachement van den kant van Winschoten, vergezeld door den Heer onder-Prefekt van het Arrondissement van dien naam, den Heer J. R. MODDERMAN. Ook op dezen dag gaf de Baron ROSEN 1), commanderende het detachement Russische troepes, in dit Departement ingerukt, een proclamatie, waarin dezelve de Heeren Raden van Prefecture requireerde, om het bestuur van het Departement op zich te nemen, en voorts alle andere ambtenaren aanmaande en gelaste op hunne posten te blijven, en verklaarde dat alles provisioneel op den ouden voet en volgens de bestaande wetten moest voortduren.

Naauwelijks waren de Russen hier ingetrokken, of op het vernemen, dat de Franschen weggegaan waren, maar al het geld, dat er nog in de kassen geweest was, medegenomen hadden, zonden dezelve overal detachementen naar toe, om, was het mogelijk, dit geld nog weder terug te krijgen, en de hier en daar nog omzwervende Franschen krijgsgevangen te maken.

---

1) In dit H.S. en meer andere gedrukte zoowel als ongedrukte stukken wordt verder deze naam aldus geschreven, en het is ons ook niet met zekerheid gebleken, welke spelling, de vroegere ROSIN of de latere ROSEN de ware zij.

Dus werden hier dan ook successivelijk een gedeelte van de zich in het Hospitaal bevonden hebbende Militairen, eenige Zwitsers en Douanes met derzelver vrouwen en kinderen terug gebragt; doch eene heldendaad door negen Groningers bij die gelegenheid verrigt, verdient hier omstandiger verhaald en der vergetelheid onttrokken te worden.

Op den 16 November namelijk vertrokken negen schippers, ROELF SCHENKEL, IBE SCHELTS, HARM SMIT, DERK ALBERTS HOFF, PIETER MUNTENDAM, SJOERD JAKOBS SCHUIRING, JAKOB SMIT, HEMME J. LEWE en KORNELIS KROOK, wel gewapend, met een sloep van Groningen, om een schip met 32 meest gewapende Douaniers, 29 vrouwen en kinderen, en eene aanmerkelijke som geld, door sommigen op 80.000 Guldens begroot, dat eenige uren te voren van Groningen vertrokken was, te achterhalen.

Zij achterhaalden dit schip werkelijk bij de Roode Haan, 3 uren van Groningen, maar lieten hetzelve toen nog ongemoeid liggen, hunnen weg vervolgende naar de Zoutkamp, waar zij meenden eenige Cozakken en meerdere adsistentie te zullen vinden.

Noch het een noch het ander had echter plaats, en nu besloten deze moedige mannen zelven en alleen deze gansche bende aan te vallen, en zoo mogelijk te overmeesteren, dat hun geheel gelukte.

Al de Douaniers in het ruim zijnde, sprong ROELF SCHENKEL, met een pistool in de eene en een sabel in de andere hand, op het schip, opende een der luiken, en zei met een forsche stem, dat zij alle krijgsgevangen waren en hunne wapenen moesten overgeven of hij zou er dadelijk op inschieten, waarop alle deze gewapende lieden, een voor een hunne geweren en andere wapenen en al het geld, dat er in het schip was, overgaven, en al de Douaniers met de vrouwen en kinderen te Groningen werden opgebragt 1).

---

1) In het aangehaalde werk van BOSSCHA vindt men Dl. I, bl. 103—107, den hoofdinhoud van dit *Dagverhaal* tot en met deze gebeurtenis geboekt, en deze gebeurtenis zelfs eenigzins omstandiger medegedeeld, met eene nadere opheldering nog in het *Aanhangsel* achter Dl. II, bl. 13, en verwijzing naar een door ROELOF SCHENKEL, den aanvoerder der negen schippers, zelven gegeven berigt daarvan in de *Vaderl. Letteroefen.* van Jan. 1817. Op bl. 54, no. 14 van de *Aant.* en *Bijl.* op Dl. I worden de namen der overige acht schippers opgegeven, maar die van den laatstgenoemden, als KORNELIS KNOOK, in plaats

Op Zaturdag den 20 November werd er orde gesteld dat de krijgsgevangene mans naar Bremen zouden worden overgevoerd, wordende er eenige gewapende burgers en eenige Cozakken gelast dezelve tot Leer te begeleiden, en kregen de Fransche vrouwen vrijheid, om met Russische passen over Amsterdam naar hun land terug te keeren, waartoe dezelve dan van 's stads wegen met de noodige levensmiddelen voorzien en haar een schip tot dat einde op 's stads kosten verleend werd. Dan ook bij deze gelegenheid gebeurde er eene daad, die waardig is in de Geschiedboeken der deugd aangeteekend te worden.

Toen deze en nog andere krijgsgevangene Douaniers gereed stonden, om naar Bremen overgebragt te worden, vond eene arme vrouw, terwijl zij bezig was de kamer schoon te maken, waar deze lieden gedurende hun verblijf te Groningen geweest waren, onder het stroo een gouden Napoleon. Aanstonds liep deze vrouw met dit stuk geld naar den Colonel der gewapende Burgermagt, den Heer M. BUSCH, om te zien of hij den regten eigenaar nog zou kunnen wedervinden. Deze, getroffen door dit blijk van eerlijkheid, in zulk eene arme vrouw, bewezen jegens menschen, die zoo algemeen gehaat waren, en wier geld men algemeen als geroofd goed beschouwde, geeft de vrouw eene beloning, spoed zich naar de markt, om dit stuk geld nog aan den regten eigenaar terug te bezorgen, en begeeft zich, dezen gevonden hebbende, oogenblikkelijk naar den

van K. KROOK, waarschijnlijk ten gevolge der onduidelijkheid, waarmede die naam in het H.S. geschreven is, als hebbende de *r* veel van een *n*. — Wij teekenen nog aan, dat aan dezen toen laatstovergebleven dier wakkere mannen, maar thans, terwijl wij dit schrijven, den 11 Mei 1864, in den ouderdom van 74 jaren overleden, naar aanleiding van de herinnering aan hunne dappere daad, bij het herdenken van de omwenteling van 1813 in deze stad, door Prof. P. HOFSTEDE DE GROOT in zijne *Toespraak aan de Nederl. natie: De herstelling van Nederlands volksbestaan in Nov.* 1813 *in hare groote belangrijkheid* (uitgesproken den 11 Nov. in de Vergadering van het Groninger Departement der Maatschappij: tot Nut van 't Algemeen, en den 21 Nov. in de Vergadering der Groninger Afdeeling der Nederl. Vereeniging tot Afschaffing van sterken drank, en gedrukt te Groningen bij P. NOORDHOFF) van wegen eenige ingezetenen, door het Bestuur dier Afdeeling een boekgeschenk met een toepasselijk inschrift is ter hand gesteld geworden. Zie het berigt daarvan gegeven in de *Groninger Courant* van den 25 en 27 Nov. 1863. Er worden in die *Toespraak* bij de vermelding van die daad ook nog enkele bijzonderheden meer of anders verhaald; zoo wordt er gesproken van *tien* in plaats van *negen* schippers, en als de tiende genoemd, naar 't schijnt, H. H. SCHOLTENS, welke alléén nog in leven is.

Baron ROSEN, commanderende de Russische troepes, in dit Departement, om denzelven deze edele daad mede te deelen, welke, niet minder daardoor getroffen, oogenblikkelijk naar zijn Bureau ging, daar 10 Guldens uitnam en deze aan den Colonel BUSCH ter hand stelde voor deze arme, maar edele vrouw.

Reeds in den nacht van den 18 op den 19 verlieten de Franschen Appingedam, den terugtocht aannemende naar Delfzijl, na op de eerstgenoemde plaats requisitien van allerlei soort gedaan, en alle levensmiddelen van daar mede genomen te hebben. Den 19 kwam er ook tijding dat te Amsterdam de omwenteling volbragt was, hetwelk den 20 door de *Zwolsche Courant* van den vorigen dag bevestigd werd.

Op laatstgenoemden dag kwam hier ook eene publicatie in het licht, waarbij, op een' brief voor den Baron ROSEN, de ingezetenen door de Raden van Prefekture tot rust werden aangemaand.

Den 23 gaven de Raden van Prefekture een publicatie, dat niets meer het dragen van Oranje verhinderde, en den volgenden dag had er die plegtigheid plaats, welke men in de extra Courant van dien dag vindt beschreven.

Den 26 arriveerde hier de proclamatie van V. D. DUIN VAN MAASDAM en VAN HOOGENDORP, welke met de daartoe behorende stukken den volgenden dag in eene extra Courant werden uitgegeven.

Den 27 werden de Vierburen uitgeplunderd door de Franschen van Delfzijl.

Ook werd bij eene deliberatie van den Municipalen raad dezer stad van dien dag (zie *Staatk. Dagblad* van den 30 November 1813) het stedelijk Octrooi met den 30 Nov. opgeheven, hetwelk echter vervolgens weder hersteld is.

Nog werd er op dienzelfden dag bij de Raden van Prefekture eene publicatie gearresteerd, waarbij eene lening van *f* 128.000 bij wijze van voorbetaling op de nog resterende maanden der Directe belastingen werd bevolen.

Den volgenden dag, den 30 November, gaven de Raden van Prefekture weder twee publicatien, beide medegedeeld in het *Staatkundig Dagblad* van den 3 Dec., waarbij in de eerste, op verzoek van den Baron ROSEN, alle pogingen, strekkende tot omkeering van de thans gevestigde orde van zaken, worden tegengegaan, en bij de andere de ingezetenen van de Arrondissementen Appingadam en Winschoten opgeroepen, om zich

te wapenen, ten einde de stroperijen van de bezetting van Delfzijl tegen te gaan.

Den 1 December maakte de maire dezer stad bekend, dat de St. Nikolaasvreugd niet op Zondag, maar op Maandag avond zoude plaats hebben.

Den 3 December werd er eene Dagorde van den Baron ROSEN in het *Staatkundig Dagblad*, No. 97, medegedeeld, waarbij de Hollanders in Franschen dienst worden uitgenoodigd tot hunne huisgezinnen terug te keeren, terwijl datzelfde dagblad ook een officiëel berigt bevat van de door de Nationale Gardes en gewapende Burgermagt bedreven stukken voor Delfzijl.

Den 5 December hield Do. VERWEY, Predikant bij de Luthersche Gemeente dezer stad, weder zijne eerste leerrede na zijne herstelling in den dienst. Deze was namelijk in de laatste weken van de Fransche overheersching door den Minister van Politie onverhoord van zijnen post ontzet, omdat hij zich, zoo als men voorgaf, ongemesureerde uitdrukkingen tegen den Keizer zoude veroorloofd hebben; ofschoon noch hij, noch de Gemeente, die hem hoorde, zich daarvan iets bewust is. De Luthersche gemeente hierdoor van allen openlijken eeredienst en van de gewone kerkcollecten voor hare talrijke armen beroofd zijnde, wendde zich tot de Leeraars der Nederduitsche Hervormde Gemeente dezer stad met het verzoek, om gedurende eenigen tijd ieder eene beurt in hare kerk waar te nemen, hetwelk niet alleen met de grootste gewilligheid en zonder eenige angstvallige bedenking door deze werd aangenomen en uitgevoerd, maar ook door den Waalschen Hervormden Predikant, door eenige Hervormde Leeraars uit den omtrek en zelfs door de Godgeleerde Hoogleeraars dezer Hoogeschool niet werd geweigerd.

(Onder stond.) Dus ver toen ik den 8 Dec. naar den Haag vertrok. Het overige zie men in de Couranten.

V. S.

III.

DAGVERHAAL *van de blokkade van Delfzijl in* 1813 *en* 1814. 1)

Na het vertrek der Fransche administratien uit Groningen op Zondag den 14 November 1813 en de intocht der Rus-Keizerlijke troepes op den volgenden dag, bevonden zich Delfzijl en Coevorden nog door de Fransche troepes bezet.

Deze vestingen waren reeds voor lange in den besten staat van verdediging gesteld geworden en voor meer dan zes maanden van de nodige levensmiddelen voorzien; ene grote voorraad van geschut en ammunitie bevondt zich in dezelve; Delfzijl wierd door ruim 1400 man en Coevorden door 1000 man verdedigt.

Wel ras ondernam de Commandant van Delfzijl, om zich nog van enen groteren voorraad van levensmiddelen en fourages uit de omleggende dorpen te voorzien, en requireerde dezelve van den Onder-Prefect in dat arrondissement. De detachementen tot diens uitvoering naar Appingadam, Holwierda, Bierum en Spijk gezonden, bepaalden zich niet alleen tot de ontvangst der gedane requisitien, maar beroofden daar en boven de ingezetenen van hunne goederen en mishandelden dezelve op de ongehoordste wijze 2).

---

1) Het stuk zelf zonder opschrift zijnde, hebben wij er dit aan gegeven. — De heer BOSSCHA heeft den hoofdinhoud daarvan, maar hier en daar zeer bekort, opgegeven in D. I, bl. 123—138 en D. II, bl. 239—259 van zijn meergenoemd werk.

2) Volgens het *Journaal* van den heer R. P. CLEVERINGA, werd er door de Fransche bezetting tot approviandering van de vesting Delfzijl alleen van de gemeente Appingedam geëischt, om tegen den 8 November te leveren:

17 hoornbeesten,
9 zwijnen,
5000 kilo's hooi,
5500 kilo's stroo,
1060 kilo's zout,
4 oxhoofden roodewijn,
300 ponden kaarsen.

Voorts was order gegeven, om de hand te leggen op alle tarwe, rogge en

De Onder-Prefect, de Heer E. J. ALBERDA, gelijk ook de Burgemeester van Appingadam, R. P. CLEVERINGA, zich niet in staat bevindende, om aan de herhaalde requisitien van den Franschen Commandant, welke met de zwaarste bedreigingen vergezeld waren, te voldoen, verzochten op het dringendst aan den Commandant der Rus-Keizerlijke troepes in Groningen, den Colonel Baron ROSEN, om een gedeelte van deszelfs troepes naar Appingadam te willen zenden, ten einde de ingezetenen van die plaats en der omleggende dorpen voor verdere roof en plundering te beschermen, aan welk verzoek gemelde Commandant dan ook, zoo spoedig deszelfs militaire operatien zulks toelieten, gereedelijk heeft voldaan.

Verders had de Fransche Commandant van Delfzijl ook ene order gezonden, aan de commandeerende onderofficier der artillerie op de Zoltkamp, om dadelijk het geschut en de ammunitie welke zich aldaar bevondt in te schepen en met de kanonniers kustbewaarders naar Delfzijl te vertrekken, te gelijker tijd een kanonneerboot van daar zendende tot derzelver bescherming.

Deze order wierdt door de expresse van den Franschen Commandant, welke zijne route over Groningen had genomen, gesteld in handen van den Colonel der Nationale garde M. BUSCH, welke dadelijk een officier der Burger artillerie met enige kanonniers naar de Zoltkamp deed vertrekken, met order om zich van die post meester te maken, het geschut en de ammunitie in te schepen, den onderofficier aldaar commandeerende met zijne manschappen in dienst van dit departement te engageeren, en met den meesten spoed naar Groningen te retourneeren.

Dit gelukte volkomen, en den tweeden dag na hun vertrek lagen de schepen reeds in de haven der stad en wierden dade-

---

haver in deze gemeente aanwezig, en bovendien 150 ledige korenzakken naar Delfzijl op te zenden, benevens een wagen met 2 paarden.

Toen aan dezen eisch was voldaan, werd op den 15 November wederom door de Franschen eene requisitie gedaan, bestaande in het dubbele van hetgeen reeds geleverd was, met nog meer andere artikelen daarbij gevoegd, en dit alles moest binnen een zeer kort tijdsbestek geleverd zijn.

Daar echter aan deze tweede zooveel grootere requisitie door de inwoners niet werd voldaan, kwamen de Franschen zelve den 16 November, ten getale van omstreeks 200 man, uit Delfzijl met geweld halen, wat zij krijgen konden. De buit, waarmede zij alzoo den 19 November naar hunne vest terugkeerden, wordt begroot op *f* 15,000.

lijk gelost. Deze voorraad van geschut en ammunitie verwekte ene groote vreugde onder de ingezetenen van Groningen, aangezien er geen geschut noch ammunitie in de stad door de Franschen was agtergelaten, en er zelfs gene scherpe patronen voorhanden waren, als c^a 10000 stuks, welke zedert jaren met veel zorg door de Colonel BUSCH in de huijzen van zijne officieren en onderofficieren verborgen waren.

Ook wierdt den volgenden dag een detachement van de artillerie naar Oostmahorn in het departement Friesland gezonden, om zich mede van die post meester te maken en het zich aldaar bevindend geschut en ammunitie in te schepen, den aldaar commandeerenden onderofficier met deszelfs manschappen ook in dienst van dit departement te engageeren. Ook deze onderneeming gelukte volkomen; en deze onderofficier met zijne manschappen toonden zich even gelijk die van de Zoltkamp dadelijk gereed, om den Franschen dienst te verlaten en zich tot bevrijding van het Vaderland aan te bieden. Deze voorraad van geschut en ammunitie bevondt zich ook zeer spoedig binnen Groningen en wierdt dadelijk gelost.

Verders wierd door den Rus-Keizerlijken Colonel Baron ROSEN de magazijnmeester te Harlingen aangeschreven, om den voorraad van bruikbaar geschut en ammunitie aldaar voorhanden dadelijk naar Groningen op te zenden; door welke maatregelen er nu een voorraad van 20 stukken geschut van onderscheiden caliber binnen Groningen voorhanden was; ook wierden nog door de heeren E. J. LEWE VAN MIDDELSTUM en T. A. GERLACIUS van Stedum enige 2 ponders ten dienste van het vaderland aangeboden en ter dispositie van den Colonel BUSCH gesteld.

De Lieutenant ter zee EDELING was intusschen met een kanonneerboot van Delfzijl afgezonden om de schepen met geschut en ammunitie van de Zoltkamp af te halen en te convoijeeren. Deze officier, een oprecht Nederlander, was naauwlijks in de nabijheid van de Zoltkamp gekomen, of trachte zijn voorneemen om den Franschen dienst te verlaten uit te voeren; met blijdschap wierdt hij te Groningen ontvangen, en stelde zich dadelijk ter dispositie van den Colonel Baron ROSEN, om ten dienste van zijn vaderland geëmploijeerd te worden, welke daarvan spoedig gebruik maakte, om door dezen verdienstelijken officier 1500 Engelsche geweeren van Helgoland te doen afhalen.

Intusschen wierdt deszelfs kanonneerboot op order van de heeren Commissarissen generaal in dit departement op nieuws

uitgerust, om vervolgens naar de Eems gezonden te worden en zich bij de aldaar verwagt wordende Engelsche scheepsmagt te voegen; wordende het commando over dezelve provisineel opgedragen aan de heer P. VAN OEKELEN; zijnde na de terugkomst van den heer lieutenant EDELING het commando weder aan dezelve overgegeven.

De Rus-Keizerlijke Colonel Baron ROSEN zich nu genoegzaam in staat gesteld ziende, om de ingezetenen der omleggende plaatsen van Delfzijl tegen de roof en plundering des vijands te kunnen beschermen, deed, op den 18 November 1813, 400 Kosacken benevens een detachement artillerie met 2 veldstukken naar Appingadam vertrekken. Deze troepes, in de nabijheid van die plaats komende, ontvingen bericht, dat de Franschen dezelve bezet en hunne veldstukken op den weg naar Groningen geplaatst hadden; waarop eenige Kosacken voorwaarts gezonden wierden om de positien des vijands te recognosceeren; zoo ras de Franschen de Kosacken ontdekten, maakten zij een hevig kanonvuur, en er ontstond ene schermutseling tusschen de Kosacken en de Fransche gendarmes.

Dien nagt cantonneerden de Russische troepen in den omtrek van Appingadam. De Franschen intusschen vreezende den volgenden dag door ene sterkere magt aangevallen te zullen worden, gaven zich geen tijd de gerequireerde levensmiddelen en fourages alle mede te nemen, maar vertrokken des nachts met een gedeelte van dezelve, in alle stilte naar Delfzijl.

Den volgenden dag rukten de Kosacken in Appingadam en stelden dadelijk hunne posten op alle punten aan de landzijde rondsom Delfzijl. 1)

Den 28 November 1813 vertrok ook de Colonel BUSCH, benevens de Lt. Colonels A. W. SENN VAN BASEL en C. VALKENBURG, met een gedeelte van het Legioen Nationale garde c[a] 300 man sterk, benevens de compagnien Burger artillerie met 4 veldstukken uit Groningen naar Appingadam. Duijzenden

---

1) De heer CLEVERINGA meldt nog wat tot den 28 Nov. is voorgevallen, o. a. dat de Franschen bijna dagelijks uitvallen deden naar de omliggende plaatsen en met de Kozakken schermutzelden; hij schetst de verlegenheid en angst, waarin men te Appingedam werd gebragt, door het vertrek van dezen op den 22 Nov., die echter spoedig weder, schoon door een kleiner aantal (ongeveer 75 man), werden vervangen; hoe de burgerij zelve aldaar zich zoo goed mogelijk wapende en aanbood mede voor de uit- en inwendige rust te waken. Zij doorleefde alzoo zeer angstige dagen, totdat meer hulp uit Groningen kwam opdagen.

hunner medeburgers vergezelden hen tot buiten de stad en verheugden zich dit blijk van vaderlandsliefde, door zich tot hulp van hunne landgenoten bereidvaardig te tonen, wederom te zien herleven.

De eensgezindheid en bedaarde manmoedigheid met welke de leden van dit korps hunne woonplaats, goed en bloed verlieten, ten einde aan hunne verpligting jegens 't vaderland te voldoen, zal nimmer door Gruno's Burgerij vergeten worden.

De Colonel adjudant van Z. M. den Keizer van Rusland, Z. H. den heere Prins LAPOUCHIN, vergezelde den Colonel BUSCH, ten einde eenstemmig met de Rus-Keizerlijke troepen de insluiting van Delfzijl te bewerkstelligen.

De inwoonders van Appingadam ontvingen dit korps met oprechte vreugde en een ieder hunner beijverde zich om hetzelve door een gul onthaal hunne dankbaarheid te betonen.

Den volgenden morgen wierd de voorpost der Kosacken bij de steenbakkerij van den heer H. BELLINGA, leggende onder het bereik van 't geschut der vesting, door de grenadiers der Nationale Garde versterkt. Z. H. de Colonel LAPOUCHIN en de Colonel BUSCH, vergezeld van de Lt. Colonel VAN BASEL, deden met 30 grenadiers en enige Russische kanonniers met een veldstuk eene verkenning tot bij de voorposten des vijands. Zoo ras deze laatsten dit ontwaarden, rukten dezelve voorwaards, en er ontstond een hevig kanon- en musketvuur; de Nationale Garde, meerendeels voor 't eerst in 't vuur gebragt, betoonden de onverschrokkenheid van oude soldaten. Deze schermutzeling een uur aangehouden hebbende, bij welke een grenadier ligt gekwetst wierdt, keerden de Colonels met hunne manschappen, bijzonder te vreden over derzelver gedrag, naar Appingadam terug.

Dingsdag den 30 November ontruste de vijand reeds vroeg in den morgen onze voorposten en posteerde zich kort bij dezelve op Tuikwert aan de overzijde van het kanaal. De Colonel BUSCH rukte dadelijk met de Nationale garde, de Kosacken en een gedeelte der artillerie uit, om de voorposten te ondersteunen en de vijand onder de ogen te zien. Een gedeelte der grenadiers begaven zich met een klein schuitje aan de overzijde van het kanaal, om de vijand in deszelfs positie op Tuikwert aan te tasten en te verdrijven; de 1ste Lieutenant J. DE SITTER, welke deze manschappen aanvoerde, rukte manmoedig op den vijand aan; het overige gedeelte der Nati-

onale Garde en de artillerie met 2 veldstukken posteerden zich op des vijands regter flank en ondersteunden de Lt. DE SITTER zo door een aanhoudend kanon- als musketvuur, om den vijand uit die positie, welke van zeer veel belang was, te verdrijven. Tot drie malen hadden de grenadiers onder commando van de Lt. DE SITTER hunnen voorraad van patronen verschoten, wordende door middel van het schuitje telkens van nieuwen voorraad voorzien; twee malen wierdt de boerenwoning van den landbouwer DETHMERS, zijnde ene der schoonste in die environs, genomen en hernomen, totdat eindelijk de vijand door de herhaalde onverschrokkene aanvallen van den verdienstelijken en braven Lieutenant DE SITTER met zijne manschappen, ondersteund door enige Kosacken, en het kanonvuur op deszelfs regterflank, genoodzaakt wierdt, na een aanmerkelijk verlies geleden te hebben, te retireeren, na echter vooraf die kostbare boerenwoning van DETHMERS in brand gestoken te hebben, welke in weinige uren met enen groten voorraad van koorn tot den grond toe afbrande, waardoor aan den eijgenaar een verlies van ruim twintigduizend guldens wierdt toegebragt. Het verlies aan onze zijde bestond in 3 gekwetsten, en een treinpaard gedood.

Geduirende enige volgende dagen vielen er weinig beduidende schermutzelingen voor; bij welke echter aan onze zijde telkens enige manschappen gekwetst wierden; zodat de Colonel BUSCH, den zwaren dienst mede in aanmerking nemende, nodig oordeelde ene voordragt aan de heeren Commissarissen Generaal te doen, om nog enige compagnien van de Nationale Garde op te roepen en tot versterking naar Appingadam te doen komen, welke voordragt dadelijk wierdt geapprobeerd, en de nodige aanschrijving aan de maires afgezonden. Deze manschappen betoonden zich meerendeels gereed, om met den meesten spoed aan deze oproeping te voldoen. 1)

Vrijdag den 3 December ontving de Colonel BUSCH berigt uit Delfzijl, dat de vijand een plan beraamde om zich eerstdaags bij verrassing van Appingadam meester te maken en die plaats te verbranden. De nodige dispositien, om den vijand de uitvoering van dit heilloos plan te beletten, wierden voor

---

1) De heer CLEVERINGA berigt nog op den 1 Dec., dat toen reeds door den Russischen Prins LAPUCHIN, benevens een Russischen Generaal, Delfzijl zou zijn opgeëischt, op voorwaarden (zoo men hoorde), dat de troepen met alle krijgseer zouden uittrekken en buiten de fortresse de wapens neêrleggen.

zo verre de geringe magt, welke de Colonel BUSCH bij zich had, zulks toeliet, genomen en tevens order gezonden aan de compagnie grenadiers en 1ste compagnie fuseliers van het bataillon gewapende Burgermagt van Groningen, om zich den volgenden dag tot versterking naar Appingadam te begeven; aan welke order, niet tegenstaande dit bataillon grootendeels uit gehuwde manschappen bestond, met geestdrift en bereidwilligheid wierdt voldaan, zijnde deze compagnien vervolgens successivelijk door de overige compagnien afgelost geworden.

Naauwlijks waren deze 2 compagnien zaturdag den 4 December te Appingadam aangekomen, of er kwam een ordonnance van de voorposten, met bericht, dat de vijand, gebruik makende van ene zware nevel, met c^a 300 man de ligne van de voorposten tusschen Uitwierda en Biesen was omgetrokken, ten einde de wagt op de steenbakkerij van den heer BELLINGA te overrompelen, en zich alzo bij verrassing van Appingadam meester te maken.

Den officier, aldaar de wagt hebbende, had nog even tijd om zijne manschappen bij elkanderen te trekken en in order te replieeren. De Russische artillerie, welke zich aldaar met een veldstuk bevond, hield de vijand door een aanhoudend kanonvuur zoveel mogelijk tegen, doch niet bestand tegen ene zodanige overmagt en gevaar lopende omsingeld te worden, moest dezelve tot op de hoogte van Solwert nabij Appingadam terug trekken. Intusschen liet de Colonel BUSCH de overige compagnien oprukken; de Lt. Colonel VALKENBURG trok den vijand dadelijk met ene compagnie van de Nationale Garde te gemoet, zich tegen deszelfs regter vleugel wendende. De Lt. Colonel VAN BASEL begaf zich met de overige compagnien langs de vaart, om tegens de linker vleugel des vijands te ageeren; de 3 veldstukken, door ene compagnie van de gewapende Burgermagt gedekt, wierden tegen het centrum van dezelve gericht; waarop dadelijk een hevig gevecht aanvang nam; de Kosacken ontrustenden de vijand op de flanken zoo veel het terrein zulks toeliet (als zijnde door breede slooden doorsneden). De vijand, die reeds tot op enen korten afstand van Appingadam was doorgedrongen, wierdt wel ras door het hevig kanonvuur en onverschrokkenheid der Nationale Garde in verwarring gebragt, en genoodzaakt met overhaasting naar Delfzijl terug te trekken, na een aanmerkelijk verlies te hebben geleden. Onder deszelfs gekwetsten bevond zich de Colonel van

de Zwitsers BLEULER, welke door een musketkogel aan het been getroffen wierdt; de vijand wierdt tot onder het geschut der vesting vervolgd, het verlies aan onze zijde bestond in 1 Kosack, gesneuveld, en 2 grenadiers ligt gekwetst. 1)

De heeren Commissarissen Generaal benoemden ene commissie tot organisatie van de Landstorm, bestaande uit de heeren A. B. TRIP, J. E. POLMAN GRUYS, W. GUERIN en H. J. VAN BOLHUIS; door wiens ijver in weinige dagen c[a] 2000 man georganiseerd waren; gedeeltelijk militaire officieren en onderofficieren wierden bij iedere compagnie geplaatst, en naar Appingadam opgezonden; zijnde met geweeren of pieken gewapend. Deze compagnien wierden in de dorpen rondom Delfzijl gecantonneerd en dagelijksch in den wapenhandel geoeffend, wordende nu de vijand door deze versterking steeds naauwer ingesloten.

Ook organiseerde de heer W. SCHMALEN, voormalig officier die een ieder door zijn voorbeeld aanmoedigde om den vijand afbreuk te doen, eene kompagnie Scherpschutters 100 man sterk, welke merendeels met buxen gewapend wierden. Hiertoe wierden de beste jagers uit de onderscheidene korpsen getrokken. Deze kompagnie heeft gedurende het beleg de gewichtigste posten steeds bezet, zich bijzonder gedistingueerd en den vijand veel nadeel toegebragt.

De officieren en onderofficieren welke geallouanceerd of gepensionneerd waren, en zich in dit departement bevonden, als ook anderen welke bevorens gediend hadden en zich nog in staat bevonden hun vaderland te dienen, vervoegden zich ook te Appingadam, ten einde den Colonel BUSCH in deszelfs operatien tegen den vijand behulpzaam te zijn; onderscheidene hunner wierden bij de compagnien Landstorm geplaatst en hebben zich met onvermoeiden ijver en welwillendheid van hunnen pligt gekweten.

---

1) De heer CLEVERINGA was juist dien dag naar Groningen opontboden bij de Raden van Praefecture. Op zijne terugreis ontmoette hij te Ruischerbrug zijne vrouw en kinderen, die vlugtende waren naar Groningen, even als vele andere ingezetenen van Appingedam, en vernam hij de treurmare van den aanval der Franschen op deze zijne woonplaats en gemeente. Met zijn gezin naar Groningen terugkeerende, sleten zij hier een zeer angstigen dag en nacht, bezorgd ook over hunnen jongsten zoon van 12 jaren, die in de verwarring achter gebleven was, totdat hij den volgenden morgen al vroeg door een bode van huis onderrigt werd van den gunstigen afloop der zaak en zoo gerust gesteld weder vertrok.

In het arrondissement Appingadam wierdt door den heer S. VAN DER TUUK een korps kavallerie georganiseerd, welke met de kompagnie, in de stad Groningen onder commando van den Ritmeester A. LUPPES reeds bestaande, bij afwisseling, den dienst als ordonnance met veel bereidwilligheid hebben waargenomen.

Ook snelde tot hulp van Nederland den Koninklijke Pruissische Major den heere FRICCIUS, met enige korpsen artillerie, kavallerie en infanterie, te zamen c^a 2000 man, met 20 stukken geschut van different kaliber. Deze troepes wierden te Oterdom, Heveskes, Weijwert, Amsweer en Wagenborgen gecantonneerd. De Major FRICCIUS bewerkstelligde hierdoor eenstemmig met de Colonel BUSCH de geheele en naauwere insluiting van Delfzijl. Deze troepes hebben geduirende hun verblijf niet opgehouden de grootste diensten te bewijzen en de vijand veel afbreuk gedaan; hebbende in de maand Februarij 1814 door de inrukking der Koninklijke Pruissische armee in Frankrijk ene andere bestemming bekomen.

Den 6 December ontving de Colonel BUSCH de heugelijke tijding van de aankomst van zijne Doorluchtige Hoogheid, Prince van Orange en Nassau, op den 30 November te 's Gravenhage, benevens een afschrift van de Publicatie door Hoogstdenzelven op den 1 December aan het Volk van Nederland gedaan. Dadelijk wierdt zulks aan de onderscheidene korpsen, het berenningskorps uitmakende, bekend gemaakt. Algemeen was de hartelijke vreugde over deze voor Nederland zo allergewigtigste gebeurtenis; eenparig was de wensch om zich eensgezind rondsom dezen geliefden Vorst te scharen en Hoogstdenzelven als onzen wettige Souverein te erkennen. 1)

Den 11 December arriveerden te Appingadam 350 man van de Nationale Garde, uit het departement Friesland, onder commando van de Lt. Colonel H. BECKKERK, welke manschappen hierdoor de oprechte vaderlandsliefde, de ingezetenen van dat departement steeds onderscheidende, door daaden betoonden. Dezelve hebben bij voortduiring, tot den 26 Meij 1814,

---

1) De heer CLEVERINGA teekent nog op den 10 Dec. aan, dat er dien dag van Appingedam een luitenant als parlementair naar Delfzijl gezonden is, om die vesting op te eischen, doch dat de Fransche kommandant hardnekkig bleef en van geene overgave wilde hooren; vruchteloos zoude ook op den 15 Dec. eene opeisching door de Pruissen geschied zijn.

een gedeelte van het berenningskorps uitgemaakt en met onvermoeiden ijver tot welzijn van het Vaderland medegewerkt.

De ingezetenen van Appingadam den voortduirende zware dienst der onderscheidene korpsen ter hunner beveiliging opgekomen niet langer werkeloos kunnende aanschouwen, verzochten den Colonel BUSCH, om alle tot den wapendienst geschikte personen uit hunne gemeente van wapenen te voorzien, om hierdoor den dienst te verlichten en mede te werken tot afbreuk des vijands. Aan dit lofwaardig verzoek wierdt dan ook dadelijk voldaan, en eene kompagnie georganiseerd en gewapend, bij welke tot Kapitein wierdt aangesteld de heer LAUWENSTEIN; ook wierdt er vervolgens nog ene afdeeling kanonniers geformeerd, welke beide korpsen met den meeste bereidwilligheid geregeld den dienst hebben waargenomen en zich bij onderscheidene uitvallen des vijands als braave Nederlanders gedragen.

Ook arriveerden nu op de Eems de zedert enige dagen verwagt wordende 3 Engelsche brikken onder bevel van den heer Commodore B. DEVON, welke dadelijk Delfzijl aan die zijde blokkeerden.

Deze dapperen hebben niet opgehouden alle mogelijke hulp tot bedwang des vijands te verleenen, zoo door derzelver activiteit, als welwillendheid, om de Colonel BUSCH van ene aanmerkelijke kwantiteit ammunitie te voorzien. Zodra deze schepen op de Eems ontdekt wierden, zond de Colonel BUSCH de heer VAN OEKELEN, destijds als vrijwillige kavallerist dienst doende, met twee ervarene schippers, genaamd VINK, en SALOMONS DIK, met een sloep welke bij nagt over den dijk wierdt gebragt derwaards; welke niet zonder groot gevaar bij de Engelsche Commandant aan boord kwamen. 1)

Nadat de benaauwde toestand, in welke zich het berenningskorps ten opzichte van ammunitie bevondt, aan den Engelschen Commandant was te kennen gegeven, wierdt dadelijk door denzelven eene aanzienlijke kwantiteit aan de heer VAN OEKELEN mede gegeven, welke daarmede bij Termunten aan wal kwam, en van daar met wagens in den nagt naar Appingadam ver-

1) De heer CLEVERINGA deze mannelijke daad ook met lof vermeldende, noemt drie personen en wel, behalve SYMON VINK en ANDRIES SALOMONS, als hoofdpersoon nog BONNE JANS OOSTERBEND, die ook zijn zeilboot daartoe leende; zij zeilden hiermede langs de Groote Heekt tot Katmis, doch moesten verder de boot langs den weg sleepen tot aan en over den zeedijk.

trok en gelukkig arriveerde. De ijver met welke deze commissie wierdt uitgevoerd verdient alle lof.

Den 12 December zond de Fransche Commandant een korps van c• 150 man met 2 veldstukken na ene boerenwoning bij Trinaat aan de dijk leggende onder bereik van het geschut der vesting, behorende aan PIETER JACOBS; alles wat zich in dezelve bevondt wierdt geroofd en daarna in brand gestoken.

Den 13 December wierdt de tweede boerenwoning van PIETER JACOBS door den vijand gedeeltelijk geplundert, wordende daarin verder verhindert door het spoedig oprukken van enige compagnien, aan wiens hoofd zich de Lt. Colonel VALKENBURG bevondt; welke zich met een aantal vrijwilligers agter langs den dijk in den rug des vijands posteerde, en dezelve door een aanhoudend musketvuur noodzaakte naar de vesting terug te trekken.

De Commandant van Delfzijl trachtte door deze dagelijksche uitvallen en stroperijen onder het geschut der vesting het berenningskorps te ontrusten en af te matten. Den 17 December rukte den vijand met ene meer dan gewone magt, bij zich hebbende 2 veldstukken, uit de vesting. Dezelve in twee korpsen verdeelende, liet hij het eene met schuiten aan de overzijde van het kanaal overvoeren, welke de post op Tuikwert moest aanvallen en vervolgens de behuijzinge van den heer VAN DER WERFF plunderen; en het andere op de landweg na Amsweer en Weijwert deed avanceeren. Deze posten wierden met ene grote overmagt aangevallen; de vijand wierdt echter tot staan gebragt, en er ontstond een hevig gevecht. De Nationale Garde en Pruissische Landweer drongen den vijand met onverschrokkenheid voor deszelfs kanonvuur terug, zonder enige ondersteuning van artillerie te hebben kunnen bekomen, welke aan die zijde van het kanaal niet had kunnen worden aangevoerd. De vijand had 4 dooden en 6 gekwetsten, en aan onze zijde hadden wij 5 gekwetsten bekomen. 1)

---

1) De heer Kolonel VAN VALKENBURG vermeldt in zijn Relaas enz. der beide voorvallen van den 13 en 17 Dec. wat uitvoeriger en anders aldus:

» Den 13 des nademiddags rukte de vijand wederom uit met een 3 ponds geschut, 100 man Infanterie en 20 Cavaleristen met eenige boerenwagens, om de fourage uit de boerenplaats, welke aan de zeedijk, en de tweede circa twee geweerschoten van de vesting gelegen was, te halen. Mij met een kompagnie nationale Garde te Biesum bevindende, rukte ik met de helft van gem. Compagnie onder het kanonvuur der vesting op den vijand in. Laatstgenoemde pas halfweg genaderd zijnde, waren mijne manschappen tot op drie na weder

Den volgenden morgen liet de Colonel BUSCH de vijandelijke voorposten aanvallen en, niettegenstaande een hevig kanonvuur uit de vesting, rukten de scherpschutters met enige Cosacken op den vijand aan, welke nog aanmerkelijke versterking uit de vesting bekwamen. Na eene korte schermutseling trokken de scherpschutters en Cosacken zonder enig verlies in order terug, betonende de vijand geen lust om hen te vervolgen.

Dien zelfden avond wierdt de 2de Lt. B. TEN HAVE, aan de voorposten zijnde, onderrigt, dat de vijand zich den volgenden dag meester wilde maken van 19 stuks vee, welke zich in ene boerenwoning kort onder Farmsum, door den vijand bezet, bevonden. Deze officier nam het besluit om de vijand voor te komen en begaf zich des nachts met 8 grenadiers na die boerenwoning, en bragt die 19 stuks vee in veiligheid en ter dispositie van den eijgenaar.

Het garnisoen van Delfzijl wierdt intusschen onkundig gehouden omtrent de grote veranderingen, welke zedert het vertrek der Fransche administratien in Nederland plaats hadden, zoodat de Colonel BUSCH geraden vondt, op den 19 December eene Proclamatie, aan het garnisoen van Delfzijl gericht, in de Nederduitsche en Fransche taal te doen drukken; bij welke de grote overwinningen, door de Hoge Verbondene Mogendheden op den Franschen Keizer behaald, aan hetzelve wierden be-

---

in Biesum geretireerd; ik moest bij gevolg mij meede terugtrekken, en de vijand trok met zijne bekomene fourage ongehinderd de vesting weder binnen.

Den 17 deed de vijand eenen uitval met 200 man Infanterie om de fouragie uit het huis van de steenbakkerij aan de trekvaart bij Ringelom en het naast aan de vesting gelegen te halen. In de tijd dat wij van Appingedam naar onze zwakke voorpost bij Tuikwert oprukten, had de vijand zich reeds meester van dezelve gemaakt. Van een halve compagnie, waarmede ik alleen op Tuikwert aanrukte, volgden mij slegts 5 man, en met 5 kozakken te voet, welke met geweren gewapend waren, verjoeg ik 30 à 40 vijanden van daar tot in de steenbakkerij terug.

Twee compagniën van de Vriesche nationale Garde (welke eenige dagen te voren tot onze hulp te Appingedam waren aangekomen) rukten toen op de linker flank des vijands eenigzints op, waarop de vijand met overhaasting de vesting binnen trok, maar zeer weinig fouragie met zich voerende. Wij verloren 5 geblesseerden; volgens ingekomen berichten had de vijand 2 à 3 dooden en eenige geblesseerden verloren."

Zoo vermeldt deze bevelhebber ook nog omstandig wat later op den 18 Jan, den 5 en 12 Febr. en den 3den Maart is voorgevallen, maar genoegzaam gelijkluidend met het verslag daarvan in dit Dagverhaal.

kend gemaakt, en tevens aangemaand om zich niet langer tot ene wanhopige verdediging van Delfzijl te laten gebruiken, de militairen, welke niet tot de Fransche natie behoorden en zich door deze gelukkige verandering van zaken van den eed aan den Franschen Keizer ontslagen konden achten, uitgenodigd die vesting te verlaten.

Deze Proclamatie wierdt bij nagt rondsom de vesting bij de vijandelijke voorposten aangeslagen, heimelijk in Delfzijl gebragt en aan de ingezetenen en het garnisoen uitgedeeld. Zulks had ene goede uitwerking, en in weinige dagen kwamen er reeds meer dan 40 man, zo van de Zwitsers en Douanen als Gendarmes, met hunne wapenen en paarden tot de Colonel BUSCH over; welk getal bij voortduiring dagelijksch vermeerderde, zoodat vóór den 1 Februarij reeds meer dan 300 man de vesting hadden verlaten, onder welke zich ook veele matrozen bevonden.

De Colonel BUSCH bij de herhaalde uitvallen des vijands de zwarigheden ondervindende van de regter vleugel niet genoegzaam door de artillerie te kunnen ondersteunen, liet eene schipbrug maken over het kanaal op de hoogte van de steenbakkerij van den heer BELLINGA; dezelve wierdt door derzelver ovens en grote lootzen voor de vernieling des vijands door deszelfs geschut uit de vesting beveiligd en is vervolgens van het grootste nut voor de communicatie geweest.

Dagelijksch waren er meer dan 500 werklieden met het aanleggen van batterijen bezig, onder directie van den Major Ingenieur C. ENGELHARDT, ten einde dezelve bij de aankomst der verwacht wordende ammunitie dadelijk met zwaar geschut, 't welk zich reeds in Appingadam bevondt, te monteeren. Den heer Majoor FRICCIUS liet de batterijen op den regter vleugel aanleggen, en alles wierdt tot een bombardement gereed gemaakt.

Den 23 December ontving de Colonel BUSCH eene order van de commandeerende Rus-Keizerlijke Generaal te Groningen voor de commandeerende officier der Rus-Keizerlijke troepen, om dadelijk met deszelfs korps, zo artillerie als Cosacken, naar Groningen te vertrekken en dezelve van 2 veldstukken met de nodige ammunitie te voorzien, ten einde zich te voegen bij het aldaar in garnisoen zijnde overige gedeelte Cosacken en zich des morgens van daar naar Zwolle te begeven, wordende hierdoor het berenningskorps aanmerkelijk verzwakt en van ruim

400 dappere mannen beroofd, welke door het onderhouden van ene stipte krijgstucht bij de ingezetenen aller achting hadden weggedragen.

De vijand de aanmerkelijke vorderingen der onderscheidene batterijen bespeurende, en zich steeds naauwer ziende ingesloten, beproefde op den 25 December onder begunstiging van ene zware nevel, om den regter vleugel van het berenningskorps terug te dringen en zich tevens van den voorraad, welke nog in de omliggende dorpen voorhanden was, meester te maken, waarschijnlijk daartoe des te meer aangemoedigd door het onverwacht vertrek der Russische troepen. Met circa 400 man infanterie en 50 man kavallerie, door enige veldstukken ondersteund, viel de vijand op de post van Weijwert aan. Dezelve verdedigde zich dapper, doch was tegen zulk ene overmagt niet bestand en genoodzaakt tot in het dorp te replieeren. Intusschen snelden de posten van Borgsweer, Oterdom en Heveskes dadelijk ter hulp. Vier aanvallen waren doorgestaan, toen de Major FRICCIUS met de artillerie en eenige Hussaren aankwam. Welras wierdt de vijand genoodzaakt het dorp wederom te verlaten en tot bij Farmsum terug te trekken, wordende, niet tegenstaande het hevig kanonvuur uit de vesting, door de Pruissische troepes vervolgd tot onder de batterij bij Farmsum. Alstoen gaf de Ritmeester VAN BLANKENBURG order om te retireeren, hopende den vijand hierdoor uit te lokken om zijn korps weder te vervolgen. Dit gelukte volkomen, de vijand rukte weder voorwaards, en toen de Ritmeester VAN BLANKENBURG zich genoegzaam buiten het bereik van het geschut der vesting achte, liet hij zijne troepes front maken en met de bajonet op den vijand indringen. De Lieutenant VON LOGIEWSKY was met circa 30 man de eerste in de vijandelijke colonne; allen volgden dien dapperen officier, en de vijand wierdt, niet tegenstaande deszelvs overmagt en hardnekkige tegenstand, in wanorde gebragt en tot onder de vesting terug gedreven, na een aanmerkelijk verlies geleden te hebben, latende 6 van zijne dooden achter; het getal van zijne gekwetsten heeft meer dan 20 bedragen. Aan de Pruissische zijde waren 1 onderofficier en 7 man gekwetst en een paard dood geschoten.

Om in de behoefte van ammunitie zoo veel mogelijk te voorzien, deden de heeren Commissarissen Generaal de voorraad, welke zich in dit en nabuirige departementen bevondt, opkopen

en naar Appingadam zenden; echter was deze kwantiteit in geenen deele toereikende, om zich lang tegen de dagelijksche aanvallen des vijands te kunnen blijven verzetten. Deze omstandigheden wierden door den Colonel BUSCH ter kennis van zijne Koninklijke Hoogheid gebragt en eerbiedig verzocht, om de zoo zeer benodigde ammunitie uit de Lands magazijnen te mogen ontvangen, waarop ook dadelijk goedgunstig door Hoogstdenzelven het ministerie van Oorlog wierdt geauthoriseerd, om, bij de aankomst der ammunitie uit Engeland, ene genoegzame kwantiteit naar Groningen af te zenden. Met de meest mogelijke activiteit wierdt dan ook bij de ontscheping der ammunitie ene grote kwantiteit naar Groningen opgezonden, en niet tegenstaande dezelve met wagens moest worden vervoerd, was er binnen weinige dagen reeds een grooten voorraad in Groningen aangekomen. Groot was de blijdschap bij het berenningskorps, en met verdubbelden ijver wierden nu de batterijen verder voltooid.

De heeren Commissarissen Generaal in dit departement zorgden intusschen met alle mogelijke ijver voor het doen gereed maken van benodigde kapotten, linnen broeken en schoenen voor de manschappen, ten einde dezelve in staat te stellen, bij voortduiring den zwaaren dienst te kunnen verrigten en zich tegen natte en koude te dekken.

Ook wierdt te Groningen onder directie van de heeren H. O. FEITH en W. J. MEURS WICHERS ene inschrijving geopend, om daaruit aan de vrouwen en kinderen van de uitgetrokkene burgers, welke zulks zouden verlangen, weekelijksch enige ondersteuning toe te brengen; in een woord er wierdt niets verzuimd, om den braven burger, die voor het welzijn van het vaderland de wapenen had opgevat, alle blijken van achting en dankbaarheid te betonen.

Den 28 December gelukte het den Fregatskapitein HINXT met 3 kanonneerboten uit Delfzijl te ontsnappen en zich bij de Engelsche scheepsmagt te voegen. Deze stoute onderneeming van dien zeeheld verdient alle lof, daar hij zich met zijne schepen onder het zwaar geschut der vesting en omringd van sloepen met Douanen bevondt. Dit verzwakte de vijand wederom aanmerkelijk, en wierdt daardoor aan de zijde van de Eems naauwer ingesloten. 1)

---

1) Volgens den heer CLEVERINGA droeg zich dit feit aldus toe: „Er lagen"

Den 14 Januarij 1814 arriveerde te Wagenborgen circa 400 man van de Landstorm uit het arrondissement Winschoten, onder commando van den Arrondissements-Commissaris en Colonel J. R. MODDERMAN, waardoor de regter vleugel van het belegeringskorps aanmerkelijk wierdt versterkt en de voorposten te Amsweer, Gevesweer en Weywert behoorlijk konden worden bezet.

Den 16 Januarij, des nachts te 2 uur, wierdt door het garnisoen te Delfzijl wederom ene poging gedaan, om de regter vleugel terug te dringen. Met circa 200 man infanterie en 3 veldstukken viel de vijand op de post van Gevesweer aan, deed dezelve replieeren, plunderde 5 boerenwoningen, vermoorde een landman met zijn knegt en bragten de meid ene wonde toe. De Major FRICCIUS, Commandant der Pruissische troepes, rukte met dezelve voorwaarts, om zijne voorposten te ondersteunen, en deed de vijand na een hardnekkig gevecht tot Farmsum terug trekken. Derzelver verlies bestond in 1 doode, 5 gekwetsten en 1 man krijgsgevangen, hebbende de vijand volgens berigt van een deserteur 2 dooden en 8 gekwetsten gehad.

Den 18 Januarij rukten de Franschen 's morgens ten 8 uren, circa 300 man sterk, met een veldstuk uit de vesting naar de boerenwoningen van PIETER JACOBS en SCHOONBEEK, bij zich hebbende 30 à 40 wagens, ten einde zich van den groten voorraad granen, turf en andere noodwendigheden meester te maken. De vijand plaatste zijn veldstuk tusschen de boerenwoning van PIETER JACOBS en het dorp Uitwierda en attacqueerde onze voorposten. Dezelve wierden spoedig door 2 compagnien versterkt. De Colonel VALKENBURG trok met 20 vrijwilligers den vijand te gemoet, niet tegenstaande het aanhoudend kanonvuur uit de vesting. Enige Franschen trokken den moedigen Colonel tegen, doch wierden spoedig op de overigen terug gedrongen. Daarop ontstond er een hevig

zoo verhaalt hij" twee Engelsche schepen kort in het gezigt van Delfzijl. Twee Hollandsche officieren, leggende met hun kanonneerboten in de haven van Delfzijl, stelden den Franschen Kommandant voor, dat zij wel kans zagen, om de Engelsche te overrompelen en te Delfzijl op te brengen, bekwamen verlof, om uit de haven van Delfzijl te zeilen, doch maar even buiten zijnde, hijsden zij de Hollandsche vlag, vuirden driemaal op de fortresse Delfzijl en zeilden met hunne kanonneerboten over naar de stad Emden, en gaven hun daar aan als krijgsgevangenen of deserteurs."

musketvuur tusschen circa 100 man van de Franschen en de Colonel VALKENBURG met zijne manschappen. De overige Franschen hadden zich langs de dijk op Trinaat gerigt, doch wierden aldaar door de 3e compagnie Landstorm staande gehouden en genoodzaakt door een welgerigt musketvuur van hun oogmerk af te zien en te replieeren.

Intusschen had de Colonel BUSCH 2 veldstukken tusschen Biesum en Uitwierda doen plaatsen, om de Colonel VALKENBURG te ondersteunen en de vijand het vervoeren der granen zoo veel mogelijk te beletten. De Colonel VALKENBURG was eindelijk genoodzaakt, uit gebrek aan patronen, langzaam terug te trekken tot aan Trinaat, wordende steeds door de vijand gevolgd; welke echter op het aanrukken van een compagnie Landstorm spoedig retireerde en de Commandant der vesting deed besluiten het sein tot binnenrukken te doen geven; hebbende zeer weinig van de voorraad, welke zich in die boerenwoningen bevond, kunnen medenemen. Bij dit gevegt hadden wij 1 doode en 14 gekwetsten, waaronder vier zeer gevaarlijk, van welke een de hand en een ander den arm waren afgeschoten. De vrijwilligers, welke de Colonel VALKENBURG vergezelden, hebben de grootste bedaardheid en onverschrokkenheid aan den dag gelegd; ook hebben zich de Lieutenant-Adjudant HEKKEMA en de Kapitein G. B. VAN BRONKHORST bijzonder gedistingueerd. Aan dezen braven Kapitein is het te danken, dat de vijand niet langs den dijk op Trinaat is doorgedrongen, welke gewigtige post hij met zijne compagnie verdedigde. Volgens ingekomen berigt heeft de vijand dien dag 1 officier verloren en 12 gekwetsten gehad.

De Colonel BUSCH had zedert enige dagen ontwaard, dat de Commandant van Delfzijl correspondentie hield met de Fransche Commandant te Coevorden en nam dus de nodige maatregelen om dezelve te onderscheppen. Door den sluismeester GROENEBOOM wierdt een persoon uit Delfzijl aan de Colonel BUSCH gezonden, om aan dezelve enige informatien te geven wegens de inwendige toestand der vesting en van de sterkte der onderscheidene posten door de vijand bezet. Door deze persoon onderrigt dat er zich te Farmsum een jood bevondt, die door den Fransche Commandant als spion gebruikt wierdt, trachte de Colonel BUSCH deze persoon met belofte van goede beloning over te halen, om die jood te engageeren, de brieven welke hij voor de Fransche Commandant naar Coe-

vorden moest overbrengen aan hem Colonel te zullen overhandigen. Den volgenden dag bragt hij reeds berigt den jood daartoe overgehaald te hebben. Echter betrouwde de Colonel BUSCH deze persoon ook geenzints, als bekennende mede als spion van den Fransche Commandant gedient te hebben, doch daarvan berouw had, en nu zijn vaderland van dienst te willen zijn. De Colonel BUSCH konde deze echter niet dadelijk in bewaring houden, daar het hem voornamentlijk om de jood te doen was. Intusschen wierden de signalementen van deze 2 spionnen aan de voorposten opgegeven. Den 19 Januarij wierdt de jood werkelijk met een brief voor den Fransche Commandant naar Coevorden gezonden. Hij trachte des avonds tusschen de voorposten aan de regter vleugel te passeeren (en toonde dus geenzints voornemens om zich bij de Colonel BUSCH te vervoegen); hij wierdt door de Pruissen gearresteerd en naar Appingadam opgebragt. De Commandant van Delfzijl berigte in dien brief aan de Commandant van Coevorden, dat hij zeer naauw ingesloten en dagelijksch met de belegeraars in gevegt was; dat hij zeer verlangde enige informatien omtrent de staat van zaken van hem te ontvangen. — De jood wierdt onder goede bewaring gesteld. Twee dagen daarna kwam de andere spion wederom aan onze voorposten, om zich te informeeren, hoe of het toch met de jood gesteld was, waarop deze ook gearresteerd en naar Appingadam opgebragt wierdt.

De Colonel BUSCH liet nu de 2 spionnen voor zich komen en ondervragen. Uit derzelver verhaal en antwoorden wierdt volkomen bevestigd, dat zij beide zedert het beleg als spion van den Franschen Commandant hadden gedient en daarvoor goede beloning hadden ontvangen. Den volgenden dag wierden dezelve naar Groningen overgebragt en tot na de ontruiming van Delfzijl in verzekerde bewaring gehouden.

Den 19 Januarij des avonds te 8 uren zagen wij de twee boerenwoningen, behorende aan PIETER JACOBS en SCHOONBEEK, in vollen brand. Dezelve waren in weinige uren met den groten voorraad van granen en hooij een prooij der vlammen. Gelukkig hadden enige vrijwilligers enige nagten bevorens het groot aantal koeijen en paarden uit die woningen gehaald en in veiligheid gebragt. Bij de ontdekking van dezen brand rukte het geheele berenningskorps naar de voorposten, ten einde de bewegingen des vijands te observeeren. Er ontstond

ene grote verwarring in de vesting, uithoofde dat de boerenwoning van SCHOONBEEK zoo nabij aan dezelve gelegen was, en door de harde wind de magazijnen in groot gevaar waren. De Commandant der vesting zond dadelijk enige manschappen naar die woningen, om ware het mogelijk nog iets van den groten voorraad, door welke het garnisoen nog enige maanden had gevoed kunnen worden, te redden, doch alle pogingen waren vrugteloos.

Den volgenden dag liet de Fransche Commandant het vee en de voorraad van levensmiddelen van de inwoonders van Farmsum in de vesting brengen en een groot aantal huijzen, welke hem in de middelen ter zijner verdediging hinderden, afbreken en een korenmolen in brand steken, zoo dat meer dan de helft van dit fraaije dorp door de vijand is vernield geworden.

Den 24 Januarij waren de batterijen voltooid en met zwaar geschut gemonteerd 1). De Commandant der Engelsche scheepsmagt, die, uithoofde der ingevallene vorst, deszelfs positie op de Eems had moeten verlaten en met zijne schepen ene veilige legplaats aan de Oostvriessche kust nemen, zond enige zijner officieren met 85 wel gewapende manschappen naar Appingadam, ten einde het berrenningskorps in het bombardement der vesting behulpzaam te zijn. Door deze wel geoeffende en dappere manschappen wierdt de gewigtigste batterij aan den linker vleugel op den dijk bij Trinaat bezet.

De Pruissische troepes bevonden zich in 't centrum en op de regter vleugel verenigd met de Nationale Garde en de overige korpsen. De voorraad van ammunitie, welke nog in de magazijnen te Groningen voorhanden was, wierdt dagelijksch bij gedeelten aangevoerd. De artillerie had zich reeds genoegzaam van de goede positie der batterijen overtuigd, om een goed effect van het bombardement te kunnen verwagten. De vijand deed dagelijksch pogingen, om onze batterijen te vernielen, doch dezelve veroorzaakten gene schade, als aan de woningen in welke de troepes gecantonneerd waren.

Den 28 Januarij deed de Commandant van Delfzijl in persoon ene verkenning der batterij op den dijk bij Trinaat met

---

1) Volgens den heer CLEVERINGA met 50 zoo metalen als ijzeren vuurmonden, en zou men op den 1 Febr. beginnen met de roosters te maken voor gloeijende kogels.

10 gendarmes en trachte de posten te verrassen; doch de kanonniers, hen op ene korte afstand hebbende doen naderen, deden een schot, door welk een gendarme het hoofd wierdt afgeschoten, en de Commandant met overhaasting naar de vesting deed terugkeeren.

Den 2 Februarij was genoegzaam alles tot het bombardement gereed. De Colonel BUSCH had zich dien dag naar Uitwierda begeven, welk dorp hevig door den vijand beschoten wierdt, en stelde de nodige orders om de vrouwen en kinderen als ook het vee van de inwoonders in veiligheid te doen brengen, zijnde dien dag reeds 2 koeijen op de stallen doodgeschoten. De Major FRICCIUS had zich naar den regter vleugel begeven, ten einde aldaar de nodige orders te stellen, zoodat alles eenstemmig tusschen de chefs der onderscheidene korpsen wierdt behandelt, en de toebereidselen tot het bombardement geëffectueerd, ten einde te beproeven de vijand tot ontruiming der vesting te noodzaken.

Des avonds te 5 uren kwam de Colonel BUSCH in Appingadam terug en was niet weinig verwondert, ene order van den Generaal-Major VAN STIRUM (die zich te Groningen bevond) te ontvangen, van met de Hollandsche troepes onder deszelvs commando staande geen deel te mogen nemen aan het voorgenomen bombardement, zich van alle offensive maatregelen te onthouden en zich alleen tot defensive te bepalen, waarbij tevens ter verzending was gevoegd ene missive van den Generaal-Major VAN STIRUM aan de Fransche Commandant te Delfzijl. Gemelden Generaal had tevens ene kopij dier missive aan de Colonel BUSCH doen toekomen; welke dadelijk met den Major FRICCIUS en de overige chefs raadpleegde, welke allen evenzeer, zoo over de order van gemelden Generaal als over den inhoud der missive aan den Franschen Commandant, hoogst verwondert waren, aangezien den inhoud van die missive op enen geheel anderen toon was gestemd, als tot heden door de Colonel BUSCH was gevoerd, en geheel strijdig met de genomene krijgskundige maatregelen, om enen trotschen vijand tot overgave der vesting te noodzaken.

In deze vergadering van hoofdofficieren wierdt besloten de missive aan den Franschen Commandant niet te verzenden, en de Colonel BUSCH verzogt zich met den Pruissischen Kapitein CROSS naar Groningen te begeven, ten einde te beproeven den Generaal VAN STIRUM te persuadeeren deszelvs order in te trek-

ken, of ten minsten af te zien van de verzending der meergemelde missive aan de Commandant van Delfzijl, heen ter tijd de welmeening van Zijne Koninklijke Hoogheid zoude zijn gevraagd.

De Colonel BUSCH en de Kapitein CROSS vertrokken dadelijk naar Groningen en vervoegden zich nog dienzelfden avond te 11 uren bij den Generaal-Major VAN STIRUM, die niet konde goedvinden aan het verzoek van den Colonel BUSCH te voldoen, persisteerende bij deszelvs order, niettegenstaande de hieruit voortvloeijende nadelige gevolgen voor de belangens van Z. K. Hoogheid en voor het belegeringskorps op het dringendst aan dezelve wierden voorgehouden.

Den volgenden dag wierdt hiervan door den Colonel BUSCH rapport ingezonden aan Zijne Koninklijke Hoogheid en retourneerde vervolgens naar Appingadam. De onderscheidene chefs het antwoord van den Generaal VAN STIRUM ontwarende, gaf de Commandant der Engelsche scheepsmagt dadelijk order aan deszelvs manschappen, om het belegeringskorps te verlaten en zich weder aan boord der schepen te begeven.

De Major FRICCIUS liet de twee mortieren en de ammunitie, voor zoo verre die aan de Pruissische troepes toebehoorde, van de batterijen naar Appingadam en van daar naar Oostvriesland transporteren, en maakte zich gereed om op de eerste order van zijn chef den Generaal VAN BULOW, aan wien rapport van het voorgevallene was gedaan, mede het belegeringskorps te verlaten.

Den 3 Februarij ontving de Colonel BUSCH nogmaals order van den Generaal-Major VAN STIRUM, om de meergemelde missive aan den Franschen commandant te verzenden; waaraan echter niet wierdt voldaan, mede uithoofde de Major FRICCIUS verklaarde zulks niet te zullen gedogen, zoolange hij zich met zijne troepes te Appingadam zoude bevinden.

Den 4 Februarij wierden de posten, door Pruissische troepes bezet, op verzoek van den Major FRICCIUS afgelost en door de Nationale Garde en Landstorm vervangen. In den nademiddag ontving den Colonel BUSCH ene order van den Generaal-Major VAN STIRUM, om het commando over te geven aan de Colonel VALKENBURG, en zich voorts, uithoofde van weigering tot verzending der missive aan den Franschen Commandant, in arrest te begeven, latende aan deszelvs keuze over om in Appingadam te verblijven, of zich naar Groningen te begeven.

De Colonel BUSCH gaf hiervan kennis aan de Commandant der Pruissische troepes en het commando aan de Colonel VALKENBURG over, begevende zich nog dienzelfden avond naar Groningen. Den volgenden dag zond de Colonel BUSCH een expresse naar 's Gravenhage, ten einde Z. K. Hoogheid kennis te geven van de handelwijze van den Generaal-Major VAN STIRUM, verzoekende deszelvs gedrag mogt worden onderzogt, en zijn persoon ter dispositie van Z. K. Hoogheid stellende.

De vijand intusschen zedert drie dagen ene werkeloosheid aan zijde der belegeraars en de afmarsch der Engelsche troepes bespeurd hebbende, ook waarschijnlijk onderrigt van het voorgevallene bij het belegeringskorps, deed in den nacht van den 4 Februarij met ene magt van circa 350 man een aanval op de batterij aan den dijk bij Trinaat; overrompelden die gewigtige post, vernagelden de stukken, vernielden de batterij, overmeesterden de dorpen Uitwierda en Biesum, staken aldaar 24 boerenwoningen in brand en vermoorden 2 man van de Landstorm, welke zich uithoofde van ziekte te bed bevonden. De Colonel VALKENBURG rukte spoedig met de troepes naar de voorposten, na ieder korps deszelvs te nemen positie aangewezen te hebben. De Lieutenant-Colonel VAN BASEL begaf zich naar het centrum, om aldaar de nodige orders te stellen; terwijl de Colonel VALKENBURG met de Nationale Garde langs de Holwierder weg op Biesum aanrukte, welke plaats alstoen nog niet in de magt des vijands was, en trachte dus die woningen voor de prooij der vlammen te beveiligen; doch toen dezelve op circa 300 passen genadert was, sloeg de vlam op onderscheidene plaatsen van Biesum uit. Toen rigte zich de Colonel VALKENBURG met zijne manschappen regts voorbij die plaats en ontwaarde aldaar de vijand, welke bezig was om twee grote stroobulten in brand te steeken. Dadelijk viel de Colonel VALKENBURG dezelve met onverschrokkenheid aan en onderscheide bij het eerste schot van zijne manschappen, dat er 2 Franschen vielen en door hunne cameraden wierden weggevoerd. Er ontstond een hevig gevecht: de Nationale Garde drong op de vijand in en maakten 2 van dezelve gevangen. Het voornemen van de Colonel VALKENBURG was, om de batterij bij Trinaat dadelijk te hernemen. Bij het afgebrande huis van PIETER JACOBS wierd nog een gendarme met deszelvs paard, 1 officier van de veteranen en 9 manschappen gevangen gemaakt, waarop de vijand zich naar de vesting terugtrok. De

Colonel VALKENBURG zich toen naar de batterij begevende, bevond de twee 24- en twee 12ponders van de batterij geworpen en de affuiten vernield; gaf de nodige orders aan de Kapitein van de 1ste comp. Landstorm H. DE BOER, om zoo veel mogelijk alles te doen herstellen, en trok 's morgens te 9 uren met de troepes naar Appingadam terug.

De gevangenen verhaalden, dat zij des avonds te elf uren voor het huis van den Commandant vergadert waren, alwaar aan ieder hunner rijkelijk sterke drank was uitgedeelt en alstoen bekend gemaakt tot wat einde zij gebruikt zouden worden; te 3 uren waren zij uitgerukt en zich buiten de vesting in 2 colonnes verdeelt, de ene langs den dijk, en de andere langs den weg, welke op Trinaat aanloopt. Op 3 à 400 passen genadert zijnde, was de stormmarsch geslagen; de voorposten wierden omcingeld en gevangen, wordende slechts enige geweerschoten van de batterij op hen gedaan; waarop dezelve door hen wierdt vermeesterd en vernield, zoodat deze gewigtige batterij zonder dat er een kanonschot door de artillerie was gedaan in hunne magt was gevallen. Het verlies aan onze zijde bestond in 5 doden, 18 gekwetsten en 3 man krijgsgevangen.

Hoewel de Pruissische troepes zich nog te Appingadam bevonden, hebben dezelve zich vergenoegd blote aanschouwers van dit gevegt te zijn. Had den Major FRICCIUS kunnen goedvinden van zijne magt gebruik te maken, om de Colonel VALKENBURG in den aanval tegen de vijand te ondersteunen, zoude dezelve van de vesting zijn afgesneden geworden en grotendeels gevangen gemaakt.

Dienzelfden morgen omstreeks 11½ uur deden de Franschen andermaal een uitval op de batterij van Trinaat. De Colonel VALKENBURG hiervan rapport bekomende, gaf de nodige orders aan de onderscheidene korpsen en begaf zich met de Nationale Garde over Marsum naar Trinaat. Na zijne manschappen te hebben aangemoedigd, rukte hij onder een hevig vuur op den vijand aan, bragt dezelve tot wijken en belette dezelve om een der metalen 12ponders, welke zij reeds op een slede van de batterij hadden gehaald, mede te voeren. De vijand was genoodzaakt de strengen af te snijden, en trok in verwarring na de vesting terug. De Nationale Garde voerden het stuk kanon, niettegenstaande het aanhoudend vuur uit de vesting, langs den dijk naar de batterij terug. Wij hadden bij dit gevegt 3 gekwetsten bekomen. Voorts wierd die batterij met

300 man bezet, en de Colonel VALKENBURG stelde de nodige orders om het geschut en de ammunitie van daar naar Holwierda te transporteren, ten einde de affuiten te doen repareeren.

In beide deze gevegten moet het courageus gedrag van de 1ste Lieutenant D. BULSING, Lieutenant-Adjudant J. HEKKEMA, de Sergeanten J. G. FUHRER, L. WIJNANDS en DANGREMOND, van de geheele compagnie scherpschutters, het manhaftig gedrag van den reeds genoemden Kapitein G. B. VAN BRONKHORST, de 1ste Lieutenant LYPHARD en den Sergeant WATERBOLK bijzonder worden vermeld, zijnde deze laatstgenoemde bij het hernemen der batterij gekwetst geworden. 1)

Niettegenstaande deze voorvallen wierdt dienzelfden dag door den Generaal-Major VAN STIRUM een officier aan den Commandant van Delfzijl gezonden met voorstel tot ene wapenstilstand. De Fransche Commandant ontwierp dadelijk de artikelen,

---

1) De heer VAN VALKENBURG deelt de volgende order mede, door den Generaal-Majoor, Graaf VAN STIRUM, aan hem en het geheele bezettingscorps gerigt, wegens hun bij deze gelegenheden betoond lofwaardig gedrag.

»Ordre.

De Commanderende Generaal des agste militaire Arrondissement betuigt aan de Colonel VALKENBURG alsmeede aan de Garde nationale en Scherpschutters onder deszelfs ordres zijn uiterste genoegen over derzelver gedrag gehouden op den vijfden dezes en hoopt dat deze brave lieden zullen voortvaren met dezelfde moed en ijver ter bedwinging onzer vijanden.

Hoofdkwartier te Groningen, den zesden Februarij agttien hondert en veertien.

(Was getekd.) OTTO Grave VAN LIMBURG STIRUM."

Wij voegen hier ook nog bij wat dezelfde bevelhebber daarop laat volgen over den moeijelijken toestand, waarin men toen van onze zijde en hij in 't bijzonder zich bevond.

»Den 6 Februarij trok de Pruissische Majoor FRICCIUS, welke de regter vleugel had bezet, met deszelfs Landwehr zich geheel terug en ik bleef dus met drie à vierentwintig honderd geheel ongeoeffende en door het afbranden der beide dorpen, alsmede door de herhaalde attacken van den vijand ter neergeslagene en niet heel courageuse boeren en burgers voor het Commando der blokkade zitten. — Ik ontving berigt op berigt, dat de vijand eene coup op Appingadam wilde ondernemen; daar ik mijne ondernemende vijand door ondervinding had leeren kennen, alsook mijne troupes waar ik eerstgenoemde meede moeste in bedwang houden, zoo bevond ik mij in eene schrikkelijke situatie. — Echter heb ik, niettegenstaande de felle koude welken er toen der tijd heerschte, drie nachten achter elkanderen vóór Appingadam met hun gebivouackeerd; door de algemeene verslagenheid en angst nam de desertie onder mijne troupes met volle wapenrustingen hand over hand toe, voornamelijk aan de regter vleugel, waar nog eene zwakke bezetting van onze Landstorm was overgebleven. — Gepaste maatregelen stuiten dit echter eenigzints en mijne bijzondere zorge was aanhoudend Appingadam voor de woede des vijands te beveiligen."

op welke hij tot ene wapenstilstand zoude willen overgaan, en zond daarmede een zijner officieren aan den Generaal-Majoor VAN STIRUM te Groningen; ook wierdt de Colonel VALKENBURG door gemelden Generaal gelast, het zwaar geschut van de batterijen naar Appingadam te doen transporteren, ten einde de Commandant van Delfzijl een bewijs te geven van de opregte gezindheid van den Generaal VAN STIRUM tot ene wapenstilstand. Intusschen verwekten deze maatregelen ene grote verslagenheid onder de troepes, als wordende van deszelvs middelen tot defensie beroofd, vóór en aleer er ene overeenkomst omtrent de artikelen van de wapenstilstand getroffen was.

De onderhandelingen wierden nu ge-entameerd, doch de artikelen, welke de Fransche Commandant had voorgedragen, waren zoodanig, dat dezelve door den Generaal VAN STIRUM niet konden worden aangenomen, zonder het geheele belegeringskorps in de magt des vijands te stellen.

De Generaal-Majoor VAN STIRUM, nu dan ook ontwarende met welk enen vijand hij te doen had, zond ene sommatie aan de Franschen Commandant, om de vesting over te geven. Deze antwoorde, dat men de vesting dan maar moest nemen, doch dat hij gebruik zoude maken van alle de middelen welke in zijne magt waren, om de vesting te verdedigen. De onderhandelingen waren dus afgebroken, hetwelk de Fransche Commandant door een hevig kanonvuur op onze voorposten te doen geven volkomen bevestigde.

De Colonel VALKENBURG had veel moeite om de manschappen op de voorposten te doen stand houden, zedert dat hij zich buiten staat bevond, om het vijandelijk vuur te kunnen beantwoorden. Hij liet met alle spoed ene speelbatterij tusschen Appingadam en de voorposten opwerpen, ten einde die plaats tegen overrompeling des vijands te kunnen beveiligen, en maakte voor het overige van alle middelen welke nog in zijne magt waren gebruik, om zijne positien te kunnen behouden. De Pruissische troepes waren nu ook vertrokken, zoodat de geheele berenning van Delfzijl nu alleen aan de Nationale Garde en andere onderscheidene korpsen, in de provincie Groningen georganiseerd, en de Friessche Nationale Garde was overgelaten 1).

---

1) Op voorstel van den heer CLEVERINGA, zooals hij zelf vermeldt, werden, aangezien de batterijen ontwapend waren, om zich tegen overrompeling

Den 7 Februarij wierdt de Colonel BUSCH wederom uit deszelfs arrest door den Generaal-Major VAN STIRUM ontslagen, zonder hem echter enige orders te doen toekomen.

De heeren Commissarissen Generaal van de provincie vereerden dien Colonel met een bezoek en verzochten dezelve het commando over de troepes wederom op te vatten en zich naar Appingadam te begeven. Dan hoe vereerend zulks ook ware, achte de Colonel BUSCH zich niet bevoegd, daaraan zonder order van Z. K. Hoogheid te kunnen of te mogen defereeren, aangezien dezelve zich ter nadere dispositie van Z. K. Hoogheid had gesteld.

Den 8 Februarij arriveerde de Colonel der artillerie GUNKEL, aan wien het commando over het beleg van Delfzijl en Coevorden door Z. K. Hoogheid was opgedragen. Deze verdienstelijke chef begaf zich naar Appingadam en herstelde zooveel mogelijk de ongelukkige gevolgen der laatst genomene maatregelen. Zulks had ene goede uitwerking onder de troepes, en de dienst wierd nu wederom met vertrouwen waargenomen; ook keerden de manschappen, welke uit misnoegdheid hunne compagnien verlaten hadden, langzamerhand terug.

Den 11 Februarij arriveerden te Appingadam 4 compagnien vrijwilligers, bestaande uit gepensionneerde en voormaals gediende militaire onderofficieren en soldaten, gecommandeerd wordende door de Major KRUSEMAN, komende van de ommestreken van Coevorden, alwaar deze manschappen reeds enige weken een gedeelte van het berenningskorps, onder commando van de Lieutenant-Colonel VAN HEEMSTRA hadden uitgemaakt. Van dit korps wierden 2 compagnien na de regter en de overige na de linker vleugel gedetacheerd, hebbende zich dit korps bij de volgende gevegten met de vijand lofwaardig gedragen.

Den 12 Februarij deed de vijand des morgens te 9 uur een uitval op onze linker vleugel met circa 300 man infanterie en

---

te behoeden, den 7 en 8 Febr. eenige van de 24ponders, die nu op de straat voor het Raadhuis stonden, geplaatst, een op den weg bij de Kraptil, een op den trekweg en een op den Holwierder weg. »Deze genomene mesure »dus vervolgt hij" stelde de gemoederen der ingezetenen vrij wat gerust en men kan zeggen, dat toen de beste enthusiasme herleefde; men hoorde dezen avond bijlangs de straat muziek en wel het van ouds bekende *Wilhelmus van Nassauwen*; dit wekte wederom alle harten op en deed de alhier eenige dagen geheerscht hebbende somberheid in vrolijkheid verwisselen, en wij hoopten dat wij alhaast meer vrolijke dagen te wagten hadden."

kavallerie, met 2 veldstukken. De Colonel VALKENBURG rukte dadelijk uit met 200 man van de Nationale Garde en 1 veldstuk, zich rigtende op Marssum, alwaar hij enige manschappen met het veldstuk achterliet, om des noods bij retraite deszelfs regter flank te dekken, aangezien de zware nevel belette, de positie en sterkte des vijands te onderscheiden. Gemelde Colonel begaf zich met de overige manschappen naar Trinaat, en rukte vervolgens onder een hevig musketvuur op de vijand aan, welke zich dadelijk terug trok. Alstoen ontdekte de Colonel VALKENBURG door ene sterke fusillade op de regter vleugel, dat de uitval op Trinaat slechts ene valsche ware, ten einde hierdoor onze magt van het ware punt hunner bedoeling af te leiden. Gemelde Colonel spoedde zich dus, om zoo veel versterking immer mogelijk naar de regter vleugel te zenden, en begaf zich naar Tuikwert, alwaar dezelve ontwaarde, dat Gevesweer en Weywert door de vijand wierdt aangevallen, en er een scherp gevecht plaats had. Kort daarna stond geheel Gevesweer en 10 à 12 boerenwoningen te Weywert in vollen brand. Op het aankomen van enige compagnien, tot versterking door de Colonel VALKENBURG gezonden, trok de vijand na de vesting terug. Bij dit gevegt hadden wij 3 dooden en 12 geblesseerden, waaronder 4 zeer gevaarlijk, benevens 16 man krijgsgevangen en 1 veldstuk verloren; zijnde de posten te Gevesweer en Weijwert door ene grote overmagt aangevallen geworden en terug gedrongen; het verlies aan zijde des vijands bestond in 4 dooden, 15 geblesseerden en 3 man krijgsgevangen.

Den 17 Februarij zond de Commandant van Delfzijl 19 krijgsgevangenen terug, na hun vooraf te hebben doen zweeren, geene wapenen weder tegen de Franschen te zullen opvatten.

Den 18 waren 8 Douanen te paard en 10 à 12 man infanterie door de Commandant te Delfzijl uitgezonden, om onze linker vleugel te recognosceeren. De Lieutenant der Douanen maakte van deze gelegenheid gebruik om tot ons over te komen. Dezelfde verhaalde, dat het garnisoen zeer na de overgave verlangde, en dat de Commandant des nachts ene wagt van 60 man aan zijn huis had; zijnde ook in onderscheidene straten geschut geplaatst, om zich bij ene verrassing nog binnen de vesting te kunnen verdedigen.

Den 3 Maart, 's morgens te 5 uur, hoorde men van de vesting 3 kanonschoten vallen en kort daarop een zeer hevig

musketvuur. De compagnien van 't piquet, des nachts in schurën leggende, begaven zich dadelijk naar de voorposten, en de overige troepes, welke ook reeds volgens gewoonte tegen het aanbreken van den dag onder de wapenen stonden, volgden de Colonel VALKENBURG weder derwaarts. De geheele ligne van voorposten van Tuikwert tot Gevesweer waren door de vijand met ene sterke magt aangevallen; de batterij van Tuikwert, slechts met 3 veldstukken bezet, was overrompeld geworden, doch de vijand was er slechts een oogenblik meester van. Door het manhaftig gedrag van de Lieutenant B. TEN HAVE, de Sergeanten CATOIR, B. S. WITTE en H. BUSCH, de Fourier HOBERG, de Kaporaal H. TER WOLBEEK en circa 30 grenadiers van de Nationale Garde van Groningen, wierdt dezelve dadelijk hernomen. Een der Franschen wierdt op de batterij gedood; van onze zijde wierden de Sergeant B. S. WITTE en twee grenadiers zwaar gekwetst.

De artillerie had zich door dezen onverhoedschen aanval laten verschrikken en het geschut verlaten, uitgezondert de Lieutenant der artillerie J. VENEMA, welke zich bij deze gelegenheid braaf gedragen heeft, en onder wiens directie de grenadiers der Nationale Garde door een hevig kanonvuur de vijand veel nadeel hebben toegebragt, die zijne voornaamste magt op de post van Amsweer gerigt had, als zijnde het doel van deze uitval.

De post van Amsweer wierdt met ene grote overmagt aangevallen en vermeesterd; 2 ijzeren 6ponders vielen in de magt des vijands. Deze aanval wierdt ondersteund door 4 veldstukken en 1 hauwitzer, door de vijand bij de molens van GARRELS geplaatst, waardoor derzelver regter flank gedekt wierdt; wordende derzelver linker flank door Farmsum en de batterij Kostverloren gedekt. Van de vesting wierdt bij voortduring een hevig kanonvuur op de batterij van Tuikwert en onze troepes gemaakt; onderscheidene bommen en hauwitzers wierden op die batterij geworpen, waardoor veele schade aan de nabij zijnde boerenwoningen wierdt toegebragt.

De compagnie scherpschutters, aangevoerd door de Kapitein H. VALKENBURG, de 1ste Lieutenant J. H. GEERTSEMA en 2de Lieutenant J. WITTE, heeft zich met dezelfde onverschrokkenheid gedurende dit gevegt als bij vorige gedragen en het voorbeeld van dapperheid gegeven; gelijk ook enige grenadiers van de Nationale Garde, aangevoerd door den braven 1ste Lieutenant D.

BULSING. Ook verdiend honorabele vermelding gemaakt te worden van de Lieutenants A. VAN ROSMALEN en J. SIKKENS van de Nationale Garde, J. WILKENS, W.Z., Lieutenant van de gewapende Burgermagt, C. VAN BOEKEREN en J. HAVINGA, Lieutenants bij de 10de compagnie Landstorm, welke zich met enige manschappen hunner compagnien voortreffelijk gedragen hebben.

Deze braven te zamen ene magt van circa 150 man uitmakende, attacqueerden de vijand, welke zich van Amsweer had meester gemaakt, op ene lofwaardige wijze; doch het was hen niet mogelijk de vijand daaruit te verdrijven, zijnde ruim 300 man sterk en meester van onze 2 veldstukken; ook wierden deze braven niet behoorlijk door de overige compagnien, aan hun tot versterking toegezonden, ondersteund, latende zich door het kanonvuur van den vijand verschrikken en terug houden, om hunne dappere cameraden bij te staan.

Bij de herovering van de batterij te Tuikwert, was een van de compagnien Nationale Garde, den vijand steeds vervolgende, tot in het tigchelwerk van den heer VAN DER WERFF doorgedrongen en onderhield het vuur met den vijand, welke zich op ene korte afstand bij de boerenwoning van J. BLINK had geposteerd. De Colonel VALKENBURG, ontwarende dat de Commandant te Delfzijl dat korps aanmerkelijk deed versterken, zond den Kapitèin G. B. VAN BRONCKHORST, die alle vertrouwen verdiende, met deszelfs compagnie na gemeld tichgelwerk, om de zich aldaar bevindende compagnie, welke aan een hevig kanonen musketvuur was blootgesteld, te ondersteunen, waardoor dan ook deze post wierdt behouden en de vijand aanmerkelijk verlies werdt toegebragt. De Colonel VALKENBURG had de 2 compagnien Friessche Nationale Garde en een gedeelte van de Groninger gewapende Burgermagt op Tuikwert en in het centrum in reserve gehouden.

Na een hardnekkig gevegt van 2 uren, begon de vijand te replieeren en zich wederom naar de vesting te begeven, wordende steeds door onze troepes vervolgd, welke een hevig kanonvuur van de vesting moesten uitstaan, tot 's middags te 12 uren, wanneer de Colonel VALKENBURG de troepes naar derzelver cantonnementen deed terugtrekken.

Bij deze affaire was de Adjudant J. HEKKEMA wederom dezelfde zoo in moed als vlugheid, om de orders van zijn Colonel naar alle punten over te brengen en de manschappen door woorden en goed voorbeeld aan te moedigen.

Ten bewijze van het goed gedrag van de compagnie scherpschutters strekt, dat deze brave compagnie in dit gevegt 4 doden en 10 geblesseerden heeft gehad, bestaande ons verlies in 't geheel uit 6 doden, 24 geblesseerden, en 1 Kapitein der Nationale Garde, zijnde de heer B. R. VAN BOLHUIS, en 4 grenadiers krijgsgevangen, welke zich bij de vermeestering der batterij te Amsweer tot het uiterste hadden verdedigt. Het verlies des vijands is volgens berigt van onderscheidene deserteurs zeer aanmerkelijk geweest. Een Franschman was krijgsgevangen gemaakt en 2 gendarmes waren onder het gevegt tot ons overgekomen; ook was er een voorwagen met twee paarden veroverd. 1)

Den 4 Maart arriveerde Zijne Koninklijke Hoogheid, den Heere Erfprins van Oranje, met deszelvs adjudant te Appingadam, ten einde zich in persoon van den staat, in welke het belegeringskorps zich bevond, te verzekeren. Z. K. H. inspecteerde de troepes, welke bij Hoogstdeszelvs aankomst onder de wapenen stonden, en begaf zich vervolgens met de Colonels GUNKEL en VALKENBURG naar de voorposten, alwaar op datzelfde ogenblik een parlementair uit de vesting aankwam, met een brief aan den Commandant van het belegeringskorps, wordende de brief door de parlementair aan Z. K. H. in persoon overhandigt. Van daar begaf zich Z. K. H. naar de onderscheidene batterijen, over welker aanleg Z. K. H. deszelvs tevredenheid wel geliefde te betuigen, alsmede omtrent de goede gezindheid van de onderscheidene gewapende korpsen, welke het belegeringskorps uitmaakten. Daarna had het korps officieren de eer door den Colonel GUNKEL aan Z. K. H. te worden voorgesteld en dezelve te admitteeren bij het dejeuner, van welk Z. K. H. wel heeft gelieven gebruik te maken, nadat de onderscheidene collegien bij Hoogstdezelve waren toegelaten, waarna Hoogstdezelve in den nademiddag naar Groningen retourneerde.

Den volgenden dag kwam het berigt te Appingadam dat het Z. K. H. behaagd had, om het commando over de troepes wederom aan den Colonel BUSCH op te dragen, die dan ook op

1) Er wordt in het *Journaal* van den heer CLEVERINGA nog wel van eenige vijandelijkheden en andere bijzonderheden sedert voorgevallen gewaagd, waarvan het *Dagverhaal* zwijgt, maar zij zijn van te weinig belang, om die hier verder aan te teekenen.

Zondag den 6 Maart te Appingadam retourneerde, wordende door een detachement van de vrijwillige kavallerie op een uur afstands van Appingadam opgewagt en begeleid, ontvangende bij deszelfs aankomst de hartelijkste blijken van achting en genegenheid zoo van de officieren, als van de manschappen. Den volgenden dag nam de Colonel BUSCH het commando over de troepes van den verdienstelijken Colonel VALKENBURG wederom over. 1)

Den 10 Maart wierden met toestemming van Z. K. H., den Heere Erfprins van Oranje, door den Colonel BUSCH drie vaandelen aan de onderscheidene wapenkorpsen overhandigt, als een blijk van dankbaarheid voor derzelver goede gezindheid voor Vorst en Vaderland betoond. De heeren Commissarissen Generaal van deze provincie, benevens de hoge militaire en civiele autoriteiten, vereerden deze plegtigheid met derzelver tegenwoordigheid. Ruim 1600 man, zoo artillerie, kavallerie, als infanterie, tot het centrum van het belegeringskorps behorende, bevonden zich, in het gezigt des vijands, onder de wapenen geschaard. Na de inspectie dezer troepes wierden de vaandelen ontrold en aan de chefs der respective korpsen door den Colonel BUSCH onder ene hartelijke aanspraak overhandigt, wordende deze vereenigingstekenen onder een herhaald Hoezee en Vivat Orange bij de korpsen ontvangen en, door een fraaij krijgsmuziek voorafgegaan, naar de kwartieren der chefs overgebragt, waarna de hooge autoriteiten en officieren van ieder wapenkorps door den Colonel BUSCH ter maaltijd wierden genodigt, en deze dag verders in ene gepaste vrolijkheid wierdt doorgebragt. — In den namiddag was het de Kapitein der

---

1) Er werd toen, volgens VAN VALKENBURG, de volgende order uitgegeven:

„Ordre.

De troepes uitmakende de blokkade van de vesting Delfzijl worden verwittigd, dat het Commando over dezelve is overgenomen door den heer Colonel BUSCH in plaats van den heer Colonel VALKENBURG, welke verdienstvolle officier het genoegen en de volle blijken van wegens zijne K. Hoogheid den Heere Erfprince van Orange, Generaal en Chef der Armée, heeft genoten over de tevredenheid van het bekleeden van hoogstdeszelfs Commandement.

APPINGADAM den 6 Maart 1814.

De Colonel commanderende de berenningen van Delfzijl
en Coevorden.
(Was getekd.) GUNCKEL."

Gendarmes VAN JUGEN gelukt uit de vesting te ontsnappen en tot ons over te komen.

Den 15 Maart zond de Commandant te Delfzijl 4 krijgsgevangenen terug.

Den 16den Maart arriveerden tot versterking van het belegeringskorps het 9de bataillon infanterie van ligne gecommandeert door den Colonel DE ROY VAN WICHEM, komende uit Dantzich, aan wien het commando over de regter vleugel van het belegeringskorps wierdt opgedragen.

Ook wierden er op order van de Commissarissen Generaal dezer provincie nog 5 compagnien Landstorm georganiseerd, tot welkers formatie door de gemeentens ieder hun contingent wierdt geleverd, en allen uit ongetrouwde manschappen bestaande.

De Commandant van Delfzijl geene middelen meer hebbende, om uit de ommestreeken enige voorraad van levensmiddelen te bekomen, deed een groot aantal ingezetenen van Delfzijl en Farmsum uit hunne woningen verdrijven, en buiten deszelvs voorposten brengen, ten einde niet genoodzaakt te zijn dezelve van levensmiddelen te voorzien. Deze ongelukkigen, beroofd van hunne voorraad, ook wiens woningen waren afgebroken, wierden in de eerste dagen bij ons aangenomen en naar Groningen getransporteerd, om in derzelver behoefte te voorzien.

Doch aangezien de Fransche Commandant zulks bij voortduring effectueerde, gaf de Colonel GUNKEL order geene ingezetenen uit Delfzijl en Farmsum bij de voorposten meer aan te nemen of te laten passeeren, maar dezelve naar hunne woonplaatsen terug te doen keeren; wordende hiervan tevens aan de Commandant van Delfzijl kennis gegeven en dezelve onder 't oog gebragt, geen regt te hebben, om de ingezetenen, welke zich van genoegzamen voorraad van levensmiddelen hadden voorzien, doch waarvan hij Commandant hen gedeeltelijk beroofd had, uit derzelver woningen en buiten de vesting te verdrijven.

Den 26 Maart deed de Commandant van Delfzijl een voorstel aan de Colonel GUNKEL, om het dorp Farmsum neutraal te verklaren, hetzelve door zijne troepes te zullen doen evacueeren en de ingezetenen, welke van geene levensmiddelen meer voorzien waren, aldaar te doen huisvesten, onder voorwaarde dat van onze zijde voor derzelver onderhoud wierde gezorgd; welk voorstel door den Commandant van het belegerings-

korps niet wierdt aangenomen, als strijdig met alle militaire maatregelen en gevaarlijk voor het belegeringskorps.

Den 29 Maart proponeerde de Fransche Commandant ene bijeenkomst op de molens van GARRELS, gelegen tusschen de wederzijdsche voorposten, tegen den 31 Maart, als zijnde geneigd om aldaar een zijner officieren te zenden, om met den Colonel BUSCH omtrent een verdrag te confereeren.

Dit voorstel wierdt door den Colonel VAN DER CAPELLEN, aan wien nu het commando over het beleg van Delfzijl en Coevorden door Zijne Koninklijke Hoogheid was opgedragen geworden, als hebbende de Colonel GUNKEL ene andere bestemming bekomen, aangenomen, en daarvan kennis gegeven aan den Commandant der Engelsche scheepsmagt, den Commandore DEVON, dezelve verzoekende deze conferentie bij te wonen.

Den 31 Maart begaven zich de Commandore DEVON en de Colonel BUSCH met twee hunner officieren naar de bestemde plaats. Een detachement van de brave compagnie scherpschutters posteerden zich nabij de molens van GARRELS. De hoofdofficieren uit de vesting bevonden zich reeds aldaar, benevens circa 150 man infanterie en 20 man kavallerie.

In deze bijeenkomst wierden, na uitwisseling der wederzijdsche volmagten, door de Colonel BUSCH de hoofdpunten tot ontruiming der vesting op order van de Colonel VAN DER CAPELLEN aan de Fransche gevolmagtigden voorgedragen. Dezelve wierden voorts bediscutieerd en door hen overgenomen, om dezelve ter kennis van den Raad van defensie der vesting te brengen, waarna deze conferentie eindigde.

Dienzelfden avond antwoorde de Fransche Commandant reeds op de voorgestelde hoofdpunten, van zijne zijde voordragende, dat het garnisoen met krijgseer zoude uittrekken en zich met hunne wapenen en bagagie naar Frankrijk begeven; dat hij voor 't overige wel genegen was de voorgestelde artikelen aan te nemen.

Intusschen konde de Colonel VAN DER CAPELLEN dit artikel niet toestaan, en de onderhandelingen wierden, na enige dagen briefwisseling over dit punt gehouden, afgebroken.

Den 8 April ontving de Colonel VAN DER CAPELLEN order van Z. K. H. den Erfprins van Oranje, om de Fransche Commandant de intogt der geailleerde legers in Parijs bekend te maken en de overgave der vesting te vorderen.

Den 9 April had er dien tengevolge wederom ene conferentie

tusschen de vorige gevolmagtigden op de molens van GARRELS plaats, doch de Commandant van Delfzijl blijvende persisteeren, om met krijgseer uit te trekken en zich naar Frankrijk te begeven, was dezelve even vrugteloos als de vorige.

Den 11den April ontving de Colonel VAN DER CAPELLEN van Z. K. H. den Erfprins van Oranje de Declaratie van de hoge verbondene Mogendheden bij derzelver intrede in Parijs gedaan, waarvan dadelijk een exemplaar aan de Fransche Commandant wierdt gezonden en aan dezelve tevens op order van Z. K. H. te kennen gegeven, dat indien het garnisoen van Delfzijl zich voor de tegenswoordige orde van zaken wilde verklaren, hetzelve, na aflegging der wapenen, met hunne bagagie naar Frankrijk zoude kunnen vertrekken.

De Commandant van Delfzijl geloofde deze tijdingen niet, doch verzocht een zijner officieren naar Parijs te mogen zenden, om zich van de staat der zaken te overtuigen. De Colonel VAN DER CAPELLEN hiertoe niet geautoriseerd zijnde, weigerde zulks, doch deed hiervan rapport aan Z. K. H. den Erfprins.

Den 16den April ontving de Colonel VAN DER CAPELLEN autorisatie om aan den Franschen Commandant toe te staan, een officier naar 's Hage te zenden, om zich van de staat van zaken te overtuigen.

Dien ten gevolge vertrokken den 19 de Lieutenant ter zee GAMAIN, vergezeld van den Kapitein H. VALKENBURG, naar 's Hage. Aldaar geene reispas naar Parijs aan dezelve wordende toegestaan, retourneerde dien officier den 26 te Appingadam en begaf zich nog dien zelfden avond naar Delfzijl.

De Fransche Commandant nu alle de tijdingen welke hem waren medegedeelt suspecterende, wilde de vesting niet ontruimen, maar zond den 29 April de Commandant van de Genie CARETTE naar Appingadam, om met de Colonel VAN DER CAPELLEN nader te confereeren omtrent ene wapenstilstand. De Colonel VAN DER CAPELLEN eischte, vóór en aleer dezelve toe te staan, de Commandant van Delfzijl het water, door welk alle de landen tusschen Groningen en de vesting overstroomd waren, zoude doen loosen. Dit niet toegestaan wordende, is die onderhandeling dadelijk afgebroken.

Den 1 Meij wierden 2 man van de voorposten, die zich nabij de vesting hadden begeven, zwaar gekwetst en krijgsgevangen gemaakt.

Den 2 Meij had er op verzoek van den Franschen Comman-

dant wederom ene conferentie tusschen de vorige gevolmagtigden plaats, in welke men eindelijk over de artikelen van een wapenstilstand eens wierdt.

Den 3 Meij arriveerde te Appingadam de Colonel MORLET, als Commissaris van het Fransche Gouvernement tot de overgave van Delfzijl en Coevorden, welke dadelijk bij desselfs aankomst de brieven, van den Minister van Oorlog van Frankrijk aan den Commandant van Delfzijl geadresseerd, afzond en zich den volgenden dag in persoon na de vesting begaf.

De Commandant van Delfzijl bleef niettegenstaande alle deze officieele stukken en orders van het Fransche Gouvernement weigeren de vesting te ontruimen, en insteerde om een zijner officieren naar Parijs te mogen zenden, om zich van de staat van zaken te overtuigen. Zulks wierdt dan op verzoek van den Commissaris van het Fransche Gouvernement door den Colonel VAN DER CAPELLEN toegestaan, en de Kapitein ingenieur CARETTE vertrok den volgenden dag, vergezeld van den Kapitein der Nationale Garde N. J. SEVENSTERN, naar 's Hage, ter bekoming van een reispas, en van daar naar Parijs.

Den 5 Meij bepaald tot de uitwisseling der conventie tot ene wapenstilstand, door de wederzijdsche chefs geratificeerd, begaf zich de Colonel BUSCH met een zijner officieren aan boord van het schip der Engelsche Commandant DEVON, en begaven zich met 2 sloepen naar Delfzijl, alwaar dezelve door enige officieren van het garnizoen bij de Waterpoort wierden ontvangen en naar het huis van den Commandant begeleid. De vreugde der ingezetenen was algemeen, als zich nu kunnende vleijen met een spoedig vertrek van een garnisoen, 't welk veele hunner van alles beroofd en dagelijksche mishandelingen had doen ondergaan.

Na de uitwisseling der conventie gaf de Commandant van Delfzijl dadelijk order aan den sluismeester om den volgenden morgen te stroomen, en daarmede dagelijksch op de daartoe geschikte tijden voort te gaan, ten einde de landerijen zoo spoedig mogelijk van het water te bevrijden, waarna de Colonel BUSCH met de Commandore DEVON en derzelver officieren zich wederom met de sloepen naar de Engelsche schepen en van daar naar Holwierda begaven, wordende niet tegenstaande de reeds bestaande wapenstilstand twee kanonschoten op dezelver sloepen uit de vesting gedaan zonder dezelve echter te beschadigen.

Den volgenden morgen zond de Commandant van Delfzijl een zijner officieren aan de Colonel BUSCH om deswegens verschoning te vragen, als zijnde de Commandant van de afgelegendste batterij niet geinformeerd geweest van de bestaande wapenstilstand.

De Commissaris van het Fransche Gouvernement de terugkomst van den Kapitein CARETTE moetende afwachten, begaf zich met de Colonel VAN DER CAPELLEN naar Coevorden, ten einde ook deze vesting door het Fransch garnisoen te doen ontruimen, hetwelk op den   Meij plaats had, waarna dezelve te Appingadam retourneerden.

Den 19den Meij kwam de Kapitein CARETTE in Appingadam terug, betuigende alsnu volkomen van de staat van zaken overtuigd te zijn, en het garnisoen de vesting nu spoedig zoude ontruimen, begevende zich des nachts met de Commissaris van het Fransch Gouvernement naar de vesting.

Den 20 Meij begaf zich de Colonel VAN DER CAPELLEN, als Commissaris van Z. K. Hoogheid tot de militaire bezitneming van Delfzijl, met de Commandore DEVON en de Lieutenant-Colonel PARAVICINI DE CAPELLI derwaarts, ten einde al het nodige tot de overneming der artillerie en ammunitien te regelen. Bij derzelver aankomst wierdt door het garnisoen de witte cocarde opgezet en de witte vlag onder het losbranden van 101 kanonschoten uitgestoken.

Den 21 Meij wierdt de Waterpoort te Delfzijl door 100 man van de Nationale Garde onder commando van den Colonel VALKENBURG bezet, en een der Engelsche brikken kwam voor de haven ten anker met de Hollandsche en Fransche vlaggen aan den top.

Den 23 Meij wierden 's morgens te 5 uur de zieken, gekwetsten, vrouwen en kinderen tot het Fransch garnisoen behoorende, in vijf schepen van Delfzijl naar Antwerpen getransporteerd.

Te zeven uren ontruimde het garnisoen uit circa 1100 man bestaande, met zich voerende 2 veldstukken en 2 hauwitzers, de vesting, wordende door een officier van het 9de bataillon infanterie van ligne en den 1ste Lieutenant van de compagnie scherpschutters tot aan de Fransche grenzen begeleid.

Te 10 uren begaf zich de Colonel BUSCH met de onderscheidene korpsen, in het centrum en op de linker vleugel gecantonneerd, en de Colonel DE ROY VAN WICHEM met die van de

regter vleugel naar Delfzijl. Alle deze troepen wierden in de onderscheidene straten geschaard; de Engelsche mariniers waren de Waterpoort binnen gekomen en plaatsten zich in 't centrum der overige korpsen.

Daarop werdt de witte vlag ingenomen en de Oranje en Hollandsche vlaggen in de plaats gesteld en met een salvo van 21 kanonschoten begroet, hetwelk met een gelijk getal eereschoten door de Engelsche schepen beantwoord werdt, wordende desgelijks de Engelsche vlag door onze batterijen op dezelvde wijze begroet.

De Colonel VAN DER CAPELLEN en de Commandant der Engelsche scheepsmagt, vergezeld van de verdere hoofdofficieren, inspecteerden daarop de troepes, welke onder een aanhoudend geroep van Oranje boven hunne vreugde betoonden. Vervolgens defileerden alle deze troepen korpsgewijze voor gezegden Colonel en retourneerden naar hunne cantonnementen.

Den 24 Meij begaf zich de heer Gouverneur dezer provincie, vergezeld van deszelfs Secretaris en heeren Commissarissen der arrondissementen Appingadam, Groningen en Winschoten, als Colonels van de Landstorm, begeleid van derzelver Adjudanten naar de vesting, zijnde ge-escorteerd door een detachement van de burgerkavallerie uit de arrondissementen Groningen en Appingadam.

Toen de heer Gouverneur onder het ressort van de gemeente Appingadam aankwam, wierdt dezelve aldaar opgewagt door de Colonels VAN DER CAPELLEN en BUSCH, en verder naar Appingadam, alwaar de troepen onder de wapenen geschaard stonden. Den heer Gouverneur wierdt aan het stadshuis door de plaatselijke regering opgewacht en ontving de complimenten van het korps officieren, van de leden van de regtbank van eersten aanleg en verdere ambtenaren, gelijk mede van de kerkenraden der Hervormde en Roomsch-Katholijke gemeentens.

De Colonel BUSCH begaf zich toen met de onderscheidene korpsen naar Delfzijl, ten einde met dezelve de plegtige inbezitneming der vesting door den heere Gouverneur uit naam van Zijne Koninklijke Hoogheid onzen ge-eerbiedigden Souverein bij te wonen.

Den heer Gouverneur wierdt bij het tichgelwerk van den heer BELLINGA opgewacht door enige der voornaamste ingezetenen te paard van Delfzijl, welke ieder van een vlag voorzien waren. Tot de nieuwe barrière van de vesting genaderd zijnde,

werdt dezelve aldaar opgewagt door de Colonel VAN DER CAPELLEN en verdere hoofdofficieren der onderscheidene korpsen, welke de blokkade van Delfzijl hadden geformeerd, alsook door de Commandant der Engelsche schepen van oorlog, welke daartoe van de zijde van de Eems hebben medegewerkt.

Door dezen werd de heer Gouverneur, onder het losbranden van 21 kanonschoten van de wallen en onder het spelen van een schoon veldmuziek, door eene rei van de onderscheidene korpsen begeleid naar het huis van den heer J. P. VOS, alwaar alles tot deszelvs ontvangst gereed was.

Dadelijk geschiede de plegtige inbezitneming dezer vesting uit naam van Z. K. H. onzen geliefden Souverein, bij eene Proclamatie, welke ten dien einde van wege den heer Gouverneur werdt afgelezen en door de ingezetenen en ene grote menigte aanschouwers met vreugde wierdt aangehoord, zulks door een algemeen Hoezee en Vivat Oranje bevestigende, waarna de provisioneele regeering in deze vesting wierdt beeedigt en ge-installeerd.

Vervolgens ontving den heer Gouverneur de complimenten van de heeren officieren en andere gedistingueerde personen, waarna de troepen voor den heer Gouverneur en de Colonel VAN DER CAPELLEN defileerden en naar hunne cantonnementen terug keerden, blijvende het 9de bataillon infanterie van ligne tot garnisoen der vesting.

Daarna heeft den heer Gouverneur de wallen en verdere aanstalten ter verdediging der vesting, door de vijand gemaakt, geinspecteerd, en is, aan de haven komende, getuige geweest van de verwoestingen door het Fransche garnisoen aan dezelve toegebragt.

Dit alles afgelopen zijnde, wierden de commandanten der onderscheidene korpsen bij den heer Gouverneur ter maaltijd genodigt, waarna dezelve te 6 uren, ge-escorteerd als bij deszelfs aankomst, naar Groningen retourneerde.

Den 25 Meij wierden de 15 compagnien Landstorm uit deze provincie, na hunne wapenen in het Lands arsenaal te Delfzijl te hebben overgebragt, voor de aanmerkelijke diensten, door dezelve aan Vorst en Vaderland bewezen, bedankt en keerden naar hunne woningen terug.

De Colonel BUSCH begaf zich dienzelfden morgen met de Nationale Garde en overige korpsen, benevens 2 compagnien artillerie met derzelver veldstukken, naar Groningen, na vooraf

de regeering van Appingadam deszelfs dankbaarheid betuigd te hebben, voor de onvermoeide pogingen welke dezelve gedurende zes maanden heeft aangewend, om in alle de behoeftens van het belegeringskorps zooveel mogelijk te voorzien [1]). Deze troepen wierden op eene korte afstand van de stad ingehaald door het bataillon gewapende Burgermagt van Groningen, hetwelk ook een gedeelte van het belegeringskorps had uitgemaakt, en marcheerden, door het korps musikanten voorafgegaan, de stad binnen.

De Steentilpoort en barrière waren met Oranje en Hollandsche vlaggen vercierd. Bij de poort werden deze troepen verwelkomt door de heeren Districts-Commissarissen en Colonels van de Landstorm in deze provincie en begeleid naar de grote markt, alwaar dezelve wierden afgewagt door de kommanderende Generaal van het 8ste militair arrondissement, O. GRAVE VAN LIMBURG STIRUM, de Regering der stad, gelijk ook de militaire Commandant en officieren van het garnisoen.

Nadat de troepes zich op de markt geschaard hadden, wierdt door den heer Commissaris van het arrondissement Groningen, de heer P. G. VAN IDDEKINGE, eene hartelijke aanspraak aan de onderscheidene korpsen, zoo uit deze provincie als uit de provincie Friesland, gedaan, waarbij dezelve uit naam van den heer Gouverneur bedankt wierden voor de gewigtige diensten zedert de laatste zes maanden aan Vorst en Vaderland bewezen, en dat de ingezetenen van Groningen nimmer zouden vergeten, dat zij de handhaving van rust en orde, bij het vertrek der Franschen en de inkomst der Geailleerde troepen, alleen aan

---

[1]) Wij deelen ten slotte nog den brief van dankbetuiging zelven uit het *Journaal* van den heer CLEVERINGA mede:

»Appingadam den 25 Mei 1814.

De Colonel BUSCH aan den Burgemeester der stad Appingadam!

Zedert zes maanden met mijne troepes in Uwe gemeente hebbende doorgebracht, ten einde dezelve voor de vernieling des vijands te beschermen, heb ik steeds uwe welwillendheid en uwen ijver bewondert, met welke UEd. in de behoeften der troepes hebt voorzien.

Hartelijk betuige ik U.WelEdle mijnen dank voor het goed onthaal gedurende ons verblijf alhier bij de ingezetenen genoten. Zeer aangenaam is het mij, dezelve van deze zware last, gedurende zes maanden met bereidwilligheid gedragen, thans te kunnen ontheffen.

Ontvang mijn heer den Burgemeester de verzekering van mijne bijzondere hoogachting.

(Was get.) De Colonel BUSCH."

de onvermoeide en eensgezinde pogingen der gewapende Burgermagt en Nationale Garde te danken hadden.

Deze aanspraak werdt door de Colonel BUSCH in gepaste termen en voorts met de levendigste toejuiching, zoo van de troepen als van duizenden aanschouwers, onder het geroep van Hoezee en Vivat Oranje beantwoord.

Daarna defileerden de troepen voor de hooge militaire en civiele autoriteiten, en begaven zich naar het Provinciehuis om de drie vaandels te deponeeren; wijders naar 's Lands arsenaal, waar dezelve hunne wapenen overbragten en verder door hunne chefs wierden bedankt. De heeren officieren wierden vervolgens op het stadshuis op een prachtig dejeuner onthaald.

In den nademiddag kwam ook het korps vrijwilligers onder aanvoering van den Major KRUSEMAN binnen en wierdt op dezelfde plegtige wijze door de genoemde heeren Arrondissements-Commissarissen ontvangen, en door de heer Generaal Grave VAN LIMBURG STIRUM, de stads Regering en verdere heeren officieren op de markt opgewagt, en dit korps door den heere Commissaris in het arrondissement Appingadam H. W. HOVINGH bij ene hartelijke aanspraak voor deszelfs gewigtige diensten aan Vorst en Vaderland bewezen bedankt, hetwelk met een luid vreugdegeroep van Hoezee en Vivat Oranje beantwoord wierdt, waarna dit korps voor de heer Generaal VAN STIRUM defileerden en zich na 's Lands arsenaal begaf, om hunne wapenen aldaar te deponeeren. De heeren officieren wierden in de Doelen op een keurig dejeuner onthaald.

Den 27 Mei vertrok uit Groningen naar Leeuwarden de Nationale Garde uit de provincie Friesland, wordende door het korps musicanten tot buiten de stad begeleid, hebbende gedurende deszelfs kort verblijf in deze stad de dankbaarste blijken voor derzelver betoonde ijver voor de belangen van Vorst en Vaderland ontvangen.

IV.

UITTREKSELS *uit de Besluiten van de Maire der stad Groningen en van de Raden van Prefecture en Commissarissen-Generaal.*

a. BESLUITEN VAN DE MAIRE DER STAD GRONINGEN.

14 November 1813. Schippers gelast zieke militairen uit het Fransche hospitaal te transporteren.

De Prefect verlaat de stad.

15 Nov. Commissie benoemd om 's nachts op het raadhuis tegenwoordig te zijn, ten einde in voorkomende en noodzakelijke gevallen dadelijk orders te geven.

Heden morgen te 10 uren een detachement Kozakken onder bevel van Kapitein HOWAROW binnen gemarcheerd; de Kapitein op het stadshuis ontvangen, de paarden in de stallen bij Ebbingeboog en de manschappen bij de ingezetenen aldaar ingekwartierd.

16 Nov. 's Morgens 100 Kozakken onder bevel van den Overste BARABANSCKOW van Zwolle binnen gemarcheerd; 's namiddags gelijk detachement van Winschoten onder bevel van den Overste Baron ROSEN. Zij zijn gecomplimenteerd door den Maire, den Adjunct en de gecommitteerde leden uit den Municipalen raad in het logement de Doelen; de paarden in den stal bij Ebbingeboog, in het arsenaal, in den stal van den heer BOSS en van andere particulieren geplaatst. Voorts maatregelen genomen voor de voeding dezer troepen, alsmede voor de krijgsgevangenen.

Buiten de Apoort een schip besteld voor de vrouwen en kinderen van Douanen, en gelast om ze dezen nacht in een herberg aldaar op te nemen en te verzorgen en op den volgenden dag naar Amsterdam op stads kosten te vervoeren.

Desgelijks 128 vrouwen en 241 kinderen van Douanen uit Oostvriesland te verzorgen en naar Amsterdam en Antwerpen te vervoeren.

De Overste BARABANSCKOW gelogeerd in het huis van de stad op de Nieuwe weg.

17 Nov. De Fransche zieke militairen door de Kozakken teruggebragt, weder in het hospitaal op te nemen.

18 Nov. Proclamatie van Baron ROSEN, dat alle ambtenaren bij provisie in hunne posten zullen blijven.

19 Nov. Rapport over de localen, geschikt tot berging van manschappen en paarden.

20 Nov. Brief van den Vorst NANISCHKING te Hardenberg, om betaling van ƒ 120,000 voor 3000 ellen laken.

De wacht hebbende leden der gewapende Burgermagt en Nationale Garde, die zulks verkiezen, vleesch en brood van stadswege te verschaffen.

21 Nov. Aanstelling van Politie. Dito 22 Nov.

22 Nov. Brief over de betaling van de ƒ 120,000 voor 3000 ellen laken, vóór den 26 Nov. e.k.

Politie over publieke vrouwen.

23 Nov. De Russische Keizerlijke Generaal HAWAISKIJ met 400 Kozakken binnengerukt en gelogeerd in het huis op de Nieuwe weg.

29 Nov. Over eene tegemoetkoming aan de leden der gewapende Burgermagt en de Nationale Garde.

3 Dec. Eenige zeilmakers opgelegd 300 linnen zakken binnen twee dagen te leveren, om te dienen voor ransels.

23 Mei 1814. Aan den Luitenant ROOSMALEN ƒ 500 verstrekt, om aan de schippers eenig voorschot te geven tot het vervoeren der vrouwen en kinderen uit Delfzijl.

30 Junij. De som van ƒ 474 toegestaan ter gelegenheid der terugkomst van de belegeringskorpsen van Delfzijl voor ververschingen aan derzelver officieren.

b. BESLUITEN VAN DE RADEN VAN PREFECTURE EN COMMISSARISSEN-GENERAAL.

20 Nov. 1813. Publicatie van de Raden van Prefecture, provisioneel belast met de administratie van het departement de Wester-Eems, naar aanleiding van eenen brief van den Baron ROSEN, dat de ingezetenen te lande zich rustig en vredig zullen moeten gedragen en dat de overtreders aan de regtbanken zullen worden overgeleverd om ten strengste te worden gestraft.

23 Nov. 1813. Adidem, waarbij toegestaan het dragen van Oranje, en het vervolgen dergenen, die zich hiertegen verzetten.

28 Nov. De Raad van Prefecture P. G. VAN IDDEKINGE gecommitteerd naar den Haag, om de belangen van dit Departement bij het algemeen bestuur der Nederlanden waar te nemen, en Z. K. H. den Prins van Oranje bij zijne aankomst in ons land te begroeten.

29 Nov. Te publiceren de publicatie van het algemeen bestuur, d.d. 21 Nov. 1813.

Aan de gecommitteerden, om manschappen, wapenen en ammunitie naar Holland te zenden, te kennen gegeven, dat van hier niets kan worden afgezonden, vermits deze worden gevorderd voor het beleg van Delfzijl, en dat men van wege het algemeen bestuur geregelde troepen moge afzenden, in staat om de belegering van Delfzijl met kracht door te zetten.

Op vordering van Baron ROSEN om de publicatie van het algemeen bestuur niet af te kondigen, voordat zij door den Prins van Oranje is geteekend en de commanderende generaal daarvan is verwittigd, wordt de afkondiging uitgesteld in afwachting der orders van den Baron ROSEN.

30 Nov. De ingezetenen van Winschoten en Appingedam uitgenoodigd en des noods gelast zich te wapenen met zoodanig wapentuig als zij zullen noodig oordeelen en voorhanden zijn, ter verdediging tegen de geweldenarijen der bezetting van Delfzijl en ter ondersteuning der Nationale Garde.

29 Nov. Leening bij wijze van voorbetaling der directe belastingen om te voorzien in de noodzakelijkste behoeften.

26 Nov. R. SCHATTENBERG gemagtigd te Wener en Jever 12 zadelpaarden te koopen.

1 Dec. Den heer H. J. VAN BOLHUIS, van Bierum, opgedragen het commando over de te wapenen ingezetenen in het arrondissement Appingedam enz.

4 Dec. Oproeping van alle de ingezetenen van Fivelingo en Hunzingo om zich gewapend met een jagt- of ander geweer, voorzien met kruid en lood, of met welke wapenen, het zij sabels, vorken, polstokken met ijzeren pennen, of welk wapentuig zulks zoude mogen zijn, ten spoedigste te begeven naar Appingedam en zich aldaar te stellen onder de orders van den Colonel BUSCH, ten einde op de krachtigste wijze mede te werken tot verdediging der eigendommen en bezittingen van de ingezetenen.

4 Dec. Opdragt aan den heer C. ENGELHARD, om zich met spoed naar Appingedam te begeven en zich daar te stellen onder de orders van den Colonel BUSCH en dezen te assisteren in zoodanige militaire details betrekkelijk de genie, als nbodig zullen bevonden worden.

5 Dec. Adidem aan den heer L. U. RENGERS om te Amsterdam 5000 pd. infanterie-kruid en 5000 pd. kanon-pulver te koopen.

Oproeping van alle voormaals Hollandsche militairen, zich in dit departement bevindende, om zich ten spoedigste aan te geven bij de gewezene Hollandsche officieren MEIJER en VAN STRATEN, oud Kapitein, en VAN STEENTZEL VAN DER AA Luitenant, ter verdediging der ingezetenen rondom Delfzijl.

6 Dec. JAN SIGERS TER BORCH gelast zich met den meesten spoed te stellen onder de orders van den overste Baron ROSEN.

9 Dec. Kapitein ANDRIJS JASPERS BAKKER gelast met zijn schip ammunitie van Helgoland te halen.

13 Dec. Opwekking aan de ingezetenen dezer provincie, om mede te werken tot ondersteuning der loffelijke pogingen van onzen doorluchtigen Vorst tot heil van het vaderland.

17 Dec. De heer P. VAN OEKELEN, Commandant van de kanonneerboot genaamd *Groningen*, gerequireerd zich daarmede en met de zich daarop bevindende manschappen naar de voor Delfzijl liggende escadrille Engelsche schepen te begeven.

De Maire van Groningen verzocht om ten gebruike te verzoeken en des noods te requireren een boot, geschikt tot de dienst der te Groningen liggende kanonneerboot, en deze te stellen ter beschikking van den heer P. VAN OEKELEN.

18 Dec. De heer W. H. VAN HEEMSTRA verzocht zich met de door hem opgerigte compagnie naar Appingedam te begeven.

Dezelfde gerequireerd om de functien uit te oefenen van Commandant van eenige compagnien vrijwilligers.

22 Dec. Requisitie van lakens en 75 paarden.

20 Dec. Oprigting van een fonds, waaruit de vrouwen der uitgetrokken manschappen bijdragen in geld zullen kunnen bekomen.

31 Dec. Distributie der onderstandsgelden aan de vrouwen en kinderen van uitgetrokken manschappen.

30 Dec. Certificaat over den ijver enz. van den heer W. H. HEEMSTRA tot het formeren van compagnien, voor het beleg van Koevorden.

31 Dec. Proclamatie aan de ingezetenen nopens de algemeene volkswapening. — Reglement op het in werking brengen derzelve.

8 Jan. 1814. De heer P. HENDRIKZ, Chirurgyn, geauthoriseerd tot het in requisitie stellen van eenen officier van gezondheid met last aan dezen om zich naar de troepes voor Koevorden te begeven.

10 Jan. De Maire van Appingedam geauthoriseerd, om aan PAUL FRIDERICS KAUFFERT, geemploijeerd geweest als tolk voor de Russische taal, de somma van *f* 31 uit te betalen.

8 Jan. Een voorschot van *f* 450 verleend aan de voor Koevorden uitgetrokken vrijwilligers.

15 Jan. 50 paren schoenen en 50 kapotten ten behoeve van dezelfde vrijwilligers.

17 Jan. 550 kapotten aan den heer Colonel BUSCH te Appingedam te doen toekomen.

550 paren schoenen naar Appingedam op te zenden.

18 Jan. De Artilleriemeester RIKKERS gemagtigd, aan den heer PEACOCK 2de Luitenant bij de vrijwilligers, uitgetrokken voor Koevorden, te laten volgen 6 trommelvellen.

21 Jan. 25 paren schoenen en 25 kapotten, ten behoeve der vrijwilligers voor Koevorden.

29 Jan. *f* 331 ter betaling van soldijen aan de voor Koevorden uitgetrokken vrijwilligers.

31 Jan. Leverantie van 1200 dragonderpaarden door de departementen Vriesland en de Wester-Eems.

28 Jan. 86 kapotjassen.

3 Febr. 20 kapotten en 20 paar schoenen ten behoeve van onderofficieren bij de Landweer te Dalen.

545 paren militaire schoenen.

5 Febr. 338 gl. ter voldoening van soldijen aan de manschappen te Koevorden.

9 Febr. 195 gl. ter betaling, bij wijze van voorschot, van soldijen aan de onder den heer GUERIN dienende manschappen voor Delfzijl.

8 Febr. 20 paren schoenen aan de vrijwilligers voor Koevorden.

9 Febr. 140 gemeene langlakensche broeken en 120 paren schoenen aan dezelfden.

10 Febr. *f* 795 soldij aan dezelfden.

12 Febr. Majoor B. J. L. KRUSEMAN benoemd Commandant

van het bataillon vrijwilligers voor Koevorden in plaats van den Majoor HEEMSTRA, aangesteld als Majoor bij de Landmilitie.

16 Febr. 40 paren schoenen aan den Commandant van den Landstorm in het arrondissement Assen.

40 kapotjassen aan denzelfde.

22 Febr. 30 kapotten en 18 paren schoenen voor de matrozen van de kanonneerboot no. 1.

23 Febr. 600 paren schoenen aan den heer C. VAN VALKENBURG. [1]

---

[1]) Wij voegen aan het slot van deze aanteekeningen er nog bij, dat over de blokkade van Koevorden, aangaande welke ook een en ander daarin voorkomt, dezer dagen een werkje is verschenen onder den titel van *Koevorden's Verlossing in* 1814, *herdacht in* 1864, door A. L. LESTURGEON, bij A. BOLL A.z., te Koevorden.

EINDE VAN HET EERSTE DEEL.

VERBETERINGEN.

Blz. 77. vierde regel, geërde, *moet zijn:* geëerde.

Blz. 97. De titel van de *Oratio*, in de aanteekening opgegeven, is niet naauwkeurig. Er bestaan n l. twee afzonderlijke Oratien, wier titels dáár zijn zaamgesmolten. Die van de eerste, welke ook op de Akademiebibliotheek berust, luidt: *Oratio Panegyrica et carmina epicinia de vrbe Gertrvdisberga, ante annos quatuor perfidia praesidiariorum militum hosti vendita, nunc postliminio Dei benificio recuperata, auspiciis & ductu Illustr. Princ. Mavritii, &c. — recitata in Collegio Theologico Illustr. Ordinvm Holland. et Westfrisiae.* L. B. 1593; de titel van de andere luidt, eenigzins verkort: *Oratio de liberatione obsessae Coverdianae arcis et deditione Gruninganae urbis, ductu Mauritii Com. à Nassau.* L. B. 1594.

Blz. 151, eerste regel, de daarbij: *moet zijn:* en daarbij.

Blz. 210. Hier is verméld op het getuigenis van den heer FEITH in zijn *Gron. Beklemr.* II, 476, dat de Tienden te Uskwerd en andere naburige dorpen, sedert het laatste der vorige eeuw niet meer zouden opgebragt zijn. Dit is niet juist, wat althans de *Bonghaver* betreft. Volgens nadere opgaaf, welwillend door jhr. G ALBERDA VAN MENKEMA te Uithuizen aan schrijver dezes verstrekt, wordt er nog, naar een register van 1802, van achttien boerenplaatsen onder Uskwerd en van zes te Breede jaarlijks op den 1sten Mei daarvoor betaald, van *f* 2.60, als het hoogste, tot 40 ct. als het kleinste bedrag. In bovengenoemd jaar was de Bonghaver van ééne boerenplaats te Uskwerd verkocht voor *f* 60 na voorafgaand proces.

Blz. 251. De brief van Bisschop KNIJFF is hier in het opschrift verkeerdelijk gesteld op het jaar 1669, *moet zijn:* 1569.

Blz. 270, zevende regel, officijs, *moet zijn:* officijs.

» » vijftiende regel, maeste doleo, *moet zijn:* maesta doles.

» 272, vijfde regel, 1631, *moet zijn:* 1621.

BIJDRAGEN

TOT DE

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE.

BIJDRAGEN

TOT DE

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE,

INZONDERHEID VAN DE

PROVINCIE GRONINGEN,

ONDER REDACTIE VAN

Dr. G. ACKER STRATINGH, Mr. H. O. FEITH
en Mr. W. B. S. BOELES.

TWEEDE DEEL.



GRONINGEN,
J. B. WOLTERS.
1865.

Gedrukt bij Gebroeders Hoitsema, te Groningen.

INHOUD VAN HET TWEEDE DEEL.

MUZIKANTEN

EN

DE BEOEFENING DER MUZIJK IN GRONINGEN.

In de gelegenheid gesteld te zijn, van tijd tot tijd goede muzijk te hooren en door bekwame meesters daarin te worden onderwezen, is een voorregt, 't welk algemeen op prijs wordt gesteld. Dit zagen ook de voormalige regeringen van vele onzer vaderlandsche steden in, daar zij steeds bevorderden de beoefening van de muzijk en de gelegenheid om er zich in te kunnen oefenen. Dat ook de regering van Groningen ten dezen niet achter bleef, moge blijken uit de volgende bijdrage, grootendeels ontleend aan de vroegere besluiten der regering betreffende dit onderwerp.

Onder de oudste berigten van in deze stad verblijf houdende muzikanten, moeten genoemd worden art. 12 en 13 van het negende boek van het stadboek van 1425. In art. 12 treft men de bepaling aan, dat bij eene bruiloft niet meer *speellieden* (muzikanten) zullen mogen worden toegelaten, dan twee of drie pijpers en twee of drie *mit seiden spelen* (vioolspelers of spelers op snaarinstrumenten), bij 10 mark breuk, dat men aan elken pijper niet meer dan 15 olde Vleemschen 1) en aan elken *seidenspeler* niet meer dan 10 olde Vleemschen bij dezelfde breuk zal mogen geven en eindelijk, dat het hem, die zooveel niet wil besteden, vrijstaat eene overeenkomst met de muzikanten aan te gaan, maar zoo dat ze speellieden blijven. In art. 13 worden ge-

1) Vleemsche = 3 plakken of duiten.

noemd de *speellieden* die van buiten in de bruiloft komen en geene overeenkomst hadden aangegaan, »de niet ghewonnen en waren." Aan dezen mogt de bruidegom geven, »en quarte wijns ofte de weerde van ene kanne wijnes, so he des te rade wort" 1). Dergelijke bepaling vindt men insgelijks in de oude keuren van Zwol, boek 10, art. 7: »Item enich onse burgher, dije van gasten van buten speelluden gesant weerden, dije mochten se wel eens toe gaste bidden, ende geven hem alsoe vele gheldes als ene quaerte wijns geldet, ende nijet meer" 2). De stad Groningen had, blijkens de stadsrekening van 1525, in dienst *drie* pijpers, een klokkenspeler en een trompetter. In de rekening van 1535 worden hierbij nog genoemd de schutten piper en tromslager. Zij verdienden jaarlijks elk 20 emd. guldens 3). In die rekening vindt men ook eene uitgave van 3 st., betaald aan Turck piper en Gerrit trumslager, »dat se sacramenti voer de schutten spoelden." Diezelfde pijper en tromslager ontvingen in dat jaar op den 29 Junij elk 5 emd. gulden, »dat se mijt den schutten int leger hebben geleghen." Deze zoowel als de drie pijpers en klokkenspelers werden voorzien van wege de stad met laken voor hunne kleederen.

De stads speellieden schijnen in 1560 nog geen snarenspel te hebben beoefend, gelijk men mag opmaken uit de volgende ordonnantie der stads regering van 15 Februarij van dat jaar. »So der stadt spoelluyden sich ouer Christoffer de organist ende Hinrick de klockenspoeler beklaget, als de em dat broot wth den mondt solden nemen, vermidts deselue sich onderstonden ende annemen in winkopen ende warschoppen mit ofte up sodane instrumenten to spoelen als se gebruycken.ende vp angenomen sijn. Ordineren en verklaren hyr vp Borghermesteren ende Raedt, dat gemelte Christoffer ende Hinrick na desen dagen in ghene winkopen noch warschoppen sollen spoelen vp sodane Instrumenten als der stadt spoelluyden gebruycken ende vp angenomen syn, sunder mogen sich wall allene mit hoer snaren spill behelpen, des soelen sich dan oeck der stadt spoelluyden tegens eenen ideren borgher geboerlicken dragen ende

---

1) Een quart wijn is de hoeveelheid van een halve Nederlandsche kan. Volgens de stadsrekeningen van 1525, 1536 en 1547, werd toen een quart wijn gekocht voor 3 Gron. stuivers, die eene waarde hadden van nu 15 centen.

2) K. VAN ALKEMADE, *Ned. displegt.*, dl. I, bl. 198.

3) Emder gulden = 18 st., of 90 ct. Later had hij de waarde van 22½ st., of 1 gl. 12½ ct.

holden, so dat sich des niemant to beclagen hebben sall." De speellieden begonnen zich evenwel nog in datzelfde jaar 1560 zoo op het beoefenen van het snarenspel toe te leggen, dat zij bij resolutie der stads regering van 26 Oct 1560 het privilegie verkregen om ook dat spel vóór alle andere muzikanten in bijeenkomsten te bespeelen. De ordonnantie, die ook eenige verpligtingen aan de stadsmuzikanten oplegt, is ten dien opzigte niet onbelangrijk en luidt aldus: »Angesehn der stadt spoelluyden sich nu erbieden oeck dat seyden spill te willen gebruycken, gelycken etzlicke anderen bess heer gedaen ende voer denseluen prys ende salarium we anderen, so staen Borgemesteren ende Raedt denseluen stadt spoelluyden tho, dat se in winkopen ende warschoppen ende voerts in gasterije daer ghaergifte 1) gescheen, ende bruyt ende bruidegom syn, voer anderen spoelluyden sollen dienen ende angenomen worden. Beholtlick by een Ideren vanden borgher ofte Inwoneren de koer staen sal oft men se alle tho gelycke dan hoerer een deel sall willen hebben ofte begheren to gebruycken. Dess so sullen se oeck wederomme geholden syn alle hillige daghen na der missen vanden stadthuyse to spoelen, gelyken dat inden vryen markeden bess her gewoentlicken gewest. Allent tot des Erb. Rhades wederseggen ende belieuen. Actum den 26 Octob. 1560." — In het begin der zeventiende eeuw was het getal der stadsmuzikanten reeds vier, waarop het steeds is gebleven, met deze uitzondering echter, dat er tijdelijk, den 20 Maart 1774, een vijfde musicus werd aangesteld, wiens plaats bij vacature ook niet weder zou vervuld worden. Hun voorregt om op de bruilofte en partijen te spelen werd gehandhaafd bij verscheidene resolutiën, waarbij hun tevens verpligtingen werden opgelegd. Zoo schreef de resolutie van 29 Mei 1623 voor, dat aan de vier *stadt spoellieden* zoude worden aangezegd en opgedragen, »dat zijluiden in alle bruilofften ende bijeenkomsten daer zie spelen, na dat de maeltijt gedaen zal zijn, de gewoontlijcke dancksegginge offte graces zullen spoelen, bij poena van cassatie ofte verlies van hare officien ende bij aldien haer daerin enige impedimenten ofte turbatie geschiet, sulx binnen 24 uiren den Raedt an te dienen bij poena als voorn." Op een daartoe ingediend request der *stads musicanten* besloot de regering den 18 October 1651 op nieuw »dat egeen personen op bruilofften off wijnkoopen sul-

1) Ghaergiften = giften bij inzameling verkregen.

len spelen, voor dat de remonstranten daer toe versocht zijn, bij poene van ses car. guld. ijder dach of avont, die welcke van de contraventeurs aan de remonstranten sullen betaalt worden, boven de daler ordinaris verdient." Dergelijke resolutie werd aldus herhaald den 20 Junij 1657: »dat hijr naemaels geene particuliere speelluiden op bruijloften off andere bijeenkomsten als gasten genodicht zijnde, sick alsdaer mede als spoelluiden buiten kennisse van de stadts musicanten sullen mogen gebruicken laten, dat oock niemant sodaene personen tot spoelluiden sal mogen versoecken, maer alles door de stadts spoelluiden laeten verrichten op poene dat die gheene soo contrarie sal worden bevunden gedaen te hebben, vervallen sal wesen in de breucke van 15 car. gl. ten prouffijte der stadts musicanten" 1). De vier stadsmuzikanten genoten een tractement van de stad 't welk in de zeventiende en achttiende eeuw nog al eens werd verhoogd. Bij resolutie van 30 Augustus 1628 werd het tractement, »in plaetse van de ommegangen int begin vant jaer ende tho Vrimarckt" (de nieuwjaars en kermisfooijen) verbeterd in voegen dat elk nu jaarlijks zoude genieten 50 daalder. Dat die nieuwjaars en kermisfooijen nog al wat bedroegen en voor de ingezetenen zeer lastig waren, ziet men onder anderen uit eene aanteekening in het vroeger in deze Bijdragen (Dl. 1, bl. 208) vermelde H. S., zijnde een journaal van de ontvangst en uitgaaf van het klooster Selwerd over de drie jaren 1561—3, door den laatsten abt van dat klooster, Hendrik Lontzen, opgemaakt. Daar worden ook vermeld de giften bij nieuwjaar en kermis (Mariemis) aan de *stats speelluden* en *trommen*, benevens de *stadsdieners*, *den Hoeffmansdiener*, *den doerwachter*, *den Lutenantsboede en reliquae colluviei*, zooals hij ze op eene plaats noemt, en op een ander »*en alle die jacht*", door hem blijkbaar niet met genoegen gegeven, te minder daar bij die giften, die eenige daalders aan geld bedroegen, ook kwam een aanzienlijk deel in wijn aan hen bij die gelegenheid uit te schenken, omdat zij geen bier verkozen te drinken: »habundanter" zegt hij, »quia nolebant semel gustare cerevisiam maxima impudentia." In hetzelfde jaar 1628 werd het tractement bij resolutie van 8

1) Bij ord. van 30 Oct. 1643, 28 Febr. 1644, 12 Febr. 1650, 9 Januarij 1651 en 3 Januarij 1661 verbood de regering van Utrecht op eene boete van 12 gulden, bij plegtige maaltijden, banketten en bruiloften andere muzijkanten te gebruiken dan de zes musici der stad of de zoogenaamde stadstrompetters. Utrechts Plac., B. III, bl. 504, 505.

November ten tweeden male vermeerderd, en gebragt op tachtig daalders, »mits dat deselve spoelluiden alle dagen zullen spelen van het wijnhuis." Nadat het tractement op nieuw was verhoogd bij resolutie van 4 Sept. 1671, bedroeg het in 1686, toen meester Johannes Beeckenbrouck organist tot Stedum bij res. van 13 September hier werd beroepen tot derde muzikant, twee honderd car. gl. en verdere emolumenten »als de tegenswoordige en vorige stadts musicanten hebben gehadt."

In 1708 verzochten de stadtsmuzikanten verhooging van hun tractement van 250 gl., en wel op grond van de kleine emolumenten, »het cesseren van vereeringen ende anwas van hare numereuse familiën van enige onder haar." De regering besloot bij resolutie van 3 April 1708 het verzoek toe te staan en het tractement met tien zilveren ducatons te vermeerderen, »mits doende hijr van alle jaren nieuw verzoeck ende observerende stiptelijck de resolutie op heden angaande het wederoprigchten van een collegium musicum genomen, bij verlies van deze gratie." De verhooging der tien ducatons werd voor vast aangenomen bij resolutie van 31 Maart 1711. De resolutie van 26 November 1800 toont aan, dat het tractement toen beliep *f* 281—10 st. en dat de muzikanten sedert geruimen tijd waren vrijgesteld van de verpligting om tweemaal in de week van de oude burgerwacht af te blazen. Buiten dit tractement genoten de muzikanten nog eenige voordeelen. Zoo ontvingen zij, gelijk reeds boven is vermeld, laken tot een mantel. De res. van 7 Nov. 1625 bepaalde, dat de mantel om de drie jaren zoude worden vernieuwd, in eene latere resolutie werd de vernieuwing om de vier jaren gesteld, en bij die van 21 Junij 1729, vermits de muzikanten de mantels maar weinig in het jaar gebruiken, werd aangenomen om de acht jaren hun nieuwe mantels te geven, doch tot vergoeding in die vier jaren aan hen veertig guldens te vereeren. Eindelijk werden bij resolutie van 19 Februarij 1757 de mantels afgeschaft en het tractement der muzikanten jaarlijks verhoogd met tien guldens. Op den verjaardag van den stadhouder en op den gedenkdag, 28 Augustus, werd volgens resolutie van 31 Januarij 1767 telkens 15 gl. aan hen vereerd, welke vereering bij res. van 3 Februarij 1780 is verhoogd tot 30 guldens. Ook waren de muzikanten vrijgesteld van het betrekken der wacht, zooals de resolutie van 24 April 1652 aantoont. De muzikanten hadden onderling eene ordonnantie en wetten »tot maintien haers anbevolen ampts ende

verdere oeffeninge in de musicale speel en blaesinstrumenten" welke zij den 15 November 1656 op francijn geschreven en met hunne handen hebben onderteekend. Burgemeesteren en raad hebben deze wetten bij provisie gearresteerd en geapprobeerd bij resolutie van 20 December 1656. Tot de reeds opgegeven verpligtingen aan de stads muzikanten opgelegd, moet nog gebragt worden, dat zij bij het doen der raads- en andere verkiezing moesten speelen, zooals kan worden afgeleid uit de resolutie van 16 Maart 1650, waarbij op de rekening van Peter Hoijsuma, huurder van het stads wijnhuis, werd besloten, naar aanleiding van eenige verteerde wijnen, »soo tot last van de stadt solden koomen ende daarinne bevonden bij de *stads-speelluiden* ten tijde van de raadskeur ende andere keuren te veele verteert te zijn"; dat den huurder in het vervolg geene hoogere verteering zal worden betaald dan voor dien tijd gebruikelijk was. Wijzen de stads rekeningen van 1525 en 1535 reeds aan, dat de muzikanten als zoodanig dienst deeden bij de schutterij, meer bepaald is die verpligting opgedragen onder anderen bij de benoeming van Joh. Fried. Gassman van den 12 September 1795, toen hij werd aangesteld om als muzikant bij de gewapende burgermagt te dienen voor een wekelijksch tractement van drie guldens en de directeuren der muzijk werden gemagtigd bovendien »nog over een gulden sweeks ter verhooging van deze inkomst te disponeren."

De zorg van de regering dezer stad bepaalde zich echter niet alleen bij de aanstelling der muzikanten, maar zij achtte het mede tot hare bevoegdheid te behooren, de beoefening der muzijk bij de ingezetenen te bevorderen. Zoo droeg zij aan een muzikant op, de jeugd op de latijnsche scholen in de muzijk te onderwijzen. Den 11 November 1678 werd Johan Jason tot musices praeceptor bij die scholen aangesteld op een tractement »van 160 car. gulden iaerlijks uit der andere praeceptoren gagies" te vinden. Zijne instructie gearresteerd den 5 December 1678 is van dezen inhoud:

Instructie ende reglement voor Johan Jason, aengestelde Praeceptor Musicus ten dienste van de Latijnsche scholen alhijer.

1.

De praeceptor Musicus sal door den Rector der scholen geïntroduceert ende voorgestelt worden aen de samptlijcke scholieren.

2.

Sal behoorlijck respect draegen aan de Rectoer ende des selffs ordres tot mieste dienst der scholieren streckende, getrouwelijck pareren ende naecomen.

3.

Sal alle weken ten minsten tweemael, op dagen en uren bij de Rector te nomineren, de scholieren, dewelcke lust hebben tot de musijck ende daer toe capabel zijn, in dese kunst onderwijsen, op sodaene jaerlijxe tractement, als hem van d'Heeren Borgemesteren ende Raedt onlangks is toegeleght.

4.

Sal in de grootste Classe dese musijck houden, ende aldaer tot meerdere dienst der stemmen van de baesen een bequaem instrument op sijnne costen doen brengen, des dat behoirlijcke ordre bij de Rectoer worde gestelt, dat 't selvige niet werde beschadiget.

5.

De praeceptor Musicus sal sijne woninge in de caetsbane bij eerste goede gelegenheidt moeten quitteren ende verlaeten, ten eijnde de baesen geene occasie tot debauche worde gegeven, ende sal immiddels geene van de Latijnse scholieren in de caetsbaene mogen admitteren.

6.

Sal buiten de geangestelde ueren te weke vermogen soo veel andere collegien ende particuliere onderwijsinge in de Musijcke voer behoerlijck salaris houden als hem sal gelieven.

Dit alles bij provisie ende ter tijds d'Heeren Borgemesteren ende raadt offte der gebeden Heeren Scholarchen bij experientie mochten bevinden dat ten noch jeedts meerder tot voortsettinge van de musicale onderwijsinge hijer bij diende gevoeght te worden 1).

Aan C. Haakens, vierden of jongsten stads musikant en vermoedelijk den opvolger van Jason, werd den 24 Januarij 1695 een tractement verleend van 100 daalders van de latijnsche scholen en 100 guldens van de stad, waarvoor hij belast werd

1) Ook in Nijmegen werden de discipelen in tertia, quarta et quinta classibus in de Muzijk onderwezen, blijkens de opdragt van dit onderwijs aan den organist bij besluit der regering van die stad van 19 Mei 1652. Zie *Kronijk van het Hist. Genootschap te Utrecht*, 3e jaarg. 1847, bl. 80.

met het muzijkonderwijs aan de latijnsche scholen. In 1703 besloten burgemeesteren en raad den 16 October, »dat de praeceptor musicus voortaan van den Rector der latijnsche scholen ex peculio scholarum latinarum sal worden betaelt, sullende de 104 gl. tot dato deses van hem uijt het fons der duitsche schoolmeesters getrocken, onder de voorn. duitsche schoolmeesters worden gedistribueert." De instructie van den praeceptor musices werd herzien den 24 November 1730 bij gelegenheid der aanstelling van Hieronimus Simons Enter tot dien post. Zij komt hoofdzakelijk overeen met de instructie van 5 December 1678. Ten opzigte van de dagen en uren van onderwijs alsmede van het tractement bevat evenwel art. 3 deze bepaling: »Sal vier dagen in de weeck ende op jder dagh een uir de scholieren dewelcke lust hebben tot de musijck en daartoe capabel sijn, in dese kunst onderwijsen des maandaags en dingsdaags van 5 tot 6 uiren des namiddaags, dogh des woensdaags en saturdaags van een tot twee uiren en sulcks jaarlijx op een tractement van hondert vijftigh car. gl. bij quartaalen te betaalen, sonder van de scholieren jeets te mogen eijschen, ontvangen ofte verwaghten." Het vuur en licht in de wintermaanden noodig, zou hem worden verstrekt. Buiten de aangewezen uren stond het volgens deze instructie den praeceptor vrij andere collegien en particulier onderwijs in de muzijk te geven voor een behoorlijk salaris, mits van ieder uur »private institutie niet meerder nemende van een a twee persoonen dan vier car. gl., dogh drie ofte vier in een huijsgesin en op een plaatse ende uir instituerende sal hij vermoogen te vorderen en genieten vijff guldens, boven gen. vier getal van deselfde familie in hetselfde huis ende op deselfde uire ses car. gl. sonder meer." Mogten eenigen te zamen muzijkles wenschen te ontvangen, zoo zoude het hem vrijstaan van ieder te nemen een rijksdaalder in de maand, 't welk hij ook zou mogen vorderen ofschoon zij ten zijnen huize de les komen nemen. Hij zou gehouden zijn in de week vijf lessen te geven en zulks alles »nae de loopende maendt, immer niet weijniger dan twintigh in jder van die." Eindelijk werd hij verpligt het *collegium musicum* bij te wonen. Tijdelijk werd bij resolutie van 24 April 1732 tot buitengewoon aan den praeceptor musices toegevoegd Jannes Crebast, oudste zoon van den toenmaligen ordin. stadsmusicant Johan Adam Crebast, op een jaarl. honorarium *ex peculio scholastico* van 50 gl. In lateren tijd werd de verpligting tot het geven van onderwijs in de

muzijk verder uitgestrekt tot al de vier stads muzikanten en wel aan alle kinderen die zulks mogten wenschen te ontvangen. De resolutie van 5 December 1800 bevatte daaromtrent dit voorschrift: »dat voortaan ieder der vier stadsmusicanten behalve zijne verpligting van op 't Maandagsconcert mede te speelen, gehouden zal zijn, om van 2 tot 4 uur les te moeten geven aan kinderen van ingezetenen dezer stad, die daarvan gebruik willen maken, en dat wel op zoodanige instrumenten als ieder hunner tracteert, onder genieting van 2 stuivers in het uur, door ieder leerling te betalen, waarvoor de onderwijzer 't noodig vuur zal verschaffen."

De kennis der muzijk schijnt evenwel, niettegenstaande deze zorg der regering voor derzelver beoefening, nog in het laatst der zeventiende eeuw weinig gevorderd te zijn. Cornelis de Jong, organist van de Martinikerk, zag zich immers gedrongen, bij burgemeesteren en raad den 16 November 1685 een verzoekschrift in te dienen, waarbij hij te kennen gaf, »om de disordre, dewelcke daer waer in het singen der psalmen in de respective kercken alhier, en voornamentlijck in de ongewone voijsen, so veel mogelijck te verbeteren," dat hij zich aanbood »sonder jeets daer voor te genieten ande respective voorsangers der kercken, alsmede ande Praeceptor Musicus in de latijnsche scholen en de meesters in de weeshuisen te willen leeren om pertinent de psalmen Davids nae de maete te connen singen en het orgel nae behoren 't assisteren, mits dat de voorsangers der kerken sulx op deselve maete ande respective duitsche schoolmeesters wederom souden moeten leeren, de Praeceptor musicus ande discipelen in de latijnsche scholen en de meesters in de weeshuisen an haer wesen, dewelcke tot het singen bequaem wierden bevonden, en vermeinde dat door dit middel de gansche gemeinte metter tijt soude gewennen om in de respective kercken na de mate de psalmen te connen singen, insonderheit wanneer 20 a 25 weeskinderen, hier van onderreght sijnde en stercke stemmen hebbende, neffens het choor in Martinikercke wierden geplaetst, om van die sijde het orgel en de voorsanger behulpigh te sijn en de gemeinte 't overstemmen en alsoo tot de maete te gewennen." Dit request werd in handen van eene commissie gesteld, ten einde het daarin vervat voorstel te onderzoeken en daarvan nader verslag te geven. In de vergadering van 4 Februarij 1686 besloot de regering overeenkomstig het rapport

der commissie het aanbod van Cornelis de Jong aan te nemen en hem alzoo te magtigen, „de psalmen an de respective voorsangers, schoolmeesters, Praeceptor Musicus en de meesters in de weeshuisen, nae de mate te leeren singen, mits dat sulx an de respective duitse en latijnsche discipulen alsmede an de weeskinderen wederom op deselve maete sal worden geleert, waer toe Cornelis de Jong alle weeken eenige dagen sal hebben bedispicieren, sullende wanneer de voorsangers, meesters en wesen genoegsaem sijn geinstrueert, alsdan 20 a 25 weeskinderen, daertoe bequaem, omtrent het Choor in Martinikerk worden gestelt om de voorsanger en het orgel 't assisteren en de gemeinte tot gehoor te brengen, dewelcke opdat de voisen van alle psalmen Davids wel magh leeren singen, sullen des sondaegs en in de weecke voor de predicatien alle de psalmen van het begin af tot het einde toe worden gesongen en iedermael niet minder als een volcomen pause. Welcke alles in staet sijnde gebraght, sal hier van kennisse gegeven worden an de Predicanten deser stadt, dewelcke alsdan sullen worden versoght om sulx an de gemeinte bekent te maecken en van de predighstoel af te kundigen."

Aan de stadsmuzikanten werden van tijd tot tijd instrumenten van wege de regering verstrekt. Zoo werd in de vergadering van burgemeesteren en raad van 22 Junij 1719, op de overweging, dat de instrumenten van de stadsmuzikanten in een zeer slechten staat en verouderd waren, alsmede, dat er nog eenige nieuwe instrumenten dienden bijgevoegd te worden, aan gecommitteerden tot de stads rekenkamer opgedragen, te zorgen dat aan hen de noodige instrumenten werden ter hand gesteld. In de vergadering van burgemeesteren en raad van 28 December 1719 gaven de evengenoemde gecommitteerden te kennen, dat ten dienste dezer stad eenige musicale instrumenten waren ontboden die reeds uit Leipzig waren aangebragt. De vergadering besloot de daarvan ingediende rekening te betalen en den stadsbouwmeester Meijer te gelasten op het wijnhuis een kast te doen maaken, „waarin bovengenoemde instrumenten secuir konnen werden bewaerd en opgesloten." De rekening van 1720 vermeldt op folio 361, deze tot die uitgave betrekkelijke post: „Jan Adam Crebast bet. tweehondert drieëntwintig car. gl. 8 st. wegens incoop van eenige musicale instrumenten ten dienste van de stadt." Andermaal werden in 1795 door het stedelijk bestuur de noodige muzijkinstrumen-

ten aangeschaft en wel ten dienste van de gewapende burgermagt. Bij resolutie van 12 September werd de »directeur van de muzijk W. Siccama verzogt en geauthoriseerd om op zijne aanstaande reis naar Amsterdam den aankoop te doen."

Hebben wij tot dusver opgegeven de handelingen der regering ten opzigte van de muzikanten en het beoefenen der muzijk in deze stad, wij willen nu nog mededeelen, hetgeen door de ingezetenen zelve tot bevordering van die schoone kunst werd verrigt.

Tegen het laatst der zeventiende eeuw vereenigden zich eenige »achtbaere geleerde en erentfeste mannen, liefhebbers van de edele ende vrije musijckkonst" om een gezelschap tot bevordering van die kunst opterigten. De wetten en de twee boeken van ontvang en uitgave loopende tot aan 1770, werden ten behoeve van het Archief voor eenigen tijd door mij op eene openbare boekverkooping in deze stad gekocht. Uit die boeken zijn de volgende bijzonderheden dit gezelschap betreffende ontleend. Het gezelschap, den naam dragende *stadts collegium musicum in Groningen*, werd opgerigt den 1 Mei 1683 1). Art. 1 dier wetten stelt als eerste en hoogste wet, »Godes eer en een eerlicke vermaeckinge." Art. 2 draagt het voorzitterschap gedurende zijn leven op aan den heer A. Veelcker, onder bepaling dat het na zijnen dood jaarlijks verkiesbaar zal zijn. In art. 3 treft men het voorschrift aan, dat om de drie maanden uit de »oeffenaers van de konst een *Inspector librorum*" zal worden gesteld, die in de bijeenkomsten de boeken opent en uitdeelt, en bij afwezigheid van den voorzitter diens plaats bekleedt. Art. 4 bevat een voorschrift over de benoeming van den secretaris, die bij het einde van ieder jaar ten overstaan van den voorzitter en vier leden rekening zal moeten doen. De overige artikelen volgen hier woordelijk aldus: »Art. 5. Iemant sigh in dese vergaederinge als een medelit willende begeven sal een Rijcksdaeler voor de intrede betaelen, bijaldien binnens maent nae dato van de eerste inschrijvinge onderteeckent, nae welkers verloop de

---

1) Te Deventer werd reeds een muzijkgezelschap, eveneens *collegium musicum* genaamd, in 1623 opgerigt. Over dit gezelschap is door H. BEIJERMAN in de Overijss. almanak van 1837 veel belangrijks medegedeeld. — Te Nijmegen stond den 9 Februarij 1672 de regering toe, »het positijff off kleijn orgeltje staande in de schepenskamer op het Raadthuijs" aan het musicale collegie bij provisio en tot wederopzegging. *Kronijk Hist. Genootschap te Utrecht*, 3de jaarg. 1847, bl. 134.

oeffenaers enckel, de toehoorders dubbel geven sullen; en sal yeder een sich voor een geheel jaar ten minsten verplichten. Art. 6. De medeleden sullen eenmael 's weecks, te weten op Saterdag des naedemiddaeghs te een uijren ter plaets daertoe verordineert to saemen komen: die niet en koomt sal twee stuijver, die nae quartier koomt een stuijver verbeuren: en soo wie van de oeffenaers binnen een uijr wegh gaet sal insgelijcks een stuijver verbeurt hebben: oock sal yeder van de medeleden weeckelicks eenen stuiver tot onderhoudt van het collegie betaelen. Art. 7. Dewelcke buijten wetenschap van den heer Praesident ofte Inspector eenigh boeck of speelgereetschap medeneemt sal een gulden verbreucken. Art. 8. De twistmaeckers en die eenige andere *exorbitantie* begaen, sullen naer *arbitragie* der medeleden en gelegenheijt van saecken in breuck geslaegen worden. Art. 9. De vervallene breucken sullen alle vierendeel jaers bij de secretaris door den dienaer worden ingevordert: en sullen de lasten van het collegie uijt gemelde breucken, of, soo deselve niet volstrecken, door een gelijcke toeschietinge betaelt worden. Art. 10. Soo bij dese wetten iets is toe te doen ofte af te nemen, sulcks sal met aller toestemminge geschieden. Voorts sal een yegelick tot meerder verplightinge en stricter onderhoudinge deselve met sijn handt onderteeckenen ende sigh de parate panthaelinge submitteren." Onder de wijzigingen den 27 Augustus 1693 door het collegie in deze wetten gebragt, verdienen vermeld te worden, 1°. dat niemant tot lid zal worden toegelaten, »voor en aleer daar over een omvrage der collegianten is geschiet"; 2°. dat de inlage van een toehoorder voortaan zal zijn drie rijcksdaalders; 3°. dat van betaling der inlage en der breuken worden vrijgesteld, »die de Bassus continuus slaat en de stadts musicanten"; 4°. dat het uur der zamenkomst wordt gesteld op *twee* uur; 5°. dat ieder die meer dan een vierendeel jaers breuken ten achteren is, wanneer de jaarl. rekening geschiedt, in het collegie niet zal worden toegelaten, voor dat hij het achterstallige heeft betaald. Aan het collegie werd eene uitbreiding gegeven, door de reeds in 1691 aangenomene bepaling, dat om de 14 dagen des woensdags eene bijzondere vergadering zou worden gehouden, waarvoor ieder eene schelling zou betalen. Deze extraordinaire bijeenkomsten werden nader geregeld bij eene wet van den 27 Augustus 1693, waarin de volgende bepalingen voorkomen. Iemand, geen lid van het col-

legium musicum zijnde, zal in de extraordinaris comparitie niet als een lid mogen worden toegelaten. De tijd der bijeenkomst van deze comparitie zal zijn, alle 14 dagen des woensdaags te 4 uren, die na 5 uren komt verbreukt 2 st., die in het geheel niet komt is vrijgesteld van de breuk. Die een gast, geen kunstenaar zijnde, introduceert, zal telkens daarvoor betalen twee schellingen. Men zal geen trompet of keteltrom als onder een concert van muzijk gebruiken mogen. De »consumptie van jeder comparitie sal niet meer mogen zijn, als ½ tonne biers, sonder dat men jets sal mogen nahalen, op poena dat diegeen op wiens order sulx geschiet, het selfs sal moeten betalen, en daarenboven tot profijt van 't collegie een daalder verbeuren." Om alle *extravangantie* voor te komen, zal niemand later dan 10 uren mogen blijven, op breuk van twee schellingen. Ten einde hierop een streng toezigt te kunnen houden, werd den dienaar van het collegie opgedragen bekend te maken, zoodra het negen uur is geslagen »daarop de santloopers omkeeren, voorts de namen der geene, soo na 't verloop van de uir mogten blijven, anteekenen." De veertiendaagsche comparitien gaven aanleiding tot ongeregeldheden, die de leden den 29 Julij 1699 noodzaakten tot deze verordening. »Op het gemoveerde in collegio rakende het redres van verscheijden abuisen sedert enige tijt ingekropen, principalijck angaende het dansen op de veertijndaegse comparitien, veeltijts wordende gepractiseert tegens het oude gebruick, intentie en oogmerck van het Collegium musicum en desselfs wetten, willende deselve dat honesta animorum recreatio suprema lex sit, andre divertissementen tot andre plaetsen afscheijdende, waerover gedelibereert, hebben de praesente heeren geresolveert voortaen geen dansen te toleren, nogh van collegianten nogh van gasten, bij verbeurte van een Daelder to verbeuren van ijder die danst, voorts de musicanten geordonneert, niet te spelen om te dansen bij verbeurte van gelijcke daalder te verbreken."

De ontvang en uitgave van het collegium musicum en van de 14 daagsche comparitien werden ieder afzonderlijk in één boek geschreven, welk boek nog voorhanden is en met het boek der wetten, zooals boven is medegedeeld, thans in het Archief berust. Uit deze rekening blijkt, dat omstreeks 1702, de zaturdaagsche bijeenkomsten zijn vervallen. Men vindt toch deze aanteekening aan het slot der rekening van 1702: »het ordinaris saterdaeghs collegium musicum door lanckheit van

tijdt zijnde vervallen, is eenparichlijk besloten, dat het veertijndaegse wonsdaegse collegie alleen sal continueren en is verders vast gestelt, dat ieder lidmaedt in plaets van ses telkenmaele elf st. sal moeten betalen." Het gezelschap bleef den naam collegium musicum dragen.

De wetten, van het collegie ondergingen den 1 Mei 1708 eene herziening, bij welke nu mede werden opgenomen de voorschriften op de 14 daagsche comparitien. Bij deze herziening komt als nieuwe bepaling voor, art. 8. »de h. Borgem. ende Raadt sal het vrij zijn om in dese vergaderinge te komen naar welgevallen." De laatste herziening der wetten van het collegium is van den 27 Oct. 1764. Ook toen nog werd in art. 1 aangenomen het beginsel, dat Godes eer en eerlijke vermaking de eerste en hoogste wet zal zijn. De meeste art. van deze wet komen overeen met die der vroegere wetten. Nog werd aan burgemeesteren en raad de vrijheid gegeven in de vergaderingen naar welgevallen te komen, doch nu »betalende 12 st. als van oudts." Het concert zal nu beginnen precies te vijf uur en eindigen te acht uur. Eindelijk wordt in het wetboek nog gevonden een voorstel »ter geregelder en bevalliger uitvoeringe der musicqstukken in het stads collegium musicum gedaan door den Heer Praesident A. A. VAN IDDEKINGE." Wanneer dit werd voorgesteld en aangenomen is uit het voorstel niet op te maken, vermits het van geene dagteekening is voorzien, doch vermoedelijk na de aanneming der herziene wetten van 1764, omdat het voorzitterschap aan den heer A. A. VAN IDDEKINGE bij die wet werd opgedragen en bovendien het voorstel in het boek der wetten achter die wet is geplaatst. Het voorstel bevat eene regeling van het oefenen in de muzijk voor de concerten, eene wederinvoering alzoo, als het ware der vroeger Zaturdaagsche bijeenkomsten. Omdat het de liefhebbers van de muzijk welligt aangenaam kan zijn, daarmede bekend te worden, wordt het hier in zijn geheel afgedrukt.

Art. 1.

Om de goede ordre te kunnen observeren en behouden, behoorde een Directeur van de musique te worden benoemt, die ieder saturdag naa de middag zich zoude moeten willen laten vinden in de Muzicqzaal te halff vijf uir.

2.

Aan den Directeur zullen als dan gepraesenteerd moeten wor-

den alle Musicq stukken, die een ieder voornemens is te speelen. De Directeur zal dezelve vervolgens verdeelen en schikken in drie periodes, meer of min, zoo als hier naar gemeld zal worden. En zonder deszelfs voorkennisse zal er niets moogen worden opgelegd.

Art. 3.

De Musici zullen zich voor half vijf uuren in de musicqzaal moeten bevinden bij verbeurte van drie stuijvers. En zullen als dan hunne instrumenten wel stemmen en met d'andere instrumenten doen instemmen, en die van hen naa vijf uuren koomd verbeurd ses stuiver. Maar bij Indispositie zal er vooraf kennis moeten worden gegeeven aan de Praesident van het collegie als wanneer geen boete zal betaald worden, welke boetens dan in het laatste collegium tusschen hen gelijkelijk zullen worden verdeeld en inmiddels bewaard bij . . .

Art. 4.

In het midden der sonaten of concerten zal niet dan zeer zagtjes gestemd en in het geheel niet gepraeludieerd worden, dan alleen in gevallen dat de speeler van de Hooftstem meende dat de regte takt of vereijschte beweegingen van het Thema moest aangeweezen worden, dragende vooral ook sorg, dat er zoo min mogelijk, de maat met de voet getrapt word.

Art. 5.

Die de eerste partijen of hooftstemmen in de Muzicq stukken speelen, moogen Agrementen maaken naar hun welgevallen; maar de Ripienisten moeten de nooten speelen, zoo als die er staan, zich van alle krulle onthouden, maar naaukeurig letten op de teijkens van Piano, Forte enz.

Art. 6.

Ieder Sijnphonie, Concert of Sonate zal immediaat agter elkanderen wech geëxecuteert worden, zonder tussen de Allegro en Adagio enz. pausen te maaken.

Art. 7.

De Musici zullen naar ouder gewoonte hunne eijgene instrumenten moeten meede brengen; die aan het collegie behoren zullen niet gebruikt worden als met kennisse van den Directeur.

Art. 8.

De Instrumenten bij het collegie behoorende zullen altijd wel bewaard en wel gestemd worden gehouden, door die geene die zulks is aanbevolen.

Art. 9.

Alle de Musikanten zullen ten minste alle 14 daagen eens, één stuk moeten praesenteren, waar in zij een der voornaamste partijen executeren zullen.

Art. 10.

Van alle de sijmphonien zullen met er tijd, de eerste en tweede Fioolpartijen en van alle andere Musicq (de solo's uitgezonderd) de Bassus tweemaal afgeschreeven moeten zijn.

Art. 11.

De Eerste of Concerteerende Fiool zal alterneren tusschen de Musikanten, STELING en BERLIN, zo dat wanneer de eene een solo heeft gespeeld, de andere een concert zal executeren en zoo vice versa.

Art. 12.

Aan de Heeren liefhebbers zal in alles den voorrang en genoegen worden gegeeven. Dog dezelve worden vriendelijk versogt, zich meede naar deese verbeeteringen te willen schikken.

Art. 13.

De avond zal verdeeld worden in 3 Perioden of tijdperken. De eerste zal beginnen te 5. De tweede te 6 en de derde 7 uuren, zullende op het eijnde van ieder periode zo veel tijds overig blijven, dat de eerste Musicq met gemak afgenoomen en de volgende opgelegd worde.

Art. 14.

Als bij voorbeeld:

Eerste Periode begind precijs te 5 uuren.
2. Sijmphonien duuren een half uur.
1. groot Fiool concert duurd $\frac{1}{3}$ uur, meer of min.

—

Tweede Periode te 6 uuren.
1. Clavier concert, duurd $\frac{1}{3}$ uur ten langsten.
1. { Aria te zingen of een Picoli concert.
Duette of Fioolconcert, dat niet groot is,
duurd $\frac{1}{4}$ uur. }
1. Symphonie duurd $\frac{1}{4}$ uuren.

—

Derde Periode te 7 uuren.
1. Fluit travers concert duurd $\frac{1}{4}$ uurs.
Voor de Fiool of ander Instrument.
{ 1. Solo of ijets anders duurd $\frac{1}{4}$ uurs of
een klein Trio $\frac{1}{4}$ uurs.
1 Sijmphonie duurd $\frac{1}{4}$ uurs. }

2. Of twee Sijmphonien naa het solo duuren ¼ uurs
en daar mede Finis.

Waar over gedelibereerd zijnde is all' het voorschr. alzo met eenparigheid van stemmen van de presente leeden geresolveerd en aan de Músici voorgeleezen. Voorts den heer J. H. SICCAMA verzogt om de plaats van Directeur te willen op zich nemen, die zulks ook heeft aangenomen."

De tijd wanneer dit collegium eindelijk opgehouden heeft te bestaan is uit de boeken van het gezelschap niet te zien. De laatste handteekeningen onder de wetten, ten blijke van aanneming door ieder lid daaronder gesteld, zijn van 1769, terwijl achter de laatste wordt vermeld: »gestorven 1771." Alzoo in 1771 bestond het nog. De onderteekeningen der wetten zijn veele en daaronder van onze oudste en voornaamste geslachten. Ook worden er vele vreemde in het bijzonder Schotsche en Engelsche namen aangetroffen, waarschijnlijk van de in Groningen in garnizoen liggende officieren. Bijv. GEO: MIDDLETON, R. TALBOT ANGLOBRITTANNUS, DANVERS OSBORN, BROOKE, W. SOUTHROELL, JOHN GRAIJ, WILLIAM ROSSE, CHARLES ROSS, enz.

De leden van het collegium Musicum bezaten eenige instrumenten en muzijkboeken. Men treft zelfs in het boek der wetten een vrij groot register der muzijkboeken aan, die voor een groot deel door de leden aan het collegium in de eerste jaren na zijne oprigting waren ten geschenke gegeven. Dat register bevat de volgende zes rubrieken, wier mededeeling kan bevorderen de kennis der muzijk en der componisten van dien tijd in deze stad beoefend.

1°. *Soo vocael als instrumentael (in folio),*

waaronder onderscheidene *een* tot *zes* stemmige Missen, Motetten, Litaniae enz.; met instrumentale begeleiding, gecomponeerd in de jaren 1655 tot 1689, door CAROLUS ROSIER, BENEDICTUS JOSEPHUS, GISLENIJ DORÉ, SIMON CRESPINUS, WALTER DELIEN, GEORG SMEZER, GIO BATTISTA, VITALY en anderen.

2°. *met stemmen alleen*

van GIUS ALLERUS, BASSANI en anderen.

3°. *met instrumenten alleen,*

waaronder stukken voor 3, 4 of 5 instrumenten, Solo's voor

Viool met Orgel, Sonaten, Concerten voor Clavier en Oboé, Concerten met Walthoorns of trompetten enz., van SCHMELZER, DAVID PIETERSEN, VALTHER, SCHENK, VERACINI, BIANCHI, GIO DE SANTIS, VALENTINI, BRESCIANELLO, TARTINI, VIVALDI, SCHIASSI, TESSARINI, J. G. LUSTIG en anderen; alles in de 17e eeuw gecomponeerd.

4°. Libri Musici *in quarto* tam vocibus quam instrumentis.

Hieronder komen voor onderscheidene Missen, Divinae ac piae Oblectationes (voor 8 stemmen en 4 Instrumenten), een Psalterium jucundum (1649), Hymnen, Motetten, Psalmen enz., alles gecomponeerd in de jaren 1639 tot 1694, onder anderen door TURINUS, LOISEL, CAZZATI, JOH. COX, GUIL. BART, DORÉ, BASSANI, M. UCCELLINI enz. — Onder deze rubriek vindt men ook nog: Achille et Polixène, Tragédie mise en musique, le le Acte par feu Mons[r]. DE LULLY; le prologue et les 4 autres actes par Mon[s]. COLLASSE, a. Amsterdam chez Antoine Dointel 1688.

5°. *Alleen met stemmen in quarto*,

waaronder weer vele missen, Motetten, Concerti Sacri enz.; alles in de 17e eeuw gecomponeerd, onder anderen door JOH. VERRIJTH, FOGGIA CORNETTE, LE GRENZI, DE LA PORTA, NICOL. à KEMPIS en de vroeger genoemde componisten.

6°. *Geheel instrumentaal in quarto.*

Als eerste nummer treft men hier aan, *Liberti Groningani paduanes et galiardes. Antverpiae* 1632, 6 *vol* (1). Verder zijn er meest Sonaten vermeld voor 2 tot 5 Violen, van YOUNGH, VITALI, CORELLI, TORELLY, J. SCHENK, TONINI, BERNARDINI, VERACINI, G. P. KRIJGER, ROSENMULLER enz.; en voorts nog de Ouverture de l'opera de Phaëton, par Mons[r]. BAPTIST DE LULLY, Amsterdam 1683.

De gemelde muzijkwerken zijn grootendeels te Antwerpen gedrukt, ook sommige te Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Keulen, Bologne, Venetie enz.

Als instrumenten in eigendom aan het gezelschap behoo-

---

(1) Van LIBERTI bestaat een fraai portret in groot folio; met het onderschrift: HENRICUS LIBERTI, *Groeningensis Cathed. Ecclesiae Antverp. Organista.* ANTON VAN DIJCK, *pinxit.* PETRUS DE JODE, *sculpsit.*

rende komen voor, een positijf, waaraan eene kostbare herstelling in 1692 door vrijwillige bijdragen der leden kon worden gebragt, een staartstuk, twee bassen, twee violen, een viola di Gamba en een haubois, die voor tien gulden in 1723 werd aangekocht van Mons. CREBAS.

Dat het gezelschap ook van tijd tot tijd ondersteuning aan reizende muzikanten uitreikte, bewijzen onder anderen de volgende in uitgaven gebragte posten: drie gulden in 1694 door den President J. TRIP aan een passagier vereerd; in 1699 aan Joachim Andreas Behm, trompetter, tot een reispenning gegeven vijfentwintig gulden; tien guldens aan twee Fransche trompetters, aan de zangeres BARBARINI voor het zingen op het concert 36 gl. 15 st. enz.

De regering van de stad ondersteunde het collegie door den last aan de stadsmuzikanten gegeven, om in het collegium stiptelijk te komen en daar in het musiceren de orders van de heeren liefhebbers te gehoorzamen 1). De diensten door de stadsmuzikanten aan het collegie bewezen, werden door de leden dan ook op prijs gesteld en dikwijls beloond. In de rekeningen van 1697 tot 1702 is telken jare eene uitgave gesteld, tot den aankoop van een zilveren lepel voor ieder muzikant. Ten gevolge van de later door de regering gegeven order aan de muzikanten om het collegie behulpzaam te wezen en bij te staan, is deze vereering niet meer noodig geacht, zooals dan ook in de rekening deze uitgave sedert niet meer wordt aangetroffen.

Wij eindigen hiermede deze kleine geschiedkundige bijdrage over de beoefening der muzijk in onze stad, in vertrouwen dat zij, die in de gelegenheid zijn haar aan te vullen, daarvan gebruik willen maken en ook hunne bijdragen in dit tijdschrift willen mededeelen. Zoo zal de geschiedenis van dit onderwerp, 'twelk nog zoo weinig is beoefend, daardoor meer en meer worden ontwikkeld en bekend.

---

1) Ofschoon de rekeningen aanduiden dat de musikanten reeds sedert 1697 hunne diensten aan het collegie bewezen, zoo bevat eerst de resolutie van B. en R. van 8 April 1708 meer bepaaldelijk deze verpligting.

IETS OVER DE

HEERLIJKHEID RUINEN

EN OVER EENE,

VERMOEDELIJK, ALDAAR GESLAGENE MUNT.

Geene bijzonderheid, hoe nietig ook oogenschijnlijk, is er, op geschied- en oudheidkundig gebied, die niet in verband met het geheel van belang is gekend te worden en nooit heeft men zich misschien meer bezig gehouden met het opdiepen daarvan dan juist in onzen tijd. Daarom hebben wij ook niet geschroomd om de lezers van dit tijdschrift eenige oogenblikken bezig te houden met de geschiedenis eener heerlijkheid die zoowel om hare oudheid als om hare weinige bekendheid onze aandacht verdient, te meer nog daar wij eene tot nu toe onbekende bijzonderheid — het slaan van eigen munt — van deze heerlijkheid meenen ontdekt te hebben.

Geheel door 't voormalige landschap Drenthe ingesloten, bestond de heerlijkheid Ruinen uit het dorp van dien naam, het tegenwoordige kerkdorp Ruinerwold, voor zoo ver dit zich ten noorden der Ruinerwoldsche Aa of Woldaa uitstrekt, het gehucht Sweelo en de buurtschappen Oldenhove en Gijsselte. Van het westen waar zij aan Meppel grensde tot het oosten was de heerlijkheid drie uren gaans op de gemiddelde breedte van één uur.

Deze kleine staat stond eertijds onder een Heer, die geheel onafhankelijk van Drenthe, leenman was van de Utrechtsche kerk en die in alle opzigten met de hoogste magt in zijn gebied was bekleed 1). De heerlijkheid had haar eigen landregt,

1) MAGNIN, O. der B. in Dr., I Deel, 2e st., bl. 132 en 156.

waarin bepaald was dat ieder der beide dorpen, Ruinen en Ruinerwold, een plaatselijk bestuur had van vijf Etten of gezworenen, door de gemeene meente der plaats gekozen, belast met de regeling van allerlei zaken aangaande het bestuur, en bezoldigd uit de boeten, bij niet nakoming hunner bevelen geïnd; zij stonden onder den bezitter der heerlijkheid, die veel met hen te rade ging, doch voor het overige geheel onafhankelijk was. Dit landregt dagteekent uit het begin der 15de eeuw. Het ontstaan der heerlijkheid Ruinen is even onbekend als den juisten tijd, wanneer dit geschiedde. MAGNIN veronderstelt, dat zij oorspronkelijk niet anders was dan een soortgelijk, hoewel kleiner landgoed (predium), als dat wat onder het huis Groningen (villa Cruoninga) behoorde 1) en dat zij even als dit reeds vroeg aan de Utrechtsche kerk of bisschop werd geschonken. Een gedeelte der gronden van dit predium schijnt echter in altijddurende pacht te zijn overgedragen aan bijzondere personen, daar men in een charter van 1036 van Marktgenooten in een daarin omschreven stuk veenland te Buddingwold gelegen, melding vindt gemaakt. Datzelfde charter leert ons de namen van een paar der vroegste bezitters van Ruinen. Het stuk namentlijk bevat de beslissing in een geschil over een veen, ontstaan tusschen den abt en de broeders van het klooster te Ruinen tegenover de gebroeders JOHANNES en LAURENTIUS, ridders, door MAGNIN voor bezitters van de heerlijkheid Ruinen gehouden, hetzij als leenmannen des keizers of van den graaf van Drenthe, hetzij als bezitters van eigen (allodiaal) goed. Genoemde schrijver haalt als grond voor dit laatste hunnen titel *milites* aan, die hij niet door *ridders*, maar door: *vrijen, die in het bezit waren van een van ouds vrij of eigen goed, met regtsgebied over land en lieden* wil vertalen 2).

Van 1030 tot 1139 zijn ons geene heeren bekend geworden. De eerste nu volgende bezitter, OTTO VAN RUINEN, komt voor als getuige in eene akte van laatstgenoemd jaar, waarbij ANDREAS VAN CUYCK, bisschop van Utrecht, eenige inkomsten, in Drenthe te heffen, afstaat aan de St. Plechelmuskerk te Oldenzaal. Dezelfde OTTO VAN RUINEN wordt ook aangetroffen in een stuk van 1141, waarbij hij eenig veen (waarschijnlijk hetzelfde waarvan in het charter van 1036 sprake was) aan

1) t. a. p., bl. 133.
2) t. a. p., bl. 133.

het convent te Ruinen schenkt. Deze bijzonderheid pleit voor de stelling, dat de bovengenoemde JOHANNES en LAURENTIUS reeds heeren van Ruinen waren. In stukken van de jaren 1163 en 1181 vindt men weder een OTTO VAN RUINEN als getuige, van wien ons echter even weinig bijzonderheden bekend zijn als van zijnen voorganger. In 1206 was hij reeds opgevolgd door eenen AREND VAN RUINEN (ARNOLDUS DE RUNA), die ook nog in eenige stukken van de eerstvolgende jaren als getuige genoemd wordt. Vóór 1223 echter schijnt hij gestorven te zijn, ten minste in een stuk van dat jaar, afgegeven door den Utrechtschen bisschop OTTO VAN DER LIPPE, komt een JOHAN of JAN (JOHANNES DE RUNA), ridder, voor als heer van Ruinen. Toen bisschop OTTO VAN HOLLAND in 1246 de Akerk te Groningen van eene kapel tot eene parochiale kerk verhief en dit in geschrifte bevestigde, was een zijner getuigen heer AREND (ARNOLDUS) VAN RUINEN. Hij heeft waarschijnlijk niet lang na dien tijd geleefd, daar men hem niet meer in oude stukken aantreft en er in 1263 weder een ander als heer van Ruinen wordt vermeld. Deze was heer MEWEKINUS VAN RUINEN, ook MEUKINUS en MEUS 1) geheeten, die in een stuk van 1263 (Miles) ridder wordt genoemd. Van hem is nog bekend dat hij een broeder, BARTHOLOMEUS, en drie zonen JAN, MEWEKINUS en BEREND had. JAN, in een stuk van 1292 nog Jonker (Domicellus), volgde hem naderhand op. BEREND is bekend als stichter van het slot Welvelde in Twenthe en stamvader van het geslacht van dien naam. — Van heer JAN zijn al weder weinig bijzonderheden tot ons gekomen. Hij stierf in 1325 of 1326 en had zijn zoon STEPHANUS of STEVEN VAN RUINEN tot opvolger. Hoogstwaarschijnlijk was deze de vader van den in 1352 genoemden heer JOHAN VAN RUINEN, bekend om zijne deelname in het verbond, gesloten een paar jaren vroeger door de stad Groningen aan de eene en den heer van Coevorden benevens het gemeene land van Drenthe aan de andere zijde 2). Hij wordt veeltijds ridder genaamd en schijnt eene zuster gehad te hebben, gehuwd aan JOHAN VAN WELVELDE. Om dezen zijnen schoonbroeder te voldoen zijn aandeel in de erfenis zijner vrouw's ouders, gaf JOHAN VAN RUINEN hem tegen eene geringe jaarlijksche uitkeering al die goederen in achter-

1) t. a. p., bl. 137.
2) t. a. p., bl. 138.

leen, welke de heeren van Ruinen in Twenthe als leenmannen der Utrechtsche kerk bezaten. Heer JOHAN is de eerste onder de heeren van Ruinen, wier echtgenoote ons bekend is. Hij was gehuwd met ZWEDERA VAN HEECKEREN, genaamd VAN RECHTEREN, zuster van den als gunsteling van bisschop FREDERIK VAN BLANKENHEIM bekenden ZWEDER VAN HEECKEREN, genaamd VAN RECHTEREN. Uit dit huwelijk schijnt slechts één kind geboren, althans overgebleven te zijn, en dit kind was eene dochter, BERTE of BERTRADE geheeten. Het is onbekend of deze BERTE ongehuwd stierf, dan of zij zich in een klooster begaf; dit laatste is niet onwaarschijnlijk, omdat zoowel zij als hare ouders veel voor kloosters en kerken deden. Hoe dit zij, zeker is het, dat heer JOHAN door zijne weduwe overleefd werd, dat BERTE niet van hare moeder erfde, en dat ZWEDERA haren broeder ZWEDER VAN HEECKEREN, geheeten VAN RECHTEREN, en WIJNOLT VAN AERNHEM tot hare erfgenamen benoemde in 1391. — Het geslacht, 'twelk tot nu toe de heerlijkheid had bezeten, was met JOHAN uitgestorven, ten minste in den regten lijn. Als opvolger van den heer JOHAN vinden wij nu zekeren ARNOLD of AREND HUUS, HUIJS of HUZEKEN, die neef van heer JOHAN door MAGNIN wordt genoemd. Zijn mede-erfgenaam was RUDOLPH POLMAN en 1380 het jaar derzelver scheiding 1).

AREND HUIJS was reeds op jaren toen hij deze heerlijkheid verkreeg, met welke hij bovendien niet dadelijk door den bisschop schijnt beleend te zijn 2). Tweemalen huwde hij, eerst met LUMME, (wier geslachtsnaam niet wordt opgegeven) uit Gasselte, bij wie hij vijf zoons JOHAN, STEVEN, JOHAN DE JONGERE, BOUDEWIJN en ROLEF had en later met AGNES DE VOS VAN STEENWIJK 3), die hem een zoon schonk, even als hij zelf AREND of ARNOLD geheeten. Deze AREND noemde zich meestal DE VOSS of DE VOS VAN STEENWIC en voerde ook het wapen van het geslacht van dien naam. AREND HUIJS stierf,

1) Zie stammtafeln einiger Ostfriesischer, Hannöverscher und Westphälischer Familiën. Leer. 1832. — Aldaar staat aan het hoofd van het geslacht POLMAN, RUDOLPH POLMAN met deze aanmerking: nebst ARNOLD HUUS, 1380, Erbe des Ritters JOHANN; Hernn in Ruinen in Drente, überlässt dem ARNOLD die alte Burg Ruinen, und erhält das neue schlosz Pesa (Peijse). Onder de goederen van RUDOLPH POLMAN, opgenoemd bij MAGNIN, t. a. p., bl. 125, is van dit slot echter geen sprake.

2) MAGNIN, t, a. p., bl. 141.

3) Zie over haar MAGNIN, Onderzoek naar den adel van het geslacht de Vos van Steenwijk in de drie laatste jaren der XIVde eeuw. Gron. 1844.

in 1401. Zijn oudste zoon JOHAN volgde hem op en werd in 1402 door bisschop FREDERIK VAN BLANKENHEIM met de heerlijkheid beleend. Hij huwde omstreeks dien tijd met MECHTELD, MACHTELD of MATHILDE MULERT, in welk huwelijk eene dochter, JOHANNA geheeten, werd geboren. De beide ouders stierven kort na elkander in 1411 aan eene besmettelijke ziekte, waarop JOHANNA kwam onder de voogdij van Jonker STEVEN, oudsten broeder haars vaders. STEVEN bestuurde nu onder verschillende titels (Jonckheer, Momboir, Verwalter of Drost) deze heerlijkheid tot dat JOHANNA bij hare meerderjarigheid er op nieuw mede beleend werd. Ook na dien tijd bleef hij haar gemagtigde in de zaken die de heerlijkheid raakten, tot dat JOHANNA in 1425 huwde met Jonker BEREND VAN MUNSTER. Hoewel nu JOHANNA en niet BEREND VAN MUNSTER met de heerlijkheid werd beleend, zoo noemde evenwel BEREND zich meestal heer van Ruinen. Hij stierf omstreeks 1443, zijne echtgenoote en twee of drie kinderen nalatende. JOHANNA hertrouwde met Jonker ROELOF VAN LAAR, schildknaap, zoon van WOLTER VAN LAAR, heer van het Laar, gelegen in 't graafschap Bentheim, en van het goed Laar, gelegen wel niet in maar toch zeer nabij de heerlijkheid Ruinen. Een zoon, ROELOF, ter onderscheiding van zijn vader, de jonge bijgenaamd, werd uit dit huwelijk geboren. Bijna had JOHANNA destijds hare heerlijkheid verloren, daar zij en haar man graaf JOHAN VAN DER HOIJA gevangen hielden, waarover bisschop DAVID VAN BOURGONDIË verstoord haar dreigde met ontzetting uit het leen, welke bedreiging evenwel niet is verwezenlijkt, zooals blijkt uit een stuk door genoemden bisschop te Zwolle gegeven den 27 Mei 1465 1).

Na het overlijden van ROELOF VAN LAAR in 1477 volgde JOHANNA's oudste zoon uit haar eerste huwelijk, Jonker HENDRIK VAN MUNSTER, hem in het bestuur der heerlijkheid op. De bevestiging door den Utrechtschen bisschop geschiedde eerst negentien jaren later in 1597, waaruit wij mogen afleiden dat JOHANNA ook haren tweeden echtgenoot langen tijd overleefde.

In 1501 of 1502 stond HENDRIK VAN MUNSTER het leen vrijwillig af aan zijnen zoon ROELOF VAN MUNSTER, bekend als drost van Drenthe, kastelein van Coevorden en stichter van

---

1) MAGNIN, t. a. p.. 2e stuk, 2e ged., bl. 191.

het slot de Kinkhorst bij Meppel 1). Hij liet het bestuur der heerlijkheid over aan zijnen oom BEREND VAN MUNSTER, knape, die, toen heer ROELOF in 1513 door den leenheer van al zijne bezittingen, titels, leenen, ambten en waardigheden, vervallen verklaard werd, door den bisschop met de heerlijkheid werd beleend. Deze BEREND was de laatste der heeren van Ruinen, die den bisschop van Utrecht als leenheer erkende.

Het was in dezen tijd dat Drenthe afhankelijk werd van KAREL VAN EGMOND, hertog van Gelder. Of nu BEREND VAN MUNSTER dezen nieuwen heer huldigde is onzeker, doch wel waarschijnlijk, daar hij in 't bezit van zijn leen bleef. Het oude landregt bleef bestaan, doch in de regtspleging kwamen eenige veranderingen; want de Drenthsche etstoel kreeg invloed op en inzage in de regterlijke aangelegenheden dezer heerlijkheid. Ook begon men er eenige gelden (de Precarie) te heffen, zoo het heette ten behoeve van den Utrechtschen bisschop, doch in waarheid om de beurs des Gelderschen hertogs te vullen. De overgang der heerschappij van hertog KAREL op keizer KAREL V had weinig invloed op de zaken der heerlijkheid Ruinen en Ruinerwold. Laatstgenoemde vorst bevestigde BEREND VAN MUNSTER in zijn leen, en beleende, na zijn overlijden in 1545, zijnen zoon HENDRIK VAN MUNSTER er mede. Na keizer KAREL's afstand in 1550 zwoer HENDRIK aan koning PHILIPS den eed van getrouwheid, welke vorst hem daarna op nieuw in het bezit zijner heerlijkheid bevestigde.

Gedurende het bestuur van heer HENDRIK begon de hervormde leer ook in het afgelegene Ruinen vorderingen te maken; HENDRIK zelf bleef echter tot kort voor zijnen dood met hart en ziel getrouw aan de godsdienst zijner vaderen. Of het nu hieraan ligt, dan wel of het de geest des tijds was, wagen wij niet te beslissen, doch zeker is het, dat de oude onderdanigheid der onderhoorigen niet meer dezelfde was als vroeger. Immers er ontstonden geschillen over de aan den heer te bewijzen diensten, terwijl de inwoners geene zwarigheid maakten om in enkele zaken zelfs hunne gehoorzaamheid te weigeren. Ook over het regt van jagt en visscherij kreeg de heer van Ruinen verschil met Jonker JOOST POLMAN, die op zijn goed den Pol, binnen de heerlijkheid gelegen, deze regten vermeende te mogen uitoefenen. Eerst langen tijd daarna werd dit ver-

1) MAGNIN, t. a. p., bl. 192.

schil ten voordeele van den heer van Ruinen uitgemaakt. Slechts in één opzigt waren heer en onderdanen het volmaakt eens. Beiden waren zij ontevreden over de, voor die dagen hooge, geldsommen, welke koning PHILIPS van hen eischte, maar hoewel zij zich verzetteden werden zij door inlegering ten slotte toch gedwongen 's konings wil te doen. Voor het overige was HENDRIK VAN MUNSTER zeer getrouw aan den koning en verre van ingenomen met de veranderingen die er gaande weg in de regering onzer gewesten kwamen. Onbepaald gebieder in zijn klein rijk was hij even naijverig op de regten die hem toekwamen, als koning PHILIPS het op de zijne was, ook was hij niet minder dan deze beducht, ze te verliezen of ze te zien verminderen. Van daar 's mans weêrzin tegen de generaliteit, de staten, stadhouder en drost van Drenthe, welke hij zoo openbaar als geheim zocht tegen te werken 1). Vele en langdurige onaangenaamheden waren daarvan het gevolg, die zelfs door zijnen dood niet geheel ophielden. Hij stierf te Ruinen den 17 November 1603, 86 jaren oud, na kort te voren hervormd te zijn geworden. Gedurende acht en vijftig jaren bestuurde hij zijne heerlijkheid, en hoewel het hem aan kennis noch verstand ontbrak, zoo genoten evenwel zijne onderdanen weinig goeds van zijn bewind. Er is geen woeliger en onrustiger tijdvak in de geschiedenis van Ruinen bekend dan het zijne. Zijn zoon en opvolger, mede HENDRIK VAN MUNSTER geheeten, werd volgens de te Zwolle afgegevene akte den 6 December 1603 met de heerlijkheid beleend. Deze regeerde tot in 1634, toen hij zonder wettige mannelijke erven stierf. Zijn opvolger was de toen nog minderjarige HENDRIK MUNSTER WILHELM VAN BERNSAW, een kind van zijne reeds vroeger gestorvene dochter en van WIJRICH VAN BERNSAW, van Herdenberch to Belinckhave, drost te Bislich, die ten behoeve van zijnen zoon met de heerlijkheid werd beleend te Zwolle den 3 Februarij 1635.

Toen HENDRIK MUNSTER W. VAN BERNSAW den 26 Julij 1651 zelf met de heerlijkheid werd beleend, begon er voor Ruinen een nieuw tijdvak. De zachtere inborst des nieuwen heers maakte het mogelijk dat de oude verschillen werden bijgelegd. Ruinen hield nu op eene staat in een staat te zijn. Het oude landregt werd afgeschaft en het Drenthsche landregt daarvoor-

1) MAGNIN, t. a. p., 3e deel, 1e stuk, bl. 304 en 3e stuk, 2e ged., bl. 254.

in plaats gesteld; de heerlijkheid werd als het ware bij Drenthe ingelijfd, waarvoor de heer zitting in de Ridderschap van Drenthe verkreeg, terwijl zijn huis, den Oldenhof of het huis te Ruinen onder de havezathen werd opgenomen.

Zoo eindigde in 1664 het afzonderlijk bestaan van Ruinen. Met korte woorden deelen wij nog de verdere geschiedenis der heerlijkheid mede.

Na HENDRIK'S dood werden zijne dochter MARGARETHA GEERTRUID MARIA VAN BERNSAW en haar echtgenoot FRANS CASPER ADRIAAN graaf VAN SCHELLARD, heer van Muggenhuisen, Gremptin enz. met Ruinen beleend den 23 Februarij 1681, hetgeen den 28 Julij desselfden jaars werd herhaald. Bij hun overlijden werden zij opgevolgd door hunne dochter ELISABETH HENRIETTE gravin VAN SCHELLARD, gehuwd met WILLEM ADRIAAN marquis VAN EN TOT HOENSBROECK. Hunne beleening geschiedde te Kampen den 18 Januarij 1704.

WILLEM ADRIAAN marquis VAN HOENSBROECK, verkocht den 14 December 1734 voor *f* 280,000 de „Vrije Hooge Heerlijckheijdt Ruijnen ende Ruijnerwoldt, d'Erven tot Echten, Elevelt, Exlo ende Ovinge-Erve tot Craele, met alle ap- en dependentiën van dijen, Hooge, middele ende lage Jurisdictie, neffens alle hooge praeëminentiën, praerogativen ende privilegiën," enz., aan BENEDICTUS LEVI GOMPERTS, eén israëliet uit Nijmegen. GOMPERTS verkocht voor en na zoowel de vaste goederen als de roerende, welke zich op het huis den Oldehave bevonden. Het zilverwerk werd voornamentlijk in twee loterijen, in 1737 en 1738 gehouden, aan den man gebragt; eene derde loterij werd door den drost en de gedeputeerden van het landschap Drenthe op last van den Raad van State verboden. GOMPERTS, hoewel de eigenlijke heer van Ruinen, werd er nooit mede beleend. Immers wij vinden, na het overlijden van W. A. marquis VAN HOENSBROECK in 1740, zijnen zoon FRANS ARNOLD marquis VAN EN TOT HOENSBROECK, vermeld als met de heerlijkheid beleend op den 15 Maart van datzelfde jaar, en den 10 October 1760 zijn zoon LOTHARIUS FRANCISCUS marquis VAN EN TOT HOENSBROECK, die de heerlijkheid bij onderhandsche akte van den 13 November 1765 verkocht aan COERT WINKEL, JAN PIETERS LOFFERS in qualité en JAN VAN DE WETERING voor *f* 170,000. Deze verkoop werd den 1 Maart 1766 nader geregeld. De koopers verkochten de heerlijkheid Ruinen

en Ruinerwold benevens alle gerechtigheden, als ook het huis de Oldehave, weder aan het landschapsbestuur van Drenthe in het jaar 1766 1). Men besloot nu, dat de tijdelijke drost van Drenthe steeds den heer van Ruinen en Ruinerwold zoude vertegenwoordigen, dat het huis Oldehave voor hem in orde gebragt zoude worden, dat hij het regt van jagt in het ressort der heerlijkheid voor zich met uitsluiting van ieder ander mogt hebben, dat hij, even als de vroegere heeren van Ruinen met de twaalf etten regt zoude spreken, doch dat hij zich hierin kon laten vervangen door een verwalter, wiens keuze hem vrijstond, en eindelijk dat hij als leendrager van het landschap Drenthe met de heerlijkheid zoude worden beleend 2). De eerste zoodanige heer van Ruinen, was ALEXANDER CAREL (baron, sedert 1751) graaf VAN HEIDEN tot Laarwoud, drost van Coevorden en het landschap Drenthe. Zijn zoon SIGISMUND PIERRE ALEXANDER graaf VAN HEIDEN, werd er na zijns vaders dood mede beleend in 1776. Ook was hij drost van Coevorden en Drenthe.

En zoo zijn wij het einde der geschiedenis van Ruinen genaderd. S. P. A graaf VAN HEIDEN was er de laatste heer van, want hij beleefde het jaar 1796, waarin deze heerlijkheid gelijk zoovele anderen verviel.

Bij deze in 't kort medegedeelde hoofdpunten uit de geschiedenis van Ruinen en de opvolging der bezitters van die heerlijkheid voegen wij eene beschrijving der munt, welke wij aan Ruinen meenen te moeten toekennen, met opgave der gronden voor ons gevoelen. In de beschrijving der munten van de voormalige heeren en steden van Overijssel door den hoogleeraar VAN DER CHIJS 3) komt de afbeelding van ons muntje voor. De voorzijde vertoont een links gekeerd hoofd in een parelcirkel, en daarom:

HECLAS RVNE ....

1) MAGNIN, t. a. p., bl. 270 en vv. Id., *De Kloosters in Drenthe*, bl. 31.
2) MAGNIN, t. a. p., 3de St., 2de ged., bl. 274.
3) De munten der voormalige heeren en steden van Overijssel, enz. Haarlem. Erven BOHN, 1854. Zie aldaar, pl. XX, no. 1 en in den tekst bl. 161.

De keerzijde wordt door een eenvoudig kruis in vieren gedeeld en draagt om een parelcirkel het omschrift:

H I L | I T I S | D E . | I N R (?)

Dit muntje is door den hoogleeraar VAN DER CHIJS aan Kuinre toegeschreven, doch niet dan nadat het eerst ter zijde was gelegd; ook is door dezen schrijver de verklaring der omschriften niet medegedeeld.

Wij meenen het aan heer MEWEKINUS van Ruinen, die van 1262 tot 1292 voorkomt, te moeten toekennen. De type is toch geheel die, welke men in zijne dagen gewoon was te volgen; terwijl wij in het omschrift der voorzijde lezen eene verbastering of verkorting van zijnen naam M E C I A S R v n e (n s i s). Het teeken H kan immers zoowel M als N gelezen worden 1), en de letter I zal door de onduidelijkheid der munt bij het in plaat brengen voor eene L gelezen zijn. De letter R is zeer duidelijk en geene K, zoo als in genoemd werk staat. Het omschrift der keerzijde zal wel *Militis de Runen* moeten zijn; de onduidelijkheid der munt laat niet toe dit te beslissen. Maar ook die titel *Militis* pleit voor ons gevoelen.

Tot nu toe zijn er behalve van Kuinre geene Nederlandsche munten gevonden, waarop die titel voorkomt. MEWEKINUS treft men, zoo als wij boven zagen, aan met den titel ridder, (Miles) en daar hij in de buurt van Kuinre woonde is het niet onmogelijk, dat hij de daar geslagen munten kende en tot voorbeeld nam voor zijne eigene stukken.

Nog eene gewigtige tegenwerping kan men ons maken; bezat Ruinen muntregt?

Tot nu toe bleek ons het bezit van dit regt niet, maar van hoe vele plaatsen is het bezit van muntregt onbekend of onzeker, terwijl er daar toch wel degelijk munt werd geslagen. Om geene anderen te noemen, hadden Coevorden en Kuinre regt om eigen geld te slaan? Dit blijkt uit niets en toch is het zeker, dat de heeren aldaar vele en zeer verschillende munten hebben geslagen. De heeren van Ruinen, die in andere opzigten met die van Coevorden en Kuinre gelijk stonden, kunnen daarom even zoo wel hun eigen munt gehad hebben. Hoewel er naar ons gevoelen veel grond moge zijn

1) Men vergelijke in hetzelfde werk Pl. I, no. 17.

voor het aannemen dat de bestaande munt is geslagen door een heer van Ruinen, zoo is sulks zeker niet bewezen, van daar dan ook dat wij, wanneer men kan aantoonen dat wij dwalen, gaarne ons gevoelen zullen laten varen. Mogt het evenwel blijken, dat wij in ons beweren gelijk hebben, dan hopen wij, dat er weldra meerdere munten van Ruinen opgespoord en bekend gemaakt worden. Er zijn nog zoo vele stukken in verschillende verzamelingen, die men niet te huis weet te brengen, ligt toch is daaronder een ander uit het tweede munthuis, dat Drenthe naast Coevorden nu in Ruinen heeft gekregen.

BLADVULLING.

17 Mei 1625.

Vanden heijdensche misbruijcken der uitichsten ende excessive vncosten, daerop inden Ommelanden gedaen. Item vande groote scandalen, die daer begaen worden, sulckes is wederomme de Edele moogende heeren staten op den landsdagh geremonstriert, diewelcke oock belooft hebben daerin te willen voorsien, gelijck oock de heeren Borgemeesteren ende Raedt van wegen het Goerecht, beijden Olden-Ampten ende Westerwoldingelandt is geremonstriert, diewelcke alriede seeckere ordinantie daerop gemaect ende gearrestiert, oock in oopenen druck uitgegeven hebben, waernae sich de Ingesetenen van het Goerecht ende Olde-Ampten ende Westerwoldingelandt dien aengaende, sullen hebben te regulieren. Ende is geresolviert dat de Deputati Synodi bij den E. E. heeren Gedep. sullen aenholden dat dese sacke mede in de propositie op naesten landsdach van haer E. E. moge gestelt worden, opdat soodanige onbehoorlickheijden oock in den Ommelanden mogen affgeschaffet worden.

9 Mei 1626.

Noopende de excessive misbruijcken der uijtingen alsoo nae relatie D. Johannis Schonenborch Deputati, daerin noch niet sooveel door die E. E. heeren Gedeputierden, dit poinct in haer articulen mede aen den Lands-dach oovergegeven hebbende, als oock door de Deputatos Sijnodi in haere remonstrantie aen den landdagh hieroover claegende, was geeffectueert, wort alsnoch de Deputatis Sijnodi belast daerin wijders aen te houden.

OVER

DE AFKOMST EN JEUGD

VAN

RUDOLPHUS AGRICOLA.

Het leven en de verdiensten van dezen Omlander Fries, die, in het nederig dorpje Baflo geboren, zich tot eene ster van de eerste grootte aan den geleerden, vooral letterkundigen hemel in de tweede helft der 15de eeuw heeft verheven, zijn, zooveel doenlijk, beschreven, vooral door onzen voormaligen stadgenoot en ijverigen beoefenaar van onze gewestelijke geschiedenis, Mr. T. P. TRESLING, wiens gemis wij ook in dit opzigt nog steeds betreuren 1). Er blijft echter nog vrij wat onzekerheid over omtrent zijne afkomst en zijne jeugd. Elke, zelfs geringe bijdrage, om deze en gene duistere punten in het leven van dezen voor zijn tijd waarlijk grooten man, waarop ons gewest met reden trotsch mag zijn, op te helderen, moet daarom welkom zijn. Het vroeger in ons opstel over de Ommelander Tienden vermelde belangrijke *Chartularium* of Staatsboek van het klooster Selwerd (*Bijdragen*, I, 205), bevat ook een aantal brieven (f. 13—20), welke betrekking hebben tot zeker landgoed te Baflo gelegen, *curia*, *curtis* of *hof* te Baflo genoemd en aan de kerk van Munster of tot de tafelgoederen van den Bisschop aldaar behoorende, zonder dat het blijkt of van elders bekend is, hoe die kerk of bisschop daaraan is gekomen. Dit

---

1) Zie zijne latijnsche verhandeling: *Vita et Merita* RUDOLPHI AGRICOLAE, Gron. 1830, en zijn opstel over dien geleerde in de *Groninger Volks-Almanak*, 1843, bl. 1.

verneemt men daaruit, dat met dit landgoed of hof ook begunstigd is geweest de jonge RUDOLPHUS AGRICOLA of RUDOLF HUISMAN (HUUSMAN of HUESMAN), zooals zijn naam in de landstaal en oorspronkelijk luidde, te gelijk met ANTHONIUS, Persona van het Personaatschap of de Proostdij van Baflo 1); en dit met meer, wat daarbij en ook in andere brieven mede aldaar voorkomende vermeldt wordt, kan meer of min dienen tot opheldering van zijne geboorte en jongelingsjaren.

Men houdt het voor waarschijnlijk, dat zijn vader pastoor te Baflo is geweest, op het getuigenis vooral van KEMPIUS, die zich weder beroept op PRAEDINIUS, beide getuigen, die, deze wat eerder, gene wat later, in de tweede helft der 16e eeuw bloeiden 2). Dit strookt wel niet met het celibaat der priesters, maar men verklaart en vergoelijkt zulks, door de gewoonte, vooral aan Friesland eigen, dat de priesters of pastoors veelal gehuwd waren en dit zelfs geoorloofd was. Het is echter door den heer FEITH met kracht van redenen bewezen geworden, dat dit eene dwaling is; dat de Ommelander en andere Friesche priesters of pastoors in dien tijd evenmin mogten huwen, als elders; dat de vrouwen, waarmede, dit is waar, velen leefden, geene echte, geene wettige vrouwen waren noch ooit konden worden 3). RUDOLF HUISMAN zou dan de onwettige zoon eens priesters geweest zijn — en hij niet de eenige, want hij had nog twee broeders en eene zuster — en hij tevens zoo geëerd, zoo gevierd door zijnen bisschop en andere hooge kerkelijke en geestelijke personen! Dit maakt die gissing — want meer dan eene gissing is dat gevoelen ook niet — reeds bedenkelijk. Maar het is ook geheel in tegenspraak met de betrekking, waarin RUDOLF HUISMAN voorkomt in gezegde brieven tot den, althans zeer vermoedelijk, toenmaligen pastoor van Baflo, die vader van hem moest geweest zijn. Dit pastoorsambt was aldaar doorgaans verbonden aan het personaatschap, even als de andere proosten ook pas-

---

1) Zie ook over dit Personaatschap of de Proostdij van Baflo hetzelfde opstel, *Bijdragen*, I, 199.

2) C. KEMPIUS, *de origine, situ, qual. et quant. Frisiae*, p. 151.

3) Zie *Geschiedkundig betoog, dat de Priesteren, reeds vóór de 15de eeuw, in de Vriesche landen, zooals overal elders, leefden in den ongehuwden staat;* door Mr. H. O. FEITH, in de *Verh. van het Genootschap P. E. J. P.*, D. VI, bl. 265 enz.

toren plagten te zijn van de plaats, waar zij resideerden, zoodat de Persona van Baflo meestal tevens pastoor of kerkheer van dit dorp was. Zoo was dit het geval met voornoemden ANTHONIUS en komt hij voor in de brieven van 1447, 1449, 1454, 1460, in gedacht *Chartularium* (f. 6, 7, 8, 9), als wordende daarin genoemd »Meyster ANTHONIUS, Persona toe Bafftlo onse houetpriester" door zijne dorpsgenooten, of ook »Persoen ende Cureet toe Bafftlo." Zoo was zijn opvolger Meester ALBERT VRESE of VRIESE beide Persona en Cureet of Kerkheer te Baflo, volgens brieven o. a. van 1464 (f. 136), 1470 (f. 9), 1478 (f. 10), 1489 (f. 12) enz. Later gaat dit zoo vast niet meer door. Op het jaar 1499 ontmoet men een LAMBERT VAN XANCTIS, Kerkheer te Baflo (f. 133), zonder dat het blijkt, dat hij ook Persona was; in 1506 althans was Meester JACOB Kerkheer, geen Persona, maar toch Vicepersona (f. 12), en in 1536 RODOLPHUS MEPSCHE wel Persona te Baflo, maar Pastoor te Bedum, en daarentegen FREDERIKUS HESSELI Pastoor te Baflo alsmede Commissarius waarschijnlijk van voorzeiden Persona 1). Maar buiten deze latere uitzondering of afwijking was vroeger algemeen regel, dat het pastoorsambt van de gewone hoofd- of residentieplaats van het Personaatschap hiermede verbonden was, en men mag dit alzoo ook veronderstellen van den voorganger van ANTHONIUS, Meester HENRIK, zooals wij dezen als Persona aantreffen in brieven van hetzelfde *Chartularium* op de jaren 1441 en 1443 (f. 134 en 130), ook reeds vroeger elders in een stuk van 1436 als zegelaar en wel te gelijk met eenen JOHANNES HUYSMAN te Baflo, dezen onder de Scheppers van het Winsummer Zijlvest, en welke JOHANNES ons vervolgens ook meer zal voorkomen en bezig houden 2). In deze stukken wordt echter Meester HENRIK alleen Persona genoemd, niet tevens Pastoor of Kerkheer. Een ander persoon daarvoor is ons daarentegen ook niet voorgekomen. Het is nu tijdens Meester HENRIK althans Persona te Baflo was, dat RUDOLF HUISMAN aldaar is geboren, namelijk omtrent 1443, zooals men het waarschijnlijkst stelt, zoo niet een jaar vroeger of later, daar men het juiste jaar ook niet met zekerheid vindt opgegeven. Deze Meester HENRIK

1) Zie deze laatste opgaaf bij DRIESSEN, *Mon. Gron.*, IV, 903.

2) Dit stuk, aangeh. bij WESTENDORP, *Jaarb.*, II, 482, behelst eene vereffening van eenige geschillen over de waterkeeringen tusschen de buren van Zuidwolde en Beijum eenerzijds en de buren van Noorddijk anderzijds.

blijkt voorts dezelfde persoon te zijn als Meester HENRIK, Abt te Selwerd, zooals hij vervolgens voorkomt in andere brieven in het *Chartularium*. Dit mag men opmaken daaruit, dat hij in den vroeger bijgebragten brief van 1449 (*Bijdragen* I, 236, uit *Chart.* f. 124), behelzende de opdragt aan dat klooster door de Abdis van Overwater te Munster van hare Tienden te Baflo enz., bijgenaamd wordt HENRIK BAFLO, zeker omdat hij van die plaats afkomstig was. Dit wordt bevestigd door eene aanteekening van hem zelven achter een ouderen brief van 1443 (*Chart.* f. 130), in welken brief hij nog als Persona aldaar verkoopt eenig land te Saaksum (Lutje-Saaksum) en in die aanteekening er bij voegt (in het latijn): »dat hij dat land, vroeger door hem verkocht, toen hij Persona te Baflo was, heeft terugbekomen in 1478." De eigenlijke toenaam van Meester HENRIK blijkt nader geweest te zijn VRIES. Zoo wordt hij geheeten HENRIK VRIES in een brief van 1477 (f. 136) en het volledigst HENRIK VRIES *van Baflo* in dien van 1475 (f. 100). RUDOLF HUISMAN kan dus niet naar hem genoemd en buitendien geen echte noch onechte zoon van hem zijn. Het eerste volgt ook uit het bijgebragte, dat Meester HENRIK — zooal geen pastoor — wel degelijk een kerkelijk en geestelijk persoon was, daar hij anders geen Abt had kunnen worden. Als Persona op zich zelf was dit geen vereischte, daar wereldlijken ook Proosten konden zijn. RUDOLF HUISMAN komt wel in eene bijzondere naauwe betrekking voor tot dezen Meester HENRIK, Abt van Selwerd, maar toch niet als zijn zoon. Zoo als reeds met een woord gezegd is, werd hij met ANTHONIUS Persona van Baflo, den opvolger van Meester HENRIK, begunstigd met den hof te Baflo, op die wijze, dat beiden, zoolang zij leefden, gelijkelijk de inkomsten daarvan zouden genieten en na overlijden van een van hen de langstlevende geheel, onder voorwaarde echter van de betaling van eene jaarlijksche uitkeering van 14 marken Munstersche penningen daarop staande. Dit had plaats door WALRAMUS DE MOIRSA, gekozen en bevestigd Bisschop van Munster, den 25 Maart 1454, zooals men in den als *Bijlage* I hierachter gevoegden brief van dien Bisschop kan lezen 1). Deze gift werd

---

1) Vóór hen waren, zooals de brief aanwijst, met dien hof bedeeld geweest Meester FREDERIK van Baflo, en de gebroeders FREDERIK, MELLO en TYTARD van Oldehove in Humsterland; en vóór dezen, zooals uit den eersten voorafgaanden begevingsbrief van 1404 van Bisschop OTTO blijkt, ADOLF SCHELLING en diens zonen LUDOLF, ALBERT en HENRIK, burgers van Groningen (f. 13).

den volgenden dag bevestigd door ERICUS DE HOYA, Proost van de Keulsche en Administrator van de Osnabrugsche kerk, en herhaald door JOHANNES, Paltsgraaf van den Rijn, Hertog van Beijeren en bevestigd Bisschop van Munster, op den 30 Junij 1458. Overigens van denzelfden inhoud zijnde, hebben wij beide laatste brieven achterwege gelaten. In deze brieven nu, te vinden in het meergenoemde *Chartularium* (f. 13, 14 en 15), wordt RODOLPHUS HUUSMAN, zooals zijn naam in den eersten brief, of HUESMAN, zooals hij in de beide en andere volgende geschreven wordt, genoemd »*scholier* van het Munstersche bisdom." Dit zal wel beteekenen, dat hij opgenomen was onder de kerkelijke scholieren, niet bepaaldelijk van de stad Munster, maar van dit stift in 't algemeen, gelijk hij ook aldus wel »RODOLPHUS HUESMAN de Baftlo *scholaris*" genoemd wordt in een volgenden brief van denzelfden Munsterschen kerkvoogd JOHANNES van hetzelfde jaar 1458, waarbij, zooals wij nader zullen zien, de hof te Baflo in het klooster Selwerd wordt ingelijfd (f. 15). In een anderen brief van denzelfden JOHANNES in hetzelfde jaar, waarin deze aan den Abt HENRIK, Persona ANTHONIUS en RUDOLF HUESMAN bekend maakt de 14 marken, welke beide laatsten jaarlijks moesten opbrengen van den hof te Baflo, te hebben verkocht (f. 16), wordt RUDOLF HUESMAN »*clericus*" d. i. *klerk*, een kerkelijk persoon in 't algemeen, genoemd. Hij was toen meer of min elf jaren oud. — Een brief voorts van het jaar 1454 (23 Oct.), dien wij ook als *Bijlage* II in zijn geheel zullen mededeelen, bevat eene overeenkomst tusschen ANTHONIUS, Persona te Baflo, en HENRIK, Abt van Selwerd, over die inkomsten van den hof te Baflo, welke volgens voormelde begeving ANTHONIUS en RUDOLF HUISMAN gelijkelijk, zoolang zij leefden, zouden genieten en geheel de langstlevende van beiden. Die prelaten bepalen daarentegen nu onderling, dat wanneer RUDOLF HUISMAN vóór ANTHONIUS kwam te overlijden, de Abt in diens plaats met hem RUDOLF gelijkelijk zou deelen in het genot der inkomsten, en zoo ANTHONIUS vóór RUDOLF kwam te sterven, dat dan deze den vollen broeder ENGELBERT van ANTHONIUS niet zou uitsluiten van dezelfde voordeelen (f. 14). Hier komt Abt HENRIK als voor RUDOLF op en wordt deze nader genoemd »zijn jonge scholier." De woorden immers »Rodolpho Huesman scholari de Baflo juuene suo" zullen zoo moeten opgevat worden, dat de plaatsbepaling *de Baflo* (*van Baflo*) behoort bij den naam

RUDOLF HUISMAN en *scholari* met *juuene suo* bij elkander, en dat dit laatste ziet op den Abt HENRIK, niet op den Persona ANTHONIUS, te weten, dat RUDOLF HUISMAN de jeugdige scholier was van HENRIK, niet van ANTHONIUS. Is deze vertolking en verklaring juist, dan kunnen die laatste woorden »*juuene suo*" alzoo niet »*zijn zoon*" te kennen geven. Met zijne verhouding als leermeester strookt ook beter dan met die als vader van RUDOLF, de wijze, waarop Abt HENRIK voor dezen opkomt, namelijk niet alleen of geheel voor hem, maar ook voor zich zelven of zijn klooster, met verkorting zelfs, kan men zeggen, van de aan RUDOLF bij de begeving toegekende voordeelen, als die nu, tengevolge van de overeenkomst tusschen Abt HENRIK en Persona ANTHONIUS getroffen, na den dood van dezen maar voor de helft de inkomsten van den hof te Baflo zoude blijven genieten, in plaats van geheel, zooals de begeving inhield. Dat Abt HENRIK toen daarbij reeds het oog had op het toekomstig bezit zelf van den eigendom van den hof te Baflo, is niet onwaarschijnlijk. Hoe dit zij, de inlijving daarvan in zijn klooster had plaats in 1458 door voornoemden JOHANNES, toenmalig kerkvoogd van Munster, dus in hetzelfde jaar, waarin deze, zooals wij zagen, RUDOLF HUISMAN met Persona ANTHONIUS op nieuw bevestigde in het genot van de inkomsten van dien hof.

Ter verklaring verder van de gunst, waarin RUDOLF HUISMAN bij genoemde prelaten stond, merken wij dit nog op. Daar ANTHONIUS HENRIK althans reeds in 1447 is opgevolgd in het Personaatschap van Baflo, toen RUDOLF dus nog maar meer of min 4 jaren oud was, kan men niet wel aannemen, dat zoo vroeg reeds, toen hij nog te Baflo was, HENRIK zich RUDOLF zal aangetrokken hebben. Wij stellen ons voor, dat RUDOLF zich eerst bij ANTHONIUS als een vlugge, leerzame knaap, bijv. op de kathechisatien die hij voor de schoolkinderen zal gehouden hebben of anderzins, zal onderscheiden en bekend gemaakt hebben. Er kan evenwel eene vriendschappelijke betrekking tusschen de familie van RUDOLF en den Persona HENRIK bestaan en deze aangehouden hebben, ook toen hij Abt te Selwerd is geworden. Zoo mogen beide, HENRIK en ANTHONIUS, op verzoek van de familie en uit eigen genegenheid zich den knaap aangetrokken en hem den titel van kerkelijk scholier met de noodige inkomsten daarvoor bezorgd en de eerste hem zelfs als leerling tot zich genomen hebben. Met welk uitstekend goed gevolg, blijkt daaruit, dat RUDOLF op dien tijd, 1454, toen die gunstige

beschikking omtrent hem plaats had, reeds zoo ver gevorderd was o. a. in de latijnsche taal, dat hij kort daarna, op zijn twaalfde jaar, een lijkdicht in die taal op den Bisschop van Utrecht, RUDOLF DIEPHOLT, heeft kunnen maken. Meester HENRIK mag dan ook een geschikt leermeester geweest zijn. Aan zijne kunde en zijn ijver zal hij toch zijne benoeming van Abt van het klooster Selwerd verschuldigd zijn, en hoe hij als zoodanig daarvoor zorgde, hebben wij reeds kunnen opmerken uit de overeenkomst met Persona ANTHONIUS omtrent de inkomsten van den hof te Baflo, uit de inlijving zelve van dezen hof in het klooster, uit de schenking van de Tienden van het klooster Overwater te Munster daaraan, om niet te spreken van meer andere blijken in het *Chartularium* van Selwerd voorhanden.

Doch keeren wij nog eens terug tot de overeenkomst tusschen den Abt HENRIK en den Persona ANTHONIUS in 1454 gesloten, om daarop nog opmerkzaam te maken, dat die overeenkomst al vooraf, misschien reeds bij de begeving van den hof te Baflo in datzelfde jaar, was beraamd en wel in overleg met de familie van HUISMAN. Het eerste volgt uit de woorden: »pro ut in literis desuper confectis plenius continetur;" en het laatste uit de medeonderteekening van SYEKO SARTOR te Baflo, stiefvader van RUDOLF HUISMAN. Dat die stiefvader hier zelf optreedt met een paar voorname burgers uit de stad Groningen, waar die overeenkomst plaats had, als getuigen, bewijst niet weinig voor onze meening, dat Abt HENRIK in geene naauwere betrekking, dan als begunstiger en leermeester tot RUDOLF HUISMAN heeft gestaan. Hoe kon voornoemde persoon SYEKO zijn stiefvader zijn, als Abt HENRIK zijn vader ware geweest, ook zelfs in het geheim? Dan kon de moeder van RUDOLF immers niet heeten vóór SYEKO gehuwd te zijn geweest! Om die reden kan ook een ander kerkelijk of geestelijk persoon geen vader van RUDOLF geweest zijn. De mogelijkheid daarvan bleef nog overig, daar, zooals gezegd is, het niet stellig blijkt, dat HENRIK, toen hij Persona te Baflo was, tevens Pastoor aldaar geweest is. Tegen de verbindtenis van de moeder van RUDOLF met zoodanig persoon strijdt ook de toenaam dien hij voerde van jongs af. Hij kon, als onwettige zoon, bezwaarlijk dien toenaam van zijn vader of moeder hebben ontleend. RUDOLF buitendien zou niet de eenige vrucht van die verbindtenis geweest zijn, het bewijs van een enkelen

misstap van dezen of genen geestelijke; neen, hij had nog twee broeders en eene zuster, schoon, zooals wij straks zullen zien, waarschijnlijk niet allen volle broeders en zuster. Het is zeer onaannemelijk, dat, ware de moeder van RUDOLF niet wettig gehuwd geweest met zijn vader, een ander daarmede gehuwd zou zijn, en wel voornoemde stiefvader, dien wij nader leeren kennen uit andere brieven in het *Chartularium*, ook zelfs zijne vroegere vrouw WAVEKE en een zoon HENRIK; hem, onder den naam, in de landstaal, van SCHROEDER, als Wedman en anderzins als een niet onvoornaam bewoner van Baflo. Den naam van SARTOR of SCHROEDER, dat is eigenlijk *kleermaker*, zal hij gedragen hebben, niet juist omdat hij dit was, maar waarschijnlijk een of meer van zijn voorzaten, aldus niet meer als beroeps- maar als familienaam. Hij zelf immers blijkt een landbouwer, althans landbezitter geweest te zijn. Hoe dit zij, hij komt als Wedman te Baflo voor op de jaren 1460 (f. 9), 1469 (f. 95), 1473 (f. 132), 1474 (f. 9), 1475 (f. 102), 1476 (f. 103), 1489 (f. 12), 1490 (133), o. a. met een FOCKO SCHROEDER, Wedman van Raskwerd, op 1478 (f. 103) en 1481 (f. 138). De betrekking nu van Wedman was, in dien tijd vooral, eene niet onaanzienlijke geregtelijke betrekking; zij waren meer dan bloote bedienden van den regter, zelve ook meer of min regtsambtenaren, voor welken b. v. alleen, zonder anderen regterlijken persoon, de belijingen konden geschieden. Er waren gewoonlijk twee in elk dorp, althans te Baflo. — In een brief van 1441 komt voor SYKO SCHROEDER en WAVEKE echte lieden te Baflo, als stellende eenen AELRICK te Maarslacht en AWEKE zijn vrouw in het bezit van 1½ juk land te Saaksumhuizen voor 22 arnhemsche guldens, die WAVEKE aan AELRICK schuldig was en welke schuld afkomstig was van zekeren THIART en WAVEKE's eersten man (f. 134). WAVEKE, de vrouw van SYKO SCHROEDER, was dus ook eene weduwe, even als hij als weduwnaar met de moeder van RUDOLF HUISMAN hertrouwde; en dit kan derhalve niet dan na 1441 geschied zijn, zooals ook zeer wel overeenstemt met den vermoedelijken dood van den vader van RUDOLF in de vroege jeugd van dezen. SYBKO SCHROEDER komt voorts op het jaar 1475 voor als dedigsman met voormelden Meester ALBERT VRIESE, Persona te Baflo, in eene verwisseling van land tusschen het Convent Selwerd en inwoners van Pietersburen (f. 101); zelf als verkooper met zijn zoon HENRIK op het jaar 1483 van een

juk lands (f. 103), en nog als landbezitter op het jaar 1489 (f. 11).

Kan alzoo geen Pastoor noch ander geestelijke van Baflo de vader van RUDOLF HUISMAN geweest zijn, maar was hij, naar 't schijnt, de wettige zoon van echte ouders, wie was dan zijn vader?

Met volle zekerheid kunnen wij die vraag uit de voor ons liggende bescheiden niet, maar toch wel met eenige waarschijnlijkheid beantwoorden. Wij treffen namelijk vóór SYEKO SCHROEDER en anderen (JOHANNES PROVEST en HEME COCKS in 1456, f. 8) eenen JOHANNES HUESMAN als Wedman te Baflo aan met ABELO HYLKEMA op het jaar 1449 (f. 7), na HOYKO BOYAMA in 1447 (f. 5), die in 1459 ook als Kerkvoogd van Baflo met anderen voorkomt (f. 9). Het is deze JOHANNES HUESMAN, welken wij voor denzelfden persoon houden, als wij met dien naam reeds aantroffen op 1436 als Schepper met Meester HENRIK, toen Persona te Baflo, en welken wij wel voor den vader van RUDOLF HUISMAN zouden willen erkennen. Er komen ook nog in het *Chartularium* van Selwerd voor een HEEME HUESMAN en ABELE echtelieden te Baflo op het jaar 1459 (f. 80), doch dezen kunnen de ouders van RUDOLF niet zijn, omdat toen zijn vader reeds overleden was, vermits hij in 1454 SYEKO SCHROEDER al tot stiefvader had. Dit past wel op JOHANNES HUISMAN, als toen niet meer voorkomende, maar in plaats van hem als Wedman anderen en wel op het jaar 1456. Hiermede stemt ook overeen, dat een broeder van RUDOLF ook JOHANNES is geheeten, alzoo dan vermoedelijk naar zijn vader; even als HENRIK, de zoon van SYEKO SCHROEDER of den stiefvader van RUDOLF, denzelfden naam voert, als welken een ander broeder van hem gezegd wordt gedragen te hebben. Maar dan was deze geen volle broeder, zooals JOHANNES HUISMAN, die even als RUDOLF met dezen geslachtsnaam voorkomt, wat ons niet is gebleken van den tweeden broeder HENRIK. Wij leeren dezen kennen in een brief van RUDOLF aan zijn broeder JOHANNES. Men heeft gemeend in eene plaats van dezen brief een bewijs te vinden voor de meening, dat de vader van RUDOLF Pastoor is geweest. Wij hebben daarom ook deze plaats wat nader te beschouwen. Zij luidt aldus: »Drie dagen geleden is uw vader tot mij gekomen, ontroerd en zuchtende; bijna met tranen in de oogen heeft hij zich bij mij beklaagd, dat broeder HENRIK den dag

te voren heimelijk hem ontnomen had 100 gulden van onze munt uit het kerkengeld, waarvan hij, zooals gij weet, verzorger is" 1). Het zijn deze laatste woorden, welke zouden bevestigen, dat de vader van RUDOLF HUISMAN pastoor te Baflo is geweest. Maar, onzes inziens, geven deze woorden eerder te kennen, dat hij een bestuurder van de kerkelijke goederen, kerkvoogd aldaar was. Zij leveren dus omgekeerd het bewijs op, dat hij er geen pastoor was. De pastoors konden immers zelve geene kerkvoogden zijn, toen zoo min als thans. Er kan hier ook geen sprake meer zijn van den eigenlijken vader van RUDOLF, zooals men dien, in den brief voorkomende, daarvoor houdt. Want deze was toen al lang dood. Die naam ziet dus op zijn stiefvader SYEKO SCHROEDER, den wedman, en, even als wedman HOYKO BOYAMA ons is voorgekomen als wedman en kerkvoogd tevens, zoo kan zeer vermoedelijk ook zijn opvolger beide betrekkingen vervuld hebben, schoon wij hem anders nergens in laatstgenoemde aantreffen. Iets zonderling klinkt het, RUDOLF in gedacht schrijven aan zijn broeder JOHANNES hunnen vader te hooren noemen *uwen vader*, als of die ook niet de zijne was. Hij was ook wel zijn eigenlijke vader niet, slechts stiefvader, maar dit ook van JOHANNES; van HENRIK, zooals wij reeds opmerkten, wel de eigenlijke vader. Want toen die brief geschreven is, na RUDOLF's verblijf in Italie, dat in 1476 en 1477 plaats had, was HENRIK nog jong, ging hij bij HEGIUS te Deventer ter school 2). Van zijne zuster, wier naam wij niet leeren kennen, blijft het twijfelachtig, of zij volle, dan halve zuster van hem was. Nog zij hierbij opgemerkt, dat wij den voornaam JOHANNES ook nog later bij de HUISMANS aantreffen. Zoo droeg JOHAN HUISEMAN, HUISMAN of HUSMAN, gelijk de toenaam ook toen verschillend geschreven werd, de bekende Rentmeester der Provincie omstreeks het einde der 16e eeuw, dien; ook JAN HUIJSMAN, pachter van de hoornbeesten en bezaaide landen aldaar in 't begin der 17e eeuw 3). Dat deze

1) Deze plaats luidt in het oorspronkelijke als volgt: »venit ad me nudius tertius pater tuus turbatus et gemens; prope cum lachrymis questus est mihi, HENRICUM fratrem pridie ejus diei clam sibi abstulisse centum florenos nostrae monetae ex pecuniâ sacrâ, cujus curam, ut scis, ille gerit caet." Zie de a. *Verh.* van TRESLING, p. 66.

2) TRESLING, a. *Verh.*, bl. 68. *Gron. Volks-Alm.*, 1843, bl. 5.

3) Zoo komt de Rentmeester met den naam van JOHAN HUISEMAN o. a. voor in eene Ordonnantie van Gedep. Staten van Stad en Ommelanden des

HUISMANS van dezelfde familie als onze RUDOLF HUISMAN waren getuigt hun tijdgenoot JOHAN RENGERS VAN TEN POST 1).

Is nu ons vermoeden gegrond, dat voorzeide JOHANNES HUISMAN de vader van RUDOLF HUISMAN is geweest, gelijk zijn stiefvader SYEKO SCHROEDER, dan kan men ook eene meer zekere uitspraak doen omtrent den stand dier familie. Volgens den een behoorde die tot de meer aanzienlijke, volgens een ander meer tot de onaanzienlijke. Onze TRESLING hield het midden tusschen beide. Wij kunnen ons daarmede zeer wel vereenigen. De naam zelf der familie, HUISMAN, duidt op den toenmaligen gewonen stand van landbouwers, welke meer huurders of meijers, dan zelve grondbezitters waren, zooals dan ook RUDOLF zijn familienaam, volgens gewoonte van de geletterden van dien tijd, in het latijn door AGRICOLA heeft vertolkt, een landbouwer of boer beteekenende. De naam van *huisman*, *huislieden*, komt zoo voor tegenover de eigenlijke grondeigenaren zelve en wel de adellijken of Hoofdelingen. Dat de familie HUISMAN echter tot de eersten van dien stand behoorde, getuigt reeds deze hare toenaam. Gewoonlijk toch droegen de huislieden of boeren slechts éénen naam en werden zij ter onderscheiding bijgenoemd naar hunne ouders. Zij die een vasten familienaam bezaten, behoorden tot den meer gevestigden, deftigen stand van die klasse, tot hen die niet alleen gebruikers, maar ook bezitters van grond waren. Dat dit het geval was met de familie HUISMAN, alsmede SCHROEDER, bewijzen de ambten van schepper, van wedman en van kerkvoogd, welke deze en gene leden dier beide familiën bekleedden, en de grondeigendom, welken zij bezaten. Op de redenen echter, welke TRESLING voor zijn gevoelen aanvoert, valt er nog wel iets af te dingen. Hij besluit namelijk tot den niet onbemiddelden staat der familie o. a. daaruit: dat de vader zijn zoon RUDOLF ter studie naar Groningen en vervolgens naar Leuven heeft gezonden; dat hij gezorgd heeft, dat de tweede zoon JOHANNES zich op de regtsgeleerdheid toelegde, met dat gevolg, dat hij daardoor zeer in aanzien is gekomen bij de Gravin THEDA van Oostfriesland; dat hij den derden zoon HENRIK ter school heeft besteld bij den beroemden HEGIUS te De-

---

jaars 1596; JAN HUIJSMAN in een Request aan de Staten van Stad en Lande, des jaars 1600, beide op het Gron. Archief. Zie *Reg.* III, bl. 168, No. 7, en bl. 211, No. 38.

1) *Werken*, I, 148.

venter, en eindelijk dat hij zijne dochter ook naar Groningen heeft gezonden, om daar onderrigt te ontvangen in het maken van bontwerk en beddegoed 1). Maar wij weten nu, dat RUDOLF sedert ongeveer zijn elfde jaar levenslang eene praebende genoot van het stift van Munster, bestaande uit de halve inkomsten van den hof te Baflo, na aftrek van 7 marken Munstersche penningen, door toedoen waarschijnlijk van den Abt van Selwerd, den voormaligen Persona te Baflo verkregen; dat hij hoogst vermoedelijk voor en na kosteloos onderrigt bij dezen abt heeft genoten; dat de vader van RUDOLF toen reeds overleden was en dus niet meer voor hem heeft kunnen zorgen; dat HENRIK geen volle broeder van RUDOLF is geweest, maar een ander vader, SYEKO SCHROEDER, heeft gehad en, zooal, deze hem dus heeft laten studeren. Uit den door TRESLING aangehaalden brief van RUDOLPHUS AGRICOLA aan HEGIUS, waarin hij hem over zijn broeder HENRIK schrijft en dezen hem aanbeveelt, zou men kunnen opmaken, dat RUDOLPHUS zich dezen zijn broeder heeft aangetrokken en voor hem gezorgd. Hoe dit zij, de eigene vader van RUDOLPHUS zal dus zelf weinig toegebragt hebben tot zijne opvoeding voor den geleerden stand. De vraag blijft ook, of hij, zoo als TRESLING vrij stellig aanneemt, werkelijk te Groningen op de St. Maartensschool zijn eerste letterkundig onderwijs heeft ontvangen. Wordt hij toch op zijn elfde jaar scholier van den Abt van Selwerd genoemd en beteekent dit, dat hij bij dezen prelaat in persoon in zijn klooster onderrigt ontving, dan vervalt de gissing, dat hij dat te Groningen heeft ontvangen of elders, te Munster b. v., zooals met HENRIK later het geval is geweest, vóór hij bij HEGIUS te Deventer is gekomen, en men wel zoo waarschijnlijk zou kunnen vermoeden, omdat hij, scholier zijnde van het Munstersche stift, niet wel te Groningen, als tot het Utrechtsche bisdom behoorende, ter schole zal hebben kunnen gaan. Men zou ons kunnen tegenwerpen, dat dan ook de Abt van Selwerd tot zijn leermeester niet geregtigd was; maar dit klooster, schoon oorspronkelijk tot den Utrechtschen sprengel behoord hebbende, werd, volgens de bescheiden daarvan in het voor-

---

1) A. *Verh.*, p. 66. Men zie nog over JOHANNES HUISMAN, die Landregter in Oostfriesland is geweest, alsmede Secretaris en Geheimraad van Gravin THEDA en in deze en andere betrekkingen gewigtige diensten aan dit land en die Gravin heeft bewezen, VON WICHT, *Oostfries. Land-Recht*, S. 567.

melde *Chartularium* aanwezig, toen niet meer daartoe, maar tot dien van Munster gerekend.

Wij hebben getracht RUDOLPHUS AGRICOLA van de smet van onechtheid te zuiveren, welke men hem, misschien onbewust, heeft aangewreven, door hem tot zoon van een pastoor te maken. Men zal erkennen, dat hiervoor tot grond niets dan een los gezegde bestond en het althans veel waarschijnlijker en aannemelijker is, dat hij een zoon was van echte ouders, tot eene voor dien tijd niet onaanzienlijke familie uit den landbouwenden of boerenstand behoerende, die ook in bijzondere gunst van voorname geestelijken stonden, althans hun zoon RUDOLF, waardoor deze zoo stoffelijk als geestelijk in staat gesteld werd zijn leven te wijden aan de letteren. Heeft het ons niet mogen gelukken, over deze en gene punten volkomene zekerheid te erlangen; deze bijdrage kan er misschien toe leiden en aansporen, om de leemten daarin nog aanwezig aan te vullen. Welligt doet zich hier of daar nog wel een of ander bescheid voor, dat bewijs vóór of tegen het aangevoerde oplevert, o. a. of Meester HENRIK, Persona te Baflo, ook tevens Pastoor aldaar is geweest, dan een ander geestelijke. Mogt men zoodanig bescheid of bescheiden ontdekken, het zal ons aangenaam zijn, hiervan mededeeling te ontvangen, om het besprokene tot meer volledige klaarheid te brengen.

Wij laten nu volgen de beide voormelde brieven, niet alleen, om te dienen tot bewijsstukken van het gezegde, maar ook ter gedachtenis aan onzen AGRICOLA in zijne eerste jongelingsjaren, toen hij de grondslagen zal hebben gelegd van de geleerdheid en beroemdheid, die hij zich vervolgens heeft verworven.

BIJLAGEN

I.

BRIEF, *waarbij* WALRAEUS DE MOIRSA, *gekozen en bevestigd Bisschop van Munster zijn Hof te Baflo geeft aan de eerzame personen*, *heer* ANTHONIUS, *Persona van het Personaatschap te Baflo*, *en* RUDOLF HUUSMAN *van Baflo*, *Scholier van zijn Stift*, *voor hun leven*, *onder eene jaarlijksche uitkeering van* 14 *marken munstersche penningen te Baflo in twee termijnen op te brengen en andere daarbij gestelde voorwaarden.* *Den* 25 *Maart* 1454.

Walramus de Moirsa dei et apostolice sedis gratia electus et confirmatus monasteriensis vniuersis presentia visuris et audituris notum facimus per presentes, quod nos Curtim siue Curiam nostram in Bafftlo, cum pertinentiis suis vniuersis ad presens per mortem seu liberam resignacionem Magistri Frederici de Bafftlo, Frederici Mellonis et Tytardi die Oldehoue terre hummerke fratribus, 1) vltimorum possessorum eiusdem, ad nostram collacionem pleno jure libere pertinentem, viris honestis, Domino Anthonio, persone personatus in Bafftlo, et Rodolpho Huusman de Bafftlo, scolari nostre diocesis, quam diu simul vixerint aut alter eorum vixerit ad tempora vite ipsorum conferimus sub annua pensione quatuordecim marcarum monasteriensium denariorum per presentes. Ita videlicet quod ipsi vel alter eorum semper in distribucione Sacrorum in Bafftlo singulis annis soluent septem marcas monasteriensium denariorum et reliquas septem marcas predictorum denariorum in Bafftlo soluent in octaua beati Martini episcopi hyemalis nobis aut nostro successori uel officiali terre Frisie monasteriensis dyocesis nostri nomine ad vsum nostrum siue successoris nostri nomine annue pensionis ante

---

1) Zoo staat er, doch zal een schrijffout en *fratruum* moeten zijn, even als *de* voor *die Oldehoue.*

dicte. Ipsis vero mortuis et defunctis huiusmodi collacio aut locacio Curtis siue Curie ante dicte ad nos siue successorem nostrum pro tempore existentem libere reuertetur. Tali namque condicione interposita et adiecta, si dicti dominus Anthonius et Rodolphus negligentes uel saltem rebelles et pertinaces prestiterint in aliquo termino solucionis memorato, extunc termino ipso solucionis elapso penam dupli se nouerint incidisse et statim suo iure in eadem Curia siue Curti ipso facto sint priuati. Quare mandamus vniuersis ipsius Curtis siue Curiae in Bafftlo reddituarijs, ut ipsis de pensionibus et redditibus ac iuribus quibuscunque ad dictam Curtim siue Curiam spectantibus cum integritate rendeant temporibus debitis et consuetis, pro ut nostrum et nostre jurisdictionis ordinarie indignationem velint euitare. In cuius rei testimonium sigillum nostrum presentibus est appensum. Datum anno domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo quarto feria quarta post dominicam qua cantatur Oculi.

II.

BRIEF, *waarbij* ANTHONIUS, *Persona te Baflo*, *verklaart met den heer* HENRIK, *Abt te Selwerd*, *te zijn overeengekomen over den Hof te Baflo*, *zoo dezerzijds voor* RUDOLF HUESMAN, *diens jongen scholier*, *van Baflo*, *als zijnerzijds voor zich zelven*, *dat in gevalle van overlijden van* RUDOLF *vóór* ANTHONIUS *de Abt gelijkelijk met hem in de inkomsten daarvan en de jaarlijksche uitkeering zal deelen; en dat omgekeerd bij overlijden van* ANTHONIUS, RUDOLF *den broeder van* ANTHONIUS, ENGELBERT, *niet zal buitensluiten van gelijke ontvangst. Gedaan te Groningen voor getuigen o. a. ook van den stiefvader van* RUDOLF, *met name* SYEKO SARTOR *te Baflo*, *den* 23 *October* 1454.

Anthonius persona personatus in Bafftlo notum facimus vniversis et singulis per presentes publice protestantes, quod supra Curti in Bafftlo per venerabilem dominum Henricum, Abbatem in Syloe ordinis sancti Benedicti, pro Rodolpho huesman Scholari de Baflo juuene suo, et per nos pro persona nostra ad vitam vtriusque nostrorum eque partim possedenda a Reuerendo domino

Walramo electo et confirmato monasteriensi impetrata seu impensionata secundum tenorem collacionis eiusdem nobis facte et per nos obtente, Nos Anthonius cum eodem domino Abbate nomine dicti Rodolphi super usu eiusdem curtis seu reddituum ex ea provenientium in omnem euentum futurum certam iniuimus concordanciam, pactum et conuencionem inuiolabiliter obseruandas sub hac videlicet forma. In casu si contigerit prefatum Rodolphum decedere ab hac vita ante nos, Anthonium prefatum, quod ex tunc prefatus dominus Henricus Abbas erit equalis in percepcione fructuum et reddituum dicte Curtis et in solucione annue pensionis vna nobiscum quousque nos Anthonius et Henricus Abbas simul permanserimus in humanis pari passu et eo modo quo predictus Rodolphus pro nunc est et fuerit quam diu viuit et vixerit in humanis, omni dolo et fraude penitus seclusis. Vice uersa si contigerit nos Anthonium decedere ab hac luce, Rodolpho superstite, ex tunc idem Rodolphus Engelbertum fratrem nostrum germanum a consimili percepcione reddituum non secludet, pro vt in literis desuper confectis plenius continetur. Acta fuerunt hec in groeningen presentibus ibidem honestis viris Martino hopenbynder, Ludolpho meyerinck et Syekone sartore in Bafftlo, vitrico dicti Rodolphi, testibus ad premissa vocatis specialiter et rogatis. In robur et fidem premissorum presentes literas propria manu scriptas sigilli nostri fecimus appensione muniri. Datum anno domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo quarto ipso die Seuerini episcopi et confratruum.

KORTINGSHUIS EN HET KASTEEL TE SELWERD.

Wij deelen hier uit het *Chartularium* van Selwerd (f. 3 en 34) nog mede twee brieven, welke de oudste herinnering bevatten aan de beide versterkte huizen, kasteelen of stinsen, *Kortingshuis* en *Selwerd*, welke vroeger ten noorden op een korten afstand van de stad Groningen hebben gelegen, nadat zij namelijk opgehouden hadden te bestaan, en alzoo als een paar niet onbelangrijke oorkonden voor de geschiedenis van die huizen, in de *Gröninger Volks-Almanak* van 1839 en 1840 reeds voldoende besproken. Zij kunnen overigens ook nog tot bevestiging of aanvulling strekken van hetgeen in ons stukje over het klooster *Selwerd*, in het *Gron. Jadrboekje* van 1863, van deszelfs bezittingen is gezegd, te weten, dat dit klooster van lieverlêde den grond heeft ingenomen, welke die kasteelen hebben bezet en bezeten.

BRIEF, *waarbij* ROELF POLLEMAN *afstand doet aan den Abt en het Convent van Selwerd voor zich en zijne erven van alle aanspraak op Curtinges goed en erf in Borchmannen Ham. Den* 17 *September* 1382.

Ick Rolef polleman doe kundich allen luden dat ick quijt gheschulden heb ende quijt schelde in desen openen brieue den Abt ende dat ghemene conuent van Selwert van alle ansprake die ick voer desen dage op den Abt ende op dat conuent vors. van Henrich Curtinges guede ende erue, dat in borchmanne hamme gheleghen is, ghehad hebben off hebben mach, Alsoe dat ick noch mijne kinderen noch mijne erfgenamen noch niemant van mijnre kinder weghen noch van mijnre erfgenamen weghen in gheenre hande wijs op den Abt of op dat

Conuent voers. van desen voers. guede ende erue meer moeghen spreken. Dat orkunde ick Roelef vors. myt mijnen zegel. Ende om die mere vestinge soe hebbe ick ghebeden Henrick polleman mijnen oem en Otto polleman Borghemeystere in Groeninghen mijnen neue desen brief mede toe beseghelen myt horen seghelen. Ende wy Henrick ende Otto vors. om bede wille Rolefs onses neuen vors. soe hebben wy onse zeghelen mede an desen brief ghehanghen. Ghegeuen int iaer ons heren dusent driehondert twee ende tachtentich op Sunte Lamberts dach.

BRIEF, *waarbij* GEERT HUYNG *en* HINRICH WILGE *verkoopen aan het Convent van Selwerd de helft van Selwerder heem en erf met zijn toebehooren en een half huis op dat heem staande. Den* 10 *Februarij* 1418.

In den jaer ons heren Dusent vierhondert ende Achtijn Des dinxdages nae grote vastelauent Doe stont ick Egbert van banlo daer ouer in Raetmans stede, dat Geert huyng ende hinrick wilge becanden, dat sie vercofft hebben den convente van Selwert die helfte van selwerder heem ende erue mit al syn toebehoeren, alst nu gelegen is, vrij ende quijt, Ende mit eenen haluen huse dat op selwerder heem nu getymmert staet. Ende vor dit vors. hues, heem ende erue mit al syn tobehoren sal dat conuent van Selwert geuen Geert ende Hinrick vors. Dre hondert gulden, een hondert gulden toe miduasten nu naestcomende, Die ander twehondert gulden bynnen twe iaren nu naestcomende. Ende daer voer sal die Abd van Selwert mitten conuente rente setten Gheert ende Hinrick op toe boren Jaerlix als een stadrecht is. Ende ommer sal dat conuent van Selwert die rente lossen binnen twie iaren als vors., dat en weer sake dat dat conuent vors. brande off ander scade anqueme dattet em noet dede. Dat orconde ick mit mynen zegel.

OMMELANDER GEUZENLIEDEREN.

Uit het tijdperk van den tachtigjarigen oorlog bezit onze letterkunde een beduidend aantal ongewijde zangen, die, oorspronkelijk als vliegende blaadjes, of enkel op de tong, verspreid, al spoedig tot bundels van een steeds toenemenden omvang, onder den naam van »Geuseliedtboecken", werden vereenigd. Bij voorduring worden deze verzamelingen op prijs gesteld, omdat haar inhoud zoo uitnemend het volksoordeel over een tal van feiten en personen heeft bewaard.

Onder deze liederen treft men ook eenige aan, welke gebeurtenissen in ons gewest ten onderwerp hebben, namelijk 1° *Een lied op den slag bij Heiligerlee*, tot opschrift voerende: *Hier beginnen de Geusen haer hert weder optehalen, ende openbaren hen met Graef Lodewijck in Groeningerlandt, daer sy eenen victorieusen slach hadden tusschen Heyligerlee, ende Winschoten. Op de wijse des 2 Psalms Wtenhove;* 2°. *Een Jammerlijck Claechliedt vanden Coronel* (C. DE ROBLES) *van Groeninghen. Op de wijse: Het reedt een Ridder wel ghemoet;* 3°. *Een Liedeken vande Cornel van Groeningen: op de wijse: van Keyser Maximiliaen;* 4°. *Vande heerlijcke triumphe over tvertreck der Walen uijt Groeninghen, Na de wijse: van den Grave van Roomen;* 5°. *Een Nieu Liedt tot loff des loffelijcken Heere Gheorghen van Laleyn, Vry Heer van Ville ende Villeron, etc. Gouverneur in Westvrieslant, op de Letter van zijn Name. Na de wijse: Wie in Gods vreuchden steyt.* Zij zijn onder anderen opgenomen in het *Nieu Geusen Liet Boeck* (Amst. 1624) en onder de *Nederlandsche Geschiedzangen*, welke in twee bundels te Amsterdam, bij Fred. Muller, door de zorg van prof. van Vloten, ten jare 1852 het licht zagen.

Aan deze verzamelingen ontsnapte echter een viertal liederen van dien aard, welke, op afzonderlijke bladen in folio gedrukt, zijn ingebonden bij de eigenhandige en nog onuitgegeven Kronijk van Abel Eppens, welke thans op het Archief te Groningen berust. Het kwam mij niet ongepast voor ze door een herdruk in dit tijdschrift meer algemeen bekend te maken.

Het eerste schijnt gemaakt te zijn in 1579, toen de Ommelanden reeds de Unie van Utrecht hadden aangenomen en de stad dienaangaande nog weifelende was, — dus zeer kort vóór RENNENBERG's verraad. De pogingen, welke sedert het einde van 1578 werden in 't werk gesteld, tot het sluiten eener nadere Unie, vonden bij de stadsregering immers geen bijval. Een en andermaal betuigde zij alleen bij de Pacificatie van Gend te zullen blijven. Welke was de reden dezer houding? Men kan hier, zegt WICHERS 1), met het oog op de tijdsomstandigheden, vrij zeker op antwoorden, dat dezelfde oorzaak, welke de Ommelanden tot het aannemen der Utrechtsche Unie bewoog, de stad terughield. Gene zagen, na nog kortelings hard door Groningen bejegend te zijn, in de bondgenooten der nadere Unie hunne beschermers tegen de stad. Deze was van denkbeeld, dat een nader verbond als het verdrag van Gend, dat slechts eene onderlinge bescherming, maar geene vereffening van geschillen ten doel had, haar welligt zou kunnen berooven van de regten, welke zij over het land meende te mogen uitoefenen. Ongaarne zag zij de beslissing der geschillen met de Ommelanden immers opgedragen aan de Algemeene Staten, wier gezanten PH. VAN MARNIX en NICASIUS SILLE in 1577, in eenen haar niet bevredigenden zin, ze hadden getracht op te lossen. Ook vreesde zij verlies van voorregten, betreffende hare verhouding tot het Duitsche rijk, het innemen van garnizoen en het uittrekken van gewapende burgers buiten de grenzen. Bij dit alles bleef de dubbelhartige houding van RENNENBERG niet zonder invloed.

Niet ongegrond was dus de vrees der Ommelanders, dat de Stad zich op hen zou wreken, omdat zij de Unie hadden aangenomen, weshalve van hunne zijde de algemeene Staten in het geloof werden gebragt, dat de Spanjaarden een aanslag op Groningen en de Ommelanden beraamden. Hierdoor bereikten zij hun doel, namelijk de steun der gewapende magt. REN-

1) *Tractaat van Reductie*, I, 132, 133.

NENBERG werd door de Bondgenooten aangeschreven »alle middelen te soecken en voornemen, omme hem van de Stadt van Groeninghen te mogen verseeckeren, alzoe dat die nyet en coeme in handen van den vijant, maer blyue in de onderdannicheyt van den Eertshertoge ende Generale Staeten," enz. 1).

Aarzelend teekende RENNENBERG eenigen tijd daarna, en nog wel voorwaardelijk, de Unie, want hij was — volgens zijne opgave — beducht voor den tegenstand, welken de heffing van belastingen en de aanwerving van krijgsvolk in de Ommelanden bij de Stad zou ontmoeten. Toen hij daarop den last der geünieerden dienaangaande tot uitvoering bragt, haalden hij en de Ommelanders zich het wantrouwen der stad op den hals; hem alleen wilde zij binnen hare muren ontvangen, voor krijgsvolk weigerde zij de poorten te openen, — eene voorwaarde, welke door RENNENBERG werd van de hand gewezen. Inmiddels bezette hij Selwert, Noorder- en Oosterhoogebrug en Euvelgunne; hij was dus met zijn volk onder de muren van de stad gelegerd. Weldra kwam men tot dadelijkheden, want den eersten Junij — zegt FRESINGA 2) — »vielender woorden aen der porten tusschen de Rennenburgsche ende die van der Stadt, dewelcke daer over drie Rennenburgsche gevangen intoogen. Ende tegen den avont vielen sy tot twee plaetsen uyt met sommige vendelen: maer die Rennenburgsche vielender uyte schantzen dapper tegen aene, soo dat sy nae een corte schermutsel weder ingedreven werden. Dwelck geschiet sijnde, achtedent die Rennenburgsche daer veur, dat de vyantschap genoech gedeclareert was; ende dreven van allen canten wech een seer groote menichte beesten onder de Stadt gehoorende. Ick en sach er noyt meer op eenen hoop. Dwelck dmeeste spijt was dat men hun op dat pas doen konde" 3).

Den vijfden Junij bragten de stedelingen — zoo verhaalt hij verder — omstreeks 2300 Oldambster boeren tegen RENNEN-

---

1) Missive van 1 Februarij 1579, bij VAN DE SPIEGEL, *Bundel van onuitg. stukken*, I, 231, 232.

2) *Memorien*, bij DUMBAR, *Analecta*, III, 147 v.v.

3) Hetzelfde verhaalt ook RENGERS (*Kronijk*, II, 181), met de woorden: Desen 25 Maij toech de Stadtholder RENNENBERG off LALAING mit 10 venl (der de Ed. vnd wthnemende strijtbare BARTELT ENTENS ouerste lutenant van was) in Selwert, tho Hogerbrugge, enthaelden strax alle ossen vor gronningen wth den osseweiden, schermutzelden dapper mitter stadt." Vgl. *Tegenw. Staat van S. e. L.* I, 474.

BERG op de been, die evenwel dadelijk op de vlucht gingen »al of sy er niet geweest en hadden."

Een dag later waagden de Groningers weer een uitval »met allen vendelen" doch »doen sy omtrent twee uren als mannen gestaen hadden, quamen sy op de vlucht ende werden vervolcht tot in de porte, ende in sulcker manieren binnen gedreven, dat de stad schier mede incregen wert. Daer werter vijf gevangen, ende werden oock vele wagens ende schuyten cregen; heur geschut was oock in groot gevaer, maer deur rasicheyt der peerden ontquam het."

Den 11 Junij sloot men met RENNENBERG een verdrag, hij dankte het krijgsvolk af en reed den 24 Junij de stad binnen.

Het aarzelen dus der Groningers om de Utrechtsche Unie aan te nemen, uit vrees voor het mogelijk gevaar van hun Stapelrecht, en hunne vijandige houding, als Gentsche bondgenooten tegen over die van Utrecht, bood de stof voor:

EEN NIEUWE LIEDEKEN

op de wyse *van Dueren.*

Een nieuw Liedt willen wy singen,
van die Grongers hoort men vermaē
van also vreemde dinghen,
ho dat sy teghen Landen en Luyden opstaen,
teghen alle die vroome Ouericheyt,
sy hadden haer saken niet recht ouergeleyt,
teghen alle die Gods wordt beminnen,
hoort wat die Grongers dorsten beginnen,

Die Grongers hoochmoedig gepresen,
zij wilden mit sulcke saken voort,
als zy in haer Older Mans boecke lesen,
dat die Landen mosten doen na sulckē accort
en vercoopen geen goet dan binnen die stadt 1)

1) Het *Oldermansboek* (het voormalig wetboek van Koophandel in Groningen) bevat de bepaling, waarop hier gezinspeeld wordt, in art. 45: **Want van den ghemeenen coepman de stapell endo de hoghesten markeden is to Groninghen — soe moet gheen vremet man doer of buten vmme Groninghen of doer de lake of over de knipen** (d. i. niet te water, langs stroomen en diepen) **of anders doer of wedder doer ghenen steden daer boven of beneden**

zij hadden so lange die Preuilegie gehadt,
daer na mosten die Landen haer rechten,
of zij mosten teghen die Grongers vechten,

Dus wildē zij Landē en Luidē bedwingē
dat niemandt koopē noch verkoopē en most.
zy mostent binnen Grongen eerst bringen,
ende geuent hem dan soet haer gelust,
en werden so tot eegen slauen gemaeckt,
gelyck of sy weren in Westvalen geraeckt,
hoe solde men sulcke dingen prysen,
daer most doch eenen krych uthrijsen,

Die Landen sprakē met recht en̄ raet bij tidē
zij hebbent so wysselicken ouergeleyt,
laten wy die sake dus glyden,
wy blyuen Grongers slauen in eeuwicheyt,
zij maecktē met dē ander ēdrachtich accort,
dat die Tromme ginc so bolde anboert,
veel knechten werden daer angenomen,
zij zijnder al by Grongen gecomen.

Ghy crychsluyden wilt v verblyden,
met den Edelen HEEren van Vrieslant,
die gecomen zijn in desen tijden,
te Zelwert int Clooster so wel bekant
Anno 79 also men leest,
op den 7. mey hebben sy daer gheweest,
met alle die vrome Lansknechten,
om tegen die Grongers te vechten.

Als die Grongers nu hebben vernomen,
Dat zij haer ossen haelden al by die Poert,
weynich tot haerder vromen,
toghen zij die Crychsluyden aenboert,
om die ossen te holden al met ghewelt,

---

trecken of varen in Hunseghe landt, in Fiuwelinghe landt, in Humerse, in Lancwolt of Vredewolt copenschap daerinne to doene of guet daer in of wt voren of doer driven of doerrijden wt vreeslant, enz. Zie Mr. H. O. FEITH, *Het Oldermansboek*, Gron. 1850.

een yder Crychsmā werde hem als een Helt,
dat die Grongers mosten wycken,
met die ossen so gingen zij strijcken,

Als die stadt van Grongen dat saghen,
dat die knechtē haer yaechdē al in die Poert.
sy konden sulcx niet verdragen,
doe namen sy knechten an allen oort,
om te stryden teghen haer eegen Heer,
weer dat niet een en boesen Leer,
dat sy solden annemen knechten,
om teghen Landt en Luyden te vechten,

hoort doch men salt v verclaren,
op Pinxter Auondt in korter stondt,
hoe dat die Grongers zijn gevaren,
haer voornemen ginck so balde te groont,
sy wilden bedwingen het theele Landt,
sy quemen met al haer saken te schand,
ia zij moeten doch komen in lyden,
die teghen zijn eeghen Heer wil stryden,

Die Grongers zijn vthgetoogen,
op Pinxter Auondt met groot gedrus,
drie Dusent wel sonder luegen,
zij weren leuer gebleuen thuys,
sy quemen stolt en hoochmoedich an,
zij lieten haer yaghen van veertich man,
waer bleeff nu haer pochen en blasen,
ia zij liepen als wilde hasen,

Dus zijnse na die Poerte geloopen,
die Grongers met groot gedrus,
zij mochten leuer botter vercoopen,
en drincken den Wijn ende blyuen thuys,
wilen zij met Landen en Luyden omgaen,
so laten zij kryghen en vechten staen,
zij moten haer doch in vreden geuen,
willen zij anders met Godes woort leuen,

Daer werden daer sommige gevangen,

die Grongers waeren in groter noot,
dēn kans veel haer allen so bangen,
die niet ontliep die bleeff daer doot,
die Grongers kreeten al int gemeyn,
gelick sy deden voor Vranicker cleyn,
daar lieten zijt Vendel oock glyden,
ia lange voor desen tyden,

Laetet v met Gods woort verclaren,
dat ghy niet meer tegen dē Heeren opstaet,
wilt Landt en Luyden oock niet beswaren,
en soecket niet meer v eegen baet,
het is doch al van Cayas saet,
so een bewyst niet meer als sulcken daet,
meer laet alle Ongerechticheyt vaeren,
ende wilt v met den Chrijsten vergaren,

Laet v dan nu gewaerschout wesen,
ghy Grongers met alle v stadt,
dat ghy niet meer strydt teghen desen,
of daer blijft genoech voor v int vat
met Landen en Luyden en Edelman,
dus neemt met haer Gods woort nu an,
wt liefden tot allen tyden,
of ghy coemt noch in grooter lyden.

Een tweede lied betreft den afval van Groningen, door het verraad van GEORGE of JURJEN VAN LALAING, graaf van RENNENBERG, op den 3 Maart 1580. De daarin bedoelde feiten zijn uit de geschiedenis te bekend, dan dat hunne toelichting hier zou vereischt worden. FRESINGA is ten dien aanzien zeer uitvoerig.

EEN NIEU LIEDT VAN DEN AFGEWEKEN STADTHOUDER VAN VRIESLANDT, EN DIE GHESPANIOLISEERDE MALECONTENTEN BINNEN GRONNINGEN,

op die wyse: *Wilhelmus van Nassouwe*, etc.

Hoe gaet sick nv verkeeren,
Die Wereldt in teghenspoet,

Om tweedracht te vermeeren
Vindt men veel menschen snoot,
Die Godes woordt verachten,
Al om die tijdlijck eer,
Haer salicheyt niet achten,
Al nae sint Pauwels leer.

Die Heer salt hen vergelden,
Al tquaet tot zijnder tijdt,
Haer blinde stomme Gelden
En doen doch gheen profijt.
Die reyne Leer sal blijuen
Al teghen Sathans stanck,
En by die Vromen beclijuen,
Tot haren eewighen danck.

Graef Jorgyen vander Vylen,
Een fijn catholisch man,
Waer hy ouer hondert mylen,
Soo waer hy wel daer an,
Hy heeft hem soo ghedragen,
In zijn Gouuernement,
Om die Spanniaers te behagen,
Heeft hy zijn eer gheschent.

Het Hooft der Malecontenten
Is nu Thuys van Lalein,
Wie heeft by sulcke Regenten,
Meer sotte dingen ghesien,
Den Eedt heeft hy vergheten,
Sijn Zeghel niet gheacht,
Door zijn eyghen handt vermeten,
Tverraet int licht ghebracht.

Hy heeft int eerst gheschreuen,
Veel Brieuen met valschen schijn,
Heymlick te kennen ghegeuen,
Sijns herten vuyl fenijn,
Hy woud oock voort ombrengen,
Sijns naesten Chrijges Raedt,
Maer God wold niet ghehengen,

Hy ontquamt al voor die daedt.

Vrieslandt heeft hem verheuen,
En seer veel goets ghedaen,
Hy voerde een kostlick leuen,
Dat en conde hy niet verstaen,
Maer moest hem noch begheuen,
Door eenigh' Geloften groot,
Al dees Landen en teghen,
Sy het Papistich ghebroot.

Die Mis was zijn behagen,
Daerop was hy ghestelt,
Die hoorde hy alle dagen,
Tsauouts met Boelschap ghequelt.
Dat heeft hy nu van beyden,
Soo dick hy selfs wil,
End laet hem dus verleyden,
In dit oproerich spil.

Gronningen heeft hy vercoren,
Daer is hy lief en weerdt,
Al waer hy te Roomen gheboren,
Hy en werde niet meer gheeert,
Daer heeft hy in corten daghen,
Ghebruyckt al syne macht,
Om die Ruyters te veriaghen,
Den Boer int Velt ghebracht.

Aldus meend' hy te bringen
Den Vyandt hier int Landt,
Maer tsal hem niet ghelingen,
Sijn ontrou is al bekandt.
Capiteyns deed hy maken,
Slaet doodt was haer gheschrey,
Met Cudsen en Hoppenstaken,
End rusting menigerley.

Nae des heeft hy begonnen
Die Ghereformeerden al,
Door Allarm van die Trommen,

Te brenghen in ongeval.
Twee Mannen doen vermoorden,
Die ander in groot ghetal,
Recht nae den Parijschen oorden,
Ghevangen met groot gheschal.

Ghy Huychlers weest al trouwe.
Vwen Heer den lieuen gast,
Siet dattet v niet en rouwe,
Besluyt hem nu al vast.
Ghy hebt hem aenghenomen
Laet hem nu Bisschop zijn,
Billy die sal haest comen,
End v verlossen fijn.

Ghy malcontente Boeuen
Hoe zijt ghy hiertoe gheraeckt?
Ghy sult noch troost behoeuen,
Dat ghy v dus rebel maeckt.
Vaert voort met stoute sinnen,
Wilt v bedriegen niet,
Te laet sult ghijt versinnen,
Wanneer v recht gheschiet.

Die Soldaten van dees Landen,
Wat hebben sy u misdaen?
Tot uwer grooter schanden,
Laet ghy beuel wt gaen,
Haren Cornel om te verdrijuen,
Sonder reden en bescheedt,
Nochtans sal hy wel blijuen,
Al waert v lief oft leedt.

Seer wel condt ghy ghedencken
End selfs oock hebt ghesien,
Dat ons die Spaniaerts crencken,
End ons vervolghers sien.
Maer noch doet ghy verlaten
V eyghen vaders Landt,
End al v Vrienden haten,
End sterckt des Vyandts handt.

Daerom wilt v bekeeren,
Dewijl ghy hebt den tijdt,
Droefnis sal v besweeren,
Dat ghy nu zijt verblijdt:
Die Heer sal 't volck verhooren,
In alle deser noodt,
Dat ghy den vreed' verstooren,
En 'ons dees last aendoet.

Ghy brengt het Landt in trueren
Al in soo swaer verdriet,
Ghy sult noch selfs besueren,
Dat ghy v dus verleidt.
Gods straff die salt soo wreken,
Daer zijt vry toe ghedacht,
Dat ghy noeh wel sult spreken,
Misericordie is ons beclacht.

Het derde werpt een blik in den toestand der Ommelanden na Groningens afval. De stad haastte zich immers met het verzekeren harer privilegien over de Ommelanden. Aanvankelijk lokte zij eene voorwaardelijke beslissing uit van FARNESE, van den 15 April 1581, waarbij hare regten van stapel, bierbrouwen en dat tot het aanstellen van leden der Hoofdmannenkamer bevestigd en de uitoefening van ambachten in de Ommelanden ten nadeele der stads gilden verboden werd. Vervolgens werden de burgemeester JOACHIM UBBENA en de syndicus JOHAN DE GOUDA, als hare gevolmagtigde gezanten, naar het Spaansche Hof afgevaardigd, ten einde eene stellige en meer volledige bevestiging der bedoelde voorregten van wege den Koning te erlangen. Het octrooi van den 31 October 1582 was de hoogst gunstige uitslag hunner zending 1). Aan de zijde der Ommelanders werd de nietigheid en onwaarde van dezen koninklijken voorregtsbrief steeds volgehouden, dewijl dit stuk partijen betrof, door eene van welke «deselve Coning was verclaert Tyran, vervallen van de Nederlanden"; weshalve PHILIPS geen regt meer zou hebben gehad hun lasten op te leggen ten voordeele van de stad, en wat dies meer

1) Men vindt het in zijn geheel bij ALTING, *De pilaren en de peerlen van Groningen*, Gron. 1760, blz. 67 en volg.

zij. Dit gegrond beweren vindt men ook in het lied uitgedrukt. Hoe de stad hare voorregten zooveel mogelijk trachtte te handhaven en de Ommelanden hunne uitoefening poogde te keeren, totdat Groningen in 1594 eindelijk aan de Unie gebragt en met de Ommelanden tot één gewest vereenigd werd, is uit de geschiedenis bekend. De landman ging onder dit alles wel het meest gebukt, te meer, sedert »alle adel vnde furnemeste vromen staten der vmlanden", met achterlating van have en goed, gevlugt waren, het platte land in weerlozen staat latende. Eene regtvaardiging van het weemoedige »klageliedt" bevat de volgende schets van den toestand te lande na RENNENBERGS verraad, door RENGERS gegeven. Weldra schreven de Groningers — zegt hij — »mandaten wth, bij reale executie van soldaten, souen jarschattinge (is 84000 gl.) binnen veer dagen vp to brengen. Darenbouen noch alle resten van den scattingen, bij den staten der vmlanden vorhen wthgesc., als van ander vorsc. penningen: want van vorsc. penningen bij den staten wthgesc. vnd consentert vole dusenden resteden (vmdat de mit executeren slap, ouer den ingesetenen mitlijdsam stedes gewest waren), vnd volgents jar bij jar hebben de gronningers wth den vmlanden sweecks offt ja alle veertein dagen een jartaxt (is 12000 gl.) moeten vpbrengen (behaluen dat de westersijt des dieps vnbewoent sij gewest), behaluen andere schaden vnd costen van soldaten van scansen grauen, teringen vp den Kerspelen etc. de een vnsegglichen penning bedragen. De gronninger borger furneemlich, oeck soldaten, vmmers de negeste naberen pluisterden, stelen den wthgeweken adel, egenerfden vnd vromen luiden goeder, dat 4 er 5 weecken duerde, want wth den lande mochten in der ijll 400 familien vertogen sijn, sonder tijt van hoer hauen mitthonemen" 1).

Ziedaar den toestand, welke het onderwerp van het lied uitmaakt. Eigenbelang wordt in hetzelve als de reden beschouwd, waarom de Stad spaanschgezind was. En te regt. Van geloofsovertuiging kon geen sprake zijn, want RENGERS verhaalt, dat hare bewoners »mit papistische vnd Euangelissche religie den spot driuen, tot horen stads walfart vnrechtmetig to vermeeren." ABEL EPPENS koesterde dezelfde denkwijze 2).

1) II, 208.

2) Zie dit Tijdschrift, I, blz. 263.

EYN NYE KLAGE LIEDT,

GEMAKET VAN EINEN HUISSMAN,

vp de wysse *Nu hört gy Jungen gesellen Jene Wat dar is gebört in Gendt.*

Ach wilt v niet vorslan
Ick salt v wel doen vorstaē
Hoe de Werrelt is gelegen,
Dat siet men nu dagelycks plegen,
Van haet en nyt, van orloch en stryt
Van schatten end scheren 1),
Beth dat de Bur idt syn so is quyt.

Idt ys duick buer laet ouer gaen 2),
Gewalt wil nu recht han,
Dat siet men nu alle dagen,
Hoe se de luiden plagen,
Si holden raet, vroch end spaet,
Vm den Buir tho reponieren 3),
Is dit niet een grot oueldaet.

Wilt doch de sake wol vorstaen,
Wat de van Gronningē hebē gedaē,
In dese vorlopende Jaren,
Men salt v doen vorklaren,
Dor lose raet, ser obstynaet,
Om de landen egen tho maken 4),
Al vm hor egen baet,

Den raet de is gesloten also.
Daer moest een legaet na Spanniē tho
En solt den koninck gaen vortellen,
Al vnse lose vpstellen,
Wy holden vns vri an de Catolysche relige,
Sus wilt vnse priuilegie vorstercken,
Wy Wagen goet end lyff dar by,

---

1) *schatten en scheren* = vervolgen om belasting, volgens KILIAEN. 2) *duicken* = ondergaan; *ouer-gaen iemanden* = invehi in aliquem, ferri in aliquem impetu sermonis. Zou, indien hier niets aan den tekst hapert, de zin dus zijn: *Dat is: ga te gronde boer! laat* (u) *onderdrukken!?* 3) = achteruitzetten. 4) = onderdanig te maken, onderwerpen.

Mar swycht vor dē seluē koninck,
Dat wy 1) hē hebbē vor viant vorklart.
En de vnj angenomen,
Gar wennich tot vnsen fromen
Want wy 2) motē doch net, hort dit bediet
De landen gaen beduingen
Met vnse oldermans boeck ser wert,

Darvm hebben wy 2) vns dus bedacht
Wy hebbē en schat tho samē gebracht,
Van de vnie willen wy affscheyden
En beköpen Juryen van Laleyne,
De sal vns bystaen, hort dit vorman
Al om de Gösen tho krencken,
De dar syn edt thouoren hadde gedaē,

Dan kömen noch altho met,
De by den cantoren sitt,
En beginnen aldus tho seggen,
Wy motent also ouerleggen,
De buer moet dar an, dar is niet van
He moet vns gelt vpbringen,
Dar baet ryck off armer man.

So de bur dan jett claeght,
So wort tot hem gesacht,
Wilstu geen gelt vpbringen,
Wy weten dy tho dwyngen,
Wy hebben vroet, Soldaten goet,
De konnen wy dy vpleggen,
De vorteren al dyn goet,

Dat meyste dat my noch dert,
Dat is van den Landt Her vormert,
Hy spreckt vm syn volle huerre,
He machs niet ontberen,
Idt is geen tydt men gyfft net quit,
Den buir moet al vntgelden,
Dar baet geen karmē offt gecryt.

---

1) namelijk: de Ommelanden. — 2) namelijk: de Groningers.

Dan komen de soldaten stolt,
Ser dyck ende mennichfolt,
Vm grote stucken tho hebben,
Dar nach staen harde nebben,
Geft men se niet so nemen siet,.
Summa de buir moet idt missten,
Al wert em noch so leedt.

Is dat niet een grote spyt,
Dat de buer dus slyt syn tydt,
Al syn winnē en sparē,
Siet men en ander vp garē,
Dar is gen stat, noch legat,
Oft idt Moet all van den Buir leuen,
Noch wordt dē Edelen buir gehaet,

Na allen noch jnt lest,
Dött de Börger ock sin best,
All ouer de armen Buiren,
Sy dön vorsoeck, mittet oldermäs Böck.
Vm de Buir egen to makē.
All weer he noch so kloeck.

Sy dryuent also starcklick an
Datter nycht ein ambachtsman,
Sall syn jn all har dörpē vnd Stedē
Dar hebben se vm gebeden,
De Buir sal fin, har egen syn,
En söllen geen Hantteringe driuē,
Om dat de Börgers Cöninckx syn.

Dat de Börgers Coninckx sin,
Dat döt t Oldermans böcklin fyn,
Wer hett Böck niet te vören,
Men söllde weel anders hoeren,
De Börgers reet, hort dit bedytt,
Se solden wel enn ander kessen
En achten den Cönninck nytt.

Om dit spyel en anders meer,
Leydt de Buir ganss te neerr,

Als en roepgaenss vorhevenn,
Dar elck will van levenn,
De enne het Feel, de ander Ferē,
Om heet vleyschs gan se vechten,
Is dyt neet en grot hartserr.

Dit spyl mach nit syn geëndt.
All er de Buir is geschendt,
En all syn gudt js verloren,
Dan sal men wel gan hören,
Van rust en vred', jn lant en stedt,
En laten de krygers reisen,
Na har Landt end hüsen med.

De Bür, Dē Bür, dē edelē Bür,
Dyt spil valt hem ael te suirr,
Och krech he wat vorlychting,
Dat scholde sin hart so stychten,
Het weer wel gutt, vort edele Blödt,
Hee js doch vnse vader,
Dart doch all van Leuen modt.

FINIS.

Het vierde lied, met het vorige op één en hetzelfde blad gedrukt, heeft eene godsdienstige strekking.

EIN GEISTELICK LEDEKEN:

WHO SICK EIN CHRISTEN IN SYNEN LESTEN ENDE TRÖSTEN, VNDE SYN SELE IN GODES HANDEN BEUELEN SAL.

op de wijse:

Heer Christ du ein Godes Sön, etc.

Wen myn stündlin vorhanden is
Vnd schal hen varē myn strate,
So geleide my Her Jesu Christ,
Mit hulpe my nicht vorlate
Myn Seel an mynen lesten end,
Befehl ick HER in dyne hend,
Du werst my se bewaren.

Myn sünd my werden krencken seer,
Myn geweten wert my plagen,
Den der synt veel wo sandt am meer,
Noch wil ick nicht vortragen,
Gedencken wil an dinen dodt,
Her Jesu dyne wunden rodt,
De werden my erholden.

Ick bin ein lidt an dynen Lyff,
Des tröst ick my van herten,
Van dy ick vngescheyden blyff,
In dodes nodt vnd smerten,
Wen ick schon sterff,
So sterf ick dy
Ein ewich leuendt heffstu my
Mit dynen dodt erworuen.

Nu du vam dodt erstanden bist,
Werd ick im graue nicht blyuen,
Myn högeste trost dyn vpfart is,
Dods frucht kan se vordriuen,
Denn wor du bist dar küm ick hen,
Dar ick stedes by dy leue vnd bin,
Darüm vàr ick hen mit freden.

Do no Elias synen lop,
Vnd wunder hefft vullendet,
Do leyd God en tho hemmel henvp,
Ein wagen he em sendet,
Wagen vnd ross wesen als ein vür,
Darup voer de prophete so duer,
Im weder henup tho hemmel.

Mit lyf vnd seel he darhen voer,
Mit vürige flam vmgeuen,
Vns thom byspill trost vnd figür,
Dat wy na dissem leuen,
Tho Godt vpfaren alle gelick,
Mit lyff vnd seel im hemmelrick,
Wen Christ de her wert kamen.

Elias vp dem berge war,
De jünger Christi en segen,
De veel jar hadde geleuet thovör,
Drüm schal neen Christ vortragen,
Ein ewich leuendt is gewiss,
Dar noch Elias leuet vnd is,
Darhen schölen wy al kamen.

Elias vor dem jüngsten dach,
Schal wedder kamen vp erden,
Dat he der bösen werlt ansach,
Dat Christus kamen werdt,
Ouerst de düre Godes man,
Heft sick schon seen vnd horen lan,
Drüm is dat ende nicht verne.

De vns den rey gesungen hat,
Is olt vnd wol bedaget,
Dat mal kondt he nicht van der stadt,
Dat podagra en plaget,
Veel suchte he bat Godt im sinn,
Herr njm den Krancken Hermen hen,
Dar nu Elias wanet.

Geen van de drie bladen, welke deze liederen bevatten, is met eene opgave van drukplaats, of uitgever, evenmin van een jaartal voorzien. Men mag echter aannemen, dat het eerste in 1579, het tweede in 1580 is vervaardigd; het derde kan van geene oudere dagteekening zijn, dan uit het laatst van 1582. Of het vierde, 't welk een Duitschen oorsprong verraadt, toen voor het eerst gedrukt, of ook van elders bekend is, durf ik niet verzekeren.

Van een gelijksoortigen inhoud als het evenvermelde lied n⁰. 3 trof ik een Latijnschen klaagzang aan, getiteld: *Querela Frisiae minoris, ad Illustrissimum Vraniae principem, & caeteros confoederatos Belgiae status, in qua miseria ipsius quam hoc postremo religionis bello perpessa sit, & etiamnum patitur, cum narratione præcipuarum in ea rerum gestarum, paucissimis comprehenditur, scripta a Melchiore ab Amsuuer Frisio.* (in fine) *Daventriae, Apud Henricum Paphradi,* 1581. Hij vormt een boekske in 4⁰, van 11 bladzijden druks, of 6 bladen. Een exemplaar van hetzelve berust in de boekerij van

het Provinciaal Friesch genootschap. Ik vond nergens eenig gewag er van gemaakt, uitgezonderd bij WICHERS, *Tractaat van Reductie*, blz. 153, waar eenige regelen uit hetzelve zijn overgenomen, zonder vermelding evenwel van den titel. MELCHIOR VAN AMSWEER was een broeder van den in de Hervormingsgeschiedenis van ons gewest bekenden DOEDE VAN AMSWEER, die van hem getuigde, »dat hij (MELCHIOR namelijk) oock in ghenen weghe van eenighe Seditie of Rebellie beschuldighet worden. Aengesien he noyt in eenighe Cryges-handel gheweest, Heeren in vreemden landen gediend heeft, welcke ymmer eenen ithlycken vromen Ghesellen vryghelaten is. Ende is loflycker eenen Heeren te dienen, als ex rapto te leven, ghelyck nu in deze woeste crych." Hij was zeer gezien bij Prins WILLEM en bij MARNIX VAN ST. ALDEGONDE, die met anderen dezen geleerden edelman gaarne onderhoud en bescherming wilden verleenen. Hij overleed ten jare 1587 in bijna 30jarigen ouderdom te Dordrecht 1).

De »Qverela" is te uitvoerig, om hier eene plaats te vinden. Een overzigt van den inhoud geven de volgende lemmata:

Groninganus tumultus; Jacobi Hilbrandi mors; Obsidio vrbis Groningae; Eruptio civium & eorundem fuga; Bartoli Entens mors; Subsidium vrbis & victoria Malecontentorum; Eruptio civium & fuga nostrorum; Damnae et agri spolatio; Crudelitas externorum hostium; Asinga Entens obsidetur; Comitis hollachi Adventus & fuga; Insolentia Groninganorum; Servitus agri; Deputatorum ad Principem libellus supplex; Commissio datur Wigboldo ab Eusum; Eiusdem in Patriam adventus & victoria; Vetus de Damna vaticinium; D. Joannis Campi obsidio & liberatio; Stenwici liberatio; Embder Gebedt, Steenwijcker ontsett; Literae Finitimorum, ad Groninganos; Conclusio supplicatione ad Principem & status.

Ten slotte volgen twee epigrammen; een: *ad Belgiam*, het tweede: *in Patriam svam.*

De keerzijde van den titel wordt ingenomen door het volgende: *Ad omnes vere patriotas avctoris epigramma.*

Auctor qui scripsit, studiosus & aulicus ille,
  Culta Medusaei numina fontis amat.
Mouit amor patriae nostri quod temporis acta
  Ediderim scriptis, non nisi vera, meis.

---

1) Vgl. Mr. J. POTTER VAN LOON, *Doede van Amsweer*, in den *Gron. Volks-Almanak*, 1842, blz. 103. WESTENDORP, *Bijzonderheden*, enz., blz. 62, 66.

Est mihi non animus proscindere carmine quenquam,
(Haud adeò nostro cessit ab ore pudor)
Dicere sed fraudes, intestinosque tumultus,
Deploranda quibus patria damna tulit.
O mihi nunc vtinam facundae gratia linguae,
Dircaei vatis quae fuit ore senis,
Non vt aues, rigidasque feras, nec saxa, vel ornos,
Sed Procerum patriae corda mouere queam.
Vt semel æterno confirment foedere pacem,
Proque suæ patriæ bella salute gerant.
Hoc decus Heroës quondam sibi laude parabant,
Insitus hic animi regibus ardor erat.
Hoc studium nostrum, nostris conatibus adsis,
Lector qui fueris, Barbara turba vale.

Het werkje is hoogst zeldzaam en verdiende hier eene opzettelijke vermelding. Gewis zullen er nog vele min bekende geschiedzangen uit die dagen kunnen worden opgespoord. Zoo herinner ik mij een uitgebreid en onuitgegeven dichtstuk, getiteld, naar ik meen: *Aan de Friezen*, welligt door ABEL EPPENS vervaardigd, althans in den aanvang zijner Kronijk eigenhandig door hem geschreven. Mogt deze bijdrage er toe leiden, dat de bezitters van dergelijke stukken daarvoor eene plaats in dit tijdschrift deden inruimen!

BLADVULLING.

27 Mei 1630.

Dat die onordentlicke ende exorbiteerende groote uijtichsten affgeschaffet ende dese Ommelanden der stadt ende het Oldeampt jn desen stucke gelijck gemaect mogen worden. R. Sal bij de E. E. h. h. van die land-dagh daeromme vanden deputatis Synodi eerenstlyck aengeholden worden, Oock sullen alle predigers der Ommelanden haere misgenoegen in cas vandien betuijgen, ende hetselve soecken sooveel mogelick te behinderen.

12 Junij 1632.

Van affschaffinge der uitingen blijft bij dieselve resolutie.

14 Mei 1633.

Van die nootwendige afschaffinge der uijtingen blijft bij voorige resolutie, dat deputati Synodi daerinne sollen arbeijden soo vele moogelick is.

DANSEN VERBODEN.

EXTRACT *uit het Resolutieboek der Stad Groningen.*

Martis den 5 Martii anno 1622.

D'heren Borgermesteren en Raadt in hare vergaderinge gehoort ende geëxamineert hebbende de publicatie gedaan bij het consistorium verleden saturdages, bij dewelke alle litmaten van de gemeinte gedenuncieerd word, dat degeene, dewelke op jungst geholdene bruiloft ofte anderen tot danssen beweecht ofte ook selvest gedanset hebben, sich hadden voor datmaal van des Heren hilligen Nachtmaal 't entholden op de comminatie, dat sie anders daeraf geweert en beschaemt gemaeckt sulden worden, ende in deliberatie gelecht zijnde, wat hier inne tot maintenue van de publijcke authoriteit, mitsgaders tot miesten oirbaer en stichtingh van Godts kercke diende gedaen te worden, hebben geresolveert, dat men den Secretarium zal lasten, gelijck deselve mits desen gelastet wordt, omme sich morgen te vervoegen in het consistorium, ende aldaer uth de name ende bevel van Borgermesteren ende Raedt voors. an te dienen, dat haar Edelheiden niet kunnen bevinden noch ordelen deselve publicatie te kunnen strecken tot edificatie van Godes kerck, maar veeleer tot entstichtinge en destructie derselver, mitsgaders tot confusie in de politijcke regieringe, dat daeromme deselve haer Edelheiden vrempt voorgekomen is, sowel ten regard van de materie derselver (als in dewelcke geprocedeert wort tot d' executie van een pretense ordonnantie in consistorio gemaect van een *poinct, dat niet mere exclesiasticum, maer met eenige politie vermengt is*, ende daerinne al voor langes bij de magistraat gestelt is enige ordre, dewelcke alhier ver-

worpen en condemneert wordt) als mede ten aanzien van de maniere van doen en forme van procederen, omme dat daerinne voortvaren en gedaen is sonder kennisse van den Heren Borgermesteren ende Raedt en sonder te holden mit denselven enige correspondentie; van d' executie begint is sonder vermaning, denuntiatie en gehoor van degeene, dewelcke afgewesen worden, entlicken omme dat indefinite enigen worden excludeert, dewelcke nog publice noch oock privatim daervan geadverteert zijn, en dat onder pena van opentlicken affwesen en beschaemt te worden, waerover groot inconvenient ende scandael solde mogen veroorsaeckt worden in sodanigen, dewelcke van het consistorio, forte niet wel geinformeert zynde, mede gemeent ende nochtans in hare conscientie wel gerustet sich tot den tafel des heren quamen te voegen. Omme welcker redenen en andere consideratien de heren voors. raetsaem vinden, dat met de vordere proceduren in desen, mitsgaders met de geheele executie van het verbodt van 't dansen bij provisie opgeholden zal worden ter tijt toe dat mit voorwetent van Borgermesteren en Raedt daerinne anders gedisponeert zal wesen: dat mede in consistorio voortan van sulcke en diergelycke saecken *niet entlijcken geresolveert en gesloten, veel min bij publicatie ter executie gestelt zal worden sonder voorgaende kennisse ende communicatie van den Raet voors.* Dat entlycken het consistorium verdacht wil zyn om in alles mit de magistraat te holden goede communicatie en correspondentie, gelyck dat van eersten aff te geschien plach, ende beter als in dese saeke en enige andere actibus in korten jaren herwerts gepractiseert is. Alle hetwelcke den consistorio geinsinueert en denuncieert zal worden in de beleefste terminis als het mogelyck zal zyn, onder expresse verclaring, dat de magistraat daermede niet gemeent is het dansen te propugneren, veel min het consistorium in de ecclesiastique discipline te turberen, maer allenich dat alles debito loco, ordine et modo geschien mag, daermede scandael en destructie van Gods kercke ende vilipendentie van de politique regieringe en confusie in deselve geëviteert en geweert mach worden.

Is mede geresolveert, dat de voors. Secretarius over de lange predicatien in consistorio wederomme zal doleren, mit instantie dat daerin versien werde.

PUBLICATIE VAN HET CONSISTORIUM.

Eersame, weerde broeders ende susters.

Eenigen tijt verleden, heeft het consistorium u luijden door openbare aflesinge ende door besondere aensprake ende vermaninge, aan een ieder in 't besonder in de huisen gedaen, gelyck voor andere grote abusen ende lichtveerdicheijden, als oock insonderheijt voor het *Dansen* vermaent ende gewaerschout, ende daerbij angedient, dat hetselve consistorium van voornemens was, met alle sodanige lidtmaten der gemeinte van wat staet ende conditie die mogen zijn, kerckelyck te willen handelen, te straffen ende te procederen, die men na dien tijdt solde vernemen sodane lichtveerdigheit in 't dansen begaen ende door verachtinge van aller waerschouwinge te plegen.

Hoewel nu vele lidtmaten haer na dien tijdt van 't dansen ontholden ende haer tot hetselve niet hebben bewegen laten, die dan bij desen over hare vromicheijdt in dit stuk ende nalatinge bij den Consistorie gelovet ende voor Gode ende de gemeijnte gepresen worden, met vermaning van daerin te willen volherden. Soo wordt nochtans (leijder Gods) sekerlijck verstaen ende bevonden, dat in de voorgaende dagen verscheiden lidtmaten der Gemeijnte Jesu Christi, of door andere beweecht ende getogen zynde, off uit een eijgen drijven ende genegenheidt, niet alleen gedanst maer genoechsamentlyck met verachtinge der voorgedane waerschouwinge des consistorii als uit eene obstinate versmadinge der Gemeinte, deselve niet hoorende, vrijelyck gedanst ende die lichtveerdicheid (die haar geensins betaemde) geoeffent ende gebruikt hebben. Oock dat eenige door die lichtveerdicheid van 't Danssen te voeden ende daartoe oorsake te geven mit stoltelyck, smadelijck of verachtelyck van sodanige Resolutie ende waerschouwinge des consistorii, oock tot spot van anderen te spreken, deselver veracht ende verworpen ende andere tot navolginge gelijcker verachtinge, verweckt hebben.

Het Consistorium dan, bedenkende ende in Gods vreese overleggende, dat de leden Jesu Christi ende kinderen Gods na der Apostelen vermaninge ende leer geene gemeynschap moeten hebben met de onvruchtbare wercken der duijsternisse, (Eph.

5. 11) maer die veel meer moeten straffen ende haer genoech laten zijn, dat sij in hare onwetenheid der heidenen wille gedaen hebben (1 Petr. 4. 3). Dat de generale vergaderingen der kercke Gods in verscheiden tyden en plaatsen ook in de vereenigde Provincien in den Nationalen Sijnodo anno 1578, in de particuliere quaestien, quaestione 43, tot Dordrecht. Dat insgelijks de godsalige olde leeraars of vaderen Basilius Magnus, Chrijsostomus, Ambrosius, Augustinus ende andere, die tegengesproken, tegengestaan ende verboden hebben. Dat de droevige tyden,. ende de stichtinge van Godes kerck sulcks niet konnen lyden, ende dat sodanige ongebondenheid tot onteeringe van Godes H. Name, tot lasteringe der partien ende tot ergernis van veele vrome ende eenvuldige streckt ende gestreckt heeft.

Heeft hetselve Consistorium niet connen nalaten na inholde der voorgaende waerschouwing hier in kerckelyck te handelen. Waarom het Consistorium bij desen allen ende een iegelyck, die of andere tot het dansen beweecht ende getogen, ofte ook die gedanst hebben ende haer daerin schuldig weten, vermaendt ende aandient, dat sij haer nu voor dit mael van des Heren tafel of het H. Nagtmaal zullen untholden ende haer niet verdrijsten, unaengesien dese vermaning ende aenseggingе, uit eenige vermetenheid, evenwel tot het H. Nachtmael te gaen, tensij dat sij selve (die den Consistorio niet onbekendt sijn) oorsake willen geven, dat sij opentlijcken afgeweert of afgeholden ende beschaemt gemaeckt sullen werden, maer veel meer dat sij ende alle andere lidtmaten hierna haer willen wachten ende in Christelycke sedicheit also dragen, dat sij selve voor God een goede conscientie beholden ende alle goede gelegenheid tot de vereeringe der naem Gods ende stichtinge van Godes ende Jesu Christi gemeinte mogen geven ende veroorsaken.

Publicat. 2 Mart 1622. 1)

---

1) Bl. 178 en volg., dl. 50. *Versamel. van stukken in het Archief te Groningen.* — B. en R. v. Gron. kondigden den 29 Oct. 1614 af, »dat op bruiloften, gasterijen en andere gelagen, alleen de *duitsche dans* mag worden gespeeld en gedanst." — Den 23 Maart 1622 verboden B. en R. v. Gron. de *dansscholen*, vermits daardoor de jeugd wordt *gedebaucheerd*. Op herhaalde overtreding werd daarbij bannissement bedreigd.

1580—1594.

BRIEVEN EN ANDERE STUKKEN

BETREFFENDE

DEN TOESTAND VAN GRONINGEN,

IN HET BIJZONDER MET BETREKKING TOT

SPANJE.

(*Vervolg van dl.* I, *bl.* 273.)

54.

Erbare vnd manhafte guede vrundt, Wij senden v. L. bij Karst Berendts brengeren desses voer eerst vyff quartiers Roggen, dre schute torues, die ghy jn voerraedt suldt vpslaen ende daer guede vpsicht vp nehemen, vmme jn tydt van noet deselue tot onderholdt vant crijgsvolck aldaer tgebruecken, daer tho noch enige quantiteitt van beer ende broet, de van Karst voers., vermidts jdt jn dese lange sommer dagen verdarfflicke waeren sint, onder den soldaten vuthgesleten sullen worden. Wij werden eerster gelegentheijt v L. meer prouisie van Rogge ende anders tho koemen laethen, woellen v Erb. L. midts dessen belastet hebben dat deselue sich aldaer jnder schantse een oeuen laete setten, wij werden van vnss sijde v L. eerlangk twe queernen tho schicken, vmme daer mede jn tydt der noot dat voors. koern tot uwen gerijve tho nuttigen, mit beuelinge tot den almachtigen. Screuen onder vnss signete den 3 augusti 1580.

Borgermesteren ende Raedt der stadt Groeningen.

Den Erb. vnd manhaften hopman Jacob Vinckenborch vnss gueden freundt.

55.

Erbare ende manhafte guede vrundt, Wij sint jnt seeker berichtet, dat v soldaten den gemenen jngesetenen van Spijck

ende Berum groet hinder ende schaden jn haere leuendige haven, bedden, beddesclederen ende andere guederen thogeuoeget, ende sich neet anders anstellen ende schicken, dan ofte hem de guede luijden tot een roeff ende thom besten ghegeuen were, waer jnne v persoen als der soldaeten capitein ende hoeft, vermidts de slappe ende vergetene krijgsordinantie bij alle eherlieuende luijden neet weijnich bedacht wort, jn allen schijne ofte deselve part ende andeell van de geroeffde ende gepilleerde guederen js genietende. Ende alsoe v L. alnoch mede onder der stadt eedt, denst ende plicht staen, ende oeck alle weecke voer uwe soldaten de lenonge vuther stadt gesonden ende verschaffet wordt, will ons v onbehoerlick regiment ende dat verdarfflick pillerent ende roeuent der guede luijden guederen (de de veer vuthgeschreuen jaertaxen ende noch een quartier tot seruice promptelicke neet sunder hoere marcklicke belastinge vpgebrocht) tot gheen geringe blasme ende nharhede gereicken ende gedien, willen v E. L. derhaluen wall ernstlick midts dessen angesacht ende gewarnet hebben, dat ghij v ende uwe knechten henferners van sulcke expilerent ontholden oeck den handtdadigen na behoer thom exempell van anderen straffen ende tot restitutie vande geroefde guederen engen ende dwingen, ofte hem de weerdie van dien jn hoere solde ende lenonge afftrecken, vmme daer mede den beschadigten huesslueden hoere geleden hinder tho verguetsen ende recompenseren, jmfall v E. L. oeck tgene voors. jn vergetell stelden ende ons na dessen tijdt enige foule outragen gewalden ende moetwillen (bij den uwen geperpetreert) voerquemen, sulden wij van wegen onses dragenden ampts daer jnne moeten versehen, ofte durch onliefflicke middelen ende wegen daer jnne noetwendich versehen laeten, des wij dan tot verschoening van v L. roem, faem ende nhaem vermijdet sehegen, den wij hijr mit den almechtigen willen laeten beuoelen sijn. Screuen onder vnss signete den 4 augusti 1580.

Borgermesteren ende Raedt der stadt Groeningen.

Den Erbaren ende manhaften hopman Wijbrandt van Gouthum.

56.

Edell walgebornen Genediger heer, Jdt heft Derck Wijnuerlather brenger desses ons jn clachte tkennen ghegeuen, woe ener van de hoeueluyden sijn (Dercks) vader jn sijn hoeylandt bij oesterhoegerbrugge eergistriges dages tegens den auondt moetwilliger wijse seer geslaegen oeck geuencklick jngetoegen ende hem vp een marcklicke sommen geldes gerandtsoenet, ende alsoe voors. Gerrydt vnss stadts jngeseten mitborger sich steedes geholden ende gedraegen als een vprecht vrom ende onbesproecken borger tho steyt ende behoert, als woellen deswegen v. Gen. jn aller onderdanicheit ersocht ende gebeden hebben deselue gelieue de genedige verseonge tdoen, waer mit voors. Gerrijdt anhe enig Ranson als Recht ende billick der hechte erlediget ende vp vryer voeten gestelt moege worden, des sampt aller Genaden woellen wij ons tot deselue wegen vnss voors. Borgers egentlick versehen ende getroesten den der almachtich Godt jn gelucksaliger Regeronge voerspoedich will vristen ende bewaeren. Screuen onder onss signete den 5 augusti 1580.

Borgermesteren ende Raedt
der stadt Groeningen.

Aan vns Gen. heer Stadtholder de Graeff van Rennenbergh etc.

57.

Erbare ende manhafte gunstige guede vrundt, Wij koenen noch moegen v. Erb. L. onuermeldet neet laeten, woe wij jnt seeker berichtet, dat enige moeijtachtige geesten hoeren gedaenen eedt, daerse ons mede verhaftet, jn vergetell stellende, weijgerich gewest vmme jnde schantse vpden Delffsijll mede jntetrecken, achtervolgende de ordinantie daer van gepasseert, ende alsoe het anritsen van enige onrouwige moetwilligen onder den huepen groete inconuenienten solde moegen veroersaecken, als woellen v. Erb. midts dessen ersocht hebben, deselue gelieue vp de voors. geplegede desordre geboerlicke jnformatie tho nehemen, ende de authoren daer van nae der

saecken ende des dades gelegentheijt tho straffen, waer mit sulcke ende diergelijcke wederspannicheijt khumpstichlick voergecoemen, de justicie gehandhauet ende guede discipline ende krijgsordinantie mainteneert ende erholden moegen worden, des sampt alles guedes woellen wij ons tot v. Erb. L. egentlycken versehen, den wij hijr mit den almechtigen willen laeten beuoelen sijn. Screuen onder vnss signete den 8 augusti 1580. 1).

Borgermesteren ende Raedt der stadt Groeningen.

Den Erb. ende manhaften hopman Jacob Vinckenborch sampt hopman Peter Swart ende voert alle hoere Beuelhebberen vnss gunstigen gueden vrunden.

58.

Erbare ende manhafte gunstige guede vrunden; Wij moegen v. L. onuermeldet neet lathen, woe der vijandt, de sich verleden nacht jnder naeheijt onder der stadt erholden, van hijr vertoegen ende dat jdt een gemeen geschreij sij, dat he sich oever de groeue begheuen vmme een anslach vpden Delffsijll tho maecken ende v. E. L. heijmthosuecken, woellen v. Erb. derhaluen midts dessen andermalich ermaent ende ordineert hebben, deselue gelieue anstundt sunder enich vertoch mit alle v krijgsvolck onder v beijder vendell behoerich sich jnder starckte vpden Delffsijll tho begeuen, vmme deselue schantse tegens alle viandtlicke jnuasien ende anuall, soe de vellicht geschien muchte, manlicken (jn achteruolch v. E. ehedes plicht) te beschutten ende tho bescharmen, waer tho dan mede noedich will sijn ende js, bij ons oeck alsoe entsloeten, dat ghij alle vrouwen, kinder, jungen ende ander onnut volck daetlicken van v sult doen vertrecken ende alle victuallie ende etelwaeren oeck garste, rogge ende ander gewass, soe daer

1) Wollen v. Erb. L. midts dessen belastet hebben, dat ghij Rheijde ende daer omtrent mit enige antal van v. beijder krijgslueden tegens alle viantlicke anual jn verseeckertheijt bewaeren. — Dit voors. jn margine vande missive gestalt.

jnder naheijt bij der huesluijden beuonden soelen moegen worden am spoedichsten jnde voors. schantse doet brengen, geuende demnoch een jder daer aff geboerliche Recepisse, vmme daer nae de voors. victuallien ende affgehaelde waeren entwedder tho verguetsen ende recompenseren ofte restitueren, woellen oeck jn genen twijuell stellen ofte tgene voors. van v. E. L. daetlicken geeffectueert ende jnt warck gestalt worden sall. Wij loeuen oeck van vnss sijden als mannen van eheren v. Erb. L. binnen kort ende jn tijdts genoech mit manne macht tontsetten, ende den vijandt daer aff doen wijsen, daer v. E. L. sich egentlicken willen tho getroesten ende versehen, mit beuelinge tot den almachtigen. Screuen onder vnss signete den 9 augusti 1580.

Borgermesteren ende Raedt
der stadt Groeningen.

Den Erb. vnd manhaften hopman
Jacob Vinckenborch ende hopman
Peter Swart vnss gunstige guede
vrunden sampt ende elck bijsunder.

59.

Durchluchtige Hoochgeboren Genedige Fursth vnnd Heer, Wy hebbenn op gisterenn ontfangen vwer Ex. missive vandenn X July ende daer vuyth verstaen de genedighste wallmenung van Con. Mat. onsen alder genedichsten heeren ende woe zyne Mat. js gesinnet, ons als zyne trouwhertighe onderdaenen tho beschutten ende bescharmenn tegen alle oppressien ende tyrannien, Daer van wy zyne Mat. ende v Ex. jn aller onderdanicheit seer hoechlyck bedancken, Ende hoewall by onse missiuen van den IIII ende XXII July sampt den III augusti (waer vann copien hyr by gefoecht) v. Ex. hebbenn verstendigt vann allen saken gelegentheit ende den hoogen noott daerjnne wy zyn, soe datt wy jn alder jle mit geldt, Munitie vann oerloch, ende meerder krychsuolck moeten worden geholpen, jngeualle v. Ex. begeerdt, dese stadt ende landen, ten dienste vann zynne Mat. tho erholdenn, ende de nhaber steden, landen ende lueden deses Gouuernements tho eroeueren, So en hebben wy beszheer daerop geen andtwoort bekoomen, tot syne Mats.

ende dese stadts grote schade ende nadeell, anghemarcket den vyandt met alle syn macht van Ruiteren ende knechten, de zy jn grootenn antall wth alle prouincien deser Nederlanden jn westfriesslandt heft vergadertt, vp ghysterenn, onder t beleytt vanden Graue van Hohenloe ende Graeff Willem van Nassauw, mit jtlycke jngesetenen der groninger omlanden, weder js gheruckt voer dese stadtt, plunderende, roeuende, brantschattende, verwoestende, alle datter js, jn der voegen dat wy, sampt alle onse onderdaenen, jn de grontt werden bedoruen ende ons neet moegelick is, deser krych langer staende tholdennde, sunder v. Ex. prompte hulpe ende assistentie, vermits wy durch onse voergaende langkwylige belegerung ende anders, geheell wthgeteertt zynde, daerenboeuen all geemployeert hebbenn then dienste vamm Zynne Mat. wes ons moegelyck js gewest, omme het angekomen chrychsuolck tho betaelenn ende guetwillich tho maecken ende euenwal geen offt zeer weynich dienst van hemluden coennen erlangenn, Terwylen de knechtenn vann Hoeren Slachmaent gecontenteert synde, alle de ruyteren mede hebbenn begonnen tho mutineren, om hoer betaelunge, dewelcke wy jnssgelycken, met groote swaericheit thom dele met geldt, tom dele met geloffte hebbenn gestillett, wthgesondertt de ruiterenn vandenn oeuerstenn Marten Schenck, de dre maenden besoldunge geuordert hebbende tot geene redelicheytt willen verstaen, dan de huissluden grootenn moetwille ende ouerlast an doen, Soe datt durch deese moyterien ende diergelycke jnconuenienten, alle ghoede aenslaegenn werdenn behindert, den vyandt gestarct ende int lantt geruimpt, welck men, met gots hulpe, wall hadden konnen voercomen, jngeualle de ruteren ende knechtenn by v. Ex. alhyr gesondenn, vann gelt, Munitie van oerloch ende andere nootdrufft haddenn verseen gewest, Twelck wy geduyrende onse belegerunge, v. Ex. by Missiuenn vann onsen G. heeren Stadtholder jn ciffer gheschreuen, meermaels hebbenn geremonstreert, neet twijffelende v. Ex. zoldenn tselue zulx hebbenn behartighet, als denn hoogen noot den dienst vann zyne Mat. ende erreddung deser Stadt ende landenn, tselue weeren vereysschende, Bysunder Regard nemende vp onse sonderlinghe trouwharticheit, de wy stedes ten dienste vann syne Mat. met lyff guedt ende bloet hebben beweesen ende daerbij vpgesettet alles wes vns menschelyck ende mogelyck js gewest, als wij noch geerne doen zoldenn, jndien ons de macht neet en fallierde, Wesshaluenn

verhoepende dat v. Ex. jn stadt Con. Mat. dit onsen jegenwoerdich schryuenn, sunder eenich wyder vertoch zulcks sall behartigenn, als den vuitersten noott ende hoochsten dienst vann zyne Mat. dat syn vereysschende, versoecken ende begeren seer demoedich, dat v. Ex. gelieuen will jn alder jle alhyr meer crychsuolck tho seyndenn, met een goede quantiteit vann Munitie van oerloch ende wes daer meer thobehoertt, sampt een ghoede somme vann penningen, tot contentement ende onderholtt der Ruiteren ende knechten, waermede sy willich gemaect ende jn goede discipline geholdenn moegen wordenn, v. Ex. verseeckerende datt jngeualle zulx neet en gescheet, wy, sampt alle onse guede borgerenn ende trouwhartighe zyne Mat. onderdaenen, gedrongenn sullenn werdenn tho vallenn jn handen vann zyne Mat. vijandenn, tot onspreeckelyck nhadeell vann zyne Mat. ende ons allenn, de daerdurch zoldenn moegen koemen omme lyff ende guedt, Twelck also wy verhoopen datt uwe Ex. genedichst zall gelieuenn, met allenn vlytt ende neesticheitt tho voerkoemenn. Bidden den allmechtigen Godt deselue uwe Ex. jn geluckzalige regierunge tho willenn fristenn ende bewaerenn. Schreuen jlents onder onsen signete den IX augusti 1580.

Euwer Ex.

Gehoersame ende getruwe Onderdaenen

Borghermesteren ende Raedt, oltt ende nye, sampt Taelmans, Swoerne Meente ende Bouwmesteren van de gilden der stadt Groeninghen.

Anden Prince vann Parma.

60.

Durchluchtige Hoochgeboren Genedige furst vund Heere.

Wij hebbenn uwe Ex. by verscheijdene onse Missiuen veraduerteert, den hoochsten noot ende groote swaericheiden, daerinne wij zyn durch mangell van geldt, Munitie van oerloch ende meerder Crychsuolck, waerop wij bessheer, geen antwoert hebben becomen, tot onsen grooten leetwesen ende onspreeckelyke schade van Co. Mat. en dese Stadt ende Landen, ver-

mits den vyant alle zyn macht vann Ruteren ende knechten jn westfriesslant by een vergadert, Hebbende tot ongeueerlyck 40 vendelen knechten ende omtrent 2000 peerdenn, geleden ses daegen daermede js geruckt voer dese Stadt, Plonderende, Roouende, Brandtschattende ende verwoestende al datter js, waer durch zijne Mat. Crijchsuolck, mede onder dese stadt geweken zynnde, hun met plonderenn ende roouen so moetwillich hebben angestellet ende gedraegen, neet anders, dan off sij mede, onse openbare vijanden waeren; jn der voegen, dat wij jegenwoerdich meer zyn benaut ende belegert, dan wij yewerlt synn geweest; so dattet meer dan hoochnoedich js, dat uwe Ex. jlents daerinne voersiet, met sendinge vann gelt, meerder Crijchsuolck ende Munitie van oerloch, angemerct die knechten vant regiment des Baenreheeren van Billij wederom mutinerende, neet en willenn vptrecken, sonder geldt, Neet jegenstaende men heml. (afgetogen tgene zij al rede ontfangen) geen XIIII daegenn besoldinge schuldich js, Ende angaende de ruteren vanden Ouerstenn Marten Schenck, Plegen deselue mede alle ouerlast ende moetwille, onder dexsell vann veer maenden besoldunge, de zij tom dele jn gelt, tom dele jn versekeringe ende versegelinghe vann ons, seer heftich zynn vorderennde, Neet jegenstaende sy alhyr, maer VII oft VIII weecken syn geweest, ende nijewerlt en syn gemonstert. Ende hoewel de Wolgeborenn Graue vann Rennenberch, onsen G. H. Stadtholder, ende wij alle middelen hebben gesocht ende voergewent, met belofte vann enige betaelinge ende versekeronge vann hoer gepretendeerde besoldonge, omme hun ten dienste vann zijne Mat. goetwillich te maecken, vp hoope dat wij midler wijle van v. Ex. eenigen hulp ende troest zolden erlangen, en hebbenn zij tot gene redelyckheit willenn verstaen, dan de arme huisluidenn grooten moetwille ende ouerlast aen doen, Jae oock enige onse goede borgeren ende coopluden, vp heren wegen ende stegen, affsetten ende beroouen, So dat wy vantt voors. Billysche regiment ende Schynsche ruitteren, neet anders syn wachtennde, dan onse vutterste ruine ende verderfnisse, so verre v. Ex. neet jlents daerinne voersiet, angemerct wij, vermits onse langwylige belegerungh, onderholdinge van syne Mat. crychsuolck ende anders vann alles gebreck hebbenn, ende althans voer die gene, de ons zolden bescharmen, onser stadts poorten scharper moeten bewaeren ende beslooten holden, dan jn tyde onser belegerung, vermits

nemant vanden huissluden, met eenich kooren, botter, kesen, beesten offt ander eetbare waerenn. alhijr to marckt mach koomen, zonder vann zijne Mat. Crijchsuolck van peerden, waegen ende all datter op js, geplondert ende gerooft te worden, al twelck den vyandt bemerckende ende dattet voers. Crychsuolck gemutineert zijnnde, dese Stadt genoech heft belegert ende tot genen vptocht edder bescharmenisse deser landen will verstaenn, js mit alle zijn macht voerts na den drenthe vpgerucket, affdorschende allet gewass vanden velde ende wes hy neet mede can voeren, so vpten velde als jnde husen verbrandende als oock mede den Torff, als noch vpten velde staende, plonderende, roouende ende brandtschattende, so de vander Drente, als onse onderhoerige Jurisdictien vandenn olden ampten ende 't goerecht, de onderdanen vandien vangende ende op groote ondrachlycke Rantzonen stellende ende ten laesten verbrandende ende verwoestennde all datter js, jn der foegen dat wy, ten respecte vann onse trouwharticheit, de wij stedes, ten dienste van Co. Mat. onsen aldergenedichsten heeren, hebben bewesen ende waerinne wij, so lange ons doenlick ende mogelick, zyn gesinnet tho volharrenn, jn zulcken onsprekelycken schade werden geuoert, dat wytt by menschen memorie neet en sullen connen verhalen, Soo dat ons neet langer mogelick js, desen Crych, tegens zo vele prouintien der nederlandenn alleen tho voerenn, ofte yetwes, tot betaelunge ende onderholdt van zynne Mat. Crychsuolck, vp te brengen, bysonder, so lange zij ronts omme dese stadts poorten leggende den vijant neet en veruolgen, om enich affbreeck tho doenn ende de huisluiden beschutten ende bescharmenn, achteruolgende de Beuelen van onsen G. H. Stadtholder ende onsen erenstlich versoeck, tho meermaels zeer clachlyck, desuals gedaenn, Dan also zij vann dies tdoennde onwillich blijuen, ende euenwel alle moetwille aenrechten, jn grooter cleynachtung van syn G. auctoriteit ende tot grondeloose verderffenisse deser Stadt ende Landenn, Soo bidden ende versoeckenn wij zeer demoedich, dat v. Ex. genedichst ghelieuen will Jlents ende sonder eenich vertoch daerinne te versien, met seyndinge van gelt, Munitie van oerloch ende meerder Krychsuolck, Ende dese sake sulcks tho behartigenn, als den Hooehsten noott, den dienst vann zijne Mat. ende erreddonge deser stadt ende Landenn, zyn vereysschende, vwe Ex. nochmaels well expresselijcken verklarende ende vorseeckerende, dat zoo verre zulx

neet en gescheet wy sampt alle onse goede borgerenn ende andere trouwhartige zyne Mat. onderdaenen, de vuyth andere nabuir steden ende landen jn grooten antall alhyr zynn geweecken, gedrongen sullen werdenn tho vallen jn handen der vyanden tot onspreeckelycke nadeele van syne Mat. ende ons allen, de, vermits onse trouwharticheyt, sonder twyuell daer durch zolden komen om lyff ende guedt. Wesshaluen nyet twijffelende, uwe Ex. sall jn achteruolch desselffs genedich scryuens ende mennichuoldige belofftenn, jn statt Con. Mat. ons gedaenn, vpt alderspoedelixt hyrinne versien, ende tselue met allen vlytt ende neersticheit voercomen, sunder eenige besendinge oft vorder schryuent vann ons te verwachtende. Bidden den almechtigen godt vwe Ex. jn geluckzalige regierunge tho willen vristen ende bewaeren. Schreuen jlents onder onsen signete den xiiii augusti 1580.

Vwer Ex.

gehoersame ende getrouwe
Onderdanen.

Borghermesteren ende Raedtt, oldt ende nije, sampt Taelmans, Swoorne Meente ende bouwmesteren vande Gildenn der Stadt Groeninghen.

Anden Prince vann Parma.

61.

Edler wolgeborner Gnedigen heer, Der hoptman Wibrant van Goutem ist diesen morgen alhijr beij mir erschinen vnnd gesagt, das ehr die vergangene nacht mitt den schiffenn puluer, roggen vnnd anderst, so ehr auss E. G. beuellich ahn dise statt brengen solle, zu Ostwolt seij ahngekhummen vnnd mangell halben des wassers aldar dasselbe gueth mitt seinen knechten hatt laesen mussen bleibenn. So *habe jch dar auff aussgeschicket vnnd von Kon. Mat. wegenn beuelen lasen das man den Adwerder zijll van stundt ahn sull auff sperenn vnd das wasser dar in ein getide laufen lassen.* War durch wie dan verhoffen das zum gedachten Ostwolt so vill wasser disen morgen khummen solle, das die vorgedachte schiffen vnnd gueter gefueglich ahn dise Statt gefuert sollen mugen werdenn, mittlerweil sollen gemelte hopmans knechtenn bey den Schiffen vnnd guete-

ren bleiben umb sie zu bewarenn. Warauff vilgedachter hopman begert, das E. G. Jhme oder Mir zuschreiben wollen warhin Ehr sich nach vberliuerung vilgerurter Schiffen vnnd gueteren alhir mit seinen knechten weiter zubegeben habe, umb in dem E. G. beuellich wie sonst in allen anderenn gehorsamlich zugeleben vnnd nach zusetzen. Vnnd soll woll Raetsamen sein, das die obgemelte Schiff alhir bey der Statt oder dem den E. G. dar zu verordenen werden wolluerwarth vnnd vnuertheilt bis zu derselben weiteren beuellich mugen verbleiben.

Vilgerurte houptman van Goutem khumpt jn diser stunde eigentliche khundschaft von seinen Bruder in Frieszlandt wonhaft, das in E. G. gestrigen auffzug hieher, der feind funff venlein knechten in das Closter Clarekamp, nitt weit von Dockum, geschikt habe, vmb E. G. Reutheren, so jres vermeinens von derselben in das gemelte Closter gefunden gewest sollen sein, nider zu leggen, das auch die gemeine sprach der Endt gewest, das E. G. Jhren zug auff Frieszlandt vnnd nitt hieher furzunhemmen bedacht gewest sein sollen. E. G. hie mitt dem Almechtigen empfellendt der Jch zudienen Jeder zeit geneigt. Datum Gronningen den vierten Septembris anno 1580. 1)

E. G.
alzeit dienstwilliger
Johan de Mepsche.

Dem Edlen Wolgebornen Hern Georgien
von Lalaing, Grauen zu Renennenberg,
Freiheren zu Ville etc. Ku. Mat. Stathalter vnd Capitain general von Frieszlanndt,
Oberysell, Groningen vndt Lingenn, Meinen
Gnedigen Herrn.

62.

Ordinantie, waernae sich huesliedenn ende jngesetenen vande Marne, Halffampt met de van Waerfhum vnd Winszum sich zoelen holdenn ende dragen tot bescherminghe des vaderlants vnde gemeynen besten,

1) Op den rug van dezen brief, »x vhendlin — III tunne pulucr, omtrent VIII[c] gebleuen, syn g. mij beuolen den Raedt to seggen, dat so het puluer tot sy nemen, geuende den hoffmeester daeruan recepisse vnde dat so het hore na schicken unde gebrwken unde het zyne liggen laten bes ter noet.
Franiey haestich to volgen mit geldt.
Wybrants volck daetlicken den leger natrecken."

geauthorizeert ende approbeert bij Lieuten. ende hoeftmannen van wegen Con. Mat. ende der samptliche verordente van Stadt ende lande.

Jnden Eersten sullen de hueslueden ende jngesetenen der kerspelen neerstighe wacht holden soe men bevinden sal noetdruftich tho sijn, bij ordinantie der gecommitteerden, ende enen jederen de daer in suijmich weer, de gesatte broeke mitten scharpsten aftonemen.

Noch sullen de gecommitteerden ordineeren in een jeder karspel twe, dre edder vier, nae grotichheidt vnde gelegentheidt der karspélen, vande principaelste hueslueden, de sich tho alder tijdt, als sij vpgeheijschet worden vanden Erbaren Erentfesten Houelinck Sierdt Pantzer, metten spoedichsten tho peerde bij sijn Er. Er. leue tho erfoegen met een guet sijdtgeweer vnde lange busse vnde de van Er. Er. leue daer tho verordent worden niet sullen weigeren bij pena van dre daler voer de eerste mael, de ander mael dubbelt, de derde mael noch dubbelt vnde voer rebellich verclaert tho worden.

Item dat de gecommitteerden sullen stellen in een jder kerspel Rotmeisters, de met alder flijt, in dach vnd nachtwachten, sullen verwaren hoer offitie, pena een haluen dalers vnde voerts volgende de tweede Artikel, dewelk oeck als de klock angeslagen wordt met hoer rott sullen vpsien vnde volgen den gecommitteerden daer die ter noetdruft moegen erforderen vnde henfoeren, alzoe dat man bij man sal vpsien vnde volgen bij pena XXV daler ende dat volgens mede den tweden Artikel.

Desgelyken sal den Erbare Ern. Sijerdt Pantzer geadmitteerde macht hebben (soet de noet fordert) van Winszum, van dat hues daer de soldaten vp liggen, edder van Warfhum, ofte van beide plaetzen, tho eijschen een rot ofte twe edder soe voel nodich mochte zijn tot zijn beleuen, nochtans jn sulcker voege dat der plaetzen vorz. bewaert moegen blijuen.

Item dat de geadmitteerden sullen macht hebben alle excessen vnde broeke, soe hier vm gescheen, vanden vngehorige sulues in toe forderen unde executeren, vp dat een jeder alzo in eren ende discipliin erholden worde, beholtelick nochtans een jder, zoo hier jnne beswaeret mochte worden, zijn vrie appellatie voer desen richte.

Actum Groningen op Co. Mat. gerichts camer den XXII Septembris 1580.

GRONINGEN EN DE OMMELANDEN,

ONDER DE

HEERSCHAPPIJ VAN KAREL V

EN HET

BESTUUR ZIJNER ZUSTER MARIA VAN HONGARIJE.

1536—1555.

KAREL V kocht in 1515 de heerlijkheid Friesland van GEORGE van Saksen; ten jare 1527 werd hij in Overijssel, te Utrecht in 1528 gehuldigd; in zijn tractaat met KAREL van Gelder, van den 5 October 1528, was bepaald, dat deze, voor zich en zijne nakomelingen, van den Keizer als hertog van Braband en graaf van Holland, het hertogdom Gelder en het graafschap Zutphen, benevens Groningen en de Ommelanden, Koevorden en het landschap Drenthe, in leen zou houden, terwijl deze gewesten aan den Keizer moesten vervallen, bijaldien KAREL van Gelder geene nakomelingen naliet. Niets dan overheersching en onderdrukking van den Gelderschen hertog ondervindende, besloten Groningen en de Ommelanden reeds in 1536 eenparig den Bourgondiër tot Landsheer aan te nemen. Gaarne nam s' Keizers zuster, de landvoogdes MARIA, die opdragt aan. De voorwaarden werden opgenomen in een tractaat, door de regering der stad, gelijktijdig en in vereeniging met de abten, praelaten, hoofdelingen, eigenerfden en ingezetenen van de Ommelanden, met den stadhouder van Friesland, GEORGE SCHENCK van Tautenburch, en de keizerlijke raden CLAUDE BOUTON en GERARD MULERT, den 8 Junij gesloten en den 15 Junij dv., namens den Keizer, te Brussel bekrachtigd. Voor de getrouwen gehoorzaamheid, den Keizer en zijnen nakomelingen als hertogen of hertoginnen van Braband, graven of gravinnen van Holland, erfheeren of erfvrouwen van Friesland en Overijssel, beloofd, verzekerde hij zijnerzijds bescherming, voorts hand-

having van de oude statuten, landregten en privilegiën, en van der ingezetenen bezit van landen en goederen, zoowel binnen- als buitendijks gelegen. De Oldambten en Selwerd, onder KAREL van Gelder van haar gescheiden, werden aan de stad teruggegeven. Zonder het goedvinden en de toestemming van de Stads- of Ommelander regering, mogt de Landsheer geene vestingen of sterkten aanleggen, terwijl hij die te Appingadam en Delfzijl moest slechten. Stad en Lande mogt echter voor hem en zijne nakomelingen »een schoon lusthuijss ofte woeninge, daer een furst mit eeren inne logeren mach," stichten, en voorts »voor een jaerlicke vpcomste ende demeijnen" twaalf duizend guldens opbrengen 1).

Nadat dit tractaat was gesloten, werd SCHENCK onmiddellijk op denzelfden dag in des Keizers naam in de St. Walburgskerk gehuldigd. Met spoed verdreef hij de Gelderschen en hunne bondgenooten, de Denen, uit de Ommelanden; Delfzijl, Appingadam, het slot te Wedde, Koevorden, Drenthe, Twenthe en onderscheidene plaatsen in Overijssel aan hunne handen ontrukkende. Deze tegenspoed noopte KAREL van Gelder, bij tractaat van den 10 December 1536, tegen eene som van ƒ 30,000 in eens en een jaargeld van ƒ 25,000, ten behoeve van den Keizer afstand te doen van deze gewesten. Gelder en Zutphen hield hij gedurende zijn leven nog in leen. Zoo kwamen Groningen en de Ommelanden onder het huis van Bourgondië.

Ofschoon deze gebeurtenis geene verandering van het bestaande Stads- en Landsbestuur ten gevolge had, kon het wel niet anders of de groote gebeurtenissen in het uitgebreide rijk, waarover KAREL zijn schepter zwaaide, moesten ook hier eenigermate haren invloed doen ondervinden. Alvorens dus een blik te werpen in de geschiedenis van ons gewest, gedurende KAREL's regering, dienen wij kortelijk de oorlogen in herinnering te brengen, in welke de groote gebieder aanhoudend was gewikkeld.

In 1538 overleed de even stoutmoedige als onrustige KAREL van Gelder, zonder nakomelingen, weshalve, volgens het trac-

---

1) Zie het tractaat, naar 't origineel op het Archief te Groningen, gedrukt in de *Kronijk* van RENGERS, I, 239 vv. Over de onderhandelingen tusschen de regentes MARIA en Groningen over de opdragt van dit gewest, zie men de *Kronijk van het Hist. Gen. te Utrecht*, VII, blz. 342.

taat van 1528, Gelder en Zutphen alsnu aan den Keizer moesten vervallen. Bij zijn leven hadden de Gelderschen echter WILLEM, hertog van Gulik en Kleef, tot hunnen toekomstigen Heer gehuldigd. Beide pretendenten, KAREL en WILLEM, lieten hunne aanspraken op den rijksdag te Regensburg gelden, waar de beslissing steeds werd verschoven. Inmiddels verbrak de koning van Frankrijk in 1541 den vrede, tusschen hem en KAREL V in 1538 gesloten, door eene nieuwe oorlogsverklaring, waartoe de vete over het bezit van Milaan de naaste aanleiding gaf.

Ten einde den Keizer zooveel mogelijk afbreuk te doen, verbond FRANS I zich met den sultan van Turkije, bovendien een verdrag van vriendschap en wederkeerige bescherming sluitende met de koningen van Denemarken en Zweden, waarin tevens die van Schotland met WILLEM van Gulik, den pretendent van Gelder, was begrepen. Denemarken sloot de Sond voor Frankrijks vijanden; de hertog van Orleans bemagtigde Luxemburg; de dauphin deed een inval in Artois; MAARTEN VAN ROSSUM, de gevreesde Geldersche krijger, vertoonde zich plotseling plunderende in de Meijerij van 's Hertogenbosch, ja bedreigde Antwerpen en Leuven. Sultan SOLIMAN viel wederom in Hongarije en bemagtigde Ofen.

Met afwisselend geluk bood de Keizer aan zoovele gelijktijdige vijanden het hoofd. RENÉ DE CHALONS behaalde menig voordeel op de Franschen in de zuidelijke gewesten; de Keizer kwam in eigen persoon uit Spanje over, plaatste zich aan het hoofd van 44,000 man, met welke hij WILLEM van Gulik op diens eigen gebied bestookte en weldra voor zijne zegevierende wapenen deed bukken. Bij het verdrag, dat zij den 7 September 1543 te Venlo sloten, liet de overwonnen hertog zijne aanspraken op Gelder en Zutphen voor altijd varen, zoodat de overwinnaar van nu af aan alle Nederlandsche gewesten onder zijne heerschappij vereenigd zag. CHRISTIAAN van Denemarken, teleurgesteld in de vermeende voordeelen van zijn verbond met Frankrijk, maakte den 23 Mei 1544 te Spiers gaarne vrede met den Keizer, waarna de Sond voor onzen handel heropend werd. Den 18 September volgde hierop de vrede met Frankrijk, te Crespy, die ook de overige genoemde vijanden het zwaard in de schede deed steken. Twee jaren later brak evenwel de Smalkaldische oorlog uit; ernstig was gedurende eene reeks van jaren de kamp van de beide gods-

dienstige hoofdpartijen in Duitschland; Frankrijks koning HENDRIK II schaarde zich ten laatste nog aan de zijde van MAURITS van Saksen, nadat ook deze de wapenen tegen den Keizer had gekeerd. De zaken namen in Duitschland eindelijk een door den Keizer niet gewenschten keer, blijkens de Godsdienstvrede van Augsburg, die in 1555 den Lutherschen de vrijheid van hunne eeredienst waarborgde.

Dat de moede strijder voor eenheid van Kerk en Staat, zonder het doel van zijn streven bereikt te hebben, in hetzelfde jaar kroon en schepter neerlegde, is onzen lezers bekend, evenzeer, als dat de landvoogdes MARIA daarop tevens van hare waardigheid afstand deed.

De landsheerlijke magt, welke KAREL over ons gewest erlangde, is bij het tractaat van 1536, noch elders, naauwkeurig omschreven. Echter ontbreekt het niet aan gegevens, die ter harer bepaling kunnen leiden.

1°. Oefende hij het opperste regtsgebied uit, alzoo ook het regt van gratie, en de uitsluitende bevoegdheid tot legitimatie van bastaarden; 2° had hij alleen het regt ten oorlog te gebieden en vrede te sluiten, ten dien einde krijgsvolk te werven of de ingezetenen onder de wapens te brengen; 3° waren de tollen, de munt en het marktregt, regalia, die hij slechts als privilegie aan anderen kon verleenen; 4° erlangde hij de begeving van hooge geestelijke waardigheden, gelijk ook de benoeming van een stedehouder en die van den luitenant der hoofdmannen door hem werden gedaan 1). Wij zullen straks gelegenheid hebben om op de uitoefening dezer regten terug te komen.

Zijne zuster MARIA, weduwe van koning LODEWIJK II van Hongarije, bestuurde namens hem al de Nederlandsche gewesten en was als zoodanig met het meest uitgebreid gezag bekleed, zoo zelfs, dat hij, na het dempen van de onlusten te

---

1) Dan dese Vmlanden hebben den Hertoch ende Maijesteeten op conditien, restrictien ende beholdens hoere vrijheijden, gerechticheijden ende rechten gehuldet. Alleen, dat hoer een Stadtholder, daernhae oick een Lieutenandt van wegen Princelijke eer en hoicheijdt ende getrouwicheijdt is gestellet, vp der Vmlanden ende Stadt camer, ende den landes warven toe sitten: ende vp allen eene vpsicht thoe hebben. RENGERS, *Politie der Ommel.*, blz. 61.

Gent, uit Braband vertrekkende, in 1541, haar bij de bevestiging in het landsbestuur verklaarde te beschouwen »*comme un autre lui-même* 1). Door den katholieken tijdgenoot wordt hare persoonlijkheid zeer geroemd. Aan vroomheid en godsdienstigheid paarde zij vlugheid van begrip, levendigheid in hare gesprekken, scherpzinnigheid in haar oordeel; in de staats- en regeringsaangelegenheden was zij volkomen op de hoogte; kunsten en wetenschappen, met name de architectuur, agricultuur, muziek en schilderkunst zelve beoefenende, moedigde zij die ook gaarne aan. Bekend is hare bedrevenheid in het paardrijden en hare liefde voor het jagtvermaak. Bij dit alles was zij eenvoudig in hare kleeding, ... rejettant toutes parures, dorures, brodures, recamures, voulut pour le surplut de sa vie, retenir le simple vestir des femmes vefues; estant contente de l'ornement interieur, conuenables aus 'saintes femmes 2).

Het gevoelen, dat zij, meer door opvoeding en den invloed harer omgeving, dan door eigen nadenken, overtuigd van de regtmatigheid harer plannen en van die des Keizers, bij het najagen van haar doel, eer gelet zou hebben op het te bereiken einde dan op de regtvaardigheid der aangewende middelen, komt mij niet verwerpelijk voor. Overeenkomstig de ordonnantie van 1531, bij welke het algemeen landsbestuur door den Keizer nader was geregeld, stonden der landvoogdes drie collegiën ter zijde, namelijk een *Raad van State*, in welke de meest aanzienlijken zitting hadden, tot het geven van advies over oorlog, vrede, buitenlandsche zaken, het algemeen defensiewezen, de opdragt der hoogste burgerlijke en kerkelijke ambten en betrekkelijk den inwendigen toestand van het land en alle takken van regering; een *geheime Raad*, zamengesteld uit tien of twaalf regtsgeleerden, belast met het opperste beleid over de regtszaken en het oppertoezigt over de politie, het bewerken van edicten, het onderzoek van privilegiën, wetsuitleggingen, handhaving van de regten van den landsheer wat de kerk betreft, het verleenen van gratie en remissie, de uitspraak over conflicten van regtsgebied; een *Raad van Finan-*

---

1) THEOD. JUSTE, *Vie de Marie de Hongrie*, Brux., 1855, p. 75.
2) FR. RICHARDOT, Euesque de Nicople et suffragant d' Arras, *Sermon fonebre, aus obseques de la Ser. Royne Marie, Douairiere de Hongrie.* Anvers, 1559, p. 25—28.

tiën, die uit drie kamers bestond, van welke die van Holland, Zeeland en Friesland eene was. Het opperbewind over domeinen, verpachting van tollen, beden en ordonnantiën van alle landsheerlijke uitgaven en betalingen, was aan deze kamers opgedragen 1).

Het bestuur over de afzonderlijke gewesten werd door stadhouders gevoerd. Zoodra GEORGE SCHENCK van Tautenburch, welke deze waardigheid in Friesland en Overijssel bekleedde, de Gelderschen uit de Ommelanden, Drenthe en Overijssel verdreven had, zag hij zich door den Keizer ook met het bestuur over onze provincie belast; terwijl hij daarenboven »in recompense van de densten bij hem gedaen, in 't conquestreren van Groningen, van den Dam, Delfzijl, Wedde, Coeverden, mit der Drenthe en andere plaetzen" erfelijk werd beleend met »'t huis en slot tot Wedden, mit den landen, dorpen en heerlicheyden van Westwoldingelant en Bellingwolde, mit sampt den hamlanden, uthgorsen, holt, broeck, venen, visscherien en ander haer appendencie, so ons die toebehooren, ofte daertoe wy eenichsints gerecht mogen wesen, mit den jaertax en andere rechten, hooge, middele en lege jurisdictie, heerlicheit en justitie" 2). Na den dood van SCHENCK, die den 2 Februarij 1540 op zijn slot te Vollenhove overleed, werd MAXIMILIAAN VAN EGMOND, graaf van Buren, in zijne plaats aangesteld. Als generaal der keizerlijke armee, had deze uitstekende veldheer de Bourgondische troepen tegen de Protestantsche vorsten in Duitschland aangevoerd; in 1536 streed hij als maarschalk aan het hoofd van 30,000 man te voet en 8000 man te paard in Frankrijk. Ten jare 1546, naar het schijnt van af den 24 Julij tot in het begin van September, werd hij in het stadhouderschap tijdelijk vervangen door WYNAND VAN BREYL, landcommandeur der Duitsche orde van Biessen. Immers had de Keizer hem toen weder ten strijde geroepen tegen »'s Heilichs Ryckx wederspennige onderdanen." Zijne eenige dochter uit het huwelijk met MARIE DE LANNOY, ANNA VAN EGMOND, werd de eerste gemalin van WILLEM den Zwijger. Hij overleed den 23

---

1) DE LA BASSECOUR CAAN, *Schets van den regeringsvorm der Nederl. republiek.* 's Grav., 1862, blz. 34 vv.

2) Zie den leenbrief in zijn geheel in den *Tegenw. Staat van S. en L.*, I, blz. 361. Na zijn dood werd de zoon, KAREL SCHENCK, leenman van dese heerlijkheid, welke in 1562 op den stadhouder ARENBERG overging.

December 1548, na in zijne laatste ziekte door den beroemden ANDREAS VESALIUS te zijn behandeld. Op hoog bevel werden daarna in de noordelijke provinciën »naer ouder gewoenten" gedurende drie achtereenvolgende dagen, in alle parochie- en kloosterkerken de klokken geluid, drie maal 's daags, terwijl de geestelijkheid aanschrijving ontving »voor de siele van deselue heere, in zijn leuen onse Stadthoudere, deuotelycken op te preeckstoel te bidden en de misse van Requiem te doen" 1). JOHAN VAN LIGNE, graaf van Arenberg en heer van Barbançon, volgde hem in het bewind over deze streken op.

De stadhouderlijke magt bestond in de handhaving van de regten van den landsheer; het toezigt op diens inkomsten en domeinen; de handhaving van de justitie en politie, met name van de plakkaten tegen zoovelen als besmet waren »metter secten van Lutherye, Annabaptisten ende andere quaede secten," en van die tegen stroopend krijgsvolk, bedelarij en vagabondage. Ofschoon belast met het toezigt op de vestingen en hare bezetting, mogt hij niet dan op hooger bevel krijgsvolk werven, veelmin de werving ten behoeve van een vreemd vorst dulden, of het bezoldigd krijgsvolk tot zijne bijzondere diensten gebruiken. Hij belegde de Staten-vergaderingen »soe wanneere nootelycx ofte proffittelycx wesen sal, ende nae alden hercommen." Zijne verpligting om voor de handhaving der landsheerlijke regten te waken bragt mede toe te zien, dat niet de edelen, praelaten of anderen »eenige sterckten oft huysen mit wallen, valbruggen ende grachten maecken," en dat de aanzienlijken in den lande zich niet als beschermers van kloosters gedroegen. De aanstelling of voordragt tot het bekleeden van hooge staats- en geestelijke ambten, het verleenen van marktregt, de begeving der privilegiën van tollen enz., de legitimatie van bastaarden, als ook het regt van gratie en remissie stonden aan den landsheer en werden niet op den stadhouder overgedragen, uitgezonderd, wat de laatste bevoegdheid betreft, »van simple doetslage, nyet gequalificeert, ende van d'ander minder saicken;" boeten en breuken, welke aan den Keizer vervielen of volgens landregt verschuldigd waren, mogt de stadhouder, zonder advies en toestemming van den raad van financiën, niet kwijtschelden, noch in 't algemeen iets van 's Keizers domeinen en inkomsten opbeuren, als zijnde dit de

1) SCHWARTZENBERG, *Placaat- en Charterboek van Vriesland*, III, 147.

taak van den rentmeester en van de rekenkamer, naar wier ordonnantien hij zich had te gedragen 1).

Zoo waren dan ook het regt tot het slaan van goudmunt in 1487, het privilegium de non evocando, in 1494, door de Duitsche keizers zelve aan Groningen geschonken; van hen verkreeg zij steeds de bevestiging harer verbonden en voorregten 2). Bij keizerlijke octrooijen van 4 Augustus 1541, 18 Julij 1554, werd mitsdien aan Koevorden en Franeker het regt tot het houden van jaarmarkten verleend. Of de benoeming van de abten der kloosters door den landsheer geschiedde, durf ik niet verzekeren. Waarschijnlijk komt het mij niet voor. Zeker is het evenwel, dat de dekens of proosten, die vroeger door den bisschop van Munster werden benoemd, voortaan hunne aanstelling van KAREL ontvingen. Ten bewijze hiervan strekke de commissiebrief, met welke RUDOLF DE MEPSCHE, pastoor te Bedum, door SCHENCK, tijdens deze de Gelderschen in de Ommelanden vervolgde, tot de proostdij te Loppersum geroepen werd. Deze benoeming moet slechts als provisioneel en behoudens de nadere goedkeuring des Keizers zijn geschied. Immers was SCHENCK toen nog geen stadhouder van Groningen, en al ware hij dit geweest, dan zou die handeling zijne bevoegdheid zijn te boven gegaan. Vandaar dat er eene definitieve aanstelling van wege den Landsheer volgde. Beide stukken zijn hierachter medegedeeld (Bijl. 1 en 2). Ook oefende de Keizer in onze provincie nog een ander regale uit, welks oorsprong mij niet bleek, namelijk de begeving van éene leekenprebende in ieder klooster (Bijl. 3). Op de aanranding der landsheerlijke magt werd naauwkeurig gelet, blijkens een plakkaat van 1540, houdende,

---

1) Zie de instructie voor MAXIM. VAN EGMOND, en de akten van aanstelling van WYNAND VAN BREYL en ARENBERG, bij SCHWARTZENBERG, II, 805, III, 108, 130. De aanstelling van den laatste is daar gedateerd den 1 Jan. 1548, terwijl in het stuk tevens van den dood van MAXIM. VAN EGMOND gewaagd wordt, die eerst den 23 Dec. 1548 voorviel. Het is dus naar een foutief afschrift genomen en zal van den 1 Jan. 1549 moeten zijn.

2) Der van Groningen wapen is een twekoppige dubbele swarte arent, vnde hefft vnder sinen clauwen der gronninger schilt end is witt, vnd in 't midden dardoer gaende een groene streecke. De arent is een kuecken van dat Romsche wapen vnd Arent, staende in een golden velt. Vnde dar is Gronningen angecomen, want Gronningen is van anbegin west onder den Keiser van Romen.... RENGERS, *Kronijk*, I, 118. — Zie ook dr. G. A. STRATINGH, *Over den oorsprong van de munt en het wapen der stad Groningen*, in *Grane*, 1849, no. 5.

dat geene legitimatiën van bastaarden, dan die onder het groot zegel afgegeven, geldig waren. In de noordelijke provinciën reisden namelijk bedriegers rond, die, zich voor Comites Palatini uitgevende, brieven van legitimatie verleenden aan »Bastaarden en onechte personen, — nèmende ende exigerende van hemluyden groote merckelicke sommen van penningen" 1).

Geen enkel stuk is mij onder de oogen gekomen, waaruit zou kunnen worden afgeleid, dat de jagt onder de landsheerlijke regten in de Friesche Ommelanden was begrepen. Integendeel, — EMMIUS en ABEL EPPENS getuigen eenstemmig, dat ieder ingezeten daartoe van ouds bevoegd was 2).

De stadhouders schijnen bij afwisseling hunne residentie gehouden te hebben te Leeuwarden (op het Blokhuis), op het slot te Wedde (waarmede alleen SCHENCK en ARENBERG beleend zijn geweest), te Koevorden en te Deventer.

De belofte tot het bouwen van een »schoon lusthuis". voor den Keizer schijnen de Groningers onvervuld te hebben gelaten; evenmin weten wij of de stadhouders van KAREL V daar eene afzonderlijke woning gehad hebben; het zoogenaamde stadhoudershof, thans het militair-hospitaal, was destijds in het bezit van de broeders van het gemeene leven en verkreeg eerst later de bestemming, aan welke de naam herinnert. Twaalf hellebaardiers vormden de stadhouderlijke lijfwacht.

Wij hebben reeds gezien, dat het tractaat van 1536 geene wijziging bragt in de Stads- of Ommelander regering en het regtswezen, dan in zooverre Selwerd en het Oldambt onder het regtsgebied van Groningen werden teruggebragt. Vier burgemeesters en twaalf raadsheeren, aan welke 24 gezworenen, met hunne beide taalmannen 3) en meermalen ook de bouwmeesters der gilden ter zijde stonden, oefenden alzoo te Groningen eene uitgebreide wetgevende, uitvoerende en regterlijke magt uit. Wat de regtspleging betreft, nam het Nedergeregt, uit één burgemeester en drie raadsheeren bestaande, kennis van de opzegging van huizen, landen, rentebrieven en hunne gevolgen, van lijfsdwang, beslag

1) SCHWARTZENBERG, II, 119, 120.

2) VAN HALSEMA, in de *Werken van P. E. J. P.*, II, blz. 275. Vergel. ook MR. J. J. CREMERS, *Opmerk. over den invloed der wetgev. van voor* 1795 *op het Jagtregt in de prov. Groningen.* Gron. 1856, blz. 19 vv.

3) De heer WICHERS (*Tractaat van Reductie*, I, blz. 176) ontmoette de Taalmannen der gezwooren gemeente voor het eerst in 1553, ik herinner mij bepaald, dat ze vroeger voorkomen, naar ik meen in de stadsrekeningen.

op goederen, van voogdij, van het loon van dienstboden, van schuldvorderingen beneden de 50 daalders, van de tenuitvoerlegging van vonnissen en de betaling der regtskosten, wijders van vervolgingen ter zake mondelinge of dadelijke verongelijkingen. Geschillen over huwelijksvoorwaarden, huwelijken, erfenissen, testamenten, kontracten van koop en verkoop, erfwissels, verbotten van keerskoopen enz. werden behandeld voor het volle gerigt, dat tevens in hooger beroep kennis nam van de uitspraken van het nedergerigt en van den drost der Oldambten en den ambtman van Selwerd. De strafzaken werden ten overstaan van een burgemeester, als voorzitter, en drie assessoren behandeld, op de vordering van den advocaat-fiscaal 1).

Aanzienlijke betrekkingen waren die van syndicus of stadsadvocaat, van stads-rentmeester en secretaris. De eerstgenoemde waardigheid schijnt het eerst in 1549 te zijn geschapen en aan HERMAN ABBRINGE opgedragen; de tweede werd in dien tijd vervuld door HIERONYMUS FREDERIKS, terwijl ik gelijktijdig in de personen van JOHAN VOGHET en mr. JOHAN VAN DE GRAVE twee secretarissen aantrof 2). Vier boden of dienaars stonden burgemeesteren en raad ten dienste.

In de heerlijkheid Westerwolde, Bellingwolde en Blijham, oefende 's Keizers leenman, gelijk boven gezegd, de jurisdictie uit, weshalve de drost te Wedde (destijds HANS HESSE) en de regter te Bellingwolde (in 1538 en 1539 ELSE TEUNIS VENHUISEN, later JAKOB PRENGER) door hem werden aangesteld.

In de Ommelanden werd regt gesproken door de bezitters van *heerden*, die dit ambt slechts één jaar uitoefenden, om het daarna over te dragen aan een ander, overeenkomstig de verwisseling der regtstoelen naar zonnenomgang. Viel er van deze uitspraken in vorige tijden hooger beroep op de particuliere warven, later vond dit plaats op de algemeene landswarven, die te Groningen gehouden werden en niet zelden ook in het eerste en hoogste ressort regt spraken. Ten einde bij het bestaan van verschillende partijschappen klem aan het be-

---

1) Mr. T. P. TRESLING, *de Warven en de Hoofdmannenkamer*, blz. 82, 83.

2) Het komt mij voor, dat een hunner gewoonlijk tot diplomatische zendingen gebruikt werd. Immers werd, volgens den geloofsbrief van den 4 Febr. 1546 (*Gron. archief*, 1546, no. 20), Mr. VAN DE GRAVE naar de regentes afgevaardigd, terwijl EGBERTUS ALTING, die tot secretaris benoemd was, twee jaren te Brussel en Mechelen moest doorbrengen »vmme kunde ende practike des houes en vmmeganck te leren." *Gron. archief*, 1549, no. 3.

stuur en de regtspleging te geven, hadden de Ommelanders namelijk in de 14e en 15e eeuwen onderscheidene verbonden met Groningen gesloten. De Stad had daardoor allengs een overwigt en invloed op het bestuur in de Ommelanden verkregen, waarvan de laatsten zich in de 16e eeuw vruchteloos weder trachtten te ontslaan. Tengevolge dezer verbonden nu hielden de regters uit de landschappen tusschen de Eems en de Lauwers, met vijf afgevaardigden van wege de Stad, hoofdmannen genoemd, algemeene warven te Groningen. Deze hoofdmannen bleven allengs met de afdoening der geringere warfzaken belast, dewijl het gedurig heen en weder reizen, zonder eenige vergoeding, aan de Ommelander warfsheeren dikwerf verdroot. Onder de landsheeren begonnen de hoofdmannen een op zich zelf staand, van de warven afgescheiden, kamergerigt te vormen, wiens voorzitter, onder den naam van luitenant, door den Heer benoemd werd, terwijl de keuze der vier andere leden aan de Stad verbleef. Daarbij — zegt RENGERS — »hebben de van gronningen oeck mitter tijd een gewoente ingefoert vnd beholden, dat we des enen jars borgemester was, de worde des andern jars hoefftman;" uit welke zamenstelling men dus gereedelijk den invloed kan afleiden, dien de Stad op de Ommelander aangelegenheden uitoefende, vooral ook door de uitbreiding, welke de kamer gedurig aan hare regtsmagt, aan welke de uitspraken van de stadsregering geenszins onderworpen waren, heeft gegeven 1). Bleven vele zaken ter kennisneming van de hoofdmannen alleen, zij gingen tevens, evenals vroeger, voort, in vereeniging met de warfsheeren, deel aan de wetgeving en het landsbestuur te nemen. Zoo werden gedurig vele punten van regtspleging en het landregt met nieuwe bepalingen, *constitutien* genaamd, aan-

---

1) Auerst als de Stadtholders ende Lutenanten op den camer sijn komen to sitten, hefft de camer vole vntallicken saicken ende hoichheiden der Omlanden onder derseluen princen autoriteit ende conniventie (onerhoert off ongedaen op der landen clachten) an sich getogen." RENGERS, *Politie enz.*, blz. 101. ...sodat de kamer in haren mandaten den olderman (van het *Gildregt* nl.) darna vnderdenig makede, tsinen beleuen hem mandaten, in coninx name verleenende tegen allen recht over de arme ingesetenen der vmlanden.... Item de kamer greep den sijluesten hijrna oeck in horen gerichten vnd gerichtsswang, Alsoe oeck den Rediern, grietmannen, vnd ordinarien richtern inden Vmlanden, sich der wegen, wateren, annemende, de ersten instantien, de executien, vercopingen bij der keerse tho eygenende. *Kronijk*, I, blz. 246.

gevuld. Onder het bestuur van KAREL V treffen wij als den eersten luitenant van de hoofdmannen aan GERARD MULERT, wien wij reeds hebben ontmoet bij het sluiten van het tractaat in 1536, als »Raedt ende meester van den Requesten van den huyse der keij. ma^teit." Hij werd, gelijk uit den hierachter medegedeelden brief van de landvoogdes blijkt, eerst in het najaar van 1538 tot de bovenvermelde waardigheid alhier geroepen. Tot zoolang schijnt SCHENCK, als stadhouder, de voorzitter der hoofdmannen te zijn geweest. MARIA drong bij zijne benoeming wederom, naar ik gis, vruchteloos aan op het bouwen van een Keizerlijk huis, gelijk in het tractaat was beloofd, ten einde de luitenant daarin zijn verblijf kon houden (Bijl. 4). Tot zijn opvolger werd in den zomer van 1540 benoemd BORCHARDT VAN WESTERHOLT, drost te Vollenhove (Bijl. 11), die reeds in 1541 is vervangen door MARTINUS VAN NAARDEN, een van de raden der landvoogdes, die zich als staatsman en regtsgeleerde gunstig heeft onderscheiden. Het kollegie van luitenant en hoofdmannen had tot secretaris EVERHARDUS VAN EMDEN, die in 1540, althans niet vroeger, als zoodanig optrad en in 1570 in POPCO EVERHARDI een opvolger vond 1); wijders vier boden of »loopende dieners," wier werkkring veel overeenkomst had met die van deurwaarder. Men wil, dat zij, zoolang de kamer bestaan heeft, gekleed gingen in het livrei, dat hen reeds door KAREL van Gelder was voorgeschreven 2).

Waren er reeds vóór den tijd der landsheeren te Groningen bijeenkomsten van de stadsregering met de jonkeren, hovelingen, abten en praelaten der Ommelanden gehouden, ter bespreking en regeling van hunne gemeenschappelijke belangen, sedert werden deze vergaderingen of landsdagen uit den aard der zaak menigvuldiger. Zij werden bijeengeroepen door den stadhouder en de hoofdmannen en op uitgebreider voet dan te voren. Hooren wij slechts RENGERS 3). Vngetwijfelt voor den verbunden ende onder den verbunden — zegt hij — hebben Praelaten, Hoefflingen, Egenerffden geweest, die den anderen in voervallenden dingen verschreven, in saecken der Vmmelanden allene rörende, gelijck die Vmlanden nae verbundes

1) Lijst van Hss. bij *Pro Excolendo Jure Patrio*; Hs. no. 5 in fol., blz. 500.
2) *Tegenw. Staat*, I, 339.
3) *Politie der Ommelanden*, blz. 50, 51.

opseggen, ende een tijdtlanck oock daervoer doer hoeren Deputeerden ende landes Sijndicum gedaen hebben. Ten tijden van Princen hebben hoere stadtholders van wegen Princelijcke hoichheijdt mit mandaten wtgeschreven, mede wth den nahme der Hoeftmannen, als die hoere bijsitters weeren. Diewelcke Hoeftmannen anders in den verbunden daertho nijet gelastet weren. Doch dese Mandaten giengen wth in saicken der Princen ofte den Bundtgenooten (landen ende stadt) thosamen betreffende. Deze verschrijuinge Mandaten bin ick berichtet, dat anfangs sonder mentie van broicken, wth begeerten geschreven sint, vermitz den rechten staten vrij is thoe coomen ofte nijet ende vrij aff ende aen toe trecken. Dan vermitz de camer mede verschreeff Pastoiren, Vicarien, Praebendaten, Costeren, vullmachten, boven geboir, daeromme is die broicke ingelijvet 1). Die plaetze is inden Vmmelanden aengaende Omlandsche saicken gewoonlick gewest te stellen. Van publijcke gemeene zaicken in de stadt Groeninghen. Die staten sijndt, die binnen landes woonen, wall gegoedet ende lieffhebbers derselver staets sinnen. Die persoonen der staten in deser Freeslanden thoe verschrijven van oldes sijndt gewest Praelaten, Hoefflingen, Egenerffden (mit eenen ofte twee Borgemesteren wth den Dam, die nochtans wegen hoer corpus men een stemme hebben).

Hieruit zien wij dus hoe de algemeene landsdag- of staten vergaderingen van Groningen en de Ommelanden werden bijeengeroepen. De stadhouder, of bij zijne afwezigheid, de luitenant der hoofdmannen, bekleedde in de vergaderzaal het voorzitterschap. Aan zijne regterzijde zaten de vier stads-bur-

---

1) Rengers noemt het jaar niet, waarin aan de Staten eene zoo groote uitbreiding gegeven werd. Ik geloof dat dit eerst in 1555 is geschied, krachtens de volgende resolutie van dit jaar, welke ik vond in een Hs., dat uit de nalatenschap van de Ritter, aan het Gron. Archief is overgegaan.

»Bij den gemeenen Stadt ende Lande is verdragen, dat men tot allen Lantdagen sal verschrijven Abten, Praelaten, Hoefflingen ende Eijgenerffden ende niet anders, ende ofte men tot eenige gemeene nootdruft Pastoren, Vicarien, Kosteren, praebendaten, ende de gemeene huysluiden behoorde mede te verschrijven, sal men deselve in de mandaten nae die voorgeschreven stellen ende benoemen, als die ghene, die door collatie ofte meijerschap behooren in den Lande onder de voorschr. Abten, Praelaten, Hovelingen ende Eijgenerfden." Deze resolutie laat echter ook de uitlegging toe, dat men, in afwijking van het bestaande gebruik, in 't vervolg de Pastoren, Vicarien, enz. niet meer op alle Statenvergaderingen wilde toelaten.

gemeesters, de vier hoofdmannen en de twaalf raadsleden; ter linkerzijde namen de prelaten, edelen en hovelingen der Ommelanden plaats, »die eigenarffden ende andere volmechtigen der Carspelen fuegen sick toe sitten, indien plaetz is, indien niet, blijven se staen" — meldt de geschiedenis.

Door de hoofdmannen werd aan de beraadslagingen gewoonlijk geen deel genomen. Zij verlieten dan ook de vergadering, zoodra hun secretaris, die tevens secretaris der staten was, den oproepingsbrief en de lijst der te behandelen voorstellen had gelezen. De afgevaardigden stemden hoofdelijk, namelijk de Ommelanders en die van de stad elk voor zich, zoodat men twee conclusien of adviesen verkreeg, welke eensluidend moesten zijn, om eén wettig besluit der vergadering te kunnen vormen. Bij gebreke van dien, kwam het onderwerp op eene volgende bijeenkomst op nieuw ter tafel. Stadhouder en hoofdmannen gaven uitvoering aan de resolutien der staten; in sommige gevallen werd eene commissie van gedeputeerden hiermede belast, die echter geen collegie vormden, maar voor elke zaak een bepaalden last ontvingen 1). De Ommelander districten stonden echter in de meeste aangelegenheden geheel op zich zelve, zij misten een klemmenden band, een goed ingerigt bestuur over allen, als één ligchaam. Nog in het midden der 16e eeuw waren zij, volgens RENGERS, »in allen benautheijden, sie hadden geen aerarium, geen Gedeputeerden, noch Syndicum offte Secretarium." Dikwerf werden de staten van alle gewesten te Brussel ter dagvaart beschreven, vooral wanneer de aanhoudende oorlogen van den Keizer eene algemeene hulp vereischten. Die der noordelijke gewesten lieten zich gewoonlijk niet eens vertegenwoordigen, veelmin begaven zij zich in vollen getale derwaarts. Friesland achtte zulks zelfs strijdig met het privilegie *de non evocando*. Bij de overdragt der Nederlanden door KAREL V aan PHILIPS, heeft men echter ook uit ons gewest gezanten naar Brussel gezonden. Hun verslag van deze zending is nog op het Archief te Groningen voorhanden 2).

Een oproepingsbrief tot eene zoodanige algemeene landsvergadering in 1540 gehouden, tijdens de Keizer, wegens de

---

1) Zie het belangrijk »Cort bericht ende anleidunge van den staet van regieringe," enz. in FEITH, *Regeringsboek*, I, blz. 5, en RENGERS, t. a. p., blz. 54.

2) *Register*, 1555, no. 9, 10, 102, 103, 105.

Gentsche onlusten, in persoon hier te lande aanwezig was, hebben wij hier achter opgenomen (Bijl. 13 en 14).

Na de inrigting van het lands- en provinciaal bestuur en die van de regterlijke magt kortelijk te hebben aangewezen, kunnen wij overgaan tot de beschouwing van Groningen en Ommelanden in betrekking tot den Landsheer, wat betreft de *Finantiën*, het *Krijgsbestuur* en de *Politie*.

De finantiële betrekking van ons gewest tot KAREL V was minder gunstig dan die onder de vorige Landsheeren. Had men den hertog van Gelder slechts eene jaarlijksche opbrengst van *f* 6000 toegestaan, bij het tractaat van 1536 werd dit bedrag verdubbeld en dus op *f* 12.000 gebragt. Meer had de Landsheer dan ook niet te vorderen, stond men hem bovendien iets toe, dan was dit als een *don gratuit* te beschouwen.

Het schijnt wel, dat de Stad niets bijdroeg tot de evenbedoelde *f* 12.000, maar dezen last geheel afschoof op de plattelandbewoners der Ommelanden, van Selwerd en het Oldampt. RENGERS betuigt althans over de uitvoering van het tractaat in dit opzigt: »Item in 9 artl. steet, dat de stadt sal den jaartaxt mede betalen vnd hefft tot noch to nichts darto wth horen corpus betalet; — behoren dem heren so wal Tribuit te geven als de landen, vnde ten minsten den derden deel te betalen: dan holdent in to hoer stadt to vesten, den lande to verdarven" 1). Deze gelden werden geïnd bij een omslag over de grastallen, aan welke van nu af, ook de landen der hovelingen en geestelijkheid werden onderworpen. »Bij den Geldrischen tijdt weren geestlijcken ennde hoevelingen vrij van den jaertaxt, dan bij Keijsers tijt, als die jaertaxt verdobbeld solde sijnn, so scheen t'selff den Vmlanden toe swaer, daeroover deese beijde staten hoer derselve mede hebben onvnderworpen" — zegt dezelfde geschiedschrijver 2). Blijkens een nog voorhanden schatregister van 1506, vond men reeds het jaargeld van den graaf van Oostfriesland op dezelfde wijze 3). Allengs werden deze leggers op beteren voet ingerigt en uitgebreid. Zoo werd ieder, bij mandaat der hoofdmannenkamer van den 14 November 1554, gelast het juiste getal en de hoegrootheid zijner landen op te geven, ten einde daarnaar den

1) *Kronijk*, I, 248.
2) *Politie der Ommelanden*, blz. 42, 43.
3) *Gron. archief*, 1506, no. 21, ongetwijfeld hetzelfde stuk, dat uit het Landboek van Martena is afgedrukt bij SCHWARTZENBERG, II, 63.

jaartaks te kunnen regelen 1). Hieraan is gevolg gegeven, blijkens het schatregister van 1555 2), waarnaar, ingevolge staatsresolutie van den 23 Julij van dit jaar, de landen van alle staten, geestelijken en wereldlijken, edel, onedel, gras gras gelijk de aan zijne Keizerlijke majesteit beloofde penningen moesten opbrengen. Met het innen dezer belasting waren dorpsschatbeurders belast, die hunne kas overleverden aan eenige daartoe gedeputeerden uit de staten, later aan den rentmeester der Ommelanden, die omstreeks 1555 het eerst schijnt te zijn aangesteld. Uit handen van dezen gingen de penningen over in die van 's Keizers rentmeester in Drenthe, welke te Koevorden resideerde. Voor Groningen en Ommelanden had hij namelijk zoodanigen ambtenaar niet aangesteld, dewijl, volgens RENGERS, de *f* 12.000 niet als een domein »dan als een Tribuit ofte Bescherminge penninck consenteert" waren, »denwelcken niet de Prince, dan der Vmlander Rentemeester over den grasztallen in den lande liet samblen; dieselve executerende bij richteren in den lande: ende leverde die daernae over in eener somma, ahn Keijserlijcke Mat. Rentmeijster oover den Domeinen in Drenthland. Domeinen oeverst executeert den Prince selvest wth hebbender hooger macht. Derhalven dat deese jaertaxt voer geen Domein can worden geachtet" 3).

De Keizer had door zijne talrijke oorlogen echter te zeer gebrek aan geld, dan dat hij zich met *f* 12.000 jaarlijks, wat ons gewest betrof, zou hebben te vrede gesteld. In de overige gewesten vorderde hij aanhoudend een *don gratuit*, onder den naam *bede;* ook hier bleef men daarvan niet verschoond. In 1537 nam hij reeds van de kloosters 6245 Philippusguldens, tegen eene rente van 6 pCt. op, om daarmede de krijgsknechten voor Koevorden te betalen 4); terwijl hij tevens een gedeelte der oorlogskosten op de schouders der ingezetenen legde.

---

1) *Gron. archief*, 1554, no. 6.

2) *Aldaar*, 1555, no. 11.

3) *Politie der Ommel.*, blz. 61. In de *Kronijk*, I, 247, zegt hij: »Vnde also de Vmlanden biszher sunderlinge geenen stedigen landes Rentmester gehatt hebben, dan dorch iren gedeputeerden bij den staten der Vmlanden verordnet, iren dingen verrichtet, vnd nu oeuerst schattinge groeth gefallen js, *hefft de nodrufft einen stedigen Rentmester gefordert*, de den jartaxt boerde in den Vmlanden vnde dem heren overleverde:........ *der rentmeester van Couerden hefft desen* 12.000 *gl. volgents geboert.*"

4) *Gron. archief*, 1537, no. 7.

Toen immers de heer van MOLEMBAIS, hofmeester van de landvoogdes, die tevens president van haar raad van finantiën schijnt geweest te zijn, met den stadhouder SCHENCK, op een landsdag te Leeuwarden, den 10 October deszelfden jaars, aanvraag deed om »een goede, redelicke ende graciose schenck ofte propyne" ter bestrijding der kosten, veroorzaakt door het verdrijven der Gelderschen, beriepen zij zich uitdrukkelijk op Overijssel, Groningen en Drenthe, als »dewelcke in denselven voerleden jaere treffelicke groote sommen van penningen totter oorloghen gecontribueert ende gegeuen, ende daer neffens mitter orloghen grootelick bedoruen ende beschadicht waeren geweest" 1). Op het archief te Groningen berust dan ook nog het provisioneel accoord tusschen Groningen en de Ommelanden, van 1 October 1537, over het quota door ieder te betalen tot de geschenken en propinen, verschuldigd aan de keizerlijke commissarissen en raden, tot de betaling en het »subsidie van de restanten van de verleden oorlog," (1537 no. 11). Op de evenvermelde gronden deed de Landvoogdes den 18 April 1539 op een Frieschen landdag andermaal eene bede, die haar tot een bedrag van *f* 40,000 werd toegestaan, terwijl de Friezen in 1543 dringend zijn aangezocht om hunnen jaartaks bij anticipatie op te brengen, ter bestrijding van de uitgaven in den oorlog tegen WILLEM van Gulik 2). Waarschijnlijk werden in Groningerland dezelfde voorstellen gedaan. De pretendent van Gelder was niet onderworpen, of de kosten, wegens het vereenigen van Gelder en Zutphen met de overige Nederlandsche gewesten, leverden met die van den pas geëindigden oorlog tegen FRANS I, den bondgenoot van »den Turck, vijant van onsen geloove", op nieuw eene reden op tot eene petitie, welke MARIA, ter gelegenheid van haar bezoek aan Groningen, in persoon, door den president van den geheimen raad, LODEWIJK VAN SCHORE, in Junij 1545, in eene staten vergadering, liet doen. Veertigduizend guldens, in vier jaren te betalen, werden haar toegestaan; in Leeuwarden gekomen, klopte zij ook daar bij de staten aan en wel om *f* 60,000, met even gunstig gevolg. Even als in Friesland bleef men ook hier het beginsel vasthouden, dat zulke beden eene onverpligte bijdrage uitmaakten, weshalve ook op dezen grond eene

1) Zie de stukken bij SCHWARTZENBERG, II, 708, 713.
2) SCHWARTZENBERG, II, 727, 753, 762; III, 5.

verklaring van de Landvoogdes werd uitgelokt, dat zij de ingezetenen niet zou bezwaren, buiten hunne toestemming. (Bijl. 21). Den 8 Junij 1551 vroeg de stadhouder, in haar naam, op den landsdag te Leeuwarden, nogmaals eene bede, tot goedmaking der uitgaven ter bescherming van de Nederlanden tegen de aanslagen van den Koning van Frankrijk, en om »zijn vijanden te benemen occasie, van te moogen een invall doen in dese landen van Groeningen ende Ouerijssel." Het verzoek werd ondersteund door de mededeeling, dat Groningen, Drenthe, Overijssel, Lingen en Gelderland het hunne daartoe bereids hadden bijgedragen 1). Naauwelijks zal dit betaald zijn geweest, toen zijne keizerlijke majesteit den 6 Mei 1553 met Stad en Ommelanden een accoord trof, waarbij de laatsten beloofden boven de gewone opbrengst nog *f* 24.000 te zullen betalen 2). Minstens 4 of 5 maal hebben Groningen en Ommelanden alzoo onder KAREL V een belangrijk don gratuit, bij omslag over de grastallen, opgebragt, boven den jaartaks van *f* 12.000 en de overige gelden, die de twee leden der provincie voor hunne bijzondere huishouding op dezelfde wijze moesten vinden 3).

Wat de betrekking tot den Landsheer met opzigt tot het krijgswezen aangaat, valt in de eerste plaats op te merken, dat de stadhouder belast was met het defensiewezen der sterkten te Leeuwarden, Harlingen, Stavoren, Coevorden, Genemuiden en Diepenheim. Te Groningen werd geen kasteel gevonden en bij het tractaat van 1536 verbond de Keizer zich er ook geen te stichten en die te Appingadam en Delfzijl te zullen slijten. De ordonnantiën over het krijgswezen van hooger hand gegeven moest de Stadhouder, die gewoonlijk den titel van kapitein-generaal voerde, opvolgen. Volgens zijne boven reeds vermelde instructie, mogt hij op eigen gezag geen krijgsvolk werven, geene nieuwe werken aanleggen, buiten voorkennis en de toestemming van den raad van finantiën of van de rekenkamer in Holland; evenmin mogt hij het werven voor

---

1) SCHWARTZENBERG, III, 232.

2) *Gron. archief*, 1553, no. 10.

3) Hieromtrent verwijzen wij naar de belangrijke bijdrage van den heer FEITH, over de oude jaartaksen en verpondingen in deze provincie, als bijlage opgenomen achter zijne *Verhandeling over de Karspellasten van Grijpskerk*, blz. 100 vv.

vreemde dienst of het aanleggen van verdedigingswerken door particulieren, gelijk wij reeds zagen, toelaten, of het van staatswege bezoldigd krijgsvolk tot zijne bijzondere dienst gebruiken.

Gewoonlijk werden de oorlogen echter met geworvene huurlingen gevoerd. Dikwerf ontvingen deze niet tijdig hunne soldij, zoodat zij tot muiten of tot plunderen en rooven ten nadeele van den plattelandbewoner oversloegen. Met de krijgstucht was het in deze tijden al zeer treurig gesteld; terwijl bij de ontbinding van een leger, de ingezetenen maar al te zeer waren opgescheept met bandelooze troepen. Geen wonder, dat de instructie voor den Stadhouder dan ook de bepaling inhield: »Ende sal den Ondersaten van denseluen Landen nae zijn vermogen beschudden, wachten, bewaeren ende beschermen van allen fortsen, violencien, cracht ende gewalt, sonder te gedoegene dat eeniger crychsluijden, vagabonden oft ander duer 't Land passerende, den cloisteren, 't Lantsluyden oft arme Ondersaten eenich ouerdaet doen, oft vp deselue garden oft leuen mogen, oft mit hem eeten ende drincken, sonder betaelen, dan sal sulcke Crychsluyden ende vagabonden doen straffen, alle anderen ten exemple."

In 1537 had men in Groningerland en Friesland veel overlast van »luyden van oerlogen, te peerde ende te voete" welke gedeeltelijk in 's Keizers dienst, gedeeltelijk onbezoldigd waren, en de ingezetenen dwongen »hen te geuen en te doen hebben wyn, vleysch, visch ende andere delicieuse spyse" 1). Waarschijnlijk waren zij, voor zoover zij niet in dienst van SCHENCK waren, afkomstig van de verslagen troepen van KAREL van Gelder. De eersten maakten het ook al niet beter dan de laatsten, blijkens een schrijven van SCHENCK aan de stadsregering van den 21 October 1538, onder de Bijlagen (no. 5) hierachter medegedeeld. In 1540 trokken dergelijke bandelooze troepen weder overal rond, ook op het gebied van den bisschop van Munster en van den graaf van Benthem, weshalve de luitenant BORCHART VAN WESTERHOLT de hulp der Stads- en Ommelander regering inriep, ten einde hen buiten onze landpalen te houden 2).

---

1) Zie het plakkaat van den 9 Mei 1537, bij SCHWARTZENBERG, II, 697.

2) Zie den brief *postridie presentationis marie virginis*, anno 1540, onder de Bijlagen, no. 12.

Talrijke plakkaten vindt men alzoo uit die dagen, houdende het verbod aan de onderdanen om zich in vreemde dienst te begeven. WILLEM van Gulik en andere vijanden des Keizers schijnen ook in deze streken hunne wervers gehad te hebben. Zoo verzamelde een EVERT OEVBLAKER in 1537 »een hoop knechten" in het Oldambt, terwijl ook in 1540 vele heerlooze soldaten zich bijeenvoegden op de grenzen van Overijssel, werwaarts onderscheidene onzer ingezetenen zich begaven, die bij plakkaat van den 14 Mei bedreigd werden met »de pene van lijff en guet" wanneer zij dit niet nalieten 1). Te lang zoude het ons ophouden, wanneer wij hier al de plakkaten vermeldden, die tegen de heerlooze soldaten en het zich in vreemde dienst begeven bijna telken jare werden uitgevaardigd. Dit weinige is reeds genoeg om een denkbeeld te geven van eene der rampen, welke de oorlogen des Keizers ook op ons gewest deden nederkomen. Evenwel schijnt hij zijnen onderdanen het hier niet lastig gemaakt te hebben met het onderhoud zijner soldaten; waartoe hij hen trouwens ook niet konde verpligten. Men schijnt alleen toegestemd te hebben in de verzorging van één vaandel soldaten, voor een korten tijd hier gezonden, ter bescherming, gedurende den oorlog in Gulik, zooals valt af te leiden uit het beleefde schrijven van MARIA, van den 16 Augustus 1543 (zie Bijlage 16), in verband met hare verklaring, toen zij in 1545 te Groningen was, — »dat desen landen in negheenen zunderlinge schaden connen en zijn,.... alleenlijk onthouden hebbende een vaentke knechten voer eenen tijt."

Op de ingezetenen rustte echter de algemeene verpligting tot wapening. In Friesland was zij omschreven bij een reglement, nopens het »corps van den darden man" zoogenaamd, gearresteerd in overleg met de staten, den 24 April 1535; of er ook een zoodanig statuut voor ons gewest bestond, kan ik niet verzekeren.

De wapening der ingezetenen strekte ook alleen tot verdediging en bescherming der landpalen; geenszins om te oorlogen, waar de Landsheer dit mogt goedvinden. Onderscheiden van de gewapende burgers had Groningen hare schutten, welke in de gewestelijke geschiedenis met roem bekend zijn en eene

---

1) Zie de plakkaten van den 10 Sept. 1537 en den 14 Mei 1540, bij SCHWARTZENBERG, II, 706, 740; het laatste met een begeleidend schrijven van den stadhouder ook onder onze Bijlagen, no. 10, alsmede den brief van den Keizer aan MAXIM. VAN BUREN, in Bijlage 15.

soort van gilde vormden, welker inrigting in schuttenbrieven van 1434 en 1528 is omschreven. Zij droegen harnassen. Hun hoofddeksel was de »koghel" eene lakensche pet, van welke men bij KEMPIUS de beschrijving en afbeelding vindt; haakbussen en spiessen waren hunne wapenen. Van eene andere bijzondere kleeding wordt geen gewag gemaakt. Toen SCHENCK de Geldersche uit de Ommelanden verdrijven wilde, voegden zich bij zijn volk ook een »gronger veenlin vnd schutten," benevens honderd Leeuwarder burgers 1); met hunne hulp veroverde hij immers Appingadam. Deze schutten stonden onder het bevel of bestuur van vier hovelingen, later hopmannen genaamd; »Turck piper ende Gerryt trumslager" vervrolijkten hen in de dagen, welke wij hier behandelen, met muziek 2). Dergelijke schuttengilden had men ook te Appingedam, Wagenborgen en de Meeden 3), waar zij, ofschoon niet uitsluitend, wapenoefening en de verdediging tegen den uit- en inwendigen vijand beoogden.

Mij is geen voorbeeld bekend, dat de ingezetenen van Stad en Ommelanden van wege den Keizer algemeen ten strijde zijn geroepen. In het begin van 1552 alleen heeft ARENBERG op hooger bevel, de regering van Groningen aangeschreven om die van het Oldambt en het Goorecht onder de wapenen te brengen en te monsteren. Gelijktijdig gaf hij in Friesland dezelfde bevelen. Hierbij schijnt het ook te zijn gebleven 4). De nieuwe oorlog met Frankrijk gaf daartoe aanleiding.

De zeedienst maakte een tak van algemeen bestuur uit, waaromtrent mij geene ordonnantiën, Stad en Ommelanden betreffende, onder de oogen zijn gekomen.

---

1) RENGERS, I, blz. 237; SCHWARTZENBERG, II, 685.

2) Men leze aangaande hen mr. FEITH JR., *Over de oude Groningsche schutterij*, *in* NIJHOFF'S *Bijdragen*, V, 133 vv. De »*Koogels*" door den heer FEITH daar besproken, werden te voren algemeen hier gedragen. KEMPIUS (*de origine*, *situ et qualitate Frisiae*, Colon. 1588, p. 80) zegt nl. van de Friezen: .....atque caudata gestabant caputia, quae vulgo *koogels* vocabantur, prout ex hac imaginis sequentis inspectione, antiquissimus ritus vestium in Frisia demonstratur.

3) De ordonnantiën voor dezelve vindt men nog op het Archief te Groningen, *Register*, 1548, no. 9; 1557, no. 21; 1563, no. 25.

4) *Gron. archief*, 1552, no. 5; DE SITTER, *Voorl. Regist. van Charters*, op het jaar 1552; SCHWARTZENBERG, III, 291, 292.

Gedurende de oorlogen des Keizers werd de overheid der Nederlandsche gewesten gedurig aangeschreven om te zorgen, dat er in kerken en kloosters processiën gehouden en gebeden gedaan werden voor den voorspoed zijner wapenen, inzonderheid tegen de Turken en den Franschen koning 1).

Ook werden de vredeverdragen met den hertog van Gelder, met WILLEM van Kleef, met de koningen van Denemarken, Frankrijk en Schotland hier afgekondigd, opdat de onderdanen, vooral met opzigt tot den handel, zouden weten, werwaarts zij zich veilig konden begeven 2).

De politie bestond in het houden van toezigt en het nemen van veiligheidsmaatregelen, zoowel in wereldlijke zaken als in die van godsdienst en kerk. Wat de wereldlijke politie betreft, dient men steeds den bijzonderen toestand der toenmalige strafwetgeving in ons gewest voor oogen te houden. De oude op dit punt geldige statuten bestonden voor 't meerendeel in boetregisters. Bijna elk misdrijf werd met eene geldboete gestraft, die ook nog in het eene district verschilde van die in het andere. Vrees voor straf kon hier dus niet krachtig werken, te minder, daar het regts- en politiewezen te lande zooveel te wenschen overliet. Hieromtrent hooren wij RENGERS weder zeggen: »Die processen in criminelen is hoichst aengelegen, die plegen in den Vmlanden wal slecht toe te gaen, dootslagen worden slap gestraffet; blasphemien iegen Godt geet men verbij; tegen menschen weet men wth leeffde der broecken toe straffen, leesen, beleesen, bannen, tooveren sijn vrij" 3). De doodstraf werd zelden of niet toegepast, met de betaling van het man- of weergeld kwam de doodslager vrij, zoowel in de Ommelanden als volgens Stadsregt 4). De gevolgen van dezen regtstoestand laten zich gemakkelijk raden, vooral aangaande een tijdperk, waarin men bovendien onder den invloed van de voorgaande Saksische en

1) Zie de stukken bij SCHWARTZENBERG, II, 692, 863; III, 27, 29 en den brief van de Landvoogdes aan MARTINUS VAN NAARDEN van den 22 Junij 1544, onder onze Bijlagen, no. 19. Ook zoo dikwijls de Keizers herwaarts overkwam, zooals wegens de Gentsche onlusten in 1539 (Zie Bijl. 8 en 9) en bij andere gelegenheden.

2) Zie a. w., II, 692; III, 28, 42, 43, 55, 229, en het billet van afkondiging van den vrede met Denemarken onder onze Bijlagen, no. 17 en 18.

3) *Politie der Ommel.*, blz. 73.

4) *Werken van Pro exc. jure patrio*, I, 377, V, aantt., blz. 81.

Geldersche oorlogen leefde. Welvaart werd in ons gewest, bij den aanvang van KAREL's bestuur, niet gevonden. De opvoeding der jeugd was verwaarloosd, tengevolge van de moedeloosheid, die geheerscht had, toen men niet zeker was van de vruchten van zijn arbeid. Voor ambachten en bedrijven was zij niet opgeleid, velen misten dus een middel van bestaan. Vandaar dat het land wemelde van lediggangers, bedelaars en vagebonden, die op de ingezetenen en de kloosters teerende, tot een ondragelijken last werden 1). Gewelddadigheden, vechtpartijen, moord en doodslag, waren aan de orde van den dag. Zeer gegrond was dan ook de klagte aan de Landvoogdes op den landsdag in hare tegenwoordigheid te Leeuwarden in 1545 gehouden, en welke klagte ook te Groningen niet achterwege zal zijn gebleven," dat het geboefte van vagabonden, leechgangers, oick dieven, moordenaars, dootslagers ende andere misdadige menschen, dagelijcx vermennichvoldiget in dese landen, tot groote last en verdarffenisse van den ingesetenen," enz. De stadhouder was wel gemagtigd, gelijk wij zagen, dit alles te keer te gaan, maar het ontbrak ten eenenmale aan doeltreffende middelen. Steeds in gestrengheid toenemende plakkaten werden dan ook telken jare afgekondigd, en eindelijk de galg bedreigd aan hen, die gewapend overlast deden of weerstand boden. De Landvoogdes gelastte de overheid alhier dan ook, bij een schrijven van den 31 Augustus 1544, om de »grusame leelicke ende schandelijke doodslagen" niet langer met geld maar aan lijf en leven te straffen (Bijl. 20). Tevens werd het heimelijk dragen van wapenen strengelijk verboden, dewijl velen zich onderstonden »te draeghen onder haer cleederen, op huer hoesen, ende in huer mouwen, zeer bedecktelicken ende int heymelick, sulcxs dat ment neyt geweeten, gesien oft wys geworden en en can, seeckere cort geweer, als messen oft opsteeckers, priemen, poengiaerts, corte daggen oft diergelijcke, die men verborgen can draegen, waer deur te beduchten ende geschae-

1) Over de bedelaars en vagebonden schreef H. L. WICHERS eene belangrijke dissertatie, getiteld: *de mendicantibus et vagabundis ex iure patrio*. Gron. 1837. Onder hen moet men ook de zoogenaamde Heidens, Zigeuners of Egyptenaren rangschikken, die toen reeds in de noordelijke gewesten waren doorgedrongen. In een art. van het Selwerder landregt van 1529 wordt reeds gesproken »van heyden moort." Zie wijders mr. J. DIRKS, *Gesch. Onderz. aang. het verblijf der Heidens in de Noordel. Nederlanden*. Utr. 1850, blz. 141.

pen souden syn, veel doetslagen moerdadelicke te geschien 1).

Den 23 Maart 1551 heeft de Groninger-regering dan ook, met wijziging van B. IV, art. 1 en 8 van het Stadboek, de straf van onthoofding op doodslag bepaald 2).

Ten bewijze van den treurigen toestand der maatschappij onder eene gebrekkige strafoefening en politie zal het onnoodig zijn meer bij te brengen. Dat de handhaving van rust en orde eene moeijelijke taak van den Stadhouder was, blijkt uit het aangevoerde overtuigend.

Op het gebied van Godsdienst en Kerk ontwikkelde zich gedurende KAREL's heerschappij die groote beweging en omkeering, welke, tengevolge van de maatregelen door hem en zijn opvolger daartegen genomen, voor hen met het verlies der Nederlandsche gewesten eindigde.

Het zaad door WESSEL GANSFORT gestrooid was, mede door den invloed van ERASMUS' geschriften, niet zonder vrucht gebleven. Reeds in het begin der zestiende eeuw treffen wij immers te Groningen een aantal mannen van eene vrijzinnig godsdienstige denkwijze aan, die met kracht tegen de gebreken van het kerkelijk en maatschappelijk leven te velde trokken. Behoef ik een GOSWIJN VAN HALEN, NICOLAAS LESDORP, WILLEM FREDERIKS, TORRENTINUS, voorts PRAEDINIUS, VERRUTIUS, RADINGIUS KONINCK, wereldlijken en geestelijken, te noemen, die, allen met denzelfden geest bezield, eene hervorming van de kerk in de kerk zelve beoogden? Daarbij »quemen, anno 1519, Luteri boecken erst in duetsch in Frieslant" zegt RENGERS, waar hun dus reeds eene welwillende ontvangst was bereid. Uit het naburige Oostfriesland, waar de Hervorming, onder de bescherming van den graaf en onder leiding van à LASCO zich zoo spoedig vestigde, spreidde zij bij voortduring hare verlichtende stralen over ons gewest uit. Welken invloed de gevoelens, door de evengenoemde geleerden verkondigd, ook op de stadsoverheid hadden, ontwaart men uit de milde, wijze en verdraagzame bepalingen eener kerkorde, die zij reeds tijdens het bestuur van KAREL van Gelder en bij vernieuwing den 2 Augustus 1538 en 12 Mei 1558 uitvaardigde. Immers werden de geestelijken hierdoor verpligt »dat rechte ende claere ghodes Euangelium, mit wthlegghinge der Schryfft, der hilliger apos-

1) Plakkaat, 30 April 1548, bij SCHWARTZENBERG, III, 132.

2) *Werken van Pro Excol.*. V, blz. 200.

tolen, der veer leraers der hilligher kercken, ende andere beweerden, vander hilligher kercken anghenomen, ende thogelaten schryfften, den ghemen volcke tho prediken ende tho verkundigen, alsoe dat een yderman daer wth gheleert, ghebetert ende niet gheargert moeghe worden." Wijders moest geen polemiek of lastertaal, de leeraars persoonlijk betreffende, op den kansel gebragt worden; terwijl »alle dingen, die disputeerlyck sint, ende alsoe verwerret syn, dat die ghemeene man daer wth gheen verstandt kryghen kan, oeck den ghemenen manne neet 'noedich, nutte, noch vruchtbarich syn to wetene," evenzeer achterwege moesten blijven. Vrede, christelijke eendragt, zachtmoedigheid, liefde voor God, voor den moeder des Heeren en de Heiligen, en gehoorzaamheid aan de wereldlijke Overheid moesten zij den toehoorders inprenten. De beide Pastoors van St. Maarten, die ter A, de Prior der Jacobijnen en de Gardiaan van de Observanten beloofden bij handtasting zich dienovereenkomstig te zullen gedragen, zoodat èn regering èn geestelijkheid voorstanders toonden te zijn van een gematigden vooruitgang in het godsdienstige, zonder eene scheuring in de kerk te willen 1). Weldra traden REGNERUS PRAEDINIUS en GERLACH VERRUTIUS als rectoren van de St. Maartens- en der A-scholen op, niet slechts de grammatica, de dialectia, rethorica en mathematica met grooten bijval onderwijzende, zoo zelfs, dat de eerste onder zijne leerlingen Duitschers, Franschen, Polen, Italianen en Spanjaarden telde, — maar tevens hunne verlichte denkbeelden op godsdienstig gebied verkondigende. Immers wezen zij hunnen leerlingen op de ongeleerdheid en ongeregelde levenswijze der pauselijke geestelijkheid, den Bijbel erkenden zij als de eenige bron van de goddelijke waarheden; ook verklaarden zij het lijden des Zaligmakers. De achting voor den ouden kerkvorm verdween hierdoor meer en meer, want hunne discipelen, onder welke velen waren, die »tot pastores of predigers beropen sint worden," verbreidden deze leerstellingen alom en toonden niet te hechten aan de ceremonien van het Pausdom, ofschoon zij ze aanhielden »ter tijdt van der overheit sulcke beter reformiert werde, offte

1) De ordonnantie van 1558, die van de vorige alleen in spelling verschilt, vindt men bij BRUCHERUS, *Gesch. der Kerkherv. in de prov. Gron.*, blz. 421 vv.; en bij BLAUPOT TEN CATE, *Gesch. der Doopsgezinden in Groningen* enz., II, blz. 175, en het bij haar behoorende eedsformulier in mijne *Gesch. der geestelijke goederen in de prov. Groningen*, blz. 190.

dorch langheit des tydes worde vallen und vergaan." Zoo kwam in stad en land gedurende de eerste helft der 16e eeuw een geheele ommekeer in godsdienstige zaken tot stand, zonder dat de overheden die eenigzins trachtten te weren. ABEL EPPENS getuigt althans dat »allene der wederdoperye voer ketterye und sectarie geholden" werd 1). Nevens de Lutheranen, Zwinglianen en andere Evangelischen trof men, zoo in de stad als te lande, stellig reeds vóór de aanneming van KAREL V, namelijk ook Doopsgezinden aan. Gedeeltelijk waren zij ingezetenen, die door eigen onderzoek aanhangers van deze secte waren geworden, gedeeltelijk Vlamingen, die voor de vervolging in de zuidelijke gewesten meer en meer naar het noorden de wijk namen. In 1535 bevonden zich hier, volgens den heer BLAUPOT TEN CATE, »reeds vele Doopsgezinden, tot welke het gerucht van de Munsterschen kwam; zoodat JACOB CRAMER van Winsum en ANTONY KISTEMAKER van Appingedam zich naar Munster begaven, om te onderzoeken, welk een koningrijk aldaar door JAN VAN LEIDEN was opgerigt; terwijl zij terug kwamen, zelve met de dweeperij van dezen aanhang besmet" 2). De gevolgen lieten zich dan ook niet lang wachten, gelijk uit het volgende verhaal van RENGERS blijkt. »Anno 1535 — zegt hij — was der wederdoeper loep vpt Sant inden Vmlanden, dar eener in eens buerenhuesz sich voor den Soen godes wthgaff, de anderde vor een propheet; vnde riepen, sla doot, moncken, papen, vnd alle ouericheit, want vnser coning de overicheit is. De propheet bevall alle geweer aff to leggen. TONNIJS KISTEMAKER ging vmt buren huesz de wacht to beseen. CORNELIES de Soen Godts vragede sijn moder, off se niet den soen godes hadde ter werlt gebracht? se ouerst sede: Ja wth angst. Dar was groten tholoep vnd mennichte, wth den Dam lepen de meesten darhen, leten doeren, vensteren, open; smeten alle goet wech, als offt se tho late solden komen. Vnde men had dan geseen een klein swart manneken inden drang des volckes doer dringen, dem Satan mit enen rechten vnd enen hanen voet, etc. so dattet versloech sunder groten vnrust" 3). Het kan dus weinig bevreemding wekken,

---

1) J. J. DIEST LORGION, *Verhandeling over Regn. Praedinius*, Gron., 1862, passim.

2) a. w., I, bls. 15.

3) *Kronijk*, I, 235.

dat de vreedzame Doopsgezinden met de Wederdoopers op eene lijn gesteld en voor de rust van den Staat gevaarlijk gehouden werden. Tijdens KAREL van Gelder werd dan ook reeds »alle uitheemsche luyden, de met eenigerhande nye Secte ofte Wederdoope besmet" waren, het verblijf in Groningen ontzegd, terwijl zij uit de Ommelanden eveneens, na driemaal beboet te zijn, in 1536 werden verbannen. Nadrukkelijk waarschuwde de Landvoogdes, bij missive van den 23 December 1538, voor hunne aanslagen, terwijl uit een dezen brief begeleidend schrijven des Stadhouders, van den 10 Januarij 1539 (beide onder onze bijlagen, 6 en 7) blijkt, dat de wederdooper »der de selsame figure hedde doen ontwerpen" verbannen was, en dat vermoedelijk eenigen hunner »vpt Schuetendeep vergadert, de gestalt van vwe grafte en befestunge bij nacht besichtiget en erfaren hebn" 1). Naarmate echter de Evangelische gevoelens in de Nederlanden meer ingang vonden, namen de maatregelen waarmede de Keizer ze hier, evenals in Duitschland, poogde te onderdrukken, toe. Aanvankelijk dacht hij het kwaad te zullen keeren, door een verbod van »diuersche quade, leelicke ende onnutte boecken, gemaickt ende gedruckt in vreemde landen." De boekverkoopers moesten een inventaris van hunne boeken, alvorens die te verkoopen, aan de Overheid, ter visitatie aanbieden; de daartoe strekkende plakkaten moesten alle zes maanden worden afgekondigd, omdat de vorigen »ten geprefigeerden tijde" niet waren gepubliceerd, zoodat de »vermadelide ende perverse" secten zich gestadig hadden uitgebreid. Men mogt de kinderen niet naar het gymnasium te Wezel zenden, omdat het zonder goedkeuring van den Paus was opgerigt en die streken met wederdooperij en andere secten besmet waren; de wederdoopers werden ten laatste met halsstraffen bedreigd, »die mans bij den sweerde ende de vrouwen bij den putte" 2). Zoolang men zich in stad en provincie rustig gedroeg, bleven

---

1) De verschillende stadsplakkaten en warfsconstitutiën tegen de doopsgezinden en wederdoopers deelt prof. DE GROOT mede, in zijne *Gesch. der Broederenkerk*, aantt., blz. 102 vv. en BLAUPOT TEN CATE, a. w., II. Bijlage I.

2) Zie de algemeene plakkaten, welke ook aan onze gewestelijke overheden gezonden zijn, van den 15 Febr. 1537; 5 April 1538; 22 Sept. 1540, bij SCHWARTZENBERG, II, 693, 718, 791. Den 30 Mei 1549 rigtte de Landvoogdes een schrijven aan den stadhouder, over de uitroeijing der secten, waarna ARENBERG den 5 Junij de herkondiging der vorige publicatiën gelastte. *Gron. archief*, 1549, no. 18, 19.

de keizerlijke plakkaten onuitgevoerd; de herdoopten werden alleen op halsstraf uit de stad en hare omgeving gebannen; in de Ommelanden ging men eerst in 1556 en 1557 tot strengere maatregelen over 1).

Ondanks het invoeren der gehate inquisitie, bij plakkaat van den 29 April 1550, waaraan eene lijst van verboden boeken was toegevoegd, stichtte FEITO RUARDI tenzelfde jare eene Hervormde gemeente te Groningen, terwijl vele verlichte pastoren te lande openlijk hunne gevoelens predikten. Toen echter na het midden der zestiende eeuw, vooral sedert de troonsbeklimming van PHILIPS, op hooger bevel, ook in ons gewest strenge maatregelen tegen de Hervorming werden genomen, bleken zij op den duur krachteloos te zijn tegen den volksgeest, die niet moede werd van strijden voor godsdienstige en staatkundige vrijheid en de zege behaalde, vóór dat de zestiende eeuw nog haar loop had volbragt.

Hiermede van de staatkundige betrekkingen van Groningen en Ommelanden afstappende, wenschen wij nog eenige oogenblikken stil te staan bij de bijzondere aangelegenheden der ingezetenen, gedurende het onderwerpelijk tijdperk.

Met betrekking tot hunne handelsnijverheid valt in de eerste plaats op te merken, dat koopen met het doel om te verkoopen tusschen de Eems en de Lauwers alleen mogt plaats hebben in de stad Groningen, die door een zamenloop van omstandigheden, over welke men elders breedvoerig vindt gehandeld, van ouds het regt van stapel bezat, terwijl het drijven van zoodanigen handel alleen geoorloofd was aan hen, die burgers van Groningen en leden van de *Hense*, d. i. de koopmansgilde, waren 2).

1) »Ende hoe wel Keys[n] Mat[e] Anno 1535 ende 1536 op ketterijen ende secten Placaten in den Vmmelanden gesonden heeft, so hebben dieselve nochtans nijet int' warck gegaen. ofte moesten Anno 1556 eerst bij den Abten, Praelaten, Hoeffliugen, Redieren, Richteren, Grietmannen (soe ick verstae) geconsenteert sijn, vmme bij statholder ende hoeffmans Mandaet den derden Decembris 1556 toe publiceren ende vmme toe draegen." RENGERS, *Politie enz.*, blz. 57.

2) »Dit is die Ordinancie de wij Borgermeistere ende Raad jn Groninghen bi consent onder swoernen Meent hebben bijgrepen, soodat nemandt na desen

De bewoners van de geheele Ommelanden moesten alzoo hunne handelsartikelen zonder onderscheid te Groningen ter stapel brengen, voor de leden der Hense, met welke vreemden alleen inkoopen konden doen; immers stonden koop en verkoop tusschen de ingezetenen onderling vrij, alsook de vrije uitvoer van koren, dat van buiten was ingevoerd. Een regtbank van koophandel, het *Gildregt* geheeten, was belast met de handhaving van dit handelsregt, dat in het *Oldermansboek* was omschreven. Dit collegie was aanvankelijk uit zestien, later uit acht leden zamengesteld, die uit hun midden een olderman en twee busheeren kozen, bij welke men zich ter verkrijging van het gild- en waterregt had te vervoegen. Verschillen tusschen schippers en kooplieden, over het vervoer van waren ontstaande, werden door het gildregt afgedaan, op de dagvaarding van den olderman, welke bij verloop van tijd voor de stedelingen door mandaten van den raad, voor de Ommelanders door mandaten der hoofdmannen plagt beteekend te worden.

Deze inrigting stond den Ommelanders altoos zeer tegen de borst en was mitsdien eene rijke bron voor velerhande twisten, vooral naar mate het gildregt zijn arm verder uitstak, want »de gronningers vnd olderman hebben sich noch van tijde al schandelicker vnd vnnaberlicker gestelt, nadat se rijcker vnd weiliger bij den Vmlanden geworden sint, niet alleen an copenschappen vnd handel der incomende vnd wthgaenden waren, dan oeck an visscherien op watten (en) diepen gestellet, vnde den gunstigen walverdeneden nabern vnd buntgenoten dat vnërhorlich is, der ampten vnd amptslueden meestendeels inden Vmlanden willen benemen vnd spolieren, — welck bij genen turcken of menschen gescheen ja gehoort is" 1).

Onder de heerschappij van het Bourgondische Huis trachtte het in de vorige onlusten zoo zwaar geteisterde Appingadam zich door den handel weder te herstellen. Groningen poogde dit zooveel immer mogelijk te beletten en het m. i. deugdelijke

---

daghe in Vreeslandt tusschen der Emze ende der Lauwerse kopenschap sal drijven, he en zie borger offte he en hebbe sijn buermalen ende sijn ghiltrechte ghewonnen van den Oldermannen. Datum anno domini M°CCCCXXXIX. *Oldermansboek*, I, 10." want van den ghemeenen coepman de stapell ende de hoghesten markeden van allen gueden van vreeslandt gheleghtt is te Gronighen.... *Aldaar*, II, 45.

1) Rengers, I, 245. Zie ook hierboven, blz. 95, aant.

marktregt van hare nabuurstad te vernietigen. Tot 1536 hielden de Appingedamsters tot 8 dagen voor St. Michiel hunne jaarmarkt, welke te niet ging, door dat de Groningers de hunne acht dagen verlengden, om »de damsters horen marcket to schande to maken" 1). Langdurige geschillen tusschen beide steden daardoor ontstaan, en ter kennis van de Landvoogdes gebragt, werden door haar, toen eene minnelijke schikking mislukte, ter eindbeslissing aan de hoofdmannenkamer opgedragen, hangende welk geding men zich moest gedragen overeenkomstig hare provisionele uitspraak van den 3 Augustus 1541. De ernstige wending, welke deze zaak nam, en de eindelijke uitspraak liggen buiten het tijdperk onzer beschouwing en zijn bovendien zoo rijk aan bronnen, thans op het archief te Groningen voorhanden, dat wij ons bestek verre zouden overschrijden, door dit onderwerp hier au fond te behandelen. Daar wij binnen kort ook een opzettelijk onderzoek naar de twisten over het stapelregt tusschen Groningen en Emden in dit tijdschrift met belangstelling te gemoet zien, meenen wij te kunnen volstaan met hunne vermelding in algemeene trekken. Bij bulle van Keizer MAXIMILIAAN I, van den 4 November 1494, hadden de Emders de bevestiging weten te erlangen van hun vermeend regt, waarbij alle de Eems op- en afvarende handelschepen verpligt waren de haven hunner stad binnen te loopen en de waren ter verkoop te bieden. Aan dit »regt der voorbijvaart" wilden de Groninger, Munstersche en Osnabrugger schepen zich niet onderwerpen. De Landvoogdes werd in de zaak betrokken, vervolgens ook de Keizer, die bij plakkaat van den 21 October 1545, alle Oostfriesche schepen, komende in de Nederlanden, ten behoeve van Groningen den twintigsten penning der lading, benevens *f* 25 van den bodem, liet afvorderen, tot straf voor de hinderpalen, welke de Emders aan de vrije vaart op den Eemstroom in den weg legden. Bij edict van den 30 Junij 1548, verleend op den rijksdag te Augsburg, zagen zij zich onder de zware bedreiging van »100 mark lotich goud" verboden de Groningers met tollen te bezwaren.

Welligt droeg de bescherming, aan de Hervormden in Oostfriesland verleend, en haar invloed op de godsdienstige denkwijze te Groningen er toe bij, dat de Emders te Brussel geen

1) t. a. p., bl. 76, 249; WICHERS, a. w., I, blz. 107.

steun vonden, zich den 6 October 1550 eene hernieuwing van het evengenoemde plakkaat van 1545 moesten getroosten en hun privilegie ten opzigte van Groningen alzoo niet konden handhaven 1).

De uitvoerhandel in dit gewest bepaalde zich hoofdzakelijk tot paarden, hoornvee, kaas, boter, visch en granen. Het monopoliestelsel kon echter geen levendigen handel en aanmoediging tot productie ten gevolge hebben, te minder daar de ingezetenen met kooplieden uit andere gewesten niet in onmiddelijke aanraking komen konden. De nadeelige invloed van een en ander op de welvaart van andere gewesten deed zich dan ook maar al te zeer gevoelen, getuige de klagte der Friezen, kenbaar gemaakt aan de Landvoogdes, terwijl zij in 1545 Leeuwarden bezocht, over het onbillijke, gelegen in de omstandigheid, dat zij niet in Groningen of de Ommelanden mogten koopen en van daar vrij uitvoeren, gelijk de laatsten in Friesland vrij stond »coepende ende vuerende all vry en onbelet vuyt dese Lande des hem gelieft, waer duer die gemeene Ingesetenen van dese Landen zeer benauwt worden in schlachtbeesten ende andere victuaillien." De Friezen vonden evenwel geen gehoor, want »om 't selue te verbiedene, soude van noode wesen, dat bynnen Vrieslant eerst geordonneert ware, alle goeden te bringen tot sekeren stapele, gelyck die te Groningen gebrocht worden, om gelyckheyt te houdene, ende, ten eynde dat de coopman soude weten, waer hy de coopmanschap vinden soude," zoo luidde het antwoord 2).

In dit tijdperk werd de handel tevens zeer belemmerd door de oorlogen des Keizers, gedurende welke alle verkeer met de vijandelijke staten afgebroken, en, wat Denemarken betreft, de Sond voor de op de Oostzee varenden gesloten was, waardoor de toegang tot eene belangrijke goudmijn bleef versperd. Bovendien werd de uitvoer van allerhande waren, kaas uitgezonderd, uitdrukkelijk en herhaaldelijk verboden, ten einde, zoo men meende, duurte en hongersnood te voorkomen. Ook maakte een tal van zeeroovers de scheepvaart onveilig, zoo zelfs, dat tegen den 23 Mei 1543 een landsdag te Leeuwarden is gehouden, om maatregelen te beramen »beroerende van

1) *Tegenw. Staat*, I, 367; FEITH, *de gildis Groninganis*, p. 23 sqq.
2) SCHWARTZENBERG, III, 73.

wederstandt te doen den zeeroevers" 1), die in 1554 nog onze Wadden onveilig maakten 2).

Onze gewestgenooten hadden in het onderwerpelijk tijdperk ook ruimschoots hun aandeel in verschillende volksrampen, zooals daar zijn: overstrooming, droogte, vee- en volksziekten. Van eene overstrooming van den Dollart in 1538, waardoor het dorp Wagenborgen zoo veel leed, dat men de spade op den dijk zette en de landen aan Groningen afstond, heeft ABEL EPPENS ons de herinnering bewaard.

EGGERIK BENINGA vermeldt eene zware overstrooming in Januarij 1542, welke gewis de aanleidende oorzaak zal zijn geweest van de aanschrijving van burgemeesteren en raad van Groningen, aan diegenen, welke landen *buitendijks* hadden liggen, tusschen Reide en Dallingeweer, tot het maken van den dijk, en van het mandement van de koningin-gouvernante tot het maken van dijken en hoofden in de Ommelanden; beide van dit jaar en op het archief te Groningen voorhanden. Dergelijke maatregelen, in 1543 genomen, verpligtten, onder meer, sommige dorpsbewoners in het Oldambt om den steen der oude kerken te Winschoten en te Oostwold met paarden en wagens tot herstelling der dijken te vervoeren. Twee jaren later, op den 23 November 1545, rigtte een hevige storm wederom groote schade aan, onder anderen, volgens BENINGA, in de Gaddingehorne, ten gevolge waarvan de stads regering met de ingezetenen van Borgsweer en Lalleweer over het plaatsen van »het hoofd" aldaar eene bijeenkomst heeft gehad 3).

Eenigen tijd te voren, in het najaar van 1544 en het begin van 1545, had een aanhoudende regen aan het zaaikoren veel schade toegebragt; ja, het bleef liggen, zonder te ontkiemen verrottende, gelijk BENINGA verhaalt, zoodat er een zoo dure tijd op volgde, als men te voren nog niet had gekend. Een paar ossen, die men anders voor 20 guldens plagt te koopen, stegen tot *f* 35 en *f* 40. »Eene koe de gantz geringe an to sehen was, 14, 15, 16 a 18 Rider, daerna, dat se vet vnd guet was. Een enter beest 4 oder 5 daler." Tot overmaat van alle rampen volgde nog een harde winter, acht dagen voor Kerstijd invallende en tot Maart (8 dagen na Matthias) aan-

---

1) t. a. p., blz. 23.
2) Stukken, *Gron. archief*, 1554, no. 15.
3) *Gron. archief*, 1546, no. 14.

houdende. Door een vloed van den 1 April 1554 zeer geteisterd, vorderden de Dollardsdijken wederom belangrijke herstellingen, die door de ingezetenen onder toezigt van den Drost gewoonlijk verrigt werden 1).

Zoo schreef men »de slappe neeringen in desen Landen" in 1551, op een landsdag te Leeuwarden, dan ook mede toe aan »de vloeden van 't solte water, daar mede de meestendeell van dit lant in den verleden winter beuloeijet ende beschadicht is, ende voorts den grooten last van dycken, wegen ende wateringen" 2). Eene langdurige droogte deed in 1547 den hooibouw geheel mislukken, weshalve de Stadhouder den uitvoer van hooi en stroo »als noch staende op ten velde oft dat naemaels gemeit of gepict sal worden" verbood 3). Gewoonlijk gingen zulke jaargetijden gepaard met of zij werden gevolgd door vele ziekten.

Zoo openbaarde zich in 1538 in Oostfriesland en zeer waarschijnlijk ook in deze streken »eene groote geschwinde krankheit; in den anfang quam se mit eener kolde, daer sloech dan de bloetgang to, men achtede de sulvige kranckheid der Pestelentie gelyck, jedoch sturven nicht veel luede." BENINGA, aan wien wij dit berigt verschuldigd zijn, heeft verder opgeteekend, dat het vochtig voorjaar van 1545 plaats maakte voor eene brandende hitte in den zomer, waardoor eene epidemische ziekte ontstond. »In dussen sommer is in *Oostfrieslant*" — zoo zegt hij — »und anderen landen de lucht so feninich und hittig gewest, dat dar van gar wenich lude untkamen, eder sint met de kranckheit beschwaert gewest, und nicht eenerley, dan na eenes ideren complexien. Den eenen quam de kranc-heit mit eene gresunge an, dan so balde de gresunge wer aver, mit eener groten hitte, de gemeenlich by den krancken in allen leden bleeff, dat men daer van nicht to vele schriven kan. De der complexion *Sanguinei* weren, schweteden iummer to dach und nacht. Ock wurden de patienten van der krancheit so misstalt, dat se anders nicht segen, als hadden se de gele sucht, edder ofte se in der daet verbrant weren. Summige achteden dit vor eene inwendige Pestilentie, itliche als de swetende sueke, eder dat *Engelsche Schwet* genoemet. In dat leste des krancheids quemen de weedage des hovedes, dar

1) Vgl. vooral STRATINGH en VENEMA, *de Dollard*, blz. 86 vv.
2) SCHWARTZENBERG, III, 233.
3) T. a. p., blz. 125.

to viel de eene by den anderen dale. Averst wo wol de kranc-heit feninich was, so sturven den noch daer in nicht vele luede, dan selden entginck eener dar uth ofte he krech de kolde. Dat beste *Remedium* dartegen was, dat men sick uth der lucht in de huesen unthielt, sus kunde men dat Febris nicht untlopen, dat eenen nicht lichtlich wulde verlaten."

Deskundigen meenen zoowel in de verschijnselen der ziekte van 1538 als in deze, het destijds heerschen van tusschenpoozende koortsen te moeten afleiden, welke zich ook nu nog niet zelden in dien vorm voordoen 1).

In één adem met de »vloeden van 't solte water" gewaagden de staten van Friesland in 1551 van »de sterfte van de beesten, die op veele plaatsen in Vrieslant geweest" was en zich mogelijk ook in de Ommelanden destijds heeft voorgedaan.

De maatschappelijke toestand van ons tijdperk geeft alzoo geenszins den indruk van eene groote welvaart, althans niet te lande. Daar nu met de vermeerdering van den rijkdom ook die der behoeften toeneemt, meenen wij geen voldoenden grond te hebben, om tot het heerschen van eene weelderige levenswijze in deze streken, waar men van het oude bovendien niet zoo ligt afstand deed, te kunnen besluiten. In tegendeel, wij gelooven met VAN KAMPEN, dat overdaad en prachtige kleeding meer bijzonder in Vlaanderen en Braband werden aangetroffen, terwijl men in Holland nog meer spaarzaam was 2). Wel waren er destijds te Groningen gilden van zadelmakers, lakenbereiders en goudsmeden, maar of zij in hun vak op de hoogte stonden, om weelde en smaak aan te kweeken, laat zich zeer betwijfelen èn wegens de bescherming aan het provinciaal fabrikaat verleend, èn den beperkten kring van ervaring hun bereid, door de inrigting van het gildewezen. Ofschoon ook hier afgekondigd, zal derhalve het algemeene plakkaat tegen de kostbare kleeding van den 27 Mei 1550, als een ge-

1) S. P. POPTA, *de morbis epidem., qui in urbe et regione Groning. etc., grassati sunt.* 1838, p. 28; H. REILINGH, *Over de in de prov. Groningen epidemisch geheerscht hebbende tusschenpoozende koortsen sedert de elfde eeuw.* Gron. 1858, blz. 22, 26.

2) *Verkorte geschiedenis der Nederlanden*, I, blz. 226. Voor de kennis van de weelde in de kleederdragt bij de Zuidelijken, heeft men eene hoogst merkwaardige en belangrijke bron in: *De seer wonderlijcke, schoone, triumphelijcke Incompst, van den hooghm. Prince* PHILIPS — *in de stad van Antwerpen, Anno* 1549, *duer* C. GRAPHEUM — *in 't Latijn beschr.* Antw. 1550, in welk werk de gebezigde kostbare stoffen tot in kleine bijzonderheden worden opgegeven.

volg van de mode der Zuidelijken, in deze streken geene toepassing gevonden hebben 1).

Immers werd daarbij aan ieder, hertogen, prinsen, markgraven, graven en ridders uitgezonderd, onder anderen verboden het dragen en gebruiken »van alle sorte van goude ende silvere laeckenen, van brocat, van gout ende ziluer bordueren, bortsels, frenyen, passementen, porfellure, ingewrochte wercken, gesmet gout, snoeren, canetillen, fluweel, sattijn oft taffetaff, gebarreert, gebroucheert, ghemingelt, bedeckt oft duertrocken mit gout oft siluer, ende andere gelycke ouerulоedichheden in clederen ende habillementen, als tabbaerden, mantels, cappen, paltrocken, koersen, wambeysen, mouwen, moukens, koerskens, coussen, noch oeck in de sadels ende garnituren van peerden," weshalve ook »allen cleermaeckers, cousmaeckers, borduerwerckers, hueren dieneren ende anderen, te scheppen, snyden, nayen, noch maecken eenighe acontrementen, noch warcken, bij desen iegenwoirdige ordonnantie verboden", opgelegd werd.

De weinige gegevens, welke wij uit ons gewest voorhanden hebben, doen ook niet aan eene zoodanige weelde bij de aanzienlijken denken, gelijk het plakkaat wil. Zoo vond ik namelijk, in een afschrift van het onuitgegeven doch bekende *Nobiliarium* van COENDERS, een tweetal aanteekeningen over bruiloftskleeding in de 17e eeuw, luidende:

1521. Troude Zondag na Jacobi Bernard Coenders zoon, Coert Coenders, wiens bruiloftskleren waren: Een zwart fluwelen wammes met een slichte bruine en lange rok, agter met een neerslag. De bruid: een bruine tabbert met wijde vergulden mouwen, gevoerd met camelot en 2½ el rood fluwelen laken, een bruine lakensche rok met zwart fluwelen lijsten.

1548. Zondag na pontiaen is er bruiloft gewest van Jr. Bonno Ausum en Abele Coenders. Hij had een zwarte camelotten mantel met zijden lijsten, een rood fluwelen wammes met een bruin fluwelen kolder en een rode broek, gevoert met taf; de 3de dag had hij een tonneyen(?) camelotten paltrok met een zwart zijden lijst, een zwart zijden wammes met een zwarte broek, met zwart taf gevoert en een stootdegen, waervoor hij had gegeven 76 rijders.

De bruitskleren waren een goudgelen camelotten rok met 2

1) Zie het hetzelve bij SCHWARTZENBERG, III, 208.

zwarte zijden lijsten en een bruine Engelsche tabbert mit 2 rode zijden lijsten en met zwart onder gevoerd, met 2 beslagen mouwen daar in en een gouden halsband van 10 lood; daertoe een beller gordel (?), dat 2 mael omging; een flitterde huive van 12 lood, met een groote paarlen cappe.

Daar ons op dit oogenblik andere bijzonderheden omtrènt de leefwijze van de bewoners van Groningen en Ommelanden ontbreken, achten wij het onnoodig hier in te vullen, wat dienaangaande van onze voorouders in 't algemeen reeds elders geboekt is 1).

Deze blik in de geschiedenis van ons gewest levert het bewijs, dat men in het tijdperk van KAREL V rust en vrede genoot, en dus in een oneindig gunstiger toestand verkeerde, dan onder de Saksische en Geldersche vorsten. Het beding, dat de Keizer alle oude regten en privilegiën zoude handhaven, stond echter aan de bevordering van eenheid in het provinciaal bestuur en de wetgeving in den weg; de strijdige belangen van stad en land bleven alzoo bestaan; de zucht van de eerste om over het laatste te heerschen voedde het wantrouwen en de ongenegenheid generzijds, zoodat een gemeen overleg, waardoor de banden naauwer konden worden toegehaald, tot geene gevolgen leidde. De vruchten, welke vrede en rust voor 't overige kunnen opleveren, schijnen nog geen welvaart te hebben gekweekt, daar de rampen van vroegere oorlogen, de druk van zware belastingen en de strijd tegen de elementen ze noodwendig verslonden.

Wij hadden gewenscht, in verband met het voorgaande, ten slotte nog één punt, thans slechts ter loops aangevoerd, afzonderlijk te behandelen, namelijk het bezoek van de landvoogdes MARIA aan deze noordelijke gewesten in 1545. De beschikbare ruimte verbiedt ons dit evenwel voor het tegenwoordige, weshalve wij aan dit onderwerp in eene volgende aflevering eenige bladzijden hopen te wijden, aan welke deze noodzakelijk tot toelichting dienden vooraf te gaan.

---

1) C. DE KONING, *de voorvaderlijke levenswijze en gewoonten hier te lands, tot aan het einde der 16de eeuw.* Haarl. 1810, blz. 189 vv.

BIJLAGEN 1).

I.

Georgien Schenck fryher to Tautenburch, Ridder van der ordene des gulden vliese Roemscher Key[r] Ma[t] Stadtholder generael van Vrieslandt en der lantscap van Ouerysell doen kondt also de erentfeste en houchgeleerde meister Rodolff mepsche der Rechten doctor en pastoer to Beem sich inder ergeuinge ende aencompst der stadt en omlanden van gro[n]. aen houchgenante Keyr. Mat. myt goeden willen en toeneigonge onderdenichlick ende getrouwelicken gedragen en bewesen heft, en deshaluen van Meynert van Ham en anderen beuelhebberen inden dam wt haet en ongonst aen synen huyse, eruen, guederen, oeck der kerck en gehele karspell van beem myt brant en Roeff groeten en vnuerwinlicken schaden aengedaen is en geleden heft 2), dat wy in statt en van wegen houchgedachten Keyr. Mat. den seluen mester Rodolff in vergeldinge en recompensatie sulcker siner getrouwicheit en geleden groeten schadens oeck om vorder getrouwe diensten de hij der Keyr. Mat. gerne doen en leysten will, gestelt, gecommittert, en versien hebbn, stellen, committeren en prouideren tot de prostie to loppersum, geuende hem in stat Keyr. Mat. volcomen macht en beuell de selue te moegen bedenen, administreren en bewaren myt allen vpcomsten, verffallen, decimen 3) en gerechticheit daer to staende en behoerende als dat van deuchdelicke older heer-

---

1) De volgende bescheiden berusten alle op het archief te Groningen in afschrift, in *Verzameling van Stukken*, deel 60.

2) Het verwoesten en verbranden van Bedum, door den Gelderschen overste MEINHARD VAN HAM in 1536, is behandeld in een fragment eener Kronijk, in het bezit mijns Vaders, en afgedrukt in den *Gron. Volksalmanak*, 1843, blz. 180, vv.

3) De vermelding hier van *decimen* of *tienden* onder de Proostdij van Loppersum kan ook tot staving en aanvulling dienen van hetgeen daarover gezegd is in deze *Bijdragen*, D. I, 220.

compst gebuert, waerop hy ons in stat Keyr. Mat. behoerlicke geloffenisse gedaen heft, ontbieden en beuelen daeromme van wegen der Keyr. Mat. den hoeftmannen bynnen der Stadt gro^s, voert allen en igelicken Redgeren, Richteren, ondersaeten en verwanten der Keyr. Mat. onder dese vorss. prostien gelegen geistlick en warlick dat sy den vorss. meister Rodolff mepsche de voergenante prostie rustelick en onverhindert laten administreren en gebruycken en dese onse commissie en prouisie onverbruecklicken holden en achtervolgen, daeraen gescheit der Keyr. Mat. en onse ernstlicke en gefellige meynonge, orkonde onss. eygen hantscrift en secreet de wy hyr onder vpt spatium deses onsses brieffs gestelt hebbn, en gegeuen in onssen veltleger tho Wyrdum den xviij^en dach Junij anno xvc sesendartich.

onderteykent

Tautenburch.

2.

Carolus, ... 1) omnibus et singulis nostras litteras inspecturis pariter et audituris Salutem. Cum ad notitiam nostram pervenerit prepposituram seu decanatum Ruralem de loppersum cuius collatio, prouisio et ordinaria dispositio ad nos tanquam dominum civitatis et patrie groeningensis pertinere disnoscitur ad presens vacare per obitum vel fugam seu Recessum cuiusdam de Riperda qui eundem obtinere solebatt, Nos volentes eidem preposituree de possessore idoneo prouidere eandem prepposituram cum omnibus juribus ac pertinencijs suis vniversis vt premittitur vacantem siue alio quovis modo etiam per alterius persone obitum decessum Resignationem liberam demissionem sive alias contulimus ac pleno jure dedimus dilecto nobis domino Rolando mepsche medicine doctori proutt eandem eidem tenore presentium conferimus donamus ac de eadem prouidemus dummodo alteri tempore dati presentium in eadem prepositura non sit jus quesitum Mandantes omnibus et singulis officiarijs alijsque subditis nostris vt dictum dominum Rolandum in

1) Wij hebben de titels van den Keizer weggelaten, dewijl het oorspronkelijk Hs. in den aanhef zeer beschadigd en defect is.

possessionem dicte preposituro inducere inductumque tueri et defendere velint, facientes eidem de fructibus prouentibus et redditibus predicte prepositure plenarie Respondere; in cuius rei testimonium presentes literas nostro sigillo muniri jussimus, datum in oppido nostro bruxellensi die decima Nouembris anno domini millesimo quingentesimo tregesimo septimo Imperii nostri XVIIJ°, Regnorum vero nostrorum castelle et ceterorum XXIJ°.

Per Imperatorem

Verreyken.

3.

Carolus diuina fauente clementia
Romanorum Imperator augustus.

Honorabilis Religiosi deuoti dilecti quum virtute consuetudinis antique et laudabilis ab nostris in imperio predecessoribus ad nos delate, et hactenus inuiolabiliter obseruate, nobis ad singulas abbatias, monasteria, hospitalia et alia loca pia personam nobis gratam ad obtinendam in eadem abbatia, monasterio seu hospitali prebendam laijcalem nominare et presentare seu preces nostras pro eadem persona dirigere liceat, Idcirco pro obseruantia huius inueterate consuetudinis vobis fidelem nostrum hermannum bekynck nobis gratum et hac eleemosyna dignum et egentem nominamus et presentamus his nostris literis et preces nostras ad vos pro illo dirigimus, Vos benigne adhortantes et requirentes vt ipsum hermannum ob reuerentiam huius nostre presentationis et accedentibus his nostris diligentibus precibus in monasterium vestrum recipiatis et admittatis eundemque ibidem honeste inter teneatis dando et dari faciendo ei alimenta, cibi et potus ac indumenta necessaria eumque tanquam ad petitionem nostram admissum et in monasterium vestrum receptum benigne et honorifice tractetis et ita in omnibus commendatum habeatis vt sentiamus has nostras preces ad huiusmodi prebendam laycalem a vobis reuerenter susceptas et admissas fuisse Quod erga vos in omni occasione gratia et benignitate nostra recognoscemus, Datum in oppido nostro

Brvxellis die XVIII mensis septembris anno domini M. D. XLV imperii nostri XXV et regnorum nostrorum XXX.

Onder vpt spatium stondt gescreuen, Carolus.
Noch onder gescreuen J. bernburger.

Vp den Rugge stondt gescreuen, Honorabili Religiosis deuotis nobis dilectis N. abbati et conuentui de Wittewerhem patrie Groningen.

4.

Marie, bij der gracie godts, Coninginne douaigière van Hongrien, van bohemen, etc. Regente vn gouuernante.

Eerbare Ersame lieue besundere; Also den welgeboren ende Edelen heren georgien schenck, vryher tho Tautenburch en heere to Wedde en van Westwoldingerlandt, Ridder vanden ordene des gulden vliese van wegen Key. Mat. onses heren en broeders, gouuerneur van der Stat en omlanden van groeningen nyet gelegen is, ouermits die Regieringe, die hye oic heft van wegen hoochgedachte Key. Mat. ouer de landen van vrieslant en ouer oueryssel dagelix bij v te wesen om de justicie vanden lande en anderen, dat tot nutt en weluaren der selffde van noede is te helpen vorderen, En dat zyne Ma[teit] daer in wall heeft willen versien, Soe heeft deselue, die selue syne Mat. duer menichffoldige getrouwe diensten erfaren: hebbende de experientie, wysheit, getrouwicheit en nerstigheitt van heeren gerard mulert, Riddere en syne Mat. Raedt, den seluen geordonneert tot synen lieutenant en ouerste hoiftman in de vorss. Stat gronyngen om aldaer te commen en syne Residencie te holden, mit toeegginge onder andere hem gedaen, dat hye sall moegen woenen int hues dat ghij sampt die omlanden tot proffyte synder Mat. aldaer bynnen de vorss. Stat worden bouwen, En alsoe tselffde hues noch ongebouwet is, en dat de vorss. mulert seer corts myt syn gesin daer bij v dunckt te wesen, Soe is onse guetlick en ernstelich gesinnen, dat ghij hem van een gelegen en bequaem huys bynnen de selue Stadt vorsien willen, ter tyt toe dat t huis van Keyr-

Mat. gebouwet sall syn, daeraen sult ghy syne Key. Mat. en oick ons sunderlinge geuallen doen. Erbare, ersame lieue besondere, onse heere god sij myt v, gescreuen toe bruessell den lesten dach van september xvc xxxviij.

Marie.

Verreyken.

Den Erbaren Ersame onse lieue besundere, den burgremestere Raedt hoiftmannen, boumeestere ende gyldmeestere der Stadt Gronyngen.

5.

Georgien Schenck, ffryher to Tautenburch, Ro[r]. Keyr. Mat. Stadtholder general in vreeslant en der landen van ouerysell.

Erbare wyse vorsichtyge lieue besondere, vwe schriften hebn wy vntfangen, en daer vuyt verstaen, wie dat sich etlicke lantsknechten aldaer imlande vp de cloesteren vp de gaerde leggen en ergeuen en sich laten hoeren dat wy hem luyden sulx veerthien dagen gegunt en tho gelaten solden hebn, wie dan vwen brieff vorder vermelt, etc, daerup geuen wy v guetlicken te verstaene, dat de selue lantsknechten ons grotlicken onrecht doen, en de waerheit daerynne sparen, want hadden wy hem sulx to gelaten, tselue solden wy v voer henen well verwittiget hebn, Soe gy dan onses gueden Raedts hier ynne begeren t weten, dunckt ons geraden, èn sien voer guet aen, dat gy by de hoeftluyden terstondt een mandaet laeten wtgaen en gebieden dat sij vertrecken, Indien sy sulx neet doen wolden: en neet starck noch groet van getall synnen, moegen gy wederomme een nijwe Roede Roye, als Jonge Roloff, oprichten, en den seluen myt lueden starcken, om de cloesteren en anderen huesluyden te visiteren, en de genen de gewalt doen alsoe te corrigeren, dat een ander exempell daeraen mach nemen, dan in geuall sy soe sterck weren, dat jonge roloff nyet wtrichten en konde, soe wilt ons sulx ylent verwittigen, willen wy met v samentlicken anderen raet nemen op dat die cloesteren en huesluyden bescharmpt en onbescha-

dyget sullen blyuen, taelue wy v alsoe inden besten tho kennen geuen, hyr myt god beuoelen, datum vp Cofforden den xxj[en] octobri, anno etc. xxxviij.

Tautenburch.

Dem Erbaren wysen voersichtygen onsen lieuen besonderen Burgermeisteren, Raedt en hoeftmannen der stadt ende Ommelanden van Gronyngen.

6.

Marie by der gracien godts coninginne douagière van Hongryen, van bohemen, etc., Regente.

Lieue beminde, soe wy verstaen, dat de herdoepers, bysondere de ghene de vande zwerte geesten syn, niet en cesseren alle wegen te soucken om eenige plaetsen in to nemen, namentlick die Stadt groeningen aldaer syluyden en in groeningerlant oft daeromtrent hen laeten duncken te hebben eenige van huere complicen scryuen daeromme yegenwoordelyck aen v ten eynde dat gy sorge draecht en hyr tegens houdt en doet houden goede wake bij dage en nachte doende de voorss. heerdoepers en huere complicen aentasten om daer oeuer strenge justicie gedaen te wordene ten exempelle van anderen en sulxs dat de schade en d inconuenienten die ghijluyden en tgeheell landt daer by lyden soudt verhuet moegen blyuen, lieue beminde, godt sij met v, gescreuen te bruesselle, den xxiij[en] dach van december, anno xvc xxxviij.

Marie.

Verreyken.

Onsen lieuen beminden, die burgermeister, Hoofftmannen, boumesters en Raedt der Stadt Gronyngen.

7.

Georgien Schenck, fryher to Tautenburch, Ro^r. Keyr. Mat. Stadtholder general der landen van Vrieslant, Ouerysell vn gron.

Ersame wyse voersichtige lieue besundere, wy hebn onlanx ontffangen vwen breeff, en daer wt verstaen, dat gy den wederdoeper der de selsame figure hedde doen ontwerpen, na de examinatie en pynlicke versoeckinge vanden scharprichter wtter Stadt en omlanden na gewoenten vwer publicatien gebannen hebt. Des wy ons van wegen hoichgedachter, Keyr. Mat. vp huer Mat. ordonnantie oeck der heren commissarien en onsen lesten affscheit anders tot v versien en gemeent hadden, gy wurden denseluen wederdoeper aen den lyue vermoegens sulcker ordonnantie en affscheit gestraeft hebn. Nu sin wy wederomme bericht, wie vp den IIJ^en dach deser maent enige luyde in der voerstatt genoempt vpt Schuetendeep vergadert, de gestalt van vwe grafte en befestunge by nacht besichtiget en erfaren hebn (als men secht) van welcken luyden gy drie manspersoenen gefenckelick soldt hebn laeten vpnemen, de wyle wy nu van diuersen oerden en plaetsen trefflicken gewaerschuwet worden, dat dese secte sich wederomme begint te reppen en allerley anschlege voer handen hebn (weshaluen van noeden is by tyds hyrynne nerslicken te versien, Gesinnen en begeren wy van wegen hoiehgenanter Keyr. Mat., dat gy de vorss. gevangen scharplick doen versoecken en examineren, wes voernemens en menonge sy sulcke besichtige gedaen hebn, oeck wat persoenen sij meer kennen, de van huerer secten syn, Insonderheit, de inden landen onder onsen Regiment geseten syn, en ons huer confessie ouerschicken, En soe vern gy befunden, dat sy van deser nyewen secten sin na vermoegen Keyr. Mat. ordonnantie an den leuen doen straeffen, en de olde ordonnantie by tyden des ffursten van geller van desen saken ingesett, affstellen, en v reguleren nae den schriften van onser genedichster vrouwen der Coninginnen Regente etc., de wy v hier neffens to schicken, vpt dat huer Con. Mat. gebuerlicke gehorsamheit vwer regieringe en executie van iusticie in dyt stuck spueren, en vermits onachtsamheit en negligentie van noittrufftiger correctie deser secten der Keyr. Mat. en v en anderen Keyr. Mat. landen en ondersaeten geen

ander, onraet en Inconuenient en wedersake, dan in alles goede touersicht tot vrede en walffaringe van stadt en ommelanden gedragen werde als wy ons des in stat Keyr. Mat. genslicke tot v verlaten, wy verstaen oeck dat gy jonge roloff mit etlicke burgeren wtgeschickt soldt hebn, om enige wederdoepers en andere moetwillige bouen te soeken, In dien tselve alsoe is: begeren wy dat gy ons scriuen wes hem wederffaren en sij wtgerecht hebn, god almechtich beuoelen, datum to lewarden, den IX^ten^ dach Januarij anno etc. XXXIX.

Tautenburch.

Den Ersamen wysen voersichtygen onsen lieuen besunderen burgermeister Raedt vn hoeftmannen der Stadt gronyngen.

8.

Marie by der gracie godts, coninginne douaigière van hongrien, van bohemen, etc., Regente, etc.

Lieue besundere, Wy hebn yegenwoordelick vntffangen brieuen van den Keyser onsen heere en brueder, Inhoudende hoe dat syne Mat. gesloeten en gedeliberert es herwertsouer te commene, nemende syn passagie te lande duer vranckryck, sulx dat wy verhoepen syne Mat. bynnen korten dagen alhier wesen sall, daraff wy v vor goede nyenmaren well hebben willen aduerteren, Ten eynde dat gy generaell processie doet gaen myt bedingen en andere verdienstyge wercken op dat godt almechtich den persoone van onsen vorss. here en brueder in gesontheid sparen en hem in syne saken voerspoett verlienen wille, lieue besundere, god sij myt v, geschn te bruessele, den IIJ^en^ nouember XVC XXXIX.

Marie.

Verreyken.

Onsen lieuen besunderen, den burgmeesteren Raedt, hoeftmannen, boumesteren ende giltmesteren der Stadt gronyngen.

9.

Georgen Schenck ffryher to Tautenburch, heer to Wedde vn Westerwoldingerland, Ro^{r}. Keyr. Mat. Stadtholder general der landen van vreeslant, ouerysell vn Gronyngen.

Erentfeste ersame wyse vorsichtyge, lieue besundere Wy schicken v hier neffens een brieff aen v holdende ons tho gesant by vnser genedichster vrouwen der Co^{r}. Mat. Regente, vnses vermoedens van Keyr. Mat. reyse durch ffranckryke en ankompst in syner Mat. nederlanden vn tot dien eynde te holden processie generael, Godt almechtich te bidden om verleninge goeder voerspoediger reyse, waeromme wy van huer Mat. wegen gesinnen vn begeren dat gy alsulcke processie bynnen der Stadt gronyngen en den omlanden laten publiceren vn holden als wy ons des tot v versien, hyr myt godt almechtich bevoelen, datum tho vollenhoe den xvi^{ten} dach novembri, anno etc. xxxix.

Tautenborch.

Den Erentfesten Ersamen wysen vursichtygen vnsen lieuen besunderen Burgemeister Raedt vn den hoeftmannen der Stadt Gronyngen.

10.

Maximiliaen van Egmondt, graue toe Bueren vn tho leerdam, heer tot Isselstein, cranendonck, sinte martensdyck, etc. Stadtholder general Keyr. Mat. van vrieslant, oeuerysell, gronyngen vn der omlanden, etc.

Erentfeste erbare Ersame wyse vn vursichtyge lieue besonder, Nachdem Keyr. Mat. onse alre genedichtste heer ons nu synre Mat. apene breue van mandate tho geschickt heft, belangende den knechten soe sich nu aan lesten bij desen landen

van oeuerysell versamelt moegen hebn, synre Mat. ondersaten allenthaluen te verbieden, daer. neet by to lopen, oeck dee daer by weren daer van te trecken, by sekeren penen, beuelende sulx te doen publiceren woe gy dan in deser ingelachte copie des seluen Mandaets breder t verstaen hebt, see begeren vn neet des te mindere gesinnen wy van Keyr. Mats. wegen, dat gy inhalt desseluen vorss mandaets dat doet publiceren vn wtropen bynnen der stadt vn omlanden van gronyngen vorss, opdat nemants voert meer by den vorss hoopen knechten en trecke vp de penen inden mandate begrepen vn des en wilt in ghenen gebreke wesen. Gess. toe deuenter den i[esten] dach iunij anno xvc xl.

onderteyckent, Maximiliaen d'egmont.

Superscriptie.

Den Erentfesten erbaren, Ersamen, wysen vn vursichtygen onsen lieuen besonderen burgermesteren, Raedt vn hoeftmannen der Stadt en omlanden van Gronyngen.

Bij den Keyser.

Onsen lieven en getrouwen Neue en Stadtholder generael van vrieslant, ouerysell en gronyngen, de graue van bueren, saluyt. Alsoe t onser kennesse gecommen is, dat sekeren hoep heerloese knechten hen vergaderen omtrent de frontieren van onsen lande van ouerysell, en dat enige van onsen ondersaten derwars getoegen syn, gelyck andere noch dagelicx hen voegen te doen tegens onsen verboden en ordonnantien hier voer maels gepubliceert, t welck ons neet te lyden staett; soe ist dat wy v ontbieden en beuelen, daer tho committerende by desen dat gy van stonden an, doet publiceren en vuytropen al omme bynnen vwen gouvernemente daer men gewoentlik is publicatie te doene, van onser wegen, scharpelick gebiedende en verbiedende dat nemants van onsen ondersaten van watt state, qualiteit ofte conditie hij sij hen en ververdere by den vorss hoep knechten noch elders inden dienst van vremden ffursten, heren off steden te trecken sonder onsen orloff en consente. En dat de ghene de alrede by den seluen hoep syn, van daer scheyden en wederkeren ter plecken van huere Residentie bynnen acht dagen na de publicatie van desen op de pene an lyff en guet gestraffet te wordene. En ter onderhoudenesse

van onsen vorss ordonnantie en verbott procedeert en doet procederen tegens den ouertreders by executie vanden vorss pene sonder ffaueur simulatie oft verdrach. En des te doene geuen wy. v volkoemen macht auctoriteyt en sonderling beuell by desen, ontbieden en beuelen allen onsen Rechteren, Iusticieren en officieren dat sy u dit doende ernstlick verstaen en obedieren: want ons alsoe gelieft; gegeuen in onser Stat van antwerpen, onder onsen contresegell, hyrvp gedruckt, In placcate den XIIIJen dach in meye anno XVC veertich; onder staet gescreuen, by den keyser in synen Rade, En by den Secretaris Verreycken.

11.

By den Keyser.

Lieue beminde, Alsoe wy onsen Lieuen en getrouwen burchart van Westerholt onthouden en gecommitteert hebben in den staete en officie van Lieutenant en eerste hoeftman van onsser statt ende lande van gronyngen soe tott voerderinge van den justicie als tot Ruste ende weluaert van v en anderen onsen onderdanen aldaer, Es daeromme onse gesinnen en ernstich beuell, dat gij den seluen burchartt ontffanght en accepteert voer lieutenantt en eerste hoffman van onse vorss Stadt en lande van gronyngen, en ouer sulck hem doet eere en Reuerencie bewysen en Inde saken tsynen laste staende hem behulpich en gehoersaem wesen navolgende onsen breuen van commissie hiervp geexpedieert, Soe wy ons des tot v gantz toe betrouwen, Lieue beminde, godt sy myt v, gescreuen in den hage den XXVIIJsta dach Julio XVC XL.

Carles.

Verreyken.

Onsen lieuen beminden, de hoeftmannen van onser Stadt van Gronyngen.

12.

Weerdyhen Erentuesten Erbaren wysen vn vursichtygen Insunders gunstyge gúede vrunde, Nachdem zekere schaeren vnde versamelongen der knechten (als ick van glofflicken luyden verstae vn bericht weerde) vurhanden muegen zyn, vn der haluer de hoichweerdyge her Bisschop tho Munster vn Osnabrug etc. vn de Edell vn wolgeboern graue toe benthem, etc., vytt wolmeynuch ontsloeten vn ouerkoemen syn, die seluigen knechten in oeren G. landen vn gebieden neet willen gestaden spatieren te laeten, Mijt begerten solchs oeren G. hanthauett hulp vn bystantt van diesen lantschappen gedaen worde, darvmb willen v: E: en L: eyn sonderlich neerstich opsicht dragen, vn daertho in besten verdacht syn, gelick deseluigen als gy wolwysen vn vorsinnigen in gelicke vn meer dingen woll toe doen weten, wilchs ick gueder meynungk neet heb konnen verhalden v: E: vn: L: de god almachtich lange tyt gewaren will, geschn vullenhoe, postridie presentationis marie virginis, anno etc. XL.

Borchart van Westerholte.
lutenant tho Gronyngen vn drost
des landes vullenhoe.

Den weerdygen Erentuesten Erbaren wysen vn vursichtygen borgermeisteren vn Raidt, sampt prelaten vn hoefflingen der Stadt vn Ommelanden van Gronyngen, mynen insunders gueden vrunden tsampt vn besunders.

13.

By den Keyser.

Lieue en getrouwe, Alsoe wy yegenwoerdelick bescreuen en ontboden hebben, de staten van allen onsen landen en heerlicheeden van herwertsouer alhier bynnen deser onser Stadt van bruesell opten XXVJ^en^ dage der yegenwoordyger maent, soe ordineren en beuelen wy v, dat gy den prelaten, houelingen en Regierders van onse Stadt van Gronyngen en gro-

nyngerlant van stonden an bescreift en vergadert en denseluen van onsen wegen ordinert, dat sij luyden huere gedeputeerde in goeden en competenten getale bij ons schicken, preciselyken ten dage en plaetse voerscreuen, om te aenhoeren en verstaene tgene wes wy hemluyden en den vorgen. anderen staten in onse yegewoerdicheit sullen doen seggen en verclaren, mitgaders d' ordene en regule de wy duncken te stellen in onsen vorss landen tot gemeyn ruste, welvaert en proffyt van dien, En indien v neet doenlick en es, de vorss staten te vergaderen, soe sult gij deputeren eenige houelingen en anderen van onser vorss Statt gronyngen an den vorss dage by ons te commen, dewelcke thueren wedercompste den vorss Staten van alß goet rapport doen sullen, en des neet en laett. lieve getrouwe, godt sij myt v, geschn te bruesell, den IXen dach September 1540. Charles. onderteyckent durch den Secretarium Verreyken; superscriptie: onsen lieuen en getrouwen lieutenant en eersten hoeftman van Groningen burchart van Westerholt.

14.

Mijn vruntwillich dienst vuran achtparen vursichtygen Ersamen vn wysen besunders gunstige guede vrunde, juwen Ersamheid vn l: geue ick in statt myns lieuen vaders, des drosten, etc. vn synen affwesen guetlicher meyningk the erkennen. Nachdem v Ersa: vn l.: breiff (den ick van wegen myns vaders vpgebroken vn gelesen) vermeldet vn nabringht, soe iechtwes in Keyr. Majts. breue an mynen vader holdend wtgedruckt, daeran v Ers. en l. gelegen were, dat men v Ers. vn l. tselue woldt mededeylen vn verwittigen, dwyell dan nu mijn vader etlicker syner ander noetdrufftygen geschefften haluen diszmals wtlendich tdoen heft, alsoe dat he eigener personen diese sach nicht wtrichten vn beschicken mach, Is daerum van syner wegen myn dienstech bede vn guetlich begeren, v Ersa: en l. willen sich so uill bemohen vn van wegen myns vaders etlicke van der voernoempsten bynnen v E. en l. Stadt vn vmlanden in genoichsamen getale eerstendages vn vnuertoglick deputeeren vn verordenen, de wylcke tho bruesell by Keyr. Mat. luit hyr by verwantet collatio merten copien eigentlich opten XXVJen dieser gegenwordyger

maent erschinen moegen, vn sich aldaer ffijnden laten, vm anthohoeren vn to vernemen de meynungk daerynne wtgedruckt, des wy vns tot v Ers.: vn. l.: also tho geschèen guetlich vertrosten, vn waer myt ick v. E. un l. dienst vn vruntlichen willen wederumb ertziegen mocht, erbiede ick my daer tho hyr myt gantz willich vn bereyt, der almechtiger ewiger godt will v Ersa. en l. lange salich vn gesunt bewaren, geschn Vullenhoe, am dage lamberti ēpi, anno etc. xl.

Herman van Westerholt, in affwesen
vn van wegen des drosten, etc.
Herman van Westerholt vnderteyckent.

Dem achtparen vursichtygen Ersamen vn wysen borgermeisteren en Raedt der Stadt gronyngen myt sampt den hoeftmannen van wegen Ro^r. Keyr. Mat. mijnen besunderen guede vrunden.

15.

By den Keyser.

Onsen leuen en getrouwen Neue, Ridder van onser ordene ende Stadtholder generael van onsen landen van vrieslandt, oeverysell en Groenyngen, de graue van bueren Saluyt en dilectie.

Alsoe t' onser kentenisse gekoemen is, dat voele en diuersche vagabonden en leechgangers dagelixs verkeren en deuersche plaetsen en quartieren aldaer sy luyden hen vergaderen en starck maken om den armen huesman vuyt te terren en andere ouerlast en beswaernissen en excessen te doene, Twelck ons neet tho lyden en staett, Soe ist dat wy, willende daerynne verseen, en om andere Redene en consideratien ons daer tho mouerende, v ontbieden en committeren by desen, dat gy ter stontt en sonder vertreck doet publiceren en kundygen alumme bynnen de limiten van vwen gouvernemente ter plaetsen, daer men gewoentlick es publicatie en wtroepinge tdoene, En van onsen wegen seer scharpelick verbeden en beuelen, dat nemant van wat state oft conditien hij sij, hem en ververdere the

gane oft hen te vindene in enyge vergaderingen van voetknechten oft vagabonden, van wat name dat sij luyden syn, noch hen luyden te begeuen inden dienst van enyge princen, heren oft gemeente, wye dat sy oock syn, op de peyne en verbuerte van lyue en guett, Ten sij dat sij luyden daer aff hebben breuen vn oerloeue en consent van den officier van der plaetsen van huer luyder Residentie, den welcken officier wy verbeden sulcke breuen van consente te geuen sonder onsen oerloff en consente, off den vwen, op de peyne van priuatie van huer luyden officien tverbueren, d'amende van hondert karoly gl. telcker reyse, dat 't selue gescheen soude, en voerts arbitralick gecorrigiert te wordene. Weluerstaende, dat yndien ons belieffde ennich orlochvolck te doen onthouden en annemen, ten slage van de tromme eyn oft anderssins, dan en yegelick hem sall moegen doen inschryuen vnder sulcke capiteynen, als daer tho van onsen wegen geordonnert sullen wesen, En waert sake dat vnder t dexell van dyen oft anderssins enyge van onse ondersaten neet hebbende de vorss breuen van oerloeue en consente gingen en hen begauen inden dienst van enyge princen heren oft gemeynte en hem luyden vonden In vergaderingen vanden vorss voetknechten oft vagabonden boeuendyen dat sy verbueren sullen de vorss peyne van confiscatie van lyue en guett soe vorss is. Wij ordonneren en beuelen dat huer luyder wyffs en kynders, indien sy enyge hebben, gebannen sullen wesen wt onsen landen en heerlickheden van harwarts ouer, sonder nommermeer daer ynne t moegen koemen, op peyne arbitraelle. Beuelende allen wethouders dat sy hen reguleren navolgende dese onse ordonnantie sonder ffaueur offt dissimulatie en sonder te veranderene, altererene offt modererene de peynen en pugnitien vorss, op de pene dat wy tselue vp hen sollen doen verhalen en hen doen corrigieren ten exempele van allen anderen en tot onderhoudenisse van onse yegewoerdyge ordonnantie en verbott, procedeert en doet procederen tegens ouertreders by executie van den peynen vorss, sonder ffauoer, simulatie off verdrach, des te doene myt sonderlinge beuell, ontbieden en beuelen allen onsen Justicieren officieren en ondersaten, dat sy v dyt doende ernstlicke verstaen en obedieren want ons alsoe gelieft, gegeuen in onser Stadt van brugge, onder onsen contresegell hyr op gedruckt in placate, den xxiij^en^

dach van nouembre int iaer vyfftynhundert een en veertich.

noch vnderteyckent
Verreyken.

vnderteyckent
By den Keyser
yn synen Rade.

16.

Eerwerdyge vaders Edele lieue besunder wy hebbn onlanx verstaen dat Ghylieden tonser comtemplatie en deffencie van den lande van vrieslandt, en van v zeluen willichlick geconsenteert hebt t onderhoudt van sekere venkens knechten over den tyt van eender maent naestkommende, daeraff den solt 1) Ingegaen ende begonst is den xx[en] oft xxi[en] Julij last voergangen, daeroff wy v guedelicken bedancken, en gemerct dat den tyt van den seluer seer corts expirert en verstricken sall, Sonder dat de selue knechten tot noch toe luttel off geenen dienst gedaen hebn en nyet lange by den anderen geweest, waere gescapen, In dyen sij geen vorder onderholt en hadden heuren dyenst te verlaeten en by dien t geldt henlieden gegeuen verloeren en t landt onbeschermt te blyuen, waeromme en dat die Keyr. Mat. onse heere en brueder als nu In persoene myt groten getale van Ruyteren en knechten, groot geschutt en andere munitien van orloge gecommen is tot opte frontieren van den lande van Cleve en gulick, berett te treden Inde selue landen, En ouermits de groete en onuerdragelicke andere lasten de zijne Mat. ouerlange, ouermits die orloge ende anderssins gedragen heeft, en noch doen moett, nyet well gelegen en is den cost daervan te moegen dragen, Soe is onse ernstlich versoeck aen v lieden, dat diess gemerckt, zunderlinge dat t' zelue tendeert tot weluaeren en deffensie vanden lande, en v seluen, ghy dese reyse v lieder, luedt boeuen verhaelt, noch continueren en verlingen wilt voer eenen gracelicken tyt van twee oft drye maenden, oft emmers soe lange als dese yegenwoerdyge saison, en dat men t velt houden mach dieren sall. In twelck doende, ghy zijnen Keyr. Mat. en ons genamen dyenst doen sult, daervan wy nyet en twyfelen synen

1) Solt=soldij.

Mat. In tyden en wylen goet bedincken aff hebn sall, om tselue In goeden manieren te verschulden.

Eerweerdige vaders, Edele lieue besundere onse here godt zy met v. Ghescreuen t' antwerpen, den xvi^{en} In augusto 1543, aldus onderteyckent: Marie, deselghen 1) ende opgescreuen: Den eerweerdygen Edelen onsen lieuen besunderen, de prelaten, Ridderschap, burgermesteren en Raidt van den Stadt en omlanden van gronyngen.

17.

Edele welgeboren lieue en beminde Neue, alsoe nu onlancx bynnen der Stadt van Spiers zekere tractaet gemaeckt veraccordeert en gesloeten es tusschen den Keyser onss heere ende brueder zynen landen en andere ondersaten ter eender, en den gekoeren coninck van dennemarcken, hertoge van holsten (etc.) ter ander zijde, Soe ordineren en beuelen wy v, dat gy den vorscreuen Tractaet doet verkundigen en vuytroepen, na volgende tbillet hier inne besloeten, procederende tegens douertreders by executie vanden peynen daer tho gestelt, sonder des te laeten. Edele welgeboren lieue en beminde Neue god sij mit v, geschreuen te bruessel den xii^{en} dach van Junio 1544.

Marie.

Verreyken.

Den Edelen waelgeboren onsen besunderen lieuen Neue den Graue van Bueren, stadtholder van vrieslandt, oueryssell ende Groeningen.

18.

Men laet weten van wegen des Keysers onsen alder genadichsten heere, dat by Tractaet gemaect tusschen zyne Mat. en den duerluchtigen hoochgeboren furst, de gecoren coninck van dennemarcken en noirwegen, hertoge van sleeswyck en holsten (etc.) henne landen en ondersaten, es geseyt, gesloeten en veraccordeert, dat d ondersaten van beyden princen moegen

1) Lees: Desplegheem.

vry en onbehindert te water en te lande hanteren de landen van beyden princen en aldaer huere coopmanscape doen, gelyck sy in huere eygen landen en onderdanicheyt doen zonder te worden beschadicht in eeniger manieren, waromme men verbiett van syne Ma[teits] wegen, dat nyemant van wat state oft conditie hij sy hem veruoirdere voortaen dondersaten vanden voorss. gecoren coninck te beschadigen oft buuten Rechte te traueilleren op de peyne de de contrarie dede dairaff gestraft te wordene als van gebroken vrede.

19.

Marie by der gracie godts coninginne douaigiere van hongryen van bohemen etc. Regentes

Lieue besundere, wy laeten v weten dat naedien de Keyser onse heêre en brueder de Ryckdach tot spiers gehouden en aldaer diuersche zaken gehandelt heeft ten weluaren, nutt en ruste van kerstenryck, En zedert onder zyne gehoorsaemheyt gebrocht en gereduceert de Stadt van luxembourg by den franchoysen geoccupeert zyne Mat. vertrocken en alsus In eygene persoone to velde gecommen is mit eene groote heyrcracht van oorloochsluyden te voete ende te peerde, geschutt, municie en andere gereescap, In wille ende deliberatie voorts te treckene tegens den Coninck van vranckrycke, de welcke postponerende de vreese godts hebbende alliancie gemaect mitten Turck, gemeyn vyant van onsen heyligen kersten gelooue, heeft zonder voirgaende ontsegh zoo onrechtueerdelycken en boeselycken begonst en aengenomen deze yegenwoirdige oorloge, de welcke aengaet nyet alleenlycken zijne Key. Mat. en synnen coninckrycken en erfflanden Maer allen kerstene princen Ende duer godts hulpe hem te employeren om den vyandt totter redelicheit te bedwingen en doen commen ten eynde dat de miserien en Inconuenienten spruytende vuijt de oorlogen cesseren en kerstenryck In Ruste eendrachticheit en peyse gestelt mach wesen, En want alle victorien procederen duer godts wille en dispositie soe verzuecken wy v erstelyck dat gy alomme bijnnen vwen bedryue en jurisdictie doet gaen processie generale en solempnelle elcke weke op zulcken dach als daer toe bequaemst wesen sall, mit bedingen allmoessene en andere ver-

dienstige en duechdelycke wercken, op dat onse heere godt duer syne goedertieren gracie den Keyser bewaeren en hem zulcke voerspoett en victorie tegens zyne vianden verlenen wille, dat daer vuyt eenen goeden vasten peys In kerstenryck navolgen mach ter eeren godts, Ruste en weluaert van allen kerstenen menschen, En dat de vorss. processien gecontinueert worden, zoe lange zyn Key. Mat. In vyanden landt wesen sall, lieue besundere, godt sy mit v, geschreuen te bruesele den xxIIen dach van Junio 1544.

Marie.

Verreycken.

Onsen lieuen beminden Mr. Merten van Naerden, lieutenant van gronyngen.

20.

Marie by der gracie godts, coeninginne douaigière van hongrien, van bohemen, etc. Regente etc.

Lieue besundere, Wy hebben verstaen hoe dat daeghelicxs Inder ommelanden veele grusame leelicke en schandelicke dootslaegen myt voorberaeden sinnen en vpsette laeghe, somwylen by een: ende somwylen gesaemender handt off raid geschieden ende gebueren, Die men billich voor moort achten en houden mach. En nochtans anders nyet gestraeft en worden, dan myt ghelt, twelck tegens alle Rechten godlich ende wereltlick is, en billich anders gestraft behoort te worden, Ende soe wy dan nyet en twyffelen, ghy aen zulcken gheen geuallen en draecht en gerne saecht dat hier Inne bett verzien waere, Daeromme es an v luyden samentlick ende sonderlick onsen gesinnen ende begheren: ghy willet mitten anderen ende oic mitten baumesters en anderen, des noot synde, de hant daer aen houden, dat sulcke grusame leelicke ende schandelicke doodslagen van Keyr. Maten. wegen by den lieutenant en hoeftmannen aen lyff en leuen als naer Rechten behoert gestraft en gecorrigert moegen worden, hen hierynne doende alle hulpe, bystandt en assistentie, vp dat die justicie zonder eenige onlust ofte perturbatie geschie ende volbracht wurde, alsoe wy ons

des gantselick to verzien en betrauwen, daer ijnne ghy Keyr. Mat. en ons een sonderlingen dienst ende gevallen doen wurdt, lieue besundere, god sy mit v, geschreven te bruessele, den lesten dach van augusto, anno XVC XLIIIJ.

Onder stondt gescreuen
Marie.
Noch vnder gescreuen
Verreyken.

Vnsen lieuen besunderen burgmeesteren Raedt geswooren meente ende baumeesters der Stadt Groeningen.

21.

Die Coninginne douaigière van hongrien, van bohemen etc. Regente ende gouuernante jnden landen van herwertsouer, verstaen hebbende dat eenige van groeningen ende groningerlandt, swaricheijt souden moegen maeken te ratifficeren de verbontnisse ende confederatie tusschen de Keyser ende den Curfursten, Princen ende staten des heyligen Rijcx, ende synder maj. erffnederlanden van herwertsouere opgericht, Aenmerckende, dat de vors. verbontnisse ende confederatie grootelijcx aengaet ende betrefft de weluaert, ruste, vrede ende versekertheyt vanden voors. landen, heeft deur expresz beuel ende jnden name van zynder Key. maj., om de voorsz. van groeningen ende groeningerlandt te bethoonen, dat men by deser maniere hen nyet en denckt bouen Redene te belasten, Geseyt ende verclaert, segt ende verclaert by desen, dat jndien hier namaels gebuerde dat de contributie mitten Rijcke soo groot waere, ende van sulcker quantiteit, dat van nooden wesen soude de voorsz. van groningen ende groeningerlandt te aensuecken om hun aendeel ende contingent vp te bringen ende furnyeren mitten anderen landen van herwertsouere jn sulckers geualle zyne Key. maj. ende zyne maj. Eruen ende naecommelingen, heeren vanden voorsz. landen, zullen tselue stellen ter discretie vanden voorn. van groningen ende groningerlandt, zoe zy alsdan jn alder Redene ende equiteit tselue sullen befinden te behoirene, om hen nyet geheelicken te ver-

scheijden vanden anderen landen van herwertsouere, sonder dat Zyne maj. ofte Zyne erfuen de selue geenssins sullen moegen belasten bouen tgene dat sy mit heuren goeden dancke sullen bewilligen. Aldus geordonneert by zynder maj. te brussele, den XII[en] dach van Junio anno XVC negen en veertich. Ondergeteickent Marie, Ende by den Secretaris, deur beuel harer maj., Verreycken 1).

ADMIRALITEIT IN FRIESLAND.

In de Admiraliteit in Friesland, (1597—1644 te Dockum, daarna te Harlingen), was voor 3 jaren één lid uit de stad Groningen en één uit de Ommelanden. Zij genoten:

»een jaar tractement in 4 quartalen . . . . . . *f* 1000
een jaar huishuur . . . . - 400
de eerste maal in dit collegie sessie hebbende geniet
men een kussen met 't wapen van de admiraliteit of - 50

Kleine sportulen.

1. ter oorzake van leggeld . . . . . *f* 50
2. flambeau geld . . . . - 14
3. almanachen . . . . - 10

——— - 74.

De receuls van zeesaaken, een riem papier, eenig postpapier, 100 pennen, een pennemes, een tinnen inktpot, ½ pd. best rood lak. — In de herfst 30 pd. gemalen lenge. Somtijds word men gehonoreerd met een commissie na de Abt 2). Voor de Acte van commissie aan de boode Jager betaalt cum annexis *f* 22.15 3)."

---

1) Dit stuk is blijkbaar afgegeven, om Groningen en de Ommelanden te bewegen tot de ratificatie van het verdrag van den 26 Junij 1548, waarbij de Nederlandsche gewesten en de andere Bourgondische bezittingen gezamentlijk als één ligchaam, onder den naam van *Bourgondische Kreits*, met het Duitsche rijk werden verbonden. Die ratificatie zelve niet hebbende gevonden, meenden wij dit punt in ons opstel met stilzwijgen te moeten voorbijgaan. Zie het tractaat, de ratificatie en daarover gewisselde stukken, voor zooveel Friesland betreft, bij SCHWARTSENBERG, III, 133, 138, 164, 171, 174.

2) Zandbank tusschen de Friesche kust en Terschelling.

3) Zonder dagteekening bl. 91, dl. 59. Verz. v. st., Archief te Groningen.

OPDRAGT DER OLDAMBTEN AAN DEN BISSCHOP VAN MUNSTER in 1672.

In de beschrijvingen van het beleg van Groningen en van den inval der bisschoppen van Keulen en Munster in dit gewest in 1672, 1) wordt vermeld, dat op den 10 Julij twee personen te Groningen werden onthalst, dat een dier personen, LUWERT FOCKENS genaamd, een boer uit het Oldambt, die straf onderging omdat hij zelf had bekend en met eigen hand had geschreven en onderteekend eene overeenkomst, op aanraden van het, te Groningen vroeger veroordeelde, gewezen lid der Statengeneraal en raadsheer der stad, JOHAN SCHULENBORCH, met den bisschop van Munster aangegaan. Bij dat contract erkenden de Oldambten den bisschop tot hunnen Opperheer, aan wien zij in die hoedanigheid daarbij beloofden een jaarlijksch inkomen van 50,000 guld., terwijl zij verzochten JOHAN SCHULENBORCH te mogen zien aangesteld tot hunnen drost op eene jaarwedde van 5000 guld. Het contract zelf is in het archief aanwezig. Het is eigenhandig geteekend door CHRIST. BERNHARDT en door LUWERT FOCKENS, in zijne hoedanigheid van volmagt en gecommiteerde wegens die Oldampten. Beide onderteekenaren hebben bij hunne naamteekening hun wapen, gedrukt in rood lak, gevoegd. Dat van FOCKENS is een links staande leeuw met ten weerzijde van den, uit de helm uitspringenden, leeuw de letters L. F. Dit merkwaardig contract wordt hier in zijn geheel medegedeeld. Opmerkelijk is het, dat in geen ander stuk, noch bij eenigen schrijver, voor zoo ver mij bekend, eenig blijk of spoor wordt aangetroffen, dat de Oldambten inderdaad de bedoeling hebben gehad zich te

1) *Gedenkw. voorvallen in de belegering van Groningen*, 1672, bl. 9. — *Gron. door de bisschoppen belegert*, door J. v. V. bl. 4. — *Vervolg op* AITZEMA, dl. I, bl. 334.

onderwerpen aan den genoemden bisschop. Zoude het zoo onwaarschijnlijk zijn aan te nemen, dat de Oldambten aan L. FOCKENS nimmer de opdragt hebben verleend tot deze of andere dergelijke onderhandeling met den bisschop, en dat hij die slechts heeft aangegaan om zich zelf en zijn gezin te vrijwaren tegen de plunderingen en invallen van de Munstersche troepen? Of zou men moeten aannemen, dat ook het de Oldambten zelf met die onderhandeling geen ernst is geweest, maar dat zij, verleid door J. SCHULENBORCH, haar hebben aangegrepen en het contract hebben gesloten om daardoor van den inval bevrijd te zijn? Doch dan heeft het contract geen doel getroffen, vermits zij op vele plaatsen geenszins zijn bevrijd gebleven van den Munsterschen inval. Hoe dit zij, zeker is het vreemd, dat van het contract alleen wordt vermeld ten tijde en ter gelegenheid van de strafoefening aan L. FOCKENS en dat nimmer later, in de somtijds vrij hevige schrifturen tusschen de stad Groningen en de Oldambten, aan laatstgenoemden deze overeenkomst, met den door allen zoo gehaten vijand gesloten, is verweten.

De handelingen van den gemagtigde L. FOCKENS worden bij meer dan eene gelegenheid in de verhooren, van den in 1672 te Groningen, om zijne aangeknoopte betrekkingen met den bisschop, gevangen genomen OESEBRANT JAN RENGERS van Slochteren, vermeld. Zoo leest men in het *Sommair verhael ofte recueil van vragen en antwoorden in de examin. met* JR. OS. JAN RENGERS van Slochteren, bl. 97 »dat oock LUWERT FOCKENS en noch een ander boer, wiens naam dien Heer ontvallen is, sauvegarde bij den bisschop ginghen versoecken om haer goet te bergen," bl. 199 »of hij geen besonder kennisse hadde gehadt, dat LUWERT FOCKENS tot Heijligerlee (dewelcke van zijn correspondentie met den bisschop van Munster voor en gedurende deselve oorlogh, geconvinceert zijnde, daer om opentlyck in dese stadt op de merckt onthooft is) om zich ende het sijne voor het dreijgende onheijl te salveren, nae Munster waer geweest, om sauvegarde en andere securetê voor sich en anders van de bisschop te verkrijgen, Ende of niet bij seckeren en seer voornamen Heer sich hadde laten ontvallen, dat sulcks van LUWERT FOCKENS niet vreemt was, vermits de slechte praeparaten van defensie alhier." En eindelijk bl. 200, »Hierbij komt de brief van SCHULENBORCH aen hem geschreven uit den Hage den 25 Nov. 1664, doch valschelijck geteijckent

van plaetse, van naeme, jae zelfs ook, mentio sexu, onder de naem van JOHANNA HERMELINGH. (De leser sal gelieven aen te mercken, dat JOHANNA HERMELINGH mede correspondente geweest is met LUWERT FOCKENS tot Groningen gecapiteert), ende uijt den Hage, re vera Munster, geschreven." Eindelijk zij nog vermeld, dat, gelijk reeds uit het medegedeelde van het *Sommair verhael* blijkt, L. FOCKENS te Heiligerlee heeft gewoond. Hij had met zijne echtgenoot IJCKTIEN HAICKENS de landen en veenen van het klooster Heiligerlee onder veehuis en schuur in beklemming in gebruik. Zij bewoonden een stads gebouw, het *hooge huis* genaamd. Bij de nieuwe inhuring dezer landerijen den 10 April 1666, voor eene jaarl. huur van 660 gl., werden zij door de eigenares, de stad Groningen, aan deze zelfde meijers voor dertig jaren of vijf zesjarige jaarmalen in huur uitgedaan, met de verklaring, dat deze vijf zesjarige jaarmalen waren toegestaan, wegens de groote schade, die de meijers, »bij de jongste invasie van de Munstersche volkeren" hadden geleden 1). L. FOCKENS had alzoo voorwaar geene reden de stad tegen te werken en haar vijandige ondernemingen te bevorderen.

CONTRACT *tusschen den bisschop van Munster en de Oldambten*, 1 *Mei* 1672.

Art.

1. De ingesetenen, eijgenerfden en volmachten vande vrije Oldampten gedrongen zijnde door vele en menigerleije onderdruckinge, ongerechticheden en tijrannie der Regeerders van Groningen,
2. Hebben eijndelick na een lange en onverdraeghlicke patientie, besloten en vastgestelt om weeder te keeren tot d' onderdanige gehorsamheijt en genadige bescherminge vant Heijlige Roemsche Rijk van 't welcke sij voordesen sijn afgescheurt;
3. Ende hebben tot dien fine verkooren, gelijck sij verkiesen mitz desen, (op 't aldergenadigst belieuen en confirmatie van sijne Keijserlicke Majesteijt) tot haren genadigen Landtsheere, Sijne Hooch Vorstelijcke Genade van Munster, als Rijcksvorst;

1) Mr. H. O. FEITH, *Gron. beklemregt*, dl. 2, bl. 550.

Art.

4. Ende dragen op aen Hooghgemelte sijne Hooghvorstl. Gen. de Hoogheijt en Heerlickheijt van de bouengenoemde Oldampten op conditien en voorwaerden hier naervolgende:

5. Vooreerst belooft Syne Hoogv. Genade van Munster en neemt aen onder toeseggingе en versekeringe van maintenue van sijne Keijserlicke Majesteyt en guarantie van sijne Allerchristelickste Majesteijt van Vranckrijck,

6. D' ingesetenen vande Oldampten te bevrijen, beschutten en beschermen tegens het gewelt van de Regeerders van Groningen en tegen elck een, die hare angeboorne vrijheijt souden willen beledigen ofte voortaen met eenige servituijt beswaren.

7. De ingesetenen vande Oldampten sullen continueren en verbliven bij de Gereformeerde Religie en bij het recht vàn te kiesen hare Predicanten, so dat elck Carspel haren eijgen Predicant sal kiesen ten overstaen van haren lantdrost, die uijt de name van S. Hoogv. Genade de directie daer af sal hebben,

8. Oock sullen de ingesetenen tot conseruatie van hare kercken, scholen en andersints, behouden en administreren de incomsten van hare geestelicke goederen door een Collegie van seven persoonen, bestaende uijt haren lantdrost en ses anderen vande gequalificeerste ingesetenen, die, als gecommitteerde heeren en assessoren bij den Drost, gecoren sullen worden van de gemeente uijt drie Carspelen en bij tourbeurten van twee jaren tot twee jaren sullen ommegaen.

9. De beijde Oldampten sullen verbliven bij hare oude Priuilegien, vrijheden, wetten en coustumen, soo als sij deselue neffens andere oude vrije Vriesen van Keijsers en Coningen hebben verkregen en van hare voorouderen geeft;

10. Sij sullen voorts in alle voorfallende saken geconsidereert worden als een apart litt van het Duijtsche Rijck en sullen in plaets van schattinge, contributien, imposten en diergelijcke lasten, geuen aen S. Hoochv. Gen. haren lantsheere jaerlicks een somme van twintich duijsent Rijcksdalers, waermede sijn Hoogv. Gen. gecontenteert zijnde, niet en sal vermogen t' eeniger tijde het zij bij vrede of bij oorloge, d' ingesetenen meer beswaren met eenige schattinge;

Art.

11. De bouenges. twintich duijsent Rijcksd. sal S. Hoogv. Gen. jaerlicks suijver en vrij trecken en onbeswaert blijven van eenige lastén, als te weten, van dijcken pensioenen van ministers ofte van Collegien, commissiegelden en diergelijcke, dewelcke alle gedragen sullen worden van de ingesetenen der Oldampten alleen.

12. Die door haer polityck Collegie, dat bouen art. 8 is gemeldet, sorge sullen dragen om middelen uijt te vinden en belastinge uijt te schrijven over de gemeijnte om sulks alles te betalen, en daer van Reeckeninge te doen van twee jaren tot twee jaren aen haren lantdrost en hare successoren in officio.

13. Als tijt en saken mogten vereijschen, datter eenige inquartieringe inde Oldampten gedaen moeste worden, sal deselue bestaen uijt Duijtsche natie, ende sullen de ingesetenen daermede niet meer beswaert worden, als dat se de militie onder haren dack nemen en met logis versorgen;

14. Voorts conditioneren en versoecken de ingesetenen voors. dat S. Hoogv. Gen. sorge gelieue te dragen en die voorsieninge doen, dat de Heerlickheijt van Suijtbroeck met den Borch en annexe landen, als mede de directie van de Regieringe der Oldampten bestaende in ciuile en criminele jurisdictie,

15. Gestelt en ouergegeven mach worden in handen van een capabel en weerdich persoon, zijnde van de Gereformeerde Religie en die kennisse draegt van de wetten, zeden en manieren van het landt, en agreabel mach wesen aen d' ingesetenen van dien;

16. Waer toe sij met eenparige stemmen onderdanichlick souden voordragen den Heere JOHAN SCHULENBORCH, gewesene State Generael en Raetsheer in Groningen, nu tegenwoordich Hoochvorstel. Munst. Geheijme Raedt;

17. Ende versoecken dat de voornoemde Heere SCHULENBORCH beneffens sijne Erven en Descendenten, de bovengen. Heerlickheijt en lantsregieringe met een sortabel jaerlicks tractement van tweeduijsent Rijcksd. als een Feudum ofte Leen van Sijne Hoogv. Gen. mogen genieten en ontfangen, nade maniere en constitutien van het Duijtsche Rijck;

Art.

18. Ende in gelycke voegen als de ingesetenen selfs onder maintenue van sijne Keijserlicke Majesteijt en guarantie van Sijne Coningl. Maj. beschut en beschermt worden van hooghgemelte Sijne Hoogv. Genade tegen het gewelt en boosheijt der Regeerders van Statt Groningen en Omlanden et contra quoscunque;

19. De Sententien en publycke Acten bij den lantdrost gepronuncieert ofte geëmaneert, sullen worden uijtgegeven op de name van Sijne Hoogv. Gen. van Munster, ende sal vande Sententien gerevideert mogen worden, nade oude coustume van het lant, aen de Werf, die in 't Oldampt alle jaren eens gehouden sal worden, en bestaen sal uijt een getal van negen persoonen, te weten uijt twee Rechtsgeleerden, die Sijne Hoogv. Gen. derwaerts senden nae sijn believen en uijt de seuen Gecommitteerden van 't politicque Collegie art. 8 gementioneert;

20. De Reviseurs sullen op kosten van de landtschap te samen komen in sulcken plaetse van 't Oldampt als men daer toe sal assigneren, en niet van daer mogen scheijden voor en aleer sij de processen, daer van in 't verlopene jaer is gerevideert, finalijck sullen hebben afgedaen;

21. Dit aldus gedaen en gesloten, hebben Sijn Hoogv. Genade van Munster voor hooghgemelten ter eener, en van wegen de ingesetenen, eygenerfden en Volmachten der Oldampten de E. LOUWERT FOCKENS van Hoysum ter ander zijde tot meerder versekeringe ende oorkont met handt en segel bevesticht;

22. Ende beloven elckanderen heylichlick en oprechtelick met den eersten bij de bequaemste gelegentheijt hier van volcomentlick te versekeren met segel en brieuen, en te voltrecken het contract in alle sijne deelen na de wijse en maniere als de constitutien van het Heijlige Roemsche Rijck zijn vereijschende. Actum in Sijn Hoogv. Gen. Stadt Munster, den 1 Meij 1672.

(get.) CHRISTOPFF BERNHARDT.

LUWERT FOCKENS in qlt. als volmacht en Gecommitteerde wegens die Olde ampten.

MEERDERJARIGHEID VAN WILLEM V,
PRINS VAN ORANJE-NASSAU,
EN HOOGSTDESZELFS AANVAARDING VAN HET
ERFSTADHOUDERSCHAP VAN STAD EN LANDE.

In de vergadering der staten van stad en lande van den 13 en 14 December 1765 werd besloten eene buitengewone commissie te benoemen om te onderzoeken, wat er diende gedaan te worden ter gelegenheid van de aanstaande meerderjarigheid van den prins van Oranje-Nassau en van Zijne Doorl. Hoogheids in functietreding als erfstadhouder, kapitein en admiraal dezer provincie. Tot leden der commissie, met opdragt om het hierop later te nemen besluit ten uitvoer te brengen, werden benoemd, van de zijde der stad, de burgemeester A. A. VAN IDDEKINGE, de raadsheeren TJAART VAN BERGHUIS en FICCO VAN BERGHUIS met den syndicus T. TIDDENS; van de zijde der Ommelanden, de heeren E. J. TJAARDA VAN STARKENBORG van Wehe, E. J. LEWE van Aduard, L. S. RENGERS van Farmsum en de syndicus H. UPMEIJER. De commissie deelde haar gevoelen, over hetgeen er zoude dienen te geschieden, aldus mede in de vergadering van den 9 Januarij 1766, »dat sij heeren gecommitteerden in de maand van Februarij (wegens het wankelbare saisoen des jaars) sig na 's Hage dienden te begeven, om aldaar voor den 8 Maart, sijnde de heuchelijken jaardag van Sijn Hoogheid, present te sijn, dat zij op dien dag dienden tragten te erlangen audientie bij Hoogstgemelte Sijne Hoogheid, zo om denzelven te feliciteeren met desselfs meerderjarigheid, als meede de aanvaardinge der hooge charges en digniteiten van Erfstadhouder, Capitain en Admiraal-generaal der Unie, alsmede om Sijne Hoogheid te stellen in de actuele functie van de Charge en Digniteiten van Erfstadhouder, Capitein en Admiraal-Generaal der Provincie, door Sijne Hoogheid af te nemen den volgenden Eedt:

Wij sweeren dat wij sullen sijn een opregt en getrouw Erf-

stadhouder, Capitain en Admiraal-Generaal der Provincie van Stadt en Lande, Ons te sullen houden aan het Diploma door de Heeren Staaten van Stadt en Lande in dato den 2 Decemb. 1749 van Onsen Heer Vader, glorieuser gedagtenis, opgedragen, voorts te sullen onderhouden en doen onderhouden het reglement op de regeeringe van Stadt en Lande door Hoogstdeselve geformeert.

Dat voorts sij heeren Gecommitteerden an Sijn Doorl. Hoogheid dienden over te geven eene lijst der ambten over welke UEd. Mog. gedurende de minderjarigheid van gem. Sijne Hoogheid, ingevolge reglement op de hoogh vorstelijke tutele, hebben gedisponeert, en waarvan de confirmatie van Sijn Hoogheid is dependerende, alsmede eene lijst der thans vaceerende ambten, waarover gemelte Sijn Hoogheid de dispositie competeeren. Dat sij ten dien einde dienden te worden gehonoreert met een creditief van UEd. Mog., aan gemelte Sijne Hoogheid en teffens gequalificeert, om des noods conform de intentie van Sijne Hoogheid eenige veranderinge in den Eedt hier boven staande te mogen maeken, en voorts in andere omstandigheden sig te mogen gedragen en doen conform de intentie van Sijne Doorl. Hoogheid, het exempel van andere provinciën en de affectie, die UEd. Mog. voor den heer Prince Erfstadhouder sijn hebbende, soo als sulks in voorige gevallen is geschied. Gevende eindelijk sij heeren Gecommitteerden in bedenking an UEd. Mog. of niet UEd. Mog. hen, om in een behoorlijk character in 's Hage te verschijnen, souden gelieven te honoreren met het character van ordinaris gedeputeerden ter vergaderinge van Haar Hoog Mogenden wegens deze Provincie." Tot aanvulling van dit rapport gaven de gecommitteerden in de vergadering van den 23 Januarij 1766 te kennen, dat »zij hebben geoordeelt niet ondienstig te sijn, sig te informeeren wat ter dier occasie in andere provinciën van de Unie was of stond geresolveert te worden, en sijn met sekerheid geinformeert, dat voor Sijn Hoogheid in verscheidene provinciën een commissie wordt opgemaakt. Een poinct, hetwelk sij heeren Gecommitteerden niet hebben willen manqueren ter deliberatie van UEd. Mog. te brengen en in bedenkinge te geven of niet door hen heeren Gecommitteerden, mede van wegens dese provincie eene commissie voor Sijn Hoogheid diende te worden opgemaakt, om ter approbatie van UEd. Mog. te worden gepraesenteert. Ten tweeden is hen heeren Gecommitteerden voor-

gekomen, dat in de commissie van meest alle andere provinciën onder de tituls, welke an Hoogst gemelte Sijne Hoogheid worden opgedragen, bevonden worden die van ErfGouverneur, ErfCapitain-generaal en Admiraal, welke in het Diploma deser provincie van den 2 December 1749 niet praeciselijk alsoo wordende gevonden, hebben sij sig verpligt geoordeelt daar van aan UEd. Mog. kennis te geven, alzo geinformeert sijnde, dat de aegaliteit van de commissiën der respective provinciën an Sijn Hoogheid meest aangenaam sal sijn, ten einde te mogen gehonoreert worden met UEd. Mog. welmeininge of in de op te makene commissie die titulen ook also in deselve sullen worden geinsereerd. Gevende ten derden an UEd. Mog. in bedenking of niet (ingevalle UEd. Mog. mogten goedvinden dat eene commissie voor Sijn Hoogheid moest worden opgemaakt) daartoe diende verveerdight te worden een gouden doos, om deselve daarin an Sijn Hoogheid te praesenteeren, indien sij heeren Gecommitteerden geinformeert mogten worden, dat sulks bij andere provinciën geschied. Eindelijk gaven in de vergadering van den 24 Januarij 1766, de heeren van de stad »bij dese occasie in bedenkinge of het niet decent soude sijn, dat de heeren gecommitteerden voorn. mede worden geauthoriseert en gequalificeert, om, nadat de Heere Prince Erfstadhouder in eed sullen hebben genomen, sig mede te begeven bij den Heere Hertog LOUIS VAN BRUNSWIJK, om hoogstdeselve uit naam en van wegens de heeren Staten deser provincie in convenabele termen te bedanken, voor hoogstdeszelfs loffelijken en onvermoeiden ijver, zo omtrent de educatie als in qualiteit van repraesentant van Sijne Doorlugtigste Hoogheid den Heere Prince Erfstadhouder, geduirende Hoogstdesselvs minderjaarigheid als Capitain-generaal deser provincie aangewend tot welsijn van den staat in 't gemeen en dese provincie in 't bijzonder, met instantie dat hoogstdesselvs groote vermogens ten nutte van den staat verder sal gelieven te besteeden." Overeenkomstig deze rapporten, besloten de Staten van stad en lande den 7 Februarij, de genoemde heeren te committeren, terwijl zij den 14 daaraanvolgende goedkeurden de in de vergadering van den 7 Febr. voorgedragene volgende commissie voor zijne hoogheid WILLEM den Vijfde, Prins van Orange Nassau, als Erfstadhouder enz. van de provincie stad en lande.

»De Staaten van stad Groningen en Ommelanden, doen te weeten, Hoe wij overwegende, dat niet alleen van vroegere

tijden af de Republycq der vereenigde Nederlanden haar grondtlegging, aanwas, grootheid en aansien ende daar op rustende voorregten van Godsdienst en vrijheid, onder den zegen des hemels voornaementlyk is schuldig dank te weeten, aan de wijsheid, dapperheid, standtvastigheid en affectie van de heeren Princen van Orange Nassau, maar dat ook in het bijsonder dese Provincie door derselver voorengenoemde qualiteiten en beleidt van onder het Spaansche juck weg gerukt en tot de gewenste Unie is overgebragt; Dat wij soo wel uit een grontbeginsel van erkentenis als conservatie der voor ons verkregene voorregten, ons Stadhouders uit dat aloud Doorlugtig huis verkooren hebben en voorsien gehad met een mindere of meerdere bepaalde magt en authoriteit, nae de omstandigheden van tijden en saken. Dat de ondervindinge der dagen aan ons en de geheele Unie hebbende doen sien, dat wanneer men van die grondtbeginsels is afgegaan, de Republycq te meermalen in het uiterste gevaar is gebragt, door dien het gebrek, hetwelk in de regeringsform is overgebleven, niet anders kan worden geremedieert dan door het aanstellen van een Stadhouder Capitain Generaal en Admiraal der Unie, voorsien met een toereikende magt, tot het gemelte eijnde. Dat wij ook in het bijsonder bij experientie hebbende geleerd, dat de orginele constitutie van onse provincie niet kan worden bewaard en de inconvenienten daaruit profluerende voorgekomen, dan door een Stadhouder Capitain Generaal en Admiraal over dese provincie, en an deselve op te dragen sodane magt en authoriteit als tot maintien derzelve en bereiking van voorschr. oogmerk voldoende sijn.

Dat wij daarom soowel als de overige bondgenooten in den haaren uit een welgegronde overtuiginge van het gevaar van onse provincie in het bijsonder, wanneer deselve immermeer wederom van sulk een eminent hoofd soude werden gedestitueert bij onse eenpaarige resolutien van den 29 Augusti 1748 en 2 December 1749 aan Sijn Doorlugtigste Hoogheid den heere WILLEM CAREL HENDRIK FRISO, Prince van Orange en Nassau, Glor. Ged., hebben opgedragen het Erfstadhouder, Capitain Generaal en Admiraalschap over onse provincie, op die voet en maniere en met dieselve mate, magt en authoriteit als hoogst gedagte Sijne Hoogheid die waardigheden in de provincie van Holland en Westvriesland en de verdere geunieerde provincien destijds werkelijk bekleedede en gemelte Charges en

Digniteiten dus erffelijk gemaakt en verklaard, zo op de mannelijke als vrouwelijke descendenten van wijlen Sijne Doorlugtigste Hoogheid, zo en in diervoegen sulks alles in het Diploma van den 2 December 1749 is gespecificeert en bepaald, En dat wij eijndelijk (alzo de Goddelijke goedertierentheid an Ons eenen Prins en Princesse uit het gesegende huiwelijk van voorschreven Heere Prince Erfstadhouder, WILLEM CAREL HENDRIK FRISO met Haarer Koninglijke Hoogheid ANNA Kroonprinces van Groot Brittannien, beide Glor. Ged., hadde geschonken) bij onse resolutie op de Hoogvorstelijke tutele van den 21 April 1755 hebben verklaard en vastgesteld gehad, dat diegeene der Vorstelijke personen, welke sig in het geval soude bevinden, door Ons op den geadimpleerden ouderdom van 18 jaren niet alleen sal worden gehouden voor meerderjaarig, maar als dan ipso facto te hebben aangetreden en gesteld te sijn in de daadelijke exercitie van de Digniteiten en Charges van Erfstadhouder, Capitain Generaal en Admiraal. En dewijl wij dat onwaardeerbaar geluk en voorregt mogen genieten, dat Sijn Doorl. Hoogheid, den Heere WILLEM Prince van Orange en Nassau, de vijfde van dien naam, uit dat aloude en Doorlugtig bloed gesprooten, vercierd met de deugden sijner voorvaederen en gesegend met gelijke voortreffelijke vermogens, op den 8 der aanstaande maand Maart, sal hebben geadipmleert den ouderdom van 18 jaaren;

Zoo is het, dat wij Hoogst gedagte Sijne Doorlugtigste Hoogheid den Heere WILLEM de vijfde, bij de gratie Gods Prince van Orange en Nassau, Graaf van Catzenelnbogen, Vianden, Dietz, Spiegelberg, Buren, Leerdam en Cuilenburg, Marquis van ter Veer en Vlissingen, Baron van Breeda, Bielstein, de stad Grave en Lande van Cuick, IJsselstein, Cranendonck, Eindthoven en Liesveld, Heere van Breedevoort, Turnhout, Geertruidenberg, Willemstad, de Klundert, St. Martensdijk, Sevenbergen, Steenbergen, de Hoge en Lage Swaluwe, Naaldwijk, Diest, Grimbergen, Herstal, Noseroij, Arlaij, St. Vith, Butgenbach, Doosburg en Warneton, Vrij en Erfheer van 't eijland Ameland, Erfburggraaf van Antwerpen en Besançon, Erfmarschalk van Holland, Ridder van de Kousseband etc. etc. etc. bij desen in conformité van onse voorengemelte resolutien niet alleenlijk houden en erkennen als wettelijken Erfstadhouder, Capitain Generaal en Admiraal onser provincie, maar dat wij ook in gevolge onse eenpaarige reso-

lutie van den 24 Januarij deses jaars, ten blijke van onse hoogagtinge en vertrouwen, boven de voorschrevene titulen hebben toegevoegt, die van ErfGouverneur ErfCapitain Generaal en Admiraal en in dier voegen an Hoogst deselve verleenen dese onse Commissie.

. Zoo dat wij Hoogst gedagte Sijne Doorl. Hoogheid, na dat in handen der heeren daartoe door Ons gecommitteert, sal hebben afgelegt den behoorlijken Eedt, van nu voorals dan erkennen, houden, aanstellen en committeeren tot Erfstadhouder, ErfGouverneur, ErfCapitain Generaal en Admiraal deser provincie en stellen in de reëlle en dadelijke functie van gemelte Charges, Digniteiten en waardigheden, om deselve daedelijk en direct aan te vaarden en waar te nemen, op die voet, met die mate en magt, privilegien, praerogativen, praeëminentien en voordeelen als sulks alles an Hoogst desselvs heer Vader den Doorlugtigsten heere Prince WILLEM CAREL HENDRIK FRISO, Glor. Ged., bij Onse eenpaarige resolutien van den 29 Aug. 1748 en den 2 Dec. 1749 is opgedragen en bij Hoogst deselve is aangevaard en bekleed geweest. Vertrouwende en wenschende, dat onder den seegen des Hemels Onse rust en veiligheid sal sijn versekert, de verkregen panden van Godsdienst en Vrijheid geconserveert, en het algemeen en bijsonder welsijn worden vermeerdert, soo lange er republicqußn en staaten sijn.

Bevelen oversulks ons Gedeputeerde staaten, lieutenant en hooftmannen van onse hooge justitiecamer en voorts alle andere Collegien, justicieren en inwoonders deser provincie, als mede alle oversten, colonellen, ritmeesteren, capiteinen en verdere officieren, ruiteren, soldaaten en andere luiden van oorloge, soo die nu in onse provincie sijn of namaals mogten komen, hoogst gedagte Sijn Doorl. Hoogheid te houden en erkennen als Erfstadhouder, ErfGouverneur, ErfCapitein Generaal en Admiraal deser Provincie van stad Groningen en Ommelanden, hoogst denselven oversulx te bewijsen alle eer en reverentie en in alle saaken betreffende de exercitie en executie van gemelte Charges en Digniteiten, met alle hetgeene daarvan dependeert, te gehoorsamen, tot dat einde toe te brengen, alle behoorlijke en mogelijke hulp en assistentie en so veel in hen is te beletten, dat Sijn Doorl. Hoogheid in de exercitie en executie van gemelte Charges en Digniteiten en in het genot der privilegien, praerogativen, praeëminentien en voordeelen

van dien, door iemand werde geturbeert, verhindert of verkort."

De Gecommitteerden hebben van hunne reis en uitvoering der commissie eene mededeeling geleverd in het volgend

JOURNAAL *der Heeren Gecommitteerden van 's Hage óm Sijn Hoogheid den Heere Prince van Orange en Nassau te beëdigen.*

Den 25 Februarij 1766 sijn de heeren Gecommitteerden, òm Sijn D. H. als Erfstadhouder etc. te beëdigen, des morgens om 6 uur met het stadts jacht van Groningen vertrokken en des avonds tusschen 10 en 11 tot Harlingen gekomen, alwaar direct sijn overgegaan op het W. I. jagt in de haven leggende, de sluisen wierden geopent, zó dat de bagage overgescheept wierde.

Op het Strobos hadden wij verse vis ingenomen, die in het jagt kookten en aten, varende voorbij Dokkum, onder het gesigt van honderden menschen. De bedienden op het Strobos quaemen met een compliment vragen of haar Ed. Mog. ook iets bij sig hadden den impost sujet, en geantwoord sijnde niets als de provisie, retireerden sig beleefdelijk en ontfingen van ons een fooij.

Den 26 seilen wij des morgens om 6 uir van daar en quamen des avonds bij de Schelviskaeij tot Amsterdam. Digt bij Enkhuisen zeilden wij het Vriessche Admirr. jaght voorbij, salueerden het met 5 schooten, dat zij beantwoorden. Voorts tragteden zij ons voorbij te willen zeilen, dat eerst scheen te sullen lukken, dog wij ontzeilden hen, na 1¼ uur an en bij elkander gezeild te hebben.

Den 27 des morgens tusschen 10 en 11 quamen te Amsterdam, gingen leggen op het Cingel, daar ons des middags met cabbeljauw tracteerden en dien dag en nagt bleven, vaerende des morgens met het W. I. binnenjaght na 's Hage, alwaar om 8 uir quamen en ons intrek naemen in de goude leeuw op het buitenhof.

Den eersten en tweeden verscheenen wij niet in het publijcq, omdat nog niet an het hof waren geweest. Den derden vervoegden ons om 10 uir bij de heer BRONKHORST, praesident van H. H. M. aan wien onse credentiaelen overgaven, elf begaven wij ons op de trevescamer en wierden na een korten tijd wagtens in de vergadering van H. H. M. ingeleid en door de

heeren STARKENBORGH VAN WEHE en syndicus TIDDENS den eedt afgeleidt. Nae de vergadering begaven wij ons op het hof in de antechambre, vroegen audientie voor de deputatie, welk erlangende wierden wij bij de deur der caemer door sijn Hoogheid ontfangen en versogt te gaan sitten op 8 stoelen, staande aan het boven eindt der camer, sittende Sijn Hoogheid op een gelijke stoel tegen over de eerste heer ter sijden den schoorsteen. De eerste heer der deputatie maakte een klein galant compliment en langde Syn H. over onse credentialen met copie der commissie of diploma, Sijn H. beantwoordende dat compliment kort en wel, waarna een weinig geseten hebbende aftrokken, wordende weder door Sijn H. aan de deur der camer gebragt.

De intentie der deputatie was door de beide Syndiquen de credentialen an Sijn. H. den heere hertog LOUIS VAN BRUNSWIJK (an wien mede gecommitteert waeren) te laaten overgeven, dog eene der heeren Sijn Hoogheid sprekende, declareerde Hoogst deselve die formalia niet te begeeren, maar versogte de deputatie den 4 Maart ten eeten, zo als daartoe plegtig geinviteert werden.

Wij reden den 4 om half drie in twee koetsen na het hotel, wierden op de stoep door Sijn H. ontfangen en alle, uit de koetsen sijnde getreden en staende in het portael, versogt in de tweede camer te gaan, wordende door Sijn H. gevolgt, alwaar een korten tijd hebbende gepraat gingen wij in een zaal an tafel van 24 menschen, meest landslieden. Alle schotels waaren met stulpen gedekt, die an tafel sittende afgenomen wierden. Wij saaten sonder ordre, het regaal was propre, de attentiè en politesse van Sijn H. ongemeen en er regeerde een vrolijkheid an tafel, groter als men an sulke tafels gewoon is, waardoor lang aan taefel saaten en alle met vrolijkheid vertrokken.

Den 5, 6 en 7 is niets publijcqs voorgevallen. Den 8, sijnde de verjaering van Sijn D. H., sijn wij tusschen 8 en 9 na de trevescamer gereden, alwaar op ons tour bij Sijn Hoogheid versogt wierden. Wij passeerden door de gallerij en wierden van Sijn Hoogheid aan den drempel ontfangen, gaande 6 heeren voorts vooruit en Sijn Hoogheid ter linker zijde van de sijndicus der stad, eerst door een camer met guarde corps, voorts door de cent suites, beide hun geweer praesenterende en de officieren met den degen saluerende, en vervolgens door

drie camers met officieren, en wierden eindelijk gebragt in een camer, welke geslooten sijnde en de deputatie geseten sijnde op ordinaire stoelen aan het boven einde der camer en Sijn Hoogheid op een gelijke stoel tegen over het midden van ons, So wierd Sijn Hoogheid door den sijndicus der stadt met een kleine aanspraak ter occasie van dien dag passende, gefeliciteert, welke door Sijn Hoogheid op eene aangenaame wijse met betuiginge van desselvs verpligting aan de heeren staaten en van desselvs liefde voor het welsijn van het vaderland en diens vrijheid en godsdienst wierde beantwoord. Hierop gaf de sijndicus de doos met het diploma (onder de aanspraak aan Sijn Hoogheid gepraesenteert) over an de praesident der commissie. Vervolgens gingen wij in die sekere ordre in een andere camer, en geseten sijnde op acht stoelen an het boveneinde der camer, en Sijn Hoogheid tegenover ons met een tafel tusschen beide, opende de praesident de doos, nam de commissie er uit en vroeg an Sijn Hoogheid of Hoogstdeselve gelesen hadde het diploma en copie an deselve overgegeven en veerdig was daar op den eedt te doen. Hetwelk door Sijn Hoogheid met ja sijnde beantwoord, versogte den praesident dat Sijn Hoogheid geliefde op te staan en de voorste vingeren van sijn regterhand op te steeken, als wanneer Sijn Hoogheid en alle heeren staande, door de oudste heer der Commissie den eedt wierd voorgelezen en gestaaft en het diploma in een gouden doos overgegeven. Waarop Sijn Hoogheid en de heeren gecommitteerden weder sijnde gaan sitten, deedt den sijndicus van de stadt aan Sijn Hoogheid een kleine aanspraak, tenderende om Sijn Hoogheid met de dadelijke aanvaardinge van dese hoge en eminente charges te feliciteren en de segen over den lande onder desselvs regeringe toe te wenschen, hetwelk door Sijne Hoogheid met betuiginge dat hem niets angenamer soude sijn dan de behertinge van het landswelsijn etc. wierde beantwoord. Waar op de heeren gecommitteerden afscheid van Sijn Hoogheid nemende, praesenteerde de Sijndicus van de stad Sijn Hoogheid de notul der vacerende en geduirende de minderjarigheid begevene provinciale ambten, nemende teffens die gelegentheid waar, om sijne confirmatie als Raad en Sijndicus der stad van syn Hoogheid te versoeken, dewelke deselve op eene gratieuse manier verklaarde te conformeren.

Wordende vervolgens de heeren gecommitteerden door Sijn Hoogheid langs deselve saalen op diezelve maniere en genieting

derselver honneurs, als bij het inkomen hen angedaan waaren, weder uitgeleid tot an de gallerie, gaande vervolgens na de trevescamer en vervolgens op de bepaalde tijd van half elf uir in de vergaderinge van H. H. Mog., van waar eenige heeren gecommitteert wierden om Sijn Hoogheid in gemelte vergaderinge te introduceren, hetwelk geschied sijnde nam Sijn Hoogheid plaats in een fluwele armstoel tegen over den praesident, dewelke, na aan Sijn Hoogheid een op dien dag en omstandigheeden passende compliment gemaakt te hebben, aan Sijn Hoogheid den eedt af nam, nemende voorts Sijn Hoogheid plaats in de stadhouderlijke stoel aan het boveneind van de tafel.

Vervolgens wierd kennis an den Raad van State gegeven van de beëediging van Sijn Hoogheid met versoek van in de vergadering van H. H. Mog. te willen verschijnen, dat deselve aldaar erschenen sijnde wierd door den President kennis aan H. E. Mog: gegeven, dat Sijn Hoogheid was getreeden in de eminente Charges van stadhouder etc. van de Unie, en dat de Heeren Raaden van State daarvan aldaar waeren versogt, ten einde daar van kennis te erlangen, om Sijn Hoogheid mede in den Haaren te ontfangen. Waarop deselve vertrokken, wordende vervolgens Sijn Hoogheid door eenige heeren Gecommitteerden in het Collegie van den Raad van State geintrodiceert.

Alle leden van H. H. Mog. door Sijn Hoogheid dien dag plegtig ter maaltijd sijnde geinviteert op het Oude Hof, waarheen in statie van het binnenhof souden afrijden, gingen langs de gallerij de trap af in hunne coetsen, in ieder 2 heeren, volgende de rang der provincien (sijnde Sijn Hoogheid in een koets met ses paarden, voorgereden van ses gelijke bespannen koetsen Guardes etc. in voegen in de publijcque Nouvelles vermeld) wordende door de waght met sponton en vaandel gesalueert, rijdende vervolgens door 2 rijen Haagsche borgerij, welke met geweer, spontons en vaandels salueerden, tot nae het Oude Hof, alwaar door de aldaar staande militie met deselve honneurs wierden gesalueert en gebragt in een zaal, waar in Sijn Hoogheid na een korten tijd quam en met de heeren discoureerde ter tijd men an de tafel ging.

In de saal gekomen sijnde nam Sijn Hoogheid plaats in het midden an het boveneinde der tafel, sittende de heeren van Gelderland ter regter sijde van Sijn Hoogheid en de heeren

Raaden van State ter linker sijde, en de heeren der andere provincien na hunne rang en voorts hun Hoogheden den heere Prince van Weilburgh, Hertogh van Brunswijk en andere heeren van distinctie. De tafel was ruim 150 couverts, de zaal verligt met 3 à 400 waskaarssen, sittende musicanten aan weerskanten der zaal op balcons, laatende sig continueel hooren.

De maaltijd te half 8 uur sijnde geëindigt, wierden de heeren gebragt in andere vertrekken, alwaar hen coffij etc. wierde gepraesenteert, van waar na een kort verblijf, vertrokken, soo als Sijn Hoogheid ook kort daar na uitreed om de pragtige illuminatien door den geheelen Haag te sien, waaromtrent remarquabel was, dat een sware nevel de lugt geduirende een uir sodanig verduisterde, dat men geene ligten op een distantie van 30 treden kon sien, en de Dames in hunne coetsen reden met flambouwen en lantaerens om de illuminatie te sien.

Den 10 dito lieten de beide Sijndiquen des morgens bij Sijn Hoogheid den heere Hertogh van Brunswijk vernemen, wanneer uit naam der Deputatie van Stad en Lande de eer konden hebben Sijn Hoogheid op te wagten en wierden bepaalt om 1 uir, op welke tijd daar na toe reden, op de binnenplaats uit de coets traeden, en door Sijn Hoogheid voor de deur van de eerste kamer gerecipieert wierden en geleid in een tweede camer er versogt te gaan sitten op 2 armstoelen, van geel zijde damast, aan het boveneinde der camer staande, plaatsende Sijn Hoogheid sig op een gelijke stoel tegen hen over, als wanneer de Sijndicus van de stad te kennen gaf, dat de heeren Staaten van Stad en Lande een deputatie hadden afgesonden en gechargeert met een commissie an Sijn Hoogheid, waarvan hij de eer hadde het credentiaal aan Sijn Hoogheid te praesenteren en te vernemen, wanneer het Sijn Hoogheid sou convenieren gemelte deputatie audientie te verleenen, om sigh van hunne commissie te acquiteren. Waarop Sijn Hoogheid de tijd op des anderen daags om half twee bepaalende, wierden sij op die selve wijse weder uitgeleid, blijvende Sijn Hoogheid aan de deur van het hotel, tot sij in de coetsen waaren geseten.

De Deputatie geinformeert sijnde, dat de Deputatien der andere provincien Haare Hoogheden de Prins en de Princes van Weilburgh opwagteden, om deselve met de meerderjarig-

heid en aanvaardinge der Eminente Charges van Sijn Hoogheid den heere Prince van Orange te feliciteren, oordeelden pligts en beleeftheids halven zulks niet te kunnen agterlaten, hoewel daartoe geene commissie van de heeren Staaten hadden en dewijl de manier op welke die audientie gevraagt wierde seer different was, vroeg eene der heeren uit de deputatie het aan Haar Hoogheden selfs en werd den tijd daar toe bepaald op maandag den 11 Maart om een uir, als wanneer in 4 coetsen na het hotel reeden, door Sijn Hoogheid an de coets wierden ontfangen en voorts geleid in een camer alwaar haar Hoogheden met eenige Dames en Heeren vonden, en een weinig gestaan hebbende, geleid wierden in een andere camer waarin aan het boven einde ordinaire stoelen voor ons stonden en daar tegenover voor hunne Hoogheden, dog waarvan geen gebruik gemaakt wierde. De eerste heer van de Commissie maakte een compliment aan hunne Hoogheden, en na een kort verblijf wierden sij door Sijn Hoogheid weder uitgeleid, blijvende staan op de stoep tot dat alle heeren in hunne coetsen waaren geseten. Den 12 waaren de Deputatien van alle provincien door Sijn Hoogheid den heere Prince Erfstadhouder ter maaltijd geinviteert op het oude hof. Te 2 uiren quamen deselve in de vergaderkamer van H. H. Mog. bijeen, de statie en verdere omstandigheden waaren deselve als den 8 Maart en 10 dito, alleenlijk met dat onderscheid, dat op den 8 de coetsen waaren besorgt, maar nu door de heeren selfs moesten besorgt worden en dat de burgerie niet onder de waepens was. Wij quamen van daar om half agt uir terug. Den 13 waaren wij beneffens de heeren van de Vriesche deputatie ten eeten versogt bij den heere Prince van Weilburgh, alwaar sonder rang an tafel saaten. Haar Hoogheid vereerde deselve met haar praesentie, dog retireerde sig onder de maaltijd wegens een ligte indispositie, het regaal was proper.

Dien selven avond en volgende morgen besoigneerden de beide Syndiquen met de heeren Ministers der admiraliteit van de Mase, over de conventie met hen te maaken ter betaaling van den agterstand deser provincie. Den 17 ontfing de Sijndicus van de stad een missive met een concept van de heer Secretaris van DER HEEM, waar over met de aanwesende heeren gedeputeerden en H. H. Mog. is gebesoigneert. Den 18 hebben deselve wederom met die heeren Ministers gebesoigneert en om 5 uir met eenige heeren van Zeeland. Eodem

dato hebben de heeren T. BERGHUIJS, LEWE VAN ADUARD en de beide Sijndiquen, een wijdlopige conferentie gehad met de heeren Admiraliteits heeren van Holland en Zeeland, in deselver vergadercamer, dogh heeft de conventie niet kunnen worden getroffen, alsoo wij oordeelden, daarvan vooraf aan de heeren Staaten kennis te moeten geven. Dien selven dag had de Deputatie audientie van afscheid bij Sijn Hoogh., de eerste heer van de Commissie voerende het woord, bedankte Sijn Hoogheid voor de eer die ons was angedaan en vernam of er iets van desselvs bevelen was. Sijn Hoogheid beantwoordede sulks gratieus en declareerde in de verdere conversatie dat voornemens was in het laatst van Julii of begin van Augusti dese provincie met desselvs hoge praesentie te vereeren. Vrijdag den 21 vertrok de Deputatie om 8 uir met het W. J. binnen jagt na Amsterdam alwaar des avonds om 8 uir an quamen. De heer RENGERS van Farmsum was daegs bevorens te lande vertrokken, de burgemeester van IDDEKINGE moest wegens affaires in 's Hage blijven. De heer raadsheer T. VAN BERGHUIJS en Mevrouw, van wiens geselschap seer gaerne souden hebben geprofiteert, namen de route op Utrecht, om van daer te lande te gaan. Saturdag avond zeilden wij van Amsterdam met een gunstige wind, die, half weg sijnde, draeijde, zoo dat des sondaags tusschen 3 en 4 na de middag in de Lemmer quamen, hebbende continueel geregent en sterk gewaeijt, tusschen 4 en 5 reden wij aan het Heerenveen, daar des nagts in het Heeren logement sliepen en quamen den volgende avond om half ses op de Punt, van waar weder sullende vertrekken, het genoegen, hadden de heer Raadsheer VAN BERCHUIJS en Mevrouw te sien ankomen en verwelkoomen. Wij quamen alle des avonds in Groningen.

Wij hebben geduirende de geheele reis het gewenscht weder gehad na de tijd van het jaar, alleen in ons retour te Amsterdam regende het als ook op zee en in de verdere reis ontbrak het an geen sneeuw 1).

---

1) Bl. 179, dl. 57. Verzameling v. stukken, in het Archief v. Groningen.

INBOEDEL VAN EENEN PRIESTER UIT HET BEGIN DER VIJFTIENDE EEUW.

In nomine domini amen. Ik her Abeka to Vthusen, bekennet mijt dessen open breff dat ick vntfangen heb to Vthusen van der kerken zo dan gut alzo hiir na screuen steit, Jnt erst dre redelike bed en veer snoderen 1), veer redelike deken van want 2) ende dre van scapes vel ghemaket, de sint snode, ses redelike pulen ende neghen snoder, dre bankpolen 3), twe bedlaken, de sint snode, negen banccussen, fiif standen 4), en grote kista, twe zegheden 5), twe snode wannen, twe ammen 6), dre cupen, enen kum, ende trachter, ende den sesten del in enen bruketel, twe molde laken 7), twe eren 8) pannen, ver blicka spekes 9), twe tangen, roster ende fulen weken 10), fiir 11) vat van ĕr, twe tafle, ses gude kan, fiif potken, enen van dren kannen, enen van en cros, enen van en quarte, enen ketel van twe ammen, enen scapaheke 12) ende ene hledder 13), de ziin snode, dre zitten 14), ene spind 15), zarcsten 16), ene kalueheke 17), ver foder hoy ende stro, ene half tunna soltes, ene tinna kan en tinna cros, ende twelf olde scilde, de olde scild van dre gulde to reken des mene ganges 18), achte hundert 19) bonen ende VIII hundert hauere, der hundert vor tue gulden ghezat alz de gang is. Item ene snode kurra 20), vort mer allen punten vorscr. to beteren bij papen ende vogheden raet ende ghen ding to don het en

1) *Snode*, slecht, gering. — 2) *Want*, laken. — 3) *Bankpolen*, bankpeulens, kussens. — 4) *Stande*, een staand vat. — 5) *Zeghed*, *Seged*, zigt, een soort van een sikkel. — 6) *Ammer*, emmer. — 7) *Molde laken*, lakens of kleeden, waarop het molde of mout wordt bereid — 8) *Ere*, koper. — 9) *Blicka spekes*, blanke spaken of blanke beitels. — 10) *Fulen weke*, *Fulen beke*, vuilnisbak. — 11) *Fiir*, vier. — 12) *Scapaheke*, schaaphek, hek ter opsluiting en bewaring van schapen. — 13) *Hledder*, ledder. — 14) *Zitte*, stoel. — 15) *Spind*, spinde, broodkast. — 16) *Zarcsten*, grafsteen. — 17) *Kalvehek*, kalverhek, hek ter opsluiting en bewaring van kalveren. — 18) *Des mene ganges*, in het algemeen gangbaar. — 19) *Hundert*, een landmaat, 1/6 van een morgen, hundert bonen, hundert haver beteekent alzoo 1/6 van een morgen bezaaid met bonen, of bezaaid met haver. — 20) *Kurra*, kar.

ze mande rades. Jn tughenisse des warheit, zo heb ik her Abeka te vthusen vors. myn zeghel an desse breff ghehangen en vm merre tughenisse, zo hebben wij her Abeka ende de ghemene vogheden to vthusen ghebeden her Scaten vp den medum dessen brieff mede to vorvasten. Jnt iar ons heren MCCCC en XX vp zunte Mertens dach des helyghen byscop 1).

EENIGE COMEDIANTEN TE GRONINGEN IN 1597.

Wij Borgermeasteren ende Raedt der stadt Groeningen doen khundt ende certificeren midts dessen, dat de Engelschen den thoeneren desses, de jn des durchleuchtigen Furst vnd heern hern Landtgrauen zu Hessen, zoe se verklaren, denst sinnen, ongeueer 14 dagen lanck binnen vnss stadt verharret ende bij vnssen consent en permissie, op hoer voergaende versueck ende anholdent, schoene spoelen van comedien ende anders geageert, oeck seer delectable ende soete musicque stucken vp diuersche snaer jnstrumenten gespoelet ende sich tuchtich vprecht ende vroem geholden ende gedraegen ende hebben, ten contrarie van nemants hoeren seggen. Tho oercunde vnss stadt hijr onder vpgedruckten signete den 21 Aprilis 1597 2).

BLADVULLING.

Lunae den 3 April 1626.

De h.h. Borgemesteren ende Raet hebben nochmaels geresolveert, dat de Predigers deser stat niet langer als een uur teffens zullen predigen Ende de Heeren olderlingen in de Raet sittende mitsgaders Doctorem Andream Winshemium Secretarium gecommitteert om henluiden dit in consistorio aen te seggen met eernstlick bevel, om dese en de vorige resolutien van gelycke meininge strictelick te pareren ofte dat haer Edelheiden genootsaekt zullen worden daerinne anders tot schade van de contravenienten te voorsien.

---

1) *Register van het Archief*, 1420, nr. 18.

2) Bl. 244, H. s., in folio nr. 100, in het Archief van Groningen.

BIJDRAGEN TOT DE KENNIS VAN HET GRONINGER TAALEIGEN.

I.

»De taal is gansch het volk" is een veel gebruikt gezegde en een waar woord, in zooverre de aard, het wezen en de oorsprong van een volk zich kennelijk uitdrukken en afspiegelen in zijn taal. Voor de historie is vooral het onderzoek der talen en hare geschiedenis een belangrijk hulpmiddel. Vele historische strijdvragen van onze dagen komen ten slotte neder op taalkundige. Zoo de vraag over Celten en Germanen; de groote vraag zelfs van de eenheid of verscheidenheid van het menschelijk geslacht. Om de verschillende stammen in de verschillende landen te onderscheiden is de taal nog de voornaamste vraagbaak. Historische en taalkundige onderzoekingen hebben, wat ons land betreft, in het algemeen geleid tot de slotsom, dat de Friezen, welke van ouds onze kuststreken hebben bewoond, van het noorden over de zee zijn gekomen en zich langs de kusten hebben uitgebreid, de overige bewoners over land uit het zuiden en oosten afkomstig zijn, terwijl de latere beweging en verandering in de bevolking meer alleen van deze zijden heeft voortgeduurd. Het is waarschijnlijk, dat wij in ons gewest niet alleen bewoners van eerstgenoemd volk, maar ook van andere oud-Duitsche stammen aantreffen. De woonplaats der Friezen in de oude Friesche landstreken is vrij voldoende bekend. Tot den stam van zuidelijken oorsprong worden gebragt de oude bewoners van de stad Groningen en van het Goregt, evenals die van Drenthe, waartoe zij oudtijds en oorspronkelijk behoord hebben. Er is echter nog een ander strook gronds in ons gewest, de zuidoostelijkste, het oude Westerwolde, welke doet vermoeden, dat meer van het oosten is bevolkt geworden. Is dit een en ander aannemelijk, dan moet daarmede ook overeenstemmen de taal, die hier en daar gesproken wordt of is; want de tijd kan hierin veel verandering gebragt hebben, ja, heeft dit zekerlijk gedaan. Het is daarom van belang nog zoo veel doenlijk te verzamelen al hetgene ons

het taaleigen of de platte taal der bewoners in verschillende oorden leert kennen. Wat men in gedrukte geschriften daaromtrent vindt, bepaalt zich hoofdzakelijk tot het volgende: M. T. LAURMAN's *Alphabetische lijst van Groninger woorden*; stukjes in dichtmaat van mr. S. REYNDERS, mr. J. P. TRESLING en anderen vooral in de Groninger Volks-Almanak en ook afzonderlijk uitgegeven; de bekroonde latijnsche prijsverhandeling van J. S. SWAAGMAN over het Groninger dialect en deszelfs eigene woorden in de *Annal. Acad. Gron.*, 1824—1825, enz. In deze geschriften wordt de Groninger platte taal meer in 't algemeen behandeld of voorgesteld, zonder genoegzaam te letten op het verschil daarin naar de verschillende streken. Er bestaat nu eene nog ongebruikte bron daarvoor in de opgaven daaromtrent, zoowel als over andere plaatselijke bijzonderheden, op verzoek van de Commissie van Onderwijs, in den jare 1828 door de onderwijzers in deze provincie ingezonden. Die opgaven dagteekenen dus reeds sedert eenige jaren; maar zij hebben daarom des te meer waarde. Zij mogen ook geacht worden naar waarheid te zijn, als ter plaatse zelve opgeteekend, door meestal deskundigen, uit den mond des volks. Zij zijn echter natuurlijk nog al verschillende van omvang en gehalte. Doch ook de geringere bijdragen zijn niet geheel te versmaden, daar zij tot aanvulling van de andere kunnen dienen en in enkele gezegden en woorden de verscheidenheden aantoonen, die er zelfs tusschen het eene dorp en het andere naastgelegene in dit zoowel als in andere opzigten, schoon hoe langer hoe minder, zijn op te merken. Hoe dit zij, wij achtten het van belang, die opgaven over onze gewestelijke platte taal voor de vergetelheid te bewaren, en van de geschikte gelegenheid, die hiertoe in deze bladen open staat en ons is vergund, gebruik te maken, om ze, hier en daar met eenige wijziging en bekorting, naar zekere orde bij gedeelten en tusschenpoozen mede te deelen.

Hiertoe bestaat te meer reden, omdat de oorspronkelijke stukken niet meer in het Archief van gemelde Commissie gevonden worden, maar naar 't schijnt, verplaatst en zelfs te zoek geraakt zijn, zoodat men tot nog toe slechts enkele daarvan op eene andere plaats in het Provinciehuis heeft kunnen opsporen, en wij dan ook niet meer tot deze mededeelingen in staat zouden zijn, indien wij zelve, gelukkig, niet een naauwkeurig en vrij volledig afschrift van die stukken bezaten.

Wij beginnen met het Westerkwartier of het westelijkste deel der voormalige Friesche Ommelanden, waar van ouds de Friesche taal werd gesproken, evenals in de overige west- en oostwaarts gelegene Friesche landen. Die taal schijnt in ons gewest eerder opgehouden te hebben dan in het naburige Friesland, waar ze in het Boerenfriesch ten platte lande zelfs nog voortleeft. Dat zij in ons zoowel als dat gewest in het laatst der 14de eeuw niet alleen nog gesproken, maar ook nog geschreven werd, blijkt uit de bescheiden, die er uit dien tijd van beide gewesten in die taal nog overig zijn 1). Mag zij in geschrifte met de volgende eeuw opgehouden hebben, in de spraak bleef zij zeker nog lang meer of min in zwang en het langst wel in genoemd Westerkwartier, het naastgrenzende aan het tegenwoordige Friesland. De gewone volkstaal, welke daar, vooral aan de grenzen gesproken wordt, draagt daarvan nog genoegzame blijken. Het naastvolgende zal dit kunnen aanwijzen. Wij zullen bij de mededeeling daarvan die orde volgen, dat wij een aanvang nemen met de gemeente Leek op de grenzen van Drenthe tot Friesland gelegen en met de gemeente Marum het oude Vredewold uitmakende. Wij zullen dan voortgaan langs de grenzen van Friesland door de gemeenten Grootegast, Oldekerk en Grijpskerk, het oude Langewold, tot het Reitdiep, om vervolgens langs dit diep over de gemeente Oldehove, of Humsterland voor dezen, de gemeenten Ezinge, Aduard, Zuidhorn en Hoogkerk, of het voormalige Middag, terug te keeren. Het eerst wat wij hier ontmoeten en mededeelen uit de gemeente Leek is de volgende bijdrage aan het dorp Oostwolde ontleend 2).

---

1) Zie G. A. STRATINGH, *Aloude Staat enz. des Vaderlands*, D. II, St. II, bl. 370.

2) Men houde bij het lezen van deze en andere volgende proeven in het oog, dat tot opheldering van de platte taal verlangd werden *naïve* en *uitgekozene* voorbeelden. Moge dit tot verschooning strekken en het niet hinderen, als die voorbeelden soms wat minder gekuischt zijn uitgevallen. Voor ons mogt dat geene reden zijn, om zoodanige niet op te nemen. Integendeel zijn zij daarom wel te meer karakteristiek, ook voor den tijd, waarin ze opgesteld zijn. Thans zou men zulke voorbeelden nog wel kunnen vinden, maar niet bij voorkeur meer nemen. Wij hebben overigens gemeend de namen van de onderwijzers, welke deze bijdragen hebben geleverd, te kunnen achterwege laten.

ZAMENSPRAAK *tusschen R., G. en F., drie praatachtige en lasterzuchtige vrouwen van Oostwold.*

R. (Bij G. komende). 'N avend G. !

G. Ook goên avond !

R. Hou gait 't dí ?

G. Och, 'k wijt nijt! De kop 1) is mí uut stokken. Hou is 't mit dí?

R. Ik heb 't weer mitte bek 1) te doun. De koezen bin weêr baas. Dij doun mí zoo verflikte zeer ! — Maar hest 't wel heurt, dat Jaaps Knels inne kraam is ?

G. Heere nee! Is dij inne kraam? Wat is ter jongs?

R. Dat zel 'k dí zeggen. Dat wief was zoo ofgestampte dik. Ik het wel docht. Nö is ze guster van twij jonges inne kraam komen — en jonge mit en wicht — en afgriezelieke lutje mit en stomme dikke.

G. Heere mien vrede! Wat zal 't er nö den om weg gaan!

R. Daar kenze op an. Het olle wief 2) kwam krekt 3) mit 't aai, dou 't zolt op was (zij verspreekt zich); als was bered. En nö hat Jaaps mouder — da 's ook zoo'n malle olle zemelder van en wief — dij hat zoo lang tweerend 4), dat dij dikste — da's en jonge — dij mös na bes 5) — na Jaaps vader — nuimt worren; want zí zee, dat lutje wicht — da's zoo mieterig 6) — dij gait er vast lans. En Jaap, dij nare malle kerel, was ter ook stark veur, — en den zol dąt lutje dijr na beppe 7) — Knelske mouder — nuimt worren. Knelske zee der nijt veul van; want doe ze de bek der maar effen over gaan lijt, begunde Jaap anstons te vluiken en te schellen, zoo hart as hí maar kon.

G. Dat wi 'k wel loven ; 't is zoo'n holbol schepsel.

R. Ja, 't is en malle boudel. — Nö en doe vanne nacht, doe is, gouder geluk, dij dikke jonge der uutsneden 8).

G. O lijve deugd! Nö da 's zoo goud. Zí hebben ook an ijn jonk genoug. Zí bin zoo arm as wurms.

R. Ja min zol zeggen, waar dat dij zeuven doezend gulden van Knels olders zoo gauw bleven was.

---

1) *Kop* en *bek* altijd voor hoofd en mond. — 2) *Olle wief*, ook *beuze wief*, vroedvrouw. — 3) *Krekt*, juist. — 4) *Tweerenen*, zemelen, teemig spreken. — 5) *Bes*, grootvader. — 6) *Mieterig*, zwak, teder. — 7) *Beppe*, grootvader. — 8) *Uutsnieden*, ook *uutkniepen*, *uutschaiden*, overlijden.

G. Dat wijt ik wel. Dij luije kerel verslept zien tied en zí vreten en soepen altied baidegaar van 't beste, en Knels lopt — wat ze ken — warteldaags 1) altied op sloppen bí de streek en is den zoo alderakeligste mooi! Inne huus past ze niks op. Jaap het haast gijn boksen 2) meer om 't gat, en der is ook jamk 3) gijn beddegoud, en wat is ter onhuur 4), en wat stait 't er haaibaaijig 5) bí!

R. Ik bin der nö guster west en doe zol Jaap hom wat omboeijen 6), — maar dat was nö stom, zuk verropt ondergoud as hí an hadde! En zundaags den isse nog zoo dapper as en zwieneloes. Lest wasse bi onz' Pastoor inne huus en dij nuigden om bí tafel; maar hí was zoo steeg, datte apsluut nijt mit eten wol. Middegs dan sleptte en toer. Guster hette veur 't huus zoo nare lang legd. As dát warteldag is of nijt daar zigte nijt na. Hí het nog en luk beetje mis 7) aling 8) oppe kant van het dijp zitten, — maar dij lette wegspoulen.

G. Foi! da's nö woeijend! Dat dij kerel zien tied zoo verdoold verluitert. Het ken den zoo nargens hen. — Kom! — kom wat bí mí inne huus; ik bin allinnig.

R. Ja — ik mout ans ook weêr hen gaan. Waar bin joen volk den?

G. Dij bin na toen te arten 9) teppen 8). Zí hebben en brug 10) inne buus stoken. Daar he'k al zoo lang achter heer zeten. As onze volk en nij stuk wark veur hannen hebben, den mou'k altied zoo lang mien best drammen 11). Zí kennen den haast gijn andop 12) kriegen.

R. Wí hebben veur en dag of drij al van onze nijje arten ijten, dij smouken mí den deris afgedraaide lekker.

G. Dat he'k jim al zaait, dat dij arten nare lekker van smaak wassen — maar zí bin wat luttik.

R. Wi hebben al en middag of twij en pran 13) overhollen; nö zuwe daalk 14) prannen ijten — dij mouten ook op — mit wat soepenbrood, dij mou'k damt 15) eerst nog koken.

G. Pastoors- en kustersvolk atten lest nog alle avens slaat.

---

1) *Warteldag*, werkdag. — 2) *Boksen*, broek. — 3) *Jamk*, bijna, haast. — 3) *Onhuur*, vuil, onzindelijk. — 4) *Haaibaaijig*, wild. — 5) *Boeijen*, kleeden. — 6) *Mis*, mest. — 7) *Aling*, zeer na. — 8) *Arten*, erwten. — 9) *Teppen*, plukken. — 10) *Brug*, boterham. — 11) *Drammen*, aansporen. — 12) *Andop*, aanvang, begin. — 13) *Pran*, overgeschoten eten. — 14) *Daalk*, *daalkies*, straks. — 15) *Damt*, *damet*, straks, terstond.

Zuk gras wi'k nijt inne bek steken. Zí hebben van alderlei snakerijen inne toen.

R. Ik was lest daags zoo lelk oppe kuster. Ik was wat bi mestersche en dij vertelde ik van dat kiend van M. dat beteuverd was; en datte oel zoo schreeuwt hadde, eer dat W. sturven was; en dat te Pastoorsmait en spouk zijn hadde oppette karkhof. Nö, en doe kwam kuster ook inne huus, en dij wol mí doe wiesmaken, dat er gijn heksen en spouken wassen en dat te oel van dood en leven niks wis. Hí wol nijt loven, wa'k mit mien aigen oogen zuls zijn hadde. Ik begunde doe uut de biebel; daar zol ik 't hom uut bewiezen — maar, o Gott nog en toe! doe hette de heele biebel verdraaid. Ik hat ter gijn arg ien, maar kustersche lijt mí allijn praten; maar doe heurde ik 'et wel, — dij hat hí ook al ien dat geloof.

G. Wat bin der dog nare malle minschen inne wereld! Ik magge kuster ans 1) ien 't naberschop wel lieden, maar.... Heurt! der röpt ijn.

R. Wel is 't den?

G. Ik wijt nijt. 't Is en vremde kerel. Ik zel ens boeten gaan en heuren wat dij Duutse koopman wil.

De vreemdeling. O vrouw! wil je wel zoo goed wezen en wijzen mij het pad naar Groningen?

G. Moe jie na stad? Waar kom jie van daan?

De vr. Ik kom van 't Heerenveen, vrouw! daar woon ik.

G. Binje ook trauwt? Heije ook kiender?

De vr. (Zich omkeerende). Is dit het pad niet naar Groningen?

G. (Hare nieuwsgierigheid bedwingende). Ja, dan moe jie maar bi de kark lans loopen, en den over dat luk brukje, en den maar weer regt uut.

De vr. Ik dank je wel! Goeje dag, vrouw!

G. Ook goên dag!

R. (G. bij de deur tegenkomende). Wel was 't?

G. Hí zee, datte op 't Heerenveen woonde. 't Zel ook wel ijn van de 99 half malle kusters wezen — en de honderste is nauw wies. Hi het alteerst 2) zoo'n aapjesje an en is zoo wies.

R. Dat zel 't den wel. — Ja, kom! ik mout weer hen gaan.

---

1) *Ans*, anders. — 2) *Alteerst*, althans.

G. Dat kenze nog wel doun, doe! dat kenze wel.

R. Ja, maar 'k bin hijr wel al drij kertijr west. Dat zij'k an dien klok.

G. Onz' klok stait; daar huifst nijt na te loeren.

R. Nö kom! — Kom ook eris en praat wat.

G. 't Ze'k doun.

(R. gaat heen).

F. (R. inroepende). R.! kom eris heer!

R. Ja maar jonge! ik heb mien tied verpraat. Ik bin wat bi G. west. Wat stait 'et daar onvoege mal bí! Zoo hest nog nooit van dien leven nijt zijn. Heur volk wassen hen te arten teppen. Dij kerel het 'et tuttenland den zoo slecht 1) mait; 't is ter wel half op bleven. Dat schilt en bult bij joen man: dij het te pootvenne zoo slecht 2) mait, 'et ken nooit beter.

F. Ja dij kerel zel wel oppassen datte nijt te veul zwit. Hí let als verslonteren en uutsloeren. 't Is en regte Sjokke Douwes van en kerel. — De toen hebbe ze nijt ens wit. Het toengoud is ien 't ruut 3) omme hals komen. Wat het dij kerel en dikke pans 4); wat zit er ans en pökkel 5) ien! Hij ken ook zoo'n bult vlais en spek binnen rokkelen! En G., dij olle dwelm van en wief, dut ook niks lijver as bí de huuzen loopen te sjouwen en te teuten 6). — Mooije Knels het zeere titten 7), hn?

R. 't Lugste ja wis?

F. Nee zeker waar! 'k Heb 't zuls zijn.

R. O Heere Gott! Wat bin 'k daar blied om! Doe ik van onz' Tuns zwellen borsten hadde en haast nijt wis waar 'k mi van piene bargen, of waar 'k kroepen zol, doe lakte ze er om. Nö zel onz' lieven Heer heur wel beduden, hou 't gait. Nö zel ze ook nog wel deris reeren 8) mouten. Kom an! 'k Mout vort gaan; ik hebbe deur lus en de wietels 9) oppe heeg hangen.

(R. gaat heen en komt toch eindelijk weder te huis).

F. (De schoenen aantrekkende en naar G. loopende). 'n Avend G.! 'k Mös gauw eris zijn hoe jie 't hijr hadden. R. is bí mí west, en dij zee, dat 'et hijr zoo invoege mal bístond. Dij ging zoo op joe en joen man an. Dij zee....

---

1) *Slecht*, gemeen. — 2) *Slecht*, effen. — 3) *Ruut*, onkruid. — 4) *Pans*, pens, lijf. — 5) *Pökkel*, ligchaam; *pökkelen*, zwaar arbeiden. — 6) *Teuten*, praten, in den zin van lasteren. — 7) *Titten*, spenen, tepels. — 8) *Reeren*, schreijen, schreeuwen. — 9) *Wietels*, beddelakens.

G. Wel dat olle beest! En regte flarde is 't! Dij hekelteef lopt mí alle dagen omme deur te sjarmen 1) en te sjanteren 2) en holt mí van mien wark. Dat onhure schild! Men zol dij loezebos mit gijn tange antasten! Wat dat dat dijr wel mijnt! Zi wol ons luk 3) wicht nog en doetje 4) geven; maar dij wol heur — gouder geluk — het snoetje nijt ens toehollen. Lest het dij ronzelder oppe maart 5) van en jeude en lapke ketoen koft, toe en klút 6); dij het dij kromme Grijt bí de múlln heur maakt — dij ken nog al núver 7) mit te nall — want as ze 't zuls doun zel den krigze niks — en dij klút hong dij schobbert nö — goud onhuur en wel — in alle palten 8) omme kop. Ik wil dat domme varken nijt uutschellen; da's ze mí nijt weerd, dij zwieneproek! En den wil ze nog fien wezen; den zit dat aas wel en half uur te beden en te danken op heur spraak. Laat dij roeskepels hijr is weer komen te bulken. En laat ik eris bi Knelske komen: ik zel heur wel deris zeggen, hou stapel dat dij olle kniesoor van heur en Jaap laait te labaaijen 9)!

F. Daar heijie geliek an. Het is mí ans krekt liek 10), as ze 't dut of as ze 't let; maar zuks heurt er nijt bí. — Och Gott! daar komt en dunderschoer op 11)! Het regent as de zij 12), bij Siementil en Leptert (Lettelbert); — ik loop gauw na huus.

G. Groutenis!

F. Dat ze'k wel doun, heurt! —

Hier volgen nog eenige opmerkingen over de platte taal te Oostwold.

Behalve de woorden, in welke de klank *aa* voorkomt, en eenige weinige andere, als *múlln* (molen), *klút* (muts), waarin de *u* iets van de *o* heeft, evenals omgekeerd in *nö* (nu) de *o* iets van *u* (*nou*) enz., worden de klanken, geteekend volgens de Handleiding van BIJKENS *), gezegd, genoegzaam en toereikende te zijn, om al de woorden dezer taal naar hunne

---

1) *Sjarmen*, klagen. — 2) *Sjanteren*, onverstaanbaar babbelen. — 3) *Luk*, *luttik*, klein. — 4) *Doetje*, kusje. — 5) *Maart*, markt, kermis. — 6) *Klút*, zekere vrouwenmuts, klot. — 7) *Nuver*, aardig, vrij wel. — 8) *Palten*, vlarden, stukken. — 9) *Labaaijen*, babbelen enz. Eene speld vinden heet: een labaaister daghuur vinden. — 10) *Krekt liek*, eveneens. — 11) *Dunderschoer*, donderbui. — 12 *Zij*, zee.

*) Hier zal bedoeld zijn het werkje van den bekenden toenmaligen onderwijzer te Groningen R. C. BIJKENS: *Natuurlijke Lees-leerwijze* enz., 1ste stukje, 11de dr. 1864, 2de stukje, 7de dr. 1853, te Arnhem bij P. A. DE JONG.

ware uitspraak voor te stellen. De tweeklanken *aai*, *ai*, *au*, *ou* en *ui* worden te Oostwold, evenwel, niet zoo geil uitgesproken, als op vele andere plaatsen in dit gewest. Zoo krijgt b. v. de tweeklank *ai* in de woorden *hait*, *mait*, *wait* enz. een klank tusschen *ai* en *ei* in. Even zoo is het ook met den enkelen klank *ij*. Tusschen dezen en den klank *ei* wordt hier in de uitspraak geen onderscheid waargenomen. Insgelijks is dit ook te veel het geval tusschen *i* en *e*, in *in* en *en* enz. De enkele klank *ie* wordt hier in de meeste woorden zeer kort uitgesproken, en men zou dus daarvoor beter de *í* — zoo als ze klinkt in de woorden *mí*, *sí*, *dí*, *rívier* enz. en deswege door RIJKENS van de *i* is onderscheiden — kunnen bezigen, en alzoo in plaats van: *mien kiend*, schrijven: *mín kínd*, enz.

Zoo ook zegt men in andere oorden dezer provincie: Kom ook *rais* (eens), ik ken nijt *oet hoes*. En hier: Kom ook *eris*, ik ken nijt *uut huus*. Desgelijks hoort men dáár: Ik wil nijt *leuven* dat dat *hui goed* is. Hier: Ik wil nijt *loven*, dat dat *hooi goud* is, enz. Is hieruit de tongval van naburig Friesland op te merken, nog duidelijker uit den volgenden volzin, als men bij sommigen verneemt: Ik ken het nieet goeed zieen, of de koe nog ien het mieentscheer is; maar as ik hom der weer uut ziee, ik houw hom de bieenen an stikken. In het Friesch luidt dit: Ik ken het net goeed zjen, of de kow nog ien het mieentschar is; mar as ik him der wer uut zjog, ik houw him de bjinnen an stikken. Zoo zegt men ook hier en in Friesland: boatschip (bootschap).

Eenige gemeene zelfstandige naamwoorden worden zonder lidwoorden gebezigd, b. v.: *Pastoor en kuster gaan na boer zien toen*, of, *na toen van boer*. — *Hoe gait vrauw*? enz.

Zoo worden ook sommige zelfstandige naamwoorden, die in het enkelvoud staan, van een meervoudig werkwoord gevolgd: onze volk *gaan* na huus enz.

De bijvoegelijke naamwoorden worden somtijds al zeer fraai en ondoelmatig gebezigd; insgelijks de bijwoorden. Bij de voornaamwoorden merke men het volgende aan.

In den tweeden persoon enkelvoud bezigt men, wanneer men tegen een ouderen of voornameren persoon spreekt, in plaats van *gij*, het woordje *jie* of *jij*; en tot een jongeren of minderen persoon of ook tot zijns gelijken sprekende, zegt men: *doe* of *dou*. Verder zegt men in het eerste geval: *joe*, *joen*, *joenen*, in

plaats van *u*, *uw*, *uwe*, *uwen* enz., en in het tweede geval is het: *die*, *dien*, *dienen* (*dijnen*) enz.

In beide gevallen is het meervoud *jim* voor *gij* en *joen* voor *uw* enz.

Het wederkeerige *zich*, alsmede geslachten, naamvallen enz. enz. worden niet in aanmerking genomen.

Men gebruikt hier veelal mannelijke en vrouwelijke woorden onzijdig en verwisselt het woordje *dat* spoedig met *dij;* zoo ook omgekeerd: Wel, *dat* lutje wicht! *Dij* gaat al weer in het hof (niet: in den hof). Aldus bezigt men ook dikwijls vóór een meervoudig voornaamwoord een enkelvoudig werkwoord: Kom bí mí, Pijt! Den *ga wí* ook na het hof.

Achter het voornaamwoord *jie* worden de werkwoorden in den tweeden persoon enkelvoud altijd meervoudig gebruikt. Voor in plaats van: Gij praat, lacht, zingt, eet, drinkt en slaapt, zegt men: Jie praten, lagchen, zingen, eten, drinken en slapen. In het meervoud met *jim* (voor *gij*) heeft hetzelfde plaats. Achter het voornaamwoord *doe* gaan alle werkwoorden op *ste* uit: Doe praatste, lakste, zingste, etste, drinkste, slepste. Komt het voornaamwoord achter het werkwoord, dan blijft dit in beide gevallen, enkelvoud en meervoud, ook enkelvoudig, en *doe* wordt veranderd in *stoe*: Wat drink jie, wat drink stoe? voor: Wat drinkt gij? (enkelvoud en meervoud). Welluidenheidshalve wordt in dit geval de letter *t* meest weggelaten. In het meervoud vóór *jim* blijven de werkwoorden steeds meervoudig, als: Hoe lang slapen jim? in plaats van: Hoe lang slaapt gij? (meervoud). En zoo met alle werkwoorden.

Men maakt te Oostwold in de gewone gesprekken veeltijds gebruik van vergelijkingen met *as* (als), en welke somtijds al zeer kluchtig uitkomen, of in een: ik weet niet wat, eindigen.

Verder worden er ook vele overtollige herhalingen gebezigd, b. v: Het regent as de zij, zoo regent het. — Dat ken ik ook wel zijn, ook wel. — Dat kenze ja wel doun, doe wicht! Dat kenze wel. — De vogels vreten mí de arten op. Maar ik loof, dat er ook twijbijnde vogels bí komen.

Vervolgens gebruikt men hier voor sommige zaken *algemeene* namen. Zoo wordt b. v. de sterke drank en de drank, waarmede men de varkens mest (soepen, karnemelk), met den algemeenen naam van *drank* benoemd en gezegd, b. v.: Dij kerel zöpt zoo'n drank en gruit ook as en zwien, en: Dat

zwien wordt vet van drank; meer komt er niks nijt ien. In dezen laatsten regel heeft eene overtollige verdubbeling plaats, zoo als in meer andere woorden en gezegden, b. v.

Heurt, Pijt! Jan! — baidegaar! — 'k Zag nooit gijn vetter zwien.

Dij kerel lugt. Hi stopt er zaad en koren ien, enz.

Wat nog de uitspraak aangaat, zoo krijgen de klanken *aa* en *á* een klank tusschen den waren klank en de klanken *oo*, *ó* en *o* in (*ao*). Verder bezigt men:

ee voor *aa*: b. v. Aigen *heerd* is geld *weerd*.
e » *aa*: } As 't luk wicht *slept*, den wi'k bi *heur* en wai-
eu » *aa*: } nig lezen.
e » *a*: } En as 't nijt slapen *ken*, *den zel* 'k van *zulfs*
u » *e*: } vrij wezen.
e » *ee*: Waar bistoe nö *hen west*? Doe lopste ja dien best!
Gefst mi gijn antwoord? *Sprekste* nijt? Den wor'k
op 't lest ook lelk, heur Pijt!
eu » *oo*: Ik heb en lelke *dreum* hat, *heur!* En zwarte *jeude*
dee oppe deur en harde *steut:* ik schrikter *veur*.
y » *ee*: Oppe kwelders, bi de *zij*.
Lopt wel vaak en *hijl dij vij*.
u » *ie*: Mijnst datte jager minder *schut*,
úi » *oo*: Omdat 't geweer en wainig *stúit*?
ou » *oe*: IJn *goude ploug*, wint laat en *vroug*, altied *genoug*
(ook *genög*).
a » *e*: De broene roen is *stark*,
u » *oe*: En dut en *bulte* (veel) *wark*.
ui » *oe*: } Doe *huifst* mit *muite* 't peert nijt ien het land te
ui » *oei*: } *zuiken*;
Want zeker — 'k zij het wel — ik wil der nijt
op *vluiken*.
oe » *ui*: Maar zigtst (zugst)? Daar lopt de *broene roen*,
Digt bi de *proem*boom iene *toen*.
oe voor *a*: Daar brekt dij olle zwieneproek,
Verachtig nog zoo'n beste *toek!*
oe » *ú*: } Van dij *zoere* appelboom. Wel *vrund!*
u » *ie*: } Daalk zigt (*zugt*) 't mien oom!
ig (*ug*) » *ie*: }
í » *ij*: Bist bang, *mín kínd!* veur harde *wínd*?
Nee? Kom den *bí mí*, kleine man!
Den ga *wí* der maar op an.

ij voor *ie*:	Ik heb en *dijr drij vijr*, *dij* gaan deur *dijp*, zoo waar.
ie » *y*:	*Mien wief* is *gries* en pas nog *vief* en *vieftig* jaar.
olt » *out*:	De jong is *stolt;* het vlais te *zolt*.
uu » *ui*: }	Wat is 't en *kruus*, hijr iene *huus!*
ui » *ie*: }	De toen ien 't *ruut!* Wel *huil* zuks *uut?*
i » *ie*: }	Jaap *wit* nog iene toen; Pijt *het* het hof al *wit*
e » *eef*: }	(gewied).
i » *ee*:	Ik mienen al veur lang! Wat heb ik daar van *zwit!*
i » *ij*:	Dij nŏ (nou) de hond mit kloeten *smit*,
ŏ » *e*: } *ŏ* » *oo*: }	Dij reert ans *vŏrt* eer hond *hŏm* bit.
ou » *ui*:	Hest zwit — bist hijt — verkoul dij nijt;
	Ans worstoe zijk en *houlstoe*, Pijt!
u » *oe*: }	Want *dut* en *koes* dij zeer,
oe » *ie*: }	Den maakst al'n *bult* gereer.
ol » *ou*:	En bist ans *kold*, spring den ien 't *Wold*,
	Bewijg die braaf, en loop en draaf.
ŏ » *u* en *ú*: } *e* » *u*: }	Zŏl stoe dit *nŏ* nog nijt onthollen *kennen*, Pijt?
ui » *ooi*:	*Strui* stoe het hok van 't zwien?
	Wat *strui* smitsstoe der ien?
ai » *ei*: } *ig* en *eg* }	Van 't *waitstroo*, dat daar *laait* (ligt),
aai » *ei*: }	Dat hette *mait* mí *zait* (zegt, gezegd).
ui » *oei*:	Nŏ ja, dat is goed strui,
	Maar 't zwien het *grui* noch *blui*.
ŏl » *ou*:	Mien lijve Pijt! ik *wŏl*,
	Dat ik 'et voeren *zŏl*.
ú » *ui*:	'k Loof da'st te *zúnig* bist,
	Het meel blift iene kist.
au » *aau*:	*Benauwd* onhuur is nŏ de *pauw*.
	Dat komt van 't loopen deure *dauw*.
u » *ŏ*: }	As maar de *zun begunt* te schienen,
u » *i*: }	Den zel dat wel weer gauw verdwienen.
ij » *ieuw*:	Nŏ he'k en *nije* laai.
	Nij bouk krieg ik om maai.
i » *ij*:	Zij hou mien sponsje *wrift*;
	Mien laai en griffel *schrift*.
eu » *ee*:	Ik hoop dat dat zoo *blift*.
	Nŏ *speul* ik wat mit drift.

y voor *euw*: Het *snijt* en ik bin vrij;
Nö röl ik iene *snij*.
u » *ie*: Wat vogel dat daar *vlugt?*
Ik denk dat Jan het *lugt*.
Dij zee, het was en aiber.
Ik loof et is en raiger.
ug » *ei*: As om de jager *zugt*,
Hi schut om, datte *vlugt*.
ö » *ui*: Ik loof doe biste mis.
Ja, ja, dat is maar wis.
Maar as't geweer zoo pöft,
Datte van boven *stöft*,
En oppe grond del ploft,
Den loof 'k datte jager *snöft*,
En hom iene waitas *schöft*.
ee » *er*: } Ik zij hom haast nijt meer van *veeren*:
eu » *é*: } Hí 's digt al bí de *zeuven steeren*.
el » *ie*: *Wel* ken ook daar en vogel zijn?
Ik alteerst nijt: ik denk gijn ijn.
i » *e*: } 'k Heb *düst*. Ik zel gauw *mit* en run na huus
u » *or*: } tou gaan.
ö » *u*: } Mien tong *kröll* as en *wurm*, daar 's niks gijn
u » *o*: } nat meer an.
é » *id*: En honger heb ik ook, was maar het *béden* daan!
ee » *i*: Want vader *beedt* zoo lang; daar wijtstoe hijl
nijt van.
En den mou'k ook nog hard op béden.
Want ans is mouke ook nijt te yreden.

Wij voegen hier nog bij een paar proefjes van de volkstaal te Midwolde en Tolbert in dezelfde gemeente.

ZAMENSPRAAK *tusschen twee landbouwers te Midwolde.*

(A. komt in het huis van B.)

A. Dag mit enkander! Hoe steit 't levent? Ben je nog zond?

B. Nog good, hoe geit 't joe?

A. Ik bin nou weer wat beter in odder, maar verleden week hak zukken pien ien ne kop, ien ne koezen en over de heele hoed hen, dak omtrint neet gaan of staan kon. Het dut

mi nei (het verwondert mij), dat 't weer zoo gauw betert is. — Ik had es na joe naber west, dee het mi lest zeid, datter nog en luk inter vooltje veur mi te koop ha.

B. Nou, hou is 't worden, hei je 't ouk koft?

A. Nee, wi konnen neet akkerdeeren; hij wol zeuvendartig gullen hebben en k'heb om dartig ennen diktun boden.

B. Mi ducht, dan ha j'om al deeg genog boden; ik wol 't er ten minsken lang neet veur geven.

A. Dat ducht mi ouk; — maar 't wordt mien tied, ik moot vot; want wi zollen damet nog twee voor brand (turf) van Leptert (Lettelbert) halen, en de weg is daar gunters — joe huus en endje verbie — zoo lelk, dat 't er an ne toeten tou deur geit. — Nou, ik zeg joe gooijen dag met enkander!

B. Dag A! Ouk zoo, en ne grotenis an joe volk.

A. 'k Zel 't vrijmaken.

Lijst van eenige vreemde in Midwolde gebruikelijke woorden.

Ark, dagloonersgereedschap.
Baantje, kamizool.
Bansderdeur, schuurdeur.
Beeren, schreeuwen.
Betein, met vrede.
Beun, zolder.
Bigge, speenvarken.
Bleu, bloode.
Boezeroen, wijd kamizool, kiel.
Bonken, beenderen.
Bossem, schoorsteenmantel.
Breugman, bruidegom.
Brommel, braambezie.
Buis, vrouwenjak.
Deel, vloer.
Deijels, oneenig.
Del, omlaag.
Diggels, gebroken aardewerk.
Dobbe, gegraven kom.
Doen, dronken.
Dong, mest.
Eibert, ooijevaar.
Eide, egge.
Eis of es, eens.
Gagel, tandvleesch.
Garde, stokje, teentje.
Gounen, eenigen.
Gel, niet dragtig.
Gol, hooivak.
Greep, mestvork.
Gust, niet dragtig.
Hak, hiel.
Hals, keel.
Harkens, vel papier.
Harren, uitstaan, verdragen.
Homstuk, snede brood.
Hozen, kousen.
Hulder, hommel (bij).
Iel, eelt.
Inter, eenjarig paard of koe.
Jaar, uijer.
Kekelen, praten, babbelen.
Kel, verschrikt.
Kolde, koorts.
Kuijeren, wandelen.
Lakkeris, drop.

Lelk, boos, kwaad.
Lep, spade.
Mal, boos, niet mooi.
Meert, bunzing.
Meid, maagd.
Messels, mazelen.
Moffen, wollen handschoenen
Mot, wijfjes varken.
Neiskers en neis, zoo even.
Ost, haast, bijna.
Oust, kwast in het hout,
Part, gedeelte.
Piek, kuiken.
Poesten, blazen, schielijk ademhalen.
Poester, blaasbalg.
Pong, geldbeurs, zak.
Pottje, klein kind.
Proesten, niezen.
Puijel, zakje.
Rakeldobbe, aschgat onder den haard.
Roodhond, roodvonk.
Sattert, ruim.
Schoffen, eten.
Schink, ham.
Schuweljagen, schaatsrijden.
Schoet, vrouwenschort.
Schreur, kleedermaker.
Slecht, 1) gemeen, 2) effen, 3) krankzinnig.
Sloffen, muilen.
Spijen, spuwen.
Stakkert, ellendige, onnoozele.
Stevels, laarzen.
Stoet, wittebrood.
Stumper, zie stakkert.
Telder, schotel.
Toonen, teenen.
Touke, eenjarig schaap.
Treemen, sporten.
Tuttel, familienaam.
Tuut, kus.
Twinter, tweejarig paard.
Uuttikst, begrafenis.
Vent, jongman, knecht.
Vrenzen, hinnikken.
Vring, hek op een dam.
Waart, wrat.
Wammes, kamizool.
Wasschop, bruiloft.
Wies, verwaand, trotsch.
Zigt, zaadseis.
Zigten, zaadmaaijen.
Zwa, zeis, om gras te maaijen.

Hierbij worden nog genoemd, maar zijn reeds uit het voorgaande bekend, of uit het volgende te kennen: apsluut, bakken, bek, beppe, bes, boeskool, boksen, boog (papier), brugge (boterham), bult (veel), heit, hoet, jamk, jim, kop, krekt, luk (klein), mem, muike, pens, piezelen, pokkel, reeren, snaarske, teuten, tit, zoepen, enz.

Het voorbeeld uit Tolbert luidt als volgt:
Ik hadde guster koeze piene.
Ik wil een booge pampier deursnieden.
Wij zullen op Keunings jaardag klokke luden.
'k Heb jammik geen koffi had.

Hoe hiet die man die guster bij jim was?
Mem! mag ik een brugge?
Mat mui is al vief en zeuventig jaar olt.
Japik kroept op de knijen deur de modder.
Knels holt het peert vast, veur Harke Kuper.
Hij nemt alles wat hij maar kriegen kan.
Jan speult altiet in de schoele.
Lammert is een voelbandig arbeider.
Heb ij jou nog niet an boeit?
Lutje Roelf et al te veul vleis.
Blief nog een beetje, en stik de piep nog is an.
Jim eertappels binnen ook al riep.
Leuf ij alles wat u zegt wordt?
Kun ij ook al mooi schrieven?
Heit het zegt, dat 'k zol met na de stadsmaat.
De botter is nou veul duurder as van 't zummer.
Geit de klokke goet op de tiet?

Wat de gemeente Marum betreft, in het dorp van dezen naam gebruikt men geheel op zijn Friesch de tweeklank *ie*, in woorden waar de *ee* vereischt wordt, als *bienen*, *stienen* enz. Indien men iemand tot het ontbijt noodigt, zegt men: *Eet bruggen met ons*, of: *Neem 't bieten met ons*; ook zegt men wel: *Toe neem ook een stuk eten*. Bij iemand een bezoek af te leggen, wordt hier gezegd naar iemand te gaan *piezelen*. Het avondeten wordt de *jimpt* genaamd, b.v. *Hij jimme de jimpt al op?* Men noemt een aangehuwden vader *oomke* en eene aangehuwde moeder *muike*. De hooilanden dragen den naam van *meeden* enz. Daarentegen in het aangrenzende Nuis niet meer.

Tot een voorbeeld van de boersche taal en uitspraak te Niebert, diene het volgende:

Do ik vanne meurgen na de meullen ging, reed ik een luttik entje op een heuiwagen; daar wassen twie broene peerden veur, het iene was 'n roen en het ander n' merrie. Zie wassen puur gelieke groot, en zie scheelden ook jamk niet van haar. De kerel zé, dat de roen ook fiks draven kon, en hie leek ook mooi beus (driftig) in de touwen. Dat vertelde ik onze volk. Do zéden heit en mem (vader en moeder), as hie ook n' keul (kol) voor de kop had en n' zwarte start, dat ze hom dan wel koopen wollen. Bes en Beppe hebben ook host zoo 'n roen.

Te Noordwijk, nog nader aan Friesland grenzende, is de

volksspraak vrij wat met het Boerenfriesch vermengd, zoo als in de volgende zinsneden kan blijken.

Heit en *mem* bin uut te *piselen*. = Vader en moeder zijn uit te gast of uit te eten.

Jimme hond het *breke bienen*. = Uwe hond heeft scheeve of kromme beenen.

Heb *jim* nog al veul *beijen* en *krudeldorens?* = Hebt gij nog al veel aalbessen en kruisbessen?

Deze *boog* papier heb ik van pake of van bes. = Dit vel papier heb ik van grootvader.

Deze *pielk* het *beppe* mij geven. = Deze pen heeft grootmoeder mij gegeven.

Wij hebben koffie dronken, he *jim* ook al *goen* had? = Wij hebben koffij gedronken, hebt gij die ook al gehad?

Lutje kiender lusten wel *bakken*. = Kleine kinder lusten wel tweebakken of bescuit.

Onder 't *moes* moet veul *dong*. = Onder de buiskool moet veel mest.

Voorts noemt men hier ook een aangehuwde vader en moeder *oomke* en *muike*; een aangehuwde zoon en dochter *zwager* en *snaarsche*; de turf, zonder onderscheiding van soort, *branje* enz.

EENE BIBLIOGRAPHISCHE ZELDZAAMHEID.

Als zoodanig verdient hier vermelding een gebedenboekje, zamengesteld in het klooster te Selwerd, getiteld: **EEn deuote boecxken van vele ghebeden/ daer summige neyt sinnen gheweest in dutsche vergaddert en̄ gescreuē to zelwart bi Groninge in vrieslant van sinte Benedictus orden. Jnde iaer ons heerē** M.cccc. **ende** xxiij. Onder dit opschrift bevinden zich naast elkander twee grove houtsneden, de eene een monnik in verbazing voor een neervallend

crucifix voorstellende; de andere geeft de afbeelding van een monnik, die loopt te prediken. De keerzijde van den titel en de drie volgende bladzijden zijn gewijd aan astrologische beschouwingen. De vijfde bevat een: *Almanak vā. xxiii. iaren — beginnende inden iaer ons heeren M.ccccc. eñ xxxi.* Op den kalender, die, met inbegrip van den titel, 24 bladzijden vult, volgt eene houtsnede, aan hare keerzijde onbedrukt, voorstellende de besnijdenis van het kind Jezus. De dan volgende bladzijde vangt aan met eene herhaling van den titel, terwijl in plaats van diens laatsten zin gelezen wordt: *eñ is Geprent toe Amstelredam Bi my Pietel Janss Tyebaut. indē iaer ons heerē. M.ccccc. eñ xxviij.* Onmiddellijk volgen hierna eenige godvruchtige spreuken, gebeden, enz., 6 bladz. beslaande; daarna eerst vel A, met eene grootere, lompe, gothische letter gedrukt, houdende gebeden van verschillenden aard, tot aan het einde van 'tboekske, dat 288 ongepagineerde bladzijden, of 18 vel druks, in klein schillerformaat, bevat. De signatuur loopt namelijk van A tot S iiij. Op de bladz. gemerkt O iij, is St. Catharina, de eerste onder de H. Vrouwen, aan welke eene »groete" gebragt wordt; zeker omdat zij de patrones van het klooster was; op die gemerkt: D ij en D iij, leert men, bij een gebed tot Jezus, o. a.: *eñ is gheset wte latȳ in dutzen toe Seluert vā sinte b̄ndictus orden.* Wijders treft men in den tekst nu en dan toepasselijke houtsneeplaatjes aan, van welke sommigen meermalen er in voorkomen. Daar het jaar van uitgave, 1528, in strijd is met dat van den aanvang des Almanaks van 23 jaren, vermoed ik, dat de 30 bladz., welke door den kalender, enz., worden ingenomen, telken jare gedrukt en voor de onverkochte exempl. gebonden werden.

Het, welligt uniek, exemplaar, hier beschreven, is thans in het bezit van den heer J. D. HESSELINK, te Groningen. De vorige bezitter was wijlen mr. H. O. FEITH, die het den 10 Junij 1846 had aangekocht uit de bibliotheek van den aartspriester B. A. MEDDENS.

DE EEMS,

VOORAL DE BENEDEN-EEMS,

ALS HANDEL- EN GRENSSTROOM BESCHOUWD.

Van groot belang was steeds en wordt dit meer en meer ook voor ons land en in 't bijzonder voor onze provincie en stad Groningen de rivier de Eems, wat waterstaat, handel, scheepvaart en nijverheid zelfs aangaat. Eene historische beschouwing van dezen stroom, inzonderheid van de beneden-Eems, in een en ander opzigt, zal men daarom niet ongepast noch in deze bladen misplaatst achten. Wij willen dan in de eerste plaats deze rivier meer in het algemeen, in haar geheel beschouwen, alzoo haren loop nagaan, de bijzonderheden welke deze oplevert, en de veranderingen, welke die heeft ondergaan, en vervolgens in de tweede en voornaamste plaats meer in 't bijzonder over de beneden-Eems spreken, als handel- en grensstroom in vroegeren en lateren tijd.

Het geldt hierbij internationale regten, waarover nog heden verschil van gevoelen, ja bij velen onbekendheid en onzekerheid bestaat, en die berusten op een vroegeren toestand van zaken en dus vooral uit de geschiedenis moeten toegelicht en beoordeeld worden. Wij hebben het oog op de vraag, of de Eems, zooals zij stroomt tusschen Oostfriesland en ons gewest of Hannover en ons rijk, geheel tot dat land en rijk, dan zoowel tot het onze als gene behoort, gelijk verschillend van de eene en andere zijde daarover is en wordt gedacht en staande gehouden. Een onderzoek daaromtrent zal ons dan ook voornamelijk bezig houden.

De Eems ontspringt met twee of drie takjes op de Sennerheide in het Vorstendom Lippe-Detmold aan den voet van den Stapelagerberg en loopt westwaarts naar het Pruissisch stadje Greven, waar zij de A, waaraan Munster is gelegen, opneemt; zij begeeft zich dan verder noordelijk naar Rheine, waar zij Hannover binnentreedt, en hierop langs Lingen en Meppen, waar zij de Haze ontvangt; komt bij Halte binnen Oostfriesland, neemt hier voorbij Weener nog de Leda, waaraan Leer is gelegen, op, om vervolgens voorbij Emden en door haren boezem, den Dollard, zich in de Noordzee te ontlasten, met twee monden, de Wester- en Ooster-Eems, waarvan de eerste tusschen de eilanden Rottummeroog en Borkum en de andere tusschen Borkum en Juist doorstroomt. De Eems is van haren oorsprong af tot aan het genoemde Pruissisch stadje Greven onbevaarbaar; biedt ook van daar tot aan het vóór jaren nieuws aangelegd Hannoversch kanaal een zeldzaam bruikbaren waterweg aan, zijnde alleen goed, zoover dit kanaal reikt. Dit begint namelijk een uur boven Lingen en strekt zich vijf uren ver uit naar Meppen. Verder tot aan Halte of de Oostfriesche grenzen wordt de rivier ook weder door hare ondiepte en veelvuldige krommingen weinig gebruikt. Tot zooverre wordt zij de *versche* Eems genoemd, omdat tot op dit punt de vloed gewoonlijk loopt. Van hier of Halte af kan zij nu schepen van 40—50 last voeren, en deze bevaarbaarheid neemt toe tot aan hare monden, zoodat deze voor de grootste zeeschepen openstaan, vooral de Wester-Eems, die bij de invaart op de ondiepste plaatsen nog dertig voet water bij de laagste eb houdt, de Ooster-Eems echter niet meer dan twaalf voet.

De loop der Eems biedt voorts de volgende bijzonderheden aan. Er is schier geene rivier van die lengte en dat aanzien, welke naar evenredigheid zoo weinig zijtakken ontvangt. Behalve de genoemde, de A, de Haze en de Leda aan gene of de oostzijde, wateren er bijna geene andere dan onaanzienlijke spranken, aan deze of de westzijde bijna geheel geene meer in uit. Haar stroomgebied bepaalt zich dus schier geheel alleen tot de Eems zelve, en het groote Boertanger moer, schoon langs haar zich uitstrekkende, watert daarin zelfs niet of weinig uit, noordwaarts slechts door de Westerwoldsche A, meer westwaarts daarentegen door de Vecht in de Zuiderzee. Daarbij loopt hare bedding, vooral van Rheine of de Pruissische grenzen tot daar waar hare oevers kleiachtig worden en bedijkt

zijn of omstreeks de Oostfriesche grenzen, door eene meer of minder breede en aaneengeschakelde hooge zandstrook, zoodat beide oevers schier geheel met zandhoogten omzoomd zijn en hierdoor afgescheiden van de overigens aan weerszijden gelegene uitgestrekte hooge veenen, welke het genoemde Boertanger en andere moeren vormen. Die zandhoogten bestaan deels uit den oorspronkelijken diluvialen bodem (die tot het noordsche grinddiluvium behoort), deels uit zanddiluvium en zandduinen, die eene vroegere en latere vervorming van dien eerstgenoemden oorspronkelijken bodem uitmaken. Het levert een vreemd en verrassend gezigt op, wanneer men, van de eene of andere zijde de rivier naderende over het veen, eensklaps die zandhoogten en duinen ontwaart en daar tusschen als ingesloten de rivier ziet heenkronkelen. Haar bed heeft zich blijkbaar gevormd in een dal of verlaagd terrein, tengevolge van de verheffing van gezegden bodem aldaar, zooals die elders en algemeen, bijv. ook de Hondsrug bij Groningen, in dergelijke noordelijke of noord-westelijke strekking zich voordoet.

Weinig meer dan die smalle zandstrook, zoover die loopt aan weerszijden der Eems, is er tot nog toe van de omliggende landstreek bewoond en bebouwd geworden; en deze hare oevers vertoonen zich dan ook als oazen tusschen de onafzienbare woeste veenvlakten, die nog grootendeels geheel als in den natuurstaat verkeeren. Slechts enkele koloniën, zooals Ruitenbroek aan onze grenzen bij Ter Apel, zijn op het groote Boertanger moer aangelegd. Slechts enkele wegen leiden daarover en zijn dan ook nog alleen in den zomer bruikbaar; niet één kanaal, zoo min als eenig ander water. Deze moeren of hooge veenen bevatten alzoo nog een schier onaangeroerden onmetelijken schat van brandstof, waarvan zij onze en naburige streken nog eeuwen zullen kunnen voorzien, wanneer deze hare tegenwoordige bronnen zullen uitgeput hebben. Dan — en lang kan dit niet meer duren — verbeidt zeker die thans zoo woeste en onherbergzame oorden ook eene andere heugelijker toekomst; dan zal men van zelve gedrongen worden de nijvere hand er aan te slaan, die veenen aan de snede te brengen en te ontginnen, zoo dit niet reeds eerder geschiedt. Er zijn of worden toch reeds plannen daartoe hier en daar beraamd, vooral ook om in de eerste plaats de boven-Eems met andere naburige rivieren en streken van ons land en gewest, in verbinding en gemeenschap te brengen, ten dienste van den handel en de

scheepvaart. Wij noemen hier het plan, om, door het nieuwe kanaal in Overijssel van Zwolle naar Almelo en Denekamp aan te leggen en dit tot aan Meppen of Lingen te verlengen, de Eems met den IJssel en de Vecht te verbinden. Wij herinneren aan het voornemen, althans den wensch door ons Stadsbestuur gekoesterd, om het Stadskanaal, dat thans reeds tot Ter Apel gevorderd is, eenmaal tot in de Eems voort te zetten en zoo eene verbinding met die rivier tot stand te brengen, die het vroeger reeds meermalen, langs andere wegen vruchteloos heeft beproefd.

Veranderingen van belang heeft de rivier tot aan haren inham, den Dollard, niet ondergaan, behalve hier en daar door de kunst, om haar bevaarbaarder te maken. Zoo is daartoe aangelegd het reeds genoemde kanaal van boven Lingen naar Meppen en heeft men de rivier zelve door regtgravingen en stroomleidingen getracht te verbeteren, over eene lengte van ongeveer 12 uren, te weten 3 uren boven Lingen en 9—10 uren beneden Meppen tot Halte. Doch deze verbeteringen, welke het Hannoversch gouvernement op een millioen thalers zijn komen te staan, hebben weinig nut aangebragt, doordien de stroom in het losse, bewegelijke zandbed zoo ligtelijk weder van rigting verandert en digtslempt. Dit heeft dat gouvernement dan ook vooral doen besluiten, om in plaats van dezen nog steeds gebrekkigen waterweg, als de boven-Eems oplevert voor de scheepvaart, een ijzer spoorwegbaan daar langs aan te leggen van Emden tot Rheine in verband met Münster en zoo met den Mindenschen en den Rijnspoorweg, om langs dezen, thans sedert 1856 bestaanden weg den handel van noord-westelijk Duitschland vooral derwaarts te leiden en aldus het groote doel te bevorderen, dat zij voorheeft, namelijk om Emden tot eene voorname zeehavenplaats van dat land te verheffen.

Meer aanzienlijk en natuurlijk zijn de veranderingen, welke de beneden-Eems in haren loop heeft ondergaan. Als zoodanig is te noemen die verandering, welke met dien stroom voorgevallen is bij Emden tengevolge van het ontstaan van den Dollard. Er is uitvoerig in het door ons en den heer VENEMA uitgegeven werk over dien boezem daarover gehandeld, zoodat wij kunnen volstaan met deze gebeurtenis kortelijk aan te duiden. De Eems liep namelijk eertijds en oorspronkelijk onmiddelijk met een bogt voorbij Emden om den hoek van het oude

Reiderland heen, waarvan het nu nog aan die stad gelegene Nesserland is overig gebleven, nadat dit door de doorbraak der Eems, aan weêrszijden van dien hoek, welke het eerst in 1277 aanleiding zou gegeven hebben tot vorming van den Dollard, van dat Reiderland is afgescheurd geworden en tot een eiland hervormd 1). Emden poogde wel met alle magt den stroom zijn ouden loop langs hare muren te doen behouden, maar vruchteloos. De stroom verlegde zich langzamerhand meer en meer van haar af en regt uit, zoodat het eiland Nesserland er zich door heen van den linker naar den regter oever heeft verplaatst en alzoo daaraan even boven Emden is gehecht geworden, terwijl de stroom verder voor deze stad zoo digtslijkte, dat er slechts eene naauwe geul overbleef, die toegang tot haar verleende en dreigde geheel te zullen digtslijken. Men heeft voor eenige jaren dit onheil getracht af te wenden, door dwars door het overgebleven Nesserland een kanaal te graven uit de haven der stad tot in de Eems. Doch ook dit met groote kosten uitgevoerde werk heeft niet aan de verwachting beantwoord en men is al weder gaan uitzien op andere middelen, om toch Emden te behouden of zoo mogelijk nog meer te verheffen tot hoofdzeeplaats van Hannover, ja, gelijk gezegd is, van geheel noordelijk Duitschland 2). Maar bezwaarlijk zal de kunst hier weder kunnen schenken, wat de natuur haar ontnomen heeft. En bovendien heeft de Eemsstroom zich niet alleen van hare muren afgewend, maar hij is ook door zijne verbreeding langs den Dollard ondieper geworden, zoodat de reede zelfs op den stroom vóór de stad tot ligplaats voor groote schepen ongeschikt wordt of uitgediept zal moeten worden.

---

1) Zoo wordt algemeen op het voetspoor van EMMIUS en volgens de overlevering aangenomen. De heer J. D H. MÖHLMANN heeft echter, bij de aankondiging van ons voormeld werk, *de Dollard* enz. 1855, in de *Ostfries. Zeitung*, 6, 8, 9 Jan. 1861, no. 5, 6, 7, en in zijn *Kritik der Fries. Geschichtschreib. überhaupt u. der des Dr.* ONNO KLOPP *insbesondere*, Emd. 1863, S. 133, getracht aan te toonen, dat dat gevoelen ongegrond, dat die overlevering slechts een fabel is. Het is hier niet de plaats om dit punt te bespreken; wij komen bij gelegenheid daarop wel eens opzettelijk terug, even als nader op de voornoemde pogingen tot verbinding der stad met de boven-Eems, en stippen hier nog aan, dat voornoemde Schrijver. die zich wel als een scherp en soms wat overdreven, maar anders degelijke kritikus van de Friesche geschiedschrijvers heeft doen kennen, ook wat ons onderwerp betreft, ongelukkig reeds door den dood aan de wetenschap is ontvallen.

2) D. A. VON HORN, *über die Ems, die Emsschiffahrt u. die Anlage eines Hafens für grosse Seeschiffe bei Emden*, Emd. 1854.

De Eems loopt voorts, zooals wij zagen, met twee monden in zee uit. Zij schijnt echter vroeger maar éénen mond gehad te hebben, en wel den westermond alleen. Men houdt de Wester-Eems voor den oorspronkelijken mond en de Ooster-Eems voor later ontstaan, op grond dat de eerste de aanzienlijkste en diepste is en van ouds de landscheiding uitmaakte, zooals wij zullen zien, terwijl de Ooster-Eems ook wel de *nieuwe* geheeten is en nog wordt. Deze zou dan ontstaan zijn, door splitsing van het eiland Borkum, dat vroeger vereenigd zal zijn geweest en één eiland gevormd hebben met het nog bestaande eiland Juist en de nu vergane eilanden Buize en Bant, waarvan het Buizerdiep en de Banterbalg nog den naam dragen en omstreeks de voormalige ligging aanwijzen. Voor dit eiland wordt gehouden dat, hetwelk onder den naam van *Bant* wordt opgenoemd in de aanstelling door keizer KAREL *den Groote* van LUDGER tot leeraar der Friezen in de vijf landschappen Hugmerchi, Hunzingo, Fivelingo, Eemsgo en Federgo met het eiland *Bant*, te zamen dat gedeelte van Friesland, hetwelk ook vervolgens, na de verheffing van LUDGER tot Bisschop van Munster, kerkelijk onder dat bisdom is gebleven. Toen werd dus Bant, evenals later Borkum, gerekend tot het naast aangrenzende Oostfriesche landschap Federgo. — De bekende Oostfriesche schrijver ARENDS heeft ook gegist, dat de eene oosterarm van de Eems vroeger door Oostfriesland heen geloopen heeft, namelijk van de Knok langs Bijzum en andere plaatsen door de Leij of inham welke zij daar vormt. Hij meende dit te kunnen opmaken uit de gesteldheid van den grond in die rigting — echter wel zonder voldoende reden 1).

Als wij nu nog eens het oog slaan op de Eems, zoo verre zij onze kust bespoelt en daarbij opmerken hoe zij, o. a. bij Delfzijl zoo onmiddellijk daar langs schuurt en eene zoo geschikte havenplaats vormt, veel geschikter dan te Emden, dan doen die stroom en plaats aan onze zijde zich hoogst voordeelig gelegen voor, niet alleen voor de afwatering van de aangren-

1) Zie hierover nader onze *Aloude Staat*, *enz.*, I, 336. ARENDS hield er ook voor, dat er buitendien een arm van de Eems door Reiderland zou hebben gestroomd, namelijk van Weener westwaards tot door het verdronken land van den Dollard naar Reide. Maar dit is even ongegrond; wel schijnt er van Weener tot Holtgast een tweede stroombed geloopen te hebben, daar nog door den grond en den naam van *oude Eems* aangeduid, die met de tegenwoordige alzoo een rivier-eiland vormde. *De Dollard enz.*, bl. 22.

zende landen, maar ook voor de groote scheepvaart. En geen wonder dan ook, dat men aan het plan, om door een hiervoor geschikt kanaal de stad Groningen met de Eems en de Noordzee in gereede verbinding te brengen, de voorkeur heeft gegeven boven de bevaarbaarmaking van het Reitdiep tot dat einde, daar dit vaarwater bij alle verbetering nog steeds vele gebreken zou behouden en aan den mond voor toeslijking blijven blootstaan, wat niet het geval is met, noch te vreezen staat van de monden der Eems en ook niet van de uitmonding van dat nieuwe kanaal in dien stroom. Wij zien alzoo met verlangen en vol hoop de spoedige volvoering van dat plan te gemoet.

De Eems, — om ons meer tot hare geschiedenis te bepalen — is een reeds zeer vroeg bekende stroom en komt bij vele oude Grieksche en Latijnsche schrijvers voor, zooals STRABO (VII, 1, § 3), POMPONIUS MELA (III, 3), PLINIUS (IV, 28), TACITUS (*Ann.* I, 60, 63; II, 8, 22), PTOLEMAEUS (II, 11). Volgens den Duitschen Aarddrijkskundige MANNERT 1), kenden de Romeinen deze rivier van al onze en Duitsche stroomen het best, schoon zij onaanzienlijker is dan de meeste dezer, te weten de Rijn, de Wezer en Elve. Zij hebben haar op hunne togten hier te lande dikwijls bevaren en niet alleen den mond of de beneden-Eems, maar ook hooger op, of de boven-Eems. De veldheer DRUSUS heeft er zelfs eens een scheepsstrijd op gevoerd tegen de Brukteren, een Germaansch volk, dat voor een deel aan hare boorden woonde tot aan en over de Lippe, niet verre van de grenzen van ons land (STRABO t. a. p.).

Zij droeg reeds bij de Ouden gelijken naam als later en thans, namelijk dien van *Amisia* of *Amisias*, *Amasia* of *Amasias*, *Amisius* of *Amasius*, alle blijkbaar Latijnsche of Grieksche vormen van denzelfden naam *Emis*, door onze voorouders, en *Eems* thans daaraan gegeven, in het Hoogduitsch *Embs* of *Embse*. Men vindt hier dergelijken uitgang als in de Latijnsche benaming van *Tamasis* voor de *Theems* in Engeland; en welligt is de naam van *Eems* weder niet anders dan een verlengde vorm van *E* of *A*, welk woord van ouds *water* en wel een *stroomend water* in 't algemeen beteekent, even als *Theems* en bij ons zeker oud riviertje de *Tjamme* verlengnamen zullen zijn van *Tij*, ook een *togt* of *loopend water* aanduidende. Voor deze

1) *Geogr. der Griechen u. Röm.*, 2e Aufl. 1820, III, 419.

algemeene beteekenis van den naam Eems zou misschien ook kunnen aangevoerd worden, dat niet alleen deze rivier zelve, maar ook hare takken, die door de Leda daarin uitloopen, de Eems genoemd worden, te weten de *Basseler* en *Sageller Eems*. Er wordt bij PTOLEMAEUS (L. VIII) ook een oord van dien naam, *Amasia*, aldaar vermeld; en men meent, dat TACITUS ook ergens van eene plaats, zoowel als rivier *Amisia* spreekt 1). Doch het blijft twijfelachtig of daaronder eene bewoonde plaats, dan wel bloot eene haven- of aanlegplaats te verstaan zij. Men is het ook niet eens, of die plaats te zoeken zij aan deze onze zijde, zooals men uit de aangehaalde woorden van TACITUS vooral opmaakt, dan aan gene zijde der rivier, noch waar ze, hier of daar, mag gelegen hebben. Men heeft vooral het oog gevestigd, hier, op Wester-Emden en, daar, op Emden. Doch de naam noch de oudheid en belangrijkheid dier plaatsen, welke men over en weder bijbrengt, leveren voldoende bewijzen daarvoor op. De naam dier plaatsen heeft toch niets met den naam der rivier te maken, daar zij oudtijds en oorspronkelijk beide *Emetha* of *Emutha*, *Emuda* heetten, als zijnde gelegen aan den mond van een water, dat in de Eems uitliep, Wester-Emden namelijk aan den mond der oude Fivel, Emden aan dien van een ander water, eenvoudig E genoemd. En al wat onze ALTING (*Not. Germ. Inf.* p. 48) bijbrengt voor de hooge oudheid en belangrijkheid van Wester-Emden steunt op geen grond. Het was wel reeds een bekend en misschien aanzienlijk dorp in de 13de eeuw en denkelijk al vroeger, maar als eene marktplaats (*forum*) komt het, zooals hij meent, niet in de Wierummer kronijken voor; veeleer is daarvoor Appingadam en wel als regt- of warfplaats te verstaan, zooals wij ook bij gelegenheid wel eens nader zullen aantoonen. De oude Emder munt, dáár mede en elders vermeld, hoorde te Emden te huis; en daar deze stad reeds vroeg als munt- alsmede tolplaats, zooals wij straks zullen zien, voorkomt, zou zij zeker meer dan Wester-Emden hier in aanmerking komen, als het aannemelijk ware, dat zij als zoodanig reeds tot den tijd der Romeinen zou opklimmen 2).

1) *Ann.* II, 8: »(Germanicus) lacus inde, et Oceanum, usque ad *Amisiam flumen*, secunda navigatione pervehitur. Classis *Amisiae* relicta, laevo amne" etc.

2) In een der Friesche goederenregisters van het klooster Fulda uit de 10de eeuw komt *Emedun* voor. DRONKE, de jongste uitgever daarvan, houdt Emden in Eemsgo daarvoor. *Trad. et Antiq. Fuld.*, Fulda, 1844, s. 68 en 240. Maar die gouwnaam wordt er niet bijgevoegd en als voorkomende tus-

Hoe dat zij, de Eems komt niet alleen vroeg voor, maar tevens ook, en wel de beneden-Eems, reeds als *grensstroom*. Zij maakte, namelijk, de scheiding uit tusschen de Friezen, die aan deze zijde of in ons gewest, en de Kauchen, die aan gene zijde of in Oostfriesland woonden, beide volkeren aan haren mond, tot op zekere hoogte landwaarts, zoodat hunne grenzen hier niet veel mogen verschild hebben van de latere grenzen van Friesland, nadat het volk, althans de naam der Friezen, zich over dien stroom in het land der Kauchen heeft uitgebreid.

In de oudste Friesche wetten, bestemd voor geheel oud-Friesland in den Frankischen tijd (*Lex Frisionum*), komen behalve de grensstroomen daarvan, de Sincfala of het Zwin, ten westen, en de Wezer ten oosten, ook het Flie en de Lauwers voor, deze beiden, als binnenrivieren, die dat uitgebreide kustland in eenige onderdeelen scheidden, welke meer of min verschillende regten hadden; maar niet de Eems; en het schijnt, dat alstoen in dit opzigt Friesland van de Lauwers tot de Wezer of ongeveer ons gewest met Oostfriesland vereenigd was, even als het ook elders met den naam van *Frisia ulterior* en later met dien van *Oost-Friesland*, van het overige Friesland, *Frisia citerior* en *West-Friesland* is onderscheiden geworden. Deze vereeniging eenerzijds en scheiding anderzijds berustte welligt daarop, dat het oostelijker verder afgelegene Friesland later door de Franken is overheerd of liever in hun verbond opgenomen en tot het Christendom is bekeerd geworden dan gene. Hield de Eems aldus toen op de scheiding uit te maken tusschen twee verschillende volken of liever volksstammen — want de Friezen en Kauchen zullen wel naauw verwant aan elkander zijn geweest — zij bleef nog meer of min de nu aan weerszijden gelegene Friesche gouwen of landschappen vaneen scheiden, te weten, Fivelingo met Oldambt en Reiderland dezerzijds van die aan gene zijde gelegen. En zoo werd het Friesland in ons gewest van het naburige Westerlauwersche en Oostfriesche onder den naam van de *Friesche Ommelanden tusschen de Eems en Lauwers* onderscheiden. Desgelijks worden de Overeemsche landen, o. a. in de opdragt van de Vetkooper Hoofdelingen aldaar aan

---

schen *Husdingun* (Huizinge) en *Loppesheim* (Loppersum), beide plaatsen waarschijnlijk in ons gewest gelegen, zou men veeleer Wester-Emden daarvoor houden. Zoo ja, dan bewees dit den hoogen ouderdom althans van die plaats — en dat zij eenmaal aanzienlijker dan later geweest is, daarvoor pleit de overlevering.

Hertog ALBRECHT VAN BEIJEREN van die landen in 1398, gezegd te liggen »aan genen syde der Eemse" of »tusschen der Eemsche ende der Jade;" dus zonder dat er nog onderscheid wordt gemaakt tusschen *Wester-* en *Ooster-Eems*, hoewel de eerste hier bedoeld wordt, daar onder de eilanden, tot die landen gehoorig, ook opgenoemd wordt Borkum 1). In de aanstelling door Hertog JOHAN VAN BEIJEREN in 1422 van HENDRIK VAN RENESSE tot zijnen generalen Kapitein en Rentmeester van al de landen van toenmalig Oostfriesland, werden deze aldus nader afgepaald: »van Staveren tot aan de Lauwers, van daar tot aan de Ooster-Eeems en verder tot aan de Jade en aan de Wezer toe" enz. 2). Hier wordt zelfs omgekeerd de Ooster-Eems als grens van Friesland tusschen de Lauwers en Eems genomen. Men weet echter, dat die herhaalde pogingen van de Graven van Holland om de Friesche landen aan zich te onderwerpen geheel mislukt zijn. — Meer in aanmerking komt hier nog die verandering, welke verder met de Eems als grensstroom voorviel. Toen Reiderland tengevolge van de inbraak van den Dollard en staatkundige omstandigheden van een gescheurd werd, zoodat het slechts voor een klein gedeelte aan ons gewest, het overige thans nog zoo genoemde Reiderland, van de Reider of Westerwoldsche A tot de Eems, aan Oostfriesland is gekomen in de 15de eeuw, kwam de Eems zoo ver binnen dat land en bleef alleen van de uitlozing dier A in de Eems tot de zee grensstroom.

Hoe de Eems onder het Frankische rijk in de middeleeuwen een hoofdstroom voor handel en scheepvaart uitmaakte, blijkt daaruit, dat zij in de oude Friesche wetten, die voor het vrije Friesland tusschen Flie en Wezer zijn bestemd gebleven, wel degelijk opgenoemd en mede gerekend wordt onder de zeven zoogenaamde vrije openbare Koninklijke straten van dat land. Zij was namelijk een der vier zoodanige waterwegen, zijnde de ander drie de Rijn, de Wezer en Elve. Deze water- en overige landwegen worden opgenoemd in de 9de der 17 Friesche Kesten of Keuren, welke onder de oudste algemeene wetten of regten behooren, aan het geheele Friesche volk verleend bij of ten gevolge van zijn verbond met de Franken, onder KAREL *den Groote*. Zij komen in die Keuren voor als onder koninklijke

---

1) DRIESSEN, *Mon. Gron.* IV, 792.
2) VAN MIERIS, *Charterb.* IV, 623.

ban of hoede staande, zoodat de koopman en elk ander reizende man hierop beveiligd was en waarom de Friezen dan ook moesten opbrengen zekeren vredepenning en huisschatting 1). Er waren op die wegen, en wel waterwegen, ook gevestigd tollen, welke de koning mede ontving, en men mag aannemen, dat even als op den Rijn, te Utrecht, op het Flie te Stavoren, zoo ook op de Eems van ouds, althans sedert het Frankische oppergebied hier te lande, een tol zal hebben bestaan, en wel ter plaatse, waar wij dien later ontmoeten, namelijk te Emden 2). Dit mag men ook reeds afleiden uit dezelfde 9den Friesche keur. Deze noemt Emden op als de plaats, tot welke een der gezegde openbare landwegen ging, namelijk van Munster. Men leert hier die stad dan ook reeds kennen als eene voorname plaats, ja waarschijnlijk reeds als hoofdplaats van *Eemsgo*, en wel *Neder-Eemsgo*, zoo als een deel van Oostfriesland aan de Eems oudtijds naar deze rivier genoemd is, en later *Eemsland*. Wel is waar verneemt men van den tol op de Eems te Emden met zekerheid niet eerder dan in de 13de eeuw, maar het berigt is zoodanig, dat wij daaruit met grond de oprigting van dien tol al in vroegeren Frankischen tijd mogen opmaken 3). Volgens echte bescheiden komt namelijk in de eerste helft dier eeuw als een Keizerlijk leen en regaal voor zeker Graafschap of *Comicia in Emisgovia* met de munt te Emden en den tol aldaar op de Eems, destijds in handen van de Graven van Ravensbergh. Die munt en tol kunnen wel geene andere zijn, dan de bedoelde en genoemde, even als men onder *Emisgovia* geen ander landschap dan *Eemsgo* kan verstaan en waarvan alzoo

---

1) Zie die keur o. a. bij VON RICHTHOFEN, *Fries. Rechtsquellen*, S. 14, en de aanteekening daarover van J. DE RHOER in de *Verhand. van het Gron. Genoots. P. E. J. P.*, D. III, St 1, bl. 13.

2) Misschien wel omstreeks daar, waar nog het tegenwoordige tolhuis staat, dat in 1583 is gebouwd en oorspronkelijk een toren was, dienende tot dekking van de beide aldaar aanwezige havens, zooals het is afgebeeld op den platten grond van Emden, bij EMMIUS: *De Frisia orientali etc.* fol.

3) BENINGA, *Historie van Oostfriesl.* (in MATTH. *Anal.* IV, 179), zegt op het jaar 1412, dat de stad Emden al door KAREL MARTEL en keizer KAREL *den Groote* met het voorregt van accijns of tollen zou begiftigd zijn, maar hij levert daarvoor geen bewijs op en zou dit ook moeijelijk hebben kunnen doen. Hoe oud echter de instelling daarvan hier of daar moet zijn blijkt ook daaruit, dat aan het slot van het reeds vroeger aangehaalde Friesche goederenregister van het klooster Fulda uit de 10de eeuw (bl 188), de helft van alle tollen en accijnsen in (toenmalig) Oost-Friesland gezegd wordt aan dat klooster te behooren (dimidia pars per orientalem Fresiam omnium vectigalium et censuum).

Emden de hoofdplaats was. Van de Ravensberghen weder aan het Rijk gekomen, beleende Koning WILLEM in het jaar 1253 den Bisschop, OTTO, van Munster met dat Graafschap in Eemsgo, benevens den tol te Emden en meer andere zulke heerlijke regten elders, zoo als die opgenoemd worden in den leenbrief, welke met die aan de Graven van Ravensbergh daarvan nog bestaat 1). Van de Bisschoppen van Munster kwamen die Emder regten in handen van de Hoofdelingen van Emden. Dezen zullen daarvan *Drosten* genoemd zijn, als ambtenaren van die Bisschoppen, die later nog hunne aanspraak op die regten hebben doen gelden, toen zij eindelijk van die Hoofdelingen gekomen waren aan de Graven van Oostfriesland. Vooraf zijn echter nog in de eerste helft der 15de eeuw de Hamburgers een tijdlang meester geweest van die plaats en regten. Zij namen haar in 1431 in, omdat de toenmalige Hoofdeling, IMEL ABDENA, in plaats van den handel en de scheepvaart te beschermen, zooals zijn pligt was, aan het bezit van genoemde regten verbonden, tegen de vrijbuiters, toen onder den naam van Victualiebroeders bekend, dezen integendeel in zijne hoede en haven opnam. Hamburg deed dit als lid der Hanze en nam zoo voor eenigen tijd het geheel beheer over de Eems aan en op zich. Het was toen al, dat de hevige en langdurige twisten ontstonden tusschen Emden en Groningen over het Stapelregt, dat deze beide, toen reeds een voor dien tijd aanzienlijken handel drijvende, steden zich wilden toeëigenen en de eene de andere betwisten. Wij hadden eerst het plan om den twist over het Emder stapelregt hier mede te bespreken, maar, inziende, dat wij dan óf eenerzijds te kort óf anderzijds te lang zouden moeten zijn en dit voor de handelsgeschiedenis van onze stad zoowel als van Emden belangrijk punt wel eene opzettelijke nadere uiteenzetting behoeft en waardig is, hebben wij de behandeling daarvan liever tot eene andere gelegenheid uitgesteld. Wij gaan dus voort de Eems verder als grensstroom te beschouwen onder de Oostfriesche graven.

Een der Oostfriesche Hoofdelingen, namelijk, ULRICH CIRK-

---

1) Zij komen gedrukt voor in het werk van J. NIESERT, *Beitr. zu ein. Münst. Urkundenbuch*, I, II, 420, voorts 10 en 11 *Aben.* V, 73. Wij hebben gegist (*Aloude Staat*, II. S. 2, bl. 146), dat dit Graafschap in Emisgovia het Friesche Graafschap zal zijn geweest, hetwelk al vroeger Koning HENRIK V aan Graaf HENDRIK VAN ZUTPHEN in 1108 of 1107 tegen een ander leen verruilde.

SENA wist zich te doen verheffen eerst tot opper-Hoofdeling van Oostfriesland en vervolgens in 1454 door Keizer FREDERIK tot Rijksgraaf van dat gewest, schoon hij tien jaren wachtte met dien titel voor vast aan te nemen en zich in die waardigheid te laten bevestigen.

In den eersten Leenbrief daarvan als ook de volgende worden o. a. als grenzen van dit Graafschap, waarmede hij beleend werd, genoemd dezerzijds de *Wester-Eems* en anderzijds de Wezer (*von der Wester Ems an Oestwerdt bis an die Weeser*). Toen is dus bepaaldelijk de Wester-Eems tot grens gesteld van Oostfriesland. Maar dit was niets nieuws. Want deze was wel de oude oorspronkelijke mond van die rivier, de Ooster-Eems de nieuwe of latere, zooals wij gezien hebben; en men zal onder de Eems bij vroegere grensbepalingen, ook wel geene andere dan de Wester-Eems hebben te verstaan. De Eems was en bleef dus de grens tusschen Oostfriesland en ons gewest, zonder dat hierbij die rivier meer tot dat gewest dan het onze gerekend is geworden.

Maar als men nu verder in den Leenbrief van 1454, zooals die gedrukt voorkomt bij BRENNEISEN en veelal gevolgd wordt, onder de aanhoorigheden van het Graafschap of Oostfriesland ook opgenoemd vindt de rivier de Eems zelve, of zooals er te lezen staat: „*auch dem Wasser die Eemse, und allen anderen Schiff-reichen Wassern, Bächen, Teichen, Flüssen, klein und gross, wie dieselbe Nahmen haben*" 1), dan zou men schier gedrongen worden, om aan te nemen, dat de Eems, en wel de geheele Eems, onder het Graafschap Oostfriesland is begrepen geworden. Maar dit levert hiervoor geen bewijs op, en wel om reden, dat bovenvermelde woorden niet gevonden worden in den oorspronkelijken Leenbrief van 1454 noch de volgende. Wij zijn gelukkig toevallig tot die ontdekking gekomen door vergelijking van dien gedrukten Leenbrief van 1454 met een oud afschrift daarvan op het Groninger Archief aanwezig (*Reg.* I, bl. 120, no. 9). Hierin troffen wij die woorden niet aan, en bij inzage daarop van dien Leenbrief bij BENINGA (MATTH. *Anal.* IV, 305) en de andere Leenbrieven bij BRENNEISEN vonden wij ze ook niet bij den eersten, bij den laatsten evenmin in de Confirmatiebrieven van 1521 en 1528 (T. I, L. IV, S. 140, en L. V, S. 148), doch wel weder in dien van 1558 (L. V, S. 240).

1) *Ost-Fries. Historie*, u. z. w., Ann. 1720, T. I, L. III, S. 77.

Die van 1464 wordt bij hem niet gevonden en is ons alleen voorgekomen met den brief van 1454 in eene verzameling van Oostfriesche oorkonden in 1610 en vermeerderd in 1659 in het licht gegeven. Hier bevat de brief van 1454 ook reeds de bedoelde woorden; die van 1464 niet en wijkt ook van genen in sommige opzigten af 1). Dit een en ander bevreemdde ons zeer en maakte deze plaats niet weinig verdacht. Om hierin zekerheid te erlangen, hebben wij ons gewend tot de Koninklijke Hannoversche Landdrostij te Aurich, met verzoek om in het Provinciaal Archief aldaar, waar die Leenbrieven bewaard worden, dezen op dat punt na te zien. Het stellige antwoord, ons bereidwillig gegeven, was, dat voorzeide woorden *niet* in de oorspronkelijke Leenbrieven gelezen worden. Wij werden zoo in ons vermoeden volkomen bevestigd, dat die geheele zinsnede over de Eems enz. in deze en gene brieven bij BRENNEISEN ondergeschoven was. Hoe en wanneer, kunnen wij niet zeggen, waarom is wel te gissen. Dat BRENNEISEN zelf het eerst die woorden in den tekst heeft ingelascht, dit kunnen noch mogen wij veronderstellen. Wel heeft hij gebrekkig deze en andere oorkonden laten drukken, zooals men uit de vergelijking van den inhoud der Leenbrieven kan zien en zelfs van bovenaangehaalde woorden, waarom wij ze ook genomen hebben, zooals zij in het afschrift van den Leenbrief in ons Archief gevonden worden. Wel heeft hij met groote vooringenomenheid voor de regten van zijn heer en meester, den toenmaligen Vorst van Oostfriesland, GEORG ALBRECHT, wiens Canselier hij was, zijn werk geschreven; — en tot steun daarvan, bepaaldelijk van de landsheerlijke regten op de Eems tegen buiten- en binnenlandsche mededingers of tegenstrevers, zooals

1) De volledige titel van dit werkje, zooals het ons is voorgekomen, luidt: *Etlike Verbundt-brieven vnd Verdrage, in vörigen tyden, tüschen vnde mit den Stenden van Ostfriesslandt beramet vnde opgerichtet, sampt enige korte Extracten, vth gelicken Verbundts edder Verdrages Brieven, ook andere stucken: vth welcken allen eygentlick vnde klaerlick tho sehen, wat gelegenheit idt mit Ostfriesslandt gehadt hebbe, vor, vnde by der tydt, alse Vldrick Hövetling tho Grietzyl, Norden, Aurick etc. van den Keyser Friderico III. thom Gräfflicken stand erhöget vnde de erste Grave tho Ostfriessland geworden is. Warby ook vorder gevöget sind de twee vnderscheidlicke Lehn-Brieve, van dem Hochstgedachten Keyser Friderico, dem ock wolgedachten Graff Vldrichen gegeven.* — Het is zonder opgaaf van uitgever, drukker en drukplaats. De eerste uitgaaf van 1610 schijnt niet verder te gaan dan laatstgenoemde Leenbrieven, de latere van 1659, tot 1656. Het is blijkbaar ten gunste der Stenden tegen de Graven van Oostfriesland gerigt.

er gedurig tot in zijn tijd zich opdeden, konde meergenoemde plaats uitnemend dienen. Maar van opzettelijke vervalsching van oorkonden weten wij niet dat hij beticht is of te betichten is 1). Hij zou dan die woorden niet alleen in de eerst- en laatstgenoemde brieven van 1454 en 1458, maar ook in de beide andere van 1521 en 1528 ingelascht hebben. Meer waarschijnlijk is het, dat BRENNEISEN reeds vervalschte afschriften of afdrukken van gene voor zich zal gehad hebben. Hij kan LÜNIG gevolgd zijn, die in zijn *Teutsches Reichsarchiv* (1710—1722, T. IX, S. 496) den brief van 1454 reeds vóór BRENNEISEN, ook met het onechte tusschenvoegsel heeft uitgegeven, óf, en zoo LÜNIG mede, alreeds zoodanige vervalschte uitgaaf, als reeds vroeger in voornoemde verzameling van deze en andere Oostfriesche oorkonden in 1610 het licht heeft gezien. Uit dit voorkomen hier reeds, in 1610, van dat tusschenvoegsel, en voorts bij BRENNEISEN in den brief van 1558, niet in de tusschentijdsche van 1521 en 1528, zou men welligt kunnen opmaken, dat het bij gelegenheid van de bevestiging des briefs in 1558, ter verzekering van de Grafelijke regten op de Eems, waarover toen vooral met de stad Groningen groot verschil bestond, daarin is gekomen. Hoe dit zij, aan beide genoemde uitgevers komt dan toch het verwijt toe, dat zij de oorspronkelijke brieven niet gebruikt of geraadpleegd hebben. Van hoe veel belang dit is, blijkt weder uit dit sterksprekend voorbeeld. Het is nu daaruit genoegzaam zeker, dat die woorden aangaande de Eems, als zijnde onecht, niet kunnen strekken, om het gevoelen te gronden of te versterken, dat die rivier geheel tot Oostfriesland behoort.

Blijkt noch volgt dit alzoo uit gezegde Leenbrieven, anders is het gesteld met den tol en andere geregtigheden, welke daarop te Emden waren gevestigd. De Oostfriesche Graven

---

1) MÖHLMANN, *Krit. der Fries. Geschichtschreib. u. s. w.* Emd. 1863, S. 94, merkt wel zijne onnaauwkeurigheid op in de uitgave der oorkonden, maar geene vervalsching daarvan. Die van den Leenbrief van 1454 en andere, schijnt hem, bij al zijn kritiek, onbekend te zijn gebleven; anders zou hij dit wel aangevoerd hebben niet alleen tegen BRENNEISEN, maar ook tegen KLOPP, waartegen zijn kritiek vooral gerigt is, als welke ook getrouwelijk bovengenoemde woorden als echte mededeelt (*Gesch. Ostfriesl.* I, S. 228) en van gevoelen is, dat de Eems tot Oostfriesland behoort, waarin MÖHLMANN met hem niet instemt, zooals wij nader zullen zien. Bij EMMIUS vindt men die woorden in zijn uittreksel van den Leenbrief van 1654 niet (*Rer. Fris. Hist.*, p. 373); denkelijk, omdat hij BENINGA gevolgd zal zijn.

worden daarin ook uitdrukkelijk beleend met den tol, accijns en de munt, en daaronder zullen zeker in de eerste plaats bedoeld zijn, die in genoemde stad reeds van ouds bestonden, dezelfde namelijk, welke, gelijk wij hebben gezien, de Graven van Ravensbergh en de Bisschoppen van Munster in leen hadden bezeten, doch laatstelijk de Hamburgers in handen hadden met de stad Emden. ULRICH had echter reeds een jaar vóór zijne verheffing tot Graaf van Oostfriesland deze stad met de voorzeide aan haar bezit verbonden regten, en alzoo den tol op de Eems, bij verdrag van de Hamburgers aan zich weten te krijgen, en hij verdroeg zich daarna ook met de afstammelingen van den vorigen Hoofdeling dier stad daarover, gelijk nog later in 1497 de toenmalige Graven van Oostfriesland met den Bisschop KONRAAD van Munster.

Zoo werden die Graven geheel meester in hun land, bijzonderlijk ook van de oude Rijksregten op de Eems; en het is ook niet te ontkennen, dat zij werkelijk die regten hebben uitgeoefend, hetzij zelve, hetzij namens of onder hen de stad Emden, echter niet zonder veelvuldigen strijd tusschen beiden over elks aandeel daarin. Behalve het tol- en stapelregt, in welks bezit zij zich reeds bevond en in 1494 door Keizer MAXIMILIAAN bevestigd werd, droeg Graaf ENNO III in 1539 aan haar ook over de pligt, om voor de veilige vaart van de Eems te zorgen, en daarvoor het regt, om het tonnen- en bakengeld enz. van de schepen te heffen. Maar het is hier de vraag, of met deze regten op de Eems ook de Eems zelve aan de Graven en hun land zou gekomen zijn, zooals zij inderdaad tevens dezen stroom geheel als den hunne hebben beschouwd. Men heeft hier, ons bedunkens, wél te onderscheiden tusschen dien stroom, als zoodanig, en de regten daarop. Schoon als regaal staatsregtelijk behoorende aan het Rijk, zoo konden nogtans de openbare rivieren, en zoo ook de Eems, geographisch of wat het grondgebied betreft behooren, òf gelijkelijk, d. i. voor de helft, aan elk der wederzijdsche landen of staten, òf ook meer of min geheel aan een van dezen. Het eerste mag men volgens het gemeene natuur- en volkenregt als regel en alleen als geldig aannemen, waar het laatste niet bijzonderlijk en uitdrukkelijk bepaald is. En dit is het geval met de Eems in meergenoemde Leenbrieven van Oostfriesland, nu wij gezien hebben, dat die rivier niet onder de aanhoorigheden van dat land opgenoemd is. Alleen dus de uitoefening van de Rijks-

regten op de Eems, gelijk wederkeerig van de verpligtingen, die daartegenover stonden, werd aan de Graven daarbij open overgedragen, geenszins de stroom zelve. Deze bleef *Rijksstroom* onder die Graven, even als onder zijne voorgangers, en in dien zin alleen, in staatsregtelijken, niet territorialen zin, konden de Graven hem *hunnen* stroom noemen, konden zij zich beroepen op de Leenbrieven tot handhaving van deze hunne regten, maar niet van het bezitregt op de Eems, en wel geheel niet op de daarin gevoegde woorden; gelijk wij ook niet weten, dat zij dit bepaaldelijk gedaan of zich op de Leenbrieven anders dan in algemeene bewoordingen beroepen hebben 1). De keizers — om dit er nog bij te voegen — hadden even goed den tol enz. op de Eems kunnen vestigen op eene plaats aan

1) Zoo wordt o. a. Graaf EDZARD gezegd eene krijgsvloot te hebben uitgerust, om *des Heiligen Rijks en zijnen stroom* te vrijwaren, en zijn regt daarop in *zijnen en den Rijks naam* te verdedigen tegen de vrijbuiters, de Geuzen en anderen, toen dezen in den strijd van ons land met Spanje de zee en stroomen, en vooral de Eems, onveilig maakten. BRENNEISEN, a. w. T. I, B. VI, S. 292, 294, 296, 371. De Eems werd zelfs sedert de verheffing van Oostfriesland tot een Rijks Graafschap aangemerkt als des Rijks grensstroom. Friesland behoorde oorspronkelijk wel, zelfs onmiddellijk, onder het Rijk en de vrije Friesche landschappen tusschen Flie en Wezer zijn er ook nooit regtens van gescheiden geworden — maar toch feitelijk meer of min. En zoo werd Oostfriesland door die verheffing beschouwd als op nieuw met het Rijk vereenigd te zijn en gescheiden van de andere Friesche landen, die nog vrij of op zich zelf bleven; en aldus kon de Eems als grensstroom van het Rijk aangemerkt worden, daar Oostfriesland nu dezerzijds de grens daarvan uitmaakte: »een vaste voormuur en grens van ons geliefd Vaderland Duitscher natie" zooals het genoemd wordt door Keizer RUDOLF II in 1597. BRENNEISEN, T. II, S. 80. — Wat het beroep op de Leenbrieven betreft, zoo lezen wij o. a. in zeker vergelijk tusschen Gravin ANNA en Graaf JOHAN van 1550, waar sprake is van de handhaving hunner vermeende regten op de Eems tegen de stad Groningen: »Als ock die von Groningen den Eems-strom bauen alle confirmirte disser Graffschaft und der stadt Emden hebbende Privilegien anfechten, und Seiner Gnaden Vor-Oldern vast Ehrenrovich... angrypen." BRENNEISEN, a. w. B. V, S. 189. — Zoo werden de Graven van Oostfriesland meermalen in de uitoefening van die regten op de Eems belemmerd, en die hun zelfs eens ontnomen, bij voormelde gelegenheid in den strijd van de Nederlanden tegen Spanje. Graaf EDZARD werd namelijk verdacht gehouden van met Spanje te heulen en zoo is door Graaf LEICESTER, die toen in ons land het opperbewind voerde, in 1587, aan een voornaam persoon in ons gewest, aan JOHAN RENGERS te Hellem, de *Superintendentie* op de Eems opgedragen geweest. RENGERS TEN POST, *Werken*, II, 289. De aanstelling daarvan blijkt ook uit een request daaromtrent van RENGERS van 1588 op het Gron. Arch. *Reg.* III, bl. 120, No. 40.

wel bekend, dat zijn bestuur zich op het punt, waarop het hier aankomt, tot dusver geheel onhandelbaar heeft betoond en blijken gegeven, dat het nog evenzeer als de vroegere Vorsten van Oostfriesland aanspraak maakt op het bezit van de geheele Eems, zooals zij tusschen dat land en het onze doorstroomt. Dit is namelijk vrij duidelijk gebleken uit de reden, waarom, bij de grensregelingen tusschen Hannover en de Nederlanden, wél de grensscheiding door den Dollard bepaald is, maar alleen tot aan, niet verder in de Eems. Tot verstand der zaak, moeten wij vooraf omtrent die grensscheiding, waarover elders reeds uitvoerig gehandeld is (*De Dollard enz.*, bl. 163), in 't algemeen kort dit opmerken. De Reider of Westerwoldsche A was voorheen, zooals wij zagen (bl. 190), de grens tusschen Oostfriesland en ons gewest en wel dat gedeelte er van, hetwelk onder de stad Groningen is gekomen. Wegens den wisselvalligen loop nu dier rivier in den Dollard besloten de Regeringen dier stad en van Oostfriesland in 1723 onderling eene vaste grens door dien boezem der Eems te bepalen. Die grensscheiding werd in 1824, nu door Hannover en ons rijk, op nieuw geregeld, en toen hierop weder verschil ontstond, nogmaals in 1863, niet zonder opoffering telkens van deze zijde. Omtrent genoemde grensbepaling in 1824 nu kunnen wij nader de volgende bijzonderheden mededeelen uit eene authentieke bron geput.

Toen de onderhandeling daarover nagenoeg ten einde was gebragt, vestigde onze Regering nog bijzonder hare aandacht op de wederzijdsche regten op de Eems en gelastte hare Commissarissen een voorstel ter tafel te brengen, daar heen strekkende, om te dierzelfde gelegenheid ook de limiet tusschen Groningen en Oostfriesland te bepalen, door aan te nemen, dat de *Dalweg* of het stroombed van de Eems de scheiding aldaar zoude uitmaken — dat is dus, zoovçel als de rivier halverwege. — Dit voorstel vond echter geen ingang; de Hannoversche Commissarissen beweerden, dat zij ten deze onbevoegd waren, vermits de aanvankelijke bedoeling der onderhandeling niet verder strekte dan tot eene herziening en verbetering der grenslinie, zooals die tot dusverre bestond. — Zoo maakten dezen zich van de zaak af, waarschijnlijk met overleg hunner Regering. Eene nadere opzettelijke onderhandeling tot regeling van de grensscheiding in de Eems, zooals door onze Regering verlangd werd, heeft later ook geen plaats

Commissarissen benoemen, die uiterlijk zes maanden na beëindiging van het Congres moeten zamenkomen en bij die regeling als grondslagen aannemen: geheel vrije vaart over de geheele rivieren, onder gelijkvormige en voor den handel van alle natiën zoo voordeelig mogelijk te beramen politiemaatregelen, zonder regt van stapel, handelsplaats of gedwongen invaart in de havens, en zonder behoud van de bestaande, of die moeten alleen voor de scheepvaart en den handel in het algemeen noodzakelijk of nuttig bevonden worden en niet met het oog op plaatselijk belang 1). Wel is waar wordt in deze bepalingen van geen bezitregt gerept noch grensscheiding met opzigt tot die bedoelde rivieren; maar hoe is het te rijmen met de wederzijdsche beschikking der besturen als hier voorgeschreven wordt, zoo men niet aanneemt een gelijk wederzijdsch regt? Doch deze vraag is, wat de rivier de Eems betreft, nog niet te pas gekomen, want er is aan voormelde bepalingen geen gevolg gegeven; er is zelfs, zoover wij weten, geene commissie door Hannover en ons Rijk benoemd geworden, om de scheepvaart op die rivier gemeenschappelijk te regelen; elk staat en handelt hieromtrent geheel op zich zelf, zooals o. a. met het loodswezen het geval is. Wie schuld heeft aan dit verzuim; of van onze zijde daartoe al dan niet stappen gedaan zijn — van de zijde van Hannover was dit niet te verwachten — dit weten wij niet. Maar dit is ons

---

1) De eigene woorden van deze bepalingen luiden in hun geheel aldus:
» Art. 108. Les puissances dont les états sont séparés ou traversés par une même rivière navigable, s'engagent à règler, d'un commun accord, tout ce qui a rapport à la navigation de cette rivière. Elles nomineront à cet effet des commissaires, qui se réuniront au plus tard six mois après le fin du Congres, et qui prendront pour bases de leurs travaux les principes établis dans les articles suivans.

Art. 109. La navigation dans tout le cours des rivières indiquées dans l'article précedent, du point où chacune d'elles devient navigable jùsqui' à son embouchure, sera entiérement libre, et ne pourra, sous le rapport du commerce, être interdite à personne; bien entendu que l'on se conformera aux règlements relatifs à la police de cette navigation, lesquels seront conçus d'une manière uniforme pour tous, et aussi favorables que possible an commerce de toutes les nations."

» Art. 114. On n'établira nulle part des droits d'étape, d'échelle, ou de relâche forcée. Quant à ceux qui existent déja, ils ne seront conservés qu'en tant que les états rivériens, sans avoir égard à l'interêt local de l'endroit, ou du pays on ils sont établis, les trouveroient nécessaires ou utiles à la navigation et au commerce en général."

als eene bekende zaak, dat volgens eene oude overlevering het gebied dezerzijds over de Eems niet verder zou gaan, dan tot zoover een man van den oever met een hoefijzer in den stroom kan werpen. Opmerkelijk is deze bepaling, omdat zij overeenkomt met de onder verschillende vormen van hamerworp, speerworp en meer dergelijke zinnebeeldige regtsgebruiken, die bij landscheidingen onder de Duitsche volksstammen in gebruik waren en een hoogen ouderdom aanduiden. Ons is echter nergens een tweede voorbeeld voorgekomen van zoodanige scheid- of grensworp, waarin een hoefijzer gebruikt werd 1). Wij hebben die overlevering zelve ook nergens elders aangetroffen noch vernomen, dat zij nog onder het volk in Oostfriesland bekend is, zooals de Schrijver getuigt, maar zonder eenig bewijs daarvoor bij te brengen. Het vermelde staat dus zoo op zich zelf en zonder bewijsgrond, dat het zeer te betwijfelen is, of het op waarheid steunt, op meer zekerheid, dan de Graven van Oostfriesland er voor hebben kunnen aanvoeren, dat de geheele Eems tot hun grondgebied behoorde. Zooveel zal toch ook die overlevering wel hebben willen zeggen, want een worp met een hoefijzer, hoe krachtig ook uitgevoerd, zou het zeker op te geringen afstand brengen, om in aanmerking te komen; of hiermede moest gedoeld zijn op het oeverregt en dat der aanslijking en indijking, dat nog alzoo aan deze zijde verbleef, gelijk dit nooit betwist is geworden.

ONNO KLOPP, de jongste geschiedschrijver van Oostfriesland, neemt evenwel deze overlevering als waarheid aan, schoon erkennende dat er geen bewijs voor bestaat noch andere bron 2). Hij wordt dan ook door zijn eigen landgenoot, maar gestrengen censor, den heer MÖHLMANN, daarover niet weinig gegispt en hier en daar teregt gewezen. Zoo verhaalt KLOPP (t. a. p. II, 573) van het voornemen van ALBA om Delfzijl »aan den Oostfrieschen Eemsstroom" tot eene groote stad te maken ter

1) Het meest nog overeenkomstig hiermede vinden wij omgekeerd de grens bepaald bij de oude scheiding van ons Land tusschen Vlaanderen en Zeeland door de Honte of Wester-Schelde. De Graaf van Vlaanderen had namelijk geene verdere Jurisdictie langs den geheelen zoom van Vlaanderen, dan hij, in dien stroom tredende, met zijn zwaard of de roede van Jurisdictie konde bereiken; — dus zooveel als niets. En zoo is het ook met het grondgebied aan weerszijden in acht genomen, nadat het naaste deel van Vlaanderen, of nu Zeeuwsch-Vlaanderen, aan Zeeland en ons Land is gekomen. Zie *Aloude Staat* enz., I, 122.

2) *Geschichte Ostfrieslands*, I, 448, II, 573, III, 270.

bedwinging van Emden, dat evenwel gebleven is bij de versterking van het in 1588 door LODEWIJK van Nassau opgerigte blokhuis. Graaf EDZARD zou zich daarover bij den Frankfortschen Rijksdag beklaagd hebben en verlangd, »dat de Keizer tegen deze gevaarlijke aanranding van de Oostfriesche en Rijksgrenzen voorzien zou." Hij noemt het »ongehoord, dat een Staat op de grenzen eene vesting zoo aanleggen mag, dat schier de vlam van het buskruid, om niet te spreken van de kogels, over vreemd gebied gaat 1)." MÖHLMANN toont daartegen aan, dat er, ja, op de Frankforter Rijksdagen hevig geklaagd werd over het voornemen van ALBA, maar dat die klagten kwamen van de zeesteden en betroffen de uitbreiding van Delfzijl, als ligtelijk tot verhindering van de scheepvaart kunnende leiden, niet de bevestiging van die plaats, die van ouds reeds bevestigd was 1). Hij, die zoo voor kort juist de geschiedschrijvers van Oostfriesland tot hoofdonderwerp van zijne kritiek heeft genomen, slaat dus geen geloof aan die overlevering, noch de stelling, welke zij inhoudt. Van andere Oostfriesche schrijvers is ons geen meer voorgekomen, die zich er over uitgelaten heeft, of men moest hieronder ook willen rekenen UBBO EMMIUS, die echter meer als algemeen geschiedschrijver van Friesland en zoo evenzeer van ons gewest is te beschouwen. Deze schijnt echter wel van dat gevoelen te zijn, daar hij in zijn groot geschiedkundig werk bij de beschrijving van den loop der Eems zegt, dat beide hare monden of armen, de Wester- en Ooster-Eems, tot Eemsland, d. i. dus tot Oostfriesland behooren 2). Dit zoo kort en ter loops gezegde van hem schijnt onopgemerkt te zijn gebleven; anders zou men er zich wel op beroepen hebben. Hij voert er echter ook

---

1) Van het plan van ALBA kwam niet, als bekend is, maar Delfzijl bleef een vesting, en zoo roept dan ook KLOPP even gevoelig als dichterlijk uit (II, 574): »Bis auf den heutigen Tag schaut die Festung Delfzyl wie eine stachlicht scharfe Ecke in das ostfriesische Gebiet, den deutschen Emsstrom herein." Men zie ook nog de plaats (II, 128), waar hij bespreekt het plan van den kanselier FRANZIUS, om een Rijksoorlogsvloot op te rigten en den toemaligen Graaf ENNO III als Rijksadmiraal daarvan aan te stellen, tot beweegreden o. a. daarvan aanvoerende: »dat hij eenig en alleen in bezit was van een breeden en diepen stroom met een voortreffelijke haven." Van dit plan is evenmin gekomen als dergelijke latere.

2) *Rer. Fris. Hist.* II, 31: »Amasus occidentalis, distinctusque ab eo interpositu insulae Borcumanae, orientalis, ille Emdam, ut prius est demonstratum, hic Gretham, ac Nordam mittens, uterque tamen ad Amasanos pertinens."

geen bewijs voor aan, en men kan dus ook niet weten, of hij het oog heeft gehad op de voorzeide Leenbrieven, waarin valschelijk de Eems mede opgenoemd wordt onder de aanhoorigheden van Oostfriesland, te minder, daar hij dit er niet bij opgeeft (a. w., XXV, 373).

Raadplegen wij onze meer eigene schrijvers, de enkelen, die zich daarover uitgelaten hebben, zijn, wat te verwachten is, van een tegenovergesteld gevoelen. Die van den *Tegenwoordigen Staat van Stad en Lande* (I, 12), drukt zich aldus uit: »Wat den mond van de Eems betreft, wij weeten niet, dat de grenzen in denzelven anders, dan door de natuur zijn geregeld." De mond van de Eems is bij hem de zoute of beneden-Eems, en zijne woorden kunnen derhalve geene andere beteekenis hebben, dan dàt die Eems tot beide wederzijdsche landen behoort. Meer stellig, alsof het eene uitgemaakte zaak ware, leest men in de door N. WESTENDORP bezorgde uitgaaf van de *Beschrijving van de Provincie Groningen* van K. KREMER (II, 263): »de halfscheid van deze rivier is de eigendom van onze provincie en derhalve van de Nederlanden"; en zoo ook in navolging hiervan meer elders 1).

Wij hebben getracht een getrouw overzigt te geven van het vraagstuk over de Eems als grensstroom. De slotsom van ons onderzoek is, dat voor de bewering van Hannover en sommige, vooral Oostfriesche schrijvers, of de overlevering, als zoude die rivier geheel tot hun land behooren, door hun geen bewijs is geleverd en moeijelijk geleverd zal kunnen worden. De eenige grond, welken wij daarvoor hebben kunnen vinden en waarop men althans terug kan komen, is of liever was de uitoefening van de oude Keizerlijke Rijksregten op die rivier door de Graven van Oostfriesland. Wij hebben echter gezien,

1) Er is door den voormaligen Archivaris, Mr. H. O. FEITH, in de *Aant.* op zijn *Onderzoek naar den gehuwden staat der Vriesche priesteren* in de werken van het Gron. Genoots. *P. E. J. P.*, VI, 517, medegedeeld de eerste helft van eene handschriftelijke beschrijving van Reiderland, met het jaartal 1620, doch waarschijnlijk van wat latere dagteekening, en berustende bij den heer Mr. J. H. QUINTUS, welke beschrijving, volgens hem, met het doel schijnt opgesteld te zijn, om te bewijzen, dat geheel Reiderland behoort tot ons gewest en dat de Eems volgens de Leenbrieven van de Oostfriesche Graven niet geheel aan dat land of die Graven toebehoorde. In het medegedeelde wordt dat betoog niet aangetroffen en in het overig gedeelte van dit ons ook ter inzage welwillend door den eigenaar verleend stuk, hebben wij het, althans niet uitdrukkelijk genoeg gevonden, wel, in 't algemeen, dat de Eems, zoowel boven als beneden, van ouds de grens uitmaakte.

dat dit geen regtsgrond heeft kunnen opleveren voor hun grondeigendommelijk of territoriaal bezit van die rivier; dat buitendien die regten, zoo al niet vroeger, dan toch bij de laatste groote verandering in den politieken toestand van deze en andere landen, door de besluiten van het Weener Congres zijn vervallen of krachteloos geworden. De politie op de Eems, waarop die regten thans neêrkomen, is toen tot een internationaal regt van de wederzijdsche landen teruggebragt, zooals het algemeen natuur- en volkenregt het voorschrijft, maar waaraan ten opzigte der Eems geen gevolg gegeven is, evenmin als de grens tusschen beiden in die rivier is geregeld, doordien de Hannoversche Regering is blijven beweren, dat de Souvereiniteit over dien stroom haar alleen toekomt.

Zoo is de stand van deze zaak — nog onbeslist.

Het kan intusschen niet onverschillig voor ons zijn, neen, het is zeer wenschelijk, dat het een en ander onderling geregeld en uitgemaakt werde. Zoo ver wij weten, heeft dit verschil nog geene aanleiding gegeven tot eene ernstige botsing of oneenigheid tusschen Hannover en ons Rijk, en zoolang wij met elkander, als goede naburen, in vrede en vriendschap blijven leven, zal daarvoor ook wel geene vrees bestaan. Het vrije gebruik van de Eems, zooals het door de bepalingen van het Weener Congres voorgeschreven is, zonder het regt van stapel enz., gelijk dat te voren te Emden uitgeoefend werd, schijnt althans ook door Hannover erkend te zijn, zoodat, al staat het hardnekkig op zijn vermeend bezitregt op de Eems, dit geen invloed op den handel en de scheepvaart uitoefent. Iets anders kan het worden, wanneer men eens met elkander of Hannover met andere Staten in oorlog geraakte. Het laatste geval heeft zich reeds voorgedaan in den strijd tusschen de Denen en Duitschers. De eerstgenoemden hebben gelukkig er niet zoo over gedacht als Hannover; zij hebben althans niet de Eems geblokkeerd, zooals zij hadden kunnen doen, als die rivier te beschouwen ware als geheel tot Hannover te behooren, derhalve als een Duitsche stroom. Maar de vraag is, of een andere mogendheid in zoodanig geval even zoo zoude denken en doen en ons ontzien. Om deze en gene reden is dan ook dit punt ter sprake gebragt en heeft dit tot het bekomen van bovengenoemde inlichtingen aanleiding gegeven bij het beramen van het plan tot aanleg van het groote scheepvaartkanaal van Groningen naar Delfzijl, waardoor de haven

aldaar tot hoofdzeehaven van ons gewest zal verheven worden en eene mededingster des te meer worden van die te Emden. Doch het zal niet noodig zijn verder aan te toonen het belang, dat wij hebben bij eene voor ons gunstige beschikking en regeling in dezen. Wij eindigen dan ook met den wensch, dat dit spoedig tot stand kome, zoowel als dat plan zelf.

BLADVULLING.

DER CANONIKEN PASPOORT. Na de afkondiging van den Godsdienstvrede, welke den 29 Junij 1578 te Groningen geschiedde, zond de Stadsregering de nog aanwezige zes kanoniken, welke bij de oprigting van het Bisdom gekomen waren, weg. Onder bovenstaand opschrift vond ik den reispas, hun bij die gelegenheid uitgereikt, opgeteekend in een *Extract uit de Sentent. en dicta van Burgem. en Raad*, luidende:

»Wij B. ende R. der Stadt Groningen doen kondt mits desen. Alsoo in den jare 1568, wesende dese Stadt met guarnisoen beset, ende tegens desselfs olde walheergebrachte privilegien, vrij ende gerechtigheden, alhijr ingevoert eenen nijen Bisschop, met een Collegie van Canoniken, waer tegens wij doenmaels geprotestert, ende dat bij de Pacificatie, tho Gent gemaeckt, alle Steden ende Provintien der Nederlanden wederomme worden gestelt in haer olde privilegien, vrij ende gerechtigheden, dat wij daromme tot conservatie deser Stadts voorss. vrij ende gerechticheden de voorss. Canoniken alhijr van buiten ingekomen aengesecht ende bevolen hebben te vertrecken, waervan N., thoender deses, eene is gewest.

T'oorkunde onser Stadts hijr opgedruckte signete, den 5 Januarij 1579."

Hunne namen worden er bij opgegeven, nl. de Archidiaken ADAM WACHTELER, Heer JACOB ALBERTS, Licentiaat van Munster, BLOEMERT, Heer ADRIANUS, Heer WERNER, Prior te Wittewierum, en de Officiaal JENSMA.

HET BEZOEK VAN DE LANDVOOGDES MARIA

AAN DE

NOORD-NEDERLANDSCHE GEWESTEN,

IN DEN ZOMER VAN 1545.



Nimmer hebben de vier noordelijkste gewesten een bezoek van den Keizer, hunnen Heer, ontvangen. Toen de Gentsche onlusten hem aanleiding gaven in 1540 uit Spanje over te komen, bleef hij zich hoofdzakelijk in de Zuidelijke Nederlanden ophouden, slechts Zeeland, Holland en Utrecht bezoekende. Na zijne zuster bij vernieuwing in de landvoogdij te hebben bevestigd, nam hij den 9 Januarij 1541 van haar afscheid, om in de eerste plaats naar Duitschland te vertrekken, waar zijne tegenwoordigheid op den rijksdag te Regensburg gevorderd werd.

MARIA vatte weldra echter het voornemen op, om door de gewesten, die het laatst onder haar broeder's schepter vereenigd, maar nog niet door hem bezocht waren, eene reis te ondernemen. In den zomer van 1542 was zij met dit doel werkelijk uit hare hofstad Brussel vertrokken en te Antwerpen gekomen, toen eensklaps zoovele onrustbarende tijdingen tot haar kwamen, omtrent het aanrukken der Fransche legerscharen op haar gebied, dat zij het te regt geraden achtte terug te keeren, ten einde onverwijld maatregelen tot 's lands verdediging te kunnen nemen.

Het is hier de plaats niet, om in bijzonderheden af te dalen over de wijze, waarop zij zich van deze hoogst moeijelijke taak heeft gekweten, tijdens de Keizer gelijktijdig door zoovele

vijanden aangevallen werd. De algemeene lofspraak van haren levensbeschrijver mag hier evenwel eene plaats vinden.

Dans cette crise redoutable — zegt JUSTE — MARIE de Hongrie avait montré une activité vraiment héroique. Par son caractère viril, son énergie, sa vaillance, elle avait été au niveau des périls, qui avaient menacé l'existence même des Pays-Bas.

Apres Dieu, écrivait une des principeaux lieutenants de la courageuse gouvernante, c'etait *à l'extreme soin, travail et diligence* de la reine, que ces provinces durent leur salut. Elle avait veillé, avec une vigilance sans égale, au rassemblement des troupes, à l'armement des places fortes, enfin à toutes les opérations de cette laborieuse campagne. Elle avait aussi adressé les appels les plus pressants aux princes de l'Allemagne pour qu'ils vinssent au seçours des Pays-Bas, qu'elle appelait *l'avant mur* de la Germanie. Elle representait aux états de l'Empire combien il était important que ces provinces ne tombassent point dans les mains des ennemis du nom allemand. Elle leur denonçait les *tromperies*, *artifices* et *méchantes intrigues* des Français et mettait les princes germaniques en garde contre des projets, qui auraient pu exercer une influence si desastreuse sur les destinées même de l'Allemagne 1).

Eerst na den vrede van Crespy (24 Sept. 1544) kon zij weder aan de uitvoering van het vroegere plan denken. Zij draalde dan ook niet, want in het volgende voorjaar waren de gewestelijke en stedelijke overheden reeds van hare aanstaande komst onderrigt.

Omstreeks den eersten Mei schijnt zij op reis te zijn gegaan, met een aanzienlijk gevolg van hooge staatsdienaars en edelen; gelijk den lezer uit de Bijlagen III en IV hierachter kan blijken. In de eerste plaats zullen haar eenige hofdames (staatsjuffers) hebben vergezeld, want op andere uitstappen ontmoeten wij onder haren stoet gewoonlijk de hertogin van Aarschot; HELENA VAN BREDERODE, echtgenoot van THOM. PERRENOT; ELISABETH VAN ZEVENBERGHE, abbesse de la Cambre; de gravinnen VAN HOOGSTRATEN; VAN ARENBERG; VAN EPINOY; D'OVERHEMBDE en de markiezin VAN BERGEN; — van welke gewis sommigen deze reis weder medegedaan hebben, al is het ook dat wij alleen gewag vonden gemaakt van

1) *Vie de Marie de Hongrie*, p. 77, 78.

den hofmeester der »jufferen", en de namen der laatsten vruchteloos zochten. Den haar steeds vergezellenden voorzitter van den geheimen Raad, LODEWIJK VAN SCHORE, merkten wij ook nu weder op; wijders den eersten Staatssecretaris PIETER VERREYCKEN en den secretaris van den geheimen Raad D'ESPLEGHEM; den beroemden diplomaat en het lid van den Raad van State CORNELIUS DUPLICIUS DE SCHEPPER; leden van den geheimen Raad en van dien van finantiën; den thesaurier-generaal der Domeinen en dien van finantiën; de bisschoppen van Doornik en Utrecht, en, die wel het eerst had mogen genoemd worden, den twaalfjarigen prins WILLEM VAN ORANJE, met zijn gouverneur, CLAUDE BOUTON, heer van Corbaron; bovendien zoovele anderen, welke de bronnen onder onze Bijlagen vermelden. Een ander aanzienlijk reisgenoot, tot Groningen toe, was Graaf JAN van Oostfriesland, die sedert 1542 met het stadhouderschap van Limburg en het drostambt van Valkenburg en Dalem was bekleed. Familietwisten, welke hier geene nadere vermelding behoeven, gaven hem herhaaldelijk aanleiding om zich in persoon naar Emden te begeven, met welk doel hij ook nu, onder goedkeuring der landvoogdes, derwaarts ging 1).

Den 24 April vergaderden te Arnhem, op het berigt van de aanstaande komst der Landvoogdes, de baanderheeren, ridderschap en stedelijke magistraten van Gelderland, ten einde te beraadslagen »woe dat men die Konynginne in desen lande ontfangen solde." Ook de Nijmeegsche burgemeesters MARTEN VAN ANDELST en J[r]. JOHAN VAN BOEDBERG met den secretaris Mr. HENDRIK POEIJN waren daarbij tegenwoordig geweest, maar twee dagen later op *Sondach Jubilate* (26 April) haastte Nijmegen zich met aan Arnhem te schrijven, dat zij na rijp beraad besloten had om de aankomst van de Landvoogdes met »eerlicke processien" te vieren, en haar een zilveren vergulden kop of drinkbeker, ter waarde van honderd daalders, of wel twee koppen ten geschenke te geven, benevens een voeder wijn, of twee toelasten van 8 of 9 amen, alsmede 100 malder haver. Zij dacht evenwel niet, dat de burgers H. M. gewapend zouden te gemoet gaan. In de verwachting dat Arnhem en Zutphen evenzoo gezind zouden zijn, wilde de Nijmeegsche

---

1) BENINGA, *Chronyk van Oostfrieslant*, Emden 1713, blz. 732, 741, EMMIUS, *Rerum Frisiac. hist.*, p. 928; SCHOTANUS, blz. 680, 684.

magistraat van een en ander ook aan dien te Roermond schrijven. Het schijnt dus wel, dat men te Arnhem slechts heeft besproken, wat van wege de provincie in 't algemeen diende gedaan te worden.

Zoodra men te Nijmegen echter vernomen had, dat die van Roermond en Venlo ieder H. M. wilden vereeren met twee vergulden koppen, twee toelasten wijn en twee ossen, terwijl de burgers in volle wapenrusting in 't veld zouden zijn, werd hieromtrent weder (*Woensdag na exaudi*) naar Arnhem geschreven, en wel dat Nijmegen, niet minder willende doen, haar nu twee koppen, twee toelasten wijn en twee ossen, alsmede 100 malder haver, zou aanbieden. Ook zou hare burgerij gewapend te velde komen. Tevens verzocht zij dit aan Zutphen te berigten en verder daarnaar te handelen.

Een zekere WILLEM SCHEIJFFERT vertrok daarop met de vrouw van den stadsrentmeester LAMBERT LAMBERTSZ naar Keulen, om die vergulden koppen te koopen, waarin zij, na eene moeijelijke reis, ook gelukkig mogten slagen. Deze bekers zijn vervolgens nog versierd met zilveren schilden, welke het stadswapen droegen. De straten liet men reinigen; het geschut werd uit de stadsschuur naar het Valkhof gebragt, terwijl de burgers zich bij trommelslag zagen uitgenoodigd tijdig bij de plegtige ontvangst onder de wapenen te zijn.

Inmiddels waren de hooge reizigers de grenzen van Gelderland genaderd, want den 9 Mei kwamen reeds te Nijmegen afgevaardigden uit den Raad van Arnhem, met het voornemen om de Landvoogdes te gemoet te reizen of haar bij het betreden van den Gelderschen bodem, te Roermond, volgens onze gissing, te begroeten. De stadsvoerman bragt hen ten dien einde verder, en wel tot Middelaar, bij Mook.

Roermond, destijds tot het graafschap Zutphen behoorende, is alzoo de eerste plaats, waar wij MARIA met haar gevolg ontmoetten. Van hier begaf zij zich naar Venlo. Hare ontvangst in deze beide steden is uit het voorgaande reeds bekend.

Ofschoon de juiste datum ons onbekend bleef, meenen wij te mogen aannemen, dat zij den 18 Mei, of daaromtrent, te Nijmegen is gekomen, onder het gebulder van 't geschut, buiten de poort door de gewapende burgers verwelkomd. Dat de magistraat haar eveneens is te gemoet gegaan, zal wel niet betwijfeld kunnen worden, terwijl MAARTEN VAN ROSSUM,

dien men tegen dezen tijd opzettelijk genoodigd had, zich daar tevens zal hebben bevonden.

Wat MARIA te Nijmegen verrigtte, is ons niet gebleken. Vele vreugdebedrijven vonden tijdens haar verblijf hier ook niet plaats, want dan zouden de daardoor veroorzaakte kosten in de rekeningen niet vruchteloos gezocht zijn. Evenwel mag het ook eenige bevreemding wekken, dat in deze bron mede niet gevonden is de uitgave voor de geschenken, welke bestonden in twee vergulde zilveren drinkbekers, van welke de eene 9 mark en 5 lood, de andere 7 mark en één lood gewigt had; 80 malder haver, 2 toelasten wijn, ieder van 10¾ amen, en 2 vette ossen 1). Bij de verzending dezer voorwerpen zoowel, als toen de burgerij uittrok, het geschut vervoerd en afgestoken is, werd er op stadskosten telkens eene beduidende hoeveelheid bier, de toenmalige volksdrank, getapt; gelijk de posten van uitgave in de rekeningen bewijzen.

Op de meest verpligtende wijze door eene vriendelijke hand hiertoe in staat gesteld, is het ons aangenaam in eene Bijlage een uittreksel uit die bron te kunnen mededeelen, houdende de uitgaven, welke door het bestuur van Nijmegen, wegens de komst der Landvoogdes in 1545 zijn gedaan.

Toen de stadhouder, bij schrijven van den 17 Mei, den Arnhemschen magistraat kennis gaf, dat MARIA den aanstaanden Pinksterdag daar zou komen, was men hier reeds volkomen op hare ontvangst voorbereid. De staten van Gelre en Zutphen waren tegen den eersten Woensdag na Pinkster bijeengeroepen, om aan te hooren, wat de hooge gast in het midden had te brengen 2).

Had Arnhem bereids »den rentmeester gesant na Nymegen, omb te besien, wie het geschenckt toeginckt, ind wattet kosten aldaer", ook een stadsbode moest zich derwaarts begeven, om, na het oogenblik afgewacht te hebben, waarop het reisgezelschap van daar vertrokken en de rivier overgestoken zou zijn, terstond met deze tijding terug te keeren.

---

1) IN DE BETOUW, *Bijvoegsel tot de Annales en Chronijk van Nijmegen, uit de rekenboeken en guedesdagboeken*. Nijm. 1792, blz. 7. Uit de laatstgemelde, doch thans, wat het jaar 1545 betreft, verloren bron, zal de Schrijver dit berigt hebben geput.

2) Deze missive, alsmede de aangehaalde correspondentie tusschen Nijmegen en Arnhem, zijn de stukken, vermeld op blz. 223 van den *Inventaris van het Oud-Archief der gemeente Arnhem*, door P. NIJHOFF. Arnhem 1864.

Toen 's Keizers zuster dan eindelijk de stad nabij was, reed de overheid met de Veluwsche ridderschap haar te gemoet, vergezeld van of gevolgd door de gewapende burgerij, onder de muziek van »die pijperen ind trommelslegers, die myt die burgeren uijttogen."

Geschenken in zilver, ongetwijfeld drinkbekers, te Keulen gekocht, en op welke »RICK SLUIJSKENS soen" nog het stedelijk wapenschild gegraveerd had, werden H. M. weldra aangeboden. Bovendien »negendehalf aem end 9 vierdel wijns" en (twee vette?) ossen; al hetwelk bij de aanbieding toepasselijk was versierd.

Den 28 Mei werd de bewuste Statenvergadering gehouden, maar wat daar werd verrigt kunnen wij niet volledig mededeelen, dewijl het verbaal van dezen landdag op het archief te Arnhem niet meer voorhanden is. Uit eene korte aanteekening in de Nijmeegsche rekeningen blijkt, dat de vertegenwoordigers dezer stad, op het voorbeeld van zoovele anderen, de algemeene klagte over de heffing van den honderdsten penning op de uitgaande koopwaren hebben herhaald, hoewel de Landvoogdes, twee jaren te voren, aan de Staten van Holland op de meest nadrukkelijke wijze reeds had te kennen gegeven, dat zij dien in eeuwigheid niet afschaffen zou. Wijders is er aangedrongen op de opheffing van het stapelrecht van Dordrecht, een bekende twistappel tusschen andere steden en den Landsheer 1). Niettemin schijnt Nijmegen eenige privilegien verworven te hebben, omdat er sprake is, dat zij »daerop van Ko. mait. vier brieff geworven, die op verscheijden plaetsen geseynd sijn." Ook gaf MARIA in naam des Keizers op dezen dag een verzegelden brief af, houdende de verklaring, dat, zoo bannerheeren, ridderschap en steden des lands van Gelre en Zutphen het vredestractaat met Frankrijk, waarbij koning Frans van zijn regt op Gelderland afzag, niettegenstaande het oude verdrag met Karel van Gelre, zouden bekrachtigen, zulks zonder nadeel voor hunne vrijheden en het tractaat van Venlo zou strekken 2).

Een dag later (doinredaighs na pynxteren) gaf de stad ter harer eere een feestmaaltijd, op welken ook de ridderschap van Veluwe genoodigd was. Bij deze gelegenheid verschonk

---

1) Vgl. WAGENAAR, V, 188, 241. IN DE BETOUW, a. w., blz. 8, 9.

2) Vermeld op den *Inventaris van het Oud-Archief der gemeente Nijmegen*, door P. NIJHOFF. Nijm. 1864, blz. 77.

de stads wijnwaard JOHAN VAN DEN BERGH 132 quarten wijn 1).

Van Arnhem vervolgde Maria hare reis naar Zutphen en Deventer. Hoe zij in gemelde steden ontvangen werd, is niet door ons onderzocht, omdat wij, met een oog op het voorgaande, ons overtuigd hielden daarvan weinig verschil te zullen vinden. Te Deventer veranderde zij van koers, door den weg naar Twenthe in te slaan, want wij troffen haar daarna te Oldenzaal aan, van waar zij — misschien Almelo en Hardenbergh doortrekkende, — zich naar Koevorden heeft begeven.

Het schijnt wel, gelijk wij straks zullen opmerken, dat de stadhouder van Gelderland en MAARTEN VAN ROSSUM haar steeds vergezelden, terwijl de stadhouder van Overijssel, Friesland en Groningen, MAXIMILIAAN VAN BUREN, zich te Deventer, of reeds vroeger, zonder twijfel, eveneens bij het reisgezelschap zal hebben aangesloten.

Men moet zich hier en daar nog al eenigen tijd opgehouden hebben, want, na van Koevorden de reis door Drenthe te hebben voortgezet, kwam Maria eerst den 20 Junij, des namiddags tusschen 4 en 5 uur, met haar gevolg (hoer Mats. familie) te Groningen de Heerepoort binnen.

De Staten waren, even als te Arnhem, ook hier bijeengeroepen, ten einde de gewestelijke belangen met H. M. te kunnen bespreken. De geschiedenis meldt, — en dit ligt ook voor die hand, — dat die Staten haar hebben ingehaald. Wanneer wij nu voor oogen houden, hoe deze destijds waren zamengesteld (zie boven, blz. 97, 98), dan weten wij, dat in de eerste plaats de stedelijke regering, bestaande uit vier burgemeesters en twaalf raadsleden, haar te gemoet trok. Dat de vier boden hen voorafgingen, dragende het kussen, waarop de sleutelen waren gehecht, die der Landvoogdes zijn aangeboden 2), spreekt wel van zelve, terwijl wij de tegenwoordigheid van de gezwooren gemeente, van de bouwmeesters der

---

1) Zie het extract uit de rekeningen van Arnhem, waaraan wij deze bijzonderheden ontleenden, als Bijlage II.

2) Toen RENNENBERG den 24 Junij 1579 de Ebbingepoort binnen trok, is „de Raedt Syn Gen. an de binnenste Ebbingepoorte aen de zijdt nae 't Schuttenhuijs een welkoom geheten, doch geen slötelen presenteert, als ook neet gebruickelijck, dan is alleene der Coninginne vrou Marie ter eeren geschiedt. *Extract uit de Sententien en dicta* van B. en R. — in Hs. op het Gron. Archief.

gilden en der hooge ambtenaren (n.l. de beide secretarissen en de rentmeester) met grond veronderstellen. De gewapende burgers, de schutten en de geestelijkheid trokken, met de evengenoemden, in 1506 ook den graaf van Oostfriesland bij Oosterhoogebrug te gemoet, weshalve wij gerust durven aannemen, dat zij zich nu evenmin hebben laten wachten. Ook blijkens hetgeen te Roermond, Venlo, Nijmegen en Arnhem, weinige dagen te voren plaats vond, was dit alom gebruikelijk; te eer mogen wij dit van de Groningers verwachten, die haar, volgens EMMIUS, buitengewoon plegtig hebben ontvangen 1). Dat de stad ook de prelaten uit hare jurisdictiën opgeroepen heeft, zou ons niet bevreemden. Het Ordonnantieboek, van 1555 af nog in originali voorhanden, levert althans voorbeelden op, dat zulks bij gewigtige aangelegenheden meermalen plaats had.

Wegens hunne betrekking tot de Staten, is het niet gewaagd alsnu den Luitenant en Hoofdmannen, met hunnen Secretaris, voorafgegaan door vier boden, te laten volgen, om daarna de beurt te geven aan de Staten der Ommelanden, Abten, Prelaten, Hovelingen en Eigenerfden, in grooten getale 2).

---

1) Nam in hoc adventu primo reginae ad se, quae gratantibus vocibus, festivâ laetitiâ & apparatu magnifico liberalique excepta fuit, favore se ejus usuros esse existimabant. EMMIUS, p. 923. — Wij betreuren het zeer, dat de stadsrekeningen van dit jaar ontbreken. Mogten zij nog in handen van een particulier zijn, dan doen wij een beroep op diens welwillendheid, wat de teruggave betreft. Daar de Archivaris voor eenige jaren enkele jaarlijksche rekeningen uit de 16de eeuw op eene auctie koeht, vleijen wij ons met de hoop, dat de ontbrekenden nog niet zullen zijn verloren geraakt. Zie wijders SCHOTANUS, blz. 684, en *Kronijk van Groningen en de Ommelanden*. Gron. 1743, blz. 166 vv.

2) De namen van de 4 burgemeesters en van Luitenant en Hoofdmannen, kan men vinden in de *Series* bij EMMIUS. Moeijelijker is het te bepalen, wie in 1545 het radicaal van afgevaardigde tot de Ommelander Staten hebben gehad. Immers moet men dezen in zeer verspreide bronnen zoeken. Wat ons onderzoek dienaangaande opleverde, hebben wij medegedeeld aan de Commissie voor de maskerade, den 14 Sept. 1864 door de vereeniging *Vindicat atque Polit* gehouden, en dezen intogt der Landvoogdes voorstellende. Naar haar toen uitgegeven Programma meenen wij dus te mogen verwijzen. Wijders geeft een protest tegen den accijns op de bieren in de Ommelanden, van 1541, door ruim honderd Prelaten, Hovelingen en eigenerfde volmagten onderteekend (*Gron. Archief*, *Verzam. van Stukken*, dl. 60), ons eene zeer volledige lijst van de afgevaardigden ten landsdage in dat jaar, — eene lijst, welke zeker weinig van die in 1545 zal verschillen.

De hooge gast zelve nam haren intrek bij HUGO DE NULO, persona van St. Maarten; dus in de behuizing aan het Martini-kerkhof, thans door de erven DE SAVORNIN LOHMAN bewoond, welke vroeger de wedem of pastorie van de St. Maartenskerk was. Graaf JAN van Oostfriesland vertrok onmiddellijk naar Emden, zoodat wij hem op de terugreis der Landvoogdes niet onder haar gevolg aantroffen.

Aan EGGERIK BENINGA zijn wij het berigt verschuldigd, dat »de van *Groningen* der Koninginnen eenen golden kop vull gulden, dre voeder wiens, dre last weite, dre last hauer, und dre vette ossen geschencket" hebben. Of men hier aan een gouden, dan wel aan een »overgolden" of vergulden beker te denken hebbe, laten wij in 't midden. Wijders is ons niets in bijzonderheden bekend geworden van de kostbare toebereidselen, welke Gruno's magistraat of ingezetenen, volgens EMMIUS, de bron, waaruit SCHOTANUS en anderen weder hebben geput, zouden gemaakt hebben. Alleen weten wij met zekerheid, dat er eene Statenvergadering of Landsdag gehouden is, in de wedem van St. Maarten, waar dit meermalen plaats vond 1). In tegenwoordigheid en op last van MARIA, deed LODEWIJK VAN SCHORE, de voorzitter van den geheimen Raad, eene aanspraak, welke wij, volgens een gelijktijdig afschrift, op het archief te Groningen 2) voorhanden, hier in haar geheel kunnen laten volgen, aldus luidende:

»Eerwerdige Edele Ernveste vrome wyse ende voirsichtige goede heeren ende vrienden, de Coninginne onse aldergenadichste vrouwe hier tegenwoirdich heeft ouer lange tyt In meynunge geweest dese Landen ende andere bijliggende te besueckene ende te visiterene ende zulcx hadde Inden somer anno twe en veertich laestleden alle gereetscap gemaeckt om nae dese landen te commen ende tot dyer meynunge was haere ma^{t} gescheyden van bruessele ende commen tot antwerpen, gelyck v E. mogen hebben verstaen aldaer haere ma^{teit} sulcke tydinge creech van den toecommende criech ende oirloge, Dat sy genoodich was weder achter Rugge te treckene ende gegereetschape te makene tot criech ende oirloge, mit den welcken haere ma^{teit} zijndert nyet en heeft moegen volbringen haer

1) Zie FEITH, *Beklemregt*, I, blz. 1, 2.

2) In *Verzameling van Stukken*, dl. 60. Tot toelichting van dit stuk verwijzen wij naar blz. 85—88 hierboven.

meyninge ter tyt toe dat god almachtich belieft heeft ons weder paix te verleenen, Ende zijndert den welcken haere ma^{teit} veele meer geneicht es geweest desen landen ende die nyeuwe vercregen landen van Gelre ende Zuytphen te besueckene ende te visiterene Ende en heeft nyet willen laeten metten eersten goeden tyt tselue te volbringene, Ende naedien haere ma^{teit} gesien ende geuisiteert heeft tlandt van Ghelre ende zuytphen, Zoe beuindt haere ma^{t} metter waerheyt, Dat om Ruste ende weluaert van desen erfnederlanden van noode was peys, vrede ende eendrachticheyt te hebben metten vndersaten van Gelrelandt ende Zuytphen, Ende dat d ondersaten van Ghelre ende Zuytphen dese landen nyet en mogen ontberen, zoe dat van noode was om 't gemeyn prouffyt deselue te vereenigen ende onder eene onderdanicheyt te bringene, Daer toe men vuer vele ende lange Jaeren gearbeyt heeft, Ende vele cryegen ende oirlogen gevuert; ghelyck v E. kennelyck is. Maer men heeft noot daertoe connen commen tot deser tyt toe, Dat god almechtich belieft de sake zoe te ordineren Dat sunder groote bloetstortinghe de selue landen commen zyn tot onderdanicheyt van Key. ma^{teyt} onsen aldergenadichsten heere. Ende eeuwelyck en erffelyck vereenicht ende gevnieert met desen Key. ma^{t} erffnederlanden.

»Alsoe de banerheren, Ridderscap ende gemeyne steden van gelre ende zuytphen zedert den tractaet voer venloe met hem gemaect, by de welcke sij hem gegeuen hebben Jnde onderdanicheyt van zijnder ma^{teit}, hebben doen aensuecken zyne ma^{teit} begheert en gebeden Dat zijne ma^{teit} hen wilde belouen voer hem ende zijne naecomelingen, dat hy deselue tot negheene dagen by huwelycke noch anderssins en soude scheyden oft laeten scheyden van dese zijne nederlanden, maer dat die Eeuwelyck souden blyuen t samen gevnieert Inden zijner ma^{te} ende zijne eruen ende naecommelingen onderdanicheyt ende hen daeraf verleenen briefuen ende segele, Dwelck zyne ma^{teit} vm Ruste ende weluaert van zijne landen gheerne gedaen heeft, Behoudelyck oic Dat zy oick geuen souden huere Reuersaelbriefuen Ende bij den seluen gelouen nemmermeer hen te Laeten scheyden van dese zyne ma^{teyts} erfnederlanden, dwelck zy gewillichlyck gedaen hebben. Daerouer te verhopen es Dat dese zyne ma^{ts} landen groot proffyt ende welvaert toecommen sal, Ende Eeuwelyck In peyse ende vrede blyuen sullen.

»Ende daerenbouen heeft zyne ma^{teyt} aenmerckende dat zyne ondersaten ende zunderlinge van desen Lantscape nyet deruen en moegen de navigatie oostwaert ende de hanteringe van denemercken ende noorwegen, peys ende vrede gemaect metten gecoren Coninck van denemarcken Ende bijden seluen ondersprocken die vrye nauigatie ende hanteringe In ende ouer d'oostersche zee, zoe dat gode lof men nv veylich nae oosten varen mach, tot grooten oirboire ende proffyte van desen lantscape.

»Noch heeft zyne ma^{teyt} om weluaren van tgeheel Kerstenryck ende ten eynde te mogen eene vereeninge maken In onsen heyligen Kersten gelooue, oick om Kerstenryck te moegen beschudden tegens den turck, vyant van onsen gelooue, peys ende vrede gemaeckt, metten coninck van vranckrycken ende soude noch gheerne vereenigen den seluen coninck van vranckrycke metten coninck van enghelandt ten eynde dat zyne ondersaten alomme oost ende west souden moegen vaeren ende vlieten ontbehindert ende ontbeschadicht ende vryelycke huere comescape hanteren.

»Uwe E. moegen ouerleggen ende conen wel aenmercken dat zyne ma^{teyt} zulcken grooten criech ende oirloege nyet en heeft connen daer neder leggen ende wederstaen, Sonder grooten arbeyt ende neersticheyt, ende oic sonder grooten ende zwaere costen. Ende heeft zyne ma^{teyt} om de goede gunst die hy tot zyne ondersaten van dese zijne nederlanden dragende es verlaeten den Liefften pant die hy Inden werelt heeft, Te wetene den prince zynen zone onsen genadigen heere, Ende de princessen zyne ma^{teyts} dochteren ende voerts alle zyne andere Landen ende coninckrycken, ende es commen ouer zee ende sant om dese zyne landen te beschudden ende te beschermene. Ende voer d eerste heeft In zijnder onderdanicheyt bracht, tlandt van Gelre ende Zuytphen, wall wetende dat hy dese zyne landen nyet beter versekeren coste, dan mits vereenigende de Landen van Gelre ende Zuytphen met zyne ma^{ts} andere nederlanden.

»Ende hoewel de criech ende oirloige eermen daertoe heeft mogen commen groot ende onsprekelyck gelt gecost heeft, zoe es nochtans te verhopen, dat metter tyt tproffyt van zynder ma^{teyts} ondersaten veel meerder wesen sal dan den cost daeromme gedaen. —

»Ende alsoe uwe E ende andere ondersaten van desen Lantscape alsoe wel genyeten sullen de proffyten vande vereeninge van Gelre ende Zuytphen als andere keiz. ma[teyts] erfnederlanden, zoe heeft de coniginne onse aldergenadichste vrouwe gedocht Dat comende hier Int Landt haere ma[teyt] nyet en behoirde tselue uwe E. te versuyghene, maer te doen Remonstreren ten eynde Dat uwe E. ouerleggende ende ouerdunckende tghene dat voere verhaelt es. Ende aenmerckende de groote weluaert die v hier duer comen sal, zoe by tvercrygen van Gelrelandt ende Zuytphen, Als van te mogen onbehindert oestwaert varen, den grooten arbeyt die zyne keiz. ma[t] hierinne gedaen heeft, de groote costen die d' andere landen van zyne ma[t] duerende desen criech Ende oirloige gedragen hebben, Ende dat desen landen In negheenen zunderlinge schaden connen en zijn, mer altyt gestilsaett 1), hebbende alleenlyck onthouden een vaentke knechten voer eenen tyt, Dat ghy zijnder ma[t] noch een dancbarheyt thoenen willet ende zynder ma[teyt] tot veruallen vanden grooten lasten die hij heeft moeten draghen ende doogen, durende den criech ende veede vuijt goeder gunsten accorderen eenen dragelycke somme tot gevoegelycke termynen te betalene zulcke dat zyne ma[t] mach sporen dat v E. willen bekennen den arbeyt ende cost die zyne ma[t] tot uwer eeuwige weluaart heeft gedaen. Dwelk haere ma[t] op v E. begheert ende bidt alsoe te willen doen. Ende dat doende zullet doen dat goede ondersaten toestaet te doene ende zijne ma[t] dienst ende der coninginne eere ende vrientscape, Ende zullen huere ma[ten] altyt dese landen ende ondersaten van dien In alle saecken te meer schuldich zyn te vuerderen ende voer te staene, Ende altyt doen dat een goet prince ende furst voer zyn goede ondersaeten behoirt te doene —".

Het verzoek om »eenen dragelijcke somme tot gevoegelijcke termijnen te betalene" werd gevolgd door het besluit der Staten, om haar eene bede van ƒ 40,000, te voldoen binnen vier jaren, op gelijke termijnen, toe te staan. Als beweeggrond voor de luisterrijke ontvangst, welke der Regente te Groningen te beurt viel, noemt EMMIUS den toeleg, om van hare tegenwoordigheid wederkeerig zooveel mogelijk partij te trekken, voor de bevordering van de belangen der stad, met opzigt

1) Stillesaet = stilstand, quies, cessatio. KILIAEN.

tot de vrije vaart op den Eemsstroom. De gelegenheid hiertoe werd bovendien begunstigd, door dat MARIA den Oostfriezen weinig genegen was, eensdeels, daar de Hervormden bij hen eene veilige schuilplaats vonden, anderdeels, omdat graaf JAN, bij hen zeer gehaat, haar niet ten gunste zijner landgenooten zou gestemd hebben. Ofschoon wij geen bewijs hebben gevonden voor de stelling, dat MARIA te Groningen met meer luister is ontvangen, dan in andere steden, kunnen wij het evenmin tegenspreken, dewijl de stadsrekeningen, welke dit punt konden beslissen, niet voorhanden zijn. Dat men de belangen der stad niet uit het oog verloor, is zeer natuurlijk, even als het waar is, dat de evengenoemde omstandigheden hiertoe eene gunstige gelegenheid aanboden. — Doch wij laten verder na te vermelden, wat de Regente in deze zaak voor Groningen bij die gelegenheid heeft verrigt, daar wij spoedig eene afzonderlijke behandeling van het geschil over het stapelregt te Emden, tusschen deze stad en Groningen te wachten hebben (bl. 192).

Wij vermoeden, dat de geschillen tusschen Groningen en Appingadam over het stapelregt toen ook ter sprake zijn gebragt. Wij hebben daaromtrent wel geene bepaalde aanwijzing gevonden, maar meenen het te mogen afleiden uit de daadzaak, dat MARIA zich in persoon naar Appingadam heeft begeven. Uit authentieke bescheiden, welke WESTENDORP in handen heeft gehad, maar die vruchteloos door ons zijn gezocht, deelt deze oudheidkundige namelijk het volgende mede: »MARIA van Hongarije begaf zich naar Appingadam, en bezag er het klooster der Augustijnen, waarin slechts één monnik, namelijk broeder DIJKE, zich bevond, een libertijn en aanhanger van DAVID JORIS. De regteren in Appingadam begeerden van haar dit klooster ten behoeve hunner kerk, doch de koningin hield dit verzoek vooreerst nog in overweging. De prior had hun intusschen toegestaan, dat er van de kloosterkerk eene kerspelkerk zoude gemaakt worden, dewijl de dorpskerk vervallen was; mits zijn convent het regt behield, om er de eerste misse in te lezen en met de pastoors de hoogmisse; alles onder de gewone goedkeuring. Hiertoe verleende ook de bisschop van Munster zijne toestemming. Doch in het volgende jaar (1546) stond de genoemde prior alles af en droeg het aan den pastoor meester JOHAN RENGERS, officiaal des bisschops, en aan kerkvoogden en hovelingen der gemeente

Appingadam over; mits bedingende de halve inkomsten gedurende het leven van hem en van zijnen procurator. De paus PAULUS IV keurde dien afstand goed en beval, dat in die kerk de kinderdoop en de andere sacramenten en kerspeldiensten vervolgens zouden verrigt worden, en dat derwaarts de teekenen eener kerspelkerk, gelijk doopvont, klok, enz. zouden worden overgebragt."

Tot zoover WESTENDORP 1). Andere bijzonderheden omtrent haar verblijf en hare verrigtingen aldaar ontbreken ons wel, maar wij kunnen moeijelijk gelooven, dat het stapelregt, waarover destijds zulke hevige geschillen gevoerd werden, niet de aanleiding tot hare komst te Appingadam is geweest. Ziedaar alles, wat ons van de ontvangst en de verrigtingen der Landvoogdes in ons gewest, gedurende de acht dagen, welke zij daar vertoefde, is gebleken. Den 27 Junij vertrok zij namelijk met haar gevolg naar Leeuwarden. De bron, waaruit dit en meer van het boven gemelde ons is gebleken, is de volgende korte aanteekening, welke met eene andere hand is geschreven, naast het afschrift der aanspraak van SCHORE.

»Item op Saturdach den xx^en^ dach Junij anno xlv, quam onse aldergenadichste vrouwe, vrouwe MARIE, Douaigere van Hongrien, Regente ende goeuernante, tusschen vier ende vyff vren na myddach bynnen groenyngen, myt hoer Mat^s^ familie, ende toch in doctor HUEGEN, pastoer tho sunte Marten hues, ter harbargen, vnde Reysede wederumme van daer, vp saterdach den xxvij^en^ dach s voorss. maents, vmtrent twalff vren, de ebbingestrate lancs, na der Ebbinge poerte, vnde Reet den wall na poelpoerte wt, vnde reysede na lewarden, soe haer Mat. van deuenter, oldenzeel ende couorden doer der drente ter heerpoerten In gekoemen was (vnde heft dyt tselue woe vorss. durch doctor SCHOER in de wedem, int zaell, daer haer Mat. selffs persoenlicken tegenwoerdich satt, den staten van der Stadt ende vmmelanden van gronyngen voer laten geven, oeck selffs muntelicken repetert, daer stadt ende landen hoer Mat. vp thogesacht hebn xl^m^ Karolus gl., de eerste termijn aengaende vp pinxteren int iaer van xlv, vnde bynnen vier iaeren daerna tbetalen de vorss. svmme uts.").

Op den 1 Julij werd ook te Leeuwarden een Landsdag gehouden, in tegenwoordigheid der landvoogdes. Dr. SCHORE

---

1) *Bijzonderheden uit de geschiedenis der Hervorming*, Gron. 1832, blz. 7, 8.

hield weder eene aanspraak, woordelijk gelijk aan die, welke hij te Groningen deed, uitgezonderd eene uitbreiding aan het slot, waarin hij zelf de som opgaf, die ter bede verlangd werd, namelijk *f* 60,000, in drie jaren te betalen. Te Groningen schijnt hij de bepaling der som immers aan het goedvinden der Staten te hebben overgelaten, vermits uit het door ons vermelde stuk niet blijkt, dat een bepaald voorstel om *f* 40,000 de aanvrage vergezelde. BENINGA drukt zich in de woorden, dat zij »de van Groningen op 42,000 gl. in drie jaren te betalen, *getaxeerd*" had, evenwel zóó uit, dat ook het tegendeel zich laat vermoeden 1).

Wijders verlangde MARIA, dat de Friezen, die den eed van getrouwheid nog niet afgelegd hadden, zulks alsnog ten spoedigste zouden doen; de aanzienlijken in handen d s Stadhouders, de anderen schriftelijk, door tusschenkomst van de Grietmannen. De Staten overhandigden haar eene uitvoerige memorie, houdende vijftien punten van beklag, over aangelegenheden, waarin zij in strijd met de ordonnantien, tractaten, gewoonten, privilegien en hunne aloude vrijheid, meenden bezwaard te worden. Daar dit voor den toenmaligen toestand, niet alleen van Friesland, maar ook voor dien van Groningen, belangrijk stuk, met de appointementen der Landvoogdes, van den 7 Julij dv., in zijn geheel in het *Friesche Charterboek* (III, 69, vv.), en, wat de hoofdzaak betreft, ook bij SCHOTANUS te vinden is, achten wij het overbodig dienaangaande hier in bijzonderheden te treden.

De door MARIA verlangde *f* 60,000 werden haar toegestaan; harerzijds werd daarentegen bij voorraad de heffing van den honderdsten penning op de uittevoeren boter en kaas, alsmede op de handelsartikelen, welke uit Holland, Zeeland en Braband aangevoerd werden, ingetrokken. Aan SCHORE zijn 500 guldens door de Staten »geschoncken ende toegetaxeerd", waarom of waarvoor zegt de door SCHWARTZENBERG vermelde ordonnantie niet; het geschiedde evenwel »wt redelycke oersaeken, hen daertoe mouerende."

---

1) BENINGA zegt, dat haar *f* 42,000 is toegestaan. Op zijn gezag melden EMMIUS, SCHOTANUS, RENGERS en anderen hetzelfde. Wij meenen echter in deze Groninger bron meer vertrouwen te mogen stellen, weshalve wij boven, blz. 101, van *f* 40,000 gewaagden.

Dat het hooge reisgezelschap intusschen ook andere Friesche steden bezocht heeft, achten wij wel aannemelijk, want den 8 Julij was het nog niet voor goed uit de hoofdstad vertrokken. Na Leeuwarden ontmoeten wij MARIA eerst te Zwol, werwaarts zij zich misschien over Meppel zal hebben begeven. Ook daar was haar eene goede ontvangst bereid; getuige de post voor schenkwijn, uit de maandrekeningen dezer stad in onze Bijlage III vermeld. Onder haar gevolg treffen wij hier ook den stadhouder van Gelderland en dien van Friesland, Groningen en Overijssel met zijn secretaris aan, alsmede MAARTEN VAN ROSSUM, den rentmeester van 's Keizers domeinen in Friesland, den maarschalk van het stadhouderlijk Hof te Leeuwarden, al welke personen zich dus onderweg, de een vroeger, de ander later, bij het reisgezelschap hebben aangesloten.

Haar verblijf te Zwol valt tusschen den 8 en 13 Julij, want op den eerstgemelden datum was zij nog te Leeuwarden, terwijl zij op den laatstgenoemden uit Zwol te Kampen kwam, vergezeld van »onsen gen. heeren stadh. die graue VAN BUREN en veel anderen ffursten, greven, ridderen, jonckeren en heeren". De Kamper geschiedschrijver noemt niet al de personen van haar gevolg op, welke wij te Zwol aantroffen, zoodat het mogelijk is, dat sommigen òf vroeger naar Brussel teruggekeerd zijn, òf een anderen weg naar Utrecht hebben gekozen. In volle wapenrusting trok de burgerij haar tot aan den Sandberg te gemoet, terwijl de schutten, zoodra de stoet daar voorbij getrokken was, »oir haecken, roeren en bussen loss geschoeten" hebben, waarna ook de salutschoten uit het kanon zich lieten hooren. Bij de Ysselbrug bevonden zich de burgemeesters en de raad, haar begroetende, bij monde van den burgemeester GEERT VAN ESSEN, met de woorden: »*doorluchtichste, hoichgeborenste, grootmogenste coninginne, genadichste vrouwe, die stadt van Campen ervrouwet sich van uwe co. ma*[t] *aencompste, presenterende uwe co. ma*[t], *in stadt key*[r] *ma*[t], *desse stadt en slotelen"*; waarop de Landvoogdes antwoordde: »*wy dancken v des; verwaert de slotelen als ij suslange gedaen hebben tot behouff des keysers, mijnen lieuen broeders.*" Vervolgens de stad binnen gekomen zijnde, reed zij »verbij traedthuijs d'olde straete langes nae t hoff"; waar vier leden van den Raad haar namens de stad een grooten vergulden kop, twee groote vette ossen, twintig

schapen, 50 mudden haver en twee toelasten wijn vereerden. De bedienden, »die het present voirs. brachten", ontvingen van H. M. 12 guldens tot eene fooi.

Den volgenden morgen woonde zij in de St. Nikolaaskerk de zingende mis bij, waaraan ook hare koorzangers een werkdadig deel genomen hebben. Haar vertrek had reeds op den derden dag plaats, des morgens omstreeks zes uren.

Na door Kamper burgers te scheep over Elburg naar Harderwijk gebragt te zijn, zette het gezelschap de reis naar Utrecht, over de Veluwe, te paard, voort 1). De Utrechtsche geschiedschrijfster HENRICA VAN ERP maakt van dit bezoek der Landvoogdes geen gewag. Op ons verzoek heeft de heer Jhr. Mr. A. M. C. VAN ASCH VAN WIJCK, met belangstellende welwillendheid, de stadsresolutien en rekeningen daaromtrent geraadpleegd, maar niets anders gevonden, dan eene resolutie van woensdag den 16 December 1545, welke bewijst, dat met »*hoer mat., inde maent van Julio lestleden bynnen Utrecht wesende*", over achterstallige schulden is onderhandeld. Blijkens een stuk, opgenomen in het *Friesche Charterboek*, en door H. M. te Utrecht afgegeven, in tegenwoordigheid van »die Heere VAN PRAET, Hoofmeesters, VINCENT CORNELISZ en UCASIS (NICASIUS) CLAESSONE, Gedeputeerden van der Finantien, ende andere", was zij den 20 Julij nog in de oude bisschopstad aanwezig. De rekeningen van den kameraar ANTONIS FOEIJT, loopende van St. Remigius 1544 tot St. Remigius 1545 (1 October), vermelden daarentegen, hoeveel wijn er den 23, 24 en 27 September deszelfden jaars daar ter stede aan MARIA en haar gevolg, hetwelk, op eene enkele uitzondering na, uit dezelfde personen bestond, welke wij te Zwol en Kampen aantroffen, geschonken is. De spoedige herhaling van het bezoek aan Utrecht bevreemde ons wel eenigzins, vooral omdat de Regentes in December dv. wederom aldaar kwam, ter gelegenheid van de aankomst des Keizers 2).

'sHertogenbosch is de laatste plaats, waar wij onze reizigers ontmoetten. De rekeningen dezer stad leveren het bewijs, dat zij zich hier op den 27 Julij reeds bevonden 3).

---

1) En oir ma[t] schenkte onse burgeren jn der barsen, die oir ma[t] tot Harderwijk gebracht hadden, twintich golden croonen." *Kronijk van Johan van Breda*, Dev. 1864, blz. 144.

2) Zie HENRICA VAN ERP, in MATTHAEI *Analecta*, I, 119, 120.

3) Zie H. VAN ZUYLEN, *Inventaris der archieven van 'sHertogenbosch*, I (Stadsrekeningen, 1399—1568), 's Hertogenbosch, 1863, blz. 625.

Van het gezelschap alzoo afscheid nemende, dienen wij nog een oogenblik stil te staan bij de wijze, waarop in die dagen zulke gasten geherbergd werden, en bij het doel der onderwerpelijke reis.

Wat het eerste betreft, verwijzen wij naar onze Bijlage IV, welke toont, dat de gegoedste ingezetenen van Kampen hen onder hun dak opnamen. En zoo ging het in elke stad. Wel verre van zich hiervan te kunnen ontslaan, moest men zich dit op last van het stedelijk bestuur getroosten.

Toen de landvoogdes tegen het einde van 1545 te Utrecht met een groot gevolg vertoefde, was reeds door den magistraat bepaald, dat niemand zich zou kunnen verschoonen van de gastvrijheid, aan die hooge personen te verleenen, tenzij men eene behoorlijke ordonnantie van »locijsvrijheijt" kon toonen (zie Bijlage V). Een gelijken maatregel nam het bestuur van Veere, bij publicatie van den 19 Maart 1547, (Bijlage VI), ter gelegenheid van de komst derzelfde landvoogdes. Niet alleen werden alle herbergiers gelast bij dag en nacht de deuren voor de leden van het gevolg Harer M. geopend te houden, maar ook om hen goed te verzorgen en niet willekeurig, wat de betaling betrof, te behandelen, weshalve zij voor de deur eene naauwkeurige wijnkaart »op blick oft op parkement gescreuen" moesten hebben hangen, op de boete van 5 schellingen, »ende oick den gasten den Wyn nyet dierder en rekenen op te zelve boete." Evenmin mogten de burgers de bedoelde gasten afwijzen.

Hoe gaarne zouden wij hier niet de uitgaven hebben medegedeeld, welke H. M. zelve voor deze reis moest doen! Menige aardige bijzonderheid daaromtrent kon ons gewis belang hebben ingeboezemd. De mogelijkheid hiervan een verslag te geven bestaat naar onze overtuiging echter niet meer. De rekeningen van den haar vergezellenden penningmeester JEAN DE GHYN, de eenige bron, die ons verlangen kon bevredigen, zijn op het archief te Rijssel, tot ons leedwezen, slechts nog voorhanden over de jaren 1531—1533, 1535—1540; van 1545 ontbreken zij dus. En geen wonder voorwaar, als men bedenkt, van welk een vandalismus het archief der voormalige rekenkamer aldaar, tegen het einde der vorige eeuw, het slagtoffer geworden is 1).

---

1) *Rapport sur différentes séries de documents, qui sont conservées dans les*

Vraagt men nu, wat 's Keizers zuster met deze reis beoogde, dan aarzelen wij niet te antwoorden, dat haar doel hoofdzakelijk was, het opnemen der verschillende gewesten, die in de laatste jaren onder haar broeders schepter waren vereenigd, ten einde van nabij met de meerdere of mindere welvaart, de behoeften en de wenschen der ingezetenen bekend te worden. Zij kwam om »de lande und stede to besichtigen" — gelijk BENINGA zegt. Met hetzelfde doel bragt zij ook aan andere provinciën een bezoek. Tot een voorbeeld, wijzen wij op hare komst in Zeeland, ten jare 1547, om de verdedigingswerken, die ingevolge haren last in 1546 gegeven, op Walcheren werden aangelegd, in oogenschouw te nemen 1).

Te Arnhem, Groningen en Leeuwarden, misschien ook op andere plaatsen, werden immers op hooger bevel de Staten bijeengeroepen, ten einde in hare tegenwoordigheid en met haar de belangen en aangelegenheden, zoo algemeene als plaatselijke, te behandelen. De heer NIJHOFF schreef ons ook, dat hij uit Slichtenhorst (*Geldersche Historie*) en uit Henne (*Hist. de Charles V*) meende te moeten opmaken, dat hare reis door Gelderland hoofdzakelijk ten doel had, om de zaken er eens op te nemen, klagten aan te hooren en vrede te stichten, tevens om den weg te bereiden voor den Keizer (die in het begin van 1546 Gelderland bezocht) en om eenigen luister van waardigheid ten toon te spreiden.

Het doen eener bede beschouw ik geenszins als het hoofddoel, want zoo dikwijls de Keizer geld noodig had, werden eenvoudig een paar leden van den Raad van Finantien afgevaardigd, ten einde met den stadhouder een daartoe betrekkelijk voorstel aan de Staten van het een of ander gewest te

---

archives de l'ancienne chambre des comptes de Flandre, a Lille, par M. GACHARD. Brux. 1841, p. 39. Op pag. 35 zegt de geleerde steller: Les archives de Lille ne traversèrent pas, aussi heureusement que les nôtres, les temps révolutionnaires. Dans mon rapport du 20 décembre 1836, j'ai donné des détails à ce sujet, sur lesquels il serait inutile que je revinsse. J'y ajouterai seulement, que, selon M. LE GLAY (*Notice sur les archives du département du Nord*, 1859), il ne fut pas envoyé à l'arsenal de Lille, dans les premières années de l'ère républicaine, moins de *trois cents voitures* de parchemins et de papiers, outre tout ce qui fut vendu à l'encan: le savant archiviste du département du Nord cite même un décret du comité de salut public, du 7 frimaire an III, par lequel tous les parchemins qu'il y avait dans les archives étaient mis à la disposition de la commission des armes et poudres!

1) ERMERINS, *Zeeuwsche Oudheden, behelzende de Heeren van Vere*, bl. 80—82.

doen. Meermalen was de laatste alleen hiertoe gemagtigd, weshalve het geheel onaannemelijk is, dat de Landvoogdes voornamelijk om die reden zou zijn overgekomen.

Wel verre dus van met den schrijver van »Groningens Academiefeest" aan haar bezoek eene zoo onbeduidende beteekenis te geven of zijne zoutelooze opmerkingen daaromtrent te beämen, beschouwen wij deze reis der Landvoogdes als de eerste openbare vertooning van het gezag en de oppermagt van den nieuwen Landsheer in de Noord-Nederlandsche gewesten. Uit dit oogpunt had de onderwerpelijke togt eene hooge beteekenis.

Sedert zagen, voor zoo ver ons bekend, Overijssel, Drenthe, Groningen en Friesland geen telg van het Bourgondisch vorstenhuis weer in hun midden. In 1549 verwachtte men PHILIPS te Groningen, om als Erfheer de hulde te ontvangen; groote kosten waren reeds voor zijne ontvangst gemaakt, toen het voorgenomen bezoek eensklaps werd afgeschreven 1). De stadhouder AREMBERG is daarna, bij akte van den 16 September 1549, door den Keizer gemagtigd, om uit naam van PHILIPS den vereischten eed aan de overheden van Groningen en Ommelanden te zweeren, en dien van hulde en trouw harerzijds in gemelde hoedanigheid te ontvangen.

En hiermede eindigen wij onze mededeelingen over dit onderwerp. Was het ons aangenaam door de vereeniging van vele fragmentarische berigten, voor 't meerendeel met moeite opgespoord, een tamelijk goed geheel zamen te stellen, en daardoor meer licht te verspreiden over eene gebeurtenis, van welke de jongste levensbeschrijver der Landvoogdes zelfs met geen enkel woord gewaagt, — tevens hopen wij hiermede het doel bereikt te hebben, om de keuze van MARIA's intogt te Groningen voor den gecostumeerden optogt, door de Leden van het ons onvergetelijke *Vindicat atque Polit*, ter gelegenheid van het onovertroffen Academiefeest, den 14 September met een zoo schitterenden luister, onder den betooverenden gloed van Grieksch en Bengaalsch vuur, gehouden, door eene nadere toelichting, zoo noodig, te regtvaardigen.

Hartelijke dank zij gebragt aan zoo velen, die door het leveren en aanwijzen van bouwstoffen ons daartoe in staat hebben gesteld.

---

1) E. BENINGA, a. w. blz. 815. RENGERS, *Kronijk*, I, 250.

BIJLAGEN.

I.

EXTRACTEN *uit de rekening der stad Nijmegen* 1545; *loopende van* 22 *Februarij van dat jaar tot* 22 *Februarij van het volgende* 1).

Van dachfarden en bepeijndongen. Fol. 39.

Fol. 40. Item den 23 april sijn onse burgermrs Marten van Andelst en Jonker Johan van Boedberg en Mr. Henrick Poeijn gereijst tot Arnhem, soe bannerheren Ridderschappen en Steden aldaer verschreve waren, beruerende, woe dat men die Konyngynne in desen Lande ontfange solde en doe vertuefft 3 dage, en daer int uijt en weder komen vertert, 18 br. gl. en 6 br. st. Vz. 36 gl. en 7 st.

» » Item den 28en dach maij sijn onse burgermrs mijt deels Raetsvrunde en mrs van Senter Claess Gilde gereijst tot Arnhem, soe die selve aldaer verschreven waren, van de konyngynne, bij Bannerheren en Hoefftsteden, en doe hebe onse Heren voirt gevordert aan Ko: Mait: dese hondersten penninckshalve, en noch meer andere saeck, soe van de Toll te Dordrecht en in meer anderen steden, en daerop van ko. mait. vier brieff geworve die op verscheijden plaetsen geseijndt sijn, en van elck brieff gegeven 1 gl. doe mijtten dieneren en gasten int aff en aenkomen in als vertert 51 br. gl. en 16 br. st. Vz. 103 gl. en 11 st.

---

1) Wij ontvingen ze, door bemiddeling van onzen vriend Mr. M. VAN TRO-JEN VAN HULST, van den heer J. V. W. KRUL VAN STOMPWIJK, die met veel belangstelling de Nijmeegsche bronnen voor ons raadpleegde.

Van de Holtwerck. Fol. 43.

Fol. 45. Item doe die Konyngynne in quam hefft Sweer kijstemeker, gemackt 6 stempers tot dat groff geschot, dat stuck voir 6 br. st. Vz. 3 gl. en 12 st.

» » Item noch hefft Sweer gemackt 4 ventgensstocken mijtt yseren, elck stock voir 1 gl. Vz. 10 gl.

Van Cornelis onsser Stadt Voerman. Fol. 67.

Fol. 67. Item Cornelis vurss. dat geschott uyter der Stadt Schuyren gefuert, tegen die inkomst der konyngynne 16 mael mijt 2 perd, van elck perdt hem gegeven 2 st. Vz. 2 gl. en 8 st.

» » Item noch 22 mael mijt 1 perdt. Vz. 1 gl. en 13 st.

» » Item van die noetslangen uijt en in to fueren hem gegeven 2 malder havere, elck malder voer 23 br. st. Vz. 4 gl. en 12 st.

» » Item van die cortouwe uijt en in to fueren hem gegeven 2 malder havere, elck malder voer 23 br. st. Vz. 4 gl. en 12 st.

» » Item noch van die 2 halff cortouwen uijt en in to fueren gegeven 4 malder haveren, elk malder voer 23 br. st. Vz. 9 gl. en 4 st.

Van aller hande Uijtgaven. Fol. 83.

Fol. 83. Item Peter Dijemer tynegieter hefft gemaeckt 9 nijer Stads kannen van ffijn tin, elck van 4 qrt, hem voer elcke kan gegeven 4 gl. Vz.

Fol. 86. Item den 9[en] maij, sijn die Raede van Arnhem hijr gewest en der konyngynnen to gemuet getaegen, dieselue per Cornelis Uwens *(de Stads Voerman)* gefuert to Middeler *(Middelaar bij Mook)* hem daer van gegeven. Vz. 3 gl.

» » Item Heijn Dielicht van der Straeten schoen te maecken tegen die inkomst der konyngynnen daer van hem gegeven 2 br. Vz. 8 st. en 12 groet.

Fol. 87. Item doe onsse Stadt der konyngynne geschenck deden den sackdregeren die die Haver op en van die waegen droegen gegeven 12 br. st. Vz. 1 gl. en 4 st.

Fol. 87. Item doe die marschalck Rossum van onsser Stadt verschreven war tegen die inkomst der konyngynne en uijt bevel, hem voer sijn perde betaelt 2 karren hoëijst, daer voer gegeven 2 dalers. Vz. 6 gl. en 6 st.

» » Item Wylhem Kuijper hefft die trom 3 off 4 reijsen omgeslaegen, dat sich die burgere solden rusten tegen die inkomst der konyngynnen, en oick mijtten burgeren to velde getoegen en die trom geslaegen, hem daervan in als gegeven 2 br. gl. Vz. 3 gl.

» « Item noch tenselven mael, een jongen die trom geslaegen, hem gegeven. Vz. 1 gl.

» » Item tenselver tijt Hensken Sonder Gelt die trom geslaegen, hem gegeven Vz. 3 gl.

» » Item tenselver tijt hefft Hanss van Coelln int velt die trom geslaegen, en Jan van Coelln hefft gepepen, elck gegeven 12 br. st. Vz. 2 gl. en 8 st.

» » Item Robbert Lossertzsoen hefft insgelijken die trom int velt geslaegen, hem gegeven 7 st.

» » Item soe Lambert Lambertsz Rentmr. bevel hadde, twee golde drynckscheerre to wege to brengen tegen die inkomst der konyngynnen en sijn Wylhem Scheijffert en Lambertz vurss. Huijssvr. derhalue na Coelln gereijst, om daer voer to gelaeven en aff to brenge, soe hebe sij se aldaer gekofft, en mijt groeter beswerenisse, overmijtz wijndt en onwere mijt hulperen hulpe to water affgebracht, soe mijt vaeren, schippen, op en aff onkost, terongh, en wijnkoep enz. dat sych in als beloepen hefft 18 daler. Vz. 55 gl. en 3 st.

» » Item uijt bevel, den deurwerderen van der konyngynne tot drynck gelt gegeuen 3 gold. kroenen, en den lackeijen 3 golden kroenen en den Raeden 3 golden kroenen, tsamen Vz. 28 gl. 10 st.

» » Item Jan van Erckkens en Herman van Luijnckhuijsen hebben by den geschutt gewaeckt 3 nacht, elk daer van snachts gegeven 3 br. st. Vz. 1 gl. en 10 st.

Fol. 88. Item Herman van Luijnckhuysenssoen en Steven Henrickss hebben die bussemeijster dat bussenkruijt nae gedraegen 2 dage om dat geschott to laeden, tegen die inkomst der konyngynnen, en elck gegeven 4 br. st. Vz. 16 st.

» » Item soe die konyngynnen hijr was, heben onsser

Stadtboeden vroech en laet op ten dienst gewacht, en sych bij de anderen gehalden, om die geschencken mytter Stadt kannen te doen, hebben sij soe voer en nae gedroncken en vertert dat oen toegelaeten is 24 br. st. Vz. 2 gl. en 8 st.

Fol. 88. Item doe dat geschutt uyter der schuyren op ten Valckhoff getaegen wardt, tegen die inkomst der Konyngynne, en bij Herman van Lobbronck vertert Vz. 2 gl. en 8 st.

» » Item doe die geschenck gelaeden en verdich gemackt waren heben die voirlude tot Herman van Lobbronck vertert 16 br. st. Vz. 1 gl. en 12 st.

» » Item doe die gemeijne burgere en ingesetenen in oere rustinghe en mijt oeren gewere der Konyngynne int velt to gemuet getaegen waren, soe is elck Hoefftman tot 19en toe mijt sijnen naburen vergost to verdrijncken een ton biers, elcke ton 29 br. st. Vz. 54 gl. en 3 st.

Fol. 89. Item noch den wijnschroeijers van de wijn, den der konyngynne geschenckt wardt, mitten vaeten uijt en in den keller te doen, gegeven 8 br. st. Vz. 16 st.

» » Item soe dat geschutt uijter der schuijren op ten Valckhoff gefoirt is, tegen die inkomst der konyngynnen en hefft Mr. Engel, Bussmeijster, derselve uijt bevel der Attelrijmrs gerepariert en geschaeten, doe soe voer en nae tot Marten Hofflendt vertert. Vz. 3 gl.

» » Item doe die burgere mijt oere rustinge den konyngynne toe gemuet getaegen waren, heben deels bij Sent Annes Capelle verdroncken 9 vaemen biers, daer voer betaald Vz. 1 gl. en 7 st.

Fol. 90. Item doe die Konyngynne in gehaelt wardt, den bevellhebbers die dat Regiment over den burgeren int velt fuerden mitten Trommenslegers en Venendregers, dat sij smiddaechs vertert hadden, betaelt 7 br. gl. Vz. 14 gl.

» » Item Thomas Elbertss hefft 4 geamelierde onsser stadt wapenen mijt schilde gemackt op 2 overgulde drinckscheerre, die der Konyngynne geschenckt wordt, hem voer sylver en maecken in als gegeven Vz. 17 gl. en 10 st.

Fol. 90. Item den 20[en] Julij is Joncker Johan van Boedbergen gereeden to Utrecht, bij die konyngynnen, om der Joeden wille, en hem tot tergelt mijt gegeven uijt bevell 26 keizers gl. Vz. 58 gl. en 10 st.

Fol. 92. Item noch brenght Derijck aen, dat die bussemr. en Cornelis Uwens mijt oeren hulperen doe dat geschott uijtgefuert was tegen die inkomst der konyngynne en doe die geschenck geschiet waren, by hem vertert hebben in als Vz. 12 gl. en 2 st.

Fol. 93. Item tegen die inkomst der konyngynne, Robbert Lossert laeten maecken durch outheijt een nije kleet, to weten 4 ellen engels en 1 vierdell, elcke ell voer 32 br. st., noch 3 vierdel kempens tot die neerhaezen; die ell 25 br. st., noch onder dat wambus een el kanifass voer 3 br. st., noch 2 ell en 1 vierdell blauwss onder dat wambus, elcke ell 12 br. st., noch 1 leren kuller voer 12 br. st. en hijr van Steven Jacobsz to maecken gegeven 2 br. gl., tzamen 22 gl. en 1 st.

» » Item Steven Jacobss brenght aen dat hij deels ventgens (vaandeltjes) gerepariert hefft tegen die inkomst der konyngynne, hem gegeven 1 gl. en 10 st.

» » Item Frans Dijemer hefft etlicke Venle gerepariert tegen die inkomst der konyngynne en hem daervan gegeven Vz. 1 gl. en 6 st.

Fol. 94. Item Mr. Engel Bussemr. tegen die inkomst der konyngynne dat geschott gerepariert en op ten Valckhoff en anderen plaetzen geordeniert, en affgeschaeten en hem daervan gegeven 4 rijder gl. Vz. 10 gl.

Fol. 95. Item Henrick Hultgens hefft aengebracht dat bij hem soe voer en nae gehaelt zijn, ijrst mijther inkomsten der konyngynne en nae myther inkomsten van Rom. kon. Mait. en der konyngynnen vurss., soe die Ventgens deels seer gebraeck waren, aen sloeijer (vlaggedoek) en sije verbesicht, en dat maeckloen beloept sich in als 24 br. gl. en 6 br. st. Vz. 48 gl. en 12 st.

II.

Extracten uit de rekening van den Arnhemschen rentmeester HENDRIK DE VREEDE. 1545 1).

Item doe dye Conyngin te Arnhem ingecomen was ons heren gesant den heren van Praet, ind tot Johan van den Bergh gehaelt, 16 quart wijns 2).

Item ons ridderschap van Veluwen mitten heren zijn der Conynginnen to gemoet gereden ind des auonts aldaer verdain mit cost ind wijn 82 quart.

Item des donredaighs na pynxteren heft de stat van Arnhem die gantsche ritterschap van Veluwen to gast gehat, doe vrouwe Merrie hyr was, ind geteert tot Johan van den Berghs mit cost ind wijn verdain 132 quarten wijns, die der stat geschenckt heeft.

Item dat silverwerk, dat die Coninghinne geschenckt werdt, hiefft gekost mit het haelen tot Koelne ind voert dat Rick Sluijskens soen daer opgemaeckt hebben, to samen hondert daler ind twee.

Item ons heren hebben gekofft tot Johan Bongartz huyss negende halff aem vnd 9 vierdel wijns, het foeder 77 daler, maickt te samen honderd vnd 13 daler. Ind dese wijn hebben ons heren die Coninginne gescheijnckt.

It. die burgemeester Ghysbert van Wijhe vnd Wijnand van Hacfort hebben geconsencieert die pijperen ind trommelslegers, die myt die burgeren uijttogen, doe men die Coninginne inhaelden, betaelt 3 Riderguld.

It. noch betaelt vur vier wapenen, die die ossen ind wijn vurgehangen weerdt, doe die Coninginne alhier quam, dat stuk 4 st. 5 b.

It. tegen dat die Coninginne koemen solde, heeft Henrick in den Ancker gefuert wt die Sabelsche poerte 52 karren dreckz, die kar eenen stuver.

---

1) Zij zijn ons welwillend verstrekt door den heer archivaris P. NIJHOFF, te Arnhem.

2) Zie boven, blz. 223, waar de heer VAN PRAET als hofmeester voorkomt, in welke hoedanigheid hem die 16 quarten wijn ter hand gestelt zullen zijn. Of deze dezelfde is als LODEWIJK van Vlaanderen, heer VAN PRAET, stadhouder van Holland, laten wij in het midden.

It. die heren hebben den rentmeister gesant na Nymegen omb te besien wie het geschenckt toeginckt ind wattet kosten aldeer.

It. Goessen die boede is gesant to Nymegen, omb to wachten, als die Coninginne averscheepte, daeraff betaelt 14 st.

III.

Extract uit de maandrekeningen van den rentmeester van Zwolle. 1545 1).

Desse nabescr. wijnen synnen geschenckt die Heren van der Ma^t. der Koeninginnen, als oir Ma^t. bynnen Zwoll quam, bij oir Ma^t. wesende:

Item den Heren van barboensoen. xxiiij qt.

Jan van Ligne, vrijheer van Barbançon, sedert 1547 graaf van Arenberg, ridder van het gulden vlies, sedert 1549 stadhouder van Friesland, Groningen en Overijssel, gesneuveld bij Heiligerlee in 1568.

Item den heren van Koirborn, mitten Prince van Arangien. xxiiij qt.

Claude Bouton, Heer van Corbaron en St. Bury, Raad en kamerheer des keizers, opperhofmeester van den aartshertog Ferdinand, koning van Boheme; opperstalmeester van de koningin van Hongarije. Karel V belastte hem in 1544 met de opvoeding van den jeugdigen prins Willem, die in dit jaar erfgenaam was ge-

---

1) Volgens een afschrift, door de vriendelijkheid van den heer archivaris VAN DOORNINCK aan mijn vriend mr. C. W. A BUMA, ten dienste der commissie voor de maskerade, verstrekt. Wij hebben de namen, gewoonlijk alleen in de vermelding der heerlijkheid bestaande, en kennelijk nu en dan nog door den rentmeester verkeerd, op den klank af, geschreven, zooveel mogelijk toegelicht. De heer L. U. RENGERS VAN NAERSSEN, te Groningen, bood ons hiertoe gaarne de behulpzame hand.

worden van René van Chalons, prins van Oranje, en aan het hof te Brussel verkeerde. De Heer van Corbaron overleed den 30 Junij 1556. (Zie ook blz. 85 hierboven.)

Item den Bisschop van Dornijnck. xx qt.

Karel van Croy, bisschop van Doornik, overleden den 31 December 1564.

Item den Heren van Tautenborch. xvi qt.

Karel Schenck, vrijheer van Tautenburg, heer van Wedde, Westerwolde, Bellingwolde, enz.

Item meister Nicasius, raitzheer van den Keyser. xvi qt.

Mr. Nicasius Claeszoon, raad van finantiën.

Item den praefst van Deuenter. xxiiij qt.

Jan Hanneton, proost van Deventer, kanunnik en thesaurier van de collegiale of St. Gedula-kerk te Brussel. † 3 Maart 1559. Paquot. III, 522.

Item den Heren van Molenbaijs. xx qt.

Jan van Lannoy, heer van Molembais, Solre enz., ridder van het gulden vlies (1546), kamerheer van Karel V, vervolgens gouverneur van Henegouwen, zoon van Philips de Lannoy, heer van Molembais, president van den raad van finantiën, boven, blz. 101, bedoeld. Hij overleed in 1560.

Item den Bisschop van Vtrecht. xxiiij qt.

George van Egmond, bisschop van Utrecht. 1536—1559.

Item den marckgrauen van bergen. xx qt.

Antonie van Glymes, eerste markgraaf van Bergen, graaf van Walhain, gouverneur van Luxemburg, raad en kamerling des keizers.

Item den Heren van Sijmpij. xxiiij qt.

Antonie van Croy, heer van St. Py of Sempy, graaf van Chimai, ridder van het gulden

vlies, gouverneur van Henegouwen, overleden in 1546.

Item den Heren van lijnnijngen, sincte Martijn en Loegenhaigen, tsamen xij qt.

De eerste is ongetwijfeld dezelfde, die in de Kamper opgave de heer van Lieuinghen genoemd wordt, maar wiens volledigen naam wij vruchteloos hebben gezocht. De tweede was Jan van Saint-Martin, heer van Montbarey; de derde, in de Kamper kronijk Ingenhagen (waarschijnlijk verkeerd gelezen voor Lugenhagen) geheeten, bleef ons ook onbekend.

Item den Heren van Ffresen ende grijmbergen, tsamen xij qt.

De heer van Fresin was welligt Lodewijk van Gavere, heer van Fresin, Inchy, enz., ridder. De heer van Grymbergen: George van Glimes-Bergen, heer van Grymbergen.

Item den monsuijr Doezy. iiij. qt.

In de Kamper kronijk is zijn naam gespeld: Dauxy. Juister zal zijn d'Auxy, van welken naam er destijds een oud geslacht bestond. (Zie Gachard, *Rapport sur les archives de l'ancienne chambre des comptes de Flandre, à Lille*, p. 357, 359.)

Item den Secretarius van der Coninginnen Despliger. xij qt.

Mr. George d'Esplegem werd secretaris van den geheimen raad in 1531, en sedert geheimschrijver van den raad van state. † 1556.

Item den griffier Meister Rombaut. xij qt.

In de Kamper kronijk m. Rombout Loine geheeten. Zijn naam was Rombout Loetz, griffier van den raad van finantiën.

Item die roede roe. iiij qt.

De rooderoe, provoost of kamerhouder, was een ambte-

naar van justitie, alzoo genaamd naar de roede of den staf, dien hij tot teeken zijner waardigheid droeg. Zie boven, blz. 125, 128, waar in 1538 en 1539 Jonge Roloff in deze betrekking voorkomt 1).

Item den postemeister van der Koeninginnen. iiij qt.

De postmeester was het hoofd der posten of koeriers. Onderscheidene leden van het geslacht de Taxis of de Tassis bekleedden destijds, ja, naar ik meen, nog heden deze waardigheid. Cf. Gachard, a. w. p. 462.

Item den Heren van Ffromont. iiij qt.

Jan van Bourgondië, heer van Fromont.

Item den doctor van der Koeninginnen. iiij qt.

De naam van H. M. lijfarts bleef ons onbekend.

Item den tsamenden posten van der Ko. viij qt.

Koeriers, die H. M. steeds volgden, ten einde depêches te kunnen overbrengen.

Item den heren van Hubermont. viij qt.

Floris van Montmorency, Heer van Hubermont.

Item den raitzheer Scepperus. xxiiij qt.

Cornelius Duplicius de Schepper, heer van Eecke, ridder van de olifants-orde, lid van den raad van state, van den geheimen raad, enz. Zie de St. Genois et G. A. Yssel de Schepper, *Missions diplomatiques de Corneille Duplicius de Schepper, dit Schepperus, ambassadeur de Christiern II, de Charles V,*

---

1) Dewelke Provoost dient in tyden van paeyse te doene de criminele executien. Ende heeft al 't lant duere van den Prince macht ende jurisdictie in allen Steden, uitgeseit in 't Hof van den Prince ... Waerby dat geordonnert geweest is de Provoost des Maerschalcs omme te gaan, alomme hebbende de macht alvan den Prince .... hy heeft verjaecht menichte van quaetdoenders, ende heeft gepunieert menich quaet stic, daer af 't recht punitie begeerde. OLIV. DE LA MARCHE, bij MATTHAEI *Analecta* I, p. 244.

de Ferdinand I, et de Marie, gouvernante des Pays-Bas, de 1523—1555. Brux. 1856 1).

Item den tween hern trisoriers. viij qt.

De eerste was de bekende Vincent Cornelisz. van Cuijck van Mierop (gewoonlijk Mr. Vincent genaamd, zie blz. 223 en de volgende Bijlage), thesauriergeneraal van 's keizers domeinen. De tweede misschien Jean Ruffault, heer van Neufville, thesaurier-generaal der financiën, of Gerryt Sterck, die beiden omstreeks dezen tijd in gemelde betrekking voorkomen.

Item den Heren van der sylvercamer. iiij qt.

De zilverbewaarder 2).

Item den Marschalck ende buscledder. viij qt.

De hier bedoelde maarschalk zal zijn geweest Malliaen, die in de volgende Bijlage *Marschalck des logys* genoemd wordt. De *buscledder* was welligt een artilleriemeester. Zoo noemt Oliv. de la Marche, t. a. p. blz. 247, in een adem »de Maerscalc van der Aermeyen ende van den Logiste en de Meester van der Artillerye."

---

1) Op pag. 55 van dit werk las ik: »En Juillet 1545 de Schepper fut chargé d'une mission auprès de la comtesse douairière de Rochefort, pour lui porter, de la part de la reine, des compliments de condoléance sur la mort de son mari." Hij was (zie de volgende Bijlage) den 13 en 14 Julij nog te Kampen.

2) De Prince heeft twee scrynwaerders, dienende by termynen gelyc boven, daer af de ghene, die dient, bewaert de Chansonerie, ende in syn hand is al 't silverwerc van zelver en goude, daer mede dat men dient gemeenlic den Prince, ende den staet in syn huys, angaende den zelverwerck van den tritsore, ende leveret in handen van den Gecommitteerden van den state, ende es hem 't selve gebracht 't elcker werf, het zy ten Noenmale, ofte ten Avontmale. Ende isser meerderinghe van festoyeringhen, daer toe behoort meerderinghe van zelverwerck. De Bewaerre van den scryne gaet ten Bewaerre van den juwelen, die hem levert dat hem gebreect, ende geen andere. OLIVIER DE LA MARCHE, p. 274.

Item den Marschalck van Leuwerden. iiij qt.	De maarschalk of major van het stadhouderlijk hof te Leeuwarden 1).
Item mijns Heren van bueren Secretarius M. Frans. iiij qt.	Ofschoon zijn secretaris hier alleen vermeld wordt, was Maximiliaan van Buren echter destijds ook te Zwolle. Zie boven, blz. 222.
Item den raitzheer Meister pamele. xvi qt.	Adolph van Joigny, gezegd Pamela, lid van den geheimen raad en requestmeester. Zie Gachard, a. w. p. 401.
Item den Renthemeister van Vrieslant. iiij qt.	Gerrit van Loo, rentmeester generaal van 's keizers domeinen in Friesland, overleden den 28 Dec. 1562.
Item den Havemeister van den Jufferen. iiij qt.	De hofmeester der staatsdames.
Item den Havemeister van der Ko. laetelon. xvi qt.	In de Kamper kronijk »Hoffmeester Latinloye" genoemd, was waarschijnlijk Karel van Bernemicourt, heer van Latilloy, in Artois, hofmeester der koningin.
Item Camerlingen van der Ko. viij qt.	Kamerjonkers. Vgl. Oliv. de la Marche, p. 247.
Item den Sengers van der Ko. xvi qt.	Koorzangers, tot H. M. hofkapel behoorende. Maria woonde te Kampen eene zingende mis bij, »en oir ma[t] musyckers songen musycke" (zie *Kamper kronijk*, blz. 144), geheel overeenkomstig hetgeen Oliv. de

1) Ende om tselue huys (het Blokhuis van Leeuwarden) wel te bewaerene, sal de Keyser hem (den stadhouder n.l.) onderhouden eenen Maerschalck, die in absentie van den stadhoudre de last ende bewaeringhe van den huyse hebben sal, ende eedt doen, 't selue huys te bewaerene, tot behouff ende prouffyt van synder Mayesteyt, ende zyn eruen ende nacommelingen, Erfheeren van den lande van Vrieslant, ende sal jaerlycx tot gaigen hebben, voor hem ende zynen knecht, tweehonderdt Karolus gulden. *Art.* 25 *der Instr. voor Maxim. van Buren.* SCHWARTZENBERG, II, 808.

la Marche zegt t. a. p. blz. 236: Ende alle daghe waer sy syn singhen sy de getyden van den daghe ende de Hoochmisse feestelic.

Item den Havemeister van der Ko. Orthoy. xvi qt.

Komt als zoodanig ook in de volgende Bijlage voor.

Item den Heren van Maldegen ende Mellinen. viij qt.

Jakob (elders ' Joost) van Claerhoudt, heer van Maldeghem, Coolscamp en Uytkercken, ridder, diplomaat.

De heer van »Mellinen" is mogelijk dezelfde, die in de volgende Bijlage Mollin genoemd wordt.

Item den Secretarius van der Ko. Verreijcken. xvj qt.

Pieter Verreycken, pauselijk en keizerlijk notaris, eerste staatssecretaris en audiencier des keizers.

Item den Heren van tolhuijss ende van baens. xii qt.

Tolhuyss! In de volgende Bijlage komt Toulouze voor, welke wel de hier bedoelde persoon zal zijn, n.l. Jakob van Marnix, heer van Thoulouze, ridder, commissaris-generaal der monsteringe in de Nederlanden. Van Baens, in de Kamper opgave Baust, hoogstwaarschijnlijk Jan van Baenst, groot-jagermeester van Vlaanderen en kamerjonker van Maria van Hongarije en van Karel V.

Item den Heren van tuermont. iiij qt.

Tuermont, bij vergissing voor Termonde? Jean de Termonde was in 1529: écuyer, maître de l'artillerie du Roi. Gachard, a. w. p. 313.

Item den heren van landely. iiij qt.

In de Kamper opgave Lengely geheeten. De ware naam bleek ons niet.

Item den bichtvader van der Ko. iiij qt.

Zeker Philips le Maire, of le Majeur, deken van het aartsbisdom van Kamerijk in 1517, stichter van het seminarium aldaar, werd groot-aalmoezenier, biechtvader en raad van Maria van Hongarije. Hij overleed te Brussel in 1555. Cf. le Carpentier, *Hist. de Cambray et du Cambresis*, Part. II, p. 432.

Item den penninckmeister van der Ko. iiij qt.

Jean de Gheyn, penninckmaistre of thesaurier van de Landvoogdes. Zie Juste, p. 87, en de geslachtlijst van 't Serclaes, bij Butkens, II, livr. 5, p. 299.

Item den marschalck der landen van gelre Marten van Rossem. xij qt.

Maarten van Rossum, veldheer der hertogen van Gelder, ging na het tractaat van Venlo in keizerlijke dienst over.

Item den Heren van Kronyngen. xxiiij qt.

Joost van Cruningen, of zijn broeder Jan, heer van Cruningen, Heenvliet, Hazerswoude, burggraaf van Zeeland.

Item den Stadtholder der landen van gelre. xxiiij qt.

Philip van Lalaing, graaf van Hoogstraten, stadhouder van Gelderland. In 1546 werd hij ridder van het gulden vlies.

IV.

Opgave van de personen, tot het gevolg der landvoogdes behoorende, aan welke te Kampen den 13 *of* 14 *Julij* 1545 *wijn is geschonken, volgens de Kronijk van* JOHAN VAN BREDA. Dev. 1864, blz. 145, 146.

Desse nae beschreuen heeren quemen mit hoir mat. binnen Campen en de stadt schenckte een yder de wijn nae zyn staet.

Mynheer van Wtert tot Johan Croese gelogeert.

De bisschop van Utrecht. Zie blz. 234.

Mynheer van St. Py tot Lambert Glauwe.

De heer van Sempy. Zie blz. 234.

Mynheer van Mollenbaijs tot m. Godtschalck.

Zie blz. 234.

Mynheer van Corbaron tot Johan van Vrck.

Zie blz. 233.

De prins van Oraengen tot Bije van Vorden.

Zie blz. 233.

De bisschop van Doornyck tot m. Jan van Wterwyck.

Zie blz. 234.

De graue van Hoochstraete tot Jochim van Yngen.

Zie blz. 240.

De greue van Espinoy tot Gheert van Essen.

Hugo van Melun, graaf van Epinoy, connetable van Vlaanderen, burggraaf van Gent, overleden in 1553. Daar er gelijktijdig meer graven van Epinoy, tot hetzelfde uitgebreide geslacht behoorende, in leven waren, blijft in de bepaling altoos eenige onzekerheid over.

Marckgraue van Bergen tot Henryck ter Laer.

Zie blz. 234.

Mynheer president Schoere tot Henryck Kunretorff.

Lodewijk van Schore, ridder, eerst lid van den hoogen raad te Mechelen, daarna president van de raden van state en van den geheimen raad, overleden den 25 Febr. 1548.

Heer van Eycke Schepperus tot Tyman van der Veen.

Zie blz. 236.

Meester Vincent tot Willem Rippertsz.

Zie blz. 237.

Heer van Berssel tot Gheert Kluppel.

De heer van Berseele, een der Zuid-Nederlandsche aanzienlijken, die o. a. ook den keizer, bij zijne aankomst te Valenciennes in 1539, mede verwelkomde.

De proost Haneton tot Thonis Glauwe.	Zie blz. 234.
Hofmeester Latinloye tot Elart Crom.	Zie blz. 238.
Hofmeester Orton tot joffer van der Vecht.	Orton is een drukfout voor Oftoij, gelijk in het oorspronkelijke gelezen wordt, volgens een afschrift, mij vóór de uitgave der kronijk verstrekt. Zie blz. 239.
Heer van Barbansson tot joffer Wolffs.	Zie blz. 233.
Meester Nicasius Claesz. tot m. Herman Glauwe.	Zie blz. 234.
Raedtsheer Paintrey tot Jacob Claesz.	Het is ons niet gebleken van welken raad Paintrey lid is geweest.
Audiencier non adfuit.	De audiencier en staats-secretaris P. Verreycken. Zie blz. 239.
Secretarius Desplegem tot Geert Buter.	Zie blz. 235.
Greffier m. Rombout Loine tot Luytgen van Wilssem.	Zie blz. 235.
De heer van Maldegem tot Henryck van Cleeff.	Zie blz. 239.
De heer van Hubermont tot Bele Cremers.	Zie blz. 236.
De heer van Lieuinghen tot Claes IJgerman.	Zie blz. 235.
De heer van Melissant tot Johan van Olst.	Hij zal tot het geslacht van Baenst, 't welk toen de heerlijkheid van Melissant in Holland bezat, behoord hebben 1).
Malliaen, marschalck des logys tot Peter van Wieringen.	Zie blz. 237.

1) Onder COURMALLION, MOLLIN en anderen, die ons, welligt door de verkeerde spelling van den Kamper geschiedschrijver, onbekend bleven, hebbe men waarschijnlijk diegenen te zoeken, welker betrekkingen alleen in de Zwolsche rekening voorkomen, zooals de lijfarts, de zilverbewaarder, de kamerjonkers, enz.

Courmallion tot joffer Lysbeth Vorens.	Deze bleef ons evenzeer onbekend.
Mollin tot Peter van Tolzende.	Als voren.
Toulouze tot Nenne Roede wed.	Zie blz. 239.
Terlon tot joffer Hoffs.	In het vroeger afschrift lees ik Peston, terwijl in de Utrechtsche rekeningen (Sept. 1545) deze persoon Serton genoemd wordt. Wie hij was weten wij niet.
Sanct Martijn tot m. Volckers wed.	Zie blz. 235.
Lengelij tot Henrijck van Erp.	Zie blz. 240.
Die heeren van Traseigny tot Hans Schinckel.	Jan, heer van Trasignies en Silly, pair van Henegouwen, Senechal van Luik, gouverneur van Ath, deken van het gulden vlies.
Frefaij tot Jan apteker.	Deze bleef ons onbekend. In ons vroeger afschrift staat Fresaij, zoodat welligt Fresin is bedoeld.
Baust tot Herman van Assendorp.	Zie blz. 239.
Froumont tot Geert Crachtz.	Zie blz. 236.
Grimbergen tot Maurijs Loeze.	Zie blz. 235.
Ingenhaegen tot Claes van Rijssen.	Zie blz. 235.
Dauxij tot Gheert van Hasselt.	Zie blz. 235.

V.

Raadsordonnantie van Utrecht, over het herbergen van het gevolg van den Keizer en dat der Landvoogdes, van 16 *December* 1545.

Overcomen bij den Rayde, dat men nijemants locijs vrijlaten en sal van de personnaigen ende Heeren, die de Keij. mat. onsen aldergenadigsten Heeren ende die mat. van de Co. volgen, dus die Heeren van den oirden, van den gulden vlijse ende den raijdt van de Keij. mat. die zijne mat. dagelick volgen, mitsgaders van allen coningen ende princen, die oick sijne mat. volgen ende persoenlick binnen desen stadt oick gecomen ende present zijn ende deszelfs cost houden ende voirt van d' andere heeren hier voiren nyet benoempt geen locijs vrijheijt te gunnen, ten waire bij hem behoirlicke ordonnantie van de Co. van locijsvrijheijt getoent ende overgelevert worde.

VI.

»*Publicatie hoedanig de herbergiers en Gemeente te Vere zich gedragen moesten by de aankomst der Koninginne Gouvernante der Nederlanden*" 1).

19 Maart 1547.

Men condicht eenen yegelicke, dat alzo onse geduchtige heer van Beueren, van der Vere etc. te vollen geaduerteert es, dat de Majesteyt van der Coninginne Douagiere van Hongaryen en Bohemen etc. Regente ende Gouuernante van dese Nederlanden, en Dincxendage naest commende hier ter Vere commen sal. Soe ordonneert ende beueelt men zeer scerpelick van myns heeren wegen alle Tauerniers, dat zy nyemande van der Familie oft geselschap van haere majesteyt logys en weygeren, by dage noch by nagte, ende hemlieden eerlick tracteren 't haer lieder redelicke coste, zonder hem luden te bescatten,

---

1) Zie *eenige Zeeuwsche Oudheden, enz. behelzende eene Beschryv. der Stad Vere, door* JACOBUS ERMERINS, 2de stuk, Middelb. 1791, blz. 294, 295.

op peyne van grootelick daer of gestraft te wordden na gelegentheyt der saeken.

ENDE ouermits de groote faulte ende gebreke die men dagelicx beuindt onder de Tappers tot grooter prejudicie zoe wel van der Stadt excysen, als van de vreemden coopman ende anderen, soe ordonneert ende beueelt men alle Wyn-tappers, dat zy tusschen dit ende maendage auont, stellen voor haer lieder dueren in gescrift, in groote perfecte letter op blick oft op parkement gescreuen, alle soorte van Wijnen die zij te coope hebben, ende voor wat prys zy dien tappen, ende 't selue altyt ende eeuwelick sulcx onderhouden ende blyuen doende voor huerluder dueren, op te boete van v scellingen telckens als zy luden in fault wordden beuonden, ende oick den gasten den Wyn nyet dierder en rekenen op te selue boete.

ENDE zoe wes volck van de Coninginne of andere gefoureert sullen wordden in eenige burgers huysen, en sal nyemant die mogen logys weygeren, maer eerlick tracteren op te selue boete, d' een helft aen den heer, ende d' andere helft der cameren alhier.

MEN ordonneert oick alle tabbart-dragers van de drie Schutteryen, dat zy hen na 't beuel van hueren Dekens reguleren sullen, omme het inhalen van der Majesteyt van de Coninghinne elck met een nyeuwe toortse ten minsten van twee pont was thuerlieden coste; ende voorts al doen ende hen reguleren na 't beuel van huerlieder Dekens op te correctie van de Stadt ende gelegentheyt der saecken.

Aldus gepubliceert den xixen Marty anno xv^c xlvij.

KORTE BERIGTEN.

I.

VREEMDE RIDDERSCHAP. Dr. STRATINGH, op blz. 55, dl. I van dit tijdschrift, vermeldende, dat JOHAN DE MEPSCHE, op zijn portret in olieverw, *Ridder* getiteld wordt, voegt er bij: geen ander authentiek bewijs daarvan te hebben gevonden; misschien zou die titel niets anders beteekenen, dan dat DE MEPSCHE van adel was. Dat de ridderlijke waardigheid hem echter bij diploma van KAREL V is verleend, wordt uitdrukkelijk vermeld in het *Programme funebre* JOANNIS DE MEPSCHE, toparcha in Hummerciis, op den Ham, zijn in 1652 overleden afstammeling. Op dezelfde wijze zullen JOACHIM UBBENA, van wien als zoodanig t. a. p., blz. 54 gesproken wordt, en de syndicus JOHAN DE GOUDA, deze onderscheiding ontvangen hebben, welligt ter gelegenheid van hun gezantschap naar Madrid in 1582 (zie hierboven, blz. 59). De laatstgenoemde komt namelijk met denzelfden titel voor in een brief van luitenant en hoofdmannen van den 8 Febr. 1588 (op het Gron. Archief), waarbij de Staten opgeroepen worden »omme in presentie ende iegenwoordicheit Des Edelen Gestrengen Hoechgeleerten vnde Erntvesten heren Doctor *Johan de Gouda, Ridder*, *Co*r. *Ma*t. *Raedt en Lieutenant der Stadt ende Ommelanden van Groningen*, an tho horen voerlesen, die Commissioen, so sijn G. van Hoechster Cor. Mat., vnsen aller genedigsten heren, van die administratie ende bedeninge des voerss. Lieutenants staet ende ampt, gnedichlich bekomen ende untffangen hefft."

Andere voorbeelden van vreemde Ridderschap vond ik in het *Programma funebre* van den Groningschen burgemeester HENDRIK VAN HEECK († 1652). Als zijne tweede vrouw wordt hierin nl. vermeld: Nobilissima D. Anna Hoendricks, filia Nobilissimi D. Assueri Hoendricks, neptis Hermanni Hoendricks, qui Equestri ordini adscribebatur ab Imperatore Carolo V. Mater ei fuit Aldegonda Asschendorpia, cujus uterque frater Joachimus & Everhardus equestri quoque dignitate ornatus est á Rege Angliae.

II.

Brieven van wessel gansfort. In het bovenvermeld *Programma funebre* van j. de mepsche en in dat van hiddo de mepsche, in 1662, op den Ham, overleden, wordt gewag gemaakt van brieven door gansfort in 1489, dus kort voor zijn dood, aan bernhard de mepsche geschreven. Het blijkt daaruit niet onduidelijk dat zij in 1662 nog door de familie de mepsche werden bewaard. Ik meen er de aandacht op te mogen vestigen. Welligt zijn ze nog aanwezig bij den een of ander die in de vrouwelijke linie van de de mepsche's afstamt.

III.

Raadsbesluiten over het muntwezen. 16 *Aug*. 1560. B. ende R. olt ende nieu, sampt Taelmans, swoorne Meente ende Boumrn. van den gilden hebben eendrachtelijk besloten, dat men der stadt wapen alleene op den staert vande Arent recht soude laten setten; gelijck op summige der olde Stadts munten bevonden. Dat overst des Graven wapen op de laetste stuivers neffens der Stats wapen gestelt, is om dit oorsake geschiedt, dat de Grave doenmaals met de Stadt gemuntet, 'tselve ook genoech blijckende bij de opschrift der st. ende dubbele st., namentlijck aldus: *Mo. No. com. z. Senat: Gronin:*

30 *April* 1577. Een silveren penninck, die een placke geheten wort, te munten geresolveert, met dese opschrift: *Sit Nomen Dni Benedictum.*

1 *Sept*. 1578. Bij Borgemrn. ende Raedt sampt Taelmans, swoorne Meente ende Boumrn. van de gilden geresolvert eenen klenen silveren penninck, een Magermantien geheten, waervan vier op een Groninger stuiver gaen, door hans van den busch te laten munten.

20 *en* 26 *Julij* 1579. Verbot van de Raedt om eenich silver uit de Stadt nae de Munter ten Dam te brengen, Noch eenige wissel of handel met voorss. Munter te drijven, bij poena xx gl. gl. ende 't silver.

28 *Julij* 1579. Borgemrn. ende Raedt der stadt Groningen doen aen hindrick velthuisen, Muntemr. ende desselfs dienaer ende gesellen te wieten, dat tot haerder kennisse zijnde gekomen, dat hij voornemens eenige nieuwe Munte in de Om-

melanden te slaen ende ongewoontlijcker wijse op te richten. Dewijle dan de stadt Groningen van Keijser ende Koningen, Heeren ende Fursten met de muntzregalien voor ondenckelijke jaren geprivilegieert, wil de Stadt opentlijck en expresselijck geprotesteert hebben van injurie, gewelt ende ongelijck, om sulx op des Munters en consorten personen ende goederen weder te verhalen.

10 *October* 1583. An den Muntemr. HANS TEN BUSSCHE toegestaen, om te munten halve stuivers, holdende 170 stucken in 't Marck troois, ende in het gehalt een penninck en ses greinen fijns. Des sal de Muntemr. in de snede voor ongeval hebben twe stucken. Noch een kleenen silveren penninck te munten, een placke geseten, daer de marck van holden sal 320 stucken ende 15 grein fijns silvers, ende sal de opschrift wesen, nevens de datum: *Sit nomen Domini benedictum.*

4 *en* 31 *December* 1586. Met de Muntemr. van noch heele ende dub. jagers te munten nae tegenwoerdigen prijs van v. br. st. te verhandelen.

Sentent. en dicta van B. en R.

IV.

CODICES VAN OUDE LANDREGTEN, door E. E. PHEBENS geschreven. Op blz. 262, dl. I, van dit tijdschrift, verhaalde ik, dat PHEBENS, in de dagen waarin Groningen aan de Spaansche zijde was, zich onledig hield met het vergelijken en afschrijven der oude landregten. Tevens drukte ik het vermoeden uit, dat onder de talrijke codices, welke het genootschap *P. E. J. P.* bezit, nog wel eenige van zijne hand zouden zijn aan te treffen.

Later bleek mij dit met volkomene zekerheid. HUNINGA zegt namelijk in zijne lijkrede op PHEBENS: exemplaria *octo* meliora nactus, summo studio collectis inter se exemplaribus vetustis, partibus illis omnibus in unum volumen collectis, jus illud multo, quam antea fuerat, nitidius expolivit. Et ut cuique exemplari vetusto fides sua maneret, lectionum diversitate in margine sui libri ubique annotata, aliquot exemplaria suâ manu descripsit & amicis communicavit.

Nu vinden wij op de lijsten van handschriften bij *P. E. J. P.*, no. 10 en 13, in kwarto, twee codices, getiteld: *Het Ol-*

dambster Landrecht, uit acht verscheidene exemplaren unde Olde Landrechten afgeschreven; gecollationneert unde, soveel moegelick gewesen, gecorrigeert ende verbetert. In 't jahr van die Saliglicken gebuert unsers Heeren Jesu Christi ein Heillandt der volckeren, 1585.

Ferendum et Sperandum.

Met het oog op de plaats bij HUNINGA, bestaat er dus geen twijfel, of PHEBENS is de schrijver van deze codices. Zoowel het jaartal als het symbolum: *Ferendum et Sperandum*, drukken ook juist den tijd, de omstandigheden en de stemming uit van den verdienstelijken man, gelijk wij ze in die dagen van overheersching hebben geschetst.

Deze bijzonderheid kan dus strekken tot vermeerdering van de waarde, welke aan deze handschriften wordt toegekend.

V.

ONSCHULDIGE AANLEIDING TOT ERGERNIS. De Deputaten Synodi klaagden den 13 Januarij 1615 aan den Stadhouder en Gedeputeerden: 1° Datt die Wedderdoperen tho Holwijrde, in ein Provinciehues, in hett welke wonet einer genampt Gerrit frericus, eine grote Vergaderunge offt Synodum, wel 300 sterck sinde, dachlickes *einen vetten ossen slachtende*, 4 *tonne bier drinckende ende die taffel de gansen dach gedecket latende*, hebben geholden: whar vth alss nicht anders dan ontstichtunge voer Godes Kercke en kan entstaen; wort oottmodelich by de selue dor vnns versocht, dat solcks tegen andern tiden mocht werden vorgekamen.

Volgens het oorspronkelijk stuk.

VONNIS

VAN

LOUWERT FOCKENS.

Dat de bevoegdheid tot de opdragt der Oldambten aan den bisschop van Munster, hierboven medegedeeld bl. 142 en volg., waarschijnlijk nimmer aan LOUWERT FOCKENS is verleend, maar dat hij die zich slechts had aangematigd om zich zelf en zijn gezin te vrijwaren, tegen de plunderingen en invallen van de Munstersche troepen, wordt door het, op bl 242 van het ter griffie van het provinciaal geregtshof van Groningen berustend prothocol der criminele sententien, voorkomende volgend vonnis, vrij duidelijk.

Mercurii den 20 Julij 1672.

Alsoo uit de genomene informatien, daer opgevolgde examinatien ende eijgen confessie van Louwert Fockens wonende tot Hilligerlee in den Oldampte, oudt 40 jaeren, den rechter genoechsaem is gebleken, hoe dat hij niet alleen verleden nieuw jaer ende nu April jongstleden, na dat hem even voor dien tijdt tot voortsettinge van sijn reijse een pascedul, bij den Bisschop van Munster verteijckent, was toe gesonden ende sulcx te vooren eer bij welgemelten Bisschop van eenige declaratie ofte actie van oorloge tegens desen stadt was gepleegt, sich heeft onderstaen onder pretext van een diel sijner landerijen an Jan Schulenborch tot Munster residerende ende andere Munsterse officieren aldaer te verhandelen, edoch eijgentlijck, volgens sijn seggen, om sauveguarde voor hem ende sijn familie te versoecken, hetwelcke in tijden van vrede ende sonder consent van sijne wettelycke Overicheijt hem niet geoorlooft was, boven dien sich noch verder heeft ingelaten om met gemelten Schulenborgh onder een verdeckte name van Johanna Hermelingks te corresponderen, vervolgens te formeren ende practiseren een secrete onderhandelinge ende verdrach, waerdoor het gehiele Oldampt van de gehoorsaemheijt ende gebiedt van hare hoge

Overicheijt t' ontrecken ende verraderlyck onder het gewelt ende de heerschappie van den Bisschop van Munster to brengen, tot dien eijnde op het papier zijnde gebracht seer vervoeijelycke ende pernicieuse conditien waerdoor voorscr. Landtschap soude werden beswaert met ondraeglycke last van inquartieringe der Bisschoplycke volckeren met het maken van nieuwe fortressen tot last van beijde Oldampten, soo nochtans dat de contributien, te lichten uit andere quartieren, tot mede onderhoudt van de geinquartierde soldaten souden comen; Ende verders dat onder schijn van haer oude privilegien ende vrijheijt wederom te crijgen, de judicature ende oock bestellinge der hoge justitieers van Stadts wegen in 't selve district t' ontrecken ende dat de Bisschup van Munster gemelten Schulenborgh tot Drost over voorsr. Landtschap soude stellen, op een tractement van 5000 gl. jaerlyckx, daerbeneven vier Gecommitteerden bij de Landtschap te stellen, dewelcke nevens twee rechts geleerden van den Bisschup van Munster te eligeren ende eenmael des jaers op costen van de Landtschap over te comen over des Drosten sententie in desselves bijwesen in cas van appel souden hebben te oordeelen, Ende oock de Geestelycke en andere saken tot proufijt ende dienst van het Landt t' emploijeren, daervan doende alle jaren rekenschap an die geene, die daer toe souden worden geconstitueert, ende dat alles ten overstaen van de Drost, dat oock den geconfineerde mondtlyck was toegesegt de rentemester ofte ontfangers plaetse, daerenboven dat dan noch een somma van 50000 gl. jaerlijx voor schattinge an meergemelten Bisschop op te brengen wegens de beschuttinge ende bescherminge, met noch meer andere conditien, alle die welcke hij niet allene bekende nevens de verteijckeninge van den Bisschop van Munster met sijn eijgen handt onderteijckent ende ingewilliget te hebben, maer oock angenomen voor soo veele in hem was een formele procuratie ende volmacht dieswegen bij de andere mede eijgenerffden ende ingesetenen der Oldampten uit te wercken ende te vercrijgen, hoe wel hij selffs onder tortuire ontkende eenige complicen ofte consorten in desen te hebben ofte gehadt te hebben, maer alles alleen door anradinge van voorn. Schulenborgh ende heer Rave Bisschoplijcke Munstersche raadt gedaen, dat hij oock an jeder van deselve twee caros paerden hadde belooft te vereeren opdat de eerste antocht niet op de Bourtange ofte Westerwoldingerlandt mochte geschieden, soe dat

hij oock van de optocht van de viandt door geseijden Schulenborgh geadverteert zijnde, 't selve bij sich trouwlooslijck heeft verbergt ende an sijn wettelijcke overicheijt niet geopenbaert. Alle het welcke zijnde een enorme ende detestabel crimen van proditie ende verraedt, die in een welgestelde republijcque anderen tot een affschouwelijck exempel behoort worden gestraft, nochtans de extreme rigeur in desen mitigerende, hebben d' Heeren Borgemesteren ende Raadt den geseijden Louwert Fockens gecondemneert en condemneren deselve bij desen, om door den Scherprichter op het breede merckt, ter plaetsen alwaer men gewoon is justitie te doen, gebracht ende met den sweerde geexecuteert te worden, dat de doodt daer op volge.

PARDONBRIEF VAN DEN SCHERPREGTER.

Soe Borgemester vnde Raedt der stadt Gronningen hebben enen Scharprichter, meijster Bartolt, begenediget, van 't gene he mishandelt, dat he den twe misdadigers, als Focke en Poppe grauemesters die iusticie nijet recht an gedaen heft, gelijck hem dat van ons beuolen was. Des heft nu de scharprichter vors: stede ende vast onuerbroken angenomen ende geloeft, dat he na dessen dage, binnen ende buten Gronningen, wil holden tuchtich ende vroem, Alsoe dat Borgemesteren ende Raedt daar geen clage van sollen horen, Ende wanneer hij ijemants tho lantwers richten, sal he voer ijder hoeft off persoen nijet meer als twe eemder gulden, tot salarie hebben oft voer sijn verdeenste, Doch datmen hem wth vnde tho huijs vrij costeloes sal weder leueren, Ende voert mijt Houelingen off mit heerscappen soe handelen, dat wij daer geen clage van horen. Dede hij der oek en tegens, salmen hem, tot een exempel van een ander, straffen. Notum den XXII Martij Anno etc. 43 1).

1) Bl. 101' h. s. in folio nr. 21, in het Archief van Groningen.

COPIA

UIT HET

KERCKENBOECK

VAN

EENIGE OLDE HISTORIEN VAN WESTER EMBDEN,

beschreeven uit eenige olde relatien, boecken ende historien van Vrieslandt, van WILHELMO WALRAVEN 1), *pastore aldaer ter plaetsen.*

Wester Embden is aleer genoemt worden Embden, doemaels als Embden de stadt in Oostvrieslandt noch niet was gebouwt, want het was toe de tijden der geboorte Christi en eenige hondert jaren daernae een voortreflijck ende beroemt vleck, geleegen aen de Wester Eems, die daer aan 't Oosten aen geloopen heeft, ende aldaer in de wilde zee gevloeijt, ende dichte aen het, vleck soodanige diepte gehadt, dat oock walvischen aldaer aengestrandet hebben. Want noch bij onse tijden voor een half stijge jaeren, in het landt dat Evert Alles besadt, gehorende tot de heijligen van Stedum, als een sloot worde gegraven, noch heele boncken van walvischen opgegraven sijn. De slootgraver Johan Emken genoemt, leeft noch tot deser tydt ende menschen genoegh die die boncken gesien hebben.

De jnwooners dan deses vlecks hebben sich met koopmanschap, met vischvanghst ende andere dergelijcke hanteringe geneeret, jae oock met scheepkens ter zee gevaeren, ende hare vijanden ter zee berooft, ende te huis koomende aen de hooge Kimmenae 2), dat nu de weduwe is toegehorigch, ende seer vaste placht te weesen, hare schipkens, jae oock groote scheepen aengebonden, gelijck af te neemen is van de groote dicke jseren ringhen, die aleer, doch bij menschen memorie, uit der Pastorijen graft gegraven sijn.

De hooge wierde tot Wester Embden seght men, nae het waterpass te reeckenen, soo hoogh sij als het leijdack van de

1) WILHELM WALRAVEN was predikant te Wester Embden van 1614—1620

2) *Kimmenae*, *Kemina*, *Keminada*, van steen opgetrokkene burgen.

toorn toe Bedum, ofte den onderste trans van S. Mertens toorn tot Groningen. Dese meinen veele dat aleer een Eilandt sij geweest, doch de waerheit schijnt het wel gelijck te sijn, dat als noch geen dijcken sijn geweest om het landt, de zee alle getijden het landt omme heer, dat veel leeger is, beloopen hebbe en dat alsoo dese wierden Eilanden te sijn gescheenen hebben, als Plinius, lib. 16 cap. 1, vertelt van de hooghten van Oostvrieslandt, daer de Chauci volkeren aleer hebben gewoont.

Anno 1232 nae Jesu Christi geboorte heeft Wester Embden absoluit Embden ofte Embden in Fivelgonia ofte Fivelingia geheeten. De kercke is doemaels een kruis kercke geweest ende of wel alsdoen metter tydt de Wester Eems beginde toe te slijcken, soo heeftet een treflyck vleck als noch gewest, houdende over de 400 huisen. Den 17 September 1632 1) hebben die van Hunsinge in Fivelinge eenen haestigen inval gedaen, ende het dorp vnbaldess Werffum in den brandt gesteecken. ende gekoomen sijnde tot Embden in Fivelinge met vele Groningers ende Westfriesen, die sigh met die van Hunsinge hadden verbonden te voet ende te peerde, is op den avondt met der haest een seer dichte neevel opgekoomen, welcks die van Embden waernemende, ende de klocken kleppende inder ijl sijn aengevallen op allen kanten, ende hebben een seer groote slachtinge gedaen, vierhondert gevangen genoomen ende doot geslagen. Dat jaer is soo een groote drooghte geweest, dat het koorn ende grass op het velt is verwelcket, maer des jaers daernae heeftet gestadigh gereegent, alsoo dat het landt ommeheer is blanck geweest, ende dat men met gelaeden scheepen, allerweegen over 't landt heeft konnen varen

Als Embden in Oostfrieslandt is gebouwt worden aen de Ooster Eems, doe is dat Ooster Embden, maer dit aen de Wester Eems veel ouder sijnde, Wester Embden genoemt.

Anno 1398 als Hugo Wibena van 'Wester Embden met eenige andere Edelluiden van Hunsinge, Oldeampt etc. tot den Grave van Hollant, Albert van Beijeren, was opgetoogen en se t' samen de regeeringe der Ommelanden ende des Oldampts hem hadden overgegeven, mits dat sij deselvige te leen van hem weder solden besitten (gelijck dan dese Edelluiden tot Sawert vergadert sijnde t' samen waren eens geworden) is

1) Moet zijn 1232.

Eppo Nittersheim van Stedum, oock een Edelman sijnde, tegen Hajo Wibena opgestaen, heft hem te Wester Embden in de kercke overrumpelt met syn volck ende als hij uit de kercke was ontgaen, hadde hij sich in de kimmenae der weduwe versteecken, maer Eppo laet deselve aen brandt steecken ende smoocket hem daer uit, alsoo liep Hajo Wibena wederom in de kercke, alwaer hij dan voor het hooge altaer is gegreepen ende doodt geslagen.

Anno 1505 als Edzardus Grave van Oostvrieslandt d' Ommelanden hadde in sijn beschuttinge, hebben die van Groningen den Ommelanden een schattinge opgeleght, ende als sij alle omtrent tegen haer eigen wille de schattinge hadden betaelt, hebben die van Wester Embden sigh daer tegen gestelt, ende niet willen opbrengen. Dat heft de Groningers leet geweest, sijn uitgevallen en hebben hoer de koeijen willen onthalen, maer de Wester Embders sich weerende hebben eenigen doodt geslagen, doch eintlyck als de vijandt te machtich waa, hoer de koeijen moeten volgen laten. De Hertoch van Saxen heft insonderheit de kercke van Wester Embden met sijn wapenen vereert booven de Choerdeure, seer schoon uitgesneeden, die alsnoch overigh sijn.

Anno 1633 den 7 Junij tusschen 9 ende 10 uiren in den avondt, synde vrijdaeghs voor de festdagen van Pinxteren, heeft 'et alsoo begint te reegenen, dat het omtrent vier etmael bijnaest sonder ophouden continuerende, veel landen alhier tot Wester Embden heeft ondergeset, alsoo dat men over den wegh ende ook eenigh landt met scheepen heeft konnen varen, ende is bij menschen dencken het varsche water, bij ons (oock bij Winters tydt) soo hoogh niet geweest.

N.B. Den 2 Septembris 1683 heeft d' heer Rekenmeester Brontzema op Didinghweer verklaert, van wylen sijn vader meenighmael gehoort te hebben, dat hij die walvisch botten tot Wester Embden noch met sijn oogen gesien hadde, ende dat dieselve om des te beter te bewaren wederom in een diep gat, onder de boom van de grachte, wederom geleght ende begraven waeren: 't welck dient tot confirmatie van 't voorige verhael 1).

---

1) Deze *nota bene* is met eene latere hand in het afschrift er bijgevoegd. — Bl. 1, dl. I Polit. stukken, Archief te Groningen.

1580—1594.

BRIEVEN EN ANDERE STUKKEN

BETREFFENDE

DEN TOESTAND VAN GRONINGEN,

IN HET BIJZONDER MET BETREKKING TOT

SPANJE.

(*Vervolg van dl.* II, *bl.* 84.)

63.

Edell Eruntvesten Hoechwyser gelerter her, her Johan de Mepsche Konn. Mat. Raedt, ende Lutenant der Stadt ende Ommelanden van Gronningen, Mynen gebetten hern.

Also jck hopman Peter Swarte v. Er. schryuennt ontffangen hebbe van dato den XXI deser maentt gedatert, den jnholt woll verstaen, als belangende datt zeckere potent 1) van onser gnedig Her Statholder, de graue van Rennenberch vertoentt js ende geordinert, Als datt jck, vant thuys tho Wedde, vyuentwintich schutten, mett eenen goeden offysier tho schicken na Warffum, omme de platze aldaer tho verwarenn, jn welcke Ordonnantie jck my gans ouerbodich vynden laete, So jst hoechwyser her, datt jck dezelue vyuentwintich schutten daetlycken, ouersende vp gronningen ende dan voerts vp Warffum tho trecken, js derhaluen mynen begheren an v Edelh., dat deselue mochten mett puluer besorcht wordenn, daer den vyant mocht gekrenckt worden, Wyllenn v. Edelh. hijr mede den almechtigen den Herenn beuolen hebbenn. Datum den XXIII Septemb. 1580 opt huys tho Wedde.

V. Edel. Goet dener
Peter Svart.

An de Edell. Hoechwysen Hernn
Lutenantt vnde Hofftluden der stadt
Gronningen mynen gebeden hern
Gronningen.

1) Patent.

64.

Edell Ghestrengen Hoechwijssen Heeren, v. E. schryuen belangende dije ossen van Klaes Knoll, hebbe jck ontfangen dat men Klaes Knoll daetlycken syn ossen sol wederom wederleueren sonder enijge weijgerijnghe offte so wij enyge redenen hebben, myn Heren daetlycken ouer tho schryuen, gheuen myn Heren onderdanichlycke voer antwoert also wy van borgemester vnd Raedt eyn Myssyue hebben ontfangen, dat weer tho vormoden der fyant solde syck naden Delffzyll gedencken tho geven, dat wy derhaluen botter, kessen vnd ander etelwaer jnde schansse solden laeten haelen jn tyt der noet tho gebruycken vnd daerfan tho geuen behoerlycke respyssen, so hebben wy hopluyden geschycket na etlycke ossen dye Klaes Knoll sólden tho hoeren, welcke Knoll solde syn eyn vyant vann syner Mat. vnd der stadt, so hebben wy hopluyden an hem geschreuen dat hee dye ossen solde laeten folgenn vnde solde by vns komen opden Delffzyll, wy wolden hem myt Goeden Redenen beyegenen waer tegens hye syne Gewaldyge handt tho warcke ghestalt.

So hebben dye knechten alhyr jnde schansse gebrocht x ossen, dye hyer noch byden anderen bynnen, daer is eener dye behoert daer nicht tho alst tho bewyssen is.

Also dan Klaes Knoll alhyr opden Zyll tho dree vorscheyden tyden syn luyden geschycket, dyė begeert hebben van synent wegen dye ossen tho ransoenen, dyenn jck voer antwoert hebbe gegeuenn, daer nicht jn tho done sunder ordynansye der herenn.

So dan dye knechten' dye ossen mit gefaer gehaelt soeuen weecken dach vnd nacht bewaert, ock den vyant van Slochteren gekomen sye all opden dryfft gehat vnd weder genomen vnd affgeyaecht, daer mede grote moyte gehadt, dat geue jck myn heren tho bedencken offte se dat begheren omme sus gedaen tho hebben, waer dorch mén solden maecken onwyllyge knechtenn. Vnd so jck vnd myn bevelhebber nyet gedaen hadden, solden dye ossen vp dusse tyt gene voer handen syn gewest, also dat jck myt den knechten groten onwille hebbe, seggende, de Klaes Knoll schyckede dye ossen tho ransoenen offte eyn guedt geschencke tho geuen, solde jck gekonsenteert hebben.

Dyt bynnen dye Reeden jck op myn hern schryuent geue

voer antwort, so dan myn hern hem holden vor eenen getrouwen ondersaeten van syner Mat., holden wy hem daer ock voer, schycke derhaluen myn feenrich mit begeren, wes myn heren myr hyr op vorordyneren, byn jck gehorsam na tho koemen myt beuelynghe godes almachtich. Actum Delffzyll den 24 Septembris anno 1580.

V. E. Denstwyllyger
Jacob Synckenber sampt den beuelhebber ende gemene knechten opden Delffzyll.

Dem Edellen gestrenghen hoechwyssen Hern luytenant vnd hoeuetmannen van Kon. Mat. der stat vnd omlanden van gronnyngen mynen gebedenden Heeren,
Denstlych.

65.

Op denn 14 Octobris anno 1580 tusschen denn ffridage vp den saterdagen nacht, hebben de van Bedum, vyff clene venten, sonder roeren, mith dre Mannen op Con. Mat. wacht gehadt t'Sauwert, hebbende 1 roer, dar 28 Mannen solden gewest synn (nae vermoege de ordonantie) van mij Redger vnnd gecommitterden darop gepassiert.

Item van de Saterdach bes op de Sonndach denn nacht, hebben de van Bedum, darmen 15 Mannen vnd venten gehadt, dar 28 Mannen solden gewest hebben.

Item van den Sondach nacht bes op den Mandach hebben de vann Bedum darmen 14 Mannen gehadt, dar 28 Mannen solden gewest hebben.

Item van den Mandach nacht, bes op denn dingsdach na de xx sondage na Trinitat hebben de van Bedum darmen 15 Mannen gehadt, dar 28 voll geweerde Mannen solden gewest synn.

Dese brecklicke hanndelingen van Bedum vor Con. Mat. Gherichte ouergegeuen op den 18 Octobris anno 1580, omme deseluige texecuteren na behor vann Rechte.

66.

Wolgeborn Graue Gnediger herr, Ew. G. syn onsen onderdensten plicht vnd getrouwe gehorsam altijt vor. Gnediger herr, also wy in sekere eruaringe bekomen, dat enyghe anslagen van den viant op den Ommelanden int quartyer van de Marne, an sekeren oerden aldaer vorhanden, de in tydes voer te komen soe voele moegelyck, gans noedich bysonder daer derseluen ytlyke to lande geseen, de de plaetsen aldaer besichtiget ende schynen voerhebbendes te syne, eaige fortressen daer te willen anleggen, soe hebben wy tot anschinlyker noet inder yle bedacht enen condingen ende se varende man, (de sich dar to buten costen syner f. willich erboeden) to belasten om met hulpe van volck (de de dar weet to tebekoemen) sulkes to beletten, ende den anvoert der visscherschepen wat meer te bevryen, den suluen hebben wy wt vorverhalder noet ende mette yle, de wyle de sake gheen vertoch kan lijden, last gegeuen sich met volck ende schepen te verseen, om also bald de noet vorderen, oft geraetsam beuonden sal syn, sich naden viant, omme hem afbroeck te doen ende tot denste syner f. de landen voer den viant te bescharmen op te maken. Doch alsoe wy neet bedacht hyrinne na ons eygen wollgevallen sonder E. G. hyraf to vorstendigen ende commissien van de daerop te bevorderen vort te varen; hebben Ew. G. wy wal onderdenich willen versoeken vnde bidden, deselue enige commission op vrye bute na krygesmanne, op brenger, (Werner lutijns genaemt, wesende een borger alhyr geborn) te passeren ende de by desen, mit alle yle, dewyle de sake groete hast vordert, ouer te schicken gnedich gelieuen wollen, mit aller onderdenicheid steets sulx to vorderen erboedich, E. G. hyr med den almechtigen entphelende. Datum Groningen am 16 Octo. 1580.

Ew. G. plichtschuldige vnd onderdenige alletijt
De verordente der Stadt ende Ommelanden van Groningen.

67.

Erbare vnd manhafte guede vrundt, wes Jurgen Janssen de armer heldt tegenwoerdige brieffs brenger an ons suppli-

cererdt gelangen lathen, angaende sijn geringheijt guederen, soe em durch v. L. soldaten jnt ouervaeren oeuer der Eemse entnoemen ende sunst, werden deselue vuth der supplicatie hyr jnne verwaert jnden besten vernhemen, demnach js onse ernstlycke gesinnen ghij anstundt rheden, waer vmb de geringheijt guederen bij v. L. ofte derseluer soldaten aldaer angeholden, ons ouerschrijuen, vmme van alles verstendight sijnde volgendts bij ons daer jnne disponeert ende gedaen tho worden naer behoeren, hijr jnne doende woe wij ons tot v. L. vertrouwen, mit beuelinge des almechtige. Screuen onder vnss Signete den 21 Octobris 1580.

Borgemesteren ende Raedt der
Stadt Groeningen.

Den Erb. vnd Manhaften hopman
Jacob Vinckenborch sampt Jtke Gerrijdts ende andere beuelhebberen ende gemene soldaten soe tgene hyrjnne beroert enichsins angaen mach.

68.

Erbare vnd manhafte hopman, Een Erb. Raedt tho Embden an den heren Lieutenant ende hoeuetmannen schriftlyck versuecken laeten, belangende twe vette swijnen ende een vat botter, Rickert goldsmidt borgher daerselfs thobehoerich, de v. L. aldaer vpgeholden ende vpden huese Wedde brengen lathen, werden v. L. vuth jngelachter copia am besten vernhemen, Ende alsoe wij jn ghenen twijuell stellen ofte v. L. edder desselfs soldaten soelen enige rheden gehadt hebben, de hem daer tho beweget, etc. demnach js onse ernstlijcke gesinnen v. L. anstundt deselue rheden ons bij geschrifte thocoemen laethen, vmme van alles vorstendiget sijnde, volgendts hijr jnne bij ons gedisponeert ende gedaen tho worden, als wij nae de saecke gestalt ende gelegentheijt beuinden sollen tho behoerende, hijr jnne doende als wij ons tot v versehen mit beuelinge tot den almachtigen, Screuen onder vnss signete den 21 Octobris 1580.

Borgemesteren ende Raedt
der stadt Groeningen.

Den Erb. ende Manhaften hopman
Peter Swart vnss gueden vrunde.

69.

Edell Walgeboeren Genedige Heer. Wy hebben tegenwoirdich jn vnser stadt anliggende saecken an euwer G. afgefeerdicht den Erntfesten ende hoochgeleerten heeren Doct. Johan de Gouda onsen Syndicum, Begheren demnach gants vlytich ende denstlich, Euwer Gen. woelle gelieuenn gemelten onsen Syndico, jn synen jdtzigen angeuendt, genedich verhoer ende vullencomen geloeue als ons selfs te geuen, Ende volghendts mitt goedenn korten afscheijde fruchtbarich beiegenen. Des woellen tott euwer Gen. wij vns alsoe jn onderdanicheit vertroesten, den der allmechtich Godt will tho langenn tydenn geluckzalich ende voerspoedich erholdenn. Schreuen onder onsen Signete den xxx Octobris 1580.

Euwer Gen.
steets vlyt ende denstwillighen
Borghermeesteren ende Raedt
der Stadt Groeningen.

Den Edelen vnd Walgeboren Heere, heernn Georg van Lalaing, Graue to Rennenbergh vry vnd Bannerheern to Ville etc. Con. Mat. stadtholder vnd Capitain generail ouer Vriesslantt, Ouerissell, Groeningen vnd Lingenn, Ouerste veltheer etc., Onser Genedigen heern.

70.

Ersaeme ende manhafte Capitein, wij hebben vpt versueck vande huesfr. van hinrick van Soldtsbergen, nae wij van sijn gelegentheijt grundtlijck bericht ontfangen, voer guedt angesehen, dat sijn persoen weder vuther hechte gelaten ende vp sijn vrije voeten gestalt worde, js daeromme onse ernstlycke gesinnen v. L. anstundt de persoen van hinrick van Soldtsbergen wederomme laethen vertrecken bueten landes, sunder hijr jnde naheit weder tho keren anhe vnse consent ende verloff, voerbeholden demnoch voer v. L. een hoeffsche ende rhedelijke vereheringe; hijr jnne doende als wij v. L. tho

vertrouwen mit beuelinge des almechtigen. Screuen onder vnss Signete den 3 Nouembris 1580.

B. ende R. der stadt Groeningen.

Den Ersamen ende Manhaften bestalten Capitein Warner Luthiens.

71.

Erntfeste Gestrenge ende manhafte gunstige guede vrundt, vp v. E. L. vnd g. missiue, waer jnne deselue js versueckende, dat wij den Rumoermester, de den geswoeren Marcketenters hoer geldt ende guedt sampt ener pferde ende kaern vp frier straeten affgenoemen ende affgedwongen sunder enige daer tho befuegter vrsache handtfast maecken ende jnder hafte jntrecken wolden, koenen wij frundtlicker meninge onuermeldet neet lathen, woe de voors. Rumoermester enige vnser stadt Borger jngelijcken vp vrije straeten hoer koeijen ende pfeerde gewaltlicker wijse affgeroeuet oeck ener sijn tassche vanden lijue gestot ende daer vuth vijff daleren sich thogeegenet, wesshaluen he vanden voerss. Borgeren (de desfals an ons clachtich geuallen) vp hueden voer ons citeert geworden, ende hebben nae verhoerter clage ende andwort, woerden ende wederwoerden den voerss. Rumoermeister bij ordell ende sentents vperlacht, de entfremdede beesten, geldt ende anders vnss Borgeren weder tho restitueren onder genoechsame cautie, tot welcker Borchstellung vnss Borger oeck daetlicken erboedich, ende hebben bemelten Rumoermeister ther ouervloet then ende vnss gerichtlicke verclaringe geeffectueert endé jnt warck gestalt muchte worden, Rechts wegen doen arresteren, welck alles he jnden wint geslaegen vnd van hijr jn versmaung der justicie naden veltleger, (als wij vermoeden), abgereden, Demnach js onse deger frundtlick versueck ende begerendt van wegen vnss. voerss. Borgeren v. E. vnd g. de verseunge gelieue tdoen, waer mit he aldaer handtfast gemaecket oeck jnder hafte gedetineert ende erholden moege worden, bess he onsen gehoeneden ende beschadichden Borger, een jder het sijne, gerestitueert ofte daer voer gerecompenseert sall hebben, Twelck wij den rechten ende billicheijt gemess erachten ende sint sulckes jn gelycken ende meerderen tho verschulden, jeder

tijdt frundtwillich mit beuelinge tot den almechtigen, Screuen onder vnss Signete den 3 Nouembris 1580.

B. ende R. der stadt groeningen.

Den Erntfesten, Strengen vnd Manhaften Johan Strenff ober. lut. vnss gunstigen gueden vrunde.

72.

Erbare vnd manhafte hopman guede vrundt. De huesfrouw van Mr. Wessel Loelingk js alnoch mit wemoet an ons clachtich geuallen, dat v. L. onse walmeninge oeck ernstlijck beuell, soe wij tot twe verscheijden maelen an v gelangen laeten, alnoch neet achteruolght ende nagecoemen, belangende de restitutie van hoer affgenoemen dre halue vaeten Botter ende jtlicke kesen ofte de gerechte weerde daer voer, des ons dan niet weijnich beuremdet dat sulckes besheer jn cleenachtinge vnss van v. L. verwijlet ende jnden wint geslaegen js worden, soe wij sulckes v. L. neet vperlacht sunder genoechsame voergaende cognitie vander saecken gestalt genomen thebben etc. Beuelen v. L. derhaluen nochmaels wal ernstlick dat deselue der voerss. suppliante de affgenoemen Botter ende kesen entwedder restituere ofte hoer tho billicheit daer voer contentere ende tho vreden stelle, then ende de arme vrouwe, de hoer walfarnth daer vast an gelegen der groeten kosten ende moeijten, de se jnt hen ende wederloepen besheer gedaen, eenmael entlediget ende bevrijet moege worden, des sampt alles guedes willen wij ons (de diergelicke clachten tenderende tot vernadelinge van v roem ende faem ongeerne hoeren) tot v Erb. L. egentlick versehen, soe oeck neet, soelen wij moeten amptshaluen nae midlen trachten de wij leuer vermijdet sehegen, mit beuelinge des almechtigen. Screuen onder vnss Signete den 8 Nouembris 1580 1).

Borgemesteren ende Raedt der stadt Groeningen.

Den Erb. vnd Manhaften hopman Jacob Vinckenborch vnss gueden vrunde.

---

1) Ook den 12 en 18 October hadden B. en R. over de teruggave van deze boter en kaas aan denzelfden hopman en andere bevelhebbers te Delfzijl geschreven.

73.

Ersame ende manhafte hopman. Wij moegen v. L. onuermeldet neet laethen, woe een Erb. Raedt tho Embden an ons schrijftlich gelangen laten, welcker gestalt v. L. ofte desselfs soldaten hoeren mitborger Jacob Hinricks, tegenwoerdich thoener desses, sijn heide vuth Westfalen koemende bij den delffsyll angehaelt ende voer prijsgued sulden willen erachten etc., ende alsoe onse meninge neet en js, den Borgeren van Embden ofte hoer hauen ende guederen anthotasten ofte vijandtlicker wijse enichsints tho beiegenen, dan voele meer alle nabuerliche frundtschaft ende verwantnus, woe v. L. des genoechsam vuth der heren verordnete van wegen stadt ende lande missiue voer weijnich dagen hebben koenen verstaen, etc. Beuelen v. L. derhaluen wall ernstlyck deselue daer an twillen sijn ende verschaffen, dat voerss. Jacob hinricks sijn affgenoemen heide ende andere guederen, daetlicken sunder enige vergeldinge gerestitueert ende thande gestalt moege worden, then weer v. L. enige rheden hier entegens hedden, de ghij ons jnder jle sult verstendigen vmme daer jnne volgendts gedaen tho worden als na Rechte ende gueder billicheyt sich will egen ende behoeren, hijr jnne doende als wij v. L. egentlich tho vertrouwen, Screuen onder vnss Signete den XII nouembris 1580.

B. ende R. der stadt Groeningen.

Den Ersamen ende Manhaften Warner Luthiens bestalter Capitein sampt anderen soe tgene hijr jnne vermeldet angeen mach.

74.

Vnsen frundtlicken grueth vnd wes wij sunst ehren vnd guedts vermoegen beuoer. Edle Ernfeste bijsunders gunstige guede vrundt v. Edl. L. vnnd gunstiger scrijuen van datum den 25 Octobris verleden, hebben wij ontfangen ende voerts den Erb. Gysbert arendts vnss jm Raedes mituorwanter gecommuniceert, de de gelegent vande reeckenschaft grundtlick jnde oepene missiue hijr jnne mede versloeten bij geschrifte

gestalt, Jn ongetwijuelter thouersicht v. E. L. vnd gunstigen werden daer an een guedt benoegendt draegen, ende sich daer nae hen ferner jn alles weten tho richten ende holden, vnd belangende de 892 punden Bussenpuluer woellen v. Erb. L. vnd gunstigen midts dessen alnoch frundtlich ersocht ende angelanget hebben, deselue gelieue ons mit den ersten (jn achtervolch van vnss Gen. heern Stadtholders daer van gepasseerde ordinantie) dat versochte Bussenpuluer (sijnde jdtziger tydt hoechnoedige waer) jn aller verseeckericheyt tho koemen laethen, des sampt alles guedes woellen wij ons egentlijck tot v. Erb. L. vnd gunstigen versehen mit empfelinge tot den almachtigen. Screuen onder vnss Signete den xii Nouembris 1580.

B. ende R. der stadt Groeningen.

Den Edlen Erntfesten vnd Manhaften
Ernst Mulert van wegen Co. Mat. Drost
vnd hopman tho Lingen vnss bijsunders
gunstigen gueden vrunde.

75.

Erber Manhafftigher Hopman. Wy beuelhebberen vnd sampft gemene knechten konnen v niet verbarghen wy dat wy desse vergangen nacht ein myssiue hebben ontfanghen van Luytenant vnd Hoiftluyden, dat wy solden optrecken vp Suytlaeren, twelck vns niet weynich verwondert, dye wylle wy so trouwelyck gedeent hebben voir dye stat grongen, vorden Delffzyll vnd jnden Delffzyll, datmen vns so qwalyck affnempt om Een nachtleger ofte twe vnd vns noch daer tho dorch Hans hinrycus mit dregementen begeghent daer dorch andere ongemonsterde ende gemonster knechten vyff ofte ses wecken op den huisluyden gelegen hebben, dye wylle dan wy comen jn erfaringhe dat dye stadt grongen ons niet langher jn deenst begheert, so is onser aller begerent dye hopman wil anholden, byden heren dat wy mogen affgedancket, gemonstert, gereeckent vnd betaelt worden, voer onsen getrouwen deenst, dye wy te hant negen maenden gedaen hebben. Twyuelen ock niet dye heren werden vns sulx nyet konnen weygeren, verwachten

hyr op een Guetlyck antwoert. Actum vpt Sant den 12 nouembris.

V. Erbren getruwen Luytenant beuelhebbers vnd gemene knechten van Hopman Vynckenborch.

76.

Georg van Lalaing, Graue van Rennenberch vrij ende banerheere van Ville etc. Co. Mat. Stadtholder ende Capiteijn generael ouer Vrieslant, Ouerissel, Groeningen ende Linghen etc. Ouerste veltheer etc.

Erentfeste hoichgeleerde, erbare lieue besondere!

Wij hebben verstaen, dat volgende onsen vorigen ordonnantie Jacob Vinckenburch hopman vuyten Delfsiel met sijn vendel is vertoghen, dan alsoe wij onderricht werden, dat sijn crijchsluijden weijgerich sijn voirts te rucken ende sich hier te laeten vinden jnt legher, sonder eerst ende vooral van v luijden te hebben hun afrekening ende redelicke vernuegen van betalinge. Soe js ons ernstel. versouck die versieninge te willen doen, dat wij willigen soldaten mochten holden, ende met hen luijden jn allen redenen ende billicheyt te willen handelen, gedenckende hun voirgaende diensten die soe hij als sijn vendel soe getrouwel. geduerende tbelech vwer stadt hebben gedaen, Aengaende ons sullen wij tselue daeromme geerne onder onsen regimente nemen, soe haest sij vanden eedt sullen sijn ontslaghen waerduer sij v particulierl. sijn verplichtet. Hier mede sijt den Heere beuolen. Datum in onsen veltleger voer Steenwijck den XIII^{en} Nouembris 1580.

V. goede vrundt,
Georg van Lalaing.

Den Erentfesten Hoichgeleerden Erbaren
onsen lieuen besonderen Borgermeesteren
ende Raedt der stadt Groeningen.

77.

Wy Rodolphus heemse pastor tho Spyck, Oemke Heekens geswoeren wedman aldaer, doen kondt jn kracht van desen voer hoeges ende nedrigen standes, die dese onse schrifften moegen verthoenett worden, datt ons wittich ende kondich sy, hoe datt by tyden van zal. Bartholt Entens als Gronningen belegertt was, sekere haeckschutten ende ock etlicke van Adell (als sie sich anmettigeden) tho Spyck sinnen gekoemen, hebbende vullenkoemene commission ende beuellich vanden ergemelten Entens, datt sie solden beschryuen ende ock mitt sick brengen der Erntuhesten ende Erbaren Duertt Alberda tilberen guedt, hadden daer en boeuen ernstlicke mandaten ant karspell van Spyck ende datt by den brantt datt man by man syne voerss. krychsluiden assistentie solden doen, waer naer tutt transportatie voerss. Alberda guederen noedich muchte wesen, als peerden, waegen, voerluiden, sacken ende reliqua, hebben alsoe Thomas Buttes onsen schipper soeuentein sacken aff gedwongen, daerjn sie gedachten Alberda koeren gestortett. Ock Thomas voers. vp Alberda waegen dwongen omme den soluigen mitt syne peerden nha den dam te mennen als geschach. Somma watt jntt stucke voers. gedaen, soe van tkarspell jn genere, als van Thomas Buttes jn specie, iss dorch dwanck ende niet anders geschien. Oerkonde onse ondergeschreuen hande ende namen. Actum anni domini 1580 den 19 Octobris. Willen hier tutt allen tyden tho doen watt een recht vermach.

Onderstondt geschr.

Rodolphus Heemse pastor tho Spyck myn handtt.

Dit biken jck Oemke heekens als een geswoeren Wedman.

Die vpgemelte pastoer heft dese zyne attestatie jn verbo sacerdotis mittendo manum ad pectus bekreftiget, affirmerende die zelue in punctis alzoe geboert toe zijn.

Gelyckfals heft Oemke Heekens oeck mijt zijnen ede geaffirmeert, die boeuen geschreuen alzoe waerachtich geschien toe zyn. Actum op Co. Mat. gerichts camer den XVIII Nouembris 1580.

P. van Maerhusen.

78.

Walgeboern Graeff genediger heer vp v Gen. schrijuent belangende de restitutie der twe kopperen stucken geschuts soe weilandt der Ouerster Kurtzbach vp frijer heer vnde landtstrassen bij Haselunne der durchleichtigen ende hoechgeboern furstin vnd frawen Cecilien der Reich Schweden, Gotten vnd Wenden Princessinnen, Marckgrafinnen zu Baden, grafinnen zu Spanheim vnd frawen zu Rodemahern etc. onhe verursachung widerfuege vnd pilligkeit entweldigen lassen etc. koenen wij deselue jn onderdanigheit onuermeldet neet laethen, woe wij den jnholdt desseluen mit vnss Gen. heren Stadtholder den Walgeboern graeff van Rennenbergh etc. gecommuniceert vnd daerop voer andtwoerde becoemen, alse dat syn Gen. jdtziger tydt vmb tgene voerss. neet angelanget were, vnd wen an sijn Gen. den daerinne tho disponeren beteemt, de voerss. restitutie schriftlick versocht worde, dat deselue als dan daer jnne werde doen en geschien lathen na recht vnd billicheit, waer an wij oeck van vnss sijden soe voele moegelicke de guede handt erbieden tholden, Kenne Godt de v Gen. jn gelucksaligen Regeringe langkdurich will vristen erde bewaeren. Screuen onder vnss Signete den xxiii nouembris 1580.

B. ende R. der stadt Groeningen.

Den Wolgeboreu Graeff Edzart
Graeff vnd heer tho Oistfrieslandt
vnss Gen. heeren.

79.

Borgemesteren ende Raedt Oldt ende nije sampt taelmans Swoorn miente ende Bouwmesteren van den Gilden deser Stadt Groningen, doen kondt ordonieren ende beuelen, dat niemant van desen stadt borger ofte jngesetenen, die binnen s'jaers van hier sijn getogen, wederomme sullen mogen wederom innecoomen, buijten voorwietent ende consent des Eerbaeren Rades bij arbitrale correctie ende vijftich golden gulden toe broecke enz. Publiceert den xxvi Nouembris xv^c ende lxxx.

DE STRAFREGTSPLEGING TE GRONINGEN

VOORNAMELIJK

IN DE ZEVENTIENDE EEUW.

De regtsgeschiedenis van ons gewest is nog op verre na niet uit de bronnen opgehelderd en ontwikkeld en evenwel heeft zij haar veelzijdig nut. Niet alleen toch leidt hare beoefening tot eene betere kennis van het oude regt, 'twelk dikwijls eene bron is van het tegenwoordige, maar zij leidt in het bijzonder ook tot het verkrijgen van een dieper inzigt in den zedelijken toestand der vroegere maatschappij en tot die van den stand harer ontwikkeling, beschaving enz. De volgende mededeeling van eenige vonnissen levert eene bijdrage voor eene beschouwing van de vroegere uitoefening van het strafregt in deze stad, voornamelijk in de zeventiende eeuw. Zij zijn bijeenverzameld en genomen uit de criminele boeken en prothocollen van den Raad van Groningen van 1616—6 Nov. 1739, welke thans nog berustende zijn ter Griffie van het Provinciaal geregtshof van Groningen.

Het zal niet onnoodig zijn met een enkel woord vooraf te herinneren, door wie de lijfstrafregtspleging in ons gewest in dien tijd werd uitgeoefend. Het beoordeelen en straffen der misdaden geschiedde nog in de 17e en eerste helft der 18e eeuw zonder hooger beroep. In de stad Groningen was de strafregtspleging bij burgemeesteren en raad. Met het voorloopig onderzoek van de misdaad en het verhoor van den gevangene, waren belast de voorzittende burgemeester en drie raadsheeren als bijzitters. De stadsfiscaal bragt in den vollen raad de zaak aan, ontwikkelde haar en las de daarbij behoorende stukken voor, terwijl hij onder overlegging dezer stukken zijnen eisch daarop deed. Daarna spraken burgemeesteren en raad het vonnis uit. — In het Gooregt werd zij uitgeoefend door den ambtman en zijne assessoren op het oude regthuis binnen Gro-

ningen. Diezelfde ambtenaar was rigter in Sappemeer en in die hoedanigheid met de lijfstraffelijke regtspleging daar belast. In het klei-Oldambt was zij opgedragen aan den ambtman, — in het Wold-Oldambt aan den drost en in Wedde en Westerwolde aan den drost, de beide rigters van Westerwolde en Bellingwolde en aan twee landsbijzitters. In het Westerkwartier oefende de regter, op sommige plaatsen grietman genoemd, de criminele justitie uit, terwijl in de Ommelanden eindelijk de overrigters of lankrigters met de gewone redgers of rigters in de criminele zaken en hooge breuken oordeelden.

De vonnissen, waarbij over de misdadigers eene uitspraak werd gedaan, bevatten meestal eene mededeeling van het feit, de opgave van ouderdom en woonplaats van den misdadiger, de vermelding van den uitslag van het onderzoek, somtijds na torture van den beschuldigde, en eindelijk de veroordeeling tot de straf, in den regel zonder eenige vermelding van de wet of ordonnantie waarop deze was gegrond. De bedreiging van den overtreder te zullen straffen bij arbitrale straf, menigvuldig in de vroegere ordonnantien voorkomende, vindt men dan ook in de meeste uitspraken in toepassing gebragt. In hoogst enkele gevallen is in de stad Groningen het vonnis in het fransch uitgesproken, althans men treft slechts eenige vonnissen in de genoemde prothocollen in de fransche taal aan. Zij waren gewezen tegen de hier verblijf houdende fransche vlugtelingen, en waren veelal vertalingen van het er bijgevoegde vonnis in de Ned. taal. Zoo werd er een uitgesproken den 31 Julij 1686, waarbij DANIEL PREVOT, 21 jaren oud, van Nijon in Poinctu, »wegens de swaere vervolginge in Vranckrijck om de religie alhier gevlucht," die in zijne verdediging tegen eenen ander hem op de straat met geweld vervolgenden mede vlugteling, dezen had doodgestoken, werd veroordeeld tot tuchthuisstraf. Deze straf en niet de doodstraf werd hem opgelegd, op de overweging, «que le prisonnier fut obligé de se defendre la seconde fois avec son èpée, en quoij il a transgressé les limites de la defension permise, aussij faisans reflexion sur sa jeunesse, n'aiant que vint d'un ans et sur les temoignages de sa vie honnête et pieuse d'auparavant." Reeds den 18 Febr. 1687 werd het vonnis van DANIEL PREVOT gewijzigd en hem toegestaan bij avond »in alle stilheijt door de Provinciale Geweldige buijten de stadt" te worden gebragt, »met de comminatoire om noijt wederom in dese stadt en

provincie te mogen koomen bij lijfstraffe." Deze wijziging in de uitspraak verkreeg hij, omdat op zijn aanwijzen waren gevonden in het tuchthuis »alle instrumenten, dewelcke van de tuchtlingen souden werden gebruickt om bij nachte uijt te breecken, en dat hij uijt dien hooffde niet meer sonder pericul in voorschreven tuchthuijs soude konnen sijn."

Een tweede voorbeeld van een fransch vonnis is dat van den 30 Oct. 1686, gewezen tegen JEANNE PETIT van Vitrij in Champagne, dienstmeid bij den franschen predikant DU MOULIN, die daarbij werd veroordeeld tot geesseling en verbanning wegens verregaande brutaliteit en geweld jegens hare broodheeren. Eindelijk vindt men een derde vonnis in het fransch van den 25 Januarij 1693, over eenen diefstal met verwonding gepleegd door twee soldaten in dienst van den staat, geboren van Montargis en d'Alaise in Languedoc, tegen »ANNE MARIE DANIELS KUICK de BRUGE et SIBILLE MAURICE demeurant dans le Princenstraat."

Onder de bewijsmiddelen werd in deze eeuw nog het *kluften getuigenis* in het onderzoek van *moord* toegelaten. In vroegeren tijd was aan de kluft, de buurt waar de misdaad voorviel, opgedragen het onderzoek naar al hetgeen licht over de gepleegde daad kon verspreiden, en zulks in zware misdaden, »daer die schuldighe sijn lijf omme solde verboerd hebben, dat sal die clufte vertughen .daer die misdaet of ondaet in ghescheen is" 1). De gildebrieven bevatten dan ook telkens dit voorschrift voor de gildebroeders »den ongehorigen mede helpen to berichten mit al onser macht na inholt der stadt boeck ende op der Kluften tuich, wanneer wi daer toe geeeschet worden van den Rade" 2). Het *kluftentuuch*, een overblijfsel van het vroeger ook in ons Vaderlandsche regt gegolden hebbende beginsel, dat de kennis der zware misdaden behoort bij het geheele volk 3), bragt de zaak in staat van wijzen, zoodat de waarheid bleek en de raad slechts het vonnis had uit te spreken: »Ende die cluchte de sullen horen tuich doen na der bester waerheit de se beuraghen ende esschen kunnen die se ghelouen op horen eed daer die raed na ordelen ende rechten

1) *Stadboek*, lib. I, art. 16.

2) Zie *Diss. de gildis Gron.* bl. 60, 62. — WARNKÖNIG, *Luticher gewohnheitsrecht*, bl. 91, waar blijkt dat de kluft moet »*enquerrer et jugier.*"

3) MR. L. PH. C. VAN DEN BERGH, *Verh. over de oude wijze van strafvordering.* Leiden 1842, bl. 24, 31, 33.

sal" 1). De burgers handelden in het *kluftentuuch* niet ongelijk aan de gezworenen, de *jurij*. In lateren tijd werd het onderzoek der zaak niet meer aan de geheele kluft, maar aan eenige gekozenen uit deze opgedragen, »verordente uit de kluft" genaamd. Een vonnis, gegeven op een kluftengetuigenis van 1554, in het archief voorhanden, is van dezen inhoud:

»Wij Borgermesteren ende Raedt der stadt Groningen doen kundt ende betugen in ende vermijdtz desen openen breue, szo Christoffer Nicolai de Wale, gheboeren tho Cleermundt in Lotthringhe, een nederslach an Johan Clandt (leijder) begangen, hebben wij Borgermesteren ende Raedt voers. na handtuestinghe des deders de clufft tuech ouer szodanen feijt ende misfall na older ghewoente ende coustume deser stadt behoerlijken laten examineren, de sulue mijt horen eendrechtlijken gheaffirmeert ende bekrefftiget hebben, woe Christoffer ende Clandt vpgemelt malcander vpder strate (daer Clandt ende sijn mydtgeselle an twijer lichte vrouwen doeren ghecloppet) vmtrent thijn vren inden avondt beijegnet sijnt, sunder eeths quaetz int ankomen de ene vp den ander te spreken, doch als se een weijnich bij malckander ouer de strate ghegaen weren, hadde Clandt sijn mesz wth ende van leer getoghen en daer mede mijt vntuchtige woerden ende laster godts Christoffer eerst na dat lijff ghehouwen, szoo dat Christoffer tho rugge gheweken ende een slach off twe vp sijn schede gheschuttet, eer he sijn mesz wthgetogen hadde, daer nae hadden se malckanderen so langhe ghehouwen, dat Johan Clandt vors. ter eerden ghestortet was, na welcker vall Christoffer niet meer na Clandt ghehouwen, dan hadde tegens enen huesman (de Clandt helpen wolde) dre offte veer houwen ghedaen en mit des sich vp den loep ende vlucht ghegeuen. Vp welcker cluffts tuech ende meldonghe, wij Borgermesteren ende Raedt voergen. Christoffers voers. mesz mit der scheden bij vns laten brengen ende tselue mijt vlijte besichtiget, hebben daer an claerlijken ghespoert ende beuonden, ghelijken de clufft van Clandts vorhaell ende Christoffers schuttinghe ende lijffsvorweringhe ghetueget hadden, vormydts de karuen, schaerden ende tekenen van twe houwen, beijde vp der schede ende messe (daer mijt Christoffer gheschuttet) ghelijckformich inghehouwen, daer aff de ene houw, vmtrendt den middell van der scheden, oeck gantz

¹) *Stadbook*, lib. I, art. 16.

gheweldich (alst blijket) van Clandt na Christoffer (eer he van leer ghewest) geslagen ijs etc. De wyle dan durch de clufft, oeck vormijdt Christoffers mesz ende schede als voerg. openbaerlick bewesen, dat Clandt eerst mit den blooten sweerde, Christoffer gheweldich na dat lijff gheslagen ende Christoffer derhaluen tho rugge geweken, oeck een slach offte twe vp sijne scheden sunder mesztrecken gheschuttet ende alzo noetdrufftich sijn lyff hefft moten vorweren, kennen daervm wij Borgermesteren ende Raedt vpgemelt Christoffer voergenoempt na der clufft tuech ende t punct vnsz. stadt boeckes van boete ende broecke oeck van szodane nederslach als voerg. losz ende vrij. Actum den ses ende twintichsten maij anno dusent vijff hundert veer ende vijfftich. Dat oerkunde wij mit vnss anhanghenden secreetsregel" 1).

Tot voorbeeld van eene uitspraak, nog in de 17e eeuw op een *kluftentuch* gewezen, strekke een vonnis, waaruit tevens blijkt, dat toen nog in gebruik was het mede in het oude regt gewone roepen van *moord* over het graf van den verslagene. Opdat de misdadiger of zijne magen voor den gedooden het *mannegeld of zoengeld* boven de breuk zouden aanbieden en betalen, riep men over het graf. Werd het mangeld niet betaald, dan werd de manslag als een moord gestraft. Art. 55, boek 9 van het Stadboek van Groningen bepaalde: »ende dat bloedt worde oeck neet besettet offte beborget van sijner weghen, so mach men na older ghewoente over den doden ropen." Het bedoeld vonnis is van den 13 Januarij 1627 en luidt aldus: »Gelesen zijnde de informatien bij de verordente vander cluft genomen over den dootslach gedaen van Evert Reintiens snickevaerder, aen Henderick Braebeke trompetter van den Ritmeester Ripperda verleden wonsdaegen avent, hebben de h.h. borgemeesteren ende Raedt geordonneert, dat de dode begraven het graff boven een weinich open gelaeten ende daerover door den diener Pouwel *Moort* geroepen zall worden." Om *moord* te mogen roepen op het graf had men vergunning noodig. Eene beschikking op een verzoek om *moord* bij eene begrafenis te mogen roepen, komt onder anderen in het prothocol voor op den 22 Maart 1617: »Op de requeste van de weduwe ende arfgenamen van Johan Peters verslagen van Lubberdt Albertt Kuiter, D' hh. Borg. ende Raedt accorderen den supplianten

1) *Archief*, *Stadsordelboek*, bl. 43.

omme ten tijde de begreffenisse van voors. Johan Peters ouer den handtdadigen Lubberdt Alberts, volgens older gewoente ende het stadtboeck Moerdt to roepen, so niet tusschen dit ende maendach ten tide van de begreffenisse het bloedt besettet wordt" 1). Uit een vonnis van 5 Oct. 1638 blijkt het, dat de verordenden uit de kluft hunne getuigenis beëedigden: »gevisiteert ende geëxamineert sijnde bij den heeren Borgemesteren ende Raedt de beëedigde informatien bij de verordente van de cluft genomen over den doodslach," enz.

Bij gebrek aan bewijs werd de beschuldigde ontslagen, somtijds onder, naar de tegenwoordige regtsbegrippen, zeker vreemde bepalingen. Zoo vindt men vele vonnissen, waarbij het oordeel wordt uitgesteld, »ter tyt toe dat Godt en de tyt de schult offte onschult naerder an den dach zal brengen," en zulks vermits »voor deze instantie noch tot condemnatie noch tot absolutie kan worden geprocedeert" 2). Veelal werd de beschuldigde in zoodanige gevallen wel ontslagen, doch tevens veroordeeld in de »mijsen van justitie" 3). Daarentegen vonden soms burgemeesteren en raad bij zulken toestand het raadzaam den gevangene niet te ontslaan, maar in hechtenis te houden tot dat het bewijs voor zijne schuld door God en de tijd nader zou worden aangetoond. Een voorbeeld van zulk een vonnis wordt o. a. aangetroffen in dit van den 1 September 1712: »De h: heeren Borgem. ende Raadt hebben Arent Jacobs Pain een joode van Franckfurt en Main geboortig, en gedetineerde bij de Stadts Geweldige, gecondemneert, als sijnde door beëedigde verclaringe van veele personen genoegsaem overtuigt, egter tot geen confessie willen komen, dat tot Zuidbroeck is geweest, wanheer aldaer de huijsbraeck is gepleeght ten huijse van vrouw Arents, en waer mede seer wort beschuldigt, om in 't provinciaale tugthuijs te werden gebragt om met handen arbeijt sijn kost te verdienen, tot dat Godt en de tijdt hijr nader eclaircissement van sullen hebben gegeven." Deze »bij prouisie" gevangene werd, den 15 December 1712, veroordeeld om voor »drie dagen op de rooster" gelegd te worden in 't provinciale tugthuijs, omdat hij »eenige breekinstrumenten door diverse brieven, waervan copien in 't joodts beschreven

---

1) Mr. H. O. FEITH. *Noodgeschrei*, in *Gron. Volksalm.* 1837, bl. 216.
2) Vonnis 28 Januarij 1624.
3) Vonnis 7 Februarij 1657.

bij hem sijn gevonden, volgens eijgene confessie heeft ontboden en ook bekomen, om also sijn gevangenisse te violeren." De voorloopige gevangenis hield somtijds zeer lang aan. Een beschuldigde b. v., voor wiens schuld geen voldoend bewijs was aangebragt, en die, blijkens de uitspraak van den 25 November 1723, tot het nader bewijs door tijd en God zoude geleverd zijn, in hechtenis bleef, werd eerst den 12 Julij 1727 en alzoo bijna vier jaren later, vermits er ook toen nog geen nader bewijs was geleverd, ontslagen. Verwondert men zich teregt over zulk eene justitie, waarbij men geen bezwaar er in vond, iemand jaren lang voorloopig gevangen te houden, totdat er een bewijs voor zijne schuld mogt worden gevonden, die verwondering zal zeker nog vermeerderen, wanneer men ontmoet voorbeelden, dat zulke in het oog van den regter niet schuldige personen, na jaren lange gevangenis eindelijk nog onder zeer bezwarende bepalingen zijn ontslagen. In 1742 werd een verzoek aan het Ed. Gerigte van Feerwert gerigt, van ALBERT JACOBS, oom van eenen GERRT JACOBS, »voor ongeveer tijn jaren in het provintiale tugthuis wegens een beschuldinge over het enorm crimen van sodomie door het Ed. Gerigte gebannen, heen ter tijdt nader van desselfs schult of onschult mogte consteren," dat deze, »aangesien nu in alle die tijdt geen verder bewijs is ingekomen ook nooijt kan inkomen," uit zijne gevangenis mogt worden ontslagen. Het gerigte van Feerwert ontsloeg, den 14 April 1742, wel den gevangene, wiens schuld niet was bewezen, echter desniettemin met de zeer bezwarende bijvoeging, van ten eeuwigen dage verbanning uit de geheele provincie, »om daar nooijt weder te mogen inkomen, bij faute van dien dat direct weder na het provinciale tugthuis sal worden overgebragt" 1).

Oordeelde de regter eene vrijspraak, hetzij uit gratie, hetzij uit eene andere oorzaak noodig, ook dan was deze niet altijd geheel zuiver, maar werd daar meestal de eene of andere, bezwarende voorwaarde of bijvoeging toegevoegd. Zoo werd in een vonnis van den 25 Oct. 1618 een beschuldigde van »begangene dieuerijen" door »barmhartigheid ende intercessien voor dese maell sijn misdaet pardonneert, mit expresse conditie, in dien deselue sich hierna weder verlopen weerdt, hie het nieuwe met het olde bethalen sal moten." Niet

---

1) *Register op het Archief*, 1ste Vervolg, bl. 338.

minder opmerkelijk is het, dat bij vrijspraak in den regel toch den beschuldigde werd opgelegd te voldoen, de kosten van onderhoud en het sluitgeld, gedurende zijne voorloopige inhechtenisneming. Vermelding verdient ten dezen opzigte het vonnis van den 23 Mei 1663, waarbij een aangeklaagde vrij werd gesproken van eenen hem ten laste gelegden doodslag: »Soo ist dat d' h. h. Borgemeesteren ende Raadt, na voorgaende rijpe deliberatie ende overweginge van alle so ter sake konde dienen, den meergemelden HARM PETERS jegenwoordige geconfineerde op der A poorte vrij wegen den dootslach houden, en daer van absolueert, oock voorts denselue bij gevolge van sijn detentie entslaen des hij alvoren betale sijne mondtkosten en sluitgelt."

Werd den beschuldigde gratie verleend, zoo geschiedde zulks veelal onder verpligting van te geven eene verklaring, dat hij nimmer over zijne vervolging iemand zoude benadeelen, noch zich weder tot het bedrijven van eene misdaad zoude overgeven. Zulke verklaringen, reeds in ouden tijd bekend onder den naam van *oirvede*, worden in de zeventiende eeuw in onze criminele sententieboeken vele aangetroffen 1). Een voorbeeld van een geheel ontslag van straf onder het geven van een oorvede, leest men in het volgende vonnis van den 28 Junij 1624: »Gevisitcert ende geexamineert d' informatien genomen op EVERT CLAESSEN ende bevindende, dat hij sonder der heren consent nae Lingen getogen is, verclaren d' h.h. Borgemesteren ende Raedt grote redenen te hebben omme te procederen tot rigoreuse straffen, niettemin consenteren in desselffs relaxatie onder een oorvede bij denselven te teickenen. Volget de voornoemde oirvede:

Ick ondergeschr. Evert Claessen iegenwoordigh gevangen, bekenne ende verclare bij desen, dat ick sonder consent van den heren Borgemesteren ende Raedt naer Lingen gewest bin ende daermede groffelijcken misdaen en wel grote exemplare straffe verdient hebbe, Nademael dannoch mijn heren voors. genadelijcken believet heefft in mijne relaxatie te consenteren ende mine voors. faute te pardonneren, onder deze oorvede ende belofte, So ist, dat ik voor Godt Almachtich ende de heilige iusticie belovet ende angenomen hebbe, doende sulx

---

1) Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH, *Verh. over de oude wijze van strafvordering*, bl. 108, waar men de oorvede reeds vindt vermeld op het jaar 1309.

bij desen, mij voortaen so te holden ende te dragen als een vroom ende getrouw borger eget ende geboert, ende nummermeer sulx ofte gelijcken attenteren, mij dessen aangaende onderworpende de hogeste straffe, ende doende mijne heren voors. voor dese geschiene genade bedancken. Actum Groningae den 28 Junij 1624." Een voorbeeld van oirvede bij veroordeeling tot eene mindere straf, dan tot welke de beschuldigde had moeten worden veroordeeld, levert een vonnis van 18 Junij 1632, waarbij burgemeesteren en raad den beklaagde, die iemand op de straat had aangetast en verwond, in een pecuniaire amende van een honderd Caroli guldens hebben veroordeeld, »dewelcke hij neffens de apprehensiekosten zall moeten betaelen, ende daerbij eene oirvede teikenen, salf der geledeerden recht van boete. Voer alle 't welcke also Roeloffjen Tidemans sich borge ingelaeten, is daerop in de relaxatie geconsenteert. Oirvede. Alsoo ick onderges. Roeloff Egberts, nu onlanx op der straete aengetastet ende swaerliker gewondet de persoen van Tiaert Wijtiens ende bevorens Willemtien, de huisfr. van Taco Haijens koeckenbacker, nae voorgaende kivagie met een steen gesmeten, oock daer beneffens andere moetwillicheiden bedreven hebbe. Ende d'heren Borgemesteren ende Raedt goetlicken belieft heeft den 18 huius mij te condemneren in een linderlicke 1) pecuniaire amende van eenhundert carolus gl. Soo is 't dat ick deselve heren Borgemesteren ende Raedt voor alsulcke gratie hoochlicken doe bedancken ende belove cracht deses niet allene mijne apprehensie aen niemant te wreken, maer oock gelijcke misdaeden niet meer te doen onder expresse verbintenisse, dat ick contrarie doende sonder genaede aenden live gestraffet zall mogen worden. Actum Groningen den 19 Junij 1632. (Ondertekent) Roeloff Egberts."

Blijkt uit het medegedeelde reeds, dat de strafregter soms zeer willekeurig en naar eigen oordeel en meening zijne voorschriften gaf, dit komt te meer voor den dag, wanneer men nagaat zoowel de daden, die als misdaden werden vervolgd en gestraft, als de straffen, waartoe de misdadigers werden veroordeeld.

Behalve diefstal, moord, en zulke daden, die ten allen tijde worden geacht te zijn de zoodanige, welke in eene geregelde maatschappij moeten worden voorgekomen en gestraft,

---

1) *Linderlich* van *lind*, lenis, zacht.

vervolgde de vroegere regter dikwijls daden die, hoewel zij niet mogen en kunnen worden goedgekeurd, evenwel thans voor geene door den regter te straffen daden worden gehouden. Onder de zoodanige moeten hier genoemd worden de godslastering, de tooverij, duivelbanning, het meesteren en zegenen van beesten, hoererij, geschonden trouwbeloften, zelfmoord, voor den gek spelen, in mans kleederen loopen en trouwen en dergelijke. Met ter zijde stelling van de vonnissen tegen diefstal, verwonding, injurie, opligterij, valsche munt, valschheid in geschrift en dergelijke in de prothocollen voorkomende, zullen wij, als bijzondere vermelding waardig, mededeelen de volgende uitspraken, welke aantoonen, dat ook in onze stad soms vreemde vervolgingen plaats hadden.

Wegens godslastering gaven burgemeesteren en raad den 1 Februarij 1626, het volgende vonnis, waaruit men ziet, dat hij, die daarbij van godslastering werd beschuldigd en veroordeeld, in onzen tegenwoordigen tijd voorzeker wel niet zoude zijn vervolgd maar veeleer een verlicht en modern zoude worden geacht te zijn:

»Gesien bij den h.h. Borgemesteren ende Raedt d'informatien genomen ter instantie van deser stadt advocaet fiscael op ende tegens Bartholomaeum Barckman, iegenwoordich gevangen, ende wth deselve bevindende dat de voors. gevangen in het begin van Novembri verleden geweest is binnen dese stadt ten huise van Henderick Jansen, harbargier in Benthum, ende aldaer discoursen gevallen zijnde van Tovenaers, hij Gevangen affirmeert heeft niet te kunnen geloven datter Tovenaers zijn, seggende mede veel moeijte vergeefs gedaen t'hebben om te leren toveren, ende als hem geobjicieert wierde wth de heilige schrift de historie der Tovenaeren van Egijpten, die sich met hare toveringen tegens de miraculen Mosis opposeerden, hij Gevangen rontlijcken geantwoort heeft, *Ja de schrift daer staet wel so veel geschreven, wie wiet off het all waer is? Wie heeft daer bij geweest?* adderende daer bij, *Ick kan oock wel genoech schriven, men legge mijn schrift beneffens de heilige schrift eens op 't vuir, ende bezie off d'heilige schrift niet soo wel zal brannen als de mijne.* Dat hij gevangen als daer discoursen vielen van het Goddelijcke wesent genoech te kennen gegeven heeft, daervan niet te holden, seggende, *Wat is Godt? wie heeft Godt gesien? het zijn fabulen.* Dat hij gevangen mede affirmeert heefft niet te kunnen geloven, datter duivelen waren, *vermits niemant de-*

selven hadde gesien; Ende soodane propoosten gevoert, dat degene, dewelcke deselve gehoort, verclaerden daer aff een schrick te hebben, als ongeerne bij denselven Barckman te wesen, wth vrese dat Godt haer altesamen in de aerde mochte doen versincken. Alle 'twelcke saecken zijn, daermede het heilige woort, ende die hogeste Majesteit Godes Almachtich gelastert ende geschondet worden, ende daeromme in een welgestelde regierunge niet tolereert ende ongestraft behoiren wierden gelaten, So ist dat d'h.h. Borgemesteren ende Raedt opgemelt gehoort de conclusie genomen bij den Advocaet voors., mitsgaders des gevangens defensien ende op alles gelettet t'gene ter deser materie dienstich is, denselven gevangen hoewel groter straffe weerdich gecondemneert ende condemneren bij desen omme wt dese provincie van stadt Groningen ende Ommelanden datelijcken te vertrecken, wt dewelcke hij mits desen wordt gebannen, mit verbodt omme daerinne ten ewigen dagen niet weder te komen bij pena van an den lijve gestraft te worden, condemneren denselven mede omme te betalen die mijsen van justicie ende oncosten op desen gevallen."

Niet zoo zeer om de opligterij, als wel wegens de »voortplanting van superstitie en ongeloof", werd den 15 Januarij 1680 uitgesproken, »dat Geert Tiepers geboortich van Tour, een weijnich op der zijdt van Maseyck, oudt omtrent 63 jaren, alhijr sich omtrent 3 jaren hebbende opgehouden, soo hij verclaert, van dat gevoelen was, dat de geesten der versturvenen van die geene, dewelcke in haer levent hijr jeets soude hebben belooft, dat niet en was betaelt, hijr op der aerden in een witte gedaente souden sweven, en oock wel haer overgeblevene vrinden quellen, soo lange 't geene belooft an armen off anders niet en is betaelt, dewelcke hij seijde te connen sien, en dat hij hijr in dese stadt drie a 4 malen en elders dickwijler op 't anspreecken van eenige lieden an deselve heeft gesegt, dat emandt van haer versturvene vrienden hijr op der aerden swevende was, ende hem verscheen die jeets an kercken off armen in sijn leven soude hebben belooft, 't welck niet was nagecomen ende haer angeraden, 't selve te voldoen onder belofte dat voorn. Geesten alsdan niet en souden wedercomen, ende sij lieden van haer quael verlost worden, waervan hij oock eenich cleijn gewin heeft genoten, Alsoo de simple luiden tot een verfoeijelycke superstitie vervoerende, 't welck een saecke sijnde streckende tot voortplantinge van

ongelove ende een groulijcke superstitie, ende daerom in een welgestelde, te meer Christenen, republijcq niet en connende werden gedogen, hebben d'h.heeren Borgemesteren ende raedt, evenwel gratie voor rigeur van rechte praefererende, den gemelten Geert Tepens uit dese stadt, stadts jurisdictie en Ommelanden gebannen voor altijdt ende hem geordonneert ende gelastet, om voorts uijt dese provincie met sijn huisvrouw te moeten vertrecken ende nooijt daer weder incomen, bij pena van an den lijue te sullen worden gestraft."

Niet minder vreemd, hoewel van een geheel anderen aard is de daad, welke in het volgende vonnis van den 31 Mei 1636 door burgemeesteren en raad werd veroordeeld en gestraft:

»de heeren Borgemeesteren ende Raedt wt de genomene informatien ende eigenselff bekentenissen genoechsaem verstaen hebbende, dat Barbara Ariaens, van Brouwershaven geburtich, gevangen alhier, vergeetende alle eerbaerheit ende spottende met de ordonnantie Godes, omtrent een jaer geleeden in mans habijt verkleedet synde, ende tot Bolswert in Friesland sich begeven hebbende, seeckere vrouwspersoen tot Worcum, met namen Alke Peters door vrijage gesolliciteert, getrout ende tot dre achter een volgende sondagen volgens kerkenordening met haer is geproclameert en gelyck derselver eheman bij haer geslapen, Welcke sake sijnde van quade consequentie, hebben de heeren voors. gratie voor rigeur van rechte prefererende de gemelde Barbara Peters (Ariaens) wt Stadt en Ommelanden verbannen, waerwt sij datelyk sal vertrecken, sonder wederin te komen bij lijffs straffe." Bijna honderd jaren later en wel den 16 Mei 1707, oordeelden nog burgemeesteren en raad eene vrouw in mans kleederen, op een theatre spelende, strafwaardig. »Door dien seker vrouwspersoon, genaemt Susanna Verstap, sich heeft onderstaen haer sexe te verloochenen ende in mannen kleederen op een Theatre te vertoonen en voor geck te agereren, strijdich tegens placaet op dat subject geemaneert, hebben de h.heeren borgemeesteren ende Raedt voorschreven Susanna Verstap geordonneert anstonts met haer moeder en kindt uit dese Provincie te vertrekken ende noijt wederom daer binnen te komen, off dat contraire doende in het Provinciale werckhuis sal worden gebracht." Actum Gron. den 16 Maij 1707.

Hoererij en overspel werden streng vervolgd en meestal met verbanning en aan de kaakstelling, gestraft, terwijl in recidive

of in andere verzwarende gevallen daarbij werd gevoegd eene geesseling of tuchthuisstraf. Het gerigt van Middelstum c. a. veroordeelde nog den 10 Junij 1754 een meisje tot eene tuchthuisstraf voor den tijd van vijfentwintig jaren, »ter saake van begaane hoererije, kraminge, en liefdeloose behandelinge van haar jonggebooren kindt." Haar werd echter volledige kwijtschelding van deze straf verleend door princes ANNA, den 29 September 1757 1). Het schijnt, dat in het begin der zeventiend eeuw de hoererij in deze stad veel werd bedreven. Men leest zelfs in een vonnis van Januarij 1629 dat een der straten de *hoerenstraat* 2) werd genaamd, terwijl in datzelfde jaar drie wegens die daad werden veroordeeld, welke leden van den raad waren of daarmede in rang gelijk staande betrekkingen bekleedden of bekleed hadden. In het genoemde vonnis van 3 Januarij 1629 is een gewezen raadsheer der stad, toen lid der gedeputeerden van de provincie, stad Groningen en Ommelanden, wegens het bedrijven van de in het vonnis genoemde daden van hoererij veroordeeld: »in een Amende arbitraire van driehonderd Carol. guld., denselven verclarende inhabil ende incapabil, omme voortan enige publicque Charge, officie ofte Ampt te bedienen, met vordere belastinge, dat deselve sich den tijt van twie maend lanck sal enthouden binnen sijnen huijse, sonder op die marckeden, strate ofte elders buijten zijn huijs te gaen bij arbitrale straffe," voorts in »alle costen ende ongelden van d'informatien ende anders alsmede inde misen van justicie over de persoenen ten regard van desen geapprehendeert." De veroordeelde werd andermaal om gelijke bedrijven bij vonnis van 10 April 1633 veroordeeld in de breuk van honderd daalders en »om binnen sijn huijs te verbliven sunder te mogen uijtgaen buiten des Rades consent, bij poena dat hij contraire dede, boven een arbitraire amende noch in een caste gestelt ende gesloten sal worden."

De in het begin der achttiende eeuw in het Westerkwartier zoo bekende vervolgingen wegens het bedrijven van onnatuurlijke zonde (sodomie) hadden ook in deze stad plaats. Verscheidene uitspraken komen daarvan voor in het jaar 1730. —

1) *Register op het Archief van Groningen*, 1ste Vervolg, bl. 366.

2) Dr. ALI COHEN, *Bijdrage tot de Gesch. van de prostitutie en hare regeling in de stad Groningen, van* 1425 *tot heden*, in het *Ned. tijdschrift voor geneeskunde*, dl. 4, bl. 533, waar dit vonnis in zijn geheel is opgenomen.

Meer dan een vonnis werd er uitgesproken over het schenden van trouwbeloften. — Van het vervolgen eener schaking vindt men eene belangrijke uitspraak, waarvan de processtukken grootendeels in het archief voorhanden zijn 1). De uitspraak bij verstek gewezen den 26 October 1668, is van dezen inhoud:

»Gesien ende geexamineert sijnde het schriftelijck intendit met de geappliceerde bewijsstucken door des Stads. Adv. Dr. Christiaen Eisleben ratione officii op ende tegens Wilhelm Albert Clant den 28 Junij jongstleden overgegeven, daer bij deselve sustineert hoe dat gemelde Clant, niet alleene in den verlopene jaer 1667 de minderjarige dochter van Vrouwe Etta Conders weduwe Auwema, genaemt Bauwina, van hijr heeft wech gevoert ende tegens danck ende wille van de moeder enige dagen lanck tot Spijck in de Ommelanden opgehouden, waer over wel naerderhant salvum conductum geobtineert, soo waer hij doch wegens dese ondaet in reatu verbleven, nemaer oock dat in dit jaer 1668 hem op nieus hadde onderstaen, die voor desen geabripieerde Juffer Bauwina Auwema in haer minderjaricheit ende onder de macht van haer moeder staende, tegens danck, wieten ende wille van deselvige ende hare naeste vrienden te abduceren ende van hijr buiten het district van de geunieerde staet wech te voeren, hebbende alvoren gedachte Juffers Oom d'heer Raadtsheer Conders, vermits niet in 't houwelyck wilde consenteren, in duel geeischt, oock Vrouwe Auwema ende hare dochter op publicq heeren wegen niet willen laten passeren, oock wechwendinge an deselvige gedaen ende of wel hijr over de apprehensie van geseide Clant bij 't Gerichte was gedecreteert, soo waer hij doch met de Juffer geeschappeert ende naderhant bij publicq edict geciteert, edoch op de gestelde ende tot twemalen geprolongeerde termijnen niet compareerende, was deselve eintelyck op den 29 April deses Jaers verus contumax verclaert, sustinerende dan voornoemde intendent het geposeerde delict genoechsaem bewesen te sijn, als latiterende en omswerwende de delinquent alnoch met dese minderjarige Juffer ende vermits in gemeenen Rechte ende volgens d'opinien van alle rechtsgeleerden notoir, dat de rapt onder de swaerste crimes wort geannumereert, soo dat *juxta legem unicam de raptu vir-*

---

1) *Register op het Archief*, dl. 4, bl. 196, nr. 16, bl. 200, nr. 19.

gium, crimen illud poena mortis plectatur, dat oock *talis raptor, qui cognovit raptam mulierem vel virginem minorennem nullatenus cum ea possit contrahere matrimonium*, behalve dat de gereduceerde juffer selver volgens hare ondertekeninge, tot geruststellinge vande moeder heeft belooft gehadt, dat sij noit met desen rapteur tegens danck ende believen van haer moeder gedachte te trouwen, dewijle met dese poenale wett ende sentimenten der Rechtsgeleerden, de statuiten ende lantrechten deser provincie waren over een stemmende, soo wierde bij den intendent gecontendeert, dat de meergemelde Rapteur Wilhelm Allard Clant de wech gevoerde Bouwina Auwema noijt sal mogen trouwen, ende in cas deselve buiten's lands ofte ergens gecopuleert muchte wesen, dat de trouw tot allen tijden gerescindeert ende voor nul ende van onwaerden sol gehouden worden, ende dat desen rapteur schier compstich comende, worden geapprehendeert, bij desen gesententieert moge worden, dat deselvige wegens de geperpetreerde rapt, mit den sweerde het hooft afgeslagen worde. Hebben d'h. heeren Borgemesteren ende Raad het praetense houlijck tusschen den rapteur Wilhelm Clant ende die geapribieerde Juffer Bouwina Auwema onwettich ende van onwaerde verclaert, voorts den bovengenoemden getumaceerde Wilhelm Clant ten ewigen dagen, uit dese stadt, stadtsjurisdictien ende Ommelanden gebannen, sulx dat deselve daerinne noijt wederomme sal mogen comen op poena van an den Lijve gestraffet te worden." — Gelijk uit het vonnis blijkt, had er reeds in 1667 eene heimelijke verkeering tusschen Clant en de juffer Bouwina plaats gehad, die was gevolgd met het verlaten van de moederlijke woning door de laatstgenoemde. Dit een en ander had bevorderd de dienstmeid van Vrouwe Auwema, die bij vonnis van den 14 Maart 1668, wegens deze, »stilswigenheit, collusie ende ontrouw tegens hare brootvrouwe," werd verbannen, »voor de tijt van twe jaren uit deze stadt, stadtsjurisdictien ende Ommelanden, om van stonden an daer uit te vertrecken, en binnen voorschr. tijt daer niet weder binnen te comen bij swaerder straffe." Het vonnis tegen Clant uitgesproken werd reeds den 6 September 1670 wederom ingetrokken, »op d' ingediende ootmoedige supplicatien van Jr. Willem Allert Clant en Bouwina Auwema bij deselve vertekent, versoeckende een gratieuse dispensatie tot intreckinge van de gedecreteerde relegatie op geseiden Clant

sijn persoon, buiten de provincie van stadt en lande met de ancleve van dien ende legitimatie van den supplianten houlick tot wechneminge van derselver miserabelen staet ende luctueusen gevolge." Burgemeesteren en raad hebben na onderzoek van deze saak, »alsmede van ter sijden vernomen de gespeurde genegentheit, van enige der nae verwanten van beider sijden, daer benevens geconsidereert der supplianten deplorablen staet ende redes uitgestaene straffe, gratie betonende, de pronuncieerde criminele sententie tegens Willem Allert Clant van den 26 Oct. 1668 gealtereert, invoegen dat het daer inne gestelde bannissement mits desen sal comen op te houden ende cesseren; wort dienvolgens meergemelde Clant geaccordeert a dato vrij ende onbespijrt in de provincie van stadt ende lande met de ancleve van dien, wederomme te sullen mogen comen ende woonen." Aan Clant werd evenwel op dienzelfden dag door burgemeesteren en raad opgelegd, dat hij »geene de minste offensie sal mogen geven an d' heer Raadsheer Conders met het naerderen ende bijeencomen van sijn Ed. persoon noch sich in desselfs compagnie laten vinden, ter tijt genoegsaeme reconciliatie sal sijn geschiet, maer sijn Ed. onvermoedelijcken beiegenende sal moeten respecteren en behoorlijcke eere toe dragen, bij verlies van de vercregen gratie." Blijkt uit het vonnis van 26 Oct. 1668, dat eene uitdaging tot duel destijds voor eene berispelijke en strafwaardige daad werd aangezien, slechts een enkel voorbeeld van eene veroordeeling wegens het houden van een duel wordt in het prothocol aangetroffen. Bij vonnis van den 5 October 1624 werd Jhr. COPPEN JARGHES veroordeeld in »eene arbitrale amende van vijfhundert daler," vermits hij met zijnen neef GEERT MEPSCHE »in een duell uitgegaen ende denselven" met den degen »lethaliter gewundet hadde." Den volgenden dag, den 6 October, veroordeelde de regter GEERT MEPSCHE eveneens in eene »arbitrale amende van een hundert rijxdaler," omdat hij met zijnen neef COPPEN JARGHES in duel was uitgeweest. Deze beklaagde »allegeerende malcanderen niet wtgevordert maer te samen wtgegaen, aldaer in querelle gekomen ende van zijn neve voors. gewundet te wesen."

Een blijk van veroordeeling wegens het verspreiden van pasquillen en calumnieuse boeken, geeft het vonnis van 21 November 1637, 'twelk aldus werd uitgesproken:

»Tusschen de stadts advocaet Jmpetrant contenderende, dat Mr. Hoekelum gedagede, corporaliter ende naer exigentie van

saken moge worden gestraffet, deswegen, dat hij seker fameus libel, niet alliene in herbargen heeft gesongen, maer oock genouchsaem gedivulgeert, strijdende hetselve tegens deser stads constitutie van den jaer 1608 en de keijserlycke rechten. Gedagede bekennende dese pasquille, de welcke hij van Monsieur Rensen heeft bekomen, gesongen te hebben ende an anderen omme uijt te schrijven overgelangt. Hebben de h.h. Borgemesteren ende Raedt, gelettet op den eijsch van den Advocaet en der gedagedes perpetreerde injurien de gedagede in poena van viftich daler gecondemneert." Zwaarder straf werd over dergelijk bedrijf uitgesproken den 11 September 1669 tegen Jan Dercx en Wyrt Jansen, vermits was gebleken, »dat deselve sich hebben onderstaen enige pasquilleuse ende calumnieus geschrift, geintituleert sijnde de claginge over de stadt Groningen, onder de name van eener Steven Crisp, in druck uitgegeven op de magistraet, alhyr onder derselver vroome borgeren ende ingeseten te divulgeren ende vercopen, directe strijdich tegens het placcaet den 18 Augustus geëmaneert om de dwalinge der Quakers, meer ende meer uit te breijden, streckende tot vilipendentie van den Raedt haer wettige overheit ende formeringe van alle seditie ende oproer in dese stadt. Ende also dese actie in dit stout bestaen in een welgestelde republicq niet geleden maer anderen ten exempel diende worden gestraft. Hebben d'h.heeren Borgemesteren ende Raedt, die geconfineerden Jan Dercx ende Wyrt Jansen, ingevolge placcaet van den 18 Augustus 1662 gecondemneert een iegelick in driehondert carl. gl. breucke, ende de misen van justitie, dewelcke breucke ende misen van justitie bij haer betaelt sijnde, sullen deselve uit dese detentie worden gerelaxeert, voorts gelastet ende ordonneert haer van alsulck ende andere verbodene actus te sullen moeten onthouden bij swaerder straffe."

Onder de bijzonder melding verdienende uitspraken mag geacht worden te behooren het volgende vonnis van 10 Augustus 1630, wegens ongeoorloofd schoolhouden. »Alsoo Jan Derx nu enige maelen verboden is binnen dese stat schoele te holden ende insonderheit den derden Julij laestleden bij pene van bannissement, ende hij niettegenstaende sulx in dit schoelhouden moetwillichlicken tot noch toe heeft gecontinueert, streckende tot vilipendentie van der Magistraets mandamenten. Hebben d'h.h. Borgemesteren ende Raedt denselven Jan Derx gecondemneert ende condemneren bij desen omme binnen den tijtt

van veertijn daegen a dato deses met zijn familie uith dese stat te vertrecken ende daerinne sonder des Raedes consent niet weder te comen bij arbitrale straffe, zullende zijn schoele nu voerts daeteliken geslooten worden." Vreemd is zoowel om de qualificatie van de daad door den beschuldigde, vermoedelijk een schipper, bedreven, als om de straf deze uitspraak van 20 Mei 1622, »d'h.h. Borgemesteren ende Raedt hebben Eilco Jansen gevangen in de kast op botteringepoort, wegens zijne malle ende moetwillige comportementen gecondemneert omme drie dagen lanck water ende broodt te eten ende daerna sich wth der stadt ter schepe ende zee te begeven, oock alhijr niet weder te komen sonder des Rades consent bij poena om in 't tuchthuijs gesettet te worden."

Opmerking verdient mede allezins het vonnis van 28 April 1703, waarbij twee vrouwen met hare kinderen worden gebannen »uit dese stadt, stadtsjurisdictie ende geheele provincie om daer niet weder in te komen bij lijffstraffe," omdat zij zich onlangs hadden onderstaan, »buiten ordre van de Justitie het lichaem van zeker persoon soo buiten de heerepoorte waer verdroncken an te tasten en hetselve in de stadt te brengen, niet tegenstaende dat de schulte hadde gelastet het gemelte lichaem daer soo lange te laten verblijven ter tijdt daer van kennisse aan de E.E. Heer praesiderende Borgemeester hadde gegeven, hetwelcke een sake is die in een welgestelde republicq niet kan worden getolereert." Uit dit vonnis toch blijkt, dat ook hier, gelijk elders, was verboden drenkelingen zonder verlof van de overheid aan te raken, een verbod waardoor bij menige drenkeling, die nog had kunnen worden gered en in het leven teruggeroepen, de hulp te laat werd aangebragt. Reeds in het groot privilegie van MARIA van Bourgondiën van den jare 1476 leest men in art. 45, »dat men een yegelyck uyter watere magh trecken, die men daerinne vindt, hy zy levende ofte doodt, sonder verbeuren, maer indien dat hy doot bevonden wert so sal men weder metter voeten in 't water leggen." Aan zoodanige wettelijke voorschriften is voorzeker het bij het volk zoo vast ingeworteld begrip ontstaan, dat men drenkelingen niet zonder voorafgaande kennisgeving aan en verlof van de regering mogt aanraken en uit het water nemen. Ofschoon reeds in 1507 in Friesland was afgekondigd, dat door een ieder zonder zorg een drenkeling mogt worden geholpen, uit het water gehaald en zoo mogelijk in het leven

teruggebragt, onder bijvoeging, »doch zall dat alzo balde den Grietman ofte den dat gheboert van rechtsweghen angebrocht worden," zoo schijnt desniettemin ook zelfs in die provincie het genoemd begrip te zijn blijven bestaan, zoodat nog in 1856 de Commissaris des Konings zich genoodzaakt vond, eene aanschrijving te doen, waarbij de gemeentebesturen werden verzocht op dat dwaalbegrip hunne aandacht te vestigen en het tegen te gaan 1).

Het straffen van zelfmoord was ook in deze stad even als elders gebruikelijk. Men had evenwel een onderscheid in de straf, die zwaarder was voor den misdadiger, die zich van kant maakte, dan voor den zelfmoordenaar die buiten eenige beschuldiging was. Den 9 Mei 1639 werd uitgesproken, dat het lijk van iemand, wegens diefstal in hechtenis gebragt en die »sich in de gevangkenisse met opsaten sinne door drie steeken met een mes in de borst subitelick het levent genomen ende sigh selffs hadde verdaen," zoude worden gebragt »buiten de poorte nae 't Gerichte gesleept ende aldaer door den scharprichter aen een halve Galge gehangen te worden ende alle desselfs goederen geconfisqueert." Strenger nog was op het bedrijven van dergelijke daad het vonnis van 20 April 1664, waarbij werd uitgesproken, dat het doode ligchaam van iemand beschuldigd van verscheidene dieverijen van paarden, en deswegens in hechtenis, die zich »achter an de deure van de gevanckenisse met een stuck van linnen, sijn riem en cousebant in een gevlochten, 't leven benomen ende also selfs hadde verdaen," zoude worden gesleept op een horde naar buiten naar het gerichte, om aldaar door den scherpregter met de beenen opwaarts en het hoofd nederwaarts aan een halve galg gehangen te worden. Op den zelfmoord van hem, die zich op eene moedwillige wijze »sonder eenige voorgaande kranksinnigheid maar veel eer uijt een verfoeijelijcke desperatie" had opgehangen, werd bij vonnis van 10 Junij 1695, deze op het bedrijven van die daad algemeen gebruikelijke straf uitgesproken: »dat het ontzielde lichaam van genoemde Geert Harmens bij de voeten op een horde en het hoofd naa achteren, hebbende het aengesigte omhoog, naa de Gerigtsplaatse buiten de stadt, alwaar men gewoon is justitie te doen, sal

1) Mr. U. A. EVERTSZ, *Drenkelingen*, Friesche Volksalmanak, jaarg. 1858.

worden gesleept, om aldaar door de dienaars van de justitie begraven te werden."

Eindelijk is nog vermeldingswaardig een vonnis van 14 Junij 1727, 'twelk aantoont dat de zorg der regering op het verkoopen van vervalschte koopwaren al vrij ver ging. »Alsoo uit de genomene informatien en eigene bekentenisse den regte genoegsaam is gebleken, dat Levi Emmerick, geboortig van Amsterdam dogh woonachtigh tot Leuwaerden gedetineerde alhier, oud vier en twintig jaren, sigh heeft onderstaan hier ter steede op een frauduleuse maniere an borgeren en ingesetenen uit te veilen een seker soorte van valse safferaan, en gevonden is gemaakt te zijn van gout bloemen en crocus geverft met sandelhout en gemenckt met een weinigh goede safferaan, soekende daer door sijn vuil gewin, en onse goede borgeren en ingesetenen te bedriegen, welke snoode practijquen in een wel gestelde republijcq niet konnen werden getolereerd, soo werd denselven mits desen gebannen uit dese stadt, stadtstafel, Goregt en Ommelanden, van nooit daer wederom binnen te komen, met dien expresse bedreiginge, dat indien namaals hier wederom mogte werden gevonden, dat swaarder na exigentie van saken sal werden gestraft."

Ten opzigte van de straffen, welke de misdadigers werden opgelegd, leveren de vonnissen vele blijken op van gestrengheid en van willekeur, zoodat zij inderdaad het bewijs geven, dat de strafregter gebruik maakte van de hem bij vele ordonnantien verleende bevoegdheid om »bij arbitrale straffe", te vonnissen.

Zwaar toch was de straf, waartoe een tweeëntwintigjarig meisje, beschuldigd en veroordeeld van kindermoord, den 10 November 1642 werd gewezen, hoewel de regter in dit vonnis nog verklaarde, dat zij zwaardere straf had verdiend. »Condemneren desen omme andere tot een hoochnodigh affschouwelijck exempel van den scharprichter gebracht te worden op een schavott daertoe op 't briedemarckt gestelt, omme aldaer in een sack gesteeken ende in 't water verdroncken te worden, datter de doodt nae volge ende voorts verklaert, dat sulx geschiet, het doode ligchaem van den scherprichter op het gerichte gebracht ende aldaer ter zijden aff in dieselve sack begraven sall worden." Later vindt men voorbeelden, dat kindermoordenaressen met het zwaard werden onthoofd of tot eene levens-

lange gevangenis werden veroordeeld (1). Minder gestreng dan de straf van het zoo even genoemde meisje in 1642 toegewezen, was die waartoe in 1685 eene vrouw, oud 50 jaar, die haar vierjarig kind met een mes had vermoord, een kindermoord, voorzeker zwaarder te straffen dan die door de moeder aan haar pasgeboren kind bij de geboorte gepleegd, werd veroordeeld. Aan deze vrouw werd opgelegd om »nae buijten gevoert te worden ter plaetse alwaer men gewoon is justitie te doen, ende aldaer door den scherprichter aen een paele gebonden, ende door een koorde ter dood toe geworcht ende dan voorts soo aen deselve paele staande met vier tot assche verbrand te worden."

Onder de zware straffen mogen zonder twijfel ook worden gebragt, die uitgesproken in de jaren 1730 en 1731 tegen hen die zich hadden schuldig gemaakt aan de onnatuurlijke zonde. In verscheidene vonnissen werden de ontvlugte daders van dit bedrijf verwezen tot deze straf »en wanneer 't eeniger tijd in handen van de justitie mogte geraeken, dat nae buiten sal werden gevoert ter plaetse alwaer men gewoon is justitie te doen en sal aldaer door den scherpregter an een staak of paal gebonden, halff doodt gewurgt en verder tot pulver verbrand worden, sullende de assche in de lught werden gespargeert."

De straf tegen eene vrouw van 50 jaren, die hare zuster met haar dochter door vergif had omgebragt, den 17 December 1705 uitgesproken, was zeker voor dien tijd niet te zwaar, hoewel zij naar ons tegenwoordig strafregt zeer gestreng moge worden geacht te zijn, »gelyck sij gecondemneert wordt mits desen, om nae buiten dese stadt te werden vervoert ter plaetse daer men justitie te doen gewoon is, alwaer deselve door den scherprechter levendich op een radt gesettet, eerst haere rechter handt met een bijl afgehouwen, daer nae door een koorde geworcht sal worden, dat den doodt daer op volget, voorts haer lichaem aldaer op hetselve radt sittende verblijven ter tijdt door lucht en regen sal sijn geconsumeert, sullende aen gemelte radt twee knuppels houdt tot een teicken ende bewijs van de beijde affschouwelijcke begaene moorden gehangen, ende de affgekapte handt boven op desselfs hooft, vast gespijckert worden." Een twintigjarige jongeling, die zijnen meester, eenen schipper, door vergif had omgebragt,

1) Vonnissen van den 18 December 1676 en 19 April 1684.

verkreeg den 29 Nov. 1684 een vonnis, waarbij hij veroordeeld werd, »om na buijten de stadt te worden gevoert ter plaetse, alwaer men justitie te doen gewoonelijck is ende aldaer door den scherprichter op een radt gebonden, met vier slaegen op armen en beenen ende een slagh op de borst levendich geradbraeckt en dan voorts met een bijl het hoofd affgeslaegen te worden, waer na het ligchaem, als sittende op 't selve radt ende het hooft booven hetselve op een pinne sal worden gestelt, ende aldaer verblijven ter tijdt het door de lucht en reegen sal weesen geconsumeert."

Behalve deze straffen werden de volgende toegepast: brandmerk, geesseling, kaak, verbanning, tuchthuis, geldboete, verlies van het opperste kleed.

De straf van brandmerk komt niet veel in de vonnissen voor, slechts enkele voorbeelden worden in de prothocollen aangetroffen van vonnissen, waarbij misdadigers met twee en drie brandmerken te gelijk werden gestraft. B. v. het vonnis den 16 Februarij 1678 uitgesproken tegen eenen grooten veedief, die vele diefstallen vooral van vee had bedreven en onder anderen bij Wagenborgen eene geheele kudde schapen, 18 in getal, en in het geheel in het Oldambt 66 had ontvreemd. De beschuldigde, oud 30 jaar, werd veroordeeld, »om door den scherprichter met een strop om de hals aen de kaacke gestelt en wel scherpelijck en strengelijck gegeesselt en met twie brandtmarcken geteickent te worden, voorts sijn leven langh in het Provinciale tuchthuijs gebannen om met raspen ofte ander swaar arbeidt sijn cost te verdienen, sullende tot meerdere verseeckeringe aen een kette aldaar geslooten worden" 1). Aan een misdadiger, die herhaaldelijk was veroordeeld tot geesseling en bannissement, werd, toen hij zich op nieuw aan diefstallen met huisbraak had schuldig gemaakt, bij vonnis van 16 Maart 1641, opgelegd, »omme van den scharprichter met een strop om den hals aen de kaecke gebraght en aldaer dapper met roeden gestreken en voorts met drie brandmercken geteijckent te worden" en vervolgens ten eeuwigen dage verbannen.

De straf van geeseling of met »roeden dicht gestreken" te worden, gelijk zij soms werd aangeduid, werd dikwijls opgelegd. Hare meer of mindere gestrenge toepassing was even-

1) Zie ook de vonnissen van den 28 Augustus 1696 en 16 Mei 1700.

wel niet altijd dezelfde, zoodat dan ook in het vonnis de regter veelal die bepaalde. De uitdrukkingen toch in de vonnissen voorkomende van *scherpelijck geeselen*, *geweldig gestreken*, *dapper gegeeseld*, met 3 *roeden* 18 *slagen gestreken*, met 21 *slagen gestreken*, *strengelijk met* 40 *slagen gestreken*, met 7 *roeden gegeeseld* enz., duiden aan de meer of mindere zware geeseling, waarmede de veroordeelde door den scherpregter moest worden gestraft. Vermelding verdient hier een vonnis van 19 Januarij 1694, waarbij de scherpregter van zijn ambt werd ontzet, o. a. omdat hij eene bevolene gestrenge geeseling niet alzoo had uitgevoerd. »Alsoo uijt de genomene informatien den rechte genoeghsaem is gebleecken, dat Derck Gorckum bij provisie angestelt tot scherprechter deser stadt den 9 deses, wanneer de justitie heeft geexerceert, alsdoen droncken waer geweest, schoon hem sulcks des daaghs te voren genoeghsaam waar bekent gemaackt, hebbende daer beneffens voor de Raedtscamer verscheiden insolentien gepleeght, willende eerder binnen gelaten worden eer de gecondemneerde waer binnen gebragt, ende alhoewel hem ordre door de H. Heeren Borgemesteren ende Raedt waar gegeven de gecondemneerde strengelijck te gijsselen, echter niet minder als datselve heeft gedaen, maer ter contrarie seer sacht is geweest, ja sodanich dat de gecondemneerde in het aftreden van de kaeck heeft gesecht, dat voor een schelling soo veel slagen wel wilde lijden, daer en boven hebbende desselfs dienaer mede qualijck getracteert en geslagen, soo dat ten eenenmale sijn ambt te buiten heeft gegaan, hetwelcke niet ongestraft can werden gelaten, hebben derhalven de H. Heeren Borgemesteren ende Raadt voors. Derck Gorkum, scherprichter deser stadt van sijn ambt gecasseert, gelijck deselve gecasseert wordt mits desen, en het huis te ruimen, en de mijsen van justitie daer en boven hebben te voldoen." De geeseling werd gewoonlijk in het openbaar gedaan, maar men treft enkele uitspraken aan, waarbij hare toepassing »privaat, of binnen deurs secreet" moest plaats hebben. Deze heimelijke geeseling werd meestal aan kinderen opgelegd. Zoo veroordeelde de regter bij vonnis van 25 Maart 1629, een kind van 12 jaren wegens het bedrijven van verscheidene diefstallen, »om privatim door den scherprichter met roeden gestreken te worden en daarna tot verbanning uit stad en lande." Een meisje van 15 jaren werd den 22 Augustus 1633 mede wegens het bedrijven van vele dief-

stallen gevonnisd, »ten regard van haer jonckheit in 't heimelick door den scherprichter met roeden gegysselt te worden, en tot verbanning uit stad en lande." De geeseling om der »jonckheidtshalven" in de stadtsgeweldige door den scherpregter uit te voeren, werd uitgesproken den 21 Januarij 1697, tegen een kind van 13 jaren, bedrijver van vele diefstallen. In 't voorbijgaan merken wij hierbij op, dat tot zulke zware en ligchamelijke straffen kinderen soms werden veroordeeld, en deze niet veeleer werden ontslagen of onder opzigt gesteld. In een vonnis van 17 November 1731, werd zelfs een jongen van 13 jaren met eeuwigdurende gevangenis gestraft, vermits hij voor twee en drie jaren, en dus op tien en elfjarigen leeftijd, het *crimen nefandum* zoude hebben gepleegd. Slechts enkele vonnissen komen er voor, waarbij de regter op grond van zijne jonge jaren den beschuldigde ontsloeg. Een voorbeeld daarvan geeft de uitspraak van 21 September 1618, bij hetwelk een jongen van 13 jaren beschuldigd van dieverij, »wegen sijn jonckheijt gedimitteert" werd, »mit vermaninge sich henverners te wachten van sulcx »meer te doen, ende hem door den wachtmester wth der »Stadt belastet te brengen, ende daerbij hem doen inseggen, »sijn dagen hier niet weder in te komen." Zoo mede werd bij vonnis van 16 Maart 1654 iemand op grond van zijne belofte van beterschap en van zijne *jonckheit*, vrij gelaten onder de bepaling van de stad te verlaten en daar niet weder binnen te komen. Telkens ziet men daarentegen dat kinderen en jeugdige misdadigers gestraft en dikwijls zeer streng gestraft werden. Het eenige onderscheid, 'twelk de regter daarbij aannam, was, dat de uitvoering van de straf, zooals reeds is aangetoond, niet in het openbaar plaats had.

De straf van geeseling treft men in onze oude vonnissen ook somtijds aan, onder de benaming van *stuip*, *stuipen*, geeselen, gelijk zij oudtijds onder dezen naam ook elders vrij algemeen bekend was. B. v. in het vonnis van 12 April 1626, »Also Pieter Jansen van Hoorn bekent alhijr op de market een huijsman den buidel met gelt gestolen te hebben, dewelcke Jan Jansen van de Eiderstede daetelicken in de huis verbarget, daerbij present wesende, ende also te samen van daer gelopen van meininge om het gelt te dielen, gelijck sij te samen bekennen, zijn deselve met eene clene private stuiperij gedimitteert."

De kaakstraf of het stellen »ten jeders spektakel" of anderen

»ten spektakel", zoo als in sommige vonnissen wordt gevonden, werd veel opgelegd. Eene veroordeeling tot een, twee uur te pronkstelling bevatten zeer vele vonnissen. Somtijds werd de ten pronkstelling verzwaard door de bijvoeging om voor het publiek te dragen het een of ander voorwerp of symbool, waardoor werd aangetoond de daad door den misdadiger verrigt. Van deze onder de uitspraken voorkomende vonnissen, deelen wij de volgende mede.

Een uur lang aan de kaak met den schandsteen om den hals door een dief en hoer, vonnis van 29 Nov. 1628. Aan de kaak met een of twee roeden op de borst, door eene vrouw bij recidive wegens diefstal veroordeeld, vonnis van 19 Maart 1634. Een half uur aan de kaak hebbende het mes, waarmede de verwonding was gepleegd, aan het oor hangen, door iemand veroordeeld omdat hij een ander moedwillig de mond had opengesneden, vonnis van den 31 October 1649. Een dief van schapen en bijenkorven werd verwezen »omme van den scharprichter aen die kaecke gebracht te worden ende dat hij aldaer met een schaepsvell bekleedet ende een kap van een jimekorff op het hooft tot aen halff twalven sal staen", vonnis van 13 December 1636. Verder vindt men veroordeelingen tot de kaak, omhangen met het gestolen linnen 1), van eenen paardedief met een paardestaart boven het hoofd 2), van een vagebond, die door valsche brieven het medelijden opwekte en bedelde, tot de kaak, »ende met eenige papieren in forma van bedelbriefjes om sijn hals gehangen" 3); van eenen zich stom veinzende en met een schelletje rondgaande bedelaar tot de kaak, met een schelletje om de hals 4); van eene vrouw, die valsch geld had uitgegeven, tot de kaak met de valsche ducaten om haar hals 5); van twee bedriegsters, »aen de kaek anderen ten exempel ten toon gestelt te worden met haere papieren en blycken, waermede sij de werelt hebben bedrogen, aan den hals 6);" van een appeldief aan de kaak met de uit eenen tuin gestolen appels om den hals 7). Gelijk tot de kaakstraf de

1) Vonnis 26 Julij 1639.
2) 5 Augustus 1658.
3) 8 December 1646.
4) 29 Julij 1665.
5) 13 November 1680.
6) 7 Augustus 1706.
7) 7 September 1699.

burgerlijke regter den beschuldigde verwees, zoo was het zitten op een *houten paard*, de daarmede overeenkomende straf, die door den militairen regter of den krijgsraad den misdadigers werd opgelegd, om ze zoo anderen ten spektakel te stellen. Bij raadsresolutie van 4 Januarij 1622, was aan het krijgsgerigt toegestaan eene plaats bij de kaak, voor het oude regtshuis thans de hoofdwacht, om daar het houten paard te plaatsen. Opmerkelijk is het, dat burgemeesteren en raad somtijds van dit aan het krijgsgerigt toebehoorend paard gebruik maakten en daartoe krijgslieden verwezen. Zoo werden bij vonnis van 8 December 1687 twee soldaten, die zich hadden schuldig gemaakt aan straatschenderij, het inslaan van glazen, enz., veroordeeld, »om een vulle uijr anderen ten exempel op het houten paert te sitten, booven de betaelinge van de misen van justitie en verteerde montkosten en jeder pro quota de schaede an de ingeslagen glaesen veroorsaeckt." Bij uitspraak van 24 November 1688, werden andermaal vijf soldaten, die wegens twist, slagerij en verzet tegen den schulte hadden teregt gestaan, veroordeeld »om twee uren lang op het houten paerdt te sitten en van daer wederom ter plaatse van haar gevanckenisse gebracht te worden, om aldaer soo langh te blyven tot dat se haar sluitgeldt en de mondtkost sullen hebben betaelt."

De kaakstraf werd veelal ook toegepast op de mededaders van eene misdaad, waartoe zij werden veroordeeld, om de uitvoering der straf aan den hoofddader aan te zien. Uit de vele dergelijke vonnissen, vermelden wij dat van den 20 April 1672, waarbij Egbert Jansen, aan wien de sleutels van het tuchthuis waren toevertrouwd, maar die de ontvlugting van gevangenen had bevorderd, werd veroordeeld tot eene geesseling aan de kaak en tuchthuisstraf voor den tijd van 10 jaren. De vrouw van dezen veroordeelde verkreeg bij dat zelfde vonnis, vermits zij kennis had gedragen van het voornemen van haren echtgenoot om deze daad te bedrijven, hem daarin niet had belet, maar integendeel ook na de ontvlugting, de ontvlugte gevangenen, nog had gewaarschuwd zich zooveel mogelijk te verbergen, de veroordeeling om, »door de scherprichter op de kake gestelt te worden om de justitie van haer man an te sien," en daarna tot verbanning uit de stad, stadsjurisdictie en de Ommelanden.

De straf van verbanning werd bijna bij iedere veroordeeling toegevoegd en uitgesproken. De verbanning was in den regel

voor altijd of *eeuwig*, zeldzaam zijn toch de voorbeelden, dat zij voor korteren tijd, b.v. voor een, twee of meer jaren werd opgelegd. De menigvuldige voorbeelden, dat de misdadigers de verbanning overtraden en in de stad terugkwamen, toonen wel aan dat deze straf onvoldoende was en weinig aan het doel beantwoordde.

Werd de tuchthuisstraf weinig toegepast, vooral in het begin der zeventiende eeuw, hare toepassing was nog verschillende en van eenen meer of minder gestrengen aard. Meestal werd zij voor eenen bij het vonnis bepaalden tijd uitgesproken, waaronder tot dertig, veertigjarige en zelfs levenslange, doch men ontmoet soms ook voorbeelden, dat die tijd bij de uitspraak onbepaald werd gelaten. Wegens diefstal werd Gerrit Hindericks den 25 Januarij 1620 »in 't tuchthuijs gecondemneert, alwaer hie zal moeten arbeiden ende bliven ter tijt daerinne andersints bij een Erb. Raedt gedisponeert zal worden." Den 14 November 1621 hebben burgemeesteren en raad »Simon Jacobus, notaris ter cause van sekere penningen, so hem vertrouwet omme een ander te bestellen ende he ondergeslaegen ofte verbrocht, iegenwoordich op den Rosendael gevangen sittende, gecondemneert in 't tuchthuis omme daertoe arbeiden ende zyn cost to verdienen bes tot reuocatie ofte naerder dispositie." Nog onbestemder was zeker wel de straf uitgesproken in het vonnis van den 7 September 1730, »condemneren gelijck gecondemneert wordt mits desen om bij *provisie* in 't Provintiale tugthuijs en wel *des noots* voor altoos gebannen te worden om geduirende sijn verblijff aldaer de kost met handen arbeijdt te moeten gewinnen."

De tuchthuisstraf bragt mede, dat de gevangenen hun kost met arbeid moesten verdienen. Somtijds werd hun opgelegd nog meer dan de gelden voor hun onderhoud door arbeid bijeen te brengen. Zoo werd aan eenen bombazijnwerker, die een diefstal met inbraak had bedreven, den 23 December 1616, dit vonnis toegewezen, »omme in het tuchthuis gebracht te worden, alwaer deselve bouen zijn kost sal moeten verdienen een somma van 151 daler 26 st., waeruan een ende het eerste deel an de voors. Berent Slotemaker", (den bestolene) »ende de drie andere dielen tot dispositie der heeren voors. conuerteert zullen worden, 't welck verdient ende betaelt zijnde, de gecondemneerde voors. noch twee jaren lanck in het gemelte tuchthuis zal moeten continueren voor ende alleer deselue om rela-

xatie zal moegen suppliceren." Ter zijde van deze uitspraak is nog gevoegd en zulks »Pro memoria jussu senatus additum, »d'h.h. verstaen, als de Slotemaker betaelt is, dat alsdan wth d'eerste penningen 50 daler betaelt zullen worden an den stieffvader van den delinquent tot betalinge van 'tgene deselue wth sijn leninge an de Slotemaker toegestaen hefft." Bij een ander vonnis werd den delinquent opgelegd, gedurende zijne tweejarige tuchthuisstraf met zijnen arbeid, ten minsten alle weken anderhalf dubbelde leeuwen te maken, »daervan de vrouwen tot hoer onderholt zal genieten, hetgene bouen een daler 's weecks verdient wordt" 1). Vreemd is zeker in dit opzigt een vonnis van 6 Februarij 1665, waarbij een jongeling van 21 à 22 jaren wegens op verschillende tijden gepleegde diefstallen werd veroordeeld om in eeuwigdurende tuchthuisstraf, met arbeiden zijne kost te verdienen, doch waarbij werd gevoegd, dat hij, zoolang het tuchthuis niet zal zijn afgewerkt, »op der vrienden costen sal blyven in hechtenisse bij der stadts geweldige." Deze voorwaarde wordt opgehelderd daardoor, dat er in de stadsgeweldige geene gelegenheid was om te arbeiden en mitsdien de kost te verdienen. Zoo werd den 2 October 1728 gewijzigd een vonnis van den 18 Maart 1727, waarbij de beschuldigde was veroordeeld om gedurende twee jaren op zijn eigene kosten à 8 st. daags, in de stadsgeweldige gevangen te blijven, en »voor de penningen van dien binnen 8 dagen cautie te stellen of dat anders na 't Prov. tuchthuis sal worden overgebragt." De straf in dit vonnis bepaald, werd bij het volgende van den 2 October 1728 veranderd in eeuwige verbanning uit stad, stadsjurisdictien, Wedde en Westerwoldingerland, voorts de geheele provincie en 't landschap Drenthe en wel op de klagte van de echtgenoot van den veroordeelde, »dat haar (als in een kommerlijke staat vervallen zijnde) onmogelijk waar de geconfineerde langer te konnen onderhouden, moetende alle maanden elf Car. guld. tot deszelfs onderhoud fourneren."

Voor kleinere misdaden was eene gewone straf het gevangen zitten gedurende eenige dagen op water en brood. De plaatsen daarvoor in gebruik waren de *Rosendaal*, eene gevangenis op het stadshuis, de kelder, eene gevangenis onder

---

1) Vonnis 20 Mei 1620.

het stadswijnhuis en de toren. Zoo werden onder anderen den 25 April 1620, twee vrouwen, »omme hoererie halven" veroordeeld »tot water ende brode tho sitten in den toren den tijt van drie dagen ende daerna vth stadt ende lande verwijset tho worden." Den 23 Februarij 1626, is Jan Mennens »van wegen zijn moetwillicheit, voorwacht en vervolch mit een bloot mes an emant gedaen, gecondemneert om in de kelder te water ende broot gestelt te worden." Een vonnis wederom, zonder bepaling van tijd hoelang de straftijd moest duren. Bij uitspraak van den 19 November 1630 werd »Wessel Remners op het schuitendiep" veroordeeld, »omme op Rosendall acht daegen lanck te water en broot te sitten," omdat hij een soldaat die wegens bedrevene misdaden werd gezocht in zijn huis had verborgen. Eindelijk dient hier nog vermeld te worden, zoowel tot voorbeeld van deze straf als om het misdrijf, hetwelk men zeker in dien tijd zwaarder gestraft zoude hebben verwacht, het volgende vonnis van 22 Januarij 1724, »Alsoo uit de genomene informatiën den reghte genoegsaem is gegebleeken, dat Wilke Geerts oudt 50 jaeren, van Cloppenborgh uit Munsterlandt geboortigh, sig heeft onderstaan sijn vrouw Helena van der Sag iterative maalen en kort op malkanderen seer onmenschelijk te tracteren, haar niet alleen dringende om geldt tot de dranck te geven, maar slagende en 't mes op haar treckende, dreigende haar om den hals te willen brengen, waardoor uit schrik van haar selven is gevallen en dan alles in huijs aen stucken slaegende en wegneemende, 't geene saaken sijn van de uiterste gevolgen, die in een welgestelde Republijcq niet konnen worden getolereert, maar anderen ten voorbeelde moeten worden gestraft, derhalven hebben de H. Heeren Borgemeesteren ende Raadt, gemelte Wilke Geerts gecondemneert gelyck deselve gecondemneert wordt bij desen om op de Rosendael gebraght te worden en aldaar de tydt van 14 daegen op water en broot verblijven, met intimatie dat bij aldien hij sig wederom mogte onderstaan sijn vrouw qualijk te tracteren, dat alsdan op de eerste anklagte in 't provinciale tuchthuijs sal worden gebraght."

Eene veroordeeling tot de straf van verlies van het opperste kleed, wier bedreiging zoowel als die van het verlies van den hoed, in eene menigte publicatien en ordonnantien onzer regering in de 17e eeuw wordt aangetroffen, gelijk zij ook elders

toen veel werd bedreigd 1), ontmoet men in de vonnissen, waarbij werden gestraft de overtreders van het houden van vergaderingen van pausgezinden en roomschen, en die van het huisvesten van priesters. Zoo werden onder anderen in het vonnis van 24 Junij 1616 eenige personen, die zich verzameld hadden en ten overstaan van eenen pauselijken priester exercitie van de Roomsche religie hadden verrigt, veroordeeld »een jegelick int besunder nae luidt het jongste placcaet van dese provincie, in de pene van hundert car. gulden, behalven het opperste cleet verbeurt t' hebben, 'twelcke sie dannoch met 20 carol. gulden redimeren zullen moegen." In het vonnis van 7 Februarij 1632 komt de waarde van het opperste kleed iets hooger voor. »Ende noch vijff ende twintich gelycke (carol.) guldens tot redemptie van het opperste cleet."

De uitgesprokene straffen werden menigwerf spoedig na de uitspraak verminderd en gewijzigd, waarvan men vele voorbeelden aantreft. Eene spoedige en groote wijziging van eene uitspraak bevat wel de resolutie van 2 Julij 1704, waarbij uit het tuchthuis werd ontslagen iemand, die bij vonnis van 6 Mei 1700, was veroordeeld tot veertigjarige tuchthuisstraf. Princes ANNA gaf den 29 September 1757 aan eenen, den 12 November 1750 door het geregt van Westerwolde, tot *vijftigjarige* tuchthuisstraf wegens bedreven diefstallen veroordeelden, volledige kwijtschelding van deze straf 2). Opmerkelijk waren somtijds de voorwaarden bij eene zoodanige gratie gevoegd. Zoo werd in 1682 een meester verver, uit het provinciaal tuchthuis en van de betaling der breuk ontslagen, »des dat deselve alhier sal moeten verblijven ende besorgen, dat sijn boecken nopende de kunst van het verwen, mede van Lewarden herwaerts worden gebracht, voorts gehouden sijn om aen eenige weeskinderen, dewelcke hem sullen worden angewesen, gemelte kunst van verwen, ter goeder trouwe te leeren, welckes effective en oprechtelyck sijnde gepresteert, sal alsdan de breucke wegens het bevoorens begaene delict,

---

1) Zie publicatien van burg. en raad van Groningen van 6 December 1602, 24 Mei 1606, 12 Augustus en 21 November 1606, 19 Januarij 1607, 16 October 1610, 17 Maart 1612, 13 September 1614, 11 Maart 1616 enz. — Voorbeelden van deze straf elders bedreigd en uitgesproken, Mr. J. DIRKS, *Verhandeling over de heidens*, bl. 48; BLAUPOT TEN CATE, *Geschiedenis der doopsgezinden in Gron. Overijssel*, bl. 70; *Bijdragen tot het oude strafregt van België*, bl. 19 en 98, en *Overijss. almanak* van 1850, bl. 87.

2) *Register van het Archief van Groningen*, 1ste Vervolg, bl. 356.

waer in hij volgens sententie is gecondemneert, van suppl. niet worden gevordert." In deze vonnissen werd den beschuldigden dikwijls de een of andere, in den tegenwoordige tijd zeer zeker vreemde, voorwaarde opgelegd, terwijl ook de gronden voor de vermindering van straf somtijds al vrij zonderling waren. B. v. de uitspraak van den 1 Augustus 1617, waarbij een jongeling, die »in vergetenheid gestelt hebbende alle eerbaerheit, Godes wett ende 't recht der naturen, mit zijn olderen ende principalick zyn vader qualicken gehandelt heft, door intercessie van den vader, hope van een beter levendt ende andere goede consideratien," waardoor de regter tot barmhartigheid was bewogen, zoodat hij niet *rigoureuselick*, gelijk hij had verdiend, werd gevonnisd, veroordeeld werd, om den volgenden dag van der »Sonnen onderganck dese stad te ruimen," onder bijvoeging dat hem daar tevens bij werd toegestaan, »volgens zijn versoeck, sich in den Venetiaenschen oorloge te begeuen." In een vonnis van den 21 November 1701 werd de last om te vertrekken naar Oost-Indiën tot eene bepaalde voorwaarde gesteld aan een vierendertigjarig man, die diefstal had bedreven. »Soo hebben de H: Heeren Borgem. ende Raedt Joachim Sebastiani, hoewel swaarder straffe hadde gemeriteert, doer intercessie en op het versoeck sijner vrienden van hem met de eerste guede gelegentheijt nae de Oost Indien pede ligato te versenden en te betalen de kosten an de geweldigde benevens de misen van justitie, gebannen." Zulke voorwaarden ziet men dat ook elders in ons vaderland door den regter aan veroordeelden werden opgelegd. Bij voorbeeld in Gelderland waar men een vonnis van 1571 ontmoet, in hetwelk wordt gelezen, »mits binnen 't jaar 5 of 6 maanden tegen den Turk te dienen 1)." Vermelding verdient ook in dit opzigt het vonnis van het gerigt van Sappemeer van den 1 Maart 1751, waarin onder de redenen tot vermindering van straf mede voorkomt die om de ingezetenen niet met *exorbitante kosten* te bezwaren. Een jongeling, 19 jaren oud, had in het huis, waar hij voor een nacht was opgenomen, eene geslotene kast opengebroken en daaruit vele voorwerpen van waarde ontvreemd. De regter gaf het volgende zeker nog niet zoo zachte vonnis, »soo is het, dat het Edl. gerigte niet genegen zijnde, om de ingezetenen

---

1) Mr. J. W. STAATS EVERS, *Bijdragen tot de geschiedenis der regtspleging in Gelderland*, Arnhem, 1865, bl. 60.

van de jurisdictie met exorbitante kosten te beswaeren, en gratie voor rigeur van regten praefererende, als mede uit consideratie van des gedetineerden jonkheid, armoede, gebrekkelijkheid en openhartige bekentenissen, denzelven condemneert, gelyk dezelve gecondemneerd word bij dezen, om door de Rooderoeden in den publycke strengelijk gebastonneert en voorts daernae voor eeuwig uit de provincie van stad en lande gebannen te worden met die comminatie, dat bijaldien naderhand daar in wierde bevonden, en in handen van de justitie mogte geraken, hij alsdan rigoureuser aan den lijve zal worden gestraft."

Deze mededeeling, uit de criminele sententiën in het bijzonder die van de 17e eeuw, in deze stad gewezen, zullen wel de overtuiging geven, dat er in de strafoefening van dien tijd veel willekeurigs plaats vond, zoo in het begrip van misdaad als in de straf en hare toepassing.

Eene statistieke beschouwing van de veroordeelingen uit die uitspraken door ons genomen, toont aan dat de misdaden, althans de veroordeelingen, hoe langer hoe minder werden. Eene inzage van die statistiek geeft tevens een blijk, dat de veroordeelingen niet steeds in eene gelijke of ten minsten eenigzins overeenstemmende hoeveelheid plaats hadden, zoodat men tot het besluit zou moeten komen, dat de misdaden niet altijd met denzelfden ijver werden vervolgd. Met eene mededeeling van eenige opmerkingen uit deze statistiek zullen wij deze bijdrage eindigen.

Van	1616—1620	82	vonnissen
»	1621—1630	141	»
»	1631—1640	137	»
»	1641—1650	95	»
»	1651—1660	95	»
»	1661—1670	102	»
»	1671—1680	81	»
»	1681—1690	89	»
»	1691—1700	111	»
»	1701—1710	65	»
»	1711—1720	89	»
»	1721—1730	62	»
»	1731—1738	57	»

Het grootste getal vonnissen wordt alzoo aangetroffen in de jaren 1621—1630. Daaronder zijn 37 wegens diefstal, terwijl in de andere tientallen van deze misdaad het gemiddeld getal loopt tusschen 21 en 42 en dit getal het grootst was in de jaren 1691—1700 toen het 55 bedroeg.

Het verschil van het getal der vonnissen in het eene jaar met het andere is soms zeer in het oog vallende. Tegen 36 vonnissen in 1632 ontmoet men 6 in 1640; tegen 22 in 1653, 4 in 1659; tegen 28 in 1669, 4 in 1670; tegen 15 in 1671, 3 in 1676; tegen 17 in 1685, 3 in 1689. Van 26 November 1704 tot 25 Julij 1705, en mitsdien in 8 maanden, werd er geen vonnis uitgesproken, terwijl er in ieder der jaren 1704 en 1705, slechts vijf uitspraken worden gevonden. In het geheele jaar 1711 komt er geene veroordeeling voor.

De meeste veroordeelingen hadden plaats wegens diefstal en hoererij, onder welke laatste overspel en bigamie in deze statistiek is gebragt. Van die wegens hoererij was het grootste getal vonnissen in de jaren 1621—1630, en 1691—1700, in welke beide het bedroeg 28. Het geringste getal was in de jaren 1721—1730, toen er 6 veroordeelingen wegens deze misdrijven plaats hadden.

Over bedelarij en vagebondage waren de vonnissen in de gegevene tientallen tusschen 24 en 1.

Veroordeelingen waarbij de zelfmoord werd gestraft, zijn er van 1616—1738 en alzoo in 122 jaren uitgesproken 7. Het schijnt dat deze daad niet altijd werd vervolgd, zoodat dan ook een aantal jaren voorbij ging in welke over het bedrijven van zelfmoord geene veroordeeling is uitgesproken, b.v. van 1622—1650; 1651—1695; 1696—1703; 1704—1710; 1711—1722.

De veroordeelingen wegens moord en doodslag waren, de tijden in aanmerking genomen, al zeer weinig, en haar getal verminderde allengs. Van moord en doodslag waren:

van	1616—1620	3	veroordeelingen
»	1621—1630	4	»
»	1631—1640	4	»
»	1641—1650	4	»
»	1651—1660	2	»
»	1661—1670	5	»
»	1671—1680	0	»
»	1681—1690	1	»
»	1691—1700	0	»
»	1701—1710	1	»
»	1711—1720	1	»
»	1721—1730	1	»
»	1731—1738	0	»

BIJDRAGEN TOT DE KENNIS VAN HET GRONINGER TAALEIGEN.

II [1]).

Van het oude Vredewold overgaande tot Langewold of de gem. Grootegast, Oldekerk, Grijpskerk en Zuidhorn, wordt ons van Grootegast berigt, dat men hier eenige woorden beter of zuiverder uitspreekt, dan elders in de provincie. Men zegt hier: *goed*, *bloed*, *hooi*, *niet*, *riem*, *brief*, *heilig*, *voorval*, *verzoeken*, *gieten*, *stooten*, *doopen*, *moedig*, *weenen* enz.; doch voor beenen, steenen enz. op zijn Friesch, *bienen*, *stienen* enz., voor een, twee duizend duimen, *ien*, *twie duuzend duumen*. Zoo ook voor zuigen, verzuimen, verzuipen, *zuugen*, *verzuumen*, *verzuupen*; voor weten, weeken, *wieten*, *wieken* enz. Voor boter, scholen, *butter*, *schoelen*; voor wind, kind, spint, *wiend*, *kiend*, *spient* enz.

Een voorbeeld van de platte taal te Lutjegast is het volgende gesprek van een boerenzoon met zijne buurvrijster.

»Zoon. Ik heb de biesten op de zandven ien 't nijgras laten lopen. Wie hebben bijna gien weide meer. De koeijen hadden de dam open geraamd en liepen op 't hiem. Mem was lelk, omdat zie de bliek bedonkt hadden.

Buurvr. En wat zei jim heit dan?

Zoon. Heit is niet 't uus, en onze poike (grootvader) en de venten ook niet.

Buurvr. Zoo, dan zien zie denk na de mark?

Zoon. Ja, met de dikke wagen (boerenwagen).

Buurvr. En dou most 't uus blieven en vergatst de dam toe te doen.

Zoon. Jim volk bin ook ja niet hen.

Buurvr. O ne! Wie rieden niet jamk na de kermissen. Heit zeit: De marken kosten geld en tied en dat past ons niet.

Zoon. Nou, ons ook niet. — Zollen jimmes ook even een

1) Vervolg van I, Dl. II, bl. 179.

lep (schop of spade) veur mi hebben? Ik wol de walakker deur steken, dan kan 't water uut de geuten wat aflopen.

Buurvr. Heden ja Piet, loop maar in de puuskeuken. Tjetske dut de molken in de karn; zek heur dat ze dij de luiter doen moet, die is likter en hankt akter aan 't schut."

Te Doezum spreekt men als volgt:

»Het water is van 't zummer (1828) zoo hoog west als gien olde mensken heugen mag; veul gras is deur het water bedurven; het groene gras is rood geworden; dat geft gien goed hooi veur de koeijen en peerden, waardeur ligt ontstaan ken, dat er aanstaande veurjaar veul zieke biesten en ook magere peerden gevonden worden."

Te Sebaldeburen: »Jon wat verduivelde fratsen, zij zoo wod ons geld vergrijmd, doe wie jonk wassen ginnen wie ien die olde schöl — en kiek na rais.

Het is al gijn gold dat blinkt.

Zoo as de ollen zingnen piepen de jongen.

De hardste kakeles lijd de mijnste eijer nijt." 1)

De platte taal te Oldekerk wordt gezegd voor het grootste gedeelte gelijkvormig te zijn aan die te Sebaldeburen, Grootee- en Lutjegast.

Hoe die is in de gem. Grijpskerk, zal men nagenoeg kunnen opmaken uit de volgende zamenspraak tusschen A. en B.

»A. Goeije avend met n'ander; hoe gait, nog wel?

B. Ook goeijen avend; hoe gait jei nog?

A. Ook nog goed; maar ik bin zoo moede van 't arbaijen, dat ik verlang te slapen.

B. Zoo gait het mij ook; ik heb al de hiele dag op it land aan 't riepelen (vlas braken) west, dat ik mien pukkel háást niet overend kan hollen, en de wieven hebben ook zegt, dat zij mit 't teppen (plukken) hiel vuul had hebben, en de jonges wassen ook zoo moede, dat zij anstonds ná bed gáán binnen.

A. Nou, dat loof ik, als min de heile dag arbait, dan kan men zien nucht wel kriegen; máár hoe zit het mit tit vlas?

B. Hiel slecht; deur 't veule regen is de knop lang niet riep worden, en als men 't nog langer staan lat, dan het min it nog veul mender, want dan verröt de hiele boel nog op it land.

---

1) Men zie verder het woordenlijstje in de Oudheidk. Verhand. van N. Westendorp achter zijne *Eerste Leerrede te Sebaldeburen*, Gron. 1809, bl. 181.

A. De vlaskers treffen het lang niet goed van dit jáár.

B. Dat hest wel; men kan bij goede jåren úút de knop de landhuur betalen en nou van dit jáár het tit ter wel án, dat min úút de knop en it vlas zien geld kriegen kan.

A. Ja 't is slem, in de boer moet toch ook zien geld hebben, of min kan op 'n ander jáár gien land meer kriegen.

B. Dat is wáár. Ik heb ook al tegen mien wief zegt, dat wie de boer vragen willen, of hij zoo lang mit it geld wachten wil, zoo lang als wie de eerdappels dålen (delven) en verkoopen.

A. Nou joe boer is nog al een goeije kerel, en hij wil de arbaiders ook nog wel goed doen.

B. Dat is hij ook; maar hij wil toch ook geern zien geld hebben.

A. Nou, zoo gait het nog al veul mensken; maar hoe gait het mit dien eerdappels?

B. Och jonge! niet veul beter, als mit it vlas; deur het veul natjen bin er veul verröt en ik kan ook hääst gien wieven kriegen, die mie de eerdappels uutreujen; want ze zeggen maar, als het zoo natjet, dan willen ze voor 6 stuver heur niet verkleumen laten op it land.

A. Nou 6 stuver is toch ook niet genoeg; want als zij kool houken en in de maitied stiekel wieden, dan verdienen ze ook 6 stuver in daghuur, en als ze biennen, dan kriegen ze van de 100 hok vieftien stuver.

B. Ik wil niet zeggen, dat de wieven niet genoeg kriegen, maar wie kennen haast niet meer geven; want verleden jáár hebben wie máár vief stuver veur de körf eerdappels had, en de lesten heb ik nog an mien zwien voert.

A. Ik hoop, dat de eerdappels van dit jáár duurder worden zullen.

B. Dat wol ik ook wel, anders bin de eerdappelbouwers maar ongelukkig.

A. Dat bin zie ook. Maar hoe láat is it al?

B. De groote klok het zoo even 9 uur slagen.

A. Dan wordt het ook tied, dat ik náá bed koom.

B. En ik ook; want ik was al om vier uur op, en om vief uur was ik al an 't riepelen."

Men ziet, de scherpe lange *e* klinkt hier ook, als in Friesland, *ie;* men zegt *bien*, *stien* enz. Voor *iets* heeft men *goen*. Op de vraag: »Is er nog koffij in de kan?" luidt het antwoord: »Ja er is nog *goen* in." Ook zegt men *ratten*, *schippen*

enz. Het woord *huis* beteekent hier veelal *woonkamer*. »Kom in huis" heet het, al staat men ook bij de kamerdeur. Voor het woord *gerst* heeft men uitsluitend het woord *koren*. »Die boer verbouwt veel koren" zegt zoo veel als: hij verbouwt veel *gerst*. Andere koornsoorten worden *granen* genoemd. »Het kind is *nieuwsgierig*", beteekent »het kind is *hoofdig*." Een *nuver* mensch heet iemand die wat *korselig* van aard is (anders integendeel *aardig*).

Van de gemeente Zuidhorn, het oostelijk deel van Langewold 1), wordt ook nog berigt, dat men daar bezigt *jimme* (gij), *hooi*, *ie* voor *i*, de zacht korte *o* voor de scherpe, in worst, wortels enz., de tweeklank *uu* voor *ui*, in *huus* (huis) enz., de *ij* voor *ee* in *bijnen* (beenen) enz., in 't bijzonder dat men, vooral de kinderen, bezwaarlijk onderscheid merkt tusschen *in* en *en*, schrijvende dikwijls *en* voor *in* en omgekeerd; b.v. »ik *kin* de *ken* wel," in plaats van »ik *ken* de *kin* wel" enz. Voorts zegt men van iemand, die des avonds wordt uitgekleed: »hij boit hem al uut"; van de kinderen, gelijk of het een zoontje of dochtertje is: »'t jong is al op bed"; »heste 't jong op d' arm?" van iemand, die iets te zoek gebragt heeft: »heste dien buusdoek weer wegkontjet?" Sommige zelfstandige naamwoorden, die volstrekt enkelvoudig zijn, gebruikt men meervoudig, b.v. »Is er nog tabak in' uwe doos? Ja, er is nog goun ien." — »Kookt de chocolade al? Ja, zij komen er al aan" (d. i. ze rijst al omhoog). Weinig is daar *jampt* enz.

In de gem. Oldehove of het oude Humsterland heeft het westelijkst gedeelte, vooral het Ruigezand, den Frieschen tongval, die in Oldehove zelf en de overige buurten al een zachten overgang maakt tot dien van Hunzingo. Het volgende stukje, een zamenspraak tusschen vrouw, de boerin, en haar dienstmeid, is een proefje van de platte taal aldaar, waarbij dit is op te merken omtrent de uitspraak van sommige letters: De *a* in bade, zaam, daar enz. heeft den klank tusschen *a* en *ō*. In *ie* moet men de *i* hooren laten, als in *is* b.v. in *niet*, daarom *ī*. In *oe* de *o* als *o* in zon, alzoo *ō*. In *ui* de *u* als in *us*, dus *ū*. De *ij* hoort men slechts in *hij*, *zij*, juist zooals zij weten moet, t. w. tusschen *ei* en *ie* in.

---

1) De gem. Zuidhorn is bij vergis in de vorige Aflev. bl. 165 onder Middag opgenoemd.

»Vrouw. Wat heur ik daar guster van die, Gees! zel toe trouen?

Meid. Wel het joe dat verteld, vrouw! ai kom! ji möet er niks van loven; der is niks van an.

Vr. Hufste 't lang zoo ver nïet weg smiten, 'k wïeter al wat van.

M. Zoo! — mit wel din?

Vr. Wel, vragt stoe daar nog na? — mit N. ziin groote vint.

M. Heerink miin tiid!

Vr. 't Mag di nei döen of nïet, Gees! ik zeg di, bedink di göed. 'k Wil anners niks van de vint zeggen; hij komt altiid kant en knap veur'n dag, in, zoo as 'k heur, wille ök wel arbaien, maar 'k heur ök, dat hij wel rais sinten te züik brinkt.

M. Jammaar, vrouw! der binnen ökken hïele bult, die hom geern 'n klik ien 't gat willen geven.

Vr. Nou Gees! zoo roeg nïet, ken ste jah wel oddinnlik praaten. 'k Docht 't wel, dat stoe ïen liin mit hom trekken zölte. Nou, dat is daar an töe. As jem n' kander mïenen, din is 't ök beter te trouen as te brannen. Eerschans gait het gemakkeliik, din binje n' luttik huushollinktje. Maar is ter rais n' koppel kiender komen, hue din? 't Möt mit joe din ök al van 'n daguur komen. — En 't wil altiid nïet veur de wiend.

M. Jah vrouw, din möt 't ons ök al gaan, zoo as 't 'n anner gait; — meer wïet ik er nïet van.

Vr. Ik zeg 't uut göeder best. 'k Zïe geern dat 't die göed gait ien de wereld. Doe biste voel genög. En as Berint göed oppast, zïe 'k er nog wel licht ien. Maar bedenk die göed."

Zie hier nog eenige woorden, welke men te Niehove in de dagelijksche gesprekken hoort.

Butter	voor	boter.
Jimmes	»	gij (ook wel joe).
Jamk	»	weinig.
Lieker	»	liniaal.
Koren	»	garst.
Bukberrie	»	de onderste wagenplanken.
Schreur	»	kleermaker.
Tets	»	dagelijksche paartentoom.
Touwke	»	een eenjarig schaap.
Meiske	»	klein meisje.

Luttje voor klein; men zegt luttje meid en luttik beetje.
Venweegs » een afstand van een stuk lands, even gelijk of het twee of drie grazen groot is.
Zeiter voor hij zegt.
Hij zei » hij zeide.
Groote vent = grootste knecht of hoogste mannelijke bediende.
Middelvent = middelste knecht.
Jonge = kleinste of laagste mannelijke bediende.
In de platte taal te Saaksum is de volgende ontmoeting van twee boeren.

»Pijt. Dag Klaas! hou gait 't?
Klaas. Nog zond; hou gait joe?
P. Nog al mooi zond; hou gait 't hús?
K. Ook nog goud; bi joe ook?
P. Ze bin bi ons ook nog vlug. — Heb ie joen hooi al 't hús, Klaas?
K. Ja, op drei luttje opperkes na. Heb ie 't ook al 't hús?
P. Ik heb guster mien leste binnen deur kregen. Wi meugen hier wel van geluk spreken Klaas! want na 't schrieven van de krant, stait 't er op veul plaatsen binauwd bi. Daar bin boeren, dij nijt allijn gijn hooi ien hús kregen hebben, maar dij ook al heur gruinland onder water zit, zoodat ze de bijsten bi 'n ander ien de waide loopen hebben.
K. En ze mouten tot an de kneiën tou ien 't water staan te zichten, en 't zaad dan zoo út' 't water opvisken, en mit veir peerden veur de wagen na hús bringen.
P. Ja, 't is zeldzaam! 't mag mi nijt dinken, dat 't ooit zoo west is.
K. Mi ook nijt, Pijt! wi willen hopen, dat 't gauw wat vrandren mag. — Dag Pijt! groutnis 't hús.
P. Dank Klaas! ook zoo."

Hoe het in Middag, dat oorspronkelijk tot Hunzingo behoord heeft, met de taal gesteld is, kunnen de volgende staaltjes doen zien.

Zoo spreken een landbouwer en burger te Ezinge met elkander.

»Landb. Göuden dag!
Burg. Dag boer!
L. Höu gait 't?
B. Göud, höu gait 't joe nog?'

L. Ook gööd.
B. Höu gait 't joen vrouw en kiender?
L. Göud, de gröutenis.
B. Gaat wat zitten. (De boer neemt plaats.)
B. Steekt rijs an. (De burger presenteert tabak.)
L. Wat dunkt joe van 't weer?
B. 'k Wijd nijt, de wiend is weer wat omkrompen, mie dunkt wie kriegen weer regen.
L. Dat kon wel wezen.
B. Hei joen zaad al tuus?
L. Wel nee, nog lang nijd.
B. Jong dat zigt 'r mal uut tegenwoordig.
L. Ja, wel deeg.
(En zoo vervolgens eenigen tijd over weder en wind en over de werkzaamheden des landbouwers geredeneerd hebbende, wordt dit bezoek op deze of dergelijke wijze afgebroken.)
L. Kom, ik möut ook weer na huus.
B. O! 't is nog nijd laat.
L. Nee, maar 't is ook gauw etenstied.
B. Ja, dat scheelt nijd veul.
L. Je möunen ök rijs komen.
B. Ja, dat sek rijs döun.
L. Göun dag mitten kander!
B. Dag boer! groutenis an joen vrouw.
L. Dat sek döun."

Gesprek tusschen een smid en stelmaker te Feerwerd.

Stelm. »Dag baas smid, hou gait 't smid.
Sm. Göud höu gait joe nog stelmaker?
Stelm. Ja ben zond; ik heb hier veir wagenraden, dei mouten beslagen worden. Höu gauw zouje dat döun kennen.
Sm. 'k Weit neit, mit 'n dag twei.
St. Ja langer möut 't neit duren, want ik ken gein vre mit de boer langer hollen; 't is er tegenwoordig zo drok bie de boer mit al dat regen, dat en poos tiet daan het, dat zij weiten neit höu hart dat ze jagen zellen.
Sm. Nöu der kan ien en week tied al en bult burgen worden.
St. Ja dat ken der ook. — Nou ik wens joe gezondhaid en 't beste baas smid.

Sm. Ik joe ook stelmaker."

Gesprek tusschen een boer en zijn knecht te Garnwerd.

B. Knels! doe mouste de bijsten moar anhoalen, wi zellen melken.

K. Wat?

B. Doe zolte de bijsten anhoalen, en den kenste de jongbijsten ook wel even uut de drij groas ien de vijr loaten.

K. Goud.

B. Doe mouste 't touw goud weer om 't schut doun.

K. (In het heengaan dit niet regt verstaande). Hè?

B. Het touw goud weer om 't schut moaken.

K. Joa, dat zel 'k wel doun enz."

Er is nog die bijzonderheid omtrent dit dorp aan te merken, dat er nog in het een en ander eenig verschil plaats heeft tusschen de taal van de bewoners hier en te Klein-Garnwerd of den Hoek. Men zegt b. v. te Garnwerd: »Ik ga ankom veurjaar na huus;" en te Klein-Garnwerd ditzelfde aldus, even als alle ingezetenen van Hunzingo: »Ik ga ankom woars na hoes." Dit verschil laat zich daaruit verklaren, dat de buurt Klein-Garnwerd oorspronkelijk tot vóór de doorgraving van de Hunze of het Reitdiep in 1638 aan de oostzijde van deze rivier in Hunzingo lag. — Het is een voorbeeld hoe in twee aaneengrenzende kwartieren, maar door eene rivier gescheiden, de taal in het eene kwartier van die in het ander kan verschillen en dat verschil stand houden ondanks de territoriale verandering.

Gesprek tusschen een smid en een schoenmaker te Aduard.

»Sm. Goun mëùrgen baos! hest nou al de slaòp oet?

Sch. Nee! ik heb hom afbroken.

Sm. Wel wat biste al weer loos! en dat zoo vroug murgens? Komt datste het nou zoo drok hest met de olle schounen?

Sch. Och! dat wijk nijt! Maar ie binnen sums ook nog al eins menistig. Men moest met joe vaok oppassen, of ie slaogen ein over de venger. Je hebben wis lang slaopen baòs?

Sm. Ja. Wie kennen 't tegenwoordig nog wel wachten, want wie hebbent nijt drok. Doe hest vast drok; 't is goud weir op dien meulen.

Sch. Hoe zoo baos? Om de olle schounen meinje? Dei smieten neit veul op.

Sm. 't Is doch beter wat dan niks. Beter een half ai,

dan ein leege dop. — As 't neit anders wort, dan mag wie ankom winter de stok wel in de bek biennen.

Sch. Hou, hou baos! Zoo slim is 't nog nijt met joe. Je hebben jao nog wel geld?

Sm. Wel zol geld hebben? Ik neit. Ik wijt nijt, in hou langen tied ik geld beurt heb.

Sch. Dan nog zoo veul te meer te goude.

Sm. Dat kan mi nijt veul helpen. Kom je bij jen boer om wat te halen, dan moutje al mooi praoten of je kriegen wrachtig niks.

Sch. Het geit met ons ook zoo. Wie hebben wel wark, maor handen en vouten kan men doch neit eten.

Sm. Daor heste wel geliek aan. Ik heb guster nog naor ein bour tou west, daor most ik meer dan vief en zeuventig guldens van hebben. Wat meinste dat 'k kregen heb?

Sch. Wel drei en dattig guldens.

Sm. Dat wol ik wel. Twei platten met ein dunne! Niks hebk kregen.

Sch. Zoo komk er ook wel of. Ik ken wel raoden wei dat was.

Sm. Dat zolte wel, 'k wed van nijt.

Sch. Ommen boddel.

Sm. Das zegt.

Sch. Peit Nijboer is 't west.

Sm. Das raden. Hou weist dat?

Sch. Dat zol men zeggen. Wonderliek komt ein ding sums oet. Ie hebben'sveur middags er west, en dou heb ik 's avonds na 't eiten er west. Dou zai hij dat jou van mùrgen er west hadden; daorom weik 'k dat.

Sm. Wel hou ist die er gaon? Dou hest doch ook al hen west om dat wit?

Sch. Ja! ik heb ein vief guldens kregen.

Sm. Dei d . . . . . se kerel! Hij het tegen mie zegt, dat hij gien dait in hoes had. Hij het wel vaoker zoo daon, maor 'k zel hom wel vinnen.

Sch. Zulks is onplesierig. Ik moest er ook altied met de knieptang achter heer.

Sm. Ist dat neit? Men zel zien aigen goed er tou doun, zien tied er met verslieten, zien pokkel muide om maken, en dan nog bidden en smeken om zien eigen geld?

Sch. Als men 't daor nog maor met kriegen ken? Dan is't nog wat. Maar als je dan geheil niks krigen?

Sm. Dan is 't nog slimmer. Hoor weiste wat. Ik ga murgen naor de abekaat en geef zien reken over.

Sch. Dan zolk nog eerst weer naor Peit tou gaon, en zeggen hem dat.

Sm. Dat dou'k nijt."

Gesprek tusschen vier landlieden van Dorkwerd, Jan, Geert, Klaas en Pieter, over den veehandel.

(De drie eersten komen bij den laatsten op een avondbezoek, zij kloppen aan de deur en Pieter doet hen open).

Alle drie. Göuden öavend Peit!

P. Göuden öavend, volk!

Alle drie. Höu gait 't joe?

P. Nöu nog al zoo wat, möar 'k heb van daag den'n ofgestompten kopzeerte had.

J. As joe dat weer óver komt, den möije töu gäan en döun en kladblad öp de kop, en den de kip er digt öp; dat is ieselke best!

P. Nöu, dat zel 'k önthollen. Ik kwam gus-tröavend van 't beistemart tuus, en 'k had de heile dag, mit dat loopen ien 'n mödder, natte vöuten; ik denk, döar zel 't wel van döan kómen wézen.

J. Jöa; en och jöngen! Men stait döar den zoo'n heile dag öp 't mart te löngren, en men het den zien gerak langn zoo neit as 't uus.

G. Jöa, en 't was guster ok toch verdölde roezeboezig, mit regen en wiend en zoo, en 't was ök dúvekers kold ök.

K. (Schertsend.) Jöa, en den löat ien 'n nacht 't uus komen en den'n beetje doen of halfzeuven der bie; want dat ken ost neit anners öp zoo'n mart. Kiek, men stait den zoo'n heile dag döar, en den bibbren van kolle, dat ken ök neit; den zöpt men al zoo toerloers de heile dag zoo'n beetje an, en döar kömt gein éten ien; den möut 't op 't lest wel zoo worren. En den des annerdöags, den is Holland ien last; den reeren van köpzeerte.

P. Jöa, möar née döar ken 't mit mie nöu neit van döan kómen; want ik heb van d'heile dag möar 'n wissiewassie janéver had, en döu mie 's nöamiddags de möag 'n beetje öp eine zied begun te hangen, heb 'k en brug mit 'n tweibak koft, en döar heb 'k wat beir töudrönken.

J. Ben jie der guster ök mit vei west, Geert? 'k Heb joe heilendal neit zein.

G. Jöa. 'k Heb'r mit 'n stuk of wat hégers hin west, dei mie eigenlick te min wassen om öp te zetten; möar 'k heb jamk gein kooplú had.

J. Wöar heije stöan?

G. Döar öalingn öp 't en van 't möagér mart; döar stön van allerlei koeskas deurn'kanner.

K. 't Vette göud zit öp zien gat, heur! 't Wordt stinkvis.

P. Né, zoo slim is't nog neit. De puukvetten gellen nog rédelke priezen, möar zoo'n halfvet deir ken je veur 'n prikkedil koopen.

G. De vetwaiders kriegen 'r van 't jöar wat öm, heur! Want 't guste göud was vléden mai neit göudkoop, en as ze tegenwoorig twei blanken veur 't olle pönd géven, dèn stinnen ze al; dat liekt já niks!

J. As dat neit anners wordt, den zigt 'r mal uut, heur!

K. Jöngen! Veur jöaren, döu was 't vetwaiden 'n lust! Döu buitelden ze möar över de kop, d' ein bie d' anner 1)!

P. As de Steinwiekers neit kómen, den wordt 't neit beter; want döar is 'n mal bult göud van 't jöar.

G. As 'r nog 'n mooi goije hörrel komt, den zelk möar möaken, dat 'k er of koom.

K. Guster mös 'k lakken! Daar was de kuster van 'n H....., dei had zoo'n stuk ien 'n buus van 'n köuke, en dat röb verkofter döar an zoo'n köale heer, wel de helfte te duur; möar döu 't öp 't stuk van de zöak uutkwam, had manheer gein geld. Ha! Ha!

P. Nöu, höu gingn dat döu?

K. Já, höu zöl 't göan wezen! Zei hebn 'n heile toer tégen kanner stöan te heerweeren en te helbellen en kanner de pökkel bröaf völ schöllen en de kuster is mit zien jakkepoes weer nöa huus krust.

J. Dat was ök neit vrij van kullen!

G. Mie dunkt, de kuster möakt ök mit al dat koopmantjen neit veul ágentuur; hij zel dat beetje geld, dat er arft het, wel gauw verdokteren, en den is 't er weer zoo arm as 'n loes.

(Piet heeft intusschen de flesch met jenever op de tafel gezet en schenkt eens in.)

P. As 't joe bleift, Klaas!

K. Wel bekoom 't joe! (Zij drinken rond.)

---

1) Hiermede wordt bedoeld, dat de verkoopprijs het dubbel der inkoopprijs bedraagt.

P. Smook as an, volk! Op en giezeling past een brandmerk! Ha! Ha!

De anderen. Ja! kom löat ons dat ais döun! (Zij steken aan.)

J. Als kusters begunnen te koopmantjen, dan ben ze al veur de poes, want zei hebben d' er vöak net zooveul verstand van, as de möt van 't haspelen.

G. Já, möar hij is anners neit mak; hei is veur ein gat neit te vangen, döar twei ben, heur! Ik verzéker joe, hei ken 'n woord döun, as 'n adveköat ien de kakstöul.

K. Já, möar 't is veur 'n kuster zoo verkeerd, als 't viefte rad ien 'n wöagen. Ik zeg altied: en pastoor möut höm oppe stúdeerköamer, en 'n kuster ien ne schöul höllen.

P. Wel zéker!

J. 'k Heb gus-tröavend nog 'n göije koop döan, dunkt mie. 't Was al löat en 'k zöl mie zoo uutböijen, döu komt Knels döar nog deur re weg pöazen mit 'n pran köijen. Döar had er ein zoo'n luttik poedeltje bie, möar 't dingn was rain vet; zoo vet as mödder. Döu zegt er zoo uut gekhaid tegen mie, of 'k höm dat prügel neit ofkoopen wöl. Ik zé tegen hom: jongen! 'k heb zulf de pei al völ; möar aisch as geld! Nöu, zegt er tegen mie, asse mie veirtig gullen gefse, den zelte geluk hebben. Ik zeij öp 't oogenblik: den neem 'k 't ök möar an! — Mie dunkt ost, döar höal 'k er neije jak af.

G. Döu zel er wel kel worren wezen!

J. Já, hei word er al wat sloeg van. — Döu zat wie nog wat hin te reutelen; öp 't lest ben wie ök nog an 't búten west.

K. Wat heije buut?

J. 'k Heb 'n enter peerdje verbuut an 'n twinter.

K. Wat veurn is dat?

J. Dat 's dat broentje, dat 'k van bes koft heb, döu 't vool was, veur twintig gullen.

K. O juust! Joen beppe wol 't nog mit alle geweld hollen, om dat 'n jonk van dei olle bleste meer, van dei loekhals, was.

J. Krekt! Dei is 't. Mie dunkt ik heb n' göije buut doan.

P. Wat gaf ie töu?

J. Raad rais!

P. 'k Weit neit: dartig gullen?

J. Né: net oppe kop of — twintig!

P. Nöu dat 's best heur! Joen deir was ök langn neit geef, ne?

J. He?

P. Ik zeg: joen entervool had wis ök spatten?

J. Wel jöa! 't Had n' spat as 'n köu.

G. Ik weit zéker neit, höu dat je zoo mit dei Knels können: het is anners en regte kniesoor.

K. En Kai is altijd zoo gierig as 'n pöd.

J. Já, dat is 't er ök; möar hei was nöu guströavend heil trankiel. Hei wöl zien möt mit biggen ök wel an mie verbuten veur twei olle ooischöapen mit het touwke en 'n beste weer; möar ik had zien deiren neit zein; ik zé tegen hom: né, ik wil gein kat ienne zak koopen; en boeten dat schikt mie dat göud tegenwoorig doch niks, want het zoad is mooi gellig, en ik heb er gein zoepen töu van belangn.

G. Döar kwam ie äarig bie rompslömp an!

J. Dat kwam ik ök Geert!

K. Ik heb guster ök ein van mien vöalmelken verkoft, dei zwartbein.

P. An wel?

K. An ne jeud, dei hier vust lopt, 't was töaitep, heur! Ik aiste vieftig gullen. Döu ik dat dé, begunde de jeud te grimlakken. Ik zé: nöu? Scheelt dat nö zoo veul? — Hei bood mie eerst dartig gullen, moär wie hebben doch zoo lank mit em kanner lult, dat hei bood veirtig. Ik zé: nöu läat ons nö de lop deurscheuren; en döar is 't döu ok öp angöan.

G. 't Was wis al 'n olle knabbus?

K. Já, van 't zeuvende kalf. Mien wief wol om nooit missen, om dat er zoo'n schoon jöar onder zat; möar nou bleef er van 't jöar gelukkig gel; nöu mös hei den van zulf lans; möar 't wief muide 't nog, omdat 't zoo'n beste melklap was.

J. Ik heb lest mien schöapen ök host an dei jeud verkoft; maar wie kregen wat roezie, en döu is 't overgöan.

P. Höu kwam dat?

J. Och, ik had 'n heile praksel schöapen te misten, en dei wöl ik om ien 'n roes verkoopen; möar hij wol mie döar de besten uutzuiken, en dat wöl 'k neit hebben. Döu zeg ik ök möar zoo hen: né jeud! Zoo neit! Döu werde hei wat ploeterig, dat zag 'k wel, en hij begunde joe döar van alles te prevelen; ik docht: löat dei malle pandoeries hen göan; en döaröm zé 'k tegen hom: 'k wil ze heilendal an die neit verkoopen! En döu was 't ofgedöan. —

G. Ik loof, dat dei jeud 'r ök tegen hangt as de zwalf an de lat! 't Is 'n arme stakkert.

J. Já, hij ken loof 'k neit doeken of zwimmen.

K. Wat het Derk zien zeespeerdje duur verkoft, hei je 't al heurt?

P. An wel den?

K. An dei kerel op de Brei (de Breede), dei dat aibersnust oppe schuur het.

P. Já, dei man is mit 'n helm geboren.

G. Wat krigt er den wel?

K. Tweihonnerd en dreiendartig en 't helstergeld.

J. Dat was nöu schrikkelk! Höu old is dat peerd wel neit?

K. Já, de deupcedel is verloren, en 't is ök doch möar 'n strompelhak op beinen, en döar zoo'n puil völ geld veur!

P. Ik leip guster öp 't möager mart om, mank de böllen, döu was hei döar ök; möar o! hei was zoo proostig! Hei had de bek ien 'n proel. Ik zé tegen hom: wat zuik ie? En patvögel, zéder.

G. Wat dé dei kérel den op 't möager mart?

P. Hei wol 'n möager deir koopen veur 'n beetje geld, en dei wol er den bräaf steukeln mit koorn en eerdappels, en den wol er hom slagten, loof 'k.

K. Het ök ein krégen? Höu is 't göan?

P. Já, hei het 'n lufbeider kregen mit drei titten, d'eine is om ofzwollen, loof 'k.

K. As dei nöu nog möar deijen wil; zuk vrak göud zit vöak neit veul grui ien.

J. Nöu, dat möut er zulf weiten: hei is old en wies genög, ten minste eigen wies genög.

G. Möar, volk! Wie hebben ök al zoo'n poos zéten te teuten, 't zel önze tied ök wel worren.

K. Höu löat is 't al?

G. 't Is jandórie al ein uur!

K. Köm, wie möuten öp pakkeduisen, anners verslöap wie ons murgénvroo heilendal. Göuden öavend Peit! koom ök ais bie öns.

P. Dat zelk döun. Göuden öavend, volk! Groutenis 't uus!

De and. Döar zel neit an mekeiren!

P. Göije rais!

De and. Dank joe!"

Men kan uit dit voorbeeld van Dorkwerd opmerken, hoe weinig Friesch meer daar voorkomt; dit kan ook nog blijken

uit het volgende gesprek te Hoogkerk gevoerd tusschen twee boeren; even als de plaats nadert de taal er genoegzaam aan die te Groningen.

Jaapk (bij Jan komende). Goije navent Jan! Hou gait 't?

J. Best in odder, hou maak jij 't?

Jk. Ook nog al zoo wat bij 't holde hen.

J. 't Is nou rijs regt mooi weer hé?

Jk. O ja! Dat kan haast nijt beter wenst worden; maar ik heb 't al orneird: wij zöllen wel en mooije harst kriegen; 't het zoo lank regenachtig west; wie kriegen nou mogelk en lange dreugte.

J. Jan-oom zee vaak, onze lieven Heer geft altijd in overvloud, dan regen en dan dreugte.

Jk. Jaa, dat is waar — maar 't komt altijd te regt, en zoo as 't best is — 't is altijd goud as wie 't van achteren in zein.

J. Héden jà! Dat is zoo; — maar nijt alle mensken willen dat goud looven, en daarom komt 't ook, dat ze vaak zoo ontevreden binnen. (Met een valt J. iets anders in de gedachten en zegt). Bin je ook naar Roonder mark west?

Jk. Jaa, ik bin er met onze Pijt met de seez hen west.

J. Hij je der ook wat daan?

Jk. Jaa wie hebben der wat koffij en Drentsche stoet, en 'n börrel koft.

J. Zoo — dat is den toch gijn groote negotie; ik docht waar, of jie der en peerd of en kou koft hadden.

Jk. Jan, dat was 't veurnemen ook al; maar 'k kon nijt goud na mien zin ankomen; en tegen 't zin koopen, dat dou 'k nijt geern.

J. Dat 's ook altijd verkeerd. — Maar hou leek het er op de mark met de verkoop, wol 't vee zoo wat van de hand?

Jk. Jaa, vrij wat goud, 't was en willige mark; 't scheelde wel twei dukaten op en beste kou enz."

En zoo hebben wij het Westerkwartier doorloopen, om een volgende keer onze taalkundige uitstapjes te vervolgen in het Hunzingokwartier.

EENIGE BIJZONDERHEDEN

BETREFFENDE

HET HUIS TE LELLENS EN ZIJNE BEWONERS.

Een niet minder groot verschil als er tusschen den ouden Frieschen en Ommelander adel en die in andere streken was, bestond er ook tusschen de woningen van beide. Vond men elders burgten geheel ingerigt, ja dikwerf alleen gebouwd om tot verdediging te kunnen dienen, in de Groninger Ommelanden waren die op slechts enkele uitzonderingen na, onbekend. Wel waren er eenigen, zooals het Cortinghuis, Selwerd, Ewssum, Onstaborgh en misschien enkelen meer 1), die, met diepe grachten en sterke muren voorzien, aan den vijand eenigen tijd weerstand konden bieden, doch verreweg de meesten waren daarvoor ten eenenmale ongeschikt en zouden daarom meer juist de benaming van huizen, eenvoudige steenen huizen, dan die van burgten, sloten of kasteelen verdienen.

Doch al waren de woningen onzer edelen en hoofdelingen ook al uit een krijgskundig oogpunt weinig beteekenend, zij hadden daarom toch niet minder hare geschiedkundige waarde en is eene nadere kennismaking met enkelen voor den beoefenaar onzer gewestelijke geschiedenis niet van belang ontbloot. Het is mitsdien te betreuren, dat bijna allen spoorloos zijn verdwenen, dat de weinigen die nog bestaan door verbouwen den oorspronkelijken vorm grootendeels hebben verloren en dat er slechts van eenigen goede afbeeldingen zijn overgebleven. Wel bestaan er behalve enkele geschilderde en geteekende afbeeldingen, nog eenigen gegraveerd op de kaarten van CONDERS en BECKERINGH, doch deze zijn ongeschikt, om ons meer dan eene oppervlakkige voorstelling der oude Groninger huizen te geven 2). Weten

---

1) Ook van het huis te Farmsum is het bekend dat het belegerd werd, onder anderen in 1401, doch de spoedige overgave bij een geregeld beleg toont aan, dat dit huis weinig of niet voor verdediging geschikt was.

2) Buiten de hier genoemden zijn ons nog eenige afbeeldingen van Groninger huizen medegedeeld in de *Groninger Volksalmanakken* en in Mr. ROBIDÉ VAN DER AA's *Oud-Nederland*. Vergelijk hierover nog den Catalogus der verzameling van Prenten, Kaarten en Gravures van E. DE BURLETT, verkocht te Amsterdam den 23 Sept. 1850. Belangrijk voor de kennis onzer oude gebouwen is Mr. H. O.

wij van de gebouwen zelve minder, des te meer is ons van sommige hunner bewoners bekend, en wij meenen de lezers dezer bladen geen ondienst te doen door achtereenvolgens in korte trekken de geschiedenis van enkele burgten aan te stippen, te beginnen met die van het *Huis te Lellens*.

In de nabijheid en ten zuidwesten van Stedum ligt het, daar eertijds onder behoorende, dorp Lellens. Wanneer dit dorp ontstond en waaraan het haren naam te danken heeft, is ons onbekend, doch zooveel is zeker, dat er hier in de vijftiende en zestiende eeuw een geslacht bloeide, THO LELLENS geheeten, dat zich waarschijnlijk naar dit dorp zoo genoemd heeft. Naar wij vermoeden stamde dit geslacht af uit de hier vroeger woonende familie der OMPTEDA's, wier stamhuis nabij het dorp 't Zand was gelegen. Wij vermoeden dit op grond van het volgende. Onder de ons bekende Ommelander geslachten komen er slechts enkelen voor, wier naam door het voorzetsel *tho* of *toe* wordt voorafgegaan, zooals b.v. de geslachten *tho Lellens* en *tho Nansum*. Bij beiden valt daarbij eene zeer groote overeenkomst in geslachtwapen met dat van een paar andere, hier te huis behoorende geslachten, in het oog. 't Is derhalve niet onwaarschijnlijk, dat de eerste bezitters van *Lellens* en *Nansum* (nabij *Holwierda* gelegen) uit de genoemde geslachten gesproten zijn en dat zij zich, ter onderscheiding van hunne verwanten, in den beginne: OMPTEDA THO LELLENS en RIPPERDA THO NANSUM geschreven hebben, welke namen allengs en vooral in de vijftiende eeuw, toen men hier minder op de juistheid van namen en titels zag, tot het korte THO LELLENS en THO NANSUM zijn afgesleten.

De eerste dien wij uit het geslacht THO LELLENS ontmoet hebben, was ELTE THO LELLENS, misschien wel de stichter van het huis van dien naam 1), die onder anderen in 1498 voorkomt onder de gijzelaars, welke ridder NITTERD FOX kreeg tot onderpand voor eene som van 33000 Rijnsche goudguldens, door hem als brandschatting van de stad Groningen en de

---

FEITH's *Verhandeling*, geplaatst in NIJHOFF's *Bijdragen*, I deel, en verder de lijst, voorkomende in de *Hantvest-Cronijck* van M. VAN DER HOUVE, I deel, bl. 169.

1) Ons is medegedeeld, dat er nog heden eene afbeelding van eenen ELTE THO LELLENS, die voor den stichter van het huis aldaar wordt gehouden, op genoemd huis aanwezig is. Ook te Ter Apel moet vroeger (en misschien nog) eene afbeelding van een' THO LELLENS (ELTE?) op glas geschilderd geweest zijn.

Ommelanden geëischt 1). In de zestiende eeuw vinden wij den naam THO LELLENS meermalen in onze geschiedboeken genoemd. Zoo was er een JOHAN THO LELLENS onder die Ommelander heeren, welke bij de verschillen tusschen de stad Groningen en de Ommelanden, in 1577 te Groningen werden gevangen genomen en aldaar opgesloten bleven. Hij was heer van *Lellens* en er bestaat nog een smeekschrift van twee zijner nichten, ELLIJTZEN en ALIJT THO LELLENS, waarbij deze zijne invrijheidstelling aan de regering van Groningen verzoeken 2). In 1580 werden twee broeders, AIJSE en JAN, zoons van JAN THO LELLENS de oude, die, na RENNENBERG's verraad, naar Leer gevlugt waren, gedaagd om voor ALBA te verschijnen 3). Later in het begin der zeventiende eeuw treffen wij nog een paar leden van dit geslacht aan, als bezitters van het *Huis te Lellens*, namelijk JOHAN THO LELLENS en na 1613 ABEL THO LELLENS 4), misschien wel zijn zoon. Met hem echter schijnt de rij der bezitters van het huis te *Lellens* uit dit geslacht te sluiten; immers met 1625 wordt als zoodanig jonker BERENT GRUIJS genoemd. Deze had te Rostock gestudeerd en zich vóór de reductie in 1594 buiten 's lands opgehouden. Na dien tijd hier teruggekeerd, werd hij lid der gedeputeerde staten in 1595, lid van den raad van state in 1606, raadsheer in Groningen sedert 1603 en eindelijk burgemeester aldaar in 1616, 1617, 1620, 1621, 1625 en 1626. Bij zijn overlijden in 1627 liet hij het *Huis te Lellens* aan zijn' zoon HILBRANT na, verwekt uit zijn huwelijk met vrouwe CLARA HORENKEN. Gedurende het leven van dezen werd Lellens, dat tot nu toe onder Stedum had behoord, daarvan gescheiden, waardoor het sedert 1666 eene afzonderlijke jurisdictie heeft uitgemaakt 5). Met zijne

1) Zie hierover de kronijken van S. BENINGA, E. BENINGA, die de som op 34000 R. guldens schat, en de *Tegenw. Staat*, I, bl. 214.

2) Mr. H. O. FEITH, *Register van het Groninger Archief*, dl. 2, bl. 397, no. 55.

3) HARCKENROTH, *Oostfr. oorspronkelijkh.*, bl. 368.

4) In de stamlijsten van het geslacht GRUIJS wordt gezegd, dat BERENT GRUIJS als heer van *Lellens* in 1625 JOHAN THO LELLENS opvolgde. Uit eene oorspronkelijke verzegeling bleek ons echter, dat er tusschen hen nog een ABEL THO LELLENS daar moet gewoond hebben. Volledigheidshalve noemen wij hier nog: ALBERT THO LELLENS, voorkomende als zegelaar in 1544 en 1547; JOHAN THO LELLENS en JEIJE WICHERINGE, echtelieden, genoemd in eene verzegeling van den 15 Dec. 1576; JOHAN THO LELLENS, burgemeester te Groningen in 1558; JASPER VAN LELLENS, gehuwd met RIXTE CRUMMINGA. Zie *Stammtafeln einiger Ostfr. Hann. und Westph. Familien*, bl. 29.

5) Zie *Tegenw. Staat*, II, bl. 346. De origineele verzegeling hiervan opge-

echtgenoote GEERTRUID HORENKEN stichtte HILBRANT GRUIJS in 1667 de kerk te Lellens, die hun later tot begraafplaats diende. Na zijn dood in 1670 of het begin van 1671 ging *Lellens* over aan zijn' oudsten zoon BERENT GRUIJS, gelijk de volgende bepaling in zijn testament en in dat van zijne echtgenoot GEERTRUID HORENKEN, van den 18 Maart 1667, zulks voorschreef: »Als dat nae het verstarff van mij Testateur het stamhuijs toe Lellens, schathuis, hovinge, plantagie, cingels, graften ende alles wat eert ende nagelvast is, met alle de annexe heerlickheiden ende gerechtigheiden soo daer op vallen ende bij behooren, nae luit de overdracht, wisselinge, separatie ende scheidinge tusschen ons Testateurs ende de E:E: Johan Clant tot Stedum gemaeckt, sal verarven ende verstarven op onse oldste soone Beerent Gruijs, enz." Deze BERENT GRUIJS, geboren in 1638, was hoofdman van de hooge justitiekamer. Uit zijn huwelijk met CECILIA TAMMINGA, dochter van SWIER TAMMINGA en LEBEWINA ELISABETH SLOET, den 20 Maart 1690 overleden, werden hem vele kinderen geboren, waaronder HILBRANT GRUIJS, van 1703—1718 regter van Bellingwolde 1), de oudste was, die hem als heer van *Lellens* bij zijn overlijden in 1724 opvolgde. Of de zoon van dezen, ALLARD LUDOLPH GRUIJS, het *Huis te Lellens* nog bezeten heeft, is ons onbekend, doch in de laatste helft der vorige eeuw vinden wij als zoodanig LUCAS HAMMINK genoemd 2), na wien het overging in het geslacht WIJCHEL, waaraan het nog heden toebehoort.

Het *Huis te Lellens*, hoewel veranderd, is nog een der weinige oude huizen, die van vroeger in deze provincie overgebleven zijn. Mogt het, als gedenkstuk van vorige tijden, nog lang blijven bestaan! Wij eindigen deze kleine bijdrage tot de kennis van een onzer oude gebouwen met den wensch, dat zij anderen moge opwekken om ook van de elders in dit gewest aanwezige of bestaan hebbende gestichten, eene korte geschiedenis te leveren.

---

maakt en voor de kennis der *Heerlijke regten* en hunne geschiedenis niet onbelangrijk, is als Bijlage hierachter gevoegd.

1) Zie Mr. H. O. FEITH's *Regeringsboek* op die jaren.

2) Zijn naam komt voor onder de afbeelding van het *Huis te Lellens* op de kaart van BECKERINGH, die omstreeks 1782 het licht zag.

BIJLAGE.

Wij Hilbrant Gruijs Heer tot Lellens, en Johan Clant tot Stedum Heer tot Stedum respective, bekennen ende verklaren met desen openen versegelden brieve voor ons ende onse erffgenamen ende successoren ingegaen ende gemaeckt te hebben sekere erffwisselinge, overdracht, ende separatie van 't Redgerrecht tot Stedum, Westerembden, ende Garshuisen mitsgaders het overrecht van Stedum toe wieten, dat ick Hilbrant Gruijs in wisselinge cedeere ende transporteere anden E: E: Johan Clant van Stedum het halve overrecht van Stedum, als oock sodanige Zijlrechten als op mijn plaetse Olde Boelsema hijr tot Stedum in Lutke Wijtwerder kluft sijn vallende, mitsgaders alle mijne ommegangen Redgerrecht over de jurisdictie van Stedum, Westerembden, ende Garshuisen so veele mij in voorsch[r] jurisdictie competerende sijn ende bij mij dus lange gepossideert ende verdediget sijn om bij sijn E: E: desselfs erffgenamen ende successoren gebruickt ende geexerceert te worden in alle deelen gelijck een ware eigenaer, met het sijne geoorlovet is te doen, Welverstaende buiten het district van bij mij hijr onder gementioneerde ende voorbeholdene toegedeelde ende gewisselde jurisdictie van Lellens waer van ick mij wel expresse het recht reservere, sullende de jurisdictie bestaen in Lellenster kluft alsmede in een gedeelte van Hemert in voegen dat de separatie ende de limiten ten Noordtwesten van Lellenster jurisdictie sal sijn de sloot beginnende ten Noordtwesten t' endes van Stedumer maar van sodane negen grasen so nu bij de weduwe van Jan Minnelts meijerwijse gebruickt worden, lopende deselvige sloot noordt oost an ten suiden van Luitjen Schippers heem tot ande Hemerder wegh, ende voorts van de sloot af ande geseide Hemerder wegh, om de Hemerder Wijrda hen loopende, an Jannes Harmens achter deure krum omme schetende, suijdt oost an tot ande stadt wegh, also dat alles, wat binnen voorschreven sloot ende wegh is liggende, van Stedumer jurisdictie gesepareert ende ande Lellenster jurisdictie sal gereeckent ende geholden worden. Voor welcke opgedragene ommegangen ende halve overrecht ick Johan Clant van Stedum in wisselinge

eigendom, separatie ende scheidinge cedeere ende transporteere den E: E: Hilbrant Gruijs sijn erffgenamen ende successoren all mijn recht van de boven gelimiteerde jurisdictie van Lellens, toe wieten so veele angaet het overrecht van Stedum alsmede specialijck het redgerrecht over de drie carspelen van Stedum, Westerembden ende Garshuisen bij tourbeurten mij nae der Clauwen Ommegangh vallende als mede so ick hijr namaels an mij handele ende dat in voegen dat so dickwijls hetselvige op mijn persoon ende goederen van nu voortaen kompt te vallen dat alsdan bij de E: E: Hilbrant Gruijs sijn erffgenamen ende successoren het redgerrecht privative in sijn gementioneerde jurisdictie van Lellens sal geexerceert worden in allen deelen als een waeren eigenaer toestaet sonder mij in 't minste eenigh gesagh angaende het Redgerrecht ofte Overrecht te reserveeren, met dien verstande nochtans dat als de tourbeurten vande noch ongeafdeelde Claugenooten komen voor te vallen dat elck van ons Contrahenten het Overrecht van Stedum, alsdan in sijn jurisdictie so verre sijn district is streckende sal exerceeren: Doch het redgerrecht ons Contrahenten volgens bovenstaende separatie ende wisselinge elck in het sijne vallende sal het Overrecht ongesleten ende onbedient blijven, maer onafgedeelde redgerrechten bij de E: E: Johan Clant ende Rembt ten Ham (: volgens Contract daer van onder ons op gericht tot haer E: E: kosten ende last tot onse mande dienst ende profijt in gelijcke verdeelinge ende separatie als boven:) geacquireert sijnde, sal het selvige Overrecht ten eenemael komen te cesseren ende sal als dan elck van ons sijn gewisselde jurisdictie staende sonder emants insperinge ofte verder verwissinge daervan op te richten ofte te verwachten luit dit Contract anveerden ende privative exerceren. Waer mede onse gewisselde ommegangen ende jurisdictien gewisselt gesepareert ende voor altoos getransporteert sullen sijn ende blijven, angaende de Jacht sal elck sijn afgedeelde jurisdictie apart holden, beholtelijck dat het velt tusschen de drie Burgerwegh van de Delwegh af te rekenen tot an Stedumer Maar gemeen sal blijven, als mede het Visschen op Stedumer Maar. Eindelijck noemen wij an ons onderlinge in dit opgerichtede Contract ende scheidinge tot allen tijden te guarandeeren ende dat nae quota van onse ommegangen. Alles sonder argh ofte list in oorcunde der waerheijt ende meerder vestenisse deses hebben wij Hilbrant Gruijs ende Johan Clant van Stedum dit Contract met anhangen van onse ange-

boorene Adelijcke Erffsegulen neffens onser namen onderschrijvinge bevestiget. Stedum den negenden Aprilis, Anno Sestijn hondert ses ende t' sestich. — .:. — . 1).

1) Naar de, op perkament geschrevene en met twee uithangende zegels in rood was, bij mij berustende verzegeling.

VEREERING AAN WILHELM LODEWIJK GRAAF ZU NASSAU IN 1595.

Wij Borgemesteren ende Raedt der stadt Groeningen doen kundt ende betugen midts deszen, dat wij den wolgeboeren heeren H. Wilhelm Ludwig Graff zu Nassau ende vnszen genedigen Heeren stadholder hebben, vuth onderdenigen gemoete, tot sijn gelucksaligen wederheymkumpst voreheret mit duesent keijss. gl. eerster gelegentheit tho betalen, versueckende onderdenichlieken, dat sijn Gen. zoe een geringes (regard nhemende vp vnsz stadt tegenwoerdige sobre staet) jn Gen. will vpnhemen. Tho oercunde vnsz stadt hijr onder vpgedruckten signete, den 30 Octobris 1595. — nota, desze verplichtinge gelacht jn een seer groete verguldenkop, de jn maniere van spheers calists pertinent mit sijn circulis zodiacis ende alles anders daer tho staende gestrecken, aan sijn Gen. vp dage voerschreuen daer mede voreheret 1).

1) *Archief van Groningen* h.s. in folio, nr. 100 b., bl. 181'.

PLAATSELIJKE BIJZONDERHEDEN UIT DE 17e EEUW,

HERINNERENDE AAN DE

VOORMALIGE R. C. EEREDIENST

IN

DE OMMELANDEN.

Deze bijzonderheden zijn ontleend aan een onuitgegeven geschrift, getiteld: *Ommelands Eere, ofte eenige naegelaeten, gedenckwaerdige Ouerblijfselen van de aldaer gepleegde Godsdiensticheijt onser Loff: mem: Roomsch-Catholijcken voor-ouderen; Hier en daer, nae de Reductie, ofte Ouergang, tot heden toe, op verscheijden plaetsen noch te vinden, Ter gedagtenisse der naezaeten, huns Erf-geloove ende ijver hunner voor-ouderen, inde Ommelanden, opgeraept ende bijeenvergaedert door P(ater) F. M., S(ocietatis) J(esu). A° 1664.* Het is thans in het bezit van den heer J. D. HESSELINK, te Groningen, die het uit de bibliotheek van wijlen Mr. T. P. TRESLING aangekocht en mij gaarne ten gebruike heeft afgestaan. De schrijver is, gelijk uit hier en daar hetzelve duidelijk blijkt, R. C. geestelijke geweest te Uithuizen, waar, volgens den schrijver van de *Oudheden en Gestichten*, blz. 375, was »de eerste staatzi, die de Geestelijkheit, sedert het veranderen van den Godsdienst en de landregering, hier omtrent heeft gehad: welke staatzi...... de gansche streek, die men Hogeland noemt, behelst." Op de uitstapjes, welke zijn ambt medebragt, zal hij welligt deze aanteekeningen gemaakt hebben. Volgens zijne opgave deelt hij n.l. mede »t gene ick tot noch toe, soo van geloofwaerdige oudjaerige persoonen heb gehoort ende verstaen; alsmede met mijn oogen, ten tijde van vijfentwintich jaeren zelf heb gesien." Immers had hij in Hunsingo »niet sonder wonderlijcke bescherminge van den alderhoogsten dus langen tijt onuerhindert die meesten tijd verkeert; alhoewel in Fivelingo mede, ende aleer inde Marne, Onderdendam, Leegelandt." Verreweg het grootste gedeelte van den inhoud der 68 blz., die het Hs. vormen, is

òf reeds genoeg bekend, òf van luttel of geene geschiedkundige beteekenis. Hier volgt dus alleen datgene, wat m. i. wetenswaardig in hetzelve gevonden wordt.

Stadt Dam. Heeft en kerck van S. Niclaes met een schoone thoorn en klockspel. Oock een hooge kerck van een Clooster der augustiners. Dese Clooster-kerck is getimmert a° 1302; aen den noordzijd, recht voor 't choor, in die muur, was magnificq opgestelt een crucifix van mirakelen, daer vele genesen werden van allerhande sieckten, soo seggen noch de olde luyden, self genesen 1).

Oldenclooster. De laetste abt aldaer was Hermannus van Winsum. Het orgel van 't Clooster werd nu gebruickt inde kerck van Berum. Het parkemente antiphonael ende graduael, in 't choor aleer gebruickt, werd tot Berum noch gesien, ende (nota) dit ouerdecksel isser van 2).

Ooster-wijtwerder-kerck. Ick heb verstaen van olde muij Siben, te Oldenzijl wonende, ouer 24 jaren (de vrouw was doe ter tijt bouen de 70 jaren old), dat se had beleeft, dat men na de kerck van Oosterwijtwerd ging beuaerden doen, van alle gewesten, de pelgrims aldaer bijeenkomende. Jae (dat meer is) dat daertoe van den Inwoners der H. moeder Gods Eere (want de kerck is op den naem van de H. moeder Gods gewied) een besonder gasthuis, ofte Rustplaetse voor de pelgrims was aldaer getimmert, welcker olde-muurs-overblijfselen ick noch selfs hebb gesien over 20 jaren, op die noordzijd van de kerck, tusschen de kercke-graft ende 't boerenhuis, aldaer staende.

Daerom ick ende de mijne noch de manier hebben van aldaer passerende, als beuaert-doende, de moeder Gods te groeten, ende ijdts van haer te verzoecken, enz.

L' Hermens. Een streek van een .... gaens van Wijtwert, soo heb dij L'Hermens, op een hoogte, een olde schoone Cruijs-kerck, getimmert veel van dofsteen, daer noch een rijnck off twee aenden kerckemuur te sien sijn, wer aleer de schepen aen vast gebonden werden; want tot sooverre, alsmede tot de Zeerijp etc. de vloed der zee aenspoelde. De naem van de

---

1) In Appingadam gaf ettelijke jaren bij de Synode tot klagten aanleiding *het Nicolaes' Beelt in de Kercke van den Dam, boven het choor gemalet, als mede het Sacramentshuisken.* Vgl. P. BOELES, JR., *Het 250jarig bestaan der Herv. gem. te Noorddijk*, blz. 69.

2) Een blad van het bedoelde antiphonaal dient nl. tot omslag van het onderwerpelijk Hs.

kerck compt haer van twee gebroeders, de eene Leeuw, de andere Hermen genaemt, de welcke oock die twee Thoorens op hun naem hebben laeten oprigten, die men noch siet.

Bouen op den ingang der kerck, aen den zuijdzijd, soo siet men noch vutgehouwen, op een roodverwige zarck de beijde Patroonen van de selue kerck, te weten de H. H. martelaeren Fabianus ende Sebastianus.

t' Sand. Meer en heb ick niet gedenckensweerdigh van dese kerck, dan dat de patronesse desselfs is de H. moeder Gods Maria.

De prebende, tot den vicaris toebehoorende, is op den naem van de H. Catharina ingestelt, waervan de Collatie noch behoud de Edele Heer Herman Ompteda, de principaelste ende voornaemste Edelman, met sijn familie, al vuer honderden van jaeren, van dat schoone Carspel de hoogste begraeffenisse, gestoelte, glasen, vensters in de kerck noch in possessie hebbende. T'en is niet te twijfelen, of Sijn Ed. voorolders hebben die prebende ofte dat Leen aen de voorn. kerck gegeuen. Noch is daer St. Anna gasthuis.

Zee-Rijp. De kerck aldaer, magnificq, met een Cruijs-bancke kostelyck geweest, is gefondeert ende gewijed op den naem van den H. Jacobus apostel 1).

Loppersum. De groote kerck aldaer is gewijed op den naem van den H. Petrus èn Paulus, princen der Apostels.

Omtrent over 22 jaeren, in de kerck aldaer komende, geleijd van den koster, noch onbekent, soo is mij gethoont, ter noordzijd van die magnifijcque kerck, een schoone hooguerheven wijde Capelle, aen de voorn. kerck getimmert, ter Eeren van de H. Moeder Godts, waer bouen aen het steenen gewelf, met verscheijde bogen konstelijck cruijs-wijse ouertrocken, sag ick, met mijn verheugen in 't hert, verscheijden Historien, als geboorte, groeteniss, Hemeluaert, etc. van de selue H. Maeget antijckes geschildert.

In de sacristije stond noch in sijn geheel een altaer, blauwsarck, op pilaren.

Daer plegen vijf priesters te dienen.

Nota. Het wapen van de kerck, noch te sien op het orgel, is: een sweerd over een sleutel, cruijswijs.

Vuthuijsen. De kerck van Vuthuijsen is getimmert als alle

---

1) De Deputaten Synodi klaagden den 3 Aug. 1637 onder anderen »dat tot Zeerijp een Choercleedt met een kelck bewaert wordt bij eenen Boele Janssen, wiens soone ordinaris missedienaer is, ende wordt 't selve ommeheer in andere Caspelen in de Paepsche vergaderingen misbruickt.

d'anderen principaelst ende vooral ter Eeren Gods, en op den naem van de H. Dijonisius, Bisschop ende Martelaer, eertyts apostel van Vranckryck, onder welcke gebiedt ick hier vooraen heb gemerckt, dat Stadt ende Ommelanden hebben gehoorsaemt.

Daer waeren, voor d'ouergang, bouen de pastorij noch drie prebenden; welcker minste was gefondeert van de arme visschers aen de dyck wonende in slegte Leemhuisies, die nouwelycx de schaemele kost met visschen en kosten winnen.

De priester, die die prebende ten deell viel, bleef schuldich t'elcke weke een misse te lesen voor de fondateurs aen de zijdaltaer van St. Anna, in de selue kerck, waervan het old verzegelde bescheydt heeft noch ouer weijnige jaeren ter hand gekregen, gesien ende gelesen, een van mijne aldaer bekende vrienden 1). Noch op dese dagh is te sien te vrienden huuse

---

1) Het St. Annen leen te Uithuizen is in 1520 gefundeerd, blijkens den brief, houdende de bevestiging dezer stichting door den Officiaal, nu in afschrift op het archief te Groningen voorhanden, en — onder den min juisten titel: *Copia van St. Annen Leenbrieff ofte heer Robertz Praebenda thoe Wthuyzen* — aldus luidende: „Officialis terrae frysiae Monasteriensis Dioec. vniversis et singulis praesentes nostras literas visuris et audituris salutem in Domino. Noveritis quod nuper Anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo, Die beatae Annae, providus ac discretus vir Wibbo Almersum et Menneka eius vxor legitima omnibus melioribus modis, quibus melius et efficatius potuerunt ac debuerunt, prout et caeteri infrascripti, dederunt et assignarunt in subsidium rectoris pro tempore beatae Annae et Mariae virginum nouiter erigendae praebendae in Vthusum quoddam praedium, quod in praesentiarum quidem dictus Wibbo occupat, cum adiecto tali, quod ad vitam dicti Wibbonis Rector pro tempore obtinebit annuatim sedecim florenos Arnemenses, et ipso vita functo, idem rector pro tempore obtinebit integrum ipsum praedium: Idem Wibbo duo alia graminata, iacentia extra aggerem: Insuper pro melioratione beneficij huiusmodi antedicti proprietarii et communitas in Vthusum assignarunt et donarunt octo graminata, situata extra aggerem: Item Aduocati ex praedictae ecclesiae saepe dictae dederunt domistadium ac domum pro remedio suorum peccatorum et animarum suarum salutem et haeredum, pro quibus quidem bonis Rector pro tempore singulis in hebdomadibus habebit tres missas, praesertim feria 3*a* in honorem beate Annae unam, feria quinta aliam de ven: Sacramento et sabbato, de Dominica tertiam, et desiderantes quod idem rector suo pastori ibidem pro tempore fidelis erit chori adiutor, bonaque huiusmodi a tempore donationis huiusmodi debuisse et debere ecclesiastica potiri libertate. Insuper ad vlteriorem dictorum fundatorum instantem petitionem donationes ipsas, sic perinde vt praemittitur factas, approbandas duximus et confirmandas, approbamusque et confirmamus per praesentes, bona ipsa dictis in locis expressa, quantum opus fuit, ecclesiasticae vniendo et adscribendo libertati, vsuique protacto vnimus, incorporamus et mortificamus, decretum nostrum et authoritatem ordinariam desuper interponentes. Huius autem praebendae novae collatores erunt pastor pro tempore in Vthuijsen, et heredes praedii dicti Almersma heert,

aldaer het holte cruijs, dat men in Processie aleer plagt vm te draegen; item noch een wiroeck-vat deseluer kerck. Item, een velum van de staf van den laetsten abt van awerd.

Te mijnen tijde, ouer omtrent 24 jaeren, is tot Vuthusen dit wonder gebeurt.

Soo het gesneden holten beeld van den H. Dyonysius met sijn afgehouwen hooft in de handt, aleer gestaen bouen op het hoogaltaer, nu langes tijt versmeten, lag bouen onder 't dack op 't gewelf van de kerck (daer nu de koster sijn duijven vut en in vliegende heeft), heeft de voorn. koster dat beeld van bouen neergesmeten ende, gepresenteert hebbende aen een bijwonende Holtcoper J. D., heeft de Houtcooper 't selve met een bijl aen stucken gehouwen int vijer geworpen. Seer korts hiernaer is sijn vrouw in de kraem beuallen van een kreupele soon, die nu noch dese dag creupel gaet langst de straet.

Vuthuister-Meden. De kerck aldaer is gewijed op den naem van de H. Moeder gods Maria. Ick heb noch ouer 23 jaeren op 't orgel aldaer gesien staen een holten gesneden O. L. vrouwbeeld, geschildert, met straelen om 't hooft; oock de vonte op de plaets aen de kerck-deur, als oock noch de vonte tot L' Hermens, tot Huisinge, tot Middelstom en elders.

Staen-huis-heem; Oorspronck van die naem ende geschiedenisse.

Die plaets, staende een streeck buijten-dycx op de Meden, werd aldus genaemt, omdat (soo als mij voor gewisse en vast de olde Joncker Joest Lewe tot Sandeweer, ende de olde muij Wijme tot Vuthuijsen, vut de mondt van haere olders, aleer bij het dyck-gat wonende, tegen ouer Staen-huis-heem, hebben vertelt) al ouer die driehondert jaeren seker woest en weelig Joncker, wonende ter plaetse, nu staenhuiseheem genoempt, hebbende op seker Paeschedag te lang op 't bedde gelegen, is te laet ter kerck gekomen tot Vsquert (vsquert kerck heeft 500 jaeren gestaen, soo muij Wijmes olders in seker datum aldaer gelesen hebben, want Vuthuisen ende Vuthuistermeden

---

quibus ius patronatus laicorum constituimus. Nobis autem et pro tempore officialibus terrae antedictae investituram atque institutionem reseruantes. In quorum omnium et singulorum fidem et testimonium praemissorum sigillum officialitatis nostrae jussimus et ferimus praesentibus appendi. Datum anno Domini millesimo quingentesimo vicesimo, die Sabbati post assumptionem. Datum in Rottum, praesentibus venerandis et honestis viris magistro Rudolpho Mepsche Doctore, et Jacobo in Warphum Curato, testibus ad praemissa vocatis et rogatis.

S. per me Hieronimum van Eisum notarium.

hadden die tijt noch geen kerck), soo quam hij te laet, seg ick, als nu de goddelijcke dienst ten eynde was.

Mids desen, soo heeft de voorn: Joncker begeert dat de Priester wederom op een nieu soude de Dienst aenuangen, t welcke de Priester weijgerende is van hem inde kerck vermoort.

Dit soo gedaen sijnde, sijnse met de waegen laet thuis gekeert, alwaer de meijt de taefel gedeckt hebbende tegen hun wedercompste, soo is hij met sijn vrouw en kinderen ter taefel gaen sitten. De meijt, om tijt te winnen, ging nae de graft om schotelwaeter te besorgen. Sij komt met de emmer nae binnen toe en vint de deure, daer se door in 't binne-ruijm moest treden, geheel gezonken en de taefel met de aensitters nae die grond diep insinckende. Zij werd hierdoor verschrickt, loopt na buiten ende korts na binnen wederkeerende, vind se die allgelijck inde grond verzoncken. Dieselue dach en oock d' anderen dages quaemen veel menschen bijgeloopen om dit jammer te sien, ende merckten dat de kisten en kasten en alle de rest van 't huisraedt naezonck, soodat se noch een touw vastmaeckten aen 't eene eijnd vande kist, maer en hebbende niet konnen optrecken. Mids is die oock met de rest verzoncken.

Veeltijts daernaer hebbender vijerige draecken en jagthonden en de andere gespoock alle nagten bouen de plaetse gesien geweest, soodat noch ten tijde van voorn: muij Wijmes olders daer niemandt heeft duren woonen. Hiervan compt: *Staenhuisheem* 1).

Vsquert. Dese is vande oudste kercken van Ommelande..... voorts is aldaer het clooster van Wijtwerd geweest. De laetste Commandeur was Joannes ab Oosterwijck; sijn rosencrans heeft muij Wijme noch. Dit waren goederen van Cruijs-Heeren oft Ridders van Malta (soo oock het clooster tot Warfum) van S. Jans ordre. Het waepen van de Commanderij, soo als noch te sien is tot asinga borg tot Middelstum, aen de oostzijd van de daegsche kaemer in een glasen venster, was een wit Cruijs in een roodt veld; bouen vut de helm S. Jans hooft in een schotel.

Is noch een holte geschilderde schuttel te sien, bij onse maegden Aube en Eube bij dijck, met sint Jans hooft, vut dat selve clooster gehaelt.

Cruijs-sté, westwaerts af gelegen (nu bewoont van Jacob

---

1) Vgl. over deze sage: *de burgheer van Stenhuisheerd*, door Mr. T. P. TRESLING, en den *Gron. Volksalm.* 1842, blz. 177 v.v.

Pieters en Trijntien Janssen) d'afcomst en geschiedenis, daer't den naem van heeft:

Muij Dewer, moeder van Jacob Pieters, noch op die Cruijsté-plaetse in 't leuen sijnde, heeft mij verhaelt, dat sij 't heeft vut de mond van Margrietjen Rotgers, laetste bagintje vut het Clooster te Vsquert (soo sij noch int aensien van muij Dewer, een roodt cruijs op 't kleed aen den rechter scholder droegh), dat dito Margrietien haer aldus hadde vertelt: Hoe dat, ouer meer dan tweehondert jaeren, daer nu de groote plaetse, Cruissté genaemt, staet (alwaer noch, voor d'agter deur bouen in de muur noch een Cruijs-ancker is te sien) een groote holten Cruijs is komen aendrijuen, twee swaenen daer om ende d'om geduriglijck swemmende, slaende met hunne vleugelen, totdat het Cruijs eijndelijck stil bleef leggen ter plaetse nu Cruijsté. Nu, om de laegte ende wateragtige on-gelegentheijdt der plaetse, soo en heeft men daer, naer de ijverige begeerte der goeder menschen, niet wel een Capelle konnen timmeren, alwaer dit soo wonderbaerlijck aengedreuen Cruijs (niemand konnende vernemen, waer 't van daen quam) met eere ende behoorlijcke deuotie mogte berusten. Wat raedt dan? Men spant twee ossen voor een waegen, ofte karre, daer 't Cruijs op geleijd werde, ende, waerhene die ossen dat souden leijden oft menden, sonder trecken, daerdoor soude men verstaen, dat het Godt beliefde, aldaer het H. Teecken onser verlossinge sijn rustplaetse soude genieten. Soo geraeden, soo gedaen. De ossen sijn recht-vut-voordan tot aen 't Clooster ge-treden van Vsquert, ende aldaer blyuen stil-staan, sonder verder een tred te willen treden. Soo ist Cruijs in 't Clooster gestelt ende aldaer gebleuen. Maer die plaetse ondertusschen, daer 't eerst quam aendrijuen, heeft beholden den naem van Cruijs-sté.

Nota. Wilke tot Watwerd, aende Dijck van Vsquert, had haer dogter in dat selue Clooster megegeven die geheele plaetse tot Watwerd, daer nu muij Clara woont, de suster van sael. Jan Boelens, in de Rijp.

Nota. Dit Margrietien Rotgers, bouen vermeld, is mede al-eer ons Cornelske Ludzens, geestelijcke dogter toe Vuthuzen, wel bekent geweest. Cornelske, die bijgestaen heeft in den noodt van de pest den Eerw. P. Henricus de Vrede, der Soct. Jesv, mijn voorsaet, sieck liggende in het hoecksken van een caluerhockie en aldaer gestoruen, op Holwinde, niet vere van Joncker Ludolph ab Heerma, daer sael. Claes Harmes ....,

naer dat de pater zenen jaeren lang hier in de Ommelanden, soowel west als oost, seer dapperlijck ende exemplaerlijck bedient had die gemeente, en op 't lest die pestige sieken dag en nacht trouwelijck bijstaende, van 't selve quaet geraeckt, is saeliglijck in den Heere gerust. Hij was van treffelijcke Olders, te Brugge in Vlaendren gebooren. Sijne een broeder Oliverius de Vrede is burgemester aldaer, ende de andere, Pensionaris van de Vrije, gestorven. Ende heb se beyde wel gekent 1).

Nota. Een streecke van Cruijs-ste is een hoogte, dat men nu gemeenlyck noempt: Helwerd, maer die naem is eijgentlijck: Heylige-werd, omdat het voorn. Cruijs is oock daerontrent gerust. Daer pleegt een borg te staen etc.

Rottum. Het gantsche Carspel van Rottum, soo groot alst

---

1) De bedoelde Pater Jezuit zal waarschijnlijk in 1 6 of daaromtrent bezweken zijn. Toen heerschte althans de pest ook te Leeuwarden, waar de Jezuit van der Heyden zich in de verzorging der pestlijders lofwaardig gedroeg. De arbeid van Pater H. de Vrede en van onzen schrijver bewijst dus, dat de Jezuiten in deze streken na de reductie evenzeer werkzaam zijn geweest om de R. C. Godsdienst zooveel mogelijk op te beuren en te herstellen, als dit in Friesland, uit het *Verhaal van de verrigtingen der Jezuiten* aldaar, door Pater van der Heyden (Leeuw. 1842), is gebleken het geval te zijn geweest. Zie ook de *Oudh. en Gestichten*, blz. 98, 99. Van daar dan de klagte der Deputaten Synodi, den 3 Aug. 1637 bij de Gedep. Staten van Groningen ingebragt: *Dat de vrijheijt end onbeschaemtheyt der Roomsche Catholijcken in 't houden van hoere vergaderingen ten platten lande noch dagelicks toeneemt.* Reeds in 1616 klaagde men op de Synode: *dat ein seker Jezuita.... in Thesinga vaken prediget, misse doet, oock instrumenta der afgoderije uijt hetselve Clooster bekomt.* Hoe onze Uithuizer Pater F. M. bij zulke gelegenheden zijnen hoorders zal hebben toegesproken, kan men afleiden uit het volgend staaltje, in zijn geschrift te vinden:

Lieue Ommelanders! Sijt gijl. Willebrordus kinderen, soo doet Willebrordus wercken. Ick vraege dan, is dat sijn gelooff ende wercken volgen? Cloosters ende autaeren vernielen? Priesters ende monnicken veruolgen, vangen, vermoorden? Sijne endo onse opgeofferde sacrificiën voor afgoderij vutroepen? Sijne ende onse Paus voor den antichrist vutschelden? De eer der H. H. veruloecken? de beelden der Heijligen verbranden? 't Cruijs Christi onder de voeten treden? het H. Sacrament des Lichaems Christi voor de honden werpen? ende voorts met alle de Roomsche Catholijcke godsdienst van S. Willibrord spotten? die van hem bekeerde Nederlanders, dese mijne en oock uwe Ommelandsche voorouders, soo vroom, soo godsdienstig alse waeren, voor helsche verdoemde sielen houden? Met Uwe eijgen monden ende pennen van Uw eijgen voorouders soo schandelijck spreken ende krabbelen, en als vorbasterde kinderen van die soo schimpig, soo schandelijck, soo leelijck geuoelen ende roepen, al of se te midden in 't Christenrijck niet eens en hadden geweten, wat onderscheijdt daer was, tusschen onualsche, loutere, in Gods woord gegronde godsdienst, ende afgoderij, dat is veruloeckte duijvelsdienst? Wie hoorde in Christenrijck oijt schromelijcker schelmstuck?

leijd, hoert toe met gronden en Landerijen, wijd en breed, het clooster van Rottum. Dat was een abdije, wiens abt, als oock de abt van Awerd, op de Landsdagen, met de respectiue opperhoofden van de Ommelanden mede het opperste gezag hadde.

Den laetsten abt aldaer is noch bekent geweest van Huijslieden, diet' mij hebben naevertelt. Sijn naem was Hermannus van Dockum; door de laetste disordres en sijn quaet comportement starf hij als desperaet. Ick heb noch sijn verguldt credentie, daer hij plag vut te drincken, in handt gehadt.

Bethleëm, tot Rottum. Digte bij 't clooster, ontrent vijer a vijf vennen van daer gelegen, naer het westen, sijn twee groote Huijsluij-plaetsen, die men noch tot Bethlem' noemt, tusschen dewelcke op het Heem, daer nu Pieter Hindricx woont, staet noch een Capelleken ofte Meestendeel de gebroke muiren daervan, met twee soo drie gaeten van kerck-vensters.

T'is aleer geweest een voorwerck ofte Toegang van de Monicken. Den oorspronck van dat Capelleken en weten wij niet (Insgelijcx van datter gestaen heeft, ende de muurruiten sijnder noch, op 't Sandster voorwerck, tusschen die twee huusen van sael. oom Pieter Tewes ende Aelke Writserts; als oock bij Knels plaetse, op die hoogte, tusschen Eppenhuusen ende Garshuisen, oock een voorwarck) tot wat intentie die gebouwt waren. T'is seker van dat te Bethleëm is ter eeren van nieugeboren Jesus met sijn Hoogw. Moeder is gestigt.

Middelstom. Dat dese soo schoone Cruijsbancken-kerck eene van de principaelste is versien met veel en schoone praebenden, hebben wij hier vooraen gesien. In de kerck kan men wel een ofte twee zarcken sien ofte begraeffenissen, alwaer een priester in sijn volle gewaed met een kelck in de handt staet vutgehouwen.

T'is seker, dat ter Borg genaempt Asinge, oostwaerd van de kerck gelegen, nu toebehoorende den Heer Albertus Veewer?, afkommende van den Heer Euerhardus Euerardi d'Embda, syn olde oom, aleer Raedsheer der stadt Groningen, daernaer Priester van de Roomsche Catholijcke kerck, aldaer sijn leste rustplaetse nemende, wel drie verscheijden altaren naegelaeten heeft.

Nota. Te Middelstom heeft Jo. Wigbold Ripperda een venne (soo hij mij laest self toesprack) daer men noch van beurt het Lampegeld, aleer ter eeren van 't H. Sacrament.

Huijsinga. Die patroon van die kerck is S. Georgius.

Steem. Een manifijcque Cruyskerck, de Patroon van de kerck is S. Bartholomeus.

Teijsinge. Ick heb aldaer over 23 jaeren noch het olde orgel gesien. Te midden voor het beschut van 't Choor: *Sancte Benedicte pater, ora pro nobis.* Die choorzetels, swaer van holt vutgesneden nae gewoonte, stonden er noch al.

Nota. Onder het H. Sacramentschrijntien een Engell vutgehouwen vut zarck, vutvliegende, in sijne handen houdende dit opschrift: *Hic seruatur verum corpus, natum de Maria virgine.*

Beem ofte *Bedum.* Te Bedum was een collegi-kerck, daer Canonicken waeren. Was, bouen d'ordinaire Lands-kercken een de manifyckste, derwelcke Deken 1) ordinaris vut Edele familie ende vut de geleerste plagt verkooren te worden, van grooten aensien, soo als men noch weet van een Jarges, Coninck, Mepsche; Vicarissen waeren te Baffelt ende Middelstum.

Patroon van deze magnifijcque kerck is S. Werenfridus, soo men noch inde glasen-vensters van de Pastoor kan sien.

S.S. Walfridus ende Radfridus Capelleken ende Corneput. Die put isser noch, digte aen de kerck, vol van schoon ende klaer waeter, aende Noordzijd, ontrent den Thoorn alwaer, enz.

Westwaerd van de kerck, daer nu die meulen staet, hebben wij nog gesien de ruijnen van 't kercksken, dat daer tot die dag toe had gestaen, versiert met twee Toorentjes, alwaer die voorn. H. mannen, de eerste de vaeder vande tweede, een kleijn Huttje hadden tot hunne woninge, aldaer God dienende dagh ende nacht. Alle daege gingen sij nae Groeningen ter kerck, om aldaer de H. dienst te hooren; sij sijn eijndelijck vermoort aldaer van barbaren. Siet *Rosweydi Legende.*

Tot *Oldenzijl* was een eeuwelijcke brandende Lampe geordonneert en gefondeert. Noch alle jaere word sekere Huismansplaets aldaer (Wybe Balsers) afgehaelt Lampegeld.

Tot *Olderum* 2). Jan Engels, voor-ouerbestevaer van Bregtje Rotgers, gaf een siluere Lamp ten eeuwigen daege voor 't H Sacrament aldaer te branden. Hij ging vijfmael daeges ter kerck om te bidden. Hij bad sooveel op sijne knijen, dattet geswil als de barst was van een boom.

---

1) De Pastoors van Bedum waren namelijk veelal Dekens of Proosten van Usquert.

2) Ulrum.

HET OUDE GEBOUW VAN MINERVA,

VROEGER

HET VROUW CLAREN CONVENT ENZ.,

IN VERBAND MET HET

ARMEN CONVENT EN ANDERE GESTICHTEN EN BIJZONDERHEDEN BETREFFENDE DE JATSTRAAT, TE GRONINGEN.



In de laatste jaren hebben te Groningen verscheiden oude openbare gebouwen plaats gemaakt voor nieuwe. Het Groene Weeshuis, de Beurs werden vernieuwd op de plaats zelve. De oude Latijnsche School of het latere Gymnasium met de Akademie-boekerij is veranderd in een gebouw, dat thans alleen tot die Boekerij zal dienen, en een nieuw Gymnasium is gebouwd aan het Martini-kerkhof en reeds (18 October) betrokken. Daarvoor was eerst bestemd het gebouw, waar thans de Hooge Burgerschool is gevestigd, in de Pelsterstraat, en de plaats heeft ingenomen van een Stadsgebouw, dat in de laatste tijden tot een tuig- en werkhuis diende, maar oorspronkelijk was een schuur of veehuis van het aangrenzende Heiligen Geest-Gasthuis. Eindelijk zal nu ook de moker gelegd worden aan het oude gebouw, dat, vóór het nieuw daarvoor ingerigte huis in de Boteringestraat, tot *Akademie van beeldende kunsten* enz. onder den naam *Minerva* diende en laatstelijk tijdelijk tot Gymnasium. Van de voornoemde gesloopte gebouwen, het Weeshuis, de Beurs, de Latijnsche School, het Stadstuighuis, is het genoegzaam bekend wat zij geweest zijn, maar dit is het geval niet met het laatstgenoemde, het oude Minerva-gebouw. Men heeft mij dit wel eens gevraagd en ik heb mijzelven die vraag ook gedaan. Het is mij mogen gelukken die vraag vrij voldoende te kunnen beantwoorden en hiermede tevens deze en gene gaping meer aan te vullen, die er bestaan in de oude plaatsbeschrijving van Groningen, bijzonderlijk in het opstel van Mr. T. P. TRESLING, over de *Kijk-in-'t jat-straat*, in de *Groninger Volks-Almanak* van 1838, alsmede in dat van Mr. H. O. FEITH, *over den grond, waarop thans*

een nieuw Akademiegebouw voor 's Rijks Hoogeschool te Groningen wordt opgerigt, gevoegd bij de *Groninger Courant*, 20 Nov. 1846.

Ik meen namelijk in dit oude Minerva-gebouw een voormalig geestelijk gesticht hervonden te hebben, te weten het *Ver* of *Vrouw Claren Convent*, dat als een Begijnenhof in stadsbrieven van de 14[de] eeuw voorkomt, maar hetwelk geen onzer Groninger oudheid- en geschiedvorschers te huis wist te brengen. DRIESSEN en TRESLING o.a. beproefden het te vergeefs. Zij hielden het voor een van die gestichten, waarvan niet dan de naam voor het nageslacht is bewaard gebleven 1).

Het eerst vinden wij van dit Convent gewag gemaakt in een brief van 1329, en het blijkt toen ook voor kort gesticht te zijn. In dezen brief wordt door den Raad van Groningen betuigd, dat het kollegie of de vereeniging van Zusters van het nieuwe Convent, gesticht op de plaats *Worth*, van zekere BYNA BOLTINC heeft gehuurd ten eeuwigen dage den grond met de aangrenzende geheele ruimte liggende tusschen de stadswatering, die ten zuiden en ten westen loopt, en belendende aan de erven van AVE VAN MENEKINGWERVE, die ten noorden, en de erven van vrouwe ALLEKE PAPINGHE en voormelde BINA, die ten oosten zijn gelegen, maar door een weg van tien voeten breedte gescheiden, die behoorde aan het kollegie van voornoemde Zusters van het nieuwe Convent en zich vrij uitstrekte naar de straat, *Gad* gewoonlijk geheeten 2). Dit zal hetzelfde Convent zijn, dat in een brief van 1353 voorkomt, als een steenen huis van *arme Begijnen* en ten westen in de buurt *Jate* was gelegen 3). Onder den naam nu van *Ver Claren Convent* wordt het vermeld in een brief van 1394, behelzende den verkoop door ALVERD HEDINGHE aan de Jonkvrouwen van Ver Zijwen Convent van eene hofstede met toebehooren (2¾ roeden groot), gelegen ten westen in de *Rechte Jate*, ten oosten van *Ver Claren Convent*, waar der stad watering liep aan de zuidzijde en de weg tot Ver Claren Convent aan de noordzijde 4). Deze hofstede is klaarblijkelijk het huis of erf gelegen daar nog tusschen de stadsafwatering en den thans zoogenaamden

1) DRIESSEN, *Mon. Gron.* III, 629. TRESLING, t. a. pl, bl. 142.

2) DRIESSEN, a. w. III, 628, in een Vidimusbrief van 1394 en in eene oude vertaling, bl. 640. Deze brief is daarom ook merkwaardig, omdat hierin voor het eerst aan het slot voorkomen *Burgemeesters* aan het hoofd der Stadsregering, vroeger *Rationales* (Rekenmeesters of Raadsheeren?).

3) DRIESSEN, a. w. IV, 663. — 4) DRIESSEN, a. w. IV, 739.

Uurwerkersgang, en deze gang de weg naar het nieuwe Zusteren Convent, even als dit hetzelfde als het Vrouw Claren Convent; die gang is daar juist tien voeten breed. Zoo hebben wij ook in de erven in den brief van 1329 vermeld, als gelegen ten oosten van het Zusteren Convent met een weg tusschen beiden daartoe behoorende en leidende, te erkennen o. a. dat huis ten zuiden van dien weg of gang en het ander ten noorden daarvan en beiden ten oosten van Minerva gelegen — en alzoo in dat Convent met zijn grond het erf van Minerva zelf (om het zoo kort te noemen), gelijk het met zijn tuin ten westen van voornoemde huizen en ten noorden en oosten van de stadsafwatering is gelegen met den Uurwerkersgang daarnevens, zooals nog nader zal blijken. Op het jaar 1390 wordt nog *Vir Claren hues* genoemd, in een brief, waarbij de Jonkvrouwen van Ver Sywen Convent bekennen, dat aan het Heiligen Geest-Gasthuis toekomt eene jaarlijksche rente van 14 schell. uit dat huis. Het wordt eenvoudig gezegd te liggen in de westerzijde van den *rechten Jate* bij AROLT BLOTEN erfnamen erve, dat aan de noordzijde ligt 1). Mogt dit huis hetzelfde als Vrouw Claren Convent zijn, dan ware uit deze beschikking op te maken, dat het Convent heeft behoord aan het Vrouw Sywen Convent. Meer zeker is af te leiden uit den naam dien het draagt van *Vrouw Claren Convent*, dat het gesticht is door eene aanzienlijke dame, CLARA geheeten, even als het Vrouw Sywen Convent en het Vrouw Menolda Convent, beide naast elkander aan de over- of oostzijde van de Jatstraat gelegen hebbende, van hunne voorname stichteressen zoo geheeten zijn. *Ver* of *Vrouw*, zooals men weet, duidt aan eene vrouw van aanzien, van adel, en wel bejaarde of gehuwde, gelijk de naam van *Jonkvrouw* of *Juffer* meer aan jongeren of ongehuwden werdt gegeven; en het mag zoodanige Begijn van het Vrouw Sywen Convent geweest zijn, die het nieuwe Convent heeft gesticht en wel voor arme Begijnen, *Zusters* dan genoemd, terwijl de beide andere conventen voor aanzienlijke, adelijke dames dienden.

TRESLING houdt het nieuwe Convent op de *Worth* en het Vrouw Claren Convent voor twee verschillende Conventen, doch zeker zonder grond, en hij verwart bovendien hiermede het Armenconvent, dat eenige jaren later in 1342 is gesticht door het Augustijner klooster te Appingadam, in een steenen

1) DRIESSEN, a. w. IV, 727.

huis, *Rungeleshus* geheeten, en ook gelegen in de buurt *Gate* (*vicus Gate*), — maar waar, wordt niet nader aangeduid. Dat huis was aan dat klooster geschonken ook door een paar Begijnen van Vrouw Menolda Convent, ALHEYDIS, de wedw. van HOPTATUS, en HEMMA, wedw. POTENS. Het Augustijner klooster verkocht het weer aan JOHANNES ZWANEKENS, de kerkheer van de Maria- of Akerk, om te dienen tot een gasthuis voor de armen, en wel huiszittende armen, in tegenoverstelling van die bij de straat bedelden dus genoemd, van welk gasthuis die kerkheer voor zich en zijne opvolgers het bestuur voorbehield 1). Het was dus geen Begijnenhuis, maar een Gasthuis. Men is ook geheel verlegen met dit Armen Convent. De Schrijver van de *Tegenwoordige Staat*, II, 80, hield het Armen huiszittend Convent in de Lammehuiningestraat daarvoor, of het Gasthuis in Rungeleshuis gesticht; want hij onderscheidt daarvan ook weder het Armen Convent. Maar het Armen huiszittend Convent is van latere dagteekening, niet vóór 1620 gesticht; schoon de vereeniging ten nutte der arme huiszittenden reeds van vroegeren tijd, al van 1437 dagteekent. DRIESSEN (t. a. p.) durfde niet bepalen, of het tot voornoemd Convent in de Lammehuiningestraat, dan wel tot een der andere Armen- of Gasthuizen, in latere tijden met dat Convent vereenigd, behoord heeft. De heeren FEITH en ARNTZENIUS hebben in hunne memorie over het Armen huiszittend Convent, bij dit Convent berustende, het vermoeden geopperd, dat het zoude zijn geweest het *Moltemakers Gasthuis*, dat in 1684 in het Armen huiszittend Convent is opgenomen. Dit strookt echter niet met de vereeniging van het Armen Convent in 1673 met dat Convent, en LORGION gist daarom, dat in dit geval tot die vereeniging wel besloten is in 1673, maar dat de overgang eerst in 1684 heeft plaats gehad 2). Maar die vereeniging, in 1673 besloten, heeft stellig in 1674 plaats gegrepen 3). — De vraag blijft dan nu, waar dit Armen Convent gestaan heeft. De oorkonden op het Groninger Archief aanwezig, waarin dit Convent en zijne ligging vermeld wordt, duiden die niet veel nader aan dan ten westen in den Rechten Jate. In het testa-

---

1) Zie de beide brieven van 1342, hiertoe betrekkelijk, bij DRIESSEN, a. w. IV, 647 en 649. WESTENDORP, *Jaarb.* II, 167, noemt hier geheel verkeerdelijk de Gaddingestraat of Pelsterstraat voor het Jat.

2) *Geschiedkund. Beschrijv. der stad Groningen*, I, 236.

3) Volgens Raadsresolutien van den 10 Nov. 1673 en den 8 Aug. 1674.

ment van HARMAN HOPPER van 1475 komt voor een »Armen gasthues bij den mynrebroders" 1). Dit, mogelijk het Armen Convent zijnde, wees mij op het pand huizen tegenover het voormalige Broerklooster gelegen. Maar ik zocht hier te vergeefs en het bleek, dat, zooal onder dat Armen gasthuis het Armen Convent te verstaan zij, die plaatsbepaling niet zoo naauw moet genomen worden 2). Want eindelijk, na lang vorschen, is het mij gelukt de ligging aangewezen te vinden op oude kaarten van den platten grond van de stad, namelijk op de groote kaart van H. en J. WIGBOLDI, 1637, op het raadhuis alhier hangende en bij FEITH (*over den grond* enz. bl. 3) nader vermeld; ook op eene andere, zonder jaartal en naam des makers, maar, naar 't schijnt, eene verkleinde van gene, aldaar ook aanwezig, alsmede in de fraaije verzameling van Groninger kaarten van Jhr. Mr. M. BACKER; voorts op die in den Atlas van BLAEU uit het midden der 17de eeuw. Hierop wordt als dat Convent het naast aangeduid het huis, dat meer noordwaarts staat in de Oude Kijk-in-'t Jatstraat, ten zuiden van het huis met zijn zerken gevel en oude vreemde bouworde, en thans bewoond en bezeten wordt door den heer A. G. RIGA 3). Het huis levert wel geene blijkbare teekenen of overblijfselen meer op, noch schijnen er zulke oude bescheiden daarvan overig te zijn, die dat aantoonen, maar dat het een meer dan gewoon huis en van hoogen ouderdom is, bewijzen zijne stevige muren, gewelfde kelders en meer sporen, die daarvan zijn overgebleven, niettegenstaande de herhaalde vertimmering, die het ondergaan heeft. Ofschoon ik mij dan genoegzaam verzekerd houd, dat hier het voormalige Armen Convent te zoeken is, zoo moeten evenwel, om volkomen zeker daarvan te zijn, schriftelijke bewijzen dit nog bevestigen.

Maar keeren wij na dezen uitstap, die echter niet vruchteloos

---

1) Zie dit test. bij Mr. W. B. S. BOELES, *de Geestel. goederen* enz., bl. 184.

2) Alle geestelijke en weldadige gestichten in Groningen worden o. a. in dit testament bedacht en het zou vreemd zijn, zoo het Armen Convent hierop eene uitzondering had gemaakt. Anders is te denken aan het hofje met eene kleine kapel, dat, (volgens FEITH t. a. pl. bl. 3), ten oosten van en bij het Broerklooster in het Hoogstraatje heeft gestaan en ouder schijnt te zijn dan het klooster zelf; dat hofje blijkt in 1601 en vervolgens voor niet door arme lieden bewoond te zijn geweest, maar de vraag is, of het ook al vroeger daartoe gediend heeft.

3) Er wordt ook wel op meer stadskaarten in den aanwijzer dit Convent vermeld met anderen en in die volgorde, zooals zij in gemelde straat van het n. naar het z. voorkomen, aldus: Ubbena gasthuis, Armen Convent, Mepschen Gasthuis, maar zij worden niet op de plaats zelve aangewezen.

was, tot ons Vrouw Claren Convent terug. Lang moet het als zoodanig niet bestaan hebben, want het komt verder niet meer met dien naam voor. Dit is nog meer het lot geweest van meer kleinere Begijnenhuizen, die hier zoowel als elders nog vroeger, in het begin der 14de eeuw, oprezen 1). Deze half geestelijke, half wereldlijke vereenigingen schijnen toen zeer in den smaak der vrouwen gevallen te zijn, maar niet in dien van den Paus CLEMENS V. Doch mogen die kleine Begijnenhuizen ten gevolge van de afkeuring dier orde door dien oppersten kerkvoogd en de verordening daaromtrent genomen door den bisschop van Utrecht voor zijn bisdom, en dus ook voor deze stad, in 1318, opgeheven zijn geworden 2), dit kan wel niet de reden zijn, waarom ons Convent eerst toch met die eeuw is opgehouden. Hoe dit zij, er blijken hierop alleen in onze stad drie Begijnenhuizen in stand te zijn gebleven, namelijk de beide voornoemde Vrouw Menolda en Vrouw Sywen Conventen voor adelijke vrouwen en het oude Convent van Geestelijke Maagden of van St. Clara, thans het Roode Weeshuis, voor onadelijke of burger dochters gesticht. In den reformatiebrief van dit Convent, van het jaar 1401, worden alleen deze drie Begijnenhuizen opgenoemd 3).

Wij treffen het Vrouw Claren Convent niet eer weder aan dan in de 16de eeuw en toen als een privaat huis, namelijk op het jaar 1532, in bezit van de familie ENTENS en wel YDE ENTENS, wedw. HILBRANDT ENTENS, en EVERT ENTENS. Aan hen werd toen door het Jakobijner Convent de aan hun hof ten noorden grenzende hof verkocht 4). Deze beide hoven zijn zekerlijk geen andere dan thans te zamen de tuin van de Societeit *de Harmonie*. Hoe de familie ENTENS aan dat huis gekomen is, is ons niet gebleken; misschien heeft zij of eene andere al vóór haar het aangekocht van het Vrouw Sywen Convent, waaraan het, toen het ophield een Convent te zijn,

---

1) In een brief van 1303 worden nog vermeld een oud *Convent Menyldis* en een nieuw *Convent Oxnyldis*. DRIESSEN, a. w. III, 590. LORGION (a. w. I, 68) spreekt wel van kleine Begijnenhuizen, die zoowel als de grootere in de stad schijnen geweest te zijn, maar hij noemt het Vrouw Claren Convent geheel niet op.

2) DRIESSEN, a. w. III, 591, 596. — 3) DRIESSEN, a. w. IV, 824.

4) De verzegeling daarvan heeft TRESLING in haar geheel medegedeeld t. a. p. in de *Groninger Volks-Alman.* 1838, bl. 137. Zij is een der aankomstbrieven van dien hof, zooals die het laatst in privaat bezit is geweest van mevrouw de weduwe FORSTEN VERSCHUIR.

weder kan vervallen wezen. Onder den naam van *Claeren oert* komt het voor in eene verzegeling van 1516, waarin de Voogden van de Akerk verkoopen aan EGBERT CLANT het hof liggende ten noorden van hun huis, dat gelegen is ten noorden in de Kromme Jate, en daar de stadswatering op de zuidzijde ligt en de *klare oert* op de oostzijde. Men treft daarop aan eene stadssententie van 1558 over het medegebruik van den »*menneweg*, strekkende bijlangs Claeren oert bes int rechte jat"; een stadsrechtschijn van 1564 »des weges claren oerth genoempt", en eene andere sententie van dit jaar en denzelfden dag over het medegebruik van eenen gang, *claren oerth* genaamd; voorts eene uitspraak nog van 1616 over het leggen van mest en vuilnis »over die stadswateringe op den wech oder strate Claren oerdt genoempt" 1). Hier wordt dus het huis of erf eerst *Claren oerd* geheeten, maar vervolgens ook de weg of gang zelve, daar heen en daar langs strekkende. In eene stadssententie van 1565 tusschen eenige bewoners en ALBERT UHRWARKER, over het stellen van eene nieuwe poort in *Claren oorth* of *Tijbbensgang*, draagt die gang ook dezen bijzonderen naam 2). En zoo mag die gang toen nog weder den naam van *Uurwerkersgang* hebben verkregen, zooals hij thans nog heet, naar gezegden ALBERT UHRWARKER, die aldaar woonde en dat beroep zal uitgeoefend hebben.

Maar vóór wij de plaatselijke gelegenheid van vroegeren en lateren tijd nader in oogenschouw nemen, willen wij eerst de geschiedenis van ons gebouw vervolgen.

Na de familie ENTENS vinden wij het in bezit van de familie VAN EWSUM of EUWSUM. Zoo wordt het naar deze familie in een brief van 1564 genoemde *Euwsummer huis* zeer waarschijnlijk daaronder bedoeld; en volgens een brief van 1634 behoorde het althans toen stellig daaraan. Beide familiën ENTENS en VAN EWSUM behoorden, gelijk bekend is, tot de aanzienlijkste

---

1) Deze verzegelingen zijn alle op het Gron. Archief, die van 1516, *Reg.* no. 2, van 1558, ald. no. 65, van 1564, ald. no. 67 en 68, van 1616, *Verv. Reg.* no. 55. Wij merken op de opgave van den inhoud van de eerste verzegeling van 1516 aan, dat hier minder juist het hof, dat hier verkocht wordt, heet te liggen ten noorden in de kromme iate, maar dat dit ziet op het huis van CLANT. Op dit huis en hof zal ook toepasselijk zijn eene verzegeling van 1594 waarbij verkocht wordt $\frac{1}{4}$ van een huis, $\frac{1}{4}$ van een *menneweech* en een $\frac{1}{4}$ van een hof over dien *menneweech*, gelegen (het huis namelijk) ten noorden in het *Krumme Jat. Reg.* no. 11.

2) *Gron. Arch. Reg.* 1565, no. 51.

Ommelander adelijke geslachten, en beide hadden haren stamzetel te Middelstum, de eerste op het Huis *Mentheda* en de andere op het Huis *Ewsum*, namelijk de oude tak, een latere het zijne op *Nienoord* bij de Leek. En het zal deze familietak zijn, welke hier als bezitter van Ewsummer huis voorkomt. Beide familiën waren ook met elkander verwant — schoon niet altijd bevriend, zooals ons leert het gebeurde tusschen WIGBOLD VAN EWSUM en BARTHOLD ENTENS in het midden der 16de eeuw voorgevallen 1). Hoe echter het huis, hetzij bij wijze van vererf of van koop, van het geslacht ENTENS aan dat van VAN EWSUM te Nienoord is gekomen, is ons onbekend. Wel weet men, dat vele bezittingen van de familie ENTENS tot die van VAN EWSUM zijn overgegaan. — Vervolgens is het huis bewoond en bezeten geworden door de familie VAN INN- en KNIPHUIZEN volgens brief van 1666, en deze is blijkbaar opgevolgd door huwelijk met eene erfdochter van de VAN EWSUM's van Nienoord. Of deze laatsten het huis, evenals de familie ENTENS, met den nabuurigen hof, daaraan verkocht, zooals wij zagen, hebben bezeten, is onzeker. Deze hof is althans later daarvan weder gescheiden geworden en afzonderlijk bezeten geweest, het laatst door mevrouw de weduwe FORSTEN VERSCHUIR, van wie de provincie dien heeft aangekocht voor den bouw van een krankzinnigengesticht, in vereeniging nu weder met den hof zelven van ons gebouw, door de stad daartoe afgestaan. Deze heeft namelijk laatstelijk het huis met den hof in 1796 aangekocht van de familie VAN INN- EN KNIPHUIZEN, om te dienen tot eene kaserne, maar sedert 1797 ten gebruike verleend aan de in dat jaar gestichte *Akademie van Teeken-, Bouw- en Zeevaartkunde*, later *Minerva* geheeten 2). Dat de hof van *Minerva* ook niet altijd onverdeeld in ééne hand is geweest, mag men opmaken uit de aangehaalde verzegelingen van 1516 en 1594, waarin sprake is van een hof ten noorden van de stadsafwatering en den weg daar langs en ten westen van *Claren oert* gelegen, d. i. nog op het terrein vroeger hiervan en later weder dat van Minerva. En zoo komt op de platte gronden van Gronin-

1) Zie het verhaal daarvan door ons geschetst in de *Gron. Volks-Alm.* 1846; bl. 219.

2) Deze en gene opgaven zijn ontleend aan Mr. H. O. FEITH, *Over de Karspellasten van Grijpskerk*, Gron. 1840, bl. 97 en 105; het contract, waarbij het aan de Akademie, hierin *algemeene school* geheeten, is verhuurd, vindt men op het *Gron. Arch. Reg.* 1797, no. 2.

gen uit de 17de eeuw de hof hierachter ook wel verdeeld voor in meer dan een perceel. Hoe dit zij, toen van het plan om een krankzinnigenhuis alhier te stichten niet is gekomen, heeft de provincie het geheele terrein van de beide hoven weder verkocht aan de societeit *de Harmonie*, en nu de stad ook dat waarop ons gebouw is geplaatst, zoodat een en ander thans weder in ééne hand is en voorzeker, ook nog buiten de gebouwen door voornoemde societeit daarop getimmerd, de grootste en schoonste opene ruimte uitmaakt, die er in onze stad gevonden wordt.

Met deze verschillende lotwisseling zal natuurlijk ook het gebouw van tijd tot tijd groote verandering ondergaan hebben. Zooals het ons het eerst is voorgekomen, als een Begijnen Convent, was dit reeds van steen gebouwd. Het zal echter eene geheele hervorming ondergaan hebben, toen het in handen van bijzondere personen is gekomen en wel van genoemde voorname adelijke familiën in de 16de en volgende eeuwen tot de onze toe. Zooals het gebouw zich thans nog vertoont, zal het ook voor niet ouder dan die eeuw te houden zijn. Het bestaat uit een breed en hoog hoofdgebouw, met het front naar den tuin of het westen gekeerd; uit een kleiner gebouw of vleugel daarachter of ten oosten geplaatst en tot aan de straat reikende, en een vierkanten toren tusschen beiden, waarin de breede wenteltrap naar de bovenverdiepingen leidt en waarop het Observatorium der Akademie is gebouwd geworden. Voorts staat er nog een afzonderlijk gebouw, dat voor stallingen zal gediend hebben aan de noordzijde, blijvende tusschen beide eene opene ruimte of plaats over, die toegang tot het hoofdgebouw verleent. Onder het geheele hoofdgebouw vindt men ruime verwelfde kelders en aan hetzelve, alsmede den toren, veel zerk of bentheimer steen; kortom, het geheel moet, toen het in bloei was, een ruim en statig gebouw en met zijn uitgestrekten tuin, vooral toen deze met den naburigen hof, zooals thans het geval is, vereenigd was en omgeven, waar deze open lagen, met een hoogen en zwaren, gedeeltelijk nog overigen muur, schier een buitenverblijf te midden der stad geweest zijn, zoo ruim en aangenaam gelegen, als men nergens elders hier aantrof. Trouwens de Ommelander Heeren bezaten en bewoonden meestal, behalve hunne eigenlijke stamzetels te lande, de voornaamste huizen in de stad; iets dat niet weinig tot haren bloei en aanwas heeft bijgedragen.

Wat den weg of gang en de stadsafwatering betreft, die er van ouds langs loopen, deze bevinden zich nog genoegzaam in denzelfden staat als voor eeuwen. De weg droeg, zooals wij zagen, achtereenvolgend verschillende namen; eerst alleen aangeduid door den weg die naar het Begijnen Convent leidde en daaraan behoorde, heet hij daarop *Claren oert*, naar en even als dat Convent of deszelfs terrein, later *Tijbbensgang* en eindelijk *Uurwerkersgang*, tusschen beiden ook als *menneweg* voorkomende. Of men hierbij ook onderscheid heeft te maken, te weten, of de geheele weg deze verschillende namen droeg, dan een deel dezen, een ander deel genen, laten wij daar, als niet wel te beslissen. Wij beschouwen hem als één, zooals hij doorloopt tot de huizen aan de Laan; misschien liep hij eenmaal geheel door tot in de Laan. Zoo liep, volgens de oudste platte gronden, de gang die uit de Kromme Elleboog noordwaarts loopt tot in onzen gang door. Wat verder achter de eerste woningen, aan wederzijde van den gang, zal gestaan hebben de poort, die er volgens den brief van 1565 en de platte gronden uit de 17de eeuw in den gang geweest is, en daarvan de hier aanwezige romp van eene poort nog overig zijn. Zij was waarschijnlijk dààr zoo gesteld, dat er vrijen toegang tot Claren oert of ons gebouw en terrein verbleef, maar verderop de weg afgeschut kon worden. Die weg of de grond daarvan behoorde immers oorspronkelijk geheel tot dat terrein of het Begijnenhof, maar later vinden wij hem in mandeelig gebruik met meer bewoners van huizen aan den weg gelegen of uitkomende, zooals thans ook het geval is. Of dit medegebruik vergund dan aangematigd is, blijft onzeker; maar hoe over dat mandeelig gebruik meermalen onzekerheid en twist ontstaan is, leerden ons de regststukken van 1564, en laat zich begrijpen. — De stadswatering liep vroeger dwars door de Kijk-in-'t Jatstraat heen, maar is hier door een riool vervangen; verder loopt ze nog even als voorheen eerst tusschen de naaste woningen ten zuiden van den weg of gang door, vervolgens aan die zijde van den weg en achter de huizen in de Turftorenstraat langs westwaarts, tot dat zij zich, waar de weg eindigt, om den tuin, nu van de Harmonie, noordwestwaarts keert en op eenigen afstand van de Laan haren bogtigen loop vervolgt naar de Visscherstraat. Van hier ging zij weder met een hoek westwaarts naar de A, om zich even ten zuiden van de sluis aldaar in dat diep uit te storten. Thans is zij

in de Visscherstraat ook door een riool vervangen, waarin zij daar nu uitloopt. Zij is eene gemetselde diepe en breede goot, als een riool, maar van boven open, of alleen met planken bedekt, en loopt hier en daar onder woningen door, die daarover gebouwd zijn, en strekt nu alleen tot afwatering van de belendende huizen tusschen beide voornoemde straten, terwijl zij vroeger ook al het water opving dat van de Oude Kijk-in-'t Jatstraat en naburige hooger gelegene deelen der stad afkwam, waardoor zij bij veel regen wel eens overliep en haar vuil en stinkend water in gemelde woningen drong. Hoe de verzameling van vuil daarin en op den weg reeds van ouds aanleiding tot klagte gaf, kan men uit de voormelde uitspraak van 1616 zien. Men heeft dan ook van stadswege al lang getracht deze afwatering hier te verbeteren of te veranderen, maar dit heeft niet kunnen plaats hebben, zoo lang niet de daarin afwaterende erven een ander meer geschikte afwatering hebben verkregen, wat nog niet geheel is gelukt. Het is blijkbaar van ouds eene aanzienlijke afwatering geweest van een groot (noordwestelijk) deel der stad. Het mag welligt oorspronkelijk een natuurlijk watertje geweest zijn, dat van den Hondsrug of het hooger deel der stad ontsproot en door de Kijk-in-'t Jatstraat heen westwaarts stroomende ergens in de A zich ontlastte. Ik bedoel hiermede niet de tegenwoordige verlegde A in de stad, maar de oude A, die om de stad heenliep van het begin van den Hoornschen dijk tot bij Donghorn in het Reitdiep; en zoo mag men misschien in het gegraven deel van dit diep van de stad naar Donghorn het vervolg van onze afwatering te zoeken hebben. Van de ligging aan dit watertje heeft misschien ook de plek gronds, *de Worth*, waarop het Vrouw Claren Convent gezegd is gesticht te zijn, dezen haren naam verkregen. Die plek wordt in andere bescheiden *de Woerd* genoemd 1); en *woerd*, *waard* be-

1) In eene verzegeling van 1404 (*Reg. van het Gron. Arch.* no. 11) komt voor »de *Woerd* tusschen der lane en den rechte jate"; in eene vroegere van 1389 (ald. no. 3) »Cop Stickelserve, liggende op de *Woerd*" en in die van 1391 (ald. no. 2) ditzelfde erf »*Stickels-woerd*, gelegen ten noorden van de Cromme Jat." Daar het Kromme Jat hier de Turftorenstraat aanduidt, zoocals wij nog zullen zien, kan volgens deze en gene bepaling de *Woerd* niet anders zijn dan de voorschreven plek gronds, waarom heen de stadsafwatering liep en nog loopt en waarop dan o. a. het oude Minerva-gebouw of voormaals het Vrouw Claren Convent was gevestigd.

teekent, zooals men weet, een aan het water gelegen of daardoór omgeven stuk gronds, zooals die plek hier werkelijk was. Of nu in *Claren oert* deze naam een verbastering van *Woerd* is en een gedeelte van de *Woerd* alzoo is geheeten, gelijk een ander gedeelte *Stickelswoerd*, dan hier *oert* niet anders dan *oord* is, zooals hij ook in den brief van 1565 luidt, laat zich moeijelijk beslissen. Het is ook maar eene gissing, maar, mij dunkt, niet onwaarschijnlijk, als ik den naam van de *Kijk-in-'t Jat-straat* afleid van deze afwatering. Wanneer ik mij voorstel, dat zij oorspronkelijk als één' open stroompje of sloot door die straat heenliep, en deze opening *Gat*, *Jat* genoemd is, dan kan ook zeer gereedelijk de geheele straat daarvan dien naam, zooals zij oorspronkelijk droeg, bekomen hebben. Die opening, dat gat, is vervolgens, even als de geheele afwatering, veranderd geworden in eene meer kunstmatige waterleiding met een sluisje of zijltje — denkelijk een zoogenaamd grondzijltje — daarin, ter regeling daarvan, voorkomende en geheeten *Mainghfolden Syle* in eene verzegeling van 1365. Deze behelst namelijk eene uitspraak van Burgemeesteren en Raad tusschen de twee Conventen van Vrouw Menolda en Vrouw Sywen, in een geschil over hun beider afwatering, die in die stadsafwatering uitliep bij dat zijltje 1). De ligging van dit zijltje wordt nader aangeduid door de straat, die gelijken naam droeg, dien van *Mennichfoldige straat*, en daaraan zal gegeven hebben. Want dit is eerder te denken, dan dat omgekeerd de straat naar het zijltje zou genoemd zijn. Die straatnaam is ons voorgekomen in eén paar stadsverzegelingen, eene op 't Archief van 1539 2) en in eene van 1474 in het meervermeld *Chartularium* van Selwerd (fol. 63), doch uit welke laatste alleen blijkt, dat die straat gelegen was aan de westzijde in den *rechten Jate*. Maar in de beschrijving van Groningen in voornoemde Atlas van BLAEU wordt ook de *Meenigh-volts-straet* opgenoemd en uitdrukkelijk gezegd te zijn *nu krom-elboogh*, d. i. de *kleine kromme Elleboog*, daar op de bijgevoegde en voormelde kaart van Groningen, die straat zoo heet en de *groote kromme Elleboog* het *kromme Jat*. Wij zagen dat de kleine kromme Elleboog eertijds in verband heeft gestaan met den Uurwerkersgang en dus ook met de stadsafwatering daarnevens; en

1) DRIESSEN, a. w. IV, 675.
2) *Reg. van het Gron. Arch.* no. 15.

op dat punt ongeveer mag dus het zijltje gelegen hebben 1). Den zonderlingen naam van *Mennichfoldige straat* zal het, even als dien van *kromme Elleboog* later, verkregen hebben van den bogtigen loop. *Mennichfoldig*, *Mainghfold* is *menigvuldig*, *menigvoud*, en vandaar heet de derde rundermaag in onze oude taal en nog wel in de volkstaal het *mennichvolt*, gelijk thans en gewoonlijk meer het *boek*, van de vele plooijen of bladen, welke het maagvlies daarin vormt 2).

Na den vermoedelijken oorsprong aangegeven te hebben van den naam van de Kijk-in-'t Jatstraat, kunnen wij ook nog iets bijvoegen tot opheldering van eenige duisterheden die er omtrent deze straat nog bestaan, vooral van de onderscheiding, die men vroeger maakte tusschen het *regte* en het *kromme Jat*. Het *regte Jat*, waarover tot dus verre sprake was, is de Oude Kijk-in-'t Jatstraat, maar deze niet alleen tot de Zwanenstraat toe, waaraan toe nu die naam is beperkt, daar het overige tot de Vischmarkt den naam van *Stoeldraaijerstraat* voert; neen deze behoorde er ook bij. Dat is mij gebleken uit eene stadsverzegeling op het Groninger Archief van 1558 (*Reg.* no. 81), waarin het huis op den westerhoek van die straat en de Vischmarkt gezegd wordt te liggen op den »*westerhoek van de Jat.*" De naam van Stoeldraaijerstraat is zeker vrij nieuw en in geene bescheiden op het Groninger Archief aanwezig te vinden. Het *kromme Jat* hield TRESLING voor de tegenwoordige *groote* en *kleine kromme Elleboog*. Doch wij wezen reeds aan, dat deze de *Mennichfoldige straat* was en gene het *kromme Jat*; ja deze maakte niet alleen de *groote kromme Elleboog*, maar ook de *Turftorenstraat*, althans tot aan *de Laan*, uit. Volgens de reeds aangehaalde verzegelingen van 1391 en 1404 (Aant. op bl. 344), was de *Woerd* gelegen tusschen de Laan en het regte Jat en ten noorden van het kromme Jat. Dit kan hier dus niet anders zijn dan de Turftorenstraat tot de Laan. Dat de Turftorenstraat het kromme Jat is, is mij ook ten stelligste gebleken uit eene verzegeling van 1516 (*Reg.* no. 3), waarin het huis voorkomt van L. en J. KONINCK, als gelegen in het kromme Jat. Dit huis is thans het huis van den hoogleeraar CL. MULDER, staande op den noordooster hoek van Turftorenstraat, blijkens een

---

1) FEITH, *over den grond ens.*, bl. 2, noemt, zeker bij vergis, gemeld zijltje *Maingh-Sijle*, en de straat geheel niet.

2) Zie KILIANI *Etymolog.*, v. *Menigh-voude*.

afschrift van deze verzegeling onder de aankomstbrieven van dat huis aanwezig en mij welwillend ter inzage afgestaan. In eene verzegeling van 1400 (*Reg.* no. 10) wordt zeker erve, Ane Kortinghe erve, gezegd te liggen in de *rechte Jate*, en in eene andere van 1402 (*Reg.* no. 9) een huis daarbij ten noorden in de *cromme Jate.* Dit wijst op de groote kromme Elleboog, even als eene hofstede, die in eene verzegeling van 1399 gezegd wordt te liggen in de »*westerzijde* van den *crummen Jate*" 1); en dit laatste wel op dat gedeelte daarvan, het naast aan de Turftorenstraat, hetwelk meer noord en zuid loopt. Het kromme Jat liep overigens oost en west, even als het eerste gedeelte van de groote kromme Elleboog en de Turftorenstraat; want zoo wordt er meermalen gesproken van eene *noordzijde* en *zuidzijde* in het kromme Jat 2). Voor het laatst is mij het kromme Jat voorgekomen in het jaar 1675 (*Reg.* no. 4); maar het zal nog wel later zoo genoemd zijn. De Turftorenstraat komt o. a. voor op de jaren 1601, 1609 en 1627; de *Turftoren*, waarnaar die straat genoemd is al in 1404 3). Daar alzoo deze straat tegelijk voorkomt met het kromme Jat, zoo zal eerst en lang alleen het laatste westelijk gedeelte van de Turftorenstraat tusschen de Laan en de A dezen naam gedragen hebben. Op de vóórmelden platten grond bij EMMIUS van 1616 komt de geheele straat nogthans reeds voor onder den naam van *Turfstraat.*

Het is dus maar een deel van de oude regte Jatstraat, hetwelk dezen naam nog draagt; ja, en zoo veranderd en verlengd in dien van *Kijk-in-'t Jatstraat*, dat men hem schier niet zonder stotteren kan uitspreken. Ik zou daarom ten slotte nog wel willen voorstellen, dat die straat herdoopt werd met zijn ouden eenvoudigen naam. Heeft het volk naar het opschrift op den bekenden kop, dat echter juist niets anders wil zeggen, dan dat hij nog ziet in het *Jat*, in die straat, haar in *Kijk-in-'t Jatstraat* omgedoopt, ik twijfel er niet aan,

---

1) DRIESSEN, *Mon. Gron.* IV, 812.

2) Van de *noordzijde* in het kromme Jat is sprake in de verzegelingen op het Groninger Archief van 1489 (*Reg.* no. 4), 1481 (no. 1), 1505 (no. 20), 1507 (no. 1), 1562 (no. 4), 1567 (no. 2), 1568 (no. 1), 1573 (no. 2); van de *zuidzijde* in die van 1439 (no. 3), 1448 (no. 2), 1451 (no. 8), 1460 (no. 7), 1469 (no. 9), 1478 (no. 9), 1480 (no. 25), 1488 (no. 11), 1509 (no. 15), 1560 (no. 106).

3) In verzegelingen van meergenoemd Archief van die jaren, *Reg.* 1601, no. 8, 1609, no. 10, 1627, no. 37, 1404, no. 3.

wanneer men op de naambordjes der straat en in openbare stukken, in plaats van dezen, haren ouden naam plaatst, zal het ook wel weder dezen aannemen; om de Stoeldraaijerstraat, de kromme Elleboog en Turftorenstraat in haren ouden naam en eer te herstellen, daartoe zie ik geen kans en daarvoor ook minder reden; maar met de Kijk-in-'t Jatstraat is dit wel te doen en wenschelijk.

En zie daar mij aan het einde gekomen van mijn onderzoek, eene historische omwandeling in een gedeelte dezer stad, waarvan het hoofdpunt was het oude Minerva-gebouw. Ik heb de geschiedenis daarvan, zooveel mij doenlijk was, opgegeven, maar tevens aangewezen de plaats waar vermoedelijk het *Armen Convent* heeft gelegen, wat het *kromme* zoowel als *regte Jat* was, en andere plaatselijke bijzonderheden meer in den omtrek toegelicht. Opmerkelijk was de verandering welke dat gebouw o. a. ondergaan heeft. Eerst een Begijnen convent, vervolgens een voornaam heerenhuis, later een Minerva-gebouw, bestemd ook, het huis, tot een kazerne, de hof, tot een krankzinnigengesticht, het laatst eindelijk gebruikt tot een gymnasium, nu afgeleefd en uitgediend en spoedig puin 1)! Doch het wordt afgebroken, met het doel, om op den grond, thans in bezit ook van de societeit *de Harmonie*, weder als een phenix uit zijn asch, onder een anderen vorm, een nieuw gebouw te doen verrijzen. Het zal daarbij zijn min of meer openbaar karakter, dat het oorspronkelijk en het laatst had, behouden; namelijk het zal blijven dienen tot eene vereeniging, maar met dit verschil, dat die eerst was tot vroomheid, later tot nut, en nu zal zijn tot vermaak of uitspanning!? Doch ik laat het aan mijne lezers over, om, wien dit lust, hierover verder zijne bespiegelingen te maken. Ik houd mijne taak als geschiedvorscher voor afgewerkt.

---

1) Terwijl ik dit schrijf (Nov.), is men reeds met de afbraak begonnen.

DE „SCHARPE HELLEM".

Toen ik mij in het najaar van 1862 onledig hield met het inventariseren van de handschriften en charters door A. J. DE SITTER nagelaten, trof ik onder anderen eene verzegeling aan van 31 Mei 1578, waarin de overste dijkregters te Usquert, die de ingezetenen van naburige karspelen tot het herstellen der dijken hadden opgeroepen, verklaarden, dat zulks voor die enkele maal geschied was en mitsdien zonder praejuditie strekte voor 't vervolg. In dit stuk wordt er op gewezen, hoe onze voorvaders, de vrije Friezen, eendragtig ondernomen hadden »*einen Zeeborch toe bouwen tegen den solten Zee ende den scharpen Hellem*"; hoe die dijken tot dusver gemakkelijk, zonder groote opofferingen, waren onderhouden, maar nu, wegens het wegslaan der eilanden en het dieper worden der zeegaten, niet meer in staat waren »*den solten Zee ende synen grousamen gewalt buyten toe keren*".

De uitdrukking »scharpe Hellem" trok dadelijk mijne aandacht; nadat ik echter den inhoud van de verzegeling gelezen en herlezen had, herinnerde ik mij de verbazende kracht en de bijna ongelooflijke uitwerking der ijsschotsen, die meermalen voor onze zee- en rivierdijken zoo noodlottig waren. In de overtuiging, dat in den onderwerpelijken zin kennelijk van den helm van het zeewater sprake was, wat niets anders kon zijn dan *ijs*, of wel de eigenaardige werking van de oppervlakte der brekende golven, legde ik het stuk ter zijde, in 't midden latende of aan een helm als hoofddeksel, of wel aan de kleur van de bevrozen oppervlakte der zee, gelijk aan die van blinkend metaal, de overdrachtelijke uitdrukking mogt zijn ontleend. Later dacht ik hierover niet verder na, totdat ik de eer had Dr. WESTERHOFF een oogenblik bij mij te zien, die mij over den tekst van hetzelfde stuk, dat intusschen met de overige charters van het voormalig convent Wijtwert, in eigendom aan den Heer R. G. HOPMA, te Usquert, was over-

gegaan, kwam raadplegen, en bij die gelegenheid zich vergewiste, dat er »Hellem" en niet »Gellem", gelijk Z. Ed. aanvankelijk meende, te lezen stond. Met een enkel woord deelde ik nog als mijne zienswijze, ofschoon ik haar gaarne voor beter gaf, mede, dat gedoeld werd op eene nadeelige uitwerking van de oppervlakte der zee op de dijken, hetzij van de golfbreking, branding, of van ijsschotsen. Daar mijne aandacht nu op nieuw op dit woord was gevestigd, sloeg ik later KILIAEN op. Behalve de gewone beteekenis *galea*, *cassis*, *helmus*, vond ik: *pileum naturale*, membrana quam infantes nonnulli capiti obvolutam praeferunt in ipso ortu; *vulgo* Galea, a galeae *similitudine;* wijders: juncus non admodum procerus in arenosis colliculis Hollandicis & Zelandicis; — sic dictus (let wel!) *quod ut galea caput, ita hic frutex agros muniat ac tueatur ab arenae incursu.* Vermits mij nu bleek, dat *helm* overdrachtelijk, zoowel in het bekende: *met een helm geboren worden*, als in de benaming van het duingras, gebezigd werd om het bovenste van iets aan te duiden (zoo ook, bij KILIAEN, *helm-stock* = pars summa clavi, het bovenste gedeelte van het roer van een schip), hield ik het voor meer dan waarschijnlijk dat *de helm der zee* wel niets anders dan *ijs* konde zijn. Sedert gaf de Heer WESTERHOFF zijne belangrijke *Twee hoofdstukken uit de geschiedenis van ons dijkwezen* bij den Uitgever dezes in het licht. Op blz. 201, en in de aant. 810 vond ik zoowel het meerbedoelde stuk als de uitdrukking »hellem" uitvoerig besproken. De geleerde schrijver deelt o. a. mede, dat verschillende eminente taalgeleerden hem de beteekenis van het woord niet hadden kunnen oplossen. De heer TE WINKEL had dit woord in alle Germaansche talen en onder alle bedenkelijke vormen gezocht, maar geene beteekenis ontdekt, die letterlijk en eigenlijk opgevat, in de bedoelde uitdrukking paste. *Helm* was overal *galea*, of *arundo arenaria; halm* alleen stroo- of riethalm, doch noch stormhoed, noch korenhalmen, noch biezen of helmplanten waren gevaarlijk voor onze stevige dijken, en toch werd hier kennelijk iets verwoestends bedoeld, stortvloeden of stormwinden. Het woord moest dus overdrachtig worden opgevat, nu de eigenlijke beteekenis niet gaf. En inderdaad — zoo schreef Dr. TE WINKEL — wordt *helm* overdrachtelijk gebruikt voor een *oorlogsman*, krijger, — gelijk hij met vele bewijzen staaft; wijders opmerkende, dat de uitdrukking, *tegen den solten zee en den scharpen hellem*, ofschoon uit twee deelen bestaande, toch

maar ééne zaak bedoelt, *de vernielende kracht der zee*; even goed als de volgende uitdrukking, *den solten zee ende zijnen grousamen gewalt*. De uitdrukking heeft dus geheel het voorkomen — zoo gaat TE WINKEL voort — van die oude regtsformules, waarvan men bij GRIMM en NOORDEWIER zooveel voorbeelden aantreft; zij is ook dichterlijk, blijkens de woorden *solt* en *scharp*, die zeer goed- gemist konden worden, en allittereerend, — wat haar poëtisch karakter buiten allen twijfel stelt:

»*tegen den* S*olten* S*ee ende den* S*charpen Hellem*";

zoo ook:

»*den* S*olten* S*ee ende synen* G*rousamen* G*ewalt*".

Daar men in 1578 geene allittereerende verzen meer maakte, merkte men die eigenaardigheid niet meer op, en schreef men *Zee* met Z, in plaats van met de S, die de allitteratie doet uitkomen. Intusschen blijkt hieruit, dat men hier met zeer oude formules heeft te doen, die gemaakt waren in den tijd, toen men nog niet rijmde, maar alles dichterlijk opvatte.

Onmiskenbaar is hier alles nog poëtisch voorgesteld. De oude Friezen beschouwden de zoute zee als een geducht vijand, tegen wien zij hun land moesten bewaren, even goed als tegen de stroopende Noormannen. Daarom hadden zij een »*Zeeburg*" te »*bouwen*", of *te stichten* of *to stera*, d. i. te onderhouden, in staat te houden: *wi Fresa hagon ene Seburch to stiftande and to sterande*, V. RICHTHOFEN, 122. — Zou het onnatuurlijk wezen, indien in de formule van 1578, waarin wij denzelfden gang van denkbeelden aantreffen, denzelfden *Zeeborg*, dien *de oude vrije Vriezen gebouwd hebben*, indien daar de Noorman, de *wiking*, dien men toen niet meer te duchten had, plaats had gemaakt voor een anderen vijand, voor den *scharpen helm*, eene personificatie van het *Grousame gewalt?* Ik voor mij — zegt Dr. TE WINKEL — maak geene zwarigheid zulks te stellen, nu er geene andere verklaring mogelijk schijnt. Is de *hooge helm* (V. RICHTHOFEN, blz. 30) in de Friesche wetten in gebruik geweest voor krijger, dan kan de SCHERPE *helm* wel niets anders beteekenen; en vergelijkt men de beide uitdrukkingen: *den solten zee ende den scharpen helm*, en *den solten see ende synen grousamen gewalt* en ziet men den scherpen helm in de plaats treden van het gruwzame geweld, dan is aan de identiteit en dus aan de personificatie niet te twijfelen.

Ziedaar hoofdzakelijk het gevoelen van Dr. TE WINKEL, tot toelichting waarvan op onderscheidene plaatsen in de oude

Friesche wetten, die wij niet allen hebben overgenomen, wordt verwezen.

Ofschoon ik hoogen eerbied koester voor de veelomvattende geleerdheid van den Heer TE WINKEL, en zelf nimmer van de taal eene meer dan gewone studie heb gemaakt — wil ik toch niet ontveinzen, dat ik de juistheid zijner verklaring bij de eerste lezing reeds in twijfel trok. Niet onduidelijk straalt ook des schrijvers eigene onzekerheid over de opvatting van de uitdrukking *hellem* bij dit alles m. i. door. Kon ik deze taalkundige kwestie ook al niet op goede gronden beslissen, mijne eerste opvatting wilde mij niet verlaten. Daarom achtte ik het der moeite waard het oordeel in te roepen van mijn vader, die op het onderwerpelijk gebied beter te huis is; dan de zoon. Aangenaam was het mij mijne gissing door Z. Eerw. volkomen te zien bevestigd, op de in het volgende schrijven vervatte gronden: »In casu wordt — zooals gij teregt vermoedt — het *ijs*, vooral zijn scherpe kant, bedoeld. *Helm*, van het Angelsaksisch *hēlan* (bedekken, verbergen) is dus in de eerste plaats *het bovenste* van iets, — dat het dáár onder zich bevindende *bedekt;* vervolgens 2° *versiert.* Zoo heeft de Angelsaksische overzetting Matth. 27: 29 voor στέφανος (de *Vulgata*, naar welke de Angelsaks vertaalde, *corona*) *cyne-helm* (koningshelm); zoo ook Joh. 19: 2, 5; terwijl hij Mark. 15: 17 het woord eenvoudig teruggeeft door *helm;* in al deze plaatsen is het dus *sieraad* op het *hoofd*, zooals koningen droegen; niet tot bedekking van het hoofd tegen den vijand, zooals de helm van metaal (*cassis*) of van leêr (*galea*) bij de Romeinen. Merkwaardig daarbij is, dat Eph. 6: 17 en 1 Thess. 5: 8, waar het Grieksch περικεφαλαία, het Nederl. *helm*, de Vulgata *galea* heeft, de Gothische vertaling *hilms* luidt, terwijl ze het στέφανος (Mark. 5: 17) vertaalt door *Vipja*, Joh. 19: 2 door *Vippja* en vs. 5 door *Vaip* (bij ons nog in gebruik in het compositum stroo*wiep*, stroowisch, stroostop) = een krans.

DU CANGE heeft in voce, 1° *Helmus*, cassis, waarbij hij aanteekent (en deze aant. staaft): »circulo aureo cassides, Regum praecipue, ornabantur"; 2° *Helmus*, culmen, tectum, ... Verelius, in notis ad Herrands—Saga p. 83 observat, suis *Hialm* esse tectum, quatuor perticis affixum, foeno vel segetibus tegendis aptum", — waarvoor hij ook bewijzen levert; hij bedoelt mitsdien het *dak* van een *hooiberg*, gelijk men die nog heden ten dage aantreft. Zoo hebben wij nog in dage-

lijksch gebruik: *helm*, duinhelm (*arundo arenaria*), plant, die de duinen bedekt, boven op de duinen is. Oók eene andere, in de duinen groeijende plant (*Hippophae Rhamnoides*) heet in onze taal *duinkroon*, waaruit dus ook *kroon* = *helm*, evenals *vipja* = *helm* of *krans*, het denkbeeld van *boven*, *bedekking*, *versiering* vereenigt. Dus »*scharpe hellem*" het *bovenste*, de *bedekking* der zee"! Tot zoover mijn vader. — Als wij bedenken, dat bij overstroomingen de zwaarste eikenstammen door schotsen ijs, voortgestuwd door de kracht der golven, midden door gesneden worden, alsof het met eene zaag ware geschied, dan zal de bijvoeging »*scharpe*" hier wel zeer juist en kernachtig genoemd mogen worden. Een en ander beneemt echter niets aan de waarde van hetgeen Dr. TE WINKEL over het poëtische in de voorstelling en de allitteratie, onzes inziens teregt, heeft aangevoerd.

Met de plaatsing van het bovenstaande hopen wij — en deze was onze eenige bedoeling — eene bijdrage geleverd te hebben tot de verklaring van een in de onderwerpelijke beteekenis voorzeker hoogst zeldzaam voorkomend woord.

BLADVULLING.

Fransche vlugtelingen te Dwingeloo. Met JAC. GOUSSET (later hoogleeraar te Groningen) studeerde te Saumur: Reverendus Dnus du Soul, qui postquam ecclesiam suam in Gallia deserere fuit coactus, Illustris et Generosi viri, Baronis in Pallandt, Drentiae quondam Satrapae, Orator fuit Gallicus in Duingeloo; *ubi Generosus hic vir multos exules & e Gallia ob religionem profugos sustentabat.*

R. EYSSONIUS, *Oratio fun. de vita et morte Iac. Gussetii*, Gron. 1705, p. 12.

MONNIKENWERK.

Aan het geduld en de volharding van monniken is men fraaije handschriften, niet alleen van wetenschappelijken inhoud, maar ook vele, die bij de uitoefening der eeredienst gebruikt werden, missalen, ritualen, antiphonalen, gradualen en dergelijke verschuldigd. Aan den langen tijd, tot het schrijven of prenten van zulke handschriften, wier inhoud door hen soms niet eens verstaan of begrepen werd, noodig, ontleende deze en dergelijke vervelende arbeid den eigenaardigen naam van *monnikenwerk.* Met het bewijs, dat de Selwerder monniken zich daarmede onledig hielden, toonen de beide volgende verzegelingen tevens, op welke wijze deze werkzaamheid hun werd vergoed.

Ick Eteke, salighe Fockens allema wedue, woenende toe Bafflo, Bekennen ende Betugen in dessen openen breue, Dat ick heb oppgedragen ende ouergegeuen, vor my vnde mijner erffgenamen, Den eersamen heren meister Henrick Vriess, Abd, vnde sijnen conuente toe Selwert van sunte Benedictus orden, vnde oren nacomelingen, twe iucke landes daer die breue van spreken, daer desse breeff dor getogen is, in betalinge eens helen missaels, nyes geschreuen to Selwert, tot behoeff der kerken to bafflo vnde den vicarie, die ick gestichtet heb, om salicheit mijnre vnde mijnre vrende sielen, in der kerken vorss; Desse twe Iucke landes vorss to bruken vnde to besitten vnde al oren vrijen willen daermede to doen, sonder argelist. Hijr hebn mede bij an vnde ouergewesen Rener sassama vnde Syeke schroeder, wedmans toe Bafflo, wedmanswijse to geropen vnde gebeden. In orconde heb ick gebeden Den eerbaren heren meister Albert, persoen to Bafflo, mijnen cureet, desses breeff vnde transfix voer vnde ouer my to bezegelen; ende ick Albertus Persoen vnde Cureet vorss heb mijn zegel an desses breeff vnde transfix gehangen, om etekens bede wille vorss;

gegeuen in den Iaer ons heren Dusent veerhondert vijff vnde Souentich, Des maendages nae sunte lambertus dach.

Chartularium van Selwerd, fol. lxxxiij.

Bernardus cureet, Poppeke eppen zoen vnde Peter oppt Banwsteenhuus, kerckuoegede to Suetwolde, wij Bekennen vnde Betugen mit desen openen brieue, Dat wij hebn oppgedragen vnde ouergegeuen vor ons vnde onsen nacomelingen, Den eersamen heren meister Hinrick, Abd, vnde sijn conuent to selwert vnde oren nacomelingen van sunte benedictus orde, Derden halff gras landes, gelegen opp die noerdzijde ter zwette by scheltamaheerd, des vorss conuents land, in ene venne ghehieten Onne venne, vnde strecket mitten westereinde op wolderwech, in den kerspel to zuetwolde, vnde mitten oester einde strecket an des conuents landes vorss.; Item een halff gras landes bij des conuents land vorss. bij die negen graze op die zuetwester horna, Daer eyse reinkens land bij licht opp die zuetzijde, vnde dat oestereinde strecket an nortwoldema wech; welcke dre graze landes vorss. wij hebn ouergegeuen in betalinge twe missaels off mysboeke, geschreuen int cloester to Selwert, ewelick vnde erfflick to bruken, te besitten, mit allen rechte vnde egendoeme, vnde al oren vrien willen daermede to doen, sonder argelist. In orconde der waerheit, want desse betalinge van den mysboeken mitten dren graze aldus gheschien is van salighe heer Wijne, mijnen voervader vnde van den voegeden vorss., soe heb ick van mijn zegel van mijnre kerchheren wegen, vnde Poppkens vnde Peters mijnre kerckvoegeden, Bernardus vorss. cureet to Zuutwolde hijran gehangen, In den iaer ons heren Dusent veerhondert vijff vnde Souentich, opp sunte willibrordus dach, des hilligen biscops.

Aldaar, fol. cxiiij.

VERBETERINGEN.

Blz. 32, zevende regel, *staat:* vermeldt wordt, *moet zijn:* vermeld wordt.
» 43, tiende regel, *staat:* behoerende, *moet zijn:* behoorende,
» 57, dertiende regel, *staat:* Tsauouts, *moet zijn:* Tsauonts,
» 119, regel 5 van onderen, *staat:* tonneyen (?), *moet zijn:* tonneyen (= tanneyten, d. i. lever- of kastanjekleurigen.)
» 179, regel 4 van onderen, *staat:* Prieslant van sinte Beuedictus *moet zijn:* Prieslant van sinte Benedictus.
» » regel 3 van onderen, *staat:* M.cccce. ende xxiij, *moet zijn:* M ccccc. ende xxviij.
» 180, regel 16 van onderen, *staat:* is St. Catharina, de eerste, *moet zijn:* is St. Catharina de eerste.
» » regel 13 van onderen, *staat:* leert men, *moet zijn:* leest men.
» 253, in noot 2, *staat:* burgen, *moet zijn:* burgten.
